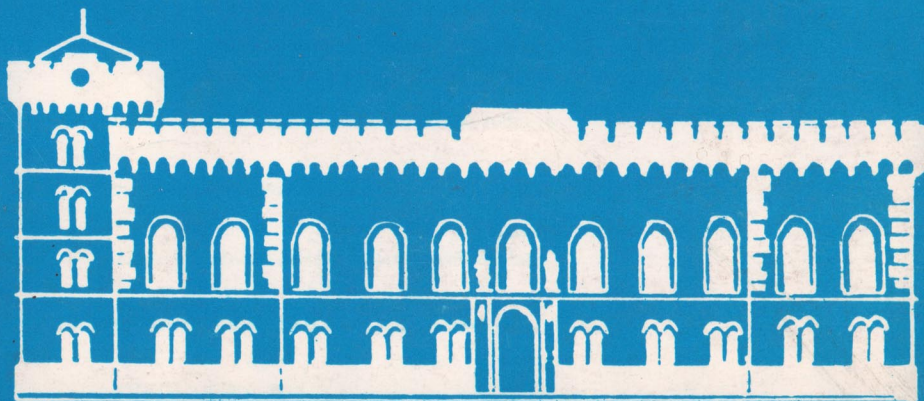

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE III

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE—ISTORIE

III

ISBN 973-95 902-7-6

**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

III

*Volum închinat celor 75 de ani de la Marea Unire a tuturor
românilor*

**EDITURA MUSEION
București, 1994**

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. NICOLAE SĂCARĂ, *director general al Muzeului Banatului*
TATIANA BĂDESCU, *director adjunct al Muzeului Banatului*
FLORIN MEDELEȚ, *redactor șef, responsabil de număr*
FLORIN DRAȘOVEAN, *secretar de redacție*
MIRCEA MARE, VASILE DUDAȘ, VASILE RĂMNEANȚU, *membri*
Vigneta copertei: WILLIAM VASTAG

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

- *Történelmi és Régészeti Értesítő*, 1872—1918
- *Gemina*, 1923
- *Analele Banatului*, 1928—1931
- *Tibiscus*, 1971—1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara.

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Roumanie.

Please send any mail to the following address: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Romania.

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Rumänien.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

La începutul verii anului 1914, cercurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare s-au străduit să demonstreze aliatului lor german că situația imperiului devenise intolerabilă în Balcani. Într-un lung memoriu, întocmit la Ministerul de Externe vienez și expediat la Berlin împreună cu o scrisoare autografă a împăratului Francisc Iosif se lăsa să se înțeleagă că sosise vremea unui război preventiv împotriva Serbiei.

Peste puțin timp, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, își anunșase prezența la desfășurarea manevrelor militare care fuseseră programate în acel an în Bosnia.

În acele zile, în Serbia se comemora împlinirea a 525 de ani de la bătălia de la Kossovo. La 15 iunie 1389, Lazăr, țarul Serbiei, fusese înfrânt, în pofida rezistenței sale legendare. Pentru sârbi începuseră ani grei de aservire otomană. Prezența în zonă a înaltului demnitar austriac în acele momente era considerată ca o demonstrație de forță și un afront național. Câțiva tineri naționaliști bosnieci au hotărât să răspundă printr-un atentat. Acesta a avut loc în ziua de 28 iunie în orașul Sarajevo. După o primă tentativă nereușită a lui N. Cabrinovici, Franz Ferdinand și soția sa Sofia au fost asasinați câteva minute mai târziu cu două focuri de revolver trase de Gavrilo Princip. Deși arhiducele nu era prea iubit la Viena și mai ales la Budapesta, datorită proiectelor sale reformatoare privind imperiul, moartea lui a surescitat opinia publică din monarhia dunăreană. O mare parte a presei a inițiat o intensă campanie contra Serbiei și chiar a Rusiei pe care o considera autoarea morală a atentatului.

În noile împrejurări, diplomația vieneză condusă de contele Leopold von Berchtald a făcut tot ce i-a stat în putință să obțină deplinul acord al Germaniei wilhelmiene pentru „un marș triumfal” asupra Belgradului, considerând că situația internațională era prielnică Puterilor Centrale.

Doar contele Tisza István, premierul Ungariei, și-a manifestat — până la 14 iulie — o oarecare rezervă față de pornirea Ballplatzului, temându-se de urmările unei măsuri precipitate. Treptat, rezistența sa a încetat. Adepții politicii războinice l-au înduplecat să aprobe politica de mână forte față de sârbi. Acțiunea părea simplă, deoarece se conta pe faptul că Rusia nu era încă pregătită și nu urma să acționeze. Ca și în 1908—1909 se spera că, datorită sprijinului Berlinului, aceasta va fi intimidată și constrânsă să cedeze. A urmat apoi, la 23 iulie, nota diplomatică cu caracter ultimativ prezentată guvernului de la Belgrad de către ambasadorul Giesl von Gieslingen. Pretențiile monarhiei dunărene erau concepute într-o manieră care obliga orice stat să le respingă, dacă voia să-și păstreze onoarea și independența. Serbia a încercat să evite conflictul, dar concesiile sale, precum și

încercările de mediere ale Italiei și Rusiei au eșuat. La 26 iulie 1914 autoritățile austro-ungare au trecut la mobilizarea parțială. Peste două zile, Austro-Ungaria a declarat război Serbiei. Cascada declarațiilor de război care a urmat între membrele celor două alianțe militare europene a dus la mobilizarea generală a armatei imperiale. La 31 iulie, împăratul Francisc Iosif a ordonat mobilizarea întregii armate comune, a marinei de război, a trupelor din Landwehr și Honvéd, precum și a celor din Bosnia și Herțegovina.

Și în Banat, ca și în celelalte teritorii românești înglobate în monarhia dualistă s-au resimțit din plin urmările războiului. Încă din anul 1912 Parlamentul din Budapesta votase o serie de legi care au creat baza juridică pentru subordonarea economiei scopului războiului. Astfel, întreprinderile care produceau bunuri necesare frontului au fost militarizate. Ziua de muncă s-a prelungit. Orice acțiune protestatară era interzisă.

În același timp, la sate, concentrările masive au dus la ruinarea multor gospodării țărănești.

Marile pierderi umane suferite încă din primele luni de lupte au silit cercurile guvernante să facă noi recrutări, serviciul militar obligatoriu fiind extins la început între 18—50 de ani, iar mai târziu până la 55 de ani. În absența forței de muncă s-a trecut la angajarea masivă a femeilor și minorilor. Promisiunile autorităților potrivit cărora toți membrii familiilor celor mobilizați care erau lipsiți de sprijin urmau să primească bilunar ajutoare în bani prin intermediul primăriilor nu au fost respectate. Dimpotrivă, prietutindenii erau semnalate rechiziții ale produselor agricole, ale animalelor de tracțiune, ale mijloacelor de transport, sechestrări de bunuri materiale pentru neachitarea dărilor, persecuții, foamete, abuzuri în repartizarea bunurilor de strictă necesitate.

Paralel cu înrăutățirea situației materiale s-a accentuat și oprimarea națională. Sub diferite pretexte — îndemn la nesupunere, colportarea unor știri referitoare la mersul războiului, agitații, trădare de tron și patrie, spionaj etc. — mii de persoane au fost puse sub pază politică, arestate și deportate în lagăre ori deținute în închisori.

Cu toate prevederile aspre ale legislației în vigoare, care mergea până la pronunțarea pedepsei capitale, mulți tineri dornici să scape de povara îndatoririlor militare și-au provocat leziuni menite să-i facă necombatanți. Presa vremii a relatat asemenea cazuri descojerte și pedepsite de instanțele militare.

În a doua jumătate a anului 1916 au survenit două evenimente care, prin urmările lor, au avut un impact deosebit asupra militarilor români din armata cesaro-crăiască. Primul l-a constituit intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale cu scopul de a elibera teritoriile românești, iar al doilea moartea împăratului Francisc Iosif.

Vestea trecerii în neființă a bătrânului monarh a fost primită cu un sentiment de ușurare de zeci de mii de ostași români care se considerau dezlegați de jurământul depus atunci când au îmbrăcat haina militară. Mitul „bunului împărat” se risipise.

Cât privește știrea mult așteptată a trecerii batalioanelor române peste crestele Carpaților, firește, ea a trezit ecou în numeroase inimi. Drept urmare, o mare parte a militarilor români bănățeni, convinși că erau forțați să se jertfească pentru o cauză nedreaptă, au dezertat fie în rândurile armatei regale române, fie în cele ale țărilor aliate României.

Începând cu vara anului 1918, desfășurarea ostilităților pe fronturile de luptă a luat o întorsătură favorabilă Antantei. La 29 septembrie 1918, Bulgaria a capitulat fără condiții. La 30 octombrie a urmat Turcia. Drumul trupelor aliate aflate

sub comanda generalului Franchet d'Espérey era deschis spre granițele Austro-Ungariei. Între timp, au loc răzvrătiți în rândurile unor mari unități austro-ungare. Măsurile drastice adoptate nu au avut efectul scontat. Soldații refuză în masă să mai dea ascultare ordinelor superiorilor și, părăsind cazarmele, se îndreaptă înarmați spre casele lor. Situația nu mai putea fi controlată. Alcătuirea dualistă încetase să mai existe.

În aceste împrejurări, în ultimele zile ale lunii octombrie și la începutul lui noiembrie, mișcarea de eliberare națională a românilor bănățeni atinge cotele de vârf. În timp ce în centrele industriale străzile erau martorele unor mari manifestații, în multe locuri puterea trecând în mâinile unor sfaturi sau consilii locale, la sate populația îi alunga prin forță pe reprezentanții vechii administrații. Au loc și excese. Soldații întorși de pe front, revoltați de lipsurile în care se zbăteau familiile lor, iau cu asalt conacele celor avuți împărțind celor înfometați stocurile de alimente și de alte bunuri rechiziționate. Cunoscuta gazetă lugojană „Drapelul” aprecia aceste acțiuni drept consecințele unor „dureri înăbușite care au izbucnit „după atâția ani de război și privațiuni, determinând pe locuitori să-și facă singuri dreptate”.

În multe localități, autoritățile au făcut apel la aparatul represiv. Jandarmii și așa-numitele „gărzi de oțel” au intervenit cu brutalitate, mulți locuitori nevinovați căzând victime măcelului.

Ca și celelalte naționalități din imperiu, românii pășesc hotărâți pe calea organizării. Consiliul Național Român Central constituit în noaptea de 30/31 octombrie 1918 devine unicul și supremul for politic al națiunii române de pe întreg cuprinsul Transilvaniei și al Banatului. În baza hotărârii sale, în toate zonele locuite de români urma să se constituie consilii și gărzi naționale românești comitatense, cercuale și comunale. Ele aveau atribuția de a asigura ordinea internă și garanția vieții și a averii publice și particulare. Din documentele redactate cu prilejul întrunirii locuitorilor în vederea constituirii lor rezultă atmosfera sărbătorească, ideea unirii cu România conturându-se cu claritate.

În scurt timp însă Banatul devine o zonă extrem de disputată. Cercurile legate de Budapesta proclamă la 31 octombrie 1918 Republica bănățeană, alegând în fruntea acesteia un comisar civil și unul militar. Cu acest prilej s-a constituit un „consiliu popular bănățean” și s-au numit comisari pentru fiecare din cele trei comitate bănățene. Nu era vorba de un stat independent, ci de „un organism autonom regional” în cadrul Ungariei. În aceeași zi de 31 octombrie 1918, la Timișoara s-a constituit Consiliul Militar Național Român, de altfel primul de pe cuprinsul Transilvaniei și Banatului care a făcut cunoscut că nu se subordonează decât Consiliului Național Român Central. Totodată, dr. Aurel Cosma, în calitate de președinte, a precizat că noul organism va colabora cu celelalte consilii militare constituite pe naționalități, în problemele de aprovizionare și menținere a ordinii publice. Hotărârea Consiliului Militar Național Român din Timișoara, care se va transforma în Consiliu Național Român comitatens cu caracter politic, a avut un larg răsunet în întreaga zonă. „Noi avem astăzi un singur punct fix — sublinia gazeta „Drapelul” — Consiliul Național Român Central, singurul for competent, după care trebuie să se orienteze întreaga suflare românească. Acest consiliu are să ne dea avizul, are să facă toate pregătirile pentru organizarea voinței naționale românești. După avizul acestui consiliu trebuie să se orienteze întregul neam”.

Într-adevăr, în zilele următoare, în majoritatea localităților bănățene s-au constituit consilii și gărzi naționale românești care controlau toate problemele de administrație, devenind practic nuclee ale noii administrații românești. Activitatea lor a fost întreruptă datorită intervenției armatei regale sârbești. Prin con-

venția de armistițiu de la Belgrad s-a luat hotărârea ca din Banat să fie evacuate trupele austro-ungare. Până la conferința de pace urma să fie menținută administrația maghiară. Pentru asigurarea ordinii, comandamentul trupelor Antantei a făcut apel la armata regală sârbă. Timp de o săptămână, începând cu 12 noiembrie, unități ale sale au ocupat cea mai mare parte a zonei, la 20 noiembrie ele atingând linia râului Mureș pe distanța de la Seghedin la Lipova.

La 13 noiembrie a fost ocupată Oravița, a doua zi Lugojul, iar la 17 noiembrie Timișoara. La început, populația românească a întâmpinat cu simpatie ostașii sârbi în calitate de aliași. În scurt timp însă relațiile s-au încordat. Pe de o parte, oficialitățile sârbe au trecut la desfășurarea unei intense acțiuni de propagandă în străinătate în vederea anexării zonei, iar în interior au dispus o serie de măsuri de intimidare a fruntașilor mișcării naționale românești. La orizont începea să prindă contur o posibilă confruntare între cei doi foști aliași.

În această situație, până la luarea unei decizii de către Conferința de pace de la Paris, puterile Antantei au hotărât aducerea în zonă a unor unități franceze.

La 21 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central anunța convocarea unei mari adunări naționale pentru ziua de 1 Decembrie la Alba Iulia. Cu toate greutățile datorate prezenței trupelor de ocupație, într-o atmosferă de entuziasm, în localitățile bănățene au loc întruniri în vederea desemnării delegațiilor. Sunt semnificative în acest sens protocoalele, procesele verbale încheiate, precum și mandatele cu care locuitorii și-au împuternicit reprezentanții. Entuziasmul general, hotărârea neclintită de a depăși orice obstacol în vederea realizării statului național unitar sunt reliefate de numeroase mărturii ale vremii. În articolul de fond intitulat „La Alba Iulia“, gazeta „Drapelul“ lansa o vibrantă chemare către toți cititorii de a-și manifesta cu toată vigoarea hotărârea de unire cu România. „Un fior sfânt cuturează astăzi toate inimile românești la gândul adunării de la Alba Iulia unde după veacuri de patimi și robie este chemat poporul românesc să-și proclame libertatea sa națională — se consemna în articolul menționat. Va fi o zi istorică, o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va da o nouă epocă. O zi pe care o vor aminti urmașii îndepărtați cu evlavie și admirație“.

Însuflețiți de asemenea îndemnuri, în ultimele zile ale lunii noiembrie, delegații bănățeni, dintre care mulți au fost nevoiți să parcurgă zeci de kilometri pe jos până la cele mai apropiate stații de cale ferată, unii îmbrăcați în haine de sărbătoare, alții purtând straiile ostășești ale crâncenului război în care fuseseră aruncați, cu drapele naționale în mâini, în acordurile unor frumoase cântece naționale, au pornit spre Alba Iulia. Lor li s-au alăturat alte câteva sute de locuitori care doreau să fie martori oculari la marele eveniment care se prefigura. Au fost și cazuri când autoritățile militare de ocupație nu au permis delegaților deplasarea la Alba Iulia. Totuși, numărul bănățenilor prezenți la 1 Decembrie 1918 la Marea Adunare Națională a fost mare. Corespondentul ziarului „Românul“ făcea constatarea că „bănățenii, în special, au venit foarte mulți“. În preziua adunării, reprezentanții lor au ținut o consfătuire spre a-și formula dezideratele. S-a cerut cu acest prilej ca Banatul întreg să facă parte din regatul României. Printre celelalte revendicări se numărau: înlocuirea trupelor de ocupație sârbe cu cele franceze și engleze. Totodată s-au cerut eliberarea ținutului și unirea cu regatul român fără condiții și fără autonomie.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, delegații sosiți din toate părțile Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului au hotărât într-un singur glas unirea cu România.

Nu numai la Alba Iulia, ci și în toate părțile locuite de români, ziua de 1 Decembrie a fost sărbătorită în mod deosebit. Pretutindeni, implicit în localitățile bănă-

tene, în biserici, școli, case comunale sau chiar în piețe au avut loc întruniri desfășurate într-o atmosferă sărbătorească. Sfințiri de drapele tricolore, arborate apoi pe clădirile publice sau particulare, cocarde purtate cu entuziasm pe străzile localităților, înlăturarea emblemelor și a inscripțiilor străine de la instituții și intonarea imnului „Deșteaptă-te române” și a altor cântece naționale, depunerea jurământului de credință față de Consiliul Național Român Central, toate acestea conferau solemnității o semnificație aparte.

În marele Sfat Național Român constituit cu acest prilej au fost aleși 44 de bănașeni, reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale.

Deși în zonă erau prezente încă de la începutul lunii decembrie unități ale armatei franceze, autoritățile sârbe au luat hotărârea de a prelua întreaga administrație civilă din Banat. La 20 februarie 1919, în principalele funcții administrative au fost numiți cetățeni sârbi. Consiliile naționale au fost dizolvate. Aceste acte care constituiau o încălcare a prevederilor armistițiului au stârnit o puternică reacție din partea locuitorilor. În dimineața zilei de 21 februarie 1919, în principalele centre industriale s-a declanșat greva politică generală. În următoarele două zile a încetat orice activitate industrială, comercială. S-a sistat și circulația trenurilor. Pentru a ieși din impas, autoritățile sârbe au fost nevoite să înceapă negocieri și să semneze un protocol care prevedea respectarea unor libertăți democratice.

În perspectiva împărțirii zonei între români și sârbi, cea mai mare parte a șvabilor încep să se orienteze spre România. Aceasta reiese și cu prilejul întrunirii din 15 aprilie 1919 de la Timișoara, la care au fost prezenți conducătorii instituțiilor naționale și delegații comunităților germane.

Treptat, hotărârile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia încep să devină realitate și pentru Banat. La sfârșitul lunii mai este instaurată administrația românească la Lugoj. La 18 iulie, la Timișoara, a sosit o comisie trimisă de Consiliul Dirigent care avea mandatul de a dialoga cu autoritățile franceze și sârbe în vederea stabilirii modului de evacuare a trupelor din acea parte a Banatului care urma să revină României. La 27 iulie, autoritățile administrative și militare sârbe au părăsit Timișoara. A doua zi, dr. Aurel Cosma, conducătorul organizației locale a Partidului Național Român, a preluat conducerea administrației locale. La 31 iulie, în fața sa, au sosit 31 de frunțași locali. După ce l-a felicitat în numele locuitorilor pe care îi reprezenta, David Lang, conducătorul delegației, a subliniat că: „din vremuri imemorabile domnește printre cetățenii Timișoarei, indiferent de naționalitate sau de religie, cea mai frumoasă armonie. Noi am lucrat umăr la umăr și roadele acestei activități se văd în dezvoltarea orașului nostru.” Profund mișcat, primul prefect român al orașului de pe Bega a declarat că a copilărit aici o vreme și cunoaște bine acest fapt, iar în noua funcție se va strădui ca tradiția timișoreană să se mențină neștirbită. În dimineața zilei de 2 august, în oraș au sosit primii militari români. Ei au fost întâmpinați cu manifestații de simpatie. A doua zi, cu prilejul sosirii grosului trupelor române, orașul căpătase un aspect sărbătorec. Casele erau împodobite cu covoare naționale, ghirlande de flori și drapele tricolore. Alături de locuitorii orașului erau prezenți mii de săteni din împrejurimi. Ei sosiseră cu sute de căruțe frumos împodobite. Peste câteva zile, la 10 august, cca 40 000 de reprezentanți din întreg Banatul s-au întrunit la Timișoara pentru a ratifica hotărârile adoptate la Alba Iulia. De asemenea, s-a cerut respectarea tratatului încheiat la 4 august 1916 de România cu marile puteri ale Antantei conform căruia întregul Banat, în hotarele sale naturale, urma să revină României.

În aceeași zi, la Timișoara s-au întrunit și reprezentanții șvabilor din zonele neocupate de sârbi. Cei aproximativ 1 000 de reprezentanți au militat cu însuflețire pentru unirea Banatului întreg cu România. O delegație alcătuită din 5 persoane, sub conducerea lui dr. Stephan Frecot, a plecat la Paris pentru a transmite această hotărâre Conferinței de Pace. La 19 august, delegația șvabă a fost primită de Consiliul celor 10. Argumentele prezentate au fost urmărite cu interes de înalții demnitari care le-au promis că se va ține seama de voința lor în cazul când problema Banatului va reveni pe ordinea de zi. Hotărârea luată a rămas însă închisă. La 4 iunie 1920, prin tratatul de la Trianon, în urma înțelegerii convenite între statele interesate, s-au consfințit și de drept documentele adoptate la Alba Iulia.

VASILE DUDAȘ

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

AȘEZAREA STARČEVO-CRIȘ DE LA DULCEANCA

Cu prilejul săpăturilor arheologice de la Dulceanca (județul Teleorman), în cuprinsul unui complex, în care erau reprezentate două straturi de cultură mai bogate, din secolul III și din secolul VI d.Chr., la baza depunerilor, pe același loc, au fost descoperite vestigiile unei așezări aparținând purtătorilor culturii Starčevo-Criș¹.

Localitatea Dulceanca se află la o distanță de circa 12 km spre sud-est de orașul Roșiorii de Vede (fig. 1), în cuprinsul Câmpiei Burdea, fiind situată

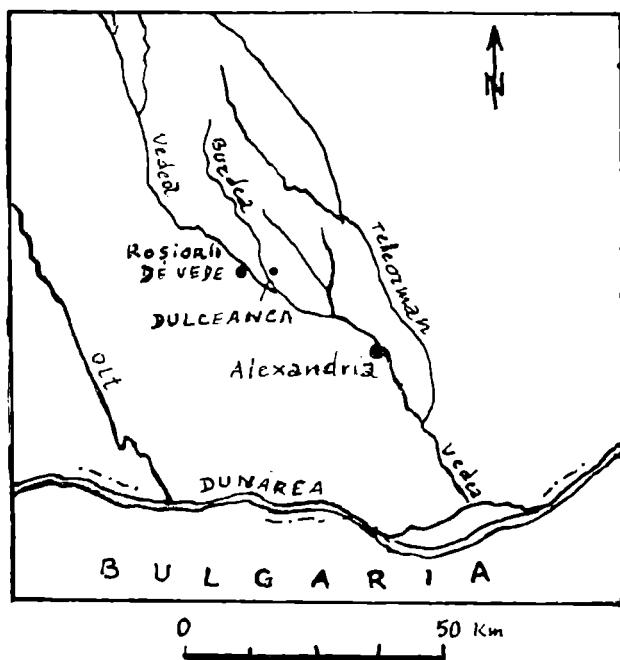

Fig. 1. Harta zonei în care se află așezarea Starčevo-Criș de la Dulceanca.

între râurile Teleorman și Vedea. După cum remarcă autoarea cercetărilor de la Dulceanca, zona „frapează prin bogăția și intensitatea vestigiilor arheologice; așezările se succed, aproape fără întrerupere, pe terasele joase, mijlocii (mai rar pe cele înalte) ale râurilor și nenumăraților afluenți, care o brăzdează”².

Complexul arheologic la care ne referim se află la extremitatea sudică a localității Dulceanca, pe terasa joasă (la numai circa 3,50 m înălțime, față de lunca inundabilă), de lângă confluența râului Vedea cu pârâul Burdea³.

Stratigrafia complexului (fig. 3/b) se prezintă astfel:

— La suprafața actuală a solului se află un strat de sol vegetal (gros de 0,30—0,35 m).

— Urmează, în adâncime, un strat de pământ de culoare cenușie, cuprinzând urmele de locuire din așezările datând din secolele III și VI d.Chr.

— Stratul amintit suprapune un altul de culoare castaniu roșcat, în care se găsesc, în partea de sud-est a terenului, ocupat de așezările amintite, urme sporadice specifice culturii Tei, din epoca bronzului, iar în partea de sud-vest a zonei studiate se află rămășițele unei așezări a purtătorilor culturii Starčevo-Criș, din perioada timpurie a epocii neolitice⁴.

Din întinderea așezării Starčevo-Criș, după cum rezultă din analiza planului general al săpăturilor de la Dulceanca, s-a cercetat o porțiune restrânsă, din partea ei de est. Se precizează că așezarea continuă spre vest, de-a lungul marginii terasei joase⁵. Săpătura nu a putut fi continuată spre vest.

În porțiunea cercetată au fost scoase la iveală numai câteva complexe din cadrul stratului Starčevo-Criș, și anume două gropi de bordei, o groapă simplă și o amenajare deosebită, considerată de specialistă care a descoperit-o ca fiind o parte dintr-un cuptor. Iată care sunt caracteristicile lor (păstrăm numerotarea făcută pe teren):

Bordeiul 1: se afla în partea de nord a șanșurilor X—XI (fig. 2). Groapa bordeiului avea forma aproximativ romboidală, cu laturile puțin neregulate. Dimensiunile sale erau: $3,80 \times 5$ m și adâncimea de 1,35 m față de suprafața actuală a solului. Groapa avea malurile aproape verticale. Pe podea nu s-au găsit resturile vetrei. În pământul de umplutură al gropii bordeiului se aflau numeroase fragmente ceramice, destul de multe unelte de silex și câteva unelte de piatră slefuită.

Bordeiul 3: se afla la extremitatea sudică a șanșului XIV (fig. 3), în apropierea pantei terasei joase. Groapa bordeiului (cu diametrele de $3,42 \times 3$ m și adâncimea de 1,20 m) avea forma neregulată. O parte (cea din dreapta planului) prezenta două laturi drepte, formând aproximativ un unghi drept, cu vârful mult arcuit. Cealaltă jumătate a gropii avea marginea în formă de semicerc, puțin neregulat.

În mijlocul bordeiului era o groapă, cu diametrul de 1 m și adâncimea (față de podină) de 0,10 m. Ținând seama de profilul gropii bordeiului, rezultă că marginile ei erau în pantă, destul de mult înclinată. În groapă nu s-au găsit resturile vetrei. În pământul de umplutură, la aproximativ 10 cm deasupra podinei, pe o bună parte din suprafața gropii bordeiului, erau răspândite bucăți mai mari sau mai mici de lipitură arsă provenite, desigur, din pereții construcției de deasupra solului. Pe fundul gropii s-au găsit mai multe unelte de silex, un toporaș de piatră și destul de multe fragmente ceramice specifice culturii.

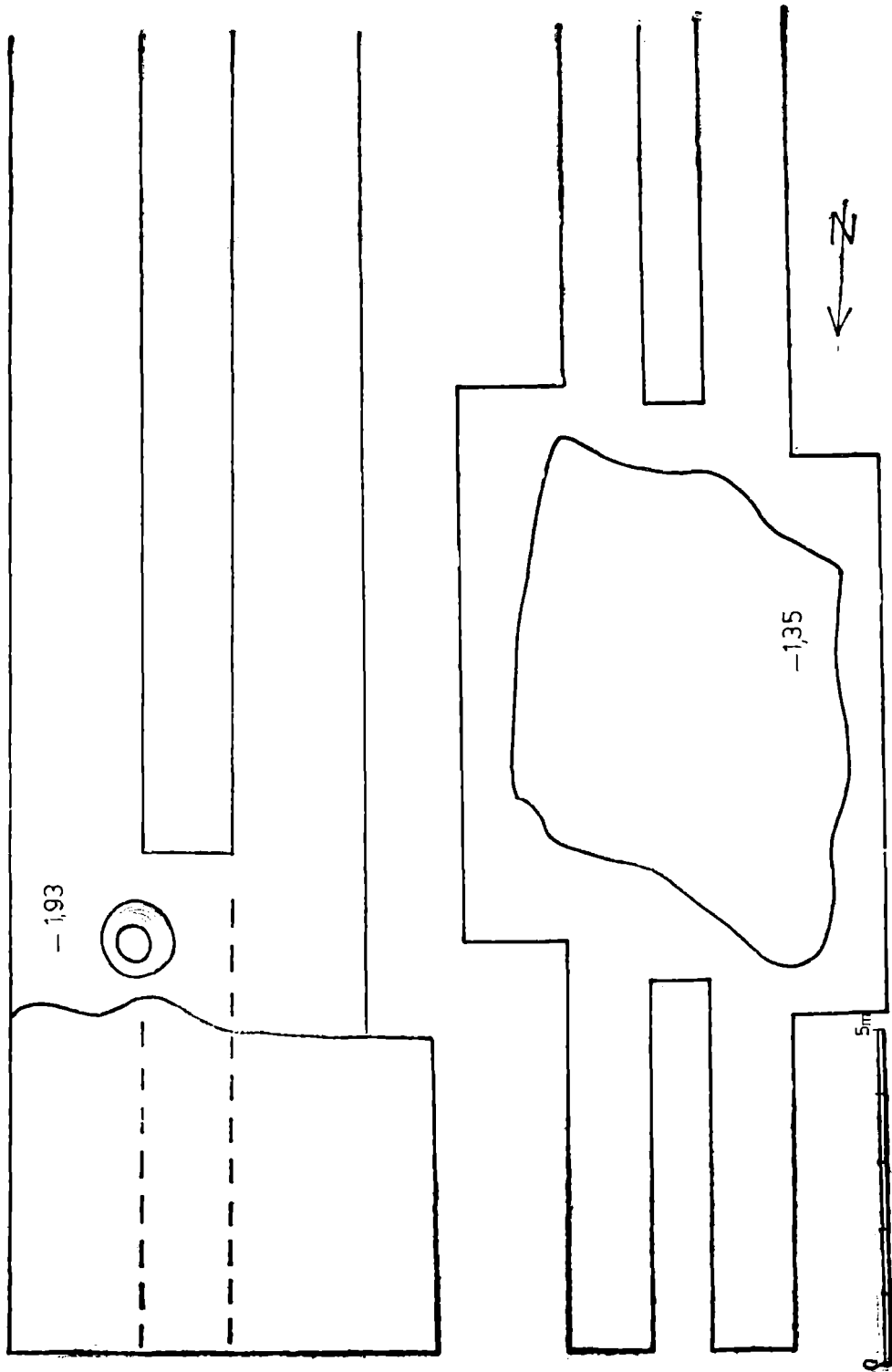

Fig. 2. Dulceanca, Planul bordeiului 1.

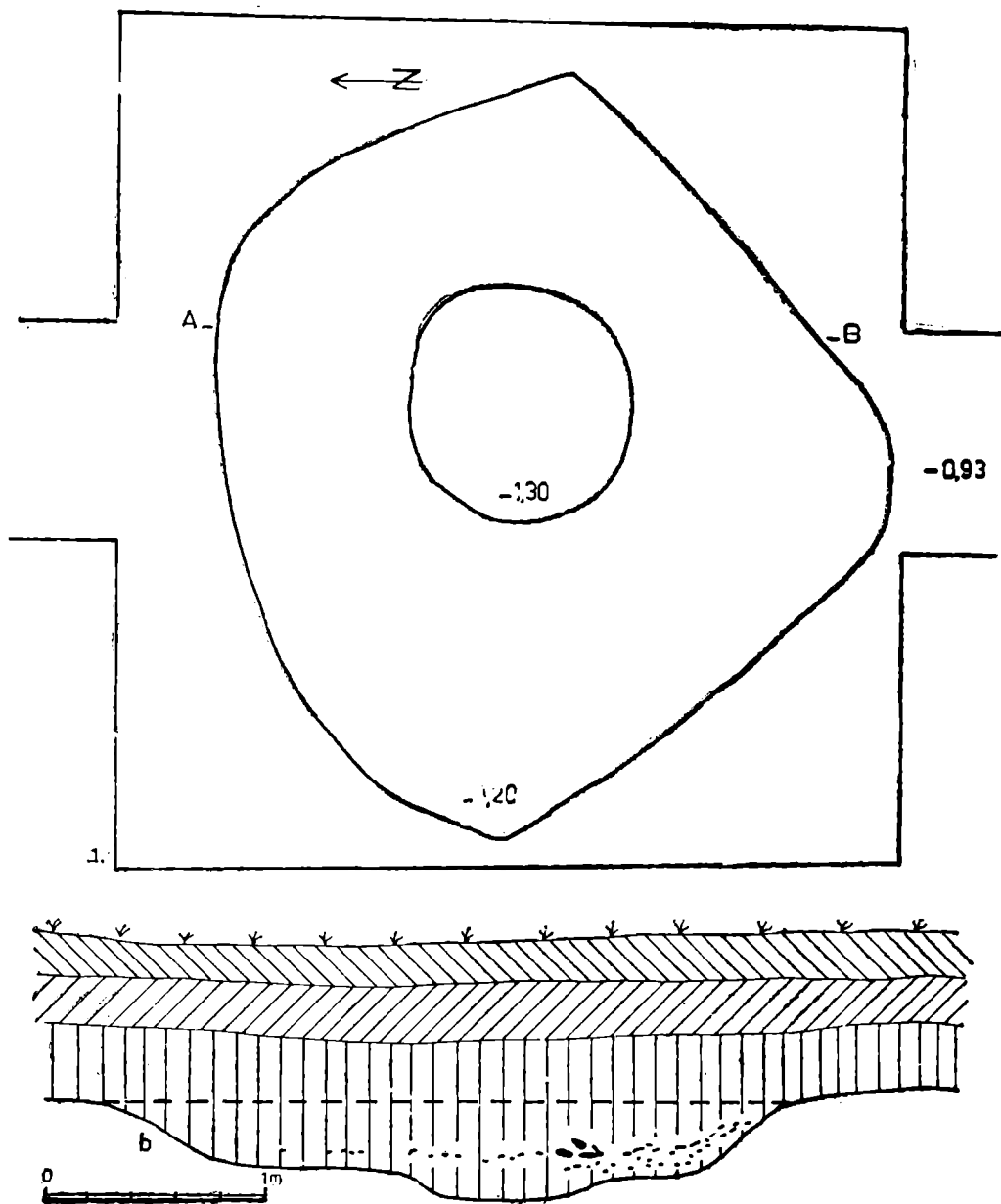

Fig. 3. Dulceanca. Planul și profilul bordelului 3.

Complexul 2: se afla în S. XIII (fig. 4 și 5) și a fost pus în legătură cu un strat foarte subțire, cuprinzând o serie de fragmente ceramice de tip Starčevo-Criș. Avea forma unui trunchi de con, cu malurile arse puternic la roșu, pe o grosime de mai mulți centimetri. Partea de sus era distrusă. Pământul de umplutură nu prezenta urme de ardere. La baza trunchiului de con nu s-a găsit vatra,

aşa cum ar fi fost normal şi nici urme de arsură. Complexul a fost considerat că ar reprezenta resturile unui cuptor. În timpul săpăturii nu s-au observat în vecinătate limitele unei gropi de bordei, cu care să fie pus în legătură complexul descris. Funcţia lui rămâne neclară. Dimensiuni: „cuptorul“ avea la bază diametrul de 0,80 m şi la partea superioară circa 0,28 m.

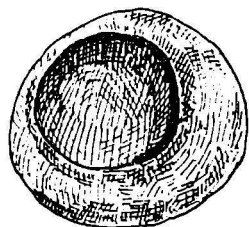

Fig. 4. Dulceanca. Planul complexului 2.

Fig. 5. Dulceanca. Vedere asupra complexului 2.

Unelte de silex (fig. 6—10)

Dat fiind faptul că acest complex de tip Starčevo-Criş este, până în prezent, singurul din vestul Munteniei, cercetat prin săpături sistematice, considerăm că se cuvine făcută o analiză amănunţită a uneltelor de silex.

În pământul de umplură şi în imediata vecinătate a bordeiului 1 s-au descoperit 63 piese de silex. Majoritatea lor (60 piese) au fost realizate din silexul numit „balcanic“. Acest tip de silex este o calcedonie de culoare cafeniu deschis (cu diferite nuanţe, începând de la galben), opacă, de obicei, pigmentată cu pete rare, mici, de formă rotundă, de culoare albă, răspândite uniform în masa rocii. Materia primă folosită provine din diferite zăcămintele aflate la sud de Dunăre, în platforma prebalcanică. Nu excludem însă posibilitatea ca bulgări din astfel de rocă să se găsească şi în pietrişurile de la nord de fluviu ajunse în zonă din vechime.

Unelte realizate din silex „balcanic“ sunt numeroase şi cu toate acestea prezintă o variabilitate destul de redusă de tipuri:

— Majoritatea (38) pieselor confecţionate din silex „balcanic“, găsite în cuprinsul complexului amintit, sunt segmente de lamă sau lame întregi (fig. 6—7). Între ele predomină segmentele de lame (în total 29 exemplare). Cele mai multe au dimensiunile cuprinse între 1,8 cm şi 5,4 cm (vezi fig. 7/1—5). Subliniem faptul că între acestea nu sunt trapeze sau alte unelte microlite, specifice perioadei neoliticului timpuriu. Cinci segmente de lame (fig. 8/1—5) au fost folosite în unelte compuse de tipul secerilor, fiind fixate în mână în poziţie oblică, căci au pe ambele feţe, spre unul din colţuri, porţiuni mici de formă triunghiulară, şlefuite datorită întrebuinţării îndelungate.

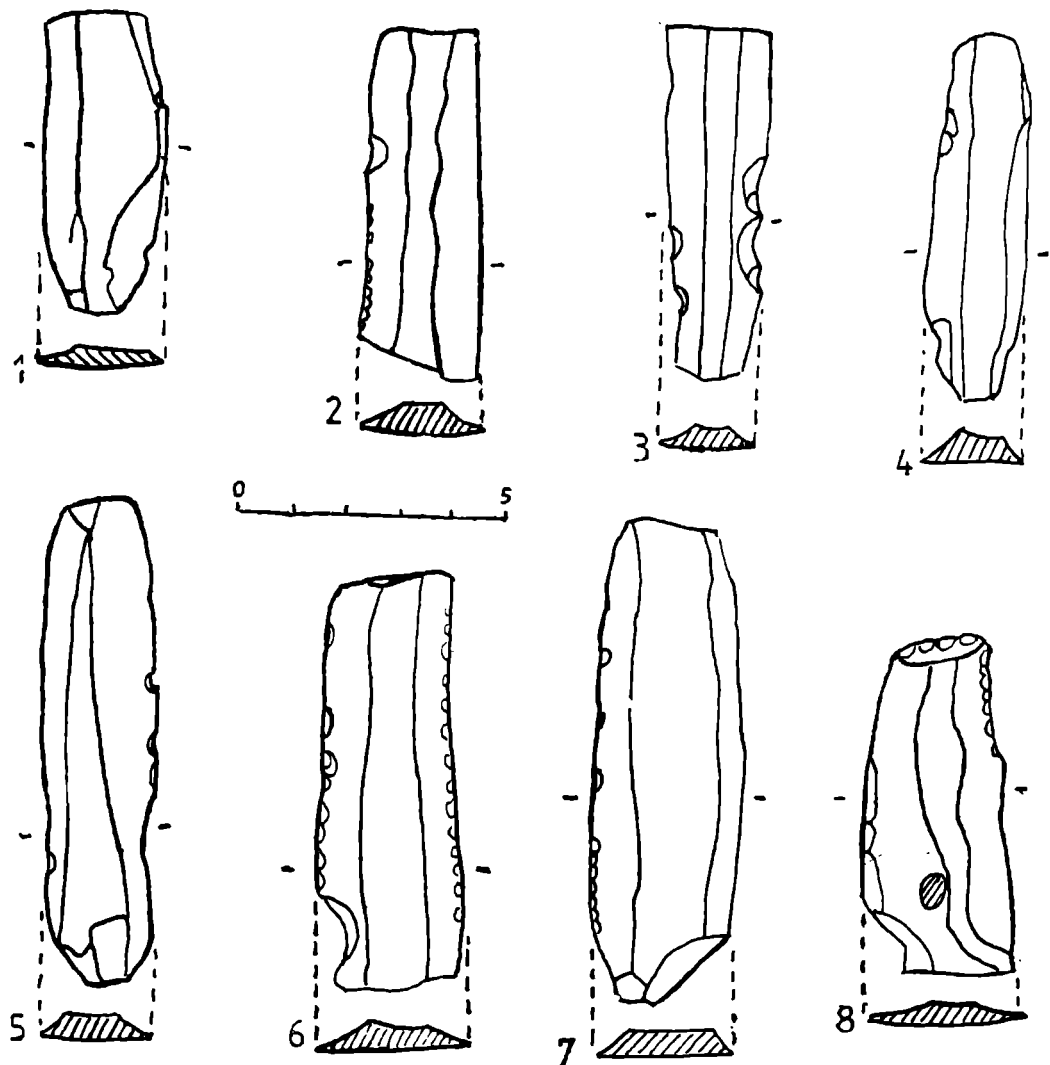

Fig. 6. Dulceanca. Unele de silex din bordelul 1.

— Unele lame sunt întregi (fig. 6/1—8), așa cum au fost desprinse din nuclee. Câteva piese au dimensiunile între 5,5 și 6,5 cm. Cele mai mari piese (5) au între 8 și 12 cm lungime.

Menționăm că unele segmente de lame și lame au pe câte o latură sau pe ambele laturi lungi (fig. 7/1, 3, 6) câteva sau mai multe retușuri (uneori pe întreaga lungime a laturii) mai mari sau mai mici.

Din lotul de unelte analizat fac parte și câteva piese deosebite:

— O piesă prelungă a fost lucrată dintr-o așchie cu un vârf ascuțit, având retușuri pe ambele margini lungi ale unei fețe, iar pe cealaltă față, retușuri numai pe o singură latură (fig. 8/6).

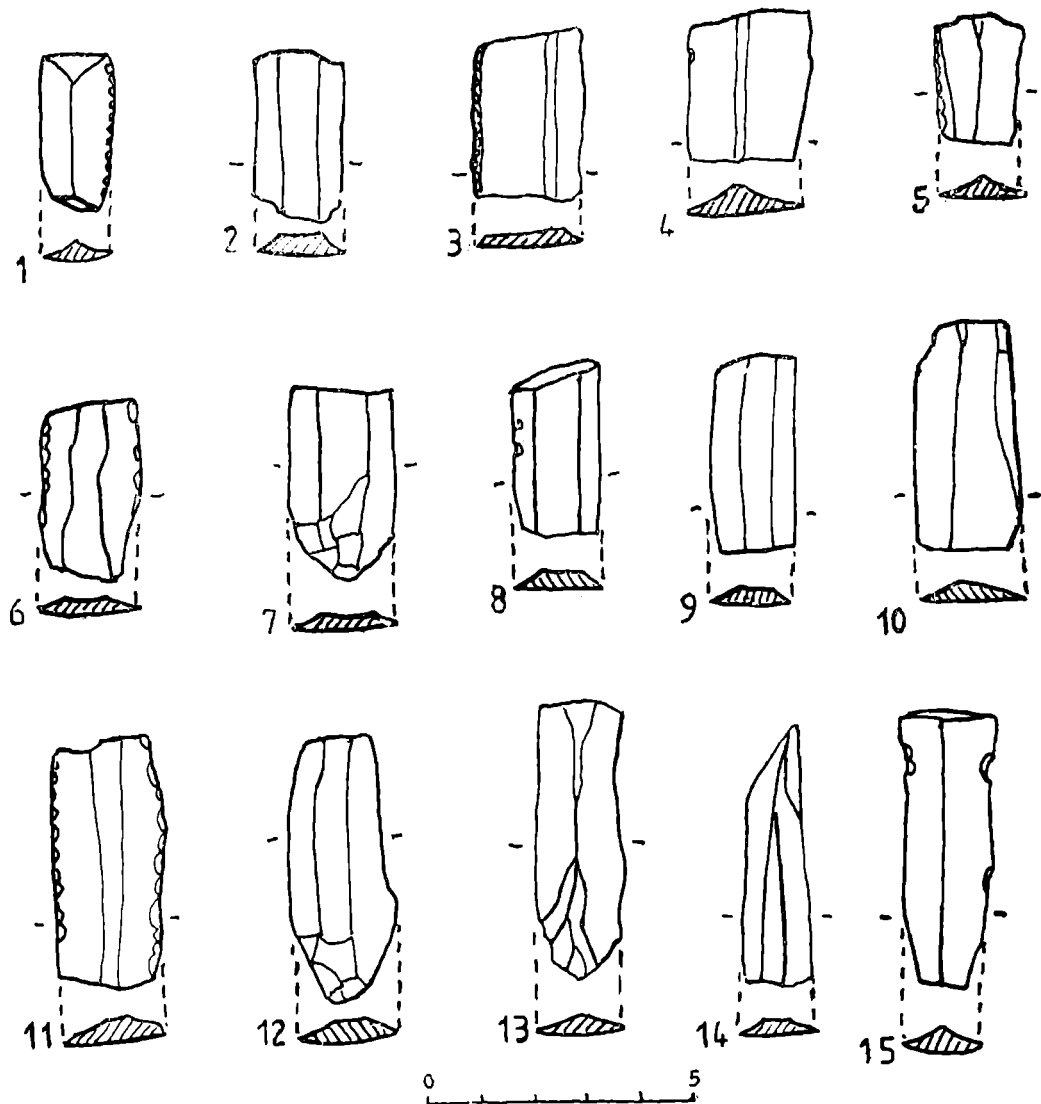

Fig. 7. Dulceanca. Unelte de silex din borderul 1.

— O altă piesă este un vârf (fig. 8/7) realizat pe o lamă cu marginile lungi retușate numai pe porțiunile dinspre vârful ascuțit.

— Amintim și două răzuitoare făcute pe extremitatea unei lame și a unui segment de lamă (fig. 8/10, 11).

— Alte două piese care au, pe o față, retușuri pe trei laturi (fig. 8/9).

— S-au găsit și două nuclee, destul de înalte, din care s-au desprins numai lame (fig. 9/6, 7).

Numai trei piese găsite în groapa bordeiului 1 sunt făcute din silex de culoare roșie, opac. Una din ele este o așchie scurtă, cu mai multe fațete. A doua este un fragment dintr-o lamă, având pe marginea din dreapta trei retușuri mici.

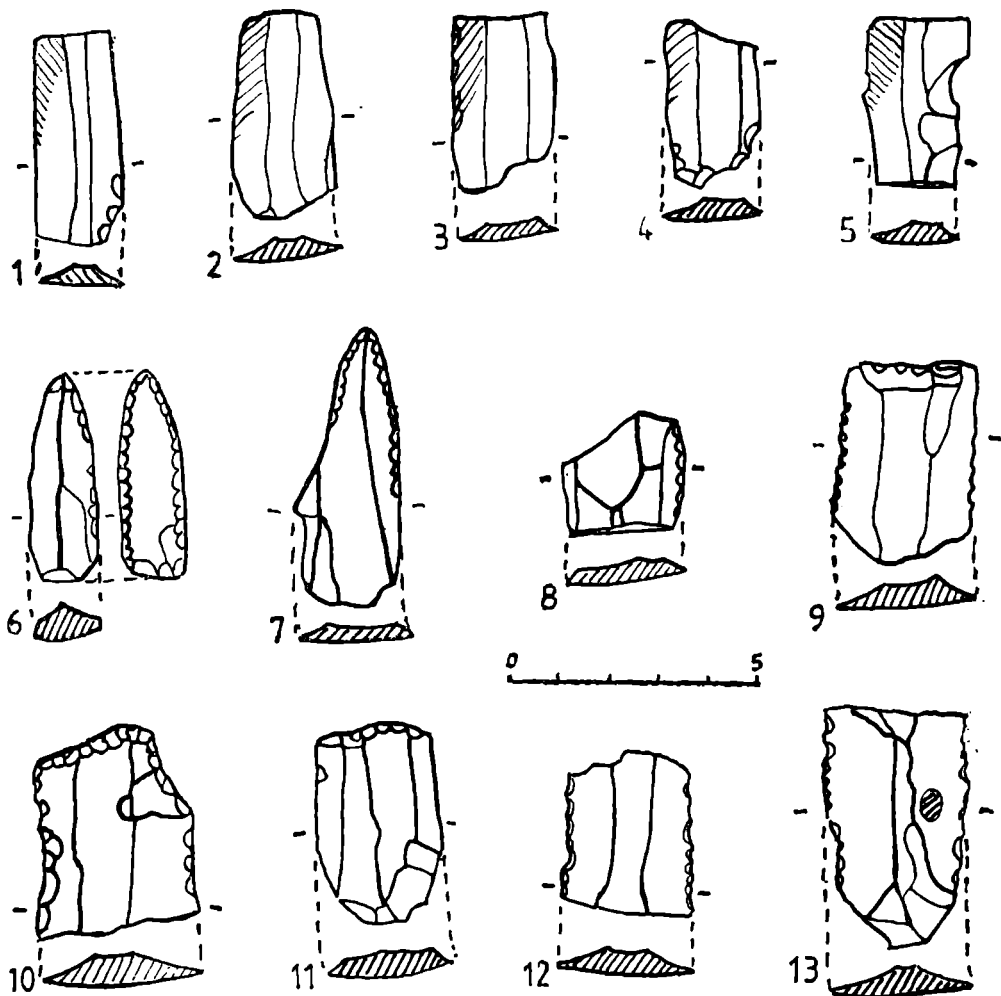

Fig. 8. Dulceanca. Unele de silex din bordeul 1.

Cea de-a treia piesă este un segment de lamă care a făcut parte dintr-o unealtă compusă, fapt dovedit printr-o porțiune de formă triunghiulară, lustruită pe ambele fețe, datorită folosirii îndelungate.

Din complexul 2 s-au scos la iveală numai 3 piese de silex (o lamă și trei segmente de lamă) (fig. 10/1–3).

Lotul de silexuri din bordeul 3 este alcătuit din 11 piese, și anume cinci lame, dintre care una — de 6 cm lungime — a fost utilizată într-o unealtă compusă, căci are în dreptul unui colț și de-a lungul laturii o porțiune triunghiulară șlefuită; două segmente de lame; un răzuitor; o piesă de formă neregulată și două așchii mici (fig. 10/4–12).

Toate aceste piese au fost făcute din silex „balcanic“.

Într-o groapă din aceeași zonă a complexului, despre care se arată că datează din epoca neolitică, printre alte materiale se aflau și opt piese de silex (dintre care șapte din silex „balcanic“ și una din silex roșu): două lame cu margini retu-

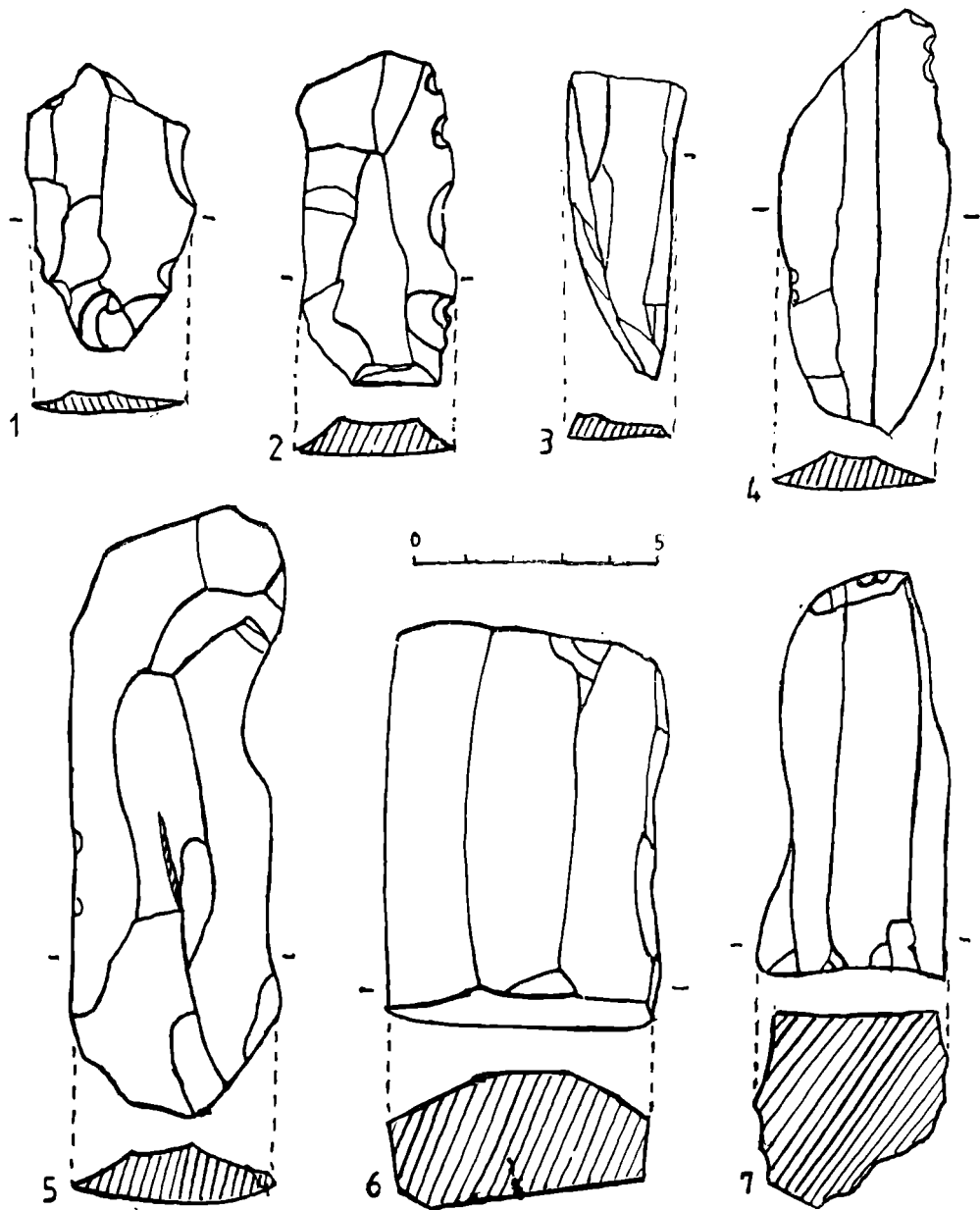

Fig. 9. Dulceanca. 1—5. Unelte de silex; 6—7. Nuclee de silex din bordeiul 1.

șate, în parte, pe ambele fețe; un răzuitor pe vârf de lamă, cu o margine retușată fin, pe ambele fețe; o porțiune dintr-o lamă mai mare (din silex roșu), cu ambele margini laterale retușate; un percutor sferic, din care s-au desprins mai multe așchii sub formă de lame mici, înguste; mai erau și trei așchii (două mici și una mai lungă acoperită în parte cu cortex) (fig. 10/13—16).

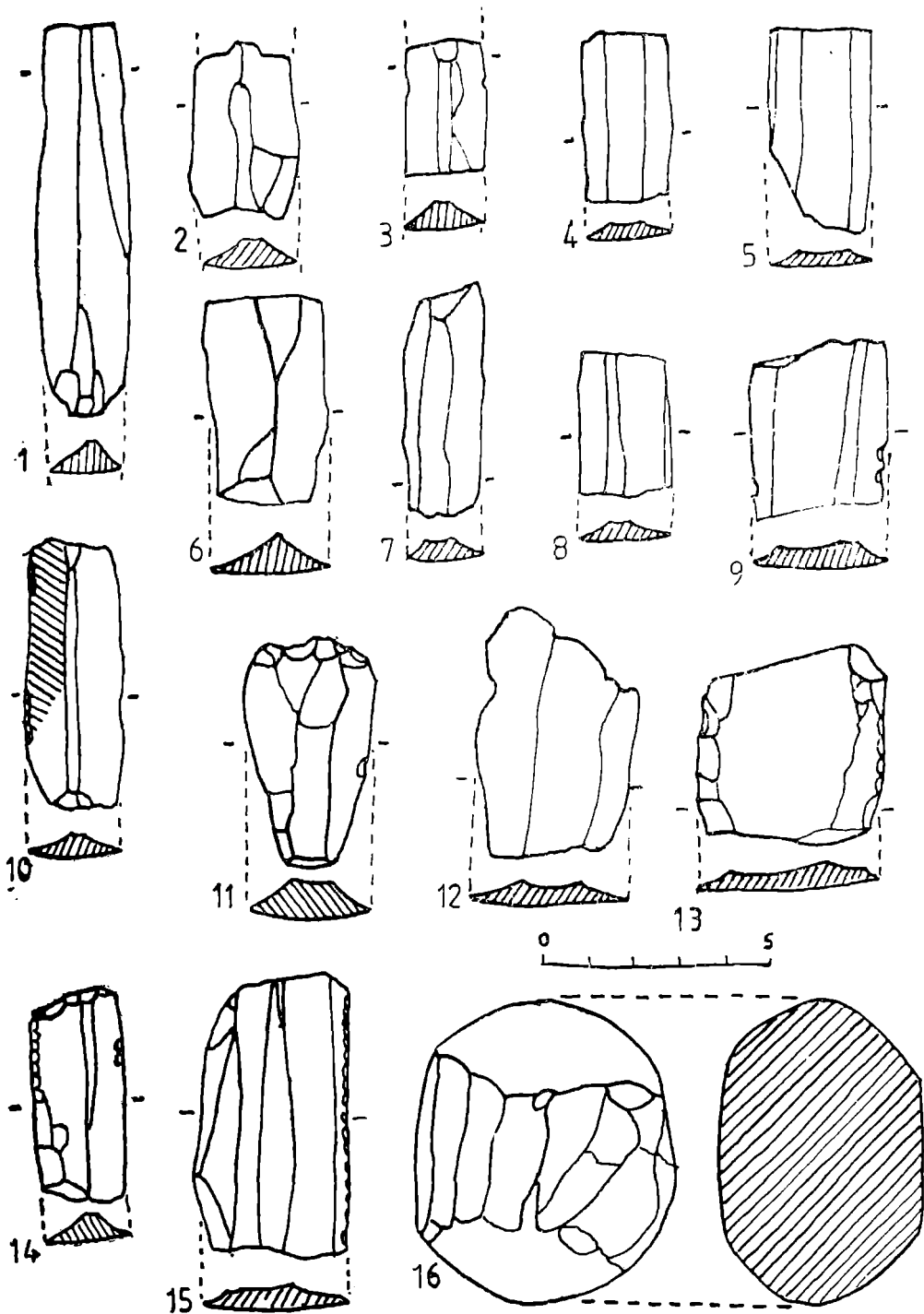

Fig. 10. Dulceanca. Unelte de silex: 1—3. Complexul 2; 4—12. Bordeul 3; 13—16. Groapa 5—6.

În groapa bordeiului 1 s-a găsit și o serie de șase piese de piatră. Dintre acestea, două sunt din gresie sfărâmicioasă. Una din ele are forma triunghiulară cu colțurile rotunjite. Prezintă o față netedă și este evident că a avut o destinație anume, în vreme ce fața cealaltă este arcuită și puțin neregulată în secțiune. Cea de-a doua piesă din gresie are forma trapezoidală prelungă, similară unui topor obișnuit din piatră șlefuită. Ceafa o are arcuită și groasă. Partea opusă este și ea ușor arcuită și groasă.

Alte două piese sunt din roci dure, plate, subțiri și au suprafața puțin neregulată.

Mai importante sunt două toporașe — unul din rocă fină de culoare albăstrie și altul din marnă gălbuie, de formă trapezoidală prelungă, cu laturile lungi puțin arcuite. Primul (de 5,8 cm lungime și 4 cm lățime la tăiș) are o față arcuită (de la ceafă spre tăiș și de la o latură oblică la cealaltă). Fața opusă este puțin neregulată, având un plan oblic, puțin arcuit spre tăiș. Ceafa este ciobită (fig. 11/1). Cea de-a doua piesă are forma trapezoidală prelungă. Ceafa este întreagă, îngustă și relativ subțire, în raport cu partea mijlocie. Lipsește partea dinspre tăiș (fig. 11/3).

În complexul 2 s-a găsit și un toporaș de piatră fragmentar (fig. 11/4), iar în groapă (fig. 5—6) alte două topoare fragmentare (fig. 11/2, 5).

În cuprinsul complexului Starcevo-Criș studiat nu s-au descoperit unelte făcute din os sau din corn.

Ceramica

Cu prilejul săpăturilor de la Dulceanca, în cuprinsul celor trei complexe cercetate cu materiale specifice culturii Starcevo-Criș, s-au strâns destul de multe fragmente ceramice, a căror analiză ne permite să precizăm caracteristicile olăriei, faza căreia îi aparține așezarea studiată și să formulăm unele concluzii de ordin istoric. Se cuvine să menționăm și o impresie, că între olăria reprezentată în cadrul celor două loturi principale (bordeiul 1 și bordeiul 3) par să existe unele deosebiri, drept care socotim necesar să le prezentăm separat.

La modelarea vaselor de lut ars din cuprinsul așezării s-a folosit, în general, o pastă specifică acestei așezări și, desigur, altora apropiate aparținând culturii studiate, respectiv pastă amestecată cu o anumită cantitate de pleavă și destul de mult nisip, cu bobul mărunț, aspră la pipăit. Remarcăm că în spărtură, cioburile au miezul cu amestec de pleavă destul de gros, pe când straturile superficiale (spre interior și exterior) sunt subțiri și conțin nisip.

Dacă vom compara compoziția pastei ceramice folosite la modelarea vaselor de tip Starcevo-Criș, din așezarea analizată, cu aceea a vaselor de același tip din Moldova vom constata unele deosebiri semnificative. Se observă, în principal, că pasta vaselor Starcevo-Criș din Moldova conține în amestec o cantitate mult mai mare de pleavă și mai puțin nisip, în comparație cu aceea din așezarea de la Dulceanca.

În urma arderii, la o temperatură destul de joasă, majoritatea vaselor din așezarea studiată aici au dobândit, la exterior și în interior, culoarea roșie sau roșcată, miezul lor, pe cea mai mare parte din grosime, fiind de culoare neagră. După părerea noastră, culoarea roșie a suprafețelor interioare și exterioare dovedește că acele vase au fost așezate pe vatra de ardere, cu gura în sus și au fost arse la foc deschis, deci este vorba de o ardere oxidantă.

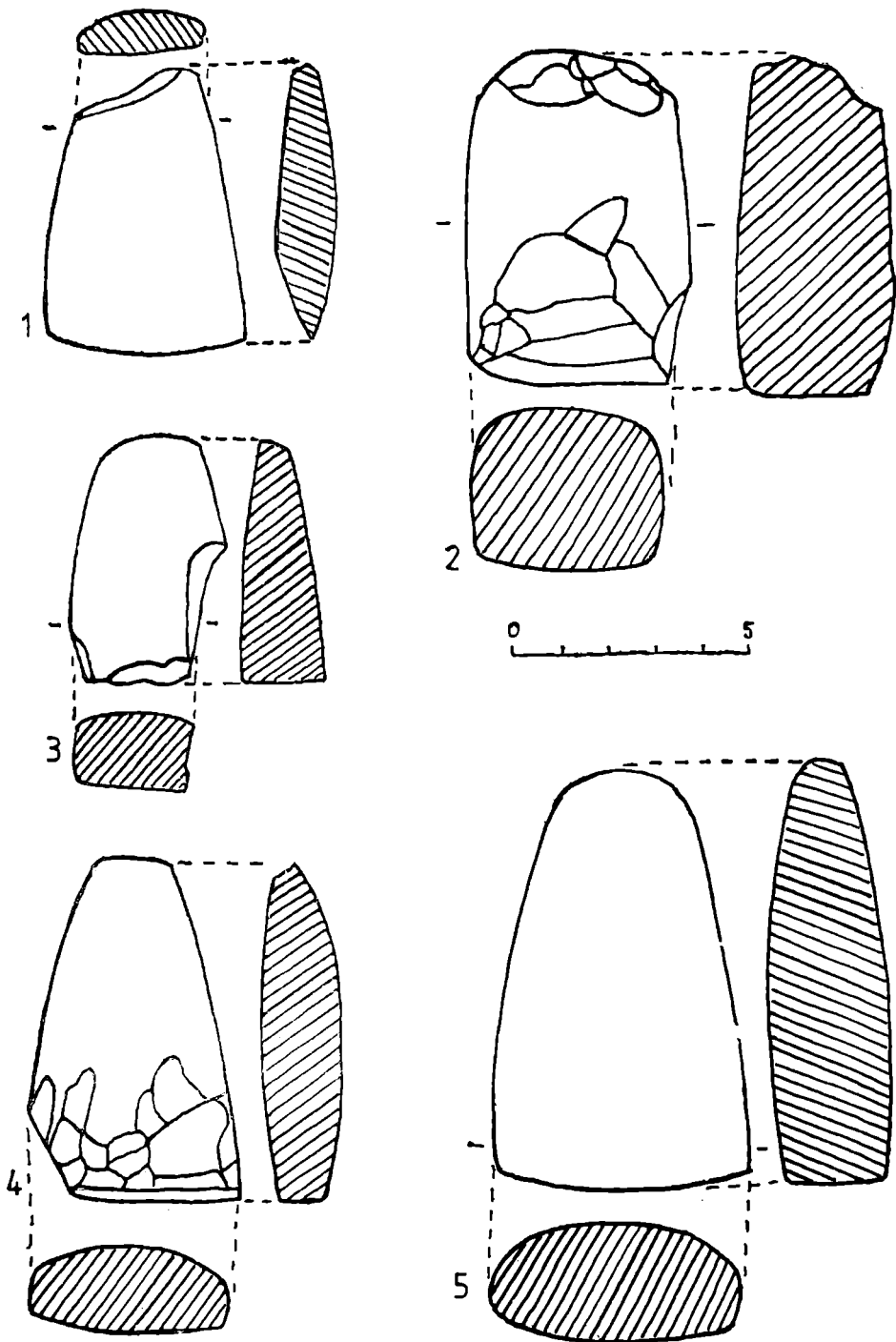

Fig. 11. Unelte de piatră șlefuită: 1 și 3 din bordelul 1; 4 din complexul 2; 2 și 5 din groapa 5—6.

Sunt și unele fragmente din vase (în bordeiele 1 și 3) care au suprafața exterioară de culoare roșie, iar cea interioară de culoare neagră, ceea ce constituie un indiciu că astfel de vase, fie că au fost așezate cu gura în sus și deasupra s-a pus un alt vas, care a oprit pătrunderea oxigenului (deci au provocat o ardere reductoare), fie că au fost puse pe vatră cu gura în jos.

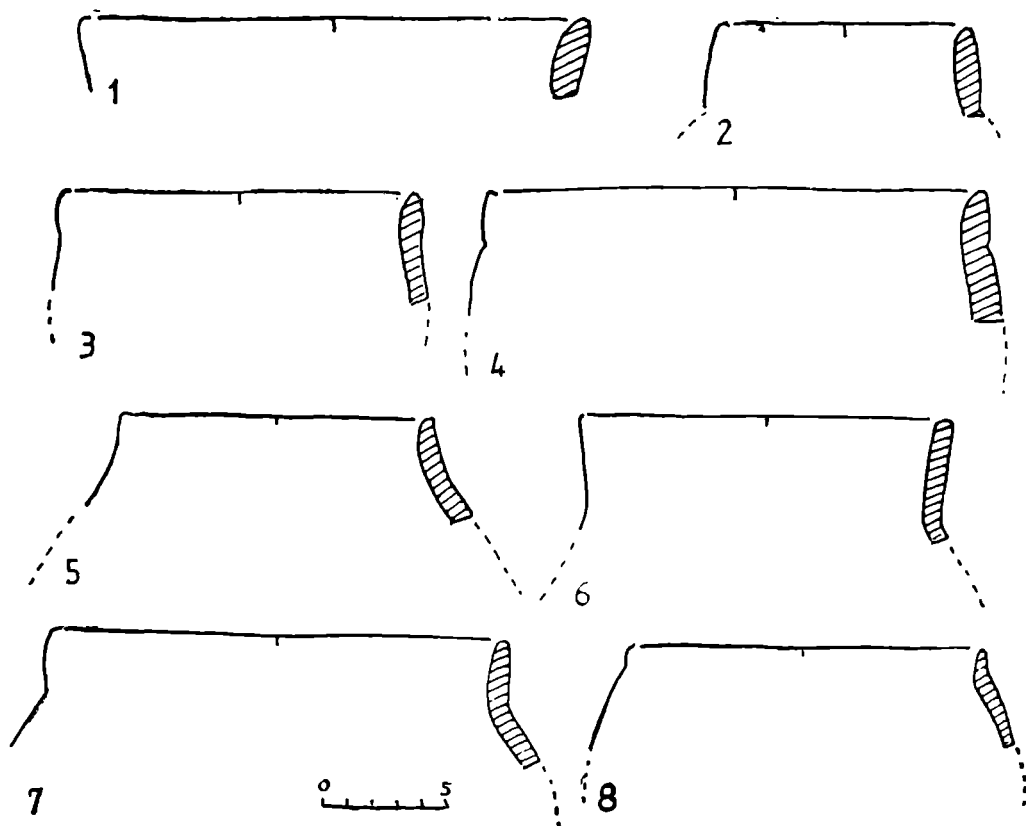

Fig. 12. Dulceanca. Forme de vase, din pastă de uz comun, din bordeiul 1.

Bordeiul 1. Majoritatea cioburilor găsite în groapa bordeiului 1 provin din vase de uz comun, modelate din pastă amestecată cu pleavă și având câte un strat subțire superficial cuprinzând nisip (fig. 12—17).

Principala formă de vas din această categorie este cea de borcan (fig. 12—16) cu corpul bombat, cu margine simplă, uneori puțin îngroșată sau cilindrică (de câțiva centimetri înălțime), de obicei răsfântă în afară. Astfel de vase au, de regulă, pereții mai groși. O parte din aceste vase au fundul de grosime similară cu aceea a pereților lor (de ex. fig. 15/1), de regulă, însă, este destul de gros (caracteristic vaselor acestei culturi de pe tot întinsul țării noastre) (fig. 15—16). Câteva asemenea funduri de vas prezintă la exterior o albiere simetrică (fig. 16/1; fig. 19/3—4). De asemenea, o parte din vase au picior (până la 4 cm înălțime) gol pe dinăuntru (fig. 16/4, 6—9).

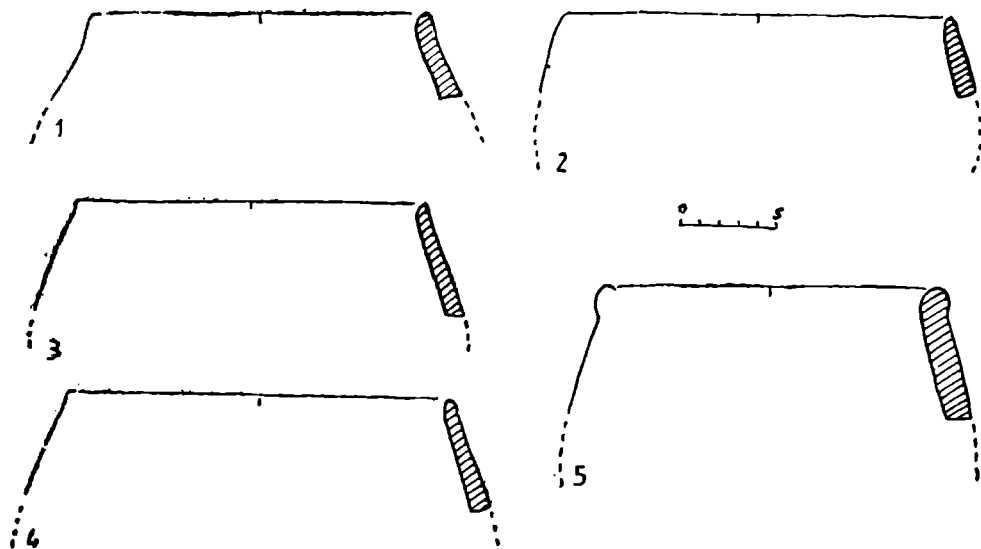

Fig. 13. Dulceanca. Forme de vase, din pastă de uz comun, din bordeiul 1.

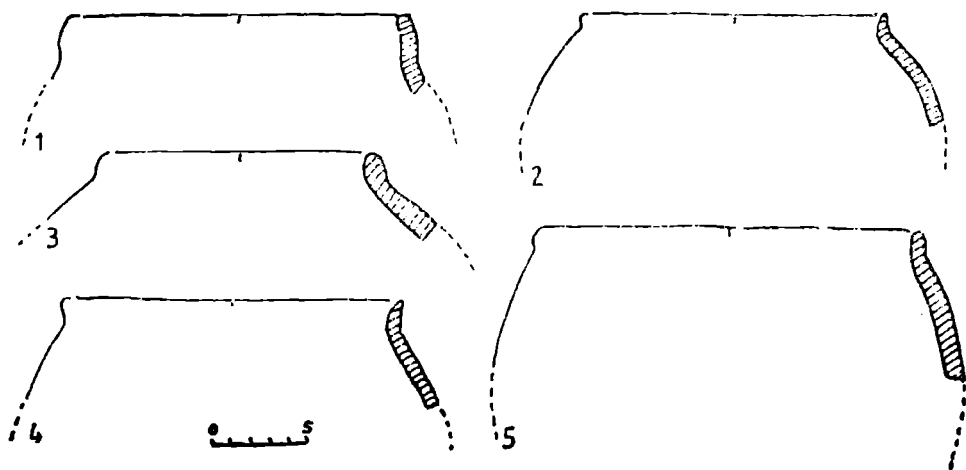

Fig. 14 Dulceanca. Forme de vase, din pastă de uz comun, din bordeiul 1.

Categoria de vase descrise au avut diametrul gurii între 10 și 20 cm, iar înălțimea unora din ele a atins 20 cm.

Din seria vaselor de uz comun fac parte și castroanele de formă tronconică (fig. 17), uneori cu pereții puțin arcuiți în afară, în partea de mijloc. De obicei, ele au diametrul destul de mare (între 16 și 24 cm), iar înălțimea lor oscilează între 10 și 14 cm.

Din cuprinsul gropii bordeiului 1 s-au scos la iveală destul de multe fragmente ceramice din vase modelate cu mai multă grijă, din pastă fină (fig. 18), conținând și o anumită cantitate de pleavă. Astfel de vase au pereții destul de subțiri.

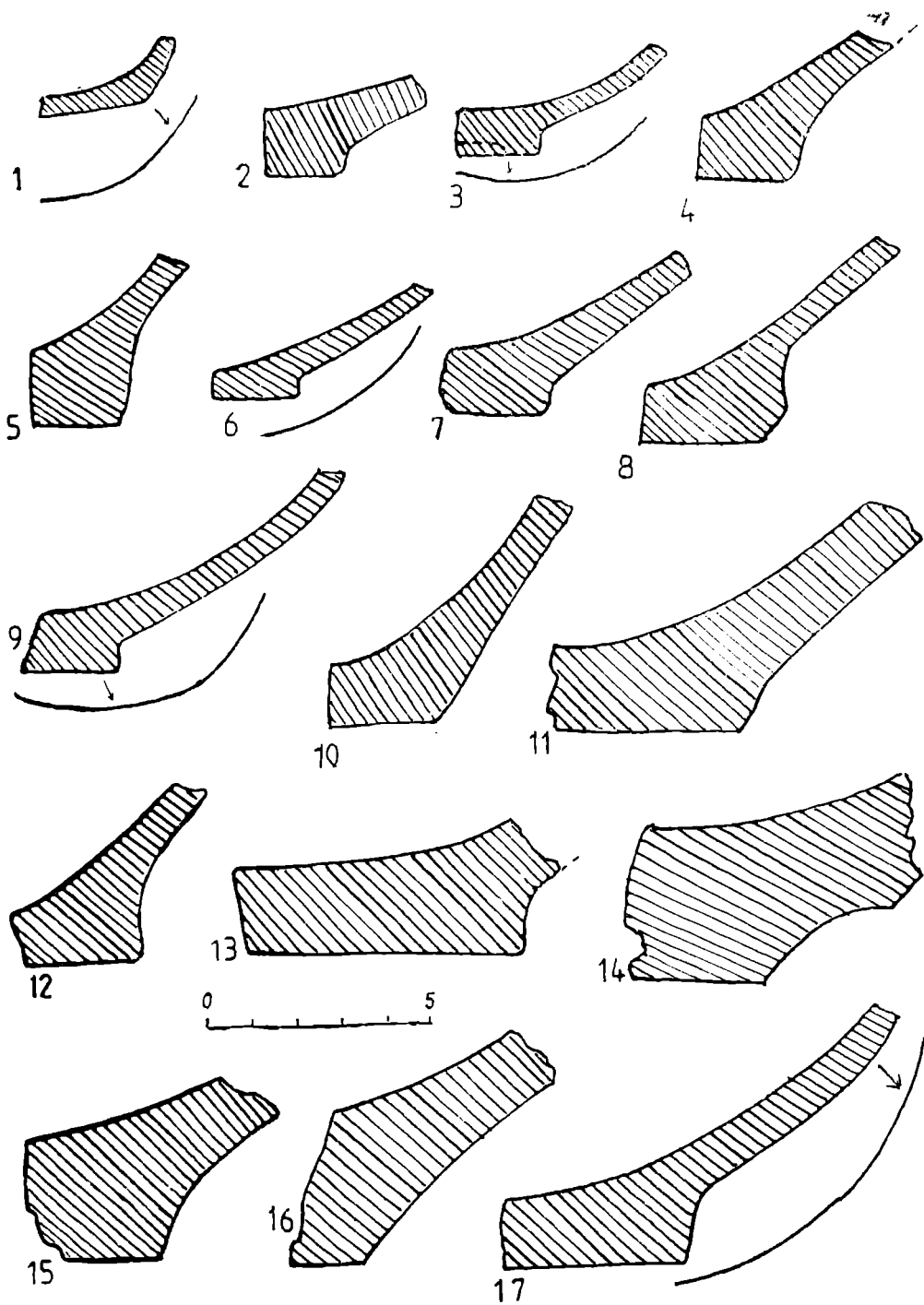

Fig. 15. Dulceanca. Funduri de vase din bordul 1.

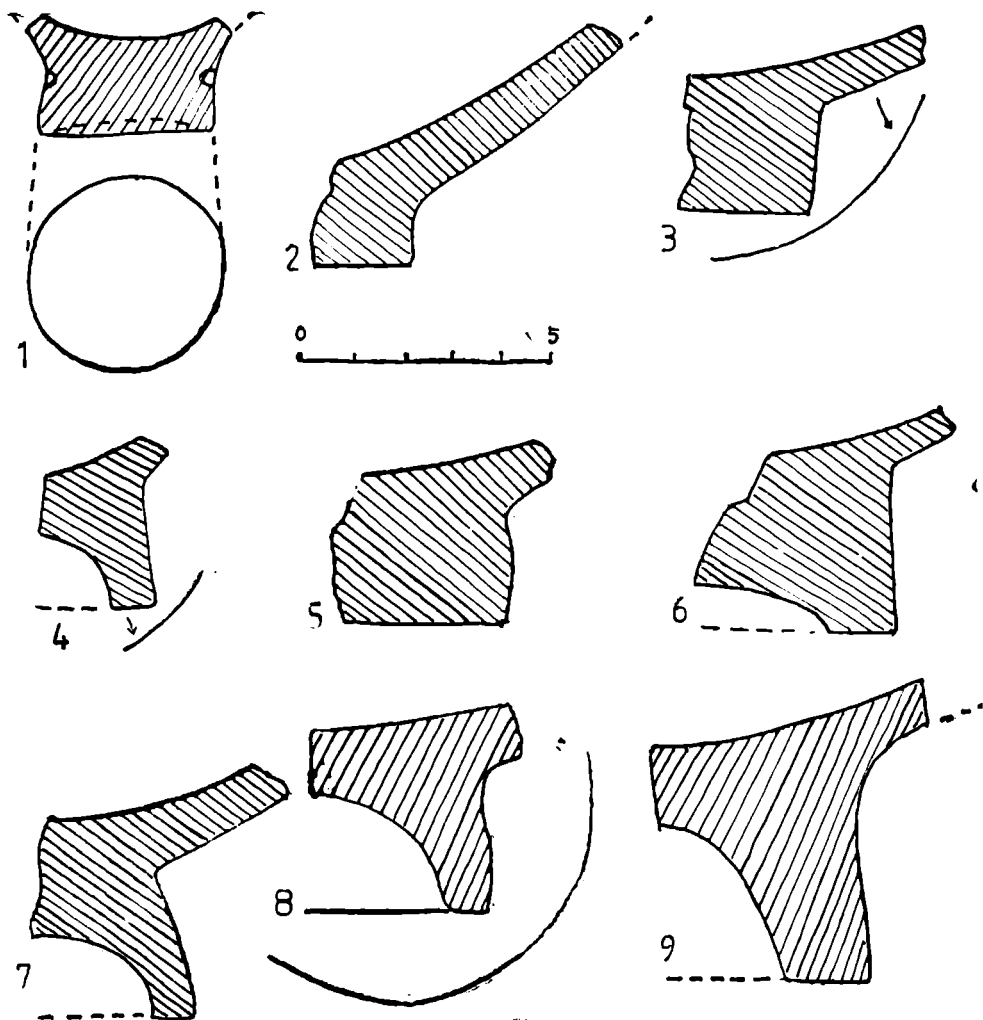

Fig. 16. Dulceanca. Funduri de vase din bordeul 1.

Mijlocul cioburilor, în spărtură, este, de obicei, de culoare neagră, iar straturile superficiale sunt subțiri, au culoare roșcată sau cenușie și, din cauza conținutului destul de bogat în nisip, sunt aspre la pipăit.

Forma principală de vas este aceea de borcan (fig. 18), cu corpul bombat și buza scundă sau puțin mai înaltă, uneori puțin îngroșată și, de regulă, rășfrântă în afară. Astfel de vase au avut diametrul gurii între 10 și 16 cm, iar înălțimea aproximativă până la 13–15 cm.

Ceva mai rar se întâlnesc și castroane de formă tronconică, modelate din același fel de pastă fină.

Merită toată atenția două fragmente din obiecte provenite din așa-numitele „măsuțe de cult”, uneori având forma unor mici recipiente, prevăzute cu câteva picioare (trei sau patru) arcuite în afară, mai groase sus și mai subțiri la partea

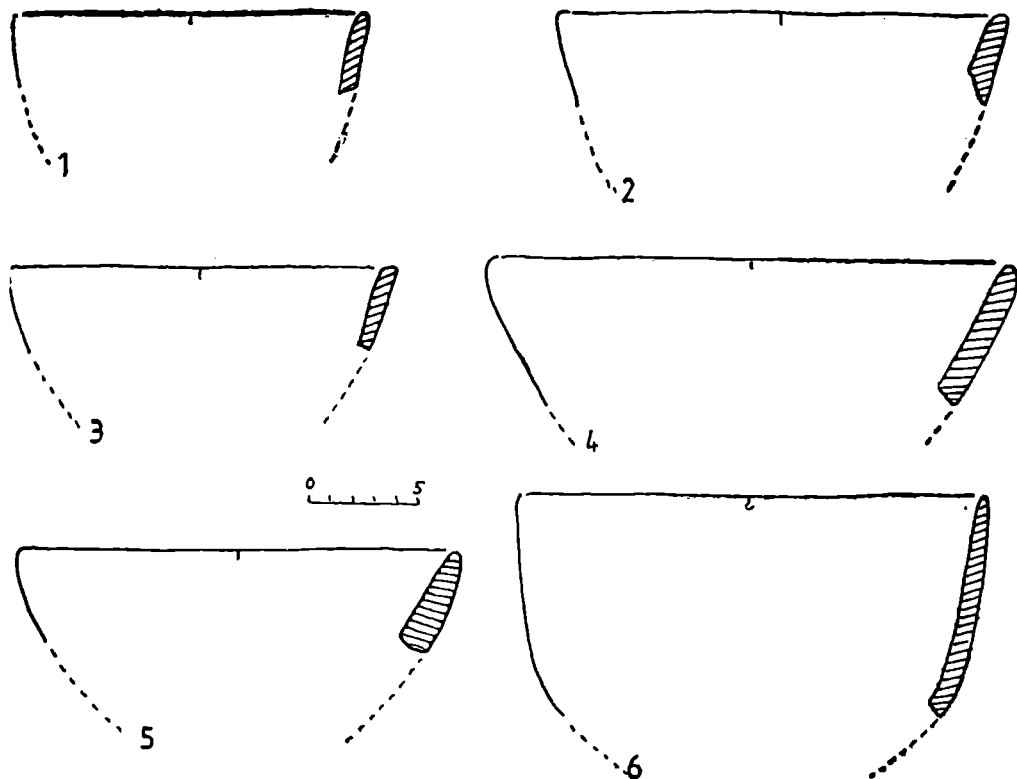

Fig. 17. Dulceanca. Forme de vase, din pastă de uz comun, din bordeiul 1.

inferioară. În bordeiul 1 s-au găsit două fragmente din astfel de picioare (fig. 19/2), piesele fiind specifice culturii studiate.

Amintim și un ciob dintr-un vâscior cu fundul îngroșat, pe care sunt două mici adâncituri opuse (fig. 16/1).

Destul de multe recipiente documentate prin cioburi, în cadrul gropii bordeiului 1, au fost modelate din pastă mai îngrijită, conținând și pleavă. Ele au atât suprafața exterioară, cât și cea interioară acoperite cu un strat subțire de slip. Astfel de vase au fost apoi vopsite, în interior și la exterior, cu culoare roșie fină (fig. 20).

Din această categorie ceramică dispunem de câteva cioburi din buza unor vase a căror formă s-a putut reconstitui în mare parte. Este vorba de porțiuni din marginea unor castroane (fig. 20), nu prea înalte, de formă tronconică, cu pereții mai mult sau mai puțin arcuiți în afară, în partea de mijloc. La aceste vase, diametrul gurii oscila între 17 și 20 cm. Deși înălțimea nu s-a putut calcula, se poate afirma că unele au fost destul de înalte și că aveau buza puțin îngroșată spre interior.

Culoarea roșie de pe ele urma să constituie fondul pe care s-au pictat apoi diferite motive ornamentale.

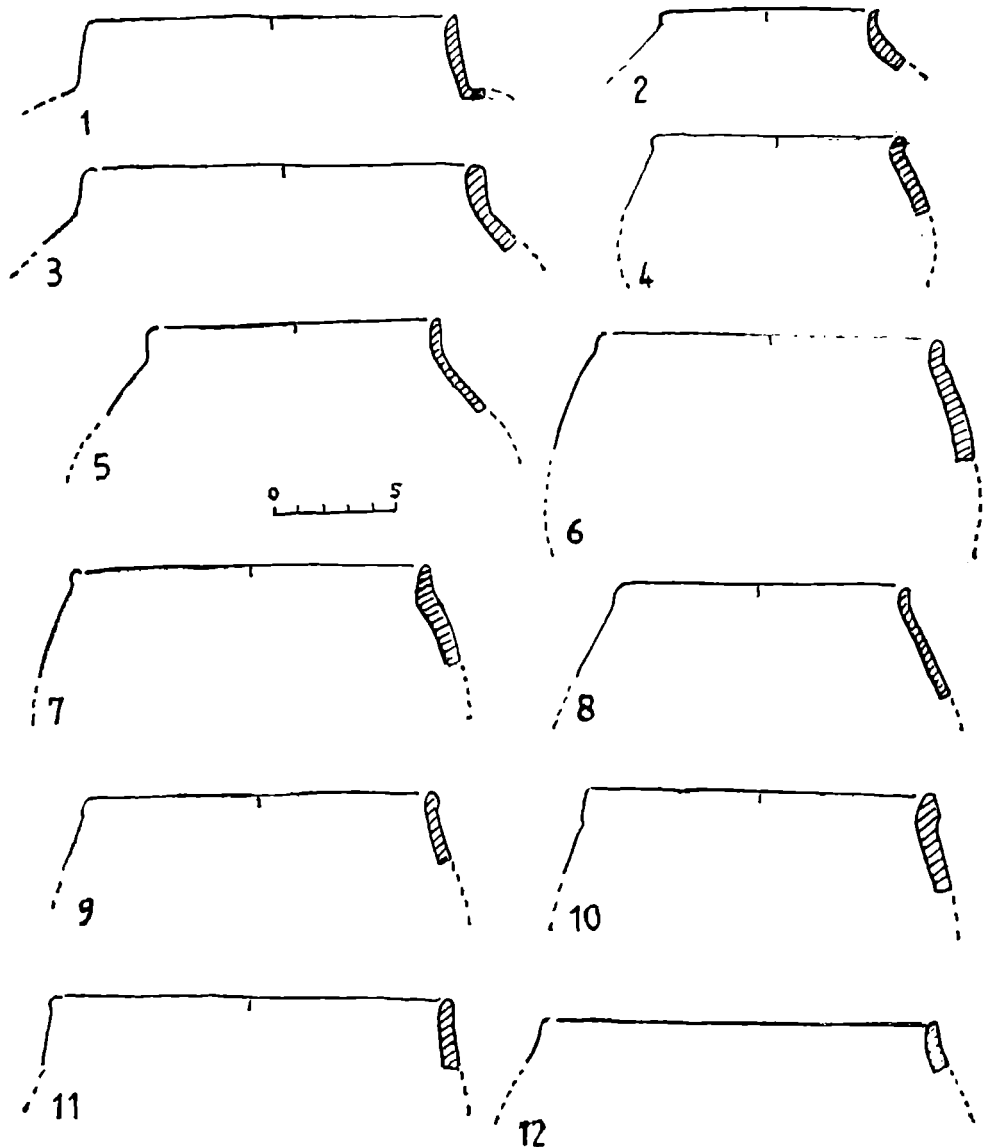

Fig. 18. Dulceanca. Forme de vase din pastă fină, din bordelul 1.

Pe cinci din aceste fragmente s-au păstrat mici porțiuni neregulate, din ornamente, care au fost pictate cu culoare neagră (fig. 21/1—5). Unele indică, fără îndoială, ornamente compuse din benzi late, având alături, se pare, grupuri de câteva linii mai subțiri, paralele, trasate tot cu culoare neagră (vezi fig. 21/1).

Decorul pictat cu culoare neagră se execută atât pe suprafața exterioară a vaselor, cât și în interiorul lor, de-a lungul buzei (fig. 21/4). Pe un ciob se păstrează urme de decor pictat, sigur, cu culoare neagră, dar alături sunt unele resturi de decor realizat, se pare, cu culoare albă, pe fond roșu (fig. 21/2). Pe un alt

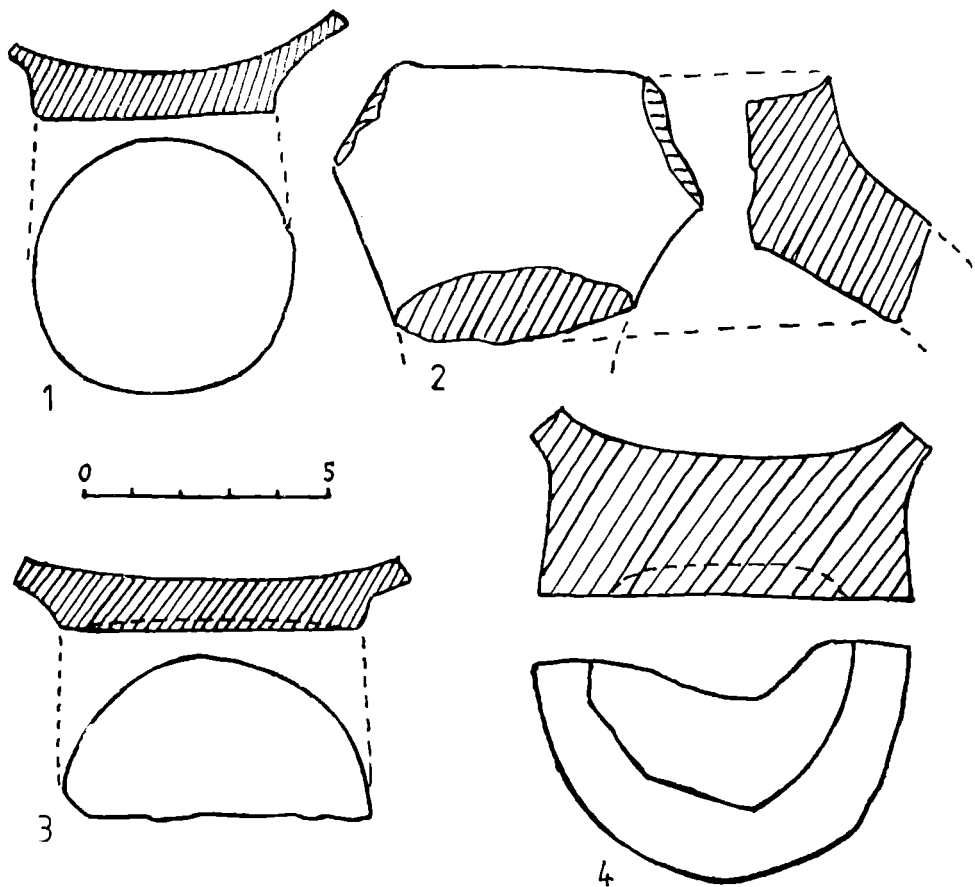

Fig. 19. Dulceanca. 1, 3, 4. Funduri de vase; 2. Pictor de măsuță de „cult” — toate din bordelul 1.

fragment se văd, pe suprafața exterioară, mici porțiuni din benzi înguste pictate cu culoare albă (fig. 21/6).

Prin urmare, în cadrul complexului de tip Starčevo-Criș, reprezentat de bordeiul 1, sunt documentate sigur vase cu decor pictat cu culoare neagră pe fond roșu și unele cioburi din vase pe care se vede clar decorul pictat cu culoare neagră, dar, se pare, și cu unele motive decorative alăturate, pictate cu culoare albă.

Este regretabil, că majoritatea acelor ornamente pictate s-au șters, cu timpul, în pământ și au rămas doar unele urme.

Complexul 2. În cuprinsul acestuia s-a găsit un număr relativ redus de fragmente ceramice, majoritatea provenind din vase modelate din pastă comună, amestecată cu pleavă și destul de mult nisip. Pe unele cioburi se observă întipărite urme de boabe de grâne. Subliniem că diferențierea în privința calității pastei ceramice este greu de făcut. Doar câteva cioburi din acest lot sunt din pastă mai îngrijită, din vase cu pereții subțiri. Menționăm că în complexul 2 s-au găsit numai două cioburi mici, cu urme de culoare roșie, care pot fi considerate ca provenind din vase din pastă fină.

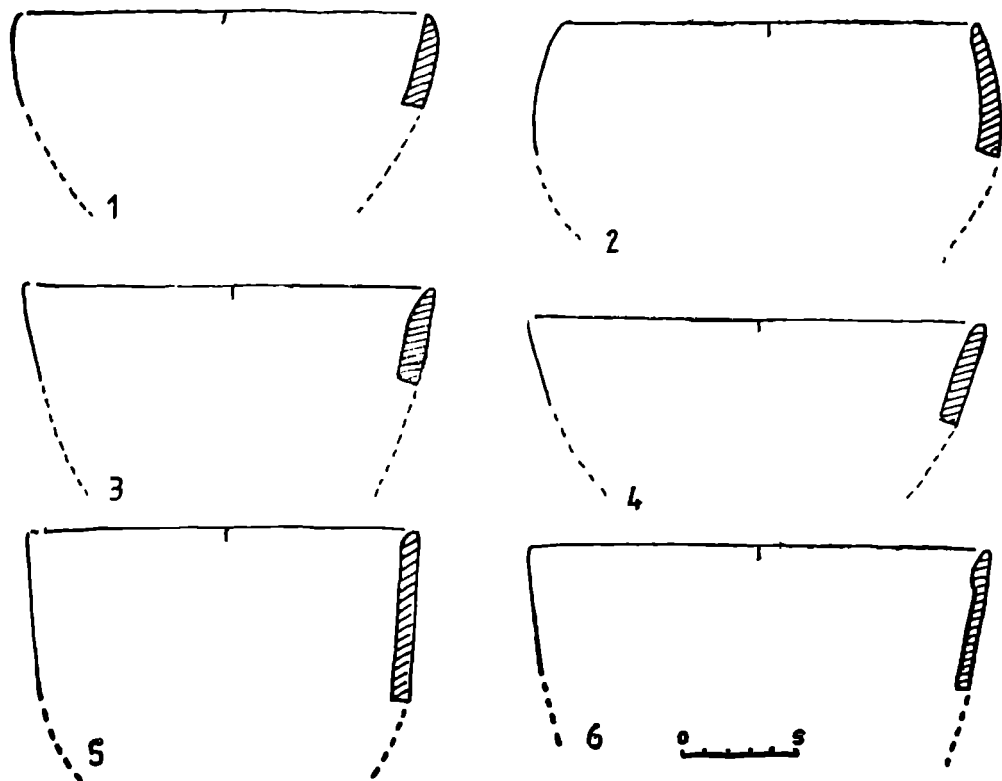

Fig. 20. Dulceanca. Forme de vase vopsite cu culoare roșie (pentru a servi ca fond) din bordeiul 1.

Spre deosebire de fragmentele ceramice strânse din groapa bordeiului 1, în cadrul complexului 2 s-au găsit mai multe cioburi din vase de uz comun, cu decorul realizat prin apăsare cu vârful degetului, formându-se adâncituri aproximativ ovale. De remarcat că aceste adâncituri pe cele câteva cioburi găsite sunt izolate pe suprafața vaselor (fig. 22/1, 3—4) și numai pe unul sunt dispuse în șir (fig. 22/2), în schimb, pe nici unul din cioburi nu sunt adâncituri duble, dispuse „în spic”.

Menționăm, de asemenea, că pe mai multe cioburi din acest lot sunt păstrate porțiuni din brâuri alveolare, în relief (fig. 22/5). Alveolele de pe ele sunt prelungi și neregulate ca formă.

Bordeiul 3. În cuprinsul gropii acestuia predomină fragmentele din vase de uz comun, modelate din pastă amestecată cu multă pleavă și puțin nisip (fig. 23—24). Reținem că unele vase au fost arse oxidant, căpătând astfel la exterior și în interior culoarea roșcată, pe când altele, cele mai multe, au exteriorul roșcat, iar interiorul de culoare neagră.

Forma obișnuită era cea de borcan (fig. 23/1—10), cu corpul bombat și buza cilindrică (înaltă de câțiva centimetri). Astfel de vase au, de obicei, fundul îngroșat (fig. 24).

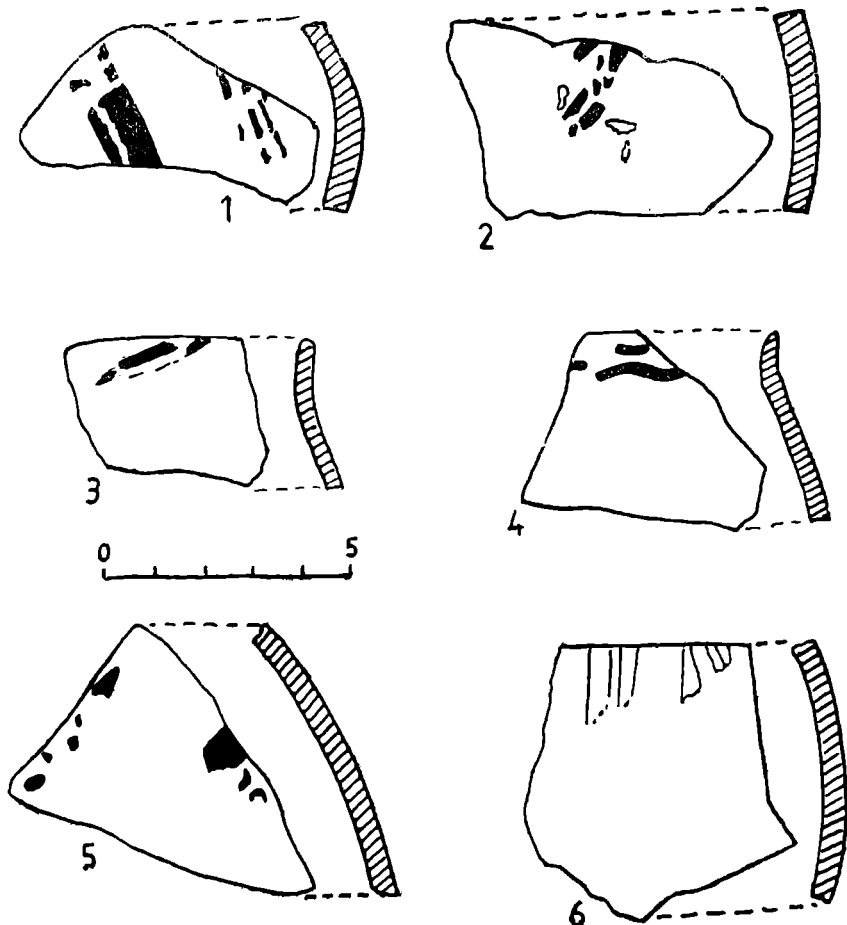

Fig. 21. Dulceanca. Fragmente de vase cu urme de decor pictat, din bordeiul 1.

Spre deosebire de lotul de cioburi din groapa bordeiului 1, în groapa bordeiului 3 s-au descoperit și o serie de cioburi cu decoruri felurite:

- unele vase au avut decor alcătuit din brăuri alveolare late (fig. 25/5—6);
- câteva vase au fost ornamentate cu proeminențe rotunde, scunde, destul de mari, prevăzute cu o adâncitură pe mijloc (fig. 25/8—9);
- câteva cioburi provin din corpul unor vase având decorul alcătuit din șiruri de adâncituri (de formă biconvexă) făcute cu unghia (fig. 25/4);
- pe un alt ciob sunt făcute adâncituri rare, în formă de semilună (fig. 25/3);
- două cioburi din vase de uz comun au decorul compus din linii incizate scurte (fig. 25/1—2). Într-un caz se observă grupuri de câte trei linii scurte, aproape paralele și alăturate, tăiate de o linie oblică (fig. 25/2). Nu ar fi exclus ca un astfel de ornament să fi avut o anumită semnificație simbolică. De reținut faptul

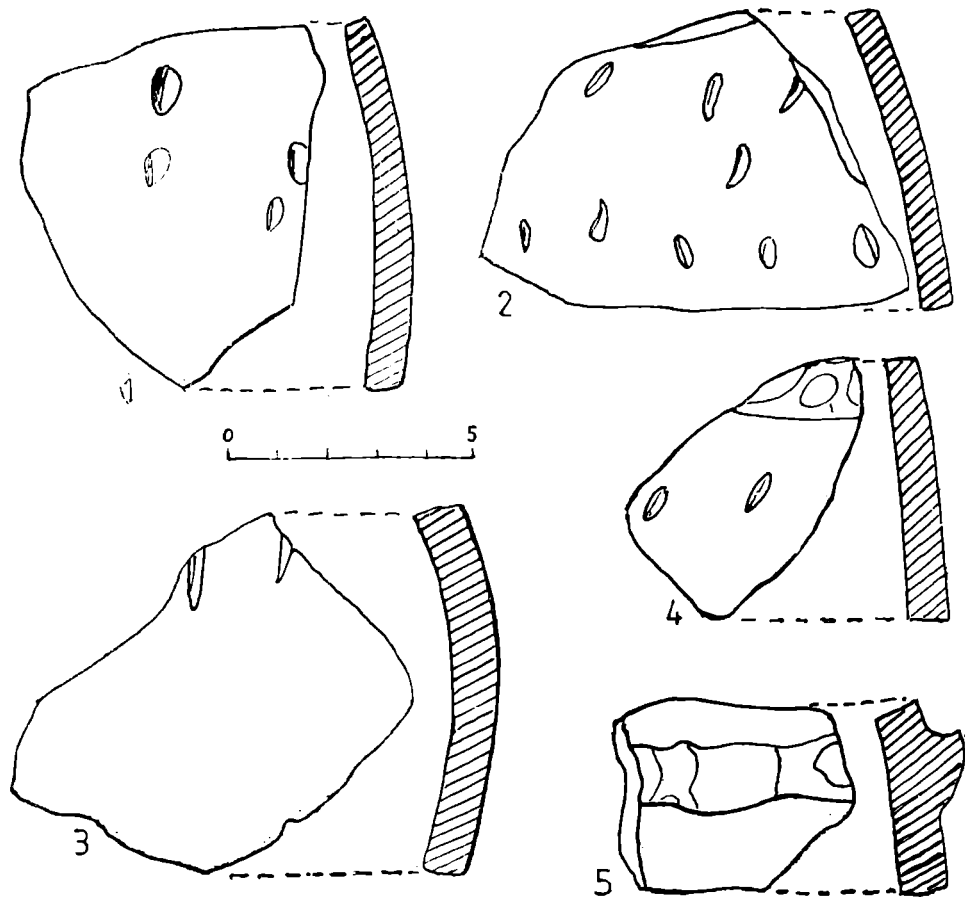

Fig. 22. Dulceanca. Fragmente de vase, din pastă de uz comun, cu decor din adâncituri și cu brău alveolar în relief, din complexul 2.

că fragmente ceramice cu decorul descris scoase la iveală din groapa bordeiului 3 nu prezintă analogii cu materialele descoperite în groapa bordeiului 1.

În bordeiul amintit s-au găsit și cioburi din vase modelate din pastă fină, în formă de castroane tronconice, cu pereții subțiri și puțin arcuiți (fig. 23/11).

Din aceeași categorie fac parte și unele fragmente de borcane, cu corpul bombat și cu buza cilindrică (vezi fig. 23/1, 6). În cazuri mai rare, decorul lor se compune din brăuri alveolare și din proeminențe rotunde scunde. Subliniem că în cadrul acestui lot nu am observat nici un ciob ornamentat cu barbotină.

Așezarea de tip Starčevo-Criș de la Dulceanca ridică o serie de probleme interesante.

După cum am arătat mai sus, cantitatea de materiale adunate nu este prea mare, dar — în stadiul actual al cercetărilor — așezarea la care ne referim este

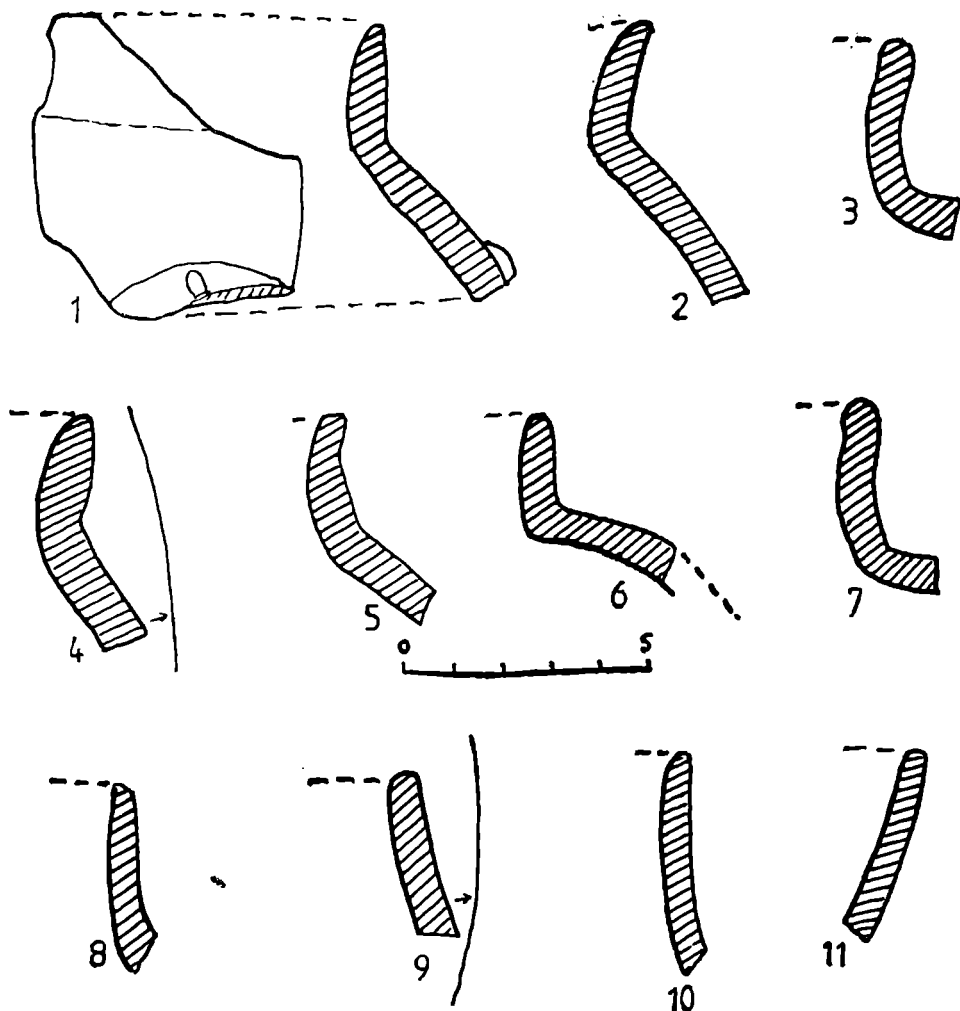

Fig. 23. Dulceanca. Profile de vase din bordeul 3.

singura de acest tip, din vestul Munteniei, cercetată sistematic; de aceea, trebuie să i se acorde toată atenția pentru a se ști: când au pătruns purtătorii culturii în vestul Munteniei, din ce zonă anume și, desigur, care sunt caracteristicile complexului.

Mai întâi vom menționa unele date de ordin general.

Ținând seama de observațiile făcute rezultă că purtătorii culturii analizate aici corespund unei populații sedentare, care și-a ales anume, drept loc de așezare, terenul de la confluența pârâului Burdea cu râul Vedea. Este vorba de o terasă joasă, ceea ce permitea membrilor comunității să ajungă mai ușor la apă.

Din datele pe care le-am avut la dispoziție reiese că așezarea era deschisă, prin urmare nu avea șanț de apărare.

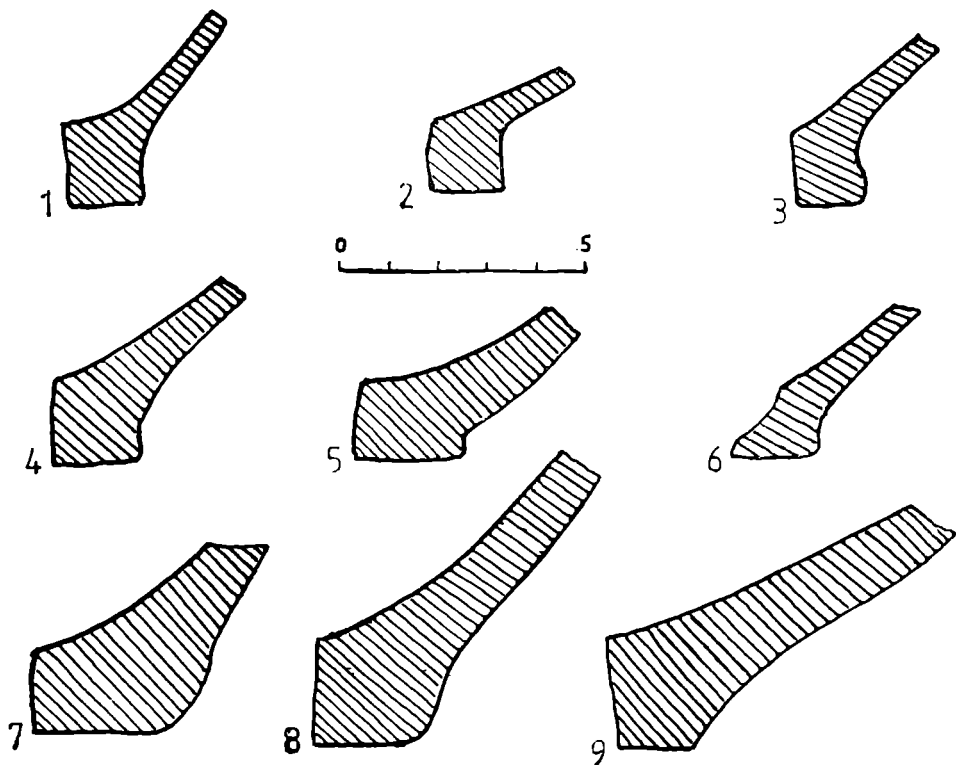

Fig. 24. Dulceanca. Funduri de vase din bordeul 3.

Stațiunea din care s-a cercetat o porțiune restrânsă se compunea din locuințe de tipul bordeiilor, mai mult sau mai puțin adâncite, aflate la intervale nu prea mari unele de altele.

Gropile bordeiilor nu aveau forme prea regulate. Din cele două cercetate, unul avea o formă aproximativ romboidală, iar celălalt oarecum ovală, cu două colțuri la extremități.

Una din gropi (bordeul 3) era puțin adâncită și albiată, având pe mijloc o adâncitură — probabil locul unde se făcea focul — iar celălalt bordei avea groapa mai adâncă.

În umplutura gropilor s-au găsit mici aglomerări de lipitură arsă din construcția de deasupra solului.

Ocupațiile

A. Una din ocupațiile principale practicate de către membrii comunității studiate a fost cultivarea plantelor. În sprijinul afirmației amintim câteva argumente:

— ceramica de uz comun a fost modelată, în principal, din pastă amestecată cu pleavă de cereale;

— pe suprafața unor fragmente ceramice se observă întipărite urmele unor boabe de grâu;

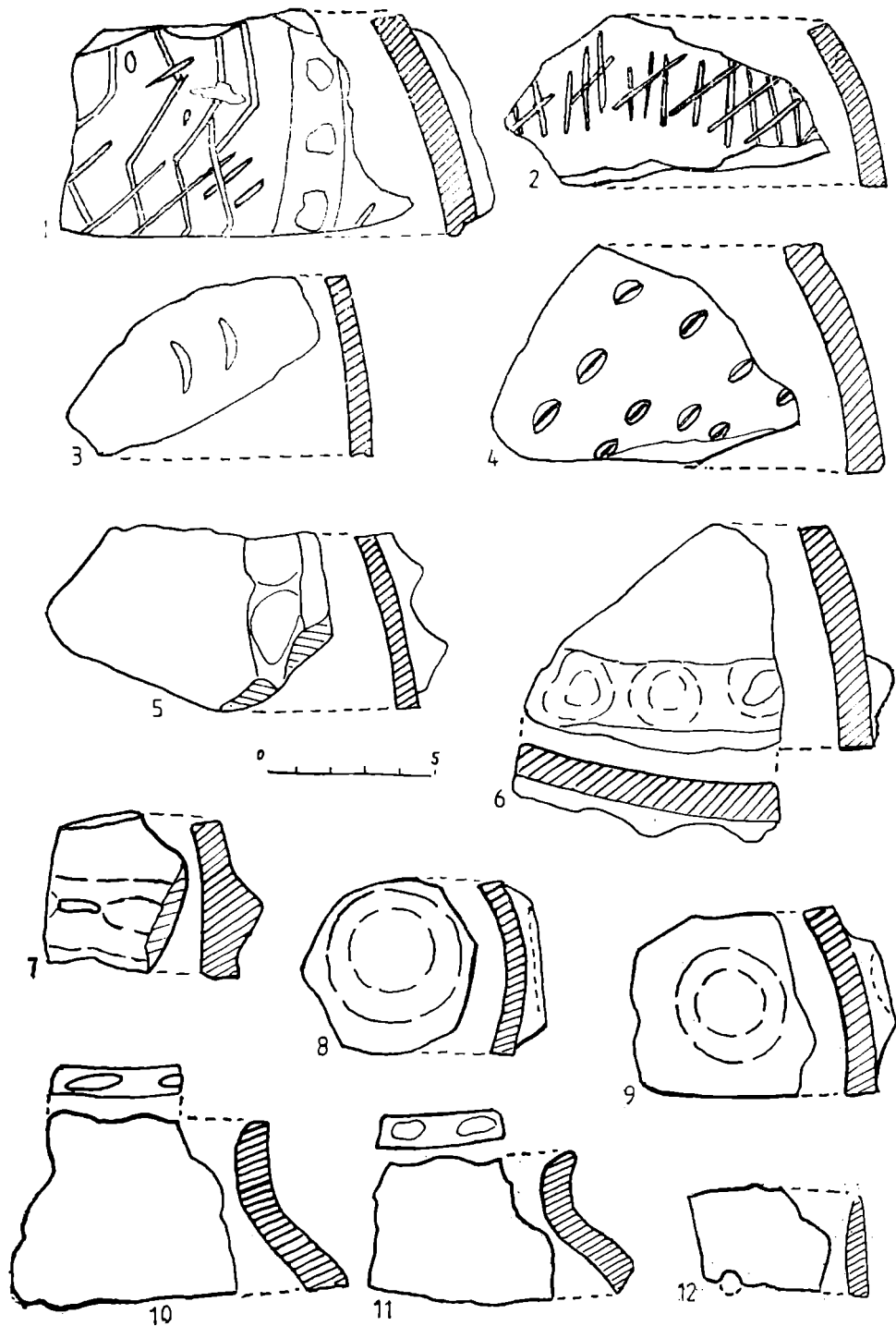

Fig. 25. Dulceanca. Fragmente de vase cu diferite ornamente, din borderul 3.

— pe o serie de cioburi sunt mici adâncituri de formă rotundă, care ar putea fi urmele unor boabe de mei. Urmele menționate vor fi analizate în curând de un specialist în acest domeniu;

— după cum am arătat, în cuprinsul zonei cercetate din așezare s-au găsit și mai multe segmente de lame de silex, ce prezentau porțiuni de formă triunghiulară, șlefuite datorită folosirii îndelungate în compunerea unor seceri din coarne de animale, în care se făcea un jgheab pentru a fi fixate, în poziție oblică. Cu astfel de seceri se strângea recolta de grâne, dar se tăiau și alte plante.

B. O altă ocupație importantă a membrilor comunității Starčevo-Criș de la Dulceanca a fost creșterea animalelor domestice. Astfel, numai din pământul de umplutură al gropii bordeiului 1 s-au scos la iveală 25 oase și dinți de animale, unele fragmente sub formă de așchii de oase și de dinți. Majoritatea acelor dinți (sunt 11 piese în total) provin de la bovine (*Bos taurus* L). Unii dinți sunt întregi, iar alții sub formă de așchii. O parte din celelalte oase — ținând seama de masivitatea lor — provin, în majoritatea cazurilor, tot de la bovine.

Membrii comunității au mai practicat, desigur, vânătoarea și poate pescuitul, dar pentru ilustrarea acestei afirmații nu dispunem de indicii descoperite în cursul săpăturilor de care ne ocupăm.

Până în prezent, în vestul Munteniei se cunosc numai patru așezări de tip Starčevo-Criș, toate descoperite prin cercetări de suprafață. Numai cea de la Dulceanca, a cincea, a fost cercetată prin săpături sistematice. Astfel, în anul 1959 am descoperit, pe marginea terasei înalte a Oltului, lângă satul Ipotești (județul Olt), o serie de cioburi specifice, prin pastă și ornamente, culturii Starčevo-Criș.

În același an, tot prin cercetări de suprafață, am strâns alte cioburi de tip Starčevo-Criș, în vecinătatea satului Stejaru (județul Olt). Cele două așezări amintite erau destul de apropiate, ceea ce, după părerea noastră, constituie un indiciu important în sprijinul afirmației că în partea de nord a județului Olt, în Muntenia, există destul de multe așezări de acest tip.

O așezare mai bogată s-a găsit la Sărăcești (județul Olt)⁷.

Menționăm încă o așezare de același tip descoperită în ultimii ani, în vecinătatea localității Bălteni (județul Argeș). Aceasta din urmă este caracterizată prin existența unor vase cu decor pictat⁸.

Datorită faptului că materialele din aceste așezări au rămas inedite, suntem nevoiți să comparăm ceramica de tip Starčevo-Criș de la Dulceanca cu loturile similare din Oltenia, studiate mai amănunțit.

Cele mai apropiate complexe aparținând culturii Starčevo-Criș din Oltenia sunt cele de pe malul opus al Oltului, și anume la Grădinile și Studina (județul Olt)⁹.

Materialul ceramic de la Grădinile a fost publicat mai amănunțit¹⁰ și de aceea suntem în măsură să facem o comparație cu cel descoperit la Dulceanca. Important în această privință este faptul că în așezarea de la Grădinile, din punctul „La Islaz“, depunerile Starčevo-Criș s-au dovedit a cuprinde trei niveluri deosebite, suprapuse¹¹.

În cazul de față ne interesează ultimul nivel (nivelul 3), caracterizat prin fragmente de vase modelate din pastă nisipoasă aspră la pipăit. S-au găsit acolo și cioburi cu slip cărămiziu, acoperit cu o culoare roșie brună pe care se picta decorul propriu-zis folosindu-se o culoare neagră¹². După cum a rezultat din descrierea cioburilor cu decor pictat de la Dulceanca, modul de ornamentare a vaselor pictate a fost asemănător. Din același nivel 3 de la Grădinile provin și unele cioburi cu decor compus din grupuri de linii scurte incizate, paralele, formând un fel de zig-zaguri¹³. Fragmente din vase cu ornamente similare s-au găsit și în așezarea studiată.

Prin urmare, se poate susține că olăria din complexul Starčevo-Criș de la Dulceanca are analogii apropiate în cuprinsul așezării corespunzătoare nivelului 3 Starčevo-Criș de la Grădinile, care este considerat, prin caracteristicile olăriei, că datează din timpul fazei Starčevo III¹⁴ (după periodizarea lui Vl. Milojević). Această comparație conduce la concluzia potrivit căreia așezarea de tip Starčevo-Criș de la Dulceanca datează și ea din faza Starčevo III (după periodizarea amintită). Această datare se poate confirma printr-o comparație între ceramica studiată aici și aceea descoperită în așezarea Starčevo-Criș de la Cârcea, din punctul „La Hanuri”, în nivelul III, unde s-au găsit fragmente ceramice cu decor pictat cu culoare închisă, pe fond roșu, datate tot din faza Starčevo III (după aceeași periodizare)¹⁵.

Nu putem trece cu vederea faptul că așezarea de tip Starčevo-Criș de la Tîrșor (județul Prahova) este și ea datată tot din faza Starčevo III (după periodizarea menționată)¹⁶.

Corelând datele amintite trebuie să admitem că — în stadiul actual al cercetărilor — pe teritoriul Munteniei, din vestul ei și până la Tîrșor, avem documentate comunități Starčevo-Criș, toate cele studiate mai amănunțit datând numai din faza Starčevo III. În consecință, suntem îndreptățiți să admitem — până la noi descoperiri clare — că primele comunități Starčevo-Criș au pătruns în Muntenia dinspre Oltenia, de-abia în timpul fazei Starčevo III, deși în estul Olteniei, în preajma malului Oltului, în așezarea de la Grădinile și mult mai la nord, la Gura Văii¹⁷, sunt documentate urme de locuire Starčevo-Criș din faze mai vechi. De aceea, considerăm că este foarte probabil ca prin cercetările viitoare să fie scoase la iveală asemenea complexe cel puțin și în vestul Munteniei.

Comunitățile Starčevo III, care au pătruns în Muntenia de vest, cu timpul, prin „roire”, s-au răspândit spre est, mai ales, de-a lungul zonei de dealuri, ajungând cel puțin până la Tîrșor (județul Prahova)¹⁸. Până în prezent, în zona de câmpie a Munteniei încă nu se cunosc descoperiri sigure de tip Starčevo-Criș; de aceea se pune problema: nu au pătruns acele comunități în zona de câmpie sau au fost alte motive? O explicație ar putea fi aceea că purtătorii culturii (conform unui obicei) preferau să locuiască în zonele de dealuri și mai puțin în cele de câmpie.

În legătură cu problematica analizată aici se cuvine să amintim și faptul că în nord-estul Munteniei s-au descoperit câteva așezări de tip Starčevo-Criș, numai în preajma sau în zona de dealuri. Se consideră că acele comunități sunt dintr-o fază târzie a culturii și că ele au pătruns în Muntenia dinspre sud-vestul Moldovei¹⁹.

Pentru descoperirile de tip Starčevo-Criș din Oltenia sunt amintite adesea, în privința caracteristicilor ceramicii, analogii în cuprinsul așezărilor neolitice timpurii din vestul Bulgariei²⁰. De aceea, considerăm că ar trebui făcută o analiză cât mai amănunțită a ceramicii din loturile principale, mai bogate în materiale, de acest tip; din Oltenia, pentru a se clarifica dacă diferitele comunități Starčevo-Criș s-au răspândit în Oltenia dinspre Banat, trecând prin Porțile de Fier, de-a lungul Dunării, sau dacă nu cumva complexele respective sunt, în realitate, originare din vestul Bulgariei și se cuvine a fi puse în legătură cu culturile neolitice timpurii din acea regiune.

¹ Săpăturile de la Dulceanca au fost efectuate de Dna Suzana Dolnescu-Ferche, care ne-a cedat spre publicare materialele din cuprinsul complexului Starčevo-Criș, fapt pentru care-l mulțumim călduros și pe această cale.

² Suzana Dolnescu-Ferche *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*. București, 1974, p. 18.

³ *Ibidem*, p. 100.

⁴ *Ibidem*, p. 99–101.

⁵ *Ibidem*, p. 100, fig. 108 (Planul general).

⁶ Eugen Comșa *Contribution à l'étude de la culture Criș en Moldavie (Le site de Glăvăneștii Vechi)*, în *Dacia*, XXII, 1978, p. 15.

⁷ Victor Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 268.

⁸ Informație de la Teodor Cloflan, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹ Marin Nica, *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, în *Arhivele Olteniei*, București, SN, 1, 1981, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 32–39.

¹¹ *Ibidem*, p. 39.

¹² *Ibidem*, p. 38.

¹³ *Ibidem*, p. 31 (fig. 3/6).

¹⁴ *Ibidem*, p. 38.

¹⁵ *Idem*: *Circea, cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați*, în *SCIV*, 27, 1976, 4, p. 453.

¹⁶ Victor Teodorescu, *op. cit.*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 264.

¹⁷ Săpături prof. D. Berciu.

¹⁸ Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 251–271.

¹⁹ Eugen Comșa *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*. București, 1987, p. 29.

²⁰ De exemplu, Marin Nica, *op. cit.*; în *Arhivele Olteniei*, SN, I, p. 38.

L'AGGLOMERATION STARČEVO-CRIȘ DE DULCEANCA

Résumé

Auprès du village Dulceanca (dép. de Teleorman) a été fouillé une partie d'une agglomération Starčevo-Criș (deux huttes, un four et une fosse avec des matériaux appartenant à cette culture).

Ont été découvertes des outils en silex (assez nombreux) des lames, segments des lames, des noyaux, tous ayant des dimensions moyens. Une partie des segments des lames ont été utilisées comme pièces componentes pour les faucilles. De même il y a des outils en pierre polie.

La céramique a été modelée en pâte dégraissée avec de la balle et avec du sable. Les formes prédominantes sont les pots à côté des écuelles qui sont plus rares.

Sur quelques tessons on peut observer les traces d'un décor peint, des bandes larges noires sur un fond rouge. Il y a deux tessons sur les quelles, il semble, que a côté du décor peint avec la couleur noire il y a aussi une peinture avec la couleur blanche.

Le complexe de Dulceanca appartient à la phase Starčevo III (d'après la périodisation de V. Milojević) et jusqu'à présent est le seul complexe de ce type dans l'ouest de la Munténie (Grande Valachie).

CARACTERIZAREA TEHNOLOGICĂ A CERAMICII STARČEVO-CRIȘ DE LA DULCEANCA

Pentru cercetarea materialelor ceramice de la Dulceanca au fost analizate fragmente prelevate din două bordeie: bordeiul 1 cu fragmente de ceramică de uz comun și fragmente cu angobă roșie și bordeiul 3 cu fragmente de ceramică de uz comun. Unul dintre fragmentele din bordeiul 3 are urme de oxizi de fier, care pot fi atribuite fie unei angobe aproape total șterse, fie mai degrabă unui depozit de oxizi de fier.

Variația fragmentelor în funcție de diametrul lor nu pune în evidență o relație strânsă între aceste două dimensiuni (fig. 1). Deși au diametre mai mari, frag-

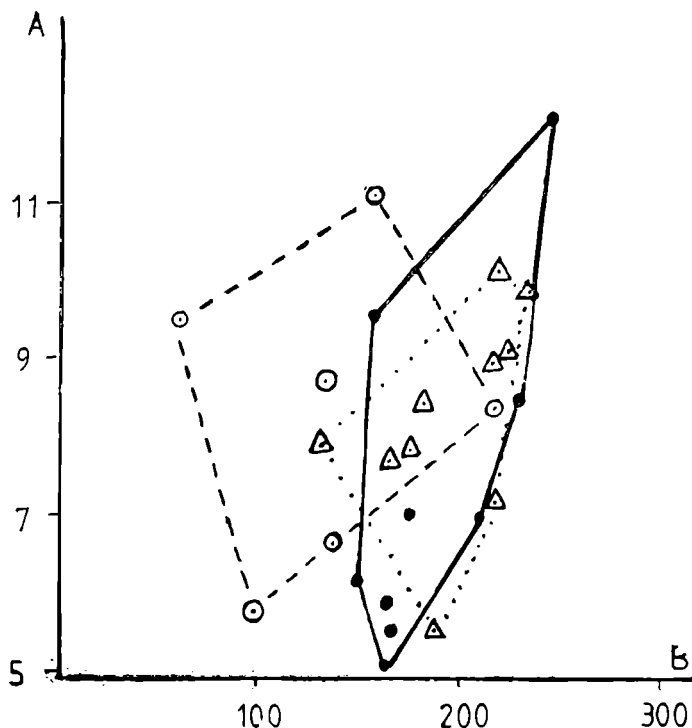

Fig. 1. Repartiția ceramicii Starčevo-Criș de la Dulceanca după diametru și grosimea pereților vaselor: A = grosimea pereților în mm; B = diametrul vaselor în mm; bordeiul 1 = ceramică de uz comun ○; ceramică cu angobă ●; bordeiul 3 = ceramică de uz comun △.

mentele de vase de uz comun din bordeiul 3 prezintă cam aceleași grosimi cu fragmentele ceramice de uz comun din bordeiul 1. La fragmentele de vase cu angobă roșie din bordeiul 1, cu diametre între 150–250 mm, grosimea peretelui variază în limite și mai largi, între 5,1 și 12,1 mm. Gruparea punctelor ceramicii cu angobă arată totuși existența a două tipuri de vase, unele cu pereții mai subțiri (5–7 mm), iar altele cu pereții mai groși (8,5–12 mm).

Această repartitie a fiecărui grup de fragmente cu grosimi diferite la diametre de mărime apropiată se datorește și provenienței lor din diferite părți ale corpului vaselor.

Poziția punctelor în figura 1 demonstrează că fragmentele vaselor de uz comun din bordeiul 1 provin de la vase mai mici decât fragmentele cu angobă, deși grosimea celor două feluri de fragmente este practic asemănătoare. De asemenea, vasele de uz comun din bordeiul 3 au aproape aceleași mărimi cu vasele cu angobă din bordeiul I, dar grosimea pereților lor variază în limite mai reduse.

Repartitia ceramicii după grosime și porozitate arată că arealele celor trei grupe analizate se suprapun, dovedind că tehnologia lor de pastă este aceeași (fig. 2).

Ceramica de uz comun descoperită în bordeiul 3 ocupă în diagramă suprafața cea mai mică, atât ca grosime, cât și ca porozitate, dovedind prin aceasta o tehnologie restrictivă ca porozitate și degresare, în condițiile unei paste cu multe granule de dimensiuni milimetrice. Acest lucru se datorește probabil unor surse de lut bine cunoscute și unei paste ceramice cu o formulă de degresare impusă de o tradiție îndelungată.

La ceramica din bordeiul 1, fragmentele cu angobă au arealul cel mai extins în comparație cu ceramica de uz comun din ambele bordeie. Această variație mai mare a porozității și grosimii se datorește, probabil, pe de-o parte formei și mări-

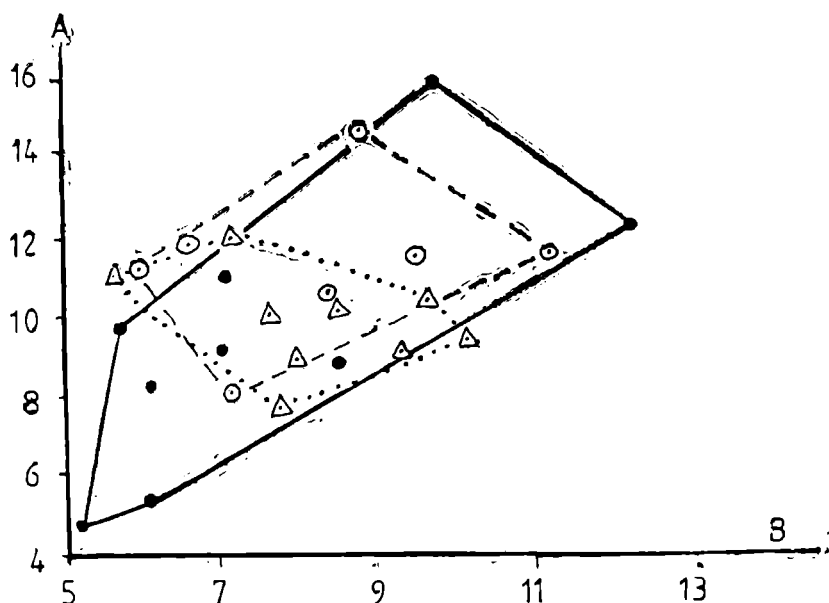

Fig. 2. Variația porozității ceramicii de la Dulceanca în funcție de grosime. A = porozitatea (%); B = grosimea pereților în mm; bordeiul 1 = ceramică de uz comun ○; ceramică cu angobă ●; bordeiul 3 = ceramică de uz comun △.

mii vaselor cu angobă, iar pe de altă parte necesității aderenței angobei la peretele vaselor în condițiile unei arderi neuniforme practicate în așezare.

Câteva analize de extrase în acid clorhidric¹ au evidențiat un conținut între 1,02—2,53% Fe_2O_3 în masa ceramică a fragmentelor analizate. Aceste cantități de fier sunt caracteristice pentru unele depozite aluviale, depozite de terasă și loessuri remaniate, care pot constitui sursa de material pentru pastă. De altfel, în compoziția masei ceramice apar totdeauna granule de cuarț rulat, frecvent opalin, alături de granule de cuarț angular. Uniformitatea masei ceramice este evidențiată de un conținut mediu de mică fină. Forma și frecvența acestor materiale indică proveniența pastei din depozitele aluviale locale.

Pentru confirmarea sursei de pastă și precizarea naturii materialului angobei, ca și a condițiilor de ardere a fost determinat gradul de înroșire atât pentru angobă, cât și pentru masa întregii ceramici analizate².

Din histograma prezentată în figura 3 reiese că gradul de înroșire a pastei ceramice, pentru cele trei grupe de fragmente variază între 0—6, iar pentru angobă 9—26,6. Aceste intervale deosebite ale celor două categorii de materiale sunt determinate de conținutul mai mare de fier în angobă, precum și de oxidarea mai accentuată a feșelor vaselor. Accentuarea culorii roșii pe latura exterioară a vaselor în contact cu atmosfera oxidantă din spațiul de ardere este vizibilă la bucățelele de angobă ușor detașate de pe fragmente, cu feșele exterioare mai roșii decât cele interioare.

Histograma nu arată diferențe între masa ceramică a celor trei grupe de fragmente din așezare, confirmând și pe această cale același tip de surse pentru pastă și aproximativ aceleași condiții de ardere.

Angoba vaselor din bordeiul 1 este un material mai fin decât masa ceramică a vaselor și are o matrice argiloasă cu goethit. Acest mineral provine din hidro-

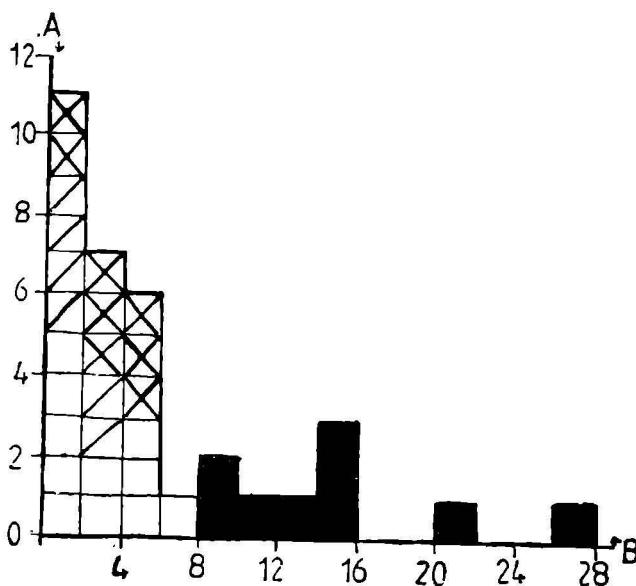

Fig. 3. Repartiția pastei și angobei în funcție de gradul de înroșire: A = n; B = gradul de înroșire; ceramică de uz comun, bordeiul 1 $\square$; ceramică de uz comun, bordeiul 3 $\square$; ceramică cu angobă $\boxtimes$; ceramică cu angobă din bordeiul 1 $\blacksquare$.

goethit și arată că la suprafața vaselor temperatura a depășit $350^{\circ}\text{--}400^{\circ}\text{C}$, fiind sub 450°C temperatura de dehidroxilare a caolinitului pus în evidență prin difracția razelor X.

Rezultă că angoba are oxizi de fier într-o masă fină argiloasă, ceea ce-i confirmă proveniența din strate sedimentare. În figura 3, probele de angobă se află în două intervale, între 9—16 și peste 20. Angoba cu grad de înroșire între 9—16 provine, probabil, dintr-un lemn, pe când probele cu grad de înroșire peste 20 pot fi dintr-un sol roșu sau dintr-o acumulare de oxizi într-un strat cu textură ușoară³. În ambele cazuri, meșterii olari din neoliticul timpuriu de la Dulceanca au fost nevoiți să obțină o barbotină pentru angobă prin decantare și eliminarea părților groșiere (nisip) din materialul sedimentar.

În concluzie, analizele efectuate asupra fragmentelor ceramice Starčevo-Criș de la Dulceanca scot în evidență o singură tehnologie de pastă cu degresare cu masă vegetală atât pentru ceramica de uz comun din ambele bordeie, cât și pentru ceramica cu angobă roșie.

În comparație cu ceramica din bordeiul 1, cea de uz comun din bordeiul 3 apare ca o ceramică cu limite de grosimi și porozități mai restrânse, sugerând o tradiție tehnologică îndelungată, care a determinat surse bine definite și o formulă de pastă cu limite de degresare strânse.

Angoba roșie a vaselor din bordeiul 1 provine din două surse, una de lut de tipul lehmului și alta mai bogată în oxizi de fier de tipul acumulărilor în strate cu textură ușoară, cum ar fi depozitele nisipos-lutoase de terasă sau cele aluviale. În ambele cazuri, materialul sedimentar a fost prelucrat ca barbotină, îndepărtând probabil prin decantare materialul mai grosier de dimensiunea nisipului.

Ing. GHEORGHE GAȚĂ

NOTE

¹ Extracție în HCl 6 n și determinarea fierului prin absorbție atomică.

² Gradul de înroșire a fost calculat după Torrent, Schwatmann și Schulze, citat de C. Crăciun și colaboratorii, Publ. SNRSS, nr. 26 A, pag. 162, București, 1989.

³ Conținutul de Fe_2O_3 al acestor două probe este de 10,2% și 12,4% și a fost obținut prin fotocolorimetrie de reflexie la 560 nm.

PRELIMINARY REPORT ON THE 1992 EXCAVATIONS AT FOENI-SĂLAȘ: AN EARLY NEOLITHIC STARČEVO-CRIȘ SETTLEMENT IN THE ROMANIAN BANAT

INTRODUCTION

Archaeological investigation of the Early Neolithic settlement at Foeni—Sălaș was carried out for four weeks from July 22 to August 25, 1992. The research was sponsored by The University of Manitoba, Winnipeg, Canada; the Social Science and Humanities Research Council of Canada, Ottawa; and the Museum of the Banat, Timișoara, România. The excavations were directed by Haskel Greenfield and Florin Drașovean, with the assistance of Ian Kuijt. This report represents a summary of those activities and is the first preliminary report on the collaborative research excavation program of the University of Manitoba and the Museum of the Banat at Foeni—Sălaș.

The objective of the excavation was to reconstruct the internal social and economic organization of a single Starčevo-Criș settlement. As a result, a site with a single undisturbed cultural horizon where the distribution of individual features and artifacts could be extensively studied and mapped out was required. The cultural horizon needed to be relatively near the surface, so that it could be extensively excavated during the planned three seasons of excavation. Previous excavations of Starčevo-Criș settlements have not recorded and / or published the exact distribution of excavated material in a manner which would allow systematic intra-settlement spatial analysis for the reconstruction of Early Neolithic social and economic organization. The objective of this project is to rectify this imbalance in our understanding of these societies by systematically map the spatial distribution features and artifacts in an Early Neolithic Starčevo-Criș culture site to understand the relationship between different types of features and associated artifacts.

Foeni—Sălaș was chosen for systematic investigation after study of the regional surface surveys and associated museum collections from the Banat and Transylvania was conducted because:

1. it was thought to contain a single Starčevo-Criș occupation on the basis of preliminary surface collections.
2. on the basis of preliminary coring activities, it seemed that the deposits were relatively near the modern surface, relatively thin (except where features existed), and, as a result, accessible during a short excavation season;
3. there was good reason to believe that preservation of organic remains (bone and plant) was relatively good after an examination of soil conditions at the site;
4. the ceramics from the surface collections indicated that it was one of the (if not the earliest) Starčevo-Criș settlement in the Romanian part of the Banat; and
5. the Starčevo-Criș deposits were not disturbed by later phases of occupation.

THE SITE

Location

The prehistoric settlement at Foeni—Sălaş is 3 km north of the village of Foeni (along the asphalt road between the villages of Foeni to Ionel), and approximately 3 km from the Yugoslavian border. The 35 km marker (toward Deta) on the road is at the north end of the site. The village of Foeni is located in the county of Timiş, province of the Banat. It is approximately 45 km SW of the city of Timișoara (capital of the Banat). The coordinates are approximately 20 degrees, 52 minutes and 30 seconds longitude and 45 degrees and 31 minutes latitude.

Toponym

Toponyms can be used as indications of the presence of archaeological sites in this region. Generally, many of the oldest settlements are recognized by their place names. The name of a field or hill may indicate the nature of past use or occupation. Traditionally, when farmers recognize large quantities of ceramics on the surface of fields, they will call the location „Seliște“ (which means, in Slavic, 'the place to sit'), „Sat batrîn“ (old village, in Romanian). La Biserică (to/at the church, in Romanian), and Cremeniste/kremenak (the place with flint — which often has flint raw material for tools on the surface, in Romanian/Slavic). The name of the hill on which our Early Neolithic settlement is located is called Sălaş (which means, in Romanian, „little farmstead in the field“).

The many low mounds created as the result of cultural activities (e.g. tumuli and tell settlements) are also frequently given names indicating their past use. In the Banat dialects of Romanian and Serbian, tumuli and tells are called gomila or humka. Tumuli are distinguishable from tells often by their shape. Tumuli in this area generally rise more quickly and have a rounded shape. Tells tend to be situated atop natural rises. They rise more slowly and unevenly, and are more irregular in shape. This is the case with Foeni—Sălaş.

Surrounding Environment

The site is located in the midst of the flat alluvial plain between the Timiş and Bega rivers. It is atop the southwest half of a natural rise (extending SW—NE) that rises above the plain. The right bank of the Timișat — a tributary stream of the Timiş river — is just to the east of the rise. A large depression is found along the southern edge of the rise. The depression, which surrounded by what appears to be an old levee that connects Foeni—Sălaş to several other known sites along the Timișat's route, probably represents an old meander channel of the Timișat stream. The paleochannel passed along the eastern and southern edges of the site. Some 19th century maps show oxbow channels of the Timișat in this position. The meander depression to the east and south of the site probably contained slow-moving water in prehistory. The large quantities of molluscs (*Unio pictorum*) found during the excavation supports such an environmental reconstruction.

In the 19th century, the Timișat stream, and the Bega and Timiş rivers were channelled and large areas of the plain were drained. What was formerly swamp and marsh, is today rich agricultural land. During rain, it is still difficult

to reach the site by car because the alluvial soil surrounding the site turns into a slippery mud. But once you have reached the site, the soils are dry. They drain rapidly because of the sandy substrate.

Geomorphologically, the Foeni region belongs to the Banat plain. The plain is organized into several areas depending upon the altitude and relief. Foeni is located in the Timiș plain, which includes the floodplain of the Timiș, Bega, Moravița and Birzava rivers (Zăvoianu 1979: 23–28). The average altitude of the Timiș plain is ca. 80 m asl. Between the Timiș and Bega rivers, the altitude of the plain is highest in the NW (90 m asl) and declines gradually toward the NE. The region has a very high water table, which when combined with the low angle of decline in the plain, causes frequent flooding of the rivers and constant and seasonal formation of swamps in the surrounding areas. The water-table is at its highest between January and July, which is the period of the formation of the seasonal swamps and lakes (both large and small) Zăvoianu 1979: 47).

The most important rivers are the Timiș and Bega, which are now channelized. But in the past, they had many branches. Today, many of these have been filled naturally by alluvium and mud. Others are dry since they have been cut off from the rivers by a series of dam and dykes.

In the Foeni region, the soils are hydromorphic. They are not formed by the annual flooding bringing them to the region. They are formed by the frequent rising and falling of the water-table (Zăvoianu 1979: 62, fig. 13). The soils of the region were deposited above the Pleistocene loess soils. They have the composition of loamy clay. This kind of soil, if there are not channels for drainage, will often become salty due to capillary action. This will reduce fertility in the area.

The region has a temperate continental climate, due to the influence of the prevailing „wet“ west and southwest winds. The southern winds from the Mediterranean have an important influence. The winters are not very severe in this area due to their influence. The winds from the east — flowing from the Russian and Ukrainian steppes — are cold and dry because they lose their moisture over the Carpathians. They blow mostly during the winter.

Other aspects of the weather are determined by the presence of the local topography creating a micro-climate. In the plain, there are large round shallow depressions (ca. 1–3 m deep and up to 1–2 km long) which have a milder micro-climate than in the plain (Zăvoianu 1979: 32).

The annual temperature of the region is ca. 11 degrees C. The minimum median temperature is in January (0—minus 15 degrees C) and the maximum median is in July (21–22 degrees C) (Zăvoianu 1979). But temperatures can increase to 35 (in the shade) and 40–45 degrees C (in the sun) during July and August.

Because of the western oceanic winds and the presence the mountains to the east of the plain, the average precipitation is ca 700 mm/year. Precipitation occurs year-round, but is highest in July, declines in August and September, and rises again in October and November (Zăvoianu 1979: 38). There are between 120–130 rainy days and 15–20 snowy days. The snow is not very deep (10 cm average) (Zăvoianu 1979: 41).

Physical Description of Sălaș

A partial topographic map of the site was made by Ian Kuijt, with the assistance Bonnie Brenner and Sandra Jezik, during the 1992 season. The map was completed by Greenfield and Drașovean in 1993 (fig. 1). The mound at Salas is a natural hill, rising approximately 5 m above the surrounding flood plain. Human habitation has added a thin horizon (ca. 1 m) above the pre-Holocene substratum.

Topographically, the rise upon which the site is located can be divided into north-eastern and southwestern sections, with the former approximately 10 cm higher. There is a slight dip (of only 20 cm) between each. The rise gradually slopes down to the plain in the north and west, drops rapidly to the east, and more rapidly to the south into the ancient stream channel. As the site slopes to the west, it connects with a levee that borders the meander on the west, southwest, and south. In effect, the site represents the northern levee of the old Timișat channel.

The central part of the site is owned by Liviu Chira, the vice-mayor of Foeni. The northern and southern edges are owned by other villagers. The northern edge was covered by Iron Age and late Roman sherds. Starčevo-Criș surface materials were not recovered in this area and it therefore was not of concern to us. The property on southern edge of the site consists mostly of the rapidly descending slope to the old stream bed. The surface collections and the cores seemed that the property line was close to the southern edge of the Starčevo-Criș settlement area. The site has been under cultivation by the local cooperative and landowner within recent memory. This summer, maize covered the site, except for a strip along the southern edge, which was covered by sparse uncultivated weeds.

Liviu normally ploughs the soil with a relatively shallow plow, turning soil over down to depths of about 30 cm. Approximately 20 years ago, the local cooperative embarked upon an ambitious plan to increase productivity by deep ploughing (down to 50 cm). The results of the deep ploughing were apparent in our excavation.

HISTORY OF RESEARCH

Although the Banat has been the scene of archaeological research since the 19th century, the Foeni district was virtually unknown until about 20 years ago. Many of the districts in Romania, along the Yugoslavian border were not systematically investigated until after the 1989 revolution. Movement in the borderlands was severely restricted until that time.

Florin Medeleteș (Thracology Institute, Timișoara) conducted the first archaeological survey in the Foeni area in 1975 during which a number of settlements and tumuli were found (Medeleteș 1986). In 1986, Florin Drașovean (Banat Museum, Timișoara) began a rescue archaeology survey program in the area due to construction of a natural gas pumping station. The station is about 5 km south of and visible from the site. Using maps with microtoponyms and by field-walking, eleven archaeological sites from a variety of periods were identified.

In October 1991, Florin Drașovean and Florin Gogăltan (Museum of History of Transylvania, Cluj) began excavating the Bronze Age and Late Neolithic Petrești settlement in the Romanian orthodox cemetery of the village of Foeni. Fourth century AD graves were also found.

In April 1992, when there was little vegetation covering the surrounding countryside, they began an archaeological survey of the surrounding fields and discovered five additional prehistoric settlements, including Foeni-Sălaș. In total, sixteen sites are known from the surroundings of the village — 1 Early Neolithic Starčevo-Criș, 3 Late Neolithic Petrești and Vinca, 1 Chalcolithic Baden, 6 Bronze Age, Early Iron Age Galstatt, 1 Late Iron Age La Tene, and 2 Medieval sites. Drașovean has since 1986 systematically surveyed by fieldwalking over 25% of the surface of the Timiș county.

The first recorded visit by archaeologists to the site at Salas was in April 1992 by Drașovean and his survey crew. At that time, the field had been cleared of vegetation and was freshly plowed. He conducted a brief surface reconnaissance of

the hill and saw two concentrations of materials in different areas. In the area of the rise nearest the road along the northern edge of the rise, pottery from the 4th century AD, Iron Age, and Late Bronze Age, and some grinding stones were found. The 4th century material seemed to be concentrated on the slope nearest the asphalt road along the northern edge of the site. On the southern part of the hill, large quantities of early Starčevo-Criș pottery were found. The ceramics seemed to be distributed across the surface of the site in a series of circular rings, possibly representing the presence of a series of structures just below the surface. At the time, he thought that recent agricultural practices had completely destroyed the cultural horizon and the upper part of any pits at the site. A single chipped stone blade was also recovered. Some Starčevo-Criș material was also found on the southern half of the northern part of the hill. Only a few pieces of pottery were found in the small dip between the two parts of the hill.

Greenfield and Kuijt visited the site for the first time on July 19, 1992 with Drașovean, while searching for potential Early Neolithic settlements to excavate with Drașovean. Its potential as a site for studying Early Neolithic social and economic organization became immediately apparent and it was chosen for further investigation.

PRE-EXCAVATION INTENSIVE SITE SURVEY

During the first week of activity at Foeni, we completed types of site survey activities were completed as part of our preliminary investigation of the site's potential. During this time, a topographic map of the site was begun, a site grid was designed and imposed, a 20×40 m area of the site was systematically surface-collected and surveyed with a proton magnetometer, and a series of soil cores of the site were made in a north-south and east-west direction across the site. Each activity was designed to enhance our information about the site and the distribution of Starčevo-Criș materials in order to guide a decision concerning the location and size of the excavation. Since features were not visible on the surface, we hoped that these activities would optimize our chance of finding the Starčevo-Criș site's center and provide an indication of the distribution of features. The results of each will be discussed in turn.

The Grid

The grid is a set of rectilinear lines imposed upon a site for the purpose of dividing that site into a series of smaller, more manageable provenience units for the various aspects of the survey and excavation. Once a grid is in place, a number of distinct activities, such as magnetometer surveying, surface collecting, excavation, etc. can occur and are easily referenced in relation to each other.

A grid was established over the entire site (and beyond its obvious borders) to enable the location of each analytical unit (for survey, excavation, or surface collection) to be referenced to a single coordinate system (Fig. 2). The entire site is subdivided into 20×20 m blocks. Each is given a number (arabic numeral), starting with 1, with the numbers increasing in an W—E direction, beginning in the SW corner of the research area. When the end of a row of blocks is reached, the number sequence continues in the next (to the north) row of blocks, moving from

the west to the east again. The grid began off the mound in the event that the site eventually extends into what is presently alluvium. These 20×20 m blocks form the largest spatial subdivisions of the site, which are subsequently sub-divided into smaller areas for further analysis.

Each block is divided into sixteen 5×5 m units which become the basic units for excavation (trench areas). Each trench is distinguished by a letter (A through P) within a block. In this way, the trenches are aligned with the overall site grid. Each trench is labeled firstly with a block number and secondly with a trench letter from that block. For example, trench 131F is the F trench in block 131.

Each 5×5 m trench area is divided into 25 1×1 m quadrats. This creates a grid of 1×1 m units within the trench that are also oriented to the site grid. Each of these 1×1 m quadrats receives an arabic number designation (1), and moving from left to right across the trench beginning in the NW corner (see Fig. 3). These represent the largest area that would be excavated as a single unit. All quadrat numbers follow trench numbers and are prefaced by a 'q' (e. g. 131F q1=quadrant 1 in 131F).

Soil Coring

Soil coring is useful in determining several types of information about the locality prior and during excavation. One, it allows for a preliminary examination of the overall stratigraphy of the site. When a series of cores are taken across a site, they can be correlated and a stratigraphic section constructed. This technique allows for a preliminary graphic view of a site, which is very useful in guiding decisions concerning the next phases of research. Two, it is useful in determining the depths to which cultural levels extend beneath the surface. Third, coring can locate the distribution of rich or poor cultural deposits and serve to help decide where to dig.

The coring instrument used at Foeni was a large tube about a foot long attached to a handle that can extend from 1 m to 3 m long. As the handle is attached and the corer spun into the ground, the spiral blades at the end force the dirt into the instrument. It is then pulled up and emptied. A plastic tube fits inside the metal core to receive the dirt. The outside of the tube is greased to ensure that it can be easily extracted after the core has been taken, with the soil column intact within the plastic tube. Between every coring sample, the entire instrument was thoroughly cleaned to avoid contamination between levels, and properly greased to maintain smooth operation. Each time the corer was withdrawn, a meter stick was inserted in the hole to determine the depth to which the corer reached. Sample number, depth, soil type and color, inclusions were recorded.

A series of probes were made into the soil at the site with a soil corer in a north-south and east-west direction. The objective of the coring activity were two-fold: first, to obtain a sense of the major stratigraphic subdivisions at the site and second, to identify the density and location of any subsurface features that may extend into the sterile substrate.

The former goal was achieved. The site has a relatively simple stratigraphic cross-section. The strata are described in terms of loci. A locus, as described below, is a major stratigraphic unit extending across a large area of the site.

Beneath Surface	Locus #	Description
0—15 cm	01 upper	Upper plowzone and Humus.
15—30 cm	01 lower	Lower plowzone:
30—40 cm	04	A later prehistoric plow zone that disturbed the top of locus 02.
40—60 cm	02	The major cross-settlement Starčevo-Criș cultural horizon.
60—100 cm	05	The initial post-Pleistocene humus.
60—140 cm	—	Various sub-surface features that extend into the sterile substrate.
100— ? cm	12	Culturally sterile pre-Holocene loess.

The cores were useful for tracing soil horizons across the site, only in the most general of terms. The plow zone, the Pleistocene loess, and the Starčevo-Criș cultural horizon were clearly recognizable and traceable across the site. But the cultural horizon contained so little ceramic material that we could trace it only on the basis of its distinctive color and texture. This was unfortunately not the case with locus 4 because we did not recognize its existence until after the excavations had already begun and the coring activity half-way finished.

Similar to our experience from other similar sites (e. g. Blagotin in Serbia), soil coring was only occasionally useful in identifying the location of subsurface features. Only two cores yielded the remains of such feature (in Blocks 131F and 149L/150I). The density of features is so light that the chance of hitting any single features with the corer is very small. For example, several of the cores were placed within 5 m of the locus 10 pit, but did yield any no evidence of any nearby features. A core 1 m to the west of the pit complex in 131F also did not reveal the presence of the pit. It only indicated that there existed a slightly thicker cultural deposit at that location (because it caught only the edge of the pit). If cores are used as a guide to where to dig, structures could be easily missed. The area would have to be cored so extensively that it would soon like like swiss cheese.

Magnetometer Survey

A proton magnetometer was employed to measure the strength of remnant magnetism in the soil at the site. The presence of magnetic highs and lows (i. e. anomalies) may indicate the presence of concentrations of ceramics, burnt clay floors or walls, or hearths. If a fire is burned at a sufficiently high temperature for a long enough time, the atoms will polarize and be detected by the magnetometer. When large magnetic anomalies are found, they can serve to aid in deciding exactly where to place the excavation trenches. When the whole site is surveyed in this manner, maps can be generated indicating the possible location of subsurface features below the surface. Foeni was considered to be a relatively good candidate for such analysis since there were no power lines, metal construction, metal deposits, buildings, etc. in the vicinity to influence the magnetometer readings.

The instrument employed to measure the remnant magnetism was a Scintrex MP-2 proton precession magnetometer, with a 1 gamma sensitivity resolution. The instrument has two components: a wand with the proton magnetometer on the head, which is connected by a electrical cord to a battery pack with a visual readout. The instrument is lightweight and portable. The instrument was on loan from the Department of Geological Services of the Manitoba Provincial Department of Energy and Mines (through Dr. Iftikar Husein).

The magnetometer survey was oriented to the site's grid. Readings were begun 0.5 m from the edge of the block and taken at 1 m intervals across the area. The reading was then subtracted from the control point reading for the block. These data were analyzed by a topographic map-producing program called SURFER.

A 20×40 m area of the southern part of the site was test surveyed with a proton magnetometer (blocks 111 and 131). The results, at first, were discouraging due to hardware and software problems. Preliminary field analysis of the data did not reveal significant magnetic anomalies in the area surveyed. This, in addition to the difficulty of surveying through the rest of the site that was covered by high corn, resulted in the decision to abandon the magnetometer survey after the two blocks had been completed. Further magnetometer survey seemed to be unproductive.

The field crew, however, intuitively recorded the presence of an anomaly in the NW quarter of block 131. In subsequent laboratory analysis, a magnetic anomaly was identified in this area. The intuitive identification of this anomaly was supported by the surface finds from this area and subsequently confirmed by the excavation of the pit house structures in trench 131F. There is no evidence for anomalies in block 111.

The lack of significant anomalies in this area was not well-understood during the 1992 season since the surface collection from surrounding blocks had not yet been concluded. After the 1993 season, we now understand that the lack of anomalies is due to the fact that the eastern edge of the Starčevo-Criș settlement falls within the western half of block 131 and that the feature in 131F is probably the easternmost features. Block 111 is beyond the edge of the site.

Surface Collection

Material found on the surface of a site can yield clues as to the nature of the deposits that exist below the surface. The objective of the surface collection was to identify the limits of the surface distribution of ceramics and to imply from their analysis the edges of the Starčevo-Criș area of occupation and those areas with high and low surface concentrations of Starčevo-Criș material.

The most common factor that causes the accumulation of artifacts on the surface is plowing. The average plow zone at Foeni—Salas is approximately 30 centimeters deep, and therefore any artifacts within this zone may be brought to the surface. Even though the surface collected artifacts are not 'in situ', if they are systematically collected with respect to a surface provenience, they can still provide guidance for future research activities at the site.

Since the site is relatively large, only a sample (25%) of the surface remains was systematically collected. It was not feasible, nor useful, to try to collect all the surface remains. Instead, a representative spatial sample was collected.

The first task was to decide what size units, how many units, and at what distance apart each unit should be collected. This is dependant upon the size of the surface to be collected. Only a small area of the site was systematically sur-

face-collected during the summer of 1992 (20 × 20 m). A larger area was briefly examined, but surface collection was difficult due to the dense vegetative cover.

During the magnetometer survey, each block was divided into 2 m wide strips or transects and the space within transects was surface-collected. Collection units were relatively large due to the low density of remains (5 × 2 m). Every other 5 m unit within a transect was surface-collected. Therefore, in the first transect, 0–5 m and 10–15 m was collected and bagged separately. The next transect was skipped. The third transect was collected, but with units alternating with the first — e.g. 5–10 m and 15–20 m were collected. Thus, the 20 × 20 m area of the block was surface-collected in a checkerboard fashion. Prior to surface-collection, the area was cleared of vegetation to enhance visibility. Draşovean identified the sherds from the surface collection according to their chronological position. Approximately 50% of the sherds were Starčevo-Criş; the other 50% was a mixture of Bronze Age, Iron Age, and late Roman.

Based upon the surface collections, Salas is a multiperiod settlement, containing deposits from the Early Neolithic, the Middle Bronze Age, Early Iron Age, the 4–5 th century AD, and the late Roman period. The Starčevo-Criş material seemed to concentrate in highest densities along the western half of block 113 (Fig. xx). This is on the flatter part of the slope and seemed to be a likely place to find preserved structures. The density of Starčevo-Criş ceramics falls off very rapidly to the east, north, and south within the collected area. There are relatively higher densities of Starčevo-Criş ceramics only along the west edge of block 131.

EXCAVATION STRATEGY AND METHODOLOGY

Excavation Strategy

On the basis of the analysis of the surface collections and cores, two areas of the site were tested excavation — in blocks 131 and 150. The magnetometer indicated the presence of a small anomaly in the NW part block 131 and the surface collection showed a high density of Starčevo-Criş material along the western border of block 131. Some kind of Starčevo-Criş deposit had been close to the surface — whether it was destroyed or not was the question that remained to be answered. A core at this location indicated the presence of a deeper than usual cultural horizon. As a result, two 1 × 20 m test trenches were placed as to cut across this area of the block.

The coring survey indicated that a deeper than usual cultural deposit also existed at the border of 149L and 150I. Shell and Starčevo-Criş ceramics were collected in the core at a substantial depth (c. 80 cm beneath the surface). Starčevo-Criş ceramics were also collected on the surface at the same location. A 1 × 10 m test trench was placed over this area, also.

Excavation Method

Generally, trenches were excavated using a combination of natural and artificial stratigraphic units. Each quadrat within a trench was excavated separately down to sterile soil. Whenever possible, the natural stratigraphy within the quadrat was used to divide excavation units both vertically and spatially within quadrats. At the conclusion of each excavated level or cut, the depth beneath datum was recorded. In 1992, the cuts reflected the absolute depth of the cut (asl = above sea level — in block 131) or the depth beneath the trench datum (in block 149 and 150), subsequently corrected to asl.

Loci were labelled by a separate numbering system than levels or cuts. Locus numbers are sequential for the site as a whole. Separate feature numbers were not issued for the 1992 season. They were assigned locus numbers instead because it was not yet clear how large a difference there would be between loci and features. The difference between a locus and feature is largely one of size and extent. Features should be relatively small and discrete (such as a small pit — e. g. loci 11 and 15). Loci should be much larger and can include strata that cover the entire site (loci 1, 2, 4, 5, and 12) or more discrete pit complexes (loci 10, 14, 16, and 17) that extend into more than one spatial excavation units.

Excavation of each trench began by removing the topsoil in one or two cuts (at most 30 cm thick). Shovels were used to remove the soils. Underneath the plowzone, the levels were excavated in arbitrary horizontal 10 cm thick layers, unless there were noticeable changes in soil color or texture. Trowels and small handpicks were used to excavate the cultural horizons. Small tool were used for more delicate work such as cleaning concentrations (e. g. trowels, spatulas, brushes, brooms, dustpans, dental picks, and spoons). Excavations continued until culturally sterile soil was reached. This horizon was either the Pleistocene loess or the immediate post-Pleistocene humus above the loess. Shovels were used to shave undifferentiated cultural horizons flat for drawing and photography. When artifact concentrations were noticed, all large remains were drawn to scale on trench plans (1 : 10 or 1 : 20 scales) and elevations were taken of the bottom of that level or cut. A 20 cm wide profile was left standing between each of the trenches. The profiles in 131F, 149L, and 150I were drawn to scale.

The soil color and texture of each level was clearly defined. Dry soil colors were matched to a Munsell Soil Color Chart, to maximize consistency in soil colors designations. Soil textures were defined reference to soil grain sizing charts (e. g. gravely, sandy, loamy, clayey).

Some Difficulties of Excavation

Many practical problems were encountered during excavation that relates to the stratigraphic analysis. First, it was very difficult to determine stratigraphic changes during excavation since soil color and texture did not dramatically differentiate as the excavation continued downward beneath the plowzone. There is a gradual shift in texture from silt (locus 1 and 4) to silty loam (locus 2) to sandy loam (locus 5) to sandy silt (locus 12) as one excavates downwards outside of features. This made viewing the outline of structure during excavation very difficult. The color shifts also created difficulties. The plowzone (brown) and locus 4 (grey) were relatively easy to distinguish from each other. But distinguishing locus 04, locus 92 (light grey), and locus 05 (yellow grey) was often very difficult. Soil colors were best analyzed when dry and placed next to each and matched to a Munsell Color Chart.

Another problem encountered was the sun and the high summer temperatures. The high summer temperature combined with the high clay content in the soil to bake the soil in a very short time making delicate excavation almost impossible. Reflection by the directness of the sun's rays often blinded excavators as to color differences between strata. Color analyses were best done in the early morning, late afternoon, or in the shade where colors remained constant. The high temperatures also robbed the soils of their moisture content often making it difficult to determine colors.

In the end, it was realized that excavation was best conducted at the site in the shade and while the soils were still moist and retained some of the color

brilliance. Yet, some features were best identified after they were left to dry for several days so that there was no difference in moisture from one part of the feature to another. Differential soil moisture, which resulted from exposure of the feature over several days, occasionally fooled excavators into incorrectly identifying the boundaries of features. For example, during the excavation of the loci 14, 16, and 17 pit complex in 131F, it was easiest to trace the edges of the pit when the soil was still slightly moist. If it dried out too much, the edge often became indistinguishable from the pit contents. But when excavating the contents of the pit, it was best to let the entire pit dry out evenly. Only then did any interval variation become apparent and could the pit be excavated stratigraphically, as happened during the excavation of quadrats 3, 8, 13, 18, and 23.

Artifact Collection Strategy

Artifacts were recovered by hand-picking through the dirt in the plowzone. But all of the excavated soil from the cultural horizons (everything except loci 01 and 12) was sieved with a 4 mm sieve. Soil samples were water-sieved with a 1/4 mm mesh and subjected to flotation in the laboratory in Timișoara in the hope of finding microliths, microfauna, and other small artifacts. As commented on in the accompanying lithic report, few microliths were recovered. However, significant microfaunal remains (rodents and fish) were recovered and are currently undergoing analysis. In the flotation, carbonized remains were recovered and are undergoing analysis in the Paleobotany Laboratory at the University of Manitoba.

The results of the dry-sieving operations, with regard to their cost in terms of labor and time, were minimal. With careful handling of all soils in the trench, most significant artifacts were recovered already in the trenches. The distribution of macro-mammalian remains was not dramatically affected by the sieving since most fragments were relatively large and found in the trench. Mostly small fragments of shell and unidentifiable fragments of ceramic and macro-mammalian bone turned up in the sieves. Large ceramic and bone fragments were pedastled 'in situ' in the trench for drawing and photography in order to determine their relationship to other pieces, if any. The return for the effort of wet-sieving was quite the opposite with the recovery of large quantities of fish and other micro-faunal remains. These were most effectively recovered in the wet-sieving and flotation.

Soil Sampling

A variety of different types of soil samples were collected during excavation. In general, three types of samples were taken: general soil samples, phytolith soil samples, and flotation samples.

General soil samples were taken for the analysis of soil pH, phosphate, color, and particle size. pH tests measure the acidity of the soil and are important because soil acid levels are critical for understanding the differential preservation of organic remains. Soil samples were also taken for analysis of opal phytoliths within the soil — which allows reconstruction of grass types found on the site. Float samples were taken to extract carbonized material. All soil samples were extracted with great care to avoid contamination. Samples were taken from a variety of areas within trenches to answer questions that were pertinent to the project's research, such as the difference in chemical composition between the inside and outside pits and habitation areas. All samples were provenienced.

Flotation

A relatively primitive flotation system was used since the volume of soil floated in 1992 was not very large. The apparatus included a running water source, several nylons for light fraction capture, a 2 liter volume measuring cylinder, a large barrel, a mesh bottom bucket for heavy fraction capture with an outflow hole. A hose connected to the running water source was inserted into the center of the barrel and pointed upwards creating a current. The barrel was placed on a tilt and the mesh bottom bucket placed inside at the top of the barrel. The soil sample was measured for volume and then poured into the mesh bottom bucket. The heavy fraction was captured at the bottom of the meshed bucket. As excess water poured out of the mouth, the carbonized material floated and was captured by the nylon which is stretched over its mouth. Both the light and heavy fractions were allowed to dry in the shade, then bagged and tagged accordingly for later analysis.

SITE TAPHONOMY

Rodent Activity

The most important taphonomic agent at the site is rodents. Rodent activity was and is intense at Foeni-Salas. Modern rodents destroy new and old areas of the trenches each night. Rodent tunnels riddle the entire site and all strata, often blurring stratigraphic distinctions and moving artifacts down as much as 50 cm. Rodent complexes can be so large as to cause entire pots to shift downwards. Excavators need to be aware of this in order not to mix material from different levels. Rodent-shifted materials were separately collected and discarded. Rodents seem to particularly prefer the edges of Starčevo-Criș pit complexes, destroying the walls and floors as to make them indistinguishable from the surrounding the walls and floors as to make them indistinguishable from the surrounding strata. As a result, the material within a burrow was considered as contaminated since its origin is unknown. Also it seems that rodents were possibly re-using post holes. Many post holes may have been incorporated into rodent burrows or eradicated by them. For example, one of the post holes from 131F quad 6 may have also been a rodent hole. During excavation, a spatula was jabbed into the bottom of it. As the spatula was left standing in the hole, the spatula began to move and a squeak was heard from the other end ! Yet the shape and orientation of the hole appeared to indicate that it had originally been a post hole (by the larger borrow pit surrounding it).

Differential length and depth of burial

Differential length of burial in the ground and depth beneath the surface seems to affect bone preservation. There is a substantial difference in weathering between bones from Starčevo-Criș, as opposed to those in Bronze Age, Iron Age, and late Roman deposits. The Starčevo-Criș bone material is highly weathered (whether it is in a pit or not) and covered by calcium carbonate. The Bronze Age and late Roman bone material, which mostly comes from pits cut into the Starčevo-Criș horizon, is not covered by calcium carbonate and is better preserved. Depth beneath the surface is also important. Hardly any bone survives in the plowzone (locus 01) or locus 04 horizons. Bone preservation increases at 40 cm beneath the surface. But bone is best preserved in the Starčevo-Criș cultural hori-

zon (locus 02) and pits. Those levels which seem to have an ashy consistency also seem to be better preserved. The bone in the Starčevo-Criș cultural horizon seems to be more weathered, reflecting their greater exposure to the elements, than in pits.

Plowing

Plowing is another important taphonomic agent at the site. There appears to be two periods of plowing stratigraphically preserved at the site — modern and ancient. Modern plowing has created a distinct two level modern plow zone to a depth of 30 cm beneath the surface. Ancient plowing is possibly reflected in Locus 04. This locus is relatively constant across the site, granular in texture like the modern upper plow zone, contains dispersed charcoal as if the fields were being burnt over and then plowed under, and all of the remains are disturbed within this zone.

The site has been subject to disturbance by two types of modern plowing. At least twice each year, the site is ploughed with a relatively shallow plow (20—30 cm deep), which brings up artifacts annually to the surface. Modern plows are of two types in the area. One is a shallow plow that turns over the soil to a depth of 30—40 cm. The second is a deep shovel-liche plow that extends to 50—60 cm. The effects of each can be clearly seen where the cultural horizons comes close to the modern plow zone. For example, in 131B and F, the narrow V — shaped marks (*Photo xx*) are the result of the shallow plows cutting through the cultural horizon. They are spaced at regular intervals. In 131F quad 1, shallow plow marks were found cutting through locus 13. They are triangular, narrower and shallower and found at a relatively higher elevation than those found in quad 6 (10—12 cm higher). The blade side of plow mark is compact and flat, while the opposite side is rougher and not as angled.

But, there is also evidence of deeper powing. This was especially evident in 131F quads 6, 11, 16, and 21. A series of 10 cm wide lines of loose soil extended across the trench in a E—W line (Fig. plan 131F, 79.88 m asl elevation). They cut through locus 04 and into the upper part of locus 02. These plough marks are square and extremely wide. They are grooves made by deep ploughing occasionally done in the area before the revolution to increase commune productivity. The plough grooves were excavated out as they represent later disruptions and deposition of material. They can be clearly seen in the W profile of 131F extending downwards for about 20 cm from the plough zone (14). The orientation of large clumps of soil within the groove are interpreted to mean that the plows were pulled from west to east in this area.

Details	Quadrat 1	Quadrat
shape of groove	triangular	square
width of groove	1.5 cm	9 cm
depth of groove	1 cm.	2.5 cm.
distance between grooves	58 cm.?	40 cm.?
deepest depth below ground to bottom of groove	1) 29.5 cm. 2) 33 cm.	47 cm.
Later Human Activities		

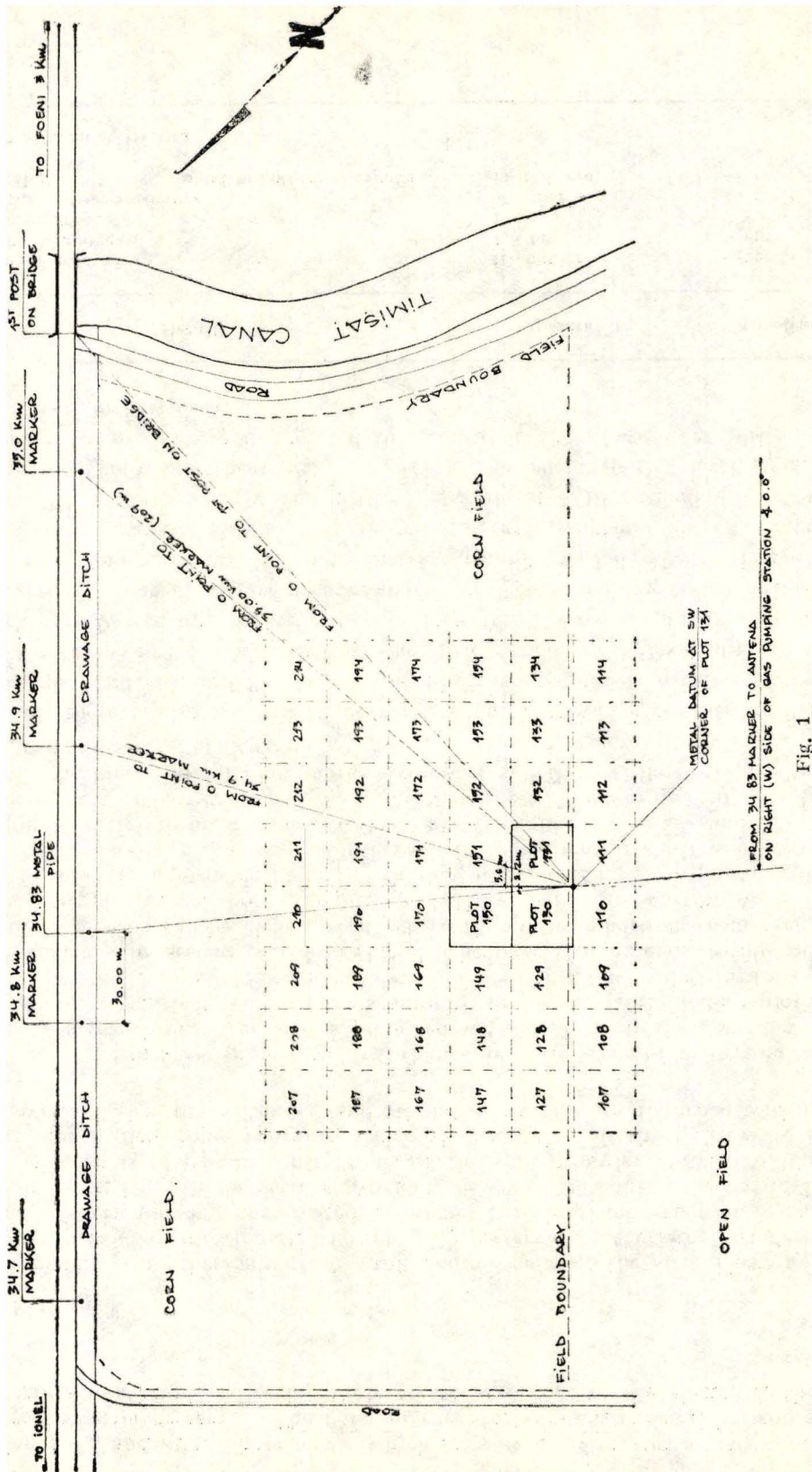

Fig. 1

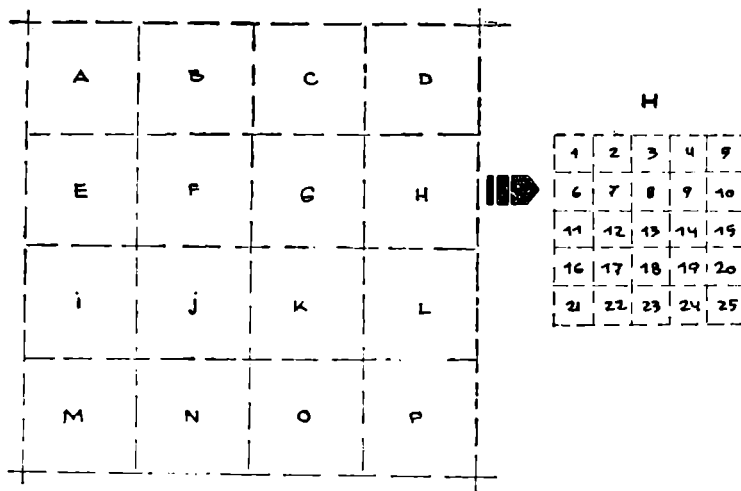

Fig. 3

Later Human Activities

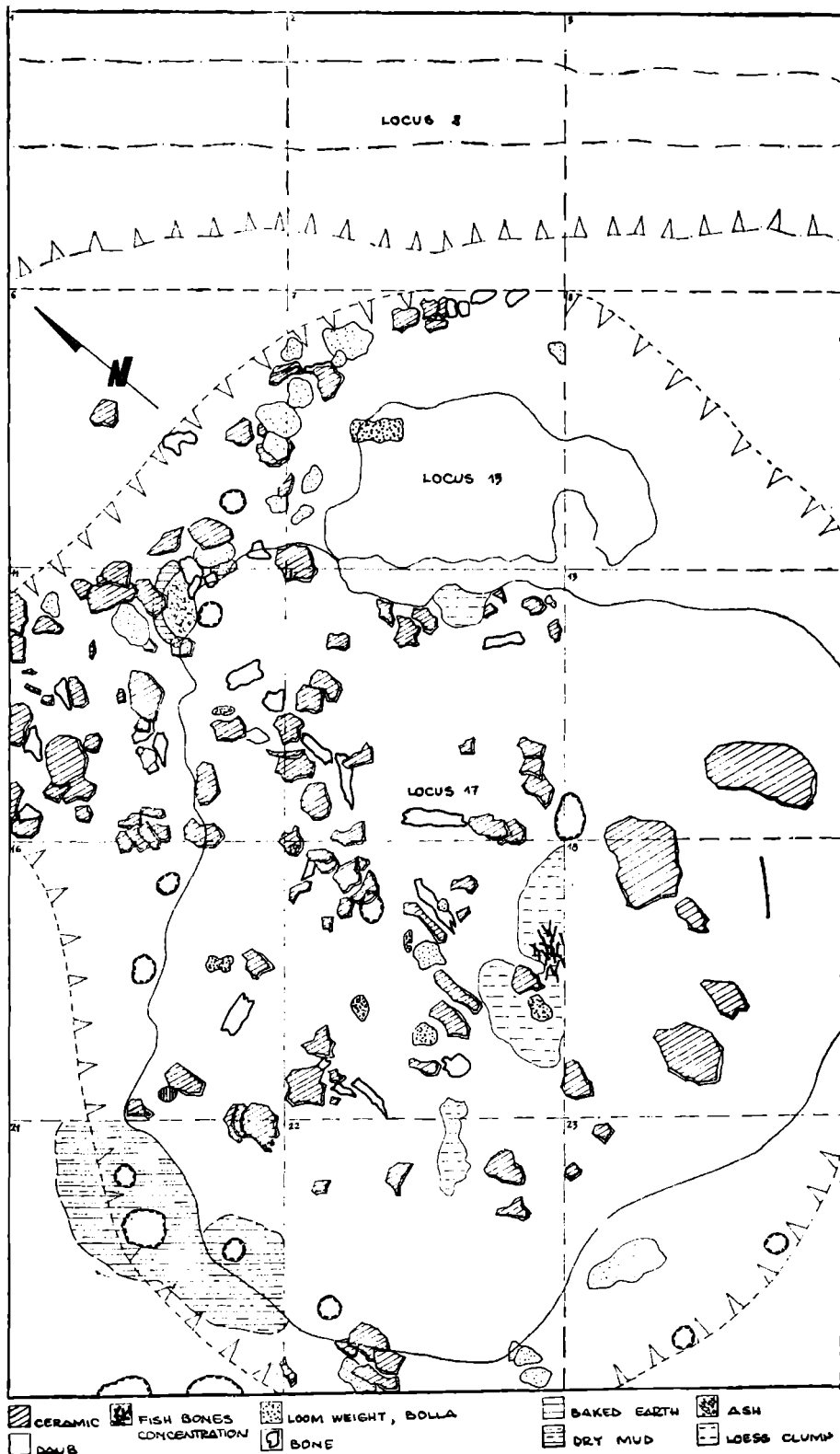
The later occupation at the site and digging of pits by its inhabitants disturbed some of the deposits. These are easily recognizable due to their intrusive nature and later ceramic associations. For example, locus 15 is a Middle Bronze Age Vatin pit dug into the edges of the Starčevo-Criș pit complex in 131F.

Soil pH and Other Soil Characteristics

Soil pH does not seem to be a factor in bone preservation. It is relatively constant across the site and is relatively basic. While the bone in the upper level is poorly preserved, it is much better preserved at depths 40 cm beneath the surface.

The site is sufficiently high above the plain not to have been frequently flooded. Continual waterlogging and drying out of bone is probably not a serious attritional source. But all of the artifacts (ceramics, bones, and stone) from the Starčevo-Criș, cultural horizon were covered with a layer of CaCO_3 . The CaCO_3 layer probably was deposited after the final Starčevo-Criș occupation (since all of the artifacts are covered by it), but before the Iron Age and late Roman occupations (in which none of the artifacts are covered by CaCO_3). This kind of deposit usually represents a very dry climatic phase (possibly the sub-Boreal?), which would have caused dessication of the organic remains and increased their attrition.

After artifacts have been removed from the trenches, they were gently scrubbed with brushes in water. The artifacts were bathed for about 5 minutes in a weak hydrochloric acid solution (5%) to remove the carbonate crust. After the crust was removed, they were soaked in clean water for approximately 30 minutes to leach out acid that may have filtered into the interior and to halt further damage by the absorbed acid. Bone was rarely subjected to this cleaning process to limit acid destruction.

Differential Exposure of Bone to Weathering

Bone preserved best in the various pit complexes. It preserved less in locus 02 and even less in locus 04 and 01. The closer to the surface and therefore the more intensely exposed to the affect of the elements (freezing, thawing, sun, etc.) over time, the poorer the bone preservation.

STRATIGRAPHY

The Locus System

Each major stratigraphic unit is called a locus. Different soil types, inside and outside of features, inside and outside of artifact concentrations, etc. are separately excavated and designated as loci. Loci are labelled sequentially within the site. Some loci may extend across the entire site, while others may be more discrete. The advantage of the locus system is that it forces the excavator during excavation to think about the meaning and stratigraphic relationships of the deposits being excavated — to decide whether they are the same as in the next trench or that found at the other end of the site (e.g. plowzone, sterile substrate, cultural horizon) — or whether it is something new and discrete to the trench area (pits).

General Stratigraphy

The general stratigraphy of Foeni-Salas is very simple. There are five major pan-site strata that were encountered everywhere during excavation and during coring. They are the following:

1. Locus 01 is the plow zone. It is about 30 cm thick, and has a distinctive color (brown), texture and organic content (high) from the other loci. It is divided into an upper and lower zone. The upper plow zone or humus has a very crumbly texture because of the frequent turning of the soil by the plow (c. 15 cm thick). The lower plow zone has a very dense soil structure because most of the finer particles have floated downwards due to constant turning of the soil (c. 15 cm thick). Most ploughing in this area is relatively shallow, although deeper ploughing has occasionally taken place in the past. The plow zone contains a light scattering of artifacts floating in the horizon, containing a mixture of Early Neolithic Starčevo-Criș, Middle Bronze Age Vatin, Early Iron Age Halstatt (Basarabi group), late Roman Sarmatian, and „Ethnographic“ (recent) pottery.

2. Locus 04 lies stratigraphically beneath the plow zone. It is a distinctive stratum of grey soil which extends across the entire area of excavation. It is usually about 10 cm thick and extends from the bottom of the plow zone to approximately 40 cm beneath the surface. It has a lower organic content than the plow zone, a granular silty texture, and a medium artifact density. With careful excavation, the plow zone peels off the top of locus 04 during excavation, leaving a sharp stratigraphic division between locus 04 and the level above (locus 01). Locus 04 also easily separates from the underlying locus 02 deposits. Even when the soils are difficult to distinguish because of weather conditions, it is easy to recognize when you have begun excavating the locus 04 horizon. Ceramics in this level typically are covered on one (lower) side with a deposit of disintegrated white calcium carbonate — it is powdery in texture and easily recognized. The top of the ceramics are covered by an intact layer of CaCO_3 . The powder is not due to disintegration of the CaCO_3 on the ceramics by rainwater, but by some

other agent. The powder washes off easily in water, so the level must be defined in the field — not the lab. It is not clear what chemical process is causing this to happen to the ceramics in this level and not the levels above or below. This condition is not found in any of the other horizons. The soil horizon itself contains large quantities of disintegrated CaCO_3 flecks and occasional pieces of carbon, making it easy to recognize during excavation from the surrounding strata.

During the first 2 weeks of excavation, locus 04 was not recognized in either of the 1×20 m test trenches in block 131. During the test excavation of 131E, it was for the first time clearly isolated and defined. At first, we were confused why it was not recognized in most of the other test trenches, until we realized from examination of profiles that it does not extend far beyond the southern and eastern edges of 131F. The 1993 excavation of 131J indicated that it does not extend more than 1 m to the south of 131F. To the southeast of 131F, where the slope begins to rapidly drop, it may have been eroded downslope. Locus 04 was not recognized during the initial excavation of 131B (quads 1, 6, 11, 16, and 21) and 131F (quads 1, 6, 11, 16, and 21) and the remains from this locus were collected with those of the plow zone. This is the reason that the locus number 2 was assigned to a lower stratum, which was recognized beforehand.

At the conclusion of the 1992 season, locus 04 was thought to represent the latest pan-site Starčevo-Criș cultural (open-air living) horizon contemporary with some of the pit complexes (e. g. locus 10). This was because almost all of the ceramics in the horizon were Starčevo-Criș. However, analysis of the ceramics from the 1993 season has made us realize that locus 04 is from a chronologically later period. While Starčevo-Criș ceramics are the most numerous within the horizon. Early Iron Age are also relatively common, implying that the horizon formed during the Iron Age (or later). There are almost no bones in this horizon indicating the poor conditions of preservation at this level. Future excavation should elucidate its nature more clearly. The exact stratigraphic connection of locus 04 to the two Halstatt features (loci 8 and 11) was ambiguous after the conclusion of the 1992 season due to profile destruction. But locus 04 is probably slightly earlier or contemporary with them.

3. Locus 02 is the third major pan-site soil horizon. It lies below locus 04 and above locus 05. It is stratigraphically connected with the structures represented by loci 10 and 17. It probably represents an open-air living surface around the structures. It is approximately 20 cm thick, light grey in color, loamy in texture, and with a medium density of artifacts. The density of artifacts seems to decline with increasing distance from pits and structures. There are relatively few bones in the horizon, although they are present. They tend to be large in size and heavily weathered.

This locus number was originally used to designate the first sub-plow zone cultural horizon (level 02). But mid-way through the field season, we discovered that there was a thin horizon between the plow zone and locus 02 and that locus 02 was really level 03. Therefore, level 02 was reassigned to as locus 04.

4. Locus 05 (sometimes referred to locus 03 — see the following section) is the fourth pan-site horizon. It is usually about 40 cm thick, yellowish brown in color, silty in texture, with a low quantity of sand inclusions. It is located stratigraphically beneath locus 02 and above locus 12. It appears that all of the Starčevo-Criș pits are cut into this horizon from locus 02. At the conclusion of the 1992 field season, we thought that locus 05 was the earliest pan-site exterior occupation surface around the structures. However, it is now considered to be the first post-Pleistocene humus on the site. The Starčevo-Criș occupation horizon lies com-

pletely above it and all the Starčevo-Criș semi-subterranean features cut through it. The ceramics within this layer are considered to have drifted downwards from locus 02 by rodent action and soil movement. The density of Starčevo-Criș ceramics associated with the horizon is very low. Almost no bone comes from this horizon.

5. Locus 12 underlies the entire site. It is composed of pre-Holocene (Pleistocene?) loess, is brownish yellow in color, sandy in texture, with a high sand content, with a relatively high quantity of calcium carbonate concretions. Small quantities of cultural material often intrudes into its upper margins because of rodent activity.

Other Loci

1. Locus 00 was used for surface collections from the surface of trench areas. It is also known as level 00.

2. Locus 03 has an unusual history. Originally this locus number was intended for the sterile subsoil (loess). But it was used inconsistently. Most commonly it was used to represent what is now called locus 05 during excavations of all of the quads in 149L/150I and 131B, E, G, H, J, and N. It was also used for the upper levels of locus 05 in some quads in 131F. But after excavation of one level of locus 05 in 131F, it was realized that there was too much material still being found and that it was not an appropriate designation for the horizon in this trench. It was also used to describe a late Prehistoric Pit and Rodent Hole Complex in 131N, q16, level 02. Due to this confusion in its use, it was not used afterwards.

3. Locus 06 was used accidentally for a series of deposits in 131F quads 11, 12, and 22 that are currently recognized to be part of other loci. This locus number has been since abandoned.

4. Locus 07 was used to designate the surface house, garbage pit, and pithouse complex in 131F (mixtures of loci 14, 16, and 17). The divisions within the pit complex were not recognized during excavation of the first two lines of quadrats (quads 1, 2, 6, 7, 11, 12, 16, 17, 21, and 22) and only one locus number was originally assigned for the entire deposit. Therefore, the material from these quadrats was not properly separated during excavation. They were excavated in 10 cm thick levels and bagged by quadrats and levels. The internal stratigraphy of locus 07 became apparent during examination of the east profile after the second line of quadrats was excavated (quads 2, 7, 12, 17, and 22). Only locus 17 was visible in the west profile, which was exposed first, leading us to believe that the pit contained only one fill level. The third line of quadrats (3, 8, 13, 18 and 23) were excavated stratigraphically so that the different loci were not mixed. On the basis of subsequent stratigraphic reanalysis of the pit area, most of the different levels of locus 07 were reassigned to loci 14, 16, or 17 or designated as mixed. Each of the loci are described separately below.

5. Locus 08 represents a deep ditch (ca. 1 m deep) that extends in an E-W orientation across the north end of 131F (q 1-3). Either it cuts or is connected stratigraphically with locus 04. It is brown in color, granular and silty in texture, with no inclusions. A relatively low frequency of ceramics are included in the soil, which are a mixture of Starčevo-Criș and Halstatt. The ditch was filled during the Early Iron Age. Its purpose is unclear. It seems to have settled slightly after filling, since a thin lens (locus 13) was deposited above it.

6. Locus 09 was not used.

7. Locus 10 represents a Starčevo-Criș pit complex excavated at the border of 149L (quad 20) and 150I (quads 16, 17, 21, 22). It was discovered during coring, which indicated the presence of a deeper than usual cultural deposit at this location. Locus 10 was partially excavated in a narrow test trench that cut across this area. The soil in the locus is grey in color and loamy in texture. The locus is stratigraphically below locus 04 and cut into locus 05 (also known as locus 03 in this area). The deposit was recognized at 79.59 m asl and its distribution (3 m wide) was first drawn with artifacts from the at 79.59—49 m asl (40—50 cm below surface). It extended to a depth of 79.09 at its deepest with a much reduced area (40 cm).

It is presently difficult to be certain whether it is a Starčevo-Criș semi-subterranean structure or simply a garbage pit, because too little of it has been excavated to date. But there is some evidence of architectural remains associated with this feature in the form of daub concentration, interior postholes, steep sides implying its original function as a structure. It was later filled as a midden.

No internal stratigraphy was discernible during excavation or examination of the profiles. But when the excavation levels are examined individually, there are changes in the distribution of materials from the upper to lower levels. The largest change is in the number of snail shells. A large number of snail shells were associated with the western half of the upper levels of the pit (79.59—79.39), implying that we may have garbage fill level, as in locus 16. Shell concentrations extend into the lower levels where the natural stratigraphy appeared to be uneven. All of the levels are laced with rodent holes accounting for some of the spread of shells to lower living horizons. The lower (or basal) 30 cm has relatively few shells, as in the basal levels of locus 14. But the density of shells in the upper 30 cm is not uniform either, with most congregating in the western half (150I quad 16 and 149L quad 20). This may imply that the garbage fill level was spread over the entire deposit at 79.59—79.49 m, restricted to 79.49—79.39 m in the westernmost 1 m of the fill, limited to patches in the 79.39—79.29 m level.

Except in the last level, all of the levels contain a large number of large fragments of well-preserved Starčevo-Criș ceramic vessels, other clay artifacts, stone artifacts, and mammalian bones. At 79.29 m, which seems to be the beginning of the basal living horizon, a complete bowl, several large vessel fragments, two bollas, daub, clay deposits, and a post-hole were found. The post hole extended into the underlying sterile soil. The lowest level of the pit contained only bone and a small concentration of snail shells which filled the upper levels of the post-hole.

The separation of artifacts in locus 10 by excavation level has created an illusion of their relationship. The artifacts in the lowest levels of the pit are in the center of the pit (79.29—79.09 m), while most of those in the middle levels are distributed around the edges (e. g. 79.49—79.29 m). This is a reflection of the method of excavation which used horizontal 10 cm thick cuts. The artifacts in the bottom-most levels are probably contemporary with the artifacts in the middle levels along the side of the pit. A similar situation probably exists with locus 17. Culturally, the entire uppermost level (79.59—79.49 m) and the centers of the middle levels are probably garbage fill.

8. Locus 11 is a small later prehistoric pit (with Early Iron Age Halstatt ceramics) found in 150I, quad 18. It was cut through locus 02 and into locus 05.

9. Locus 13 represents a lens-like fill beneath locus 04 in the depression above locus 08 in 131F, quads 1, 2, and 3. It is yellow-brown in color. It was most visible during excavation of 131F, q 3 where it was separately excavated

and collected. In quads 1—2, the artifacts were collected with those from the top of the locus 08. No ceramics have yet been analyzed that are associated with this locus.

10. Locus 14 represents the upper fill level (also known as the Upper Pit) of the former locus 07 pit complex of trench 131F. Locus 14 begins at an average depth of 79.88 m asl and is found within the center of the depression of the locus 17 structure. It is filled with a lighter density of material than in the subsequent locus 16 level. The density of remains in this level may represent the natural erosion of the edges of locus 16 and 17 material and the disposal of new material into the still-open depression. The soil is yellowish grey in color, loamy in texture, with a medium quantity of snail shells.

11. Locus 15 represents the remains of a small Middle Bronze Age Vatin culture pit. It was excavated in 131F (most of q7 and the west edge of quad 8). It must have been cut down through loci 02 and 05. The bottom of the pit was cut into locus 12. It was first recognized in quad 7 at a depth of 79.48 m and continued to a depth of 79.28. However, the upper levels of the pit were not recognized as a pit separate from surrounding deposits during excavation. The upper levels were severely disturbed by rodent burrows (see plan 79.68) and there was very little ceramic or bone material. Only the bottom half of the pit was clearly distinguishable from the surrounding deposits. Rodents disturbed the profile above 79.48 m asl. Only the bottom of the pit was clearly visible in the east profile of quad 7. Therefore, it was difficult to reconstruct its exact shape and from where it was dug. There is no question that locus 15 was sealed by locus 04. It is interesting to note that in all of the plans of artifact and post-hole distributions above 79.48, there was nothing in this area to draw. These quads were probably disturbed by the pit.

The top level of the ceramic concentration in the pit is found at 79.48 m asl and is associated with a layer of white, ashy clay at the edge of the pit. The soil around the ashy at this level was full of carbonized remains. The pit was used for heating something to a high temperature (hence the white ashy clay and other carbonized remains in one part of the pit). The pit was probably not open for a very long period of time since the bone was hardly weathered and there was no evidence of more than one fill.

At the bottom of the pit (79.28), a classic MBA Vatin culture sherd was found amongst Starčevo-Criș ceramics. A large number of relatively well-preserved macro-mammalian bones were found with the ceramics in the pit. They were better preserved than the bones in the neighboring Starčevo-Criș deposits.

12. Locus 16 represents the middle level (also known as Middle Pit) of the former locus 07 pit complex of trench 131F. It is a kidney bean-shaped (see Plate 1) midden deposit. It is distinguishable by its fill — a high quantity of snail shells (almost 10,000), mixed with smaller percentages of mussel shells, Starčevo-Criș ceramics and mammal bones. Bone is better preserved in the refuse pit level (locus 16) than in the levels above.

In this locus (16), the locus 17 pit complex is abandoned as a living structure and the remaining depression is rapidly filled with garbage. The fill is brownish grey in color and silty loam in texture. It is found stratigraphically below locus 14 and above locus 17. One the basis of both eastern profiles of the trench and excavation of quads 8, 13, 18, and 23, the top of pit is not at a single level. It begins between 79.74 m in the east (quad 18) and 79.60 m in the west (quad 11). The bottom lies between 79.58 m (quad 18) 79.48 m (quad 11), but extends deeper into the underlying locus 17 deposit in a small area along the eastern border of

quad 11 and in the western part of quad 12 (79.38–.28 m), where it seems to have filled what might have been a large post hole associated with the locus 17 deposit.

There is a strong change in soil color and distinctive lack of shell in the transition to the underlying locus, so that the relative quantity of shell in each excavated level was a good indicator for dividing the former locus 07 into three separate loci — 14, 16, and 17. Rodents favored the organic debris in this level since the entire area is laced with rodent holes and large numbers of snail shells were pulled into tunnels connecting to the deposit in neighboring quads. This locus and the stratigraphically inferior locus (17) were undisturbed by modern agricultural activities.

13. Locus 17 represents the basal level of the former locus 07 pit house complex in trench 131F. It is cut from locus 02 at 79.88 through locus 05 and into locus 12 deposits, with a basal depth of 79.18 m. The upper 20 cm slopes gradually from 79.88–79.68 and then rapidly descends to 79.18. The upper slope is very narrow on the south (10–20 cm), but very wide on the west (50–100 cm).

It is located in quads 6, 7, 8, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 21, 22 and 23. The fill is yellowish brown in color and silty or loamy in texture. The basal fill extends from 79.48 to 79.18 m, and from 79.95–79.68 m on the shelf surrounding the steep-sided area of the pit. The pit edge becomes steeply inclined at about 79.68 m.

We determined that it is a pit house and not simply a pit on the basis of its formal characteristics. Based upon ethnographic analogies from this region other regions in which each of us have experience, we made the decision that a pit must possess a series of criteria before it can be defined as a living structure. First, they must have evidence of being covered — which means that post holes must exist around the edges and/or inside to support a roof. Second, they have to have a definable shape. For example, their sides have to be relatively vertical and steep to maximize walking space under the roof and to prevent water from sliding in. Third, around the outside edges should be a slight hump of soil to prevent mud from washing-in during a rain storm. Fourth, it should have material lying 'in situ' on the floor and not simply floating in the sediment. Fifth, they may have some kind of soil bench around the edge.

Locus 17 fits these criteria well. First, it contains 2 interior and a series of post-holes around the steeply inclined area of the pit. Second, it has a definite formal shape (rectangular or sloppy trapezoidal) with sharply inclined sides on the west, north, and south sides of the structure. The floor appears to slope slowly downwards from east to west, implying that it is entered from the east. Third, soil humps were clearly present on the north and west sides of the structure during excavation. The sediment in these humps was similar to the locus 12 soil. This is probably the result of the way in which the pit was excavated by its occupants. They piled the soil from locus 12 around the edges of the pit — hence the image of reverse stratigraphy. Fourth, Starčevo-Criș-phase ceramics, artifacts, and bones were found 'in situ' on the floor. A large quantity of fish bones were found along the eastern edge of quad 18, near a posthole. There are relatively few snail shells in this locus. The floor of the original pit house occupation level is found along the bottom of the pit and on the surrounding shelf. The material floating higher up in this locus probably represent materials that filled the pithouse after it is abandoned and collapsed. Fifth, along the northern edge, within the pit, there was a large loess-like bench that was constructed after the pit was originally dug.

Locus 17 is a semi-subterranean Starčevo-Criș structure. Only part of the concentration of material associated with this structure was excavated. Unexcavated areas extend into the west, south and east profiles. Two possible post-holes

were found in the profile immediately to the west of the depression. This depression represents the corner of the structure. An examination of the post-holes and distribution of remains seems to indicate that the structure enclosed a ellipsoid area about 3×4 m. The northern part of locus 17 is disturbed by rodent activity and locus 15. It is stratigraphically connected with locus 02, which seems to be its associated cultural horizon and exterior living surface. The surrounding post holes are mostly in the shelf area or gradual slope of the pit. They are not at very sharp angles, but either vertical or slight angles.

We have reconstructed the structure to have a relatively wide eave along the southern, western and northern sides because the shelf is very wide in these areas and full of artifacts (the artifact distribution in quad 16 was dense but was disturbed during excavation). There is a high density of associated artifacts on the shelf, but to the west and north of the postholes. A hearth area was found in quads 6/11, with a semi-circle of burnt clay opening towards the inside of the structure (to the east) and filled with carbon and some ash.

A large quantity of Starčevo-Criș ceramics, loom weights, bollas, macro-mammalian bones, and a medium frequencies of snail shells are associated with this locus. Relatively low frequencies of daub (but higher than in other loci) are associated with the edges of the shelf area of the locus.

Distinguishing post holes from rodent holes at Foeni was extremely difficult. The best criteria that were used were that post holes were discrete — meaning that they could not be traced into tunnels and had a definite bottom to them. All of the holes that met these criteria were relatively perpendicular to the ground. All of the slanted holes and some of the perpendicular holes seem to connect to rodent tunnels and were not counted as post holes. Some post holes were readily recognizable by their stratigraphic association. For example, a few had compact or baked clayey soil surrounding them (e.g. quad 21). There were two different post hole sizes — larger (10–20 cm wide) and smaller (5–10 cm wide). Only the larger holes were associated with compact of baked soil. The reason that compact soils would occur is that first the posthole must be dug. It is usually slightly larger than the post to fill it — therefore there is a small space around it that needs to be filled. After the post is placed in the hole, the space is filled dy soil and pressed around the base of the pole to make sure it remains in place. If the pole eventually burns, the soil becomes burnt.

The area under the floor of the pit is full of rodent holes. Ceramics have filtered into the horizon (locus 12) under Locus 017. The material collected from 79.18 to 79.08 m asl comes from the rodent-infested level beneath the „real“ basal or floor level of the pit house.

STRATIGRAPHIC ANALYSIS OF TEST TRENCHES

Block 131

Initially, two 1×20 m trenches were opened in block 131 in a N–S and E–W orientation to test for the presence of a Starčevo-Criș structure in this location. They were placed to cross the area of highest surface Starčevo-Criș ceramic densities and a magnetic anomaly. The east-west test trench included 131 E (quads 21–25), 131 F (quads 21–25), 131 G (quads 21–25) and 131 H (quads 21–25). The north-south test trench included 131 B (quads 1, 6, 11, 15, 21), 131 F (quads 1, 6, 11, 15, 21), 131 J (quads 1, 6, 11, 15, 21), and 131 N (quads 1, 6, 11, 15, 21). A dense concentration of Starčevo-Criș ceramics and associated artifacts was

discovered approximately 10 cm beneath the plowzone in the area of 131 F and in the southern end of 131 B. The other test trenches did not yield any other significant concentrations of material. The density of Starčevo-Criș material beneath the plow zone was relatively light in the other areas, mirroring the results of the surface collection analysis, which seems to have a high degree of predictability on this site. A 1×5 m area was excavated in 131 B (quads 1, 6, 11, 16, 21) to a depth of about 1 m beneath the surface. The line of quadrats was oriented N—S. The stratigraphy in most of the trench was very simple: locus 01 plow zone (30 cm thick), locus 04 (10 cm thick), locus 02 (20 cm thick), locus 05 (only the top of 05 was excavated, since it appeared to be sterile). Locus 12 was not excavated at all. Only in locus 02, quad 21, were a larger than usual density of Starčevo-Criș materials recovered. The other excavated quadrats did not yield many artifacts and no concentrations were observed.

A 1×5 m area of 131 E (quads 21—25) was rapidly tested by excavation. The topsoil in quads 5, 10, 15, 20, and 25 was also removed in preparation for excavation, which did not take place until 1993. The general stratigraphy was as in 131 B: locus 01 plow zone (30 cm thick), locus 04 (10 cm thick), locus 02 (20 cm thick), and locus 05. No features or artifact concentrations were noticed. The locus 02 horizon was relatively empty of cultural material. The pit complex in 131 F did not extend in this direction.

Trench 131 F was initially opened as part of the N—S (quads 1, 6, 11, 16, 21) and E—W (quads 20—25) 1×20 m trenches. By the end of the season, it had been expanded to a 3×5 m trench, oriented N—S. The plow zone was quickly removed. Excavation of locus 04 and 02 began in alternate quads (6, 16, 21). Once locus 02 was encountered and it was realized that we were excavating some kind of concentration, the unexcavated alternate quads and the neighboring lines of quads (2, 7, 12, 17, 22) were opened.

A concentration of pottery sherds and whole snail shells was encountered at a depth of 80.08—79.98 m (bottom of level 02; locus 04) in 131/F quads 6 and 7. From this point onwards, we realized that we had come onto a large deposit of Starčevo-Criș material, contrary to any of the other excavation areas in Block 131. The area of excavation was expanded eventually into a 3×5 m unit around the high density of material in order to examine its spatial extent. Eventually, the concentration was revealed to be a series of superimposed deposits over a large pit complex, with three phases of use (loci 14, 16, 17 — described above in locus summaries).

Two test trenches (131 G and 131 H — quads 21—25) were opened up in line with 131 E and 131 F. The general stratigraphic pattern found elsewhere emerged: locus 01 (30 cm), locus 04 (10 cm), locus 02 (20 cm) and locus 05. While excavating 131 G, a number of pottery sherds were recovered in the first 30 cm (Locus 01). Locus 04 extends through 131/G. In 131/G, around quads 23 and 24, there seemed to be a small increase in the abundance of pottery. A number of snail shells and a few bone fragments were also found. East of this quad, nothing of significance was found. Only a plow zone and culturally sterile horizons (131G q 24—25; 131 H q 21—25).

Two test trenches (131 J and 131 N — quads 1, 6, 11, 16, 21) were opened in line with 131 B and 131 F. Each was 1×5 m and oriented N—S. Alternate quadrats in trenches 131 N (quads 6, 16) and 131 J (quads 1, 11) were excavated to sterile soil (locus 05). The stratigraphy was relatively constant in this area with three major horizons: locus 01 (30 cm), locus 02 (20 cm), and locus 05. In the northernmost quad of 131 J (q 1), the density of Starčevo-Criș ceramics was highest and is probably a continuation of the ceramic distribution centered in

131 F. The pit complex in 131 F however did not seem to extend into this area. The density of material in locus 02 rapidly dropped to the south. In 131 M q 16, there was a large rodent pit complex with a number of later prehistoric finds.

Blocks 149 L / 150 I

A second series of long thin trenches were opened in block 149 L quads 16–20 (1×5 m) and 150 I quads 16–20 (1×5 m) and quads 21, 22 (1×1.5 m). In addition, the topsoil and top of locus 04 horizon were removed in 150 I quads, 6, 7, 11, 12. This area was chosen because one of the cores revealed a concentration of ceramics and shell similar to those found in the pit in 131 F.

Excavation of this area revealed another Starčevo-Criș pit (locus 10), centered on 149 L quad 20 and 150 I quads 16, 17, 21, 22, with probable extension into quads 11–12. It was undisturbed by ploughing activities. It contained a number of well-preserved ceramic pieces, large pieces of bone, and large number of shells. The ceramics and bone seemed to be deposited horizontally as on a floor. The molluscs seemed to congregate in the western edge as if dumped there. It is uncertain yet whether this represents another pit house. More area needs to be excavated to determine this possibility.

In 150 I quad 18, a small later prehistoric pit (locus 11) was cut into the western edge of locus 10. It was not visible until excavation in this area was almost completed and missed one of the profiles completely.

Outside of the locus 10 and 11 areas, the stratigraphy of the test trench was very simple: locus 01 plow zone (30 cm), locus 04 (10 cm); locus 02 (20 cm); and locus 03/05 (sterile).

CHRONOLOGY

The earliest Starčevo-Criș sites in Romania are Gura Baciului (Vlassa 1966), Ocna Sibiului (Paul 1981), and Circea (Nica 1976). They are stylistically connected to Starčevo-Criș settlements to the south and west, such as Donja Branjevina (Karmanski 1968, 1975), Anzabegovo I (Gimbutas 1976), and Vršnik I (Garašanin 1959, 1979: 104). These sites have been traditionally assigned to the Starčevo-Criș IB-IC phase on the basis of their stylistic elements (cf. Milojević 1949). These communities have been stylistically-connected with the earliest horizon of painted pottery from Macedonia and are traditionally thought to have a southern origin. The earliest Starčevo-Criș communities in Romania are traditionally thought to have a southern origin (Gura Baciului, Ocna — Sibiu, and Circea), settled in the midst of indigenous epipaleolithic populations, and had an important role in the neolithization of epipaleolithic populations (Lazarovici 1984: 59; Vlassa 1980: 695, 697).

The Early Neolithic occupation of Sălaș is tentatively dated to the second phase of the Starčevo-Criș culture (IIA and IIB), on the basis of the presence and absence of stylistic elements found during the preliminary analysis of the ceramics (Lazarovici 1977, 1979, 1984; Milojević 1949). For example, Starčevo-Criș II ceramics are found in the middle (locus 16) and upper (locus 14) levels of the pit complex in 131 F and in locus 10 pit in 150 I. These levels contained pottery with chaff and sand (not mixed) temper. The ceramics are in general monochrome globular in shape and decorated with finger nail impressions and pinches on the rim. The most diagnostic shapes for this period include open bowls, widemouthed jars, and

narrow necked pots. A possible earlier phase of Starčevo-Criș (IIA?) was identified on the basis of the absence of pseudo-barbotine decoration on the ceramics in the lower pit of 131 F — locus 17. It is characterized by monochrome pottery, very well polished, and very well fired ceramics with chaff and sand tempers.

The discoveries from Foeni-Sălaș are stylistically connected (and contemporary?) with several other Starčevo-Criș II settlements from the area, such as those from Timișoara-Fratelia, Cuina Turcului I. (Păunescu 1979), Gura Baciului II (Vlassa 1980), Ocna Sibiului II (Paul 1981), Lepenski Vir III A (Srejović 1968), and Fratelia (Lazarovici 1984: 62), and is therefore one of the earliest settlements in the Banat (Romanian and Yugoslavian). Each of these sites demonstrate the continuous evolution of Starčevo-Criș culture in this region. The characteristics of the pottery from these settlements continue the monochrome decoration and globular shapes common in the first Starčevo-Criș phase. The characteristics of the pottery (sandy and chaff tempers, globular shapes, pseudo-barbotine decoration, pinched and finger-nail impressions on the rim and neck, prevalence of lug handles suitable for hanging pottery, etc.) from Foeni-Sălaș is similar to that from the above sites. But Foeni-Sălaș may be distinguished from two other Starčevo-Criș phase II settlements in the Banat. Unip and Cenad have only monochrome decoration on the ceramics, and lack the finger nail and pinched impressions characteristic of Foeni-Sălaș. However, these two sites are known only through very small ceramic samples. Lazarovici (1984: 62) considers the stylistic complexes characteristic of these two sites to an example of localized evolution of Starčevo-Criș phase I communities (e.g. Gura Baciului I and Circea I) which does not contribute to the evolution of the later phases of the Starčevo-Criș culture.

OCCUPATIONAL HISTORY

The stratigraphic sequence of deposits in 131 F, enable us to reconstruct the occupational sequence at the site with a high degree of certainty. There is no evidence for pre-Starčevo-Criș occupation at the site. During the Pleistocene, it was covered by a layer of loess (locus 12). At the end of the Pleistocene, the upper loess horizon is colonized by vegetation. The resulting soil modification caused by the vegetative growth and the accumulation of detritus caused the formation of locus 05. It probably began as part of locus 12 but has been differentiated through post-depositional modification. For example, it became relatively thicker as detritus built up over time. Locus 05 probably represents the first post-Pleistocene humus at the site. When the first occupants (Starčevo-Criș) arrived on the site, the surface of the site was sterile of any cultural material. It seems on the basis of the profiles that they settled on top of the locus 05 horizon to form locus 02 — the Starčevo-Criș cultural horizon. They dug through locus 05 (post-pleistocene humus) and locus 12 (Pleistocene loess) to build structures.

The earliest structure on the site is locus 17. It is dug into locus 12. The locus 17 structure seems to be stratigraphically connected to locus 02. It was occupied for a short time, since there is no evidence of more than a single thin cultural horizon along the bottom levels of the pit. Locus 02 is probably the exterior living horizon for locus 17. The ceramics from the locus 02 around locus 17 is from the Starčevo-Criș II phasde. The quad 7 and 12 eastern profile of 131 F was badly destroyed by rodent and later human (Vatin) activities in the area where the two loci connect. But in the quad 8 and 13 eastern profile of 131 F, locus 02 seems stratigraphically connected to locus 17.

At about the same time, the pit from locus 10 is dug and another structure is built. It is also stratigraphically connected to locus 2, and contains ceramics from the Starčevo-Criș „culture“ (II B).

Locus 02 is the pan-site Starčevo-Criș exterior living horizon cultural that stratigraphically seals all of the earlier loci and connects to all of the semi-subterranean structures (loci 10 and 17). It is found over the entire excavation area — blocks 131, 149 and 150 and in each of the soil cores. But there is only one locus 02 horizon. We could not find a second living horizon in the locus. The stratigraphy in locus 02 is clearly connected to both locus 14 and 17. There is no superposition of Starčevo-Criș horizons in locus 02. Starčevo-Criș stratigraphy is laterally displaced, not vertically superimposed. Stratigraphically, we can reconstruct the following sequence. When locus 17 was occupied, the occupants dropped artifacts both inside the structure (along its bottom) and around it. Then the pit structure of locus 17 is abandoned and filled with locus 16 refuse. The owners of the locus 16 refuse must have been living elsewhere on the site and accumulating living floor refuse around their structure at the same time. There isn't a second horizon, however. This may be explained only in the following way — one that Robert Ehrich suggested many years ago (1977: 64). He suggested that the micro-temporal exterior occupational strata in such settlements were mixed long ago through the action of people and animals walking through mud and displacing artifacts downwards. After a rain, the soil turns to a slippery mud, which can be literally skated through, and in which feet sink to 20–30 cm. The locus 02 horizon is therefore probably a mixture of exterior microstratigraphic units.

When loci 10 and 17 are abandoned, they are filled by midden deposits (e.g. locus 16). The occupants have moved to another part of the site and are using abandoned pit-dwellings for refuse disposal. After the pit is almost filled by locus 16, it stops being filled by new cultural material and slowly silts up in the center. The site is abandoned for more than 2000 years.

The site is briefly reoccupied during the Middle Bronze Age by members of the Vătaia „culture“. A single pit, Locus 15, was dug through loci 02, 05, and 12. There is no other evidence of Bronze Age occupation at the site after the abandonment of the site by the Starčevo-Criș „culture“ until the Early Iron Age. The site is abandoned for almost a thousand years. During this time, a thin humus forms (locus 04) above the final Starčevo-Criș level of occupation. It seals all previous strata.

The next major phase of occupation appears during the Early Iron Age. This phase is characterized by ceramics from the Halstatt B/C „culture“ (Bosut III a group — Gumă 1983, 1993; Medović 1988). The ceramics from this culture are found in locus 04, which also contains Starčevo-Criș ceramics. No structures are preserved in this level. They may have been destroyed by prehistoric plowing or erosion. Two Halstatt features (loci 08 and 11) either cut or are cut from the locus 04 horizon. It was not certain from the profiles. The function of loci 08 and 11 are not certain, since each contained relatively little cultural material.

The only evidence for a Late Iron Age La Tène occupation at the site in the form of a 3rd century BC fibula found in 131 F, quad 12, 79.98–.88 (fig. 4).

The site is abandoned for 5–600 years and is reoccupied in the late Roman period (3–5th century AD). In the plow zone (locus 01), a number of late Roman locally-produced ceramics were found, probably representing the final phase of occupation at the site.

Faunal Analysis

A preliminary analysis of the faunal remains (table XX) is one the one hand very revealing and on the other misleading. It is misleading in the sense that it does not include any of the remains recovered in the water-sieving and flotation process. The micro-faunal remains are a substantial, in numerical terms, part of the collection. But they have not yet been analyzed or quantified. In general terms, the microfauna are dominated by small fish remains.

Almost all of the faunal remains are from Starčevo-Criș deposits. Few remains were recovered from later deposits that can be definitely associated with those phases. For example, most of the ceramics (and by implication — bones) found in locus 15 were Starčevo-Criș ceramics. But the locus is undoubtedly a MBA deposit. It is safe to assume that a substantial proportion of the bones were also originally from disturbed Starčevo-Criș deposits.

The analyzed faunal remains have been divided between periods. The difference from period to period, in terms of proportions, is not very great. In each of the periods, cattle dominate the proportions both in terms of frequency and percentages. They represent 52% of the vertebrate assemblage in Starčevo-Criș deposits, but increase over time to represent 75% in the Vatin and Halstatt deposits. In Starčevo-Criș deposits, sheep (and sheep/goats) are the next most common taxon accounting for 25% of the assemblage. Sheep/goats decline in importance in Vatin (10%) and Halstatt (8%). In Starčevo-Criș deposits, domestic pigs are not very common (3%). Their frequency rises in the later prehistoric deposits (Vatin — 10%; Halstatt — 8%).

It is interesting to note that pigs (wild or domestic) are not very common in the assemblage, even though one would expect that pigs would be more prevalent in the surrounding environment. The environment around Foeni-Sălaș was very wet and swampy until the surrounding swamps drained were in recent times. This is the kind of environment where we would expect to find a larger percentage of pigs. The frequency of semiand aquatic fauna support a reconstruction of the surrounding environment as wet and swampy.

A variety of wild and domestic fauna account for the remainder of the assemblage, including fish, aurochs, domestic and wild pigs, goats, roe deer, red deer, and various birds, reptiles and amphibians. Their frequency and percentages are different in each phase of occupation.

The fauna from many of the earliest Starčevo-Criș settlements in Serbia and the Vojvodina seem to be dominated by cattle and sheep remains. Although, the situation at Foeni seems to be different than at Donja Branjevina where sheep/goats represent almost 50% of the identified vertebrate assemblage. Pigs and wild fauna become relatively more important only in the succeeding Starčevo-Criș phases (III) and Vinča culture period. The implication of these observations is that the local economy is heavily reliant upon pastoralism. The importance of fishing to the economy will be more accurately evaluate when the faunal analysis is completed.

Shells

Large quantities of snail shells and lesser quantities of river mussel shells (*Unio pictorum*) were recovered during excavation. While 6 species of snails were identified, 99% of the snails came from a single species — the common snail (*Helix*

sp.) of the region. Almost all of the snails derive from the Starčevo-Criș deposits. A few of the species are probably intrusive, either through boring or rodents.

There has been no discussion of snail exploitation from Early Neolithic sites in this region. An interesting idea to explore will be the relationship between the near absence of wheat and barley in the assemblage and the prevalence of shell foods. Contrary to common belief, snail shell meat is not an adequate protein replacement for other animal meats. It has its greatest value as a carbohydrate replacement — in other words, as a replacement for grains. In an area where grain is not cultivated on a large scale, collection and processing of shell foods may have gained great importance. Another possible interpretation for the substantial quantities of shells at this (and a few other Starčevo-Criș localities — Zlatara — all in the swampy lowlands of the Vojvodina and Banat) was suggested by some of the older villagers in Foeni. They remembered stories that during periods of crop failures which lead to widespread famine during mid — and late — 19th century, villagers gathered snails in large quantities. Snails are not part of the normal diet of the modern or 19th century local inhabitants. The snail shells were ground into flour and used for baking and cooking. The actual shells become a starvation substitute for flour made from grains. A third possibility is that the snails were actually collected as part the normal round of exploitation of seasonally-available resources. Little work has been done upon the issue of Starčevo-Criș seasonal movements or exploitation of resources. In the future, the mussels shells will be examined for evidence of seasonality.

Paleobotanical Analysis

The carbonized paleobotanical remains are currently undergo identification and analysis at the University of Manitoba by Sandra Jezik. Her preliminary conclusions are that very few carbonized remains were recovered considering the quantity of soil that was floated. Most of the remains consists of unidentifiable fragments of burnt wood. There is no definite evidence of charred grains of domestic wheat or barley.

Soil samples for the analysis of opal phytoliths were recovered during excavation. They are currently being analyzed by Dr. Irwin Rovner, University of North Carolina.

Starčevo-Criș Ceramic Analysis

Wide-mouth globular vessels dominate the assemblage. There is a limited variety of shapes (mostly bowls — fig. 5) and jars — fig. 6). Plates (or more accurately shallow bowls) are only occasionally found. Only one complete pot (a bowl) was found.

Most of the pots are red-painted monochrome wares. The best repertoire of already analyzed ceramics comes from loci 10, 14 and related external surfaces (locus 02). Few of the locus 17 ceramics are as yet analyzed. They are either undecorated (fig. 7) or decorated with a limited variety of motifs (finger-nail impressions on the body or rim — fig. 8–10; finger pinching in shape of wheat fig. 11 left; finger pinching on a roughened surface fig. 11 right; finger pinching in parallel lines — fig. 12; finger pinching in shape of wheat and with crossed vertical and horizontal lines — fig. 13; finger-nail impressions (right) 92/32-23 and 34/15 (left); punctates (left) — fig. 14, right; plastic rib with finger impressions and roughened surface — fig. 15). The lack of barbotine decoration implies a relatively early date in the Starčevo-Criș traditional chronology for the assemblage.

Fig. 5

Fig. 7

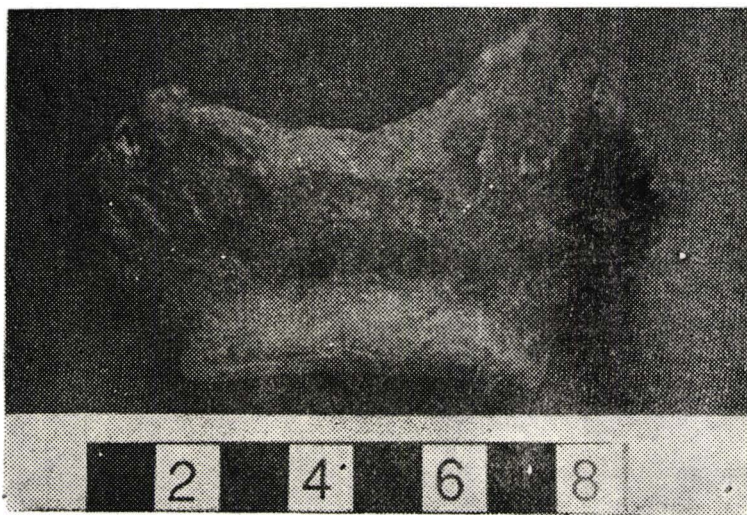

Fig. 6

Fig. 8

Fig. 9

Starčevo-Criș handles, while often considered decorative because of their size, are in fact very functional. They are designed to hang the pot from either post in a house by stringing a piece of rope either through a vertical hole in the handle (fig. 16), between three vertically oriented bumps (fig. 17), or between two horizontal bumps fig. 18). Good examples of ceramics with only a single bump as a handle were not found. The chronological differences (if any) between each of these decorative motifs remains to be worked out.

Non-Starčevo-Criș Ceramic Analysis

A single „classic“ Vatin rim sherd was found at the bottom of locus 14 (fig. 17).

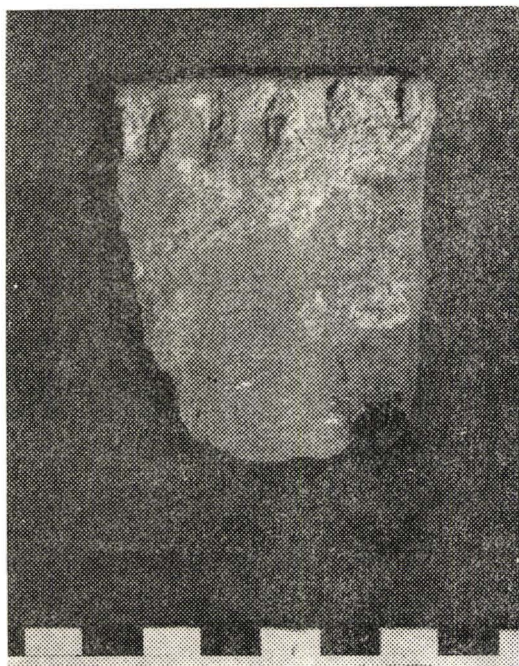

Fig. 10

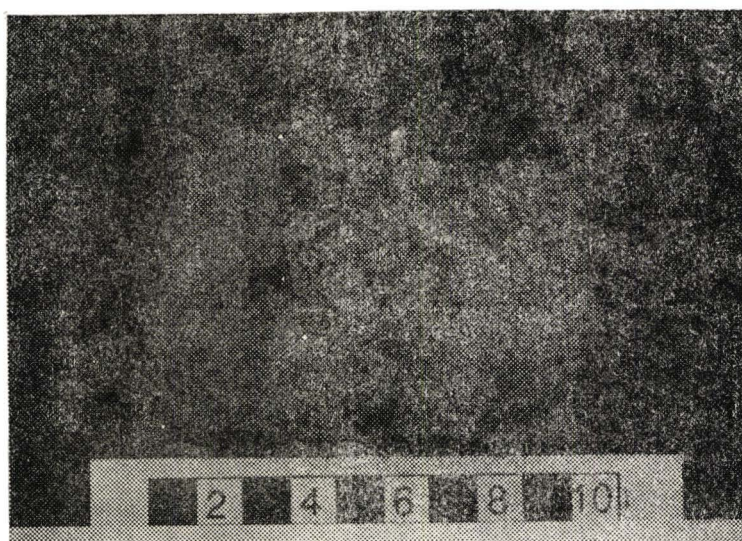

Fig. 11

Other Starčevo-Criș Ceramic Artifacts

A number of typical and unusually-shaped artifacts were found in the Starčevo-Criș occupation and refuse deposits — loci 02, 10, 14, 16, und 17. One of the more interesting is a fragment of a sheep figurine was found in locus 17? Only the headt is preserved (fig. 20).

There is a diverse group of artifact types that come under the grouping of weights but that are morphologically-distinct and standardized. The first group,

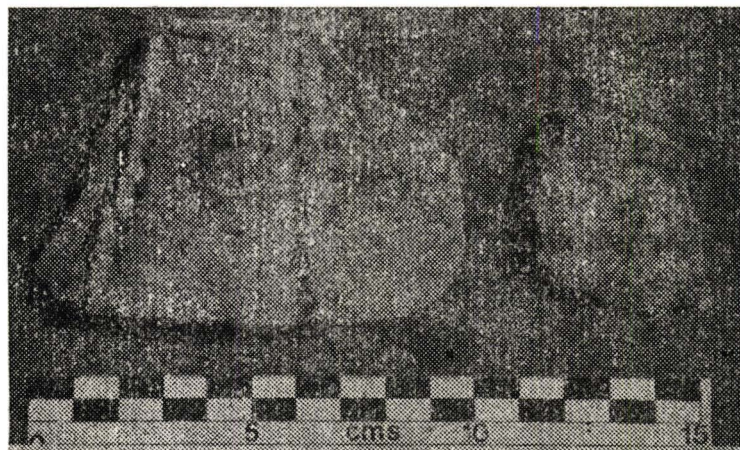

Fig. 12

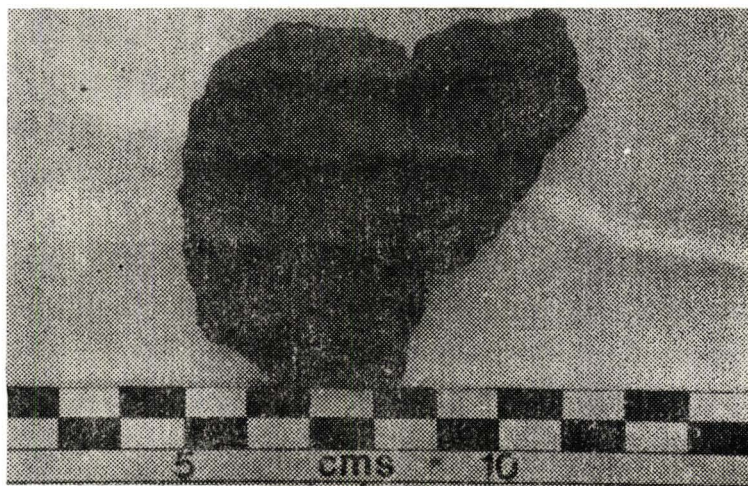

Fig. 13

Fig. 14

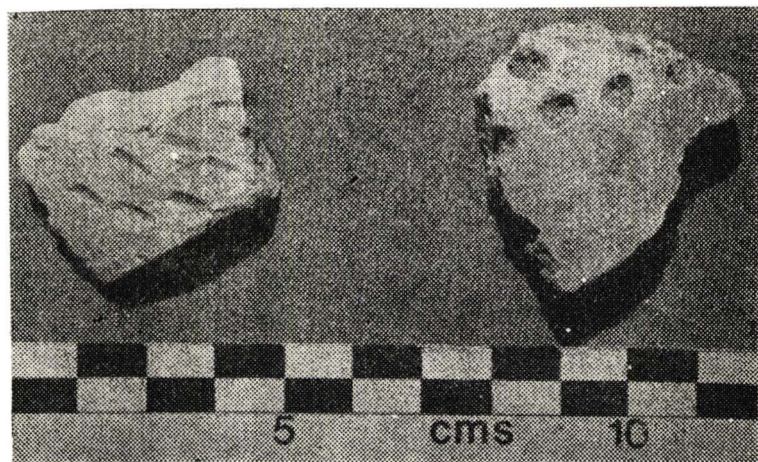

Fig. 15

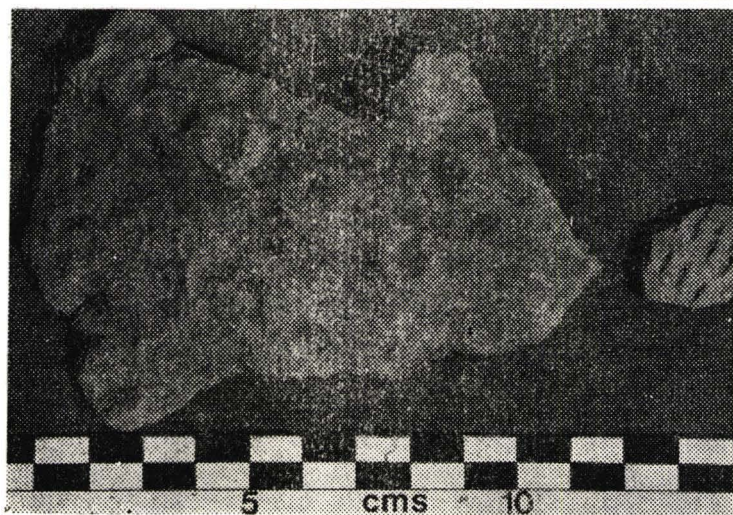

Fig. 16

Fig. 18

Fig. 17

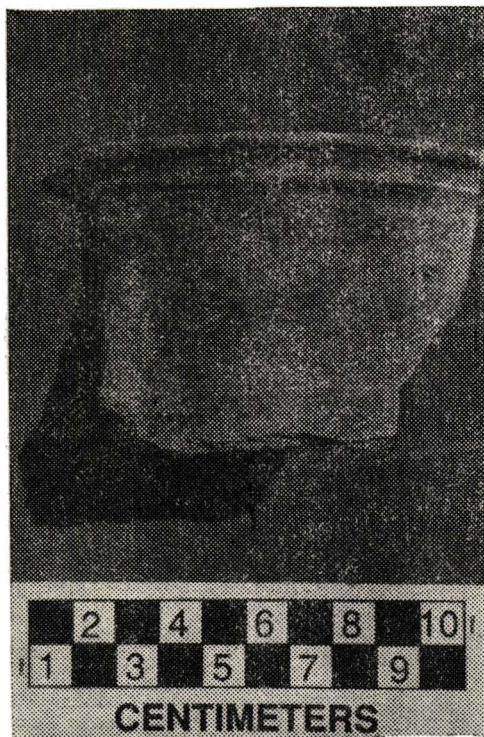

Fig. 20

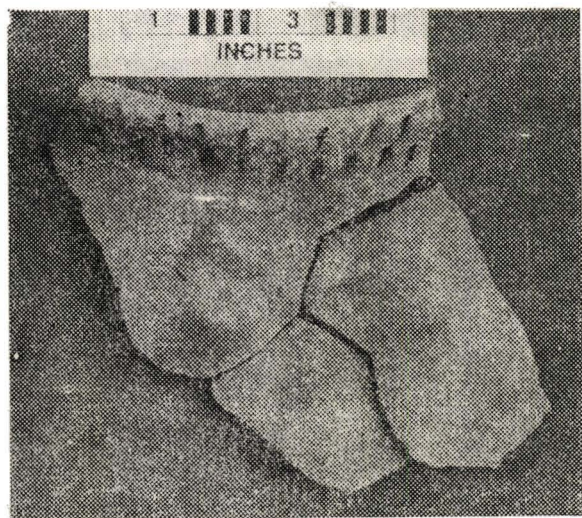

Fig. 19

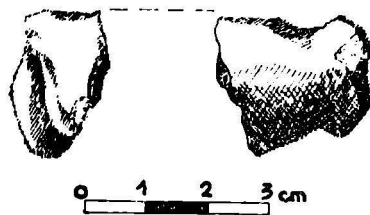

Fig. 21

which we are calling a bolla, was found on the floors of two Starčevo-Criș occupation deposits — loci 10 and 17 (fig. 21). It is called a bolla to distinguish it from more obvious loom weights and to reflect its morphological similarity to similar ethnographically-known objects with such a use. The second group are loom weights. Several loom weights (e.g. fig. 22) were recovered in the three Starčevo-Criș occupation deposits — loci 10, 14 and 17. They were not found concentrated in any single parts of the structures, but were spread across the floors. The third group is a classic example of a fish-net weight (fig. 23) with a small hole that extends through the length of the weight. It not only resembles closely net-weights that are used by fisherman today and ethnographically. Also the hole is too small for use with anything except the finest of thread, unlike those in the loom-weights. Only one example was found. Both loom-weights and bollas are crudely made with chaff temper and poorly fired. The fourth group has a less certain function. Only one example was found. It may have been part of baton. It is better made than the previous two groups. It is made with a fine sand temper, and highly fired. Its hole is relatively large and smoothed on the inside. The hole is either for a large rope or to slide it onto a piece of wood, possibly as part of a baton. The latter seems more likely (fig. 24 and 25).

Another group of artifacts are called plugs and loaves. These terms are used to reflect their shape and not function. The former (fig. 26) appear to be shaped for use as plugs in narrow-mouthed jars. However, such ceramic shapes do not appear in this period or site. Also, it is important to note that the flat side seems to have experienced use as a „rubber“. The second group is shaped as a low loaf of bread. The flat-concave surface is also rubbed smooth. The importance of the associated function of these two artifact categories is especially important when one considers the near absence of stone grinding mortars and pestles from all of the Starčevo-Criș deposits. Only one mortar (fig. 27) was found associated with a Starčevo-Criș horizon (locus 17). The general lack of availability of stone resources in the area would have placed a premium upon finding a locally available substitute for grinding activities. The low frequencies of grains in the carbonized remains would also imply that grinding grain was not an important activity at this site.

Evidence for daub architecture is minimal. Very small quantities of daub were recovered in any of the deposits.

CONCLUSIONS

The excavations at Foeni-Sălăș has demonstrated the presence of a new Starčevo-Criș II settlement in the Romanian Banat. The site appears to be one of the earliest Starčevo-Criș settlements in the area.

The importance of this site lies in its ephemeral nature. We feel that it is a very short-lived site that is useful for understanding the nature of Early Neolithic adaptations to this area. The site has a single and very thin occupation level. There is no evidence of later Starčevo-Criș structures cutting into earlier ones. There is a near absence of daub architecture and the construction of durable structures. The occupants of the site invested very little energy in modifying and improving their living area. Simple semi-subterranean huts were constructed and occupied for a short period of time. Floors were not specially constructed or plastered. Instead, they were simply the bottom of the pit, which was dug into the well-drained Pleistocene loess deposits. The dwellings seem to have been abandoned relatively soon after construction because there is no evidence of the stratigraphic

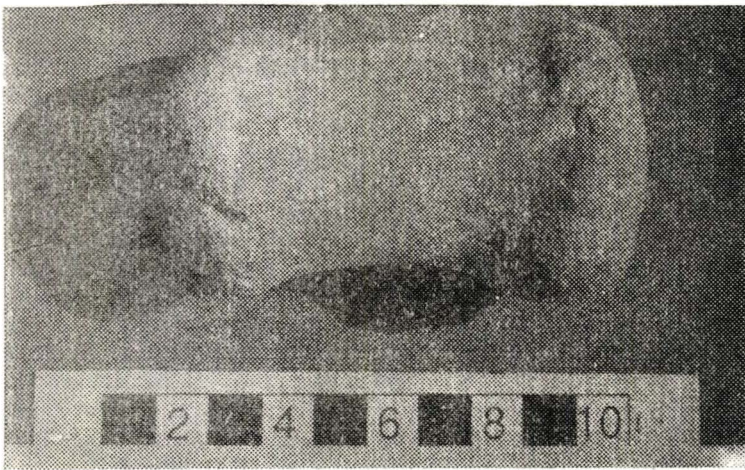

Fig. 22

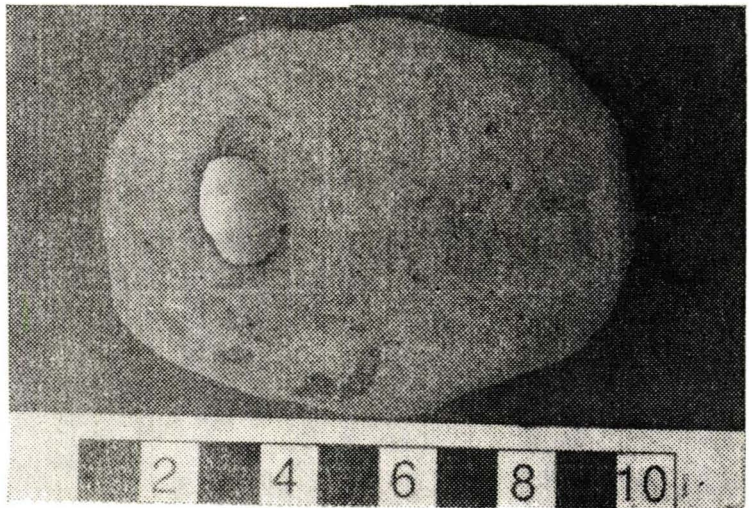

Fig. 23

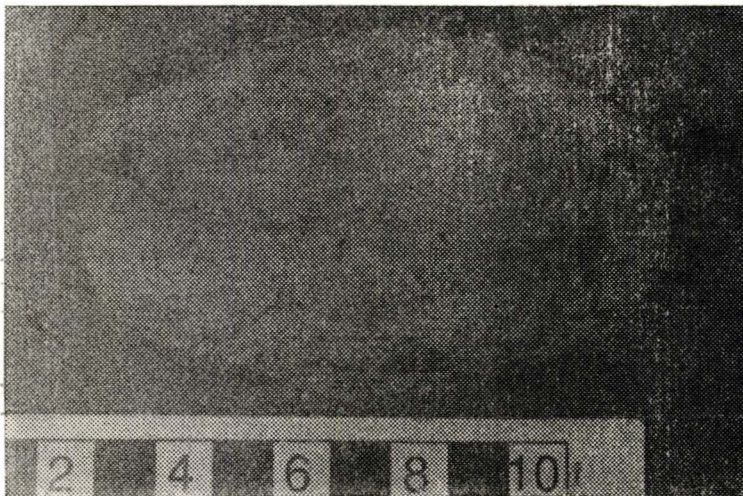

Fig. 24

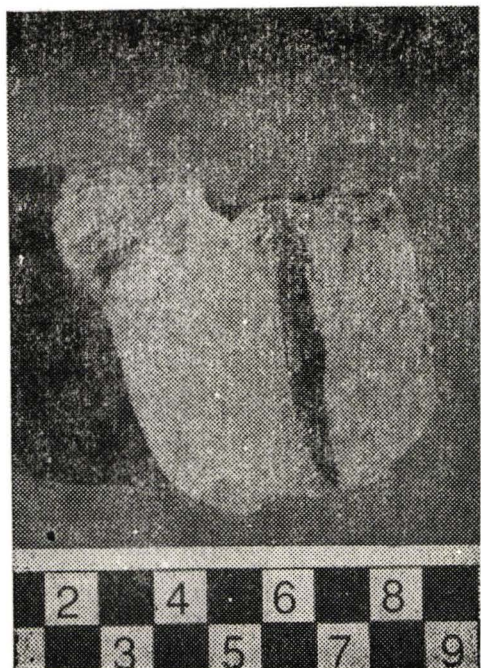

Fig. 25

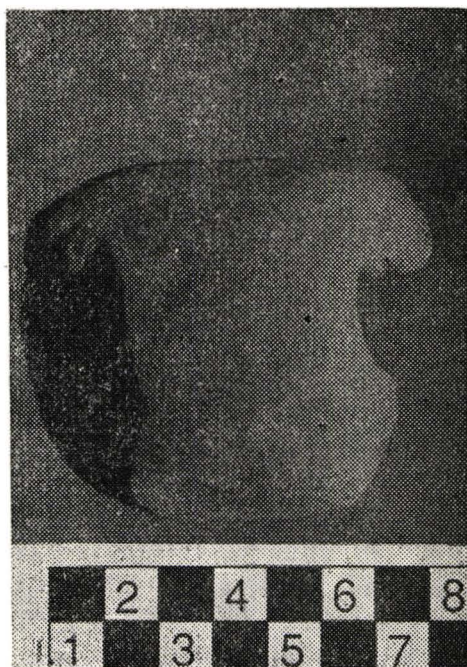

Fig. 26

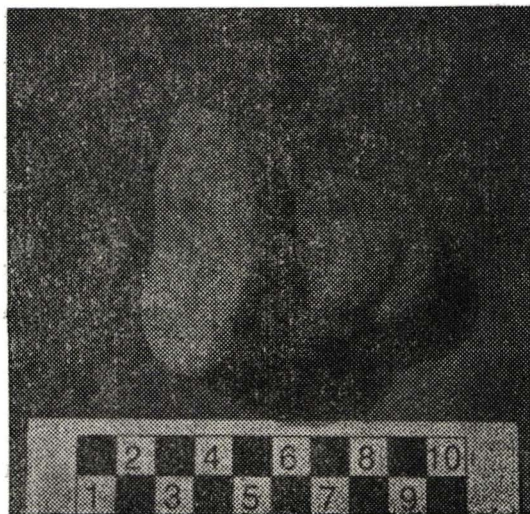

Fig. 27

Fig. 28

accumulation of occupation debris and habitation levels above the basal level, lack of well-constructed hearths for warming the interior during the colder seasons, lack of immovable storage facilities (such as clay ovens and large storage pots), etc. characteristic of more sedentary societies. After the pitdwellings were abandoned, they were filled with midden materials from neighboring structures. But they were not subsequently reoccupied or dug into indicating that the pits were probably still open during the rest of the occupation.

The nature of the remains at Foeni-Sălaș implies that this may not be a sedentary settlement. Whether it was occupied for a season or a year is unknown at this point. The abundant nature of shell remains implies that it was occupied during the warmer part of the year, possibly as part of the annual round of movements in the search for pasture for the domestic stock. The domestic economy is heavily based upon domestic grazing animals. But the gathering of wild resources was still very important as evidenced by the abundance of shell animals, fish, and the paucity of domesticated carbonized remains.

October 20, 1993.

Dr. HASKEL J. GREENFIELD
University of Manitoba
Department of Anthropology
Winnipeg, Manitoba R3T 5V5, CANADA

and

FLORIN DRAȘOVEAN
Museum of the Banat
Plăța Ion Huniade
Timișoara ROMÂNIA

With a contribution by IAN KUIJT
Harvard University
Department of Anthropology
11 Divinity Square Cambridge, Massachusetts,
USA

BIBLIOGRAPHY

- EHRICH, ROBERT 1977, *Starčevo Revisited*. In Vladimir Markotić (ed.), *Ancient Europe and the Mediterranean*. Warminster, England; Aris and Phillips, Ltd), pp. 59–67.
- GARAȘANIN, MILUTIN 1961, *Neolitska naselja Vršnik kaj celo Tarinci*. Zbornik na Stipskiot Narodni Muzej 2: 7–48.
- 1979, *Centralno balkanska zona*. Preistorija Jugoslovenskih Zemalja 2.
- GIMBUTAS, MARIJA 1976, *Neolithic Macedonia*. Institute of Archaeology, University of California: Los Angeles.
- GUMĂ, MARIAN 1983, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*. Banatca 7: 65–138.
- 1993, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. Bibliotheca Thracologica IV. Bucharest: Institutul Român de Tracologie.
- KARMANSKY, SERGEJ 1968, *Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja*. Odzaci.
- LAZAROVICI, GHEORGHE 1977, *Gornea Preistorie*. Calet Banatca 5 — Seria Arheologie. Reșița 1977: Muzeul de Istorie al Județului Caraș Severin.
- 1979, *Neoliticul Banatului*. Cluj Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis.
- 1984, *Neoliticul timpuriu din România*. Acta MP 8: 49–104.
- MEDELEȚ, FLORIN and ION BUGILAN 1987, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*. Banatca 9: 87–198.
- MEDOVIC, PREDRAG 1988, *Kalakaca. Naselje ranog gvozdenog doba u Vojvodini*. Vojvodjanski Muzej; Novi Sad.
- MILOJČIĆ, VLADIMIR 1949, *Chronologie der Jungeren Steinzeit Mittel- und Sudosteuropas*. Gebr. Mann: Berlin.

- NICA, MARIN 1977, *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Oltenie*. Dacia 21: 13—53.
- PAUL, IULIU 1981, *Cultura Starčevo-Criș în sudul Transilvaniei*. SCIVA (Studii și cercetări istorice veche și arheologie).
- PĂUNESCU, ALEXANDRU 1979, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului - Dubova (Jud. Mehedinți)*, Tibiscus 5: 11—56.
- SREJOVIC, DRAGOSLAV 1968, *Lepenski Vir*. Beograd.
- VLASSA, NICOLAE 1976, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*. Neoliticul Transilvaniei. Bibliotheca Musei Napocensis III. Muzeul de Istorie al Transilvaniei: Cluj Napoca, pp. 198—264.
- 1980, *Din nou despre poziția stratigrafică a orizontului Gura Baciului I*, Marisia 10: 691—697.
- ZĂVOIANU, 1979, Județul Timiș Ed. Sport-turism.

Acknowledgements: We would like to gratefully acknowledge the contributions of the other members of the 1992 field crew, including our assistant director Ian Kuijt, and the other crew members: Bonnie Brenner, Stuart Cox, Elizabeth Dinan, Zev Greenfield, Sandra Jezik, Tina Jongsma, Hani Khalidi, Dan Leopold Ciobotaru, Iosif Moravetz, Mark Paxton-Macrae, Vali Cedica, and Alexandru Szentmiklosi.

FOENI, ROMANIA, 1992 PRELIMINARY REPORT: ANALYSIS OF CHIPPED STONE TOOLS

ABSTRACT

During five weeks of the summer of 1992 a total of 38 chipped and ground stone artifacts were recovered in the process of excavations at Foeni-1, a Starchevo/Criș (early Neolithic) settlement site situated ca. 30 km to the North of the Danube River. Objects recovered in excavation include cores and their fragments, formed and retouched tools, flakes and debitage. Analysis of raw materials employed, core reduction, and tool types present provide insights as to site function and possible regional economic practices. While based on a small sample size, these studies indicate that multi directional hand held core and bipolar reduction were the main form of core reduction, that chipped stone tools appear to have been used mainly for formalized cutting tasks, such as sickle blades, and that most of the raw materials were of a non-local origin. Given the non-local sources of raw materials, and the limited amount of debitage, it appears that the objects were roughly finished near source areas in upland areas before being transported to Foeni.

INTRODUCTION

As part of the broader research project examining the development of early Neolithic Agricultural communities within Romania and Yugoslavia, this study focus on the analysis of the chipped and ground stone recovered from Foeni, Romania. To provide a better understanding of the relationship between early Neolithic regional economics and technology, three topics are explored within this paper: 1) what is the nature of past stone tool technology; 2) what evidence is there for site level functional activities; and 3) how do stone materials recovered from Foeni reflect upon past regional economic practices. Of these three topics, only the first two are examined in depth within this paper. Before discussing these topics, however, it is first necessary to provide a description of the chipped and ground stone materials from Foeni and a description of raw material variability.

CHIPPED AND GROUND STONE FROM FOENI, ROMANIA

During five weeks of the summer of 1992 a total of 34 chipped stone artifacts were recovered from the excavations at Foeni that included cores and their fragments, formed and retouched tools, flakes and debitage (table 1, appendix 1). Of the recovered items, only three can be classified as formed tools and two as sickle blades. The formed tools consist of two retouched pieces and side scraper on a flake (figure 1; 4, 8). The sickle blades have extensive sheen on both their ven-

tral and dorsal sides and are based on blade segments. Beyond the five chipped stone tools, the rest of the assemblage is dominated by flakes (figure 1; 6, 7) and blades (figure 1; 3, 5), and debitage fragments or block shatter. With the exception of the sickle blades, the chipped stone tools are defined on the basis retouch along the edges, surfaces, and/or ends of the artifacts. While the two sickle blades recovered have no retouch, they both display sheen and are, therefore, classified as tools. Typical of early Neolithic lithic assemblages, the ratio of formed tools to blades, flakes and debitage is quite low.

Table 1. Chipped and Ground Stone Tools from Foeni, Romania.

Chipped Stone		Ground Stone	
Type	Number	Type	Number
Cores	3	Grinding Stone	1
Flakes	9	Sandstone Abrader	2
Blades	4	Adze	1
Sickle Blades	2		
Side Scrapers	1		
Retouched Pieces	2		
Flaked Cobble	1		
Fragments	13		
Total	37	Total	4

Core Types

Two types of cores were recovered from the Neolithic deposits at Foeni: 1) multi-directional blade/flake cores, often on tan/brown agate, and 2) bipolar cores of clear or milky quartz. The multi-directional blade and flake cores are based on tabular or nodular raw materials. Often flakes / blades were removed from one side of the core and then rotated to removed flakes / blades in the opposite direction. In some cases, however, flakes are removed from totally different platforms and removed from a different direction depending on specific characteristics of the material. The multi-directional cores of tan / brown often have cortex on one or more of their sides. Of the items examined from Foeni with cortex, all appear to have originated from tabular outcrops or rough nodules. None of the items had cortex indicative of river worn cobbles. On the whole the cores recovered are quite small and appear to be of a non-local origin. In light of the types of material used for flakes and blades, it appears that multi-directional cores were the main source of blades and flakes for formed tools, a practice that continues through to the later Vinca period (middle Neolithic) (see Chappman 1989; Voytek 1988;).

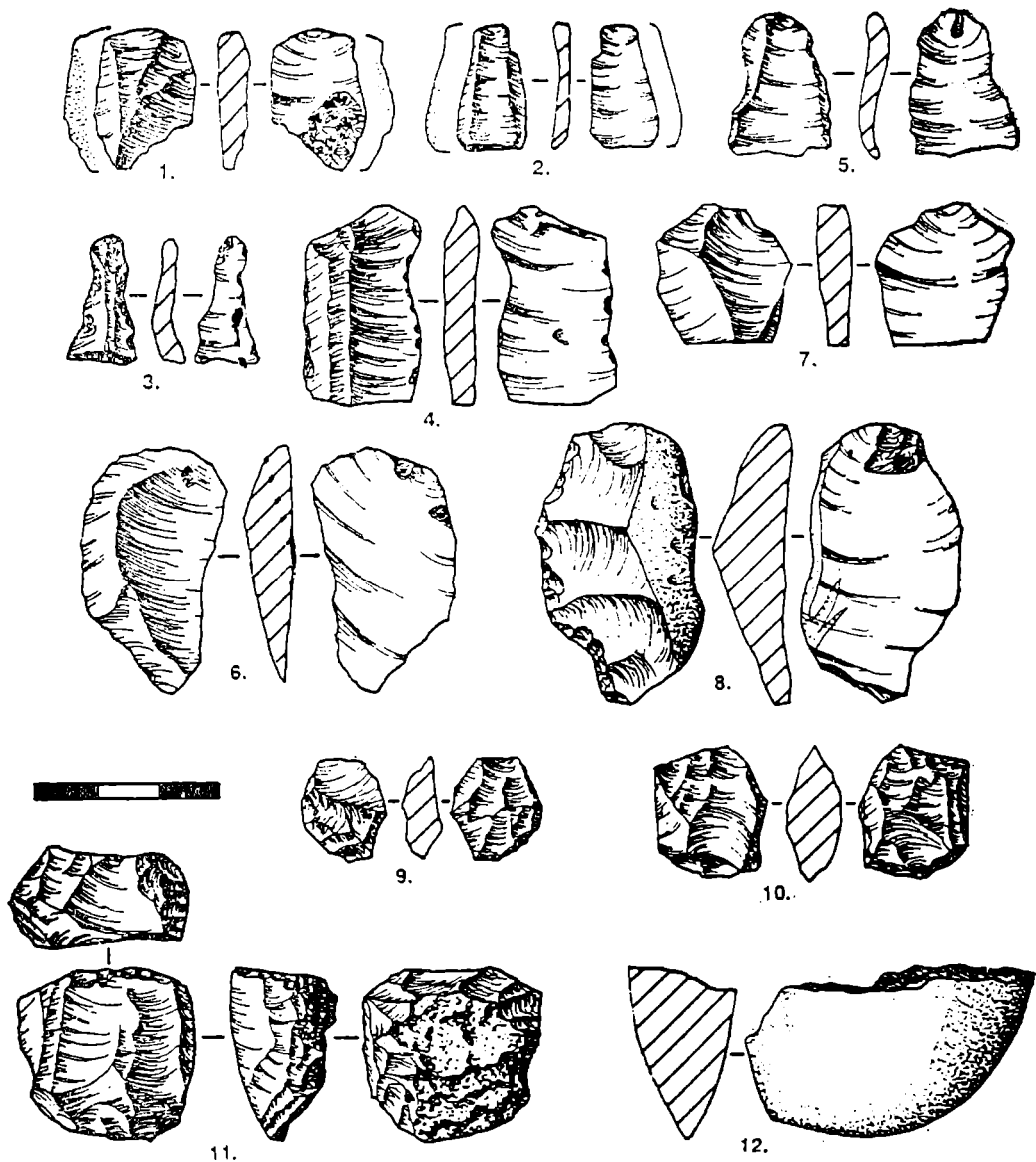

Figure 1. Starchevo / Criș period chipped and ground stone tools from Foeni, Romania. 1, 2) sickle blades; 3) retouched tool; 4) utilized blade; 5, 6) blades; 7) flake; 8) side scraper; 9, 10) bipolar quartz cores; 11) multidirectional core; 12) adze fragment.

The second type of core found at Foeni is that of bipolar cores. In many ways the hammer and anvil, or bipolar reduction strategy is among the simplest, and perhaps oldest, of flintknapping techniques (see White, 1968; and Shott, 1989 for reviews of the ethnographic and archaeological distribution of bipolar industries in the Old and New World). In brief, a bipolar reduction strategy involves placing a nodule of lithic material on a flat anvil and hitting the nodule with a stone hammer (figure 2).

Blows are directed perpendicular to the anvil face, usually with the intention of splitting the cobble into small, usable pieces. (Over the years researchers have presented a wide range of definitions for bipolar reduction. Readers are referred to the following for more specific discussions of bipolar reduction; Binford and Quimby, 1972:356; Crabtree, 1972:42; Flenniken, 1981:29; Shott, 1989:3; White, 1968).

Figure 2. Bipolar reduction on a stone anvil.

Ethnographic observations indicate that nodules were often wrapped in leather or cloth to facilitate the collection of flakes (White, 1968). The technique results in the production of smaller flakes and debitage. While the level of control achieved with this technique is limited, it has two distinct advantages over other techniques: 1) nodules too small for reduction by other techniques may be reduced; and 2) the required knowledge and expertise for flintknappers to use the bipolar technique is minimal. In the case of Foeni, and typical of the early and middle Neolithic, high quality clear or milky quartz objects were bipolarly reduced leaving a small angular core with extensive crushing on opposable edges (figure 1; 9, 10). It appears most likely that these cores were reduced to produce sharp angular flakes and blades that could be hafted in wooden pieces.

Ground stone

Four ground stone objects were recovered while excavating at Foeni. Of these, two were sandstone abraders in very poor condition, one was a grinding stone, and the last was a small piece of an adze fragment of grey andesite. This small fragment was from the cutting edge, ground and polished to a smooth finish, and with a slight to the blade.

Raw Materials

Nine general categories of raw material were employed for chipped and ground stone tool manufacture at Foeni. These include brown and tan agate, grey flint, grey/blue flint, grey andesite, clear and milky quartz, obsidian, sandstone, quartzite, mica-schist and a single piece of hematite (Table 2). Of these raw materials, tan / brown agate appears to have been the most important raw material for the chipped stone industry, although clear and milky quartz, and grey / blue flint was also of importance. In general, the formed tools and multi-directional cores from Foeni are made from the tan / brown agate or from the grey / blue flint. In contrast, the items made from clear and milky quartz raw materials are either bipolar cores or debitage.

Table 2. Distribution of Raw Materials, Foeni, Romania

Raw Material	Starchevo	Mixed
	phase	context
Tan / brown agate	11	1
Grey / blue flint	4	—
Grey andesite	2	3
Clear / milky quartz	5	—
Quartzite	1	—
Obsidian	1	—
Mica-Schist	3	—
Sandstone	4	2
Hematite	—	1
Total	31	7

The examination of field areas near Foeni, river banks within the Banat region around Timișoara, and surface examination of several other river bank areas, demonstrate a paucity of locally available raw materials suitable for making stone tools. While based on only preliminary research, comparisons between the stone raw materials recovered at Foeni and those observed locally suggest that stone materials was procured from a non-local source. As with the type of stone materials recovered at other local Starchevo / Vinca period sites, such as Parta III, it appears that the materials recovered at Foeni were imported from bedrock deposits located to the east of Timișoara (Drașovean 1992; Gruescu 1992) or perhaps more likely, from Cretaceous strata located Southwest of modern day Beograd between Zarkovo and Jajinci (Voytek 1988:441).

SITE LEVEL ACTIVES, INTER-REGIONAL ECONOMICS, AND OBSERVATIONS

Although tentative in nature, several preliminary observations can be made as to the nature of past use of the site of Foeni, possible inter-regional economic practices, and stone tool technology. First, several lines of evidence, such as the limited number of stone tools recovered in excavations, the absence of cortex on chipped stone tools, and the types of debitage recovered in excavations, indicate that many of the artifacts found at Foeni were produced off-site. Specifically, it appears likely that the majority of cores, and possibly tools, such as sickle blades, were roughly shaped at upland quarry areas with high quality materials. The lack of debitage, such as nonorientable objects and medial / distal flake and blade frag-

ments, fit with this hypothesized off-site shaping of chipped stone tools. Moreover, the off-site production of tools could explain the limited amount and weight of stone transported from highlands sites to marsh areas, as well as the paucity of stone artifacts recovered on Foeni.

While other studies have previously recognized that early Neolithic sites usually have fewer stone tools than later Vinca period sites, the number of chipped and ground stone artifacts at Foeni appears to be somewhat lower than many other contemporary sites within Yugoslavia and Romania. There are several possible reasons for this phenomena. First, the low number of stone tools may be the result of the limited extent of excavations undertaken at the Foeni. Second, this may be linked to aspects of site level function or intra-site variability. Third, this patterning may be linked to geographical characteristic of the Banat region and problems associated with prehistoric access and transportation of raw materials. Further research will be necessary to critically examine this tentative conclusion.

Third, the examination of chipped stone cores from Foeni indicate that two very distinct types of chipped stone reduction strategies were employed in the production of blades and sharp flakes. Again, these appear to be linked to aspects of raw material availability, shape, and location. It appears that larger flakes and blades were produced from multi-directional cores on tan / brown agate, while smaller items ere manufactured from almost any material. Given the lack of agate debitage it is quite possible that the majority of agate objects were manufactured at quarry sites and resharpened later on. Similarly, the multi-directional cores recovered in excavation were likely initially shaped at quarries upwards of ca. 40 km away from the Banat marshes and then traded into the region. The second type of lithic reduction occurring at Foeni is based on bipolar reduction of quartz raw materials, possibly available in local gravel's. This pattern of bipolar reduction of quartz has been noted for other Starchevo phases at several archaeology sites in the region including Divostin I (Voytek 1988), Stragari (Stanković 1988), Blagiton (Kuijt 1991), Banja, and Lepenski Vir III (Srejović 1972) to name just a few. In sum, preliminary examination of the technological practices employed at Foeni indicate that two major reduction techniques were employed, both with different aims and employing different raw materials.

Finally, examination of the chipped and ground stone tools recovered from Foeni provide insight into early Neolithic economics. At the most basic level, the presence of high quality raw materials from far removed locations for manufacturing chipped stone tools can be viewed as evidence for either the economic exchange of stone materials over a long distance; and / or the movement of people over these same distances. These two explanations have very different implications for the social and economic practices. Although data on the season of occupation for different sites is lacking at this time, architectural evidence, the presence of burials, and extensive deposits at some sites, such as Parta III, indicate long-term and year-round occupation. If this is indeed the case, then it appears that raw materials were exchanged or traded over long distances and between agricultural communities between the Banat marshes and the highlands. It is hoped that future studies

will address both the nature of variability in stone materials within contemporaneous sites within the Banat as well as undertaking a more extensive exploration of raw material sources within and surrounding the Banat region.

IAN KUIJT

Department of Anthropology

Harvard University Cambridge, MA 02138

ACKNOWLEDGMENTS

This research was assisted by a travel grant from the Department of Anthropology, Harvard University, and a Doctoral Fellowship from the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada. Broader project funding was provided by a generous research grant from the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada to Dr. H. Greenfield (University of Manitoba). Thanks are given to H. Greenfield for both his patience over the last summer and for the wonderful opportunity to work with him over the last two years. Special thanks are given to Florin Draşovean (Muzeul Banatului, Timişoara), Horia Glugudean (Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia) Constantin Gruescu (Muzeul de Mineralogie, Estetică a Fierului). The hospitality and good company of Horia and Florin will long be remembered and returned at the first opportunity.

IAN KUIJT

Department of Anthropology

Harvard University Cambridge, MA 02138

REFERENCES CITED

- BINFORD, L. R., and G. I. QUIMBY (1963) Indian Sites and Chipped Stone Materials in the Northern Lake Michigan Area. *Fieldiana: Anthropology* 36:277-307. Chicago.
- CHAPPMAN, J. C. (1989) The Early Balkan Village. *Varia Archaeologica Hungarica I: Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections* (Budapest): 33-53.
- CRABTREE, D. E. (1972) *An introduction to flintworking*. Occasional Papers of the Idaho State University Museum 28.
- DRAŞOVEAN, F. (1992) Personal Communication. July 1992, Romania.
- FLENNIKEN, J. J. (1981) *Replicative Systems Analysis: A Model Applied to the Vein Quartz Artifacts from the Hoko River Site*, Washington State University, Laboratory of Anthropology Report of Investigations No 59, Pullman.
- GRUESCU, C. (1992) Personal Communication. August 1992, Romania.
- KUIJT, I. (1991) *Blagotin, Yugoslavia, 1991 Preliminary Report: An Examination of the Surface Distribution of Neolithic and Iron Age Lithic Items*. Report on file with the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada.
- SHOTT, M. J. (1989) Bipolar Industries: Ethnographic Evidence and Archaeological Implications. *North American Archaeologist* 10 (1): 1-24.
- SREJOVIĆ, D. (1972) *Europe's First Monumental Sculpture: New Discoveries at Lepenski Vir*. Thames and Hudson, London.
- STANKOVIĆ, S. (1988) *Neolithic Settlement at Stragari*. Centre for Archaeological Research, University of Beograd.
- VOYTEK, B. (1988) The Use of Stone Resources, In *Divostin and the Neolithic of Central Serbia* (edited by A. McPherron and D. Srejovic), University of Pittsburgh Ethnology Monographs #10, pp. 437-485.
- WHITE J. P. (1968) Fabricators, outils ecaillés, or scalar cores? *Mankind* 6: 658-58.

Trench	Quad	Depth	Locus	Description
131-B	1, 6, 11, 16, 21	Plow Zone	001	Multi-Directional core, tan agate
	1, 6, 11, 16, 21	Plow Zone	001	Flake / block shatter, grey andisite
	21	—	002	Blade, brown agate
	21	—	002	Abrader fragment, sandstone
131-E	21, 22	79.88-83	002	Bipolar core, clear quartz
	21, 22	79.98-93	004	Blade, tan agate
	23, 24	79.98-88	004	Abrader fragment, sandstone
	21, 22	79.88-78	002	Block, grey andisite
	21, 22	79.98-88	004	Fragment, mica-schist
	21, 22	79.98-88	004	Flake fragment, tan agate
131-F	22	79.98-88	002	Flake, tan agate
	22	79.98-88	002	Sickle Blade, grey flint
	17	79.78-68	006	Flake, grey flint
	17	79.78-68	006	Side scraper, blue / grey flint, Cortex
	17	79.88-78	006	Adze fragment, grey / blue andesite
	17	79.78-68	006	Retouched tool, grey / blue obsidian
	11	79.98-88	002	Flake, tan agate
	22	—	007	Bipolar core, milky quartz
	23	79.88-78	002	Retouched piece, brown agate
	17	80.08-79.98	002	Flake, brown / grey agate
	17	79.78-68	006	Sickle blade fragment, brown agate
	17	79.88-78	006	Flake, tan agate
	17	79.88-78	006	Fragment, quartz
	12	79.88-88	006	Block fragment, quartzite
	12	79.88-78	006	Block fragment, schist
	4, 9, 14, 19, 24	—	001	Fragment, sandstone
	4, 9, 14, 19, 24	—	001	Fragment, sandstone
	21	79.78-68	005	Fragment, mica-schist
	1	80.08-79.98	002	Flaked cobble, quartzite
	21	79.88-78	002	Flake fragment, quartzite
	21, 22	79.98-88	004	Fragment, mica-schist
	12	79.98-88	004	Fragment, sandstone
	4, 9, 14	—	001	Fragments, andisite (×2)
131-J	1, 6, 11, 16, 21	—	001	Flake, coarse grey andisite (×2)
131-N	16	—	003	Blade, brown agate
130	—	Surface Coll.	000	Grinding stone, hematite
150-I	16, 17	80-90 bd	010	Block fragment, large, grey agate
	16-20	70-80 bd	004	Block fragments, sandstone (×4)
	16	70-80 bd	006	Blade fragment, blue / grey flint

O STATUETĂ DESCOPERITĂ LA SÂNANDREI — CAPODOPERĂ A ARTEI NEOLITICE*

Așezarea neolitică de la Sânnandrei, aflată la circa 250 m sud-est de comună, în locul înconjurat de foste brațe ale râului Bega, astăzi canalizate — cunoscut sub denumirea „Ocsaplatz”, a fost semnalată cercetătorilor din Muzeul Banatului Timișoara în anul 1986¹.

Această stațiune este probabil identică cu cea menționată la sfârșitul secolului trecut de către B. Milleker².

Materialele descoperite cu prilejul unor periegeze repetate au determinat Muzeul Banatului Timișoara să organizeze, în vara anului 1992, efectuarea unei excavații în acest punct, cercetarea fiind condusă de arheologii F. Drașovean și A. Bejan.

În urma excavării unei suprafețe de 10×6 m, printre materialele arheologice rezultate s-a aflat și o statueta antropomorfă de lut ars, descoperită la adâncimea de 0,50 m, în careul 7, nivelul 2.

Figurina este fragmentată, păstrându-se intacte cea mai mare parte a capului și bustului. Înălțimea totală păstrată este de 9 cm, din care 5,5 cm are capul, lățimea acestuia fiind de 6 cm.

Lucrată dintr-un lut bine frământat, având în compoziție nisip fin, statueta este bine lustruită și arsă la negru-cenușiu.

Capul prezintă o spărtură care a afectat ochiul și zona urechii stângi, din care se mai păstrează doar urma circulară a perforației. De asemenea, partea inferioară a nasului, în zona nărilor, este ușor deteriorată, dar aceste lipsuri nu alterează cu nimic farinecul piesei. Masca ce acoperă fața statuetei este de formă pentagonală, cu latura superioară ușor curbată, la rădăcina părului de pe frunte remarcându-se o incizie ce traversează fața de la o ureche la cealaltă. Coafura prezintă incizii dispuse în zig-zag și este străpunsă în zona superioară de cinci perforații realizate prin înfigerea de sus în jos a unui obiect subțire. Găurile obținute sunt egale, verticale și echidistante (fig. 1).

Urechile sunt delimitate de cap printr-o incizie circulară, care în partea superioară se lărgeste, accentuând depărtarea urechilor. Acestea prezintă o perforație, cu diametrul mai mare spre fața capului și cu axa aproximativ orizontală. Forma generală a urechilor este ușor alungită pe verticală. Fruntea largă, bombată, prezintă lateral câte două incizii semicirculare dispuse simetric, care redau probabil elemente de coafură³.

* Redacția *Analelor Banatului* începe cu acest număr publicarea unor contribuții științifice de real interes aparținând studenților de la facultățile de istorie. Lucrarea d-lui Ciobotaru inaugurează această serie.

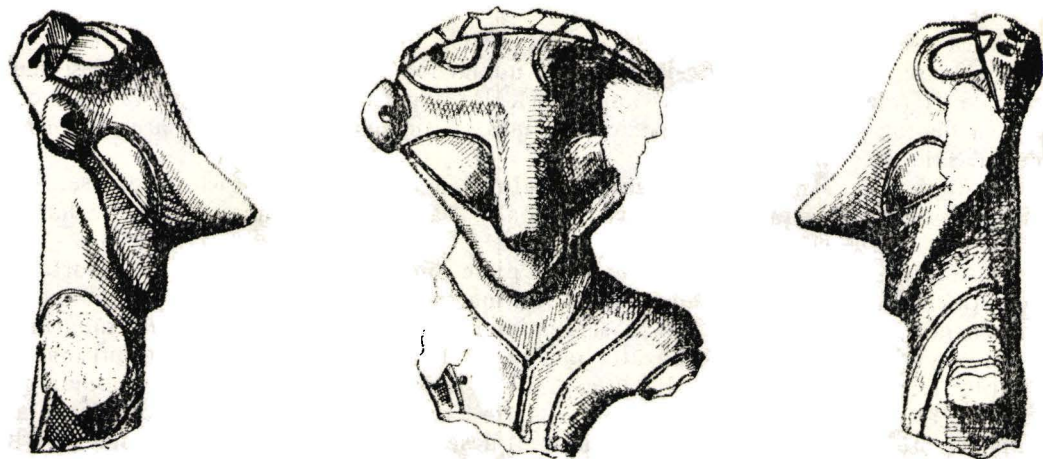

Fig. 1

Nasul puternic reliefat domină întreaga figură. Acesta pornește de la baza frunții și este ușor arcuit în sus și ascuțit.

Ochii sunt simetrici, foarte mari, fiecare fiind redat prin două incizii, dintre care cea superioară se curbează formând un semicerc, iar cea inferioară, dreaptă, închide oblic arcul de cerc.

Bustul, decorat prin incizare, este brăzdat de trei incizii profunde, ce se continuă pe partea posterioară, decorul fiind simetric cu cel realizat pe partea anterioară. În zona gâtului, incizia centrală se bifurcă, din ea pornind alte două incizii care înconjură gâtul și se reunesc în partea posterioară a bustului — sub aceeași formă de „V” — într-o singură incizie centrală, ce coboară vertical. Cele două incizii laterale de pe bust se distanțează în zona umerilor, păstrând cursul paralel față de inciziile care înconjură gâtul. De asemenea, în zona brațului stâng — din care se păstrează doar partea superioară, la articulația umărului — se mai observă încă o incizie, la fel de profundă, ce înconjură brațul, fiind orientată paralel față de celelalte incizii de pe umăr.

Aceste incizii pot sugera faptul că îmbrăcămintea a fost confecționată din fâșii înguste de pânză, ceea ce îndreptățește presupunerea că la războiul de țesut vincian puteau fi realizate fâșii de pânză înguste, care apoi, prin coasere, luau forma veșmântului dorit⁴.

Partea de braț păstrată demonstrează că acesta cobora și putem considera, prin analogie cu piese asemănătoare descoperite în așezarea Vinča, că acesta ar fi putut să se sprijine de corp în zona șoldului⁵.

De asemenea, se observă că piesa nu prezintă caracteristici feminine, întrucât îi lipsesc sânii.

Este remarcabilă siguranța tratării detaliilor, calitatea execuției exercitând o puternică impresie asupra privitorului. În comparație cu alte figuri vinciene descoperite pe teritoriul țării noastre, precum și la sudul Dunării, aceasta pune în evidență deosebita măiestrie a creatorului neolitic.

Din punct de vedere tipologic, prin maniera de redare a feței, statueta prezintă caracteristici comune cu piesele descoperite în țara noastră, mai ales în sudul Banatului, în așezarea preistorică de la Liubcova⁶, precum și în același orizont al sitului de la Zorlenț⁷.

De asemenea, în zona sud-dunăreană, în aria de răspândire a culturii vinciene, se întâlnesc astfel de statuete-idol într-un număr foarte mare, într-o serie de aşezări cum ar fi cele de la Hirtkovci-Gomolava⁸. De menţionat şi capul de statueta cu mască pentagonală de la Banica, ce prezintă şi dimensiuni asemănătoare cu piesa de la Sănandrei⁹.

Analogiile etnografice permit stabilirea unor funcţii magico-religioase, de ritual, pentru figurinele cu mască, probabil ca expresie a unei cutume arhaice legate de cultul strămoşilor¹⁰.

Cele mai importante descoperiri de piese similare la care poate fi raportată această statueta, respectiv cele efectuate în marea aşezare de la Vinča, permit încadrarea idolului de la Sănandrei în seria pieselor descoperite în nivelul de săpătură dintre metrii 5,9—4¹¹, corespunzător fazelor C—D ale culturii Vinča. Studiul materialului ceramic aferent stratului în care a fost descoperită piesa a condus la concluzia că statueta aparţine fazei Vinča C₁. Astfel, prin valoarea sa deosebită, statueta îmbogăţeşte patrimoniul cultural-artistic al descoperirilor vinciene din Banat, fiind totodată cea mai nordică descoperire de acest gen din România.

DAN CIOBOTARU

NOTE

¹ Cercetările de teren au fost efectuate de M. Munteanu şi F. Draşovean între anii 1986—1991.

² B. Milleker, *Delmagyarország régiszegletei*, 1, 1897, p. 14.

³ Todorović, I., Čermanović, A. *Banica, naselje vinčanske kulture*, Muzej grada Beograd, 1961 p. 46.

⁴ Luca, S. A., Dragomir, I., *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornişa (jud. Caraş Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 35.

⁵ Vasić, M., *Praistoriska Vinča*, III, Beograd, 1936, fig. 393, 420.

⁶ Luca, S. A., Dragomir, I., *Die statuette von Liubcova-Ornişa (Kreis Caraş Severin)*, în *Dacia N. S.*, XXXIII, 1—2, 1989, p. 229—233; Luca, S. A. Dragomir, I., *Date cu privire...*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 31.

⁷ Lazarović, Gh., *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, Cluj, 1979, p. 93.

⁸ Brukner, B., *Neolit u Vojvodini*, Vojvodjanski Muzej, Beograd, 1968, pl. IV.

⁹ Todorović, I., Čermanović, A., *op. cit.*, pl. XI.

¹⁰ Comşa, E., *Măşti ale figurinelor din cultura Vinča din sud-vestul României şi sensul lor simbolic*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 131.

¹¹ Vasić, M., *op. cit.*, p. 42—82.

A STATUETTE UNCOVERED AT SÂNANDREI, MASTERPIECE OF NEOLITHIC ART

Summary

In the summer of 1992, during the excavation campaign held in Sănandrei, 10 km north from Timişoara, a clay statuette has been found, in the second level, square 7, at the depth of 0.50 m.

The statuette is 9 cm high, from which the head takes 5.5 cm and is 6 cm wide. The clay has fine sand in the composition, is well polished and has a black-grey colour; it is decorated with incised ornaments and has no breasts.

Pieces of the same type were discovered before in the south of Banat, at Liubcova and Zorlent, but a lot of such statuettes have been found in the South-Danubian area of the Vinča culture, as are the statuettes from Hirtkovci-Gomolava and Banica.

Typologically, the statuette from Sănandrei belongs to the group of statuettes from the Vinča settlement, from the depth of — 5.9—4 m, that is C—D phases of the Vinča culture. The ceramics found in the same level indicate a Vinča C₁ phase.

DIE ROLLE DER SCHLEUDER ALS WAFFE IN DER NEUSTEINZEITLICHEN SIEDLUNG VON PARȚA I (Kreis Temesch, Banat, Rumänien)

Unsere Erkenntnisse über die Schleuder, als Jagd und Kriegswaffe, beruhen auf Beobachtungen und sammeln von Daten, im Laufe unserer Tätigkeit als Mitarbeiter des Forschungsteams um Dr. G. Lazarovici, bei den archäologischen Grabungen von Parța.

Zur vorliegenden Studie, über die Rolle und Bedeutung dieses Gerätes im mittleren Neolithikum, im Banat, aber insbesondere in der Siedlung von Parța I., hat uns die Arbeit von Manfred Korfmann zu diesem Thema, veröffentlicht in der Zeitschrift *Scientific American* 229 (Oktober 1973), 42 angeregt¹.

Die Tatsache daß in der Archäologischen Fachliteratur in Rumänien, über die Schleuder als Waffe sehr wenig vermerkt ist, hat unser Vorhaben bekräftigt, vorliegende Arbeit zu schreiben².

Die in diesem Beitrag aufgezählten und beschriebenen Schleuderkugeln wurden ausnahmslos unserer archäologischen Dokumentation³, entnommen.

Jene aus den Beständen des Banater Museums, waren den Verfassern trotz der Antragstellung Germanns an die Direktion des Museums nicht zugänglich⁴. Zusätzliche Informationen erhielten wir von einer gewesenen Mitarbeiterin des Museums, die während ihrer Tätigkeit als Archäologin, öfter Gelegenheit hatte, bei Grabungen im Banat, Schleuderkugeln zu beobachten⁵.

Auf der Karte zur Arbeit M. Korfmanns „Die Waffe Davids“, ist Rumänien als Verbreitungsgebiet der Schleuderwaffe nicht eingetragen⁶. Das mag verwundern, ist aber verständlich wenn man bedenkt daß vor fünfzig Jahren und auch noch in jüngerer Zeit, bekannte Archäologen, wie zum Beispiel I. Miloia⁷, ausgesprochene von ihm ergrabene Schleuderkugeln nicht als solche erkannten und beschrieben! In einer Bestandsaufnahme⁸ des Schnittes 1. der „Coliba Scheletului“, unter der laufenden Zahl 16. erwähnt Miloia lediglich... neuen ganze und drei Bruchstücke von Tonkugeln. Nähere Angaben fehlen.

Marius Moga und Ortansa Radu machen uns nach über vierzig Jahren nach Miloia mit Tonkugeln aus der Tisza-Kultur bekannt⁹. Dazu kommen neueste Informationen über Funde, von Florin Drașovean, welcher vergangenes Jahr (1992), bei Grabungen ebenfalls in Hodoni Schleuderkugeln massenhaft gefunden hat. Es handelt sich um einen Haufen von über 130 Stück! Diese lagen im inneren einer Behausung. Es waren ausschließlich der Größe zwischen 40–50 mm Durchmesser. Allerdings ist die große Anzahl überraschend denn nach unseren Kenntnissen wurden nirgendwo im Banat so viele Schleudergeschoße auf einem Haufen gefunden.

Meistens findet man Gruppen von 10–20 Stück. Diese Zahlen gelten sowohl für Depots in den Häusern, als auch noch in besonderen Öfen gefundene. Diese große Anzahl von Schleudergeschoßen, offensichtlich ein Depot deuten auf „Kriegerische

Nr.	Ø in mm	Stück	Fundort	Gewicht in gr.		Inv. Nr.	%	Anmerkungen
				von — bis	Durchschnitt			
1	120	2	G.G. L.F.	?	?	325, 1594	1,38	
2	110	1	L.F.	?	?	1585	0,69	
3	105	4	L.F.	950	950	1586—1589, 1889	2,75	2889 mit Hufabdruck (klein. Paarhufer)
4	100	25	Ofen L.F.	850—920	900	326—339, 1573—1589, 1595, 1596, 2331, 2886, 2887, 2890	17,24	7 Stück aus Ofen 1 2890 durchbohrt
5	95	5	L.F.	680—880	706	2003, 2004, 2059, 2063, 2066	3,45	
6	90	19	L.F.	475—710	637	1257, 1597, 2005, 2007, 2011, 2058, 2061, 2062, 2064, 2324—2329, 2887	13,10	2887 — Grassabdruck 2011 — Fingerabdr.
7	85	8	L.F.	395—600	540	1400, 1574, 2054, 2888, 2891	5,52	
8	80	40	L.F.	300—570	452	340—359, 1258, 1259, 1401—1404, 1575, 2055, 2056, 2330, 2891—2894, 2896, 3012	27,58	15 Stück aus Ofen 2
9	75	3	L.F.	305—585	400	2010, 2016, 2895	2,07	
10	70	6	L.F.	250—405	318	827, 828, 1205, 1260, 1261, 2009, 2017, 2018, 2899,	4,14	
11	65	7	L.F.	235—260	245	782, 783, 1092, 1262, 1229, 2019, 2020	4,83	
12	60	9	L.F.	210—230	220	364, 826, 871, 1293, 1405, 1430, 1431, 2332—2334	6,20	1430 mit Mattenabdruck
13	55	3	L.F.	130—160	145	1206, 1432, 2828	2,06	
14	50	2	L.F.	75	75	365, 2827	1,38	
15	45	1	L.F.	29	29	1294	0,69	
16	40	3	L.F.	?	?	362, 1433, 2335,	2,06	
17	35	4	L.F.	35—45	40	1406, 1434, 2826, 2891	2,75	
18	25	3	Ofen L.F.	?	?	363, 1407, 2336,	2,06	1 Stück aus Ofen 4.

Erläuterungen: G.G. = Großer Graben, L.F. = Lesefund.

Zeiten“, hin ! Denn in normalen Zeiten, wenn also keine kriegерischen Auseinandersetzungen in Aussicht waren, wurden zwar auch Schleuderkugeln verfertigt, aber hauptsächlich kleinerer Art und diese wurden anscheinend meistens nur so nebenbei, zusammen mit Keramikerzeugnissen in Töpferöfen gebrannt¹⁰.

Schon M. Moga und O. Radu berichten daß in Hodoni, neben verschiedenen Materialien die unter dem Schutt einer Behausung lagen, über mehrere Haufen Schleudergeschoße verschiedener Größe, einige davon sind ebenda auf Tafel I. abgebildet.

Auch G. Lazarovici unterstreicht schon 1974, daß die in Bucováţ gefundenen Schleuderkugeln für die Szakálhát-Kultur charakteristisch sind¹¹. G. Lazarovici vertritt in seiner Disertation¹², die Ansicht, daß gewiße Artefakte aus gebranntem Ton in der Criş-Kultur, zur Jagd verwendet wurden. „Diese wurden als Schleudergeschoße oder als Gewichte bei Jagdgeräten ähnlich der Bola gebraucht“. Ebenda, auf Seite 192—193 lesen wir: ... Zwischen Groß-Komlosch (Comloşul Mare) und Marienfeld (Teremia Mare) etwa 3 km vom Dorf entfernt, befindet sich ein Tell. Von hier stammt wahrscheinlich das Bruchstück einer Schleuderkugel.

Das ist auch alles was in der archäologischen Fachliteratur an Schleudergeschoßen für das Banat angegeben ist.

Aus jahrelangen Beobachtungen, welche wir in der neusteinzeitlichen Siedlung von Parţa machen konnten geht hervor, daß hier die häufigste Form die kugelförmige war. Daß die größte Anzahl der hier vorkommenden Schleudergeschoße einen Durchmesser von 80 mm hatten (d.s. 27,59%) der dokumentarisch erfassten Schleuderkugeln. Es folgt die mit einem Ø von 100 mm (17,24%) und die mit einem Ø von 90 mm (13,1%).

Tafel 1. wiedergibt achtzehn Größen von bekannten und erfaßten Schleuderkugeln. Anzahl, Fundort, Gewichtsangabe und Besonderheiten, so wie Prozentanteil. Wie schon eingangs erwähnt, wurden die Schleuderkugeln, welche während der zehn Ausgrabungskampagnien der Jahre 1978—1987 in Parţa ausserhalb der eigentlichen Grabungen, geborgen wurden, in unserer Statistik nicht erfaßt.

Es sei erwähnt, daß wir zu diesen 145 erfaßten Schleuderkugeln, während der Ausgrabungen im Jahre 1979, 21 Stück Schleuderkugeln welche aus der Temesch geborgen wurden, dem Museum übergaben.

Wenn wir zu diesen von uns erfaßten Schleuderkugeln noch jene dazurechnen, die uns durch Informationen anderer bekannt geworden sind, dann läßt sich die große Rolle erahnen die diese Waffe in der Steinzeit in Parţa gespielt hat !

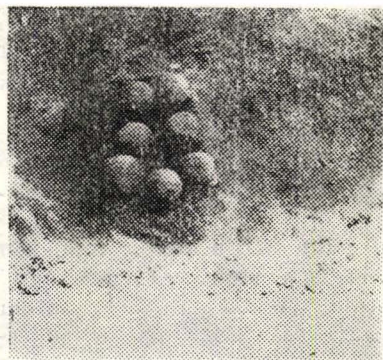
Kenntnisse und Informationen über Funde von Schleuderkugeln in Parţa haben wir insgesamt von:

I. Miloia, nennt in *Analele Banatului* 12 Stück

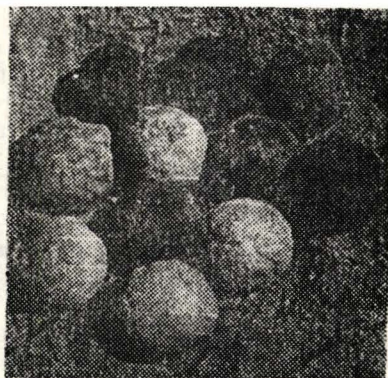
A. Fota, aus Temeschburg findet im Jahre 1972, 23 Schleuderkugeln, in einem grubenförmigen Ofen im Steilufer der Temesch, bei Meter 175. Nach Informationen, ebenfalls von A. Fota, soll dessen Bruder aus einem andere „Nest“, weitere 20—25 Kugeln geborgen und nachträglich in den Fluß geworfen haben !

Alle diese Funde und Informationen zusammengerechnet ergeben weit mehr als 200 zu mindest zahlenmäßig erfaßte Geschoße. Dazu kommen die zahllosen ganze und Bruchstücke von Schleuderkugeln, die wir im Laufe der Jahre immerwieder im Bereich der Siedlung, entweder noch im Steilufer, oder schon ausgeschwommt im Flußbett beobachten konnten.

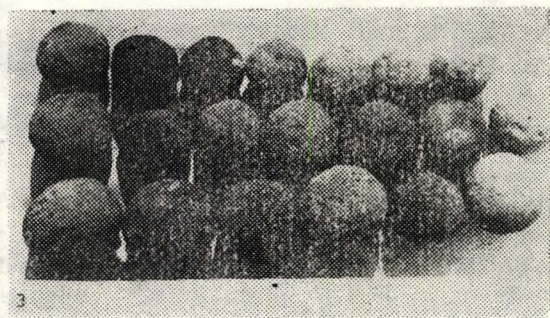
Heute bedauern wir daß wir letzteren nicht mehr Aufmerksamkeit schenkten ! Aber nach unserem damaligen Verständnis, beschrenkten wir uns auf wesentlichere Probleme.

1

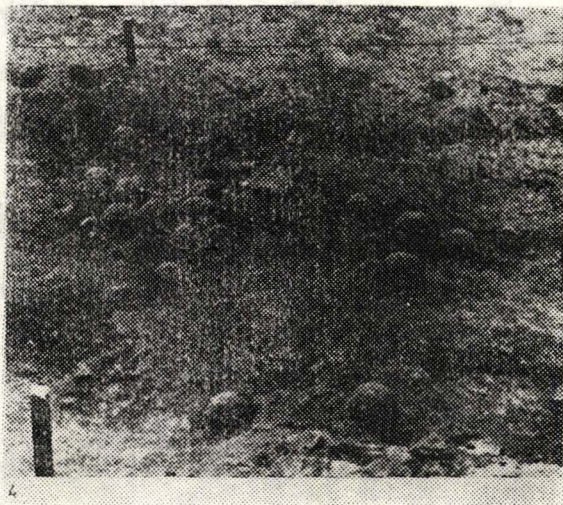

2

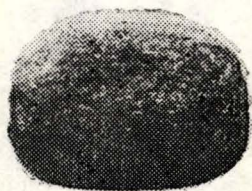

3

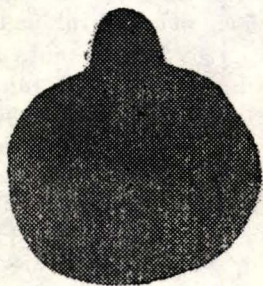
3

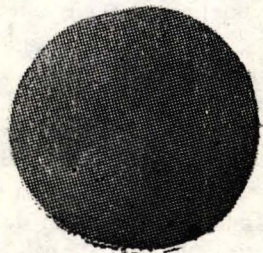
4

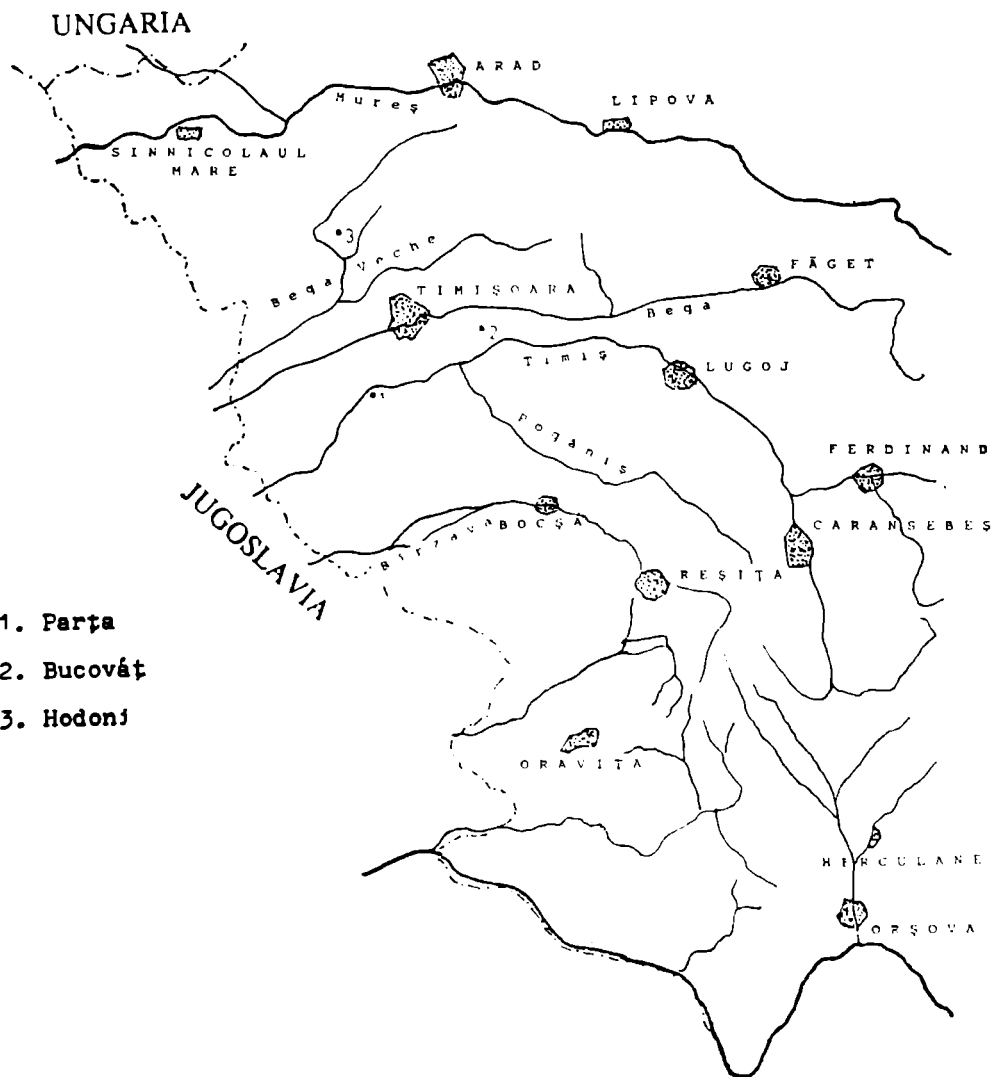
5

6

7

← Bild 1. Die Schleuderkugeln in situ, im Ofen 1.

← Bild. 2. Ein Teil jener Schleuderkugeln, die A. Fota aus einem Ofen geborgen hatte.

← Bild 3. Zwanzig Schleuderkugeln, von uns an einem Tag aus der Temesch geborgen.

← Bild 4. Schleuderkugeldepot, im Heiligtum 2., in Parța.

← Bild 5. Das längliche Schleudergeschoß.

← Bild 6. Die Schleuderkugel (?) mit dem Zapfen.

← Bild 7. Die Schleuderkugel mit dem Hufabdruck.

Zusammengefaßt kann ohne Übertreibung gesagt werden, daß aus Parţa mehr Schleuderkugeln bekannt sind, als zusammengenommen in allen uns bekannten neolithischen Siedlungen des Banats.

Im Bezug auf die Machart der Schleuderkugeln von Parţa ist folgendes zu sagen: Bei der Mehrzahl der Kugeln, ist die Paste aus der sie verfertigt wurden, mit Sand, seltener mit feinem Kies gemagert. Ebenfalls selten sind jene die aus spreugemagerten Paste bestehen. In einem Fall konnte beobachtet werden, daß das Magerungsmaterial, zerstoßene Muschelschalen war.

Wie schon aus Tafel 1. ersichtlich, ist das Gewicht der Geschoße im Verhältnis zu ihrer Größe sehr verschieden ! Diese Tatsache ist jeweils von ihrer Machart bedingt. Die Kugeln die aus sandgemagerten Paste verfertigt sind, haben das größte spezifische Gewicht. Das höhere Gewicht bei kleinerem Volumen, ist unbedingt ein Vorteil, denn so vergrößert sich die Flugweite des Geschoßes und damit seine Wirkung ! Demnach war ein richtiges Verhältnis zwischen Sand und Ton geboten, denn zu viel Sand in der Paste bringt den Nachteil einer geringeren Härte, was wiederum die Wirkung des auftreffenden Geschoßes mindert ! Diese Vor und Nachteile waren sicher schon den Schleuderern der Jungsteinzeit bekannt und wurden, sagen wir mal so, in „normalen Zeiten“ auch beachtet. Dazu gehört auch daß die Geschoße eine je glattere Außenfläche haben, denn eine raue Außenfläche vergrößert den Luftwiderstand des Geschoßes in seinem Flug und reduziert somit die Flugweite. Wie schon erwähnt, trachtete man diese günstigen Bedingungen zu erfüllen jedoch nur in „normalen Zeiten“. In Parţa, angesichts einer kurzfristig aufgetachten Gefahr, in Form eines anrückenden Feindes, vielleicht star den nur wenige Tage zu Verfügung, konnte auf Qualität keine Rücksicht genommen werden ! Zu mindest dies widerspiegeln die Massen von gehorteten Schleuderkugeln, die in Parţa so zu sagen in jedem Haus des Horizontes VII. gefunden werden. In der Zeit dieses Horizontes wurde die Siedlung von einem Feind niedergebrannt und systematisch zerstört¹³. Dies muß sehr schnell gegangen sein, denn die Bewohner der Siedlung hatten zwar die vielen Schleuderkugeln noch vorbereitet, jedoch kamen sie nicht mehr dazu, diese auch zur Verteidigung einzusetzen ! An diesen Kugeln sieht man sehr genau daß sie in Eile verfertigt wurden. Diese gehorteten Kugeln alle zur „männermordenden“ Kategorie, das heißt sie meßen zwischen Ø 80—100 mm, zum Unterschied zu den Jagdkugeln die viel kleiner sind ! Sie sind nicht immer genau kugelförmig, haben meistens auch keine glatte Außenfläche und viele haben Sprünge die beim brennen entstanden sind und die beweisen daß man keine Zeit hatte die Kugeln vor dem brennen richtig zu trocknen.

Die systematische Zerstörung der Siedlung konnte am Befund des Heilitums eindeutig nachgewiesen werden.

Ein Teil der hier von uns vorgestellten Schleuderkugeln wurde auch von uns, im Laufe unserer archäologischen Tätigkeit in Parţa, als Lesefunde geborgen. Dies geschah ausserhalb der offiziellen Grabungen die seit 1978 jährlich vom Banater Museum durchgeführt werden. Die Leitung dieser Grabungen hatte von Anfang an Dr. G. Lazarovici, bis 1986 gehörten wir als Mitarbeiter zum Grabungsteam.

Sehr viele von diesen Kugeln, wurden besonders von A. Agotha aus der Temesch geborgen. Es muß hier erwähnt werden daß der Temeschfluß Jahrzehnte lang bei Frühjahrshochwasser, Teile des Tell I. wegschwemmte, dabei wurden viele archäologische Befunde zerstört und wertvolle Materiale gingen verloren.

Ein Teil der Materiale, jene die wasserfest sind, wie z.B. ein Teil der Gefäßscherben, Stein oder Knochengeräte gelangten so in den Fluß, dazu gehören auch Schleuderkugeln. Bei Sommerwasserstand, sind diese Materiale zugänglich und es wurden tausende Stücke, besonders von dem schon oben genannten A. Agotha geborgen¹⁴.

Ein anderer Teil der von uns hier behandelten Schleuderkugeln besteht nicht aus Lesefunden, sondern diese wurden an verschiedenen Orten in situ gefunden. So haben wir schon 1969 aus einem zum Teil zerstörten Ofen, sieben Schleuderkugeln, alle Ø 90–100 mm, geborgen¹⁵. Im gleichen Jahr entdecken wir auch im Steilufer einen vom Wasser schon angeschnittenen Ofen (Nr. 2), er befand sich bei Meter 165 und in einer Tiefe von 1,5 m von der Oberfläche. Aus diesem Ofen konnten wir 15 Stück Kugeln bergen¹⁶. Im gleichen Jahr wurden wir noch einmal fündig, in diesem Ofen (Nr. 4) befand sich nur eine Schleuderkugel, zusammen mit einigen Tonartefakten verschiedener Art¹⁷.

Nach unserer Meinung, gehören diese Ofen zeitlich in die Vinča-Kultur, in Parja in den so genannten Zerstörungshorizont.

Obwohl wir seinerzeit, die genannten Ofen nicht abgetragen haben, gibt es sie schon lange nicht mehr. Sie wurden von den Fluten der großen Hochwasser, in den Jahren 1970 und 1971, restlos zerstört.

Schleudergeschoße besonderer Art: Als Beispiel Nr. 39, es ist länglich mit den Maßen 70×45 mm. Ein zweites längliches Exemplar aus Parja ist wahrscheinlich das Artefakt welches zusammen mit einem Opfergefäß in der südlichen Pfostengrube, des Türstocks vom westlichen Eingang in das Heiligtum II., gefunden wurde. Hier hatte es als Bauopfer offensichtlich eine Abwehr-Funktion (Siehe Anm. 13).

Die Verwendung länglicher Schleudergeschoße in der Jungsteinzeit ist somit sehr wahrscheinlich. Viel später und zwar in der Antike ist diese Form vorherrschend.

Ein anderes, ansonsten kugelförmiges Stück mit Ø 75 mm, hat einen 20 mm herausragenden Zapfen. Ob es sich hierbei tatsächlich um Schleuderkugel handelt, kann nicht mit letzter Gewißheit behauptet werden! Zu vermuten ist es aber schon.

Verschiedene Abdrücke die auf manchen Kugeln erscheinen, mögen eher zufällig entstanden sein, wie zum Beispiel Gras oder Mattenabdrücke. Eingepreßt von der Unterlage, auf die man die Kugeln zum trocknen gelegt hatte. Oder Eindrücke von Fingerspitzen, deuten auf unvorsichtiges hantieren, mit den noch weichen Kugeln.

Auf einer der Kugeln ist der Hufabdruck, von einem jungen Paarhufer, Ziege oder Schaf zu erkennen. Auch dieser Abdruck hat keine besondere Bedeutung, wirkt aber wie ein Lichtblitz der uns zum Bewusstsein führt, daß um alle diese toten Dinge die uns aus einer längst vergangenen Zeit, geblieben sind, einmal das Leben pulsierte!

Eine Kugel, Nr. 2890 mit Ø 100 mm und die 920 gr. wiegt, ist in ihrer Mitte durchbohrt. Das Loch ist Ø 15 mm. Bei diesem Stück gibt es ebenfalls Zweifel ob es sich um ein Schleudergeschoß handelt! Auser wir akzeptieren die Möglichkeit, daß die Bohrung eine spezielle Funktion haben konnte, zum Beispiel um etwas zum Feind zu befördern, vielleicht einen Brandsatz!?

Über die Wikksamkeit der Schleuder als Kriegswaffe erübrigt es sich Allbekanntes zu wiederholen, erwähnen doch immer wieder die antiken Schriftsteller wie Herodot, Homer, Xenofon, Thukydides, Casius Dio und C. Julius Caesar, in ihren Werken die Schleuder als eine wichtige Waffe ihrer Zeit.

Für die Ratschläge und Informationen, die den Verfassern von Prof. Manfred Korfmann, Dr. G. Lazarovici, Frau O. Radu und Fl. Drăgoeian vom Banater Museum, zuteil wurden, möchten wir uns herzlich bedanken. Einen besonderen Dank und ewiges Gedenken gebührt an erster Stelle aber dem 1985 verstorbenen Freund und Mitarbeiter Andreas Agotha, ohne dessen rastlosen Sammlertätigkeit auch diese Studie nicht möglich geworden wäre.

¹ Uns stand seinerzeit nur eine ungarische Übersetzung der genannten Arbeit zur Verfügung, erschienen in „*Étel és Tudomány*“, Budapest 1977.

² Für die freundliche Ermunterung seitens Herrn Prof. M. Korfmann durch die uns zur Einsichtsnahme gestellte Arbeit: „*Die Waffe Davids*“, Auszug aus *Saeculum* XXXVII, Heft 2 (1968), sei auch an dieser Stelle herzlichst gedankt.

³ Karl Germann — Friedrich E. Resch: „Archäologische Dokumentation“, Typoskript, dokumentarisch erfaßtes archäologisches Material aus Sammlung Agótha — Germann — Resch (AGR), aus den Jahren 1968—1985.

⁴ Am 26. November 1987 richtete Germann einen Antrag an die Direktion des Banater Museums (Einreglstrleungsnummer 2075/30.11.87). mit der Bitte ihn in den Depots des Museums die geborgenen Schleuderkugeln der Jahre 1930 (Ausgrabungen Dr. I. Milola), 1949—1953 (Ausgrabungen Prof. M. Moga), 1960—1963 (Ausgrabungen M. Moga und O. Radu), und 1978—1985 (Ausgrabungen Dr. G. Lazarovici), studieren zu dürfen. Mit der Adresse Nr. 2156/9.12.87. wird der Antrag abgelehnt, mit der Begründung, zu den Museumsbeständen wäre der Zugang nur mit der Genehmigung des Komitees für Kultur und Sozialistische Erziehung des Kreises Temesch gestattet. Dorthin wurde kein Antrag mehr gestellt.

⁵ Ortansa Radu, Abteilungsleiterin der Geschichtlichen Sektion des Banater Museums, z.Z. Rentnerin, übermittelte folgende Information: „Meine Aufzeichnungen über die archäologischen Ausgrabungen der Jahre 1960—1963, welche ich zusammen mit dem gewesenen Direktor des Museums, Prof. M. Moga in Parța vornahm, habe ich bei meinem Eintritt in den Ruhestand dem Sekretariat des Museums übergeben. Sie fragen mich, ob wir in der neusteinzeitlichen Siedlung von Parța viele Schleuderkugeln geborgen und beobachten konnten? Sehr viele!! Überall lagen welche herum, haufenweise konnten wir sie in den Schnitten beobachten und bergen. Es wurden Haufen gefunden, mit bis zu fünfzig Projektilen. Für die wertvollen Informationen von Frau O. Radu, sprechen wir hier unseren tief empfundenen Dank, aus.“

⁶ Erklärlich durch den Mangel an einschlägigen Publikationen. Wir bringen hier eine Karte des Banats, mit eingetragenem Fundorte von Schleuderkugeln aus Ton. Alle drei Fundorte sind mittelneolithische Siedlungen in der Banater Ebene. Daß man in der Ebene anscheinend nur aus Ton gefertigte Geschosse verwendete, ist darauf zurückzuführen, daß es kein entsprechendes Stein gab. Fürs Bergland hingegen ist anzunehmen, daß bevorzugt ausgewählte Kieselsteine als Schleudergeschosse verwendet wurden.

⁷ Dr. Ioachim Milola, markante Temeschburger Persönlichkeit, Direktor des Museums von 1928 bis zu seinem frühen Tode, im Jahre 1940. Geboren 1897 in Ferendia, Studium in Bukarest, 1924 Doktorat, Gräbt 1930 in Parța, Schnitt 1. (Casa Mare und Collba Scheletului).

⁸ I. Milola, in *Campania de săpături în aşezarea neolitică de la Parța* (Ausgrabungskampagne in der neusteinzeitlichen Siedlung von Parța) erschienen in AnB IV, 1931

⁹ M. Moga und O. Radu, in *Contribuție la cunoaşterea culturii Tisa I în lumina descoperirilor de la Hodoni, 1959—1960*. (Beitrag zur Erkenntnis der Tisa I — Kultur im Lichte der Entdeckungen von Hodoni, 1959—1960) erschienen in StComCaransebeş, 1977, Seite 231—239.

Und neue Informationen von Fl. Draşovean über neueste Funde (1992) in Hodoni.

¹⁰ Zum Beispiel von uns beim Ausräumen des Ofens 4. beobachtet. Hier befand sich eine kleine Schleuderkugel, Ø 25 mm, gebrannt zusammen mit Gefäßen und Netzgewichten aus Ton. (unveröff.)

¹¹ G. Lazarovici, in *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979,

¹² Ebenda, S. 31.

¹³ In den Wohnschichten VI—VII, die zur Vinča B₁ Phase gehören, wurde der zerstörte Sakralbau entdeckt. Siehe: *Das Neolithische Heiligtum von Parța*, von G. Lazarovici, in *VARIA ARCHAEOLOGICA, II*, Budapest, 1989.

¹⁴ Die von Agótha, Germann und Resch geborgenen Materiale, wurden zum größten Teil von Germann und Resch wissenschaftlich in einer Dokumentation erfaßt und sind so teilweise in die Fachliteratur eingegangen. Sie erscheinen unter der Benennung, Sammlung Agótha, Germann, Resch (AGR).

Zu unseren Arbeiten, außerhalb der Mitarbeit an den offiziellen Grabungen in Parța, gehörte auch die Überwachung des Stellufers der Temesch im Bereich der Siedlung Parța I. Nach jedem Hochwasser, d.h. mindestens einmal jährlich, das Absuchen des Stellufers nach freigeschwämmten Materialien, wie auch deren Bergung. Ausführliches zu diesem Thema soll in einem späteren Aufsatz behandelt werden.

¹⁵ Es handelt sich um Ofen 1., im „Großen Graben“, Koordinaten: (etwa) 55N/36 W. Der „Große Graben“, ist ein Geländestück im Bereich des Siedlungshügels Parța I., wo im Jahre 1968 auf einer Fläche von 14×40–45 m, bis in eine Tiefe von über 2 m, Erde ausgebagert wurde. Mit dieser Erde hat das Unternehmen für Wasserwirtschaft und Regulierung der Flüsse, den Temeschdamm verstärkt !

Bei diesen Baggerarbeiten wurde am Tell großer Schaden verursacht. So wurden in diesem Bereich viele Befunde zerstört und viele Materialien sind verlorengegangen. Wir haben in einem Randbereich einen zur Tell weggebagerten Ofen (Nr. 1) entdeckt, aus dem wir (noch) 7 Stück Schleuderkugeln bergen konnten !

¹⁶ Der zum Tell freigeschwemmte Ofen, war sehr klein, nur etwa 0,5 m breit und tief. Außer den Kugeln die wir aus dem Ofen bergen konnten fanden wir noch weitere fünf Stück, im Uferschlamm, offensichtlich aus dem gleichen Ofen herausgefallen.

¹⁷ Den Ofen 4. haben wir im „Kleinen Graben“ entdeckt. Der K.G. wurde gleichzeitig mit dem Großen Graben angelegt und diente dem gleichen Zweck.

Prima parte a cercetărilor de la Parța a fost cuprinsă într-un raport general asupra săpăturilor din zona sacră¹ și din vecinătatea acesteia². Cercetările din campania precedentă (1986), efectuate de către Fl. Drașovean³, s-au concentrat asupra zonei de nord, nord-est a sanctuarului, preparându-se zona secțiunii 9 în carourile 4—24 de la — 1,2 m până la adâncimea de 1,5 m, nivel de la care s-a reluat săpătura în anul următor. În campania precedentă au fost preparate complexele până la numărul 37, săpăturile oprindu-se la 1,4 m într-o zonă în care aproape întreaga suprafață era acoperită cu chirpici. Dintre rezultatele deosebite amintim descoperirea unei locuințe (P₄₀) cu podina suspendată pe care s-au găsit mai multe vase fine și o amforă cu o figurină umană în relief. În vecinătatea ei, între dărâmăturile de chirpici, se afla o „lună“ asemănătoare cu cea descoperită în sanctuar⁴, dar mai îngustă și mai mică. În campania din acest an (1987) s-au cercetat: *platforma 40* (o numim platformă deoarece destinația exactă și funcționalitatea construcției nu i se vor cunoaște decât la încheierea cercetărilor); partea de răsărit și laturile sale — a fost ridicată, *in situ*, o parte din podina suspendată, cea cu elemente arhitectonice, acele arcade sesizate de Fl. Drașovean; *platformele 41 și 42*, situate la nord de precedentă; *platforma 18*, capătul nordic, aflat la sud de P₄₀; resturile *platformelor 16, 17 și 43*, aflate la est de P₄₀ (fig. 1). Paralel cu S₉, spre nord, s-a deschis o nouă secțiune (S₁₀), pentru a se delimita latura nordică a platformei 42 de colțul de nord-est, săpându-se pe 9 carouri, până la adâncimea de 1,2 m. Aici a fost sesizat și un semibordei din epoca prefeudală (B₄₅), în carourile 3 și 6. În caroul 4 s-a găsit o grupare de chirpici (P₄₄), aflată la —0,9 m, în vecinătatea căreia s-au descoperit mai multe obiecte litice și de os, multă ceramică din faza II C a culturii Banatului.

Întrucât săpăturile nu s-au încheiat, nici unul din complexele arheologice descoperite nu a fost cercetat integral, multe din concluziile pe care le vom formula putând fi infirmate de viitoarele cercetări. Ridicarea unor dărâmături și cercetarea substrucției s-ar putea să aducă noi dovezi cu privire la fazele de construcție (cazul lui F₁₇ unde s-au găsit 5—6 nivele succesive ale podinii și vetrelor).

Platforma 40. Dimensiunile acesteia erau de (lungimea — L) 6—6,5 m (exteriorul) × (lățimea — l) 3,5—4 m (interiorul). Ea se afla, ca nivel de călcare al ultimei faze, la adncimea de 1,45 m. Construcția are o formă dreptunghiulară, cu

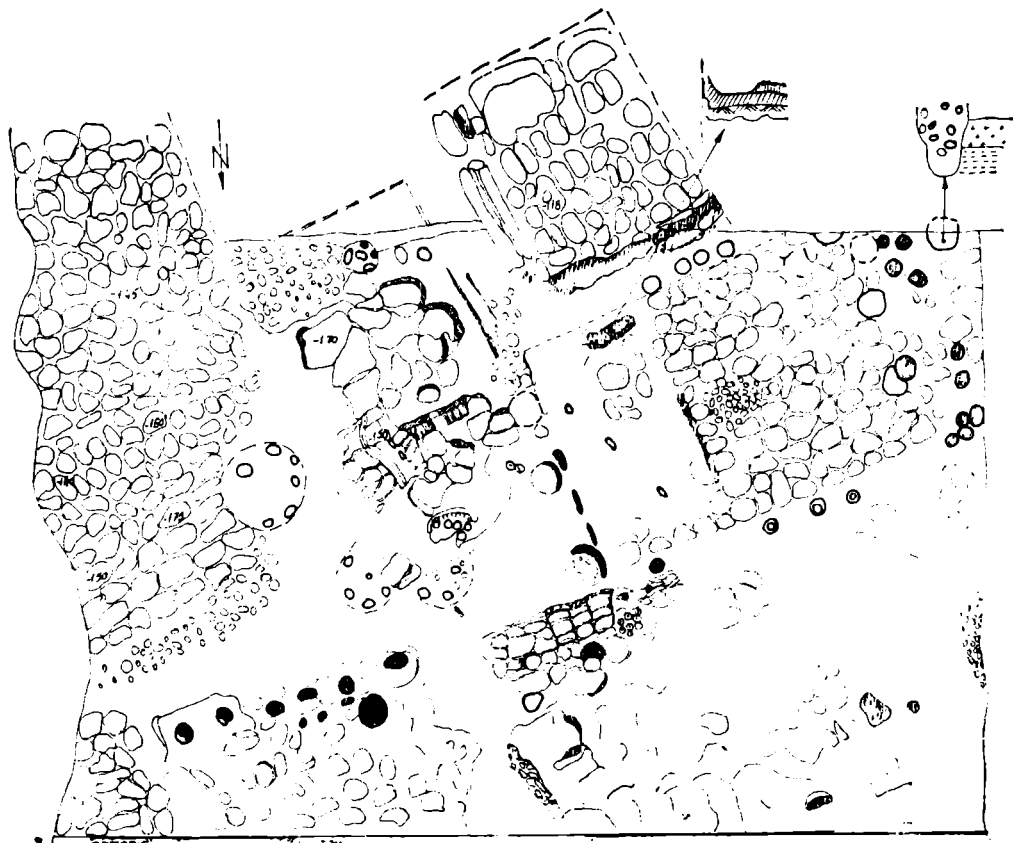
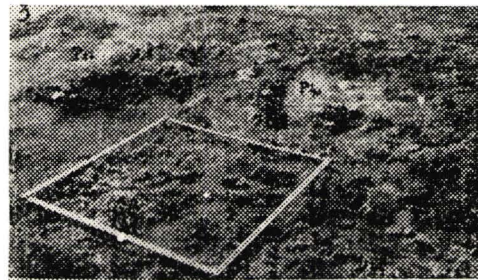
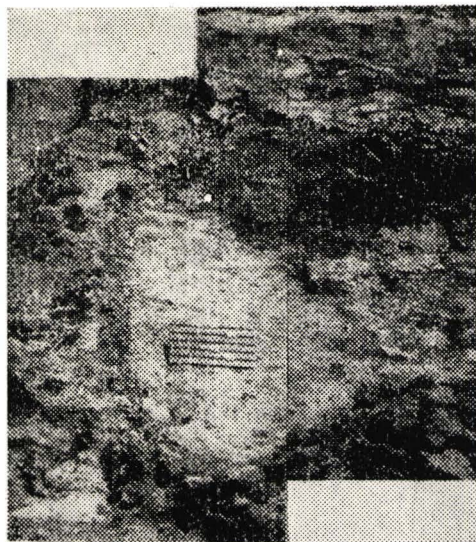

Fig. 2. Parța. Planul complexelor la adâncimea de 1,45—1,6 m.

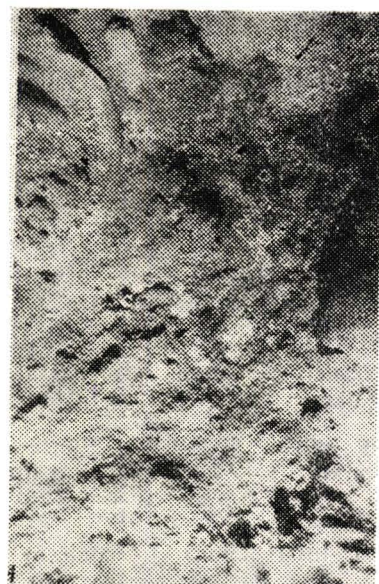
latura lungă spre răsărit. O podină suspendată, aflată în centrul construcției, întinsă din peretele de sud în cel de nord, împărțea construcția în trei zone. Partea de răsărit cu dimensiunile interioare $1,75 \times 3$ m avea o podină din pământ de culoare neagră, calcinat din cauza incendiului puternic. În privința intrării persistă încă unele dubii; s-ar putea să fi fost plasată spre est, deoarece în acea porțiune zidul despărțitor spre P_{17} era întrerupt și acolo au fost găsite urmele a doi stâlpi masivi. Nu este exclusă nici o ieșire sau o comunicare spre P_{18} , despre care încă nu știm dacă funcționa la acest orizont cronologic. Ieșirea spre răsărit ar fi marcată de doi stâlpi masivi a căror infrastructură trebuie urmărită. După toate probabilitățile, la ridicarea acestei construcții, P_{17} a fost refăcută, peretele de vest al lui P_{17} fiind comun cu cel al lui P_{40} , ceea ce ar explica grosimea nefirească de mică (8—10 cm) a peretelui de vest (pl. X) care ar fi fost adosat celui de est de la P_{40} . În mica despărțitură dinspre răsărit se găsea o casetă de lut cu dimensiunile de $1,2 \times 0,8$ m, înaltă de cca 25—30 cm, nearsă, calcinată cu prilejul incendierii construcției. Zidul despărțitor avea o structură de pari verticali dispuși pe două rânduri. Zidul de nord era din bârne despicate alternând cu pari verticali. Cea mai mare parte din construcție a fost ocupată de podina suspendată ce pare să fi avut o bordură ridicată (câ-

Pl. 1. Parța, platforma 40 (1—2), vedere din încăperea de est, zona cu caseta; 3) vedere generală, cu P_{40} , P_{41} și P_{17} .

teva fragmente ar marca o asemenea bordură), neverificată însă în partea de apus (posibil ca resturile să fi fost îndepărtate o dată cu demontarea pereților, mai ales dacă aceste borduri nu erau arse). Podina, cu dimensiunile de $2,8 \times 3,6$ m, a fost suspendată pe un pat de bărne mari și pari a cărui structură s-a păstrat în negativ în lutul ars puternic atât din partea inferioară (de la structura de pari), cât și din cea superioară (de la suprastructură și pereți). Pe această podină au fost depuse mai multe vase din pastă foarte fină, de culoare roșie, între care unul cu reprezentări umane. E greu de precizat care este caracterul acestei construcții înainte de publicarea tuturor materialelor și observațiilor. Cert este că această construcție are unele similitudini arhitectonice cu P_{41} .

Platforma 41. Nivelul de călcare al acesteia se găsea cu cca 10—15 cm mai jos decât al lui P_{40} , mai ales zona în care nu se găsea podina. Aceasta presupune fie o datare mai timpurie, fie mai puține refaceri decât la P_{40} și, deoarece nu s-a coborât la nici una sub nivelul de călcare, nu se pot face alte precizări. Lățimea sau lungimea pe care se întind dărâmăturile este de cca 6 m. Orientarea

Pl. II. Parța. Platforma 41; 1) detaliu cu vasul 2 și câteva greutatea de război de țesut și năvod; 2) detaliu de pe nivelul de călcare. Linia punctată marchează găuri pentru stâlpi; 3—4) detaliu cu vasele 3—5 și șiragul de mărgele.

construcției este ca la P_{40} , pereții de sud/nord ai celor două construcții sunt aproape lipiți. Pe alocuri s-au descoperit porțiuni *in situ* de la peretele de sud, acesta având grosimea de cca 20 cm. S-au găsit aici trei găuri de pari infipți vertical pe care s-au aplicat două-trei rânduri de lipituri (prima mai groasă). Unele găuri de stâlpi, cele dinspre vest, bunăoară, ar putea să aparțină fie acestei construcții, fie celei de la P_{40} . Dărâmurile pereților s-au găsit în interiorul construcției, parțial căzuți în întregime, majoritatea fiind însă exfoliați și răspânziți fie în interior, fie în exterior. La această construcție, ca și în cazul lui P_{40} , s-au descoperit două zone; una cu o podină suspendată; alta cu o podină din lut. Între dărâmurile pereților din colțul de sud-est s-a găsit acea „lună”, piesă aflată la cca 1 m de peretele de sud și 1,6 m de cel de est. După cât se pare, ea a fost prinsă între dărâmături, dizlocarea făcându-se în momentul prăbușirii sau anterior. Partea dinspre răsărit a construcției, cu o lățime de 1,7–2 m (traseul exact al peretelui de est nu a fost precizat), avea podcaua amenajată pe sol. Incendiul și prăbușirea pereților au surprins *in situ* o serie de piese arheologice constând din câteva vase și un vâscior cu un șirag de mărgel. Spre peretele de sud s-au găsit un număr de 6 greutateți de plasă, la care se mai adaugă una, aflată ceva mai sus între dărâmături. Nu știm dacă anumite cifre au vreo semnificație practică sau cultică — o repetare a cifrei „7” a fost sesizată în sanctuarul de la Căscioarele pe coloana mare pictată (7 pari în jurul coloanei, 7 coloane pictate și 7 triunghiuri)⁵, precum și în sanctuarul de la Sălacea⁶, unde întâlnim repetarea cifrei 9 (9 greutateți piramidale de lut pe altarul II; 9 greutateți piramidale miniaturale pe altarul III). Înspre peretele de răsărit a fost găsită o casetă de lut cu dimensiunile de cca 0,5–0,8 m, cu laturile de nord și de vest nu prea bine păstrate întrucât se aflau sub dărâmături de pereți neprelucrați. Între această casetă și gruparea de bile, în zona în care s-a găsit „luna”, au fost scoase la iveală alte 12 piese de lut; 10 greutateți conice pentru războiul de țesut vertical și 2 greutateți pentru plasa de pescuit, cu orificiul mai mare (pl. II/1; III/4.5–6), aflate pe nivelul de călcare a părții de est a construcției la –1,70 m (fig. 3). Partea de apus a construcției avea podina suspendată. Deoarece aceasta nu a fost demontată, nu i se cunoaște infrastructura. Lățimea ei (sau poate lungimea) este de cca 2,5–2,7 m. Înspre peretele de vest s-au găsit două elemente arhitectonice al căror rost nu poate fi precizat. Ele au fost sesizate și în campania precedentă. Ca structură și formă se aseamănă cu partea din spate a umerilor de la statuia monumentală. În zona de despărțire dintre cele două părți, lângă peretele de sud s-au găsit 7 greutateți conice pentru război și 1 bilă de praștie. Spre mijlocul platformei suspendate s-au descoperit alte două greutateți conice, două rășnițe fragmentare (una mai mică, pl. III/4–1) și un vas piriform (pl. II/1.V₂). La est de acesta, în despărțitura de est s-au descoperit 5 vase, o rășniță și un șirag de mărgel. Acestea se aflau între găurile a doi stâlpi care susțineau probabil acoperișul (pl. II/2). Între vasul 3 și 4–5 (cele două vase s-au găsit unul în altul (pl. II/3; III/2) au fost răsfirate mărgelile unui șirag (pl. II/3–4). Acestea erau din piatră și din cochilia scoicii *spandylus* (pl. VI/1), având la mijloc un dinte de animal perforat (pl. II/4). O serie de obiecte mărunte au fost găsite între dărâmurile construcției (fig. 12/4; 1) gratoar de obsidian; 2–3) dălți de os; 4) tub de os; 5) lamă de silix; 6) vasul nr. 4; 7) greutate pentru plasa de pescuit; 8) bile de praștie). Deoarece platforma nu a fost în întregime cercetată nu ne putem pronunța asupra funcționalității ei. S-ar putea să fie vorba despre o construcție obișnuită, o locuință, dar în această privință ne vom putea pronunța abia mai târziu, după încheierea cercetărilor și studierea întregului material.

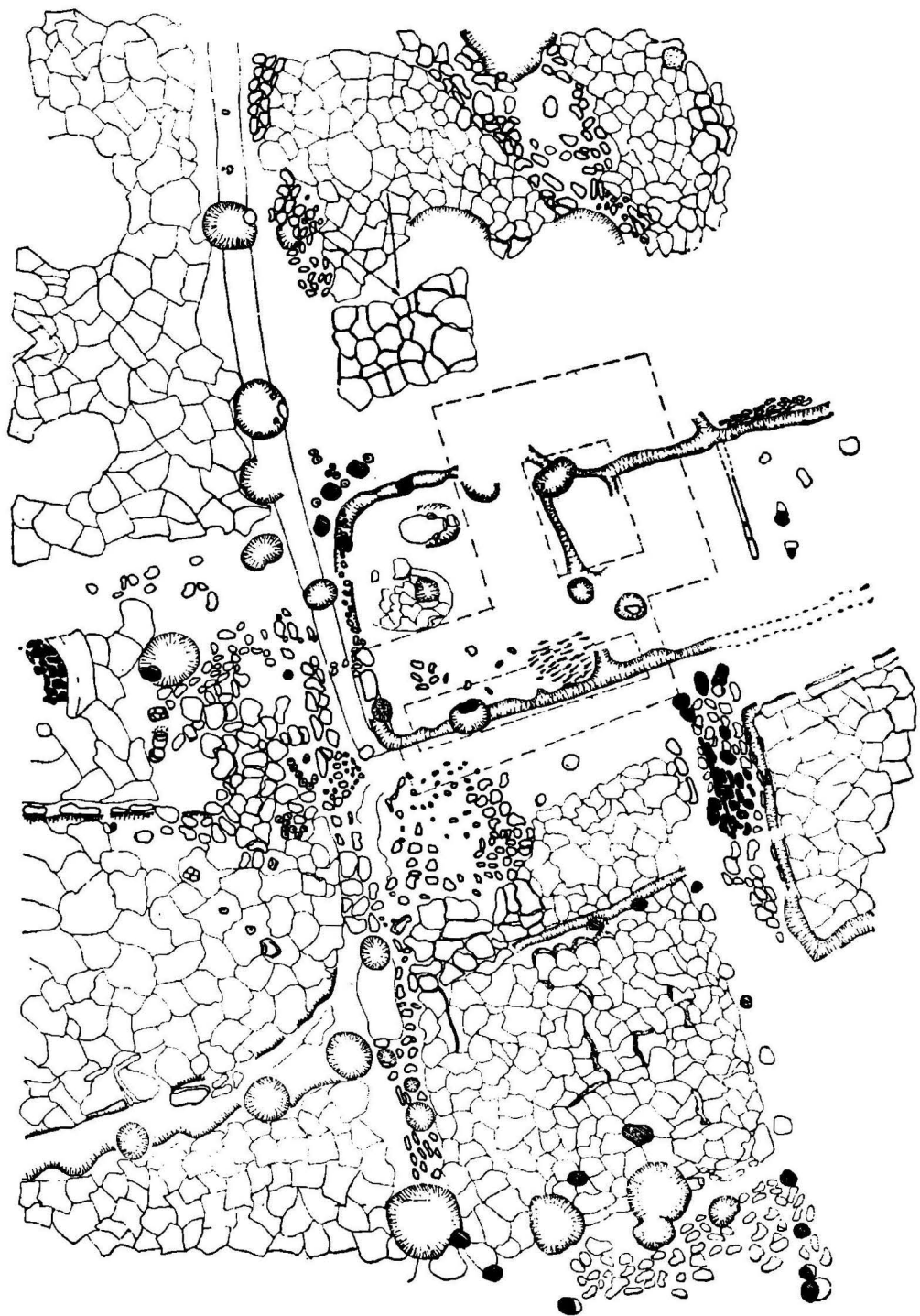
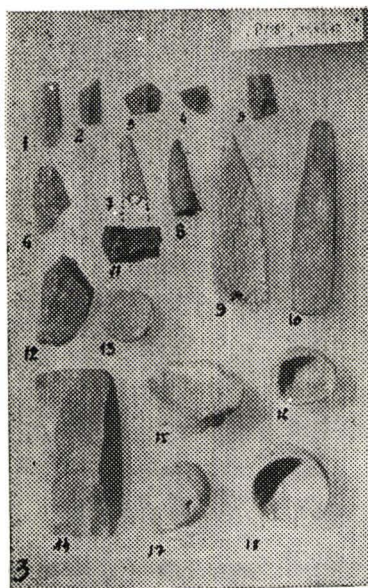
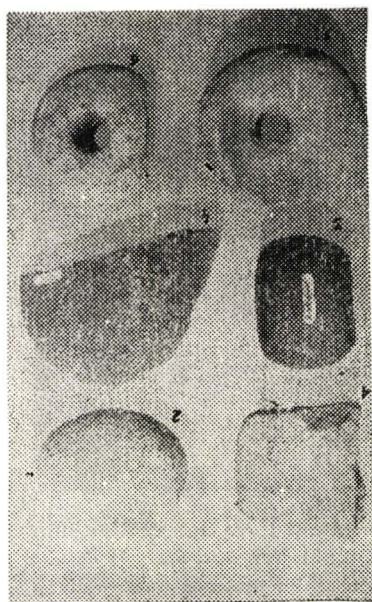
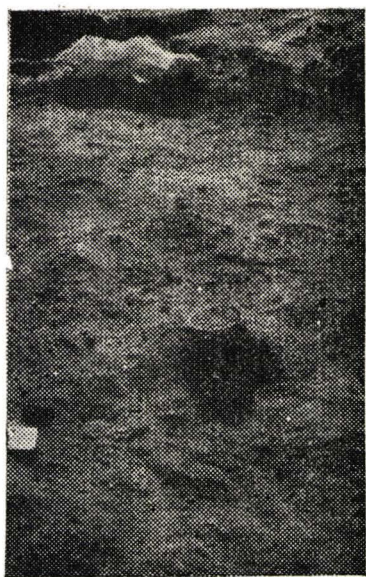

Fig. 3. Parța. Planul complexelor la adâncimea de 1,75 m.

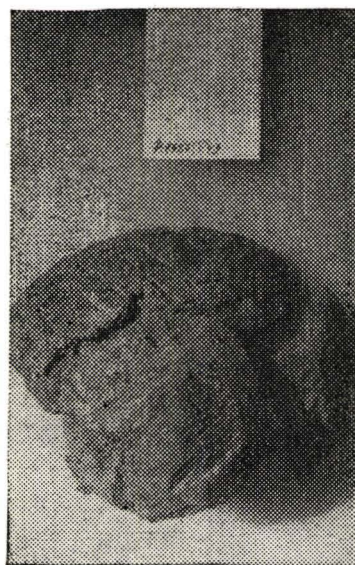
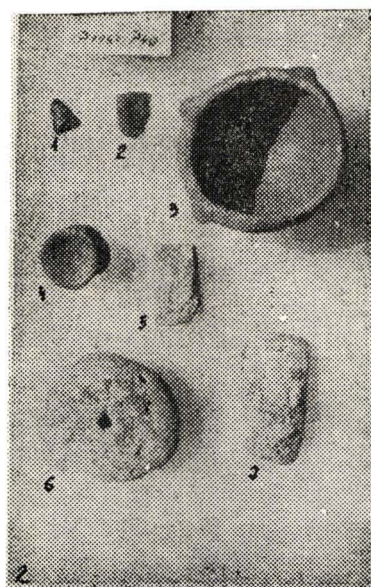

Pl. III. Parța. Platforma 40; 1) încăperea de est; vas *in situ*; 2) platforma 41, detaliu cu vasele 3-5; 3-4) materiale de la -1,4 m; cultura Banatului, faza II B.

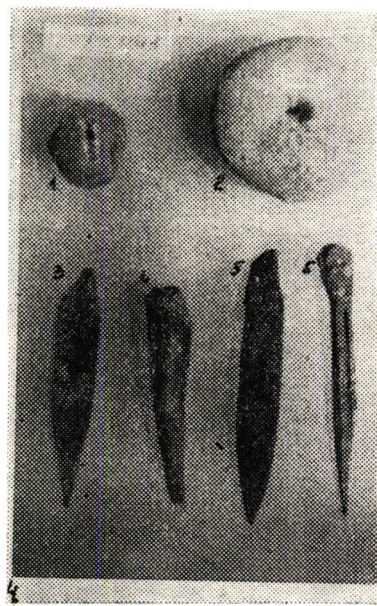
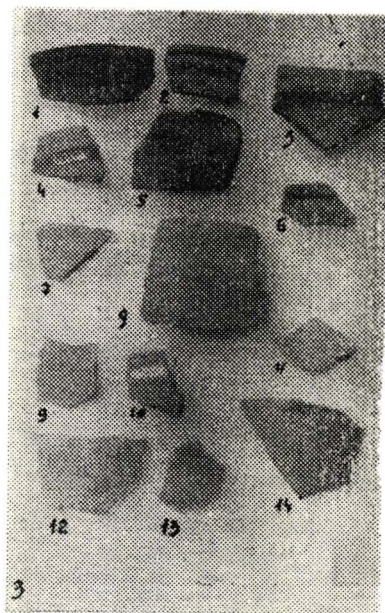
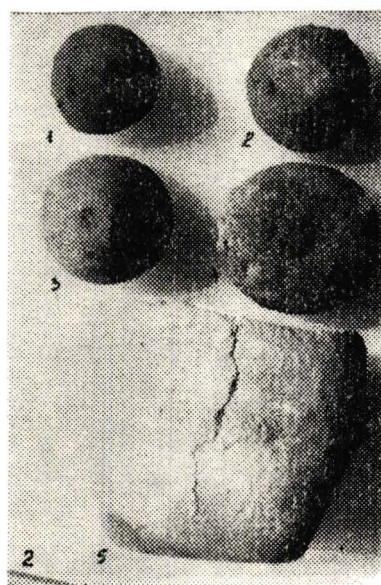
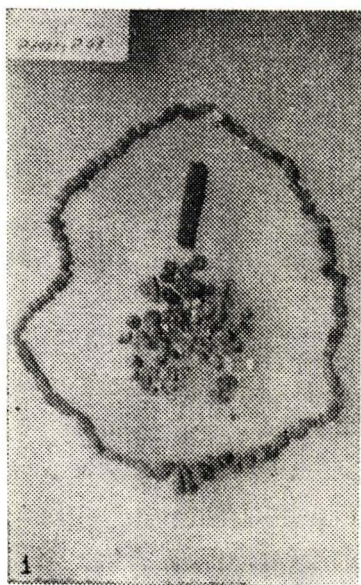
Pl. IV. Parța. 1) detaliu cu bile de praștie și fragmente de vase între dărâmături; 2) detaliu de la platforma 42; 3) groapă în mal; 4) detaliu din platforma 41, zonă cu elemente arhitectonice monumentale.

Platforma 42 (pl. IV/2; V/1). A fost doar parțial cercetată, doar până la nivelul dărâmăturilor. Pentru delimitarea acesteia a fost deschisă o nouă secțiune S_{10} ; cercetarea întregului complex va continua în anul următor. Între piesele descope-

Pl. V. Parța, fragmente ceramice și vase din cultura Banatului, faza II B; platforma 42 (1); platforma 40 (2); platforma 43 (3—4), fragment de la un capac cu protomă.

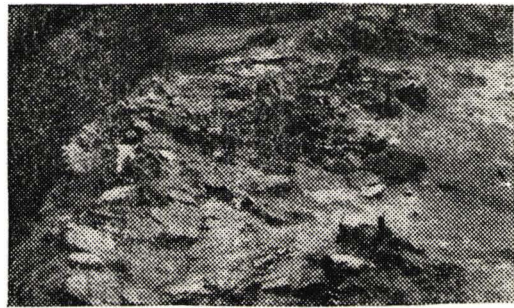
rite amintim (pl. V/1): lamă trapezoidală, piesă componentă de la cuțit sau seceră; 2) lamă cu secțiunea triunghiulară, ambele din silex; 3—4) greutate conice pentru războiul de țesut.

Pl. VI. Parja, 1-2, 4) materiale din cultura Banatului, faza II B (1-2 = P₄₁; 4 = P₄₃); 3) materiale prefeudale, secolele XI-XII.

Platforma 43 (pl. V/3-4; VI/4; VII/1-4; VIII/1-4, în S₀, carourile 1-3 și parțial 6-7).

A fost doar parțial cercetată, o bună parte a ei fiind distrusă de râul Timiș. S-a păstrat pe o lățime de cca 4-4,5 m (fundatiile zidurilor nu au fost încă exact precizate). După cât se pare, pereții acestei locuințe au fost dărâmați spre interior, păstrându-se aproape intacti (situație similară la sanctuar). Peretele dinspre nord

Pl. VII. Parța, 1) imagine dinspre est cu S_9 și S_{10} ; 2) vedere dinspre nord, P_{43} și P_{17} — 1) ieșirea P_7 ; 2) marginea casetel, P_{43} ; 3) caseta cu cereale, P_{43} ; 4) bucranii în perete, P_{43} — 3) detaliu din peretele platformei 43; 4) dărâmurile unui perete sau ale unui tavan de la construcția cu etaj, P_{43} .

sau vest a fost împins peste celălalt (apartenența lor nu a putut fi clar precizată). Dedesubt s-a găsit o podină de lut suspendată; ce nu a fost încă cercetată. Marea cantitate de lemn din structura pereților a determinat arderea foarte puternică a acestora, în unele locuri până la vitrifiere. Pe de altă parte, datorită acestui incendiu de proporții, a ars și argila din pereți, căpătând consistența țiglei; astfel întreaga structură a unei porțiuni de perete a putut fi reconstruită (fig. 3; pl. VII/3; VIII/4). Structura peretelui este aproape identică cu cea a peretelui de nord a platformei 17 sau a celui de est din P_{40} (fig. 4), doar că bârnele sunt mai mari. Dimensiunile foarte mari ale bânelor ne-au îndreptățit să presupunem că este vorba fie de un perete, fie de platforma unei locuințe cu etaj. Cele două bârne mari, despicate, ne amintesc de o situație similară întâlnită la podina suspendată din P_9 . Faptul că această podină cu bârne groase se află pe dărâmurile unei alte podine ne determină să considerăm unele clădiri de la Parța cu etaj (ca de exemplu cazul lui P_9 unde se vede clar că este vorba de un pod amenajat). Situații asemănătoare se întâlnesc și la Herpal⁷. Demontarea și cercetarea integrală a platformei 43 vor furniza noi elemente cu privire la sistemul de construcție, adăugându-se celor cunoscute până în prezent, cum ar fi modul de legare a parilor între ei cu ajutorul nuielilor (pl. VII/3). În zona centrală a construcției a fost sesizată o puternică bulversare a chirpiciului (pl. VII/4) unde este posibil să fi existat un stâlp central (pl. VII/4, marcată cu linia punctată și S). O problemă insuficient elucidată este cea cu privire la destinația spațiului dintre P_{43} și P_{17} (pl. VII/2;

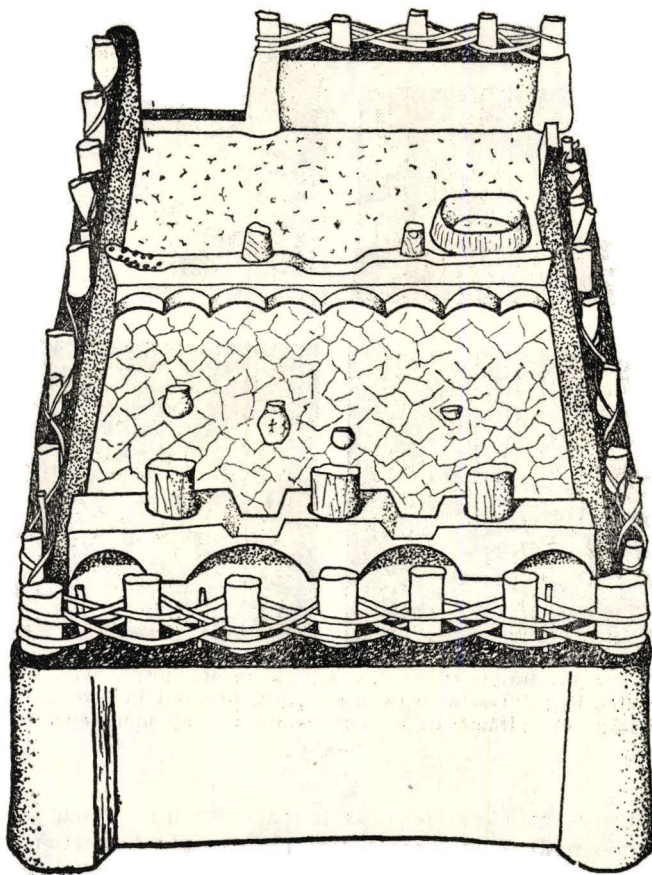
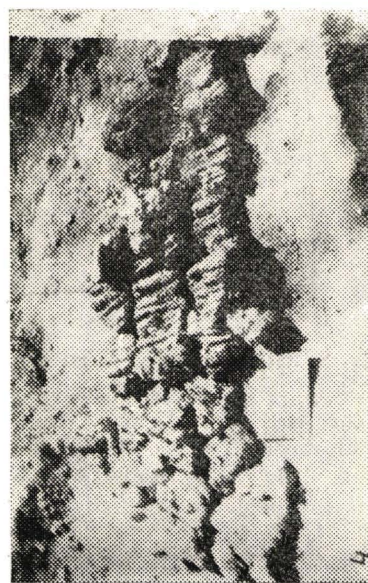
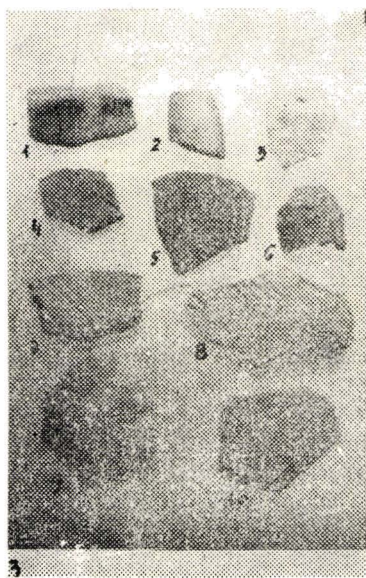
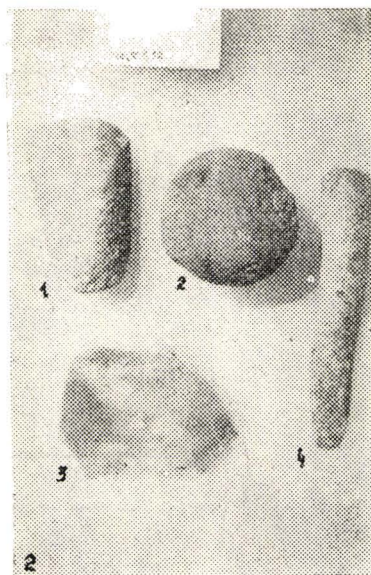

Fig. 4. Parța. Încercare de reconstituire a construcției P₄₀, după observațiile de la -1,45-1,6 m.

XV/1; fig. 3, carou 4). Stratul de pământ amestecat din acea zonă ar fi putut să indice o podea. Între P₄₃ și P₁₇ a fost sesizată o intrare (pl. VII/2, săgeata 1), marcată și de un prag despărțitor. Spre sud (pl. VII/2, săgeata 3) a fost marcată o zonă în care au apărut numeroase resturi de grâne carbonizate (fig. 3, carou 5). Un fragment de bucraniu (pl. VIII/1) a fost situat în zona de sud a construcției, în vecinătatea unui stâlp (pl. VII/2, săgeata 4; fig. 3, carou 1). Dintre piesele mai interesante amintim un capac mare de vas, lucrat din lut cu foarte multă pleavă, rău netezită, încrustat cu alb și pictat cu roșu (pe alocuri s-au păstrat urme de pictură), capac care nu a fost însă ars. El s-a copt o dată cu puternicul incendiu ce a cuprins toată construcția (pl. V/3-4). Deasupra piesei era un idol (în genul celui din pl. XII/2.1), formând împreună un tip de capac deosebit, caracteristic pentru cultura Banatului; la Parța s-au descoperit numeroase asemenea piese⁸, care apar însă și în alte civilizații mai târzii, fiind transmise de cultura Banatului⁹.

Pl. VIII. Parța, P₄₃, detaliu de la bucranii; 2—3) ceramică și obiecte din S₁₀, —1,1 m, nivel cultura Banatului, faza II C; 4) detalii ale structurii unui perete sau tavan de la P₄₃.

Platforma 17 (pl. IV; IX; X; XI; XII; XV/3). A fost descoperită în zona centrală a săpăturii, fiind una din construcțiile importante care prezintă un interes deosebit din punct de vedere stratigrafic. Această construcție aparține nivelului stratigrafic 6 a, însă sub vatra sa au fost găsite urme de locuire din faze mai vechi (fig. 1/3—4). Dimensiunile construcției erau ușor de apreciat deoarece s-au păstrat mai toți pereții la o înălțime de 10—15 cm. Face excepție peretele de

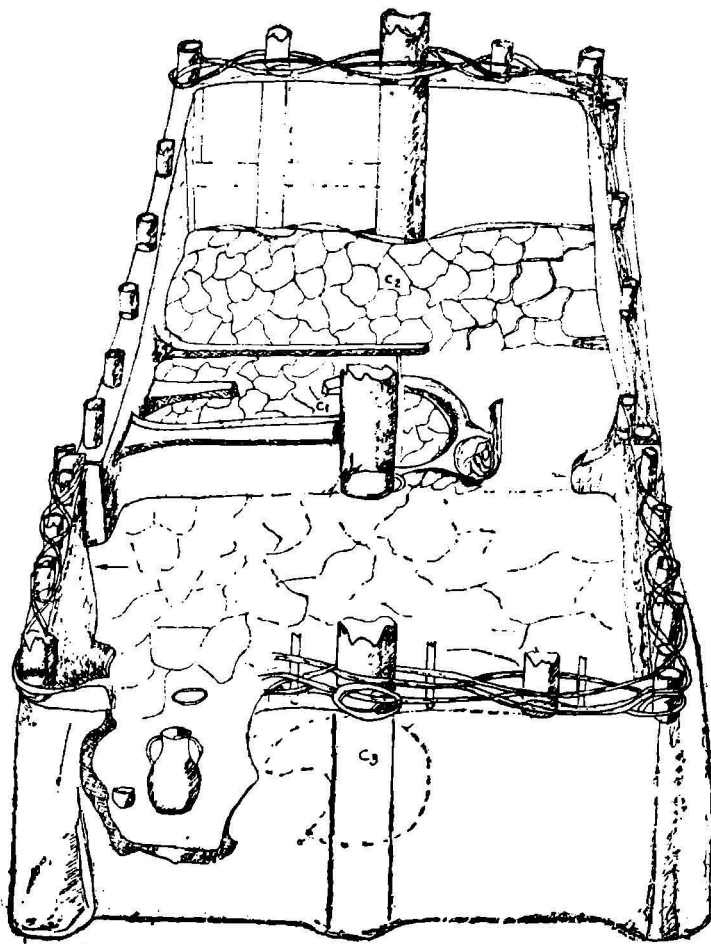
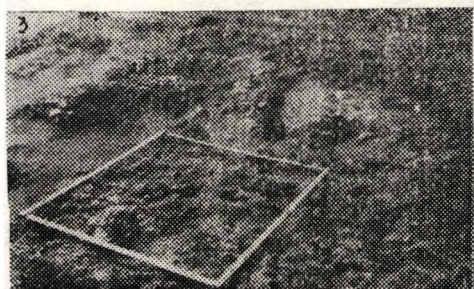
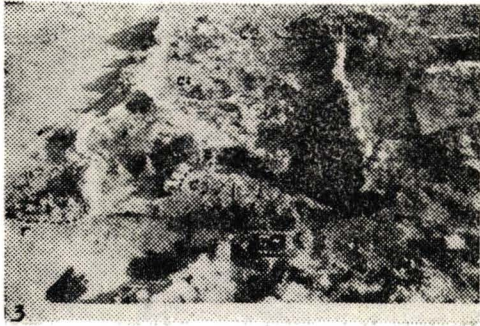
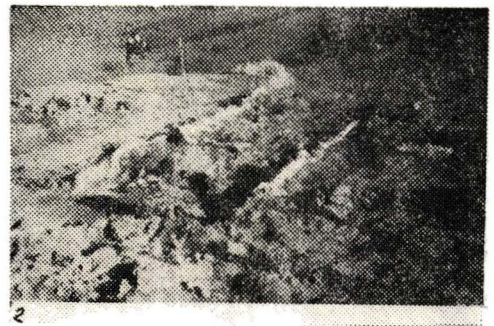

Fig. 5. Parța. Încercare de reconstituirea a locuinței P₁₇, a dâncimea de 1,6 m.

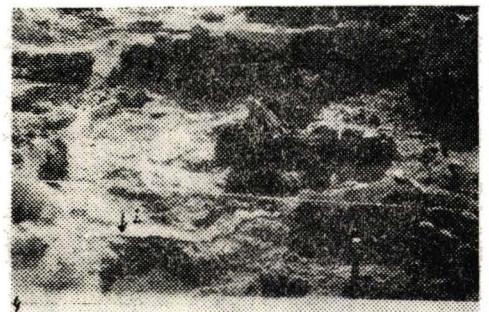
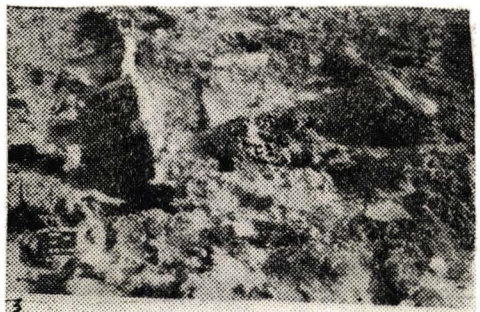
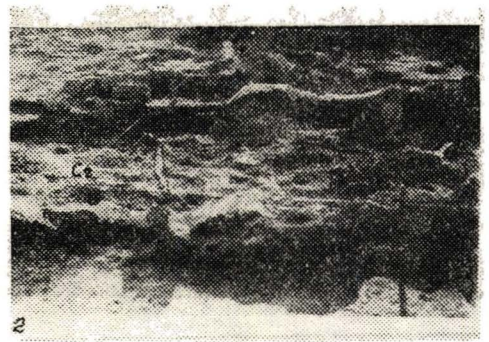
sud, la care s-a identificat stâlpul din colț și un alt stâlp din vecinătatea lui (stâlpul al doilea din colț). Construcția a fost delimitată în S₀, caroul 9—10, parțial în 5 și 14. Această clădire avea dărâmături masive în zona dinspre peretele de vest al încăperii de sud (pl. IX/4—5, marcat de linie punctată) și cel de est (pl. IX/2—4, mai ales 5 unde se văd 4—5 lipituri de la reparații). Lungimea totală a fost de 5 m (pl. X/3; XI/2, 4), întregul spațiu fiind împărțit în două încăperi: una spre sud și alta spre nord. Încăperea de sud era mai îngustă decât cea de nord având dimensiunile de L=2,2 l=1,8 m. Intrarea se făcea dinspre încăperea de nord, ca dovadă existența unui prag lângă un stâlp (lățimea intrării era de 0,8 m fără stâlp), unde podina lipită depășea zona zidului spre o încăpere intermediară sau un spațiu de trecere între P₁₇ și P₄₃. Caseta 1 se găsea lângă un perete scund (nu depășea 30—40 cm), interior. Laturile ei de vest și de sud erau ovale și nu depășeau 5—6 cm înălțime. Caseta avea dimensiunile de 1×0,65 m și se găsea în imediata vecinătate a stâlpului de intrare. Rostul ei este dificil de precizat, însă după toate probabilitățile servea ca vatră de foc pentru încălzit. Caseta 2 cuprindea partea de sud a acestei încăperi, fiind doar simbolic delimitată

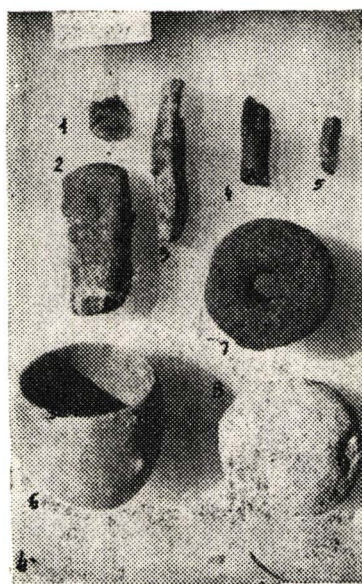
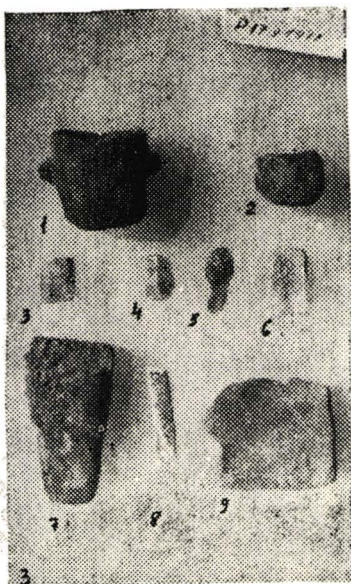
Pl. IX. Parța, P₁₇, detalii din etapele de preparare.

Pl. X. Parța, P₁₇, detalii de pe nivelul de călcare.

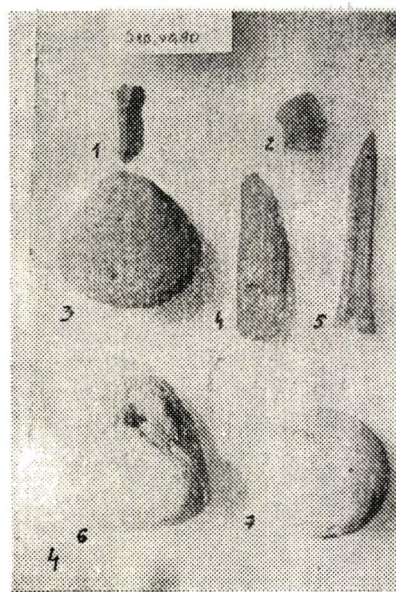
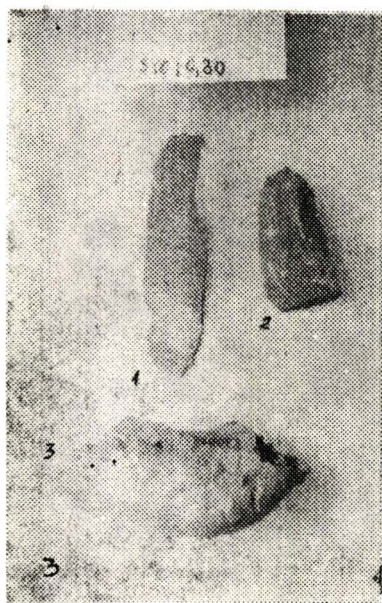
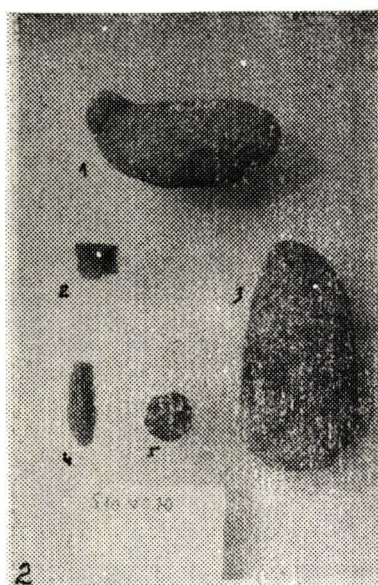
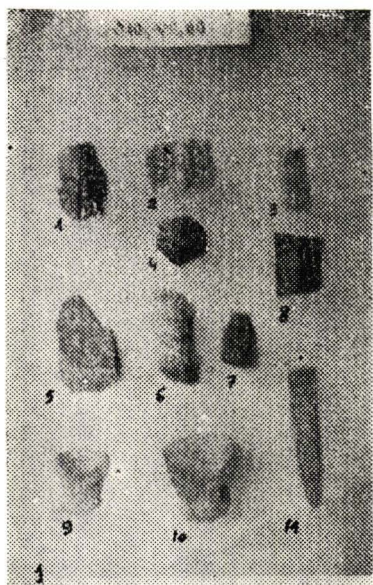

Pl. XI. Parța, P₁₇, detalii de pe nivelul de călcare

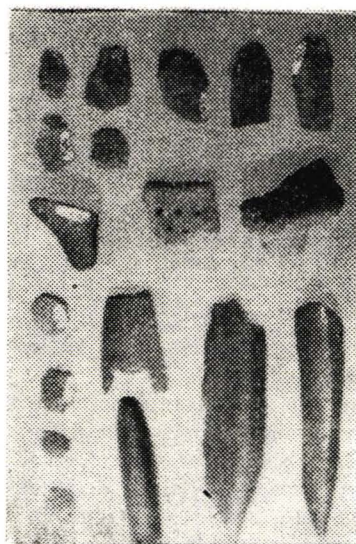
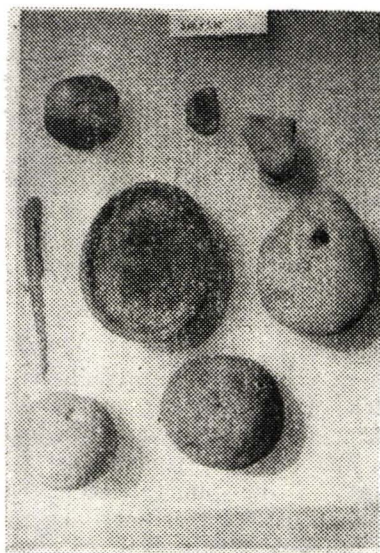
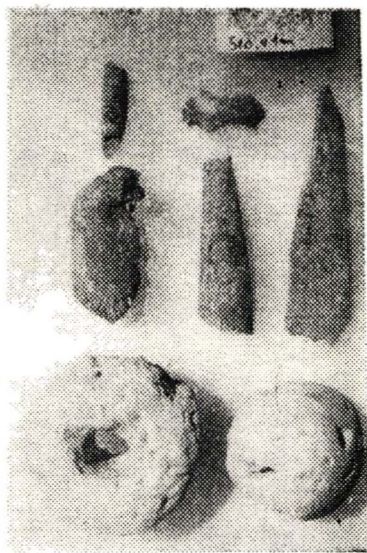
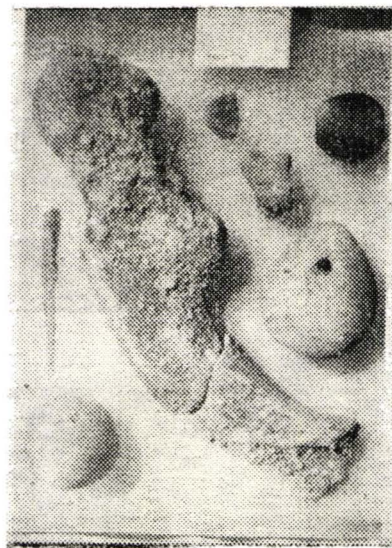
Pl. XII. Pața, obiecte și ceramică din cultura Banatului, faza II B; 1—3 P₁₇; 4) P₄₁.

de o bordură de lut înaltă de 2—4 cm. Fundul ei, fiind lipit cu lut, s-a copt în timpul incendiului. Caseta avea dimensiunile de 1×1,8 m (pl. X/2—3; XI/1—2) și după toate probabilitățile servea ca loc pentru dormit, mica bordură având rostul de a reține poate blănurile, paiele sau țesăturile. Spațiul era suficient pentru o familie, mai ales că se cunosc tipurile de locuințe dintr-o machetă depusă ca

Pl. XIII. Parța, obiecte și materiale din S₁₀, nivel Tiszapolgár.

ofrandă. Mica machetă de la Platia Magula, de lângă Žarkou, din nivel Larissa¹⁰ contemporană cu Vinča A, redă o încăpere unde personajele dorm grupate în jurul cuptorului (pl. XVI a) macheta casei; b) pozițiile în care dormeau personajele¹¹). O asemenea funcționalitate ne imaginăm și pentru construcția de la Parța. Încăperea dinspre nord (pl. IX/6—8), ai cărei pereți s-au păstrat mai bine, avea dimen-

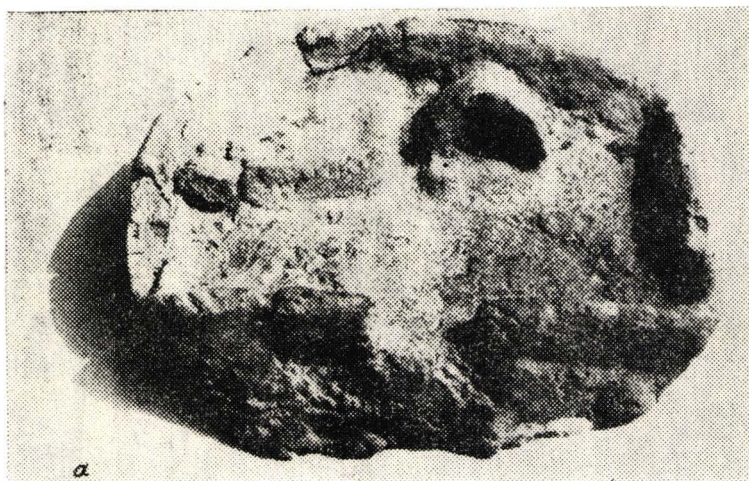
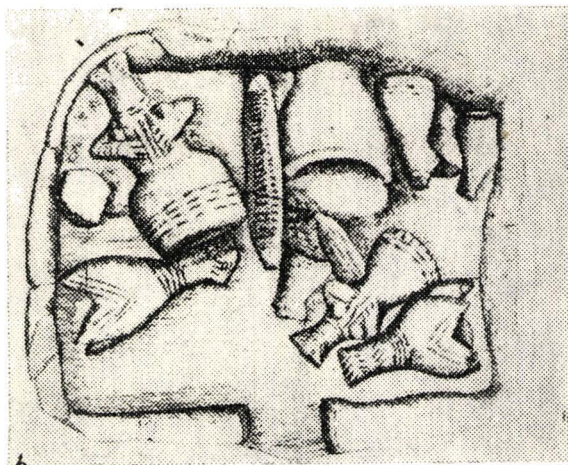
Pl. XIV. Parța, obiecte și materiale din cultura Banatului faza II C.

siunile de $2 \times 2,2$ m. Spre est se află o intrare, iar spre peretele de nord s-au găsit resturile unui cuptor sau ale unei case, din păcate foarte distrusă de incendiu. În vecinătatea ei s-au descoperit mai multe vase, între care și o amforă, un caston și câteva vâscioare, greutăți, bile de praștie și câteva unelte. Dispunerea lor în raport cu cuptorul sau vatra cu margini ne îngăduie să presupunem că încăperea de nord servea ca loc de gătit (pl. X/3; XV/3). Cuptorul sau vatra avea o formă ovală și dimensiunile de $0,6 \times 0,8$ m. Aceasta se găsea lângă intrarea din stânga (pl. XI/3—4). Între dărămăturile peretelui de nord s-au găsit câteva bile

Pl. XV. Parța, 1) vedere dinspre nord, P₄₃; 2) secțiunea S₁₀, B₄₅ prefeudal; 3) detalii cu încăperile și casele, P₁₇; 4–5) detalii de la P₄₀ și P₄₁. Linile punctate marchează conturul încăperilor, vetrelor sau casetelor.

de praștie; de asemenea, și în zona dintre cuptor și colțul de N–E erau greutatea pentru război și bile de lut (pl. IX/1–2). În exterior, la est, între perete și colțul N–E s-au găsit mai multe greutatea pentru războiul de țesut (fig. 3; pl. X/3). Cele câteva imagini luate din diferite unghiuri — din nord-vest (pl. X/1–2), din sud-vest (pl. X/4), din nord (pl. X/3), din sud (pl. XI/1) și din est (pl. XI/2, 4) permit urmărirea detaliilor descrise mai sus. Liniile punctate conturează unele detalii ale complexelor. O parte din inventarul acestei construcții ne permite s-o considerăm o locuință (pl. XII). În colțul de sud-est s-au găsit câteva piese din corn (dălți = pl. XII/1. 2–3.2) folosite pentru prelucrarea pieilor, precum și un capăt de os ce putea fi folosit la decorarea ceramicii (pl. XII/1.1). Ar mai fi de menționat o valvă de scoică, un fragment de brătară (dintr-o valvă de scoică) (pl. XII/3.8); două vâscioare (pl. XII/2.2, 3.1) dintre care unul cu buza crestată, ambele mici, putând fi jucării pentru copii, un toporaș șlefuit (pl. XII/3.7), câteva lame de silex și obsidian (pl. XII/3.3–5) și greutatea de lut (pl. XII/2.3–4) folosite la războiul de țesut sau plasa de pescuit; un fragment de idol cu o cavitate în partea inferioară, de unde rezultă că a fost aplicat pe un capac de vas (fig. 7/1, vezi nota 9).

Pl. XVI. Žarkou, cultura Larissa (după Galls), imagine asupra
modului de folosire a unei locuințe în timpul nopții.

Bordeiul 45. În secțiunea 10 a fost sesizată doar partea inferioară a unui bordei cu ceramică medievală timpurie (pl. XV/2); materialul pl.VI/3). Ceramica este lucrată la roată; ornamentele constau din incizii paralele, în val și cu roțița. În ceea ce privește factura (ceramică cărămidă și brună), profilul buzei, decorul și roata rapidă, precum și arderea puternică, aceste materiale se leagă de cele descoperite în nivelul 2 de la Parța, din campaniile precedente, aparținând perioadei medievale timpurii¹² (secolele XI—XII).

În afara materialelor din complexe a rezultat un bogat material ceramic, osteologic și petrografic din strat. Materialele nu au fost încă în întregime restaurate. Toate materialele descoperite au fost prelucrate (sortate, descrise, inventariate), dar nu s-a ajuns încă la un rezultat căci prelucrarea lor statistică pe carouri, complexe și adâncimi presupune epuizarea cercetării suprafețelor începute și compararea lor pe nivele, adâncimi și complexe¹³. Materialele descoperite la adâncimea de 1,4 m nu ridică probleme deosebite. Uneltele din strat sunt similare celor desco-

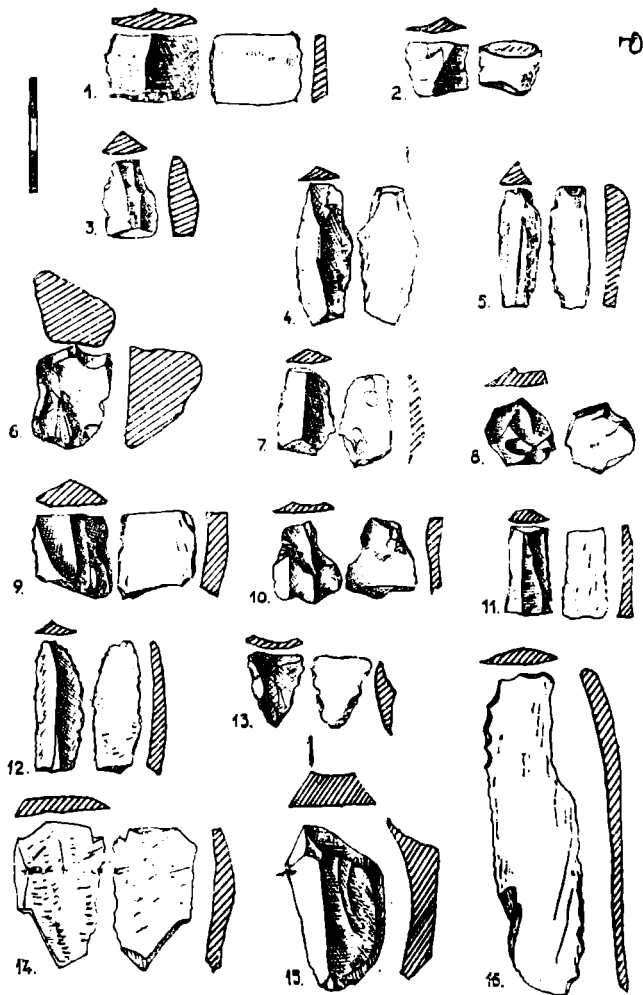

Fig. 6. Parța. Unelte din silex și obsidian din: cultura Tisza-polgár (1—3, 5, 8, 11, 14); cultura Banatului faza II B (6—7, 9, 12, 15); 10 paslmus; plese componente (1—2, 9); unelte cu urme de lustru (1); burghie (3, 10); lame (11); lame retușate (4—5, 7, 12); vârfuri (13); răzuitoare (14); cuțit (16).

perite în complexe (pl. III/3). S-au găsit lame din silex și obsidian (pl. III/1—6, 12), ace de os, unul cu perforația spre vârf (pl. III/7), străpungătoare din corn (pl. III/8), sau os (pl. III/9), daltă din os (pl. III/10), topor (pl. III/14), vâscioare miniaturale (pl. III/15—16, 18) și fusaiole (pl. III/17), fragmente de rășnițe (pl. III/4.1—4), percutor-zdrobitor făcut dintr-un topor știrbit (pl. III/4.2), greutate pentru plasa de pescuit (pl. III/4.5—6). Analizând mai atent materialele cioplite constatăm prezența unui număr de piese componente, retușate (fig. 6/1) sau neretușate (fig. 6/9). În aceeași categorie intră unele lame în formă de trapez (fig. 6/2). Vârfurile folosite la săgeți sunt retușate (fig. 6/13), neretușate (fig. 6/3) și pe așchie (fig. 6/6). Unele au fost folosite ca burghie (fig. 6/14), altele au retușuri abrupte (fig. 6/10). Lamele prezintă diferite forme și lungimi; după secțiunea trans-

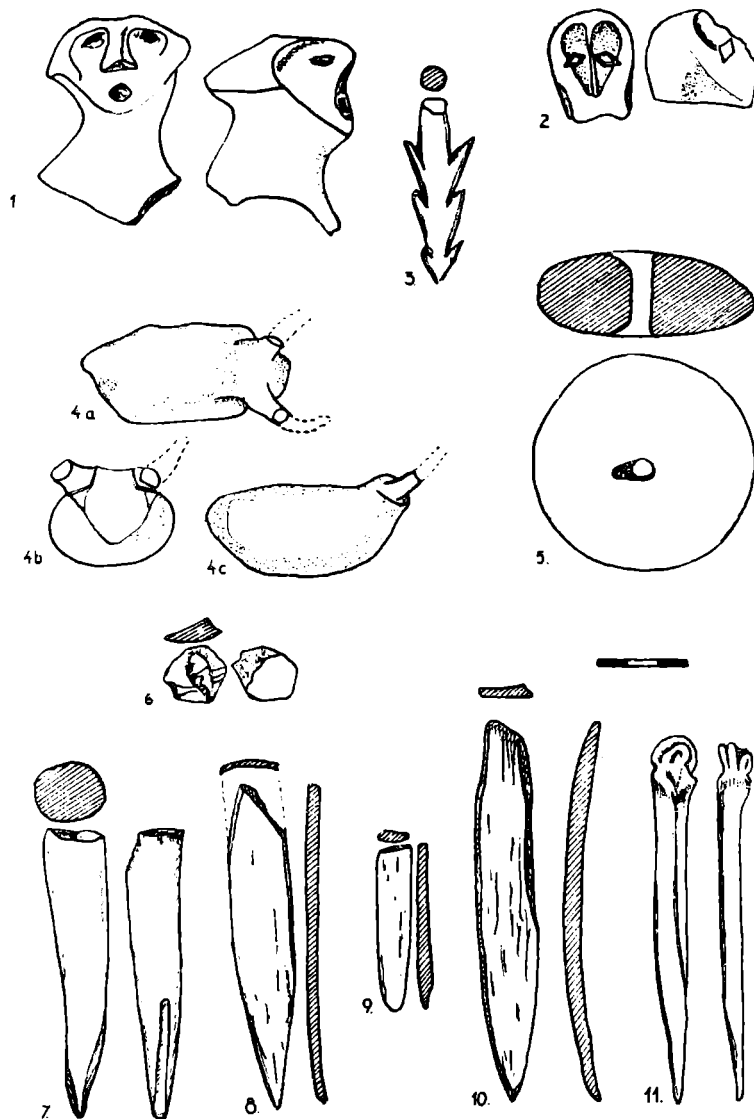

Fig. 7. Parța, obiecte din: cultura Tiszapolgár (4, 6, 9) și cultura Banatului (1, 3, 5, 7–8, 10–11); din platforma 43 (7, 10); din platforma 17 (1).

versală sunt triunghiulare (fig. 6/4–5, 7–12) sau trapezoidale (fig. 6/11). În seria uneltelor cioplite mai pot fi incluse: un cuțit lung de 9 cm, cu retușuri (fig. 6/16) și gratoare discoidale (fig. 6/15, 18). Unelte din os și corn constau mai ales din străpungătoare (fig. 7/7–11). Din albia Timișului a fost recuperată o harpună lucrată din corn (fig. 7/3). Unele piese au fost găsite la 1,6 m (fig. 7/9), altele la –1,7 m (fig. 7/8, 10–11), iar altele la –0,7 m, în nivel Tiszapolgár (din S₁₀, carou 4, –0,7 m). Una dintre greutatea de lut, de formă plată, perforată, asimetrică (fig. 7/5), are urme de sfoară spre partea îngustă, fiind mai ascuțită în acel loc pentru a mări echilibrul piesei fixate în partea inferioară a plasei de

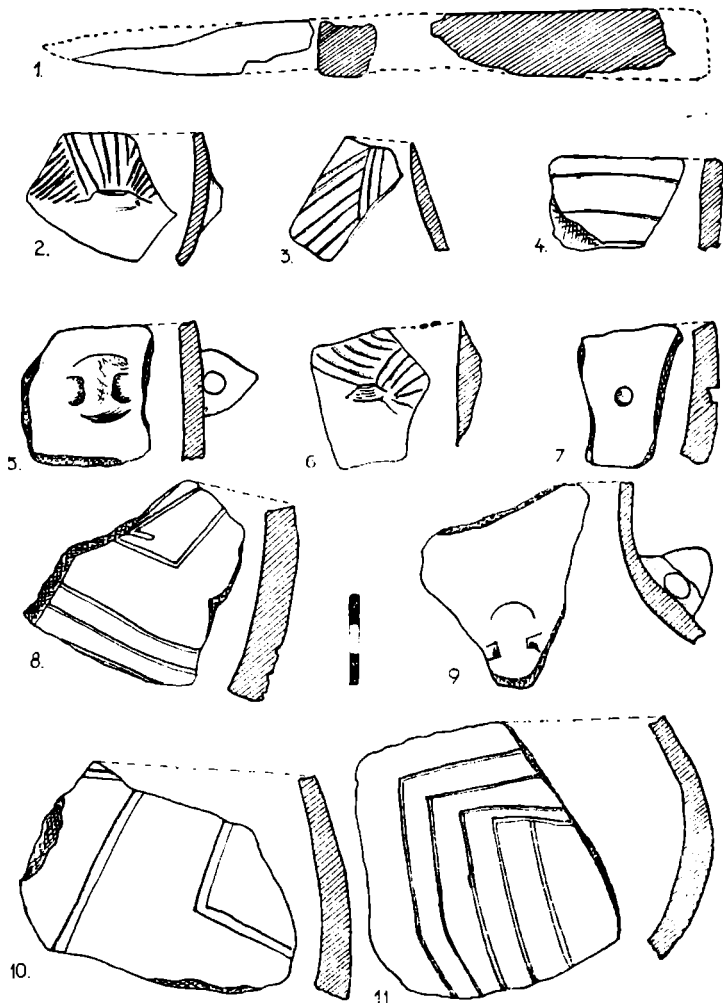

Fig. 8. Parța, fragmente ceramice, cultura Banatului, faza II b.

pescuit. Dintre figurinele de lut, în S₉, carou 10, adâncimea de 1,5 m, în vecinătatea casetei 1 din P₁₇, a apărut un cap antropomorf ce fusese montat pe un capac conic. Piesa are fața pentagonală, nasul lung, ochii reprezentați prin două alveole, gura abia marcată, ceafa trasă spre spate. Piesa este caracteristică pentru idoli din cultura Banatului, masca feței deosebindu-se de cele din cultura Vinča, faza B. Un alt exemplar (fig. 7/2) are fața ovală, în formă de inimioară, ochii marcați de două romburi, nasul reprezentat printr-o creastă, iar orbitele ochilor alungite (descoperit în S₈, carou 4, -1,75; marcaj P. 29078). O a treia figurină reprezintă un taur stilizat (fig. 7/4 a-c) cu corpul abia schițat, spre deosebire de coarne care au fost redată cu grijă. După felul modelării pare o jucărie făcută de copii sau pentru aceștia.

Ceramica. Materialele selectate provin de la adâncimea de 1,4 m, ceea ce corespunde nivelului 6 a, respectiv din faza II B a culturii Banatului. Dintre forme amintim: strachina tronconică cu corpul drept sau curbat (fig. 9/1-2, 5-6); cupa mică, fără picior (fig. 9/2; un fund de vas cu semne (fig. 9/3); un capac cu coarne scurte (fig. 9/7) și câteva vase miniaturale folosite ca jucării, care imită formele

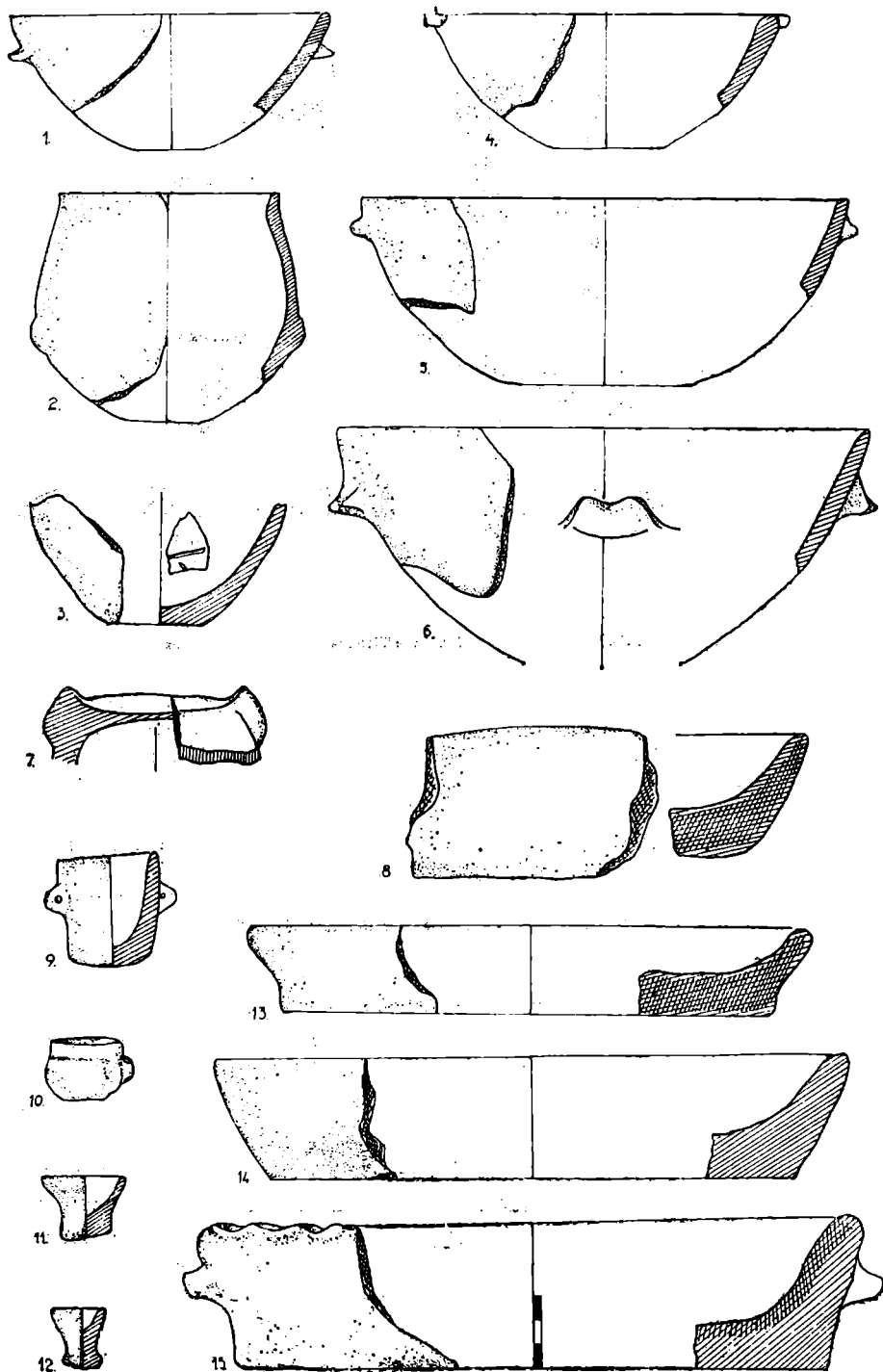

Fig. 9: Parța, fragmente ceramice și vâscoare din cultura Banatului, faza 11 B (1-10, 13-15); cultura Tiszapolgár (11), din secțiune sau din platforma 17 (10, încăperea A).

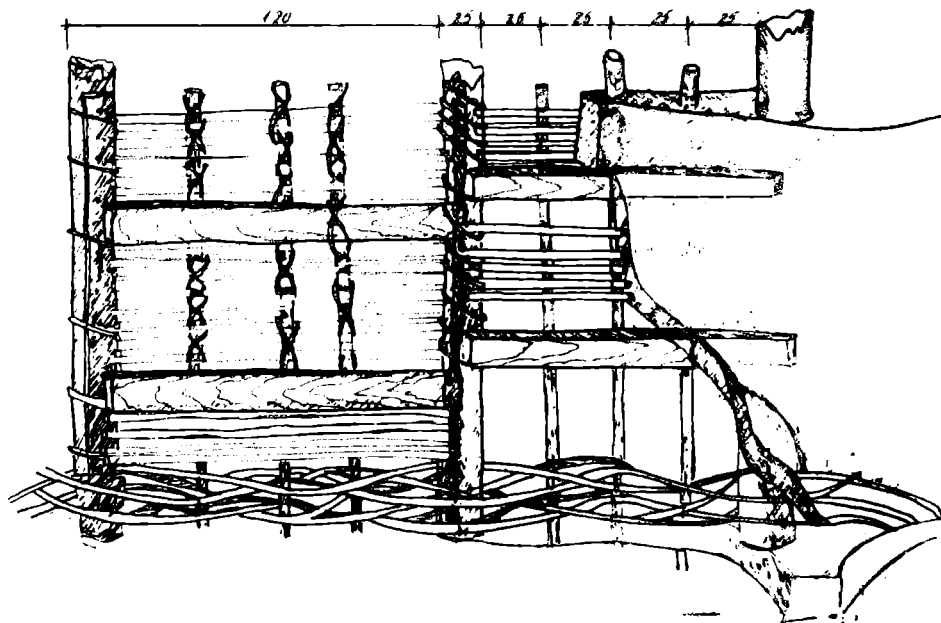

Fig. 10. Parța, detalii de perete din platforma 17, peretele de vest.

vaselor mari; cilindric cu două toarte (fig. 9/1) sau cu o singură toartă (fig. 9/10); două cupe (fig. 9/11—12). Mai numeroase sunt tigăile de pește (fig. 9/8, 14), dintre care una avea marginile alveolate (fig. 9/15). Ornamentele constau din incizii meandrice (fig. 8/3—4, 8, 10—11), dintre care unele mai late; pliseuri (fig. 8/2, 6) și proeminențe ascuțite care amintesc de viitoarele „ciocuri de pasăre” (fig. 8/5).

Campania de săpături din anul 1987 a adus o contribuție deosebită la cunoașterea arhitecturii epocii neolitice. Complexele cercetate atent, mărturiile păstrate în lut permit reconstituirea unor complexe redată în fig. 4—6, aceste imagini reflectând mai mult tehnica de construcție a pereților decât infrastructura. Imaginile definitive ale respectivelor construcții nu vor putea fi prezentate decât după studierea integrală a infrastructurii. Cu ocazia ridicării *in situ* a unei porțiuni din zidul de vest și a casetei 1 din P₁₇, au apărut noi detalii de construcție, care vor permite, la terminarea cercetărilor, reconstituirea ultimei faze de locuire (cea a incendierii), precum și a unor faze anterioare de construcție și funcționare a clădirii (fig. 1/3—4). Acestea sunt, însă, probleme ce vor fi elucidate mai târziu, după încheierea cercetărilor. Sub podina locuinței 17 au apărut urmele unor noi faze, iar pe margini, detalii ale nivelului 7a—c (fig. 1/3). În cazul peretelui de nord situația este mai simplă, exceptând apariția stâlpilor unor noi construcții. De altfel, în podina încăperii de est a lui P₄₀ s-au surprins urmele unor construcții anterioare atestate de prezența unor gropi de stâlpi masivi (profilul AB fig. 1/4), în privința cărora este prematur să ne pronunțăm.

GHEORGHE LAZAROVICI

ZOIA MAXIM

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
Str. C. Daicoviciu nr. 2, 3400 — Cluj-Napoca
ROMÂNIA

FL. DRAȘOVEAN

Muzeul Banatului
Piața Huniade nr. 1
1900 — Timișoara ROMANIA

¹ Gh. Lazarovici, comunicare *Däs neolithisches Heiligtum von Parța*, Xanthi, 1981; Idem, in *Revista Monumentelor istorice și de artă*, 13, 1, 1982, p. 31—39; Idem, in *Documente recent descoperite și informații arheologice*, Acad. R.S.R., București, 1986, p. 11—22; Idem, *Das neolithisches Heiligtum vom Parța und seine sud-öst europäische und sud-vest asiatische Beziehungen*, comunicare Szolnok—Szeged, 1986; Idem, in *ActaMP*, XII, 1988.

² Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A. S. Luca, in *Banatica*, 8, 1985, p. 7—71.

³ Fl. Drașovean, comunicare, Timișoara, 1985.

⁴ Gh. Lazarovici, in *Documente...*, fig. 18; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A. S. Luca, *op. cit.*, pl. XIV/D—E.

⁵ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 478.

⁶ I. Ordentlich, in *StCom Satu Mare*, 2, 1972, 71.

⁷ N. Kalléx — P. Racky, in *The Late Neolithic of the Tisa Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 120, fig. de sus (Berettyóújfalu-Herpály).

⁸ Gh. Lazarovici, in *Tibiscus*, 2, 1972, p. 9, pl. III/4; Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, in *BMN*, 5, 1979, pl. XXI/H 7, 12; G 9, 14; XXIII/A 4; Idem, in *NNU*, 52, 1983, p. 131 și urm., fig. 8/4, 18; 10/20; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A. S. Luca, *op. cit.*, p. 53, p. IV/14.

⁹ Analogii în cultura Tisa timpurie — după noi mai corect este termenul de Szakálhát-Tisa — marcând o trecere firească a unor elemente Szakálhát spre Tisa; aceasta este însă o problemă de terminologie, colegii maghiari preferând, mai nou, termenul de Tisa timpurie — K. Hegedüs — I. Makkay, *Vestő — Mägor, The Late Neolithic* p. 87, 89, fig. 4, 6; p. 96, fig. 16, precum și un capac fără protomă antropomorfă; p. 98, fig. 21. Piese de la Parța sunt însă mai timpurii, apar mai de timpuriu în faza a II-a a culturii Banatului, fiind contemporane cu cultura Szakálhát, pe care o socotim mai degrabă un grup al culturii Banatului decât al culturii Alnöld. Sincronismele pe care le vedem în această problemă sunt: Cultura Banatului, faza II B — Szakálhát timpurie; C. Banatului, faza II C — Szakálhát târziu; cultura Tisa se naște după contactele cu Vinča C (vezi Lazarovici, in *ActaMP*, XI, 1987, p. 33 și urm., iar sincronismele se pot stabili cu cultura Banatului III A, fază născută după contactele cu Vinča C (vezi Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A. S. Luca, *op. cit.*, p. 42—44).

¹⁰ K. I. Galls, in *Antiquity*, LIX, 1985, p. 20—24, fig. a.

¹¹ *Ibidem*, fig. b; pe lavită doarme marea mamă, iar la picioarele ei, soțul; o pereche tânără cu un copil între cupțor și intrare și doi sau trei tineri sau o pereche în colț.

¹² Gh. Lazarovici, in *RMN*, 13, 1, 1982, p. 31—39.

¹³ Prelucrările statistice s-au încheiat pentru S_{e-8} , dar zone din jurul sanctuarului unde sunt edificiile cu caracter sacru nu pot fi comparate cu acestea datorită specificului lor latic.

DER NEOLITHISCHE KOMPLEX VON PARȚA (III)

Zusammenfassung

Die im Laufe der Kampagne von 1987 durchgeführten Forschungen konzentrierten sich auf die nördliche Zone des Heiligtums und hatten zum Zweck die Vorbereitung der Komplexe P 40, P 41, P 42 sowie die Untersuchung der Reste von den Komplexen P 16, P 17, P 43.

Die Plattform 40 ist ein 6—6,5 m langer und 3,5—4 m breiter Bau, der sich in einer Tiefe von 1,45—1,60 m (zwischen dem Bau- und dem Zertrümmerungsniveau) befindet. Es ist dies ein massiver Bau, dessen Innenraum in zwei Zonen aufgeteilt ist: 1/3 im östlichen Teil mit einem Belag, der den Fußboden der Wohnung bildete; 2/3 im westlichen Teil mit einer großen Lehmplatte bedeckt. Eine 40—60 cm dicke Lehmtrümmerschicht bedeckte beide Zonen. Auf allen mit Lehm bedeckten Teilen fand man 2—4 Reparaturschichten, die 1—3 cm dick waren. Die Ostwand war sehr schmal, was eher auf eine Zwischenwand hindeutet, während die Tragbalken sehr massiv waren. Die Nordwand bestand aus senkrecht befestigten Balken und Pflöcken. Das im Innern befindliche Podium hatte höher gelegene Ränder. Auf diesem Podium entdeckte man mehrere Gefäße aus feiner Paste, darunter eine Amphore mit zwei Relieffiguren (die in der Kampagne von 1986 entdeckt wurden). Im östlichen Drittel fand man eine ungefähr 40×70/80 cm große Lehmkassette.

Die Plattform 41 wurde nur teilweise erforscht. Hier wiederholt sich die Lage von P 40, und zwar hatte 1/3 einen Fußboden und auf 2/3 befand sich eine aufgehängte Plattform. Beim Aufheben derselben wird man die Struktur und die Funktionalität bemerken können. Der größte Teil der Wandtrümmer befand sich auf der Plattform, wobei sich einige Teile „in situ“ befanden und die senkrechte Lage auf einer Höhe von cca 30–40 cm bezeichneten. In der südöstlichen Ecke entdeckte man zwischen den Wandtrümmern einen „Mond“ aus Lehm. Im östlichen Drittel fand man eine Lehmkassette, die mit jener aus P 40 ähnelt. Zwischen den Trümmern und auf dem Fußboden, neben der Südwand, im östlichen Drittel fand man mehrere Gewichte von einem Webstuhl und Schleuderkugeln.

Unter den Trümmern der Plattform fand man am östlichen Rand mehrere Gefäße und eine Halskette aus Muscheln (Spondylus), Steinen und Tierzähnen.

Die Plattform 42 wurde nur teilweise erforscht, wobei man feststellte, daß die Wandtrümmer ungewöhnlich dick (cca 50–60 cm) waren. Man untersuchte die Südwand derselben und fand die Spuren eines Grabens für die Grundmauer der Wand.

Die Wohnung 43 wurde vom Timişfluß zerstört und nur eine aufgehängte Plattform und die Trümmer zweier Wände, die „in situ“ über die Plattform fielen, blieben erhalten. Nach der Struktur der aufgehängten Plattform zu urteilen, muß es in Paşa Stockwohnungen gegeben haben. Etwas ähnliches fand man auch bei P 9, wo aber die Höhe, in der die Plattform aufgehängt war, nicht bestimmt werden konnte, so daß es sich dort möglicherweise um einen aufgehängten Fußboden handeln könnte. Unter diesem Bau fand man Gefäße „in situ“ sowie ein Bucranes neben der Südwand oder auf einem der im Südwesten liegenden inneren Pfosten.

Plattform 17 wurde teilweise in der Kampagne der Jahre 1980–1982 erforscht und gehört zum Niveau 6 a. Unter ihr fand man ältere Wohnungsspuren. Der Bau hatte ein 5×1,8 m großes südliches Zimmer und ein 5×2,2 m großes nördliches Zimmer. Im südlichen Zimmer entdeckte man zwei Kassetten: eine mit bewohntem Fußboden und mit einem Rand, der unserer Meinung nach eine 1,8×1 m große Schlafstelle begrenzte; die andere war 1×0,65 m groß, hatte erhobene Ränder und die Ausmaße einer 30–40 cm hohen Kassette und wurde, unserer Meinung nach, höchstwahrscheinlich als Erwärmungsstelle verwendet. Im nördlichen Zimmer fand man einen Herd und in dessen Nähe befanden sich mehrere Gefäße, Kugeln und Gewichte. Für die Funktionalität gibt es eine interessante Analogie in der Makette von Plateia Magula aus der Kultur Larissa.

Zwischen P 17 und P 43 befand sich ein mit Lehm belegter Raum, der im Südwesteck eine Abgrenzung für Körner hatte, in der man zahlreiche verbrannte Körner entdeckte.

Die archäologischen Materialien aus Keramik (Werkzeuge, Schmuck, Gegenstände), Kieselstein, Obsidian und Stein erlauben die Identifizierung zahlreicher häuslicher Beschäftigungen und Handwerke. Das Material aus den in dieser Kampagne erforschten Niveaus stammt aus der Phase II B der Banatkultur, die mit Vinča B 1, frühem Székelyhát und mittlerem Turdaş sowie mit dem Cluj–Cheile Turzii–Lumea Nouă–Komplex (klassische Phase) und mit der Pişcoltgruppe (mittlere Phase) zeitgenössisch ist. Durch die stratigraphischen Bemerkungen aus den letzten Kampagnen und durch die Methode der vergleichenden Stratigraphie wurden folgende Synchronismen festgesetzt:

– Vinča A 3–Alföld – Banatkultur I – frühes Pişcolt; Vinča B 1 – Banatkultur II A – frühe Furugy / Székelyhát-Gruppe – frühes Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă, Vinča B 1/82 – Banatkultur II B – Székelyhát – mittleres Pişcolt – klassisches Turdaş – Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă, Vinča B 2 – B 2/C – Banatkultur II C – spätes Székelyhát – spätes Turdaş – Taulaş – spätes Pişcolt.

In derselben Gegend entdeckte man auch die Spuren eines frühmittelalterlichen Weilers (11–12. Jh.).

DETERMINAREA ANTROPOLOGICĂ A UNUI SCHELET DIN PERIOADA NEOLITICĂ PROVENIT DE LA PARȚA — TELLUL II*

Așezarea neolitică de la Parța — tellul II a intrat în literatura de specialitate în urma cercetărilor întreprinse în anul 1979¹, când au fost precizate stratigrafia și apartenența culturală a materialului descoperit.

Datorită importanței deosebite și problemelor pe care le-au ridicat aceste materiale, în anul 1992 au fost reluate săpăturile în zona centrală a tellului².

În decursul acestei campanii, în nivelul al II-lea, în care apare cultura Petrești, la adâncimea de 0,8 m, a fost descoperit un schelet uman. Acesta este culcat pe partea dreaptă în poziție chirchită orientat E—V, cu capul la E. Membrele inferioare sunt puternic flectate, iar antebrațele sunt flexate pe brațe. Membrul superior drept este dispus paralel cu toracele, iar cel stâng adus sub mandibulă.

Datorită torsionării coloanei în regiunea toraco-lombară, cutia toracică este orientată cu partea ventrală în jos.

Nu au putut fi surprinse nici groapa mormântului, nici obiecte aparținând unui inventar funerar.

Scheletul, bine conservat, a aparținut unei persoane de sex feminin care a decedat la vârsta de 20—21 ani. A avut o talie de 153,5 cm (după metoda Breiting³). Sexul a fost stabilit după aspectul morfologic al oaselor bazinului și craniului. Vârsta s-a determinat prin corelarea persistenței cartilajelor de creștere de la nivelul oaselor lungi cu aspectul dinților. Molarii de minte sunt erupți, rădăcinile formate, dar foramele apicale sunt larg deschise.

Determinarea antropometrică s-a efectuat după metoda Martin³.

La nivelul craniului am prelevat următoarele date metrice și am calculat următorii indici:

Nr. Martin	Date metrice Indici	Parța tel. II Neolitic 20 ani F.	Nr. Martin	Date metrice Indici	Parța tel. II Neolitic 20 ani F.
1	2	3	4	5	6
1	g-op	189	30	b-l	111
2	g-i	170	31	l-o	100
2a	n-l	165	31 ₁	l-l	74
3	g-l	184	31	l-o	37
3a	n-l	182	7	ba-o	34

* Mulțumim domnului Florin Drașovean, arheolog la Muzeul Banatului, pentru că ne-a pus la dispoziție scheletul, spre determinare, ca și pentru descrierea mormântului.

1	2	3	4	5	6
8	eu-eu	135	16	lăt. orif. occipital	28
17	ba-b	136	45	zy-zy	114
5	n-ba	111	40	ba-pr	98
20	po-b	122	48	n-pr	62
9	ft-ft	95	47	n-gu	112
10	co-co	115	43	fmt-fmt	110
11	au-au	112	46	zm-zm	96
12	ast-ast	110	62	ol-sta	45
23	circumf. orizont.	523	63	emu-emu	38
25	arc n-o	384	55	n-ns	48
25a	arc n-l	342	54	înălț. orif. nazal	18?
26	arc b-n	135	51	mf-ek	35
27	arc b-l	120	52	înălț. orbit.	33
28	arc l-o	129	50	mf-mf	23
28 ₁	arc l-l	82	43 (1)	fmo-fmo	92
28 ₂	arc l-o	37	Ic	<u>eu-eu</u> g-op	72,5
29	n-b	115	Ivl.1	<u>ba-b</u> g-op	73
Ivl ₂	<u>po-b</u> g-op	64,5	Ip	<u>enm-enm</u> ol-sta	84,4
It ₁	<u>ba-b</u> eu-eu	100,7	38	capacitatea craniană	1494 ± 100 cm³.
It ₂	<u>po-b</u> eu-eu	90,3	65	kdl-kdl	101
Itf	<u>ft-ft</u> co-co	82,6	66	go-go	85
Ift	<u>ft-ft</u> eu-eu	70,4	67	lăt. bimenton	42
Tea	<u>ast-ast</u> eu-eu	81,4	69	I.d.gn	29
Ifpl	<u>b-l</u> n-b	96,5	69(1)	înălț. ram. or la foram. ment.	28
Icf	<u>n-b</u> arc n-b	85,2	69(3)	lăt. mand. la foram. ment.	13
lcp	<u>b-l</u> arc b-l	92,5	70	înălț. ram.	53
Ig.o	<u>b-l</u> arc l-o	76,7	71(1)	lăt. min a ram.	34
Ic.o	<u>lăt. orif. occi.</u> ba-o	82,3	71a	lung. kdl-co	31
Te.j.	<u>zy-zy</u> eu-eu	84,4	79	Unghi mand.	109°

1	2	3	4	5	6
If.s	<u>u-pr</u> <u>zy-zy</u>	54,4	Ir.	<u>lăț.min.for.mat.</u> <u>lnălț.r.or.for.m.</u>	46,4
If.t	<u>n-gn</u> <u>zy-zy</u>	98,2	Iram	<u>lăț.min.a ram.</u> <u>lnălț. ram.</u>	04,11
I.n.	<u>lăț.nas</u> <u>n-ns</u>	52,1	IIm	<u>go-go</u> <u>kdl-kdl</u>	84,1
I.o.	<u>IN. orbitel</u> <u>mf-ek</u>	97,1			

Forma craniului în normă verticală este pentagonoidă, iar în normă occipitală are aspectul de bombă.

Datele metrice ale neurocraniului definesc un craniu foarte lung, cu o lățime și o înălțime mijlocii. Indicii cranieni îl definesc ca doliocran, ortocran și hipsicran. Reliefurile musculare sunt slab pronunțate. Fruntea este îngustă, dreaptă ortometopă. De menționat că osul frontal este mai lung decât parietalul, deși de obicei și în special la femeile tipului mediteranoid este invers⁴. Se remarcă o bombare a occipitalului, fenomen cu o deosebită semnificație în determinarea tipologică.

Capacitatea craniană, determinată după Jorgensen, ne indică aristencefalia.

Masivul facial

Înălțimea superioară și totală a feței se încadrează în grupa mijlocie. Sub aspectul lățimii fața este foarte îngustă, indicele facial total fiind caracteristic tipului hiperleptoprosop. Indicele facial superior este propriu tipului mezen. Nasul este scund, având o lățime mijlocie. După indicele nazal se încadrează în tipul camerin.

Orbitele au formă rectangulară, sunt foarte înguste și au o înălțime mijlocie.

Scheletul postcranial

La humerus am prelevat următoarele date metrice și indici:

Nr. Martin

Dimensiuni

1) lungimea maximă	stânga 280 mm	dreapta 290 mm
4) lățimea epifizei inferioare		51 mm
5) diametrul maxim al diafizei		22 mm
6) diametrul minim al diafizei		16 mm
7) circumferința minimă a diafizei		53 mm

Indicele de robustețe (7 : 1) este de 18,9 și caracterizează tipul gracil, iar indicele secțiunii diafizare (6 : 5) este de 72,7 și ne indică platybrachia.

La femur am obținut următoarele date metrice:

Nr. Martin

Dimensiuni

1) lungimea maximă	396 mm
2) lungimea funcțională	390 mm
6) diametrul sagital al diafizei	24 mm
7) diametrul transversal al diafizei	23 mm
8) circumferința la mijlocul diafizei	71 mm
9) diametrul transversal în 1/3 superioară	25 mm
10) diametrul sagital în 1/3 superioară	19 mm

Indicele de robustețe ($6+7 : 2$) este de 13,08
 Indicele lungime — grosime ($8 : 2$) este de 18,2
 Indicele pilastric ($6 : 7$) este de 104
 Indicele platimetric ($10 : 9$) este de 76
 Prin urmare, femurul este platimer și prezintă un pilastru slab dezvoltat.
 La tibie am prelevat următoarele date metrice:

Nr. Martin	Dimensiuni
1) lungimea maximă	300 mm
8) diametrul sagital la mijlocul diafizei	22 mm
8a) diametrul sagital la nivelul găurii nutritive	27 mm
9) diametrul transversal la mijlocul diafizei	19 mm
9a) diametrul transversal la niv. găurii nutritive	25 mm
10b) circumferința minimă a diafizei	78 mm

Indicele lungime — lățime ($10b : 1$) este de 26
 Indicele diametrelor mijlocului diafizei ($9 : 8$) este de 86,3
 Indicele cnemic ($9a : 8a$) este de 92,6 și ne indică tipul euricnem
 Întregul schelet este gracil, cu inserții musculare slab reliefate.
 Diagnostic tipologic

Datele metrice și indicii, precum și aspectul morfologic ne indică tipul mediteranoid.

În aria petreșteană sunt cunoscute doar câteva morminte, care sunt orientate SE — NE⁵.

Singurul schelet provenit din cultura Petrești care a fost determinat antropologic⁶ a aparținut unei femei de tip mediteranoid.

Pe baza cunoștințelor de care dispunem până în prezent putem susține că purtătorii culturii Petrești au fost de tip mediteranoid.

MARIUS MUNTEAN

Șef de lucrări la disciplina de Anatomie a
 U.M.F. Timișoara

HORIA VERMEȘAN

Șef de lucrări la disciplina de Ortopedie a
 U.M.F. Timișoara

NOTE*

¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj 1979, p. 166—168 și 204; *Idem*, *Importuri Tisza-polgar în așezarea Sălcufană de la Cuptoare — Sfogea*, în *Banatica* VI, p. 39; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, S. Luca, Complexul neolitic de la Parța, în *Banatica*, VII, 1984, p. 42; Fl. Drașovean, Cultura Vinča, fazele C și D în Banat, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991, p. 60, 61, 62, 66.; Gh. Lazarovici, Parța, ob 2, n *Cultura Vinča în România* p. 67—69.

² Săpătură condusă de Fl. Drașovean. A fost deschisă o suprafață de 10×10 m, care a fost cercetată în 1992 până la adâncimea de 0,8 m.

³ Martin R. — Saller K., *Lehrbuch der Anthropologie*, I—IV. Fisher Verlag, 1957.

⁴ C. Maximilian, *Sărata—Monteoru, Studiu Antropologic*, Editura Academiei R.P.R., 1962.

⁵ I. Paul, *Cultura Petrești*, Editura Muselon, București 1992, p. 115—116.

⁶ Maria Cristescu, *Die anthropologische Untersuchung des bei, Salzburg (Ocna Sibiului) gefundenen, zur Petrești-Kultur gehörenden Skelettes*, în *Forschungen* 6/1963, p. 131—135.

* Acest articol va fi publicat în lb. germană, în anuarul muzeului din Nyregyhaza (Ungaria).

RESEARCH HISTORY

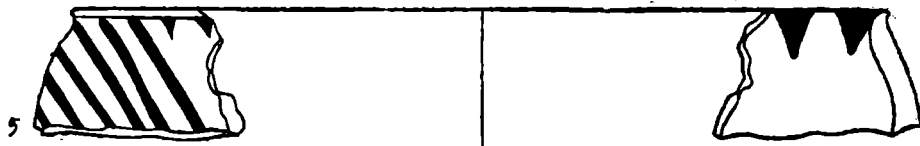
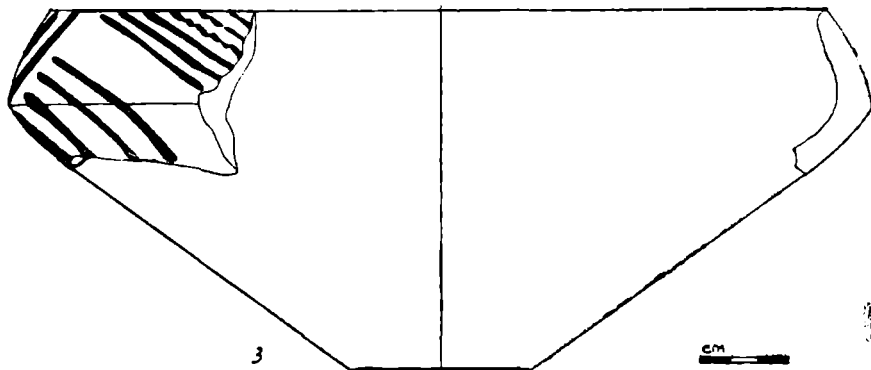
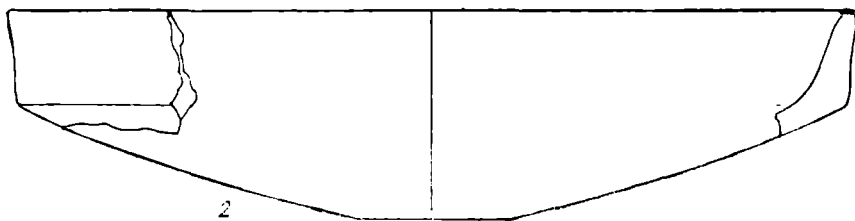
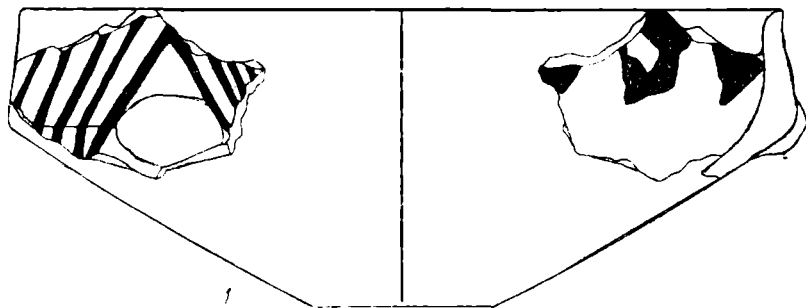
In the middle of the fourth millennium B.C., the civilization from the interior Carpathian arch developed superb painted ceramics. These were known under the names of "the culture with west Romanian painted ceramics" (Der westrumänische bemaltkeramische kulturkreis: NESTOR 1933, 25–29), "the culture with central Transylvanian painted ceramics" (Die mittelsiebenbürgische bemaltkeramik: SCHROLLER 1933, 25–29), "the civilization with painted ceramics from the west – dacian circle" (BERCIU D. – BERCIU I. 1946, 53–63; 1949, 4, 11, 41), "the Petrești type" (BERCIU D. – BERCIU I. 1949, 41), and finally, the Petrești culture (BERCIU 1961, 24, 25, 26). The Petrești culture engaged an entire group of specialists who were successful in interpreting many aspects associated with evolution, chronology, the function of this civilization and the affiliations with the culture which thrived in the geographical space neighbouring its area of evolution (BERCIU D. – BERCIU I. 1946, 53–60, 63; 1949, 11–18, 41–42; BERCIU 1961, 24–25, 27, 29; VLASSA 1963 and next 485 and next; PAUL 1965, 294–301; 1965a, 5 and next; 1967 3–22; 1968; 1969, 33–70, 82; 1969a, 325 and next; 1970, 97–104; 1975, 9–16; 1977; 1978; 1981; DUMITRESCU 1961; 1966; 1968; 1972; ALDEA 1974; MARINESCU-BÎLCU 1977; DRAȘOVEAN-LUCA 1990; KALMAR-MAXIM 1991, 137–140).

Research has revealed that the area of extension of the Petrești culture is reduced to Transylvania, where evidence of over sixty one settlements remain (PAUL 1978, 15, plate LIII).

Beginning in 1968, surface collections gathered in Banat, on the territory settlement from Parța Tell II (Parța west), by A. Agotha, K. Germann and F. Resch, led to the discovery of ceramic fragments unique up until that date. These artifacts were attributed to the Petrești culture (LAZAROVICI 1976, 1/5–7; 1979, 166–167; 1981, 139). Other Petrești materials, including a painted sherd found by F. Medeleteș in the village cemetery of Foeni in 1979 (MEDELEȘ 1987, 132 and note 71), were added to the collection. Subsequent Petrești materials were discovered in other sites and will be discussed in this paper.

1. Chișoda Veche

Between 1976 and 1981, in the region known to locals as "Livezi", O. Radu began research describing the type of habitat and stratigraphy of the site, bringing to light a rich and variant inventory of ceramics, lithic and bone. In the second stratum a ceramic fragment, reddish-purple in colour, well polished and burned twice attracted special attention of O. Radu. Belonging to a bitronconial sauce-

Pl. I

pan the sherd has a handle on its shoulder, oval in shape. The exterior decor, executed using the painted technique, is composed of cherry red Chevron lines. Scalene triangles oriented with their tips downward are executed inside the vessel near the lip region (pl. I/1).

Other materials having affiliation with the Petrești culture have been found in the second stratum (thanks to Mrs. O. Radu for the courteous offer of the finds for publication). The materials in question consist of a well polished, black ceramic fragment from a saucepan with the sholder slightly, checkered; some pieces from several bitronconic vessels and a band-handle with slightly raised sides attached to the lip of the vessel, similar to finds from other Petrești sites (DRAȘOVEAN – ROTEA 1986, pl. VI/8 and note 46; and Mintia, unpublished). Additional Petrești materials found at the site cannot be included in this discussion because of their unknown stratigraphic locations. This resulted from two human errors — the loss of the site field notes and the occidental switch of labels by personnel in the storage depot. At this point in time, it would seem that the Petrești finds do not belong to stationary complexes but appear as "imports" in the second stratum, belonging to the Vinča culture, Phase C.

2. Foeni

Surface collections gathered in the Roman Orthodox cemetery located in the west part of the village on a terrace left of Timișat, led to the discovery of Neo — Eneolithic ceramic fragments, among them a sherd painted with thin cherry red lines (pl. IV/1; LAZAROVICI 1979, 167; 1981, 39; 1985, 43; MEDELEȚ 1987, 132 and note 71; DRAȘOVEAN 1991, 60).

Between 1991 and 1992, seventy square meters were researched in order to understand stratigraphic position and cultural context in which painted materials appear. Among the group members were Florin Gogâltan, Mircea Mare and the author. The archaeological deposit had a thickness of 1.6 m. The Neolithic stratum — covered by a very thin bronze age cultural layer — was enclosed between 0.5 and 1.6 m. This in turn is divided in to three levels: 0.5 m to 0.6 m; 0.6 m to 1 m; 1.0 m to 1.6 m.

Surface dwellings, analyzed only on the area excavated, were discovered in the first level at a depth of 0.55 m, in the second level at 0.9 m and in the last level at 1.5 m.

The dwelling from the upper level, disturbed by another bronze age dwelling, had the floor constructed directly on the ground. As far as can be determined, the walls were constructed from twigs over which a thick layer of clay mixed with hacked straw and chaff was applied. The shape of the dwelling, orientation, or division into rooms cannot be described due to the poor state of conservation and the restricted size of the excavation.

Even less information is known about the dwellings in the last levels because insects destroyed the greatest part of the soft ash-like soil that made up the unburnt floor. The absence of post holes and foundation trenches made it impossible to determine the orientation of the dwellings. What can be noted with accuracy is the fact that each dwelling had an oven. The presence of an oven was suggested by a well preserved hearth. The hearth wass parially burned at the mouth of the oven and under the floor, where a colour change from brick red to yellow was identified. Fragments of thick and fine vessels were discovered almost glued to each other under the oven hearth of dwelling number five.

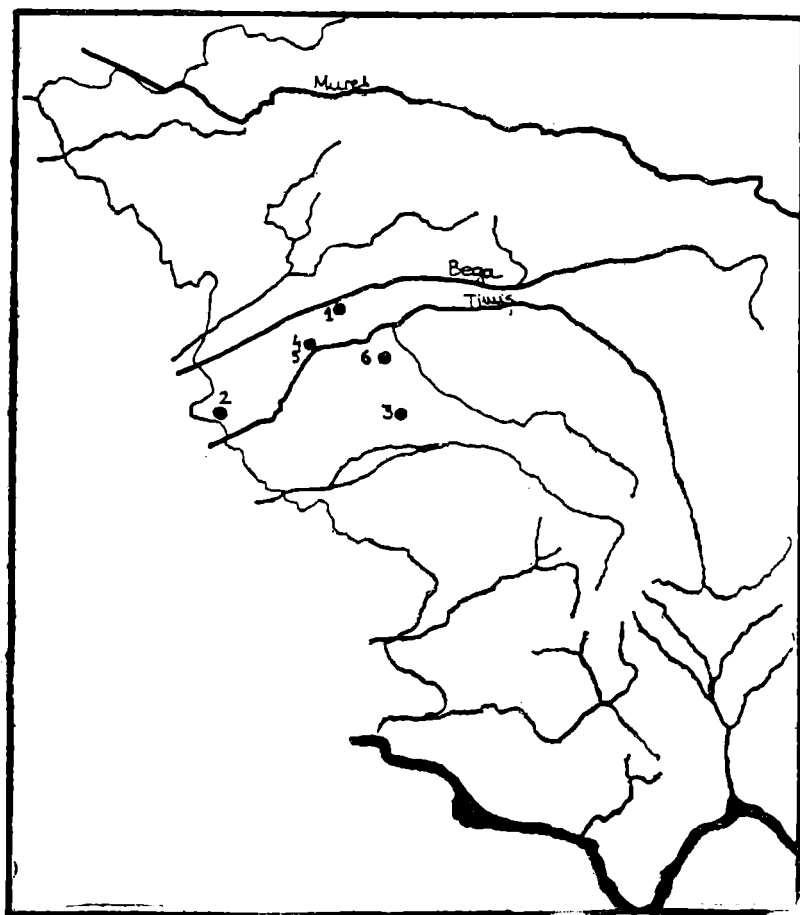

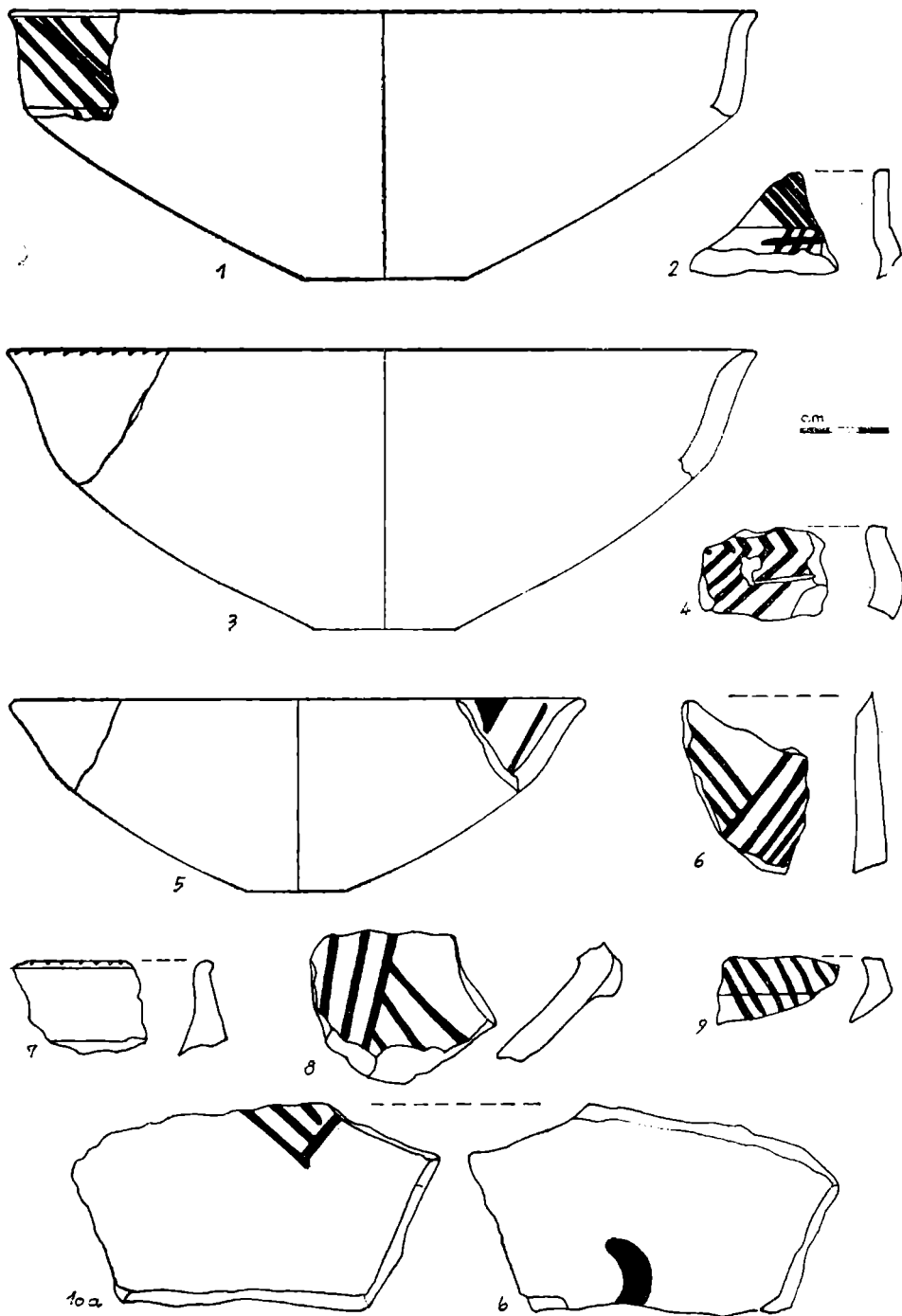
Fig. 1

Upon the completion of the essential study of the materials found, differences among them were not perceived. Therefore, the material is presented in the following categories: tools and ceramics. The ceramic material, ordered according to depth, embraces the entire range of ornamentation and most dispersed shapes. Figures 2 and 3 illustrate their synthetic distribution.

The tools, small in number, are represented by two axes, one trapezoidal with a plane-convex section (Pl. IX/7), the other one perforated (Pl. XV/5); a blade worked from a coffee coloured silex with the active side polished due to usage, possibly as a retouched component part from a sickle (Pl. XIV/8), and three bone awls (Pl. XV/2).

Of special interest is the unique marble artifact from plate XIII/6. It is perforated and could have served as a pendant, amulet or button.

Ceramics are divided into the three well known categories: use, semi-fine and fine.

Pl. II

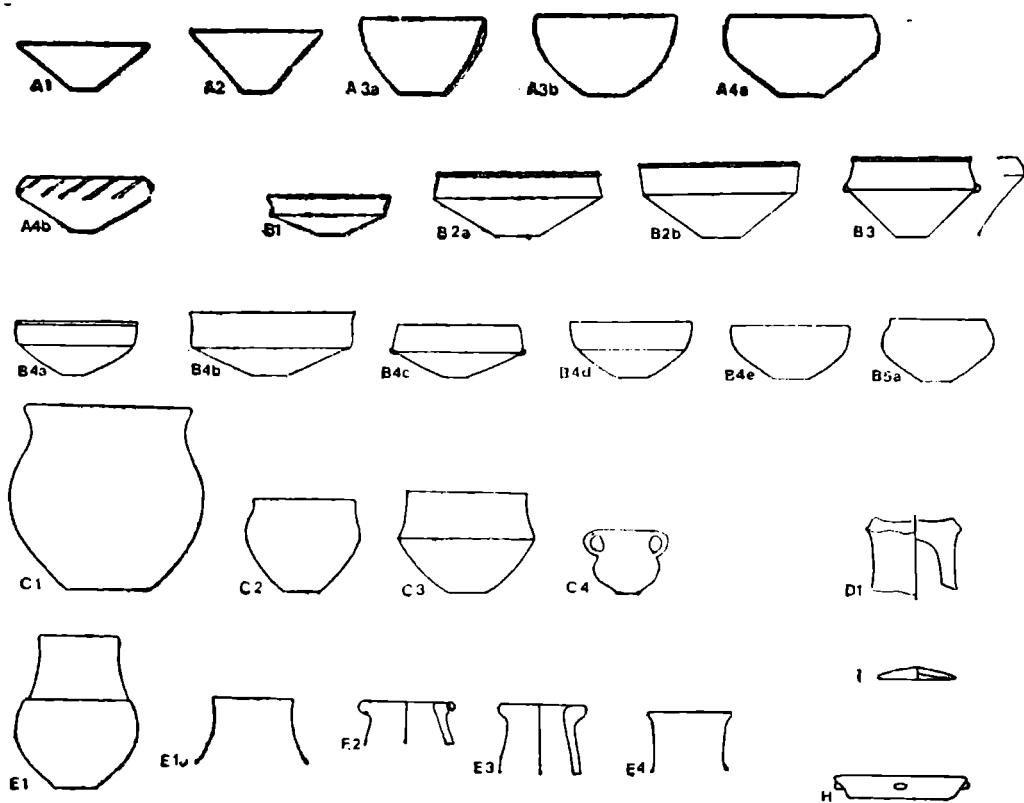

Fig. 2

The thick type ceramics are created from a pure fine paste mixed with fine sand, occasionally mixed with ground ceramics, and well burned acquiring dark colours. In some cases, possibly due to a layer of colour, the surface of the sherd has a light ash white appearance. However, there are also ceramic fragments whose surfaces are covered by a well polished cherry red coloured slip.

Various vessels have been identified from the site: bowls with inward lips (Type A4a: Pl. XII/1); pots (Type C1, C2: Pl. XIII/1, XV/11); amphorae (Type E 1); trays (Type H 9); pots with two handles (Type C 4: Pl. VI/1, XI/7); cups with cylindrical legs (Type D 1: Pl. XII/2) and lids (Type I: Pl. V/9).

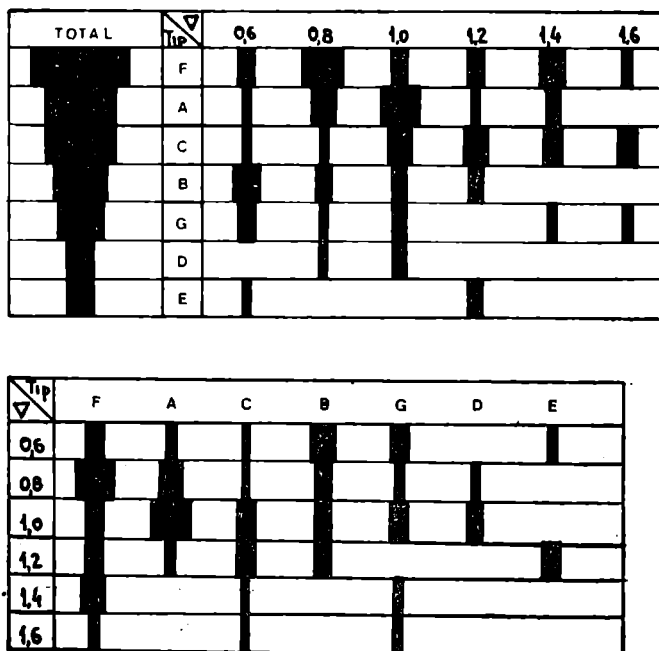

Fig. 3

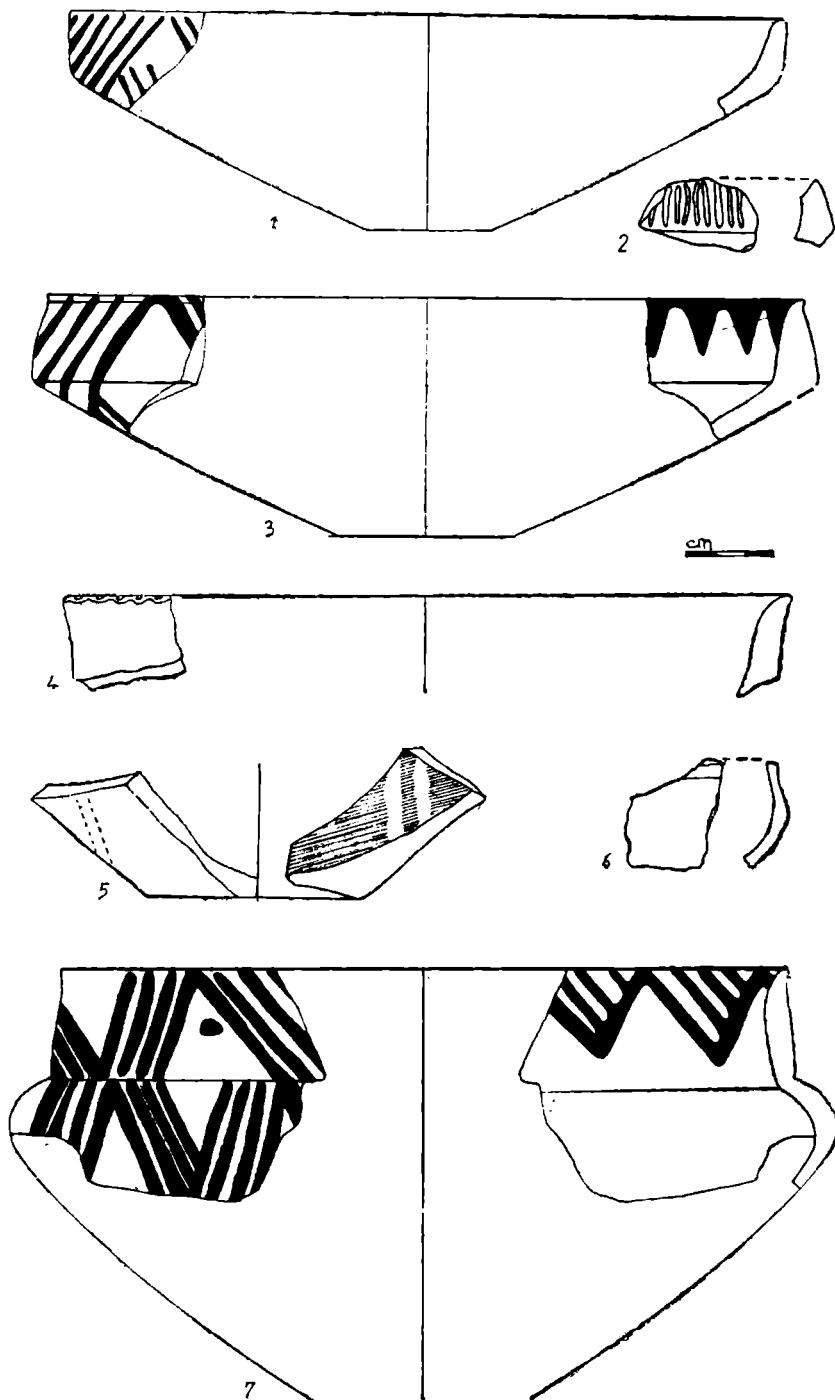
Ornaments on functional ceramics are reduced to alveoli on the spout (Pl. XIII/1) and wide incisions (Pl. V/9, XII/2). In some rare cases spatula marks can be considered decorative (Pl. V/1).

Semi-fine and fine ceramics are more abundant in comparison with thicker ceramics. The majority of ceramic fragments originate from small and middle sized vessels created from a pure, well kneaded paste mixed with fine sand and mica. The 11 burned ceramics in this category appear in various colours, including black, ashy black, orange and chestnut. In some cases, the superior part of the vessel is black while the inferior part is reddish-chestnut in colour. Chery red and well polished, milky brown coloured ceramics are also found in association with the above.

The fine and semi-fine ceramics forms are represented by a simple bowl (Type A); profiled (Type B); pot (Type C) and amphora (Type E).

The simple bowl has the following variations: A 1 — stumpy with a tronconic shape (Pl. VII/8); A 2 — tronconic with curved walls (Pl. IV/9; XII/5; XIII/2; XV/10); A 3a — tronconic with tall arched walls (Pl. VII/6; XII/3); A 3b — semi-spheric (Pl. XV/6); A 4a — rounded shoulder and an inward lip and A 4b — strong inward lip (Pl. VI/5; X/1).

The profiled bowl is the most abundant shape and is characteristic of semi-fine and fine ceramics. They have the following variations: B 1 — stumpy, bitronconic with a relieved shoulder and an outward lip (Pl. V/4); B 2a — stretched bitronconic with a profiled lip (Pl. V/1; VI/1); B 2b — stretched bitronconic with the superior end slightly outward and a profiled lip; B 3a — deep bitronconic with a profiled lip (Pl. VII/3; VIII/2); B 3b — deep bitronconic with the inferior part slightly curved and an inward short lip (Pl. IX/1); B 4a — stumpy with a relieved shoulder, a slight inward arched superior end and a profiled lip (Pl.

Pl. III

IV/8; V/6; VIII/1; XI/5): B 4c — stretched bitronconic (Pl. VIII/3); B 4d — stumpy with a relieved shoulder and an outward curved superior part (Pl. V/3; VI/3; VI/8; VII/9; IX/2; IX/3; XI/1; XIV/1, 3, 4); B 4e — stumpy with an outward superior end (Pl. VI/9; IX/6; XI/4); B 5a — medium height, rounded shoulder and a slightly outward lip (Pl. V/7). The presence of saucerpans with a start of checkering has to be noted.

The pots have the following variations: C 1 — deep and fat with an outward lip; C 2 — deep with a slightly profiled lip (Pl. XIII/3, 8); C 3 — bitronconic; C 4 — stumpy with two handles “pulled” from the lip (Pl. IV/5).

The amphorae have a globular body with a tronconic neck (Type E 1: Pl. X/8) or a cylindric neck with an outward lip (Type E 4). Several fragments categorized as types E 2 (Pl. V/11; X/5) and E 3 (Pl. V/8) can be part of supports of a tronconic shape.

The cups with cylindrical legs (Type D1: Pl. XII/2), lids (Type I: Pl. V/9) and the so-called “fish-trays” (Type H) complete the index of forms.

Petrești ceramic ornaments found at Foeni (Fig. 3) are composed of the following types: type A, alveolate; type B, notches; type C, folds (pleated); type D, wide grooves; type E, incisions; type F, polished ornaments; type G, decorations made using painted techniques.

Polished ornament type F is most frequent at 27% of total ornamentation. This is followed by alveolate and folds (pleated) each at 19%; notches, 15%; painted decoration, 8%; wide grooves and incisions each at 6%.

The alveolate ornaments are carefully executed on the lip of the vessel (Type A 1, A 4: Pl. VI/1; IX/1; X/6; X/8; XI/5; XIII/1), on the bodies oriented parallel with the lip (Type A 5: Pl. VII/) or oblique, associated with the grooved decoration (Type A 6: Pl. VI/5).

Type B ornament, or notches, are executed on the lip (Type B 1—B 3: Pl. V/1; VII/9; VIII/1, 4; X/7; XI/4; XV/8) or shoulder (Type B 4: Pl. V/4) of bowls.

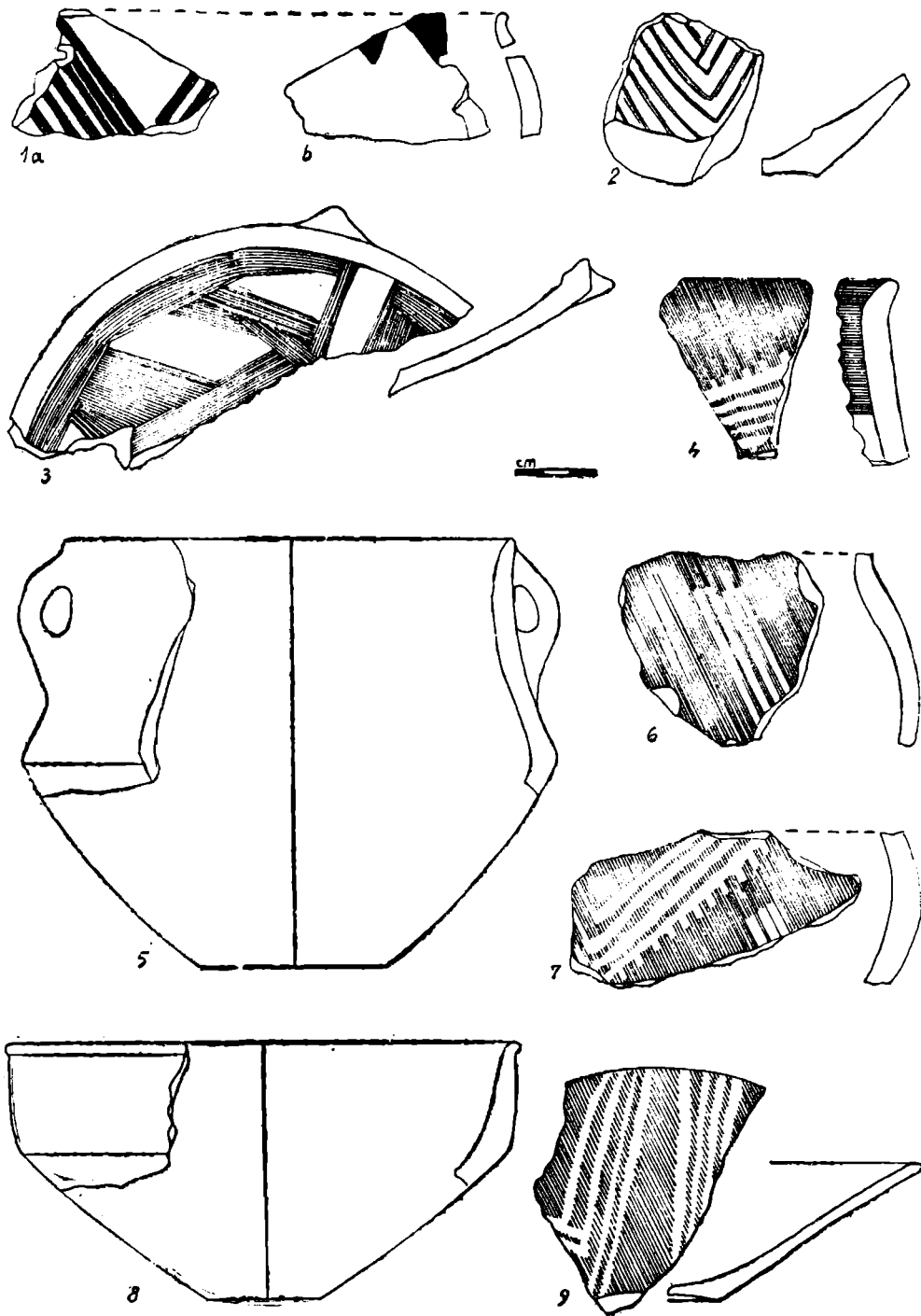
Type C, or pleated ornaments, decorate the superior part of vessels being displayed either perpendicular on the lip (Type C 1: Pl. V/2; X/3), simple oblique (Type C 2: Pl. XIV/2), grouped (Type C 2: Pl. XIV/5; XV/12) organized in an “inlaid floor” pattern (Type C 5: Pl. XII/4).

Type D, or grooved motif on the shoulder of bowls (Type D 1: Pl. VI/3), in the superior part of the vessels (Type D 2—D 4: Pl. VI/5; IX/2; X/2) or displayed in registers (Type D 5: Pl. XI/2) completes the ornamental motifs created.

Reduced in frequency, Type E, or the incision technique, is characterized by a vessel lid (Pl. V/9) and a fruit bowl leg (Pl. XII/2). In two cases it was noted that the incision ducts were polished (Pl. VI/2; XI/10).

As mentioned above, the most utilized ornamental motif is attained by polishing the ceramic surface. At the site of Foeni, this type of ornamentation (Fig. 3: F) is executed especially in the interior of the vessel. Normally, it is composed from a band circumscribing the lip from which other bands start converging in the base area (Type F 1: Pl. VI/5, 9; IX/6; XIV/7; XV/9) or are displayed in a “netting” pattern (Type F 3: Pl. XII/7). It was noted that sometimes the wide bands appear in conjunction with lines executed in the same technique (Type F 4: Pl. VI/5; type F 5: Pl. VI/4; type F 8: Pl. XI/9). Lines alone may form angular motifs (Type F 9: Pl. XIII/9; type F 10: Pl. IV/2).

The last of the ceramic ornamentation encountered at Foeni is Type G, or the painting technique. The paint is applied to a well polished surface of the pot before firing. Two categories of pottery can be distinguished from the colour of the decoration: white / red-cherry red (Type G 34—37) and cherry red or red-brown / orange, brown, orange-yellow.

Pl. IV

In the first category, white paint is applied in thin angular lines on a red-cherry red and brown-red base (Pl. IV/4, 7, 9). Additional small lines are executed perpendicular to the outer angular line, oriented towards the exterior (Fig. 3: type G 36, G 37). In some instances, parallel oblique lines are drawn on the superior part of vessels (Type G 35: Pl. IV/6).

The second category contains red-brown colours organized in a number of thin parallel lines creating angular ornamental motifs (Type G 8: Pl. IV/1 a; type G 13: Pl. VI/10; type G 12: Pl. X/4, 9; type G 10: Pl. XIV/9 a) which are associated, in one case, with zig-zag bands (Type G 7: Pl. XV/1). Isosceles triangles positioned with their tips downward are executed in the interior lip area of the vessel. The triangles are done in the same colour (Type G 28: Pl. IV/1 b; VI/10), with broken lines (Type G 27: Pl. XIV/9 b) or straight lines parallel to the lip (Type G 33: Pl. XV/1).

It must be noted that black painted decorations are absent at Foeni, although frequent at Parța Tell II.

3. Folea

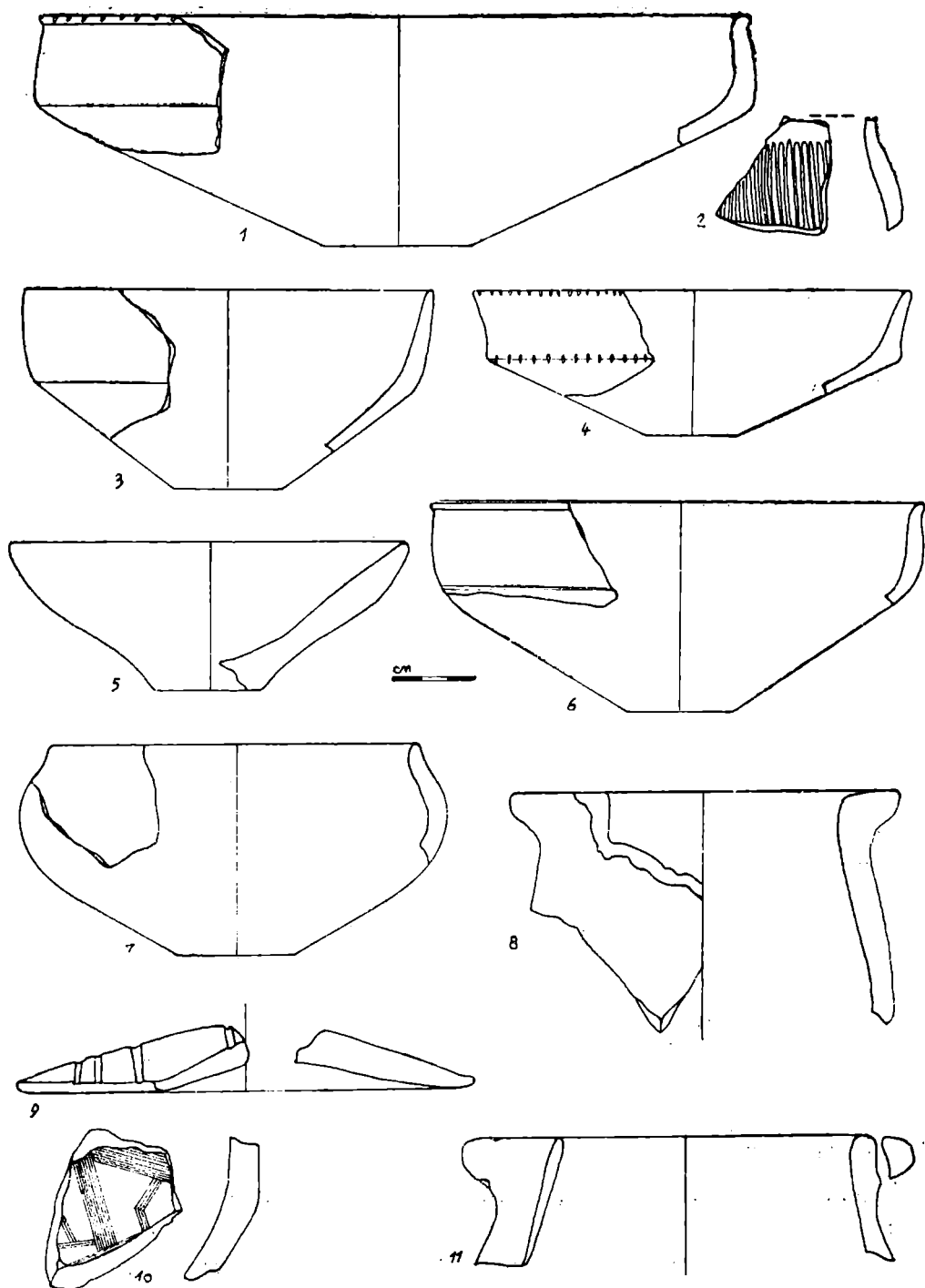
Following a surface collection in 1986, ceramic fragments belonging to the Petrești culture have been found approximately 1.5 km west of the village of Folea, in an area named "La Bruși" by locals. These finds are of cherry red to orange colour and are well burned. One of the fragments preserved a well polished slip. Due to the fragmentary state of the finds, only one saucepan with a sharp shoulder (Pl. I/2) and possibly several amphorae can be mentioned. The stratigraphic relation in which the mentioned materials appear is unknown.

4. Parța

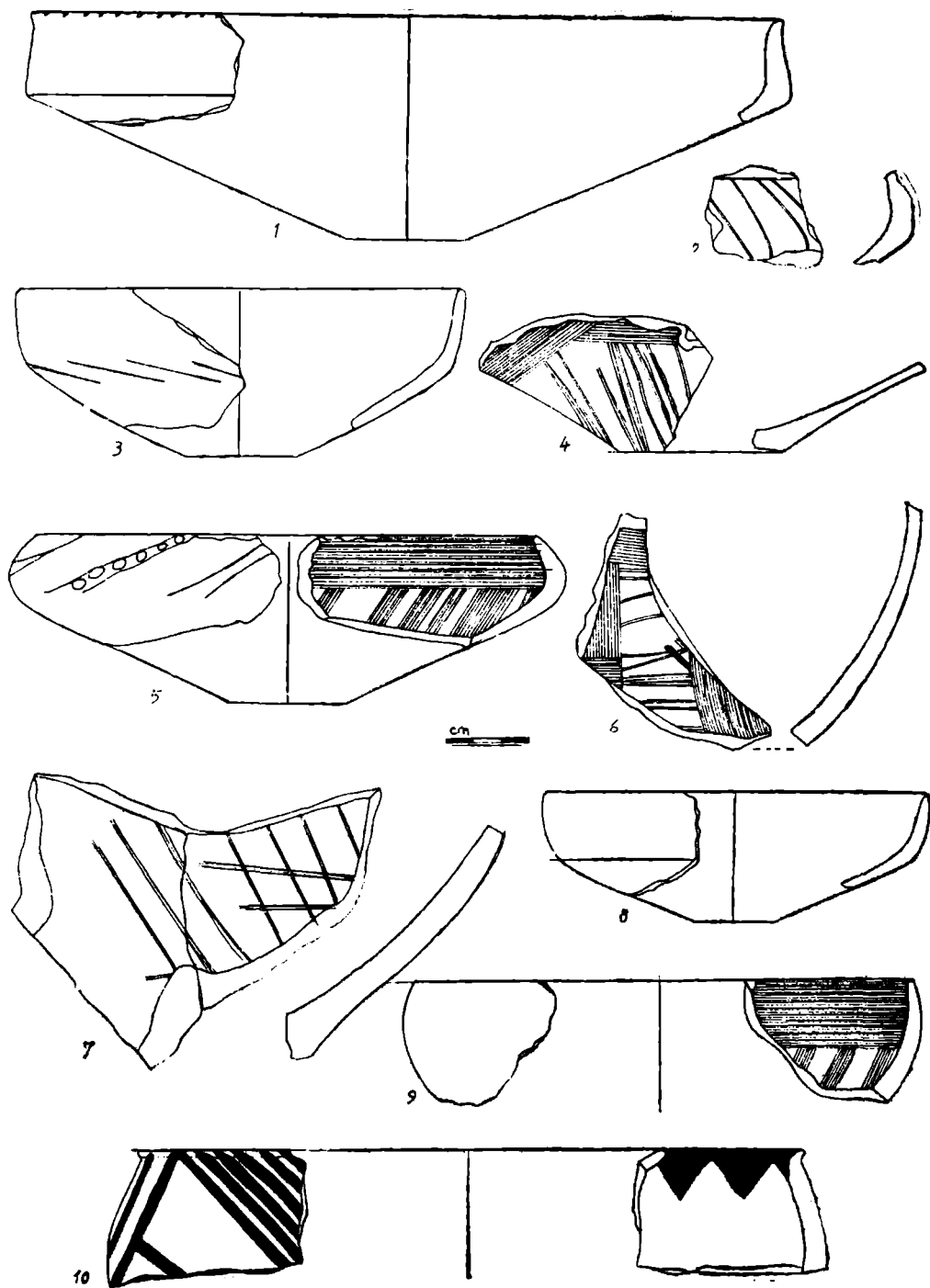
Two ceramic fragments belonging to the same vessel were discovered at settlement 1, *Parța East*, during the 1984 excavation campaign. The fragments were part of a bitronconic vessel with a relieved lip (Pl. III/3), worked from a pure paste mixed with fine sand and orange in colour. Cherry red lines arranged in a "chevron" pattern made up the decoration executed on a well polished slip. Isosceles triangles oriented downwards were found in the lip area within the vessel. The lines that made up the triangles were also cherry red in colour. From a stratigraphic standpoint the fragments came from under the Tiszapolgar level and above the ruins of edifices 35 and 36 (LAZAROVICI—KALMAR—DRAȘOVEAN—LUCA 1985, 42; DRAȘOVEAN 1991, 66) belonging to settlers from Tell II or Parța West.

5. Parța, Tell II

With the occasion of repeated surface collections, painted ceramics belonging to Petrești culture were found for the first time in Banat by Andrei Agotha, Karl Germann and Friedrich Resch between 1970 and 1978. These finds, published partially by G. Lazarovici (LAZAROVICI 1976, 1/5—7; 1979, 166—168 and plate XXVIC), have entered into the M.I.T. (LAZAROVICI 1979, 166 and note 34) and M.B.T. collections.

Pl. V

Pl. VI

The above Petrești materials are similar to our finds, in that they were worked from a pure, well kneaded paste, than polished and finished by firing it well. Narrow black oblique bands (Pl. II/1) or meandering bands (Pl. II/4, 10a) make up the decoration on an orange, orange-red or cherry red coloured base. The interior of the vessels contain black painted "commas".

The majority of ornaments are painted with blood red or brown-reddish colours. They are composed of thin oblique lines (pl. I/4; II/9), sometimes associated with triangles oriented tip down (Pl. I/5) or organized in "chevrons" (Pl. I/3; II/6, 8; III/1). In the interior lip area, vessels are decorated with isosceles triangles; either oriented tip down (Pl. I/5) or combined with oblique lines (Pl. II/5). In some cases, fine notches are executed on the lip of the vessel (Pl. II/3, 7).

Forms are represented by bitronconic vessels (Pl. I/3; II/1, 7–9; III/1, 2), vessels with rounded shoulders (Pl. I/4, 5) and, rarely, saucepans with the start of checkering (Pl. II/2).

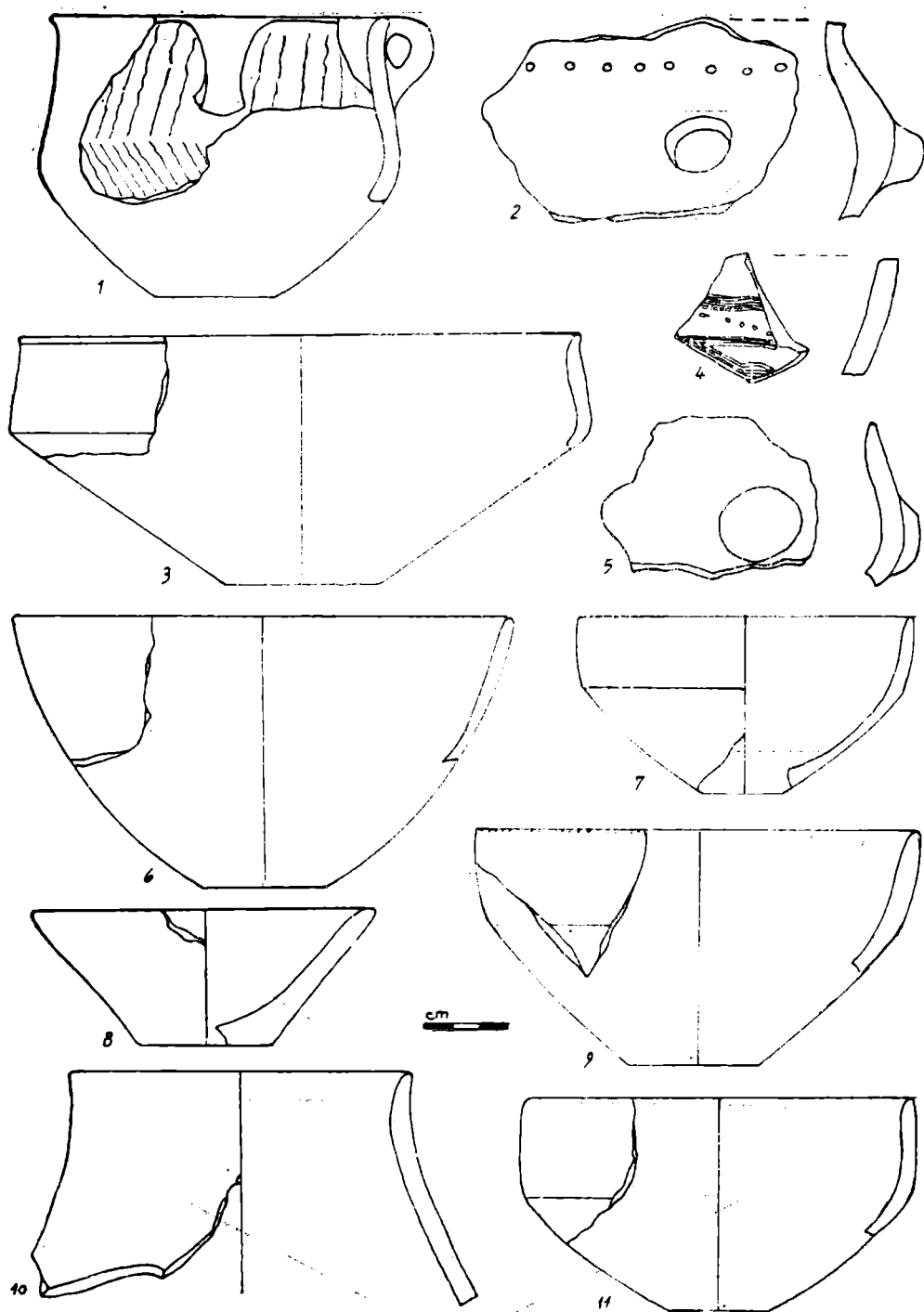
The important date of these materials and the surprise find of Petrești artifacts hundreds of kilometres from the central zone of this culture's evolution lead to the execution of a test pit in the central part of the tell in 1979. This revealed a stratigraphy of three meters, the last two belonging to Vinča culture Phase C. Unfortunately, on this occasion painted ceramics were not found, determining that it were only some materials "which could be Petrești" (LAZAROVICI 1979, 168). This uncertainty made it impossible to disassociate the Petrești unpainted ceramics from Vinča C ceramics, because the Petrești unpainted ceramics are very similar to other Vinča finds.

Following recent finds at Foeni, which represents a Petrești site without Vinča C elements, we looked at the materials from the 1979 test pit and identified the unpainted Petrești ceramic which was probably an import into the Vinča medium. At a depth of 1.2 m., in the fifth square, several fragments were found belonging to a black-brown vessel. The exterior of it was well polished while the interior had spatula marks. This find was accompanied by a chestnut coloured fragment, the interior having bands arranged in a net pattern executed by polishing the vessel surface. Other Petrești elements at a depth of 0.6 m., were found under the platform of a surface dwelling. Another fragment, recently published (LAZAROVICI 1991, 70, fig. 20/3), can belong to the Petrești culture.

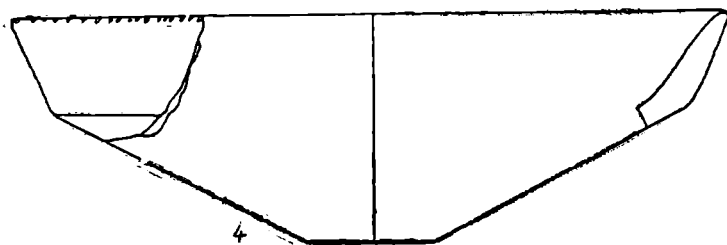
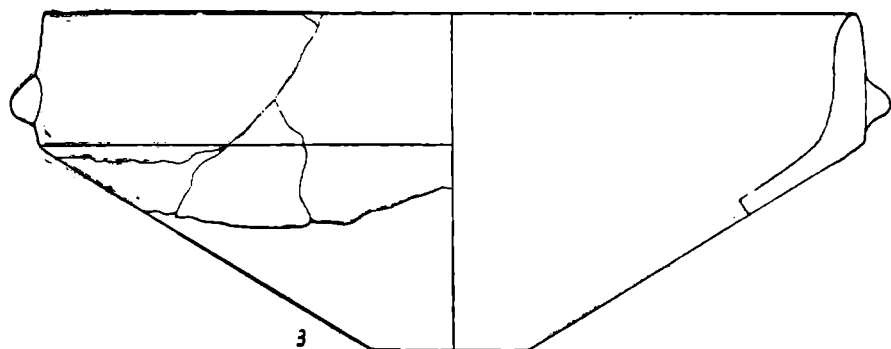
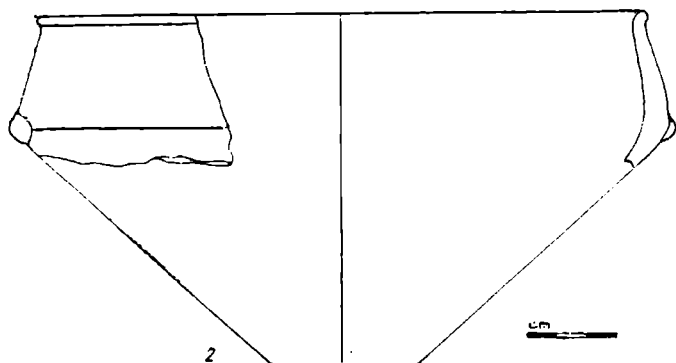
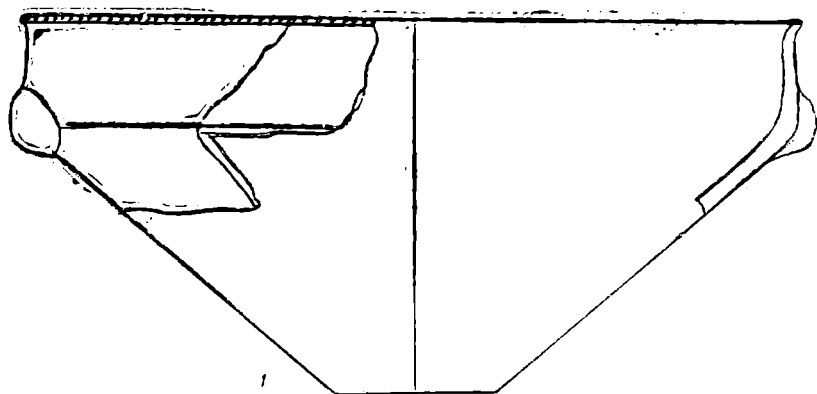
6. Unip

Well over ten years ago, A. Agótha, F. Resch and K. Germann found a prehistoric settlement with several levels of habitation (LAZAROVICI 1981 a, 13 and note 2) in the area of "La vișini". The results were published by G. Lazarovici (LAZAROVICI 1981 a, 13 and next). The materials were attributed to the Bronze Age and early and middle Neolithic. Among the last materials included, with reservation were Vinča A sherds.

A new surface collection gathered in 1987, which lead to finds of some typical Petrești materials, prompted us to reanalyse the finds attributed to the Middle Neolithic, including materials belonging to Vinča culture Phase A (IBIDEM, 14 and fig. 2/6, 15; 3/1, 15, 20). These contain bitronconic saucepans with a profiled lip (IBIDEM, fig. 1/8; 2/15–17) which have counterparts in the Petrești horizons Foeni, Parța Tell II (LAZAROVICI 1979, Pl. XXVIC/8, 9), Parța Tell I and Folea. Ceramic forms with the start of checkering (LAZAROVICI 1981 a, fig. 3/1 are included with reservation in Vinča Phase A and have analogies in a multitude of Petrești sites (Foeni, Mihalț: PAUL 1977, Pl. II/10; Șoimuș: DRAȘOVEAN – ROTEAN 1986, Pl. VII/12; Mintia: DRAȘOVEAN – LUCA 1990, fig. 1/9; 2/5,

Pl. VII

Pl. VIII

and others). Similarly, amphorae with "pulled" handles from the lip (LAZAROVICI 1981 a, fig. 1/7) are found at Foeni and Parța Tell II (LAZAROVICI 1991, fig. 20/3). The amphorae at Parța Tell II are attributed to the Petrești era is also a relatively high frequency of this form at Foeni, too.

As previously mentioned, a series of new discoveries at the Unip site were carried out in 1987. From the approximate one dozen ceramic pieces, those belonging to the lux category were removed. These lux pieces were worked from a well kneaded, homogeneous paste mixed with fine sand. These were then polished, burned to an orange colour and ornamented on the exterior with red — cherry-red bands, arranged in a chevron pattern, using the painting technique. The interior was decorated with hatched triangles (Pl. III/7). In another fragment, the interior of the vessel was decorated with bands of white colour applied before firing (Pl. III/5). It is unknown if the lines on the exterior, visible in the slip, were of the same white colour or red (Pl. III/5).

Within the lux category belong other materials worked from the same paste, that have a monochrome slip of red-cherry red and are well polished or burned black (Pl. III/6).

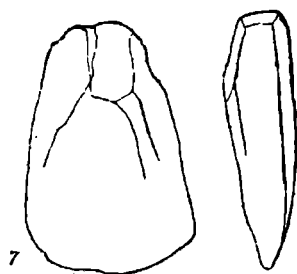
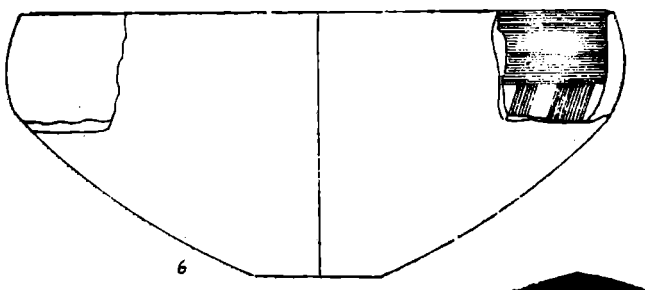
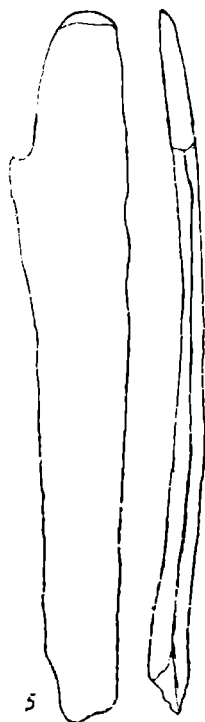
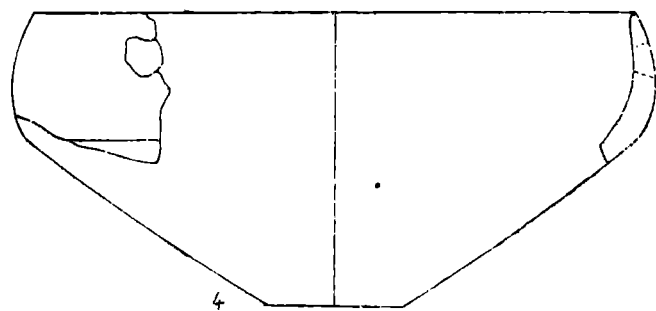
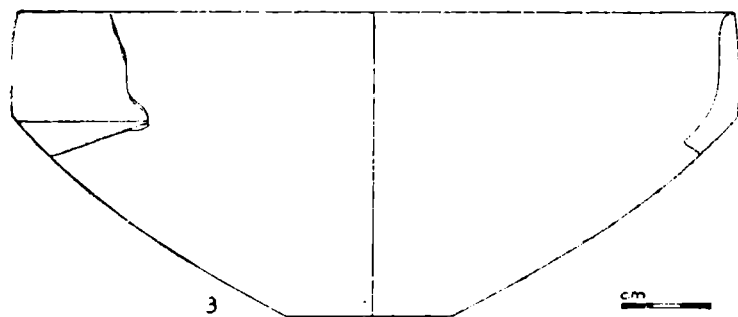
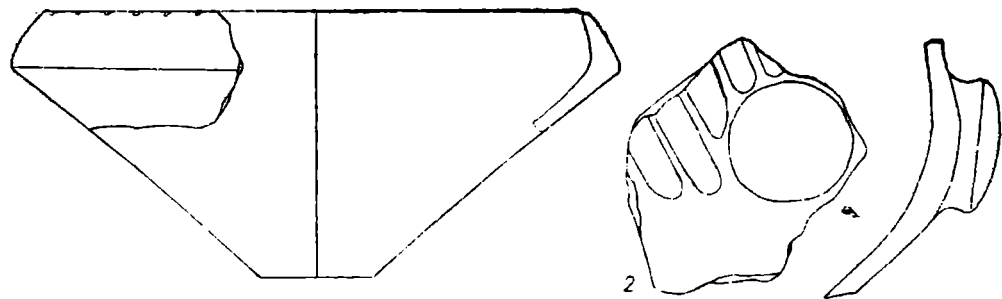
Saucepans with arched shoulders suggesting checkering (Pl. III/6, 7) and biconic bowls which sometimes have decorations composed of small alveoles displayed on the lip (Pl. III/4) have been identified as existing forms. In general, functional pottery is of brown and brown ashy colours and is composed of small, coarse pebbles. The tronconic saucepan and the semi-spheric bowl with their relieved lip can be distinguished as shapes.

CULTURAL FRAME AND CHRONOLOGY

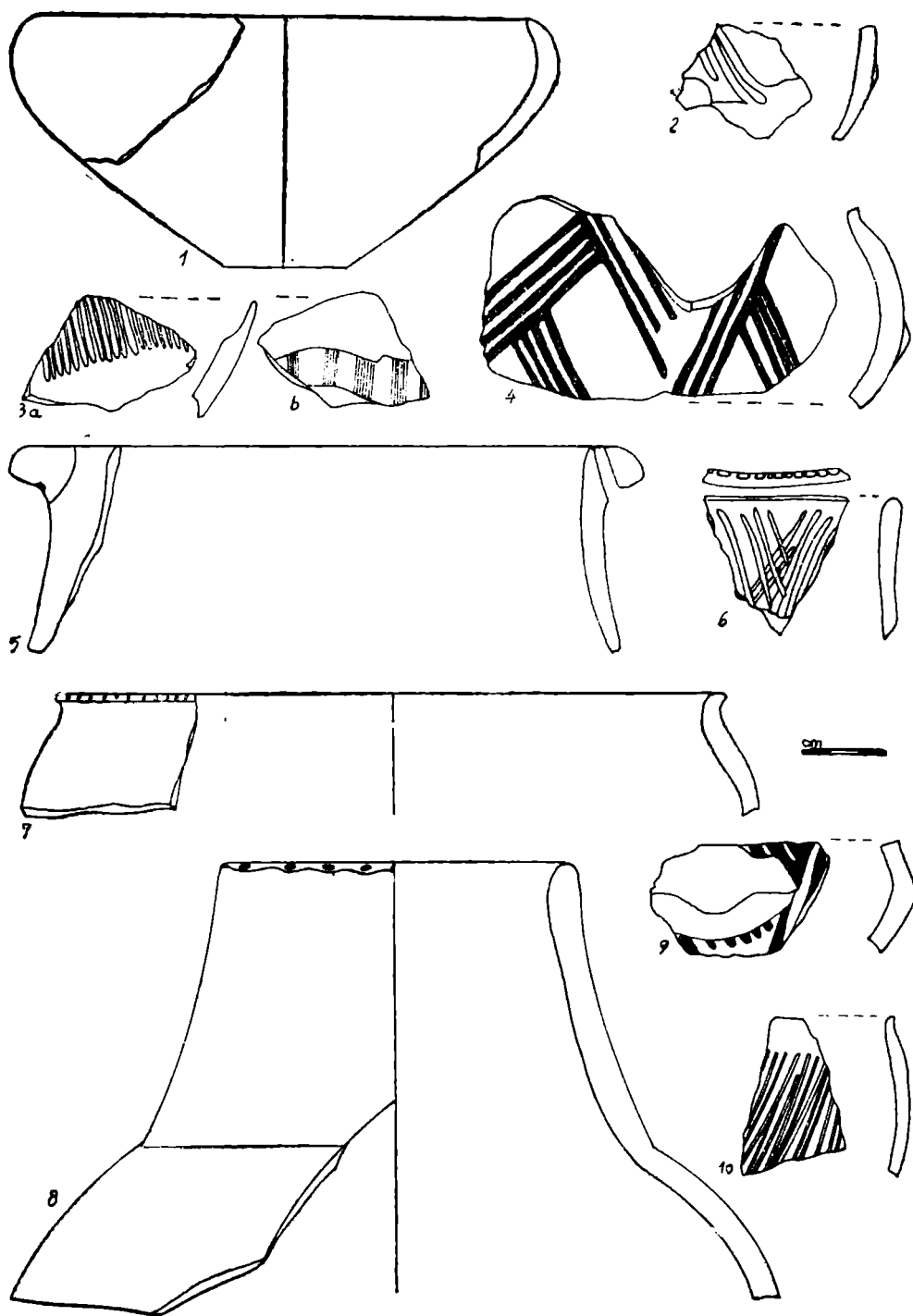
The presented material of the Petrești culture discovered in Banat is largely unpublished. The cultural and chronological information of these materials must become part of scientific knowledge.

As determined previously, the initial discovery of the Petrești painted ceramics at Parța Tell II sustained a just interest within the scientific community, since the site was uncovered over three hundred kilometres from the central zone of the evolution of this culture. These materials were attributed to the Petrești culture and were included by I. Paul in Phase AB. This designation was used by both G. Lazarovici (LAZAROVICI 1979, 167; 1981, 39; 1983, 7; 1985, 42) and ourselves (DRAȘOVEAN 1986, 20). A similar dating, A/B (LAZAROVICI 1979, 167) or "A or AB" (LAZAROVICI 1991, 68) was also proposed for the discoveries from Foeni and Chișoda. At the Foeni site, Vinča A elements are also mentioned (LAZAROVICI 1981, 39).

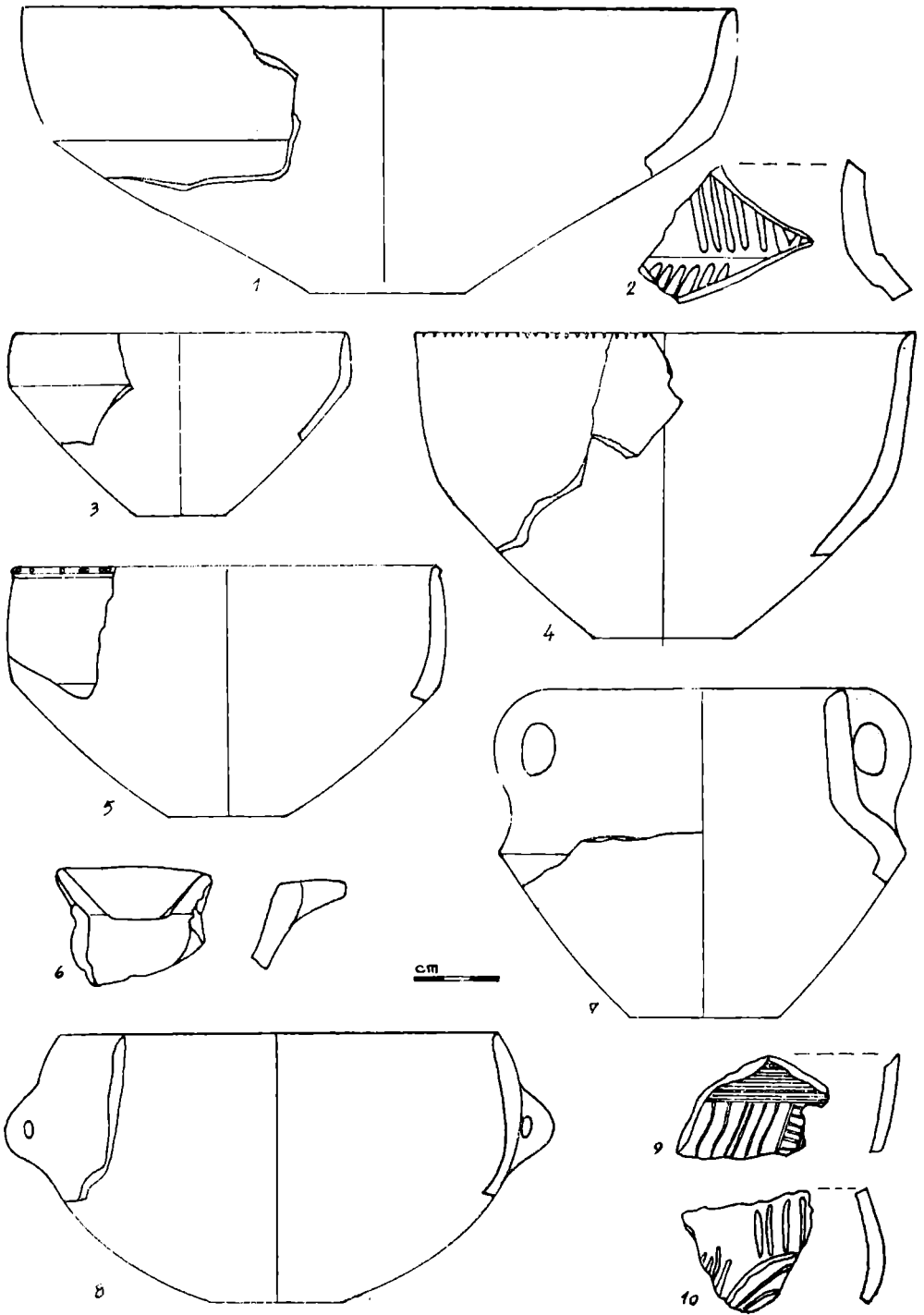
Generally, Petrești material from Banat were chronolized with Phase C of the Vinča culture (LAZAROVICI 1979, 167; 1983, 7; 1991, 68; LAZAROVICI — KALMAR — DRAȘOVEAN — LUCA 1985, 42—43; DRAȘOVEAN 1991, 66; DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986, 22). One exception is a ceramic fragment found at Chișoda Veche, which was placed without other specifications in an early horizon (LAZAROVICI 1983, 7), first and after Vinča C 1 (LAZAROVICI — KALMAR — DRAȘOVEAN — LUCA 1985, 42), later. Because of the problem of "displaced material" in Banat, an analysis of the Petrești discoveries will be carried out so this material can be included in one of the phases of this culture, as has been defined by I. Paul (PAUL 1969 a; 1977; 1978; 1981). It is evident that ceramic painting, which is the basis of chronology of the Petrești culture of Transylvania,

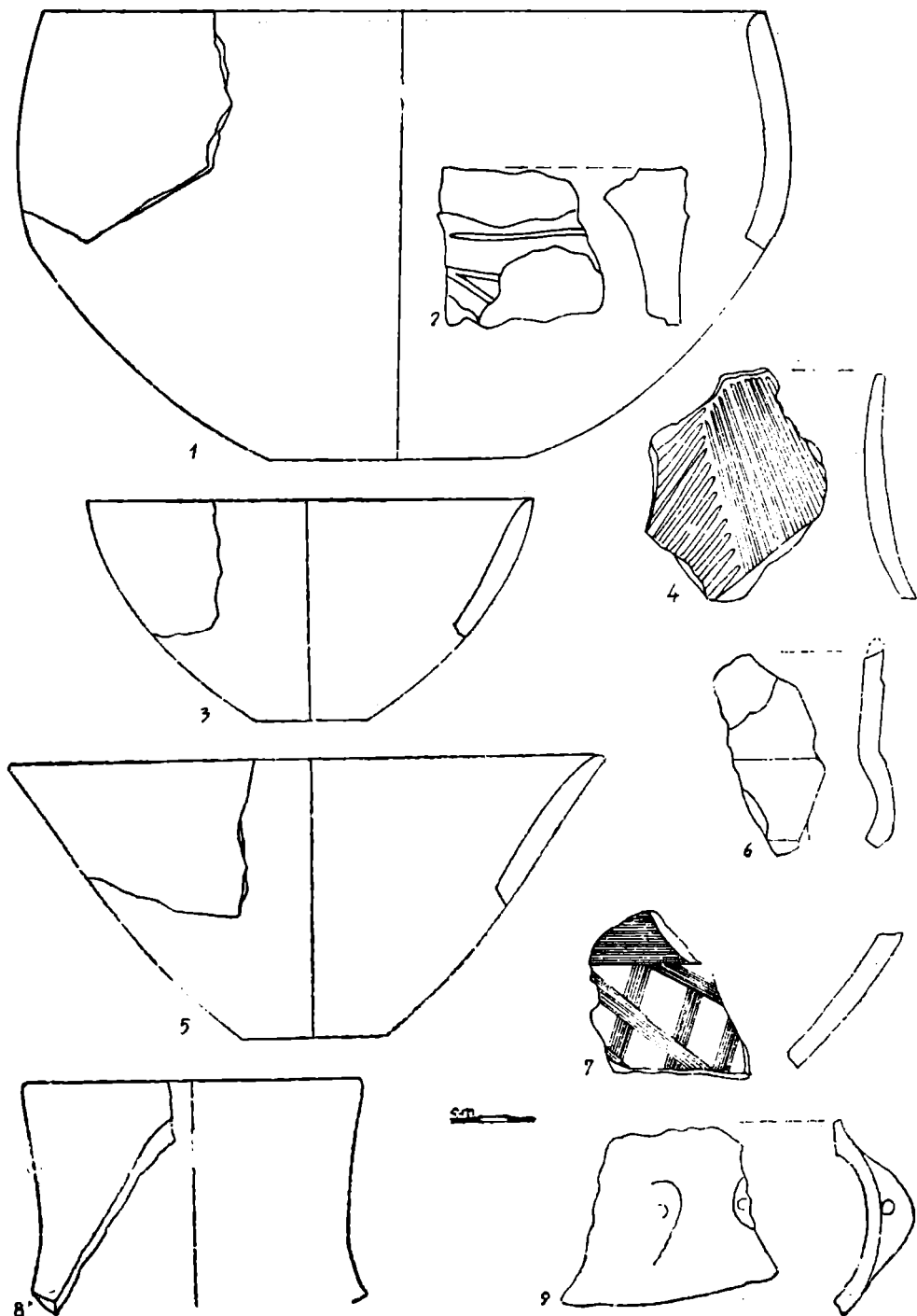
Pl. IX

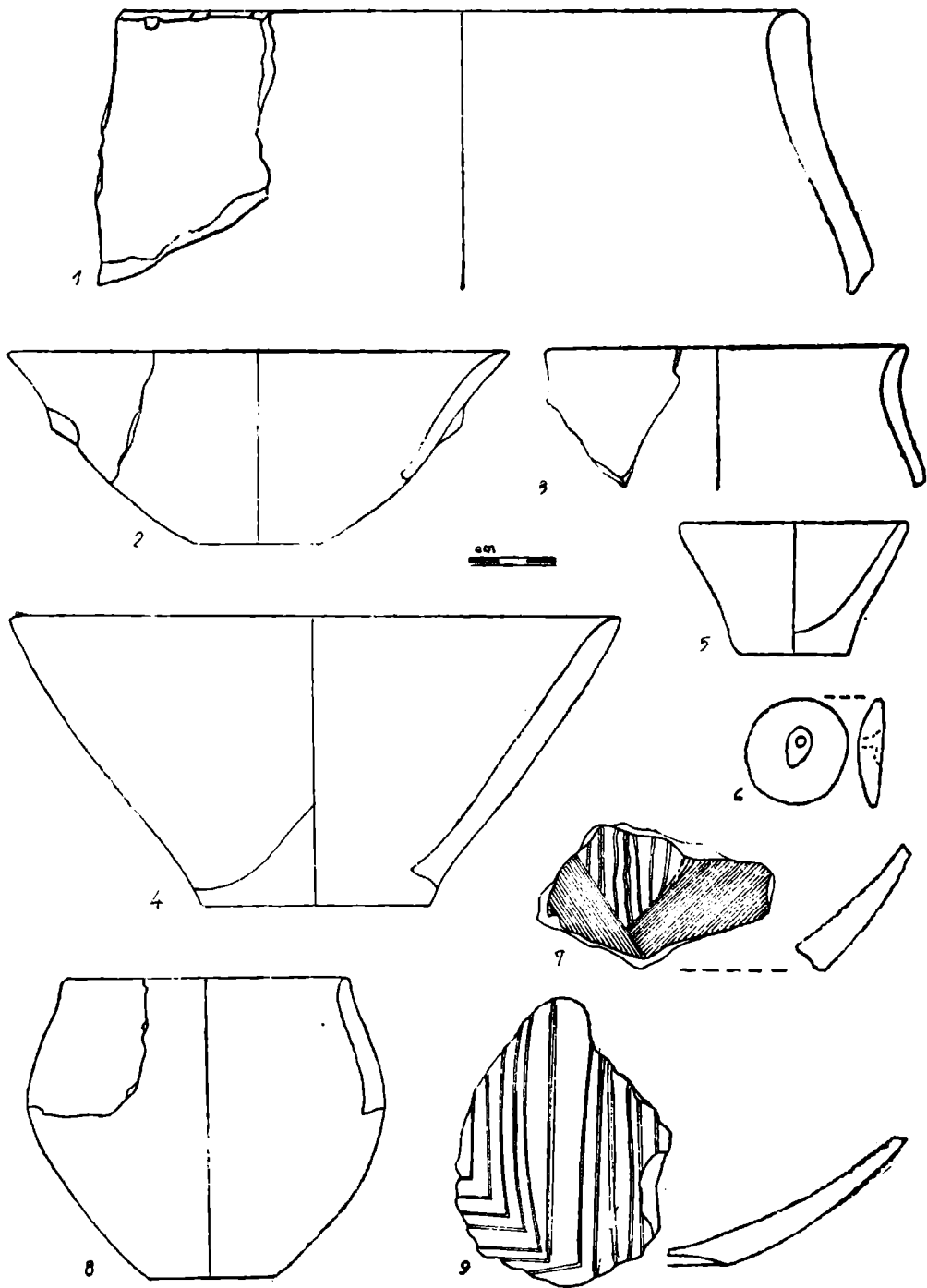
Pl. X

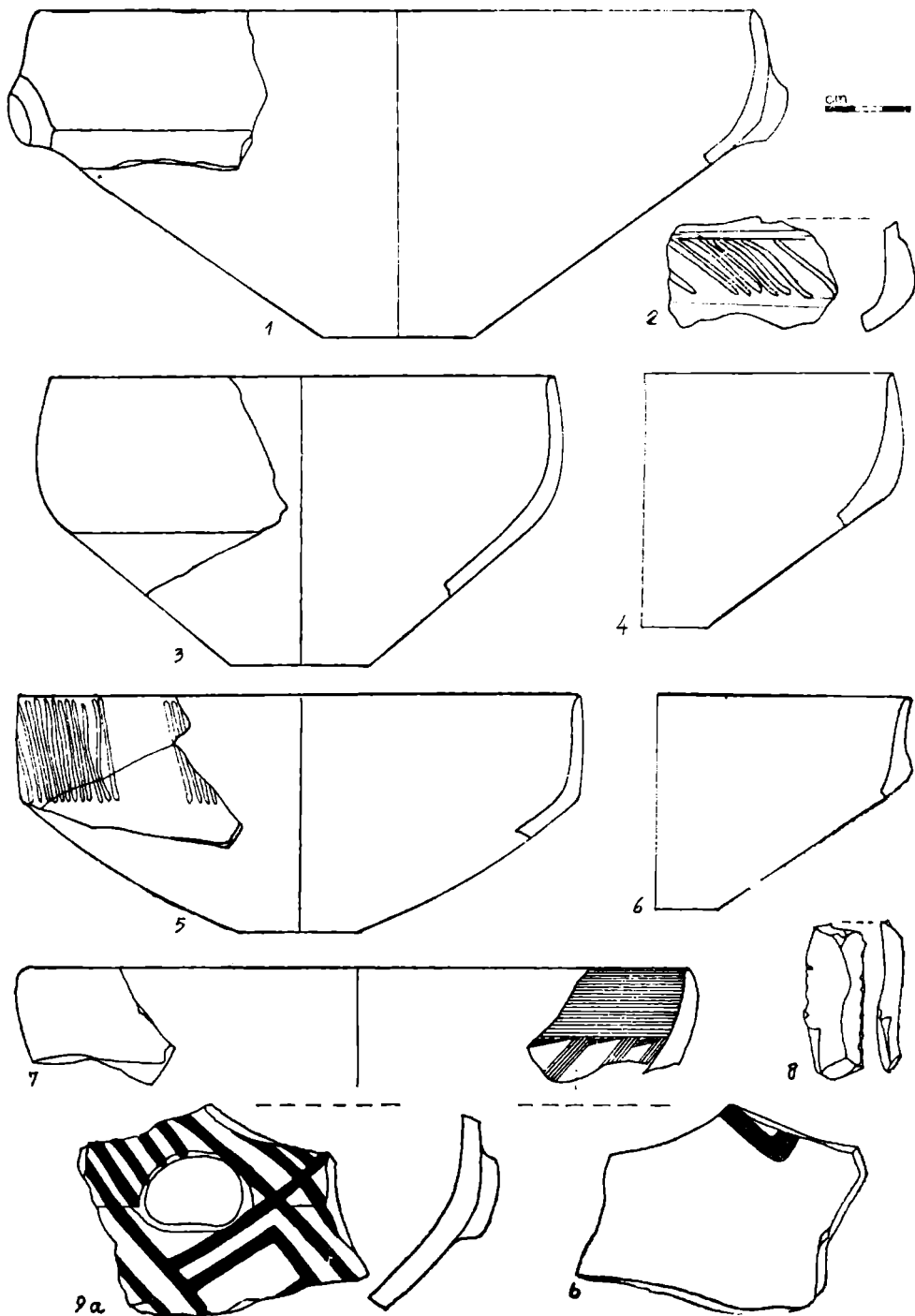
Pl. XI

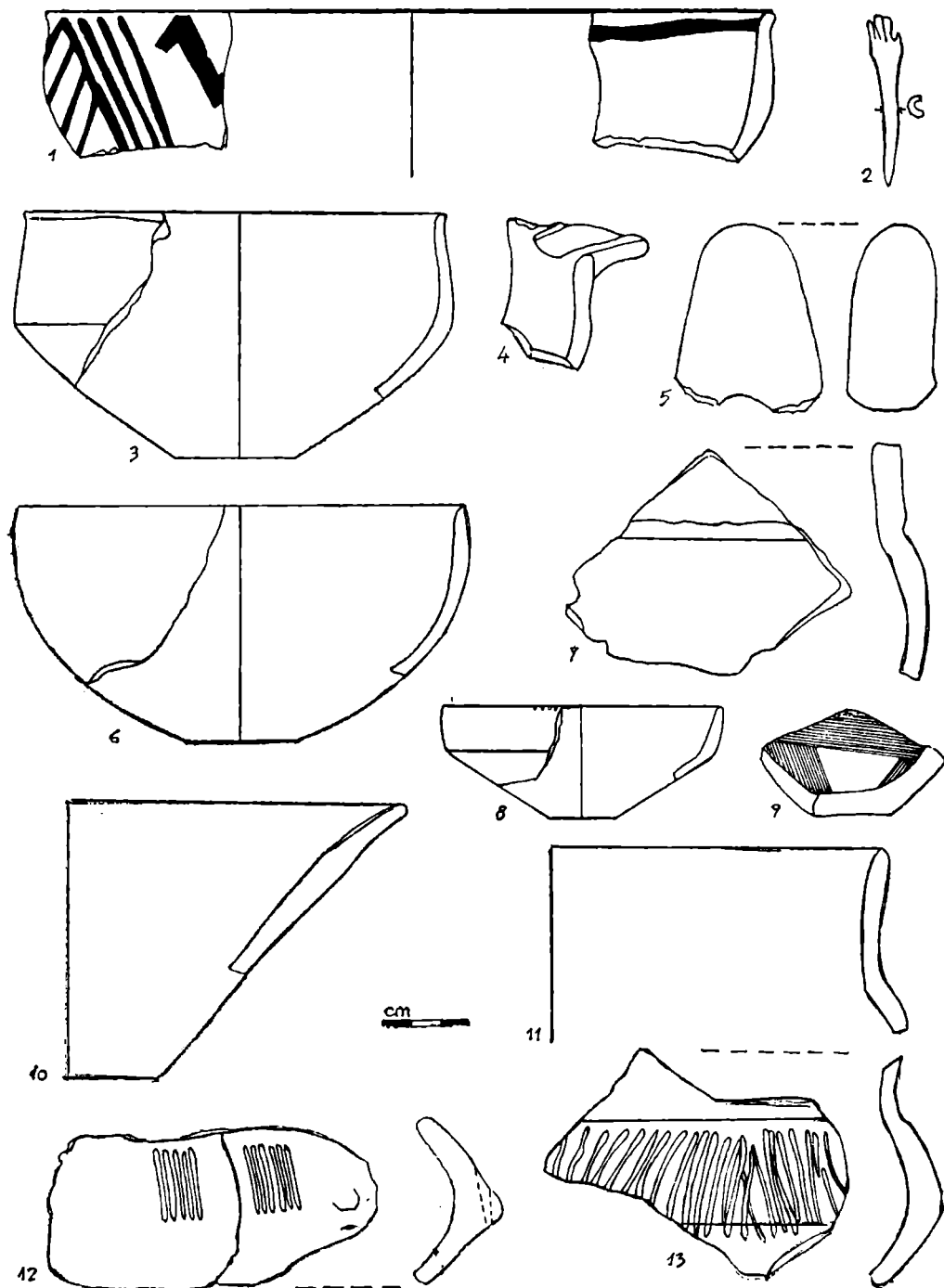
Pl. XII

Pl. XIII

Pl. XIV

Pl. XV

will have a suitable place. However, incised ceramics, grooved and decorated with polished ornaments will constitute a different element of connecting the Banat finds and will be incorporated within the chronology of the Petrești civilization.

The unique technology of Petrești ceramics is connected to the Transylvanian discoveries. The paste is well burned to a red-orange, orange-yellow colour. Among these, monochrome and blood-red materials stand out (Unip, Parța Tell II). These are associated with whitewashed ceramics on which the painted ornament is applied (Chișoda, Foeni), thereby tying them to a series of Phase A and, to a lesser extent, to AB Petrești sites (PAUL 1977, 19 and pl. I/1—3; 1978, 73, 74, 81; 1981, Pl. I/1—3). The decor is painted in red, maroon-red, cherry-red (Foeni, Unip, Parța Tell II, Tell I, Chișoda Veche) and black colours (Parța Tell II). The lines grouped in angular motifs make up the ornamentation (Fig. 3, type G). In the curvature zone, the painted vessels sometimes have a semispheric button. These characteristics, especially the angular decorations, chevron patterns and red — cherry-red colours applied in thin bands, are tied to the early phase of the Petrești culture (PAUL 1977, and 19 pl. I/5, 6; 1978, 74—75; 1981, fig. 54/5—6). Similarly, the decorations produced by polishing the surface of the vessel, which at Foeni contains 27% of the total ornamentation, is encountered at Daia Română (Fig. 3, type F₁). Also, the polished ducts of incisions (Fig. 3, type E 2) have analogies at Mintia (DRAȘOVEAN — LUCA 1990, fig. 2/5) and Daia (PAUL 1978, Pl. XXII/4). Vessel lips with trapezoidal shaped band-handles with sides slightly raised were discovered at Foeni, Parța Tell II and Chișoda Veche (Pl. XI/6; XV/4). These finds have analogies at Mintia (unpublished; F. Drașovean, S. A. Luca) and Șoimuș (DRAȘOVEAN 1986, Pl. VI/8).

From what has been presented above, it can be deduced that the Petrești discoveries from Banat converge toward the early phase of the Petrești culture. This dating is suggested also by the Petrești imports from the Tisa Plain (KALICZ — RACZKY 1984, 127 and fig. 43; 1987, 119, fig. 30; HEGEDŰS 1987, 88, fig. 5), which can be dated to Petrești A (DRAȘOVEAN 1991, 66). The plain of Tisa is geographically and culturally closer to Banat than the south of Transylvania, where Phase A Petrești sites are found.

Vessel shape is also significant. The most frequent shape encountered at Foeni, Type B 4d, has counterparts only in Petrești Phase A settlements (PAUL 1977, Pl. I/4; 1978, Pl. XXI/10; 1981, Pl. 54/5) and also have the bitronconic vessels (Type B 4a: PAUL 1978, Pl. XXI/2, 9; 1981, Pl. 54/5). Similarly, vessels were discovered with a start of checkering (Pl. III/7; VI/2; XII/6; XIV/2) which correspond typologically with Daia Română (PAUL 1977, Pl. I/2, 6; 1978, P. XXI/5) and Mintia (DRAȘOVEAN — LUCA 1990, fig. 1/9). These sites are attributed to Phase A.

As mentioned before (DRAȘOVEAN 1991, 66), it is evident that differences exist between Banat and Transylvanian material, since Banat material does not cover the entire spectrum of painted decorations from Phase A. As well, white painted ornaments (Fig. 3; Type G 34—37) were discovered at Foeni which are not found in Transylvania. Under an oven hearth of a surface dwelling at Foeni, an ash coloured vessel was discovered. It was painted on the exterior with red, angular motifs combined with spirals, after it had been fired. In the interior lip area, a thick band of the same paint colour ties this style to the white on red painting of the southern people. This will be discussed further in a section dedicated to the origins of Petrești culture.

From the stratigraphy presented and the current opinions concerning connections of Petrești finds from Banat has surfaced the fact that these artifacts are always associated with Vinča C materials (LAZAROVICI 1991, 68; DRAȘOVEAN

1991, 66). Since the Petrești complexes in this area were not researched, comparative analyses between Petrești and Vinča elements did not exist. This made their disassociation impossible and permitted these conclusions to be drawn. After the excavation at Foeni, a Petrești site without Vinča elements, the characteristics of Petrești ceramics can be deduced. This included the unpainted, fine or thick ceramics present in the ceramic inventory of this important site. Differences between the Petrești and Vinča Phase C ceramics have to be mentioned. These are as follows:

- excellent firing, even of thick ceramics, in the Petrești culture;
- absence of certain ceramic forms (Type B III, B IV: LAZAROVICI 1979, fig. 9; 1981, fig. 2, 3) and of ash, dark ash or silvery ceramics, characteristic of Vinča C;
- appearance of new forms of Type A 4b, B 3a, C 4 and E 2, E 3 (Fig. 2);
- fine notches on the lip or shoulder of the vessel;
- the presence and high frequency of polished ornaments and the ornamentation types B 2b, B 3 B 4a and especially B 4d (Fig. 2);
- a characteristic of the Petrești ceramics from Banat is the high percentage of the brown chestnut, red-cherry red and dull black coloured sub-types.

The chronological time frame which these materials connect is determined from the "import" from Chișoda Veche, which was found in the second stratum. This stratum was parallel with an early horizon (LAZAROVICI 1983, 7), later realized to be post Vinča C 1 (LAZAROVICI — KALMAR — DRAȘOVEAN — LUCA 1985, 45). With more careful analysis, these dates do not match up with the typological stylistic criteria of the material found at Chișoda. Level 1 from Chișoda can be chronolized with Vinča C (DRAȘOVEAN 1991, 63—65). Similarly, the second stratum is included at the end of Vinča C 1 (DRAȘOVEAN 1991, 65) because the superior stratum (III), where other Petrești elements appear, can be paralleled with Vinča C 2, possibly even later (DRAȘOVEAN 1991, 59—65). Therefore, we can conclude that the Petrești materials from Banat can be chronolized starting with the end of Vinča C 1.

PETREȘTI CULTURAL RELATIONS FROM BANAT WITH OTHER CULTURES

Relations With the Pannonian Zone

The recent archaeological research of a series of sites from Tisa Plain brought forth Petrești imports which permit the synchronization of this culture with late Neolithic civilization from the respective zone.

With the exception of the Öcsöd site, the exact stratigraphic position in which these materials appear is unpublished. It is also unknown if there exists a chronological difference among them. These uncertainties are a result of the fact that in the settlement of Herpaly, several painted ceramic fragments were found, some of which are tied to the Banat area due to the execution of their decoration, while others are tied to parts of Transylvania.

Included in the Banat group is a ceramic fragment from a biconic, brown-yellow bowl with a profiled lip, decorated with thin, oblique, maroon-reddish lines (KALICZ — RACZKY 1987, 119, fig. 30, down). According to our knowledge, this bowl has analogies in Banat only.

In the Transylvanian group, three ceramic fragments are included (KALICZ — RACZKY 1987, 119, fig. 30, down and middle-right) which are similar to finds only in Transylvania. The first two fragments and the one mentioned before can be

included in the Petrești Phase A (KALICZ — RACZKY 1987, fig. 30, middle-right — PAUL 1977, Pl. I/7, 8; 1981, Pl. 54/7, 8; KALICZ — RACZKY 1987, fig. 30, up-left — DRAȘOVEAN — LUCA 1990, 10, fig. 4/5) while the third (KALICZ — RACZKY 1987, fig. 30, up-right) has analogies in the middle phase of the Petrești culture. These differences suggest a stratigraphic echelon of the Petrești materials from Herpaly. From these dates, the majority of these materials were found in the stratum corresponding to the old phase of the Herpaly group (thanks to DRS. Nándor Kalicz and Pál Raczky for their information). They probably belong to Petrești Phase A which can be paralleled with the old Herpaly Phase and, keeping in mind the coincidence from Banat where Petrești A equals the end of Vinča C 1, with the end of Vinča C 1 Phase.

In the Tisa cultural context, other Petrești discoveries were made at Vesző-Magor (HEGEDŰS — MAKKAY 1987, 88) and Őcsöd (RACZKY 1987, 82). The stratigraphic position of materials found at Vesző-Magor is unpublished. At Őcsöd it is suggested that imported materials were found in both two strata (RACZKY 1985, 107) the first of which is attributed to the old phase of the Tisa culture and paralleled with Vinča B 2 (RACZKY 1987, 82; KALICZ — RACZKY 1987 a, 30).

The import from Vesző-Magor (HEGEDŰS — MAKKAY 1987, 88, fig. 5) and Őcsöd can be dated to Petrești Phase A, which in Banat and Transylvania are chronologized with the end of Vinča Phase C 1, a moment toward early which Tisa and Herpaly converge (DRAȘOVEAN — LUCA 1990, 15–16; DRAȘOVEAN 1991).

Relations with Transylvania

Between the Petrești finds from Banat and Transylvania there exist differences which make it difficult to connect the internal chronology of the Petrești culture. From the analogies presented, however, the Banat materials are especially tied to Petrești Phase A which, until recently, were encountered only in the central southwest area of the Transylvanian plateau.

Recent research has revealed the existence of early Petrești sites in southwestern Transylvania, on the Mureș valley at Mintia (DRAȘOVEAN — LUCA 1990), possibly Șoimuș (DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986) and among the older finds at Tăuălaș (DUMITRESCU 1966; LAZAROVICI — DUMITRESCU 1986, 26).

At the second level in Tăuălaș, an orange-red ceramic fragment decorated with thin, oblique red-cherry lines was discovered (LAZAROVICI — DUMITRESCU 1986, 9, Pl. II/13), which is tied to the finds from Mintia and Banat because of the manner in which the decorations are executed. They accompany other materials considered Petrești (LAZAROVICI — DUMITRESCU 1986, 26), possible Phase A.

Approximately four kilometres west of Șoimuș, across the Mureș River, another site exists where Petrești ceramics were discovered (DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986).

Unfortunately, the absence of paint prevented their inclusion in one of the Petrești culture phase, as defined by I. Paul. Among the finds is a fragment of a biconic vessel with a semi-circular shaped button for a handle on the shoulder (DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986, Pl. VI/13); a checkered vessel (DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986, Pl. VI/10); a wide handle with slightly raised sides decorated with fine cuts attached to the lip (DRAȘOVEAN — ROTEAN 1986, Pl. VI/8); a vessel with sharp shoulders and profiled lip (LAZAROVICI 1987, fig. 4, up) and a bitronconic vessel with semi-spheric handles on the shoulder (LAZAROVICI 1987, fig. 4, down). All of these have analogies in the Petrești culture. With the exception of

the checkered vessel, all correspond with Petrești Phase A finds from Foeni (Pl. XI/6; XIV/4), Parța Tell II and Mintia.

At a different site, known as Branisca, located on the Mureș valley, approximately ten kilometres west of Mintia, a fruit bowl leg was found with incised decorations (LAZAROVICI 1987, fig. 5/6). These incisions are similar to a piece from Foeni (Pl. XII/2). It is possible that a closer analysis of all materials would lead to the identification of other Petrești elements.

Continuing on the Mureș valley toward central Transylvania, at Turdaș there exists late Petrești finds (ROSKA 1927, fig. 7; 1941, Pl. CXXIII/9, 10, 17) and also vessels that are tied to the Petrești culture by technology and form (ROSKA 1941, Pl. LXXXIX/5–7, 14, 15; CXXII/10, 13–15, 17–19, 21). In an earlier phase brown-red and red painted materials (ROSKA 1941, 290, Pl. CXXIII/2–4) could be included.

Beginning with the inferior stratum, a new analysis of the Turdaș finds allows the oldest material to be paralleled with Vinča Phase C culture (KALMAR-MAXIM 1991 a, 5) although some of them, especially the burnt orange-yellow and reddish in colour, could be Petrești or exhibiting Petrești influences. (Thanks to Dr. G. Lazarovici for permitting examination of part of the ceramic inventory). Another important site is Baciú (Cluj), where research revealed monochrome ceramics of cherry red and brown colours in the first level, classified as Petrești Phase A culture (KALMAR – MAXIM 1991, 139). These are associated with polished decorations executed on the interior of the vessels (LAZAROVICI 1987, 37–38, fig. 10/1; KALMAR – MAXIM 1991, 139) and, based on the multiple analogies cited, are considered Vinča Phase C (LAZAROVICI 1987, 37–38; KALMAR – MAXIM 1991, 140). This ornamentation type is encountered at Foeni, Chișoda Veche and Daia Română. Although present in Vinča C sites as well, it is our opinion that polishing the interior of vessels is an element of Petrești ornamentation. As a matter of fact, many Transylvanian elements considered Vinča C, have to be reanalysed because of difficulties in disassociating them from the Petrești elements.

From the brief presentation above, the following statements can be drawn for Transylvania:

- all presented sites of Petrești Phase A or in which nearly elements exist, can be paralleled, at the earliest, with the end of Vinča Phase C1. Chronological and stratigraphic realities from the Banat must be kept in mind.

- due to the fact that a series of Petrești characteristics specific for Banat are found in similar Ardeal sites, it is considered that this southern culture from Banat enters Transylvania on the Mureș valley.

- the Petrești Phase A culture puts an end to the evolution of the Turdaș group from the middle Mureș valley (DRAȘOVEAN–ROTEA 1986; DRAȘOVEAN–LUCA 1990) while other northern Turdaș communities are dislocated toward the central north west zone of Transylvania. This is, probably, the moment of the Iclod group genesis.

- the date of 3700 B.C., for the Petrești Phase A from Daia Română (PAUL 1981, 231) is paralleled with dates obtained by the same method from Vinča Phase C sites (HORVATH 1991).

- The fact that the Turdaș settlement begins its evolution at the horizon of Vinča Phase C makes the names of Turdaș, Turdaș-Vinča and Vinča-Turdaș, used for the Transylvania Vinča Phase B finds, inadequate.

Due to lack of corroborating evidence, the complex problem concerning the origins of Petrești culture has preoccupied various scientists. Two hypotheses have been postulated. The first is the local origins of Petrești culture by the transfer of painted ceramics from the Criș culture through Vinča—Turdaș affiliation (BERCIU 1961, 21 and next; PAUL 1961, 116; 1962, 201; 1970, 102—103; DUMITRESCU 1966, 422 and next; VLASSA 1963, 486; 1976, 29, 127—141). The second is the southern origin of Petrești culture (SCHROLLER 1933, 25—29; MARINESCU—BÎLCU 1975, 495; LAZAROVICI 1979, 167; 1983, 7; 1987, 39—40; LAZAROVICI—KALMAR 1991, 123). The migration from Transylvania toward Thessalia was also mentioned. V. Dumitrescu has opposed this idea (DUMITRESCU 1961, 189 and next). Ties with Thessalo-Macedonian zone and Tracia were postulated for Petrești finds Banat (LAZAROVICI—KALMAR—DRAȘOVEAN—LUCA 1985, 43; LAZAROVICI 1987, 40). These ties include firing technology, polishing, certain shapes which lead to phenomenon which precede and give birth to Bubanj Hum I and Salcuta cultures (LAZAROVICI—KALMAR 1991, 123).

There exist painted material which could be Petrești at Vinča, Serbia (VASIĆ 1936 a, sl. 272 (at depth of 5.9/7.7 m); 277 (depth: 6.2 m); 278 (depth: 5.1 m); 281 a (depth: 3.4 m) and Gomolava (kind information from Prof. B. Brukner). At Vinča, B 4d and B 4e form types were also found between the depths of 5.3 and 4.0 m (VASIĆ 1936 c, 83), suggesting a Vinča—Pločnik horizon I/II.

In the middle Neolithic levels at Dikili Tash, in Macedonia, were found ceramic fragments decorated with parallel, thin, dark brown lines (DESHAYES 1970, 23 and fig. 2) which the archaeologist tied to the materials from Akropotamos (DESHAYES 1970, 23) and presented analogies to Vinča (VASIĆ, 1936 a, sl. 273, depth: 6.7 m — which corresponds to Phase B 2). These levels were paralleled with Vinča Phases A and B and Karanovo II—III (DESHAYES 1970, 43, fig. 41) which themselves are synchronized with Drama, Paradimi, Olinthos, Photolivos, Servia (MILOJCIC 1949, 45—46; FRENCH 1961, 121; 1970, 11; HOLMBERG 1964, 344—347; 1964 a, 26 and next; RENFREW 1970, 47—50, 52; RIDLEY—WARDLE 1979, 216; HAUPTMANN 1967, 17; BAKALAJIS — SAKELARIOU 1981; NIKOLOV 1986, 277 and next; LAZAROVICI 1979, 129—131; 1979 a; 1987, 40; LAZAROVICI — KALMAR — DRAȘOVEAN — LUCA 1985, 43).

The analogies with some ornaments discovered at Foeni leads us to Macedonia and Greece. The white — red paint corresponds with Greek styles, beginning with the A 3 style from the end of the middle Neolithic (WACE — TOMPSON 1912, fig. 44 a page 14; HOLMBERG 1964 a, 17, 19; THEOCHARIS 1973, 285, Pl. VI/8) to the 1 and B 3 style of the late Neolithic (HOLMBERG 1964 a, 25—26, 29). The white — red painted decoration illustrated in Pl. IV/4, 7 has analogies with the transition phase between Sesklo and Tsangli-Larissa cultures (RIDLEY — WARDLE 1979, fig. 10/36; DEMOULE — GALLIS — MANOLAKAKIS 1988, 27, fig. 10, 25/1).

The polished ornamentation (Politurmuster) is characteristic of the late Neolithic period in Greece (HOLMBERG 1964 a, 2), and partially characteristic of to Vinča Phases A and C. Some decorations executed with the technique observed at the Foeni site (Pl. XI/9) have analogies in the same chronologic horizon as the "Grey ware" group (DEMOULE — GALLIS — MANOLAKAKIS 1988, fig. 7 a/2, 20/2). This group is contemporaneous with "Black burnished ware" and "Matt painted ware" (HOLMBERG 1964 a, 24—29), the last directly preceding Otzaky ceramics. Another decoration (Pl. XII/7) type has affiliations with the "Grey ware" group (SCHNEIDER — KNOLL — GALLIS — DEMOULE 1991, fig. C/3056).

The brown-reddish, red-cherry red and chestnut subgroup from the Banat sites can be connected to a series of discoveries from the Tsangli-Larissa Phase. At Makrychori 2 and Arapi, this is associated with sharp shouldered vessels and a white-on-red base painting, which will become dominant in the Arapi phase (DEMOULE — GALLIS — MANOLAKAKIS 1988, 51).

Several conclusions can be drawn:

1. The presented analogies would connect the Petrești finds from Banat to the end of the Middle Neolithic and beginning of the Late Neolithic of the Greek and Macedonian sites of Servia, Akropotamos, Sitagroi I—II and Dikili Tash.

2. Between these and the Petrești finds there are numerous differences. Among these are bitronconic vessels/with short shoulds a profiled lip (Type BI — LAZAROVICI 1981 b, 174), characterizing many of the mentioned sites (LAZAROVICI 1979 a) and which coincide with Vinča Phase A (MILOJCIC 1949, 74—75; HOLMBERG 1964, 346—348; 1964 a, 26—27; RENFREW 1970, 51; RIDLEY — WARDLE 1987, 225; LAZAROVICI 1979, 129—130; 1979 a; GALLIS 1987, 159). The Banat discoveries contemporaneous with Vinča C 1 are inadvertently a major chronology. The Banat painted ceramics could propose a possible migratory path. One of the painted fragments from Parța (Pl. I/5) has an analogy in Vinča Phase B 2 — end (VASIĆ 1936 a sl. 277 a, b) which is associated with another fragment (VASIĆ 1936 a, sl. 273), corresponding to discoveries in Dikili Tash and Akropotamos (DES-HAYES 1970, 23, fig. 3), the latter paralleling Tsangli-Larissa, where the majority of our analogies are concentrated. According to uncalibrated C—14 dates, the the period of transition between Sesklo and Tsangli-Larissa is contained between 3900 and 3800 B.C. (SCHNEIDER — KNOLL — GALLIS — DEMOULE 1991, 31). This is near 3700 B.C., the date at which Petrești Phase A is chronolized (PAUL 1981, 231).

3. New discoveries of Banat have raised new arguments postulating the southern origins of the Petrești culture. The analogie support the idea that the road of infiltration of Petrești culture to Transylvania is through Banat.

4. The direct typological connections which the Banat materials have with the southern people is another argument of its inclusion in the early phase. This may be even older than Transylvania Petrești Phase A.

FLORIN DRAȘOVEAN

Muzeul Banatului,
Plața Hunlade, 1900 — Timișoara
ROMÂNIA

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES

- ALDEA 1974, I, Al. „Altarul” magico-ritual descoperit în așezarea neolitică de la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba), în *Apulum*, XII, p. 40—47.
- BAKALAKIS — SAKELLARIOU 1981, Bakalakis, G. Sakellariou, A. *Paradimi*, Verlag, Philipp von Zabern, Mainz.
- BERCIU 1946, Berclu, D. Berclu, I. *Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba*, în *Apulum*, II, 1943—1945, Alba Iulia, 1946, p. 1—77.
- BERCIU 1949, Berclu, D., Berclu I., *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în *Apulum*, III, p. 1—43.
- BERCIU 1961, D., *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei, 1961.

- DEMOULE — GALLIS — MANOLAKAKIS 1988, Demoule, J. — P., Gallis, K. Manolakakis, L., *Transition entre les cultures neolithiques de Seskto et Dimini: Les categories ceramiques*, in *BCH*, CXII, p. 1—58.
- DESHAYES 1970, J., *Les fouilles de Dikili Tash et l'archeologie yougoslave*, in *ZborNM*, VI, p. 21—43.
- DRAȘOVEAN 1991, Fl., *Cultura Vinča, fazele C și D în Banat*, in *Cultura Vinča în România*, Timișoara, p. 59—66.
- DRAȘOVEAN 1991 a, Fl., *Așezarea vinčiană de la Hodoni*, Timișoara.
- DRAȘOVEAN — ROTEA 1986, Drașovean, Fl., Rotea, M., *Așezarea neolitică de la Soimus. Contribuții la problemele neoliticului târziu din SV Transilvaniei*, in *Apulum*, XXIII, p. 9—24.
- DRAȘOVEAN — LUCA, Drașovean, Fl., Luca, S., A., *Considerații preliminare asupra materialelor neo-neolitice din așezarea de la Mintia (com. Vetel, jud. Hunedoara)*, in *SCIV*, 41, 1, p. 7—17.
- DUMITRESCU 1966, H., *Câteva probleme legate de cultura Petrești*, in *SCIV*, 17, 3, p. 422—433.
- DUMITRESCU 1986, H., *Cercetările arheologice de la Taulas — Deva (I)*, in *ActaMN*, XXII—XXIII, p. 3—14.
- DUMITRESCU 1961, V. I., *Peut-on admettre — du point de vue chronologique — un participation des tribus de la civilisation à ceramique peinte ouest-transilvaine à la „migration Dimini”?*, in *Swiatowit*, XXIII, p. 189—200.
- DUMITRESCU 1968, Vl., *Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi eneolitice*, in *ActaMN*, V.
- DUMITRESCU 1972, Vl., *Quelques aspects des synchronismes des cultures neo-énéolithiques et de la période de transition à l'âge du bronze dans l'Europe sud-orientale et le monde égéo-anatolien*, in *Actes*, II, Atena, p. 25—51.
- FRECH 1960, D., H., *Late chalcolithic pottery in north-west Turkey and the Aegean*, in *AS*, XI, p. 99—141.
- FRENCH 1961, D., H., *Pottery-distributions and the geographical regions of Macedonia*, in *ZborNM*, VI, p. 5—19.
- GALLIS 1987, K., *Die stratigraphische Einordnung der Larissa-Kultur: eine Richtigstellung*, in *PZ*, 62, 2, p. 147—163.
- HAUPTMANN 1967, H., *Zum Neolithikum in Makedonien*, in *IstMitt*, 17, p. 3—21.
- HEGEDÜS — MAKKAY 1987, Hegedüs, K., Makkay, J., Vészö-Magor, *A settlement of the Tisza Culture*, in *The Late Neolithic*, Budapest, p. 85—103.
- HOLMBERG 1964, E., J., *The Appearance of Neolithic Black Burnished Ware in Mainland Greece*, in *AJA*, 68, 4, p. 343—348.
- HOLMBERG 1964 a, E., J., *The neolithic pottery of Mainland Greece* Göteborg, 1964.
- HORVATH 1991, F., *Contributions to the Late Neolithic Connection of the Great Hungarian Tisza Region*, Comunicare la Simpozionul Vinča, Băile Herculane.
- KALICZ — RACZKY 1987, Kalicz, N., Raczky, P., Berettyóujfalu-Herpaly, *A settlement of the Herpaly Culture*, in *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, p. 105—125.
- KALICZ — RACZKY 1987 a, Kalicz, N., Raczky, P., *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research*, in *The Late Neolithic*, Budapest — Szolnok, p. 11—30.
- KALMAR — MAXIM 1991, Z., *Sinteze Iclod — Petrești*, in *Cultura Vinča în România*, Timișoara, p. 137—140.
- KALMAR — MAXIM, 1991 a, Z., *Turdaș*, Cluj Napoca.
- LAZAROVICI 1976, Gh., *Neoliticul Banatului*, MBN, IV, Cluj.
- LAZAROVICI 1979, Gh., *Fragen der neolithischen Keramik in Banat*, in *Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, p. 203—234.
- LAZAROVICI 1979 a, *Legăturile fazei Vinča A cu zona nord-thessalică și sud-balcanică*, in *Tibiscus*, V, p. 57—65.
- LAZAROVICI 1981 a, Gh., Resch, Fr., Germann, K., *Așezarea preistorică de la Unip (jud. Timiș)*, in *AnB*, serie nouă, 1, p. 13—20.
- LAZAROVICI 1981 b, Gh., *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, in *PZ*, 56, 2, p. 169—196.
- LAZAROVICI 1983, Gh., *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgar în România*, in *ActaMN*, XX, p. 3—31.
- LAZAROVICI 1986 Gh., *„Soclu” Vinča C în Transilvania*, in *ActaMP* XI, p. 33—55.
- LAZAROVICI 1991 Gh., *Parfa*, ob. 2 (tell. 2), in *Cultura Vinča în România*, p. 67—70.
- LAZAROVICI 1981, Gh., *Importuri Tiszapolgar în așezarea sălcusană de la Cuploare—Sfogea*, in *Banatica*, 6, p. 35—41.
- LAZAROVICI — DUMITRESCU 1986, Lazarovici, Gh., Dumitrescu, H., *Legăturile cronologice, culturale și locul aspectului Taulas în cadrul culturii Vinča-Turdaș și a neoliticului transilvan*, in *ActaMN*, XXII—XXIII, p. 15—26.
- LAZAROVICI — KALMAR — DRAȘOVEAN — LUCA 1985, Lazarovici, Gh., Kalmar, Z., Drașovean, Fl., Luca, S., A., *Complexul neolitic de la Parfa*, in *Banatica*, 8, p. 7—71.

- LAZAROVICI — KALMAR 1991, Lazarovici, Gh., Kalmar, Z., *Aspectul Turdaș*, în *Cultura Vinăa în România*, Timișoara, p. 122—124.
- MARINESCU — BILCU 1974, S., *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Editura Academiei, București.
- MARINESCU — BILCU 1975, S., *Asupra unor probleme ale culturii Criș*, în *SCIV*, 26, 4, p. 487—506.
- MEDELEȚ — BUGILAN, 1987, Medeleț, Fl., Bugilan, I., *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, p. 87—197.
- MILOJCIC 1949, Vl., *Chronologie der jüngeren Steinzeit mittel- und Südosteuropas*, Berlin.
- NESTOR 1932, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschungen in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1932, p. 11—181.
- NÎKOLOV 1986, B., în *Studia Praehistorica*, 8, Sofia, p. 225—230.
- PAUL 1961, I., *Așezarea neolitică târzie de la „Poiana în Pisc”*, în *MCA*, VII, p. 107—118.
- PAUL 1962, I., *Sondajul arheologic de la Ocna Sibiului*, în *MCA*, VIII, p. 193—202.
- PAUL 1965, I., *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petrești*, în *RevMuz*, 4, II, p. 294—301.
- PAUL 1965 a, I., *Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Pianu de Jos (r. Sebeș, jud. Hunedoara)*, în *StComS*, 12, p. 5—18.
- PAUL 1967, I., *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platforma din așezările culturilor Petrești și Cucuteni — Tripolie*, în *SCIV*, 1, 18, 1967, p. 3—22.
- PAUL 1968, I., *Date noi privind raporturile reciproce între culturile Petrești, Cucuteni și Gumelnița*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei, București.
- PAUL 1969, I., *Așezarea neo-eneolitică de la Pianu de Jos (Podei), jud. Alba*, în *StComSibiu*, 14, p. 33—82.
- PAUL 1969 a, I., *Der Forschungsstand über die Petrești-Kultur*, în *Stž*, 17, p. 325 și urm.
- PAUL 1970, I., *Săpăturile arheologice de la Mihalț (jud. Alba)*, în *StComSibiu*, 19, p. 9—16.
- PAUL 1977, I., *Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate*, în *StComS*, 20, p. 15—25.
- PAUL 1970, I., *Săpăturile din vara anului 1960 de la Ocna Sibiului (jud. Sibiu)*, în *Materiale*, IX, p. 97—104.
- PAUL 1978, I., *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Iași. Teza de doctorat.
- PAUL 1981, I., *Der gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești-Kultur*, în *PZ*, 56, 2, p. 197—234.
- RACZKY 1985, P., *The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and Late Neolithic, as reflected by the excavations at Ōcsöd-Kovashalom*, în *BAME*, 13, p. 103—125.
- RACZKY 1987, P., *Ōcsöd — Kovashalom. A settlement of the Tisza culture*, în *The Late Neolithic*, Budapest, p. 61—83.
- RENFREW 1970, C., *The place of the Vinăa culture in European prehistory*, în *ZborNMB*, VI, p. 45—57.
- RIDLEY — WARDLE 1979, Ridley, C., Wardle, K., A., *Rescue excavation at Servia 1971—1973: A preliminary report*, în *BSA*, 74, p. 185—230.
- ROSKA 1927, M., *Stațiunea neolitică de la Turdaș*, în *PMJH*, Deva, p. 3—27.
- ROSKA 1941, M., *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj.
- ROSKA 1942, M., *Erdely régészeti repertoriuma*, I, Ōskor, Cluj.
- SCHNEIDER — KNOLL — GALLIS — DEMOULE 1991, Schneider, G., Knoll, H., Gallis, K., Demoule, J. — P., *Transition entre les cultures néolithiques de Sesklo et de Dimini: recherches minéralogiques, chimiques et techniques sur les céramiques et les argiles*, în *BCH*, CXV, 1, 1991, p. 1—64.
- THEOCHARIS 1973, Theocharis, D., *Neolithic Greece*, Atena.
- VASIC 1936 a, Vaisc, M., *Preistorijska Vinăa*, II, Belgrad.
- VASIC 1936 b, Vasic, M., *Preistorijska Vinăa*, III, Belgrad.
- VASIC 1936 c, Vasic, M., *Preistorijska Vinăa*, IV, Belgrad.
- VLASSA 1963, Vlassa, N., *Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tartaria Settlement's stratigraphy*, în *Dacia*, VII, p. 485—494.
- VLASSA 1976, Vlassa, N., *Neoliticul Transilvaniei (Studii, articole-note)*, Cluj.
- WACE — TOMPSON 1912, Wace-Tompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge.

1. Teritoriul de bază (*Kerngebiet*)

1.1. Toate demersurile făcute până în prezent de a identifica momentul, locul și expresia materială a gerezii culturii Tei s-au dovedit ineficiente. Și astăzi periodizarea propusă de Valeriu Leahu (1966, 30–46; *Idem*, 1992, 60–72), chiar dacă este contestată de o parte din specialiștii ce se ocupă de secvența preistorică în cauză, constituie încercarea cea mai viabilă de a desluși etapele evoluției culturii.

1.2. „În absența unei stratigrafii care să precizeze poziția tuturor fazelor Tei, cronologia relativă a culturii se întemeiază pe coroborarea unor constatări stratigrafice cu observațiile comparativ-tipologice... Prin utilizarea unei asemenea metode de lucru, faciesul Tei identificat prima dată la Cățelu Nou (București) apare deocamdată drept cea mai arhaică manifestare a culturii (*Ibidem*, 60). Așezări Tei I au fost descoperite în perimetrul orașului București (*Idem*, 1964, 309–321), la Frătești (*Idem*, 1992, 62), Greci (ULANICI, TROHANI, 1979, 10–22), Surlari (LEAHU, TROHANI, 1976, 73–85), Bungetu (CHICIDEANU, 1973, 27–43; *Idem*, 1977, 225–238; *Idem*, 1982, 101–106. Autorul înclină să considere materialele descoperite aici ca fiind expresia fazei de geneză — Bungetu — a culturii Tei, moment care, evident, precede faza Tei — Cățelu Nou.), Costeștii din Vale (*Idem*, 1980, 127–128), Grădiștea (BERCIU, 1956, 496–500), Ulmeni (MORINTZ, 1978, 48), Căscioarele (SÎRBU, DAMIAN, 1992, 11–16). Se poate constata cu ușurință că triburile s-au așezat cu predilecție în partea centrală a Munteniei, atinând și malurile Dunării (fig. 1 a).

1.3. Acest teritoriu va reprezenta, în toate fazele de evoluție a culturii, spațiul intens locuit de comunitățile Tei. Dacă la început așezările erau într-un număr restrâns (cel puțin așa ne apar în lumina cercetărilor efectuate până în prezent), ulterior, în fazele Tei II și Tei III, mai ales în ultima perioadă menționată, a fost documentată o creștere semnificativă (LEAHU, 1966, fig. 2.: Harta așezărilor Tei identificate pe teritoriul orașului București; *Idem*, 1966 a, 205–206; SCHUSTER, 1990, 103–105; etc.). Acest fapt s-a datorat probabil sporului demografic natural, dar mai ales mișcărilor de repliere executate de comunitățile din zona de est (Moștiștea) a ariei de răspândire. Și în etapele finale (fazele IV și V), purtătorii culturii Tei au întemeiat așezări pe malurile râurilor Argeș, Sabar, Colentina, Dâmbovița, Neajlov, Glavacioc, Ilfovățul (LEAHU, 1966, 17–18; *Idem*, 1975, 101 sqq.; *Idem*, 1979, 43–50; *Idem*, 1981, 30 sq.; VESELOVSKI — BUSILĂ, 1967, 93 sqq.; MORINTZ, 1978, 75; etc.).

1.4. Interesantă și deloc de neglijat este și constatarea că același teritoriu a reprezentat spațiul unde s-au manifestat primii purtători ai culturii Glina; de aici au pornit mai târziu spre vest, luând în stăpânire partea de apus a Munteniei și Olteniei până la Porțile de Fier. Se impune totuși un amendament: niciodată

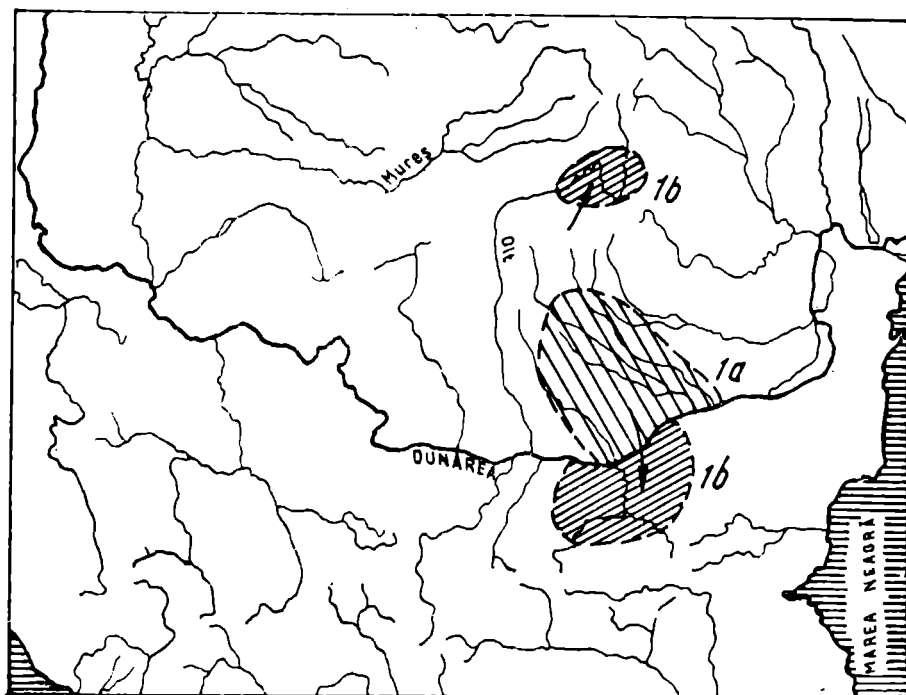

Fig. 1: 1 a. Aria de bază a răspândirii culturii Tei.
1 b. Zonele spre care au roit o parte a comunităților Tei III.

comunitățile Glina nu au atins Dunărea în zona Munteniei (așa cum indică cercetările arheologice actuale); o vor face abia în roirea lor spre vest, dincolo de Olt. Centrul Munteniei a cunoscut, ca și în cazul culturii Tei, toate fazele evoluției culturii Glina (SCHUSTER, 1992, 90 sq.).

2. Granițele ariei de răspândire a culturii Tei (*die Randgebiete*)

2.1. Marginea vestică. „Raritatea frapantă a așezărilor Tei în vest, între Teleorman și Olt, apare firească dacă se are în vedere expansiunea peste Olt a populațiilor de cultură Verbicioara“ (LEAHU, 1966, 25). Concluzia enunțată nu poate fi deocamdată contrazisă, chiar dacă sondajele efectuate la marginea de nord a actualului cimitir al satului Nicolae Titulescu, din județul Olt, au dus la descoperirea unei așezări Tei IV (TROHANI, ZORZOLIU, 1982, p. 68). Nu este exclus ca în unele momente triburile Tei să fi pătruns spre vest, înlăturând sau, dimpotrivă, conviețuind cu comunitățile Verbicioara (alte puncte unde au fost sesizate materiale Tei ne-au fost semnalate și de domnul dr. Marin Nica, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informații).

2.2. Marginea nordică. „Abia în fazele III și IV, triburile culturii Tei au pătruns în zona de dealuri și munte din Muscel și din Dâmbovița, apoi și în Țara Bârsei“ (VULPE, 1976, 565). Descoperirea unor puncte cu vestigii Tei II în jurul orașului Brașov (PROX, 1940, 87 sq.), confirmă această apreciere. Penetrarea unor comunități Tei dincolo de Carpați nu este întâmplătoare, fiind rezultatul unor migrări mai ample, cauzate de tulburările din spațiile estice ale arealului culturii. Probabil, o parte a triburilor ce au fost nevoite să plece din teritoriul dintre Mos-

țiștea și Colentina — Dâmbovița s-au văzut obligate să se îndrepte spre nord (SCHUSTER, 1993, 200). Tot acum, sud-estul Transilvaniei este asaltat și de purtătorii culturii Monteoru.

2.3. Marginea estică

2.3.1 Investigarea intensă, prin săpături și periegeze, a văii Mostiștei a relevat faptul că aceasta a fost locuită de comunitățile Tei numai în primele două faze (MORINTZ, 1978, 48; SCHUSTER, loc cit.) și ca atare nu se mai poate susține că și această fâșie de teren reprezintă aria „statornic locuită de populațiile culturii Tei” (LEAHU, 1966, 23). Așezări aparținând următoarelor etape ale evoluției lipsesc aproape cu desăvârșire. Singurul punct care ar putea face notă discordantă cu cele afirmate este cel de la Lilieci, unde au fost descoperite câteva fragmente ceramice, care, după opinia autorilor (ȘERBĂNESCU, TROIANI, 1978, 38), dovedesc existența în acel loc a unei așezări Tei V. Și cu alt prilej (SCHUSTER, loc cit.) ne exprimăm rezervele în legătură cu respectiva concluzie. În cele ce urmează vom mai reveni asupra acestui subiect.

2.3.2. Ceea ce s-a întâmplat la est de Mostiștea se află și azi, ca și în urmă cu decenii, sub conul de umbră al necunoașterii. „În regiunile extracarpătice și Dobrogea s-a constatat că după dispariția culturilor din perioada de tranziție — Foltești, Cernavodă II, III, nu există dovezi materiale care să fie atribuite așezărilor culturale clasice din bronzul timpuriu și mijlociu. Aceasta nu implică însă existența unui „hiatus cultural” (HARTUCHE, 1980, 127). Se precizează în continuare că „factorul geografic nu constituie cauza lipsei unei populații stabile” (*Ibidem*, 129).

Referitor la aceeași problemă, un alt autor este de părere că „prin prisma relațiilor cu populațiile limitrofe, e mai greu de explicat absența triburilor Tei în părțile de răsărit ale Munteniei — mai departe de Mostiștea spre est” (LEAHU, 1966, 25); mai degrabă „firește în acest caz este să se încerce o explicare a absenței așezărilor Tei în partea de est a Munteniei prin condițiile geografice de aici. Harta răspândirii triburilor Tei,..., sugerează totuși faptul că populațiile acestea, locuind între Carpații sudici, Olt și Dunăre, au evitat regiunile de stepă, propriu-zisă, tărurile prea aride, joase și prea netede, ele căutând, dimpotrivă locuri mai înalte și mai împădurite, terenuri cu un regim hidrografic mai favorabil” (*Ibidem*, 28).

2.3.2 Sărăcia deosebit de frapantă a vestigiilor din perioada amintită constituie una din cele mai greu de explicat fenomene ale preistoriei acestor regiuni. Toate încercările de a umple acest gol material și cultural s-au dovedit până în prezent destul de firave. Cert este că, după o locuire masivă a purtătorilor culturilor neolitice, eneolitice și ale celor ce aparțin epocii de tranziție — în ultimul caz ne referim la prima sa parte, în răstimpul când în centrul și vestul Munteniei și în Oltenia comunitățile culturii Gâlna se afirmă puternic (ROMAN, 1976, 27; MACINIK, 1991, 10; SCHUSTER, 1992, 90—91) — teritoriile la est de Mostiștea par lipsite de populație. Și tot atât de surprinzătoare este constatarea că, spre sfârșitul bronzului mijlociu și în cel final, spațiul avut în vedere începe să fie locuit de comunitățile Coslogeni și de mixtură etnică și culturală Tei — Coslogeni, așa cum par să indice materialele arheologice descoperite în mai multe puncte între Mostiștea și vestul Munteniei: Chitila — „La Fermă” (BORONEANȚ, 1985, 156 sqq.; *Idem*, 1992, 100—119), Bila — „La Fântână” (cercetări 1990: Vasile Barbu, Traian Popa, Cristian Schuster), Cătinu (STOICA, 1989, 258—259), Brănești — „Vadu Anei” (SCHUSTER, 1993 a, 77). Probabil că în această categorie de vestigii intră și descoperirea de la Lilieci.

2.3.3 Atât între Mostiștea și Dunăre, cât și în Dobrogea au fost descoperite o sumedenie de complexe funerare, care, datorită lipsei unui inventar concludent, au fost atribuite culturii „mormintelor cu ocră” sau „culturii de stepă”. Sub aceste două noțiuni neclare, care cuprind un spațiu geografic larg și o secvență temporală întinzându-se din eneolitic, epoca de tranziție și până în bronzul târziu, se ascund de fapt vestigii din mai multe perioade — bronzul timpuriu, mijlociu și cel final. Existența acestor urme umple parțial golul cultural ce părea că persistă în regiunea în discuție.

Foarte multe morminte plane sau mobile de pământ ce adăpostesc înhumări în decubit dorsal sau în poziție chirchită au fost cercetate sau numai înregistrate în apropierea Dunării (HARTUCHE, 1980, 127; BRUDIU, 1990, 95) sau nu de parte de cursurile apelor din Muntenia de răsărit (NESTOR, 1952, 131—135; ROSETTI, 1959, 791—813; SIMACHE, TEODORESCU, 1959, 273—282; LEAHU, 1966, 131 sqq.; COMȘA, 1989, 181—188; NEAGU, 1992, 7—9). Este evident, așadar, că nu se mai poate vorbi de o lipsă totală de populație în zonele menționate. Numai că, în actualul stadiu de cercetare, trebuie să admitem că, datorită condițiilor geo-climatice puțin propice, acest spațiu n-a fost folosit de populații stabile, ci a constituit numai „coridor” de trecere pentru comunitățile nomade, sesizabile exclusiv prin intermediul vestigiilor funerare, nu și prin așezări (aceasta cel puțin până la pătrunderea purtătorilor culturii Coslogeni).

2.3.4 Acel teritoriu nefavorabil unei locuiri mai îndelungate, se pare că a fost martorul unor schimbări climatice (?) mai importante, fapt ce a dus la stărnirea unor condiții mai bune de trai. Credem că acest proces a avut loc la sfârșitul fazei Tei II și începutul celei următoare. Dacă până în acel moment (secolul 15 î.Chr.) „spațiul carpato-danubiano-pontic se caracterizează, în primul rând, printr-o frapantă unitate a nivelului de evoluție istorică și cultural-arheologică... Pretutindeni, din Carpați până în Peloponez și insulele egeene, vaste regiuni sunt ocupate... de populații sedentarizate”, iar „grupurile de păstori nomazi, care cutreieră sectorul nord-estic al acestei întinse regiuni — din răsăritul Moldovei și al Munteniei, peste Dobrogea, până pe litoralul bulgar al Mării Negre — sunt reținute de bariera pe care o așază în calea lor îndeosebi populațiile Monteoru și Tei (LEAHU, 1983, 180); ulterior, o dată cu pătrunderea masivă a triburilor Coslogeni în Muntenia, Dobrogea și în Bulgaria de nord-est, are loc un fenomen de restrângere a ariei culturii Tei, comunitățile de pe Mostiștea părăsesc spațiul avut până atunci în stăpânire, retrăgându-se spre vest, nord (zonele premontane și în Țara Bârsei) și sud (peste Dunăre). Replierea este executată atunci când triburile Coslogeni, ca urmare a creșterii lor numerice, încep să se așeze în estul Câmpiei Munteniei. Este probabil ca principalul „val” Coslogeni să fi fost precedat de alte populații de stepă, cunoscute sub denumirea de aspect Racovițeni — Petrișoru, care „s-au stabilit în sudul Moldovei, nord-estul Munteniei și sud-estul Transilvaniei” (OANCEA, 1981, 43). Este greu de crezut ca acest grup să fi reunit o populație atât de numeroasă, care să aibă puterea de a înlătura o parte a comunităților Monteoru. Chiar dacă nu se minimizează „rolul elementelor răsăritene la restructurările, care au avut loc la sfârșitul bronzului mijlociu” și nici nu se încearcă să se diminueze „impactul creat prin stabilirea în zona de imediată apropiere a spațiului de dispersiune Monteoru și Tei, respectiv nord-estul și sud-estul Munteniei a unor elemente răsăritene” (FLORESCU, FLORESCU, 1990, 74), nu poate fi negată existența unor comunități aparte ce preced sosirea masivă a triburilor Noua și Coslogeni. Acest fapt este documentat de unele așezări situate la est de Mostiștea, dar și de materialele descoperite la Daia, care „nu reflectă relații și contaminări cu grupul Plovdiv — Zimnicea și cu cultura Coslogeni”, cum poate ar fi fost normal, ci sunt mai degrabă un indiciu „că grupul de la Daia va fi ajuns în apropierea Dunării coborând din

sectorul nord-estic al ariei Tei, după ce vor fi avut loc și unele contacte și contaminări cu populația intrusă (de tip Petrișoru — Racovișeni, *n.n.*), identificată în zona dealurilor subcarpatice din zona Buzăului“ (LEAHU, 1981, 34).

Replierea triburilor Tei din arealul Mostiștei nu este, așadar, întâmplătoare, ci a avut cauze profunde, înscriindu-se într-o mișcare mai amplă din acest spațiu. Aidoma populației Tei, și cea Monteoru își restrânge aria, o parte a comunităților pătrund în colțul de sud-est al Transilvaniei. „Purtătorii culturii Monteoru au luat măsuri când elementele răsăritene devin mai persistente... deja la începutul fazei a II-a“ (FLORESCU, FLORESCU, op. cit., 75). În așezarea eponimă, în secvența M II a, căreia îi aparține și cimitirul nr. 4, perimetrul locuit se micșorează, iar acropola se fortifică cu vallum (BĂRZU, 1989, 40).

2.3.5 În monografia dedicată culturii Tei, Valeriu Leahu scria: „purtătorii culturii Noua nu arată să fi fost cei care au eliminat triburile Tei din estul sau nord-estul Munteniei“ (1966, 27). Astăzi se știe că, alături de purtătorii aspectului cultural Racovișeni—Petrișoru, care „au operat“ mai ales în nord-estul teritoriului amintit, cea care a contribuit decisiv la alungarea comunităților Tei din zona Mostiștei a fost populația Coslogeni (MORINTZ, ANGHELESCU, 1970, 373—411; MORINTZ, 1978, 121—152). Pătrunderea și sedentarizarea elementelor Coslogeni sunt însoțite în vestul ariei de răspândire a culturii Tei de mișcarea purtătorilor „marelui complex cultural Zuto Brdo—Gârla Mare—Novo Selo (ce, *n.n.*) înaintea tot mai mult către răsărit, intrând pe pământurile locuite — la nord de fluviu, de triburile Verbicioara, în sud, de populația Tei. Probabil că, silită de o asemenea imixtiune, o parte a triburilor Verbicioara se mișcă și ele către răsărit, unele trecând chiar Oltul“ (LEAHU, 1983, 184). Convulsiile petrecute se reflectă cu pregnanță în ceramica Tei. Astfel, „trebuie... avut în vedere faciesul prea deplin constituit al fazei Tei IV, deosebirea prea frapantă a acesteia față de faza anterioară“ (*Idem*, 1992, 72).

Tot ceramica demonstrează că în perioada respectivă s-a instalat o „stare de neliniște a populației locale, urmată probabil de încercări de realizare a unei unități pe plan cât mai cuprinzător pluri-unional-tribal“ (*Idem*, 1983, 184), elocvente în acest sens fiind fragmentele și piesele ceramice întregi găsite în arealul culturilor vecine sau ale acestora în puncte cu descoperiri Tei. Ulterior, în faza Tei IV, au existat relații cu comunitățile Cârna (CHICIDEANU, 1986, 30), Verbicioara IV, Zimnicea-Plovdiv, Zuto Brdo III, Wietenberg III a, Noua I, Coslogeni (MORINTZ, 1978, 82).

2.3.6 Desigur, nu numai ceramica ne indică faptul că triburile Tei au fost supuse unor presiuni externe, ci și modul de ridicare a așezărilor și locuințelor. Ne referim cu precădere la dimensiunile acestora, la răstimpul în care au fost folosite. Dacă anterior, în faza Tei II, au existat în general așezări cu întindere mai mare, care au funcționat pe o perioadă mai lungă, adăpostind o populație mai numeroasă, în fazele târzii ale culturii, cu toate că numărul așezărilor sporește, ele sunt de dimensiuni reduse, oferind imaginea unor comunități constituite din puține persoane, care probabil din considerente economice — restrângerea spațiului ce asigura hrana animalelor și, implicit, a oamenilor — preferă să locuiască pentru secvențe mai scurte în același loc. Exemple edificatoare în sprijinul acestei afirmații sunt așezările de pe râul Argeș. Astfel, în punctul de la Mogoșești, comuna Adunații—Copăcenii, jud. Giurgiu, purtătorii culturii Tei (aflată, în opinia noastră, într-un moment ce făcea trecerea de la ceea ce se numește faza Tei II la perioada următoare Tei III) au ridicat o așezare de mari dimensiuni, unde au existat locuințe constituite din mai multe camere, precum și o construcție de cult impresionantă (SCHUSTER, 1990, loc. cit.; săpăturile din anul 1993 au întregit ima-

ginea celor sesizate în campania arheologică anterioară). Nu departe de această localitate, în amonte, la Adunații—Copăcenii, punctul „Dăneasca”, au fost întreprinse cercetări într-o așezare Tei IV, de mărime mică, cu un strat arheologic firav, cu locuințe de suprafață unicelulare (SCHUSTER, 1989, 236—237). O situație similară a fost documentată și la Schitu, punctele 1 și 2, comuna Schitu, județul Giurgiu (cercetări: Cristian Schuster, Traian Popa, 1990).

2.3.7 Așadar, în faza Tei III, presiunea unor populații venite de la răsărit a fost atât de puternică, încât triburile stabilite în zona Mostiștei au trebuit să migreze spre alte spații (fig. 1 b). Cum am arătat mai sus, teritoriul de bază („Kerngebiet”) a ajuns să fie suprapopulat, ca dovadă înmulțirea așezărilor pe Argeș, Dâmbovița și Colentina, astfel că o parte din comunitățile dizlocate au pătruns în Transilvania sud-estică (aici au început a fi locuite și peșterile: Gura Cheii-Ödweg, v. PLOPȘOR, PĂUNESCU, POP, 1962, 131; LEAHU, 1966, 52—53) și au trecut Dunărea spre sud.

2.4. **Marginea sudică.** Este probabil ca și înainte de momentul Tei III, grupuri ale acestei culturi să fi pornit spre sud. O dată cu masiva pătrundere a comunităților Tei III și în urma contaminărilor cu elemente etnice și culturale autohtone în spațiul dintre Dunăre și Mărița, dar și a influențelor din arealul macedonean, se naște „o variantă Tei III sud-dunăreană” (ALEXANDRESCU, 1973, 83). Acesta va fi fermentul principal al apariției culturii Zimnicea-Plovdiv, care ocupă cam același teritoriu deținut cândva de triburile Tei III la sud de fluviu, dar și la nord de acesta, în zona orașului Zimnicea, ajungând la est până la Izvoru, comuna Gogoșaru, județul Giurgiu (ISĂCESCU, BURLACU, 1978, 65).

2.4.1. Prezența unor piese ceramice sau a unor obiecte din bronz ce pot fi atribuite și culturii Tei sau dovedesc similitudini cu descoperiri Tei la nord de Dunăre, cum ar fi cele de la Devetaki, Gradiște, Semerdžievo, Lesura, Leskovec, Vârbița, Gorsko Slivovo, Gorsko Kosovo, Stolăț, Želju Vojoda, Obruciște (MORINTZ, 1978, 171 sqq.) denotă că această cultură a avut un rol important în manifestarea bronzului târziu în spațiul respectiv. „...Descoperirea unor fragmente de vase din fazele târzii Tei, ... la Orbeasca (județul Teleorman, n.n.), ca și descoperirile de tip Tei târziu din Peștera Devetaki, pe râul Osam în Bulgaria, deci în plină arie Zimnicea-Plovdiv ne permit să credem că între culturile Tei și Zimnicea—Plovdiv erau atât zone de contact, cât și interferențe” (*Ibidem*, 80).

2.5. Concluzii

2.5.1 Aria de răspândire a culturii a fost tributară atât mediului geografic, cât și condițiilor climatice.

2.5.2 Acestora li se adaugă presiunile unor triburi vecine: Verbicioara, în vest, Racovițeni—Petrișoru și Coslogeni, în est, și Zimnicea—Plovdiv, în sud, dincolo de Dunăre, și în zona orașului Zimnicea.

2.5.3 Comunitățile Tei au executat atât mișcări zonale, care au avut mai ales rațiuni economice, cât și altele mai ample, roiri spre nord și sud, în Țara Bârsei și peste Dunăre, acestea din urmă generate de presiunea populațiilor ce pătrund din est, din spațiul de stepă nord-pontic.

2.5.4 Factorii menționați și-au pus amprenta asupra evoluției culturii, elocvente în acest sens fiind modul de ridicare a așezărilor, arhitectura adăposturilor, sfera economicului și ceramica.

2.5.5 Contactul, la început mai slab, ulterior puternic, cu triburile Zimnicea—Plovdiv și Coslogeni au generat apariția unui fenomen etnic (?) și cultural în Câmpia Munteniei, care precede afirmarea Hallstatt-ului timpuriu în această regi-

une. Exemplificăm în acest sens, printre altele, aşezarea de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua”, judeţul Călăraşi, unde a fost sesizat un strat de cultură cu „aspect târziu al culturii Coslogeni, format sub influenţa culturii Zimnicea—Plovdiv”, în care „s-au găsit patru fragmente din patru vase diferite, cu ornamente specifice fazelor târzii ale culturii Tei şi în mod special fazei Tei V” (*Ibidem*, 79), şi cea de la Brăneşti—„Vadu Anei”. În această a doua aşezare pomenită, materialul ceramic găsit reflectă o „sinteză” a fazelor Tei târzii cu cultura Coslogeni.

2.5.6 Este evident că viitoarele investigaţii arheologice vor oferi date noi, care vor întregi informaţiile lacunare de astăzi. De asemenea, ele vor permite „reaşezarea” periodizării şi cronologiei culturii Tei.

CRISTIAN SCHUSTER

Institutul Român de Tracologie
Str. Schitu Măgureanu, nr. 1, et. II
70626 Bucureşti
ROMÂNIA

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDRESCU, 1973 — Alexandrina D. Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 17.
BÂRZU, 1989 — Ligia Bârzu, *Dacia*, N.S., 33.
BERCIU, 1956 — Dumitru Berciu, *Materiale*, 2.
CHICIDEANU, 1977 — Ion Chicideanu, *SCIVA*, 28, 2.
IDEM, 1982 — Idem, *Thraco-Dacia*, 3.
IDEM, 1986 — *Ibidem*, 7.
FLORESCU, FLORESCU, 1990 — Marilena Florescu, Adrian Florescu, *Arh. Mold.*, 13.
HARTUCHE, 1980 — Nicolae Hartuche, *Danubius*.
ISĂCESCU, BURLACU, 1978 — Constantin Isăcescu, Gheorghe Burlacu, *Ilfov. File de Istorie*.
LEAHU, 1966 — Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti.
IDEM, 1966 a — Idem, *SCIV*, 17, 1.
IDEM, 1975 — Idem, *Cerc. Arh.*, 1.
IDEM, 1979 — *Ibidem*, 3.
IDEM, 1981 — *Ibidem*, 4.
IDEM, 1992 — *Ibidem*, 9.
LEAHU, TROHANI, 1976 — Valeriu Leahu, George Trohan, *Cerc. Arh.*, 2.
MACHNIK, 1991 — Jan Machnik, *The Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin*, Archaeological Sciences Bradford.
MORINTZ, 1978 — Sebastian Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1, Bucureşti.
MORINTZ, ANGHELESCU, 1970 — Sebastian Morintz, Niţă Angheliescu, *SCIV*, 21, 3.
OANCEA, 1976 — Alexandru Oancea, *Cerc. Arh.*, 2.
IDEM, 1981 — Idem, *Dacia*, N.S., 25.
PROX, 1940 — Alfred Prox, *Mitteilungen der Burzenlander sächsischen Museums*, 4.
ROMAN, 1976 — Petre Roman, *PZ*, 51.
SCHUSTER, 1990 — Cristian Schuster, *Symp. Thrac.*, 8, Satu Mare — Carel.
IDEM, 1992 — Idem, *Thraco-Dacia*, 13.
IDEM, 1993 — Idem, *Culture et Civilisation au Bas Danube*, 10, Călăraşi.
IDEM, 1993 a — Idem, *Bulletin de Tracologie*, 1, Mangalia.
IDEM, 1993 b — Idem, *Oltenia*, Craiova (sub tipar).
ŞERBĂNESCU, TROHANI, 1978 — Done Şerbănescu, George Trohan, *Ilfov. File de Istorie*.
VULPE, 1976 — Alexandru Vulpe, *Dicţionar de Istorie Veche a României*, Bucureşti.

VERBREITUNGSRAUM DER TEI KULTUR

Zusammenfassung

Der Verfasser unterlegt das Kerngebiet und die Randgebiete der Tei Kultur der Analyse.

Es werden die Ergebnisse der älteren und neusten archäologischen Forschungen verwertet. Die geographisch-klimatischen Gegebenheiten, als auch die Bewegungen der Nachbarvölker, insbesondere der Coslogeni Stämme im Osten, führten dazu, dass der Verbreitungsraum in den verschiedenen Stufen der Kultur unterschiedliche Konturen annimmt.

In den ersten zwei Phasen ist nur das Zentrum bis an die Donau der Rumänischen Ebene von den Tei Gemeinschaften bevölkert. Durch den Druck der Coslogeni Träger wird das Gebiet in der Nähe des Mostiștea Beckens verlassen. Die Tei III Gemeinschaften, die diese Zone bewohnen, sehen sich gezwungen das Kerngebiet zwischen den Flüssen Argeș, Colentina, Dâmbovița und dem Strom Donau zu überfluten. Ein Teil zieht nach Norden, in das südöstliche Eck Siebenbürgens, ein anderer nach Süden, über die Donau, in den nördlichen Raum des heutigen Bulgariens.

Später, als Ergebnis der ethnischen und kulturellen Beeinflussungen und Mischungen, sondert sich ein Phänomen ab, welches zeitlich und kulturell vor die Frühhallstattzeit einzuschließen ist.

În legătură cu geneza și cronologia epocii bronzului în Banat există opinii deseori contradictorii, deși s-a ajuns la un punct de vedere comun, potrivit căruia începuturile epocii bronzului în spațiul carpato-danubiano-pontic coincid cu încheierea complexului fenomen de sinteză etnoculturală care a avut loc în perioada de tranziție spre epoca bronzului în acest spațiu geografic. S-a înregistrat un vast proces de regionalizare, sedimentare și individualizare a fenomenelor etno-culturale din epoca bronzului, aspect valabil și pentru Banat.

La începutul epocii bronzului — Br A₁ (FD I—FD II) — au loc două mișcări purtătoare de elemente etno-culturale¹, și anume deplasarea purtătorilor culturii Glina III — Schnekenberg de la est spre vest și a purtătorilor culturii „*Glockenbecher*“ de la vest spre est, ceea ce duce la dizlocarea spre nord a culturii Vučedol, care, la rândul său, dă naștere grupurilor Mako și Nyírszeg, favorizând, în același timp, stabilirea unor legături directe între comunitățile Glina III — Schnekenberg și manifestările culturale de la sud de Dunăre: Bubanj Hum III, Belotić-Bela Crkva și sud-panonice: Mako și Vinkovci-Somogyvár.

Bronzul tracic² nu este rodul unei schimbări prin invazii și migrări, ci ne apare ca un fenomen îndelungat, de amestec și influențare, ceea ce duce la o unitate a vieții culturale, sociale, economice și lingvistice, proces rezultat din cele trei cercuri mari care stau la baza bronzului tracic și care au elemente comune, autohtone (eneolitice), nord-pontice și egeo-anatoliene.

La sfârșitul bronzului timpuriu — Br A₂ (FD II) — se pot surprinde în tot Banatul etapele de formare și individualizare a unui larg orizont al ceramicii stil „*Besenstrich*“ și „*Textilmuster*“³, cu analogii la Toszeg A și B, care aparțin nivelelor corespunzătoare pentru sfârșitul culturii Nagyrev și începutul culturii Hatván. Tot acum își încep evoluțiile și culturile Mureș (cultura Periam—Pecica)⁴, Vatina⁵, care ocupă partea de nord-vest, respectiv vestul ariei geografice a Banatului în perioada bronzului mijlociu — Br A₂ — C₁ (FD II—MD III). În perioada bronzului târziu și final — Br C₂—D (SDI)⁶, în partea de sud a Banatului, Clisura Dunării, cultura Vatina este înlocuită de purtătorii culturii Zuto Brdo—Dubovac — Gârla Mare, iar în partea de vest de complexul Cruceni — Belegiš — Bobda și în zona central-nord-estică de grupul cultural Balta Sărată; în nord, aria culturii Mureș va fi ocupată de purtătorii culturii mormintelor tumulare.

În stadiul actual al cercetărilor⁷, grupul cultural Balta Sărată poate fi încadrat cronologic în etapa bronzului mijlociu și târziu — Br B₂ (MD III) — Br D (SD I), detașându-se din întinsul orizont comun „*Besenstrich*“ și „*Textilmuster*“, Acesta reprezintă, totodată, un fenomen de sinteză a unor elemente din culturile

CRONOLOGIE							BANAT			
Rel.	Abs.	Reinecke	R. Kallies Schreiber	P. Roman	B. Hänsel	S. Morintz	SUD	VEST	NORD	EST
Bronz timpuriu	2000			I a II b III a			COTOFFENI III C - VUCEDOL 2 OK			
	1900		FB I	III b III a	FD I	I	Samgyvar - Vinkovci I II	MAKO	GLINA IV - SCHNECKENBERG	A B C
	1800		a				"Besenstrich" (Toszeg A) Gornea - Orlești	"Textilmuster" (Toszeg B) Beba Vecse - Pitvaros	Kammschrich Secară de Copac	
	1700	A ₁	FB II b	III b	FD II					
Bronz mijlociu	1600	A ₂	FB III a b		FD III	I	I Poncevo Omoljica	I timp.		Visag Silaqu V. Timişului I Iaz I
	1500	B ₁			MD I	II	VATINA II Vatina Vlraoc	III clasic	MUREŞ (c. Fenian - Peica)	Balta Sărată Ciuta
	1400	B ₂			MD III	2				Iaz II, Buchin, Var, Ciuta, Lugej, Valea Timişului II Istar Budinți, Balta Sărată, Pitiniș, Jabăr, Nova
	1300	C ₁					III Iliandza	I tirz. III		Sacu
	1200	C ₂					ZUTOBRDO DUBOVAC	I Cruceni Beleșis		Susani "Delut"
Bronz târziu și Hollstein timpuriu	1100	D			SD I	III	GÎRLA MARE	II Bobda		Românești qr. Igrita
	1000	Ho A ₁			SD II					
							Svința - Moldova Novă	Ticvanu Mare - Karaburma	Susani - Cornuțel	BALTA SĂRATĂ

Pl. I. Tabel sinoptic privind cronologia epocii bronzului în Banat și, în acest context, a grupului cultural Balta Sărată.

invecinate și contemporane, mai ales din culturile Vatina Mureș, Wietenberg, Gârla Mare, Otomani și Verbicioara⁸, dar în ansamblu deosebindu-se de ele. Pentru a elucida problema genezei grupului cultural Balta Sărată facem precizarea că la baza acestui grup cultural stă întinsul orizont „*Besenstrich*“ și „*Textilmuster*“ de la Visag⁹, Silagiu¹⁰, Iaz I și Valea Timișului I¹¹, ceea ce i-a determinat pe colegii R. Petrovsky și M. Gumă să le atribuie pe ultimele două faze I a grupului cultural Balta Sărată¹². Dar, în același timp, în zonă apar și așezări ale culturii Vatina — cea de la Caransebeș — Balta Sărată și Ciuta — „Cornu Dealului“¹³, care își încetează existența în Br B₂ (MD III). Pe baza acestor date afirmăm că faza I este de fapt o fază „pre“ a grupului cultural Balta Sărată.

Faza II (la autorii citați mai sus) este în realitate faza I a grupului cultural Balta Sărată, când procesul de asimilare a elementelor culturii Vatina și a influențelor culturilor Wietenberg, Gârla Mare, Otomani, Mureș din Br C₁ (MD III) este cert, aspect reliefat în discuțiile purtate cu diferite ocazii de domnii profesori dr. P. Roman și dr. S. Morintz, dar și de colegii F. Medeț și M. Gumă. Pentru clarificarea acestei probleme se impune efectuarea de cercetări arheologice în așezările de la Iaz, Silagiu, Susani — „Deluț“, Ciuta, Jabăr, Lugoj, Buchin, Păltiniș, precum și publicarea integrală, în viitor, a cercetărilor de la Valea Timișului. Ornamentul principal devine cel al împunsăturilor succesive în canal — „*Stichkanaltechnik*“, fără incrustații cu substanță albă, „dinți de lup“, caneluri înguste verticale pe circumferința vaselor, puncte și cercuri imprimate. Descoperirile de la Sacu¹⁴ și Susani — „Deluț“¹⁵ fac legătura între faza I și faza II a grupului cultural Balta Sărată, fapt ilustrat și de descoperirea la Valea Timișului, în nivelul al II-lea, a unui fragment de statueta Gârla Mare¹⁶, datat în Br C, ca și de importurile ceramice ale grupului cultural Balta Sărată în mediul Wietenberg II—III din Țara Hațegului¹⁷. Acum întâlnim tot mai frecvent caneluri verticale și oblice, „dinți de lup“, iar ornamentul „*Stichkanaltechnik*“ dispăre.

Faza III a grupului cultural Balta Sărată este reprezentată, deocamdată, de descoperirile din Peștera cu Apă de la Românești (2273/1) unde, pe fondul manifestărilor locale de tip Balta Sărată, apar întrepătrunderi și legături cu purtătorii culturii mormintelor tumulare atunci când, în Br D (SDI), începe procesul de halstattizare a comunităților aparținând epocii bronzului în partea de sud-vest a României¹⁸.

PETRU ROGOZEA

Institutul Român de Tracologie
Fillala Banat, Timișoara, 1900,
Plața Huniade Nr. 1.

ROMÂNIA

NOTE

¹ P. Roman, *SCIVA*, 3, 35, 1984, p. 266—267; P. Roman, I. Nemeti, *Symp Thrac*, 8, 1990, p. 34—40; P. Roman, *Thraco-Dacica*, 1976, p. 53—58; *Idem*, *Symp Thrac*, 9, 1992; *CIT*, 1976, 1980, p. 63—68; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 61—73; E. Comșa, *CIT* 1, 1976, p. 27—33; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 47—61; D. Berciu, *CIT*, 1976, p. 57—61; P. Roman, I. Nemeti, *Cultura Baden in România*, București, 1978, p. 56—57; P.I. Roman, *Cultura Coșofeni*, București, 1976, p. 59—67; St. Foltany, *Studien zum Ur und Frühgeschichte*, 3, 1985, p. 254; I. Nemeti, *SCIVA*, 4, 30, 1979, p. 532—535; C. Kacsó, *SCIV*, 1, 23, 1972, p. 31—43; I. Andrișolu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, *Bibliotheca Thracologica*, 11, 1992,

p. 18–25, în continuare se va cita: *Civilizația tracilor...*; P. Roman, *PZ*, 51, 1976, p. 26–42; E. Schalk, *UPA*, 19, 1992, p. 222, fig. 77; I. Petrasch, *Banatica*, XI, 1991, p. 65–71; G. Bürger, *Betrachtungen über die Stepenvölker und ihren Einfluss in Südösteuropa (IV Jh. – II Jh. v.u.Z.)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Bibliotheca Archaeologica Iassensis, I, Iași 1987, p. 223–235.

² P. Roman, *Thraco-Dacia*, 1976, p. 53–58; *Idem*, *SympThrac*, 5, 1987, p. 125–126; *Idem*, *SCIVA*, 27, 1986, p. 29–55; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 157–169; H. Ciugudean, *PZ*, 66, 1, 1991, p. 79–118; *Idem*, *SympThrac*, 9, 1992, p. 94; *Idem*, *Apulum*, XIII, 1986, p. 67–82; I. Andrițoiu, *SympThrac*, 5, 1987, p. 12–14; C. Schuster, *SympThrac*, 9, 1992, p. 90–92; N. Kallicz, *Atti X SINBE*, 1982, p. 117–133; R. Kallez-Schreijer, *FBKN*, 1977, p. 81–86; *Idem*, *Præhistorica*, XV–XVI, 1989, p. 247–259; *Idem*, *KFKNB*, 1984, p. 133–168; *Idem*, *Atti X SINBE*, 1982, p. 139–152; G. Bandi, *MFME*, 1965, p. 31–38; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 21–27; T. Kovacs, *Atti X SINBE*, 1982, p. 153–163; I. Ecsedi, *JPME*, XXII, 1977, p. 187–194; *Idem*, *JPME*, XXIII, 1978, p. 97–136; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 65–71; I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarn und ihre Südöstlichebeziehungen*, Budapest, 1974, p. 15–27; H. Modorova, *Atti X SINBE*, 1982, p. 45–52; M. Garašanin, *The Balkans and the Kurgan Peoples in the Bronze Age Migrations in the Aegean*, 1974, p. 115–128; N. Cernych, *Atti X SINBE*, 1982, p. 27–44; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, p. 453–459; B. Brukner, *Balkanica*, V, 1974, p. 197–204; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 39–40; N. Tasić, *ArchJug*, IX, 1968, p. 19–29; M. Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije*, I, Beograd, 1973, p. 253–260; A. Benac, *BerRGK*, 42e 1962, p. 1–407; M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, 1989, p. 201–221; N. G. L. Hammond, *Th. Balkans and the Kurgan Peoples in the Bronze Age Migrations in the Aegean*, 1974, p. 189–197.

³ A. Mosolles, *ActaArchHung*, 1–3, 1952, p. 35–38; R. Petrovsky, M. Gumă, *StComCaransebeș*, în *MemCD*, 1978, p. 63–69, cu bibl. resp.; G. Lazarovici, *Gornea. Preistorie, Caiete Banatica*, Reșița, 1977, p. 15, 89–94; *Idem*, *SympThrac*, 5, 1987, p. 84–85; G. Lazarovici, C. Săcărlin, *Banatica*, V, 1979, p. 71–107; P. Roman, *SympThrac*, 9, 1992, fără paginată; F. Gogăltan, *SympThrac*, 9, 1992, p. 96–97; H. Ciugudean, *PZ*, 66, 1, 1991, p. 109–111, fig. 35; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, I, Bonn, 1968, p. 21, fig. 2.

⁴ M. Girić, *ArchPreg*, 11, 1969, p. 44–47; *Idem*, *MFME*, 2, 1966–1967, p. 57–62; *Idem*, *KFKNB*, 1968, p. 33–58; *Idem*, *Mokrín – nekropola ranog bronzanog doba*, 2, 1971; p. Banner, *DolgSz*, VII, 1981, p. 1–53; O. Trogmayer, *MFME*, 1, 1974–1975, p. 317–321; I. Eona, *op. cit.*, p. 79–120; I. H. Crișan, *Ziridava*, I, 1979, p. 81; T. Soroceanu, *Banatica*, III, 1975, p. 33–48; *Idem*, *Banatica*, IV, 1977, p. 105–110; *Idem*, *StComCaransebeș*, II, 1977, p. 241–249. *Idem*, *Prehistorische Archäologie in Südösteuropa*, I, 1982, p. 353–369; M. Sandor-Chicldeanu, I. Chicldeanu, *Dacia NS*, XXXII, 1–2, 1989, p. 5–38, cu bibl. resp.

⁵ I. Nestor, *IstRom*, I, 1960, p. 108; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre* București, 1966, p. 178–180; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 16–18; I. Bona, *op. cit.*, p. 179–189; G. Lazarovici, *op. cit.*, p. 93; G. Lazarovici, C. Săcărlin, *op. cit.*, p. 83; M. Gumă, *Banatica*, IV, 1977, p. 68–104; R. Petrovsky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 54–55; O. Radu, *Tibiscus*, II, 1972, p. 35–38; *Idem*, *SCIVA*, 23, 2, 1972, p. 271–284; O. Radu, T. Soroceanu, *Tibiscus*, IV, 1975, p. 33–40; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 625–633; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op. cit.*, p. 457–459; N. Tasić, *KFKNB*, 1984, p. 59–82; *Idem*, *FBKN*, 1977, p. 200–205; *Idem*, *Bronze und ältere Eisenzeit auf Gomolava*, în *Gomolava Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südösteuropa*, I, Novi Sad, 1988, p. 48; M. S. Petrescu, *Tibiscus*, VII, 1988, p. 135–151; B. Hänsel, *BerRGK*, 72, 1981, p. 45–204; C. Săcărlin, *SympThrac*, 9, 1992, p. 20–21.

⁶ S. Morintz, *op. cit.*, p. 16, 27–40; S. Foltiny, *PZ*, 62, 1, 1987, p. 78–86; T. Kovacs, *Gomolava Symposium*, I, 1988, p. 155–167; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 45–204; G. Lazarovici, C. Săcărlin, *op. cit.*, p. 71–106; C. Săcărlin, *op. cit.*, p. 20; C. Kacsó, *SympThrac*, 9, 1992, p. 97; M. Gumă, *SympThrac*, 5, 1987, p. 71–72; *Idem*, *SympThrac*, 9, 1992, p. 26–36; A. Harding, *Iliria*, IV, 1, 1976, p. 158–162; G. Pandi, *KFKNB*, 1984, p. 67–82; N. Tasić, *op. cit.*, p. 47–58; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op. cit.*, p. 453, 464–465; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 627–630; V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrța*, București, 1961; D. Berciu, *op. cit.*, p. 179–182; K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 140–151; T. Bader, *PBF*, XIV, 3, 1983; A. Laszlo, *CMO*, 1972, p. 173–184; I. Nemethi, *SCIVA*, 41, 1, 1990, p. 19–54; I. Chicldeanu, *SympThrac*, 5, 1987, p. 46–47; I. Eona, *op. cit.*, p. 193–230; M. Gumă, S.A. Luca, P. Rogozea, *SympThrac*, 8, 1990, p. 130–133; I. Stratan, A. Vulpe, *PZ*, 52, 1977, p. 30–31; E. D. Pădureanu, *Thraco-Dacia*, 1–2, XI, 1990, p. 158–191.

⁷ M. Gumă, N. Gumă, *Banatica*, IV, 1977, p. 45–67; R. Petrovsky, *Tibiscus*, V, 1979, p. 77–96; R. Petrovsky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 53–110.

⁸ *Ibidem*, p. 53–110; P. Rogozea, *SympThrac*, 9, 1992, p. 23–25; I. Andrițoiu, *Sargeția*, XX, 1986–1987, p. 45–63; *Idem*, *op. cit.*, p. 48; Z. Kalmar, H. Tatu, *Sargeția*, XX, 1986–1987, p. 40–41; M. S. Petrescu, *op. cit.* p. 135–151; C. Săcărlin, *op. cit.*, p. 20–22.

- ⁹ I. Stratan, *MCA*, 1961, p. 165; D. Berciu, *Dacia NS*, V, 1961, p. 124–125; V. Dumitrescu, I. Stratan, *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 71–78;
- ¹⁰ G. Lazarovici, O. Sfetcu, *Banatica*, X, 1990, p. 53–54, fig. 5/5–11; G. Lazarovici, *SympThrac*, 5, 1987, p. 85.
- ¹¹ R. Petrovsky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 53–110.
- ¹² *Ibidem*, p. 58–66, 110, pl. XXXVI.
- ¹³ M. S. Petrescu, *op. cit.*, p. 135–151.
- ¹⁴ Cercetări inedite P. Rogoza.
- ¹⁵ I. Stratan, A. Vulpe, *op. cit.*, p. 30–31, pl. 27/4–26, 28/1–17; R. Petrovsky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 67, pl. XXXVI.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 65, fig. 2, pl. XXXV.
- ¹⁷ I. Andrițoiu, *Sargeția*, XX, 1986–1987, p. 45–63; *Idem*, *Civilizația tracilor...*, p. 48; Z. Kalmar, H. Tatu, *Sargeția*, XX, 1986–1987, p. 35–44.
- ¹⁸ M. Gumă, S.A. Luca, P. Rogoza, *op. cit.*, 132; M. Gumă, *SympThrac*, 5, 1987, p. 71–72; *Idem*, *SympThrac*, 9, 1992, p. 27–30; C. Kacso, *SympThrac*, 9, 1992, p. 97–98; E. D. Pădureanu, *op. cit.*, p. 158–191.

THE CHRONOLOGY OF THE BALTA SĂRATĂ CULTURAL GROUP

Summary

At the beginning of the Bronze Age — Br A₁ (FDI — FDII) — two movements, bearing ethnical and cultural elements, took place. These were the displacement of the Glina III — Schneckenberg culture bearers from east to west and the displacement of the „Glockenbecher“ culture bearers from west to east, which led to the dislocation towards north of the Vučedol culture. The Vučedol culture gave birth to the Mako and Nyrszeg groups and favoured at the same time the establishing of straight relations between Glina III — Schneckenberg communities and the cultural manifestations from south of Danube: Bujanj Hum III, Belotic — Bela Crkva and south Pannonia: Mako and Vinkovci — Somogyvár.

At the end of the Early Bronze Age — Br A₂ (FDII) — the formation and individualization stages of an wide „Besenstrich“ and „Textilmuster“ style ceramic horizon can be distinguished everywhere in Banat. This horizon has analogies at Toszeg A and B, which belong to the levels corresponding to the end of the Nagyvár culture and to the Hatvan culture.

In the same period Mureș (Periam — Pecica) and Vatină cultures started their evolutions. These cultures occupied the north-west and west part of Banat's geographical area in the Middle Bronze Age — Br A₂—C₁ (FDII — MDIII).

Within the Late and Final Bronze Age — Br C₂ — D (SDI) Vatină culture was replaced in the south of Banat (Clisura Dunării) by the Zuto Brdo — Dubovac — Gârla Mare cultura bearers, in the west by the Cruci — Belegis — Bobda complex and in the central — north-east part by the Balta Sărată cultural group. In the north the Mureș culture area was occupied by the tumular tombs culture bearers.

In the present stage the Balta Sărată cultural group can be chronologically placed within the Middle and Late Bronze Age — Br B₂ (MDIII) — Br D (SDI).

This cultural group detached itself from the wide common „Besenstrich“ and „Textilmuster“ horizon, being a synthesis phenomenon of some elements from neighbouring and contemporaneous Vatină, Wietenberg, Otomani, Gârla Mare, Verbicioara and Mureș cultures, but differing on the whole from these ones.

On this basis we can divide into periods the Balta Sărată cultural group as follows:

- the Balta Sărată cultural group „pre“ phase — synonymous with phase I at M. Gumă and R. Petrovsky.
- Balta Sărată cultural group phase I — synonymous with phase II at the same authors.
- phase II — synonymous with phase III at the quoted authors.
- phase III — synonymous with phase IV at the mentioned authors and, initially, in my opinion, too. This is the phase when, on the local, Balta Sărată type manifestations background, interpenetrations and relations with the tumular tombs culture bearers appeared and the beginning of the transition process of the south-west Romania Bronze Age communities to Hallstatt took place.

RAPPORT PRÉLIMINAIRE SUR LE MATÉRIEL FAUNIQUE DE L'ÉTABLISSEMENT VATINA DE FOENI (DÉPARTEMENT TIMIȘ)

Les recherches archéologiques, effectuées depuis le printemps de 1993, dans le point „Gomila Lupului”, ont permis la collection d'un important échantillon faunique¹. La localité Foeni est emplantée dans la Basse Plaine de Timiș, sur un substrat de dépôts alluvionnaires holocènes. La région est dominée par des processus alluvionnaires, érosion de rivage et de marécage, avec des eaux rivières de la couche phréatique où, météorique, étant arrosée par Timiș et ses affluents (le Timișat étant très proche du village). Sans les travaux d'aménagements hydrographiques, débutés en 1728, cette surface aurait été toujours sous les eaux². Du point de vue pédologique, il prédomine le milieu lacustre et les salines. Il s'agit des sols d'une productivité réduite, difficilement à labourer, de même les sols salés, utilisées pour paturage. La végétation herbeuse et les forêts xerophilles sont caractéristiques, à côté des cultures agricoles, ayant une ancienneté qui ne dépasse 100 années³. L'établissement est placée sur un monticule résultat des alluvionages doués aux fréquentes débordements.

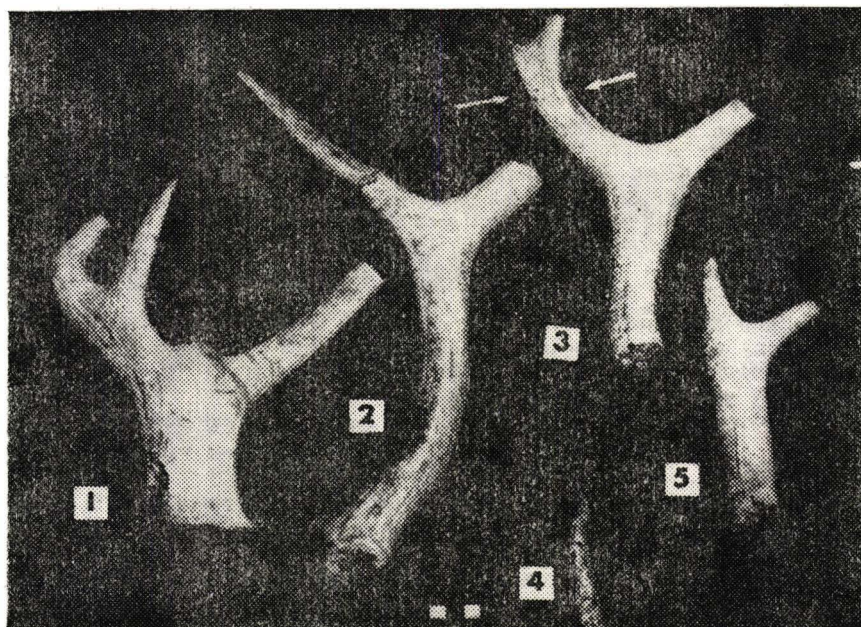

Fig. 1

L'extraction et la détermination du matériel ont été réalisés en tenant compte de son emplacement en profondeur (de 20 à 20 cm), la couche de culture avec des restes fauniques ayant une épaisseur comprise entre $-0,20-1,20$ m. Les 800 (environs) restes appartiennent aux mammifères, exceptant un os d'oiseau. Le matériel est fragmentaire, présentant des traces de rongement et du brûlures (celui collecté entre $-0,40-0,60$ m, $-0,90-1$ m et $-1,30-1,70$ m de profondeur); en fonction de lesquelles la couleur varie entre les tons rougâtres et noir-bruns.

On a récolté cinq pièces de cornes de cerf du niveau compris entre $-1-1,20$ m de profondeur (photo I).

1. Poinçon obtenu d'une ramification de corne avec la longueur (1) 125 mm, la base soigneusement sectionnée, polie (aussi la pointe étant polie par l'usage) et présentant des déformations données par le feu (photo I/4).

2. Portion d'une perche, sectionné à la base et la ramification voisine. L'une des pointes est rompue et l'autre a des traces d'usage, L. 453 mm (photo I/2).

Tab. 1 La distribution du matériel par espèces

Fragments %			Individus %	
Sus s. domesticus	115	22	18	17,3
Bos taurus	97	18,6	19	18,2
Equus caballus	97	18,6	15	14,4
Ovicaprius	63	12	21	20,5
Canis familiaris	10	1,9	3	2,8
MAMMIFÈRES DOM.	382	73,3	76	73
Cervus elaphus	106	20,3	15	14,4
Sus s. ferrus	17	3,2	6	5,7
Capreolus c.	10	1,9	3	2,8
Bos primigenius	2	0,3	1	0,9
Vulpes vulpes	2	0,3	1	0,9
Canis lupus	1	0,1	1	0,9
Felis silvestris (?)	1	0,1	1	0,9
MAMMIFÈRES SAUVAGES	139	26,6	28	27
T O T A L	521	100	104	100
Bos/Cerf	22			
Ovic. /Chevreuil	10			
Aves	1			
Costes	111			
Indéterminées	135			
Façonnées	5			
ÉCHANTILION	805			

3. Pièce à L 295 mm, réalisée d'une perche; la base est rompue et aussi l'une des ramifications principales. L'autre ramification a des traces montrant une intention de coupure (voir les deux flèches du photo), la pointe biphide avec des traces d'usage (photo I/3).

4. Pièce semblable à la précédente, L. 195 mm, entièrement façonnée, sans les striations typiques aux cornes de cervidés (photo I/5).

5. La plus importante pièce est I/1 avec L. 277 mm, la base rompue, des quatre ramifications de la coupe trois sont sectionnées pour faciliter la prise, l'autre étant gardée intégralement. Certainement, ces pièces ont eu un usage agricole ou domestique.

Les suines se détachent par le nombre des restes du groupement des mammifères. En fonction de la distribution par des régions corporelles du matériel appartenant à l'espèce domestique, on constate la situation suivante: 25,2% la région du crâne, 44,3% la région carnale du corp (ceintures et membres), 5,2% métapodes (régions seches, sans carnage) et 25,2% côtes et vertebres). Il faut préciser que les pourcentages de répartition du matériel par des portions corporelles (avec une importance différente dans le régime diethétique), soient la consequence des fouilles partielles du site, mais on peut entrevoir des différenciations entre les espèces. Dans notre cas, il est possible que le pourcentage réduit des métapodes soit la conséquence de la dispersion, au dehors du périmetre de l'établissement, des extrémités inférieures des membres. Quelques pièces integrales ont permis le calcul des tailles suivantes: 79,3 et 77,05 cm. Valeurs semblables peuvent être trouvées dans le bronze de la Plaine Pannonique⁴. Des autres dimensions ont mis en évidence des individus plus robustes qu'au néolithique de Foeni⁵, s'inscrivant dans l'aire dimensionnelle de l'espèce pour le bronze du territoire de la Roumanie⁶.

Long. M₃ : 31,5; 37,5; 38

Omoplat — larg. col: 21; 23,5; 25; 30 5; 33

Humérus — Larg. dist.: 39; 40

Radius — Larg. prox: 28; 29,5; 30

— Larg. dist: 36

Tibia — Larg. dist: 30; 31

Astragale — Long. later: 54*; 59*

*le sanglier

Calcané — Long. max: 82,5; 85

Mc. III — Long. max: 78,5

Mc. IV — Long. max: 83

Les mesures exécutées sur la dentition (Pd₄, M₁, M₂), par analogie avec le matériel similaire de Parța⁷ et Gomolava⁸ ont facilité une quelconque séparation de l'échantillon des restes maxillaires du porc vis-à-vis de l'espèce sauvage.

Le sanglier possède un matériel réduit, la région du crâne n'étant pas représentée, les métapodes constituant 88,2%, face à 11,7% des parties carnales des membres. C'est possible que la tranchement soit effectuée dans un autre part. On a établi les tailles suivantes: 84,1; 87,3; 96,6; 105,6 cm. La dernière valeur paraît indiquer un mâle. La valeur de 84,1 cm est incertaine du point de vue de l'appartenance. S. Bökönyi, pour les établissement-tell de l'époque de bronze de l'Hongrie, avance la valeur de 82 cm représentant un mâle domestique de grandes dimensions.

Aux bovins appartient un lot extrêmement fragmentaire, ayant une répartition inégale par des zones corporelles; 26,8% la tête, 28,8% les ceintures et la région antérieure des membres, 36% métapodes et phalanges et 8,2% la colonne vertebrale. Au dernier le pourcentage réduit est donné à la difficulté d'attribution de ces restes aux bovins ou au cerf. Néanmoins, le tranchage intégral des animaux était effectué dans la zone du site.

Du squelette cephalique on a gardé trois processus cornulaires avec les caractéristiques suivantes: la corne gauche (femelle) D 56 mm; d 48; long. max. 200; en section est presque circulaire, se trouvant dans le même plan avec l'os frontale, est courbé, avec la pointe contournée antérieurement.; la corne droite (mâle), relativement massif, presque circulaire à la section, avec la pointe rompue et les dimensions D 76 mm, d 62, circon. 214 mm; la corne gauche (femelle) avec D 59 mm, d 42, long. max. 233, circon. 165 mm, la section ovale, plus courbée que la première, la pointe antérieurement disposée. D'après un métatarse avec la longueur de 215 mm et un radius de 264 mm on a calculé deux hauteurs au garrot pour des

exemplaires femelles: 114,5 et 113,5 cm. Ces valeurs sont situées à peine sous la moyenne pour les bovins du bronze roumain⁹, étant de presque plus grandes que les valeurs des animaux de la station Vatina de Ljuljaci¹⁰. Les autres valeurs (des longueurs des os) ne sont pas différentes de celles des populations pâturés par les communautés de Pecica¹¹ et Otomani¹².

Le cheval présente un matériel important, représentant tous les parties corporelles. Les fragments du crâne et dents isolés constituent seulement 17,5%, les régions carnales du corp 36% et 46,4% les métapodes et les phallanges. L'échantillon de cette groupe denote la même distribution aléatoire dans la couche de culture et les os présentent des caractéristiques de tranchage semblables au reste du lot, faits en mesure à suggérer l'usage sans des réserves dans la communauté pour de la viande.

Tab. 2 Les données métriques des chevaux

	Nr.	Variabilité	M
MANDIBULE — Lg. diastema	1	72	
— Ø canin	1	20	
— P ₃ —P ₄	1	85	
— Ic. C—P ₃	1	71	
— Lg. P ₃	3	31; 29,5; 31	
— Lg. M ₃	1	31,5	
HUMÉRUS — Larg. surf. artic.	1	74	
— Larg. dist.	1	80	
— DAP dist.	1	86; 82,5	
RADIUS — Larg. prox.	1	85,5	
— Larg. surf. art. prox.	1	79	
— Larg. dist.	2	72,5; 76,5	
— Larg. surf. art. dist.	2	62; 5; 65	
TIBIA — Larg. dist.	7	69—79	74,3
— Larg. surf. dist.	2	59; 64	
COXALE — Ø acetabular	3	57; 62,5; 63	
MÉTACARPE III — Long. max.	2	216; 219	
— Long. later.	2	208; 213	
— Larg. prox.	2	50,5; 51	
— Larg. diaf.	3	29,5; 34; 32	
— Larg. dist.	5	46,5—54,5	49,4
MÉTATARSE III — Long. max.	1	259	
— Long. later.	1	250	
— Larg. prox.	2	55,5; 47,5	
— Larg. diaf.	1	33	
— Larg. dist.	2	51; 50	
ASTRAGALE — Long. max.	4	55—60,5	56,7
— Larg. max.	4	57,5—61	58,8
— Larg. dist.	4	47,5—52	50,1
CALCANÉ — Long. max.	1	116	
— Larg. max.	2	66; 53	
PHALANGE I — Long. max.	6	77,5—87	82,3
— Larg. prox.	6	55—60	58,8
— Larg. art. prox.	6	50,5—54	52,1
— Larg. diaf.	6	33,5—39,5	36,2
— Larg. dist.	6	43—50	46,6
— Larg. art. dist.	6	42,5—45,5	43,7
PHALANGE II — Long. max.	4	40,5—45	43,6
— Larg. prox.	4	51,5—56	53,5
— Larg. diaf.	4	44—46	45,1
— Larg. dist.	4	48—49	48,2
PHALANGE III — Long. max.	1	81	
— Larg. surf. artic.	4	44—53	47,7
— Larg. max.	1	87	
SACRUM — Larg. craniale	1	194	

Des fragments de crâne sont peu nombreux, représentant des cassures (de neurocrâne et de la région occipitale), étant gardée une portion de mandibule édentée (P_2 gauche faisant exception — très corrodé), appartenant à un mâle vieux. Comme des caractéristiques de la dentition isolée on rappelle le plissement faible de l'émail, le protocône petit. Quelques métapodes ont permis l'estimation de la taille pour trois animaux: 133,3 cm, 136,5 cm 138 cm (Kiesewalter et 128—136 (Witt). Ces valeurs se placent dans l'intervalle moyen de variation pour les chevaux de l'époque du bronze du territoire roumain¹³, inclusif les dates prélevées sur les larges osseuses (tab. 2).

Les ovicaprins: bien que le nombre de restes soit relativement réduit, comme nombre d'individus occupe le premier lieu et celui-là, car les fragments maxillaires représentent 38% du matériel du groupe, ce qu'il a mené vers une surreprésentation du nombre d'individus.

D'un exemplaire mâle provient une paire de cornes, très massives, avec les dimensions suivantes: D 62; 62,5 mm, d 43; 42, circonférence base 175; 172 mm, long. max. (250). En section sont triangulaires, très courbées, ayant trois faces distinctes, d'entre qui, l'une plane. Pièces de ce type et dimensions on a trouvé dans le bronze de Pecica¹⁴ et dans l'établissement Otomani de Biharugra-Földvarhalom¹⁵. Des autres données métriques indiquent la présence d'une population d'ovicaprins plus robuste qu'au néolithique du Banat ou face au matériel des fossées Valina de Vinča¹⁶, s'intégrant du point de vue dimensionnel dans les limites des populations élevées dans des établissements de l'époque de bronze de la Roumanie¹⁷ (tab. 3).

Tab. 3 Les données métriques des ovicaprins

	N	Variabilité	M
$P_2 - P_4$	7	22—28	24,3
$M_1 - M_2$	3	47—55	
Long M_3	5	21—24	23,1
HUMÉRUS — Larg. trohlee	3	29—32	
TIBIA — Larg. dist.	8	27,5—31	29,2
MÉTATARSE — targ. prox.	3	19,5—22	

Le chien possède un matériel fragmentaire, appartenant à un sousadulte at à deux adultes de taille réduite (une paire de mandibules avec $P_1 - P_4$ 37 mm; M_1 17 mm humérus avec larg. dist. 18,5 mm).

Le cerf a les plus nombreux restes de la groupe des espèces chassées, la meilleure représentation appartient aux régions des membres (antérieure 39,9%) et des métapodes (32%). Du squelette cephalique (18,8%) n'est présent qu'un seul fragment de corne massive sur le péduncule (sectionnée à la base pour être employée à la confection d'outils) et des portions maxillaires. Les quelques mesuréments mettent en évidence un prononcé dimorphisme sexuel, en général paraissant possible la prédominance des exemplaires de moyenne et de réduite taille (métacarpe-larg. prox. 37, 5; 38 mm; larg. dist. 39 mm).

Tab. 4 Les données métriques du cerf

	N	Variabilité	M
OMOPLATE — Larg. col	6	34—45	41
Larg. tête artic.	3	56,5—64,5	
HUMÉRUS — Larg. dist.	2	63; 67,5	
RADIUS — Larg. dist.	3	54—61	
TIBIA — Larg. dist.	7	49—56,5	47,1
MÉTACARPE — Larg. prox.	2	37,5—41	
MÉTACARPE — Larg. dist.	5	39—46	43,3
MÉTATARSE — Larg. dist.	4	47,5—52	49,3
ASTRAGALE — Long. max.	3	56—59,5	

Le chevreuil possède des restes assez rares, 80% de son matériel provient des régions carnales et 20% des parties sèches des membres. Probablement dans l'établissement ont été apportées des portions plus importantes des animaux chassés ou purement et simplement, la surface fouillée du site n'a permis encore qu'une telle répartition de son échantillon. Les trois animaux chassés ont atteint la maturité corporelle.

L'aurochs. Un centrotarse avec long. max. 75 mm et larg. max. 62 mm et un fragment de humérus avec la larg. dist. 92 mm et diamètre dist. 82 mm pourraient provenir d'une femelle.

Le loup est représenté par un fragment de maxille avec P⁴ 25,5 mm et M¹ 16,5 mm ayant l'impression du canine bien esquissée.

Le renard on a gardé une paire de mandibules avec P₁—P₄ 32 mm; M₁ 155.

Un fragment de humérus, partie distale, avec larg. 22 mm; diam. 12,5 et larg. min. dyaph. 7,5 mm est possible qu'ils appartiennent à un *chat sauvage*.

L'EXPLOITATION DES ESPÈCES

Analysant la répartition des individus sur des classes d'âge (Tab. 5) on détache deux groupements. Dans le premier on inclut les ovicaprins et les suines domestiques, où, environ 50% des NMI (nombre minim d'individus), 67% ovicaprins et 61% porcines sont sacrifiés auparavant d'atteindre le stade adulte. C'est bien clair le fait qu'on suivait leur exploitation pour la viande, avec la préservation d'un pourcentage de reproduction, suffisant probablement pour le renouvellement du stock, étant données les conditions ambiantales. Une exploitation à peu près semblable existe au cas des taureaux, avec un pourcent de 52,5%, sousadultes et juveniles; et un degré plus accroit de adultes-maturés qu'au premier cas. Il faut remarquer ici la présence de deux vieux (des séries dentaires très érodés). Ce groupement de mammifères aurait eu certainement une utilisation dans l'agriculture, des activités déroulées couramment, à côté de la fourniture d'une importante quantité de viande.

Tab. 5 La répartition sur classes d'âge

	Juvenil		Sousadult		Adult		Matur-Senil	
Bovins	3	15,7	7	36,8	2	10,5	7	36,8
Ovicaprins	7	33,3	7	33,3	2	9,5	5	23,8
Porcins	3	16,6	8	44,4	3	16,6	4	22,2
Cheval	--		2	13,3	2		7	46,6
+4 (Total 13=86,7%)								

Dans le deuxième groupement on inclut le cheval, utilisé au transport, en agriculture et, aussi, pour compléter le menu des habitants.

En ce qui concerne le cerf on remarque un poids de 13,3% animaux juveniles, 20% sousadultes et 66% maturés. Pour le sanglier, le rapport sousadulte / adulte c'est 50/50% fait doué à la pauvreté du lot attribué avec certitude à l'espèce, qu'une chasse sélective. Pour l'aurochs tous les trois individus sont des adultes-maturés.

LES RAPPORTS ESPÈCES DOMESTIQUES / SAUVAGE :

Au cas de notre établissement ce rapport incline en faveur des mammifères domestiques (73/27), leur élevage étant prioritaire pour la collectivité. Ce rapport correspond en valeur avec celui calculé pour la faune des fossées Vatina de Vinča¹⁸, étant différent de celui de la faune de la couche Vatina de Ljuljaci¹⁹ (ici le rapport est 58,6/41,4%), par des fragments. Conformément à l'auteur (voit la note 19) la différence chiffrée réside dans l'emplacement du site dans une région „haute“ avec le quote-part des chassés sousstantielle, face à autres établissements de l'âge du bronze du même aréel — central balcanique — situés dans des régions „basses“, ou le pourcent des sauvages est petit. Notre site étant emplaced dans une zone basse c'est possible qu'on peut appliquer la même schéma.

En cadre des espèces domestiques on détache le groupement des ovicaprins, avec un pourcentage de 20,1%, leur prévalence étant explicable par les conditions pédoclimatiques locales favorisantes. Au ces des bovins bien qu'on peut les distribuer à la deuxième place (comme nombre d'individus) il gardent leur importance utilitaire. Une quelconque chute du pourcentage c'est saisable au commencement de l'époque du bronze²⁰ dans la Plaine Pannonique fortement illustré par la faune de Toszeg²¹ (avec la prédominance des ovicaprins) ou dans des autres stations de même époque: 18,3% (Bakonszeg-Kádárdomb²²); 14,4 (couches Vatina de Vinča²³); 11,4% (Feudvar²⁴). Ce qu'il particularise le site de Foeni c'est le quote-part significatif du cheval (comme restes osseuses rivalisant avec les bovins); seulement à Pecica l'espèce enregistre un poids significatif (11,9%)²⁵.

De la faune sauvage, le cerf est le seul concurrençant des mammifères domestiques. Les autres espèces: l'aurochs, le chevreuil, diverses carnivores ont des pourcents insignifiants, exception faisant, dans une mesure quelconque, le sanglier.

En général, la composition de la faune et les rapports interspécifiques s'encadrent dans la schéma pour le bronze de ces régions (basses de la Plaine de Ouest de la Roumanie, Pannonique de l'Hongrie ou Vojvodina); biensûr que ces résultats s'appuient sur l'échantillon d'une seule saison des fouille archéologiques, suffisant pourtant, pour offrir quelques jalons nécessaires aux recherches suivantes.

GEORGETA EL SUSI

Muzeul de Istorie al Judefului Caraş-Severin

Reşiţa 1700,

Bul. Republicii Nr. 10

NOTES

¹ Les informations archéologiques et les restes fauniques ont été mis à notre disposition par les collègues F. Draşovean et F. Gogălţan, les auteurs des excavations dans ce site.

² G. Posea et colab., *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti 1982, p. 743—746.

³ C. V. Oprea et colab., *Studii şi cercetări ştiinţifice*, 1—4, 1954, p. 251—259.

- ⁴ S. Bökönyi, in T. Kovács-Stanczik, I (eds), *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain*, I, *IPH*, Budapest, 1988, 126.
- ⁵ G. El. Susl, matériel inédit.
- ⁶ S. Halmovici, *ASU*, XIV, 1968, p. 191, tab. IV.
- ⁷ Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 3, 1988, p. 212.
- ⁸ A. T. Clason, *Palaeohistoria*, 21, 1979, p. 77—81.
- ⁹ S. Halmovici, *ASU*, XIV, 1968, p. 188.
- ¹⁰ H. J. Greenfield, *The Palaeoeconomy of the Central Balkans (Serbia)*, *BAR IS* 3041, li, Oxford, 1986, p. 130.
- ¹¹ S. Halmovici, *ASU*, XIV, 1968, p. 405, tab. 2.
- ¹² S. Halmovici, *Crisia*, XVII, 1987, p. 45, tab. 5.
- ¹³ S. Halmovici, *ASU*, XIV, 1968, p. 193, tab. 5.
- ¹⁴ S. Halmovici, *ibidem*, tab. 2.
- ¹⁵ I. Vörös, *FA*, XXIX, 1978, p. 74.
- ¹⁶ M. Lazlő, *Archaeology and Natural Sciences*, LXIV, 21, 1992, p. 5.
- ¹⁷ S. Halmovici, *ASU*, T XIV, 1968, p. 193, tab. 5.
- ¹⁸ M. Lazlő, *op. cit.*, p. 52.
- ¹⁹ J. H. Greenfield. *op. cit.*, p. 298, tab. 17.
- ²⁰ S. Bökönyi, *MittAI*, 14, 1985, p. 74.
- ²¹ *Ibidem*, pl. 2.
- ²² S. Bökönyi, *Bronze Age...*, p. 124, tab. 2.
- ²³ M. Lazlő, *op. cit.*, p. 52, tab. 2.
- ²⁴ C. Becker, *Zoologische Untersuchungen. Haustierhaltung und Jagd in der frühe Bronze- und Eisenzeit in der Vojvodina — Erste Resultate zu Tierknochenfunde aus Feudvar*, p. 187, Abb. 45.
- ²⁵ S. Halmovici, *ASU*, XIV, 1968, p. 403—tab. 1.

ÎN LEGĂTURĂ CU O MARE SPIRALĂ DACICĂ DIN ARGINT AFLATĂ ÎN MUZEUL NAȚIONAL DIN BELGRAD*

În vara anului 1972 am avut prilejul să studiez în Muzeul Național din Belgrad, grație amabilității doamnei Draga Garașanin, trei mari spirale dacice de argint ornamentate cu protome zoomorfe și palmete ștanțate. Cele trei piese, conservate în colecțiile prestigiosului muzeu încă dinainte de primul război mondial, au fost publicate¹ fără a se menționa alt loc de descoperire decât „România”. Ulterior, s-a considerat — greșit — fie că au fost găsite laolaltă², fie că ar proveni — poate — din Banat³. În repertoriul antichităților bănățene întocmit de intemeietorul muzeului din Vrșac, Felix Milleker⁴, o notație succintă privind inelele spiralice de argint din tezaurul dacic de la Remetea Mare (județul Timiș) permite stabilirea locului de descoperire a uneia dintre aceste trei mari spirale. Iată, în traducere sintetică, pasajul din Milleker: *„Extremitățile inelelor spiralice — de la Remetea Mare (n.a.) — au ornamente în formă de palmetă. După părerea mea, o analogie s-a găsit la Oradea, dar de dimensiuni mai mari. Un exemplar mare de acest fel se mai găsește la Belgrad, achiziționat din România. Tot la Belgrad se află o dublură a piesei de mari dimensiuni anintile, dar cu alt fel de palmete, care a fost descoperită la Velika Vrbica din districtul Kraina, în Serbia Veche”*⁵.

Așadar, cel puțin una din marile spirale dacice de argint aflate în Muzeul Național din Belgrad provine de pe actualul mal sudic al Dunării, cam în dreptul Drobetei-Turnu Severin. Localitatea se afla pe același mal și în antichitate, deși hărțile ptolemeice păstrate la mănăstirea Vatopedi⁶ și Roma⁷, ca și alte reconstituiri de geografie istorică⁸ trasează un curs eronat al Dunării, care ar plasa Velika Vrbica pe malul stâng al fluviului⁹.

Această bijuterie găsită la sud de Dunăre, într-o zonă în care antichitățile dacice nu lipsesc¹⁰, este pandantul alteia, descoperită în nordul Bulgariei, la Malāk Porovec¹¹, într-o regiune unde, de asemenea, sunt prezente astfel de antichități¹², reflectând unitatea etnică și de civilizație geto-dacă mărginită la sud de munții Haemus, așa cum sugerează izvoarele antice¹³, în pofida unor particularități regionale¹⁴.

Marea spirală dacică de argint descoperită la Velika Vrbica îmi prilejuiește un scurt excurs prin problematica tezaurelor de podoabe de argint dacice din epoca Latène târzie.

Deși prima mențiune a unui tezaur dacic a fost făcută la începutul secolului al XIX-lea¹⁵, podoabele dacice de argint încep să preocupe cercetătorii, așa după cum se remarcă¹⁶, după 1875¹⁷, dar mai ales după 1920¹⁸. O ultimă lucrare de sinteză¹⁹ a rămas — din păcate — în manuscris.

În 1973 erau menționate 111 descoperiri de podoabe dacice din argint²⁰, dar numărul acestora este — în prezent — mai mare. Cum însă numărul marilor spirale

de argint dacice nu s-a augmentat, voi continua să folosesc statistica regretatului meu profesor, cu atât mai mult cu cât statisticile recente²¹ sunt, din păcate, imprecise și discutabile.

Din nefericire, marea majoritate a tezaurelor de podoabe din argint dacice au fost descoperite întâmplător, iar conținutul lor s-a păstrat incomplet. Podoabele de la Tășad²², Tilișca²³, Cetățeni²⁴ și Cugir²⁵ au fost, în mod excepțional, descoperite în săpături arheologice specializate. În câteva cazuri: Bălănești²⁶, Cehețel²⁷, Poiana—Gorj²⁸, Sărăcsău și Șeica Mică²⁹ etc., descoperirea fortuită a tezaurelor a fost succedată de controale arheologice. Acestea, în pofida unor rezultate, nu au fost determinante pentru stabilirea compoziției și a ansamblului condițiilor de descoperire.

Mai multe tezaure au fost îngropate în vase de lut dacice sau în vase de bronz (v. Anexa nr. 1). Cum situația descoperirii de la Sărăcsău³⁰ rămâne nesigură, singurul tezaur de podoabe de argint dacice descoperit într-o locuință atelier este cel de la Tășad.

Se consideră că în trei cazuri, Petreni³¹, Tilișca³² și Văleni³³, este asigurat caracterul funerar al descoperirilor³⁴. De menționat că observațiile făcute la fața locului sunt nesigure la Văleni și Petreni. Atât în aceste două localități, cât și la Tilișca lipsesc analizele antropologice. Resturile cinerare de la Tilișca, devenite cenușă, sunt suspecte în raport cu intensitatea focului care doar a deformat podoabele de argint tăiate intenționat. Posibilitatea ca la Tilișca să se fi descoperit o depunere rituală fără caracter funerar nu poate fi înlăturată întru totul.

Exceptând mormintele „princiare“ din sud și est³⁵, mormintele din Dacia databile în secolele IV—II î.e.n. care conțin podoabe de argint sunt foarte puține — Bistrița³⁶, Remetea Mare și Timișoara (nepublicate), Turburea—Spahii³⁷ și Zimnicea³⁸, sunt cele pe care le cunosc. S-a presupus că tezaurele de podoabe de argint de la Bălănești și București — Herăstrău au fost găsite în morminte³⁹. O asemenea supoziție nu corespunde realității.

Nici în perioada cuprinsă între jumătatea secolului II î.e.n. și sfârșitul secolului I e.n. asemenea morminte nu sunt mai numeroase, majoritatea podoabelor de argint cunoscute provenind din morminte tumulare: Poiana—Tecuci⁴⁰, Popești—Novaci⁴¹ și doi tumuli de la Cugir⁴². La Poiana—Tecuci și Popești—Novaci sunt semnalate fibule-linguriță, în vreme ce la Cugir obiectele de argint au fost total topite pe rugurile de la baza tumulilor, transformându-se în „stropi“ de argint. La acestea se adaugă mormintele nesigure de la Șimleul Silvaniei³⁴ și Snagov⁴⁴. Voi aminti mormântul de incinerare în urnă de la Vrșac-At⁴⁵. Prin ritual și factura urnei, el aparține lumii dacice. Brățara de argint trompetiformă își găsește cea mai bună analogie cu o brățară de același tip descoperită la Bănița⁴⁶. În sfârșit, nu este exclus ca fragmentele de „sărmă“ din bronz deformate de arderea pe rug să aparțină unei mari spirale din bronz, replică — unică până acum — a celor de argint. Toate aceste elemente pledează pentru o interferență culturală și tehnică între civilizația dacică și cea scordiscă.

În așezările dacice au fost descoperite, izolat, mai multe podoabe dacice. În 1973 erau menționate unsprezece descoperiri⁴⁷, dar ele sunt mai multe (v. Anexa nr. 2). Fără ca însiruirea din anexa menționată să fie completă, ea este importantă în discuția privind locurile de confecționare a acestor podoabe. Din păcate, indicațiile privind condițiile microstratigrafice de descoperire a acestor podoabe lipsesc. Simpla mențiune a nivelului sau macrocomplexului este insuficientă pentru a le putea interpreta corect. Posibilitatea ca cel puțin o parte din ele să fi constituit depuneri cu semnificație magică nu poate fi exclusă.

Descoperirea în perimetre geografice restrânse a mai multor tezaure, cum ar fi cele de la Surcea, Peteni și Ghelînța, cele trei tezaure de la Oradea sau cele —

probabil — patru tezaure de la Săcălăsău a fost socotită un argument în sprijinul plasării unor ateliere de bijutieri⁴⁸ în aceste zone. Menționez, de asemenea, gruparea tezaurelor de la Sărăcsău, Săliștea (Cioara), Vaidei și Cerbăl. În același timp, subliniez că cel puțin unele tezaure au fost găsite în imediata vecinătate a unor cursuri de apă: Săcălăsău⁴⁹, Sărăcsău, Șeica Mică, Bălănești etc., situație ce se conjugă cu descoperirea unei verigi de argint în fântâna dacică rituală de la Ciolăneștii din Deal⁵⁰.

Din punct de vedere cantitativ, argintul podoabelor dacice din tezaurele descoperite până în prezent poate fi estimat la aproximativ 50 kg. În literatura de specialitate a rămas neîncheiată discuția privind sursele de metal prețios care au fost utilizate în afara lumii clasice, respectiv în Dacia, începând din secolul III î.e.n., o dată cu apariția monedei locale și până la cucerirea romană.

Încă mai demult s-a remarcat dispariția podoabelor de aur din Dacia începând, cel mai târziu, cu veacul VI î.e.n., cu excepția orizontului de morminte „princiare” amintit deja (v. Anexa nr. 5), ca și lipsa aproape totală a argintului în tezaurele de podoabe din aur ale epocii bronzului și ale primei epoci a fierului, care însumează peste 3100 de podoabe de aur descoperite în peste 73 de localități⁵¹.

Analizele metalografice — din păcate prea puțin numeroase — au evidențiat folosirea aurului extras din filioanele aflate în interiorul lanțului carpatic⁵². Deosebit de relevante sunt analizele podoabelor din tezaurul de la Ilinova⁵³. Aurul acestora conține un procentaj de până la 30% argint, asemănător zăcămintelor transilvănene și net deosebit de aurul extras din depuneri aluvionare⁵⁴. În același timp, analizele efectuate pe podoabele hinovene indică limitele tehnologice ale metalurgiei primare a aurului extras din filioanele transilvane la sfârșitul mileniului II î.e.n.: localnicii nu cunoșteau tehnica de separare a celor două metale prețioase și nici alte tehnici menite să separe argintul din minereurile polimetallifere.

Începând cu secolul III î.e.n. monetăria locală dacică sau daco-celtică de tip macedonean folosește o cantitate mare de argint de bună calitate. Titlul argintului monedelor locale coboară după jumătatea secolului II î.e.n. îndeosebi în Transilvania, unde există bogate resurse minerale⁵⁵. Acest fenomen este contemporan cu penetrația în Dacia a monedelor emise de Macedonia Prima, Thasos, Apollonia și Dyrrachium, dar și cu apariția unor imitații locale sau „importate” după acestea, ca și a unor emisiuni cu nominal mai mic⁵⁶.

Nu insistăm asupra cronologiei monetare pentru Dacia secolelor II î.e.n. — I e.n., care a suscitat numeroase discuții. Cu o singură excepție, moneda dacică de tip tetradrahmă lipsește în tezaurele de podoabe dacice⁵⁷. Majoritatea monedelor din aceste tezaure sunt denarii romani republicani. Stanțele pentru contrafacerea lor locală sunt destul de numeroase în Dacia (v. Anexa nr. 4). S-au descoperit în Dacia peste 230 de tezaure monetare cuprinzând mai mult de 30 000 de denari originali sau imitați local⁵⁸. Numărul tezaurelor asemănătoare descoperite în Spania — 46 —, Franța — 37 —, Germania — 10 —, Ungaria — 4 —, Cehoslovacia — 2 —, Bulgaria — 4 — și Iugoslavia — 22⁵⁹ — este net inferior.

Chiar dacă denarii republicani romani vor fi circulat în Dacia până la cucerirea romană, atunci când acești denari sau cei imperiali timpurii sunt asociați cu podoabe de argint dacice, ei se datează, în general, până în primele trei decenii ale secolului I e.n., ca și majoritatea podoabelor, care tipologic, nu depășesc acest moment.

Se poate estima la aproximativ 400 kg cantitatea de metal încorporat în monedele de argint care au fost descoperite în Dacia, datând din secolele III î.e.n. — I e.n.⁶⁰. În ce privește monedele de aur de tip ΚΩΣΟΗ, ele nu au circulat, fiind doar teaurizate⁶¹, situație ce amintește marele tezaur regal sau sacerdotal capturat de Traian la cucerirea Daciei⁶².

S-au conturat două ipoteze principale privind proveniența argintului utilizat în Dacia vreme de patru veacuri: cea a „importului sudic” și cea a exploatării filoanelor locale.

În cazul celei dintâi se consideră, cu unele deosebiri de nuanțe, fie că metalurgia primară a argintului nu era cunoscută în Dacia⁶³, fie că, în a doua jumătate a secolului II î.e.n., filoanele argentifere de suprafață au fost epuizate⁶⁴, ipoteză ce implică absența galeriilor în Dacia preromană.

În consecință, resursele de argint ale monetărilor și orfevrăriilor din Dacia preromană ar consta — permanent sau intermitent — în moneda sau argintul brut obținut din sudul elenistic în schimbul aurului, sării⁶⁵ și altor produse, ca și al sclavilor care, pentru unii, au avut o importanță exagerată⁶⁶ atât în raport cu ceea ce cunoaștem din izvoarele antice⁶⁷, cât și cu însăși logica distribuției în timp și spațiu a descoperirilor monetare. Aceștia li s-ar adăuga darurile, tributurile și prăzile de război⁶⁸, a căror pondere în Dacia nu putea fi comparabilă cu cea din zonele riverane Mării Adriatice sau Mării Negre, fără a se omite campaniile lui Burebista. Descoperirea tezaurului de la Stăncuța (județul Brăila) în care s-au găsit două lingouri de argint, al căror metal provenea din topirea monedelor⁶⁹, constituie unul din argumentele acestei ipoteze, deși plasarea descoperirii departe de zonele miniere, ca și faptul că, în absența uneltelor de orfervar, confecționarea pe loc a lingourilor nu este sigură, ele putând fi aduse de la sud de Dunăre, sunt probleme pe care nu le putem trece cu vederea. S-a presupus chiar că podoabele dacice de argint au fost confecționate prin turnarea sau ciocănirea monedelor elenistice și romane care au penetrat în Dacia⁷⁰ și că, în consecință, prezența monedelor alături de bijuterii în unele tezaure s-ar explica prin caracterul lor de materie primă⁷¹.

După părerea mea, aceste considerații sunt importante mai ales pentru regiunile de la sud și est de Carpați⁷², unde filoanele auro-argentifere lipsesc în bună măsură și unde aprovizionarea cu argint din Transilvania și Banat (sau din sudul tracic?) era intermitentă⁷³.

Unii cercetători sunt de părere că asocierea monedelor cu bijuteriile de argint semnifică absența unei reale economii de schimb în Dacia⁷⁴. Ipoteza este dificil de acceptat nu numai pentru că marea majoritate a tezaurilor nu conțin podoabe, ci și datorită aceleiași distribuții a lor în spațiu și timp.

Confecționarea podoabelor dacice de argint din monede în Transilvania⁷⁵ este cu totul stranie pentru tezaurele care conțin imitații locale după monedele de Apollonia, Dyrrachium sau după denarii romani republicani. Mulți cercetători au considerat că zăcămintele argentifere⁷⁶ sau auro-argentifere existente în Dacia intracarpatică au fost exploatate de daci⁷⁷. Analizele chimice ale metalului din podoabele și monedele dacice indică, de asemenea, cu un mare grad de probabilitate, utilizarea argintului din zăcămintele locale⁷⁸.

Este dificilă, dacă nu imposibilă, depistarea minelor dacice pentru exploatarea aurului și argintului, urmele acestora fiind distruse de exploatarea romane sau mai târziu. Într-un singur caz pare probabilă păstrarea unei astfel de galerii⁷⁹.

Caracteristicile zăcămintelor polimetarifere din Transilvania și Banat fac ca asocierea aurului și argintului cu alte elemente să fie frecventă (S., Cu., Bi., Pb. etc.)⁸⁰.

Situația este asemănătoare în privința instalațiilor termice folosite pentru obținerea metalului din minereu. Cu excepția analizelor chimice și metalografice, din păcate puțin numeroase, care furnizează indicații insuficiente, nu avem în Dacia preromană dovezi arheologice directe privind procedeele utilizate în metalurgia primară antică a metalelor prețioase, cu excepția, poate, a descoperirii de la

Săvârșin, nepublicată încă. De altfel, nici izvoarele antice scrise nu sunt limpezi atunci când descriu procedeele utilizate în acest domeniu⁸¹, învăluit până târziu, spre vremurile moderne, nu numai de tot felul de interdicții și secrete tehnologice transmise oral, ci și de o legislație extrem de aspră, asemănătoare celei referitoare la monedă. Cupelarea este atestată din antichitate⁸², deși prima ei descriere inteligibilă datează din secolul al XVI-lea⁸³, epocă în care folosirea procedurii în Transilvania poate fi confirmată arheologic⁸⁴. Cel puțin în Dacia romană, procedeu de separării argintului de plumb era cunoscut și larg întrebuințat, fapt demonstrat arheologic prin ceramica plumbiferă de la Ampelum⁸⁵. Punctele de topire a argintului (960,5° C), aurului (1063° C) și cuprului (1084° C) — relativ apropiate — impun utilizarea nu numai a cuptoarelor, ci și a foalelor⁸⁶ pentru a ridica temperatura de numai 900° C degajată de arderea mangalului⁸⁷. În Dacia secolelor I î.e.n. — I e.n. sunt atestate cuptoare metalurgice în care s-a obținut fier⁸⁸, dar tipurile vor fi fost poate aceleași și pentru reducerea minereurilor conținând metale prețioase, ca și, posibil, pentru desulfurarea lor. Descoperirea de la Tășad, a unei cantități de mangal într-un atelier dacic de orfevrar⁸⁹, nu este singulară⁹⁰. În aceeași ordine de idei, existența în Dacia a zăcămintelor de mercur⁹¹, ca și utilizarea acestuia în Lt.D, dar și mai devreme este demonstrată de aurirea unor podoabe de argint (v. Anexa nr. 7) și de unele descoperiri arheologice⁹².

Atât extragerea minereului conținând aur și argint, cât și metalurgia primară a acestuia sunt operații a căror tehnologie exclude practic munca individuală sau întâmplătoare. Existența unor triburi specializate care posedau zăcămintele pe teritoriul lor este o ipoteză plauzibilă, susținută și de situații analoge din Armenia antică⁹³, din Pannonia unde trăia tribul Cotinilor⁹⁴ sau din *Provincia Dacia*, unde au fost colonizate triburi de mineri iliri⁹⁵. Ideea prezenței, în minele Daciei pre-romane, a unui număr mare de sclavi, așa cum sunt ei atestați în Tracia⁹⁶ sau în Peninsula Iberică, este inacceptabilă.

Absența aproape generală a aurului în Dacia secolelor III î.e.n. — I e.n.⁹⁷ a fost explicată în parte — după părerea mea nesatisfăcătoare — fiind considerată o consecință a vânzării sale în sud pentru cumpărarea argintului și a altor produse⁹⁸. Ipoteza monopolului asupra aurului a unor triburi și mai apoi a regalității dace pare mult mai plauzibilă⁹⁹. Monopolul va fi fost mult mai strict decât s-a crezut și mult mai timpuriu decât nașterea statului dac, după cum sugerează, indirect, unele izvoare antice¹⁰⁰. În orice caz, după mai mult de un secol de cercetări și descoperiri arheologice, absența bijuteriilor de aur în Dacia este o realitate indiscutabilă (v. Anexa nr. 5). Mi se pare firesc ca acest „monopol” să fi fost extins — cel puțin din secolul al III-lea î.e.n.¹⁰¹ — și asupra argintului, a cărui tehnică de extracție pătrunde probabil atunci în Dacia. Absența până spre ultimele decenii ale secolului II î.e.n. a bijuteriilor de argint „paralele” cu etapele timpurii și mijlocii ale monetăriei locale constituie, între altele, și o expresie a acestui „monopol”. Un astfel de control a fost folosit și în privința altor resurse ale subsolului (sare, cupru ș.a.), așa cum s-a propus pentru o etapă mai veche încă în Valea Rinului¹⁰², dar e dificil să accept pentru o zonă într-adevăr bogată în resurse naturale — adică Dacia intracarpatică — opiniile unor cercetători¹⁰³. În pofida rezervelor exprimate de unii autori¹⁰⁴, începând cu secolul III î.e.n., înseși emisiunile locale monetare impuneau un astfel de „monopol”¹⁰⁵. Faptul că în zone lipsite de zăcămintele argentifere alimentarea cu metal este intermitentă¹⁰⁶ poate constitui, de asemenea, un argument în sprijinul existenței unui control strict al exploatării acestor zăcămintele. În fapt, absența cvasitotală a podoabelor de argint în Dacia secolelor III—II î.e.n. se explică, parțial, prin acest „monopol” și — poate —, de asemenea, printr-o interdicție religioasă — un fel de tabu¹⁰⁷.

O altă problemă care i-a preocupat pe cercetători de-a lungul anilor a fost cea a locului de confecționare a podoabelor de argint dacice. Ipoteza confecționării lor într-un centru nord-pontic, cum ar fi Olbia¹⁰⁸, a suscitat o serie de obiecții¹⁰⁹, cărora li se adaugă numeroasele ateliere de bijutieri descoperite în Dacia (v. Anexa nr. 3). Ipoteza meșterilor itineranți, în accepția clasică a termenului¹¹⁰, a constituit un subiect de reflexie pentru mulți cercetători¹¹¹. Remarc însă că dispunerea chorografică a bolurilor emisferice sau conice de argint întocmită în urmă cu aproape două decenii¹¹² pare să reflecte mai degrabă polarizarea lor în regiunile bogate în argint (Dacia și Spania), decât o omniprezentă influență elenistică circum-mediterraneană, ce nu poate fi totuși negată. Mai degrabă este plauzibilă funcționarea unor ateliere locale dependente de sursele de metal prețios și de cei ce le dețineau, în care multiple influențe și tradiții, între care componentele Lt.C., celtică și elenistică par preponderente, mixându-se într-un ansamblu original¹¹³.

Nu voi insista asupra numeroaselor procedee tehnice folosite în făurirea podoabelor de argint dacice. Le reamintesc doar pe cele utilizate în confecționarea marilor spirale de argint: turnarea, ciocănirea, trefilarea, poansonarea, incizia, aurirea, sudura și placarea cu argint mai pur a unui nucleu de argint cu titlu inferior. Dacă procedeele turnării în lingouri sau bare (v. Anexa nr. 3), al ciocănirii și al ornamentării protomelor prin incizare sunt evidente și simple, cel al trefilării rămâne doar posibil pentru acest tip de podoabă, a cărui lungime desfășurată este de aproximativ 2 m, deși uneltele de trefilat sunt atestate în Dacia preromană¹¹⁴ și vor fi fost folosite pentru confecționarea sârmei din alte materiale. Densitatea și marea ductibilitate a argintului permit obținerea sârmei de argint a marilor spirale și prin simpla ciocănire a metalului.

Tipologia pansoanelor sau ștanțelor utilizate pentru realizarea palmetelor care ornamează protomele marilor spirale pe care am propus-o mai demult nu a suferit modificări¹¹⁵.

Am adăugat la lista descoperirilor câteva spirale care, prin diametrul lor, se încadrează în acest tip¹¹⁶, chiar dacă le lipsesc terminațiile „clasice“ (v. Anexa nr. 6 și Addenda nr. 2). Utilizarea ștanțelor pentru realizarea palmetelor amintește de procedeele tehnice pentru baterea monedelor. Fără a fi imposibilă, ștanțarea „la rece“¹¹⁷ este puțin probabilă, încălzirea argintului permițând, ca și în cazul monedelor¹¹⁸, o imprimare mai lesnicioasă și mai fidelă a ștanței. Exemplarele de la Oradea I sau Senereuș constituie exemple evidente. Reamintesc prezența unor amprente ale ștanțelor din Grupa B — Ghelinta¹¹⁹ pe câteva fragmente ceramice descoperite la Cozia¹²⁰, Schitu¹²¹, Popești¹²² etc. Semne de meșter¹²³ sau simple ornamente¹²⁴, semnificația lor simbolică și caracterul lor apotropaic sunt evidente. În orice caz, prezența lor pe vase este un indiciu că atelierele de olari și de bijutieri sunt, câteodată, vecine și funcționează concomitent. În același timp, amprente de ștanțe pentru palmete de pe vase de lut nu au un ritm sau o distribuție ordonată, cu excepția imitației de kantharos de la Popești și — în consecință — funcția lor ornamentală rămâne discutabilă.

Dimensiunile palmetelor ștanțate sunt variabile și, în afara marilor spirale, ele mai sunt utilizate doar pe terminațiile inelelor spirale cu diametrul între 2 și 3 cm (v. Anexa nr. 8). Absența acestui tip de ornament pe brățări spiralice, cu diametre cuprinse între 4 și 10 cm sau pe alte tipuri de podoabe dacice subliniază, o dată mai mult, semnificația lor rituală.

Cât privește inelele spiralice, cu sau fără palmete, unele dintre ele puteau fi purtate pe degete¹²⁵ și, de asemenea, în păr¹²⁶. Spirala multiplă de pe lanțul de la Cojocna¹²⁷ e un indiciu al utilizării lor și în alte scopuri, poate în asociație cu obiecte din piele sau textile. În ce privește folosirea inelelor spirale terminate cu protome palmate, acestea, după părerea mea, erau utilizate exclusiv la coafură.

Mai multe podoabe dacice din argint, între care și unele mari spirale, au fost aurite (v. Anexa nr. 7). Tehnicile de aurire, fie cu foiță de aur, fie prin folosirea amalgamului¹²⁸, au fost bine cunoscute nu numai în lumea mediteraneană¹²⁹. Tehnica probabilă a auririi podoabelor dacice din argint a constat în utilizarea amalgamului de mercur și aur¹³⁰. Posibilitatea folosirii foiței de aur¹³¹ și — poate — colorarea cu auricaleit nu pot fi excluse câtă vreme analizele metalografice și chimice lipsesc sau sunt incomplete. În actualul stadiu al cercetării, posibilitatea auririi podoabelor dacice de argint la Olbia¹³² este dificil de acceptat¹³³.

Sugeram mai demult¹³⁴ posibilitatea sudării ulterioare a protomelor zoomorfe la sârma marilor spirale și, în consecință, confecționarea lor separată, poate în alt atelier. Ca și atunci, și azi, simpla observare cu ochiul liber, în absența radiografiilor, rămâne insuficientă.

La unele podoabe descoperite la Sărmășag¹³⁵, Drăgești¹³⁶, Oradea I¹³⁷, Oradea III¹³⁸, Căpâlna¹³⁹ și Ocnița¹⁴⁰, căroră cred că li se pot adăuga spiralele de la Slimnic¹⁴¹, București—Herăstrău¹⁴² și „Transilvania“¹⁴³ este vizibil, în ruptură, un „miez“ de argint de calitate inferioară, acoperit de o „coajă“ de argint mai pur. Mă întreb dacă este o tehnică specială, izvorâtă fie din necesitatea economisirii metalului prețios¹⁴⁴, fie din cea a dobândirii unui plus de elasticitate¹⁴⁵ sau este pur și simplu o consecință firească a modificării structurii argintului prin ciocănire la cald. Poate că eventuala „sudare la cald“ a protomelor marilor spirale reprezintă expresia aceleiași tehnici.

Din punct de vedere cronologic, podoabele dacice de argint sunt încadrate în etapa finală a epocii Latène — Lt.D. (Pentru civilizația geto-dacă, în cronologie absolută, în general secolele I î.e.n. — I e.n., cu unele nuanțe¹⁴⁶). Diferitele opinii exprimate privind etapele fazei finale Lt.D sunt foarte numeroase, și analiza lor depășește spațiul acestui studiu.

S-a propus încadrarea tezaurelor dacice în trei faze departajate tipologic, evidențiate prin combinarea tipurilor de piese și prin asocierea lor cu monede¹⁴⁷. Aceste faze, care par a fi patru, sunt o realitate, dar apartenența unui tezaur sau a altuia la una sau alta dintre ele trebuie revizuită. Fără să comentez obiecțiile generale în privința combinării tipurilor de podoabe din argint dacice care a fost propusă, voi menționa că unica asociere a unei mari spirale din argint cu fibule, al căror picior ornamentat cu nodozități sau astragale se recurbează peste arc, prinzându-se de acesta lângă resort, înregistrată de Kurt Horedt pentru tezaurul de la Oradea, este eronată, întrucât se amestecă perechea de fibule ce aparține tezaurului Oradea II¹⁴⁸ cu marca spirală aflată în tezaurul Oradea I¹⁴⁹. În consecință, marile spirale de argint dacice de tip D—5¹⁵⁰ pot fi încadrate în fazele II și III ale cronologiei interne a podoabelor de argint¹⁵¹. În aceleași faze trebuie probabil „coborâte“ cupele din argint conice și emisferice, lanțurile de tip „Fuchsschwankkette“¹⁵² și — de asemenea — fibulele antropomorfe. Aceste modificări de încadrare sunt importante numai prin faptul că permit delimitarea mai tranșantă a fazei timpurii în care sunt plasate fibulele cu nodozități pe picior, a căror apariție este anterioară sau în cel mai rău caz paralelă cu fibulele de tip Jarak. Această fază nu poate fi datată mai târziu de primul sfert al secolului I î.e.n., după cum cele mai recente podoabe din tezaurele dacice nu depășesc primul sfert al secolului I e.n. Face excepție o posibilă grupă de tezaure târzii dateate în a doua jumătate a secolului I e.n. (Tekija, Bare, Poiana—Gorj, „România“, — poate Poiana—Tecuci?—, Recaș etc.) care pot fi încadrate în faza a IV-a a cronologiei tezaurelor de podoabe dacice din argint.

Îngroparea tezaurelor dacice de podoabe presupusă de Fettich în timpul războaielor daco-romane din 101—102 și 105—106 c.n.¹⁵³ și socotită parțial posibilă

de Horedt¹⁵⁴ e greu de acceptat pentru majoritatea acestor descoperiri. Ipoteza mai veche, a îngropării acestor tezaure în epoca lui Julius Caesar¹⁵⁵ a devenit, de asemenea, inacceptabilă. Absența în toate aceste tezure, cu excepția tezaurului „România” — poate Poiana—Tecuci — a unor fibule tipice pentru a doua jumătate a secolului I e.n. și începutul secolului II e.n., așa cum se întâlnesc numeroase exemplare în bronz la granițele Imperiului Roman, inclusiv în așezările dacice preromane, nu poate fi întâmplătoare.

Marile spirale dacice din argint cu protome zoomorfe și palmele ștanțate sunt răspândite exclusiv în lumea dacică. Încercările de a li se găsi prototipul în lumea sud-tracică¹⁵⁶, elenistică¹⁵⁷, iliră¹⁵⁸, scito-persă¹⁵⁹ sau sarmată¹⁶⁰ pot fi la fel de credibile ca și derivarea lor din forme locale mai vechi, confecționate în bronz, aprătinând primei vârste a fierului.

Brățările spiralice din argint și bronz descoperite în fortificația getă de la Bunești—Averesti¹⁶¹, datând din secolul al III-lea î.e.n., ar putea fi veriga de legătură în descendența locală a tipului pe care Horedt nu o deținea încă¹⁶². Unii cercetători au contestat geneza locală a tipului, invocând prezența unor brățări spiralice din argint în tezaurele iberice¹⁶³ și considerându-le — implicit — de origine elenistică târzie¹⁶⁴.

Până în prezent sunt cunoscute 27 mari spirale dacice din argint dintre care 14 descoperite în tezaure, celelalte 13 fiind considerate descoperiri izolate. Șapte dintre cele douăzeci și șapte de piese nu au fost găsite într-un loc anume (v. Anexa nr. 6). Acestea li se adaugă alte două piese nesigure. Menționez că unele piese au circulat în literatura de specialitate cu două sau mai multe locuri de descoperire. Este cazul marilor spirale de la Hetiur — Feldioara, de la Orăștie — Vaidei — Vinj sau de la Vălenii de Munte — Coada Malului¹⁶⁵.

Diametrul acestor mari spirale, care măsoară între 11,5 și 15 cm, i-a determinat pe unii cercetători să presupună că au fost purtate pe braț, deasupra veșmintelor¹⁶⁶. Posibilitatea ca aceste piese să fi fost purtate pe picior, sub genunchi, a fost sugerată încă de Vasile Pârvan¹⁶⁷. De aceea în notele de față am evitat să socotesc aceste mari spirale drept brățări, corectându-mi o greșală mai veche. Obiceiul de a se purta „brățări” la picioare era răspândit în antichitatea greco-romană, cel puțin începând cu sfârșitul secolului al VI-lea. Figurarea lor pe picioarele driadelor din numeroase reprezentări dyonisiace nu este, probabil, lipsită de semnificație¹⁶⁸. Ipoteza formulată de Vasile Pârvan este cu atât mai plauzibilă în raport cu altele cu cât un mare număr de tezaure au, fiecare, caracteristicile unei garnituri de veșmânt¹⁶⁹ de ceremonie, reprezentativ¹⁷⁰ sau ritual¹⁷¹.

Prezența fibulelor identice în perechi, cărora li se adaugă, câteodată, încă una izolată — de un alt tip sau dimensiune — a perechilor de brățări cu diametre aproape identice, a unuiia până la trei coliere și a lanșurilor a fost remarcată, mai mult sau mai puțin, de mulți cercetători¹⁷². Fără a insista asupra problemei, menționez că sunt cunoscute mai mult de 30 de tezaure cu o compoziție relativ bine asigurată, care prezintă caracteristicile unor garnituri de veșmânt individual. Consecințele acestei observații sunt multiple. Înainte de toate, tezaurele de podobe dacice din argint nu mai pot fi considerate simple acumulări aleatorii realizate de mai multe generații succesive, așa cum s-a apreciat sau sugerat adesea¹⁷³.

În al doilea rând, absența aproape totală a bronzului sau aurului în aceste tezaure sugerează că, de la început, toate bijuteriile necesare veșmântului au fost confecționate din argint și, probabil, în același timp. În aceste garnituri se află brățări de diferite tipuri, inclusiv spiralice, cu diametre măsurând între 4—6 și 7—10 cm, ce pot fi purtate la încheietura mâinii sau pe braț, dedesubtul sau deasupra colului, în aceeași manieră în care le purtau asirienii, grecii și romanii. Aceste brățări sunt asociate câteodată cu o mare spirală de argint, al cărei dia-

metru depășește 11 cm. Kurt Horedt remarca existența acestor mari spirale în exemplar unic în cadrul fiecărui tezaur¹⁷⁴. Excepțiile de la Peteni¹⁷⁵ și Rociu¹⁷⁶, unde, alături de câte un exemplar întreg, s-au aflat câte o altă piesă fragmentară indică poate, în ambele situații, depozite—ateliere, dacă nu care cumva explicația reală îmi scapă.

Columna Traiană¹⁷⁷ și monumentul de la Tropaeum Traiani¹⁷⁸, care redau convențional sau într-o manieră realistă costume dacice, nu reproduc nici o podoabă dacică caracteristică. S-a remarcat chiar, în legătură cu croiul veșmintelor reprezentate pe Columnă, inutilitatea folosirii perechilor de fibule¹⁷⁹. Această observație este importantă deoarece în Dacia au fost descoperite monumente funerare romane pe care femeile sunt înfățișate purtând perechi de fibule dacice¹⁸⁰. O situație similară e cunoscută în Pannonia, unde sunt reprezentate podoabe celtice pe monumente funerare romane¹⁸¹. Aceste monumente, ca de altfel și lanțul de argint de la Recaş¹⁸² sunt indicii ale supraviețuirii unor bijuterii dacice de-a lungul secolelor și, poate, Vasile Pârvan avea dreptate când propunea o legătură genetică între brățile spirale germanice din secolele III—IV e. n. și mai vechile mari spirale dacice din argint¹⁸³.

S-a încercat reconstituirea veșmintelor geto-dace și a modului de utilizare a bijuteriilor prin intermediul reprezentărilor antropomorfe din toreutica dacică¹⁸⁴ care sunt puțin numeroase: Surcea, Săliștea (Cioara), Bălănești, București — Herăstrău, Coada Malului, Lupu, o fibulă antropomorfă din Transilvania, câteva statuete sau obiecte de podoabă din bronz¹⁸⁵, din lut¹⁸⁶ și, de asemenea, probabil, câteva piese din nordul Bulgariei. S-au observat coliere, torquesuri și centuri pe câteva din aceste piese. Pe una din falerele tezaurului de la Lupu e reprezentat un personaj feminin care pare să poarte pe braț o brățară spiralică¹⁸⁷, dar toate aceste observații implică un grad de incertitudine datorită schematismului reprezentărilor. Subliniez însă că toate aceste reprezentări antropomorfe sunt divinități și că veșmântul lor are cu siguranță o semnificație rituală.

S-a considerat că geto-dacii au avut trei feluri de veșminte: cel de război, cel cotidian și cel de ceremonie¹⁸⁸, fără o argumentare suficientă. Probabil, accesoriile de argint erau folosite pe veșmântul de ceremonie. După părerea mea, înlocuirea termenului de „costum de ceremonie“ cu cel de „costum ritual“ ar fi benefică pentru înțelegerea problemei. Acest costum era purtat de preoții și preotesele daco-gete¹⁸⁹ numai la ceremoniile religioase.

Cu alte prilejuri¹⁹⁰ am afirmat că marile spirale de argint dacice au un caracter ritual. Observațiile de față sunt, după părerea mea, argumente în favoarea ipotezei caracterului sacru al tezaurelor de podoabe dacice de argint, cu excepția — poate — a tezaurelor-atelier.

Cu toate că mulți cercetători au susținut că aceste tezaure constituie acumulări „laice“ de valori aparținând aristocrației dace¹⁹¹, această interpretare nu este, după părerea mea, satisfăcătoare. Chiar analogiile formale dintre podoabele de argint iberice și cele dacice pot indica și un substrat comun indo-european revigorat printr-o filieră celtică comună.

La sfârșitul etapei Lt. C și la începutul etapei Lt. D, în lumea spirituală a daco-geților s-a petrecut probabil o reformă religioasă sugerată de izvoarele antice scrise¹⁹², dar și de cele arheologice¹⁹³. Reamintesc din șirul argumentelor arheologice ce se referă la acest posibil fenomen schimbarea ritului de înmormântare exprimată prin dispariția cvasitotală a mormintelor, ca de altfel și în alte zone europene¹⁹⁴, apariția unei multitudini de gropi rituale, a sacrificiilor umane în așezări, a sanctuarelor, ca cele de la Pecica¹⁹⁵, Barboși¹⁹⁶, Dolinean¹⁹⁷, Butuceni¹⁹⁸, Brad¹⁹⁹, Racoș²⁰⁰, Căpâlna²⁰¹, Piatra Neamț — Bitca Doamnei²⁰², *Sarmizegetusa Regia* etc. și a altor locuri și spații sacre, ca cele de la Conțești²⁰³ sau Ciolănești din Deal²⁰⁴.

Acest proces reformativ a început — poate — înainte de apariția regatului lui Burebista, contribuind la consolidarea formațiunii politice. Aceeași reformă religioasă explică, probabil, dispariția numeroaselor imitații locale ale bolurilor deliene în primul sfert al secolului I î.e.n.²⁰⁵, al căror caracter ritual²⁰⁶ a fost negat poate prea repede²⁰⁷. Această observație și funcționalitatea strictă a cupelor ar putea fi asociate „legendei” relatate de Strabon²⁰⁸ privind vița de vie la daci, distrusă în vremea lui Burebista și Deceneu. S-a sugerat că în această posibilă reformă, vechiul zeu suprem, *Zalmoxes*, a fost înlocuit de *Mars Gradivus*, menționat de Vergilius²⁰⁹. Dacă ipoteza se confirmă, prerogativele noii divinități supreme nu sunt în principal cele războinice, ci cele asociate cu regenerarea naturii primăvara (vezi sărbătorile colegiului *fratres arvales* dedicate lui *Mars — Mamurius Vecturius — Mars Silvanus* din Roma antică)²¹⁰.

Această eboșă ipotetică a schimbărilor religioase din societatea geto-dacă cuprinde, de asemenea, și tezaurele de podoabe din argint care apar brusc pentru a dispărea aproape la fel în veacul ce urmează căderii lui Burebista, când au loc, probabil, alte schimbări în viața religioasă a geto-dacilor.

Asocierea monedelor în tezaurele de podoabe dacice poate fi explicată prin dedicarea lor sanctuarelor sau locurilor sacre. Este bine cunoscut obiceiul celților care plăteau zeiței Artemis pentru fiecare animal vânat în păduri²¹¹. Chiar și îngroparea tezaurelor de podoabe poate fi interpretată ca o ofrandă adusă divinității în păduri, poiene sau în ape sacre, la fel ca și în alte regiuni ale Europei²¹².

Există și alte argumente în favoarea caracterului ritual al podoabelor dacice din argint. Într-o societate stratificată ca cea geto-dacă ar fi logic să se găsească un număr considerabil de replici în metal comun (bronz sau fier) ale podoabelor de argint, dacă acestea nu ar fi avut un caracter ritual. Cercetările arheologice — relativ ample — din așezările și fortificațiile daco-gete au scos la lumină un număr extrem de redus de podoabe din bronz sau fier ce ar putea fi interpretate drept replici ale podoabelor din argint (mari spirale, fibule astragaloide, coliere, torquesuri, falere ș. a.). Că nu ne aflăm în fața unei inadvertențe accidentale o demonstrează descoperirea în număr apreciabil a altor tipuri de podoabe comune unor zone întinse în finalul epocii Latene. Explicația ar putea fi o interdicție de ordin religios care avea, probabil, un rol important și în păstrarea „monopolului” asupra resurselor de metale prețioase.

Mai pot adăuga ruperea sau tăierea intenționată a unor podoabe descoperite la Tilișca²¹³, Tirpești²¹⁴, Poiana — Gorj²¹⁵, Șeica Mică²¹⁶, „Transilvania”²¹⁷ etc. și posibilitatea ca cel puțin o parte din podoabele de argint găsite în așezări să fi fost ofrande îngropate cu prilejul diverselor ceremonii specifice daco-geților.

Evident, în remarcile din aceste note am schițat o ipoteză privind caracterul sacru sau ritual al podoabelor dacice din argint. În orice caz, dacă problematica tezaurelor dacice din argint este abordată din unghiul raportului sacru — profan, discuția nu poate fi decât benefică pentru extinderea viziunii asupra civilizației geto-dace.

12 decembrie 1990

ANEXA NR. 1

Lista preliminară a tezaurelor dacice de argint descoperite în vase de lut (+) sau de bronz (x)

1. BĂLĂNEȘTI (com. Măruntel, jud. Olt), (+).
2. BUCUREȘTI „Herăstrău”, (+ x).
3. CEHETEL (com. Simonești, jud. Harghita), (+).
4. CERBAL (jud. Hunedoara), (+, x).

5. DRĂGEȘTI (jud. Bihor), (+), N. CHIDIOȘAN, SĂȘIANU, BELADAN, 1978.
6. GHELINȚA (jud. Covasna), (+), N. FETTICH, 1953, 150.
7. LUPU (com. Cergău, jud. Alba), (×), I. BELDIMAN, 1988.
8. MEDIAȘ (jud. Sibiu), (+), L. MĂRGHIȚAN, 1976; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
9. PETENI (com. Zăbala, jud. Covasna), (+).
10. ȘARACSĂU (com. Șibot, jud. Alba), (+), O. FLOCA, 1956.
11. SENEREUȘ (jud. Mureș), (+).
12. SÂNCRĂIENI (jud. Harghita), (+), D. POPESCU, 1958/a.
13. STÂNCUȚA (jud. Brăila), (X ?), C. PREDĂ, 1957.
14. SURCEA (com. Brateș, jud. Covasna), (+ ?), N. FETTICH, 1953.
15. VEDEA (jud. Teleorman), (+), D. POPESCU, 1968.

ANEXA Nr. 2

Lista preliminară a așezărilor dacice în care au fost descoperite podoabe de argint

1. ARDEU (com. Balșa, jud. Hunedoara), L. MĂRGHIȚAN, 1976, 69–70, nr. 5.
2. ARPAȘ DE SUS (com. Cîrlîșoara, jud. Sibiu), M. MACREA, I. GLODARIU, 1976, 77, fig. 48.
3. BANIȘA (mun. Petroșani, jud. Hunedoara), O. FLOCA, 1966, 31, fig. 12; K. HOREDȚ, 1973/c, 166–167; L. MĂRGHIȚAN, I. ANDRIȚOIU, 1971, fig. 20; L. MĂRGHIȚAN, 1976, 69–70, nr. 7; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 366.
4. BIZDINA (com. Calapăr, jud. Dolj), C. M. TĂTULEA, 1983, 221, 225, fig. 7/2.
5. BRAD (com. Negri, jud. Bacău), M. URSACHI, 1987, 117.
6. BUCUREȘTI, M. TURCU, 1967, 168, Pl. 1/4, 5.
7. BUCUREȘTI, „Dealul Piscului“, M. TURCU, 1979, Pl. XXXIII/1.
8. CĂPĂLNA (com. Săsciori, jud. Alba), M. MACREA, I. BERCIU, 1965, 226; M. MACREA, 1966, 20, fig. 5; I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, fig. 96/1–4, fig. 94/9, 11, 15.
9. CHIRNOGI (jud. Ilfov), G. TROHANI, M. ȘTEFĂNESCU, 1975, 275, fig. 3/2 (nesigur).
10. CÂNDEȘTI (com. Vernești, jud. Buzău), A. RUSTOIU, 1980, 307.
11. CĂRLOMĂNEȘTI (com. Vernești, jud. Buzău), M. BABEȘ, 1975, 135, fig. 2/8, 9; N. CONOVICI, 1985, 80, n. 79.
12. COSTEȘTI (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara), D. POPESCU, 1937, 1940, 191, n. 6; O. FLOCA, 1956, 131, 198.
13. CUGIR (jud. Alba), inedit.
14. DIVICI (com. Pojejena, jud. Caraș Severin), M. GUMĂ, A. S. LUCA, C. SACARIN, 1987, Pl. XIX/2.
15. GRĂDIȘTEA (jud. Brăila), V. ȘIRBU, F. ANASTASIU, 1987, fig. 10/1.
16. MOREȘTI (com. Ungheeni, jud. Mureș), V. LAZĂR, 1981, 98, n. 103, cu bibliografia.
17. OCNIȚA (oraș Ocnele Mari, jud. Vâlcea), D. BERCIU, 1981.
18. PECICA (jud. Arad), I. H. CRIȘAN, 1978/c, 88–89, 13, Pl. 124/1, 24.
19. PIATRA CRAIVII (jud. Alba), I. BERCIU, AL. POPA, H. DAICOVICIU, 1964 (1965); V. MOGA, 1979, 513–518.
20. PIATRA NEAMȚ, „Bătea Doamnei“ (jud. Neamț), C. MĂTASĂ, I. ZAMOȘTEANU, M. ZAMOȘTEANU, 1961, fig. 3/3,5; N. GOSTAR, 1969, fig. 4.
21. PIATRA NEAMȚ, „Dărmănești“ (jud. Neamț), C. MĂTASĂ, I. ZAMOȘTEANU, M. ZAMOȘTEANU, 1961, fig. 6/4.
22. POIANA (com. Nicorești, Jud. Galați), R. VULPE, E. VULPE, 1927–1932, 326, 344, fig. 106/21, fig. 127; D. POPESCU, 1937–1940, 201; R. VULPE, 1951, 206, 208, fig. 24/5, fig. 25/2, 4; R. VULPE, 1952, 204, 205, fig. 19/5, fig. 23/5; L. MĂRGHIȚAN, 1976; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 268, 445; A. RUSTOIU, 1980, 307.
23. POPEȘTI, „NOVACI“ (jud. Ilfov), R. VULPE, 1957/b, 239, fig. 20. fig. 21/1–3; R. VULPE, 1966, fig. 28; M. TURCU, 1979, fig. 25/2–3, fig. 26/7.
24. RĂCĂTĂU (com. Horgești, jud. Bacău), V. CĂPITANU, 1975; *idem*, 1986–1987.
25. SIGHIȘOARA (jud. Mureș), K. HOREDȚ, C. SERAPHIM, 1971.
26. SPRÂNCENATA (jud. Olt), C. PREDĂ, 1986, Pl. LII/1, 10.
27. TILIȘCA (jud. Sibiu), N. LUPU, 1989, 76–77, Pl. 26/14, Pl. 27/38.
28. TINOSU (jud. Prahova), R. VULPE, E. VULPE, 1924, 166–233; R. VULPE, 1966, 48.
29. TIRPEȘTI (com. Petricani, jud. Neamț), S. MARINESCU-BÎLCU, 1962.

Lista preliminară a vestigiilor atellerelor de bijuterii și a lingourilor (barelor) brute de argint (×) descoperite în Dacia

1. ANGHELUS (com. Ghidfalău, jud. Covasna), Z. SZEKELY, 1982, 70, 73.
2. ARDEU (com. Bașa, jud. Hunedoara), L. MĂRGHITAN, 1978, 17.
3. BAND (com. Band, jud. Mureș), M. RUSU, O. BANDULA, 1970, 11–12, n. 4, fig. 3.
4. BANIȚA (jud. Hunedoara), I. H. CRIȘAN, 1986, 328.
5. BERNADEA (com. Bahnea, jud. Mureș), V. LAZĂR, 1981, 19, n. 120.
6. BRAD (com. Negri, jud. Bacău), V. URSACHI, 1989, 109, 114.
7. CĂPĂLNA (com. Săsciori, jud. Alba), I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, 62–69, 76–77, 80.
8. CĂȚELU NOU (București), I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 32.
9. CETĂȚENI (jud. Argeș), R. VULPE, 1966, 39; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 213–214; R. FLORESCU, 1980/b, 47.
10. CHITID (com. Boșorod, jud. Hunedoara), (X), I. GLODARIU, 1974, 280 nr. 75.
11. COSTEȘTI (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara), V. PARVAN, 1926, 479–480; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979.
12. COZIA (com. Cârjiți, jud. Hunedoara), L. MARGHITAN, 1976, 16–17.
13. DIVICI (com. Pojejena, jud. Caraș Severin), M. GUMĂ, A. S. LUCA, C. SACARIN, 1987, Pl. XIX/2; inf. M. GUMĂ.
14. GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI – SARMIZEGETHUSA (jud. Hunedoara), V. PARVAN, 1926, 477–480; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979 56–103.
15. MELEIA – RUDELE (jud. Hunedoara), Ibidem.
16. MOIGRAD (com. Mîrșid, jud. Sălaj), M. MACREA, M. RUSU, 1960, 215, fig. 13/27; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 37.
17. OCNITĂ (oraș Ocnele Mari, jud. Vâlcea), D. BERCIU, 1981; D. BERCIU, M. PURICE, M. IOSIFARU, 1983, 110–111.
18. ORADEA (jud. Bihor), N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973, 104.
19. PECICA (jud. Arad), (X), I. H. CRIȘAN, 1969/a; idem, 1978/c, 90–92, Pl. 127/1–4.
20. PETENI (com. Zăbala, jud. Covasna), Z. SZEKELY, 1965.
21. PIATRA CRAIVII (jud. Alba), I. BERCIU, AL. POPA, H. DAICOVICIU, 1964 (1965), Pl. 75/27, Pl. 76/28, Pl. 82/31, 1; V. MOGA, 1979, 516–517.
22. PIATRA NEAMȚ „Băta Doamnei”, I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 56–103.
23. PIATRA ROȘIE (jud. Hunedoara), L. MĂRGHITAN, 1976; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 56–103.
24. POIANA (com. Nicorești, jud. Galați), R. VULPE, 1951, 203; H. DAICOVICIU, 1972, 177.
25. POLOVRAGI (jud. Gorj), FL. MARINESCU, 1977, 30–31.
26. POPEȘTI, „Novaci” (jud. Ilfov), AL. VULPE, M. GHEORGHIȚĂ, 1986, 45, Pl. 1/4.
27. RADOVANU (jud. Ilfov), Ibidem.
28. RACOĂȘA (jud. Vrancea), (X), C. PREDA, I. DRAGOMIR, 1975, 27–29; V. MIHĂILESCU – BĂRLIBA, 1990, 80, n. 129.
29. ROCIU (jud. Argeș), V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969.
30. SĂVĂRȘIN (jud. Arad), inf. M. BARBU.
31. SÂNCRĂIENI (jud. Harghita), (X), D. POPESCU, 1958/a.
32. SOCU (com. Bărbătești, jud. Gorj), P. GHERGHE, 1979, 98, fig. 11.
33. SPRÂNCENATA (jud. Olt), C. PREDA, 1986, 61, Pl. XXVII/1–2.
34. STÂNCUȚA (jud. Brăila), C. Preda, 1957, 118, (X).
35. SURCEA (com. Brateș, jud. Covasna), (X), N. FETTICH, 1953; Z. SZEKELY, 1965, 64; H. DAICOVICIU, 1972, 177.
36. TĂȘAD (com. Drăgești, jud. Bihor), N. CHIDIOȘAN, 1977; idem, 1977 a.
37. TILIȘCA (jud. Sibiu), N. LUPU, 1989.

ANEXA Nr. 4

Lista preliminară a ștanțelor monetare folosite pentru baterea monedelor dacice (×) sau a denarilor republicani romani (+) descoperite în Dacia

1. „BANAT” (+), (inf. O. DOGARIU, E. FUNDUREANU).
2. BARBOȘI (jud. Galați) (X), S. SANIE, 1987; V. MIHĂILESCU – BĂRLIBA, 1990, 80, n. 127.
3. BRAȘOV (+), C. DAICOVICIU, 1960, 276; C. PREDA, 1973, 373–374; I. GLODARIU, 1974, 298.

4. GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI – SARMIZEGETHUSA (jud. Hunedoara), (+), inf. I. GLODARIU; V. MIHĂILESCU – BÎRLIBA, 1990, 98, n. 16.
5. LUDEȘTI (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara), (+), M. MACREA, 1933–1935, 157; E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971, 477–479, cu bibliografia.
6. PECICA (jud. Arad), (X), I. H. CRIȘAN, 1969, Pl. 2/1–2; Idem, 1978/c, 94–95, Pl. 120/1–2; E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971.
7. POIANA (com. Nicorești, jud. Galați), (+), R. VULPE, 1950, 50.
8. SLIMNIC (jud. Sibiu), (?), I. GLODARIU, 1981, 35, fig. 14/15.
9. TILIȘCA (jud. Sibiu), (+), N. LUPU, 1964, 5, 22; Idem, 1989, 89–92, Pl. 19–21; C. PREDA, 1973, 348–350.

ANEXA Nr. 5

**Lista preliminară a descoperirilor de podoabe dacice din aur în tezaure (+)
și descoperiri izolate (x) (Lt. D)**

1. CETĂȚENI (jud. Argeș), (X), R. VULPE, 1969, 39.
2. CHITID (com. Boșorod, jud. Hunedoara), (+), I. GLODARIU, 1974.
3. CÂMPENI (com. Prăjești, jud. Iași), (+), V. MIHĂILESCU – BÎRLIBA, 1990, 150, n. 14.
4. CUGIR (jud. Alba), mormânt inedit.
5. DIACONI – POIANA (jud. Vrancea), (X), *Treasures*, 59, nr. 258, (nesigur).
6. MEDIAȘ (jud. Sibiu), (+), C. DAICOVICIU, 1960; K. HOREDTE, 1973/c.
7. PECICA (jud. Arad), (X), I. H. CRIȘAN, 1966/a, 95–97, fig. 3; Idem, 1978/c, 102.
8. POIANA (com. Nicorești, jud. Galați), (X), R. VULPE, 1957/a, 151.
9. POPEȘTI, „Novaci” (jud. Ilfov), (X), R. VULPE, 1966, fig. 13; I. GLODARIU, 1974, 249, nr. 4.
10. REMETEA MARE (jud. Timiș), (+), K. HOREDTE, 1973/c.
11. TOTEȘTI (jud. Hunedoara), V. PARVAN, 1926 (nesigur).
12. TEKİJA (Jugoslavia), (+), D. MANO – ZISSI, 1957.
13. VRSAC (Jugoslavia), K. HOREDTE, 1973/c, 128, n. 13–14 (nesigur).

ANEXA Nr. 6

Lista preliminară a marilor spirale de argint dacice descoperite izolat (+) sau în tezaure (x)

1. BĂLĂNEȘTI (com. Mărunfel, jud. Olt), (X), Muzeul din Pitești, f.n.i.; R. FLORESCU, 1968, 44–45 – în fig. 26 este spirala de la Senereuș; E. POPESCU, 1969, 109–117; D. BERCIU, 1969, 184, 191; E. POPESCU, 1970–1971, 294–295, 301, fig. 3; D. POPESCU, 1972, 5, 14–15, fig. 56; K. HOREDTE, 1973/c, 162, nr. 5; F. MEDELEȚ, 1974, 233–234, n. 39; Idem, 1976, 668, nr. 1, n. 15, fig. 1/7–8; Idem, 1977, 280–281, nr. 1, n. 15, Pl. 1/7–8 – grupa A, Orăștie –; E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1974; 94,3 % Ag, 0,74 % Au, 3,84 % Cu.
2. BOBĂLNA (?) (jud. Cluj), (X); SEIDL, 1854, 133 sqq; C. GOOS, 1876, 210; F. RÔMER, 1886, 385, 388; I. MARȚIAN, 1920, 479; V. PÂRVAN, 1926, 536–540, 559; D. POPESCU, 1937–1940, 200; M. ROSKA, 1942, 16, nr. 33 – piesa nu există la K.H.M.W.; K. HOREDTE, 1973/c, 154, 163, nr. 8; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELEȚ, 1976, 674; Idem, 1977, 290, n. 46; G. FLOREA, 1985/1986, 760, nr. 3; piesă nesigură.
BROOS, v. ORĂȘTIE
3. CADEA (com. Săculeni, jud. Bihor), (X), M.N.M.B., nr. inv. 2.1944.5; S. KERÉNYI, 1945–1947; N. FETTICH, 1953, 161–162, Pl. XXXVIII/4; K. HOREDTE, 1973/c, 163, nr. 11; F. MEDELEȚ, 1974, 235, n. 50, fig. 5; Idem, 1976, 688, nr. 2, fig. 2/5; Idem, 1977, 282, nr. 2, Pl. II/5 – grupa D, Cerbăl –; N. CHIDIOȘAN, 1977.
CADEA MARE, v. CADEA
CÂRPINIȘ, v. VĂLIȘOARA
4. CERBAL (jud. Hunedoara), (X), M.N.M.B., nr. inv. 77.1875.1., T. ORTVAY, 1875, 215–220; C. GOOS, 1876, 216 sq; F. RÔMER, 1886, 385 sq; V. PÂRVAN, 1926, 535–536, fig. 381; RADNÔTI, 1938, 147; D. POPESCU, 1937–1940, 198; M. ROSKA, 1942, 57, nr. 23; B. MITREA, 1945, 106, nr. 41; D. POPESCU, 1945–1947, 54, 58; N. FETTICH, 1953, 155–156, Pl. XXV/3, Pl. XXVII/3; D. POPESCU, 1972, 6, 11, 13, fig. 61; K. HOREDTE,

- 1973/c 163, nr. 14; I. GLODARIU, 1974, 55, 235, 280; F. MEDELEȚ, 1974, 235—236; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELEȚ, 1976, 668, nr. 3; Idem, 1977, 282, nr. 3, 294 — grupa D, Cerbâl —; I. BELDIMAN, 1988, 75, nr. 2.
5. COADA MALULUI (com. Măgurele, jud. Prahova), (X), M.I.N.B., nr. inv. 14628; D. POPESCU, 1937—1940, 198; C. MOISIL, 1943, 159; B. MITREA, 1945, nr. 2; K. HOREDT, 1945—1947, 265 sq; D. POPESCU, 1954, 91 sqq, fig. 1/6 a—b, 2/2; D. POPESCU, 1958/b; D. POPESCU, 1968, R. 20—b/3; *Treasures*, 56, nr. 197, fig. 196; E. POPESCU, 1970—1971, 294, n. 9; D. POPESCU, 1972, 13—14, fig. 76 bis; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 15; I. GLODARIU, 1974, 263; F. MEDELEȚ, 1974, 233—234, n. 46; L. MĂRGHITAN, 1976, 31—32, Pl. IV/1; F. MEDELEȚ, 1976, 668, nr. 4, n. 18, fig. 2/4, 677; Idem, 1977, 282, nr. 4, Pl. II/4 — grupa C, Coada Malului —; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 414—416; R. FLORESCU 1980/b, 70.
6. COLDĂU (oraș Beclean, jud. Bistrița Năsăud), (X), M.I.T.C., nr. inv. 1809, 1810; M. ROSKA, 1942, 300, nr. 45; N. FETTICH, 1953, 157—160, fig. 23/2, 5; D. POPESCU 1972, 5; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 17; F. MEDELEȚ, 1974, 234; Idem, 1976, 670, nr. 5, n. 19, fig. 3/5; Idem, 1977, 282, nr. 5, Pl. III/5 — grupa B, Ghelinta.
CSERBEL, v. CERBAL
DERLAC, v. DÎRLOS
7. DERNĂ (?) (jud. Bihor), (X); C. DAICOVICIU, 1937—1940, 322—323; D. POPESCU, 1945—1947, 57; K. HOREDT, 1945—1947, 266; Idem 1973/c, 130, 163, nr. 22; I. GLODARIU, 1974, 274, nr. 122; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975; F. MEDELEȚ, 1976, 674; Idem, 1977, 290, nr. 26, n. 42; N. CHIDIOȘAN, 1977, 69—70; N. CHIDIOȘAN, A. SĂȘIANU, N. BELADAN, 1978; plesă nesigură.
8. DĂRLOS (jud. Siblu), (+), M.N.M.B., nr. inv. 102.1893.1—2; V. PĂRVAN, 1926, 540, 548, fig. 384; D. POPESCU, 1937—1940, 198; M. ROSKA, 1942, 65, nr. 7; D. POPESCU, 1945—1947, 55, n. 1; N. FETTICH, 1953 157, Pl. XXXII/8—10; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 24; F. MEDELEȚ, 1974, 233—234; n. 33, fig. 2; Idem, 1976, 670, nr. 6, fig. 1/3; Idem. 1977, 282, 285, nr. 6, Pl. I/3 — grupa A, Orăștie.
DĂRĂȘENI v. DĂRLOS.
9. DUPUS (com. Ațel, jud. Siblu), (+), M.N.M.B., nr. inv. 110.1911; M. ROSKA, 1942, 282, nr. 46; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXX/4, XXXI/2; D. POPESCU, 1972, fig. 76; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 25; F. MEDELEȚ, 1974, 234—235, fig. 3; Idem, 1976, 670, 677, nr. 7, fig. 1/4; Idem, 1977, 285, 291, nr. 7, Pl. I/4 — grupa A, Orăștie.
FELDIOARA, v. HETIUR (K. HOREDT, 1945—1947, 265).
GELENCE, v. GHELINTĂ
GERTIAMOS, v. VĂLIȘOARA
10. GHELINTĂ (jud. Covasna), (X), M.N.M.B., nr. inv. 103.1894.1.; V. PĂRVAN, 1926, 559, n. 4; D. POPESCU, 1937—1940, 199; M. ROSKA, 1942, 96, nr. 21; D. POPESCU, 1945—1947, 69; N. FETTICH, 1953, 156—157, Pl. XXIX/2, XXX/1; D. POPESCU, 1972, 13, fig. 73; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 27; F. MEDELEȚ, 1974, 233—234, n. 4, fig. 6; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELEȚ, 1976, 670, 677, nr. 8, n. 22, fig. 3/6, 4/1; Idem, 1977, 285, 291, nr. 8, n. 22, Pl. III/6, IV/1 — grupa B, Ghelinta —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 13, fig. 6.
11. HETIUR (Slighișoara, jud. Mureș), (X), K.H.M.W., nr. inv. VII. A.41; G. TOCILESCU, 1880, 810, 813, 822; F. RÖMER, 1886, 390; V. PĂRVAN, 1926, 545, 547, fig. 383; L. MÁRTON, 1933, Pl. XXX/6; D. POPESCU, 1937—1970, 196—199; M. ROSKA, 1942, 105, nr. 31; I. HUNYADY, 1942, Pl. XXIII/11—12; D. POPESCU, 1945—1947, 55, n. 1; K. HOREDT, 1945—1947, 265, n. 3; D. POPESCU, 1956/b, 235; K. HOREDT, 1973/c, 166—167; F. MEDELEȚ, 1974, 234—235, n. 30, 34; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELEȚ, 1976, 670, nr. 9, n. 23, fig. 2/7; Idem, 1977, 285, nr. 9, n. 23, Pl. II/7 — grupa A, Orăștie; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 21/—22, nr. 28, fig. 11; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 489—490; R. FLORESCU, 1980/b, 72; V. LAZĂR, 1981, 91, n. 2, 93, n. 34.
12. IZVORUL FRUMOS (com. Burila Marc, jud. Mehedinți), (X), Muzeul Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin; I. STĂNGĂ, 1992, 153—154, fig. 2., Nr.
KAGYA, v. CADEA
KUDU, v. COLDĂU
13. MALAK POROVEC (Bulgaria), (+), Muzeul din Razgrad; V. MIKOV, 1957, 300, fig. 7; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 108; F. MEDELEȚ, 1976, 674, nr. 25; Idem, 1977, 290, nr. 25 — grupa B, Ghelinta (?).
MARIENBURG, v. HETIUR
MERII GOALA, v. VEDEA
NAGY KAGYA, v. CADEA
OLPERT, v. BOBĂLNA.

14. ORADEA I (jud. Bihor), (X), Muzeul din Oradea; F. FÓMER, 1886, 205; Idem, 1888; V. PÂRVAN, 1926, 536–556, 785–787, fig. 371; D. POPESCU, 1937–1940, 200; M. ROSKA, 1942, 198, nr. 88; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 39; N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973; F. MEDELEȚ, 1974, 234–235, n. 52; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45, 48; F. MEDELEȚ, 1976, 670–671, 677, nr. 10, fig. 1/9; Idem, 1977, 285–286, 291, nr. 10, Pl. I/9 – grupa A, Orăștie; N. CHIDIOȘAN, 1977, 78.
15. ORĂȘTIE (jud. Hunedoara), (+), K.H.M.W., nr. inv. VII. A. 38; F. RÓMER, 1886, fig. 390; V. PÂRVAN, 1926, 545, 548, 559, fig. 383; D. POPESCU, 1937–1940, 200, 202; M. ROSKA, 1942, 296, nr. 9; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 40, 165, nr. 75; F. MEDELEȚ, 1974, 233–235, n. 30; Idem, 1976, 671, 677, nr. 11, n. 25, fig. 1/2; Idem, 1977, 286, 291, nr. 11, 25, Pl. I/2 – grupa A, Orăștie –; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 24–25, fig. 20; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 483; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
16. PETENI (com. Zăbala, jud. Covasna), (X), Muzeul din Sf. Gheorghe, (2 ex.); Z. SZÉKELY, 1965, 58–64, fig. 6/1–1a, 2–2 a, 3; D. POPESCU, 1971, 22; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 43; D. POPESCU, 1972, 17. F. MEDELEȚ, 1974, 234–235, n. 31; I. GLODARIU, 1974, 288, nr. 219; F. MEDELEȚ, 1976, 671, nr. 12, 13, fig. 1/1, 2/2; Idem, 1977, 286, nr. 12, 13, Pl. I/1, II/2 – grupa A, Orăștie și, respectiv, grupa C, Coada Malului; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 331.
17. ROCIU (jud. Argeș), (X), Muzeul din Pitești, (2 ex.); V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969, fig. 1/a–b; E. POPESCU, 1970–1971, 294–295; D. POPESCU, 1972, 14–17; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 53; I. GLODARIU, 1974, 291, nr. 251; F. MEDELEȚ, 1976, 671, nr. 14–15, fig. 2/10, 1/6; Idem, 1977, 286–287, nr. 14–15, Pl. II/10, 1/6 – grupa B, Ghelinta și, respectiv, grupa A, Orăștie; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 411; R. FLORESCU, 1980/b, 70.
18. ROMÂNIA I (+), N.M.B., nr. inv. 4882; D. GARAȘANIN, 1954, Pl. LIX/5; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 94; F. MEDELEȚ, 1974, 234, n. 45 Idem, 1976, fig. 3/4; Idem, 1977, 289–290, nr. 22, Pl. III/4 – grupa B, Ghelinta –; L. MĂRGIȚAN, 1978, 58.
19. ROMÂNIA II (+), N.M.B., nr. inv. 4881/a–b; D. GARAȘANIN, 1954, Pl. LIX/7; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 94; F. MEDELEȚ, 1974, 234; Idem, 1976, 674, nr. 23; Idem, 1977, 290, nr. 23, Pl. II/8–9 – grupa B, Ghelinta – cu două ștanțe diferite.
20. SENEREȘ (com. Bălăușeri, jud. Mureș), (X), M.I.N.B., nr. inv. 14089; F. RÓMER, 1886, 389; I. MĂRȚIAN, 1920, 617; V. PÂRVAN, 1926, 536, 559; D. POPESCU, 1937–1940, 201; M. ROSKA, 1942, 271, nr. 196; D. POPESCU, 1945–1947, 60, n. 7, 68; C. DAICOVICIU, 1960, 271, fig. 196; *Treasures*, 56, nr. 202– R. FLORESCU, 1968, fig. 26; D. POPESCU, 1972, 17; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 59; I. GLODARIU, 1974, 292, nr. 275; F. MEDELEȚ, 1974, 234, 236; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; L. MĂRGIȚAN, 1976, 46, Pl. XX; F. MEDELEȚ, 1976, nr. 16, fig. 2/6; Idem, 1977, 287, nr. 16, Pl. II/6 – grupa B, Ghelinta –; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 446; R. FLORESCU, 1980/b, 71; V. LAZĂR, 1981, 92, n. 18.
TÁBLÁS, v. DUPUS
21. TRANSILVANIA I (+), M.I.T.C., nr. inv. II 1223/a–b; D. POPESCU, 1937–1940, 192, 194, fig. 12; V. PÂRVAN, 1967, fig. 90; R. FLORESCU, 1968, fig. 36; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 100; F. MEDELEȚ, 1974, 234, n. 42; Idem, 1976, 673, nr. 18, n. 32, fig. 3/3; Idem, 1977, 287, 289, nr. 18, Pl. III/3 – grupa B, Ghelinta –; *Iliri și daci*, 180, D. 191; *Römer in Rumänien*, 102, A. 108–109.
22. TRANSILVANIA II (+), M.N.M.B., nr. inv. 1.1874.93 B., (col. G. Ráth); F. RÓMER, 1886, 391; V. PÂRVAN, 1926, fig. 373/1; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXX/2, XXXI/1; D. POPESCU, 1972, fig. 75; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 86; F. MEDELEȚ, 1974, 234, n. 48, fig. 4; Idem, 1976, 637, nr. 19, n. 33, fig. 2/3; Idem, 1977, 289, nr. 19, Pl. II/3 – grupa C, Coada Malului –; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 13, fig. 7.
23. TRANSILVANIA III (+), M.N.M.B., nr. inv. 56.21.25.I/a–c; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXXII/1–2, 7; K. HOREDT, 1973/165, nr. 87; F. MEDELEȚ, 1974, 234, nr. 38; Idem, 1976, 673, nr. 20, n. 34, fig. 1/5; Idem, 1977, 289, nr. 20, Pl. I/5 – grupa A, Orăștie.
24. TRANSILVANIA IV (+), M.N.M.B., N. FETTICH, 1953, Pl. XXXII/3–6; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 87 (sic); F. MEDELEȚ, 1974, 243, n. 43; Idem, 1976, 673–674, nr. 21, fig. 3/1–2; Idem, 1977, 289, nr. 21, Pl. III/1–2 – grupa B, Ghelinta –.
25. TRANSILVANIA V (+), F. RÓMER, 1886, 385; V. PÂRVAN, 1926, 536, fig. 373/2; grupa A, Orăștie(?).
VAIDEI, v. ORĂȘTIE
VĂLENII DE MUNTE, v. COADA MALULUI
26. VĂLIȘOARA (com. Singer, jud. Mureș), (+), M.N.M.B., nr. inv. 8.1888; V. PÂRVAN, 1926, 549, fig. 385; M. ROSKA, 1942, 102, nr. 15; N. FETTICH, 1953, 152, Pl. XXIX/1, XXX/3; V. PÂRVAN, 1967, 114, fig. 30; D. POPESCU, 1972, fig. 74; K. HOREDT, 1973/c, 130,

- 165, nr. 77; F. MEDELEȚ, 1974, 234, n. 30, fig. 1; idem, 1976, 673, nr. 17, n. 31, fig. 1/10, 4/2; idem, 1977, 287, nr. 17, Pl. I/10, IV/2 — grupa A, Orăștie —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 12—13, fig. 5.
27. VELIKA VRBICA (Iugoslavia), (+), N.M.B., nr. inv. 4883 (probabil); D. GARAȘANIN, 1954, Pl. LIX/6; K. HOREDT, 1973/c, 153, 165, nr. 94; F. MEDELEȚ, 1974, 234, n. 48; idem, 1976, 674, nr. 24, fig. 2/1; idem, 1977, 290—291, nr. 24, Pl. II/1 — grupa C, Coadă Malului. VINȚ, v. ORĂȘTIE
- VINȚU DE JOS, v. ORĂȘTIE

ADDENDA NR. 1

- MIRSID (jud. Sălaj). Marea spirală semnalată aici (L. MĂRGIȚAN, 1977, 75) este de fapt un inel (M. ROSKA, 1942, 206, nr. 18; S. DUMITRAȘCU, L. MĂRGIȚAN, 1971, 51, nr. 32; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 34).
- VERTES (Ungaria). Brățara de aici (S. DUMITRAȘCU, L. MĂRGIȚAN, 1971, 52; K. HOREDT, 1973/I, 165, nr. 79) este o brățară torsată de un alt tip (V. PÂRVAN, 1926, 549, n. 4).

ADENDDA nr. 2

Spirale mari fără protome ștanțate

- BUCUREȘTI, „Herăstrău“, (X), M.I.N.B., nr. inv. 14600, (Diam. 13,5 cm); D. POPESCU, 1937—1940, 199; C. MOISIL, 1943, 159, nr. 14; D. POPESCU, 1945—1947, 35 sqq; *Treasures*, 58, nr. 244; D. POPESCU, 1968, R., 22/b 4; idem, 1971, 27; idem, 1972, 13, 17; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 10; I. GLODARIU, 1974, 234, 242—243, 262, 267; L. MĂRGIȚAN, 1976, 34, Pl. VIII; F. MEDELEȚ, 1976, 674; idem, 1977, 290; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 418; R. FLORESCU, 1980/b, 70.
- COJOCNA (jud. Cluj), (X), M.I.T.C., nr. inv. 7008, (Diam. ?); D. POPESCU, 1937—1940, 189, 192, 198, fig. 9/3; M. ROSKA, 1942, 131, nr. 225; D. POPESCU, 1945—1947, 56, n. 3; N. FETTICH, 1953, 160, Pl. XXXVI/4; R. FLORESCU, 1968, 47—48; D. POPESCU, 1972, fig. 71; K. HOREDT, 1973/c, 163, nr. 16; G. FLOREA, 1985—1986, 760, nr. 8.
- SLIMNIC (com. Slimnic, jud. Sibiu), (X), M.I.N.B., nr. inv. 14468, (Diam. 11,6 cm); D. POPESCU, 1937—1940, 201; D. POPESCU, 1945—1947, 51—54; K. HOREDT, 1945—1947, 260—267, fig. 2; D. POPESCU, 1954, 91; idem, 1958/b, 357; idem, 1968, R. 19/b 3—4; K. HOREDT, 1973/c, 164, nr. 62; L. MĂRGIȚAN, 1976, 52—53; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 467—469; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
- TILIȘCA (jud. Sibiu), (+), Muzeul Bruckenthal, Sibiu; N. LUPU, 1989, 77, Pl. 27/38; nesigur.
- TRANSILVANIA (X), M.I.T.C., nr. inv. I/472, (Diam. ?), (B. Visky); D. POPESCU, 1937—1940, 191; N. FETTICH, 1953, 158, fig. 22/6; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 98.

ANEXA Nr. 7

Lista preliminară a podonbelor de argint duelee aurite (Lt. D)

1. BĂLĂNEȘTI (com. Mărunței, jud. Olt), E. POPESCU, 1970—1971, 294.
2. BOBĂLNA (jud. Cluj), V. PÂRVAN, 1926, 536, n. 4—5, 559.
3. BUCUREȘTI, „Herăstrău“, D. POPESCU, 1968, R. 20.
4. COADA MALULUI (com. Măgurele, jud. Prahova), D. POPESCU, 1968, E. 20/a—b.
5. COJOCNA (jud. Cluj), R. FLORESCU, 1968, 47.
6. COLDĂU (oraș Beclean, jud. Bistrița Năsăud), N. FETTICH, 1953, 160.
7. GHELINȚA (jud. Covasna), N. FETTICH, 1953, 157.
8. HETIUR (Sighișoara, jud. Mureș), K. HOREDT, 1973/c.
9. PETENI (com. Zăbala, jud. Covasna), Z. SZEKELY, 1965.
10. POIANA (com. Nicorești, jud. Galați), R. VULPE, 1951, 208, fig. 25/6. (Lt. C ?).
11. POPEȘTI, „Novaci“, (jud. Ilfov), R. VULPE, 1966, fig. 28.
12. ROCIU (jud. Argeș), V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969.
13. SÂNCRĂIENI (jud. Harghita), D. POPESCU, 1958/a.
14. SURCEA (com. Brateș, jud. Covasna), N. FETTICH, 1953.
15. SAES (com. Apold, jud. Mureș), D. POPESCU, 1937—1940, 190—191.
16. TRANSILVANIA (Transilvania), N. FETTICH, 1953, fig. 22/1—3.

17. TURBUREA, „Spahii“ (jud. Gorj), P. GHERGHE, 1983, 56, Pl. 4/7–8, (Lt. C ?).
18. VEDEA (jud. Teleorman), D. POPESCU, 1968, R. 21/b, 10.
19. ZIMNICEA (jud. Teleorman), A. D. ALEXANDRESCU, 1980, 101, fig. 50, (Lt. C ?).

ANEXA Nr. 8

Lista prelliminară a inelelor spiralice descoperite în Dacia în tezaure (+) sau așezări (x)

1. BARE (Iugoslavia), (+), K. HOREDT, 1973/c, 166–167.
2. BĂLĂNEȘTI (com. Măruneți, jud. Olt), (+), E. POPESCU, 1970–1971, 302, fig. 5/4–5.
3. CĂPĂLNA (com. Săsciori, jud. Alba), (X), I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, fig. 94–9, 11, 15.
4. CERBAL (jud. Hunedoara), (+), N. FETTICH, 1953, Pl. XXIV/7–10, Pl. XXVI/3–4.
CIOARA, v. SĂLIȘTEA.
5. COJOCNA (jud. Cluj), (+), Ibidem, Pl. XXV.
6. „IUGOSLAVIA“ (+ ?), D. GARASANIN, 1954, Pl. XL/1, 3; K. HOREDT, 1973/c, 165, nr. 90.
7. POPEȘTI, „Novaci“ (jud. Ilfov), (X), R. VULPE, 1959/b, fig. 14/3.
8. REMETEA MARE (jud. Timiș), (+), F. MILLEKER, 1906, 124; I. BLEYER, 1906.
9. SĂLIȘTEA (jud. Alba), (+), R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979.
10. SARACȘĂU (com. Șibot, jud. Alba), (+), O. FLOCA, 1956.
11. SPRÂNCENATA (jud. Olt, (X), C. PREDA, 1986, PL. LII/11.
12. TILIȘCA (jud. Sibiu), (+ ?), N. LUPU, 1989.

NOTE

* Notele de față constituie varianta în limba română a celor care urmau să apară în limba franceză la Belgrad, în volumul omagial editat de Muzeul Național în onoarea doamnei Draga Garașanin. Cum dimensiunile textului nu au permis publicarea lor în acel volum, ele au fost predate spre tipar revistei Banatica din Reșița. Acesta este motivul pentru care nu le-am însoțit de un rezumat într-o limbă străină (F.M.).

¹ D. Garașanin, 1954, Pl. LIX, 5–7.

² K. Horedt, 1973/c, 153.

³ L. Mărghită, 1969, 163–164; *idem*, 1978, 58.

⁴ Numele tradus în limba maghiară al șvabului Felix Milleker este Bódog, care apare în cazul contribuțiilor publicate de acesta în această limbă.

⁵ B. Milleker, 1906, 124.

⁶ V. Langlois, 1867, LXXVIII–LXXIX.

⁷ J. Cvijić, 1911, 4.

⁸ Ch. Müller, 1883.

⁹ R. Vulpe, 1976, 80–90.

¹⁰ M. Grbić, 1928/1930; D. Garașanin, 1954, 69; *idem*, 1964/b; M. V. Garașanin, 1957. *idem*, 1958; *idem*, 1963/a; *idem* 1971, *idem*, 1973/a; D. Mano-Zlissl, 1957; *idem*, 1958/1959; J. Todorović, 1962; R. Vasil, 1986; I. H. Crișan, 1979/a, 108; mai recent, între altele, descoperirile de la Mala Vrbica — Ajmana sau Pečine.

¹¹ V. Milkov, 1957, 300, fig. 7.

¹² R. Popov, 1928/1929, fig. 152, c; V. Milkov, 1930/1931/a, 104, fig. 145; *idem*, 1950; *idem*, 1966, 107, fig. 13; N. Anghelov, 1952, 376, fig. 381; P. Detev, 1963; St. Stefanov, 1955 etc.

¹³ Strabon, VII, 3, 12–13; Trog. Pomp., XXXII, 3, 16; Dion Cassius, XXVII, 6, 2.

¹⁴ M. Babes, 1980, 8–9, n. 4.

¹⁵ J. Winkler, 1960; I. Glodariu, 1974.

¹⁶ K. Horedt, 1973/c, 127, n. 2; *idem*, 1974/a, 66.

¹⁷ C. Goos, 1876; *idem*, 1877/a F. Römer, 1886 etc.

¹⁸ V. Parvan, 1926; I. Nestor, 1933; D. Popescu, 1937/1940; *idem*, 1945/1947; *idem*, 1954; *idem*, 1958/a; *idem*, 1958/b; *idem*, 1960/b; *idem*, 1967; *idem*, 1968; *idem*, 1971; *idem*, 1972, N. Fettich, 1953; K. Horedt, 1973/c; *idem*, 1974/a; *idem*, 1974/c; L. Mărghită, 1976; F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977.

¹⁹ V. Dupoi, 1981.

²⁰ K. Horedt, 1973/c.

²¹ L. Mărghită, 1976; V. Dupoi, 1981.

- ²² Atelier; N. Chidloșan, 1977/a.
- ²³ Mormânt?; N. Lupu, 1981; *idem*, 1989, 33–35.
- ²⁴ B. Mîtreă, D. V. Rosetti, 1972; mormânt?; M. Babeș, 1988.
- ²⁵ Morminte, cercetări inedite conduse de I. H. Crișan și F. Medeleț.
- ²⁶ E. Popescu, 1970/1971.
- ²⁷ Z. Székely, 1965.
- ²⁸ C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1937/1940.
- ²⁹ O. Floca, 1956.
- ³⁰ O. Floca, 1956.
- ³¹ M. Roska, 1942, 223, nr. 39.
- ³² N. Lupu, 1989.
- ³³ M. Roska, 1942, 28, nr. 113.
- ³⁴ K. Horedt, 1973/c.
- ³⁵ D. Berclu, 1969; *idem*, 1974/b; M. Petrescu-Dîmbovița, D. Marin, 1975; P. Alexandrescu, 1971; *idem*, 1974/b; *idem*, 1983.
- ³⁶ St. Dănilă, 1971.
- ³⁷ P. Gherghe, 1983, 56, 49, Pl. IV/7–8.
- ³⁸ A. D. Alexandrescu, 1980.
- ³⁹ R. Florescu, 1968, 44, 47.
- ⁴⁰ R. Vulpe, 1952, 209–210, *idem*, 1960/c, 246; D. Protase, 1971 nr. 38, n. 50.
- ⁴¹ R. Vulpe, 1962, 459–460; D. Protase, 1971, 40–41, n. 54.
- ⁴² Cercetări nepublicate I. H. Crișan și F. Medeleț.
- ⁴³ D. Protase, 1971, 48–49, n. 68–69; K. Horedt, 1973/c.
- ⁴⁴ D. V. Rosetti, 1935, 5–9, 15–18.
- ⁴⁵ B. Jovanović, 1974.
- ⁴⁶ O. Floca, 1966, 31, flg. 12; I. Miclea, R. Florescu, 1980, flg. 366.
- ⁴⁷ K. Horedt, 1973/c, 128.
- ⁴⁸ Z. Székely, 1965; S. Dumitrașcu, E. Molnar, 1975; N. Chidloșan, A. Sașlanu, N. Beladan, 1978, 44.
- ⁴⁹ N. Fettich, 1953, 160.
- ⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, 1972.
- ⁵¹ B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, 1982, 9, 11.
- ⁵² A. Hartmann, 1968.
- ⁵³ M. Davlădescu, 1981.
- ⁵⁴ C. Beșliu, 1982; M. Sfirlea, 1982.
- ⁵⁵ C. Preda, 1973.
- ⁵⁶ B. Mîtreă, 1945, 78, 139–140; O. Floca, 1956, 103–104; M. Macrea, M. Rusu, 1960, 222, n. 23; E. Chirilă, G. Mîhăescu, 1969; E. Chirilă, V. Lucacel, 1970, 8–10; E. Chirilă, M. Barbu, 1980/a; I. Glodariu, 1974, 89–96, 153–157; M. Babeș, 1975 etc.
- ⁵⁷ K. Horedt, 1973/c; M. Babeș, 1975.
- ⁵⁸ I. Glodariu, 1974; B. Mîtreă, 1968.
- ⁵⁹ M. H. Crawford, 1969.
- ⁶⁰ C. Preda, 1973; I. Glodariu, 1974.
- ⁶¹ J. Winkler, 1972; C. Preda, 1973, 353–361.
- ⁶² J. Carcopino, 1924; C. Dalcoviciu, 1960, 312–313, 336; F. Helchelheim, 1932, 124 sqq.; M. Petrescu-Dîmbovița, 1978, 167; I. I. Russu, 1966; M. Gramatopol, 1982/a, 119; N. Gostar, V. Lica, 1984, 149–150; C. Preda, 1987, 8; R. Vulpe, 1988, 222–223; E. Moscalu, 1989.
- ⁶³ M. Gramatopol, 1982/a, 134; *idem*, 1982/c, 66.
- ⁶⁴ E. Chirilă, N. Chidloșan, 1965, 117; I. Glodariu, 1968; E. Chirilă, G. Mîhăescu, 1968; E. Chirilă, V. Lucacel, 1970, 14, n. 39; C. Preda, 1973, 367–368; A. Bejan, 1974, 96–97; E. Chirilă, V. Lucacel, 1977, 64–65; E. Chirilă, M. Barbu, 1978, 64, sq.; *idem*, 1980/a *idem*, 1980/b I. Glodariu, V. Moga, 1989; V. Mîhălescu-Bărliba, 1990, 51, n. 82.
- ⁶⁵ T. Ortva, 1986, 291; V. Pârvan, 1926; *idem*, 1967, 122; C. Dalcoviciu, 1936/1940, 213, n. 1; I. Glodariu, 1974; M. Gramatopol, 1982/a, 118–120.
- ⁶⁶ M. H. Crawford, 1977; *idem*, 1985, 224–226; 230–238; P. Popović, 1987, 107; V. Mîhălescu-Bărliba, 1990, 120 sqq.; v. și I. Glodariu, 1974, 106.
- ⁶⁷ Strabon, VII, 3, 12; Athenalos, *Deipn.*, VI, 272/c; M. J. Finley, 1962; V. Velkov, 1964; N. Lascu, 1970; H. Dalcoviciu, 1972/a, 76 sqq.; D. M. Pipplid, 1966.
- ⁶⁸ P. Popović, 1987, 68, 128–130; G. T. Griffith, 1935, 309–310; V. Pârvan, 1926, 481; V. Mîhălescu-Bărliba, 1990, 64.
- ⁶⁹ C. Preda, 1957; *idem*, 1958; *idem*, 1973.
- ⁷⁰ V. Pârvan, 1926, 560–561; C. Dalcoviciu, 1960, 325; H. Dalcoviciu, 1965/a; *idem*, 1972/a, 177–178; *idem*, 1980/c, 431; I. Glodariu 1968, 417; *idem*, 1974, 100, n. 264; K. Horedt, 1973/c,

128, n. 18; I. H. Crișan, 1977/a, 434; N. Chidioșan, A. Sășianu, N. Beladan, 1978; A. Sășianu, 1980, 13; P. Popović, 1987, 62; V. Mihăilescu-Bârliba, 1990; de o altă părere: N. Pettlich, 1953, 173; O. Floca, 1956, 35; J. Winkler, 1970, 102; E. Chirilă, V. Lucacel, 1977.

⁷¹ N. Chidioșan, 1977/a.

⁷² V. V. Bazarcu, 1981, 563–570; V. Mihăilescu-Bârliba, 1990, 86.

⁷³ K. Castelin, 1968; J. Winkler, 1970; P. Popović, 1987, 68.

⁷⁴ M. H. Crawford, 1985; v. și M. Austlin, P. Vidal-Naquet, 1972, 72–73; M. Godeller, 1977, II, 163; P. Popović, 1987.

⁷⁵ A. Sășianu, 1980, 13.

⁷⁶ M. Pálffy, 1929; D. Rădulescu, R. Dimitrescu, 1966, 36–38, 46.

⁷⁷ V. Pârvan, 1926; *idem*, 1967, 120; K. Pink, 1939, 127, n. 107–108; D. Popescu, 1951, 33, 39; O. Floca, 1956; C. Preda, 1957, 113; *idem*, 1973, 53, 415; C. Dalcoviciu, 1960, 270, 277; H. Dalcoviciu, 1965/a, 151; *idem*, 1972/a, 177–178; *idem*, 1980/c, 431; J. Winkler, 1970, 97–102, n. 70–73; N. Maghiar, St. Olteanu, 1970, 45; H. Neuninger, E. Preuschen, R. Pittioni, 1971, 33, n. 17; M. Rusu, 1972; K. Horedt, 1973/c, 128; N. Chidioșan, I. Ordentlich, 1973, 104; A. Bejan, 1974, 96; L. Mărghită, 1976, 16; *idem*, 1977, 73; *idem*, 1979, 128–129; N. Chidioșan, 1977/a–c, 69; I. H. Crișan, 1977/a; *idem*, 1986, 273–274, 337; M. Turcu, 1979, 143–144; A. Kiss, 1980, 85; N. Gostar, V. Lica, 1984, 109; I. T. Lipovan, 1990.

⁷⁸ E. Stolcovici, F. Stolcovici, 1973; *idem*, 1974.

⁷⁹ V. Stancu, 1942.

⁸⁰ C. Besliu, 1982; D. Rădulescu, R. Dimitrescu, 1966; E. Stolcovici, F. Stolcovici, 1973; *idem*, 1974; V. V. Zepharovich, 1859–1873–1893, B. v. Cotta, 1864; A. Hartmann, 1968; H. Neuninger, E. Preuschen, R. Pittioni, 1971.

⁸¹ Plinius Vet., *Nat.Hist.*, XXII, 6, 31, 35, 44; XXXIV, 16, 47; Strabon, IV, 399–400; v. și A. Neuburger, 1977.

⁸² Th. de Gallana, 1968; M. Daumas, 1962, 174–175, 245.

⁸³ Biringuccio, 1540; Agricola, 1556, 219 sqq.; M. Dumas, 1965, 58–59; R. Sonnemann, 1978, 198–200.

⁸⁴ R. Popa, E. Kovacs, 1965.

⁸⁵ I. T. Lipovan, 1990.

⁸⁶ Homer, *III.*, 18; Virgilius, *Georg.*, IV, 171; Virgilius, *Eneida*, VIII, 416; Plinius Vet., *Nat.Hist.*, XXXIV, 9; Horatius, *Sat.*, I, 4, 19; v. și G. A. Bravo, J. Trapke, 1970; I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979.

⁸⁷ R. Sonnemann, 1978, 60.

⁸⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 20–35; H. Dalcoviciu, 1980/c, 425.

⁸⁹ N. Chidioșan, 1977, 71; *idem*, 1977/a, 177.

⁹⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 23, 27–28.

⁹¹ D. Rădulescu, R. Dimitrescu, 1966.

⁹² B. Roman, A. Sintimbreanu, V. Wollmann, 1982, 26, n. 25; M. Daumas, 1962, 277.

⁹³ R. Sonnemann, 1978, 61.

⁹⁴ Tacit, *Gern.* XLIII, 1.

⁹⁵ M. Garașanin, 1988.

⁹⁶ Xenophon la Athenaios, *Deipn.*, VI, 272/c.

⁹⁷ D. Popescu, 1956/a; *idem*, 1971.

⁹⁸ T. Ortway, 1896, 291; C. Dalcoviciu, 1936–1940, 213, n. 1; *idem*, 1960, 277; B. Miltrea, 1945; I. Glodariu, 1974, 108; M. Gramatopol, 1982/a; *idem*, 1982/b *idem*, 1982/c.

⁹⁹ C. Dalcoviciu, 1960, 277; R. Vulpe, 1960/c, 247; J. Winkler, 1970, 101; C. Preda, 1973; I. H. Crișan, 1977/a, 433; H. Dalcoviciu, 1980/c, 431; N. Gostar, V. Lica, 1984, 149–150; A. Bejan, 1974.

¹⁰⁰ Diod. Sic., XXI, 12, 5, 6; v. și E. Moscalu, 1989.

¹⁰¹ D. Popescu, 1951, 39.

¹⁰² S. Frankenstein, M. J. Rowlands, 1978, 75–76.

¹⁰³ M. Mauss, 1973, 239.

¹⁰⁴ C. Preda, 1987, 9.

¹⁰⁵ J. Winkler, 1970, 102; C. Preda, 1973; E. Chirilă, N. Chidioșan, 1965, 117.

¹⁰⁶ K. Castelin, 1968; J. Winkler, 1970; P. Popović, 1987, 68.

¹⁰⁷ Posidonios la Athenaios, *Deipn.*, VI, 25, 234/a–b, în legătură cu aurul la scordisci; Herodot, IV, 71, în legătură cu mormintele scitice și interdicția argintului și bronzului.

¹⁰⁸ N. Fettich, 1953.

¹⁰⁹ D. Popescu, 1958/a; D. Garașanin, 1960/c; K. Horedt, 1973/c.

¹¹⁰ G. Childe, 1929.

¹¹¹ C. Dalcoviciu, 1960, 270, 277; D. Popescu, 1958/a, 144 sq.; K. Horedt, 1973/c, 155; I. Glodariu, 1974, 68–69; I. H. Crișan, 1977/a, 436–437.

¹¹² K. Horedt, 1973/c.

- ¹¹⁸ V. Pârvan, 1928; D. Popescu, 1945–1947, 62, n. 2–3; *idem*, 1951, 39; *idem*, 1958/a, 204; Z. Szekeley, 1954, 30; C. Dalcoviciu, 1960, 270, 277, 325; D. Berclu, 1969, 183; *idem*, 1974/b, 204–205; R. Florescu, 1968; *idem*, 1982, 537, n. 124; I. H. Crișan, 1969/a; *idem*, 1977/a, 433; *idem*, 1978/c; *idem*, 1986, 328; H. Dalcoviciu, 1972, 177, 180; K. Horedt, 1973/c; *idem*, 1974/c; V. Pârvan, 1967, 120; I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 36–41, 102–103; N. Chidloșan, I. Ordentlich, 1973, 104; N. Chidloșan, 1977, 70–72; N. Gostar, V. Lica, 1984, 109.
- ¹¹⁹ M. Rusu, O. Bandula, 1970, 11–12, n. 15, fig. 3; I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 101–102, fig. 94.
- ¹²⁰ F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977.
- ¹²¹ K. Horedt, 1973/c; D. 5 c.
- ¹²² N. Fettlich, 1953; L. Mărghită, 1977, 75.
- ¹²³ D. G. Sellwood, 1963, 218 sqq.; M. Daumas, 1965, 625; E. Stolcovici, 1976, 65–70.
- ¹²⁴ F. Medeleț, 1976; *idem*, 1977.
- ¹²⁵ M. Valea, L. Mărghită, 1969, 48; L. Mărghită, 1970; I. Glodariu, 1974, 207, Pl. XX.
- ¹²⁶ Al. Vulpe, M. Gheorghită, 1986, Pl. IV, 1.
- ¹²⁷ *Iliri și daci*, D-81, Pl. XXXVI.
- ¹²⁸ F. Medeleț, 1976; *idem*, 1977; H. Dalcoviciu, 1980/c, 432–433.
- ¹²⁹ I. Popeștil, I. Glodariu, 1974, 134–136, 148–149.
- ¹³⁰ K. Horedt, 1973/c.
- ¹³¹ L. Mărghită, 1976.
- ¹³² R. Florescu, 1968, fig. 35.
- ¹³³ Dioscorides, V, 91; Plinius Vet., *Nat. Hist.*, XXXIII, 61, 64; Vitruvius, VII, 8, 4; Isidorus, *Orig.*, 19, 2.
- ¹³⁴ M. Rosenberg, 1908; M. Daumas, 1965, 628; A. Neuburger, 1977, 33–37, 64–66; R. Sonnemann, 1978, 61; I. H. Crișan, 1986, 326–327.
- ¹³⁵ E. Stolcovici, F. Stolcovici, 1973, 542; E. Brehpol, 1987.
- ¹³⁶ E. Stolcovici, F. Stolcovici, 1974, 20.
- ¹³⁷ N. Fettlich, 1953.
- ¹³⁸ D. Popescu, 1958/b; D. Garașanin, 1960/c, 200; K. Horedt, 1973/c.
- ¹³⁹ F. Medeleț, 1974.
- ¹⁴⁰ I. Glodariu, 1968, 409–411, 414.
- ¹⁴¹ N. Chidloșan, A. Sășanu, N. Beladan, 1978, 30.
- ¹⁴² N. Chidloșan, 1977, 69.
- ¹⁴³ N. Chidloșan, I. Ordentlich, 1973.
- ¹⁴⁴ I. Glodariu, V. Moga, 1989, 111, fig. 90, 4.
- ¹⁴⁵ D. Berclu, 1981, 127, Pl. 107, 10.
- ¹⁴⁶ D. Popescu, 1968, R. 19/b, 3.
- ¹⁴⁷ D. Popescu, 1968, R. 22/d, 9, 11.
- ¹⁴⁸ N. Fettlich, 1953, Pl. XXXII, 1–7.
- ¹⁴⁹ I. Glodariu, 1968; I. Glodariu, V. Moga, 1989.
- ¹⁵⁰ N. Chidloșan, I. Ordentlich, 1973, 98.
- ¹⁵¹ P. Reinecke, 1902; J. Fillp, 1958/a; V. Zirra, 1971/a; M. Garașanin, 1973/a, II; K. Horedt, 1973/c; *idem*, 1976; M. Babeș, 1975; v. de asemenea, pentru începutul Lt. D, W. Krämer, 1985, 38–44; H. T. Waterbolk, 1988; B. Jovanović, M. Jovanović, 1988, 88.
- ¹⁵² K. Horedt, 1973/c.
- ¹⁵³ N. Fettlich, 1953, 160, Pl. XXIV, 11–12; N. Chidloșan, I. Ordentlich, 1973; S. Dumitrașcu, E. Molnar, 1975, 48.
- ¹⁵⁴ F. Römer, 1886; *idem*, 1888; V. Pârvan, 1926, fig. 371; N. Chidloșan, I. Ordentlich, 1973.
- ¹⁵⁵ K. Horedt, 1973/c, 140–141.
- ¹⁵⁶ V. K. Horedt, 1973/c, 132, tab. I.
- ¹⁵⁷ W. Krämer, 1971, 114–115, 127, 129.
- ¹⁵⁸ N. Fettlich, 1953, 162, 165, 173.
- ¹⁵⁹ K. Horedt, 1973/c, 152.
- ¹⁶⁰ V. Pârvan, 1926, 320; *idem*, 1967, 115.
- ¹⁶¹ I. Nestor, 1933, 168, n. 165; D. Popescu, 1958/a, 196; R. Florescu, 1968; *idem*, 1980/b, 41; *idem*, 1982, 537–538, n. 124; K. Horedt, 1973/c; R. Florescu, I. Micla, 1979.
- ¹⁶² V. Pârvan 1926, 302 sq., 546; D. Popescu, 1945–1947, 53, 62; *idem*, 1958/a, 196; N. Fettlich, 1953; O. Floca, 1956, 30–31; C. Dalcoviciu, 1960, 277; R. Vulpe, 1966, 58; I. Glodariu, 1968, 414–415; R. Florescu, 1968; W. Krämer, 1971; D. Popescu, 1972; K. Horedt, 1973/c, 139–141, 161–162; *idem*, 1976; I. H. Crișan, 1977/a, 437–438; M. Gramatopol, 1982/a, 43.
- ¹⁶³ P. Reinecke, 1902, 70; V. Pârvan, 1926, 560–561; E. Patek, 1948; *idem*, 1949; D. Garașanin, 1960/c, 200–202; D. Popescu, 1971, 20; *idem*, 1972, 11; K. Horedt, 1973/c, 162.

- ¹⁵⁹ D. Popescu, 1945–1947, 40, 58–60; V. Pârvan, 1926; O. Floca, 1956, 8–19; D. Berclu, 1969, 161 sq., 178; K. Horedt, 1973/c, 141; R. Florescu, I. Miclea, 1979, 20.
- ¹⁶⁰ N. Fettlich, 1953; E. D. Phillips, 1965; v. despre cultura sarmaților care e diferită, M. Pârducz, 1941; *idem*, 1944, *idem*, 1950; Gh. Bichir, 1976/a; *idem*, 1976/b; *idem*, 1977; *idem*, 1984; E. Dörner, 1971; F. Medeleț, 1970/a; V. I. Grosu, 1990; D. M. Pippidi, 1972/a; R. Florescu, 1980/b, 68.
- ¹⁶¹ E. Clulei, 1987; V. V. Bazarciuc, 1981, 363–370; *idem*, 1983/a; I. Miclea, R. Florescu, 1980, fig. 14.
- ¹⁶² K. Horedt, 1973/c.
- ¹⁶³ K. Radatz, 1969.
- ¹⁶⁴ K. Horedt, 1973/c.
- ¹⁶⁵ K. Horedt, 1945–1974; F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977.
- ¹⁶⁶ H. Dalcoviciu, 1980/c; R. Florescu, 1968, 22; I. Glodariu, 1968, 414–415; K. Horedt, 1973/c, 153–154, 139–141; *idem*, 1974/a, 68; L. Mărghită, 1976, 21; *idem*, 1977, 75; I. H. Crișan, 1986, 89–90.
- ¹⁶⁷ V. Pârvan, 1926.
- ¹⁶⁸ Petronius, *Sat.*, 67; P. Devambez, 1970, 105–106; O. Neverov, 1981, 27–29, fig. 12; Fr. Chamoux, 1985, fig. 138.
- ¹⁶⁹ O. Floca, 1956; V. Pârvan, 1926, 530, sq.; C. Dalcoviciu, 1960, 268; I. Glodariu, 1968; K. Horedt, 1973/c, 152–153; *idem*, 1974/a, 67; R. Florescu, 1968; *idem*, 1980/b, 67; R. Florescu, I. Miclea, 1979, 21–23; I. H. Crișan, 1986.
- ¹⁷⁰ K. Horedt, 1973/c, 152–153; V. Dupol, 1981, 8; I. H. Crișan, 1986, 88–90.
- ¹⁷¹ F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977; R. Florescu, I. Miclea, 1979, 21–23, 67.
- ¹⁷² V. Pârvan, 1926, 534–535, 555; O. Floca, 1956, 15; D. Popescu, 1951; H. Dalcoviciu, 1965/a; R. Florescu, 1968; D. Popescu, 1971; K. Horedt, 1973/c; N. Chidioșan, I. Ordentlich, 1973; N. Chidioșan, A. Sășianu, N. Beledan, 1978; R. Florescu, 1980/b, 67; H. Dalcoviciu, 1980/c; I. H. Crișan, 1986.
- ¹⁷³ F. Römer, 1886; V. Pârvan, 1926, 330 sq.; D. Popescu, 1951, 39; *idem*, 1971, 19, 25; *idem*, 1972, 17, 22; N. Fettlich, 1953, 166–167; O. Floca, 1956, 25–34; C. Preda, 1957, 115–117; H. Dalcoviciu, 1965/a, 151; *idem*, 1981, 33; I. Glodariu, 1968, 415; *idem*, 1974, 167; K. Horedt, 1973/c, 147, 152; L. Mărghită, 1977, 76; I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 103; E. Iaroslavski, 1982, 273; M. H. Crawford, 1982; *idem*, 1985, 228–229.
- ¹⁷⁴ K. Horedt, 1973/c.
- ¹⁷⁵ Z. Szekely, 1965.
- ¹⁷⁶ V. Teodorescu, I. Rizea, V. Dupol, 1969.
- ¹⁷⁷ C. Clchorius, 1896–1900.
- ¹⁷⁸ F. Bobu-Florescu, 1959.
- ¹⁷⁹ R. Florescu, 1968, 44.
- ¹⁸⁰ I. Paulovics, 1944; K. Horedt, 1973/c, 152.
- ¹⁸¹ E. Bonnis, 1971/a, 38, n. 33; M. Szabo, 1971, 28.
- ¹⁸² L. Mărghită, 1967; K. Horedt, 1973/c.
- ¹⁸³ V. Pârvan, 1926; E. Lehman, 1924, 158, fig. 3; D. Popescu, 1945–1947, 66; N. Fettlich, 1953, 175; I. H. Crișan, 1959.
- ¹⁸⁴ R. Florescu, 1968, 44; *idem*, 1980/b; R. Florescu, I. Miclea, 1979; I. H. Crișan, 1986.
- ¹⁸⁵ C. Dalcoviciu, 1954; D. Berclu, 1981; M. Turcu, 1979, 100, fig. 13/4.
- ¹⁸⁶ D. V. Rosetti, 1935, 69, fig. 1–4; Al. Vulpe, 1965; E. Popescu, 1970–1971, 303, fig. 7; D. Popescu, 1972, 20–21; I. Glodariu, 1974, passim; Al. Vulpe, M. Gheorghilă, 1981, Pl. I, 1–2; C. Preda, 1986, 54–60, Pl. XXVIII, 1.
- ¹⁸⁷ I. H. Crișan, 1986.
- ¹⁸⁸ I. H. Crișan, 1986, 88–90; R. Florescu, I. Miclea, 1979, 21–23; V. Dupol, 1981, 8.
- ¹⁸⁹ Strabon, VII, 3, 3–5, (L. 296–297); Flavius' Josefus, *Ant. Jud.*, XVIII, 1, 5, 20–21; Jordanes, *Getica*, 40, 65, 67, 71, 73.
- ¹⁹⁰ F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977.
- ¹⁹¹ V. Pârvan, 1926, 330 sq.; D. Popescu, 1951, 39; *idem*, 1971, 19, 25; *idem*, 1972, 17, 22; N. Fettlich, 1953, 166–167; O. Floca, 1956, 18, 25; H. Dalcoviciu, 1965/a, 151; *idem*, 1972, 19, 181; *idem*, 1980/c, 430; *idem*, 1981, 33; I. Glodariu, 1968, 415; K. Horedt, 1973/c, 147, 152; L. Mărghită, 1976, 19, 26; *idem*, 1979, 161–162; N. Chidioșan, 1977, 70; I. Glodariu, E. Iaroslavski, 1979, 103; E. Chirilă, M. Barbu, 1980/a, 98; E. Iaroslavski, 1982, 273; N. Gostar, V. Lica, 1984, 67–68; M. H. Crawford, 1982, 5–98; *idem*, 1985, 228–229; P. Popović, 1987, 66.
- ¹⁹² Strabon, VII, 3, 5 (L. 297); VII, 3, 11 (L. 303); Jordanes, *Getica*, 40, 41, 65, 67, 71, 73.
- ¹⁹³ N. Gostar, V. Lica, 1984, 72 sq.; V. Sârbu, 1985, 105; M. Babeș, 1988, 4, 18–22.
- ¹⁹⁴ J. Werner, 1955, 176; K. Horedt, C. Seraphim, 1971, 19; W. Kramer, 1985, 1 sq.; M. Babeș, 1988.
- ¹⁹⁵ I. H. Crișan, 1968/a; *idem*, 1978/c.

- ¹⁹⁶ N. Gostar, 1969.
- ¹⁹⁷ G. Smirnova, 1976.
- ¹⁹⁸ I. T. Niculiță, 1987.
- ¹⁹⁹ Inf. V. Ursachi.
- ²⁰⁰ Inf. I. Glodariu și F. Costea.
- ²⁰¹ I. Glodariu, V. Moga, 1989.
- ²⁰² N. Gostar, 1969.
- ²⁰³ Al. Vulpe, E. Popescu, 1976.
- ²⁰⁴ M. Petrescu-Dimboviță, S. Sanie, 1972; cf. K. Horedt, 1973/c; I. H. Crișan, 1986; M. Babeș, 1988.
- ²⁰⁵ D. Popescu, 1958/a, 191—192; I. Glodariu, 1974, 140, 144—146; *idem*, 1981/a, fig. 36; F. Costea, 1981/a, 133; K. Horedt, 1976.
- ²⁰⁶ I. Casan-Franga, 1967, 33.
- ²⁰⁷ I. Glodariu, 1974, 45.
- ²⁰⁸ Strabon, VII, 3, 11 (L. 303).
- ²⁰⁹ Virgilius, *En.*, III, 34—35; Jordanes, *Getica*, 40—41; M. Babeș, 1988.
- ²¹⁰ J. G. Frazer, 1980, III, 227—228.
- ²¹¹ Fl. Arrianus, *Kinig.*, cf. J. H. Frazer, 1980, I, 231; v. și *idem*, IV, 156; Tacitus, *Germ.*, VII, 2; IX, 2; XXXIX, 1—2; XLIII, 3; Justin, XXXII, 3, 9—10; Strabon, IV, 188; M. Rusu, O. Bandula, 1970, 22, n. 14.
- ²¹² E. Bonnis, 1971/a, 39.
- ²¹³ N. Lupu, 1989.
- ²¹⁴ S. Marinescu-Bilcu, 1962, fig. 1.
- ²¹⁵ D. Popescu, 1968, R. 23/a, 2.
- ²¹⁶ O. Floca, 1956, XXX, 2, Pl. XXXI, 5.
- ²¹⁷ I. Miclea, R. Florescu, 1980, fig. 481.

A D D E N D A

(Unele precizări cu privire la observațiile asupra tezaurelor de argint din Latène-ul târziu)

O interesantă contribuție la studiul podoabelor geto-dacice din argint a apărut relativ recent¹, după ce studiul de față fusese întocmit și trimis spre publicarea sa inițială, așa cum reiese din bibliografia ce-l însoțește. Cum problematica tratată de cercetătorii bucureșteni se suprapune în bună măsură peste cea pe care am abordat-o, unele precizări și observații mi se par absolut necesare. Premisele istorice generale, socotite corecte — sau cel puțin ipotetic corecte — reprezentând fundamentul pentru construcția argumentației prezentate de Vlad Vintilă Zirra și Daniel Spănu, ca și aspectele de antropologie culturală, metodologie și cronologie nu pot fi discutate înaintea de semnalarea anumitor erori și curențe — evitabile, cred — de informație.

Unele dintre acestea privesc câteva importante tezaure publicate după apariția sintezei regretatului meu profesor Kurt Horedt². Ele impun modificări în statisticile combinatorii, nuanțând mai mult ansamblul problematicii tezaurelor³. Mă refer la marea spirală cu protome zoomorfe și palmete ștanțate de la Oradea, care nu face parte din același tezaur cu perechea de fibule cu nodozități pe picior publicată de N. Fettich în 1953, așa cum credea K. Horedt în 1973, „rupându-se” astfel unica legătură dintre faza veche a tezaurelor de podoabe din argint geto-dacice și aceste piese spectaculoase. Acest fapt, stabilit grație cercetărilor regretatului N. Chidloșan și ale lui I. Ordentlich⁴, are o deosebită importanță. În aceeași ordine de idei, la Săcălășeu se dovedește a fi fost descoperite mai multe tezaure (poate patru)⁵. La acestea adaug supărătoarea „invenție” a tezaurului de la Feldioara (preluată probabil de V.V.Z. și D.S. de la Radu Florescu⁶), semnalată încă în 1948 de către K. Horedt⁷, pe care o menționez, la rândul-mi, într-un alt context⁸. În realitate există un singur tezaur de podoabe geto-dacice — cel de la Hetiur — localitate al cărei nume sășesc este identic cu cel al Feldioarei. Unele dintre erorile lui V.V.Z. și D.S. sunt calchiate după cele existente în sinteza profesorului Horedt. Așa se explică de ce, în tezaurul de la Cerbăl, „apare” o fibulă suplimentară de schemă Latène târzie — în fapt fotografia din profil a uneia din cele două fibule cu scut rombic⁹ —, iar în tezaurul de la Cehețel „apare” un pandantiv cui sau bară¹⁰. Existența unor piese în tezaurele de la Mediaș, (așa-zisul pandantiv „șu-

rub") și Moroda (fibula cu nodozități) este cel puțin discutabilă, iar neluarea în considerare a unora din piesele tezaurilor de la Tekija sau Bare (fibulele cu corpul puternic profilat)¹¹ viciază cronologia și înțelegerea de ansamblu a problematicei tezaurilor. Aceste erori și omisiuni de informație reduc numărul tezaurilor analizate de cercetătorii bucureșteni de la „peste 40”¹² la 38 și — așa cum se va citi mai la vale — numărul real discutat este și mai redus, datorită unor inconsecvențe metodologice. Oricum, între „observațiile” în discuție și exigența în informare pretinsă elevilor săi de către regretatul profesor Kurt Horedt se poate constata o diferență care nu e de neglijat.

Premisele istorice generale de la care pornesc autorii observațiilor la tezaurele de argint din Latène-ul târziu stărnesc unele întrebări. Prima dintre acestea este cea a nominalizării separate a geților și dacilor, repetată cu insistență în text, căreia titlul observațiilor mă împiedică să-l atribui o rațiune cronologică sau geografică. Discuția problemelor, departe de a fi formală, implicând în ultimă instanță definirea unui stadiu istoric și structural în dezvoltarea societății nord-dunărene de dinaintea cuceririi romane, durează de multă vreme. În notele de față remarc doar că delimitarea dintre daci și geți nu poate fi susținută nici de conținutul și nici de distribuția în spațiu și timp a tezaurilor de podoabe geto-dacice din argint.

O a doua întrebare, numai în aparență de ordin metodologic, dar în fapt cu implicații mult mai mari, este cea privind posibilitatea reală de a construi un sistem combinatoriu viabil la nivelul unei civilizații dezvoltate pe parcursul a mai bine de un secol și pe o suprafață mai mare ca a României de azi, în pofda caracterului de complex închis al descoperirilor utilizate.

Sistemele combinatorii și-au făcut apariția după ce mai multe necropole pre- și protoistorice au fost cercetate exhaustiv. Ele au fost aplicate la aceste necropole, socotite o expresie arheologică a existenței unor comunități cu un număr limitat de indivizi, trăind într-un spațiu limitat și pe o perioadă determinată de timp, necropole pentru care sistemele combinatorii au constituit utile instrumente de cronologie relativă. Cu alte cuvinte, unitatea de loc (adică de resurse naturale, de mediu și climă etc.), unitatea de timp și unitatea spirituală (inclusiv cea politico-socială) se reflectă specific (și limitat!) în monumentele funerare ale comunității și — implicit — își pot găsi expresia într-un sistem combinatoriu statistic corect construit. Comunitatea pre- sau protoistorică, închisă prin definiție, în pofda sau tocmai datorită importurilor ușoare decelabile, exprimă prin necropola sa nu numai și nu în primul rând o realitate materială evidentă și utilizabilă statistic și tipologic, cât o altă, mai subtilă, dar și mai importantă, spirituală: adică o comună de obiceiuri, de tradiții, de cod moral și etic, de raporturi cu divinitatea și de sărbători calendaristice fixe, realitate ce stabilește în fapt confiniile descoperirilor palpabile exprimate prin morminte. Depășirea acestor limite (a comunității) și aplicarea unei metode de stabilire a cronologiei relative la spații mai vaste și la grupuri de comunități largite până la etnii sau popoare este mult mai riscantă, implicând un număr imens de necunoscute. Iată de ce, dacă am accepta diferențierea dintre geți și daci, propusă de V.V.Z. și D.S., utilizarea unui singur sistem combinatoriu pentru tezaurele de podoabe ale celor două etnii (?) face demonstrația din „Observații” supărător de inconsecventă. În aceeași ordine de idei, este evident însă că civilizația geto-dacă nu a funcționat ca un monolit, în care peste tot cutare sau cutare fenomene vor fi avut expresii identice în civilizația materială, chiar dacă în plan general ele sunt asemănătoare, conturând o entitate bine delimitată față de arile sud-tracică, iliră, răsăriteană și central-europeană.

Este folositor sau nu un astfel de tabel combinatoriu privind podoabele geto-dacice din argint, ținând seama de premisele antropologico-culturale, uitate din păcate de unii care au transformat astfel de tabele într-o modă, utilizându-le și atunci când nu era cazul? Fără îndoială că da, dacă-l acceptăm limitele, dintre care unele (nu toate) au fost corect semnalate de către V.V.Z. și D.S.; fără îndoială că nu, dacă nu ținem seama de raportarea acestui grup de obiecte la lumea înconjurătoare (balcanică, central- și est-europeană, chiar și circum-mediteraneeană și circum-pontică, cum sugerase în 1973—1974 profesorul Horedt¹³), dar și la ansamblul de caracteristici complexe — atât cât pot fi ele conturate — ale civilizației geto-dace sub aspect economic, social, politic și religios.

În această ordine de idei intervine raportul dintre podoabele de argint și monedele care — deși aparent evitat de V.V.Z. și D.S. — ocupă o bună parte din economia „Observațiilor”, direc-

ționându-le concepția. Trei sunt problemele mari puse în discuție de mai mulți ani în ce privește nu atât economia de piață, existentă oricum¹⁴, cât economia de piață monetară a geto-dacilor:

— dacă geto-dacii în secolele III î.Chr. — I d.Chr. aveau o economie de piață a cărei expresie este moneda în accepția ei semită și greco-romană, așa cum spunea Mauss¹⁵;

— dacă geto-dacii în perioada menționată aveau o economie de piață exprimată nu prin monedă, ci prin sistemul *pollatch* sau al darurilor și întoarcerii darurilor, așa cum era el definit de Mauss și reluat sub termenul de economie de prestigiu¹⁶;

— în sfârșit, dacă tezaurele monetare geto-dacice sunt expresia primelii sau a celei de-a doua premise, adică dacă sunt expresia unei acumulări „normale” rezultate din circulația mărfii (în interiorul și exteriorul Daciei) sau reflectă o acumulare „anormală” (în raport cu prima variantă și mentalitatea curent europeană), rezultată din sistemul darurilor sau din ultima expresie a acestuia, jaful și distrugerea prin *pollatch*.

Socotesc că dovezile arheologice, inclusiv numismatice, care pledează pentru existența în Dacia ultimelor trei sau patru secole de dinaintea cuceririi romane a sistemului presupus de economia de prestigiu, a celui *pollatch*, așa cum a fost el descris în esență de M. Mauss și a fost reluat ulterior¹⁷, sunt cu totul insuficiente, chiar dacă am accepta ca veridic banchetul oferit de Dromichete lui Lysimach și chiar dacă ținem seama atât de obiceiul banchetului funerar constatat uneori, cât și de faptul că, prin dimensiuni, vesela de masă din gospodăriile geto-dacice indică în general folosirea concomitentă a aceluiasi recipient de mai multe persoane. După părerea mea, acest sistem, al economiei de prestigiu, ce funcționa încă din neolitic, își încetează preeminența spre jumătatea mileniului I a.Chr. sau puțin mai târziu, chiar dacă elemente ale sale continuă să se perpetueze, așa cum putem constata, laolaltă cu Mauss, până în zilele noastre. În ultimă instanță, a accepta un sistem de economie de prestigiu și pentru ultimele veacuri de existență a civilizației geto-dacice ar face greu de susținut apariția și dezvoltarea statului geto-dac, discuție ce nu face obiectul însemnărilor de față.

Revenind la posibilele dovezi arheologice ale unor obiceiuri și ritualuri, derivate poate din *pollatch* (raportul om — divinitate), sunt cunoscute mai multe piese în tezaurele de podoabe din argint geto-dacice distruse intenționat (Tilșca, Cerbăl, Târpești, poate Rociu și Peteni, ca și altele) și probabil monedele de tip Huși-Vovriești, după cum se sugera de curând¹⁸. Voi aminti doar că regimul podoabelor familiale și individuale (toate încărcate cu semnificații nu numai magice, ci și ritual-religioase) este cu totul altul și în economiile bazate pe sistemul darurilor, rămânând cel mai adesea în afara acestuia¹⁹.

Aici intervine situația cu totul specială a tezaurelor mixte, conținând atât podoabe, cât și monede. Nolle descoperiri de după 1973 nu modifică situația generală prezentată atunci de profesorul Horedt²⁰. Așa-zisa „alegere” a pieselor calitativ superioare pentru aceste tezaure nu mi se pare relevantă, din moment ce în unele există imitații locale, din argint mai slab. Din același motiv, utilizarea monedelor pentru confecționarea podoabelor este puțin plauzibilă.

Tocmai cele două tezaure în care ultimele monede cuprinse datează din vremea lui Domitian — Polana Gorj²¹ și Bare, ca și tezaurul de la Teklja — invocate de V.V.Z. și D.S. spre a pleda pentru irelevanța raporturilor dintre acumularea monetară și cea a podoabelor re atrag atenția asupra faptului că monedele din secolul I d.Chr. s-au acumulat normal, fiind emise de mai mulți împărați succesivi. Tot aceste trei tezaure se disting de majoritatea celorlalte prin numărul mare de verigi și brățări cu capetele înfășurate pe bară, prin prezența a numeroase pandantive-toporaș, prin apariția la Bare²² a fibulei cu corpul puternic profilat, databilă în a doua jumătate a secolului I d. Chr., ca și prin apariția la Bare și Teklja²³ a unor reprezentări iconografice strălucite în bună măsură spiritualității dacice, care pot fi însă cuprinse într-un sincretism religios, manifestat la confiniul dunărean al Imperiului și justificând poate lanțul de argint geto-dacic, format din verigi cu capetele înfășurate pe bară, de care atarnă pandantivul-toporaș, găsit la Recăș²⁴, unde a fost îngropat cu monede din veacul al III-lea d.Chr.. La cele de mai sus adaug observația că în tezaurele de podoabe de argint ale Latene-ului târziu nu există, din punct de vedere tipologic, obiecte databile după epoca lui Augustus și — cu excepțiile menționate — nici monede. Or, dacă

denarilor republicani romani, intens imitați local, le putem accepta circulația până la cucerirea romană, absența în tezaurele de podoabe a unor piese noi, „la modă“, databile în a doua jumătate a secolului I d.Chr., apărute sub influența podoabelor folosite de legiunile romane dunărene (sau dobândite prin jafuri?!) este cel puțin suspectă.

Așa cum lipsa podoabelor geto-dacice din argint în secolul III și prima jumătate a secolului II a.Chr. nu poate fi explicată printr-o carență a cercetărilor²⁵, tot astfel absența unor piese de podoabă specifice veacului I d.Chr. nu poate fi explicată prin păstrarea îndelungată în folosință a unor podoabe mai vechi. Se va vedea în cele ce urmează că acumularea în timp lung a podoabelor de argint geto-dacice este cel puțin dificil de acceptat. Datele de mai sus nu demonstrează defel faptul că „monedele nu sunt privite ca atare de localnici“, așa cum susțin autorii „Observațiilor“²⁶.

Problemele de antropologie culturală puse de „Observațiile“ colegilor bucureșteni sunt multiple. Unele opinii au fost incluse în studiul ce precede aceste note, astfel că nu voi reveni asupra lor. Cum „inventarul standard“ și cel „opțional“ sunt, iată, termeni ce se vor impune probabil în cercetările ulterioare, este interesant de analizat în ce măsură își au acoperirea în materialul arheologic aflat în discuție.

Încă mai demult s-a făcut distincția între costumele civil, cel militar și cel ceremonial²⁷, chiar dacă era susținută mai cu seamă de reprezentările iconografice privind geto-dacii. Spațiul tipografic pe care îl am la dispoziție nu îmi permite acum o analiză integrală a compoziției tezaurelor menționate în „Observațiile“ lui V.V.Z. și D.S.. Este cert însă că tezaurele de podoabe din argint geto-dacice pot furniza indicii relativ corecte — în temeiul unei medii statistice antropologice ce poate fi acceptată de vreme ce acceptăm metoda pentru sistemele combinatorii de tipuri — asupra sexului purtătorului podoabelor și asupra amplasamentului acestora pe diferite părți ale corpului uman. Aceeași analiză poate indica măsura în care ele se integrează unul costum individual sau reprezintă acumulări cantitative aleatorii de piese valoroase.

Deplâng, alături de profesorul Horedt²⁸ și de cercetătorii bucureșteni²⁹, faptul că majoritatea tezaurelor de podoabe din argint geto-dacice, dacă nu cvasitotalitatea lor, au fost recuperate parțial și în condiții care ne-au rămas, de regulă, necunoscute. De asemenea, din unghiul meu de abordare a problemei, am constatat — la multe din tezaurele publicate — lipsa dimensiunilor pieselor din tezaur sau publicarea eronată a acestora. Chiar și în aceste condiții este posibilă însă enunțarea unor ipoteze sau a unor concluzii ce pot conferi cercetării tezaurelor de podoabe o mai mare coerență, și anume:

A. Așa cum arătam și în studiul ce precede aceste note, anumite piese din cadrul tezaurelor de podoabe, prin dimensiunile lor, ce reflectă dimensiunile anatomice ale purtătorului lor, exclud cu mare probabilitate utilizarea lor de către un bărbat. Cele mai importante din acest punct de vedere sunt brățările. Se constată, în cadrul tezaurelor geto-dacice, ordonarea acestora în mai multe grupe:

- cele cu diametre cuprinse între 3,5 și 5,5 cm, ce pot fi evident folosite fie de un copil, fie de o femeie de talie mică la încheietura mâinii, în partea inferioară a antebrațului;

- cele cu diametre cuprinse între 5,5 și 7,5 cm, care cu mare probabilitate au fost utilizate de femei pe antebraț;

- cele cu diametre cuprinse între 7,5 și 8,5 cm, ce puteau fi purtate, cu mare probabilitate, de asemenea de femei pe braț, deasupra cotului sau pe antebraț, imediat sub cot;

- brățările ale căror diametre depășesc 8,5 cm sunt, probabil, în realitate verigi de gleznă purtate pe picior, iar marile spirale, al căror diametru ajunge până în jur de 15 cm, erau purtate (câte una)³⁰ pe picior, sub genunchi.

B. O altă piesă ce trebuie atribuită în exclusivitate femeilor o constituie așa-zisele „inele“ sau „cercel“, simpli sau plurișpiralați, cu diametre cuprinse între 1,8 și 2,5 cm. Este probabil că ele au servit aproape în totalitate la împodobirea coafurii feminine³¹. De altfel, reprezentările feminine de la Popești și Lupu au părul împletit în cozi, ceea ce ar putea constitui un argument suplimentar în sprijinul afirmației de mai sus.

Dacă acceptăm criteriile enunțate la punctele A și B este posibil ca tezaurele de la Bare, Bălănești, Bistrița, București — *Herăstrău*, *Cerbăl*, *Hetlur*, *Mediaș*, *Oradea III*, *Peteni*, *Polana-*

Gorj, Rociu, Săliște, Sărăcsău, Senereuș, Slimnic, Saeș, Șecia Mică, Tekija, Tilișca — „mormântul“ I și Drăgești să fi constituit complete de port feminin, chiar dacă tezaurele au fost recuperate incomplet. Tot incomplet au fost recuperate și tezaurele de la Cadea Mare, Cehetel, Cojocna, Coadă Malulul, Coldău, Ghelînța, Molgrad, Moroda, Oradea I, Oradea II, Poșoga de Sus, Săcălășău I — IV (?), Sărmășag și Sâncrăleni. Absența din acest ultim grup de tezaure a brățărilor și „cercelor“ ne împiedică să le atribuim unor costume feminine, ceea ce nu este exclus. Amintesc situația declarată a tezaurelor de la Coadă Malulul, Slimnic și Mediaș și conținutul irelevant pe baza criteriilor stabilite aprorice de V.V.Z. și D.S. pentru tabelul combinatoriu de tipuri întocmit de el al tezaurelor de la Marca, Gura Văii, Moroda și Orăștioara, fapt ce reduce numărul tezaurelor analizate la 34.

C. Toate piesele de podoabă cuprinse într-un tezaur pot fi purtate concomitent de o singură persoană. Excepție face tezaurul de la Sărăcsău, al cărui conținut indică îngroparea laolaltă a pieselor de la două costume distincte, dintre care unul de matur, iar celălalt de copil. Că este așa o demonstrează cele două coliere identice din tablă, cele două perechi de brățări cu diametre diferite (6—5,5 cm și 3,5 cm) care fiind deschise sunt elastice și, pe de o parte, cele cinci fibule cu nodozități, dintre care patru în două perechi și una separată, de dimensiuni mai mari, iar pe de altă, cele trei fibule de dimensiuni mult mai mici, dintre care o pereche cu nodozități și una cu corpul în formă de scut rombic. Colierul rigid din bară aparține foarte probabil, ca a doua piesă de ornament de gât, costumului de matur, având de altfel cel mai mare diametru. Cât privește cele șase inele spirale cu diametrul de 2 cm, ele au fost cu siguranță utilizate ca agrafe pentru fixarea părului.

D. Fibulele cuprinse în tezaurele de podoabe sunt de cele mai multe ori perechi prin tip, dimensiuni și greutate. Faptul că în același tezaur se află mai multe perechi de fibule (până la 4) nu împiedică purtarea lor concomitentă — câte una la patru pe fiecare parte a pieptului. Tot astfel se întâmplă în cazul când sunt purtate concomitent — așa după cum s-a subliniat deja³² — mai multe coliere rigide³³ la gâtul aceluiași personaj. Prezența mai multor perechi de fibule pe costum este frecventă în mormintele de înmormântare celtice din bazinul carpatic în epoca Latene.

E. În mai multe tezaure se constată existența unui număr impar de fibule³⁴. Semnalându-i profesorului Horedt această situație în 1972 îl atrăgeam atenția că în mormântul nr. 1 de înclinație în urnă din necropola daco-celtică de la Remetea Mare s-a putut constata depunerea în urnă a unei perechi de fibule din fier de schemă Latene C₁, egale ca dimensiuni, în vreme ce o a treia fibulă, mai mare, de același tip, era prinsă de lanțul de centură din fier, cu zale împăturate, așezat, ca și spada plătată căreia îi era destinat, lângă urnă. În cercetările din anii următori situația a mai fost confirmată în alte câteva morminte de luptători de la Remetea Mare; în vreme ce inventarul mormintelor cu podoabe feminine, fără arme, cuprindea un număr par de fibule. Am crezut pe atunci că distincția între numărul par și impar de fibule dintr-un complex, între care cele perechi erau de același tip și aceleași dimensiuni, ar putea indica, și mai târziu, la orizontul tezaurelor de podoabe din argint geto-dacice, o diferențiere între podoabele purtate de bărbați și cele purtate de femei. Mă înșelam. În mai multe tezaure care cuprind un număr impar de fibule, dimensiunile brățărilor și prezența așa-zisilor „cercel“ pentru coafură au contrazis ipoteza pe care o formulasem în urmă cu două decenii. Această observație ulterioară nu modifică cu nimic, după părerea mea, înțelegerea rostului fibulei de tip și dimensiune diferite, alături de perechi de fibule în unele tezaure, ea fiind — foarte probabil — fixată la o centură din material textil sau din piele.

F. Nici lanțurile cu zalele împăturate sau împletite, chiar în cazul celor cu lungimea de 90—120 cm — din păcate foarte puține s-au păstrat întregi — nu au fost descoperite în tezaure numai laolaltă cu fibule în număr impar. În consecință, folosirea lor ca lanțuri de centură pare a fi o ipoteză la care trebuie să renunțăm, ele fiind, probabil, în exclusivitate podoabe atârinate pe piept. În sprijinul acestei interpretări pledează nu numai pandantivele ce atarnă de unele dintre ele — fapt care a mai fost semnalat —, ci și sistemul de închidere a lanțurilor (atunci când acesta s-a păstrat) care nu permite ca circumferința lanțurilor să fie reglată pe talie în funcție de îmbrăcămintea personajului în diferitele anotimpuri ale anului. În consecință, putem considera că acestea au fost în totalitate purtate în formă de colan sau colier, chiar dacă cele mai lungi impun

înfășurarea lor dublă în jurul gâtului. Excepțiile ar putea fi, ipotetic, cele două lanțuri — din păcate fragmentare — de tip special aflate la Tilișca — „mormântul“ 1³⁵ și Fântărele (Județul Dolj)³⁶, la care verigile având capetele înfășurate pe bară sunt înădrite între ele cu bucăți de tablă ce imită în argint un posibil model din plese.

G. În legătură cu lanțurile consider necesar să readuc în discuție problema așa-ziselor pânditive „șurub“, realizate din sârmă torsată și terminate la ambele capete cu verigi sau urechi, a căror legătură genetică cu pânditivele cui sau bară³⁷ mi se pare exclusă. Astfel de plesse din fier sau bronz compun, cum e și firesc — datorită formei lor — lanțuri în lumea celtică dunăreană, (Surčin³⁸, Kupinovo³⁹, Ritopek⁴⁰, Moșorin și în alte locuri⁴¹), datele în general în Lt C, dar și în Europa centrală încă din Lt B (Nebringen — Morin. 22, la gâtul copilului⁴²). Tot în această serie de lanțuri, la care piesele „șurub“ pot fi prinse unele de altele cu materiale organice care nu ni s-au păstrat, pot fi amintite cele de bronz descoperite într-un mormânt de incinerare în urnă de la Remetea Mare, de care au fost foarte probabil atârinate mai multe amulete de piatră și fier. Ca sistem de zale de lanț, fără a fi torsate (o bară centrală cu două urechi la extremități) este de amintit lanțul bine-cunoscutului candelabru de la Piscu Crăsani⁴³, în vreme ce lanțul de la Cetățeni, la care s-a mai păstrat unul din elementele de prindere metalică⁴⁴, precum și cel din argint din tezaurul descoperit în Moldova la Clipsești⁴⁵ constituie evidența pentru care piesa atârnată pe un așa-zis „cercel“ din tezaurul de la Saes nu poate fi o contrapondere relevantă. Doar apariția târzie a tezaurului de la Clipsești, publicat de asemenea în 1972, l-a împiedicat pe profesorul Horedt să reconsidere problema acestor așa-zise pânditive de tip F2⁴⁶.

Nu este exclus ca și așa-zisele pânditive rombice de la Polana — Gorj, de tip F4 în tipologia stabilită de profesorul Horedt⁴⁷, să constituie în fapt componente ale unor lanțuri — salbe, combinate cu verigile cu capetele înfășurate pe bară.

În ce privește torques-urile sau colierele rigide numite adesea, impropriu, colare, alături de tipologia propusă în 1973 de profesorul Horedt, este de amintit contribuția recentă a unui tânăr cercetător⁴⁸; ambele puteau fi utilizate, cu unele corecturi, în organizarea materialului de acest tip în cadrul tabelului combinatoriu întocmit de V.V.Z. și D.S. Pare îndubitabil că ele au fost purtate la gât, sugestia regretatului profesor O. Floca — a purtării lor pe braț peste haină, în cazul unor torques-uri de la Șeica Mică⁴⁹ — nefiind realistă, datorită marii lor greutate. În același timp, însă, masivitatea și rigiditatea pieselor din tezaurul de la Șeica Mică, dar și uzura pronunțată — semn al unei utilizări continue, îndelungate — ne sugerează ipoteza ca cel puțin unele colane să fi fost puse pe gâtul (protejat pentru moment al personajului) la cald, pentru a nu mai fi scoase până la decesul acestuia. Diametrul în general mare al colanelor, ca și greutatea lor deosebită ne împiedică să acceptăm tratarea lor ca verigi de picior. În același timp, astfel de colane cu diametrul cuprins între 14 și 16 cm nu este exclus să fi fost purtate și de bărbați.

Cât privește marile spirale, care presupun că au fost purtate pe picior, dedesubtul genunchiului, plesse descoperite la Bălănești, București — *Herăstrău*, Ceadea, Cerbăl, Hettur și Peteni aparțin unor complete de port feminine, după cum nu este exclus ca și cele de la Coadă Malului, Coldău, Ghelînța, Oradea I, Roclu sau Seneureș să aparțină tot unor astfel de complete.

În sfârșit, țin să subliniez greutatea foarte mare a multora din plessele în discuție. Fibule lungi de peste 12 cm, în greutate de cca 100g, brățări, colane și lanțuri cântărind până la 250 g nu pot fi considerate plesse utilizabile într-un costum civil, fie el și de sărbătoare, deoarece erau incomode la purtat. În schimb, integrarea lor în costume ceremoniale sau rituale poate fi acceptată.

Așa cum se poate constata cu ușurință, destinația unora din plessele cuprinse în tezaurele de podoabe din argint geto-dacice nu ne este cunoscută. Rondelele ajurate de la Săliștea și cornul incomplet, tot de acolo, care cu siguranță nu este toartă de vas, clan a dreptunghiulară de la Poiana — Gorj sau placa subțire de la București — *Herăstrău*, ca și altele nu fac decât să indice că aranjamentul podoabelor ca părți ale unui costum complex nu putea fi făcut fără combinarea pieselor de argint cu alte părți de costum, realizate din materiale organice care au dispărut. În această ordine de idei transpare pericolul pe care-l prezintă reducerea problemei podoabelor din argint ale Latene-ului târziu la trei inventare standard și la trei inventare opționale. Metoda matematică

utilizată amplifică sărăcia informațiilor pe care le deținem privind portul podoabelor la geto-daci.

Cât privește includerea podoabelor geto-dacice din argint în costumele civile, fie ele și ale „potentaților”⁵⁰ vremii, aceasta s-a izbit de diferența frapantă dintre conținutul în podoabe al tezaurelor și reprezentările pe monumente vremii ale costumului geto-dac. Neconcordanțele dintre conținutul tezaurelor și reprezentările de pe Columnă și de pe monumentul de la Adamclisi i-au făcut pe unii autori să considere că fiecare costum avea nevoile de o singură fibulă⁵¹, de două⁵², neapărat în pereche sau chiar de nici una⁵³, făcând astfel greu de înțeles semnificația acestor tezaure.

Înainte de a discuta despre caracterul laic sau sacru al îngropării tezaurelor de podoabe, se cuvin menționate și unele elemente ce țin de acea așa-zisă forță immanentă a lucrurilor, investite cu puteri magice. După câte cunosc, răspândirea în lumea mediteraneană a pietrelor prețioase și semiprețioase cu puteri magice, de după cucerirea Persiei de către macedonenii⁵⁴, nu a cuprins și Dacia. Posibila imitare a acestora pe colierele rigide de tablă de la Sărăcsău, Peteni sau Cerbăl, discurile ajurate din tezaurul de la Săliște și cele două mici mărgelile din tezaurul de la Polana — Gorj demonstrează, în ultimă instanță, prin caracterul lor irelevant sau excepțional, impermeabilitatea civilizației geto-dacice la acest segment al magiei, fapt ce nu poate fi întâmplător. Cu totul alta este situația reprezentărilor zoomorfe, adesea ofidlene pe brățări, sau cele ornitomorfe (mai ales pe fibule), care au un evident caracter apotropaic și magic. Nu revin asupra simbolisticii magice a marilor spirale din argint cu palmete ștanțate⁵⁵ decât pentru a sugera eventualitatea ca motivul vegetal de pe palmetele brățărilor cu terminații ofidlene să fie o reprezentare stilizată a spicului Persefonei, care, alături de stilizările ofidlene, indică legăturile cu lumea subpământeană⁵⁶.

Nu mai puțin importantă este magia numerelor, sesizată de profesorul Horedi⁵⁷. Într-adevăr, pe lanțul de la Vedeia e atârnat un pandantiv cui, pe cele de la Poșaga, Mediaș și Cojocna câte trei, la fel ca și la Moigrad, unde unul a dispărut, pe lanțul de la Săliște atarnă 5 pandantive cui, câte vor fi fost probabil și la Tilișca, cea distrusă intenționat, unde azi mai sunt 4 pandantive de același fel, iar pe lanțul de la Someșul Cald sunt atârnat 9 pandantive cui. Pe pandantivul triunghiular de pe lanțul de la Bistrița, ornamentat cu cercuri poansonate, organizarea acestora poate fi citită în ordinea 1, 3, 9, 11, 13, 1. Tot astfel, pe una din brățările cu capetele înfășurate de la Tekija⁵⁸ se află 7 pandantive, între care un toporaș, o mână, o seceră, un pumnal, etc., pentru ca numărul spiralelor înfășurate pe brățara de la Dersca să fie de 3 și 7, terminate în câte un ochi. Sistemul înfășurării pe bară la numeroase verigi și brățări din tezaurele geto-dacice este, în fond, nodul lui Hercule, ale cărui puteri vindecătoare erau menționate și de Plinius cel Bătrân⁵⁹.

În fine, îngroparea tezaurelor a suscitat unele discuții. De la încercarea de a le socoti morminte propriu-zise⁶⁰ până la considerarea lor drept cenotafuri⁶¹ s-a trecut printr-o serie întreagă de ipoteze privind motivația politică sau militară a îngropării lor. În ce mă privește, consider corecte observațiile lui V.V.Z. și D.S. privind absența corelației dintre locurile de îngropare a tezaurelor și așezările dacice, privind adâncimea la care acestea au fost îngropate și, implicit, încheierea că „nu este o simplă ascundere de comori”⁶².

În același timp, nu consider că putem accepta o imagine foarte simplă în privința depunerii podoabelor și că așezarea lor într-un vas constituie o precauție banală⁶³.

Aminteam în studiul ce precede aceste note îngroparea lângă ape a unor tezaure ca cele de la Sărăcsău, Săcălășău, Polana-Gorj, Peteni; Șelca Mică sau Vedeia și gruparea unora dintre tezaure în spații limitate, ce pot sugera existența unor păduri sau polene sacre. S-ar putea ca tăierea unora din pieșele tezaurelor să aibă un caracter sacru, fie că este vorba de brățara mică și colanul mic de la Șelca Mică, de unul din lanțurile transilvănene cu zale împletite⁶⁴, de ruperea, poate nu întâmplătoare, în bucăți a pieșelor din tezaurul de la Sărmășag sau a unora din pieșele din tezaurul de la Polana — Gorj, Peteni, Cadea sau a colanului de Târpești. Faptul că în mai multe rânduri, cum ar fi Ghelinta sau Peteni, marea spirală a fost depusă în afara vasului ce cuprindea tezaurul nu cred să constituie o întâmplare. Așijderea, după ce fusese publicat de profesorul Z. Székely tezaurul de la Peteni în care, alături de o mare spirală și de alte pieșe puternic fragmentate, s-a aflat și un fragment dintr-o a doua mare spirală, am crezut că descoperirea poate fi interpretată ca materie primă pentru un meșter orfevrar. Publicarea, câțiva ani mai târziu, a tezaurului de la

Roclu, în care, alături de o mare-spirală s-a îngropat și o protomă de la o a doua, alături de alte plese fragmentare, mă face să consider că acest tip de îngropări ar putea avea o semnificație magico-rituală care ne scapă. Mai rămâne să discut caracterul descoperirii făcute de N. Lupu la Tilișca, numită, în monografie, Mormântul I⁶⁵. Podoabele de argint descoperite aici s-au aflat în afara cetății, alături de o mică grămadă de cenușă, formând o lentilă lungă de 35 cm și groasă de 15 cm, acoperită de o lentilă de pământ cenușu lungă de 155 cm și groasă de 28 cm. În această masă de pământ, alături de câteva pietre, s-au aflat și podoabele de argint, tălate intenționat cu dalta și deformate parțial de foc. Din această descriere sumară reiese, după toate probabilitățile că în groapa respectivă nu există resturi de oase încinerate propriu-zis. Experiența personală din cercetările făcute în mormintele princiare de la Cugir mă face să mă îndoiesc de caracterul funerar al acestor descoperiri. La Cugir, în condițiile în care s-a găsit o mare cantitate de oase umane, netransformate în cenușă, cvasitotalitatea podoabelor din argint au devenit simpli stropi de metal topit. Iată de ce nu exclud posibilitatea să ne aflăm în fața unei gropi rituale și nu a unui mormânt.

Aceste observații de natură antropologică mi-au întărit convingerea că interpretarea tezaurilor de podoabe din argint geto-dacice drept manifestări ale religiei geto-dacilor — așa cum am afirmat și în studiul ce precede aceste note — este cea corectă.

Podoabele geto-dacice din argint nu au nici un caracter „supranațional“, căci nu sunt împrumutate de etnile înconjurătoare, nici măcar un caracter „național“, atâta timp cât — așa cum arătam încă în urmă cu două decenii⁶⁶ — pentru multe dintre ele replicile din metal comun lipsesc din însăși civilizația geto-dacă.

Au fost sau nu transmise în timp, peste generații, podoabele din argint ale geto-dacilor? Cu siguranță că da, după cum dovedesc unele monumente funerare romane descoperite în Dacia⁶⁸, pe care sunt reprezentate femei purtând perechi de fibule cu nodozități sau linguriță. Ceea ce cred însă că trebuie precizat este faptul că această transmitere în timp nu înseamnă acumularea în timp a podoabelor din tezaur, care, așa cum am arătat, sunt foarte probabil confecționate simultan. Posibilele excepții (Sărmășag ?, Drăgești?) nu fac decât să confirme o regulă.

Nu mai puțin importante pentru înțelegerea valorii reale a contribuției aduse de observațiile lui V.V.Z. și D.S. sunt aspectele metodologice, la care, parțial, ne-am referit deja. Așa cum am arătat, din cele 39 tezaure cuprinse în tabelul combinatoriu al lui V.V.Z. și D.S., unul nu există (Feldioara) și în cel puțin două localități (Oradea și Săcălășău) au fost tratate global mai multe descoperiri diferite. În alte câteva cazuri, pe care le-am amintit, în tabelul combinatoriu sunt utilizate doar două tipuri de obiecte, dintre care unul este brățară sau colan — tipuri de podoabe neoperante de autori. Implicit, descoperirile respective își pierd caracterul de tezaur, rămânând în discuție un singur tip de plese. Din totalul aproximativ de peste 520 de piese și 232 de tipuri de piese ce sunt cuprinse în cele peste 30 de tezaure, înscrise în tabelul combinatoriu întocmit de V.V.Z. și D.S., acesta conține doar 152 de piese-tipuri. Iată o consecință firească a hotărârii de a lucra cu așa-zisele inventare standard și opționale.

Dacă din cele 152 de piese-tipuri cuprinse în tabel scădem cele 22 de brățări și cele 16 colane, ca și cele 4 vase de argint, tabelul sărăcește foarte mult, implicând în discuție mai puțin de o treime din totalul pieselor din complexele închise abordate și impunând o marjă de eroare foarte mare în operațiile pe ordinator. Iată de ce tabelul care a rezultat este oarecum „făcut“ și are puține șanse să rămână nemodificat atunci când în ordinator vor fi introduse mai multe date analizate mai corect, pornindu-se de la niște premise mai complexe și mai apropiate de realitatea antropologică decât simpla progresie numerică, menite să organizeze pe diagonală de la simplu la complex piese selectate artificial — chiar dacă după reguli matematice — din tezaurele discutate. Aceleași reguli matematice bănuiesc că au stat și la baza stabilirii compoziției inventarelor standard și opționale pe faze; or, acestea nu reflectă caracterul costumului geto-dacic, ci limitele științei autorilor despre acesta, la care se adaugă greșeli elementare: folosirea unei singure fibule în inventarul opțional al fazei I; folosirea unei perechi de fibule de tipuri diferite în inventarul standard al fazei a II-a; nefolosirea fibulelor în inventarul opțional al fazei a II-a; amplasarea pe braț a unei mari spirale cu protome zoomorfe și palmete în inventarul standard al fazei a III-a, la care se mai

adăugă și poziția imposibilă a perechii de fibule linguriță pe plept, cu resortul orientat în sus, precum și propunerea, contrară față de conținutul tezaurilor descoperite, ca în inventarul opțional al fazei a III-a să figureze nu o pereche de fibule antropomorfe, ci una singură.

Cât privește cronologia internă rezultată din tabelul combinatoriu întocmit de V.V.Z. și D.S. nu cred că mai este cazul să fie discutată în actuala etapă a cercetării.

Evident însă că aceste câteva observații, care au un caracter preliminar, nu implică în nimic discutarea în continuare a problematicei tezaurilor de podoabe din argint geto-dacice.

1 septembrie 1993

FLORIN MEDELEȚ,

*Institutul Român de Tracologie,
Filiala Banat, Timișoara,
Plața Huniade 1*

NOTE LA ADDEDĂ

¹ V. V. Zîra, D. Spănu, 1922.

² K. Horedt, 1973/c.

³ N. Chidioșan, 1977/a; *idem*, 1977/c; N. Chidioșan, I. Ordentlich, 1973; N. Chidioșan, Al. Sășănu, N. Beladan, 1978; S. Dumitrașcu, E. Molnar, 1975; V. Lazăr, 1981; F. Medeleț, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977; D. Popescu, 1967; *idem*, 1968; *Iliri și Daci; Comori*; surprinzător, în sumara bibliografie de la sfârșit nu figurează lucrarea lui N. Fettlich din 1953, pe care V.V. Zîra și D. Spănu nu au consultat-o sau au consultat-o superficial.

⁴ N. Chidioșan, I. Ordentlich, 1973.

⁵ Cf. S. Dumitrașcu, E. Molnar, 1975.

⁶ R. Florescu, I. Mică, 1979, 21–22, nr. 28, fig. 11; R. Florescu, 1980/b, 72, nr. 488–499.

⁷ K. Horedt, 1945–1947, 265; *idem*, 1973/c; cf. și D. Popescu, 1945–1947, 55, n. 1; V. Lazăr, 1981, 91, nr. 2, 93, n. 34.

⁸ F. Medeleț, 1974, 234, n. 30; *idem*, 1976, 670, nr. 9, n. 23; *idem*, 1977, 285, nr. 9, n. 23.

⁹ Cf. N. Fettlich, 1953, Pl. XXVI/6–7 cu Pl. XXVII/6.

¹⁰ Z. Szekely, 1965; Cf. K. Horedt, 1973/c, p. 132, nr. 13 și p. 167.

¹¹ Necuprinsă de K. Horedt ca tip databil în a doua jumătate a secolului I d.Chr. și în prima jumătate a secolului II d.Chr. în tabelele combinatorii, dar menționată în text; cf. K. Horedt, 1973/c, 151.

¹² V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 401.

¹³ K. Horedt, 1973/c; *idem*, 1974/c.

¹⁴ Apud M. Mauss, 1993.

¹⁵ M. Mauss, 1993.

¹⁶ M. Mauss, 1973; *idem*, 1993; vezi și S. Frankenstein, M. J. Rowlands, 1978, dar și recenta contribuție K. Kristiansen, 1992.

¹⁷ V. supra n. 15.

¹⁸ V. Mihăilescu-Bârliba, 1990.

¹⁹ M. Mauss, 1993, 117–125.

²⁰ K. Horedt, 1973/c, 145, tab. II.

²¹ C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1937–1940.

²² *Iliri și Daci*, 115, D. 290; lipsă la K. Horedt, 1973/c, 132, 154, 162 (nr. 4), 166–167.

²³ V. supra n. 20; pentru Tekija v. D. Manno-Zissi, 1957; *idem*, 1958–1959; *Iliri și Daci*, 193, 291, nr. 275–281; *Comori*, I, 149 – I, 159, 204–207.

²⁴ L. Mărghit, 1967.

²⁵ Cf., între alții, D. Fericiu, 1969; *idem*, 1974/b; recent, A. Rustolu, 1987–1988, 1035.

²⁶ V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 408.

²⁷ I. H. Crișan, 1986, 88–89.

²⁸ K. Horedt, 1973/c.

²⁹ V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 401.

³⁰ Cf. K. Horedt, 1973/c.

- ³¹ Cf. L. Mărghită, vezi și studiul ce precede notele.
- ³² A. Rustoiu, 1987–1988.
- ³³ Termenul cel mai corect, în accepția dicționarului limbii române, îl găsim la H. Dalcoviciu, 1980/c, 431.
- ³⁴ K. Horedt, 1973/c, 154, tab. III, 115.
- ³⁵ N. Lupu, 1989, 34, fig. 8/2–14.
- ³⁶ C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1933, 311, fig. 2; D. Berclu, 1939, 206, fig. 225/1–2.
- ³⁷ V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 406.
- ³⁸ M. Majnarić-Pandzić, 1970, Pl. XLV/3.
- ³⁹ *Idem*, Pl. X/9.
- ⁴⁰ J. Todorović, 1968/a, Pl. 43/1.
- ⁴¹ B. Kull, 1991, 189, n. 260.
- ⁴² W. Krämer, 1964 (Nebringen), Pl. 7/D₂.
- ⁴³ I. Andrișescu, 1924, fig. 277 a/b.
- ⁴⁴ Muzeul Național de Istorie București, nr. Inv. 11.334; R. Vulpe, 1966, fig. 38; D. Popescu, 1972, 10; R. Florescu, 1980/b, 70/1, 413.
- ⁴⁵ I. Mîrea, 1972, 641–646, fig. 8.
- ⁴⁶ K. Horedt, 1973/c, 142, n. 44.
- ⁴⁷ *Ibidem*, 142, fig. 7.
- ⁴⁸ A. Rustoiu, 1987–1988, 1079–1088; datorită confuziei între Sîlmnic și Coadă Malului s-a publicat de două ori același torques.
- ⁴⁹ O. Floca, 1956, 29.
- ⁵⁰ V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 408–409.
- ⁵¹ C. Dalcoviciu, 1960, 268; H. Dalcoviciu, 1965/a, 22–23.
- ⁵² R. Florescu, 1968, 44.
- ⁵³ I. H. Crișan, 1986, 88–89.
- ⁵⁴ W. G. Thleme, 1989, 92.
- ⁵⁵ Vezi R. Florescu, I. Mică, 1979, 141.
- ⁵⁶ W. G. Thleme, 1989, 93; F. Chamoux, 1985, II, fig. 197.
- ⁵⁷ K. Horedt, 1973/c, 141–143.
- ⁵⁸ D. Manno-Zissl, 1957, Pl. IV–V.
- ⁵⁹ Plinius, *Nat. Hist.*, 28, I. 17; W. G. Thleme, 1989, 93.
- ⁶⁰ De pildă R. Florescu, 1968, 44–45.
- ⁶¹ V. V. Zîra, D. Spănu, 1992.
- ⁶² V. V. Zîra, D. Spănu, 1992, 402.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ I. Mică, R. Florescu, 1980, fig. 481.
- ⁶⁵ N. Lupu, 1989, 33–35, 77, 197–207.
- ⁶⁶ F. Medeleț, 1974.
- ⁶⁷ I. Paulovics, 1944; K. Horedt, 1973/c.

BIBLIOGRAFIE

- AGRICOLA, 1556, *De Re Metallica*, Bâle, 1556.
- A. D. ALEXANDRESCU, 1980, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, 19–126.
- P. ALEXANDRESCU, 1971, *Însemnări arheologice. Cu privire la datarea mormântului de la Agighiol*, în *SCIV*, XX, 4, 1971, 660–662.
- P. ALEXANDRESCU, 1974/b, *Un art thrace-gète?*, în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, 273–281.
- P. ALEXANDRESCU, 1983, *Le groupe de trésors thraces du Nord des Balkans*, în *Dacia*, N. S., XXVII, 1983, 45–66.
- N. ANGHELOV, 1952, *Novostkriti zelišca pe brega na Dunava mejdu Ruse i Tutrakan*, în *IAI*, XVIII, 1952, 370–378.
- M. AUSTIN, P. VIDAL-NAQUET, 1972, *Economies et sociétés en Grèce ancienne*, Paris, 1972.
- M. BABES, 1975, *Problèmes de la chronologie de la culture gète-dace à la lumière des fouilles de Cărlomănești*, în *Dacia*, N. S., XIX, 1975, 125–139.
- M. BABEȘ, 1980, *L'unité et la diffusion des tribus gète-daces à la lumière des données archéologiques (IIe siècle av. n.è. - Ier siècle de n.è.)*, în *II ACIT*, II, 7–23.
- M. BABEȘ, 1988, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii gète-dace clasice*, în *SCIVA*, 39, 1, 1988, 3–32.

- M. BAHRFELDT, 1912, *Über die KÖEJN Münzen*, în *Berliner Münzblätter*, N. F., XXXIII, 1912, nr. 121, 251—255; nr. 124, p. 323—326; nr. 126, 360—369.
- V. V. BAZARCIUC, 1981, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, județul Vaslui*, în *SCIVA*, 32, 1981, 4, 563—570.
- V. V. BAZARCIUC, 1983, *Cetatea geto-dacă de la Bunești, județul Vaslui*, în *Materiale*, XV, București, 211—217.
- A. BEJAN, 1974, *Bogățiile Daciei preromane*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 93—100.
- C. BELDIMAN, 1988, *Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromană (descoperirea de la Țigănești, județul Teleorman)*, în *Thraco-Dacia*, IX, 1—2, București, 1988, 75—82.
- D. BERCIU, 1969, *Arta traco-getică*, București, 1969.
- D. BERCIU, 1974/b, *Contribution à l'étude de l'art Thraco-Géle*, București, 1974.
- D. BERCIU, 1981, *Buridava dacică*, I, București, 1981.
- D. BERCIU, M. IOSIFARU,
- S. PURICE, GH. ANDREESCU, 1983, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică*, I, în *Thraco-Dacia*, 4, 1—2, 1983, 109—113.
- I. BERCIU, AL. POPA, II. DAICOVICIU, 1964 (1965), *La forteresse de Piatra Craivii*, în *Celticum*, 12, 1964 (*Actes du IVe Congrès International d'études gauloises, celtiques et proto-celtiques*, Sarbruck, 1964, Rennes, 1965).
- C. BEȘLIU, 1982 (și colab.), *Analiza componenței unor piese de aur din tezaurul național prin metode nucleare*, în *Cercetări de conservare și restaurare*, Muzeul Național de Istorie, 2, București, 1982, 33—40.
- GH. BICHIR, 1976/a, *Relațiile dintre sarmași și geto-daci până la sfârșitul secolului I e.n.*, în *SCIVA*, XXVII, 2, 1976, 203—214.
- GH. BICHIR, 1976/b, *Pătrunderea sarmașilor la Dunărea de mijloc și de jos și relațiile lor cu geto-dacii*, în *MuzNat*, III, 1976.
- GH. BICHIR, 1977, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, 167—197.
- GH. BICHIR, 1984, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- V. BIRINGUCCIO, 1540, *De la pirotechnia*, libri X, Veneția, 1540.
- I. BLEYER, 1906, *Temesvár-környeki leletekről*, în *ArchÉn*, 26, 1906, 363—368.
- F. BOBU-FLORESCU, 1959, *Momentul de la Adam Klisi*, București, 1959.
- É. B. BÖNNIS, 1971, *Beiträge zur Rolle der Lt.D — Siedlungen in Pannonien*, în *ArchRozhl*, XXXIII, 5, 1971, p. 521—528.
- É. B. BÖNNIS, 1971/a, *Die Siedlungsverhältnisse der Pannonische übevölkerung und einige Fragen ihres Weiterlebens*, în *ActaArchHung*, 23, 1971, 33—39.
- G. A. BRAVO, J. TRAPKE, 1970, *100 000 Jahre Leder*, Basel — Stuttgart, 1970.
- E. BREHPOL, 1987, *Theorie und Praxis des Goldschmieds*, Leipzig, 1987.
- J. CARCOPINO, 1924, *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain sous Trajan*, în *Dacia* I, 1924, 28 — 31.
- I. CASAN-FRANGA, 1967, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene” getice de pe teritoriul României* în *ArchMold*, V, 1967, 7—35.
- K. CASTELIN, 1968, *K počatkom keltskeho minkovani v Podunaji*, în *Nlisty*, 23, 5—6, 1968, 128—134.
- V. CĂPITANU, 1975, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în secolele II—III e.n. în județul Bacău*, în *MuzNat*, 2, 1975, 293—234.
- F. CHAMOUX, 1985, *Civilizația elenistică*, I—II, București, 1985.
- N. CHIDIOȘAN, 1977/a, *Contribuții la problema originii podoaabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian*, în *Crisia*, VII, 1977.
- N. CHIDIOȘAN, 1977/c, *Arta argintarilor daci din nord-vestul României în epoca lui Burebista*, în *ActaMP*, I, Zalău, 1977, 67—72.
- N. CHIDIOȘAN, J. ORDENTLICH, 1973, *Un nou tezaur dacic de argint descoperit la Oradea*, în *Crisia*, 3, 1973, 97—107.
- N. CHIDIOȘAN, AL. ȘĂSIANU, N. BELADAN, 1978, *Tezaurul dacic de la Drăgești*, în *Crisia*, VIII, 1978, 27—50.
- G. CHILDE, 1929, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1978, *Sistemul monetar dacic în Transilvania*, în *Ziridava*, 10, 1978, 61—66.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1980/a, *Tezaurul monetar de la Somoșcheș—Cernei (cronologie și semnificație istorică)*, în *Ziridava*, 12, 1980, 97—99.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1980/b, *O imitație de drahmă dyrrachiană din județul Arad*, în *Ziridava*, 12, 1980, 127—130.
- E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, 1965, *Tezaurul de monede dace de la Alunaș*, în *ActaMN*, II, 1965, 111—118.

- E. CHIRILĂ, V. LUCACEI, 1970, *Un tezaur dac din nord-vestul Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa-ziselor imitații ale tetradrahmelor Macedoniei Prima*, în *Dacia*, Zalău, 1970.
- E. CHIRILĂ, V. MIHĂIESCU, 1969, *Tezaurul monetar de la Căprioru. Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale insulei Thasos, Tîrgoviște*, 1969.
- C. CICHORIUȘ, 1896—1900, *Die Relief der Traianssäule*, I—II—III, Berlin.
- E. CIULEI, 1987, *Valori arheologice provenite din cetatea geto-dacică de la Bunești — Averești, județul Vaslui*, în *RevMuz*, 24, 4, 1987, 31—37.
- N. CONOVICI, 1985, *Așezări fortificate și centre tribale dacice din Muntenia (secolele IV î.e.n. — I e.n.)*, în *Istros*, IV, 1985, 71—87.
- F. COSTEA, 1981, *Cu privire la imitarea vaselor grecești și romane în sud-estul Transilvaniei*, în *StDac*, 127—145.
- B. V. COTTA, 1864, *Erszagerstätten in Banat und Serbien*, Viena, 1864.
- M. H. CRAWFORD, 1969, *Roman Republican Coin Hoards*, London, 1969.
- M. H. CRAWFORD, 1977, *Republican Denarii in Romania: the suppression of piracy and slave trade*, în *JRS*, 67, 1977, 117—124.
- M. H. CRAWFORD, 1982, *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma — Bari, 1982.
- M. H. CRAWFORD, 1985, *Coinage and Money under the Roman Republican Italy and the Mediterranean Economy*, Londra, 1985.
- I. H. CRIȘAN, 1959, *Le trésor d'Afel et ses relations balcano-danubiennes*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, 353—367.
- I. H. CRIȘAN, 1965, *Ziridava*, în *Apulum*, V, 1965.
- I. H. CRIȘAN, 1966/a, *Sanctuarul dacic de la Pecica*, în *ActaMN*, III, 1966, 91—101.
- I. H. CRIȘAN, 1969/a, *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, în *ActaMN*, VI, 1969, 93—114.
- I. H. CRIȘAN, 1977/a, *Burebista și epoca sa*, București, 1977.
- I. H. CRIȘAN, 1978/c, *Ziridava*, Arad, 1978.
- I. H. CRIȘAN, 1979/a, *Statul dac centralizat și independent condus de Burebista*, în *ActaMP*, III, 1979, 103—119.
- I. H. CRIȘAN, 1986, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- J. CVIJIC, 1911, *La Péninsule Balcanique*, Paris, 1911.
- C. DAICOVICIU, 1936—1940, *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, în *AICS*, III, 1963—1940, 200—233.
- C. DAICOVICIU, 1954, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
- C. DAICOVICIU, 1960, în *IstRom*, 255—338.
- C. DAICOVICIU, H. DAICOVICIU, 1966, *Columna lui Traian*, București, 1966.
- H. DAICOVICIU, 1965/a, *Dacii*, București, 1965.
- H. DAICOVICIU, 1972/a, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
- H. DAICOVICIU, 1980/c, *Epoca clasică a civilizației daco-gelice*, în *RevIst*, 33, 3, 1980, 421—441.
- H. DAICOVICIU, 1981, *Societatea dacică în epoca statului*, în *StDac*, 23—47.
- M. DAUMAS, 1962 (și colab.), *Histoire générale des techniques*, I, Paris, 1962.
- M. DAUMAS, 1965 (și colab.), *Histoire générale des techniques*, II, Paris, 1965.
- M. DAVIDESCU, 1981, *Un tezaur de podoabe tracice descoperit la Hinova*, în *Traco-Dacica*, 1981, 7—23.
- ȘT. DĂNILĂ, 1971, *Noi descoperiri arheologice privind problema celților din zona Bistriței*, în *FilIst*, I, 1971, 59—70.
- P. DETEV, 1963, *Praistoričeski nakriti u Plovdivskita Narodn Arheologičeski Muzej*, în *GNAMP*, V, 1963, 41—60.
- P. DEVAMBEZ, 1970 (și colab.), *Enciclopedia civilizației grecești*, București, 1970.
- E. DÖRNER, 1971, *Dacii și sarmații din secolele II—III e.n. în vestul României*, în *Apulum*, 9, Alba Iulia, 1971, 681—692.
- S. DUMITRAȘCU, L. MĂRGHITAN, 1971, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în secolele III î.e.n.—II e.n.*, în *Sargeția*, VIII, 1971, 45—55.
- S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săcălășau Nou*, în *Crisia*, 5, 1975, p. 45—67.
- V. DUPOI, 1981, *Podoabele și vasele de argint geto-dace (secolele II î.e.n.—I e.n.)*, București, 1981 (mss.).
- N. FETICH, 1953, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *ActaArchHung*, Budapesta, III, 1953, 127—176.
- J. FILIP, 1958/a, *Chronologische Probleme der Latènezeit in Europa*, în *Bericht der V Internationalen Kongress für Vorund Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, Berlin, 1961, p. 276—280.
- N. J. FINLEY, 1962, *The Black Sea and Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity*, în *Klio*, 40, 1962.

- O. FLOCA, 1956, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956.
- O. FLOCA, 1966, *Cetatea dacică de la Bănița*, în: *Cetăți dacice*.
- G. FLOREA, 1985–1986, *Descoperirile de epocă dacică din județul Cluj*, în *ActaMN*, XXII–XXIII, Cluj-Napoca, 1985–1986, 755–766.
- R. FLORESCU, 1968, *Artă dacilor*, București, 1968.
- R. FLORESCU, 1980/b, *Comentarii*, în I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, p. 23–78.
- R. FLORESCU, 1982, *Note, comentarii și Postfață*, în V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, 505–604.
- R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, *Tezaure transilvane*, București, 1979.
- S. FRANKENSTEIN, M. J. ROWLANDS, 1978, *The Internal Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in Southwestern Germany*, în *BIAL*, 15, 1978, 73–112.
- J. G. FRAZER, 1980, *Creanga de aur*, București, I–V, 1980.
- T. de GALIANA, 1968, *Dictionnaire de decouvertes scientifiques*, Larousse, Paris, 1968.
- D. GARAȘANIN, 1954, *Kaglatog metala*, Belgrad, 1954.
- D. GARAȘANIN, 1960/c, *Ka problemu falera sa figuralnim predstavama*, în *RVM*, 9, 1960, 200–202.
- D. GARAȘANIN, 1964/b, *Osvrt na problema kontinuiteta na dako-getskoj nekropoli „Gloždara“ u Paraćinu*, Belgrad, 1964, 79–87.
- M. V. GARAȘANIN, 1957, *Ka problematici kasnog Latena u donjenu Podunavlju*, în *ZMS*, 18, 1957, p. 78–102.
- M. V. GARAȘANIN, 1958, *Contribution à la connaissance de la civilisation des Dardaniens à l'époque de la Tène*, în *Žant*, VIII, 1958, 121–128.
- M. V. GARAȘANIN, 1963/a, *Contributions à l'archéologie et l'histoire des Scordisques*, în *PBG*, 173–180.
- M. V. GARAȘANIN, 1968, *Razmatranja o nekropolama tipa Mala Kopašnica – Sase*, în *GCBI*, VI, 4, 1968, 5–34.
- M. V. GARAȘANIN, 1971, *Preistorijske kulture Pomoravlja i Istočne Srbije (Les civilisations préhistoriques de la Moravie et de la Serbie Orientale)*, Katalog, Niš, 1971.
- M. V. GARAȘANIN, 1973/a, *Praistorija na tlu S. R. Srbije*, Belgrad, I–II, 1973.
- P. GHERGHE, 1979, *Săpăturile din așezarea geto-dacă de la Socu – Bărbătești, județul Gorj*, în *MCA*, XIII, 91–99.
- P. GHERGHE, 1983, *Cercetări și descoperiri arheologice cu privire la civilizația geto-dacă pe teritoriul județului Gorj*, în *ArhOlt*, S. N., 2, Craiova / București, 1983, 49–73.
- I. GLODARIU, 1968, *Tezaurul dacic de la Sărmășag*, în *ActaMN*, V, 1968, 408–417.
- I. GLODARIU, 1974, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- I. GLODARIU, 1981, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.
- I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
- I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989.
- M. GODELIER, 1977, I–II, *Horizons et trajets marxistes en anthropologie*, I–II, 1977.
- C. GOOS, 1876, *Chronik der archäologische Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, XIII, 1876, 203–338, 508–509.
- N. GOSTAR, 1969, *Cetăți dacice în Moldova*, București, 1969.
- N. GOSTAR, V. LICA, 1984, *Societatea geto-dacă de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984.
- M. GRAMATOPOL, 1982/a, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982.
- M. GRAMATOPOL, 1982/b, *Dacia Antiqua*, București, 1982.
- M. GRAMATOPOL, 1982/c, *Politica balcanică a lui Burebista*, în *Trepte*, 1982, 59–69.
- M. GRBIČ, 1928–1930, *Neke rimske srebrne fibule Narodnog Muzeja u Beogradu*, în *Starijan* (seria III), V, 1928/1930, 175–180.
- G. T. GRIFFITH, 1935, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge, 1935.
- V. I. GROSU, 1990, *Hronologija pamiatnikov sarmatskoj kulturi dnestrovsko-prutskovo mejddurečija*, Chișinău, 1990.
- J. GUEY, 1966, *De „L'or des Daces“ (1924) au livre de Sture Bolin (1958). Guerre et Or. Or et Monnaie*, în *Melange d'arch., d'epigraphie et d'hist. offerts a Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, 295–311.
- M. GUMĂ, A. S. LUCA, C. SĂCARIN, 1987, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985–1987*, în *Banatica*, 9, Reșița, 1987, 199–218.
- J. HARMATA, 1950, *Studies on the History of the Sarmatians*, în *Magyar-Görög tanulmányok* XXX, Budapest, 1950.
- A. HARTMANN, 1968, *Spektralanalytische Untersuchungen bronzeezeitlicher Goldfunde des Donauraumes*, în *Germania*, 46, 1, 1968, 1–27.
- K. HORED'T, 1945–1947, *Kleine dakische Silberfunde*, în *Dacia*, XI–XII, 1945–1947, 264–267.
- K. HORED'T, 1973/c, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, 122–167.
- K. HORED'T, 1974/a, *Die Dakien in Rumänien und ihre Silberarbeiten*, în *Apulum*, 12, 1974, 60–70.

- K. HOREDT, 1974/b, *Beziehungen zwischen Dakern und Germanen*, in *Festgabe Tackenberg*, 161—173.
- K. HOREDT, 1974/c, *Der dakische Silberschmuck und seine circummediteranen Beziehungen*, in *Thracia*, III, 1974, 287—290.
- K. HOREDT, 1976, *Fragen zur dakischen Latène chronologie*, in *Thraco-Dacia*, I, 1976, 127—130.
- K. HOREDT, C. SERAPHIM, 1971, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara — Schässburg*, Bonn, 1971.
- I. HUNYADY, 1942, *Die Kelten in Karpatenbecken*, in *DissPann*, ser. II, 18, Budapesta I (1942), II (1944).
- E. IAROSLAVSCHI, 1982, *Despre câteva podoabe dacice dintr-un muzeu britanic*, in *ActaMN*, XIX, 1982, 271—274.
- B. JOVANOVIĆ, 1974, *A silver bracelet from Yugoslavia*, in *Archaeology*, 27, 1, 1974, 38—41.
- B. JOVANOVIĆ, M. JOVANOVIĆ, 1988 (și colab.), *GOMOLAVA. Naselje mladeg gvozdanog doba*, Novi Sad — Beograd, 1988.
- A. KERÉNY, 1945—1947, *Nagykányai római köztársasági denárlelet*, in *NK*, 1945—1947, 6—12.
- N. KISS, 1980, *Tezaure și obiecte de podoabă traco-dacice descoperite în județul Arad*, in *Ziridava*, 12, 1980, p. 85—135.
- W. KRÄMER, 1952, *Das Ende der Mittelatlène Friedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, in: *Germania*, 30, 3—4, 1952, 330—337.
- W. KRÄMER, 1971, *Silberne Fibelpaare aus dem letzten vorchristlichen Jahrhundert*, in *Germania*, 49, 1971, 111—132.
- W. KRÄMER, 1985, *Die Grabfunde von Manching und die Latènezeitliche Flachgräber in Südbayern*, 1985.
- V. LANGLOIS, 1867, *Géographie de Ptolémée, reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au Mont Athos*, Paris, 1867.
- N. LASCU, 1970, *Davos (Davos) — sclavi daci?*, in *ActaMN*, VII, 1970, 79—91.
- V. LAZĂR, 1981, *Cercetarea civilizației daco-getice în județul Mureș*, in *MuzNat*, 5, 1981, 91—101.
- E. LEHMANN, 1924, *Die Neuordnung der Erfurter vorgeschichtlichen Sammlung*, in *Mannus*, 16, 1—2, Leipzig, 1924.
- I. LIPOVAN, 1990, *Cu privire la ceramica cu glazură plombiferă din Ampelum*, in *SCIVA*, 41, 3—4, 1990, 273—291.
- N. LUPU, 1964, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, in *FVL*, VII, 1, 1964, 1 sqq.
- N. LUPU, 1981, *Două morminte dacice descoperite la Tilișca*, in *Thraco-Dacia*, II, 1981, 197—207.
- N. LUPU, 1989, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Căfănaș*, București, 1989.
- M. MACREA, 1933—1935, *Monetele din cetatea dacă de la Costești*, in *AISC*, II, 1933—1935, 147—163.
- M. MACREA, 1966, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, in *Cetăți dacice*.
- M. MACREA, I. BERCIU, 1965, *La citadelle dacique de Căpâlna*, in *Dacia*, N.S., IX, 1965, 201—231.
- M. MACREA, I. GLODARIU, 1976, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
- M. MACREA, M. RUSU, 1960, *Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit*, in *Dacia*, N.S., IV, 1960, 201—229.
- N. MAGHIAR, S. OLTEANU, 1970, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.
- D. MANO—ZISSI, 1957, *Nalaz iz Tekije*, Belgrad, 1957.
- D. MANO—ZISSI, 1958—1959, *K problematici nalaza iz Tekije*, in *ZborNM*, II, 1958/1959, 347—353.
- F. MARINESCU, 1977, *Cetatea dacică de la Polovragi, județul Gorj (Oltenia)*, in *SMMIM*, 10, 1977, 25—36.
- S. MARINESCU—BILCU 1962, *Un torques geto-dacic de argint descoperit în Moldova* in *SCIV*, 1, XIII, 1962, 111—113.
- L. MÁRTON, 1933, *A korai La Tène-kultúra magyarországon — Die Frühlatènezeit in Ungarn*, in *ArchHung*, XI, Budapesta, 1933.
- I. MARȚIAN, 1920, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920.
- M. MAUSS, 1973: *Sociologie et Anthropologie*, Paris, 1973.
- L. MĂRGHITAN 1962, *Observații cu privire la un lanț de argint din epoca romană* in *RevMuz*, IV, 1, 1967, 48—50.
- L. MĂRGHITAN, 1969, *Tezaurul de podoabe dacice de argint de la Săliștea (fost Cioara, județul Alba)*, in *SCIV*, 20, 2, 1969, 315—327.
- L. MĂRGHITAN, 1970, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, in *Sargeșia*, VII, 1970, 11—19.
- L. MĂRGHITAN, 1970—1971, *Tezaurele de argint dacice*, in *SCMI*, I, 304—309.
- L. MĂRGHITAN, 1976, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.
- L. MĂRGHITAN, 1977, *Tezaure de argint dacice de pe cuprinsul județului Sălaj*, in *ActaMP*, 1977, 73—77.

- L. MĂRGHITAN, 1978, *Contribuția obiectelor dacice de argint din vestul Daciei la cunoașterea artei torcice a băștinașilor nord-dunăreni*, în *Ziridava*, 10, 1978, 55—60.
- L. MĂRGHITAN, 1979, *Banatul în lumina arheologiei*, 1, Timișoara, 1979.
- L. MĂRGHITAN, I. ANDRIȚOIU, 1971, *Muzeul arheologic Deva*, Deva, 1971.
- C. MĂTASĂ, I. ZĂMOȘTEANU, M. ZĂMOȘTEANU, 1961, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, 1961, 339—349.
- F. MEDELET, 1970 a, *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în *Tibiscus*, I, 1970 (1971), 59—63.
- F. MEDELET, 1974, *Brățările spiralice dacice din argint (o schiță tipologică)*, în *InMemCD*, 229—244.
- F. MEDELET, 1976, *Die Typologie der dakischen Spiralarmringe aus Silber*, în *Festschrift Pittioni*, 666—685.
- F. MEDELET, 1977, *Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint*, în *StComCaransebeș*, II, 1977, 277—297.
- I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, București, 1980.
- V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1990, *Dacia răsăriteană în secolele IV—I î.e.n.*, Economie și monedă, Iași, 1990.
- V. MIKOV, 1930—1931/a, *Moghilni nekropoli ot Lovčansko i Tetevensko*, în *IAI*, VI, 1930/1931, 153—170.
- V. MIKOV, 1950, *Trakiskji nakiti predmeti ot V—IV v.pr.n.e.*, în *IAI*, XVIII, 1950, 146—156.
- V. MIKOV, *Materiali ot jelezната епоха*, în *IAI*, XXI, 1957, 294—302.
- V. MIKOV, 1966, *Tehnika na keramičnato proizvodstvo prez preistoriceskata епоха v Bălgaria*, în *IAI*, XXIX, 1966, 165—210.
- F. MILLEKER, 1906, *Délmagyarország régiszegletei a honfoglalás előtt időkből*, III, Timișoara, 1906.
- B. MITREA, 1945, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *EDR*, X, 1945, 3—154.
- B. MITREA, 1968, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dacice*, în *UC*, 53—64.
- B. MITREA, D. V. ROSETTI, 1972, *Un tezaur de denari romani republicani și imperiali de început descoperit la Cetățeni — Muscel*, în *StComp*, 1972, 221—228.
- V. MOGA, 1979, *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *ActaMN*, XVI, 1979, 513—518.
- C. MOISIL, 1943, *Tetradrahmele orașului Thasos și ale regiunii Macedonia Prima*, în *CNA*, 17, 127—128, 143, 149—165.
- I. NESTOR, 1933, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumanien*, în *BerRGK*, 22, 1933, 11—182.
- E. MOSCALU, 1989, *Vechimea tezaurului geto-dacilor luat de romani la 106 e.n. în timpul regelui Decebal*, în *Hierasus*, VII—VIII, Botoșani, 1989, 201—216.
- C. MULLER, 1883, *Claudii Ptolemaei, Geographia*, I, 1, Paris, 1883.
- A. NEUBURGER, 1977, *Die Technik des Altertums*, 4°, Leipzig, 1977.
- H. NEUNINGER, E. PREUSCHEN, R. PITIONI, 1971, *Goldlagersstätten in Europa. Möglichkeiten ihrer Beachtung in der Urzeit*, în *AAU*, 49, 1971, 23—35.
- O. NEVEROV, 1981, *Kultura i iskustvo antičnogo mira*, Leningrad, 1981.
- C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, 1937—1940, *Le trésor dace de Poiana — Gorj*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937, 203—215.
- I. T. NICULIȚĂ, 1987, *Severnie Frakijst, v. VI—I v.v.do n.e.*, Chișinău, 1987.
- T. ORTVAY, 1896, *Hunyadmegyei cserbelei lelet*, în *AE*, 5, 1875, 215—220.
- T. ORTVAY, 1896, *Temesvármagye és Temesvárváros története a legregibb időkől a jelenkorig*, I, 1, Óskor. A vidék földtani eleklásától a keltavaskor végeig. Pozsony, 1896.
- M. PÁLFFY, 1929, *Magyarország árány-erüst in bányainak geol. viszonyai és termelési adatar*, Budapest, 1929.
- E. PATEK, 1948, *Az úgynevezett „dak” ezüstkincsek balkáni kapcsolatai (Les rapports balcaniques des trésors d'argent dits „daces”)*, în *AntHung*, 2, 1948, 84—91.
- E. PATEK, 1949, *Néhány megjegyzés a „géta-dak” ezüstkincsek kérdéséhez*, în *AntHung*, 3, 1949, 133 sqq.
- I. PAULOVICS, 1944, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dak” ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
- V. PÁRVAN, 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei. Academia Română. Memoriile secției istorice*, ser. III, tom. III, mem. 2, București, 1926.
- V. PÁRVAN, 1967, *Dacia. Civilizațiile antice din țărilor carpato-danubiene*, Ed. IV, București, 1967.
- M. PETRESCU-DĂMBOVIȚA, D. MARIN, 1975, *Le trésor de Băiceni (Dép. de Jassy)*, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, 105—124.
- M. PETRESCU-DĂMBOVIȚA, S. SANIE, 1972, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacă de la Ciolănești din Deal (județul Teleorman)*, în *ArhMold*, 7, 1972, 241—258.

- E. D. PHILLIPS, 1965, *The Royal Hoards. Nomad people of the steppes*, Londra, 1965.
- K. PINK, 1939, *Die Münzprägung der Ostketten und ihrer Nachbarn*, in *Diss Pann*, II, 15, Budapesta, 1939.
- D. M. PIPPIDI, 1966, *Sclavi „histrieni“ la Rheneia?*, in *StudClas*, 8, 1966, 232—235.
- D. M. PIPPIDI, 1972/a (1988), *Sarmații și regiunile pontice într-o lucrare recentă*, in *StudClas*, XIV, 1972, 213—220 și in D. M. PIPPIDI, 1988, 235—241.
- R. POPA, E. KOVACS, 1965, *În legătură cu extragerea metalelor prețioase în secolul XVI*, in *SCIV*, 16, 1, 1965, 113—127.
- D. POPESCU, 1937—1940, *Objets de gèto-daces en argent*, in *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 183—202.
- D. POPESCU, 1945—1947, *Nouveaux trésors gèto-daces en argent*, in *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, 35—70.
- D. POPESCU, 1951, *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania până la cotropirea romană*, in *SCIV*, II, 2, 1951, 22—44.
- D. POPESCU, 1954, *Noi considerații asupra prelucrării argintului în Dacia*, in *SRIR*, I, 1954, 89—104.
- D. POPESCU, 1956/a, *Cercetări arheologice în Transilvania (III)*, in *Materiale*, II, 1956, 186—189.
- D. POPESCU, 1956/b, *Cercetări arheologice în Transilvania (IV). Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, in *Materiale*, II, 1956, 196—250.
- D. POPESCU, 1958/a, *Le trésor dace de Sâncrăieni*, in *Dacia*, N.S., II, 1958, 157—206.
- D. POPESCU, 1958/b, *Kurze Bemerkungen zur dakischer Toreutik*, in *ActaArchHung*, IX, 1958, 357—363.
- D. POPESCU, 1960/b, *Câteva observații asupra tezaurului de la Sâncrăieni*, in *OmCD*, 447—452.
- D. POPESCU, 1967, *Le trésor Dace en argent de Sâncrăieni*, in *InvArchR*, fasc. 3, R. 17, 1967.
- D. POPESCU, 1968, *Trésors Daces en argent des collections de l'Académie de la R. S. Roumanie*, in *InvArchR*, fasc. 5, R. 1968, 19—23.
- D. POPESCU, 1971, *Tezaure de argint dacice (I)*, in *BMI*, XL, 4, 1971, 19—32.
- D. POPESCU, 1972, *Tezaure de argint dacice (II)*, in *BMI*, XLI, 1972, 5—22.
- E. POPESCU, 1969, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Bălănești* in *StComP*, II, 1969, 109—117.
- E. POPESCU, 1964, (1970—1971), *În legătură cu un tezaur dacic de argint din județul Olt*, in: *SCMI*, I, 290—303.
- R. POPOV, 1928—1929, *Novootkriti pamjatniki od železnata epoha Bălgaria*, in *IAI*, V, 1928/1929, 273—290.
- R. POPOVIĆ, 1987, *Novaf Scordiska. Novaf i novčani promet na Centralnom Balkanu of IV do I veka pre n.e.. Le monnayage de Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans, IVe — I^{er}s. av.n.è.*, Belgrad — Novi Sad, 1987.
- G. PREDĂ, 1957, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurule geto-dace în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, in *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, 115 sqq.
- G. PREDĂ, 1973, *Monedele geto-dacilor*, București 1973.
- G. PREDĂ, 1986, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986.
- G. PREDĂ, 1987, *Einige Betrachtungen zu Dakien in der Zeit Decebals*, in *Dacia*, N.S., 31, 1—2, 1987, 5—10.
- G. PREDĂ, I. DRAGOMIR, 1975, *Tezaurul de la Rădoasa (județul Vrancea) și unele considerații asupra monedelor de tip Inolești*, in *SCN*, 6, 1975.
- D. PROTASE, 1971, *Riturile funerare la daci și la daco-romani*, București, 1971.
- K. RADATZ, 1969, *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel von Ende des dritten bis zum Mitte der ersten Jahrhunderts vor Chr. Geb.*, I—II, Berlin, 1969.
- A. RADNÓTI, 1938, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*, in *Diss Pann*, II, 6, Budapesta, 1938.
- D. RĂDULESCU, R. DIMITRESCU, 1966, *Mineralogia topografică a României*, București, 1966.
- P. REINECKE, 1902, *Zur Kenntniss der La Tène-Denkmalder der Zone nordwärts der Alpen Röm—Germ.* Centralmuseum zu Mainz, 1902, 53—109.
- B. ROMAN, A. SÎNTIMBREANU, V. WOLLMANN, 1982, *Aurarii din Munții Apuseni*, București, 1982.
- F. RÓMER, 1886, *A nagyváradi ezüstlelet*, in: *AE*, SN, VI, 1, 1886, 204—207; *Idem*, *A nagyváradi ezüstlelet (második közlemények)*, in *AE*, SN, VI, 1, 1886, p. 388—389.
- F. RÓMER, 1888, *A nagyváradi ezüstlelet*, in *BRTEO*, 1—4.
- M. ROSENBERG, 1908, *Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage*, Frankfurt am Main, 1908.
- D. V. ROSETTI, 1935, *Săpăturile arheologice de la Snagov etc.* (PMMB, 2, 1935), București, 1935.
- M. ROSKA, 1942, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942.
- I. I. RUSSU, 1966, *Comorile regelui Decebal*, in *Sargeția*, IV, 1966, 97—107.
- A. RUSTOIU, 1989/a, *Fibule dacice cu ornamente zoomorfe*, in *Apulum*, 26, 1989, 135—145.
- M. RUSU, 1972, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, in *ActaMN*, IX, 29—63.

- M. RUSU, O. BANDULA, 1970, *Mormântul unei căpelenii celtice de la Ciurmești, Baia Mare*, 1970.
- S. SANIE, 1987, *Un atelier monetar în cetățuia geto-dacică de la Barboși-Galați*, în *SympThr*, 5, Miercurea Cluc, 1987, 127.
- AL. SĂȘIANU, 1980, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României, Oradea*, 1980.
- J. G. SEIDL, 1854, *Funchronik*, în *AfÖG*, XIII, 1854, 71–144.
- D. G. SELLWOOD, 1963, *Some Experiments in Greek Mining Technique*, în *NC*, ser. 7, 3, Londra, 1963, 217–231.
- N. SFÂRLEA, 1982, *Considerații asupra tezaurului de la Hinova*, în *Cercetări de conservare și restaurare*, Muzeul Național de Istorie, 2, 1982, 41–43.
- V. SÂRBU, 1985, *Ritualuri și practici funerare la geto-daci în secolele II î.e.n.—I e.n.*, în *Istros*, Brăila, IV, 1985, 89–126.
- V. SÂRBU, F. ANASTASIU, 1987, *Cercetările arheologice din „Dava” de la Grădiștea (județul Brăila)*, în *Istros*, Brăila, V, 1987, 154–173.
- G. SMIRNOVA, 1976, *Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu*, în *SCIYA*, 27, 3, 1976, 309–317.
- R. SONNEMANN, 1978, *Geschichte der Technik*, Leipzig, 1978.
- V. STANGIU, 1942, *Aurul Daciei și Imperiul Roman*, Timișoara, 1942, 94 p.
- E. STOICOVICI, 1976, *Efecte structural-texturale la monedele antice obținute prin batere*, în *ActaMN*, X, 1973, 541–543.
- E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1974, *Aurul din argintul dacic*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 19–21.
- E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971, *Über die Stanzten von Pecica und von Ludești*, în *ActaMN*, VIII, 1971, 477–481.
- M. SZABO, 1971, *Sur les traces des Celtes en Hongrie*, Budapesta 1971.
- Z. SZÉKELY, 1954, *A csikszentkirályi kincs. Átalok a dákok késő, vaskori műveltségéhez*, Miercurea Cluc, 1954, 5–40.
- Z. SZÉKELY, 1965, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, 51–66.
- Z. SZÉKELY, 1982, *Dacii în sud-estul Transilvaniei*, în *MuzNat*, 6, 1982, 67–73.
- C. M. TĂTULEA, 1983, *Sondaj arheologic în cetatea geto-dacă de la Bizdina (județul Dolj)*, în *Materiale*, XV, 1983, București, 218–225.
- V. TEODORESCU, V. DUPOI, I. RIZEA, 1969, *Un tezaur de podoabe dacice de argint și de monede romane republicane descoperit în Muntenia (Tezaurul de la Rociu, județul Argeș)*, în *StComp*, 1969, 101–109.
- G. TOCILESCU, 1980, *Dacia înainte de romani*, București, 1980.
- J. TODOROVIC, 1962, *Jedan tip dačkišolja*, în *RadVM*, 11, 1962, 145–148.
- G. TROHANI, D. ȘERBĂNESCU, 1975, *Noi cercetări arheologice privind cultura materială a geto-dacilor din zona est-centrală a Munteniei*, în *MuzNat*, 2, 1975, 273–286.
- M. TURCU, 1967, *Fibule Latène din colecțiile Muzeului de Istorie a municipiului București*, în *MIMBuc*, V, 1967, p. 167–176.
- M. TURCU, 1979, *Geto-dacii în câmpia Munteniei*, București, 1979.
- V. URSACHI, 1987, *Cetatea dacică de la Brad, în Traco-Dacia*, 8, 1987, 1–2, 100–126.
- M. VALEA, L. MĂRGHIȚAN, 1969, *Așezarea dacică de la Cozia—Deva*, în *Sargeția*, 6, 1969, 47–53.
- R. VASIĆ, 1986, *Compte-rendu des fouilles du site préhistorique a Velesnica, 1981–1982*, în *Cahiers des Portes de Fer III*, Belgrad, 1986, 264–285.
- V. VELKOV, 1964, *Zur Frage der Sklaverei auf der Balkanhalbinsel während der Antike*, în *EtBalk*, I, 1964.
- AL. VULPE, M. GHEORGHITĂ, 1986, *Săpăturile arheologice din stațiunea getică de la Popești, comuna Mihăilești, județul Giurgiu, 1980–1981 și 1983*, în *CercArh*, 8, 1986, 46–51.
- AL. VULPE, E. POPESCU, 1976, *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gêto-Daces*, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, 217–226.
- R. VULPE, 1950, *Evoluția așezărilor omenești în Moldova de Jos. Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana—Tecuci, 1949*, în *SCIV*, 1, I, 1950, 47–51.
- R. VULPE, 1951 (și colab.), *Activitatea șantierului arheologic Poiana—Tecuci, 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, 177–216.
- R. VULPE, 1952, *Șantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, 191–230.
- R. VULPE, 1957/a, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en basse Moldavie*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, 143–163.
- R. VULPE, 1960/c, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, VII, 1960.
- R. VULPE, 1962, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, VIII, 1962, 457–461.
- R. VULPE, 1966, *Așezări getice în Muntenia*, București, 1966.
- R. VULPE, 1969, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire Romaine*, în *I ACIEBSEE*, II, Sofia, 1969, 31–48.
- R. VULPE, 1976, *Studia thracologica*, București, 1976.
- R. VULPE, E. VULPE, 1924, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, 166–223.
- R. VULPE, E. VULPE, 1927–1932, *Les fouilles de Poiana, III–IV*, în *Dacia*, 1927–1932, 253–351.

- H. T. WATERBOLK, 1988, *C 14-Datierung von Gomolava*, in *Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium Ruma 1986*, Novi Sad 1988, 117–121.
- J. WERNER, 1955, *Die Nauheimer Fibel*, in *JbGRZM*, 2, 1955, p. 181–195.
- I. WINKLER, 1970, *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci*, in *ActaMN*, VII, 1970, 93–106.
- I. WINKLER, 1972, *Considerații despre moneda „KOSON”*, in *SCIV*, 23, 1972, 2, 173–199.
- I. WINKLER, 1974, *Aspecte ale problematicei monedelor emise între ±250–±150 î.e.n. în arcul intracarpatic*, in *Filist*, III, 1974, 165–180.
- I. WINKLER, 1975/a, *Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”* in *ActaMN*, XII, 1975, 95–106.
- V. v. ZEPHAROVICH, 1859, 1873, 1893, *Mineralogisches Lexikon des Kaiserthumes Oesterreichs*, Viena, 1859, 1873, 1893.
- V. ZIRRA, 1971/a, *Stand der Forschung der Keltischen Spätlatènezeit in Rumänien*, in *ArchRozhl*, XXIII, 5, 1971, 529–547.

BIBLIOGRAFIE

(Addenda)

- I. ANDRIȘESCU, 1924, *Piscul Crăsani*, București, 1924.
- D. BERCIOU, 1939, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
- V. CĂPITANU, 1986–1987, *Obiecte cu semnificație culturală descoperite în dăva de la Răcădău, județul Bacău*, in *Carpica*, 18–19, 1986–1987, 71–101.
- G. GOOS, 1877/a, *Skizzen zur vorrömischen Kulturgeschichte der mittlere Donauländern*, in *AVSL*, XIV, 1877, 50–80.
- F. HEICHELHEIM, 1932, *Zu Pap-Bad. 37. Ein Beitrag zur römischen Geldgeschichte unter Traian*, in *Klio*, XXV, 1932, 124–131.
- W. KRÄMER, 1964, *Das Keltische Gräberfeld von Nebringen (Kr. Böblingen)* Stuttgart, 1964.
- K. KRISTIANSEN, 1992, *Prestige Goods*, in *SympThr*, 9, 1992, 115–117.
- B. KULL, 1991, *Latèneufunde*, in Bernard Hänsel, Predrag Medović, *Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina), von 1986–1990. Bronzezeit – Vorrömische Eisenzeit*, in *BerRGK*, Frankfurt, 1991, 184–202.
- N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci, 1970.
- M. MAUSS, 1993, *Eseu despre dar*, Iași, Edit. Institutul European, 1993.
- I. MITREA, 1972, *Un nou tezaur de tetradrahe thasiene și podoabe dacice de argint, descoperit în Moldova*, in *SCIV*, 23, 1972, 4, 641–646.
- C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, 1933, *Les Celles en Olténie*, in *Homenagem a Martins Sarmento*, Guimaraes, Portugal, 1933, 308–312.
- M. PÁRDU CZ, 1941, *A szarmatkor emlékei Magyarországon*, I, in *ArchHung*, Budapesta, XXV, 1941.
- M. PÁRDU CZ, 1944, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, II, in *ArchHung*, Budapesta, XXVIII, 1944.
- M. PÁRDU CZ, 1950, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, III, in *ArchHung*, Budapesta, XXX, 1950.
- M. PETRESCU-DĂMBOVIȚA, 1978, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.
- C. PREDĂ, 1958, *Asupra descoperirii monetare de la Stăncuța*, in *SCN*, II, 1958.
- A. RUSTOIU, 1987–1988, *Colanțele de argint daco-getice*, in *ActaMN*, XXIV–XXV, 1987–1988, 1079–1093.
- A. RUSTOIU, 1989, *Fibulele dacice cu ornamente zoomorfe*, in *SympThr*, 7, 1989, Tulcea, 306–308.
- I. STĂNGĂ, 1992, *Decouvertes archéologiques inédites appartenant à l'époque Latène dans le département de Mehedinți*, in *SympThr*, 9, 1992, 151–154.
- ST. STOIANOV, 1955, *Predimski pemetniți ot Novae*, in *Serta Kazaroviana*, II, Sofia, 1955, 49–54.
- W. G. THIEME, 1989, *Hellenistischer Goldschmuck*, in *Alb.Cal*, 1989, 91–94.
- J. TODOROVIĆ, 1988/a, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Belgrad, 1988.
- AL. VULPE, 1965, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, in *SCIV*, 16, 2, 1965, 341–351.
- R. VULPE, 1957/b, *Șantierul arheologic Popești*, in *Materiale*, III, 1957, 227–242.
- R. VULPE, 1959/b, *Șantierul arheologic Popești*, in *Materiale*, VI, 1959, 307–325.
- R. VULPE, 1988, *Columna lui Traian, monument al etnogenezei românilor*, București, 1988.
- J. WINKLER, 1960, *Note despre colecția monetară a lui Daniel Lészay*, in *SCN*, III, 1960, 441–463.
- V. V. ZIRRA, D. SPĂNU, 1992, *Observații asupra tezaurilor de argint din Latèneul târziu*, in *SCIVA*, 43, 4, București, oct.-dec. 1992, 401–423.

DOUĂ SIMPULA DE TIP PESCATÉ DIN DACIA PREROMANĂ

De-a lungul ultimelor decenii, studiul vaselor romane din bronz s-a lucrat de o atenție sporită, elocvent în acest sens fiind numărul mare de contribuții referitoare la tema menționată¹. Acest lucru s-a datorat importanței pe care o au artefactele în discuție în înțelegerea problemelor de cronologie, tehnologie etc. Ceea ce mi se pare însă mai important este faptul că cercetarea veselei de bronz permite sesizarea unor fenomene economice și — în ultimă instanță — de mentalitate care au caracterizat lumea antică (atât cea mediteraneană, cât și cea continentală).

În literatura de specialitate din România, vasele importate în Dacia preromană au fost repertoriate și analizate într-o serie de lucrări de sinteză² sau în studii cu caracter special³. Cercetarea atentă a depozitelor unor muzee ori a unor piese deja publicate, dar considerate la data apariției — probabil din lipsă de analogii — ca obiecte indeterminabile este de natură să aducă precizări noi în legătură cu unele tipuri de vase utilizate în Dacia. Acesta este și cazul a două piese aparținând unor vase de bronz asupra cărora mă voi opri în continuare. Este vorba de două fragmente ale unor mânere de *simpula* de tip Pescate, unul provenind din cetatea dacică de la Bănița (județul Hunedoara), iar celălalt din cetatea dacică de la Tilișca (județul Sibiu). Înainte de a descrie cele două piese mai trebuie precizat faptul că acest tip de vas — frecvent întâlnit în repertoriul veselei de bronz — era numit în antichitate *cyathus* la greci și *simpulum* la romani. În literatura de specialitate actuală sunt cunoscute sub denumirea de „polonice de tip Pescate“, „boluri cu toartă mobilă“, „simpula din două părți cu mânere orizontale“ etc. *Simpula* de tip Pescate e reprezentată de boluri de mici dimensiuni care — pentru a putea fi întrebuințate — erau prevăzute cu un mâner orizontal, un fel de „clește“ detașabil de corpul vasului propriu-zis.

Piesa descoperită la Bănița reprezintă fragmentul unui mâner de *simpulum*. Cele două „brațe“ care erau petrecute pe sub gâtul bolului au fost rupte încă din antichitate, păstrându-se doar pe o porțiune de câțiva milimetri. Fragmentul are o lungime totală de 8,3 cm și a fost modelat sub forma unui cap de pasăre (fig. 1/1). Aceasta provine din săpăturile executate de O. Floca⁴, fără a se cunoaște însă contextul de descoperire.

Exemplarul de la Tilișca⁵ este tot fragmentar. La una din extremități s-au păstrat porțiuni din „brațele“ de prindere a vasului. Mânerul este plat și ornamentat cu nervuri la capetele existente. Lungimea totală a fragmentului descris atinge 16,3 cm (fig. 1/2). A fost descoperit pe terasa a XII-a împreună cu fragmente ceramice (printre care un *laghenos* din secolul II î.e.n.), o fibulă de bronz, fragmentul unei brățări de bronz, fragmentul unei brățări din sticlă albastră și o oglindă de bronz, de asemenea fragmentară⁶.

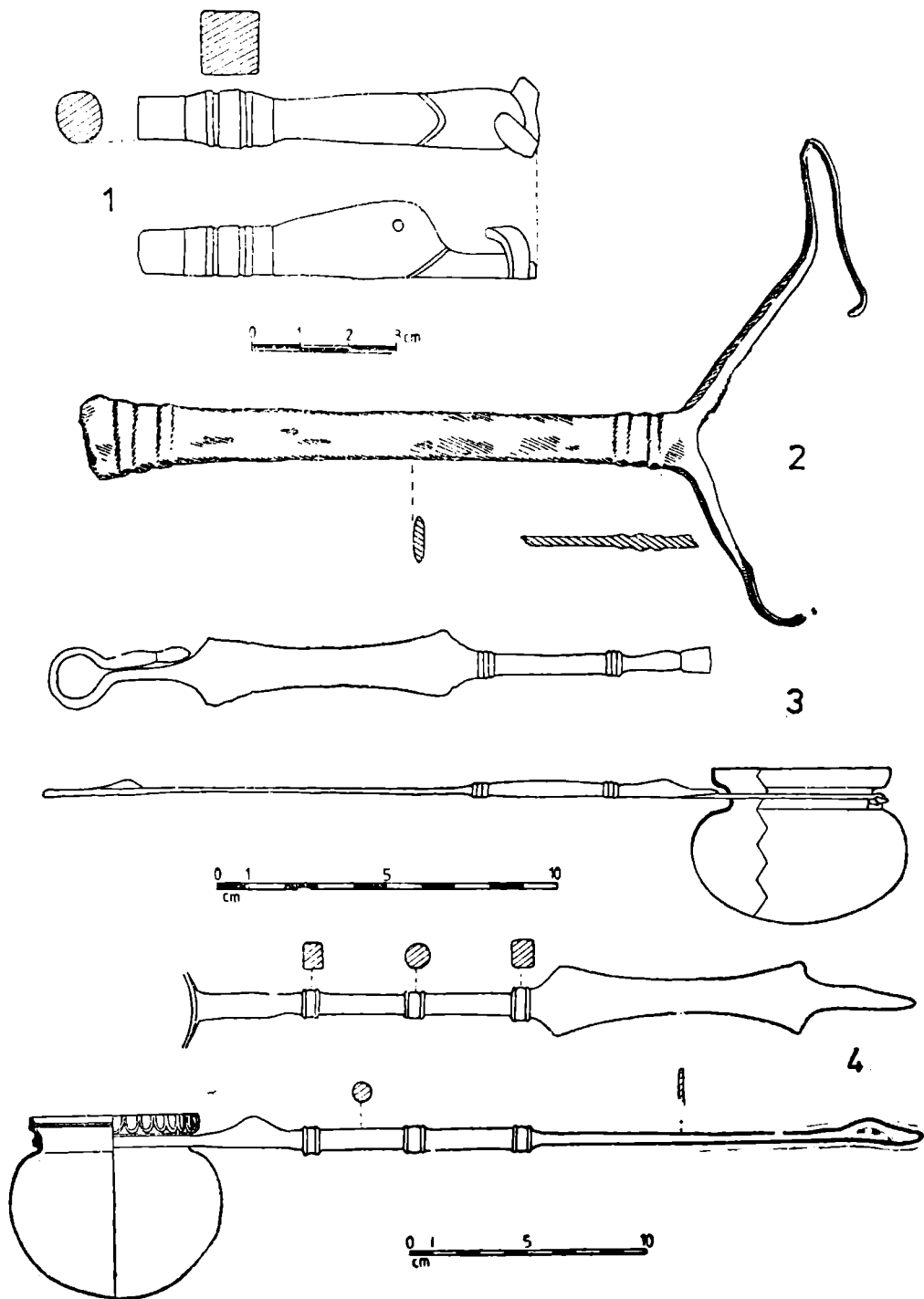

Fig. 1

Datorită formei în general unitare a bolurilor de bronz care intră în componența artefactelor în discuție, mânerele sunt singurele care permit departajări tipologice și precizări cronologice. Această problemă, precum și o serie de alte aspecte au fost abordate în literatura de specialitate⁷. Recent, discuțiile privind vasele de bronz romane din perioada republicană târzie au fost fructificate cu prilejul unei reuniuni științifice franco-italiene desfășurate la Lattes în aprilie 1990⁸.

Problema vaselor de tip Pescate a fost abordată de M. Castoldi⁹. Beneficiind de o vastă informație, cercetătoarea italiană a reușit să schițeze o schemă tipologică nouă privind *simpula* cu torți orizontale¹⁰.

Tipul A este reprezentat de exemplarele cu mânerul realizat din trei articulații, dintre care două (cele marginale) sunt plate, iar cea din mijloc este circulară în secțiune (aceasta, la rândul ei, prezintă în zona mediană o profilatură).

Tipul B este prevăzut cu mâner realizat din două articulații: partea exterioară este plată, iar cealaltă — circulară. Uneori, partea dinspre vas prezintă, la rândul ei, două articulații asemănătoare.

Tipul C — mânerul este realizat dintr-un singur element.

Tipul D — mânerul este realizat dintr-o singură bară terminată la capăt cu un inel.

Exemplarele aparținând tipurilor C și D sunt puțin numeroase și au fost descoperite numai în orașele vezuviene.

Tipul A se concentrează numeric în Etruria, de unde se pare că se răspândește spre zona alpină, nord-est-alpină, sudul Galliei și Hispania.

Tipul B, considerat de obicei ca produs campanian, este răspândit în special în nordul Italiei și în lumea scordiscă¹¹.

Din punct de vedere cronologic¹², *simpula* de tipul A sunt cunoscute încă din secolul II a.Chr. și sunt utilizate până la Augustus. Exemplarele de tipul B au fost produse deja în jurul anului 100 a.Chr. (după cum sugerează cercetările de arheologie submarină de la Spargi¹³, în largul Sardiniei) și s-au utilizat până în perioada Augustus-Tiberius. *Simpula* descoperite la Pompei sunt considerate ca rămase în uz și după perioada când astfel de artefacte nu se mai produceau. Deși unii cercetători¹⁴ au încercat să ridice datarea vaselor de tip Pescate până în a doua jumătate a secolului I d. Chr. (în special pe baza descoperirilor de la Pompei), încadrarea cronologică sugerată de M. Castoldi pare cea mai plauzibilă.

În Dacia preromană, numărul de vase de acest tip este extrem de redus. În afara pieselor prezentate, au mai fost publicate un bol descoperit în cetatea dacică de la Costești (județul Hunedoara)¹⁵ și un exemplar descoperit întâmplător la Rădulești (județul Hunedoara)¹⁶. Acesta din urmă aparține tipului A, deși M. Castoldi îl înregistrează — pe harta de răspândire¹⁷ — în rândul pieselor neidentificabile.

Fragmentul de la Bănița aparține tipului B. Ornamentul ornitomorf cu care era prevăzut la extremitatea dinspre vas a mânerului ne permite să-l încadrăm într-o variantă aparte a tipului B. Exemplare ornamentate în acest fel au mai fost descoperite la Spargi¹⁸, Ornavasso¹⁹, Casatenuovo²⁰ (fig. 1/3), Sevilla²¹, într-o localitate necunoscută din Germania (aflată astăzi într-un muzeu berlinez²²) și la Pompei²³ (fig. 1/4). Din punct de vedere cronologic, piesa de la Bănița corespunde încadrării propuse pentru tipul B.

Fragmentul de *simpulum* de la Tilișca ar putea fi încadrat în tipul A. Însă și acest tip se pare că a cunoscut o serie de variante care cuprind exemplare ușor deosebite de cele care au definit tipul respectiv. Forma piesei de la Tilișca este mai apropiată de artefactele descoperite în lumea scordiscă la Mala Vrbica — Ajmana²⁴ și Valea Vrbica — Konopiște²⁵. Acestea au mânerul format din câte trei segmente, despărțite unele de altele prin profilaturi, dar toate sunt plate. Varianta

descrișă ar putea constitui din punct de vedere tipologic o formă de tradiție de la tipul A la tipul B. Mormântul de la Mala Vrbica — Ajmana a fost datat în secolul I a.Chr. (poate în a doua jumătate a veacului respectiv). Piesa de la Tilișca a fost descoperită împreună cu o serie de obiecte care sugerează, de asemenea, o încadrare cronologică pe parcursul secolului I a.Chr.

În ceea ce privește modul de utilizare și semnificația acestor recipiente, izvoarele antice se referă în special la cele cu mâner vertical²³. Anumite semnificații legate de ceremonii rituale și banchete pot fi extinse și asupra pieselor cu mâner orizontal. Analiza contextelor de descoperire și a asocierilor de vase din mormintele celtice din Gallia a relevat faptul că *Simpula* constituiau un recipient aflat întotdeauna în cadrul veselei utilizate pentru băut²⁷.

Descoperirile din Dacia — realizate de cele mai multe ori în cetăți — nu permit formularea unor concluzii ferme pe această temă. Analiza unor contexte de descoperire din lumea scordiscă învecinată poate oferi însă unele sugestii de interpretare²⁸ (fig. 2). În necropola de la Belgrad-Karaburma²⁹, 7 morminte au furnizat exemplare ale vaselor în discuție. După departajarea inventarului ceramic și metalic în cele două seturi ale veselei pentru băut și pentru mâncat, se poate remarca faptul că în cinci cazuri *simpula* au fost asociate cu recipiente pentru băut sau pentru depozitat lichide. De asemenea, tot în cinci cazuri mormintele respective au aparținut unor luptători. Prin urmare, se poate presupune că vasele de tip Pescate erau depuse cu predilecție în morminte de războinici și constituiau recipiente pentru băut.

În ceea ce privește mormântul nr. I de la Mala Vrbica — Ajmana³⁰, acesta este singurul care a permis asocierea unui *simpulum* cu artefacte scordisce și dacice. Și în acest caz, recipientul de tip Pescate poate fi încadrat în grupa vaselor care formează serviciul de băut. De asemenea, cel înmormântat este un războinic. Asocierea pumnalului curb (*sica*) cu vârfuri de lance indică faptul că este vorba de un mormânt deosebit față de alte complexe similare scordisce. Asocierea armelor respective permite includerea descoperirii de la Ajmana în grupa Padea-Panaghiurski Koloni³¹. Din punct de vedere istoric, această grupă a fost constituită din scordiscii mici, tribali și daci, care au format alianțe militare în a doua jumătate a secolului II a.Chr. și probabil la începutul secolului I a.Chr.³².

Pe baza acestor observații se poate presupune faptul că și în Dacia preromană *simpula* au constituit artefacte care intrau în categoria veselei utilizate pentru băut. Numărul mic de exemplare descoperit în spațiul dacic ar putea fi explicat prin faptul că în această zonă existau numeroase recipiente din lut³³ și chiar din argint³⁴ care serveau aceluiași scopuri.

O ultimă problemă asupra căreia mă voi opri este cea a provenienței bolurilor de tip Pescate descoperite în Dacia. Ele se concentrează în sud-vestul Transilvaniei, zonă unde au fost descoperite extrem de multe importuri italice din bronz. În privința drumurilor comerciale pe care au fost transportate importurile italice în Dacia, I. Glodariu sesiza faptul că o parte erau debarcate în orașele ilire (Dyrrhachium și Apollonia) de unde ajungeau în valea râului Morava și apoi la Dunăre³⁵. Strabon (VII, 5, 2) descria astfel un alt drum: „Din Aquileia până la Nauportus, trecând dincolo de Odra, sunt 350 de stadii. Căruțele coboară cu mărfurile până la această localitate, care aparține tauriscilor... Pe aproape de Nauportus curge râul Corcoras, care preia apoi mărfurile. Acest râu se varsă în Savus, Savus apoi în Dravus, iar ultimul în Noaros, lângă Segestica. De aici mai departe le transportă Noaros, care, după ce primește apele afluentului său Colapis... se unește cu Danubius la scordisci”³⁶.

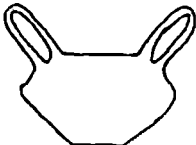
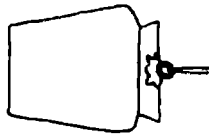
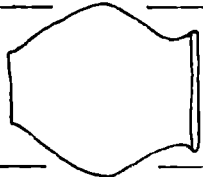
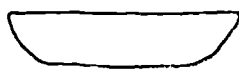
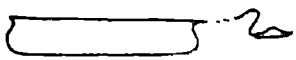
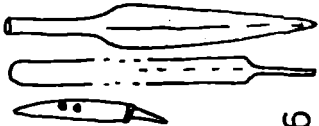
BEOGRAD - KARABURMA								
M 11	M 12	M 92	M 97	M 110	M 137	M 203	ALMANA	M I
								
1	2	3	4.	5	6	7	8	9
				</				

Fig. 2

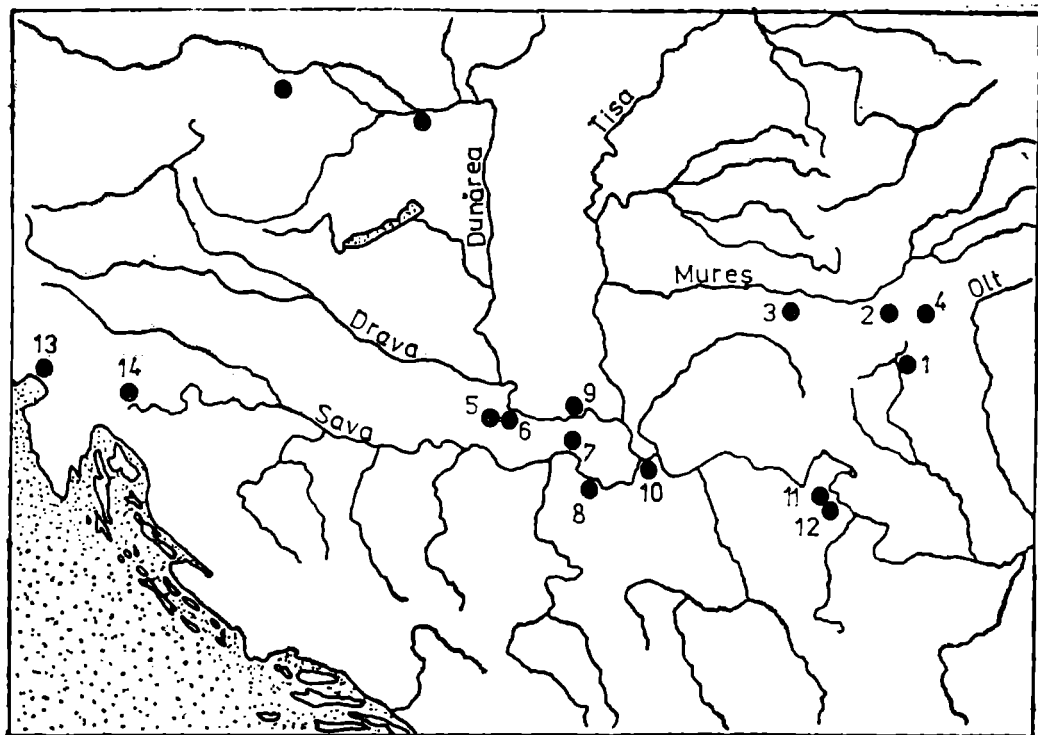

Fig. 3

Simpula cu mânere orizontale au fost descoperite în sud-estul Europei numai în lumea taurică³⁷ (care constituie grupa vestică a descoperirilor Latène din fosta Iugoslavie³⁰ și în cea scordiscă³⁹ (fig. 3). Acest lucru sugerează că exemplarele descoperite în Dacia au pătruns prin aceste zone, pe drumul descris de Strabon. Originea lor trebuie să fi fost campaniană ori nord-italică.

Exemplarele descoperite în Dacia, întregi sau fragmentare, ilustrează relațiile cu lumea romană în secolele I a.Chr.-I d.Chr.

AUREL RUSTOIU

Institutul Român de Tracologie

Filiala Cluj Napoca,

Str. Constantin Daicoviciu Nr 2, Cluj Napoca,
ROMÂNIA

NOTE

¹ Vezi volumul *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*, Actes de la table-ronde C.N.R.S., Lattes, avr. 1990, Publications du C.R.T.G.R., nr. 13, Dijon, 1991, cu toată bibliografia problemei (în continuare *La vaisselle*).

² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 52—64 (în continuare *Relații*); S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolele II î.e.n.—III e.n.)*, Iași, 1981, p. 56—68.

³ I. Glodariu, în *Apulum*, VII—1, 1968, p. 353—367; S. Sanie, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 407—434; C. Beldiman, în *Thraeco-Dacia*, IX, 1988, p. 75—82.

- ⁴ O. Floca, în M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 23–33. Fragmentul de *simpulum* de la Bănița a mai fost prezentat de A. Rustolu, în *Ephemeris Napocensis*, II, 1992, p. 53, fig. 3/2. Piesa se află în Muzeul de istorie din Deva, Inv. 14855. Mulțumesc și pe această cale Adrianei Rusu, directoarea muzeului deven, pentru permisiunea de a o desena.
- ⁵ N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Căfănaș*, București, 1989, p. 70, nr. 7, pl. 23/4.
- ⁶ *Idem*, op. cit., p. 31–32, 85.
- ⁷ Vezi de exemplu A. Radnoti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*, *Diss Pann*, II, 6, Budapest, 1938, p. 68–70; J. Werner, în *Bayerische Vorgeschichts-Blätter*, 20, München, 1954, p. 55, 69–70.
- ⁸ Vezi nota 1.
- ⁹ M. Castoldi, în *La vaisselle*, p. 63–72.
- ¹⁰ *Idem*, op. cit., p. 64–65.
- ¹¹ *Idem*, op. cit., p. 67–68.
- ¹² *Idem*, op. cit., p. 65–67.
- ¹³ N. Lamboglia, în *Revista di Studi Liguri*, XXX, 1964, p. 265–266, fig. 6–7; F. Pallarés Salvador, în *Rivista di Studi Liguri*, XLV, 1979, p. 180–181.
- ¹⁴ A. Radnoti, loc. cit.
- ¹⁵ I. Glodariu, *Relații*, p. 236, nr. 10/33.
- ¹⁶ V. Moga, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 645–649, fig. 1–2.
- ¹⁷ M. Castoldi, op. cit., p. 70, nr. 79.
- ¹⁸ N. Lamboglia, loc. cit.
- ¹⁹ H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien*, Hannover–Leipzig, 1907, p. 18, nota 1, fig. 11/9.
- ²⁰ M. Castoldi, op. cit., cat. 48, fig. 6.
- ²¹ *Idem*, op. cit., cat. 29, fig. 4.
- ²² *Idem*, op. cit., cat. 7, fig. 5.
- ²³ *Idem*, op. cit., cat. 67 a, fig. 8; S. Tassilari, în *La vaisselle*, p. 161; DA, I, 2, s.v. *cyathus*, p. 1677, fig. 2239; R. Menard, C. Sauvageot, *Vie privée des anciens*, III, Paris, f.a., p. 192–193, fig. 238.
- ²⁴ B. Stalio, în *Cahiers de Portes de Fer*, III, Belgrade, 1980, p. 33, nr. 8, fig. 48.
- ²⁵ P. Popovič, în *Germania*, 70, 1992, 1, p. 65.
- ²⁶ DA, IV, 2, s.v. *simpulum*; I, 2, s.v. *cyathus*; V. Moga, loc. cit.; M. Feugere, în *La vaisselle*, p. 61–62.
- ²⁷ J. P. Guillaumet, în *La vaisselle*, p. 193–197.
- ²⁸ Studiul lui Majnarlić-Pandzić, în *Vjesnik-Zagreb*, 6–7, 1972–1973, p. 55 și urm., care publică un mormânt de la Sotin (Zmajevač) n-a putut fi consultat. De asemenea, mormântul nr. 18/1988 de la Mala Vrbica – Konopliste (conținând un *simpulum*, arme, obiecte de podoabă, ceramică), predat spre publicare revistei *Starinar* (1992), nu a văzut lumina tiparului până la data redactării acestui studiu (cf. P. Popovič, op. cit., p. 65, nota 22).
- ²⁹ J. Todorovič, *Praistorijska Karaburma*, Beograd, 1972.
- ³⁰ B. Stalio op. cit., p. 32–33.
- ³¹ V. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 234–237; Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze kultury Latenskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1974, p. 74–138; *Idem*, în *Germania*, 54, 1976, 2, p. 388–394.
- ³² V. Zirra, în *Thrace-Dacie*, I, 1976, p. 178–182. În legătură cu atribuirea mormântului de la Ajmana scordiscilor mici vezi B. Jovanovič, P. Popovič, *Gli Scordisci*, în *I. Celti*, Milano, 1991, p. 346.
- ³³ I. H. Crișan, *Ceramica daco-geică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; I. Glodariu, în *StDacie*, Cluj Napoca, 1981, p. 146–165.
- ³⁴ K. Horedt, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 143–144; I. Glodariu, în *Sargetia*, 11–12, 1974–1975, p. 19–34.
- ³⁵ *Idem*, *Relații*, p. 112–114; *idem*, în *Thracia*, III, 1974, p. 175–176.
- ³⁶ Ed. Felicia Vanț-Ștef.
- ³⁷ M. Guštin, *Posoje in der jüngeren Eisenzeit*, Catalogi et monographiae, 27, Ljubljana, 1991, p. 71. Pentru probleme istorice vezi și P. Petru, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 6, Berlin – New York, 1977, p. 473–499.
- ³⁸ M. Guštin, în *JRGZM*, 31, 1984, p. 305–363.
- ³⁹ P. Popovič, op. cit., p. 65–66.

Zusammenfassung

Der Aufsatz stellt die Bruchstücke zweier bronzenener Schöpfer von Pescate-Typ dar, die infolge der Ausgrabungen in den dakischen Burgen von Banița⁴ (Abb. 1/1) und Tilișca⁵⁻⁶ (Abb. 1/2) entdeckt wurden.

Das Stück von Banița gehört zum Typ B, so wie sie M. Castoldi aufgestellt hat⁹. Es ist mit einem Vogelkopf verziert worden. Ähnlich geschmückte Exemplare wurden noch in Spargi¹⁸, Ornavasse¹⁹, Casatenuovc²⁰, Sevilla²¹, in Deutschland²² und Pompei²³ entdeckt. Datierung: I. Jh. v. Chr. — Anfang des I. Jh. n. Chr.

Das Bruchstück von Tilișca könnte zum Typ A-Castaldi gehören. Es ähnelt aber mit den Schöpfern, die in der Skordiskerwelt entdeckt wurden²⁴⁻²⁸. Diese haben einen Griff, der aus drei flachen Elementen besteht. Deshalb könnten sie in eine eigene Variante des Typs A eingegliedert werden. Datierung: I. Jh. v. Chr.

In Dakien wurden Schöpfer von Pescate-Typ auch noch in Costești¹⁵ und Rădulești¹⁶ entdeckt.

Nach Dakien kamen die Schöpfer vom Pescate-Typ durch Einfuhr aus Italien, durch das Skordiskergebiet^{27,29} (Abb. 3), auf dem Weg, der von Aquileia ausging und auf der Sava und Drava zur Donau gelangte³⁵ (s. Strabe VII, 5, 2).

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL NUMISMATIC AL BANATULUI

Epoca Latène, secolul IV în. d. Chr. — 106

LĂMURIRI

Aceste contribuții la repertoriul numismatic al Banatului alcătuiesc o parte a repertoriului arheologic general al ținutului din care am publicat unele capitole. Ele constituie, totodată, una din anexele tezei mele de doctorat, *Epoca Latène în Banat*. Elaborarea contribuțiilor de față, începută în 1966, a fost concepută nu atât ca o sinteză destinată numismatului de profesie, cât, mai degrabă, ca una utilă arheologului și istoricului dornic să înțeleagă fenomenele istorice, economice, sociale, militare și politice ce s-au petrecut în sud-vestul Daciei între secolele IV în.d.Chr. și I d.Chr.

Am cuprins totalitatea descoperirilor monetare pe care le cunosc din ținutul Banatului mărginit, la nord, de cursul Mureșului, la est, de ultimul tronson al Carpaților Meridionali, la sud, de Dunăre și la vest, de cursul inferior al Tisei, careu geografic congruent, împărțit, în secolul nostru, de frontierele României, Iugoslaviei și Ungariei.

Includerea în repertoriu a monedelor emise de Traian a fost necesară deoarece, adesea, ele sunt omise atât de cei care se ocupă de istoria Daciei preromane, cât și de cei care studiază istoria provinciei Dacia.

Am evitat, ca și în alte rânduri, organizarea materialului informativ în tiparul labil și adesea absurd, din punct de vedere etnoistoric, al diferitelor forme administrative de organizare teritorială (comune, plase, raioane etc.), socotind satul unitatea teritorială de referință. Ordinea prezentării este cea alfabetică.

Numirile actuale ale localităților sunt, pentru România, cele din ultimul indicator publicat (I. IORDAN, P. GĂȘTESCU, D. I. OANCEA, 1974). Am introdus în repertoriu vechile denumiri ale unor localități, alături de cele actuale, numai în măsura în care a fost necesar. Din păcate, în câteva cazuri (puține) nu am izbutit să stabilesc corespondențele actuale ale unor denumiri mai vechi. Sper totuși să fi înlăturat unele confuzii supărătoare din bibliografia mai veche. La localitățile din România am indicat comuna și județul, așa cum erau ele arondate în 1974. Toate localitățile la care, între paranteze, se indică Iugoslavia, se află în Banatul Iugoslav.

Descoperirile din fiecare localitate sunt ordonate, pe cât posibil, după criteriul cronologic al datei emiterii monedelor. În cazul monedelor dacice am folosit în special tipologia și cronologia propuse de C. Preda, în monografia sa bine cunoscută (C. PREDA, 1973), fără ca acestea să corespundă întotdeauna cu propria mea opinie. Cronologia altor monede — mai ales denari republicani și imperiali romani — aparține autorilor citați la referințele bibliografice ale fiecărei descoperiri.

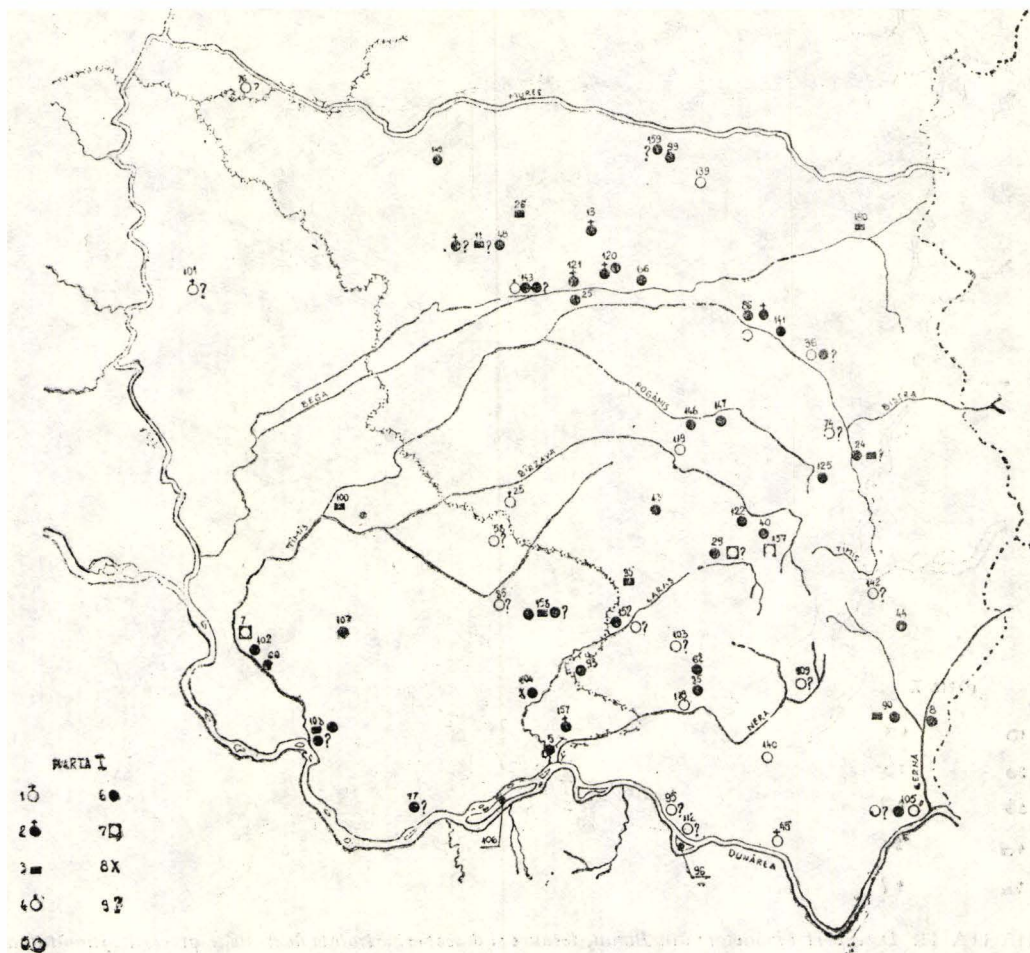
riri. Un număr redus de monede nu sunt determinate, demers câteodată dificil datorită descrierilor sumare. Ele își așteaptă specialistul în numismatică.

Întocmirea acestui repertoriu nu ar fi fost posibilă în absența unor repertorii mai vechi elaborate de C. Moisil, Ö. Gohl, K. Pink, M. Roska, B. Mitrea, J. Winkler, C. Preda, E. Chirilă, I. Glodariu ș.a. pentru diferite categorii și tipuri de monede descoperite în Dacia, ca și a celor elaborate pentru Banat, de B. Milleker între 1897 și 1906 și I. Berkeszi în 1907. Lor li se adaugă lucrări mai noi al lui L. Mărghitan, N. Gudea — I. Moțu și, nu în ultimul rând, ale Danei Bălănescu.

O situație deosebită este cea a caietului mss. întocmit de colecționarul amator T. Nussbaum pe care mi l-a semnalat doamna Eva Cordoș și care se află la Biblioteca Institutului de Arheologie din Cluj. Așa cum am mai afirmat (F. MEDELET 1991), consemnările lui Nussbaum trebuie privite cu rezerve, dar, în același timp, nu pot fi ignorate. Statutul său de colecționar i-a permis accesul la o serie de colecții particulare, „discrete“ (Somogy, Grossmann, Winkler, Lamparter) constituite începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și — mai ales — până la jumătatea secolului XX, la care specialiștii din muzee și institute nu au avut acces. Dacă ținem seama de faptul că o bună parte a informațiilor numismatice din secolele XIX-lea se datorează colecționarilor amatori, informațiile lui Nussbaum, cu unele excepții, pot fi demne de crezare. Cât privește excepțiile, ele sunt expresii ale unor înclinații histrionice sau ale dorinței de înavușire a unor colecționari și sunt ușor de depistat pentru specialist, fiind vorba, de regulă, de exemplare rare, „de colecție“ ciudate sau unice în România. Astfel de piese sunt puțin numeroase între cele consemnate de Nussbaum.

Bibliografia utilizată nu este exhaustivă, așa după cum lectorul avizat va constata cu ușurință. O seamă de lucrări nefiindu-mi accesibile, nu le-am putut cita. Absența unei biblioteci specializate la Timișoara, cu excepția celei de la Muzeul Banatului, aflată din păcate de 11 ani într-o interminabilă reorganizare, întreruperea, timp de ani de zile, a abonamentelor la publicațiile de specialitate românești uzuale și la cele străine, resimțită mult mai acut la Timișoara decât la București, Cluj sau Iași sunt — din păcate — reflectate în „petele albe“ bibliografice.

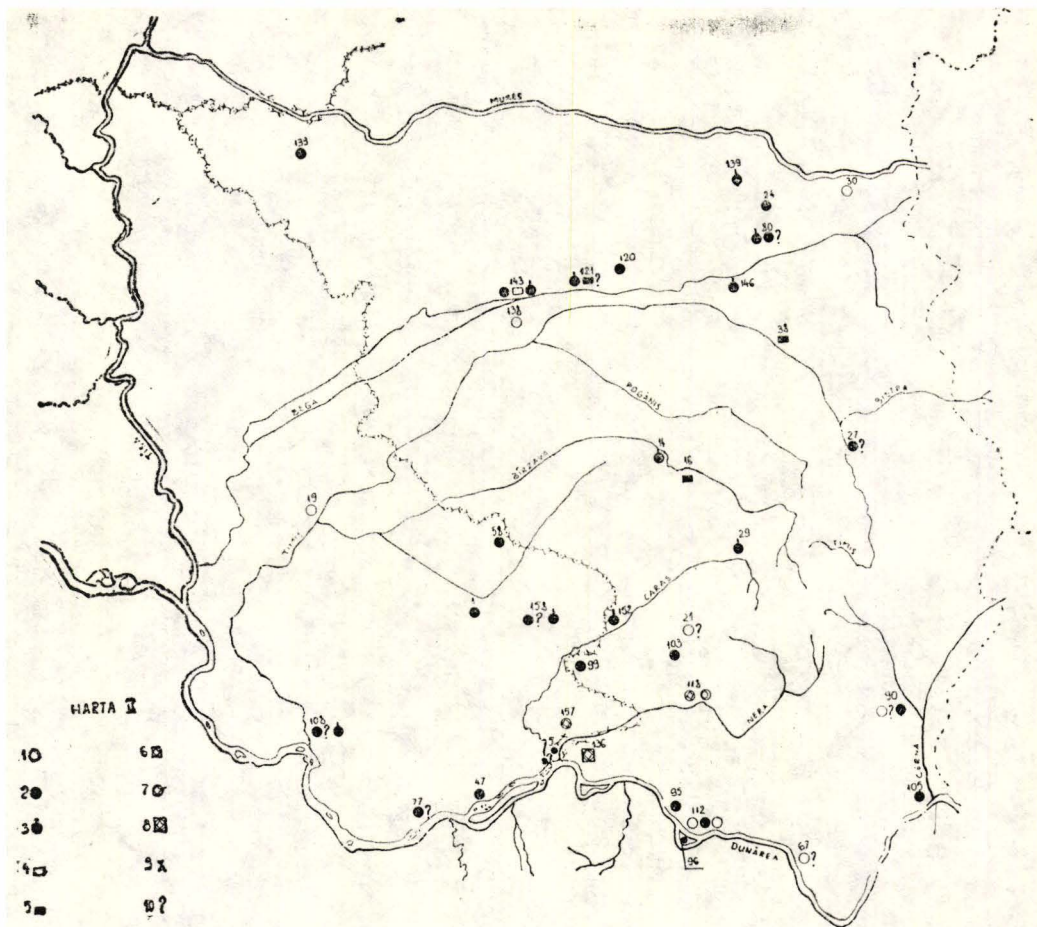
O altă categorie de informații provin din monografiile locale, din arhiva Muzeului Banatului în care se află Chestionarul Muzeului Bănățean și „Monografia Banatului“ a lui Ion Ilieșiu, din registrele de inventar ale aceluiași muzeu pe care am putut să le consult între 1976 și 1980. Din nefericire, după 1980, accesul la depozitul numismatic al muzeului nu mi-a fost permis din dispoziția directorului de atunci. Formalitățile de prelucrare a gestiunii acestuia, încă neîncheiate, nu-mi permit nici în prezent verificarea unor informații. Se cuvine să semnaliez însă faptul că în anii 1918—1919, un număr important de piese valoroase ale colecției Muzeului Banatului au dispărut, fiind transportate la Budapesta și Belgrad, că preluarea gestiunii muzeului de la custodele său. I. Berkeszi, s-a făcut în 1921, fără semnătura acestuia, după ce depozitele fuseseră inundate, că G. Postelnicu a amestecat în deceniul al III-lea monedele, „ordonându-le“ după dimensiuni (?), că evacuarea muzeului în timpul celui de-al doilea război mondial și venirea trupelor sovietice la Timișoara au produs alte prejudicii colecției și că, în sfârșit, reinventarierea acesteia, făcută de M. Anochi și O. Radu, între 1954 și 1956, a fost cantitativă, datorită lipsei de pricepere în domeniu a celor două muzeografe care aveau altă specialitate.

HARTA I. Descoperiri monetare din Banat în secolele III—II î.d.Chr.

- 1 = Stateri emiși de Filip al II-lea sau Alexandru cel Mare, descoperiți în tezaure
- 2 = Stateri emiși de Filip al II-lea sau Alexandru cel Mare, descoperiți izolat
- 3 = TH emise de Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Lisimah, descoperite izolat
- 4 = Diferite monede grecești descoperite în tezaure
- 5 = THD descoperite în tezaure
- 6 = THD descoperite izolat
- 7 = Tezaure combinate: TH + THD
- 8 = Săpături arheologice în care s-au făcut descoperiri monetare
- 9 = Descoperire nesigură

Fondul numismatic al colecției Muzeului Banatului l-a constituit donația testamentară de la sfârșitul secolului trecut a umanistului și omului de cultură Sigismund Ormos. Inevitabil, la înregistrarea colecției custozii din acea epocă au unele scăpări. Cu toate neajunsurile menționate, din cele peste 200 de colecții arheologice și numismatice particulare care au existat în ultimii 150 de ani în Banat, singurele care s-au păstrat au fost cele adăpostite de Muzeul Banatului, ajunse în depozitele sale prin donații sau achiziții, situație care nu este lipsită de semnificație.

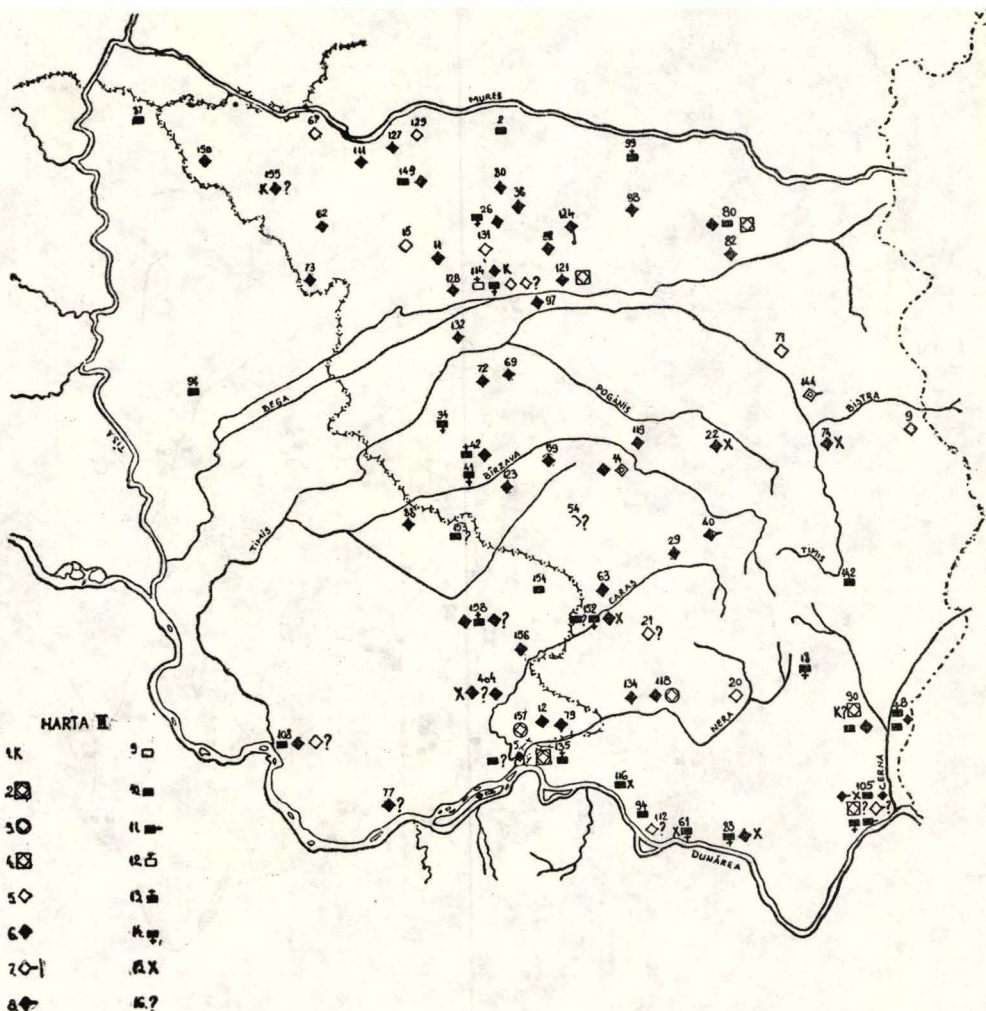

HARTA II. Descoperiri monetare din Banat, tezaure și descoperiri izolate de monede grecești, jumătatea secolului II în.d. Chr — secolul I în.d. Chr.

- 1 = DH emise de Apollonia și Dyrrachium, descoperite în tezaure
- 2 = DH emise de Apollonia și Dyrrachium, descoperite izolat
- 3 = Alte monede: oboli, didrahme, DH originale și imitate
- 4 = TH emise de Thasos sau imitații ale acestora, descoperite în tezaure
- 5 = TH emise de Thasos sau imitații ale acestora, descoperite izolat
- 6 = Tezaure combinate: TH thasiene + DRR
- 7 = Tezaure combinate: DH emise de Apollonia și Dyrrachium + DRR
- 8 = Tezaure combinate: DH emise de Apollonia și Dyrrachium + TH thasiene + DRR
- 9 = Săpături arheologice în care s-au făcut descoperiri monetare
- 10 = Descoperire nesigură

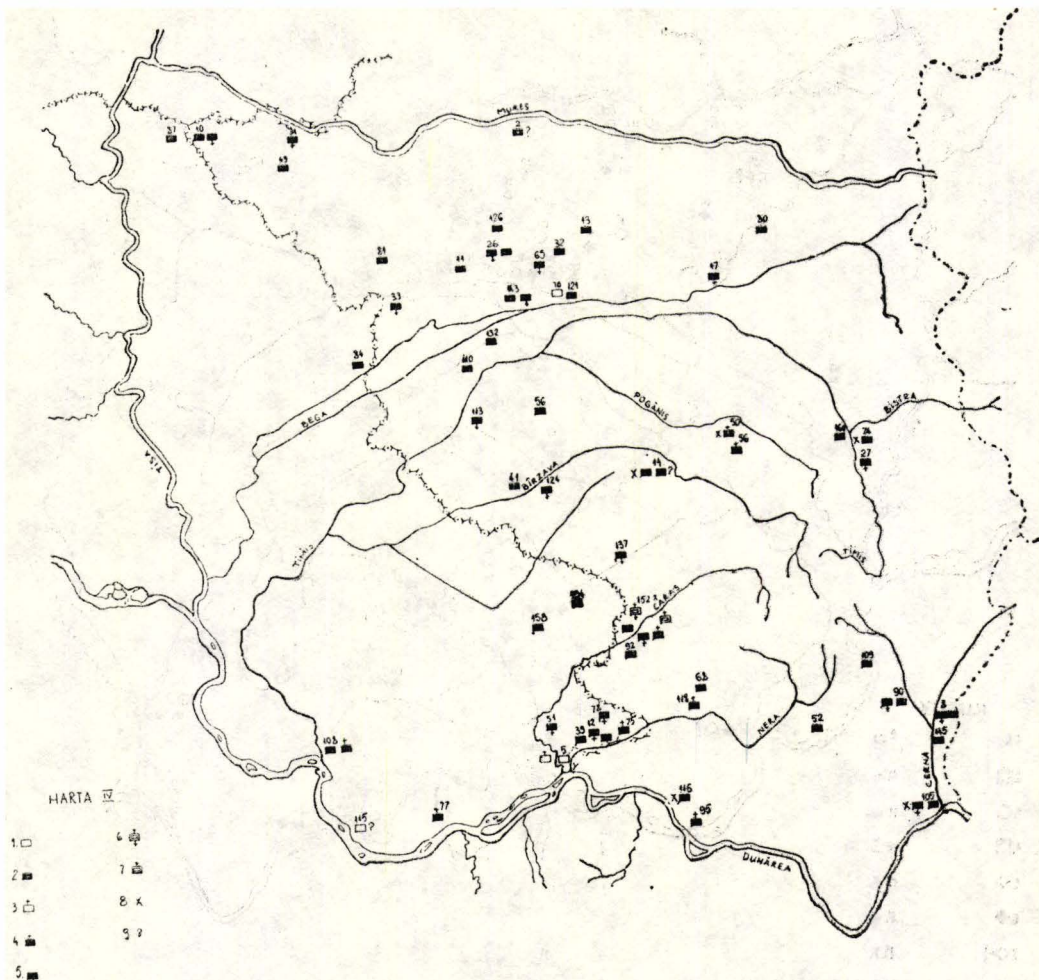
E firesc ca în muzeele din Arad, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Reșița, în unele colecții școlare sau bisericești, precum și în colecții private să se afle monede la care nu am avut acces. Cândva, poate, vor fi puse și ele în circuitul științific normal.

Pe hărțile ce însoțesc acest repertoriu nu a fost posibilă reprezentarea grafică a multitudinii descoperirilor de monede izolate din unele localități. Includerea tetradrahmelor thasiene pe harta II, alături de monede cu un nominal mai mic, a ținut seama de considerente cronologice, dar și de numărul lor extrem de redus din Banat. Tabelele statistice complementare hărților completează informațiile pe

HARTA III. Descoperiri monetare în Banat: DRR și DIR până la Claudius

- 1 = Monede Koson
- 2 = Tezaure combinate: THD + DH de Apollonia și Dyrrachium + DRR
- 3 = Tezaure combinate: DH de Apollonia și Dyrrachium + DRR
- 4 = Tezaure combinate: TH thaslene + DRR + DIR
- 5 = DRR descoperiți în tezaure
- 6 = DRR descoperiți izolat
- 7 = Imitații locale de DRR descoperiți în tezaure
- 8 = Imitații locale de DRR descoperiți izolat
- 9 = Denari romani emiși de Iulius Caesar, Cn. Pompeius, Marcus Antonius, Augustus, Tiberius, Caligula și Claudius, descoperiți în tezaure
- 10 = Denari romani emiși de Iulius Caesar, Cn. Pompeius, Marcus Antonius, Augustus, Tiberius, Caligula și Claudius, descoperiți izolat
- 11 = Imitații locale de DIR descoperiți izolat
- 12 = Aureuși descoperiți în tezaure
- 13 = Aureuși descoperiți izolat
- 14 = Monede romane din bronz
- 15 = Săpături arheologice în care s-au făcut descoperiri monetare
- 16 = Descoperire nesigură

HARTA IV. Descoperiri monetare din Banat: monede imperiale romane de la Nero până la Traian

- 1 = DIR descoperiți în tezaure
- 2 = DIR descoperiți izolat
- 3 = Aureuși descoperiți în tezaure
- 4 = Aureuși descoperiți izolat
- 5 = Monede imperiale din bronz
- 6 = Tezaur combinat: aureuși + DIR + monede din bronz
- 7 = Tezaur combinat: aureuși + DIR
- 8 = Săpături arheologice în care s-au făcut descoperiri monetare
- 9 = Descoperire nesigură

care acestea le oferă. Întocmirea hărților și a tabelelor statistice nu ar fi fost posibilă fără munca domnilor Adrian Mișcovici, grafician și Valentin Cedică, student al Facultății de istorie. Le mulțumesc amândurora. Sunt de asemenea recunoscător tuturor celor ce mi-au pus la dispoziție informații utile pentru redactarea contribuțiilor de față și, mai cu seamă, profesorului Marius Moga care m-a încurajat și m-a îndrumat în primii mei ani de muncă la acest repertoriu.

PRESCURTĂRI UZUALE

G	= greutate
D	= diametru
a	= anul, anii
f.ii.	= fără ilustrație
DH	= drahmă
TH	= tetradrahmă
THD	= imitație locală după tetradrahmă, monedă dacică
DRR	= denar republican roman
DIR	= denar imperial roman
(?)	= nesigur, după părerea mea

DENUMIRI PRESCURTATE DE MUZEE, INSTITUȚII, ARHIVE ȘI INVENTARE

AMBT	= Arhiva Muzeului Banatului, Timișoara
ASFFB	= Arheološki Seminar Filozofski Fakultet, Belgrad
IMB	= Inventarul Muzeului Banatului, Timișoara
IMBN, I—II, IV	= Inventarul numismatic al Muzeului Banatului, Timișoara, I—II, 1872—1919; IV; 1926—1990
KHMW	= Kunsthistorisches Museum, Wien
M.B.T.	= Muzeul Banatului, Timișoara
M. FMS	= Á. Morá Ferenc Muzeum, Szeged
MJR, MIJR	= Muzeul județean de istorie, Reșița
MITC	= Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj
MNMB	= Magyar Népmzeti Muzeum, Budapesta

1. *Alibunar* (Iugoslavia). În jurul localității au fost descoperite, întâmplător și sporadic, DH. emise de orașele Apollonia și Dyrrachium (F. MILLEKER 1891, 2; I. BERKESZI, 1907, 2—3, 8; Ö. GOHL, 1922—1923, 7, 11; B. MITREA, 1945, 86, nr. 22; P. POPOVIĆ 1987, 154, nr. 102).

2. *Aradu Nou* (mun. Arad, jud. Arad). La săparea terasamentului căii ferate Arad—Timișoara este amintită și descoperirea unor monede imperiale romane din perioada Augustus—Domitian. Nesigur. (D. TUDOR, 1968/a, 58).

„*Banat, 1804*“. Datele despre un tezaur monetar de THH și THD, descoperit în Banat, în 1804, fără alte precizări (J. BERGMANN, *Sb. Ak. Wien*, XXVIII, 1858, 552; J. WINKLER, 1955, nr. 27, apud C. PREDA, 1956, 277, n. 6), compus din peste 300 TH emise de Filip II și Alexandru Macedon și din THD, se referă la tezaurul „*Banat, 1807*“.

3. „*Banat, 1807*“. Tezaur monetar descoperit în Banat, fără alte precizări, în anul 1807 (I. G. SEIDL, 1840—1845, 23; *idem*, 1845—1846, 20; K. PINK, 1939, 41—42, 121—122, 134, nr. 17; J. WINKLER, 1968/b, 39), compus, inițial, din peste 100 de piese (J. WINKLER, 1968/b, 40, n. 130). Dintre acestea, în cabinetul numismatic vienez de la KHMW se păstrează 38 (K. PINK, 1939, 41—42) sau 39 (K. PINK, 1939, 134, nr. 17) de exemplare dintre care unul a dispărut (K. PINK, 1939, 44, 100, pl. XXIII, fig. 454, G: 12,42 g). Aceluiași tezaur pare să-i aparțină încă o piesă, asemănătoare celei de la KHMW cu numărul 37 (DESSE-WFFY, 1241; K. PINK, 1939, 47, 134, nr. 17, G: 13,72 g). De o deosebită importanță pentru stabilirea coordonatelor cronologice și tipologice ale monetăriei locale de tip Filip II (C. GOOSS, 1877/a, 77; I. BERKESZI, 1907, 2, 10; J. WINKLER 1968/b, 36—40; *idem*, 1970, 94; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 196; C. PREDA, 1973, 55 sqq.; J. WINKLER, 1975, 104; L. MĂRGHITAN, 1979, 115, n. 174), reluarea compoziției sale, așa cum a fost publicată (K. PINK, 1939, 41—44), este absolut necesară deoarece într-o lucrare mai recentă, extrem de valoroasă, piesele tezaurului sunt diseminate în diferite tipuri, menționându-se doar locul de descoperire — „*Banat*“, fără a se consemna apartenența lor la un tezaur, creindu-se impresia nedorită că ne aflăm în fața unor descoperiri izolate (C. PREDA, 1973, passim, pl. VI, 1—10, pl. VII, 4—7, 9). Menționez că în compoziția tezaurului se află și o TH emisă de Filip II (K. PINK, 1939, 42, nr. 1, G: 15,15 g), omisă de unii (V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 196), sau socotită — arbitrar — îndoielnică (C. PREDA, 1973, 56—57). Lista pieselor din acest tezaur, în ordinea publicării lor de către K. Pink, este următoarea:

2) THD, G: 14,05 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 2, 48, pl. II, fig. 38 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 12);

- 3) THD, G: 13,09 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 3, pl. II, fig. 39 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 8);
- 4) THD, G: 14,38 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 4, f.il.);
- 5) THD, G: 14,02 g (*ibidem*, nr. 5, f.il.);
- 6) THD, G: 13,89 g (*ibidem*, nr. 6, f.il.);
- 7) THD, G: 13,8 g (*ibidem*, nr. 7, f.il.);
- 8) THD, G: 13,65 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 8, pl. II, fig. 40 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 34).

Acest grup de piese este socotit de K. Pink (K. PINK, 1939, 121–122) drept seria cea mai veche de emisiuni locale de tip Banat din care derivă, nemijlocit, grupa următoare;

- 9) THD, G: 13,5 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 9, pl. II, fig. 41 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 35);
- 10) THD, G: 13,71 g (K. PINK, 1939, 42, pl. II, fig. 42).
- 11) THD, G: 13,92 g (*ibidem*, pl. III, fig. 43);
- 12) THD, G: 13,53 g (*ibidem*, pl. III, fig. 44);
- 13) THD, G: 13,8 g (*ibidem*, f.il.);
- 14) THD, G: 13,66 g (*ibidem*, f.il.);

Acesta este cel de-al doilea grup de piese stabilit de Pink.

- 15) THD, G: 13,79 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 15, 46, 57, pl. III, fig. 61 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 54 = C. PREDA, 1973, tipul *călăreț cu pasăre sub cal*);

- 16) THD, G: 13,54 g (K. PINK, 1939, 42, nr. 16, 46, pl. III, fig. 64 = C. PREDA, 1973, 66–67, tipul *Agriș*);

- 17) THD, G: 13,45 g (K. PINK, 1939, 43, nr. 17) sau 13, 44 g (K. PINK, 1939, 47, pl. IV, fig. 68 = C. PREDA, 1973, 89, n. 274, tipul *cu cifre romane*, grupa B, *cu cap uman fără barbă-Apollo*);

- 18) THD, G: 13,67 g (K. PINK, 1939, 43, 47, pl. IV, fig. 73 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 14 = C. PREDA, 1973, 82–83, tipul *Tulghieș–Mireșu Mare cu arc*);

- 19) THD, G: 13,50 g (K. PINK, 1939, 43, 47, f.il. = C. PREDA, 1973, 82–83, același tip cu precedentă);

- 20) THD, G: 13,65 g (K. PINK, 1939, 43, 48, pl. IV, fig. 47, = C. PREDA, 1973, 175, probabil tipul *Jibea*);

- 21) THD, G: 13,57 g (K. PINK, 1939, 43, 48, pl. IV, fig. 75 = C. PREDA, 1973, 172; *idem*, 70, confundă piesa de la K. PINK, 1939, fig. 75 cu o alta pe care Pink o menționează cu G: 13,59 g, v. *m. jos*, nr. 22);

- 22) THD, G: 13,58 g (K. PINK, 1939, 43) sau 13, 59 g (K. PINK, 1939, 48, f.il. = C. PREDA, 1973, 70, unde consideră, eronat, că aceasta este piesa ilustrată de K. Pink la fig. 75, v. *supra*, citând-o cu greutatea de 13,59 g);

- 23) THD, G: 13,88 g (K. PINK, 1939, 43, 48, pl. IV, fig. 79 = C. PREDA, 1973, 70);

- 24) THD, G: 14,21 g (K. PINK, 1939, 43, 48, f. il. = C. PREDA, 1973, 69–70, tipul *cu câine sub cal*);

- 25) THD, G: 13,85 g (K. PINK, 1939, 43, 48, pl. IV, fig. 82 = C. PREDA, 1973, 69–70, n. 181, tipul *cu câine sub cal*);

- 26) THD, G: 13,64 g (K. PINK, 1939, 43, pl. IV, fig. 83 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 39);

- 27) THD, G: 14,31 g (K. PINK, 1939, 43, 50, pl. V, fig. 89 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 40 = C. PREDA, 1973, 166–167, n. 552, tipul *cu cap sub cal*);

- 28) THD, G: 13,07 g (K. PINK, 1939, 43, f. il. = C. PREDA, 1973, 166–167, tipul *cu cap sub cal*);

29) THD, G: 14,87 g (K. PINK, 1939, 43, 52, pl. VI, fig. 113; C. PREDA, 1973, 327, *tipul combinat Alexandru cel Mare — Filip II*, menționând numai două din cele trei piese din tezaur);

30) THD, G: 13,74 g (K. PINK, 1939, 43, 52, pl. VI, fig. 114 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 52 = C. PREDA, 1973, 327, același tip cu precedentă);

31) THD, G: 14,27 g (K. PINK, 1939, 44, 52, pl. VI, fig. 115 = J. WINKLER, 1968/b, fig. 51 = C. PREDA, 1973, 327, același tip cu precedentele);

32) THD, G: 13,32 g (K. PINK, 1939, 44, 70, pl. XII, fig. 237);

33) THD, G: 13,68 g (K. PINK, 1939, 44, 49, 96, pl. IV, fig. 85 = C. PREDA, 1973, 69—70, *tipul cu câine sub cal*);

34) THD, G: 13,67 g (K. PINK, 1939, 44, 84, pl. XVIII, fig. 336 = C. PREDA, 1973, 72, n. 190, *tipul călăreț cu pasăre*);

35) THD, G: 13,84 g (K. PINK, 1939, 44, 99, pl. XXIII, fig. 442);

36) THD, G: 13,74 g (K. PINK, 1939, 44, 99, f. il.);

37) THD, G: 13,58 g (K. PINK, 1939, 44, 99, pl. XXIII, fig. 446);

38) THD, G: 12,42 g (K. PINK, 1939, 44, 100, pl. XXIII, fig. 454 se menționează că a fost schimbată, = J. WINKLER, 1968/b, 42, fig. 42).

Alte două piese aparțin, foarte probabil, aceluiași tezaur:

a) THD, achiziționată ulterior (K. PINK, 1939, 134, nr. 17).

b) THD, G: 13,72 g (DESSEWFFY, 1241; K. PINK, 1939, 47, 134, nr. 17; B. MITREA, 1945, 30, nr. 25; C. PREDA, 1973, 66—67, *tipul Agriș*).

Tezaurul a fost datat exagerat de târziu, după 150 în.d.Chr. (K. PINK, 1939, 121—126), în jurul lui 300 în.d.Chr. (V. MIHĂILESCU — BĂRLIBA, 1971, 196) sau în a doua jumătate a secolului al III-lea în.d.Chr. (J. WINKLER, 1968/b; C. PREDA, 1973, 59). Datarea sa, începând cu prima jumătate a secolului al III-lea în.d.Chr., ar putea fi mai aproape de adevăr. Dacă unele monede din tezaur indică puternicele legături ale Banatului cu sudul scordisc și cu câmpia panonică din dreapta Dunării (Dunántúl), locuită de asemenea de către celți (K. PINK, 1939, 41, 43, nr. 35—37; J. WINKLER, 1968/b, 40), cele socotite emisiuni locale, de tip *Banat*, treisprezece la număr, (K. PINK, 1939, 41, 42—44, nr. 2—14; C. PREDA, 1973, 55—56; greșit la J. WINKLER, 1968/b, 40: 17 ex.), sunt atribuite tribului *Saldenses*, celtic ori puternic celtizat (K. PINK, 1939, 42, 128) sau unui trib geto-dac influențat de celți (C. PREDA, 1973, 59).

Gruparea descoperirilor monetare de tip *Banat* în sudul acestui ținut i-a determinat pe unii cercetători să amplaseze aici centrul lor de emisiune (K. PINK, 1939, 42, 120; C. PREDA, 1973, 57—58).

4. *Banat — alte descoperiri*. A. La M.B.T. se află „șase THD bune din primele două scrii” monetare de tip *Banat*. „Au pe revers călărețul olimpic, legenda completă sau numai urme, precum și sigle și simboluri printre care se remarcă, mai frecvent, făclia” (IMBN, 111, 147, 187; C. PREDA 1973, 40). Piese se datează spre jumătatea secolului al III-lea în.d.Chr. (C. PREDA, 1973, 29—31, 33—34, 38).

B. La M.B.T. se află o THD, fără loc de descoperire; cu D: 22—25 mm, de tip *Adâncata — Mănăstirea*, seria IV, varianta 12 ce se datează spre jumătatea secolului al II-lea în.d.Chr. și în primele două-trei decenii ale celei de-a doua jumătăți a acestui secol (IMBN 291; C. PREDA, 1973, 200, 210). Foarte probabil din Banat.

C. La M.B.T., 2 THD, imitații de tip *Alexandru cel Mare — Filip III Ari-deul* care se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea în.d.Chr. (IMBN, 187, 291; C. PREDA, 1973, 340). Foarte probabil din Banat.

D. La M.B.T., o THD, de tip *Aninoasa* -- *Dobrești*, ce datează din a doua jumătate a secolului al II-lea î.n.d.Chr. sau începutul celui următor (IMBN, 99; C. PREDA, 1973, 284). Foarte probabil din Banat.

Nu este exclus ca între aceste piese fără loc de descoperire aflate la M.B.T. să fie cuprinse cele 9 THD achiziționate în 1943 de către M.B.T. ca provenind din împrejurimile Lugojului (v. *infra*, Lugoj, s.v.).

E. Se menționează mai multe TH emise de Thasos, originale sau imitații I. BERKESZI, 1907, 2; Ö. GOHL, 1922—1923, 8; B. MITREA, 1945, 66, nr. 3; I. GLODARIU, 1974, 266, XXXI, nr. 153; 268, XXXI, nr. 205).

F. Fără precizări, DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium, poate imitații (B. MITREA, 1945, 86, nr. 16—17).

G. În 1865, cu prilejul lucrărilor feroviare, s-au descoperit, pe traseu, mai mulți DRR care, ulterior, au ajuns la M.B.T.

H. Cu prilejul îndiguirilor din fostul județ Timiș, în accepția geografico-administrativă a începutului de secol, când acesta se întindea pe o fâșie, de la Mureș până la Dunăre, au fost găsiți, în 1905, izolat, mai mulți DRR dintre care 7 au fost achiziționați de M.B.T. în 1906 (IMBN II, 515/1906). Redau legenda pieselor așa cum a fost notată în registru de către Berkeszi: a) Q. CASSIUS; b) V. ACILIVS III VIR VAL CT; c) ORBI...; d) PAVLVS — IVLIVS. F. FIDVS — CONCORDIA; e) SILVANI — ROMA; f) M. HERRENNI — PIETAS; g) P. CLODIVS MF. Pieseile nu au putut fi depistate în depozitul M.B.T.).

I. În 1977, Eduard Klein a donat la M.B.T. doi DRR descoperiți în Banat, fără alte precizări (IMBN 392—393).

J. Ștanța reversului unui DRR din secolul I î.e.n. se află în depozitul M.B.T., fiind descoperită în Banat (O. Dogariu, E. Fundurcanu, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Banatului, Timișoara, martie 1981).

K. Cu prilejul acelorasi îndiguri din fostul județ Timiș (v. *supra*), în 1905 au fost găsite, în diferite puncte, izolat, mai multe monede imperiale romane din argint dintre care: 1 ex. Vittelius, 4 ex. Vespasian, 1 ex. Domitian (IMBN II, 516/1906).

L. Este semnalată o monedă de bronz de la Vespasian (I. GLODARIU, 1974, 297, nr. 361; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, nr. 102 A.).

M. Din Banat, fără alte precizări, mai este semnalat un DIR emis de Domitian (B. MITREA, 1945, 103, nr. 2; I. GLODARIU, 1974, 297, nr. 361; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, nr. 102 B.).

N. Din Banat este semnalată o monedă de aur ΚΟΣΩΝ, fără loc de descoperire (I. BERKESZI, 1905, 109).

5. *Banetska Palanka* (Iugoslavia) A. În repetate rânduri, întâmplător și izolat, s-au descoperit monede grecești, „barbare“ și romane (L. BÖHM, 1877; B. MILLEKER, 1897, 34; I. BERKESZI, 1907, 31—32; M. ROSKA, 1942, 294, nr. 16).

B. De aici este semnalată descoperirea unor THD, imitații de tip Filip II (B. MILLEKER, 1900, 34; I. BERKESZI, 1907, 2).

C. „Un mic obol din bronz — imitație barbară“ — descoperit în localitate; a intrat în colecția S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 32).

D. În repetate rânduri, în localitate s-au descoperit DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium (I. BERKESZI, 1907, 2, 32; Ö. GOHL, 1922—1923, 8; B. MITREA, 1945, 86, nr. 28; P. POPOVIĆ, 1987, 154, nr. 105).

E. Din împrejurimile localității este semnalat un DRR; Av.: AQVILLIA VIRTVS III VIR; bustul zeiței Virtus spre dr. cu coif pe cap; Rv.: M. AQVILL MAN F MAN N SICIL.; consulul Man. Aquillius cu scutul în stânga, ridică de la pământ o femeie — personificarea Siciliei.

F. Din hotarul localității este semnalat un denar emis de Marcus Antonius pentru legiuni; Av.: ANT AVG III VIR RPC — Galera; Rv.: LEG III.

G. Un aureus emis de Titus, descoperit în 1872, a ajuns în colecția S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 32).

H. Tot de aici, în colecția S. Ormos au intrat mai mulți DIR emiși de Claudius, Nero, Vespasian, Titus, Nerva și Traian.

I. Tezaurul descoperit în 1896, compus din aureuși și DIR emiși între anii 14—138 d.Chr., nu face obiectul repertoriului de față (I. BERKESZI, 1907, 31—32; B. MILLEKER, 1899, 56).

6. *Banatski Brestovac* (Iugoslavia) În 1865 s-a descoperit un tezaur conținând un număr neprecizat de DRR dintre care două exemplare (fam. Antonia) au intrat în colecția S. Ormos (B. MILLEKER, 1899, 16; I. BERKESZI, 1907, 3; M. ROSKA, 1942, 292, nr. 75).

Bara, vezi Făget — Balinț (zona)

7. *Baranda* (Iugoslavia) Tezaur „celto-bastarnic” descoperit întâmplător în 1963. Din el, Muzeul din Novi Sad a achiziționat 1 TH și 13 THID. Una dintre cele 14 piese aparține emisiunilor postume Filip II, fiind bătută la Amphipolis între 323/322—316/315 în.d.Chr. (G. Le RIDIER, 1977, 399). O alta (G: 15,21 g) aparține primelor imitații după tetradrahmele lui Filip II (C. PREDA, 1973, 29 sqq). Celelalte 12 piese aparțin tipului *Illi — Vovriesti* cu greutatea cuprinsă între 14,00 și 11,80 g (Muzeul din Novi Sad, nr. inv. 78—80). Aceluiași tezaur îi aparține, probabil, și un inel de argint cu D de 2,2 cm și G de 1,80 g, de un tip puțin obișnuit (P. POPOVIĆ, 1980; *idem*, 1987, 79, 82, 133). Se pare că tezaurul era de dimensiuni mai mari. Primele semnalări aminteau 18 monede (J. TODOROVIĆ, 1968/a, 32; *idem*, 1974/b, 182, nr. 197). Tezaurul este datat în prima jumătate a secolului al II-lea în.d.Chr.

Baziaș, vezi Socol

8. *Băile Herculane* (oraș, jud. Caraș-Severin) A. 1 THD (D. BĂLĂNESCU, 1984, 129, nr. I; *idem*, 1985/a, s.v., de tip *Criciova B*, atribuit celților, cf. C. PREDA, 1973, 60—61).

B. Din localitate este semnalat 1 DRR datat în 93/92 în.d.Chr. (N. GOSTAR, *Sargetia*, III, 1956, 92, apud D. TUDOR, 1968/a, 94; D. BĂLĂNESCU, 1985/a s.v.).

C. În localitate s-ar fi descoperit un aureus emis de Augustus (Cohen, 632), păstrat în colecția Grossmann (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

D. Este semnalat 1 DIR de la Augustus emis în 28 în.d.Chr. (N. GOSTAR, *loc. cit.*, apud D. TUDOR, 1968/a, 94; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

E. O monedă mare de bronz emisă de Vitellius se păstrează în colecția Grossmann (Cohen, 65, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

F. Doi DIR, emiși de Vespasian și Titus-Vespasian care au fost găsiți în 1872, au intrat în colecția S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 21; D. PROTASE, 1966, 83; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

G. Tezaurul descoperit în 1864, cuprinzând peste 2 000 de DRR și DIR (Fr. KENNER, AÖG, 37, 1867, 310—317; Tört. Ad., II, 1872, 365—366; TRÉT, V, 1888, 32; B. MILLEKER, 1899, 34; I. BERKESZI, 1907, 20—21; J. WINKLER, 1955, 13, nr. 11; D. PROTASE, 1966, 85; J. WINKLER, 1967, 142, nr. 10) și cel din 1866, cuprinzând 900 de monede, par a fi, în realitate, un singur tezaur descoperit în primăvara anului 1864 (cf. L. ILIĆ-ORIOVČANIN, 1865, XXXI—XXXII; B. MILLEKER, 1897, 33—34) care, oricum, a(u) fost îngropat(e) în secolul al III-lea d.Chr.

9. *Băuțar* (com., jud. Caraș-Severin) Pe teritoriul localității, fără alte precizări, s-a descoperit un tezaur cuprinzând cca 300 DRR care s-a împrăștiat. În Muzeul din Orăștie se păstrează 1 ex. (J. WINKLER, 1955, 128, nr. 14; *idem*, 1967, 143, nr. 12; I. GLODARIU, 1971; *idem*, 1974, 277, XXXIV, nr. 20).

Băuțaru Inferior, vezi *Băuțar*

Băuțaru Superior, vezi *Băuțar*

10. *Beba Veche* (com., jud. Timiș) A. Un quadrans din bronz emis de Domitian a ajuns în colecția Winkler, Av.: IMP DOMIT AVG GER; Bustul Minervei cu coif spre dreapta, Rv.: Laur, în câmp: SC, (Cohen, 544, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

B. În 1879, un DIR emis de Traian a fost donat la M.B.T. (IMBN I 1095; I. BERKESZI, 1907, 9; J. WINKLER, 1955, 129, nr. 15).

C. În 1908, în zona gării, cu prilejul unor lucrări de terasament, au fost descoperite mai multe mominte „sarmate”, de înhumatie, în inventarul cărora s-a aflat, alături de alte obiecte, și un DIR emis de Traian care a ajuns la MFMS (T.I., 1908, 286; B. MILLEKER, 1906, 207). Este de presupus că cei doi DIR de la Traian aparțin unor complexe funerare sarmate din secolele II—III d.Chr.

11. *Becicherecu Mic* (com., jud. Timiș) A. Sunt semnalate, fără alte precizări, monede din aur și argint emise de Filip II și Alexandru cel Mare (I. BERKESZI, 1907, 2; Ö. GOHL, 1922—1923, 6; B. MITREA, 1945, 47, nr. 2; J. WINKLER, 64, 68, nr. 1; C. PREDA, 1956, 275).

B. În 1878, în hotarul satului, spre Dudeștii Noi, s-a descoperit 1 DRR emis de PINARIVS NATA care se păstrează în colecția Winkler (Babelon, II, 303—1, a. 172—151 în d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 1974, 208/1 Roma, a. 149 în d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

C. În 1870, S. Ormos a achiziționat din localitate, 3 DIR emiși de Traian. Piesele nu au aparținut unui tezaur (I. BERKESZI, 1907, 9; *Iliesiu, MnEn.*, s.v.; D. PROTASE, 1966, 173).

12. *Bela Crkva* (Iugoslavia) A. În 1867, S. Ormos a primit de la L. Böhm 1 DRR al familiei IVLIA descoperit în această localitate (I. BERKESZI, 1907, 3, 18—19; B. MITREA, 1945, 103, nr. 12; P. POPOVIĆ, 1987, 156, nr. 93).

B. În 1872, S. Ormos a primit de la L. Böhm 1 DRR al familiei RENIA, descoperit izolat (I. BERKESZI, 1907, 3, 18—19; B. MITREA, 1945, 103, nr. 12; POPOVIĆ, 1987, 156, nr. 93).

C. În 1872, S. Ormos a primit de la L. Böhm o monedă de bronz emisă de Vitellius (I. BERKESZI, 1907, 18—19).

D. Din localitate sunt semnalati DIR emiși de Vitellius și Traian, descoperiți izolat (L. BÖHM, 1905, 7; I. BERKESZI, 1907, 18—19).

E. Tezaurul compus din cca 100 THD, având pe Rv. un călăreț spre dreapta și greutatea medie a pieselor de 14,3 g (C. GOOSS, 1877/a, 79, apud B. MILLEKER, 1882; B. MILLEKER, 1886, 10), este o parte a celui descoperit la Potoc (v. *infra*).

13. *Bencecu de Sus* (com. Pișchia, jud. Timiș) A. În mai 1905, la prășitul porumbului, a fost descoperit un stater de aur emis de Filip al II-lea care a fost achiziționat de M.B.T. de unde a dispărut cu prilejul evenimentelor din 1918—1919. Redau descrierea piesei după Berkeszi: Av.: Pallas—Atena cu coif; Rv.: NIKE înaripată, în mâna dr. cu o cunună; PHIDROY.

I. Berkeszi se întreba dacă nu care cumva piesa ar fi o imitație, semn că execuția ei era puțin îngrijită, făcând parte, probabil, din emisiunile tardive (B. MILLEKER, 1906, 19; I. MBN, II, 529; I. BERKESZI, 1907, 10; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; M. ROSKA, 1942, 204, nr. 106; B. MITREA, 1945, 28, nr. 2; P. POPOVIĆ, 1987, 67, n. 8).

B. În luna mai 1894, medicul Szmolik Tivadar a donat la M.B.T. 2 DIR emiși de Domitian și de Traian, descoperiți în perimetrul localităților Bencecu de Sus, Pișchia și Murani care sunt învecinate (IMBN I, 2286—2287; I. BERKESZI, 1907, 10; *Iliesiu, MnBn.*, s.v.; I. GLODARIU, 1971, H. IV, nr. 23; *idem*, 1974, 277, XXXIV, nr. 23; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/2, 198/, V/2). Pieseile nu au putut fi identificate în depozit.

Berzasca, vezi *Drencova*

Berzasca, vezi *Pescari*

Berzasca. Imitațiile după TH lui Alexandru cel Mare menționate ca provenind de aici (J. WINKLER, 1958, 25, nr. 17; C. PREDA, 1969/a, 75—76; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 177; C. PREDA, 1973, 433, n. 4) provin din partea de hotar către Berzasca a satului Pescari (v. *infra*). Tot astfel, tezaurul de stateri menționați uneori la Berzasca a fost descoperit la Drencova (v. *infra*).

Beșenova Nouă, vezi *Dudeștii Noi*

Beșenova Veche, vezi *Dudeștii Vechi*

14. *Berzovia* (com., jud. Caraș Severin) A. Se amintește descoperirea, în hotar, a unei DII a lui Alexandru al III-lea, menționată de unii autori drept TH (S. ORMOS, 1871; P. MILLEKER, 1897, 193—195: „drahmă mare”; I. BERKESZI, 1907, 2, 48; Ö GOHL, 1922—1923, 6: „tetradrahmă”; K. PINK, 1939, 116: „tetradrahmă Alexandru III”; M. ROSKA, 1942, 313, nr. 7: „tetradrahmă”; B. MITREA, 1945, 48, nr. 18: „tetradrahmă”; J. WINKLER, 1955, 68, II 3). Piesa a intrat în colecția lui S. Ormos și nu a putut fi regăsită în depozitul M.B.T. Este posibil să fie o TH Alexandru III.

B. Tezaur de DRR, descoperit înainte de 1871 din care au fost recuperate 110 piese intrate în colecția lui S. Ormos. Dintre acestea, 105 DRR, datați (după E.A. SYDENHAM, 1952) între 145 și 38 î.d.Chr., 2 quinari (?), emiși cu numele magistratului CN. CORNELIVS LENTIVS MARCELLINVS (E. A. SYDENHAM, 1952, Roma, 703, 2, 87), un as emis de L CALPVARNIS PISO L F FRVGI (E. A. SYD. NHAM, 1952, Italia 677) și o copie hibridă al cărei avers redă o monedă emisă de C. ANTESTIVS (E. A. SYDENHAM, 1952, Roma, 406), iar reversul, o monedă a lui PAPIRIVS CARBO (E. A. SYDENHAM, 1952, Italia, 415), ambele emise între anii 137—134. Unii autori au contestat caracterul de tezaur al descoperirii, socotind cele peste 110 DRR drept descoperiri întâmplătoare, izolate (!), situație greu de admis. Monedele sunt emisiuni ale familiilor: ABVRIA, AEMILIA, AFRANIA, AELIA, ANTESTIA, APPVLEIA, BAEBIA, CAECILIA, CALPVARNIA, CARISIA, CLAVDIA, CONSIDIA, CORDIA, CREPVIA, CVPSENNIA, DOMITIA, FABIA, GELLIA, HERENNIA, HOSSIDIA, HOSTILIA, IVNIA, IVLIA, LVCILLA, LVCRETIA, CORNELIA, MARCIA, MINVCIA, PINARIA, PLAETORIA, PORCIA, PROCILIA, QVINCTIA, RENIA, RVBRIA, SERGIA, TITIA, TITVRIA, TREBONIA, TVLLIA, VALERIA, VIBIA. Pieseile tezaurului, aflate la M.B.T., nu au putut fi identificate în depozit (S. ORMOS, *AÊ*, III, 12, 1870, 262; *idem*, 1871; *TörtAd.*, II, 1872, 365—366; C. GOOSS, 1877/a, 72; T. ORTVÁY, 1896, 342—343, n. 7; B. MILLEKER, 1897, 193—195; I. BERKESZI, 1907, 3, 48—49; V. PÂRVAN, 1926, 611; M. ROSKA, 1942, 313, nr. 7; B. MITREA, 1945, 105, nr. 29; M. MOGA, 1971, 325, n. 3; I. GLODARIU, 1971, H. IV/25; *Dacia*, N S, 16, 1972, 364, nr. 24; *SCIV*, 23, 1, 1972, 138; I. GLODARIU, 1974, 277, XXXIV, nr. 25/a; L. MĂRGHITAN, 1979, 160—161, n. 101; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/3, 198, V/3; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., căreia i se datoresc determinările citate).

C. Se menționează descoperirea în hotarul satului a unui DRR al familiei IVNIA care a ajuns în colecția S. Ormos (S. ORMOS, 1871, I. BERKESZI, 1907,

48, B. MITREA, 1945, 105, nr. 29; I. GLODARIU, 1971, IV/25; *idem*, 1974, 277, XXXIV, nr. 25/b; L. MĂRGHITAN, 1979, 159, n. 93; confuzie cu tezaurul; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/3, 198, V/3; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

D. În hotar s-a descoperit, înainte de 1870, un DIR emis de Nero care a ajuns în colecția S. Ormos (S. ORMOS, 1871; I. BERKESZI, 1907, 48—49; B. MITREA, 1945, 105, nr. 29; I. GLODARIU, 1974, 277, XXXIV, nr. 25; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 151; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/3, 198, V/3; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

E. În săpăturile arheologice efectuate în 1856 de asistentul districtual Ștefan Ionescu s-au descoperit în castru și DIR emiși de Vespasian și de Traian (S. ORMOS, 1871; B. MILLEKER, 1899, 88; I. LOTREANU, 1935, 65, menționând greșit descoperirea lor în 1871).

Biserica Albă, vezi *Bela Crkva*

15. *Biled* (com., jud. Timiș) Tezaur monetar descoperit în primăvara lui 1965 în grădina unui locuitor, cu monedele depuse într-un vas care a fost distrus. Din totalul nedeterminat de monede s-au păstrat 4 exemplare dintre care două au fost donate Muzeului Național de Antichități din București, iar alte două se păstrau în colecția A. Agotha din Timișoara. Toate cele patru piese sunt emise de M. Antonius pentru legiuni (GRUEBER, 1910, Est, 182, tip general, 32—31; SYDENHAM, 1952, 1215, tip general, 32—31) și prezintă puternice urme de uzură (SCIV, 17, 2, 1966, 419, nr. 13; *Dacia*, NS, 10, 1966, 406, nr. 13; M. CHITESCU, 1968/a, 660, nr. 3; T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; I. GLODARIU, 1971, IV/27; *idem*, 1974, 277, XXXIV, nr. 27; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/4, 198, V/4). Nu este exclus ca tezaurul să fie posterior anului 106 e.n. (cf. I. WINKLER, 1971/a).

16. *Bocșa* (oraș, jud. Caraș Severin) Aici s-a descoperit întâmplător o TH a orașului Thasos, mult stilizată — poate o imitație — cu D: 31 mm și G: 17,12 g, cu monograma M barat ce se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea î.d.Chr. Piesa s-a aflat în colecția A. Vető de unde a ajuns la filiala din Reșița a Băncii Naționale, (E. CIHIRILĂ, G. MIHĂIESCU, 1969, 31, nr. 5; N. GUDEA, 1971, 140, fig. 1; I. GLODARIU, 1971, II/41; SCIV, 24, 1, 1973, 139, nr. 2; *Dacia* NS, 17, 1973, 404, nr. 2; I. GLODARIU, 1974, 261, XXXI, nr. 49; L. MĂRGHITAN, 1979, 154—155, n. 64—65; H. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/5; D. BĂLĂNESCU, 1985/a).

17. *Bodo* (com. Balint, jud. Timiș) Din hotarul satului provine un sestert emis de Domitian la 85 d.Chr., care a ajuns în colecția Lamparter (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; D. BĂLĂNESCU 1985/a, care-l localizează, greșit, la Bobda).

18. *Borloveni* (com. Prigor, jud. Caraș Severin) De aici, fără a se preciza dacă din Borlovenii Noi sau Borlovenii Vechi, în colecția Grossmann a intrat o monedă de bronz emisă de Tiberius (Cohen, 17, apud, T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

19. *Botoș* (Iugoslavia) Prin 1895 s-a găsit aici, într-un vas de lut care s-a pierdut, un tezaur monetar cu un număr nedeterminat de piese din care, în 1914, erau cunoscute 5 DH emise de orașul Dyrrachium (NK, XIII, 1914, 18; O. GOHL, 1922—1923, 7; B. MITREA, 1945, 86, nr. 17).

20. *Bozovici* (com., jud. Caraș Severin) Dintr-un tezaur care, probabil, s-a împrăștiat, în 1875, în colecția lui S. Ormos au intrat 1 DRR emis de Caius Lucius și unul omis de Octavian-Augustus. Pieseile nu au putut fi identificate în depozitul MBT, (I. BERKESZI, 1907, 12).

21. *Brădișoru de Jos* (oraș Oravița, jud. Caraș Severin) A. Înainte de 1895, în punctul din hotar numit *Ogașu Bogdanului*, între dealurile *Bogdanu Mare* și *Bogdanu Mic*, în izlaz, la sud de sat, locuitorul Ion Radu „... a aflat mulți bani

vechi de aramă sau bronz groși ca bumbii pe cari era o vacă la care suga un vițel. Nefiind buni acești bani, i-a vândut la un căldărar cari i-a topit" (S. LIUBA, A. IANA, 1895, 31; *Chest. M.B.T.*, s.v.). Nu este exclus să fi fost un tezaur de DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium.

B. În 1890, la săparea fundației casei locuitorului Arsenie Drăghicescu, s-au descoperit monede cu inscripția „LICINIVS”. Tezaurul s-a risipit (*Chest. M.B.T.*, s.v.).

C. Vechiul nume al localității, Maidan, a determinat confuzia la D. PRO-TASE, 1970, 149, n. 12 și D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., Brădișoru de Jos, cu localitatea Majdan din Banatul iugoslav.

22. *Brebu* (com., jud. Caraș-Severin) În timpul cercetărilor arheologice la o construcție romană din secolele II—III d.Chr. s-au descoperit mai multe monede romane din bronz dintre care una singură a putut fi determinată, fiind un tip rar atât în Dacia, cât și în Imperiu. Se pare că piesa a fost adusă din Asia Mică în secolul al II-lea d.Chr. C. VIBIVS PANSA, a 47—46 în.d.Chr. (O. BOZU, 1981, 134; D. BĂLĂNESCU, 1983, 234, I/1, 237).

Brestovăț, vezi *Banatski Brestovac*

23. *Breștea* (com. Denta, jud. Timiș) Din hotarul localității, în colecția S. Ormos au intrat, în 1877, o DH emisă la Corcyra de Antiochos al III-lea al Siriei (224—187 înd.Chr.), o DH emisă de Atena și una emisă de Abdera (I. BERKESZI, 1907, 2, 12; Ö. GOHL, 1922—1923, 10; M. ROSKA, 1942, 50, nr. 206; B. MITREA, 1945, 48, nr. 8; J. WINKLER, 1955, 158, nr. 2/b; I. GLODARIU, 1971, H. I/1; *idem*, 1974, 253, I, nr. 1, III, nr. 4, 254, VIII, nr. 18; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/6, 198, V/6). Deși I. Berkeszi susține descoperirea izolată a celor trei piese, nu este exclus să ne aflăm în fața resturilor unui tezaur risipit. Pieseile nu au putut fi identificate în depozitul M.B.T.

24. *Bruznic* (com. Dorgoș, jud. Arad) Se menționează de aici o DH emisă de orașul Dyrrachium care a intrat în colecția S. Ormos în 1879 (I. BERKESZI, 1907, 2, 12; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; M. ROSKA, 1942, 158, nr. 86; B. MITREA, 1945, 88, nr. 7; I. GLODARIU, 1971, II. III/13; *idem*, 1974, 269, XXXII, nr. 13; L. MĂRGHITAN, 1979, 157, nr. 80).

Bucovăț, (com. Dumbrava, jud. Timiș), vezi *Bucovăț* (com. Remetea Mare, jud. Timiș)

25. *Bucovăț*, (com. Remetea Mare, jud. Timiș) A. Din hotar, o THD, imitație de tip Filip II, executată îngrijit, G: 13,33 g, cu o tăielură și uzată datorită circulației (DESSEWFFY, 304; K. PINK, 1939, 36, 135, nr. 37; B. MITREA, 1945, nr. 19; J. WINKLER, 1968/b, 35—39, fig. 19; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 196, confuzie cu localitatea din jud. Dolj; C. PREDA, 1973, 118, nr. 6, nr. 304; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983—1983, VI/7, 198, V/7), datată fie în prima jumătate a secolului al III-lea în.d.Chr. (J. WINKLER, 1968/b; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971), fie în prima jumătate a secolului al II-lea în.d.Chr., socotită de tip *Huși — Vovriesti* (C. PREDA, 1973, 118, nr. 6).

B. Din hotar, o THD de tip *Ramna* (K. PINK, 1939, 45) sau de tip *Adârcata — Mănăstirea* (C. PREDA, 1973, 207), G: 8,81 g (DESSEWFFY, 442; K. PINK, 1939, 45, 135, nr. 37; B. MITREA, 1945, 29, nr. 19; J. WINKLER, 1968/b, 39; C. PREDA, 1973, 207; L. MĂRGHITAN, 1979, 135, n. 177; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/7, 198, V/7), ce datează de la jumătatea secolului al II-lea în.d.Chr. sau din primele două—trei decenii ale celei de-a doua jumătăți a aceluiași secol (C. PREDA, 1973, 213).

Cacova, vezi Crădinari

26. *Carani* (com. Sinandrei, jud. Timiș A. 1 TH emisă de Syracuse, a. 310 — 307 î.d.Chr., găsită prin 1973 în grădina locuitorului Sep Wisentz de fiul acestuia: Av.: ... capul Korei spre dr., ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ; Rv.: Nike, pe jumătate goală, în picioare spre dr., cu mâna dr. ridicată; în fața ei se află un tropion; în câmp, spre dr. cu triskelis; în stg.: ΑΓΑΘΚΑΣΙΟΣ; D: 26 mm., G: 16,8 g (B. V. HEAD, P. GARDNER, R. S. POOLE, 1878, nr. 378, apud, T. NUSSBAUM, 1965 — 1970, s. v.; D. BĂLĂNESCU, 1985/a s. v.).

B. În 1969, în hotarul satului s-a găsit 1 DRR emis de L. Livineus Regulus care a ajuns în posesia lui Sep Wisentz, muncitor la întreprinderea Arta Textilă din Timișoara: Av.: Capul neacoperit al lui Regulus spre dreapta; Rv.: Salla Curulis între două fascii; sus: L. LIVINEVS; în exergă: REGVLVS (GRUEBER, 1910, 4267, a. 39 î.d.Chr.; apud T. NUSSBAUM, 1965 — 1970, s. v.).

C. În 1899, la Carani a fost descoperită o monedă de bronz emisă de Claudius care a intrat în colecția Lamparter (COHEN, 47, a. 48, apud T. NUSSBAUM, 1965 — 1970, s. v.).

D. În 1869, cu prilejul lucrărilor pentru construcția căii ferate Timișoara — Arad, alături de alte materiale arheologice de factură romană, s-au găsit și monede de argint și de bronz emise de Vespasian și Domitian (B. MILLEKER, 1899, 47; C. PATSCH, 1937, 138; C. DAICOVICIU, 1939 — 1942, 105 — 109).

27. *Caransebeș* — „împrejurimi” (oraș, jud. Caraș-Severin) A. Monede grecești risipite dintre care multe emise „de Lysimach” (J. KOHL, 1842, 135).

B. În preajma orașului s-a găsit 1 THD de tip Filip II (Ö. GOHL, 1914, 133; K. PINK, 1939, 42, 45, 138, nr. 126; J. WINKLER, 1968/b, 39; C. PREDA, 1973, 56, n. 128, 58, nr. 4, 59: „mai multe” (?); L. MĂRGHITAN, 1979, 129; *idem*, 1980, 82; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/8, 198, V/8).

C. Sunt amintite, printre descoperirile din preajma orașului, monede emise de orașul Dyrrachium (J. KOHL, 1842, 135).

D. Lângă oraș s-a descoperit o monedă din bronz romană emisă de Agrippina (COHEN, 3, apud T. NUSSBAUM, 1965 — 1970, s. v.).

Jud. Caraș-Severin, vezi Cuploare — Secu

28. *Caraș-Severin* (fostul comitat, district sau județ)

Din această parte de sud a Banatului sunt semnalate următoarele descoperiri izolate:

A. 1 THD, G: 13,61 g (DESSEWFFY, 1235; K. PINK, 1939, 44, 139, nr. 151; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; C. PREDA, 1973, 56, nr. 4, tipul *Banat*, jumătatea secolului al III-lea î.d.Chr.).

B. 1 THD, G: 13,0 g (DESSEWFFY, 312; K. PINK, 1939, 100, 139, nr. 151, pl. XXIII, fig. 456; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; C. PREDA, 1973, 78, tipul *Tulghies — Mireșu Mare*, a doua jumătate a secolului al III-lea î.d.Chr.).

C. 1 THD, G: 13,65 g (DESSEWFFY, 991; K. PINK, 1939, 47, 139, nr. 151, pl. IV, fig. 69; M. ROSKA, 1942, 142, nr. 308; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; J. WINKLER, 1968/b, 37; C. PREDA, 1973, 88, n. 262, tipul *cu cifre romane*, cca 200 — începutul secolului al II-lea î.d.Chr.). S-ar putea ca piesa să provină de la Cuploare — Secu — Piatra Albă.

D. 1 THD, G: 12,40 g (DESSEWFFY, 812; K. PINK, 1939, 47, 139, nr. 151; M. ROSKA, 1942, 142, nr. 308; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; J. WINKLER, 1968/b, 41, 143; *idem*, 1969, 70, n. 230; C. PREDA, 1973, 89, n. 273, tipul *cu cifre romane*, indicând G. greșită de 12,53 g).

E. 1 THD, G: 13,62 g (DESSEWFFY, 299; K. PINK, 1939, 35, 36, 139, nr. 151; J. WINKLER, 1968/b, 36, 41, fig. 6; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA,

1971, 196, n. 22; C. PREDA, 1973, 118, nr. 8, n. 354, tipul *Huși — Vovriești*, prima jumătate a secolului al II-lea î.d.Chr.).

F. 1 THD, G: 12,86 g (DESSEWFFY, 561; K. PINK, 1939, 36, 139, nr. 151, indicând, DESSEWFFY, 551 și pl. II, fig. 30, unde indică DESSEWFFY, 561; M. ROSKA, 1942, nr. 308; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; C. PREDA, 1973, 118, nr. 8, tipul *Huși — Vovriești*).

G. 1 THD, G: 13,74 g (DESSEWFFY, 1237; K. PINK, 1939, 48, unde se indică, greșit, DESSEWFFY, 1257, 139, nr. 151, unde se indică, greșit, DESSEWFFY, 1257, 139, nr. 151, unde se indică, greșit, DESSEWFFY, 1273; M. ROSKA, 1942, nr. 308; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; J. WINKLER, 1968/b, 42, n. 147; C. PREDA, 1973, 69—70, n. 182, tipul *cu câine sub cal*, probabil, la începutul secolului al II-lea î.d.Chr.).

H. 1 THD (DESSEWFFY, 303; K. PINK, 1939, 139, nr. 151; M. ROSKA, 1942, 142, nr. 308; B. MITREA, 1945, 20, nr. 24; J. WINKLER, 1968/b, 41, n. 135, fig. 3).

I. 1 THD (MNMB, nr. inv. 1894/38; J. WINKLER, 1968/b, 42, n. 155, fig. 43).

29. *Carașova* (com., jud. Caraș-Severin) A. Tezaur (?) din care s-au recuperat:

a) 1 TH originală emisă de Alexandru cel Mare (L. MÜLLER, 1855, tip 644; DESSEWFFY, 1915, p. 29; K. PINK, 1939, 44; M. ROSKA, 1942, 142, nr. 310; B. MITREA, 1945, 48, nr. 16; J. WINKLER, 1955, s.v.);

b) 1 THD, tip Filip II, G: 12,95 g (DESSEWFFY, 989; K. PINK, 1939, 42, 44, 139, nr. 152; Ö. GOHL, 1914, 133; J. WINKLER, 1955, 68, nr. 4; idem, 1968/b, 39, 41, fig. 86; C. PREDA, 1973, 24, 56, nr. 5, tipul *Banat*, jumătatea secolului al III-lea î.d.Chr.). La B. MITREA, 1945, 48, asocierea TH a lui Alexandru cel Mare este făcută, eronat, cu o altă piesă descoperită la Carașova (DESSEWFFY, 1239, v. *m. jos*).

B. 1 THD, „degenerată“, descoperită întâmplător, G: 9,51 g (DESSEWFFY, 1239; K. PINK, 1939, 47, 139, nr. 152, pl. IV, fig. 70; M. ROSKA, 1942, 142, nr. 310; B. MITREA, 1945, 48, nr. 16, v. *supra*; J. WINKLER, 1968/b, 39; idem, 1969, 70, n. 231, fig. 86, C. PREDA, 1973, 89, n. 275, tipul *cu cifre romane*, cca 200 — începutul secolului al II-lea î.d.Chr.).

C. Se semnalează o DH de la Alexandru III (sau Filip III Arideul), descoperită întâmplător, care a ajuns în colecția Lamparter (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

D. În aceeași colecție Lamparter a intrat și 1 DRR de la C. Fonteius, emis la Regium, în sudul Italiei la 109 î.d.Chr. (E. BABELON, 1901, nr. 499—1, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; E. A. SYDENHAM, 1952, nr. 555, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

30. *Căprioara* (com. Săvișin, jud. Arad) În 1875, pe moșia familiei Wodjanner din hotarul satului, s-a descoperit un vas din lut, de culoare cărămizie care a conținut 85 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium. Dintre acestea, patru DH emise de Apollonia au ajuns la MNMB, iar patru DH emise de Dyrrachium, împreună cu patru fragmente din vasul în care au fost găsite au ajuns, prin donația administratorului Ferencz Kiss, la M.B.T., Fragmentele ceramice (IMB I. 80 — A II — 99) au fost casate (!) pe la 1900. Monedele (IMBN I — 613) nu au putut fi identificate în depozit. Ulterior, cu un creion roșu, s-a notificat în vechiul inventar că între cele patru piese ar fi și monede emise de orașul Apollonia, (TRÉT, 2, 1876, 104; B. MILLEKER, 1894, 37; T. ORTVAY, 1896, 342, n. 7; B. MILLEKER, 1897, 51—52; I. BERKESZI, 1907, 2, 23; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; G. BOTIȘ, 1941, 316; M. ROSKA, 1942, 117, nr. 22; B. MITREA, 1945, 88, nr. 8; I. GLODARIU, 1971, III/15; idem, 1974, 269, XXXII, nr. 15, 274, XXXIII, nr. 17; L. MĂRGHITAN, 1979, 157, n. 80).

31. *Cenal* (com., jud. Timiș) În sat s-a descoperit un sestert emis de Vespasian în 72—73 d.Chr. care a ajuns în colecția Tăpălagă din Timișoara (COHEN, 233, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Cenei (jud. Timiș). DIR de la Domitian amintit de L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158, citându-l pe I. GLODARIU, 1974, nu este menționat de acesta din urmă.

32. *Cerneleaz* (com. Giarmata, jud. Timiș) A. La doi km sud-est de sat s-a descoperit, izolat, 1 DRR emis de Marcus Flannius CF (E. BABELON, 1901, 491—1, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.) sau L. Flannius Cilo (Crawford, 1974, Roma, a. 109—108, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.). Piesa a intrat în colecția Grossmann.

B. În aceeași colecție Grossmann a intrat 1 DIR emis de Vespasian (COHEN, 45, a. 71, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

33. *Checea* (com. Cenei, jud. Timiș) Cu prilejul construirii căii ferate, în punctul numit *Kuriacica Greda*, alături de alte materiale arheologice, s-a găsit și o monedă mică din bronz emisă de Domitian care a fost dată de E. Orosz în M.B.T. (E. OROSZ, 1898, 41; I. BERKESZI, 1907, 24; I. GLODARIU, 1971, IV/72; *idem*, 1974, 280, XXXIX, nr. 72, socotit, greșit, DIR; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158, socotit, greșit, DIR; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/10, 198, V/10).

34. *Ciacova* (com., jud. Timiș) O monedă mare din bronz emisă de Caligula, care a fost găsită în hotarul satului, a intrat în Colecția Grossmann (COHEN, 1, a. 37, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Ciclova. 1 DIR de la Vespasian amintit de L. MARGHITAN, 1979, 173, n. 158, citându-l pe I. GLODARIU, 1974 nu figurează la acesta din urmă.

Cladova. Descoperirea monetară menționată de aici de către N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/11, 198, V/11, citându-l pe C. PREDA, 1973, 272, a fost făcută în realitate la Kladovo (Iugoslavia), în sudul Dunării.

35. *Comoriște* (com. Forotic, jud. Caraș Severin) În acest sat al cărui nume indică descoperirea *illo tempore* a unui tezaur care s-a risipit, pe locul parohial a fost scos la iveală, prin 1933, 1 TH Alexandru cel Mare, originală pe care, în 1938, ar fi văzut-o directorul de atunci al M.B.T., Ioachim Miloia. Piesa, inedită, se pare că se află într-o colecție particulară (inf. O. Dogariu).

36. *Cornești* (com. Orțișoara, jud. Timiș) În hotar, spre satul Carani, s-a descoperit, izolat, în 1931, 1 DRR emis de C. Allius Bala.

Av.: Capul diademat spre dreapta, sub bărbie: M; înapoia capului: BALA;

Rv.: Diana în bigă, trasă de doi cerbi în galop spre dreapta; simbol, un plug; în exergă: C. ALLI. (H. A. GRUEBER, 1910, Roma, 1766, a. 89, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v., CRAWFORD, 1974, Roma, a. 92, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.). Piesa a intrat în colecția Somogy (F. MEDELET, 1991).

Coronini, vezi *Pescari*

37. *Cozla* (com. Berzasca, jud. Caraș Severin) Un tezaur (?), descoperit în punctul de hotar numit *Baloane*, lângă o fântână, înainte de 1980, în care s-ar fi aflat monede de argint „cu pumnul”. Tezaurul s-a împrăștiat printre locuitorii din Gornea. După toate probabilitățile, piesele văzute de Gh. Lazarovici în această comună au fost THD și DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium (inf. D. Bălănescu, mai 1985; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.). Nesigur.

38. *Criciova* (com. jud. Timiș) A. Se semnalează descoperiri izolate de THD de tip Filip II (F. PESTY, 1883, II/1, 278; B. MILLEKER, 1897, 70; I. BERKESZI, 1907, 2, 24; C. MOISIL, 1915, 148; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; M. ROSKA, 1942, 143, nr. 234; B. MITREA, 1945, 29, nr. 9; L. MĂRGHITAN, 1980, 82).

B. „Criciova, 1910“. Important tezaur, descoperit, prin 1910, între Criciova și Tăpia care a conținut în jur de 80—100 de piese dintre care sunt cunoscute cca 40 (J. WINKLER, 1975, 98: 49 exemplare), restul împrăștiindu-se (DESSEWFFY 514—523, 811, 1236; Ö GOHL, 1914, 131—134; C. MOISIL, 1915, 148; K. PINK, 1939, 45—46, 95, 122—123, 139, nr. 153; B. MITREA, 1945, 29, nr. 9; J. WINKLER, 1955, 80; C. PREDA, 1956, 274, s.v., greșit, „Criciovu“; J. WINKLER, 1958, 28, nr. 54; C. PREDA, 1960/b, 61; *idem*, 1966/b, 73; J. WINKLER, 1968/b, 36, 39—40, 45, fig. 55; R. FORRER, 1969, 56, 65, 69; J. WINKLER, 1970, 93—94; V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 1971, 196; E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972; C. PREDA, 1973, 59—62, 96, 418; J. WINKLER, 1975, 97—98; L. MĂRGHITAN, 1979, 135; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/11, 198, V/11). Nu este exclus ca unele dintre piesele menționate la Tăpia și la „Lugoj — împrejurimi“ să aparțină tezaurului (cf. d. ex., K. PINK, 1939, 46). Tot astfel, este posibil ca la Criciova să se fi găsit, în secolul XIX, prin anii 1850—1860, un alt tezaur care s-a împrăștiat, la care se face referire în bibliografia anterioară studiului lui Ö. Gohl din 1914 și care menționează mai multe descoperiri izolate (cf. I. BERKESZI, 1907, 2, 24; B. MILLEKER, 1900, 34). Înșiruirea pieselor tezaurului din 1910, din păcate incompletă, este, cred, utilă, lămurind unele inadvertențe din bibliografia ce mi-a stat la dispoziție.

1) 1 THD, G: 13,34 g (DESSEWFFY, 518; Ö. GOHL, 1914; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153: *tip a*, Banat: J. WINKLER, 1968/b, 43, n. 160, unde indică, greșit, K. PINK, 1939, fig. 51 care reprezintă o piesă de la KHMW fără loc de descoperire).

2) 1 THD, G: 12,61 g., (DESSEWFFY, 519; Ö. GOHL, 1914, 132, nr. 9; K. PINK, 1939, 39, 45, 139, nr. 153; J. WINKLER, 1969, 70, fig. 84; C. PREDA, 1973, 84, tipul *Tulghies — Criciova cu rozetă și contramarcă* ce se datează pe la 200 sau începutul sec. II în.d.Chr.).

3) 1 THD, G: 12,31 g (DESSEWFFY, 1236; K. PINK, 1939, 39, 45, 139, nr. 153; J. WINKLER, 1968/b, 44, n. 176, fig. 53, C. PREDA, 1973, 84, același tip și aceeași datare ca și precedentă).

4—9) 6 THD, din grupa *a*) a tipurilor locale din Banat (MNMB; Ö. GOHL, 1914, 132; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153).

10) 1 THD (MITC; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153, *tip local*, Banat).

11) 1 THD, G: 12,20 g (MNMB; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153, grupa b).

12) 1 THD, G: 13,27 g (DESSEWFFY, 517; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153, grupa b).

13—20) 7 THD, aparținând grupei *c*), cu capul imberb. Între ele, un exemplar cu G: 12,7 g (MNMB; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153, Pl. III, fig. 57; v. *infra*, nr. 25).

21) 1 THD (MITC; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153, grupa c).

22—24) 3 THD (*Cat. Egger*, 1916/ 22—24, apud K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153).

25) 1 THD, G: 13,52 g (MNMB; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153).

26) 1 DH, G: 13,48 g (DESSEWFFY, 515; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153, pl. III, fig. 59, grupa c).

27) 1 THD (DESSEWFFY, 514; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153, grupa c).

28) 1 THD, G: 12,94 g (KHMW; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153, pl. IV, fig. 58; C. PREDA, 1973, 86, tipul *Tulghies—Criciova cu cap uman imberb și ramură sub cal*, datat pe la 200 — începutul secolului al II-lea în.d.Chr.).

29) 1 THD, G: 11,87 g (DESSEWFFY, 520; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153; J. WINKLER, 1968/b, 44, fig. 53, n. 176; C. PREDA, 1973, 86, același tip și aceeași datare ca și precedentă).

30) 1 THD, G: 13,25 g (DESSEWFFY, 516; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153, pl. III, fig. 53; J. WINKLER, 1968/b, 41, n. 139; C. PREDA, 1973, 85, tipul *Tulghies—Mireșu Mare—Criciova*, începutul secolului al II-lea în.d.Chr.).

31) 1 THD, G: 12,85 g (DESSEWFFY, 811; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153; J. WINKLER, 1968/b, 41, n. 139; C. PREDA, 1973, 85, același tip și aceeași datare ca și precedentă).

32) 1 THD, G: 12,98 g (KHMW; K. PINK, 1939, 45, 139, nr. 153, pl. III, fig. 56; C. PREDA, 1973, 93, tipul *Tulghies—Copăcenii*, varianta 10, primele decenii ale secolului II în.d.Chr.).

33) 1 THD, G: 12,83 g (DESSEWFFY, 521; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153; C. PREDA, 1973, 93—94, același tip, varianta 13 și aceeași datare ca și precedentă).

34) 1 THD, G: 12,85 g D: 24 mm (DESSEWFFY, 522; K. PINK, 1939, 46, 139, nr. 153; C. PREDA, 1973, 94, același tip, varianta 14 și aceeași datare ca și precedentele).

35) 1 THD, G: 11,63 g D: 22 mm (DESSEWFFY, 523; K. PINK, 1939, 46 139, nr. 153; C. PREDA, 1973, 95, același tip, varianta 19 și aceeași datare ca și precedentele).

36) 1 THD, G: 12,91 g (KHMW; K. PINK, 1939, 36, 45, 139, nr. 153; C. PREDA, 1973, 119, 13, nr. tipul *Huși-Vovriești*, prima jumătate a secolului II în.d.Chr., uzată).

37) (?) 1 THD, G: 13,22 g (KHMW; K. PINK, 1939, 95, pl. XXI, fig. 416, tip *Audoleon*, „exemplar bizar“, afirmativ de la Criciova). (V. *infra*, Tăpia).

C. Din hotar, 1 TH emisă de Thasos, descoperită întâmplător, ajunsă în posesia prim-pretorului Gustav Tyll din Moldova Nouă unde a văzut-o B. Milleker (B. MILLEKER, 1906, 88; I. BERKESZI, 1907, 24; Ö GOHL, 1922—1923, 8; K. PINK, 1939, 119; B. MITREA, 1945, 66, nr. 2; E. CHIRILĂ, I. POP, 1968, 182; E. CHIRILĂ, G. MIHĂESCU, 1969, 32, nr. 30; I. GLODARIU, 1971, II/77; *idem*, 1974, 263, nr. 77; L. MĂRGHITAN, 1979, 154—155, nr. 64—65; N. GUDEA, I. MOTU, 1983, 193, VI/11, 198, V/11).

39. *Crvena Crkva* (Iugoslavia) Un DIR emis de Traian, descoperit în 1885, a ajuns în colecția lui S. Ormos în 1886 (I. BERKESZI, 1907, 45).

40. *Cuploare* (com. Secu, mun. Reșița, jud. Caraș Severin) Încadrez aici descoperirile care au fost făcute pe muntele *Piatra Albă*, menționate cu acest loc de descoperire în bibliografie, deoarece acesta se află în hotarul cadastral al satului (cf. V. IONIȚĂ, 1982, 70). Confuzia de la C. PREDA, 1973, 146, cu un punct numit la fel din jud. Mehedinți, se cuvine semnalată.

A. 1 THD de tipul ianiform descoperită întâmplător aici, G: 12,0 g (DESSEWFFY, 1278; Ö GOHL, 1915, 85; K. PINK, 1939, 25, n. 21, 68—69, 142, nr. 241; C. MOISIL, 1940, 242—243; B. MITREA, 1945, 104, nr. 22; J. WINKLER, 1969, 81, n. 386; C. PREDA, 1973, 146, n. 496; v. *supra*, Caraș Severin).

B. Izolat, pe același munte, a fost descoperită o imitație a unui DRR (B. MITREA, 1945, 104, nr. 22; I. GLODARIU, 1974, 209, XXXIV, nr. 429).

41. *Denta* (com. jud. Timiș) A. O monedă de bronz de la Augustus, descoperită izolat, în hotar, a ajuns în colecția Somogy:

Av.: Cap spre dreapta; CAESAR AVGVSTVS TRIBVNIC POTES

Rv.: C PLOTIVS RVFVS III VIR AAA FF; în mijloc: SC (COHEN, 503, sfârșitul secolului I în.d.Chr., începutul celui următor; apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

B. În 1875, la săparea temeliei casei lui Jozsef Horak, s-a găsit 1 DIR emis de Traian care a ajuns la M.B.T. (IMBN I — 583; I. BERKESZI, 1907, 15—16).

42. *Deta* (oraș, jud. Timiș) A. În timpul celui de-al doilea război mondial, în localitate a fost descoperit 1 DRR emis de M. VOLTEIVS MF (E. BABELON,

1901, 566 — 3, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; M. H. CRAWFORD, 1974, 385/3, Roma, a. 78, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

B. Pe pământul lui Robert Jäger de la *Pusta Pilăriște* din hotarul localității, în apropierea traseului unuia din „valurile romane”, la est de Deta, în 1870, s-a descoperit un aureus emis de Iulius Caesar care a ajuns în colecția lui S. Ormos (B. MILLEKER, 1906, 27; I. BERKESZI, 1907, 15; J. WINKLER, 1955, 129, nr. 62; I. GLODARIU, 1971, IV/110; *idem*, 1974, 282, XXXIV, nr. 110; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 156; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/13, 198, V/13).

43. *Doclin* (com., jud. Caraș-Severin) 1 THID, G: 12,60 g, D: 23 mm (DESSE-WFFY, 1251; L. RUŽIČKA, 1922, 12—13; K. PINK, 1939, 71, 136, nr. 58; M. ROSKA, 1942, 68, nr. 54; B. MITREA, 1945, 30, nr. 23; J. WINKLER, 1958, 29; *idem*, 1968/b, 39, 44, n. 167; C. PREDA, 1973, 271, nr. 2, n. 742; J. WINKLER, 1975, 100; L. MĂRGHITAN, 1979, 135—136; tipul *Cladovo-Saschiz*, al doilea sfert al secolului II în.d.Chr. — jumătatea aceluiași secol).

44. *Domașnea* (com., jud. Caraș-Severin) A. În 1951 sau 1952, în punctul numit *Căzânia lui Soban*, s-a descoperit 1 THD de tip FILIP II (R. PETROVSZKY, P. ROGOZEA, O. POPESCU, I. MUNTEANU, 1982, s.v. V/2, fără alte precizări).

B. În zona stadionului comunal s-ar mai fi găsit 1 DH¹ care — ca și precedentă — a dispărut (Inf. R. Petrovszky prin P. Rogoza).

45. *Drencova* (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin) În 1882, cu prilejul unor amenajări pentru debarcaderul portului, s-a descoperit un tezaur compus din cca 200 stateri emise de Alexandru cel Mare. Tezaurul s-a risipit, fiind vândut turiștilor (B. MILLEKER, 1891, 18; *idem*, 1894, 37; T. ORTVAY, 1896, 342, n. 7; B. MILLEKER, 1897, 36—37; I. BERKESZI, 1907, 2, 17; M. ROSKA, 1942, 70—71, nr. 70; B. MITREA, 1945, 47, nr. 4; F. MEDELEȚ, 1982, nn. 43, 47). Tezaurul este datat pe la 325—320 sau puțin mai târziu (D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., cu bibliografia).

46. *Dubova* (com. Plavișevița, jud. Mehedinți) A. La *Cuina Turcului*, în timpul cercetărilor arheologice întreprinse, în nivelul de depunere de peste cel al locuirii hallstattiene, s-a descoperit 1 DH emisă de orașul Apollonia (A. PĂUNESCU, 1979, 55).

B. Se semnalează descoperirea în hotar a unei DH emise de orașul Dyrrachium (J. WINKLER, 1955, 110, nr. 19; I. GLODARIU, 1971, III/32; *idem*, 1974, 270, XXXII, nr. 32).

47. *Dubovac* (Iugoslavia) A. Între numeroasele descoperiri arheologice de aici este amintită și o DH emisă de orașul Dyrrachium pe care vameșul și colecționarul Dragonescu a donat-o la M.B.T., în 1903 (IMBN II, 397/1903; I. BERKESZI, 1907, 2, 17; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; M. ROSKA, 1942, 71, nr. 72; B. MITREA, 1945, 86, nr. 18; P. POPOVIĆ, 1987, 154, nr. 106).

B. Se menționează, vag, descoperirea de monede republicane sau imperiale romane (L. MĂRGHITAN, 1979, 174, n. 161), mențiuni neconfirmate în bibliografia de referință.

48. *Dudeștii Noi*, (com. Bechicerecu Mic, jud. Timiș) Din hotarul satului provine 1 THID, imitație după piesele lui Alexandru cel Mare, care a fost donată în 1887, la M.B.T. de către Paul Schweininger (IMBN, I, 2336; I. BERKESZI, 1907, 2, 10, cu nr. inv. greșit — 2431; K. PINK, 1939, 24—25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 294, nr. 10; B. MITREA, 1945, 48, nr. 9; J. WINKLER, 1968/b, 39; C. PREDA, 1973, nr. 14, n. 941 care o încadrează, arbitrar, în tipul *Alexandru cel Mare — Filip al III-lea Arideul* care este datat în a doua jumătate a secolului II în.d.Chr.; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/14, 198, V/14). Piesa nu a fost identificată în depozit.

49. *Dudeştii Vechi* (com., jud. Timiş) A. De aici, în colecţia Schiffmann, se afla 1 DIR emis de Vespasian (inf. Marius Munteanu).

B. Menţionarea unei THD, imitată după piesele lui Alexandru cel Mare, ca descoperită aici, este eronată (vezi *supra*, *Dudeştii Noi*).

50. *Duleu* (com. Fărlug, jud. Caraş-Severin) A. Într-o vie de lângă râul Pogănici, înainte de luna martie 1877, a fost descoperit un aureus emis de Nero, donat de proprietarul viei, Iostul secretar de stat la Ministerul Culturii, Gheorghe Ioanovici, la MNMB (AĖ, XI, 4, 1877, 128; B. MILLEKER, 1899, 21; I. BERKESZI, 1907, 18; B. MITREA, 1945, 104, nr. 28; I. GLODARIU, 1971, IV/122; *idem*, 1974, 282, XXXIV, nr. 122; L. MĂRGIITAN, 1979, 173, n. 159; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., care presupune o confuzie cu un aureus, așa-zis descoperit la Fărlug. Locul descoperirii este satul Duleu (v. *infra*, s.v.).

B. În 1961 s-a descoperit un aureus emis de Otho (Roma, 69 d.Chr.), D: 18 mm, G: 6,58 g, care, în 1962, a fost achiziţionat pentru MJIR de către Gh. Lazarovici (MJIR, inv. A-1; inf. Gh. Lazarovici; N. GUDEA, 1971, 140; *Dacia*, N.S. 17, 1973, 412, nr. 57; SCIV, 24, 1, 1973, 148, nr. 57; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

51. *Dupljaja* (Iugoslavia) A. De aici, în colecţia lui S. Ormos a ajuns, în 1875, o monedă mică din bronz emisă de Traian (I. BERKESZI, 1907, 45).

B. Monedele republicane şi imperiale romane din secolul I d.Chr., menţionate ca provenind de aici (L. MĂRGIITAN, 1979, 174, n. 161), nu se regăsesc în bibliografia citată de autor.

52. *Eftimie Murgu* (com., jud. Caraş-Severin) În hotarul comunei, în punctul numit *Faşa Ruşnicului*, în 1967, la săparea vişei de vie, locuitorul Efrem Suta a găsit 1 DIR emis de Vespasian, Av.: VESPASIANVS, ? T. P. RES AVG?; cap spre dreapta; Rv.: În exergă, IMP III, (Inf. V. Nemiş, 1979; V. NEMIŞ, 1981, 105).

53. *Făget — Balinţ* (zonă, jud. Timiş) În 1899, la lucrările pentru construcţia căii ferate între Făget şi Balinţ, s-au descoperit, izolat, mai multe monede romane, printre care 1 DIR emis de Vespasian, 2 DIR emişi de Domitian şi 1 DIR emis de Traian, pe care învăţătorul din Bara i-a trimis lui Vincenţiu Babeş, la Budapesta (II. DAICOVICIU, 1971/b, 561—562; L. MĂRGIITAN, 1979, 173, n. 160).

Féher Templom, vezi *Bela Crkva*
Ferencfalva, vezi *Văliug*

54. *Ferendia* (com. Jamu Mare, jud. Timiş) Se pare că în localitate ar fi fost descoperit un tezaur de DRR dintre care unele piese ar fi ajuns la prof. O. Răuţ din Reşiţa (inf. Gh. Lazarovici).

55. *Fărlug* (com. jud. Caraş Severin) A. Se semnalează descoperirea în hotar a unui aureus emis de Vespasian (J. WINKLER, 1955, 134, nr. 72; I. GLODARIU, 1971, IV/125; *idem*, 1974, 283, XXXIV, nr. 125; L. MĂRGIITAN, 1979, 173, n. 159; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

B. Aureusul de la Nero, considerat de unii ca descoperit la Fărlug (v. *supra*, 55/A şi bibliografia), a fost găsit în hotarul satului *Duleu*, unde se aflau moşia şi viile lui Gheorghe Ioanovici, nobil de Duleu şi Valea Mare, prefect de Lugoj în 1848, secretar de stat în 1870, decedat la Budapesta în 1908, ctitor al bisericii ortodoxe din Duleu (*Chest. M.B.T.*, s.v.). Nu este exclus ca în zona celor două sate să se fi descoperit un tezaur de monede de aur imperiale timpurii.

56. *Folea* (com. Voiteg, jud. Timiş) Din hotarul satului ar proveni 1 DIR emis de Domitian (Cohen, 81, Roma, an 85): Av.: CAES DOMIT AVG GERM P N TR P IIII; Rv.: IMP VIII COS XI CENS POTES P P (C. RĂILEANU, în *Orizont*, Timişoara, an XXXIV, 27 august 1983).

57. *Gaiu Mic* (com. Moravița, jud. Timiș) Mic tezaur descoperit în hotar, compus din 7 THD — „monede barbare” — achiziționat de M.B.T. laolaltă cu alte două monede moderne de la M. Sepsy, în 1943. Piesele nu au putut fi identificate în depozit (IMBN, 1956/346). Confuzie cu Lugoș, v. *infra* 86/i.

58. *Gaj* (Iugoslavia) A. Tezaur (?) de THD de tip Filip II, descoperit pe la 1900, în punctul din hotar numit *Beli Breg* din care B. Milleker a văzut două exemplare la comerciantul Petar Subotić. Acesta a donat o piesă muzeului din Vrșac. În 1903, B. Milleker consemnează descoperirea altor trei exemplare, iar în 1904 prim-pretorul Bela Török a mai primit din Gaja două astfel de piese. Foarte probabil un tezaur care s-a risipit (B. MILLEKER, 1906, 81; I. BERKESZI, 1907, 2, 20; Ö GOHL, 1922—1923, 5; M. ROSKA, 1942, 96, nr. 18; B. MITREA, 1945, 28, nr. 7).

B. În 1875, în colecția lui S. Ormos, a ajuns 1 DH emisă de orașul Dyrrachium care i-a fost trimisă de Dr. Kozary cu mențiunea că a fost descoperită la Galja (I. BERKESZI, 1907, 20; Ö GOHL, 1922—1923, 7; B. MITREA, 1945, 86, nr. 19).

59. *Gătaia* (com., jud. Timiș) Înainte de 1972, în grădina locuitorului Beniamin Gáll s-a descoperit 1 DRR emis de L. ANTESTIVS GRAGVLVS (M. H. CRAWFORD, 1974, 238/1, Roma, 136 in.d.Chr.; P. Tomescu, 1972, 55; T. NUS-SBAUM, 1965—1970, s.v.; L. MĂRGHITAN, 1979, 159—160, n. 94; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, V/12, 198, IV b/12).

60. *Glogonj* (Iugoslavia) În 1881, la săparea unei pivnițe s-ar fi descoperit un mormânt (?) de înhumatie din inventarul căruia ar fi făcut parte trei brățări din bronz, o toartă de bronz, o mărgea neagră din lut și 1 THD de tip Filip II având G: 13,45 g. Obiectele au fost trimise la MNMB de către proprietarul casei, Gustav Schwanfelder (AÉ, I, ú.f., 1881, 284; AÉ, II, ú.f., 1882, 154; B. MILLEKER, 1894, 40—41; *idem*, 1897, 46; *idem*, 1900, 26—27; I. BERKESZI, 1907, 2, 20; K. PINK, 1939, 71, 137, nr. 91, pl. XII, fig. 238; M. ROSKA, 1942, 99, nr. 37; B. MITREA, 1945, 27, nr. 4; M. GARAȘANIN, D. GARAȘANIN, 1951, 91; J. WINKLER, 1968/b, 44, n. 167, cu plasarea greșită a localității în Ungaria; C. PREDA, 1973, 56, tip *Banat*, spre jumătatea secolului III în.d.Chr., ignorând condițiile descoperirii; L. MĂRGHITAN, 1979, 129; *idem*, 1980, 82, menționând, eronat, descoperirea mai multor „tetradrachme dacice”). Caracterul funerar al descoperirii, menționat de Milleker, este discutabil.

Goleț (com. Buceșnița, jud. Caraș-Severin) Tezaurul monetar descoperit în 1840, la săpatul porumbului de către săteanca Maria Terebuga, era ascuns într-o ladă (I. LOTREANU, 1935, 201) și conținea mai mulți DRR și DIR dintre care ultimii emiși de Galienus și Valerian în secolul III d.Chr. (J. G. SEIDL, 1846—1847, 33, 158; J. WINKLER, 1967, 146, nr. 61; D. TUDOR, 1968/a, 36, cu neclarități; M. MACREA, 1969). În consecință, el nu aparține epocii Latène, așa cum au considerat mai mulți cercetători (B. MITREA, 1945, 104, nr. 20; J. WINKLER, 1955, 134, nr. 77; M. CHIȚESCU, 1968/a, 661, nr. 17; I. GLODARIU, 1971, IV/139; *idem*, 1947, 283, XXXIV, nr. 139; L. MĂRGHITAN, 1979, 160—161; n. 101, 173, n. 157; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

61. *Gornea* (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin) Cu prilejul săpăturilor arheologice din așezarea romană de aici s-a descoperit și un as din bronz emis de Caligula (Cohen, I, 27, an 37), alături de numeroase monede romane imperiale (*Dacia*, NS, 19, 1975, 322, nr. 54; N. GUDEA, 1977, 33).

62. *Grabă!* (com. Lenaueim, jud. Timiș) 1 DRR emis de C. MAIANIVS, descoperit în toamna lui 1937, a ajuns în colecția Somogy. Av.: Capul Romei cu cască înaripată, spre dr.; înapoia capului: X; Rv.: Victoria în bigă în galop

spre dr.; sub cai: C. MAIANI; în exergă: ROMA (GRUEBER, 1910, Italia, 434, a. 172—151, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; E. A. SYDENHAM, 1952, 427, Roma, 135—134, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

63. *Grădinari* (com., jud. Caraș-Severin) 1 DRR emis de L. PORCILIVS C, descoperit în hotar, a ajuns în colecția Winkler (E. BABELON 1901, 386—1, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; M. H. CRAWFORD, 1974, 379/1, Roma, a 80 in.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

64. *Hettin* (Iugoslavia) 1 DIR emis de Nero, descoperit în hotarul satului, a ajuns în colecția Winkler (Cohen, 121, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

65. *Ianova* (com. Remetea Mare, jud. Timiș) O monedă din bronz emisă de Nero, care a fost descoperită la marginea satului a ajuns în colecția Somogy: Av.: Cap diademat spre dr., NERO CLAUD CAESAR AVG GER; Rv.: Roma așezată pe scuturi, spre stg., cu o cunună în stg.; PON MA TR P IMP P P S/C (Cohen, 189, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

66. *Ictar* (com. Topolovățu Mare, jud. Timiș) 1 THD de tip Filip II, descoperită aici în 1929, a ajuns în colecția Winkler (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

67. *Igrış* (com. Sânpetru Mare, jud. Timiș) În hotar, în locul numit *Câmpul lui Traian* (?) s-a descoperit un tezaur de DRR din care trei exemplare se aflau, la un moment dat, în posesia prof. I. Szöcs din Sănnicolau Mare (inf. M. Munteanu; C. RĂILEANU, I. SZÖCS, comunicare la cel de al X-lea simpozion de numismatică, Timișoara, 11 nov., 1984; *idem*, *Drapelul Roșu*, Timișoara, nr. 12.482, 1985; L. STEPANOV, 1985, 161, n. 4). Emitenții pieselor sunt MINVCIVS RVFVS, 122 in.d.Chr., LVCIVS SATVRNIVS, 104 in.d.Chr., MARCVS VOLTEIVS, 78 in.d.Chr.

68. *Ilidia* (com. Ciclova Română, jud. Caraș-Severin) A. Pe dealul numit *Cucuiova Mare* s-a descoperit 1 THD de tip Filip II (Ö. GOHL, 1914, 133; K. PINK, 1939, 42, 45, 138, nr. 117; J. WINKLER, 1955, 95; *idem*, 1968/b, 39; C. PREDA, 1973, 56, nr. 6: tip *Banat*, spre jumătatea secolului III in.d.Chr., care, în mod nejustificat, socotește informațiile despre descoperire vagi și generale; E. IAROSLAWSCHI, GH. LAZAROVICI, 1979, 457; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/15, 198, V/15).

B. În 1879, în colecția S. Ormos a intrat 1 DIR emis de Vespasian, descoperit aici (I. BERKESZI, 1907, 21; I. GLODARIU, 1971, IV/151; *idem*, 1974, 284, XXXIV, nr. 151; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158).

69. *Iosif* (com. Liebling, jud. Timiș) În hotarul satului s-a descoperit 1 DRR emis de L. VALERIVS FLACCVS (E. BABELON, 1901, II, 512—11, an 114—10, apud T. Nussbaum, 1965—1970, s.v.). Piesa a ajuns în colecția Winkler.

70. *Izvin* (com. Recaş, jud. Timiș) În 1936, în curtea bisericii ortodoxe române din sat s-a descoperit un mic tezaur de DIR emiși de Vespasian și Domitian cuprinzând aproximativ 10 exemplare. Monedele au intrat în posesia preotului din localitate la care, în 1970, am văzut 1 DIR emis de Domitian: Av.: Capul spre dr. IMP CAES DOMIT AVG GERM P. M. TR P XV; Rv.: Victoria în picioare cu coif și mâna dr. ridicată; scut în spate și sabie (?) în mâna stg. IMP XXII COS XVII (?) V S F P P P (AMBT, Doss. 3/1936, 101—142, adresa nr. 582/1932 din 28.04. 1936 intrată la pretura plasei Recaş cu nr. 1172/1936).

Jadani vezi Cornești

71. *Jdioara* (com. Criciova, jud. Timiș) Tezaur de DRR descoperit în 27 iulie 1973 de locuitorul Gh. Derbac în locul numit „*Dunga Rovinei*“, depus într-un vas de mici dimensiuni, lucrat cu mâna. M.B.T. a achiziționat vasul și 69 piese, probabil totalitatea tezaurului. Monedele sunt emise între sfârșitul secolului III și 74 in.d.Chr. (IMBN 373/1973; M. MOGA, 1975, cu determinări după H. A. GRUE-

BER, 1910: 229—217—77 in.d.Chr. *Dacia*, N.S., 22, 1978, 365, nr. 14; L. MĂR-GHITAN, 1979, 160; M. MOROZ-POP, 1983, 475, XVII/3, fără bibliografie (j?); D. BĂLĂNESCU, 1985/a, cu determinări după M. E. CRAWFORD, 1974).

Jasenovo vezi *Orešac*.

72. *Jebel* (com., jud. Timiș) Înainte de 1950, notarul comunei a donat la M.B.T 1 DRR (IMBN IV, 342). Piesa nu a putut fi identificată în depozit.

73. *Jimbolia* (oraș, jud. Timiș) În 1909, la cărămidăria orașului s-a desco-perit 1 DRR emis de L. CAEC. METELLVS care a ajuns în colecția Gavrilovici: Av.: Cap cu cască înaripată spre dr.; sub bărbie, X; înapoia capului, ROMA; Rv.: Elefant mergând spre stg; în exergă, CAETIL. (T. NUSSBAUM, 1965 —1970, s.v.; M. CRAWFORD, 1974, 263/1, Roma, a. 127 in.d.Chr., apud D. BĂLĂ-NESCU, 1985/a s.v.).

74. *Jupa* (oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) A. După unele informații, în colecția S. Ormos ar fi intrat un tezaur compus din cca 50 THD de tip Filip II, descoperit între satele Jupa și Iaz. Nesigur.

B. În cercetările arheologice din castrul și municipiul roman s-au descoperit numeroase monede între care patru denari emiși de Marcus Antonius pentru legi-uni (32—31 in.d.Chr.), 1 DIR emis de Vitellius, 4 DIR emiși de Vespasian, 1 DIR emis de Domitian și 1 DIR emis de Nerva (D. BĂLĂNESCU, 1984, 130, nr. 10/b; D. BĂLĂNESCU, P. ROGOZEA, 1986, 219—224).

75. *Kaluderovo* (Iugoslavia) În 1845, în hotarul satului s-a descoperit 1 aureus emis de Vitellius (B. MILLEKER, 1899, 60; I. BERKESZI, 1907, 35).

Karlovac, vezi *Banalski Karlovac*

Kis-Mezseny, vezi *Neuzina*

Kis Omor, vezi *Rovinița Mică*

76. *Kis Zombor* (Ungaria) În vara lui 1872, la cărămidăria de pe moșia văduvei lui Janos Ronay, la 800 m sud de sat, s-a descoperit un mormânt de înhumatie, orientat E—V, în inventarul căruia s-ar fi aflat și o THD de tip Filip II, Av.: Capul lui Zeus încununat cu lauri; Rv.: Călăreț cu ramură de măslin în mână. Restul inventarului mormântului (șiraguri din scoici și colți de mistreț, mărgelile din pastă verzuie, torques și brățări din bronz) nu poate fi atri-buit epocii Latene. S-ar putea ca moneda să fi fost reutilizată, dar este pobsibil să fi fost găsită în hotarul satului cu un alt prilej și dată lui S. Ormos ca făcând parte din mormânt alături de alte antichități de diferite epoci — morminte de tip Mok-rin—Beba Veche, sarmate etc. (AMBT, P. V. al ședinței de lucru din 31 decembrie 1872 a Asociației de istorie și arheologie din Ungaria de Sud, raportul lui S. Ormos; B. MILLEKER, 1891, 70; *idem*, 1894, 40—41; *idem*., 1897, 191; *idem*, 1900, 23, 28—29; I. BERKESZI, 1907, 2, 48 afirmă descoperirea în localitate a mai multor THD dintre care două exemplare ar fi fost achiziționate de un negustor timișorean; L. MARTON, 1933, 13, nr. 52, atribuie mormântul epocii Latene; I. MILOIA, în scrisoarea adresată dr. W. Buttler de la Richardts Museum din Köln din 6 februarie 1934 atrage atenția asupra lipsei de legătură între antichitățile „mormântului“ de la Kis Zombor și monedă; K. PINK, 1939, 24—25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 130, nr. 213 socotește moneda descoperită în mormânt; B. MITREA, 1945, 28, nr. 5).

Kladovo (la J. WINKLER, 1968/b, 39 și N. GUDEA, I. MOȚU, 1983), nu este o localitate din Banat, ci de la sud de Dunăre.

77. *Kovin* (Iugoslavia) A. Se menționează, fără alte precizări, descoperirea în hotar a unor THD de tip Filip II (B. MILLEKER, 1897, 74; I. BERKESZI, 1907, 25; Ö GOHL, 1922—1923, 10).

B. Se menționează descoperirea, în repetate rânduri, a unor DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium (B. MILLEKER, 1897, 74; I. BERKESZI, 1907,

25; Ö GOHL, 1922—1923, 7; B. MITREA, 1945, 86, nr. 20; P. POPOVIĆ, 1987, 154, nr. 107).

C. Se menționează descoperirea, în repetate rânduri, a unor DRR (B. MILLEKER, 1897, 74; I. BERKESZI, 1907, 25).

D. În hotarul satului, spre Bavaniște, în jurul lui 1898, s-a descoperit un aureus emis de Titus pe care Milleker l-a văzut în 1900, în posesia lui St. Kalimacchi (B. MILLEKER, 1906, 286).

78. *Kruščica* (Iugoslavia) În 1871 s-a descoperit aici o monedă din bronz emisă de Traian care a intrat în colecția lui S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 24).

79. *KušiĆ* (Iugoslavia) În 1870, de aici a ajuns în colecția lui S. Ormos 1 DRR emis de familia Aurelia (I. BERKESZI, 1907, 3, 26; B. MITREA, 1945, 103, nr. 8).

Lăjosfalva, vezi *Padina*

Lászlóvár, vezi *Pescari*

80. *Lăpușnic* (com. Bara, jud. Timiș) A. Informații nesigure și necontrolabile despre descoperirea unei didrahme de argint Filip II (?) sau a două tetradrahme Filip III (?) (J. WINKLER, 1955, 64—65, nr. 11, citând pe episcopul greco-catolic de Lugoj, V. MIHALYI, *Cerculariu către ven. cleru diecesanu*, Lugoj, 1881, care nu mi-a fost accesibil; C. PREDA, 1956, 275, nr. 3; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s. v.).

B. Se menționează, vag, descoperirea unor DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium.

C. Se menționează descoperirea în hotar a unui DRR al familiei ABVRIA.

D. Se menționează descoperirea unui denar emis de Marcus Antonius pentru legiuni.

E. Se menționează un denar emis de Augustus.

F. Este menționat 1 DIR emis de Domitian.

(B — F : RAR, informații neverificate).

G. În 1868 s-a descoperit un tezaur monetar compus din DRR și DIR din care S. Ormos a reținut, în colecția sa, DRR ai familiilor AEMILIA, BARBATIA, CAECILIA, FVFIA, FVRIA, ROSCIA, RVBRIA, un denar emis de Iulius Caesar, 3 denari emiși de Augustus Octavianus și 2 DIR emiși de Hadrian. Nu este exclus ca descoperirile menționate *supra* la C—F să facă parte din același tezaur (V. MIHALYI DE APSA, *Cerculariu*, v. *supra*, I. BERKESZI, 1907, 3, 26; M. ROSKA, 1942, 195, nr. 49, s. v. *Lăpușnicu Mare*, v. *infra*; B. MITREA, 1945, 104, nr. 18; I. NAGHIU, în CNA, XIX, 1945, 4, nu mi-a fost accesibil; D. PROTASE, 1966, 87 menționează salvarea a peste 60 (?) de monede; J. WINKLER, 1967, 148, nr. 78 menționează 13 monede; T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v. presupune, nejustificat, că monedele de la Hadrian nu fac parte din tezaur; I. GLODARIU, 1971, IV/160; *idem*, 1974, 285, XXXIV, 160; *TIR*, 1968, L. 34, nr. 73; L. MĂRGHITAN, 1979, 160—161, n. 101, 173, n. 156, menționează existența numai a DRR; D. PROTASE, 1980, 176, 182—183, 185, 188—192 susține existența la M.B.T. a 62 exemplare, ceea ce nu corespunde realității, și îl atribuie dacilor; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/16, 198, V/16; D. BĂLĂNESCU, 1985/a datează DRR din tezaur între 87 și 48 î.d.Chr.).

H. Un DIR emis de Nerva a ajuns în colecția Somogy (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Există posibilitatea unor confuzii cu descoperiri de la Lăpușnicu Mare (jud. Caraș-Severin), deoarece la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, ambele localități au purtat același nume și au aparținut aceluiași județ.

Lăpușnicu Mare (com., jud. Caraș-Severin), confuzie la M. ROSKA, 1942, 195, nr. 49: *Nagy Laposnok*, evidentă la lectura bibliografiei folosite, unde citează F. PESTY, 1878, II, 35. Comuna din Almăj nu a putut face parte din comitatul Severin, datorită poziției geografice.

81. *Lenauheim* (com., jud. Timiș) 1 DIR emis de Traian a ajuns, în 1872, în colecția lui S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 14).

82. *Leucusești* (com. Bethausen, jud. Timiș) 1 DIR emis de ATILVS SARANVS care a ajuns în colecția Somogy: A.v.: Capul Romei cu cască înaripată spre dr.; în spatele capului, X. Rv.: Victoria, jumătate nudă, în bigă, în galop, spre dr.; sub cai: SAR; în exergă: ROMA. (H. A. GRUEBER, 1910, Roma, 741, 172—151 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; M. H. CRAWFORD, 1974, nr. 207/1, Roma, 150, în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

83. *Liubcova* (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin) A. În 1982, în cercetările arheologice din așezarea dacică de la *Stenca*, conduse de Marian Gumă, s-a descoperit 1 DRR emis de C. NAEVIVS BALBVS (H. A. GRUEBER, 1910, Roma 2916, a. 81 în.d.Chr.; E. A. SYDENHAM, 1952, nr. 769, Italia, a. 78—77 în.d.Chr.; M. H. CRAWFORD, 1974, nr. 382/1, Roma, a. 79 în.d.Chr.; apud D. BĂLĂNESCU, 1983, 235—237, I/2; *idem*, 1985/a, s.v.). Piesa a fost descoperită în nivelul inferior al așezării.

B. În aceleași cercetări, v. *supra*, s-a descoperit un as emis de Augustus — M. Salvius Otho, datat în a. 7 în.d.Chr.. Urma slabă a unei contramărci ce a aparținut, probabil, generalului P. Quintilius Varus, datează piesa după a. 9. d.Chr. (D. BĂLĂNESCU, 1983, 236—237, II/1; *idem*, 1985/a s.v.).

C. În cercetările arheologice din 1984 s-a mai descoperit o monedă romană din bronz, complet tocită, ce se datează, probabil, în secolul I. d.Chr. (D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

84. *Lököshaza* (comitat Torontal — Banat?) 1 THD de tip Filip II (K. PINK, 1939, 25, n. 21, citând însemnările și harta rămase după moartea lui Ö. GOHL). Nu am izbutit să aflui numele actual al localității. Ipotetic, ar putea fi *Lukino Selo*, fost Lukăcalfava (?). Localități cu acest nume au existat în județele Arad și Gömör (N. KOLLERFFY, 1877).

Lokva, Locva, vezi Socol

85. *Lokve* (?) (Iugoslavia) Un tezaur (?) de THD de tip Filip II de unde, în 1898, în muzeul din Vrșac, a ajuns 1 THD, „imitație barbară“ (I. BERKESZI, 1907, 2, 37; M. ROSKA, 1942, 304, nr. 69). Localitatea nu a putut fi identificată. Probabil este *Vég-Szent-Mihaly* = *Lokve*, din apropiere de Vrșac.

86. *Lugoș* — „împrejurimi“ (municipiu, jud. Timiș) Nu este exclus ca numeroasele descoperiri de THD de tip Filip II din împrejurimile Lugoșului să facă parte din tezaurul (tezaurele?) de la Criciova, descoperit în 1910 sau din altul, mai vechi, risipit în totalitate (v. *supra*, s.v.).

A. 1 THD, G: 12,59 g (DESSEWFFY, 1240; K. PINK, 1939, 47, 140, nr. 172; B. MITREA, 1945, 30, nr. 22; J. WINKLER, 1968/b, 37, 39, n. 109; *idem*, 1969, 70, n. 227, 73, n. 261, fig. 85; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 196, datând-o ± 300 în.d.Chr.; C. PREDA, 1973, 88, n. 263, *tipul cu cifre romane, grupul A — Zeus*, datat ± 200 în.d.Chr.).

B. 1 THD, G: 13,38 g (MNMB; K. PINK, 1939, 46—47, 140, nr. 172; E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972, 56; C. PREDA, 1973, 87, *tipul Agriș A — Silindia*, începutul secolului II în.d.Chr.).

C. 1 THD, înregistrată în 1888 (Ö. GOHL, 1914, 133; K. PINK, 1939, 46, 140, nr. 172, care o crede, greșit, din tezaurul *Criciova* — 1910; C. PREDA, 1973, 62, n. 151, citându-l pe Pink, confundând-o cu cealaltă piesă de același tip, aflată la MNMB, v. *infra*, D.; J. WINKLER, 1975, 97—98, subliniind descoperirea piesei în 1888).

D. 1 THD (MNMB; K. PINK, 1939, 140, nr. 172, diferită de precedentă; C. PREDA, 1973, 62, pl. VIII, 4, *tipul Criciova B*).

E. 1 THD, G: 13,03 g (MNMB; K. PINK, 1939, 67, 140, nr. 172, pl. XI, fig. 219; S. DIMITRIU, O. ILIESCU, 1959; C. PREDA, 1964, 356—357; J. WINKLER, 1969, 80; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 200; E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972, 60; C. PREDA, 1973, 133, două exemplare, 137, nr. 6, *tipul Larissa-Apollon-Amphipolis, ser. a, ±200 în.d.Chr.*).

F. 1 THD, G: 13,25 g (MNMB; K. PINK, 1939, 67, 140, nr. 172, pl. XI, fig. 220; S. DIMITRIU, O. ILIESCU, 1959; C. PREDA, 1964, 356—357; J. WINKLER, 1969, 80; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 200; E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972, 60; C. PREDA, 1973, 133; două exemplare, 137, nr. 6: 3 exemplare, același tip și aceeași datare ca piesa precedentă).

G. 1 THD, G: 12,63 g (MNMB; K. PINK, 1939, 67, 140, nr. 172; S. DIMITRIU, O. ILIESCU, 1959; C. PREDA, 1964, 357; C. PREDA, 1973, 137, nr. 6, același tip și aceeași datare ca și precedentele).

H. 1 THD (colecție particulară din Cluj, *tip Crișeni — Berchieș*, J. WINKLER, 1969, 84, n. 412).

I. 9 THD = „nouă monede de argint barbare“, achiziționate de M.B.T. în 1943 de la d-na Elena Sepsy din Timișoara, care au făcut parte din colecția tatălui ei, dr. Arthur Trauffellner, consilier orășenesc în Lugoj (AMBT, Doss. 3/1943, nr. 253/1943 și decizia Primăriei Timișoarei, nr. cult. 28564/19 oct. 1943; v. *supra*, *Fanat*, nr. 4/A — D).

J. Un stater de la Alexandru cel Mare (v. *supra*, I.).

K. 1 THD, la J. WINKLER, 1968/b, 43, n. 163 care nu este de la Lugoj, cf. Ö. GOHL, 1914, 1, fig. 1; v. și B. MILLEKER, 1906, 92; M. ROSKA, 1942, 148, nr. 44; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/17, 198, V/17.

Lunca, vezi *Socolovă*

Maidan, vezi *Brădișoru de Jos*

87. *Majdan* (Iugoslavia) Din hotarul localității sunt menționate monede emise de Marcus Antonius și de Traian (I. BERKESZI, 1907, 28; D. PROTASE, 1970, 149, unde se confundă localitatea din Banatul iugoslav cu Maidan = Brădișoru de Jos din Banatul românesc.

Margina, vezi *Milcoveni*

88. *Markovicevo* (Iugoslavia) Un denar emis de Marcus Antonius (I. BERKESZI, 1907, 37; B. MITREA, 1945, 103, nr. 4).

89. *Mănăstur* (com. Vinga, jud. Arad) În hotarul satului s-a descoperit 1 DRP emis de LVCIVS CASSIVS care a ajuns în colecția Somogy (H. A. GRUEBER, 1910, Italia, 585, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; M. H. CRAWFORD, 1974, nr. 266/1, Roma, a. 126 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s. v.).

90. *Mehadia* — „împrejurimi“ (com., jud. Caraș-Severin) În literatura de specialitate erau amintite monedele macedonene, grecești și romane adunate din împrejurimile Mehadii de cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg, prin anii 1820—1830 (J. WINKLER, 1955, 66—67, nr. 15; C. PREDA, 1956, 275). Editarea de către D. Mioc și C. Feneșan a volumului de scrieri al protopopului de Mehadia (N. STOICA DE HAȚEG, 1984 /1831/) permite trecerea în revistă a

monedelor pe care le-a deţinut acesta, descoperite în zona Mehadia — Băile Herculane. Mă folosesc de descrierile monedelor făcute de cronicar, așa cum au fost traduse și transcrise de către Costin Feneșan.

A. 1 TH Filip II: „Monedă greacă ΦΙΛΙΠΠΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, cu barbă și cunună de lauri; geniu, un călăreț; este Filip, tatăl lui Alexandru“ (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 188).

B. 1 TH Alexandru cel Mare: „monedă greacă ΑΛΕΞΑΝΔΡΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ geniu pe tron cu o pasăre în mână, Alexandru“ (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 188).

C. 1 TH Lisimach: „Monedă greacă ΛΙΣΙΜΑΧΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ geniu pe tron, Lisimach, rege în Tracia“ (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 189).

D. 1 THD, tip Filip II: „Un cap caricatural, un A și o pasăre; un trup caricatural, mâini și picioare; trebuie să fie Amulius“ (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 188).

E. „Monedă greacă de argint. ΚΟΣΩΑ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, pe tron până la Attalus; Kosol, rege în Tracia; în vremea lui Attalus, pentru prima oară, geții din Moscopole au devenit daci, fiind de neamul lor, romanii au dobândit Pergamon, Mehadia și Moesia Veche“ Monedă Coson? (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 188—189).

F. Se amintește ca descoperită aici 1 TH emisă de Lysimach (C. BURACU, 1924).

G. 1 THD, G: 11,93 g, descoperită aici (Institutul de Arheologie București, C. PREDA, 1973, 310, nr. 6, *tipul Toc — Chereuș*, ultimele decenii ale secolului II — primele decenii ale secolului I î.d.Chr.; nr. inv. 235/268).

H. 7 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium se aflau în colecția lui N. Stoica de Hațeg. Poate un tezaur (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831, 188—189).

I. În inventarul manuscris al colecției S. Ormos figurează, la nr. 66/1874, 1 DH emisă de orașul Dyrrachium care a fost găsită la Mehadia.

Av.: ΦΕΡΕΝΕΙΚΟΣ

Rv.: ΔΡ — ΔΑ — ΟΜ

(S. Ormos, inventar, mss., Biblioteca M.B.T., nr. inv. 204)

J. În colecția lui N. Stoica de Hațeg se aflau 31 DRR, 3 monede emise de Iulius Caesar, 1 monedă emisă de Cneius Pompeius și 2 emise de Augustus. Poate un tezaur (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 188—190).

K. În inventarul manuscris al colecției S. Ormos figurează, la nr. 67/1874, 1 DRR al familiei PLACTORIA: Rv.: (M. PLAC) toriVS AED CVR EX S C. (S. Ormos, inventar, mss., biblioteca M.B.T., nr. inv. 204).

L. Din Mehadia provine 1 DRR aflat într-o colecție particulară, emis de familia CAECILIA: Av.: capul zeiței spre dr.; în spate; * Rv.: ROMA; pretor în bigă, dedesubt, un cap de elefant. (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

M. Se amintește de aici un denar emis de Augustus (C. BURACU, 1924).

N. În colecția lui N. Stoica de Hațeg se aflau câte 1 DIR de la Tiberius (?) a. 31, Nero, a. 51, Domitian, a. 81, Nerva, a. 94 și Traian, a. 96, precum și 2 DIR emiși de Vespasian, a. 69 și 79 (N. STOICA de HAȚEG, 1984/1831/, 189 sqq.).

O. În inventarul manuscris al colecției S. Ormos figurează la nr. 68/1874, 1 DIR emis de Vespasian: Av.: CAES VESPA AVGVST; Rv.: AVG TRI POT (S. Ormos, inventar mss., biblioteca M.B.T., nr. inv. 204).

P. În același inventar figurează, la nr. 69/1874, 1 DIR emis de Vespasian: Av.: IMP CAES VESPASIANVS AVG; Rv.: COS VI (S. Ormos, *loc. cit.*).

R. Sunt menționați ca existând în colecția lui S. Ormos 1 DIR de la Vespasian și 1 DIR de la Titus — Vespasian, la care se adaugă o monedă din bronz de la Traian, descoperită în 1872, precum și o altă monedă din bronz de la Traian, descoperită în 1874 (I. BERKESZI, 1907, 21).

S. Sunt amintiți de aici 5 DIR și o monedă din bronz emiși de Domitian (C. BURACU, 1921).

91. *Melence* (Iugoslavia) Un denar emis de Augustus, descoperit în localitate, a ajuns în colecția Lamparter (Cohen, 43, a. 28 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

92. *Mercina* (com. Vărădia, jud. Caraș-Severin) În hotar s-a descoperit 1 DIR de la Traian (inf. E. Iaroslavski).

93. *Milcoveni* (com. Berliște, jud. Caraș-Severin) Datorită vechiului ei nume, *Mircovăț*, localitatea este confundată (B. MILLEKER, 1883/a, 152 sq.; I. BERKESZI, 1907, 28; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; ROSKA, 1942, 173, nr. 167, care amintește și *Milcoveni*), cu *Mercina* (com. Vărădia, jud. Caraș-Severin). O altă confuzie se face cu localitatea Margina, jud. Timiș (B. MITREA, 1945, 48, nr. 11).

A. În anii 1870, la arat, a fost descoperit un stater de la Alexandru cel Mare care a ajuns la muzeul din Bela Crkva (L. BÖHM, 1879; B. MILLEKER, 1883/a, 152 sq. ca de la Mercina; *idem*, 1894, 37, ca Milcoveni; *idem*, 1897, 98, menționând rectificarea; I. BERKESZI, 1907, 2, 28, s.v. Mercina; Ö. GOHL, 1922—1923, 5, s.v., Mercina; M. Roska, 1942, 173, nr. 162, s.v. Mercina; *ibidem*, 184, nr. 244, s.v. Milcoveni; B. Mitrea, 1945, 48, nr. 11, s.v. Margina; F. MEDELEȚ, 1981, 22).

B. În hotarul satului s-a găsit 1 DH emisă de orașul Dyrrachium (T. ORT-VAY, 1896, 232; I. GLODARIU, 1971, III/47; *idem*, 1974, 271, XXXII, nr. 47).

Mircovăț, vezi *Milcoveni*

Mirkovacz, vezi *Milcoveni*

94. *Moldova Nouă* (oraș, jud. Caraș-Severin) A. Un denar de la Augustus, descoperit în zona *Observator*, a ajuns în colecția lui Șt. Simici din Moldova Nouă. Piesa se datează 2 în.d.Chr. — 11 d.Chr. (D. BĂLĂNESCU, 1983, 131, nr. 13).

B. Din localitate este semnalat un dupondius de la Traian, Roma, 101—102 (D. BĂLĂNESCU, 1983, 131).

95. *Moldova Veche* (oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin) A. Dintr-un probabil tezaur descoperit înainte de 1881, risipit, se menționează mai multe THD de tip Filip II și Alexandru cel Mare. Milleker a văzut două exemplare la bijutierul Jozsef Jungen din Bela Crkva (B. MILLEKER, 1897, 78—79; I. BERKESZI, 1907, 2, 28; M. ROSKA, 1942, 213, nr. 44; B. MITREA, 1945, 29, nr. 16, 48, nr. 17; J. WINKLER, 1958, 31; *idem*, 1968/b, 39, n. 110, menționând, nejustificat, două monede dacice „izolate“ de tip tetradrahmă; C. PREDA, 1973, 333, nr. 17, *tipul combinat Alexandru cel Mare — Filip III Arideul*, dar încadrarea lor tipologică și cronologică atât de târzie este arbitrară).

B. 1 DH emisă de orașul Dyrrachium a fost găsită în 1983, cu prilejul unei periegeze de către O. Bozu, în punctul *Jose*, la 50 m de șoseaua Moldova Veche — Pescari (D. BĂLĂNESCU, 1985/b, 173, n. 2 și o inutilă și inexactă revenire la p. 178, n. 13, v. mai jos, s.v., *Moldova Veche — Insulă*).

C. Din hotarul satului este semnalat un aureus emis de Titus, (L. BÖHM, 1861, II, 323; B. MILLEKER, 1897, 48; I. BERKESZI, 1907, 28; M. ROSKA, 1942, 213; nr. 44; B. MITREA, 1945, 105, nr. 31; I. GLODARIU, 1971, IV/184; *idem*, 1974, 286, XXXIV, nr. 184; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 159).

96. *Moldova Veche — Insulă* (oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Sev.). *Insula* de pe Dunăre din dreptul satului Moldova Veche este numită de diverși autori *Insulă*, *Ostrov* și, mai recent, *Insula Decebal*.

A. „O veche monedă grecească din argint“, primită la M.B.T. de la preotul Gy. Wörule în 18 septembrie 1895 (IMBN I, 2880). Piesa, o THD imitată după o TH a lui Alexandru cel Mare, ar fi fost găsită în 1880 (?), „la Cula din Ostrovul Moldovei, lângă Cetate, într-o vie, peste Ogăşelul Topola“, de către Elisabeta Moisi şi avea, pe Rv. „pe Ducipal cu cornul în frunte“. Elisabeta Moisi a donat-o preotului Gy. Wörule care în 1881 (?) ar fi vândut-o la M.B.T. (Al. Moisi, 1934, 20); după o jumătate de veac, acesta confundă probabil anii şi, de asemenea, consideră că ar fi fost o monedă de aur. Dincolo de inadvertenţe, este, evident, vorba de aceeaşi monedă).

B. În 1879, pe insulă, în urma unui cutremur de pământ, a ţâşnit un izvor termal ce a scos la iveală şi un tezaur de DH emise de oraşele Apollonia şi Dyrachium care s-a risipit. Din acesta, 1 DH emisă de Dyrrachium a ajuns în colecţia lui S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 2, 28; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; B. MITREA, 1945, 88, nr. 9; I. GLODARIU, 1971, III/50; *idem*, 1974, 271, XXXII, nr. 50).

97. *Moşniţa Veche* (com. Moşniţa Nouă, jud. Timiş) În hotar, spre Bucovăţ, la arat în 1932, s-a descoperit 1 DRR emis de C. PLAVTIVS: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; înapoia capului; Rv.: dioscouri călări în galop spre dr.; sub cai, C PLVTI; în exergă, ROMA (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.: H. A. GRUEBER, 1910, Italia, 454, a. 150—125; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.: probabil C. PLAVTIVS PLANCVS, E. A. SYDENHAM, 1952, nr. 959, Roma, 47 în.d.Chr. şi M. H. CRAWFORD, 1974, nr. 453/1 a, Roma, a. 47 în.d.Chr.). Piesa a intrat în colecţia Somogy.

Murani, vezi Bencecu de Sus

Nagy Omor, vezi Roviniţa Mare

98. *Nadăş* (com. Recaş, jud. Timiş) Cu prilejul săpării unei fântâni a fost descoperit 1 DRR emis de C. AELIVS PAETVS, care a intrat în colecţia Winkler: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; Rv.: dioscouri în galop spre dr., cu lănciile în mână; sus, în câmp, câte o stea; sub cai, P PAETVS; în exergă, ROMA (E. BABELON, 1901, I, 110—3, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; M. H. CRAWFORD, 1974, nr. 233/1, Roma a. 138 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

99. *Neudorf* (com. Zăbrani, jud. Arad) A. 1 THD, G: 13,80 g, D: 22×23 mm (Muzeul din Lipova; *Dacia, N. S.*, 19, 1975, 312, nr. 24; N. KISS, 1977, 544; *idem*, 1978, 42; L. MĂRGHITAN, 1979, 129, n. 140; *idem*, 1980, 82).

B. În hotar, în 1971, s-a descoperit 1 DRR emis de T MALLIVS şi APPIVS CLAVDIVS (E. A. SYDENHAM, 1952, 570, a. 106 în.d.Chr.; *Dacia, N. S.*, 19, 1975, 313, nr. 45).

C. Din această localitate este semnalată descoperirea unui aureus emis de Augustus (J. WINKLER, 1955, 140, nr. 118; I. GLODARIU, 1971, IV/193; *idem*, 1974, 287, XXXIV, nr. 193; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 156, denari (?); N. GUDEA, I. MOŢU, 1983, 193, VI/19, 198, V, 19).

100. *Neuzina* (Iugoslavia) În 1910 s-a descoperit aici 1 TH originală emisă de Filip II (NK, XIII, 1914, 18; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; B. MITREA, 1945, 28, nr. 1).

101. *Novo Miloševo* (Iugoslavia). Tezaur (?) descoperit în 1846 cuprinzând printre altele, un stater emis de Alexandru cel Mare, G: 8,5 g (J. G. SEIDL, 1849, 182, apud B. MITREA, 1945, 47, nr. 1; P. Popović, 1987, 67, n. 8).

Omoru Mare, vezi Roviniţa Mare

Omoru Mic, vezi Roviniţa Mică

102. *Opovo* (Iugoslavia) La 28 decembrie 1887, Sandor Kurtay a donat la M.B.T. 1 THD de tip Filip II, socotită celtică, descoperită în hotarul localității; AV.: personaj cu barbă; RV.: călăreț pe cal, în dr. II (IMBN, I, 2366). Piesa nu a putut fi identificată în depozit.

103. *Oravița* (oraș, jud. Caraș-Severin) A. Tezaur (?) din care 1 THD de tip Filip II, din primele serii, cu legenda coruptă, „LH AAAA“, a ajuns la Budapesta (MNMB, inv. 51/1883; Ö GOIL, 1914, 133: „găsită împreună cu altele“; K. PINK, 1939, 42, 45, 142, nr. 222: „izolată“; J. WINKLER, 1968/b, 36, 43, n. 156, fig. 10, 39, n. 111: „tezaur îndoelnic“; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 196, n. 22; C. PREDA, 1973, 56, nr. 8, n. 131, *tipul Banat*, jumătatea secolului III în.d.Chr.; L. MĂRGHITAN, 1979, 129; *idem*, 1980, 82; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/20, 198, V/20).

B. 1 DH emisă de orașul Dyrrachium, descoperită izolat, donată la MNMB de către Iosif Kelermann (AÉ, XII, 7, 1878, 263; I. GLODARIU, 1971, III/57; *idem*, 1974, 271, XXXII, nr. 57).

104. *Orešac* (Iugoslavia) A. În săpăturile arheologice ale lui Branko Gavella din dava dacică de la Židovar a fost descoperită 1 THD de tip *Aninoasa—Dobrești*, având pe revers un călăreț spre dr. (ASFFB; C. PREDA, 1973, 283, nr. 31, n. 776, 405; îi mulțumesc prof. B. Gavella pentru amabilitatea de a-mi fi arătat piesa în decembrie 1978).

B. În aceleași săpături arheologice s-a descoperit 1 DRR al familiei SABINA pe care l-am văzut în 1978, prin ambabilitatea lui B. Gavella (ASFFB).

C. Descoperiri izolate de mai mulți DRR (B. GAVELA, 1952, 36; P. POPOVIĆ, 1987, 156, nr. 91).

D. Monede romane în muzeul școlii din localitate, fără alte precizări (L. MĂRGHITAN, 1979, 183, n. 163).

105. *Orșova* (oraș, jud. Mehedinți) A. Tezaur (?) din care sunt semnalate două sau trei THD de tip *Prundu-Jibea* (K. PINK, 1939, 77, 142, nr. 224: 2 exemplare; C. PREDA, 1968, 64: 2 exemplare; J. WINKLER, 1969, 70, n. 229, 77—78, n. 329: 3 exemplare; C. PREDA, 1973, 156, nr. 7, 208, nr. 23: 2 exemplare, *tipul Prundu-Jibea*, ce datează din ultimele două decenii ale secolului III și primele decenii ale secolului II în.d.Chr.; *ibidem*, 210, unde menționează 3 exemplare de tip *Adâncata—Mănăstirea* care sunt, de fapt, piesele de tip *Prundu-Jibea*, intrate la MITC în 1911 — inv. 50—1911, cf. J. WINKLER, 1969, 77—78, n. 329) pe care K. Pink și C. Preda le consideră ca aparținând unui tezaur descoperit la Orșova în 1910 ce cuprinde monede dacice mai târzii, de tip *Adâncata—Mănăstirea*. După părerea mea, sunt două descoperiri distincte, piesele aflate la Cluj făcând parte dintr-un alt tezaur.

B. 1 THD de tip *Adâncata—Mănăstirea*, înregistrată în 1905 (MNMB, nr. inv. 1955—16/90, cf. I. WINKLER, 1969, 79, n. 368).

C. „Tezaurul din 1910“. În 1910 s-a descoperit la Orșova un tezaur de THD din care 4 exemplare au ajuns la Muzeul din Graz (K. PINK, 1939, 142, nr. 224; J. WINKLER, 1958, 32; C. PREDA, 1973, 208), 11 exemplare, la M.B.T., prin intermediul lui I. Bleyer (IMBN II/1002—1911; K. PINK, 1939, 77, 142, nr. 224; J. WINKLER, 1958, 32; M. MOGA 1971, 325, n. 4; SCIV, 23, 1, 1972, 137, nr. 19; *Dacia*, N.S., 16, 1972, 363—364, nr. 19; C. PREDA, 1973, 189—202, *tipul Adâncata—Mănăstirea*, din care 3 exemplare: ser. III/7, 2 exemplare: ser. III/8, 2 exemplare, ser. III/11, 1 exemplar: ser. V/21, 2 exemplare, ser. V/27, 1 exemplar: ser. V/29; *ibidem*, 208, jumătatea secolului II sau primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului II în.d.Chr.; L. MĂRGHITAN, 1979, 135, n. 177). Dacă ipoteza pe care am formulat-o este corectă, atunci din *tezaurul Orșova — 1910*

sunt cunoscute 15 exemplare deoarece cele trei exemplare de la MITC, socotite de C. Preeda de acest tip sunt de fapt de *tipul Prundu—Jibea* (nr. inv. 50—1911, cf. J. WINKLER, 1969, 77—78, n. 329). Chiar dacă *tipul Adâncata—Mănăstirea* derivă din *tipul Prundu—Jibea* (J. WINKLER 1969, 77—78; C. PREDA, 1973, 213), se poate constata cu ușurință că tezaurele ce au în componența lor monede de *tip Prundu—Jibea* nu conțin monede de *tip Adâncata—Mănăstirea* (C. PREDA, 1973, 155—156), iar tezaurele în care se află monede de *tip Adâncata—Mănăstirea* mai au în compoziție doar monede de *tip Virteju*, cu excepția tezaurului de la *Ruse—Sredne Kula*, în care s-au găsit și 3 DH Filip III (cf. C. PREDA, 1973, 206—210). Tezaurul de la *Orșova, 1910*, ar fi singurul în care monedele de *tip Prundu—Jibea* și cele de *tip Adâncata—Mănăstirea* s-ar combina, ceea ce este inacceptabil din punct de vedere tipologic și cronologic. Vezi și *infra*, *Porțile de Fier*.

D. De aici, în colecția lui S. Ormos a intrat 1 DH emisă de orașul Apollonia (I. BERKESZI, 1907, 2, 30; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; M. ROSKA, 1942, 214—215, nr. 68; B. MITREA, 1945, 88, nr. 10; I. GLODARIU, 1971, III/136; *idem*, 1974, 275, XXXIII, nr. 136, dar și combinată arbitrar cu 1 DRR al familiei CAECILIA; *ibidem*, 275, XXXIII nr. 136, 287, XXXIV, nr. 208/a, fiind, astfel, o dublă înregistrare. Denarul republican a fost descoperit izolat, v. mai jos.

E. Între Orșova și Turnu Severin s-a descoperit, izolat, 1 DRR al familiei CAECILIA, a 79 în.d.Chr., emis de QVINCTIVS CAECILIVS METELLVS PIVS (NK, XXIII—XXIV, 1924—1925, 43; B. MITREA, 1945, 107, nr. 27; I. GLODARIU, 1971, IV/208; *idem*, 1974, 287, XXXIV, nr. 208/a unde e combinat greșit cu 1 DH emisă de Appollonia; *ibidem*, 287, XXXIV, nr. 208/b).

F. În 1904, elevul Imre Csaszaneck a donat la M.B.T, 10 denari romani, republicani și imperiali, descoperiți în împrejurimile Orșovei, fără alte precizări (I. BERKESZI, 1905, 107). Tezaur (?).

G. De la Orșova provine 1 DRR: Av.: capul Romei spre dr.; înapoia lui G.; Rv.: D SILANVS L F ROMA; Victoria în Bigă spre dr.; sub picioarele cailor, contramarca Y (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

H. În săpăturile arheologice din 1966—1967 au ieșit la iveală doi denari emiși de Marcus Antonius pentru legiuni.

I. Dintr-un mormânt gnostic datat în secolele III—IV provine un medalion cu rama din sârmă de aur torsată, înconjurând imitația locală a unui DRR, foarte ștearsă; Av.: ROMA; Rv.: probabil, Luna în bigă (D. BENEA, A. ȘCHIOPU, 1974, 116—117, fig. 3/a—b; *Dacia*, N.S., 20, 1976, 290, nr. 91).

J. Tezaur (?), compus din 26 imitații locale după DRR emiși din secolul II în.d.Ch. și până la Augustus (DESSEWFFY, 756, 758—766, 1161—1176, apud L. RUZIČKA, 1921, 266).

K. În colecția lui S. Ormos sunt cuprinși mai mulți DIR emiși de Augustus Octavianus (1), Tiberius (1), Claudius (1) și Vespasian (1 — imitație), dar și 3 monede de bronz emise de Germanicus, o monedă mare de bronz emisă de Titus și 3 monede de bronz: mare, mijlocie și mică, emise de Traian (I. BERKESZI, 1907, 30; B. MITREA, 1945, 104, nr. 19; I. GLODARIU, 1974, 287—288, XXXIV, nr. 208/c; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 156; *Dacia*, N.S., 21, 1977, 379, n. 82).

L. De aici, în colecția Josephi a intrat un dupondius emis de Galba, 68—69, care a fost descoperit în 1931: Av.: bustul diademat spre dr.; IMP SER GALBA AVG TR P; Rv.: Libertas în picioare, spre stg., în mâna stângă cu un sceptru, iar în dr. cu o balanță; în câmp, S C LIBERTATIS PVBLICA (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

M. În aceeași colecție se află și un sestert de bronz emis de Vespasian: Av.: bust diademat spre dr.; IMP CAES VESPASIAN AVG P M TR PPP COS III; Rv.: în mijloc, un palmier de care este legat un evreu, iar în fața sa, așezată, o evreică ce plânge; în exergă, S C IVDEEA CAPTA (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

N. În săpăturile arheologice pe care le-am efectuat în oraș, pe str. Marinari, în 1967, între numeroase alte monede se află și 1 DIR emis de Vespasian (E. CHIRILĂ, N. GUDEA, 1972, 715; E. CHIRILĂ, N. GUDEA, I. STRATAN, 1974, 73, nr. 30; *Dacia*, N.S., 19, 1975, 315, nr. 75).

O. În săpăturile arheologice din 1968, din curtea liceului, s-a descoperit și un as de la Vespasian, emis în a. 74 (A. BODOR, J. WINKLER, 1979, 152; *Dacia*, N.S., 25, 1981, 386, nr. 120).

106. *Ostrovo* (Iugoslavia) A. S. Ormos a cumpărat de la A. Kozary din Kovin, 1 THD, descoperită pe insula din fața localității (I. BERKESZI, 1907, 2, 38; K. PINK, 1939, 25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 215, nr. 71).

B. 1 DRR al familiei SENTIA, cumpărat de S. Ormos de la A. Kozary care l-a găsit pe insulă (I. BERKESZI, 1907, 3, 38; M. ROSKA, 1942, 215, nr. 71; B. MITREA, 1945, 103, nr. 7).

107. *Padina* (Iugoslavia) Din această localitate este semnalată 1 THD (K. PINK, 1939, 25, n. 21).

108. *Pančevo* (Iugoslavia) A. Din împrejurimile orașului provine 1 DH, imitată după o piesă originală a lui Alexandru III, G: 2,87 g (KHMW; K. PINK, 1939, 117, 142, nr. 230, pl. XXVIII, fig. 576; J. WINKLER, 1966, 81, n. 45, pl. I, 9, sfârșitul secolului III — prima jumătate a secolului II în.d.Chr.; C. PREDA, 1973, 338, n. 68, mijlocul secolului II — sfârșitul secolului II în.d.Chr.).

B. La Pancevo s-a descoperit 1 TH a lui Alexandru cel Mare pe care Johann Schwerer a donat-o în 1881, nu în 1889, cum se afirmă la M.B.T. (IMBN I, 1459; B. MILLEKER 1897 88; I. BERKESZI, 1907, 32; Ö GOHL, 1922—1923, 7; K. PINK, 1939, 116, 142, nr. 230; M. ROSKA, 1942, 218, nr. 7; B. MITREA, 1945, 47, nr. 5).

C. Se menționează descoperirea în localitate a unei THD de tip *Voloșcani* (MNBM, nr. inv. 1873/99—6; C. MOISIL, 1944—1947, 59; J. WINKLER, 1969, 76, n. 303). Ea reflectă relațiile dintre daci și scordisci (cf. P. POPOVIĆ, 1987).

D. Este amintită, fără alte precizări, descoperirea în hotarul localității, în repete rânduri, a unor THD (I. BERKESZI, 1907, 2, 32).

E. În 1881, Johann Schwerer ar fi donat la M.B.T. „9 monede grecești din argint, Alexandru cel Mare, Apollonia și Dyrrachium și 12 monede republicane romane“ (B. MILLEKER, 1897, 88; I. BERKESZI, 1907, 2, 3, 32; Ö GOHL, 1922—1923, 7; M. ROSKA, 1942, 218, nr. 7; B. MITREA, 1945, 86, nr. 21). În IMBN I este înregistrată 1 TH Alexandru cel Mare, v. *supra*, laolaltă cu alte 11 monede romane republicane și imperiale, dar și medievale. Înregistrarea s-a făcut în trei loturi distincte eșalonate între octombrie 1881 și aprilie 1882. Același Schwerer a mai donat un lot de denari romani republicani și imperiali în anul 1888. În nici unul din loturile monetare ce provin de la Schwerer nu figurează drahme de Apollonia sau Dyrrachium, așa cum sunt ele menționate în literatura de specialitate (cf. și P. POPOVIĆ, 1987, 154, nr. 100). În consecință, descoperirea la Pančevo a unor DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium rămâne îndoielnică.

F. În 1878, G. Nicolaevici a donat la MNMB 1 DRR al familiei IVLIA (Cohen, 155, III, Tab. 10, 3; *AÉ*, XII, 7, 1878, 262).

G. Tezaur (?). În octombrie 1881 și aprilie 1882, Johann Schwerer a donat la M.B.T. 3 DRR ai familiilor CALPVRNIA: L PISO FRVGI, IVNIA: (D. SI)

LANVS (L F ROMA) și CONSIDIA (IMBN I, 1457, 1571—1572), v. *supra*. Cum în 1881, același Schwerrer a mai trimis 300 de monede romane republicane și imperiale la MNMB (AÉ, ū.f., II, 1881, 154; I. BERKESZI, 1907, 33), despre care nu am detalii, posibilitatea descoperirii unui tezaur nu poate fi exclusă.

H. În iunie 1888, M.B.T. a achiziționat de la J. Schwerrer 4 DRR:

IMBN I/2492: Gens VIBIA; Rv.: C. VIBIVS S C;

IMBN I/2493: Gens Sabina-Fabia; Av.: ...AVS; Rv.: Venus Victrix;

IMBN I/2494: Gens Tituria; Av.: A P SABIN; Rv.: L. TITVRI;

IMBN I/2496: Gens Furia; Av.: MF; Rv. Vesta (v. *supra*; B. MILLEKER, 1897, 88; 12 DRR; I. BERKESZI, 1907, 32—33; 12 DRR; M. ROSKA, 1942, 218, nr. 7: 12 DRR).

I. În 1878, Gh. Nicolaevici a donat la MNMB 1 DIR emis de Tiberius, exemplar foarte rar, descoperit pe malul râului Timiș (AÉ, XII, 7, 1878, 262).

J. La 26 octombrie 1881 și 22 februarie 1882, J. Schwerrer a donat la M.B.T. 2 DIR emiși de Vespasian (IMBN I, 1460, 1539) și 1 DIR emis de Domitian (IMBN I, 1456).

K. În 1870, în colecția lui S. Ormos a intrat un aureus emis de Domitian (I. BERKESZI, 1907, 33; B. MITREA, 1945, 103, nr. 5).

L. În 1879, în colecția S. Ormos au intrat mai mulți DIR, foarte frumoși, emiși de Traian (I. BERKESZI, 1907, 33).

109. *Pătaș* (com. Prigor, jud. Caraș-Severin) A. În hotarul comunei s-a descoperit un tezaur (?) de THD de tip Filip II, din care „câteva“ se aflau, prin 1946—1947, în posesia preotului Popovici care le moștenise de la bunicul său și care nu a putut preciza locul descoperirii. În 1967 mai exista doar una din monede (L. SMEU, 1977, 19, il.) care, probabil, a fost donată de învățătorul Vasile Popovici la MJIR (nr. inv. N-18, G: 14,65 g, D: 19 mm; M. MOGA, N. GUDEA, 1975, 139, 10; L. SMEU, 1977, 19; D. BĂLĂNESCU, 1984, 129, n. 2). Se afirmă că moneda ar fi fost găsită pe *dealul Leu*.

B. În 1978, învățătorul Vasile Popovici a donat la MJIR și 1 DIR emis de Traian, a. 98—99, care ar fi fost, de asemenea, descoperit pe *dealul Leu* (nr. inv. N-19; D. BĂLĂNESCU, 1984, 131).

Localizarea monedelor pe *dealul Leu* este cronată. În periegheza pe care am efectuat-o în 1966 nu se făcea încă nici o legătură între așezarea preistorică de pe acel deal și monedele găsite în hotar.

110. *Peciu Nou* (com., jud. Timiș) Din hotarul localității, în colecția lui S. Ormos a intrat 1 DIR emis de Traian (I. BERKESZI, 1907, 33).

111. *Periam* (com., jud. Timiș) 1 DRR emis de L. SENTIVS care a intrat în colecția Winkler (E. BABELON, II, 437, 1, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s. v.; CRAWFORD, 1974, 325/1 b, Roma, a. 101 in.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

112. *Pescari* (com., jud. Caraș-Severin) Unele confuzii în literatură cu Berzasca, v. *supra*.

A. Tezaur (?) de THD din vremea lui Alexandru cel Mare, descoperit pe platoul fortificat dinspre Berzasca (B. MILLEKER, 1906, 24; I. BERKESZI, 1907, 2, 13; Ö. GOHL, 1922—1923, 6; K. PINK, 1939, 116; M. ROSKA, 1942, 145, nr. 12; B. MITREA, 1945, 48, nr. 13; J. WINKLER, 1955, 68; C. PREDA, 1956, 275, n. 2: monede Filip II).

B. Tezaur. În 1895, săpându-se o groapă în piața din fața bisericii, s-a descoperit o cană mică din bronz în care erau 178 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium. Cea mai mare parte a tezaurului a ajuns la tribunalul din Bela Crkva de unde au fost trimise oficial la MNMB 59 de exemplare; dintre acestea, muzeul

budapestan a achiziționat 10 exemplare, alte două au ajuns în muzeul din Vrșac, iar un alt exemplar, împreună cu vasul din bronz au ajuns la M.B.T., donate de preotul Gy. Wörule, în 1895 (IMB I/1231 A III b-6=IMB IV 1543; B. MILLEKER, 1897, I, 27; *idem*, 1900, 33; F. MEDELEȚ, T. SOROCEANU, N. GUDEA, 1971, 465-467; I. GLODARIU, 1974, 239, nr. 23; BELDIMAN, 1988). Acestor 13 exemplare păstrate le pot fi adăugate cele 3 sau 4 monede grecești trimise de preotul localnic mitropoliei sau episcopiei din Timișoara, după cum s-a consemnat în inventarul parohial (inf. Gh. Lazarovici) și care au făcut parte, foarte probabil, din același tezaur (AĖ, 16, 1896, 284; B. MILLEKER, 1897, 27; *idem*, 1900, 33; *idem*, 1906, 24; I. BERKESZI, 1907, 2, 12-13; Ö. GOHL, 1922-1923, 7; M. ROSKA, 1942, 145-146, nr. 12; B. MITREA, 1945, 88, nr. 6; I. GLODARIU, 1971, III/60; *idem*, 1974, 275, XXXIII, nr. 137; F. MEDELEȚ, T. SOROCEANU, N. GUDEA, 1971, 466, n. 22-23; L. MĂRGHITAN, 1979, 155-156, n. 51, care localizează, greșit, descoperirea, la Culă).

C. Tezaur. În 1970, pe panta dealului aflat la 150 m NV de cetatea dacică și feudală au fost descoperite 6 DH emise de orașul Dyrrachium și 1 DH emisă de orașul Apollonia (MJIR, nr. inv. 424-427-430; Șt. MATEI, I. UZUM, 1973, 143, n. 4; E. CHIRILĂ, N. GUDEA, 1972, 713, n. 2; B. MITREA, 1973-1975, 317, nr. 17; *Dacia*, N. S., 19, 1975, 311, nr. 17; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.; presupunerea că aceste 7 monede ar aparține tezaurului descoperit în 1895 este greșită).

D. Înainte de 1861, aici s-a descoperit 1 DH emisă de orașul Dyrrachium (L. BÖHM, 1861, II, 321; B. MILLEKER, 1891, 13; I. BERKESZI, 1907, 2, 13; I. GLODARIU, 1971, III/60; *idem*, 1974, 272, XXXII, nr. 60, 275, XXXIII, nr. 137).

E. Înainte de 1904, pe cetatea „Lászlovár“ s-a descoperit 1 DH emisă de orașul Apollonia, care a fost donată la M.B.T. de către ornitologul Dionisie Linția (IMBN II, 436/1904; I. BERKESZI, 1905, 107; *idem*, 1907, 2, 13, 26; Ö. GOHL, 1922-1923; 7; B. MITREA, 1945, 88, nr. 5).

F. Tezaur (?). În hotarul satului s-au descoperit 2 DRR, unul al familiei AELIA (tocit), probabil P AELIVS PAETVS (M. H. CRAWFORD, 1974, 233/1, Roma, 139 în.d.Chr.) și unul emis de T QVINCTIVS, (M. H. CRAWFORD, 1974, 267/1, Roma, 126 în.d.Chr.; E. A. SYDENHAM, 1952, Roma, 505, a. 119-110 sau Italia, 563, a. 105 în.d.Chr.; J. WINKLER, 1955, 132/52; I. GLODARIU, 1971, IV/218; *idem*, 1974, 288, XXXIV, nr. 218; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

113. *Petroman* (com. Ciacova, jud. Timiș) În hotar s-a descoperit o monedă de bronz emisă de Domitian: Av.: bust diademat spre dr.; IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XII; Rv.: Fortuna, în picioare spre stg., cu cârmă și corn al abundenței; FORTVNAE AVGVSTI S C (Cohen, 122, apud T. NUSSBAUM, 1965-1970, s. v.).

Piatra Albă, munte în hotarul localității *Cuploare-Secu*, v. *supra* din care izvorăște *Râul Alb*, afluent al Bârzavei (V. IONIȚĂ, 1982, 70). Plasarea sa în județul Mehedinți (C. PREDA, 1973) este o eroare.

114. *Pișchia* (com., jud. Timiș) În 1901, în hotarul satului s-a descoperit 1 DRR emis de Q MARCIUS LIBO care se datează în jurul lui 107 în.d.Chr.: Av.: capul lui Janus; Rv.: proră de corabie; LIBO ROMA (T. NUSSBAUM, 1965-1970, s.v.; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v. care a determinat piesa după descrierea lui Nussbaum ca fiind emisă de L. SCRIBONIVS LIBO, M. H. CRAWFORD, 1974, 416/1 Roma, 55 în.d.Chr.). Piesa a ajuns în colecția Lamparter. Vezi și *Bencecu de Sus*.

115. *Pločica* (Iugoslavia) Tezaur (?). În hotar, la o rupere a malului pârâului *Ponjavica*, au fost descoperiți doi aureuși emiși de Nero și de Vespasian (*TRĚT*,

u.f., 8, 1892, 30; B. MILLEKER, 1899, 59; I. BERKESZI, 1907, 33; B. MITREA, 1945, 103, nr. 10).

116. *Pojejena* (com., jud. Caraș-Severin) A. În castrul roman de aici, din punctul *via Bogdanovici*, în cercetările arheologice din 1977 s-a descoperit un denar emis de Marcus Antonius pentru legiuni, uzat (D. BĂLĂNESCU, 1984, 129—130; *idem*, 1985/a, s.v.; D. BĂLĂNESCU, P. ROGOZEA, 1986, 224).

B. Din același castru este semnalată descoperirea, în 1969, a unui sestert emis de Vespasian (SCIV, 23, 1, 1972, 145, nr. 99; *Dacia*, N.S., 16, 1972, 371, nr. 80).

117. *Porțile de Fier ale Dunării*. Tezaur (?). Cu prilejul regularizării cursului Dunării din anii 1890—1895 au fost descoperite mai multe „imitații barbare” după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare (Cat. de La Tour, 1892, 9640; Ö. GOHL, 1915, 72; K. PINK, 1939, 118; Filip III, 136, nr. 69; Alexandru III; J. WINKLER, 1966, 85, n. 69; C. PREDA, 1973, 334, nr. 25, n. 952, *tipul Alexandru — Filip III Arideul*, a doua jumătate a secolului II î.d.Chr.). Vezi *supra*, Orșova.

118. *Potoc* (com. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin) A. *Tezaurul din 1840*. În legătură cu descoperirile monetare din hotarul satului, în literatura de specialitate s-au strecurat o seamă de confuzii. Una dintre acestea este cea a celor trei tezaure de THD, de tip Filip II (I. BERKESZI, 1907, 2; J. WINKLER, 1968, 39; L. MĂRGHITAN, 1979, 129), iar o alta este cea a omiterii deliberate a existenței vreunui tezaur descoperit aici (C. PREDA, 1973, 57, nr. 10, n. 133). După părerea mea, la Potoc s-a găsit, prin 1840, un mare tezaur de THD de tip Filip II care s-a risipit prin vânzări succesive făcute de descoperitor și, probabil, de către urmașul acestuia. Reconstituind, pe cât este posibil, condițiile de descoperire a tezaurului și „circulația” modernă a pieselor din compoziția sa, situația ar putea fi rezumată în felul următor:

— Menționarea unui tezaur monetar descoperit, „prin anii '40 ai secolului XVIII din care, la Bela Crkva, un țăran a vândut cca 100 THD (I. BERKESZI, 1907, 2, 34; B. MITREA, 1945, 19, nr. 15) se datorează unei erori: în loc de secolul XVIII se va citi secolul XIX.

a) În jurul lui 1840, un țăran român — care a refuzat să dezvăluie locul de descoperire — a vândut la negustorii din Bela Crkva aproximativ 100 THD de tip Filip II. Câteva monede din acest lot au fost descrise de L. Böhm și B. Milleker drept imitații nereușite ale tetradrahmelor lui Filip II, având pe avers efigia spre dr., cu două șiruri de perle, iar pe revers un călăreț cu coif, spre stg. În primele lucrări, de tinerețe, B. Milleker considera acest lot de piese descoperit la Bela Crkva (C. GOOSS, 1877/a, 79, apud B. MILLEKER, 1882; *idem*, 1886, 10, s.v. *Bela Crkva*; *idem*, 1897, 93—94).

b) În 1857, L. Böhm, istoric și primar al orașelului Bela Crkva, a făcut o recunoaștere arheologică la Potoc. Este de presupus că a aflat sursa THD răspândite la negustorii din orașelul său natal. Cu acest prilej, băcanul satului i-a oferit spre cumpărare patru astfel de monede. Băcanul i-a relatat lui Böhm că, „în urmă cu câțiva ani”, un țăran din Potoc a găsit un vas de lut plin cu astfel de monede — în total câteva ocale —, dar că nu mai este dispus să vândă din ele. Totuși, în aceeași zi, Böhm a fost cântat de un țăran care i-a oferit spre cumpărare alte trei monede de același fel, spunându-i că acasă are peste o oacă de astfel de monede. Țăranul se duce să i le aducă, dar, ciudat, nu mai revine. În schimb, „cu țîrîita” și tîrguindu-se pentru aproape fiecare piesă, Böhm mai achiziționează prin intermediul băcanului — care a izbutit, se pare, să dețină un fel de „monopol” al tranzacției — alte 40 de monede. Pe aversul unor monede din acest lot este reprezentat un cap imberb încununat cu lauri, iar pe revers, un călăreț, spre stg. În câmp:

cifra III și „carcul” monetăriei, iar sub burta calului — o adâncitură (contramarcă), făcută cu o daltă (AK, VII, 1868, 195—196; B. MILEKÉER, 1897, 93—94, n. 3).

c) În toamna lui 1897 și primăvara lui 1898, un țăran român din Potoc a vândut bijutierului Jozsef Jungen din Bela Crkva patru și, apoi, trei THD de tip Filip II. Țăranul afirma că a găsit monedele la arat, într-un vas de lut scos de plug.

După cum se poate lesne observa, nici în 1857 și nici în 1897, arheologii nu au intrat direct în contact cu „descoperitorii” monedelor, ci prin interpuși și, în ambele situații, se povestește despre un vas de lut în care au fost monedele, iar piesele din cele trei loturi — 1840, 1857, 1897—1898 — chiar dacă diferite unele de altele, — deși doar câteva exemplare au fost descrise! — sunt compatibile din punct de vedere tipologic, la fel ca și în tezaurele *Banat, 1807* sau *Criciova, 1910*.

Din piesele celui de-al III-lea lot, două exemplare au ajuns la muzeul din Vrșac și sunt într-un totu asemănătoare cu moneda publicată de Böhm (L. BÖHM, 1861, II, pl. XIII/6), iar una dintre ele are greutatea de 14,3 g (AÉ 19, 1899, 90; B. MILLEKER, 1906, 121—122; I. BERKESZI, 1907, 2, 34; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; M. ROSKA, 1942, 104, nr. 7; B. MITREA, 1945, 29, nr. 14; J. WINKLER, 1955, 75/119 a; C. PREDA, 1956, 274, nr. 8; *idem*, 1966/b, 78 *idem*, 1960/b, 68; J. WINKLER, 1966, 78; C. PREDA, 1973, 57, nr. 10, n. 133).

d) Acestui tezaur, probabil lotului monetar din anii 1840 îi aparține și moneda de tip Banat ajunsă la KIIMW (J. G. SEIDL, 1840—1845, 26; Ö. GOHL, 1914, 133; K. PINK, 1939, 45, 143, nr. 252), ca și cele două piese — poate din lotul monetar din 1857 — care ar fi ajuns în colecția lui S. Ormos prin anii 1870 (I. BERKESZI, 1907, 34).

La cele de mai sus adaug faptul că în aceeași perioadă de timp, probabil câțva timp înainte de descoperirea tezaurului de THD, tot la Potoc s-a descoperit un alt tezaur compus din DRR, v. *infra*. Cum satul se afla în teritoriul și sub jurisdicția regimentului de graniță bănățean valaho-ilir, tezaurul a fost trimis la Viena, la KHMW. Numărul monedelor cunoscute din acest tezaur — 171 — constituie o indicație relativ certă a faptului că majoritatea monedelor găsite au ajuns la muzeul vienez și după toate probabilitățile — ținând seama de alte cazuri din epocă —, răsplata primită de descoperitor a fost mai mult decât modestă. În aceste circumstanțe este de presupus că descoperirea tezaurului de THD a fost tănuită de descoperitor care le-a vândut, treptat, cu prudență, la Bela Crkva — oraș care se afla în teritoriul și sub jurisdicția unui alt regiment grăniceresc bănățean (cel germano-ilir), păstrând o parte din el până în 1857 cind L. Böhm, care susține că piesele achiziționate de el la acea dată aparțin tezaurului din 1840, vine la Potoc. După vânzarea din 1857, la descoperitor — sau la urmașii săi — a rămas un număr redus de piese de același fel care au fost vândute în 1897—1898 tot la Bela Crkva, repovestindu-se condițiile de descoperire pe care Böhm le auzise în 1857 și care au fost, probabil, cele reale din 1840. Este greu de admis că așa-zisul tezaur din 1897, găsit într-un vas, să fi fost format numai din șapte monede, iar dacă au fost mai multe, este cel puțin suspect că, începând cu 1898 și până azi, nu se mai semnalează în nici o colecție particulară sau muzeală vreo „nouă” monedă dacică de la Potoc.

În concluzie, sunt de părere că prin anii 1840, probabil după scoaterea la iveală a tezaurului de DRR, înregistrat la Viena în 1842, s-a descoperit la Potoc, într-un vas de lut, un tezaur de THD de tipuri diferite, dar afine. Acest tezaur va fi conținut, probabil, 150—200 exemplare care au fost comercializate treptat de descoperitor și familia sa între 1840 și 1897—1898. Dacă se consideră însă că

În 1897 s-a făcut o descoperire monetară distinctă de cea din 1840, cum monedele amândurora s-au risipit în cea mai mare parte, valoarea documentară a tezaurului sau tezaurilor de la Potoc are aceeași pondere în argumentarea istoriei politico-militare și economice a Banatului din secolele III—II î.d.Chr.

B. *Tezaurul din 1862*. În 1862, în hotarul satului s-a descoperit un mic tezaur compus din 20 de monede dintre care 17 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium, două monede emise de orașul Skodra și o monedă emisă de orașul Issa (L. ILIĆ—ORIOVČANIN, 1865, XXXI; F. KENNER, 1867, 309—310; C. GOOSS, 1877/a, 71; B. MILLEKER, 1894, 3; T. ORTVAY, 1896, 343, n. 7, unde, pentru întâia oară se menționează greșit: 1 Skodra, 1 Issa, 18 Apollonia și Dyrrachium; B. MILLEKER, 1897, 93—94, n. 4; I. BERKESZI, 1907, 2, unde, în introducere, consemnează greșit, 1 Skodra, 1 Issa, 18 Apollonia și Dyrrachium, dar, *ibidem*, 34, unde consemnează, corect, 2 Skodra, 1 Issa, 17 Apollonia și Dyrrachium; Ö. GOHL, 1922—1923, 7: 2 Skodra, 1 Issa, 20 (?), Apollonia și Dyrrachium dar, *ibidem*, 10: 1 (?) Skodra, 1 Issa, 18 (?) Apollonia și Dyrrachium; M. ROSKA, 1942, 104, nr. 7; B. MITREA, 1945, 84, nr. 4, 94; I. GLODARIU, 1971, III/65; *idem*, 1974, 256, XIV, nr. 49: 1 Skodra, 1 Issa, 18 Apollonia și Dyrrachium).

C. *Tezaurul din 1842*. În 1842 sau mai devreme s-a descoperit în hotarul satului un tezaur compus din 171 DRR și 1 DH emisă de Apollonia din care, la KHMW, s-au păstrat 83 exemplare. Consemnarea a 176 sau 178 DRR și adăugarea la tezaur a unui DIR emis de Vespasian sau Domitian sunt arbitrare (J. G. SEIDL, 1846—1847, 147; C. GOOSS, 1877/a, 71; B. MILLEKER, 1894, 37; *idem*, 1897, 93; J. SZENTKLÁRAY, 1900, 7; I. BERKESZI, 1907, 2—3, 34: 176 (?) DRR și 1 DH Apollonia; Ö. GOHL, 1922—1923, 7: 176 (?) DRR și 1 DH Apollonia; V. PÂRVAN, 1926, 611; M. ROSKA, 1942, 104, nr. 7; B. MITREA, 1945, 87, nr. 3, 95, 104, nr. 25, citând corect pagina din SFIOL, 1846—1847, dar a extrasului, nu a volumului; J. WINKLER, 1967, 151, nr. 116; I. GLODARIU, 1971, IV/231; *idem*, 1974, 275, XXXIII, nr. 141, 289, XXXIV, nr. 231 : 176 (?) DRR, 1 DH Apollonia și 1 DIR Vespasian (?).

D. Doi DRR, emiși de P. PORCIUS LACCA și P. SVLLA, descoperiți în această localitate, au intrat în colecția Somogy (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.). Nu este exclus ca monedele să facă parte din tezaurul descoperit în 1842.

E. În 1875, în colecția lui S. Ormos a intrat 1 aureus emis de Titus, găsit la Potoc (I. BERKESZI, 1907, 34; B. MITREA, 1945, 104, nr. 26; I. GLODARIU, 1974, 289, XXXIV, nr. 231/b; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 159).

Potporanj (Iugoslavia)

Monedele republicane sau imperiale romane datate înainte de 101, menționate din această localitate (L. MĂRGHITAN, 1979, 174, n. 161), nu figurează în bibliografia citată de autor la subsol.

Raffna, vezi *Ramna*

119. *Ramna* (com. jud. Caraș-Severin) A. Important tezaur monetar dacic descoperit, după unii, în 1896 (Ö. GOHL, 1907; K. PINK, 1939, 45; C. PREDA, 1973, 62—66), iar după alții în 1902 (IMBN II, 142/1902; B. MILLEKER, 1906, 122; I. BERKESZI, 1907, 35). El a numărat 102 (B. MILLEKER, 1906, 122), 114 (I. BERKESZI, 1907, 35; B. MITREA, 1945, 29, nr. 12) sau 144 monede (Ö. GOHL, 1907; K. PINK, 1939; C. PREDA, 1973). În compoziția sa au existat, după unii, și TH emise de Filip II și Alexandru cel Mare (Ö. GOHL, 1907; *idem*, 1922—1923, 6; K. PINK, 1939, 45, 116, 121; C. PREDA, 1956, 274; J. WINKLER, 1970, 93—94, care adaugă și emisiuni ale diadohilor (?), câtă vreme, după alții tezaurul a cuprins exclusiv THD (B. MILLEKER, 1906, 122; I. BERKESZI, 1907, 35; B. MITREA, 1945, 29, nr. 12; C. PREDA, 1973, 62—63).

După părerea mea, tezaurul de la Ramna a fost descoperit în 1902, an pe care-l indică specialiștii localnici — Milleker și Berkeszi — la care se adaugă și argumentul achiziționării a șase monede de către M.B.T., în 1902, de la avocatul A. Cosma, care ar fi fost cel care a cumpărat întreg tezaurul de la descoperitor. Cu certitudine, o parte din piese au ajuns în colecția avocatului Isidor Bleyer care a schimbat 10 exemplare cu MNMB (B. MILLEKER, 1906, 122). Berkeszi mai cunoștea, pe lângă cele 10 exemplare ajunse prin Bleyer, la MNMB, cele 6 exemplare de la M.B.T. și încă 12 exemplare aflate în colecția lui I. Bleyer (I. BERKESZI, 1907, 35). O fotografie de la începutul secolului redă 10 exemplare aflate în posesia lui Bleyer, după cum sună nota olografă a lui Berkeszi. Acestea sunt altele decât cele publicate de K. PINK 1939, pl. III/45—48, 50, 90—91 și de C. PREDA, 1973, pl. VIII/12—13; în schimb, una din piesele de pe fotografie este publicată de J. WINKLER, 1968/b, 45, n. 182, fig. 58, care menționează moneda la MNMB (inv. 1954 — 52/1, 3). O altă piesă din fotografia amintită se aseamănă cu cea de-a șasea piesă achiziționată de M.B.T., așa cum este descrisă în inventar (IMBN II—142), dar și de B. MILLEKER, 1906, 122. Asemănarea ar putea fi pur formală în condițiile în care piesele nu au putut fi identificate în depozitul M.B.T. Oricum, fotografia nu redă cele 10 piese cedate de Bleyer la MNMB prin schimb, ci doar una (unele ?) dintre ele. Gohl, publicând tezaurul în 1907, cunoștea 12 piese din el (Ö. GOHL, 1907, 1—4), dintre care 10, la MNMB, un exemplar într-o colecție particulară și încă un exemplar publicat. Cifra nu e modificată nici la K. PINK, 1939, 45, desi acesta face unele confuzii (de exemplu: K. PINK, 1939, 143, nr. 264 : 6 exemplare, în loc de 10, la MNMB). Se pare că, în prezent, la MNMB se află 21 exemplare din acest tezaur (J. WINKLER, 1968/b, 40, unde citează însă și o piesă de la Criciova, ca fiind de la Ramna). Din ordonarea — pe cât posibil — a acestor date rezultă că din tezaurul de la Ramna sunt cunoscute un număr de aproximativ 40 de piese. Cât privește numărul de piese din care a fost compus tezaurul, înclin să afirm că au fost 114 și că cele 144 exemplare înregistrate de numismatul budapestan reprezintă rezultatul lecturii sau al transcrierii cronate a cifrei comunicate de Bleyer de la Timișoara. Sinuciderea acestuia din urmă a împiedicat, probabil, spulberarea confuziilor din jurul acestui tezaur, menționat adesea în literatura de specialitate (IMBN II, 142/1902: „6 monede barbare, imitații după tetradrahmele de argint ale lui Filip II, fiecare bucată cântărind 17 g(?). La cinci exemplare, pe o față, este reprezentat un călăreț; la cel de-al șaselea, un picior (sic !) — de fapt, trupul calului. Pe cealaltă față este redat un cap. Piesele au fost primite de la av. Aurel Cosma care a cumpărat tot tezaurul. 26 februarie, 1902“; *TRET*, 18, 1902, 52; B. MILLEKER, 1906, 122; I. BERKESZI, 1907, 35; Ö. GOHL, 1907, 1—4; *idem*, 1914, 133; *idem*, 1922—1923, 6; K. PINK, 1939, 45, 50, 143, nr. 264, pl. III/45—48, 50, pl. V/90—91; M. ROSKA, 1942, 234, nr. 4; B. MITREA, 1945, 29, nr. 18, 48, nr. 14; C. MOISIL, 1950, 57; C. PREDA, 1956, 274; J. WINKLER, 1958, 34, nr. 123; C. PREDA, 1960/b, 61, 68; *idem*, 1966/b, 73, 78; J. WINKLER, 1968/e, 113—114; R. FÖRRER, 1969, 2, 133, pl. 15/10; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 197; E. CHIRILĂ, N. CHIDIȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972, 60; WINKLER, 1968/b, 39—40, fig. 45—46, 57—58; *idem*, 1970, 93—94; C. PREDA, 1973, 62—65, pl. VIII, 12—13; L. MĂRGHITAN, 1979, 135; *idem*, 1980, 82; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/23, 198, V/25).

B. Din hotarul satului se semnalează descoperirea unui DRR al familiei FVRIA: Av.: Janus bifrons și legenda circulară L N FOVRIL F; Rv.: Roma, în picioare, încoronând un trofeu; jos: PHIL; în câmp, vertical: ROMA.

Rebenberg, vezi *Kaluderovo*

120. *Recaș* (com., jud. Timiș) A. În hotarul comunei s-a găsit un stater de aur de la Filip II, cu D.: 18×19 mm și G: 8,33 g, pe care Gohl îl socotea o „imitație barbară“ (DESSEWFFY, 1980; Ö. GOHL, 1915, 81—82; *idem*, 1922—1923, 5; K. PINK, 1939, 147, nr. 354; B. MITREA, 1945, 29, nr. 17; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 112, socotindu-l THD (? !); C. PREDA, 1973, 437, n. 1).

B. 1 THD de tip Filip II, de factură celtică, originară la Dunărea Mijlocie, în Norricum (DESSEWFFY, 1914, 983; K. PINK, 1939, 111, 147, nr. 354; B. MITREA, 1945, 29, nr. 18; J. WINKLER, 1968, 39, n. 112; C. PREDA, 1973, 437, nr. 1). Țin să atrag atenția că piesa ar putea proveni de la Rikas, din Dunántúl — Ungaria, unde descoperirea ei nu ar fi excepțională, așa cum este în Banat. De altfel, o confuzie asemănătoare a mai fost făcută cu o oglindă din bronz romană, primită de I. Miloia de la un anticar budapestan, ca provenind de la Recaş, în realitate însă fiind descoperită în localitatea din Ungaria, menționată.

C. Din hotarul satului provine 1 DH emisă de orașul Apollonia care a ajuns în colecția Somogy (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

121. *Remelea Mare* (com., jud. Timiș) A. În primăvara anului 1906, în hotarul satului, în cu totul alt loc decât cel în care s-a descoperit tezaurul de monede și podoabe dacice din argint (v. *infra*) s-a descoperit un stater de aur emis de Alexandru III, G: 8,65 g, care a fost achiziționat de MBT pentru suma de 26 de coroane. Av.: capul zeiței Pallas. Rv.: Nike înaripată. Piesa a dispărut la sfârșitul primului război mondial (IMBN II, 580—1906; I. BERKESZI, 1906, 73; B. MILLEKER, 1906, 124; I. BERKESZI, 1907, 2, 36; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; M. ROSKA, 1942, 281, nr. 31; B. MITREA, 1945, 48, nr. 10; F. MEDELEȚ, 1983).

B. Fără alte precizări, se consemnează descoperirea izolată în hotar a unor TH ale orașului Thasos (J. WINKLER, 1955, 105; E. CHIRILĂ, G. MIHĂESCU, 1969, 34, nr. 80). Nu este exclus ca acestea să fie piesele descoperite în tezaurul de aici. Nesigur.

C. Important tezaur de podoabe dacice din argint și aur (!), asociate cu monede, descoperit, foarte probabil, în 1903 (B. MILLEKER, 1906, 123, menționează propriile însemnări făcute pe marginea discuției cu I. Bleyer, înainte de 1905; M. ROSKA, 1942, 281, nr. 31). În literatura de specialitate, datorită notei lui Bleyer (I. BLEYER, 1906, 363 sqq.), anul descoperirii tezaurului ar fi 1905, deși în 1905 tezaurul era deja cunoscut nu numai lui Milleker care relatează descoperirea sa de către țăranul Lazăr Iglea ce l-a vândut unui bijutier de la care l-a cumpărat I. Bleyer, ci și de Berkeszi care notează în inventarul M.B.T. (IMBN II 543, 1905) achiziționarea a 2 DRR „din cei foarte mulți găsiți în tezaur“ și chiar de Ö. Gohl la Budapesta, care-l consemnează încă în 1905 (NK, IV, 1905, 99, număr redactat, probabil, încă din 1904). Și în privința numărului total de monede plutesc unele incertitudini ce se datorează mentalității, puțin ciudate, de colecționar a lui Bleyer (V. *supra*, Ramna). Aceste incertitudini nu mai pot fi lămurite datorită morții subite a colecționarului timișorean.

Astfel se explică — cred — confuzia mai târzie privind numărul de piese din tezaur și chiar „apariția“ unui al doilea tezaur (!?), ulterior celui din 1905, la Remelea Mare (NK, 13, 1914, 17 — după moartea lui Bleyer! —, apud N. FETTICH, 1953, 165—167, n. 12). N. Fettich afirmă formal existența acestui tezaur diferit în componența căruia ar fi intrat 6 TH ale orașului Thasos, un număr neprecizat de DRR, emiși începând cu 111 în.d.Chr., 3 denari emiși de Augustus, mai mulți denari emiși de Iulius Caesar, 1 denar emis de Marcus Antonius pentru legiuni și mai mulți DIR emiși de Claudius. O comparație cu tezaurul din 1905, compozițiile fiind foarte asemănătoare, face mai mult decât suspect acest așa-zis al doilea tezaur de la Remelea Mare. Nu poate fi exclusă însă posibilitatea ca, după 1906, la Budapesta să fi ajuns partea de tezaur păstrată de Bleyer pentru colecția sa, o

dată cu podoabele de argint dacice, pe care FETTICH, 1953, le credea la M.B.T. — unde nu au parvenit niciodată — și despre care urmașii avocatului au afirmat categoric că au fost vândute la MNMB de către I. Bleyer, laolaltă cu o mare cantitate de monede din colecția sa, după 1906 și înainte de moartea acestuia. Tot astfel, numărul de piese menționat de Gohl în 1906 : 189 DRR și 8 TH emise de Thasos (KN, V, 1906, 142, cf. și C. MOISIL, 1943, 163, nr. 36), diferit de cel menționat în 1905 : 169 DRR și 7 TH Thasos (NK, IV, 1905, 99) pledează pentru existența confuziilor pe care le menționam. Consemnarea a 17 TH emise de Thasos în tezaur (M. ROSKA, 1942, 281, nr. 31; D. POPESCU, 1945—1947, 68; C. PREDA, 1957, 115—116; D. POPESCU, 1972, 17 : „7 sau 17”) are probabil la origine o posibilă greșeală de tipar.

După părerea mea, compoziția reală a tezaurului este cea publicată de Milleker, Berkeszi și Bleyer: 7 TH emise de Thasos și 169 DRR dintre care 165 monede consulare de 111 tipuri emise cu numele a 70 de magistrați și 4 denari emiși de Augustus Octavianus.

Din acest tezaur descoperit, foarte probabil, în toamna lui 1903 la M.B.T., au intrat, la două date diferite, două loturi monetare:

a) În 1905, elevul M. Penaz vinde pentru o coroană, la M.B.T., 2 DRR, „din cei foarte mulți găsiți în tezaur”: 1) Av.: capul zeiței Roma, fără inscripție; Rv.: quadrigă fără inscripție. 2) Av.: cap de femeie încununat; jos, C MEMMIVS S C P.; Rv.: bărbat gol pe al cărui umăr este o femeie în picioare ce ține într-o mână o roată și în cealaltă fulgere; IMPERATOR (IMBN, II, 543—1905);

b) 6 TH emise de Thasos, „barbare” (IMBN, II, 916);

c) 57 (59?) DRR (IMBN II, 917).

Monedele de la b) și c) au fost achiziționate, pe scama M.B.T., de la avocatul I. Bleyer, în 1910.

Prin 1960, profesorul Marius Moga a determinat cei 61 DRR din loturile a) și c), folosind bibliografia pe care a avut-o la dispoziție (E. BABELON, 1901; H. A. GRUEBER, 1910). Conform acestor determinări, rămase în manuscris, în partea din tezaurul de la Remetea Mare care se află la M.B.T. se află DRR emiși începând cu L ANTESTIVS GRAGVLVS, a. 124—103 (Babelon, II, 51 și sfârșind cu OCTAVIANVS AVGVSTVS, a. 13—12 (Behelon, I, 85, 147). D. BĂLĂNESCU, 1985/a, pe baza listei lui M. Moga, a făcut o nouă determinare a monedelor, utilizând E. A. SYDENHAM, 1952 și M. H. CRAWFORD, 1974. Conform acestor noi determinări, șirul denarilor începe cu cel al lui ANTESTIVS GRAGVLVS, datat 124—103) (GRUEBER, 1910, Roma), 135—126 (SYDENHAM, 1952, Roma) sau 136 in.d.Chr. (CRAWFORD, 1974, Roma), pentru a se încheia cu 1 DRR al lui MAN. CORDIVS RVFVS, a. 46 in.d.Chr. și doi DRR emiși de P. CLODIVS M. F. din 42 sau 38 in.d.Chr., urmași de un denar al lui Marcus Antonius pentru legiuni și unul al lui Octavian Augustus din 13—12. Monedele cunoscute din tezaur se înșiră începând cu 144 in.d.Chr. și până în vremea lui Augustus.

Faptul că tezaurul a fost considerat bine păstrat (N. FETTICH, 1953), deși Milleker nota că nici măcar I. Bleyer „nu poate preciza dacă monedele au fost găsite laolaltă cu podoabele de argint”, a determinat larga sa utilizare în literatura de specialitate (IMBN, II, 543, 916—917; NK, 4, 1905, 99 : 169 DRR + 7 TH. Thasos; NK, 5, 1906, 142 : 189 DRR + 8 TH. Thasos; I. BERKESZI, 1906, 70—72 : 169+7; I. BLEYER, 1906 : 169+7; B. MILLEKER, 1906, 124 : 169+6; I. BERKESZI, 1907, 2—3, 35—36 : 169+7; NK, 13, 1914, 17; C. MOISIL, 1914, 25; Ö. GOHL, 1922—1923, 8, 12; V. PÂRVAN, 1926, 537, sqq., 611, n. 10; L. MÁRTON, 1933, 101; D. POPESCU, 1937—1940, 190, 192, 201 : 169 DRR + 7 TH. Thasos; K. PINK, 1939, 119; B. JANKULOV, 1940, 248—249; M. PÂR-

DUCZ, 1941, 45, 60—61; M. MACREA, I. BERCIU, 1939—1942, 145—146; I. HUNYADY, 1942, 86, 100, 102; M. ROSKA, 1942, 281, nr. 31 : 17 TH. Thasos (?); C. MOISIL, 1943, 163, nr. 36 : 184+8; B. MITREA, 1945, 65, nr. 1 : 169+6—8; *ibidem*, 103, nr. 15; D. POPESCU, 1945—1947, 68 : 169+17; N. FETTICH, 1953, 164—166; J. WINKLER, 1955, 105 : 169+7, datând DRR între a. 144—15; O. FLOCA, 15, 17, 29, 30—31; C. PREDA, 1957, 115—116 : 169+17; R. RAŞAJSKI, 1961, 9—10; J. WINKLER, 1967, 134, 151, n. 122; E. CHIRILĂ, G. MIHĂESCU, 1969, 34, nr. 80; I. GLODARIU, 1971, 72, II/128, IV/242; Z. VISSY, 1971, 79; D. POPESCU, 1972, 17; K. HOREDT, 1973/c, 128, 132, 146, 151, 164, nr. 52; I. GLODARIU, 1974, 90, n. 229, 265, XXXI, nr. 128, 290, XXXIV, nr. 242; L. MĂRGHITAN, 1979, 154—155, n. 64—65, 161—163; F. MEDELEŢ, 1983; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1990, 87).

D. Din hotarul comunei provine 1 DRR emis de CN. DOMITIVS AHE-NOBARBVS, care a ajuns în colecția Somogy: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; sub bărbie, ROMA; în spate, X; Rv.: Jupiter, în cvadrigă, la pas, spre dr.; în dr. ține un fulger și o ramură de laur; în exergă, CN. DOMI (Babelon, I, 460—7, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

E. În aceeași colecție a intrat, în 1921, 1 DRR emis de P. FVRIVS CRAS-SIPES: Av.: capul Cybellei, spre dr.; în spatele capului, un picior omenesc; AED CVR; Rv.: scaun curul, pe el, P. FVRIVS; în exergă, CRASSIPES (GRUEBER, Roma, 2604, a. 85 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Nu este exclus ca piesele descrise la D. și E. să fi făcut parte din același tezaur descoperit în 1903 (v. *supra*, C.).

F. În grădina casei lui Ion Cioca (nr. 105) din Remetea Mare s-a descoperit 1 DIR emis de Domitian care s-a pierdut.

G. Este menționată descoperirea în hotar a unui „mic obol barbar din bronz” având pe Av. un cap uman, iar pe Rv. un călăreț (I. BERKESZI, 1907, 35—36).

Resicabanya, vezi *Reșița*

122. *Reșița* (municipiu, jud. Caraș-Severin). În împrejurimile orașului este semnalată descoperirea unei THD (DESSEWFFY, 1200; Ö. GOHL, 1915, 61 sq.; K. PINK, 1939, 59, 143, nr. 272; B. MITREA, 1945, 29, nr. 21; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 113; *idem*, 1969, 70, n. 228, 73, n. 261; C. PREDA, 1973, 100, n. 298, 104, *tipul Crisei* — *Berchieș*, faza b, prima jumătate a secolului II în.d.Chr.; J. WINKLER, 1975, 99; P. POPOVIĆ, 1987, 58, fig. 21, nr. 9).

123. *Rovinița Mare* (com. Denta, jud. Timiș) Se semnalează descoperirea în hotar a unui DRR — *fourée* — emis de L PORCIVS LICINVS (BMC, Roma, 1187, a. 92 în.d.Chr., apud SCIV, 16, 1965, 611, nr. 30; *Dacia*, N.S., 9, 1965, 494, nr. 30; T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; I. GLODARIU, 1971, IV/255; *idem*, 1974, 291, XXXIV, nr. 255; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/25, 198, V/25). Piesa este — foarte probabil — o monedă locală geto-dacă de tip roman, din bronz argintat.

124. *Rovinița Mică* (com. Denta, jud. Timiș) Un bronz mijlociu emis de Nerva, descoperit aici, a intrat în colecția Grossmann (Cohen, 116, a. 97, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Rudăria, vezi *Eftimie Murgu*

125. *Rugi* (com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin) În colecția lui Gh. Miloi din Arad a ajuns 1 THD, descoperită în hotarul satului (C. PREDA, 1969/a, 75—76; *idem*, 1973, 57, nr. 11, n. 134, *tip Banat*, jumătatea secolului III în.d.Chr.; L. MĂRGHITAN, 1979, 129, n. 139; *idem*, 1980, 82; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/26, 198, V/26).

126. *Satchinez* (com., jud. Timiș) Din hotarul satului provin 2 DIR emiși de Vespasian, descoperiți succesiv (I. BERKESZI, 1908, 142; *idem*, 1909, 169).

127. *Satu Mare* (com. Secusigiu, jud. Arad) În hotarul satului, în locuri și date diferite, s-au descoperit 2 DRR care au intrat în colecția Schiffmann pe care am achiziționat-o pentru M.B.T.:

A. Av.: ROMA × LABEO; Rv.: Q. FABI; Jupiter în cvadrigă; sub cai, o felină.

B. Av.: F T N PRO COS EX (S C); capul Cybellei spre dr., Rv.: FABI L F P (?); Victoria în cvadrigă spre dr.; sus, în câmp, Q.

128. *Săcălaz* (com., jud. Timiș) A. În partea de hotar dinspre satul *Utvîn*, în 1923 s-a descoperit, la arat, 1 DRR emis de CN. DOMITIVS AHENOBARBUS care, mai târziu, a ajuns în colecția Gavrilovici: Av.: capul gol, cu barbă al emittentului, spre dr.; în față, AHENOBARB; Rv.: proră de corabie pe care este plasat un trofeu; CN. DOMITIVS IMP (Grueber, Est, 94, a. 41 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; Crawford, 261/1, Roma, 128 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

B. Lângă biserica din centrul satului, în 1916, s-a descoperit 1 DRR emis de L MANLIVS TORQVATVS care a ajuns în colecția Winkler: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; sub bărbie, X; înapoia capului, ROMA; Rv.: soldat înarmat, cu cască, scut și lance, călare, în galop spre dr.; L TORQVA Q EX S C (Babelon, II, 176/2, a. 99—94, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 1974, 29, 1, Roma, 113 sau 112 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

Secu, vezi Cuptoare — Secu

129. *Secusigiu*, com., jud. Arad) În aprilie 1936, lângă sat, în locul numit *Gropile de la morminții Borconilor*, pe când extrăgeau lut pentru baterea zidurilor unei case, țăranii Gh. Ruian, Moise Făgeanu — zis Bagea —, Lazăr Petcov, Pavel Ilie, Gh. Munteanu ș.a. au scos la iveală un vas plin cu monede din argint pe care le-au împărțit între ei. De asemenea, zidarul Nicolae Keller, a găsit mai multe monede în pământul adus de acolo. Plutonierul de jandarmi Ioan Iovan a confiscat câte o monedă de la Pavel Ilie și Moise Făgeanu, două de la L. Petcov și „un pumn“ de la Gh. Ruian, motivând că le va trimite la M.B.T., unde piesele, după o lună, nu ajunseseră. Între timp, plutonierul fusese mutat șef de post în satul Pordeanu. La insistențele lui Ioachim Miloia, inspectoratul județean de jandarmi ia măsuri și trimite muzeului 24 DRR, sancționându-l, totodată, pe plutonier. Din cele 24 de piese, 23 au fost publicate de M. Moga. Este probabil ca o parte din tezaur să se fi împrăștiat. Vasul în care se afla tezaurul nu a putut fi recuperat. Cea mai veche piesă a fost emisă la Roma în 169—158 (CRAWFORD, 1974, C. 187/1, Roma), iar cea mai recentă, avându-l ca emittent pe LVCIVS SCRIBONIVS LIBO (CRAWFORD, 1974, 416/1 a, Roma), datează din 62 în.d.Chr. (AMBT, Doss. Com. Mon. Ist., 1936/12—31: adresa lui I. Miloia către comandantul Inspectoratului regional de jandarmi din Timișoara, nr. 15 din 20 mai 1936; AMBT, Doss. I, 1—100/1936/ nr. 55 din 23.06.1936: adresa nr. 564 din 22.06.1936 a Inspectoratului de Jandarmi ce însoțea monedele; AMBT, Doss. II, 101—108/1936, adresa nr. 141 din 25.06.1936 a lui I. Miloia prin care mulțumește comandantul de jandarmi; IMBN IV/309—1956: „24 DRR în greutate totală de 89,45 g“; M. MOGA, 1971; SCIV, 23, 1, 1972, 141, nr. 45; *Dacia*, N.S., 16, 1972, 367, nr. 45; L. MĂRGHITAN, 1979, 160, n. 100; I. OPRIS, 1981, 287, n. 42; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., căreia i se datorează determinările după Crawford).

130. *Sintesti* (com. Margina, jud. Timiș) În jurul anului 1920, în hotarul satului s-a descoperit 1 TH de la Filip II care a intrat în colecția Winkler (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

131. *Sânandrei* (com., jud. Timiș) Tezaur monelar conținând 75 DRR, descoperit în 1840. J. G. Seidl a ales, pentru KHNW, șase exemplare, fiecare reprezentând alt consular din familiile CALPVRNIA, FARSVLEIA, JVLIA și IVNIA; restul pieselor au ajuns la un liceu din Cluj (J. G. SEIDL, 1840—1845, 23; *idem*, 1846—1847, 146; C. GOOSS, 1877/a, 73; B. MILLEKER, 1891, 3; *idem*, 1894, 37—38; T. ORTVAY, 1896, 342; B. MILLEKER, 1897, 14; *idem*, 1900/a, 12; I. BERKESZI, 1907, 3, 8; V. PÂRVAN, 1926, 611, n. 11; M. ROSKA, 1942, 263, nr. 123; B. MITREA, 1945, 103, nr. 16; J. WINKLER, 1967, 153, nr. 143; I. GLODARIU, 1971, IV/282; *idem*, 1974, 292, XXXIV, nr. 282; L. MĂRGHITAN, 1979, 160—161, n. 101, 173, n. 157; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/27, 198, V/27).

132. *Sânmihaiu Român* (com., jud. Timiș) A. Din hotarul localității provine 1 DRR de la L. APVLEIVS SATVRNINVS care a ajuns în colecția Gavrilovici: Av.: capul Romei cu cască, spre dr.; Rv.: Saturn în cvadrigă, în galop spre dr.; în dr. ține un fulger; în câmp, T; L SATVRN (GRUEBER, 1552, a. 90 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970; M. H. CRAWFORD, 1974, 317/3 b, Roma, a. 104 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a s.v.).

B. În vatra satului, în grădina farmacistului Aladar Tormay s-a descoperit 1 DIR emis de Domitian (IMBN II, 502 — bis — 1905; I. BERKESZI, 1907, 37; B. MITREA, 1945, 103, nr. 3; I. GLODARIU, 1971, IV/285; *idem*, 1974, 293, XXXIV, nr. 285; L. MĂRGHITAN, 1979, 177, n. 158; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/28; 198, V/28).

133. *Sănnicolau Mare* (oraș, jud. Timiș) Din împrejurimile orașului, în colecția Schiffmann se află 1 DH emisă de Dyrrachium, Meniskos — Kalonos și 1 DH, emisă de Apollonia (IMBN, IV, 380, 381/1977; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, pe baza fotografiilor pe care i le-am pus la dispoziție a determinat cele două piese).

Sânpetru Mare, vezi *Igrăș*

134. *Slatina Nera* (com. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin) A. În hotarul satului s-a descoperit 1 DRR emis de C. ABVRIVS GEMINVS (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 1974, 250/1, Roma, a. 132 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

B. Din hotarul acestui sat și nu de la *Slatina Timiș*, cum se menționează adesea, dintr-o greșeală ce-și are originea la M. ROSKA, 1942, 281, nr. 34 (B. MITREA, 1945, 105, nr. 30: simplu, Slatina în jud. Caraș; I. GLODARIU, 1971, IV/289; *idem*, 1974, 293, XXXIV, nr. 289; L. MĂRGHITAN, 1979, 160, 173, n. 156), este semnalată descoperirea unui DRR al familiei IVLIA [L. BÖHM, 1861, II, 322; B. MILLEKER, 1897, 103; I. BERKESZI, 1907, 3, 39 : Szlatina; M. ROSKA, 1942, 203, nr. 102 (sic !)]. L. Böhm, care semnalează primul descoperirea, și-a desfășurat activitatea și a adunat informații din zona dunăreană a Banatului și mai ales din preajma orașului său de baștină, Bela Crkva.

Slatina Timiș, vezi *Slatina Nera*

135. *Socol* (com., jud. Caraș-Severin) A. Dealul *Lokva*, pe care s-a descoperit tezaurul, aparținea, cadastral, comunei *Socol* — fostă *Socolovăț* — din hotarul căreia a fost expropriată și porțiunea de teritoriu dată localității nou create — *Baziaș*. Acest local, tezaurul apare în literatura de specialitate ca descoperit „pe dealul Lokva“, „în cătunul Locva“, pe „dealul Lunca“ sau „la Baziaș“. El trebuie amplasat în hotarul comunei Socol. Tezaurul, descoperit înainte de 1912, s-a păstrat parțial, din el fiind cunoscute 52 piese, după cum urmează:

a) 1 THD de tip *Aninoasa* — *Dobrești* ce se datează la sfârșitul secolului II în.d.Chr. sau începutul celui următor (C. PREDA, 1973) ori de tip Filip II (D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.), asemănătoare cu DESSEWFFY, 411, care pentru unii

ar fi o didrahmă (M. CHITESCU, 1975). Apartenența ei la tezaur a fost pusă sub semnul întrebării (C. PREDA, 1973, 281, n. 753, 405, n. 1250) sau contestată (D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.);

b) 10 DH emise de orașul Apollonia și 3 DH emise de orașul Dyrrachium;

c) 38 DRR datați, după Crawford, între 136 și 63 î.n.d.Chr. (NK, 11, 1912, 141; C. MOISIL, 1920, nr. 86; L. RUZIČKA, 1922, 37; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; K. PINK, 1939, 71, 140, nr. 173; B. MITREA, 1945, 87, nr. 2, 104, nr. 21; N. FETICH, 1953, 167, n. 12; J. WINKLER, 1967, 148, nr. 83, n. 411; I. GLODARIU, 1971, III/9, IV/18; C. PREDA, 1973, 281, nr. 2, n. 753, 405; I. GLODARIU, 1974, 269, XXXII, nr. 9, 274, XXXIII, nr. 113, 277, XXXIV, nr. 18; M. CHITESCU, 1975, 250; N. LUPU, 1975, 65, n. 62; L. MĂRGHITAN, 1979, 160, n. 97; B. MITREA, 1983, 30, n. 26; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., care a determinat și totalitatea monedelor din tezaur).

B. Înainte de 1860, în hotar a fost descoperit, izolat, 1 aureus emis de Tiberius (L. BÖHM, 1861, II, 322; B. MILLEKER, 1899, 62; I. BERKESZI, 1907, 39; B. MITREA, 1945, 103, nr. 11; J. WINKLER, 1955, 148, nr. 169; I. GLODARIU, 1971, IV/292; *idem*, 1974, 293, XXXIV, nr. 292; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 159).

136. *Socolari* (com. Cielova Română, jud. Caraș-Severin) 1 THD inedită este semnalată ca descoperită aici (D. BĂLĂNESCU, 1984, 129, n. 3).

Socolovăț, vezi *Socol*

137. *Surducu Mare* (com. Forotic, jud. Caraș-Severin) Din hotar, probabil din perimetrul castrului roman, sunt semnalate două monede de bronz emise de Domitian care au ajuns în colecția Somogy (Cohen, 491, 448, a. 86 și 84, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Szekul, vezi *Cuptoare — Secu*

Szlatina, vezi *Slatina — Nera*

138. *Șag* (com., jud. Timiș) Se semnalează de aici, fără alte precizări, descoperirea unui mic tezaur din care sunt cunoscute 4 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium.

139. *Șiștarovăț* (com., jud. Arad) A. *Tezaurul din 1842* din care sunt cunoscute 276 THD de tip Filip II — *ad imitationem macedonicorum Philippi numismatum signata* (cf. Ö. GOHL, în RTE, 94—96). Dintre acestea, 34 exemplare au ajuns la KHMW, pentru suma de 27 florini, 12 exemplare la MNMB, pentru suma de 12 florini și 31 creițari, 14 exemplare în colecția numismatică a Universității din Budapesta, iar restul au fost topite în monetăria statului, la Budapesta (B. MILLEKER, 1897, 103; *idem*, 1900, 34; R. FORSTER, R. GERECZE, 1906, I, 23—25; I. BERKESZI, 1907, 38—39; K. PINK, 1939, 25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 275, nr. 235; B. MITREA, 1945, 27, nr. 3; J. WINKLER, 1955, 92—93; *idem*, 1958, 36, nr. 360; *idem*, 1968/b, 39, n. 101; E. DÖRNER, 1968, 6; S. DUMITRAȘCU, L. MĂRGHITAN, 1971, 54, nr. 56, n. 72; C. PREDA, 1973, 436, nr. 57 susține, greșit, intrarea la M.B.T., a unor piese dintr-un tezaur descoperit cu 30 de ani înainte de înființarea acestui muzeu, fiind, probabil, o confuzie cu DH descoperit în 1875; N. KISS, 1977, 543—544; I. H. CRIȘAN, 1978/c, 180, n. 520—521; N. KISS, 1978, 42; L. MĂRGHITAN, 1979, 129, n. 142, 135; *idem*, 1980, 82; M. BARBU, E. IVANOF, 1980/a, 27, n. 95; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/29, 198, V/29). Unii autori socotesc că tezaurul a conținut 277 piese, incluzând în el, nejustificat, și 1 DH, descoperită trei decenii mai târziu (v. *in/jra*).

B. În 1875 s-a descoperit în hotar 1 DH, G: 2,5—3 g, daco-celtă, care a ajuns în colecția lui S. Ormos și, mai apoi, la M.B.T. unde nu am putut să o identific în depozit (I. BERKESZI, 1907, 39; M. ROSKA, 1942, 275, nr. 235; J. WIN-

KLER, 1966, 82, n. 57, datată la sfârșitul secolului III sau în prima jumătate a secolului II în.d.Chr.; N. KISS, 1977, 543—544, neclar).

140. *Șopotu Vechi* (com. Dalboșeț, jud. Caraș-Severin) Tezaur monetar descoperit prin 1878, pe coasta unui deal din hotar, într-un teren mâncat de ploi din care se cunosc 3—5 THD, imitații după cele ale lui Alexandru III. (B. MILLEKER, 1897, 101; I. BERKESZI, 1907, 2, 36; Ö. GOHL, 1922—1923; 6, K. PINK, 1939, 116; M. ROSKA, 1942, 215, nr. 70; B. MITREA, 1945, 48, nr. 12).

141. *Tăpia* (mun. Lugoj, jud. Timiș) Este semnalată descoperirea aici, în 1910, a unei THD de tip Filip II, similară cu cea de la DESSEWFFY, 318, ajunsă la MITC (nr. inv. 8—1941; M. ROSKA, 1942, 280, nr. 18 care face trimiteri la B. MILLEKER, 1899, 8, unde este vorba doar de localizarea în acest sat a anticului *Tapae*; J. WINKLER, 1958; *idem*, 1958/a, 409; *idem*, 1968/b, 39, n. 114; C. PREDA, 1973, 60, n. 147; N. GUDEA, I. MOȚU, 1983, 193, VI/30, 198, V/30). Nu este exclus ca moneda să facă parte din tezaurul Criciova — 1910 (v. *supra*).

Temes — Sziget, vezi *Ostrovo*

142. *Teregova* (com., jud. Caraș-Severin) A. Tezaur cu un număr neprecizat de THD de tip Filip II, descoperit înainte de 1874 din care, în anul menționat, în colecția lui S. Ormos au intrat 4 THD cu capul lui Zeus pe avers (Biblioteca M.B.T., nr. inv. 204, inventarul mss. al colecției, nr. 61 din 16 iulie 1874; I. BERKESZI, 1907, 2, 43; Ö. GOHL, 1922—1923, 5; M. ROSKA, 1942, 281, nr. 37; B. MITREA, 1945, 29, nr. 10; C. PREDA, 1956, 274, nr. 6).

B. Lângă Teregova s-a găsit 1 DIR emis de Tiberius care a ajuns în colecția Lamparter (Cohen, 16, a. 30, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Tibiscum, vezi *Jupa*

143. *Timișoara* (municipiu, jud. Timiș). Suprafața mare pe care s-a întins orașul în ultimele decenii a determinat înglobarea în el și a zonelor socotite, cu un veac în urmă, drept împrejurimi.

A. 1 THD descoperită înainte de 1913, de tip *Criciova*, a ajuns la MNMB (nr. inv. 188 A — 1913; J. WINKLER, 1968/b, 45, n. 180, fig. 56, tip B—IV; *idem*, 1968/d, 338).

B. 1 THD de tip *Huși—Vovriești*, G: 13,7 g (DESSEWFFY, 306; K. PINK, 1939, 45, 147, nr. 355, tip *Ramna*; B. MITREA, 1945, 29, nr. 20; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 115; *idem*, 1968/d, 338; C. PREDA, 1973, 121, nr. 33, tip *Huși—Vovriești*, prima jumătate a secolului II în.d.Chr.).

C. Fără alte precizări, sunt semnalate descoperirea izolată a mai multor THD din împrejurimile cartierului *Cetate* (I. BERKESZI, 1907, 41).

D. Se consemnează descoperirea în 1922, la construcția liniei de tramvai spre cartierul *Mehala*, în zona *Balta Verde*, a unui triobol din Lamia—Thessalia, G: 2,65 g, D: 17 mm; Av.: capul neacoperit al lui Dionisos spre stg.; Rv.: amforă; în câmp, dr. jos, o cană; ΛΑΜΙΕ Ω Ν. Inițial, piesa s-a aflat în colecția Guttmann de unde, în 1952, a trecut în colecția Gavrilovici (BMC 2 Av., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; BARCLAY HEAD și colab., *Historia Numorum*, 1911, 206, cca 400—344 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a s.v.) (?).

E. În 1961, la colțul fostei străzi Miciurin (azi Bărăgan) cu bulevardul Cetății, cu prilejul unor lucrări edilitare s-a descoperit o monedă din bronz emisă de Byllis: Av.: cap cu cască spre dr.; Rv.: vultur spre dr., stând pe un fulger; ΒΥΛΛΙΣ G: 2,02 g, D: 13,17 mm (BMC — Thesaly,¹ p. 54; HEAD², 315, a. 260—168, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; SCIV, 15, 4, 1964, 571, nr. 13; I. GLODARIU, 1974, 253, V, nr. 8) (?).

F. Tezaur de monede din bronz emise de orașul Panticapaeum în secolul III în.d.Chr. În 1964, pe strada Plugarilor, la nr. 46, s-a descoperit un mic tezaur compus din 11 monede din bronz, cărora descoperitorul le-a îndepărtat patina, făcându-le, în parte, ilizibile. O parte din piese au ajuns la M.B.T. (IMBN IV, 578/33030; BMC, The Tauric Chersonese, 9, nr. 35, epoca de după Alexandru cel Mare, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; SCIV, 16, 3, 1965, 609, nr. 14; *Dacia*, N.S., 9, 1965, 492, nr. 14; I. GLODARIU, 1974, 258, XXIII, nr. 78) (?).

G. În 1932, cu prilejul demontării podului de cale ferată de peste Bega, din spatele actualei catedrale ortodoxe, s-a descoperit 1 TH emisă de Thasos: Av.: capul încununat cu iederă al lui Dionysos tânăr, spre dr.; patru frunze în sus și două în jos, în față, rozete. Rv.: Heracles nud, în picioare; cu dr. se reazemă de o măciucă, în stg., blana de leu; ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣΑΣΙΩΝ; în câmp, M. G: 17,34 g, D: 22 mm (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

H. În 1936, în cartierul *Fabric*—*Vii* s-a găsit câteva TH, mult stilizate, cu legenda redusă la globule, imitații după TH emise de Thasos. Din acest tezaur, două exemplare au ajuns în colecția lui T. Nussbaum (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; SCIV, 15, 4, 1964, 571, nr. 14; *Dacia*, N.S., 8, 1964, 372; E. CHIRILĂ, G. MIHĂESCU, 1969, 35, nr. 99; V. MIHĂILESCU-BĂRLIBA, 1971, 201; I. GLODARIU, 1974, 268, XXXI, nr. 199; L. MĂRGHITAN, 1979, 154—155, n. 65—65).

I. În 1877, în cartierul *Mehala* s-a descoperit 1 DH emisă de orașul Dyrrachium care a intrat în colecția S. Ormos: ΜΕΝΙΣΚΩΣ. Vițelul alăptându-se la vacă; un păun deasupra (I. BERKESZI, 1907, 2, 41; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; B. MITREA, 1945, 87, nr. 1; I. GLODARIU, 1971, 80, III/82; *idem*, 1974, 273, XXXII, nr. 82; L. MĂRGHITAN, 1979, 157 și n. 79).

J. În 1932, în cartierul *Fabric*, în spatele bisericii ortodoxe române, s-a găsit 1 DH emisă de orașul Dyrrachium care se păstra în colecția Winkler (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

K. În 1909, în zona abatorului municipal, la construcția acestuia, s-a descoperit 1 DRR emis de Q BAEBIVS TAMPILVS care a ajuns în colecția Somogy: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre stg., sub bărbie, X; înapoia capului, TAMPIL; Rv.: Apollo în cvadrigă în galop spre dr.; cu dr. ține o ramură, iar în stg., un arc cu săgeți; sub cai, ROMA; în exergă, M BAEBI Q. F. (GRUEBER, Roma, 935, a 150—125, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 236/1, Roma, 137 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a s.v.).

L. În cartierul *Mehala* a fost descoperit 1 DRR emis de C CASSIVS LONGINVS care se păstra în colecția Winkler: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; înapoia capului, * și o urnă de vot; Rv.: Libertas în cvadrigă, în galop spre dr.; sub cai, C CASSI; în exergă, ROMA (Babelon, I, 325—1, a. 124—103, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 266—1, Roma, a. 126 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

M. De pe teritoriul orașului provine 1 DRR anepigraf emis de L MEMMIVS care se păstrează în colecția Gavrilovici: Av. cap diademat spre dr.. Rv.: dioscurii călări, seminuzi, din față; deasupra lor, câte o stea (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.; L. MEMMIVS L.F., Crawford, 304/1, Roma, 109 în.d.Chr.).

N. În 1904, la M.B.T. au intrat — prin donația lui Miklos Csaszaneck și a fiului său, elevul Imre Csaszaneck — mai multe monede romane din argint și de bronz despre care s-a relatat că ar fi fost găsite „la prăbușirea unui zid al cetății, în Timișoara”. I. Berkeszi se îndoaia că aceste piese, ajunse în muzeu în două loturi succesive, ar fi constituit un tezaur. În total au fost înregistrați 45 DRR și DIR,

ultimii emiși de Vitellius, Vespasian, Titus, Traian, Hadrian și până la Pertinax. Unul dintre loturi, compus din 10 piese, cuprindea și 2 DRR emiși, unul de familia Flaminia și celălalt de C VIBIVS PANSA pe care D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v., l-a determinat după CRAWFORD, 1974, 342/5 b, Roma, a. 90 în.d. Chr. (IMBN II, 441—1904; I. BERKESZI, 1906/a, 117; *idem*, 1907, 43; D. PRO-TASE, 1966, 81, n. 172: tezaur).

O. Cu mai mulți ani înainte de 1866, în cartierul *Freidorf* s-a descoperit, întâmplător, 1 DRR emis de C LICINIVS L F MACER, G: 3,81 g, care se păstrează într-o colecție particulară (Grueber, BMC, 2467, a 85 în.d.Chr., apud T.NUS-SBAUM, 1965—1970, s.v.; SYDEHAM 732, a, 83 în.d.Chr., apud SCIV 17, 2, 1966, 420, nr. 16; *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 406, nr. 16; I. GLODARIU, 1974, 295, XXXIV, nr. 318/b; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 156; CRAWFORD, 354/1, Roma, a. 84 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

P. În parcul Eminescu din centrul orașului s-a găsit, întâmplător, 1 DDR emis de M AEMILIVS LEPIDVS care a ajuns în colecția Winkler: Av.: cap de zeiță spre dr.; înapoia capului, * ROMA; Rv.: postament cu arcade pe care este plasată o statuie ecvestră; M AEMILIO L/E/P, (Babelon, I, 118—7, a. 124—103, apud, T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 1974, 298/1, ROMA, 112—111 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

Q. În 1908, în cartierul *Fabric*, nu departe de strada Tigrului s-a găsit 1 DRR emis de Q FABIUS LABEO în 190 în.d.Chr. care se păstrează în colecția Lamparter; Av.: capul Romei cu cască, spre dr.; Rv.: Jupiter, în cvadrigă spre dr.; Q FABI (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

R. În 1865 s-a descoperit un tezaur de DRR din care două exemplare — mise de fam. Antonia — au intrat în colecția lui S. Ormos (I. BERKESZI, 1907, 3, 12; B. MITREA, 1945, 102, nr. 1).

S. În colecția Ion Buzărin s-ar păstra 1 DRR din secolul II în.d.Chr., găsit în cartierul *Freidorf* (inf. D. Benea; D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

T. Semnalarea a 4 monede republicane romane din bronz (?) găsite în cartierul *Trubadur*, la construcția unor blocuri, este cel puțin suspectă. Este de presupus descoperirea unor monede de bronz constantiene pe care C. Răileanu le-a ddeterminat greșit.

U. Înainte de 1905 s-a descoperit, în împrejurimile Timișoarei, o monedă ΚΟΣΩΝ, care se găsea în colecția I. Bleyer (I. BERKESZI, 1907, 3, 43; NK, 6, 1907, 142; *TRET*, 1910, 167; Ö. GOHL, 1915, 84; *idem*, 1922—1923, 9; M. ROSKA, 1942, 281, nr. 35; I. GLODARIU, 1971, IV/318; J. WINKLER, 1972, 195, n. 126; C. PREDA, 1973, 354, n. 1051; I. GLODARIU, 1974, 3000, XXXIV b, nr. 441; L. MĂRGHITAN, 1979, 171, n. 148).

V. Tezaur compus din 32 aureuși emiși de Augustus, descoperit la 12 octombrie 1890 de către Karl Ermlinger, pe când scotea un drun uscat din grădina casei sale de pe Nyar-útca — sau Sommer Gasse. Monedele au fost găsite într-o farfurie de plumb (*Neue Temeswarer Zeitung*, 235 din 13 oct. 1899; MNGW, 4, 1900, 429; B. MILLEKER, 1900/a, 12—13; *idem*, 1906, 136—137; I. BERKESZI, 1907, 40. G. POSTELNICU, 1931, 192; B. MITREA, 1945, 104, nr. 17; D. TUDOR, 1968/a, 55; I. GLODARIU, 1974, 234, XXIV, nr. 318/a; L. MĂRGHITAN, 1979, 172—173, n. 155).

Z. În 1915, în oraș s-a descoperit o monedă de bronz emisă de Octavian Augustus (*TRET*, 32, 1916, 67).

Y. Prin anii 1974—1978, la săparea fundațiilor unui bloc de pe strada Caruso din cartierul *Cetate*, se semnalează descoperirea a 3 ași din bronz emiși de Augustus (inf. O. Dogariu).

X. În 1884 (vezi, *supra*, n.), au fost donați la M.B.T. și 3 DIR emiși de Vespasian (IMBN, II, 441—1904).

AA. În 1884, chelnerul Nandor Dragovanovics a donat la M.B.T. 2 DIR emiși de Vespasian și Filip Arabul, precum și o monedă din bronz de la Constantin cel Mare. Monedele au fost găsite la *Pădurea Verde* (IMBN I, 1843—1845; I. BERKESZI, 1907, 40—42).

BB. Cu ocazia unor excavații din fața porții Vienei a cetății orașului, H. Kematmüller semnalează apariția a două monede din bronz dintre care una ilizibilă și una emisă de Domitian (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

CC. În 1874, în posesia lui J. Miletz, custodele de atunci al M.B.T., au intrat 11 monede romane găsite „parte în *Mehala*, parte în *Josefin*“, două din cartierele orașului aflate la o distanță de câțiva kilometri unul de celălalt, la săparea grădinilor de zarzavat. Dintre acestea, 9 erau monede târzii, din secolul IV, iar două — denari emiși de Domitian și Traian (B. MILLEKER, 1899, 67; I. BERKESZI, 1907, 41).

DD. În cartierul *Fabric* s-a descoperit 1 DIR emis de Nerva. Descoperirea s-a făcut prin anii 1935—1936: Av.: cap diademat spre dr.; FL IMP NERVA CAES AVG P M T. Rv.: COS III (Cohen, 52, a. 97, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

EE. În 1903, la M.B.T. a intrat 1 DIR emis de Traian (IMBN II, 377—1903; I. BERKESZI, 1907, 42).

144. *Tincova* (com. Sacu, jud. Timiș) În punctul numit *Valea Radului*, pe un drum forestier, la nord de sat, cu ocazia refacerii acestuia, în ianuarie 1978 s-a descoperit un tezaur de DRR. Piese au fost găsite pe o suprafață de 8×5 m, semn că au fost îngropate într-o pungă din material textil sau din piele. Tezaurul a fost recuperat parțial și în etape.

a) *Lotul 1978*: 131 DRR care ar reprezenta, după autori, cca 2/3 din întreg tezaurul. Din piesele acestui lot, 110 erau întregi, iar 21 fragmentare. Din cele 131 monede, 1 denar întreg și 9 fragmente erau prost conservate și ilizibile. Monedele au fost emise între 217—216 și 68 î.d.Chr. și au intrat în depozitul Muzeului din Caransebeș (Nr. inv. 9615; M. PETROVSZKY, R. PETROVSZKY, 1981; D. BĂLĂNESCU, 1984, 129, n. 4).

b) *Lotul 1981*: 16 DRR recuperați în 1981, ajunși de asemenea la Muzeul din Caransebeș (nr. inv. 12.861). Printre noile piese intrate se afla și o monedă hibridă, prost conservată. După părerea autorilor notei suplimentare, din lotul 1978, 14 exemplare sunt copii fidele după DRR originali, dar cu un titlu mai scăzut al argintului, (D. BĂLĂNESCU, P. ROGOZEA, *Noi date privind tezaurul monetar republican roman de la Tincova*, comunicare la sesiunea științifică *În memoriam Constantini Daicoviciu*, Caransebeș, 21 martie 1983).

c) În satele înconjurătoare, la mai mulți localnici, inclusiv profesorii de la școli, se mai află un număr nedeterminat de piese aparținând tezaurului (inf. P. Rogoza).

Din cele două loturi recuperate din tezaur totalizând 147 piese au putut fi determinate 136 ce se datează între 211 și 69 î.d.Chr. (D. BĂLĂNESCU, 1983, 236, I/3; *idem*, 1985/a, s.v.; cu determinările după CRAWFORD; D. BĂLĂNESCU, P. ROGOZEA, 1983—1985).

145. *Topleț* (com., jud. Caraș-Severin) 1 DIR, emis de Vespasian, descoperit aici, a ajuns în colecția Lamparter (Cohen, 293, a. 77—78, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Torontal Brestovac, vezi *Banatski Brestovac*

146. *Țipari* (com. Coșteiu, jud. Timiș) 1 DH a lui Alexandru cel Mare, descoperită în hotarul satului a ajuns în colecția Somogy (T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Uj Besenova, vezi Dudeștii Noi

Ujfalú (Torontal), vezi Markovicevo

147. *Valea Mare* (com. Fârlug, jud. Caraș-Severin) Din hotarul satului, în colecția lui I. Bleyer se afla „o tetradrachmă barbară de argint” fără alte precizări, (I. BERKESZI, 1907, 2, 45; K. PINK, 1939, 25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 42, nr. 128; B. MITREA, 1945, 29, nr. 11; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 116; C. PREDA, 1973, 436, nr. 64, tip neprecizat).

148. *Valeapai* (com. Ramna, jud. Caraș-Severin) B. Milleker a văzut în 1905, la numismatul K. F. Nuber, 1 THD „pe care se vede efigia și calul obișnuit cu singura deosebire că efigia privește spre stînga și are obrazul acoperit de o spirală”. „A fost descoperită cu ani în urmă, la Valeapai”, (B. MILLEKER, 1906, 152; J. WINKLER, 1958, s.v.; *idem*, 1968/b, 39, n. 117; C. PREDA, 1973, 437, nr. 66, tip neprecizat, deși, după descrierea lui Milleker, pare a fi de tip Criciova).

149. *Variaș* (com., jud. Timiș) A. Se semnalează 1 THD, fără alte precizări (K. PINK, 1939, 25, n. 21).

B. 1 DRR (serrati), descoperit întâmplător în hotarul satului, a intrat în colecția Tăpălagă: Av.: capul Hispaniei, spre dr.; inapoia capului, HISPAN; Rv.: personaj în togă între fascii și un stindard; A POST A F ... N ALBIN (Grueber, Roma, 2839, a. 82 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

C. În aceeași colecție Tăpălagă, la o altă dată, a intrat un denar emis de Octavian-Augustus: Av.: capul descoperit al lui Octavian spre dr.; P IMP CAESAR AVGVSTI. Rv.: poartă de castru; sus, IMIRITA; circular, CARISIVS LEG PRO PR (Grueber, Spania, 125, an 22 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

150. *Valcani* (com. Dudeștii Vechi, jud. Timiș) 1 DRR emis de L ANTESTIVS GRAGVLVS, descoperit întâmplător, a ajuns în colecția Somogy: Av.: capul Romei cu cască înaripată spre dr.; sub bărbie, *; inapoia capului, GRAG; Rv.: Jupiter în cvadrigă, în galop spre dr., ținând în mână un sceptru și un fulger; sub cai, LANATES; în exergă, ROMA (Grueber, Roma, 976, 124—103 în.d.Chr., apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.; CRAWFORD, 1974, 238/1, Roma, a. 136 în.d.Chr., apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.).

151. *Văliug* (com., jud. Caraș-Severin). În hotar s-a găsit 1 THD, G: 10,88 g, laolaltă cu 1 TH a lui Alexandru cel Mare (tip MÜLLER, 1855, nr. 280), descoperite la 20 oct. 1910, de prof. Desideriu Kanabe, între Văliug și Cuptoare-Secu (DESSEWFFY, 990; K. PINK, 1939, 75, 136, nr. 288, *tipul cu capul lui Lisimah*; B. MITREA, 1945, 48, nr. 15; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 118, 45, n. 184, *tipul B — VIII*; E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, N. KISS, 1972, 60, *tip Șilindia*, grup XXII; C. PREDA, 1973, nr. 3; J. WINKLER, 1975, 106, *tip Banat*, recunoscând că este unicat prin combinarea reversului de *tip Banat* și a contramărcii, cu aversul — Lisimah).

152. *Vărădia* (com., Grădinari, jud. Caraș-Severin) În literatura de specialitate se fac numeroase confuzii cu *Vărădia de Mureș* (jud. Arad), aflată la nord de râu, deci în afara Banatului.

A. Este semnalată descoperirea în secolul trecut a 1 THD de tip Filip II care a ajuns la MNMB (J. HAMPEL, *AÉ, ũ.f.*, 2, 1882, 154; B. MILLEKER, 1886, 10; *idem*, 1897, 120; *idem*, 1900, 34; I. BERKESZI, 1907, 44; K. PINK, 1939, 25, n. 21; M. ROSKA, 1942, 247, nr. 17; B. MITREA, 1945, 24, nr. 13; J. WINKLER, 1968/b, 39, n. 119; C. PREDA, 1973, 437, nr. 67, tip neprecizat; E. IAROSLAUSCHI, GH. LAZAROVICI, 1979, 454, n. 10 susțin existența mai multor THD, deși în bibliografia citată — cu erori — este menționată o singură monedă).

B. Se semnalează, vag, descoperirea unui tezaur de tetradrachme — fără a se preciza dacă sunt macedonene originale, imitații locale, emise de Macedonia Prima

sau de Thassos — descoperit de locuitorul Aurel Ceia. Acest tezaur ar fi ajuns în întregime la un colecționar din Craiova (E. IAROSLAVSCHI, GH. LAZAROVICI, 1979, 454) (?).

C. Fără alte precizări, este citată o monedă olbiană care ar fi fost descoperită aici (C. PREDA, SCN, VII, 1980, 39, apud D. BĂLĂNESCU, 1985/a, s.v.). Poate Vărădia de Mureș, (?).

D. În 1869, S. Ormos a achiziționat de la moșierul Miloș Baich din Vărădia 1 DRR „al familiei Antonia” și un „billon al familiei Calpurnia” (I. BERKESZI, 1907, 3, 44; M. ROSKA, 1942, 297, nr. 17; B. MITREA, 1945, 104, nr. 24; J. WINKLER, 1955, 152, nr. 147; M. CHITESCU, 1968/a, 663 menționează posibilitatea ca ura din monede să fie un denar al lui Marcus Antonius pentru legiuni; I. GLODARIU, 1974, 296, XXXIV, 342 le localizează greșit la Vărădia de Mureș (jud. Arad); L. MĂRGHITAN, 1979, 160, n. 96). Redau descrierea a 2 denari, descoperiți la Vărădia, după însemnările lui S. Ormos:

1) Av.: capul lui Apollo, spre dr.; înapoi, securea dublă; în față, jos, N; Rv.: C PISO FRVGI; călăreț spre dr.; în câmp, un semn.

2) Av.: III VIR R P LEG XX; acvila între două insigne; Rv.: III VIR (?); între acvilă și insignele care o încadrează, LEG XX.

E. Existența bine-cunoscutului castru explică numărul mare de monede imperiale descoperite, ca și numeroasele referiri mai mult sau mai puțin exacte în ce le privește. Prezentate într-o relativă ordine cronologică, informațiile pe care le dețin ar fi următoarele:

a) În 1869, S. Ormos a achiziționat de la moșierul M. Baich din Vărădia o monedă de bronz emisă de Octavianus (I. BERKESZI, 1907, 44; M. ROSKA, 1942, 297, nr. 17; B. MITREA, 1945, 104, nr. 24; I. GLODARIU, 1974, 296, XXXIV, nr. 342 b, plasând greșit descoperirea la Vărădia de Mureș — jud. Arad).

b) În săpăturile arheologice efectuate de Eugen Iaroslavski, în anii 1980, au fost descoperiți 3 ași „probabil de la Augustus”, (MJIR, nr. inv. N 1117—1119; D. BĂLĂNESCU, 1984, 132; *idem*, 1985/a, s.v.; *idem*, comunicare la întâlnirea anuală a arheologilor din Banat, Buziaș, 23—24 februarie, 1989).

c) Prin anii 1830—1840, în preajma castrului, lângă drumul ce duce la Oravița au fost descoperite monede de aur, argint și bronz de la Nero (tezaur?; E. FENYES, 1847, II, 342; A. BĂRANY, 1848, I, 140; B. MILLEKER, 1886, 18; *idem*, 1889; *idem*, 1899, 69 sqq).

d) În 1847 (sau 1846?), câțiva ciobănași au descoperit din întâmplare un aureus și 2 DIR emiși de Nero (L. BÖHM, 1861, II, 321; J. HAMPEL, *AÉ, úf.*, 2, 1882, 154; B. MILLEKER, 1899, 71; I. BERKESZI, 1907, 44; I. MILOIA, *An.B.*, I, 1928, 103; B. MITREA, 1945, 104, nr. 23; I. GLODARIU, 1974, 296, XXXIV, nr. 342 b, plasând greșit descoperirea la Vărădia de Mureș; L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158). Nu este exclus ca descoperirea să fie identică cu cea menționată la c) (v. *supra*).

e) Între 1847 și 1898, la Vărădia s-au mai găsit și alte monede imperiale din secolul I, fără a li se preciza numărul (B. MILLEKER, 1899, 69, sqq.).

f) În 1881 sau 1882, moșierul Miloș Baich donează la MNMB mai mulți DIR emiși de Nero, Vespasian, Domitian și Traian (J. HAMPEL, *loc. cit.*; B. MILLEKER, 1889; *idem*, 1899, 71; I. BERKESZI, 1907, 44; I. LOTREANU, 1935, 439, cu greșeli; D. PROTASE, 1966, 95, nu cunosc moneda de la Hadrian sau, cel puțin, nu a fost găsită în acest context; D. TUDOR, 1968/a, 48, unde, în loc de Nerva, se va citi Nero; M. CHITESCU, 1968/a, 663, vag).

g) În 1869, S. Ormos a achiziționat de la M. Baich o monedă mare de bronz emisă de Titus (I. BERKESZI, 1907, 44; M. ROSKA, 1942, 297, nr. 17; B. MITREA, 1945, 104, nr. 24; probabil I. GLODARIU, 1974, 296, XXXIV, nr. 342 b, citând Vărădia de Mureș).

h) De la același Baich, S. Ormos a achiziționat în 1869 și 1 DIR emis de Vespasian (I. BERKESZI, 1907, 44; M. ROSKA, 1942, 297, nr. 17; B. MITREA, 1945, 104, nr. 24; I. GLODARIU, 1974, 296, XXXIV, nr. 342 b, cu aceeași greșală ca mai sus).

i) Este de presupus că monedele emise de Vespasian și Domitian, menționate de E. IAROSLAUSCHI, GH. LAZAROVICI, 1979, 452, au fost cele consemnate la punctele precedente (cf. și *Dacia*, N.S., 25, 1981, 387, nr. 172).

j) În săpăturile arheologice efectuate de către B. Milleker în castru, în anii 1901–1902, au fost descoperite, în nivelul de incendiu, două monede de bronz, dintre care una marcă, de la Vespasian (B. MILLEKER, 1906, 261).

k) În săpăturile arheologice efectuate de către Eugen Iaroslavschi pe *dealul Chilii*, în anii 1980, s-a descoperit un sestert de la Vespasian (MJIR, inv. N-259; D. BĂLĂNESCU, 1984, 132; *idem*, 1985/a, s.v.; *idem*, comunicare la întâlnirea anuală a arheologilor din Banat, Buziaș, 23–24 februarie, 1989).

l) La Vărădia s-a descoperit și un aureus emis de Traian (RR, V, 3, 1889, 153; N. MILLEKER, 1899, 71; I. BERKESZI, 1907, 4).

Vegszendrő, probabil *Lokve* (?)

153. *Veliki Gaj* (Iugoslavia) 1 DIR descoperit izolat (L. MĂRGHITAN, 1979, 173, n. 158) (?).

154. *Veliko Središte* (Iugoslavia) A. În 1885, Teodor Lazarovici din localitate a descoperit, la săparea unui puț, 1 DIR emis de Claudius pe care, la 27 februarie 1886, l-a donat la M.B.T. (IMBN I-2046). Redau din inventar descrierea sumară: Av.: (TIBERIVS) CLAVDIVS CAESAR (AVG P M TR P ?); Rv.: S C.

B. La sfârșitul secolului trecut, în posesia aceluiași Lazarovici se afla 1 DIR emis de Traian [B. MILLEKER, 1899, 64; I. BERKESZI, 1907, 39; L. MĂRGHITAN, 1979, 174, citându-l greșit pe Milleker și afirmând arbitrar existența unui tezaur — „mic tezaur dacic din secolul I” (? !)].

155. *Vizejdia* (com. Lovrin, jud. Timiș) A. În hotar, la mijlocul secolului trecut, a fost descoperită o monedă ΚΟΣΩΝ (F. Kenner, AfÖG, XXXIII, 1865, 111, apud B. MILLEKER, 1894, 38; T. ORTVÁY, 1896, 342–343, n. 7; B. MILLEKER, 1897, 189; I. BERKESZI, 1907, 3, 47; Ö. GOHL, 1922–1923, 9; B. MITREA, 1945, 125, nr. 1; I. GLODARIU, 1971, IV/348; J. WINKLER, 1972, 195; n. 127; C. PREDA, 1973, 354, n. 1052; L. MĂRGHITAN, 1979, 171, n. 148).

B. Din hotar sunt semnalăți, fără alte precizări, mai mulți DRR (I. BERKESZI, 1907, 3).

156. *Vojvodinci* (Iugoslavia) În 1879 s-a descoperit aici 1 DRR al familiei Memmia ajuns în colecția lui S. Ormos, a cărui descriere o redau după însemnările acestuia: Av.: capul lui Apollo spre dr.; în față *; Rv.: L. MEMMI; Dioscurii în picioare, ținând cai de căpestre (I. BERKESZI, 1907, 3, 48; B. MITREA, 1945, 102, nr. 2).

157. *Vračev Gaj* (Iugoslavia) A. În hotar s-a descoperit un stater al lui Alexandru cel Mare (L. BÖHM, 1861, II, 321; B. MILLEKER, 1894, 37; *idem*, 1897, 190; I. BERKESZI, 1907, 48; Ö. GOHL, 1922–1923, 5; M. ROSKA, 1942, 308, nr. 98; B. MITREA, 1945, 47, nr. 6; P. POPOVIĆ, 1987, 67, n. 8).

B. *Tezaurul din 1889*. În aprilie 1889, un locuitor din sat, săpând un șanț în grădina sa din partea de hotar dinspre Bela Crkva, a descoperit o cană cu toartă

și gât îngust, lucrată la roată, de culoare cenușiu-albăstruie, cu diametrul fundului de 6 cm și al pântecului de 14 cm, plină cu monede de argint. L. Böhm a văzut 400 de piese dintre care cca 300 DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium, iar aproximativ 100 DRR. Nu este exclus ca numărul total al pieselor să fi fost mai mare. Dintre acestea, în colecția lui S. Ormos au intrat 1 DH emisă de Apollonia, 2 DRR ai familiei TITVRIA și câte 1 DRR ai familiilor FAR-SVLEIA, CREPVSEIA, CAECILIA și ANTONIA. Redau, după însemnările lui Ormos, singura descriere a unui DRR din acest tezaur: Av.: SALVS. Capul zeiței Salus spre dr.; în față, C; Rv.: ROMA D SILANVS L F; Victoria în bigă, spre dr. (*Temeswarer Zeitung*, 1890, nr. 108; B. MILLEKER, 1894, 37; *idem*, 1897, 190; *idem*, 1906, 196; I. BERKESZI, 1907, 2—3, 47—48; M. ROSKA, 1942, 308, nr. 98; B. MITREA, 1945, 86, nr. 25, 103, nr. 13; D. GARAȘANIN, M. GARAȘANIN, 1952, 217; C. RĂILEANU, O. GOG, 1983, 506 greșesc, socotind staterul de la Alexandru cel Mare drept monedă ΚΟΣΩΝ; P. POPOVIĆ, 1987, 111, 154, nr. 104, 156, nr. 90).

158. Vrșac (Iugoslavia) A. Se menționează descoperirea, în 1883, a 1 TH a lui Filip II (I. BERKESZI, 1907, 46; Ö. GOHL, 1922—1923, 5) (?).

B. Din Vrșac provin 1 DH și 1 TH emise de Alexandru cel Mare (B. MILLEKER, 1897, 151; I. BERKESZI, 1907, 46; Ö. GOHL, 1922—1923, 6; K. PINK, 1939, 116; B. MITREA, 1945, 41, nr. 7).

C. Un număr neprecizat de THD de tip Filip II sau imitând monedele lui Alexandru cel Mare s-ar fi găsit, sporadic, în vatra orașului (T. ORTVAY, 1896, 342; I. BERKESZI, 1907, 46; K. PINK, 1939, 71; C. PREDA, 1973, 57, nr. 15, n. 137; L. MĂRGHITAN, 1979, 129, n. 143; *idem*, 1980, 82).

D. În 1883 s-au descoperit 2 THD (B. MILLEKER, 1886, 10; T. ORTVAY, 1896, 342; B. MILLEKER, 1897, 151; *idem*, 1900, 34; Ö. GOHL, 1914, 132; K. PINK, 1939, 67 : 2 exemplare diferite, 148 : 1 exemplar; B. MITREA, 1945, 28, nr. 6).

a) 1 THD de tip Criciova (Ö. GOHL, 1914, 133; K. PINK, 1939, 12, 45, 148, nr. 383; J. WINKLER, 1975, 97, secolul III în.d.Chr.).

b) 1 THD de tip Larissa — Amphipolis — Apollo, cca 200 în.d.Chr. (K. PINK, 1939, 67; C. PREDA, 1973, 138, nr. 14).

E. Din localitate se menționează un număr neprecizat de DH emise de orașele Apollonia și Dyrrachium, găsite sporadic (B. MILLEKER, 1897, 151; I. BERKESZI, 1907, 2, 46; Ö. GOHL, 1922—1923, 7; K. PINK, 1939, 67; B. MITREA, 1945, 86, nr. 24; P. POPOVIĆ, 1987, 154, nr. 103).

F. Se menționează un număr neprecizat de DRR descoperiți sporadic în localitate, fără alte precizări (B. MILLEKER, 1897, 151; I. BERKESZI, 1907, 3, 45—47; B. MITREA, 1945, 103, nr. 14; P. POPOVIĆ, 1987, 156, nr. 92).

G. La 29 noiembrie 1882, domnișoara Ioanovici Olga a donat la M.B.T. 1 DRR descoperit la Vrșac, a cărui descriere sumară din registrul inventar o redau în continuare: PROCILIA (plebeiană), JUNO (IMBN I-1627).

H. Din împrejurimile orașului este semnalat 1 aureus emis de Iulius Caesar (B. MILLEKER, 1897, 151; I. BERKESZI, 1907, 47).

I. În 1887, la Vrșac s-a descoperit o monedă ΚΟΣΩΝ [B. MILLEKER, 1891, 55; *idem*, 1894, 38; T. ORTVAY, 1896, 342, n. 6; B. MILLEKER, 1897, 151; I. BERKESZI, 1907, 45—47; Ö. GOHL, 1915, 84; *idem*, 1922—1923, 9; B. MITREA, 1945, 125, nr. 2; H. DAICOVICIU, 1965, 110; J. WINKLER, 1972, 195, n. 128; C. PREDA, 1973, 354, nr. 1054; L. MĂRGHITAN, 1979, 171, n. 148; C. RĂILEANU, O. GOG, 1983, 506, fără bibliografie (? !)].

J. Din împrejurimile oraşului provin 2 DIR emişi de Domitian (L. MĂRGHITAN, 1979, 174, n. 162) (?).

Weiskirchen, vezi *Bela Crkva*

159. *Zăbrani* (com., jud. Arad) „Monede de imitaţie dacică“ (sic ! L. MĂRGHITAN, 1980, 82) (?).

160. *Zăgujeni* (com. Constantin Daicoviciu, jud. Caraş-Severin) Din hotarul satului provine 1 DIR emis de Galba care a ajuns în colecţia Grossmann (Cohen, 287, a. 68—69, apud T. NUSSBAUM, 1965—1970, s.v.).

Židovar, vezi *Orešac*

Žsidovin, vezi *Berzovia*

ADDENDA

161. *Divici* (com. Pojejena, jud. Caraş-Severin) În săpăturile arheologice din importanta davă dacică de aici s-au descoperit două monede romane emise de Germanicus şi de Claudius (informaţie Marian Guma).

OBSERVAȚII FINALE

Cele câteva probleme pe care le semnalez în paginile ce urmează nu constituie concluziile ce pot fi desprinse din repertorierea prezentată anterior. Le socotesc doar observații preliminare și precizez că simpla coroborare a datelor numismatice cu cele arheologice, istorice și geografice privind Banatul epocii Latene, ca și corelarea lor cu cele privind întreaga Dacie și ținuturile înconjurătoare permit formularea unor concluzii de o oarecare credibilitate. Această analiză nu face obiectul contribuțiilor de față.

Distribuția pe harta I a descoperirilor de stateri, tetradrahme și imitații locale după acestea conturează, prin amplasarea tezaurului și a descoperirilor izolate, mai multe zone de concentrare a descoperirilor monetare după cum urmează:

1. Zona *central-sudică* care cuprinde munții metaliferi ai Banatului de sud, bogați în zăcămintele de aur, argint și cupru, mărginindu-se, spre nord, cu văile Pogănișului și Bîrzavei, spre sud cu Cazanele Dunării, spre vest cu deșertul de la Alibunar—Deliblata și cu zona stepică, extrem-vestică a Banatului. Limita estică, naturală este cea a cumpenei apelor ce separă bazinul hidrografic al Belarecâi, Cernei și Timișului de cel al Nerei, Carașului, Bîrzavei și Pogănișului.

Tezaurul de la Drencova (stateri), Breștea, Carașova, Gaj, Moldova Veche, Pătaș, Potoc, Sopotu Vechi, Văliug și Ramna le-am adăugat, ca probabil găsit în zonă, importantul tezaur „Banat — 1807“. Mai sunt de menționat tezaurul nesigure de la Oravița, Pescari, Vărădia și Lokve. Descoperirile izolate de la Banatska Palanka, Comoriște, Doclin, Cuptoare, Ilidia, Kovin, Lököshaza (?), Milcoveni, Moldova Veche — Insulă, Oresac, Ostrovo, Reșița, Socolari, Valea Mare, Valea Pai, Văliug, Vărădia și Vrșac conturează zona. În unele din aceste localități (Banatska Palanka, Kovin, Vrșac) se menționează descoperirea unui număr nedeterminat de THD. În această zonă sunt cunoscute, deci, 4 tezaure nesigure cu un număr nedefinit de piese și 12 tezaure sigure, în 10 din ele fiind cunoscute 172 THD, 1 TH emisă de Filip II și 2 TH emise de Alexandru cel Mare. Lor li se adaugă descoperirea izolată, în 5 localități, a 2 stateri de aur emiși de Alexandru cel Mare, a unei TH emise de Filip II și a 2 TH emise de Alexandru cel Mare, ca și desco-

perirea în 15 localități a 19 THID izolate. Este evident că numărul THID din tezaure a fost mult mai mare, fapt remarcat deja pentru tezaurul „Banat — 1907” și pentru cel de la Potoc (cf. *infra*, s.v.).

2. *Zona sud-estică — Cerna* — cuprinde văile râurilor Cerna și Belareca, mărginită la sud de Dunăre, la nord de cumpăna apelor de la izvoarele Timișului, la est de versantul vestic al Carpaților Meridionali și la vest de versantul estic al munților din Banatul sudic (Locva, Semenice).

Celor două tezaure de la Orșova și celui de la Teregova li se poate adăuga tezaurul probabil, descoperit în zona Porților de Fier cu prilejul lucrărilor de regularizare a fluviului. Descoperirile izolate de THID de la Orșova, Domașnea, Băile Herculane și cele mai vechi din zona Mehadiei definesc o zonă de mici dimensiuni în care staterii sunt absenți, găsimdu-se, în schimb, TH emise de Filip II, Alexandru cel Mare (probabil postume) și Lisimah. Se cunosc, deci, din zonă, 3 tezaure însumând 22 THD cunoscute cărora li se adaugă descoperirea în 4 localități a 6 THID izolate, a două TH de la Lisimah și a câte una de la Filip II și Alexandru cel Mare. Tezaurul „Porțile de Fier” rămâne nedefinit din punctul de vedere al numărului de piese.

3. *Zona sud-vestică — Timișul inferior* — cuprinde teritoriul restrâns de la vărsarea Timișului și Tisei în Dunăre. Legătura acestei zone cu lumea scordiscă, sud-dunăreană, este evidentă. În această zonă se includ importantul tezaur de la Baranda în care 1 TH Filip II se asociază cu 1 THD din primele serii de imitații și cu 12 THID de tip Iluși—Vovriești, precum și descoperirile izolate de la Neuzina (1 TH Filip II), Pančevo (1 TH Alexandru cel Mare), Golgonj, Opovo și Padina. Tot de la Pančevo provin 1 THID și alte câteva. Prezența, între descoperirile grupei, a mai multor TH emise de Filip II și Alexandru cel Mare nu este lipsită de semnificație.

4. *Zona central-nordică* cuprinde valea superioară și mijlocie a Timișului și Begăi, începând cu Caransebeșul și confluența Bistrei cu Timișul și sfârșind în câmpie, la vest de Timișoara, aproximativ la limita naturală dintre silvo-stepă și stepă. Cel puțin în parte, ea trebuie pusă în legătură cu resursele de argint, aur și cupru din munții Poiana Ruscă.

Alături de importantul tezaur de la Criciova, de care nu este exclus să aparțină și așa-zisele descoperiri de THID izolate de la Tăpia și Lugoj (17 THID descoperite izolat ? !), menționez un posibil al doilea tezaur din aceeași localitate, ca și puțin probabilul tezaur de la Jupa, precum și descoperirile izolate de THD de la Bucovăț, Caransebeș, Ictar, Rugi și Timișoara. Moneda celtică de la Recaş este discutabilă, iar în ceea ce privește piesele descoperite la Becicherecul Mic, informațiile sunt vagi. Staterii de la Recaş, Remetea Mare, Lugoj și Bencecu de Sus, tetradrahma Filip II din tezaurul de la Criciova și cea a lui Alexandru cel Mare de la Dudeștii Noi contribuie la delimitarea zonei.

Se pot, deci, număra în zonă, 1 tezaur cuprinzând 49 THID cunoscute și două tezaure nesigure, dintre care unul ar fi avut 50 THD, dar și 27 THD descoperite izolat în 10 localități. Lor li se pot adăuga cei patru stateri de la Filip II și Alexandru cel Mare, tezaurul de monede de bronz emise de Panticapaeum, aflat la Timișoara, asupra căruia planează un semn de întrebare la fel ca și asupra unei TH emise de Syracusa.

5. *Zona nord-estică, a[cheilor Mureșului*, cuprinde marele tezaur de la Șiștarovăț și 1 THD descoperită izolat la Neudorf. Descoperirile menționate la Zăbrani sunt nesigure. Restrânsă geografic, dar importantă din punct de vedere cantitativ, datorită stirilor privind tezaurul amintit, această zonă trebuie pusă în legătură cu șirul de cetăți dacice de pe malul drept al Mureșului de la Șoimoș, Vărădia de Mureș și Săvârșin. Cel puțin cea de la Săvârșin funcționa încă din secolul IV î.d.Chr.

Se cunosc deci, din această zonă, 1 TH emisă de Filip II, 1 THD descoperită izolat și 276 THD cuprinse într-un singur tezaur.

6. *Zona de nord-vest și vest* din care se cunoaște un posibil tezaur de stateri emiși de Alexandru cel Mare din care s-a păstrat un singur exemplar și 1 THD izolată, aflată, poate, în poziție secundară, într-un mormânt de înhumatie. La acest orizont cronologic, zona este lipsită de consistență, în condițiile în care mai multe descoperiri arheologice din zona Aradului și de la sud de Szeged indică prezența în nord-est a unui grup alogen, celtic, cu materiale ce se pot data începând cu Lt B₁.

În total, în Banat au fost descoperiți 207 stateri de aur de la Filip II și Alexandru cel Mare, 12 TH emise de cei doi regi, 2 TH emise de Lisimah și una emisă de Syracuse, 16 alte monede grecești din secolul III î.d.Chr. și 590 THD, toate provenind din 77 descoperiri, cărora li se adaugă 19 THD fără loc de descoperire (Banat și fostul județ Caraș-Severin), ca și o sumedenie de piese risipite din tezaurele menționate și un număr neprecizat de piese descoperite la Banatska Palanka, Kovin, Vrșac, Becicherecu Mic, Caransebeș, Timișoara, Criciova, Porțile de Fier etc.

Descoperirile monetare consemnate pe hărțile II și III se grupează aproximativ în aceleași zone ca și cele de pe harta I.

Distribuția descoperirilor monetare de pe harta II este următoarea:

1. *Zona central-sudică* cuprinde 3 tezaure (Pescari I—II, Moldova Veche — Insulă) compuse exclusiv din DH emise de Apollonia și Dyrrachium din care s-au păstrat 186 piese și 4 tezaure (Potoc I—II, Socol, Vračev Gaj) în componența cărora cele 331 DH de Apollonia și Dyrrachium sunt asociate cu DRR, 1 THD (Potoc I) și monede ale orașelor Skodra și Issa (Potoc II). Lor li se adaugă două tezaure nesigure (Brădișoru de Jos și Cozla), precum și descoperirile izolate de DH emise de Dyrrachium de la Dubovac, Milcoveni, Moldova Veche, Oravița, Dubova, Gaj și Pescari și a DH emise de Apollonia de la Dubova și Pescari. La cele de mai sus se adaugă un număr neprecizat de DH ale celor două orașe descoperite la Alibunar, Banatska Palanka, Kovin și Vrșac. În aceeași zonă s-au mai găsit DH emise de Alexandru III și Filip III Arideul sau imitate (Berzovia, Carașova, Vrșac), o monedă olbiană (Vărădia ?) și o imitație locală a unei THD thasiene (Bocșa).

2. În *grupa sud-estică — Cerna* — sunt cunoscute 1 DH de Apollonia (Orșova), 1 DH de Dyrrachium (Mehadia) și un probabil tezaur compus din 7 piese de la Mehadia.

3. În *grupa sud-vestică — Timișul inferior* — se află tezaurul de la Botoș din care s-au păstrat 5 DH de Dyrrachium, precum și un număr neprecizat de DH emise de Apollonia și Dyrrachium, descoperite la Pančevo de unde se cunoaște, de asemenea, 1 DH emisă de Alexandru III.

4. Grupa central-nordică este conturată prin tezaurul de DH de Apollonia și Dyrrachium de la Șag din care s-au păstrat 4 piese. Acestuia i se adaugă un tezaur de imitații dup TH thasiene de la Timișoara din care s-au păstrat două piese și un tezaur în care, alături de podoabe dacice din argint și DRR, s-au găsit 7 TH de Thasos. Descoperirilor izolate de DH de Dyrrachium (Timișoara — 2 exemplare) li se adaugă 2 TH thasiene (Criciova și Timișoara), 1 DH de la Alexandru III (Țipari) și un „mic obol barbar din bronz” de la Remetea Mare.

Totalul pieselor descoperite în această zonă se ridică la 11 TH thasiene, originale sau imitate și 7 DH de Apollonia și Dyrrachium. Lor li se poate adăuga un număr neprecizat de piese descoperite în jurul Caransebeșului.

5. În *zona nord-estică* se află importantul tezaur de DH de Apollonia și Dyrrachium de la Căprioara (85 piese), 1 DH izolată de Dyrrachium găsită la Bruznic, 1 DH emisă de Alexandru III, găsită la Șiștarovăț și eventualele piese de la Lăpușnic care rămân nesigure.

6. În *zona nord-vestică* a fost găsită o singură DH de Apollonia la Sănnicolau Mare.

Totalizând, în Banat, pot fi numărate 636 DII emise de orașele Apollonia și Dyrrachium și 12 TH emise de Thasos sau imitații după acestea, cărora li se poate adăuga un număr nedeterminat de piese descoperite în Banat și în unele localități pe care le-am amintit deja, precum și câteva drahme macedonene. Absența TH emise de Macedonia Prima este totală.

Explicația acestei situații diferite intrucâtva de cea de pe Harta I ar putea s-o constituie întreruperea legăturilor normale spre Adriatica datorită ciocnirilor și războaielor dintre iliri, scordisci, traci vestici și geto-daci, pe de o parte, și romani, pe de alta, după ce aceștia cuceriseră Macedonia. Calea vestică de pătrundere a monedelor emise de Apollonia și Dyrrachium continuă să existe, dar ea funcționează diferit de cea tracică ce alimenta Transilvania prin Muntenia și Moldova de sud. Absența monedelor emise de Macedonia Prima și numărul neglijabil de monede thasiene ar putea să pledeze în favoarea posibilității ca monedele de Apollonia și Dyrrachium, descoperite mai ales în zona central-sudică a Banatului, să aparțină unei etape mai timpurii de emiterie decât cele din Muntenia, a căror datare a fost coborâtă spre jumătatea secolului I î.n.d.Chr. În consecință, ținând seama și de faptul că în Banat, THD târzii de tip Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara și Toc-Chereluș sunt practic inexistente, nu este exclusă pătrunderea și utilizarea mai timpurie a DRR, posibilitate pentru care pledează și stanța monetară pentru baterea imitațiilor locale de denari ce provine din Banat, ca și imitațiile de denari descoperite în tezaure sau izolat care, după cum remarcă P. POPOVIĆ, 1987, preced pătrunderea propriu-zisă a DRR.

Harta III prezintă distribuția monedelor romane și a imitațiilor după acestea până la reforma monetară a lui Nero.

1. *Zona central-sudică* include tezaurele de la Berzovia (110 DRR și o imitație), Bozovici (2 DRR păstrați), Pescari (2 DRR păstrați, Potoc (171 DRR + 1 DH Apollonia), Socol (38 DRR + 1 THD + 10 Apollonia + 3 Dyrrachium) și Vračev Gaj (100 DRR + 300 DH Apollonia și Dyrrachium). Lor li se adaugă tezaurele nesigure de la Brădișoru de Jos și Ferendia și descoperirile izolate de la Banatska Palanka, Bela Crkva, Cuptoare, Deta, Gătaia, Grădinari, Kušić, Ostrovo, Ramna, Rovinița Mare (1 imitație locală), Slatina Nera, Vojvodinci, Vršac. Menționez, de asemenea, descoperirile izolate de monede emise de Augustus (Denta și Moldova Nouă), Iulius Caesar (Deta și un aureus la Vršac), Tiberius (Berzovia). Din cei patru denari ai lui Marcus Antonius pentru legiuni, doi au fost găsiți pe amplasamentul unor castre romane din secolele II—IV (Vărădia și Pojejena).

2. În *zona sud-estică — Cerna —*, tezaurului de imitații după denari republicani romani de la Orșova și probabilului tezaur de la Mehadia li se adaugă descoperirea unei imitații după DRR la Orșova, refolosit în secolul IV, și a 6 DRR izolați la Băile Herculane, Mehadia și Orșova. Lista ar putea fi completată cu 2 denari ai lui Augustus (Băile Herculane și Mehadia) și 2 ai lui Tiberius (Mehadia și Teregova), ca și un aureus al lui Augustus la Băile Herculane. La Orșova, în perimetrul așezării romane s-a găsit un denar al lui Marcus Antonius pentru legiuni.

3. În *zona sud-vestică, de la gurile Timișului*, nu cunosc descoperiri monetare, ceea ce prezintă o anumită semnificație în condițiile cuceririi teritoriului scordisc de către romani.

4. *Zona de centru-nord* cunoaște o considerabilă extindere teritorială și cantitativă. Tezaurele de la Băuțar (300 DRR), Jdioara (69 DRR), Sănandrei (75 DRR), Timișoara I (2 DRR păstrați), Timișoara II (32 aureuși de la Augustus), Tincova (133 DRR și 14 imitații), Remetea Mare (169 DRR + 7 TH thasiene și podoabe de argint), ca și descoperirile izolate de DRR de la Cerneteaz, Cornești, Carani, Beecherecu Mic, Iosif, Jebel, Jimbolia, Mănăstur, Moșnița Veche, Nadăș, Piș-

chia, Săcălaz, Sânmihailu Român, Timișoara, moneda Koson de la Timișoara, monedele de bronz de la Augustus (Timișoara), Agripina (Caransebeș), Caligula (Ciacova) și Claudius (Carani) sunt semnificative pentru statistica de față. Descoperirea în castrul roman Tibiscum de la Jupa a unui denar al lui Marcus Antonius pentru legiuni este firească și probabil că și tezaurul de la Biled din care se cunosc patru astfel de exemplare uzate va trebui datat în secolul II.

5. Zona nord-estică, la fel ca și cea sud-vestică, își încetează practic circulația monetară.

6. Zona nord-vestică dobândește, în schimb, alte dimensiuni, poate în legătură cu dezvoltarea davei dacice de la Pecica. Ea este conturată de tezaurele de la Igrăș (3 exemplare păstrate), Secusigiu (23 exemplare păstrate) și de descoperirile de la Grabaș, Periam, Satu Mare și Valcani, ca și de cele nesigure de la Aradu Nou și Vizejdia. Din ultima localitate este semnalată și o monedă Koson.

Chiar dacă unele monede descoperite izolat au circulat probabil în secolele II—III, putând fi puse în legătură cu apariția elementelor alogene iazige și cu prefacerile prilejuite de constituirea provinciei Dacia, consider că situația prezentată în Harta III și pe tabelul III este elocventă, confirmând concluzii valabile pentru întreaga Dacie. Circulația până la 106 — în cazul Banatului, până la 101, dacă nu cumva doar până la 86—88 — a DRR și a imitațiilor locale după ei este evidentă.

Învecinarea la Dunăre a Imperiului Roman cu regatul dac nu a determinat în preajma confiniilor o prezență mai masivă a monedelor imperiale timpurii.

Am evitat să întocmesc un tabel statistic anexat hărții IV care, în pofida faptului că redă în mare parte distribuția unor monede izolate, certifică, o dată mai mult, existența zonelor central-sudică și central-nordică, ca și a zonei sud-estice — Cerna. O bună parte din aceste monede se grupează în centrele romane care au funcționat în secolele II—III și mai târziu, dar nu este posibil ca totalitatea monedelor romane imperiale de la Nero la Traian să fi avut exclusiv o circulație tardivă. Observația cu privire la pătrunderea în câmpia Banatului, începând cu secolul III, a unor grupuri alogene care refolosesc monede vechi de argint romane sau grecești nu trebuie trecută cu vederea.

Statistici mai vechi (J. WINKLER, 1955, 170; *idem*, 1967, 165, unde erau introduse și DRR din unele tezaure îngropate după 106 ca de exemplu Băile Herculane; *idem*, 1967/b), cuprindeau pentru Banat, peste numărul de monede cunoscute, și un număr de monede estimate că ar fi existat în anumite tezaure). Din contribuțiile de față rezultă că în Banat sunt cunoscute 617 piese de tip TH și THD (inclusiv cele thasiene), cca 644 DH de Apollonia și Dyrrachium și 1300 DRR. Un calcul simplu, cantitativ relevă un fapt important care se verifică și în economia monetară a întregii Dacii preromane: cantitatea de argint incorporată în monedele de tip TH care au circulat în secolul III—II î.d.Chr. este aproximativ egală cu cea încorporată în monedele cu nominal mic — DH și DRR. O cantitate relativ constantă de metal prețios folosită pentru monedă indică o constanță a plusprodusului pe care comunitățile geto-dace din Banat îl ofereau pieței, reprezentând un indiciu al stabilității economice a acestor comunități, demonstrată și de zonele de concentrare monetară pe care le-am schițat. Progresul economic și tehnic lent, dar evident datorită rezultatelor cercetărilor arheologice a compensat probabil sporul demografic atestat de izvoarele scrise și de cartările așezărilor dacice din secolele I î.d.Chr. — I d.Chr. Mi-este greu să găsesc argumente în favoarea ipotezei vânzării sclavilor în imperiu în schimbul argintului, așa cum se sugerase, dacă țin seama de observațiile de mai sus.

Problemele de cronologie monetară, numeroase și defel simple, nu fac obiectul contribuțiilor de față, urmând să le discut cu un alt prilej. Voi remarca doar absența practic totală în Banat a unor categorii monetare pe care le-am menționat.

Cu atât mai puțin își au locul aici, în absența prezentării materialului arheologic propriu-zis, problemele atribuirii etnice a unor tipuri monetare, ca și cele de istorie politică și militară. Voi menționa doar că o conexare a datei îngropării tezaurelor monetare cu evenimente istorice datate, așa cum s-a încercat (V. PÂRVAN, 1926, Z. VISY, 1971, M. CHIȚESCU, 1975, P. POPOVIĆ, 1987), este — după părerea mea — greu de acceptat.

Tot astfel, încercările de datare a unor nivele arheologice prin monedele descoperite în ele — de obicei în număr redus — și care au mari șanse de a se afla în poziție secundară sau terțiară datorită refacerilor succesive ale așezărilor respective, sunt, după părerea mea, lipsite de finalitate.

Folosind, alături de tezaure, și descoperirile izolate, am încercat să conturez o realitate economică a societății geto-dace din Banat, descoperirile monetare reflectând nu atât marile căi de comerț care uneau Dacia cu ținuturile de vest și sud-vest, cât circulația monetară internă în zone relativ bine delimitate a căror existență, așa cum se va vedea cu un alt prilej, este susținută și de descoperirile arheologice din Banat. Cât privește marile căi comerciale, Banatul a făcut legătura cu marea arteră comercială ce pornea de la Marea Adriatică urcând pe văile Naronci și Bosnei și coborând apoi pe Sava navigabilă (Strabon, *Geogr.* VI, 6, 10), până pe Dunărea mijlocie (cf. P. POPOVIĆ, 1987, 113). Absența descoperirilor monetare în câmpia extrem-vestică a Banatului indică, se pare, utilizarea acestei zone stepice în epoca Latène, mai ales pentru pășorile.

Un element de care trebuie să se țină seama, fiind specific doar Banatului și explicând poate relativa „sărăcie” de monede, este cel al lipsei zăcămintelor de sare în acest ținut, exploatarea sării constituind o sursă importantă de venituri pentru geto-dacii din Transilvania și din zona extracarpatică (cf. V. PÂRVAN, 1926; I. GLODARIU, 1974, 106—108).

O altă cale de acces spre spațiul mediteranean, culoarul Morava — Vardar, nu pare a fi avut importanță în epoca Latène.

În sfârșit, zonele pe care le-am schițat par să corespundă unor grupuri de comunități ce dezvoltă economii complementare, începând cu zonele montane și sfârșind cu cele de câmpie.

Toate aceste observații preliminare vor fi însă dezvoltate cu un alt prilej.

Timișoara, 27 august 1991

FLORIN MEDELET

Institutul Român de Tracologie

Filiala Banat — Timișoara, Piața Huniade 1
ROMÂNIA

ZONA	ST. F. II		Stateri Al. cel Mare				Tetradrahme Filip II				Tetradrahme Al. cel M.				TH Lys s.a.		Imitații locale				Alte tez.		Tez THB nos
	Descoperiri izolate	Nr. piese în descoperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în tezaure	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în tezaure	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în tezaure	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în tezaure	Tezaure	Nr. piese în tezaure	
Centru- Sud			2	2	1	200	1	1	1	1	2	2	2	2			15	19	10	172	1	3	4
S-E Cerna							1	1			1	1			1	2	4	6	3	22			
S—V Tim. inf.							1	1	1	1	1	1					4	4	1	13			
Centru- Nord	2	2	2	2											1	1	10	27	1	49	1	13	2
N-E Mureș							1	1									1	1	1	276			
N-V-V			1	1													1	1					
TOTAL.	2	2	5	5	1	200	4	4	2	2	4	4	2	2	2	3	35	58	16	532	2	16	6

OBS.: În zona Centru-Sud se include tezaurul „Banat 1807”.

Tabloul 1: Descoperiri monetare în Banat: stateri, tetradrahme și imitații locale ale tretradrhmelor.

Sec. III î.e.n.—II î.e.n.

Vezi Harta I.

ZONA	Drahme Apollonia și Dryrachlum						Tetradrahme Thasos și imitații						DH A.III și F.III		Alte drahme	
	Descoperiri izolate	Nr. piese în descoperiri izolate	Tezaure A.+D.	Nr. piese în tezaure A.+D.	Tezaure A.+D.+DHR sau THD	Nr. piese A.+D.	Descoperiri izolate	Nr. piese în descoperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în tezaure	Tezaure combinate	Nr. piesc Thasos	Descoperiri izolate	Nr. piese în descoperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în descoperiri izolate
Centru-Sud	8	10	3	186	4	331	1	1					3	3	1	1
S-E Cerna	2	2	1?	7?												
S-V Tim. Inf.			1	5									1	1		
Centru - Nord	2	3	1	4			2	2	1	2	1+DRR	7	1	1	1	1
N - E Mureș	1	1	1	85											1	1
N - V - V	1	2														
TOTAL	14	18	7	287	4	331	3	3	1	2	1	7	5	5	3	3

Tabelul II: Descoperiri monetare în Banat: drahme emise de Apollonia și Dryrachlum, tetradrahme de Thasos și alte drahme.

Sec. II f.e.n. — încep. sec. I f.e.n.

Vezi Harta II.

ZONA	Denarii republicani romani și imitații (+)						KOSON		Denarii Iul. Caes. — Aug.				Denarii M. Ant./leg.				DIR Claud.		Mon. brz.		Aureuși până la Claudius						
	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în Tezaure	Tezaure combinate	Nr. piese în Tezaure combinate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în des- coperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în des- coperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în des- coperiri izolate	Descoperiri izolate	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în des- coperiri izolate	Tezaure	Nr. piese în des- coperiri izolate	
Centru - Sud	18	20 1+	2	111 1+	4	310	1	1	2	2	1	1	4	4		1	1	6	9	2	2						
S - E Cerna	4	6 1+	2	32? 26+			1?	1?	3	9			1	2		2	2			1	1						
S - V Tim. inf.			1	7?					1	1			1	1		1	1										
Centru-Nord	18	26	5	586 14+	1	169	1	1	1	1			3	7	1	4		3	6						1	32	
N - E Mureș	1	1																		1	1						
N - V - V	5	6	2	27			1	1	1	1																	
TOTAL	46	61	12	804	5	479	4	4	8	14	1	1	9	14	1	4	4	9	15	4	4	1			1	32	

Tabelul III: Descoperiri monetare în Banat: denarii romani republicani și imitații ale lor, denarii romani, aureuși de la Iulius Caesar la Claudius și alte monede.

Vezi Harta III.

- BABELON, 1901, *Traité de monnaies grecques et romaines*, Paris, 1901.
- BÁRÁNY, A. 1848, *Temesvármegye Emléke*, Nagy Becskere, I, 1848.
- BARBU, M., IVANOF, A. 1980/a, *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în *SPIA*, 7—46.
- BĂLĂNESCU, D. 1983, *Descoperiri monetare din sudul Banatului* (III), în *Banatica*, 7, Reșița, 1983, 235—237.
- BĂLĂNESCU, D. 1984, *Descoperiri monetare în sudul Banatului* (I), în *SCN*, 8, 1984, 129—136.
- BĂLĂNESCU, D. 1985/a, *Repertoriul descoperirilor numismatice din a doua vârstă a fierului (dacice) din Banat* [lucrare de reciclare, mss], 1985.
- BĂLĂNESCU, D. 1985/b, *Descoperiri monetare din sudul Banatului* (IV), în *Banatica*, 8, 1985 (1987), 173—182.
- BĂLĂNESCU, D., ROGOZEA, P. 1983—1985, *Notă suplimentară asupra tezaurului monetar roman republican de la Tincova, județul Caraș-Severin*, în *BSNR*, LXXVII—LXXIX, 131—133, 1983—1985 (1987), 109—116.
- BĂLĂNESCU, D., ROGOZEA, P., 1986, *Monede romane din colecția Muzeului județean de etnografie și istorie locală Caransebeș*, în *Tibiscum*, 6, 1986, 219—225.
- BELDIMAN, C. 1988, *Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromană* (descoperirea de la Țigănești, jud. Teleorman), în *TD*, IX, 1—2, 1988, 75—82.
- BENEA, D., SCHIOPU, A. 1974, *Un mormânt gnostic de la Dierna*, în *ActaMN*, 11, 1974, 115—125.
- BERKESZI, I. 1905, *Múzeumi ügyek — 1904*, în *TRET*, XXI, 1—2, 1905, 98—118.
- BERKESZI, I. 1906, *Temesvármegyei egyéb leletek*, în *TRET*, XXII, 1—2, 1906 66—73.
- BERKESZI, I. 1906/a, *Föltitkari jelentés — 1905*, în *TRET*, XXI, 1906.
- BERKESZI, I. 1907, *Délmagyarország éremleletei*, în *TRET*, XXIII, 1—2, 1907, 1—49.
- BERKESZI, I. 1908, *Újabb leleteink repertórium*, în *TRET*, XXIV, 1908, 139—143.
- BERKESZI, I. 1909, *Délmagyarországon lelt régi érmek*, în *TRET*, XXV, 1909, 169.
- BLEYER, I. 1906, *Temesvár-környéki leletekről*, în *AE*, 26, 1906, 363—368.
- BODOR, A., WINKLER, J. 1979, *Un atelier de artizanat la Dierna (Orșova)*, în *ActaMN*, 16, 1979, 141—155.
- BÖHM, L. 1861, *Geschichte des Temeser Banats*, I—II, Leipzig, 1861.
- BÖHM, L. 1877, *Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára*, în *TRET*, III, 4, 1877, 162—172.
- BÖHM L. 1879, *Új Palanka multja*, în *TRET*, V, 1879, 165—183.
- BÖHM, L. 1880, *Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orșova*, în *AEM* IV, 1880.
- BÖHM, L. 1905, *Geschichte der Stadt Weiskirchen, Welsklrchen*, 1905.
- BOTIȘ, G. 1941, *Organizația administrativă a Daciei Traiane cu privire specială la Dacia Ripensis*, în *RISBC*, IX, 1941, 315—323.
- BOZU, O. 1981, *Construcția romană din punctul „Gura Văii, comuna Brebu (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 6, 1981, 125—136.
- BURACU, C. 1924, *Muzeul general Nicolae Ceza în Băile Herculane și cronica Mehadiei, Turnu Severin*, 1924.
- CHIRILĂ, E., CHIDIOȘAN, N., ORDENTLICH, I., KISS, N. 1972, *Der Munzhort von Șilindia, Oradea*, 1972.
- CHIRILĂ, E., GUDEA, N. 1972, *Descoperiri de monede antice în Banat*, în *Apulum*, 10, 1972.
- CHIRILĂ, E., GUDEA, N., STRATAN, I. 1974, *Trei tezaure monetare din Banat în secolul IV*, Lugoj, 1974.
- CHIRILĂ, E., MIHĂESCU, G. 1969, *Tezaurul monetar de la Căprioru. Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrahmetelor Macedoniei Prima și ale insulei Thasos*, Târgoviște, 1969.
- CHIRILĂ, E., POP, I. 1968, *Tezaurul monetar de la Sânpetru (oraș Brașov)*, în *Apulum*, 7/1, 1968.
- CHIȚESCU M. 1968/a, *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dîcomes și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice. O problemă de geografie istorică*, în *SCIV*, 19, 4, 1968, 655—665.
- CHIȚESCU, M. 1975, *Les débuts de la formation étatique de Burebista d'après les données numismatiques*, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, 241—254.
- CRAWFORD, M. H. 1974, *Roman Republican Coinage*, I—II, Cambridge, 1974.
- CRÎȘAN, I. H. 1978/c, *Ziridava*, Arad, 1978.
- DAICOVICIU, C. 1939—1942, *Bănatul și iazigii*, în *Apulum*, I, 1939—1942.
- DAICOVICIU, H. 1965/b, *Coson sau Cotiso*, în *ActaMN*, 2, 1965, 107—110.
- DAICOVICIU, H. 1971/b, *Descoperiri monetare romane în Banatul secolului al XIX-lea*, în *ActaMN*, 8, 1971, 561—566.
- DESSEWFFY, *Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei*, I, 1910, II, 1910—1911, III, 1911, IV, 1915.
- DÖRNER, E. 1968, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968.

- DUMITRAȘCU, S., MĂRGHITAN, L. 1971, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nordul-vestul României în secolele III î.e.n. — II e.n.*, în *Sargetia*, 1971, 45—55.
- DIMITRIU, S., ILIESCU, O. 1959, *About the Issues of the Apollo-Amphipolis Type and Their Role in the Currency History of the Gelo-Dacians*, în *Dacia*, N.S., 3, 1959, 259—310.
- FENYES, E. 1847, *Magyarország leirása*, II, Budapesta 1847.
- FETTICH, N. 1953, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *ActaArch*, 3, 1953, 126—127.
- FLOCA, O. 1956, *Contribuție la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956.
- FORRER, R. 1969, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donauländer*, Graz, I—II, 1969.
- FORSTER, GY., GERECEZ, R. 1906, *Magyarország műemlékei*, II, Budapest, 1906.
- GARAȘANIN, M., GARAȘANIN, D. 1951, *Arheološka nalazišta u Srbiji*, Belgrad, 1951.
- GAVELA, B. 1952, *Keltski oppidum Židovar*, Belgrad, 1952.
- GLODARIU, I. 1971, *Considerații asupra circulației monetare străine în Dacia (secolele II î.e.n. — I e.n.)*, în *ActaMN*, 8, 1971, 71—90.
- GLODARIU, I. 1974, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- GOHL, Ö. 1907, *Raffnán lett barbár pénzek*, în *NK*, 6, 1907, 1—4.
- GOHL, Ö. 1912, *Koson (Kolison) dák király arany pénzei*, în *NK*, 11, 1912, 63 sqq.
- GOHL, Ö. 1914, *A Kriesovai barbár pénzlelet*, în *NK*, 13, 1914, 131 sqq.
- GOHL, Ö. 1915, *Barbárpénzeink prototipusai*, în *NK*, 14, 1915, 61—88.
- GOHL, Ö. 1922—1923, *A görög pénzek forgalma Magyarországon*, în *NK*, 21—22, 1922—1923, 3—12.
- GOOSS, C. 1877a, *Skizzen zur vorrömischen Kulturgeschichte der mittlere Donauländer*, în *AVSL*, 14, 1877, 50—80.
- GRUEBER, H. A. 1910, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, I—III, Londra, 1910.
- GUDEA, N. 1971, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, în *Banatica*, 1, 1971, 139—143.
- GUDEA, N. 1977, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1977.
- GUDEA, N., MOȚU, I. 1983, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în *Banatica*, 7, 1983, 151—202.
- HEAD, B. V., GARDNER, P., POOLE, R. S. 1878, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, Londra, 1878.
- HOREDŢ, K. 1973c, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S., 17, 1973, 122—167.
- HUNYADY, I. 1942, *Die Kellen im Karpatenbecken*, *Diss.Pann*, II, 18, 1, Budapesta, 1942.
- IAROSLAWSCHI, E., LAZAROVICI, GH. 1979, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, în *ActaMN*, 16, 1979.
- ILIĆ-ORIOVČANIN, L. 1865, *Archaeologische Funde aus dem Banat*, în *MZK*, 10, 1865, p. XXXI—XXXV.
- IONIȚĂ, V. 1982, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.
- JANKULOV, B. 1940, *Hallstatska i latenska nalazišta u Vojvodiniji*, în *GIDNS*, 13, 3—4, 1940, 225—250.
- KENNER, FR. 1867, *Fundchronik*, în: *AfÜG*, 38, 1867, 123—338.
- KISS, N. 1977, *Răspândirea monedelor geto-dacice pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, 8, 1977, 539—556.
- KISS, N. 1978, *Câmpia Aradului, unul din centrele monetăriei geto-dacice*, în *Ziridava*, 9, 1978.
- KOHL, J. G. 1842, *Reise in Ungarn*, II, Dresden u. Leipzig, 1842.
- KOLLERFFY, M. 1877, *Orszajainak Helységnevtara*, Budapesta, 1877.
- Le TOUR, 1892, *Atlas des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1892.
- Le RIDER, G. 1977, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédonie de 359 à 294*, Paris, 1977.
- LIUBA, S., IANA, A. 1895, *Topografia satului și hotarului Maidan urmată de Studiu despre celți și numele de localități de dr. At. M. Marienescu*, Caransebeș, 1895.
- LOTREANU, I. 1935, *Monografia Banatului*, I, Timișoara, 1935.
- LUPU, N. 1975, *Cu privire la aspectele caracteristice ale circulației denarului roman în Dacia și Panonia în secolele I î.e.n. — I e.n.*, în *SCSibiu*, 19, 1975, 52 sqq.
- MACREA, M. 1969, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969.
- MACREA, M., BERCIU, I. 1939—1942, *Două tezaur de monede republicane romane din Dacia Superioară*, în *Apulum*, 1, 1939—1942, 110—202, 301—305.
- MÁRTON, L. 1933, *A korai La Tène — kultúra Magyarországon*, în *ArchHung.*, XI, Budapesta, 1933.
- MATEI, ȘT., UZUM, I. 1973, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, 2, 1973, 141—155.
- MĂRGHITAN, L. 1979, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979.
- MĂRGHITAN, L. 1980, *Considerații referitoare la geneza și evoluția societății dace pe meleagurile bănăfene*, în *Ziridava*, 12, 1980, 71—83.
- MEDELEȚ, F. 1982, *În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon la Dundre în 335 î.e.n.*, în *ActaMN*, 19, 1982, 13—22.
- MEDELEȚ, F. 1983, *Remetea Mare, vatră de civilizație multimilenară*, Timișoara, 1983.

- MEDELEȚ, F. 1991, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (jud. Timiș)*, în *AnB S.N.*, II, 1991.
- MEDELEȚ, F., BUGILAN, I. 1989, *Contribuții la problema și la repertoriul mobilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, 1989.
- MEDELEȚ, F., GUDEA, N., SOROCEANU, T. 1971, *Descoperiri arheologice din epoca dacică la Pescari (jud. Caraș-Severin)*, în *ActaMN*, 3, 1971, 465—475.
- MIHĂILESCU-BĂRLIBA, V. 1971, *Descoperirile monetare și legăturile dintre tracii sud-dunăreni și lumea geto-dacă*, în *MemAnt*, 3, 1971, 193—207.
- MIHĂILESCU-BĂRLIBA, V. 1990, *Dacia răsăriteană în secolele VI — I î.e.n.. Economie și monedă*, Iași, 1990.
- MILLEKER, B. 1882, *Fehértemplomi éremlelet*, în *TRET*, 1882, 47 sq.
- MILLEKER, B. 1883, *Kusziaci éremlelet*, în *TRET*, 1883, 151.
- MILLEKER, B. 1883/a, *Ó-görög aranyérme Mercsinárol*, în *TRET*, IX, 1883, 152.
- MILLEKER, F. 1886, *Geschichte der Kön. Freistadt Werschetz*, I, Budapesta, 1886.
- MILLEKER, B. 1889, *Varadia története*, în *TRET*, V, 1889, 72 sqq, 141 sqq.
- MILLEKER, B. 1891, *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, în *TRET*, VIII, 4, 1891, 1—71.
- MILLEKER, B. 1894, *Dél-Magyarország az őskorban*, în *TRET*, X, 1, 1894, 1—40.
- MILLEKER, B. 1897, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, Timișoara, 1897.
- MILLEKER, B. 1899, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II, Timișoara, 1899.
- MILLEKER, B. 1900, *A Duna — Tisza — Maros — köz La Tène-kori emlékei*, în *TRET*, XVI, 1, 1900, 21—35.
- MILLEKER, B. 1900/a, *Temesvár vidéknek régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, în *TRET*, XVI, 1—4, 1900, 1—20.
- MILLEKER, B. 1906, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás, előtti időkből*, III, Timișoara, 1906.
- MITREA, B. 1945, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *EDR*, X, 1945, 3—154.
- MITREA, B. 1973—1975, *Descoperiri de monede antice și bizantine în România*, XVII, în *BSNR*, LXVII—LXIX, 1973—1975.
- MITREA, B. 1983, *Drahmele cetăților Dyrrachium și Apollonia la geto-daci. Aspectul cronologic*, în *TD*, IV, 1—2, 1983, 23—31.
- MOGA, M. 1971, *Tezaurul de monede republicane de la Secusigiu, jud. Arad*, în *RevMuz*, VIII, 4, 1971, 321—325.
- MOGA, M. 1975, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*, în *Tibiscus*, IV, 1975, 77—90.
- MOGA, M., GUDEA N. 1975, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, IV, 1975, 129—146.
- MOISI, AL. 1934, *Monografia comunei Coronini și finutului Clisura, jud. Caraș de la anul 1784 la 1934*, Oravița, 1934.
- MOISIL, C. 1914, *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XI, 1914, 25 sqq.
- MOISIL, C. 1915, *Cabinetul numismatic al Academiei Române*, în *AR*, XXXVII, 1915.
- MOISIL, C. 1920, *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920, 33—36, 58—78.
- MOISIL, C. 1940, *Monede dace cu chipul lui Janus*, în *CNA*, XV, 1940, 241—249.
- MOISIL, C. 1943, *Tetradrahmele orașului Thasos și ale regiunii Macedonia Prima*, în *CNA*, XVII, 127—128, 1943, 149—165.
- MOISIL, C. 1944—1947, *Monede dace de tip Vrâncean*, în *BSNR*, XXXVIII—XLI, 1944—1947, 59—61.
- MOISIL, C. 1950, *Informații noi cu privire la originea și caracterul monedelor dace*, în *BSIAc*, II, 1950, 53—65.
- MÜLLER, L. 1855, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, Copenhagen, 1855.
- NEMIȘ, V. 1981, *Despre satul lui Eftimie Murgu. Contribuții monografice la istoria Almăjului*, București, 1981.
- NÜSSBAUM, 1965—1970, *Descoperiri numismatice în județul Timiș, 1965—1970* (mss. donat în 1980, Bibliotecii Institutului de Arheologie din Cluj).
- OPRIȘ, I. 1981, *Comisia monumentelor istorice — secția pentru Banat — și ocrotirea patrimoniului cultural național*, în *AnB, S.N.*, I, 1981, 283—289.
- ORMOS, ZS. 1871, *Régészeti közlemények. I Berzovia (Zsidovin)*, în *AK*, VIII, 3, 1871, 146—148.
- OROSZ, E. 1898, *Ujabb leletek a Kécsai vaskori telephelyről*, în *TRET*, IX, 1898, 38 sqq.
- ORTVAY, T. 1896, *Temesvármegye és Temesvárváros története a legrégibb időkből a jelenkorig, I, 1, Őskor. A vidék földtani alakul-ásától a kelta-vaskor végeig*, Pozsony, 1896.
- PATSCH, C. 1937, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Viena—Leipzig, 1937.

- PÁRDUCZ, M. 1941, *Denkmaler der Sarmatenzeit Ungarns*, I, Budapesta, 1941.
- PÁRVAN, V. 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- PAUNESCU, AL. 1979, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului — Dubova (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, V, 1979, 11—56.
- PESTY, FR. 1878, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I—III, Budapesta, 1878.
- PESTY, FR. 1883, *Krassó Vármegye Története*, I, Budapesta, 1883.
- PETROVSZKY, M., PETROVSZKY, R. 1981, *Tezaurul de monede republicane romane de la Tincova (județul Caraș-Severin)*, în *ActaMP*, V, 1981, 175—187.
- PETROVSZKY, R., ROGOZEA, P., POPESCU, O., MUNTEANU, I., 1982, *Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin*, în *SICC*, IV, 1982, 323—329.
- PINK, K. 1939, *Die Münzprägung der Ostketten und ihrer Nachbarn*, *Diss. Pann*, II, 15, Budapesta, 1939.
- POPESCU, D. 1937—1940, *Objets de parure géro-daces en argent*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 183—202.
- POPESCU, D. 1945—1947, *Nouveaux trésors géro-daces en argent*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, 35—70.
- POPESCU, D. 1972, *Tezaure de argint dacice (II)*, în *BMI*, 41, 1972, 5—22.
- POPOVIĆ, P. 1980, *Ostava varvarskog novca iz Barande*, în *Starinar*, 31, 1980, 171—183.
- POPOVIĆ, P. 1987, *Novaf Skordiska. Novaf i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pre n. e.*, Belgrad — Novi Sad, 1987.
- POSTELNICU, G. 1931, *Originea orașului Timișoara*, în *AnB*, IV, apr. — dec., 1931, 192 sqq.
- PREDĂ, C. 1956, *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, 267—288.
- PREDĂ, C. 1957, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele geto-dace în lumina descoperirii monedare de la Stăncuța*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, 115 sqq.
- PREDĂ, C. 1960/b, *Probleme de numismatică geto-dacă*, în *SCN*, III, 1960, 43—79.
- PREDĂ, C. 1964, *Monnaies imitant le type Larissa à tete Janiformes découverts à Bugiulești*, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, 353—361.
- PREDĂ, C. 1966/b, *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, în *JNG*, 16, 1966.
- PREDĂ, C. 1968, *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jibelea*, în *SCN*, IV, 1968, 47—68.
- PREDĂ, C. 1969/a, *Despre începuturile imitațiilor monetare de tip Filip II*, în *StClas*, IX, 1969, 69—83.
- PREDĂ, C. 1973, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- PROTASE, D. 1966, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, București, 1966.
- PROTASE, D. 1970, *Unde a fost regatul lui Dicomus?*, în *SCIV*, 21, 1, 1970, 145—153.
- PROTASE, D. 1980, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980.
- RAŠAJSKI, R. 1961, *Dačna srebrna ostava iz Kovina*, în *RVM*, 10, 1961, 7—21.
- RĂILEANU, C., GOG, O. 1983, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topo-arheologic și numismatic la Teremia Mare*, în *Banatica*, 7, 1983, 491—507.
- ROSKA, M. 1942, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
- RUŽIČKA, L. 1921, *Barbarische republikanische Denare aus Rumänien*, II, în *BM*, 239, 1921, 266—268.
- RUŽIČKA, L. 1922, *Cu privire la monedele dacilor*, în *BSNR*, XVII, 1922, 31—54.
- SEIDL, I. G., 1840—1845, *Beiträge zu einer Chronik der arch. Funde in der Österr. Monarchie*, I, 1840—1845, *ÖBLK*.
- SEIDL, I. G., 1845—1846, *Beiträge zu einer Chronik der arch. Funde der Österr. Monarchie*, II, 1845—1846, *ÖBLK*.
- SEIDL, I. G., 1846—1847, *Beiträge zu einer Chronik der arch. Funde der Österr. Monarchie*, III, 1846—1847, *ÖBLK*.
- SEIDL, I. G., 1849, *Fundchronik...*, în *AÜG*, II, 1849, 159—202.
- SMEU, L. 1977, *Contribuții la istoria Almăjului*, București, 1977.
- STEPANOV, L. 1985, *Veliki Sempeter*, în *Iz selo u selo*, București, 1985.
- STOICA de HAȚEG, N. 1984/1831, *Scieri. Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculane. Povești moșăsești. Varia*, Ediție îngrijită de Damaschin Mloc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984.
- SZENTLÁRAI, J. 1900, *Krassó vármegye és hajdana*, Budapesta, 1900.
- SYDENHAM, E. A. 1952, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952. T.I. 1908: Ó-Bebal leletek, în *ÁÉ*, XXVIII, 1908, 286.
- TOMESCU, P. și colab. 1972, *Monografia comunei Gălaia și a satelor aparținătoare*, Timișoara, 1972.
- TUDOR, D. 1968/a, *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, București, 1968.
- VISY, Z. 1971, *Angaben zur Geschichte der ungarischen Tiefebene im augustalischen Zeitalter*, în *AAA*, 14, 1971, 73—79.

- WINKLER, J. 1955, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SC. Cluj, VI, 1-2, 1955, 13-181.
- WINKLER, J. 1958, *O minceih Dákúí Gétú*, în NumSbor, V, 1958, 5-43.
- WINKLER, J. 1958/a, *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în SCN, II, 1958.
- WINKLER, J. 1966, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în ActaMN, III, 1966, 75-89.
- WINKLER, J. 1967, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakten bis zum Beginn der Dakerkriege*, în JNG, 17, 1967, 123-156.
- WINKLER, J. 1968/b, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire (partea I)*, în ActaMN, V, 1968, 33-48.
- WINKLER, J. 1968/d, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, în SCN, IV, 1968, 335-341.
- WINKLER, J. 1968/e, *Zur relativen Chronologie der geto-dakischen Münzen*, în AACarp, 10, 1-2, 1968.
- WINKLER, J. 1969, *Tipurile monetare ale daco-geților (partea II)*, în ActaMN, VI, 1969, 67-88.
- WINKLER, J. 1970, *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geot-daci*, în ActaMN, VII, 1970, 93-106.
- WINKLER, J. 1971/a, *Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia*, în SCIV, 22, 1, 1971, 97-105.
- WINNKLER, J. 1972, *Considerații despre moneda „KOSON”*, în SCIV, 23, 1972, 2, 173-199.
- WINKLER, J. 1975, *Observații și rectificări la „Modelele geto-dacilor”*, în ActaMN, XII, 1975, 95-106.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Folosesc abrevierile curente așa cum apar ele în Tudor Soroceanu, Alina Soroceanu, *Reperoriu de periodice conținând articole de istorie veche, arheologie și muzeologie*, București, CCES, 1982.

AAA	= <i>Acta Antiqua et Archaeologica</i> , Szeged.
AACarp	= <i>Acta Archaeologica Carpathica</i> , Krakow.
ActaArch	= <i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapest.
ActaMN	= <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj.
ActaMP	= <i>Acta Musei Porolisensis</i> , Zalău.
AÉ	= <i>Archaeologiai Értesítő</i> , Budapest.
AEM	= <i>Archäologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn</i> , Wien.
AOÖG, AÖG	= <i>Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen</i> , Wien.
AK	= <i>Archaeologiai Közlemények</i> , Budapest.
AnB	= <i>Analele Banatului</i> , Timișoara.
Apulum	= <i>Apulum</i> , Alba Iulia
AR	= <i>Academia Română. Dezbatări</i> . București.
AVSL	= <i>Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde</i> , Hermanstadt-Siblu.
Banatica	= <i>Banatica</i> , Reșița.
BM	= <i>Berliner Münzblätter</i> , Berlin.
BMI	= <i>Buletinul Monumentelor Istorice</i> , București.
BSNR	= <i>Buletinul Societății Numismatice Române</i> , București.
ChestMBT	= <i>Chestionarul Muzeului Bănăcean</i> , mss., Timișoara, 1929-1931.
CNA	= <i>Cronica Numismatică și Arheologică</i> , București.
Dacia (NS)	= <i>Dacia, Dacia N.S.</i> , București.
EDR	= <i>Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma</i> , Roma.
GIDNS	= <i>Glasnik Istorijskog Društva u Novom Sadu</i> , Novi Sad.
IlieșuMnBn.	= N. Ilieșu, <i>Monografia Banatului</i> , mss. AMBT.
JNG	= <i>Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte</i> , München.
MemAnt	= <i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Platra Neamț.
MNGW	= <i>Monatsblatt der Numismatische Gesellschaft in Wien</i> , Wien.
MZK	= <i>Mitteilungen der k.k. Zentral - Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale</i> , Wien.
NK	= <i>Numizmatikai Közöny</i> , Budapest.
NumSbor	= <i>Numismatický Sborník</i> , Praha.
ÖBLK	= <i>Österreichischer Blätter für Litteratur und Kunst</i> , Wien.
RAR	= <i>Repertoriul arheologic al României</i> , mss., Cluj, București.
RevMuz	= <i>Revista Muzeelor</i> , București.
RISBC	= <i>Revista Institutului Social Banat - Crișana</i> , Timișoara.
RR	= <i>Römische Revue</i> , Budapest.

RTE	= <i>Az Országos és Embertani Társulat Évkönyve</i> , Budapest, 1886–1888.
RVM	= <i>Rad Vojvodjanskih Muzeja</i> , Novi Sad.
Sargetia	= <i>Sargetia</i> , buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva.
SbAkWien	= <i>Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Kl.</i> , Wien.
SCIV(A)	= <i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București.
SCN	= <i>Studii și cercetări de numismatică</i> , București.
SCSIblu	= <i>Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie</i> , Sibiu.
SCȘCluj	= <i>Studii și cercetări științifice</i> , Cluj.
SPIA	= <i>Studii privind istoria Aradului</i> , București, 1980.
Starinar	= <i>Starinar</i> , Belgrad.
StCC	= <i>Studii și comunicări de etnografie-istorie</i> , Caransebeș.
StudClas	= <i>Studii Clasice</i> , București.
TD	= <i>Thraco-Dacica</i> , București.
Tibiscum	= <i>Tibiscum</i> , Caransebeș.
Tibiscus	= <i>Tibiscus</i> , Timișoara.
TIR	= <i>Tabula Imperii Romani</i> , L. 34, Budapesta, 1968.
TörtAd	= <i>Történelmi Adattár</i> , Timișoara.
TRET	= <i>Történelmi és Régészeti Értesítő</i> , Timișoara.
Ziridava	= <i>Ziridava</i> , Arad.

Cercetările arheologice sistematice întreprinse în decursul timpului în sud-vestul Daciei romane, completate cu o serie de descoperiri întâmplătoare, sunt departe de a oferi o imagine de ansamblu asupra zonei care a intrat cea dintâi în contact cu armatele romane ale lui Traian, în 101. Din această cauză, considerăm studiul de față un stadiu al informațiilor arheologice, numismatice și epigrafice referitoare la epoca lui Traian (101—117).

Contextul geografic al zonei. Condițiile geomorfologice ale Banatului antic, delimitat de cursurile fluviului Dunărea și ale râurilor Tisa și Mureș, favorizau, în bună măsură, o apărare naturală a întregului teritoriu. Asemenea unui amfiteatru orientat spre vest, relieful înalt al Munților Poiana Ruscă și ai Banatului, în centru, coboară lin într-o zonă de dealuri și apoi se termină în câmpia delimitată pe toată lungimea ei de o zonă mlăștinoasă ce premergea cursul râului Tisa. O rețea hidrografică brăzda întregul teritoriu, asigurând accesul în mai toate zonele. Sub aspect geomorfologic, relieful Banatului se prezintă astfel unitar, cu elemente naturale ce constituiau bariere în fața unor pericole externe.

Accesul în Banat era posibil dinspre sud (deci, dinspre Imperiul Roman), în mod evident doar dacă se ocoleau poalele Munților Banatului, sau direct prin culoarul Timiș — Cerna, căi de altfel cunoscute de romani datorită relațiilor comerciale pe care Dacia liberă le avea în momentele de pace cu statul roman. Negustorii romani erau bine cunoscuți în lumea barbară ca o *avangardă a armatelor romane*, în cel mai strict sens al cuvântului. Banatul mai era accesibil dinspre vest — dinspre Câmpia Pannoniei, unde locuiau triburile de sarmați iazigi amestecate cu alte triburi de celți și daci — pe cursul râului Mureș și, bineînțeles, pe cursurile unor râuri mai mici, cum ar fi de pildă: Caraș, Timiș, Aranca. De asemenea, existau poteci și căi cunoscute doar de localnici prin mlăștini¹, amintite chiar de unii scriitori antici, este adevărat, în epoca romană târzie.

Prima campanie militară romană care a folosit căile de acces din Banat spre centrul statului dac a avut loc în timpul lui Domitian, cu prilejul expediției conduse de generalul Tettius Iulianus, în anul 88 d.Chr.². Generalul Tettius Iulianus, care în anii 68/69 se afla la comanda legiunii a VII-a Claudia p.f., era un bun cunoscător al zonei din fața provinciei Moesia, ceea ce a determinat probabil și alegerea sa în funcția de comandant al expediției împotriva dacilor³.

Traseul exact al campaniei romane poate fi doar presupus, fiind cunoscut doar locul bătăliei — Tapae. În urma celui de-al doilea război daco-roman al lui Domitian, din anii 88—89, s-au păstrat prea puține mărturii⁴ în afara informațiilor

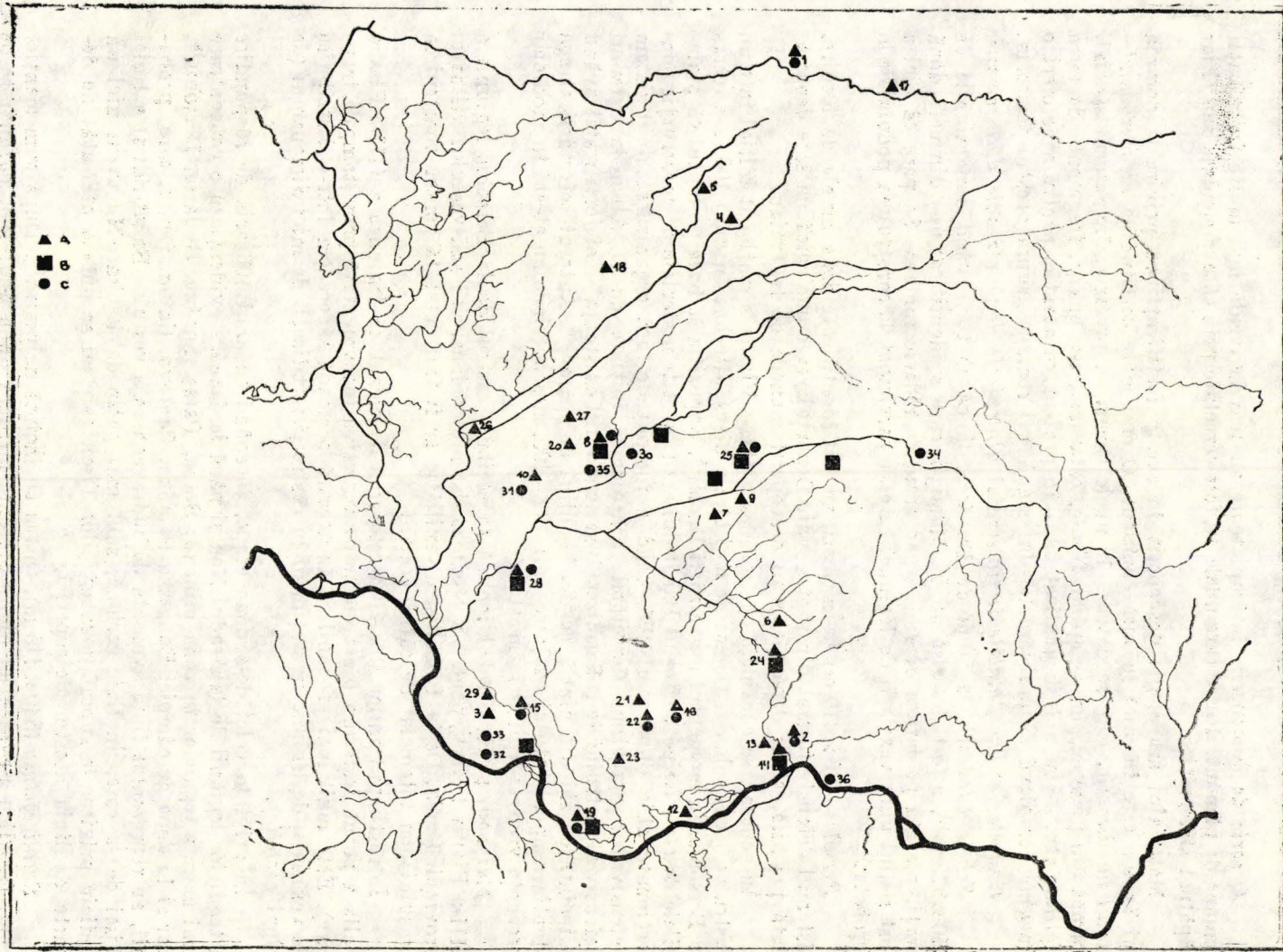
* Comunicare prezentată la Simpozionul „Dacia în timpul lui Traian”, Universitatea din Cluj, iunie, 1992.

preluate de Xiphilinos, din opera lui Dio Cassius. Statutul de rege clientelar al lui Decebal este clar precizat nu numai de clauzele amintite de izvorul antic amintit, dar și de o inscripție descoperită la Baalbek, ce menționează trecerea armatelor romane în războiul suebic și sarmatic prin regatul lui Decebal (... *bello Marcomanorum, Quadorum et Sarmatarum adversus quod expeditionem fecit per regnum Decibali, regis Dacorum*...) ⁵. Mențiunea sugerează două posibilități privind situația juridică a teritoriului nord-dunărean prin care s-a trecut înspre nordul Câmpiei Panonice — întrucât suebii sunt atestați arheologic și pe baza izvoarelor literare în apropiere de cotul Dunării, la nord de fluviu. În primul rând există posibilitatea ca, din punct de vedere cronologic, cele două evenimente (respectiv al doilea război cu dacii și războiul suebo-sarmatic) să se fi succedat la scurt interval de timp, astfel încât, în anul 89, după evenimentele din Dacia, armatele romane s-au deplasat, spre vest, împotriva noilor agresori. În al doilea rând trebuie examinată posibilitatea existenței unor garnizoane romane la nord de Dunăre, care implicit a putut favoriza o deplasare a trupelor spre Câmpia Panoniei. Evenimentele militare care au marcat evoluția războiului suebic s-au prelungit oricum până în anii 92/93. În acest caz ar trebui să avem de-a face cu o ocupare militară a unei părți a teritoriului Daciei, ceea ce s-ar confirma arheologic, în cazul a două fortificații — *Drobeta* și *Pojajena* ⁶, *Banatska Palanka* ⁷.

Mențiunea expresă *per regnum Decebali regis Dacorum* ar sugera că acest teritoriu nu făcea parte din statul roman. Pentru a asigura controlul asupra navigației pe Dunăre în zona Porților de Fier, romanii au putut institui unele puncte fortificate pe malul drept al fluviului. Deocamdată, nu există nici un fel de dovezi arheologice în sprijinul existenței unor fortificații romane în interiorul teritoriului bănănean. Pe Columna lui Traian, primele scene de la începutul evenimentelor militare din anul 101, după trecerea Dunării de către armatele romane, ilustrează construirea unor fortificații, edificarea unor drumuri, tăierea unor păduri pentru procurarea lemnului de construcții ⁸. Acest fapt a fost observat în mai multe rânduri de către specialiști, care remarcă lipsa de rezistență din partea dacilor la înaintarea romană ⁹. E de presupus că această situație s-ar fi datorat absenței unor fortificații dacice în zona de sud a Banatului, sau mai ales a unei zone-tampon între statul dac al lui Decebal și Imperiul Roman, după pacea încheiată cu Domitian. Radu Vulpe înclina să creadă chiar că întregul teritoriu al Banatului a fost scos de sub controlul statului dac ¹⁰, după campania lui Tettius Iulianus.

Descoperirile dacice de pe teritoriul Banatului antic sunt rare, databile în veacul I. Ele apar atestate de-a lungul fluviului la Liubcova, Pescari și Divici, însă cercetarea lor este mult îngreunată de suprapunerea unor fortificații medievale, ceea ce a făcut dificilă datarea cu certitudine a sfârșitului existenței lor. Alte fortificații dacice, cum ar fi de pildă cea de la Dalboșeț, nu au fost încă cercetate ¹¹. În același timp, trebuie să facem precizarea că deocamdată, cercetările epocii Latène clasic sunt puține și practic nu este cunoscută civilizația dacică din ultimele două secole anterioare cuceririi romane ¹².

Campania lui Traian din anul 101 împotriva lui Decebal s-a încheiat printr-o pace în anul 102, în urma căreia au fost ocupate mai multe teritorii: Banatul, nord-vestul Olteniei, de către o serie de trupe din armata de campanie. Situația teritoriului ce va forma ulterior sud-vestul Daciei romane este puțin cunoscută până acum (lipsește cu totul mărturiile epigrafice). O serie de ștampile militare, neavând contextul clar de descoperire, nu oferă prea multe informații.

Sud-vestul provinciei Dacia în epoca lui Traian: a) tegule aparținând legiunii a III-I-a Flavia Felix; b) castru-
mane; c) descoperiri monetare databile în epoca Domitian-Traian.

O serie de descoperiri întâmplătoare au scos la iveală mai multe fortificații romane de pământ, dintre care unele au fost cercetate prin câteva sondaje sau chiar săpături sistematice.

Materialul arheologic descoperit în aceste fortificații cu privire la domnia lui Traian este în mică măsură cunoscut. O mai mare certitudine ne oferă *materialul numismatic*, care se datează în unele cazuri cu precizie. Inventarul special, format din piese de port — aplici, fibule, catarama, sau opaițe, fragmente de *terra sigillata* etc. — nu a fost analizat până în prezent cu atenție, pentru a ne oferi o imagine complexă asupra caracterului stăpânirii romane asupra acestui teritoriu.

Castrele romane databile în intervalul dintre cele două războaie daco-romane:

Schela Cladovei (la 50 m de Dunăre), lângă abator, având dimensiunile de 650×575 m¹³, a fost descrisă de L. Marsigli care a identificat una din cele două porți, plasată pe latura de sud. Apar urme de zidărie romană. Se pare că aici a fost sediul unor vexilații de legiune, care au participat la construirea podului de la Drobeta.

Bersobis (490×410 m)¹⁴. În castru au fost identificate două nivele de locuire, sistemul defensiv format din șanț și val. Departajarea cronologică nu este deocamdată posibilă, chiar dacă aici s-au descoperit monede de la Traian.

În general, se consideră că legiunea a IIII-a Flavia a staționat inițial într-un castru pe locul coloniei Dacia de mai târziu și că ulterior, în anul 106, s-a retras la Bersobis, în momentul organizării Daciei¹⁵. Supoziția se baza pe faptul că ștampilele descoperite pe teritoriul Banatului erau socotite materiale de construcție confecționate abia după anul 106, când a început de fapt organizarea unui sistem defensiv bine precizat. Cercetările arheologice inițiate de D. Alicu la sistemul defensiv al castrului de la Sarmizegetusa au stabilit existența unei fortificații având o incintă cu zid din piatră cu două șanțuri de apărare¹⁶. Autorul cercetării atrage atenția asupra faptului că între anii 102—105, descoperirile nu atestă în mod clar prezența vreunei legiuni în acest loc.

Mai nou, și K. Strobel inclină să atribuie castrul de la Bersobis legiunii a IIII-a Flavia Felix¹⁷, pentru a organiza sistemul defensiv al sud-vestului viitoarei provincii Dacia. De la Bersobis, o vexilație ar fi fost detașată pentru construirea orașului nou întemeiat de către Traian.

În răstimpul anilor 102—105 este greu de crezut că legiunea a IIII-a Flavia Felix a putut desfășura o activitate constructivă (documentată prin ștampile tegulare). Este mult mai probabil ca în această perioadă să credem într-o distribuire de vexilații de legiune ce staționau în castre și fortificații de mici dimensiuni (de tipul *castella*).

În privința celei de-a doua etape, începând cu anul 106 aria de răspândire a tegulelor legiunii de la Aradul Nou și până la Dunăre evidențiază o concentrare mai mare a tegulelor în zona minieră: Bocșa, Pătaș, Surduc, Rudăria, Bersobis¹⁸, dar și în zona de câmpie: Banatska Palanka, Pancevo, Cuvin, Denta, care, probabil, au reprezentat linia avansată de supraveghere a vestului Banatului și a liniei Tisei de la care, în linie aeriană, sunt mai puțin de 100 km. Nu avem nici un indiciu privitor la suprafața mlaștinilor Tisei, care nu se puteau afla atât de departe de linia acestor descoperiri.

Sarmizegetusa (540×415 m), castru cu incintă de piatră¹⁹. După cum menționăm, D. Alicu a evidențiat aici o prezență militară după anul 106, bazându-se pe sondajele efectuate pe laturile de nord și de est ale castrului. În zona forului ora-

şului antic a fost identificată existenţa unui nivel construit din lemn²⁰, cu o *principia* ce ar fi aparţinut unei trupe auxiliare (?).

K. Strobel a avansat ipoteza că între anii 102—105, aici ar fi fost sediul legiunii a XIII-a Gemina, aflată la est de Porţile de Fier ale Transilvaniei. Ipoteza trebuie examinată cu destul de multe rezerve, întrucât apare mai evidentă necesitatea amplasării la vest de *Tapae* a unui castru de legiune (ceea ce ar putea pleda pentru castrul de la Zăvoi, care prin dimensiuni se apropie de un astfel de castru — 336×336 m²¹), ca o rezervă pentru un eventual atac dacic în perioada dintre cele două războaie.

Tibiscum (Jupa). O mică fortificaţie de pământ de cca 60×60 m a fost construită în partea de nord-est a viitorului castru mare de la Tibiscum. Castrul de pământ cu val şi două şanţuri de apărare a fost identificat în anul 1987 pe latura de sud. Şanţurile aveau lăţimea de 2,10—2,20 m, adâncimea de 1,50 m, iar la distanţă de 2 m exista un al doilea de aceleaşi dimensiuni. Forma şanţurilor era trapezoidală, element mai rar întâlnit. *Aggerul* era mult aplatizat, însă la distanţa de 1,10 m de şanţul 1 s-au observat trei gropi de stâlpi din lemn dispuse la distanţe de 0,75 m, având dimensiunile de 0,25, 0,35, 0,40 m. Acestea sugerează şiruri paralele de bârne ce făceau parte din sistemul Holz-Erde-Mauer al castrului.

Cu prilejul realizării unei secţiuni magistrale în anul 1989 a fost identificată şi latura de vest a castrului de pământ şi chiar locul podeşului peste cele două şanţuri²².

Nivelul de locuire în castru este subţire, marcat de un nivel de lemn ars care, în unele porţiuni, nu depăşeşte 2—3 cm; el se află la 1,80—2,00 m de la nivelul actual al solului. Deocamdată, apare clară doar zona în care a fost identificat drumul ce lega poarta de vest de cea de est a fortificaţiei. Cu prilejul cercetării locului *principiei* castrului (II) a fost identificat traseul unei *via* ce lega poarta de nord a fortificaţiei de cea sudică²³.

În centrul fortificaţiei au fost identificate urmele unor tălpi din bârne de lemn utilizate probabil la barăcile soldaţilor sau pentru o altă construcţie.

Materialul arheologic descoperit este sărac, constând din fragmente ceramice atipice, ce nu permit reconstituirea unui tip de vas anume. Este vorba de un fragment de opaiţ roman cu cioc triunghiular, din care se păstrează parţial discul şi parţial fundul piesei, databil în primele două decenii ale secolului II, o fusaiolă bitronconică, o monedă de bronz de la Traian (tocită şi trecută prin foc). Materialul feros constă dintr-o buterolă de spadă din bronz, mici plăcuţe din bronz cu nit provenind poate de la echipamentul militar, fragmente de spadă romană din fier, cuie, pircane.

Nu putem preciza încă dacă fortificaţia a fost construită în răstimpul celor două războaie daco-romane, din anii 102—105, sau după anul 106, când se prefigura începutul organizării sistemului defensiv roman al zonei. Incendierea şi distrugerea castrului s-ar putea datora tocmai izbucnirii celui de-al doilea război cu dacii. Dimensiunile reduse ale fortificaţiei pledează pentru sediul unui detaşament al unei legiuni, care a staţionat o perioadă scurtă de timp, ceea ce îndreptăţeşte datarea fortificaţiei anterior cuceririi romane.

Arcidava (Vărădia), punctul *Chilii*. În cursul unor cercetări întreprinse în anii 1989—1991 a fost identificată o fortificaţie de pământ, apreciată la dimensiunile de 160×130 m, cu un sistem defensiv compus din *agger* şi o *fossa*²⁴. Alături de piese cu caracter militar — vârfuri de lance, un fragment de coif din bronz etc. — au apărut şi monede databile în timpul lui Domitian şi Traian.

Pe linia Dunării au fost observate urmele unor elemente fortificate la castelele de la *Drobeta*, *Pojena* și *Praetorium* (Mehadia), fără precizări care să ofere certitudini în privința apartenenței la perioada de început a ocupației romane.

ORGANIZAREA SISTEMULUI DEFENSIV ÎN SUD-VESTUL PROVINCIEI DACIA

Teritoriul. Analiza materialului arheologic, numismatic și epigrafic descoperit până acum demonstrează clar că întreg teritoriul Banatului antic cuprins între râurile Tisa, Mureș și fluviul Dunărea a fost inclus în provincia Dacia, iar din anul 118 în Dacia Superior.

În rândul specialiștilor au existat o serie de controverse privind limitele de vest ale Daciei în zona ei de sud-vest. Pe baza urmelor slabe romane cunoscute ale Daciei în zona ei de vest s-a emis părerea că linia de caste *Lederata-Tibiscum* ar fi constituit linia de graniță a Daciei²⁵. Câmpia joasă a Banatului, cu numeroasele sale mlaștini, îndreptățește presupunerea că această parte a fost abandonată de la început de către romani²⁶. Această idee nu putea fi ușor acceptată datorită faptului că întregul curs al râului Mureș, până la vărsarea în Tisa, s-a aflat în paza unor mici detașamente ale legiunii a XIII-a *Gemina*. În același timp, de-a lungul Dunării, pe malul ei stâng, pe tot parcursul secolelor II—III se constată existența unor fortificații cum ar fi: *Drobeta*, *Dierna* (?), *Moldova Veche* (?), *Translederata* (Banatska Palanka), când, practic, între două provincii romane acest lucru nu era necesar.

Pe baza analizei condițiilor geomorfologice ale Banatului, N. Gudea considera granița de vest a Daciei pe linia Tisei, care avea spre est (deci spre Dacia) o fâșie destul de lată de mlaștină, iar spre sud-vest „nisipurile mișcătoare” de la *Deliblata*. Aceste două elemente au constituit adevărate baraje naturale în fața sarmaților iazigi, ce locuiau în Câmpia Pannoniei. La fel ca în alte provincii ale Imperiului, și în sud-vestul Daciei sistemul defensiv roman s-a bazat pe condițiile naturale existente.

Analiza materialului numismatic descoperit în această zonă atrage atenția asupra câmpiei dintre linia de fortificație *Lederata-Tibiscum* și linia Tisei, în care, în tot cursul secolelor II—III, se constată o circulație monetară regulată²⁷.

Descoperirile monetare (de la începutul secolului II) apar frecvent în zona de vest a Banatului: *Cenad*, *Bencecu de Sus* (comuna *Pișchia*), *Sânpetru German*, *Lenauheim*, *Timișoara*, *Deta*, *Itebey*, *Denta*, *Jebel*, *Veliko Srediște*, *Vârșeț*, *Banat-ski Karlovac*, *Pancevo*, *Brestovac*, *Cuvin* etc. Monedele care au fost luate în considerare se datează în răstimpul mai larg cuprins între domnia lui *Domitian* și *Traian* (fig. 1).

Prezența, în așezările autohtone de câmpie, a fragmentelor ceramice roșii provinciale romane, a amforelor și a *terrei sigillata* — ce-i drept, într-o proporție relativ mică în cadrul întregului material ceramic descoperit într-o așezare — întregeste tabloul elementelor romane identificate în inventarul locuințelor. Cercetările arheologice au scos la iveală doar câteva din acestea, cum ar fi de pildă: *Timișoara-Cioreni*, *Herneaceva*, *Satchinez*, *Biled*, *Iecea Mică*, *Gătaia* etc.

Situația așezărilor autohtone față de administrația provinciei în zona de câmpie trebuie să fi fost similară cu cea a altor provincii — cum ar fi de pildă pe valea *Rinului*. Acestea erau organizate în miliții de felul unor *exploratores*, cu menirea de a forma unități cu caracter semimilitar, ce aveau ca atribuții militare supravegherea teritoriului din fața Tisei, ca o avangardă a castrelor romane²⁸.

Sistemul defensiv al provinciei Dacia în porțiunea sa de sud-vest a fost conceput astfel încât în centru să fie amplasat castrul de la *Bersobis*, cu legiunea a IIII-a Flavia Felix și fortificațiile construite de-a lungul drumului imperial Lederata-Bersobis-Tibiscum. Situația castrilor de pe linia defensivă amintită ar fi următoarea:

1. *Banatska Palanka* — castru neidentificat, considerat cap de pod pentru campania din anul 101. Probabil că aici s-a aflat o fortificație încă din timpul lui Domitian; ștampile ale legiunilor a IIII-a Flavia Felix și a VII-a Claudia pia fidelis (ce pot fi puse în legătură cu războaiele daco-romane), apoi ștampile ale trupelor auxiliare²⁹.

Ala II Pannoniorum veterana, care în anul 88 se afla încă în Syria, adusă în Moesia Superior (unde apare în diplomele din anii 93, 100, 105). Sediul ei a fost la Lederata, într-un castru de 200×100 m. Ștampilele trupei au ajuns și la nord de fluviu, poate cu ocazia unor lucrări de construcție.

Cohors I Cretum — apare documentată în ștampile la Banatska Palanka. Unitatea este documentată în Moesia Superior, în diplomele din anii 93, 100, 105³⁰. Îndeobște se consideră că trupa a participat la ambele campanii ale lui Traian și la construirea podului de la Drobeta³¹. În orice caz, modul de abreviere pe ștampilele descoperite la Drobeta este cu totul diferit față de cel de la Banatska Palanka.

Este de presupus că trupa a staționat aici și că ulterior a fost transferată la Drobeta doar pentru scurt timp, deoarece încă de la începutul domniei lui Hadrian ea este documentată în Moesia Superior (diplomele din anii 159/160 și 161). Castrul de reședință se afla probabil, la Egeta³¹.

Cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica aquitata. Unitatea apare pe o ștampilă descoperită la Banatska Palanka. Ea a fost retrasă din Pannonia pentru războaiele cu dacii, fiind documentată în diplomele Moesiei Superioare din anii 93, 100.

În Dacia, unitatea cunoaște o istorie destul de zbuciumată, prezența ei fiind atestată pe bază de ștampile în mai multe localități, în afară de Banatska Palanka. Astfel, la *Drobeta*, ștampilele ei sunt puse în legătură cu participarea unității la construirea podului, iar la Dierna, unde sunt documentate două cărămizi cu ștampilă (păstrate acum la Kunsthistorische Museum din Viena)³², prezența ei nu poate fi susținută prin alte descoperiri.

În concluzie, s-ar părea că singura unitate care ar putea fi certă pentru răstimpul anilor 102—105, în afara detașamentelor de legiune, ar fi *ala II Pannoniorum*.

2. *Vârșeț* (Iugoslavia) — castru neidentificat; ștampile necunoscute. Un altar a fost descoperit în această localitate, fiind închinat lui MARS ULTOR de către *cohors II Hispanorum* pentru sănătatea împăratului Traian; monumentul se datează în anul 108 pe baza: trib. pot. XII și Cos V³³. Ridicarea unui altar pentru împărat de către întreaga unitate presupune prezența ei în acel loc, deși în cazul de față lipsesc materialele tegulare ștampilate. Evident că unitatea a venit de la Banatska Palanka și probabil, între 103—105, a reprezentat o unitate avansată în *barbaricum* a armatei romane.

În anul 110, *Cohors II Hispanorum* face parte deja din armata Daciei, pentru a fi ulterior — la începutul domniei lui Hadrian — transferată în nordul provinciei, în castrul de la Bologna. Conflictul din anul 108 cu sarmații s-a soldat cu un război binecunoscut, în care trupele Pannoniei Inferior, conduse de viitorul împărat Hadrianus, au fost implicate în mod direct.

Ala I Tungrorum Frontoniana. Unitatea este documentată la Vârșeț printr-o inscripție funerară³⁴. Anterior, unitatea a staționat la *Campona* și apoi la *Intercisa*,

fiind documentată în armata Pannoniei Inferior în anii 114—117³⁵. Se presupune că ar fi fost adusă în Dacia în anii 117—118; ulterior apare la Ilișua, în armata Daciei Porolissensis³⁶.

Lipsa informațiilor despre alte trupe la Vârșet ar putea conduce la concluzia că acest centru a fost abandonat cândva în timpul domniei lui Hadrian sau chiar la urcarea acestuia pe tron.

3. *Arcidava* (Vărădia) — Castrul recent descoperit în punctul *Chilii* este departe de a fi datat cu certitudine în privința încheierii folosirii sale. Acesta pare să fi existat doar în timpul domniei lui Traian.

În punctul *Rovină* a fost identificat cu mulți ani în urmă un castru cu dimensiunile de 154×132 m, a cărui fază de pământ se datează în timpul domniei lui Traian³⁷.

Cohors I Vindelicorum ∞ c.R.p.f. este unitatea militară retrasă în anii 89/92 din Germania Inferior în Pannonia și de acolo în armata Moesiei Superior (în anul 100)³⁸. Pentru participarea ei la războaiele cu dacii, trupa a fost evidențiată cu epitetul de *pia fidelis*³⁹. Nu sunt cunoscute până acum ștampile în castru aparținând acestei trupe, ci doar un însemn de grad cu numele trupeii⁴⁰.

4. *Centum Putea* (Surduc) — castru cu dimensiunile de 160—130 m. cu două nivele de locuire neprecizate cronologic; trupă necunoscută după anul 118 (până atunci vexillații ale legiunii a IIII-a Flavia Felix)⁴¹.

5. *Bersobis* (410×490 m) — castrul legiunii a IIII-a Flavia Felix până în anul 114 sau 117-118⁴². Ulterior, sediul probabil al unei trupe auxiliare necunoscute încă.

Pe o cărămidă de tipul celor utilizate pentru o instalație de hypocaust a apărut incizat în pasta crudă Co.X.V, ceea ce i-a determinat pe O. Răuț și O. Bozu să se gândească la o *cohors X Voluntariorum*, care ar fi existat în Dacia⁴³. Mai degrabă ar trebui să ne gândim la o *cohors X Urbana*, care apare documentată epigrafic în forul lui Traian, pe o bază de marmură⁴⁴, ca participând la campaniile împotriva dacilor. Prezența acestei trupe în castru poate fi acceptată ca o staționare temporară, ce nu a putut depăși mult momentul formării provinciei Dacia, când unitatea a trebuit să se înapoieze la Roma.

Cercetările arheologice întreprinse pe latura de nord a castrului semnalează pe *agger* urmele unor fundații de zid în piatră, ceea ce ar pleda pentru eventualitatea folosirii castrului și după 117—118⁴⁵. Retragerea legiunii a IIII-a Flavia Felix sau a unei părți din aceasta, la Singidunum, pentru întărirea sistemului defensiv al provinciei Moesia Superior, a putut avea loc în anul 114, după cum presupuneam la un moment dat. Altfel nu se poate explica reușita atacului barbar din anul 117, care a produs o cădere a întregului sistem defensiv în toată zona, până la Colonia Dacica. Prezența în sud-vestul Daciei doar a câtorva auxiliii trebuie să fi fost cauza slabei rezistențe romane.

5. *Aizisis* (Fârliug) — castru roman presupus, încă necercetat; unitate auxiliară necunoscută⁴⁶.

6. *Caput Bubali* (Cornuțel) — castru identificat, unitate auxiliară necunoscută⁴⁷.

7. *Praetorium* (Mehadia) — toponim sugerând existența unei fortificații de marș a împăratului Traian în momentul cuceririi Daciei⁴⁸. În punctul *Zidină* a fost descoperit și cercetat prin sondaje un castru cu dimensiunile de 116×142,60 m. Castrul prezintă două faze de locuire, din care faza de pământ s-ar putea data în timpul împăratului Traian. O refacere a fazei din piatră a castrului este documentată epigrafic în timpul lui Severus Alexander I. Bogdan Cătănciu a presupus construirea castrului în timpul lui Antoninus Pius, după modelul celui de la Teregoва.

Cohors III Delmatarum $\approx$ c.R.p.f. *equitata* este atestată în secolul I în Moesia Superior, dar de-abia în secolele II—III apare în castrul de la Praetorium. Ștampile mai vechi o atestă la Moldova Veche. Posibilitatea descoperirii unui castru aici este exclusă, el fiind suprapus de o așezare modernă. După toate probabilitățile această trupă s-ar fi ocupat cu paza minelor de cupru și fier de la Moldova Nouă, unde se presupune că ar fi fost aduși mineri coloniști, judecând după descoperirile de la *Ogașul Băieșului* și mai ales după cele 5—6 complexe mari de construcții cu caracter minier încă necercetate⁴⁹. În același timp, după toate probabilitățile aceasta a staționat de-a lungul fluviului în preajma războaielor daco-romane.

8. *Ad Pannonios* (Teregova) — castru identificat la confluența pârâului Hlidgeu cu Timișul; dimensiuni neprecizate; garnizoana: *cohors VIII Raelorum* documentată pe bază de ștampile, după retragerea din castrul de la Inlăceni, din estul provinciei, unde va fi înlocuită de *cohors IIII Hispanorum*⁵⁰.

9. *Gaganae* — castru neidentificat; trupă necunoscută⁵¹.

10. *Masclianis* (Slatina Timișului) — castru neidentificat; trupă necunoscută⁵².

11. *Tibiscum* — castrul mic de pământ și din piatră (II) a fost construit peste castrul de pământ (I), prin dezafectarea acestuia (astuparea șanșurilor, nivelarea întregului spațiu interior). Noua fortificație avea dimensiunile de 110×101 m, cu un sistem defensiv în prima fază compus din *agger* de pământ și două șanșuri în formă de ic, iar în cea de-a doua fază cu o incintă din zid de piatră construită pe panta exterioră a valului⁵³.

Fortificația de pământ a fost construită în timpul domniei lui Traian. Întreg castrul era construit din lemn. Unitatea militară care a staționat în acest castru era *cohors I Sagittariorum*⁵⁴.

Unitatea auxiliară a participat la războaiele daco-romane, după care a rămas în noua provincie, unde este documentată prin ștampile descoperite la Zăvoi⁵⁵ și la *Tibiscum*. O singură inscripție, mult discutată în literatura de specialitate, menționează prezența ei în castrul mare (IV) de la *Tibiscum*, în anul 165⁵⁶.

Castrul III de la *Tibiscum* a fost construit în imediata apropiere a laturii de sud a castrului de pământ (II), astfel încât între șanșurile celor două fortificații este o distanță de cca 1 m. Fortificația, prevăzută cu un *agger* de pământ și două șanșuri de apărare, a fost contemporană cu castrul (II). Dimensiunile acestei fortificații nu sunt încă precizate, cercetările arheologice fiind deocamdată la început; până în prezent, unitatea militară care a staționat nu a fost atestată pe bază de ștampile. Din diplomele descoperite în Dacia, următoarea unitate care a staționat alături de *cohors I Sagittariorum* au fost *palmyremi sagillari*⁵⁷.

12. *Zăvoi* — castru de pământ. Pe teritoriul localității s-a descoperit o ștampilă CIS, aparținând cohorței I *Sagittariorum*⁵⁸.

13. *Voislova* — castru de mici dimensiuni, 36×47 m, pe o terasă a râului Bistra; ștampile PRCOS și AVIVI; garnizoana necunoscută⁵⁹.

14. *Pojejena* — castru cunoscut în literatura de specialitate, cu două nivele de locuire, din care o primă fază de pământ. Dimensiunile: 185×148 m. Garnizoana: *cohors V Gallorum et Pannoniorum*. Trupa este documentată în Pannonia în anul 84⁶⁰, iar apoi în Moesia Superior, unde a fost retrasă pentru campaniile împotriva Daciei în anii 93, 100⁶¹. Între anii 102—105, sediul ei trebuie să fi fost undeva în sud-vestul Daciei. Diploma din anul 110 o atestă ca făcând parte din armata Daciei, pentru ca în anul 160 o altă diplomă să o menționeze în armata Moesiei Superior. În diploma de la Drobeta, din anul 179, unitatea făcea parte din Dacia Apulensis, menținându-și sediul în castrul de la *Pojejena*.

Numeroase inscripții funerare și ștampile sunt documentate în castru și fac certă prezența ei în epoca lui Traian, alături de detașamente din legiunile a IIII-a Flavia Felix și a VII-a Claudia p.f.

15. *Moldova Veche* — în zona minieră apar ștampile ale legiunii a VII-a Claudia *pia fidelis* și ale cohorței III Delmatarum⁶².

16. (*Dierna*) (*Orșova*) — castru neidentificat. Prin ștampile sunt documentate în secolele II—III următoarele trupe: *cohors II Hispanorum* (?) și *cohors I. Britanica* ≈ c.R.eq (COH. I. BR.).

Cohors I Britannica este atestată în Pannonia în anul 84, după care a fost retrasă în Moesia Superior în anul 93⁶³. În războaiele cu dacii este distinsă cu epitetul de *civium Romanorum*. Între anii 102—105 rămâne în sud-vestul Daciei, apoi în cursul secolului II este atestată la Cășei.

Pe linia Mureșului, la vest de Micia, sunt documentate mai multe puncte în care apar ștampile ale legiunii a XIII-a Gemina (Cenad, Sănnicolaul Mare, Bulci?). Certă rămâne pentru epoca lui Traian o cărămidă cu ștampila legiunii a IIII-a Flavia Felix, descoperită la Aradul Nou⁶⁴.

Analiza materialului epigrafic cunoscut, a celui arheologic, coroborat cu descoperirile numismatice de pe întreg teritoriul Banatului, impun câteva concluzii:

1. Banatul antic a fost cucerit de către Traian până la Tisa, organizarea acestui teritoriu din punct de vedere militar realizându-se pe măsura înaintării armatelor romane spre Transilvania, în anul 101. Credem că în perioada 102—105, întregul teritoriu era ocupat de trupe romane. Prezența unor descoperiri monetare din epoca lui Traian în zona de câmpie, respectiv: Bencecu de Sus, Biled, Denta, Timișoara, Peciu Nou, Uivar etc., denotă posibilitatea romană de acces în această zonă. La acestea s-ar adăuga și prezența unor ștampile la: Aradul Nou, Denta, aparținând legiunii a IIII-a Flavia Felix.

2. Trupele auxiliare documentate ca certe în primii ani după cucerirea romană ar fi: *cohors I Britannica* ≈ c.R. eq., *cohors I Sagittariorum*, *cohors I Vindellicorum*, *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica*, *cohors III Delmatarum*, *cohors V Gallorum et Pannoniorum*, *cohors VIII Raelorum* și *ala II Pannoniorum*.

3. La aceste trupe credem că trebuie adăugate și: *cohors II Gallorum et Pannoniorum*, *cohors I Thracum Sagittariorum*, amintite în diploma din anul 179, dar care nu sunt documentate până acum în nici un castru al Daciei, ceea ce ar putea sugera posibilitatea staționării undeva în zona Banatului, pe linia Lederata — Tibiscum.

4. Se observă predilecția pentru aducerea în sud-vestul Daciei a unor trupe auxiliare, care au fost retrase din Pannonia Inferior (cu excepția lui *cohors I Vindellicorum* și *cohors II Hispanorum*), care sunt trupe de arcași și *cohortes equitatae*. Acest fapt este explicabil dacă ținem seama de modul de luptă și mai ales de experiența acestor trupe, ce veneau dintr-o zonă unde se confruntaseră cu sarmații iazigi.

5. Așa cum s-a mai relevat și cu altă ocazie, sistemul defensiv în întreaga zonă de sud-vest a Daciei a fost construit de către detașamentele legiunii a IIII-a Flavia Felix, ale cărei cărămizi ștampilate sunt prezente pe tot teritoriul Banatului. Trebuie observată marea lor concentrare în zonele miniere ale Banatului (vezi anexa), fapt determinat poate de necesitatea unui control imediat asupra minelor, devenite patrimoniu imperial, și nu în ultimă instanță de supravegherea așezărilor indigene.

6. Circulația monetară este uniformă și punctează practic întreaga zonă a Banatului antic, fiind atestate până acum 32 de descoperiri dintre care 7 de la 2 monede în sus (a fost luată în considerare orice descoperire monetară cuprinsă

între domniile lui Domițian și Traian). Din păcate, foarte multe aparțin unor descoperiri vechi și, din această cauză, determinarea și, implicit, datarea lor acoperă o perioadă întinsă, reprezentată de anii domniei lui Traian.

7. În timpul împăratului Traian, organizarea militară a teritoriului a fost pe deplin încheiată. Desigur, anunțate perturbări au provocat retragerea legiunii a IIII-a Flavia Felix la sud de Dunăre, ceea ce a șubrezit întreaga apărare în zonă și a favorizat pătrunderea iazigilor până la *Colonia Dacica*.

8. Fixarea unor trupe în garnizoanele lor a determinat, imediat după anul 106, și aducerea familiilor soldaților din fostele lor provincii de garnizoană, care și-au întemeiat așezări în imediata apropiere a castrelor. Astfel, *indiferent de componența etnică a trupei care a staționat într-un castru, populația vicusului militar poartă amprenta ultimului sediu de garnizoană*. Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă *cohors V Gallorum*, retrasă din Pannonia, unde primise în componența sa un contingent desigur mare de pannoni, ceea ce a determinat schimbarea chiar a numelui unității în *cohors V Gallorum et Pannoniorum*.

9. Nu avem indicii materiale sau epigrafice asupra prezenței unor coloniști civili în zona Banatului, decât poate la Moldova Veche și la *Ad Pannonios* (singura amintită pe Tabula Peutingeriană din toată Dacia). S-ar putea însă ca acest lucru să se datoreze unei influențe militare, și anume *cohors VIII Raelorum*, care este adusă în Dacia din Pannonia, după cum este cu puțință ca în vicusul militar să fi locuit mulți pannoni neatestați încă epigrafic.

Lipsa unor cercetări arheologice sistematice de amploare care să se extindă asupra unor așezări dacice, a unora romane, ca și a unor castre, face imposibilă avansarea unor ipoteze de lucru cel puțin în privința organizării generale a teritoriului, cu excepția celui militar.

Dr. DOINA BENEĂ

Universitatea din Timișoara

B-dul V. Pârvan nr. 2, 1900 — Timișoara,
ROMÂNIA

NOTE

¹ Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XVII, XIX.

² D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj Napoca, 1983, p. 44.

³ Tacitus, *Historiae*, III, 85.

⁴ Dio Cassius, *Istoria Romană*, LXV.

⁵ ILS, 9200.

⁶ R. Florescu, în *Studien zu Militärgeschichte Roms*, Köln, 1967, p. 146; N. Gudea, în *ANRW*, II/6, p. 876—887.

⁷ IDR, III, 1, p. 35.

⁸ R. Vulpe, *Columna lui Traian, monument al etnogenesei românilor*, București, 1988, cu toată bibliografia, p. 28—60.

⁹ R. Vulpe, *op. cit.*, scenele 10—24.

¹⁰ *Idem*.

¹¹ F. Medeleț, T. Soroceanu, N. Gudea, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 466—475; M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 69—104; M. Gumă, în *Banatica*, IX, 1987, p. 199—238.

¹² Vezi și M. Gumă, în *SympThrac.*, 9, 1992, p. 38—43.

¹³ D. Tudor, *Ollenia Română* 3, p. 701.

¹⁴ D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 41—67; F. Medeleț, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 133—136; CIL, III, 1621 = 8070 = IDR, III, 1, 134—136.

¹⁵ Vezi D. Benea, *op. cit.*, p. 151—159.

¹⁶ D. Allicu, în *Potaissa*, II, 1982, p. 23—27.

¹⁷ K. Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, Bonn, 1989, p. 34.

- ¹⁸ D. Benea, *op. cit.*, p. 151–159, cu toată bibliografia.
- ¹⁹ D. Allcu, *op. cit.*, p. 26.
- ²⁰ I. Plso, A. Diaconescu, în *ActaMN*, XXIII, 1988, p. 161–183.
- ²¹ D. Tudor, *OTS*, p. 43–44.
- ²² D. Benea, în *Banatica*, XII, 1992 (sub tipar).
- ²³ *Idem*.
- ²⁴ Cercetări inedite O. Bozu.
- ²⁵ D. Protase, *op. cit.*, p. 69; A. Radnoti, în *ArhVestnik*. XXVI, 1975, p. 203–214.
- ²⁶ N. Gudea, I. Moțu, în *Banatica*, VII, 1985, p. 156–203.
- ²⁷ D. Benea în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart, 1986, p. 450–458.
- ²⁸ D. Benea, *op. cit.*, p. 455–456.
- ²⁹ IDR, III, 1, 5: AL II P.
- ³⁰ IDR, III, 1, 6: COH I CRE.
- ³¹ IDR, II, 103, ștampile de tipul COH I CRET.
- ³² M. Mirković, *Rimske gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1988, passim.
- ³³ IDR, III, 1, 106.
- ³⁴ IDR, III, 1, 107.
- ³⁵ CIL, XVI, 61.
- ³⁶ CIL, III, 787, 799, 807.
- ³⁷ G. Florescu, în *Istros*, I, 1934, p. 60–72.
- ³⁸ Vezi întreaga discuție la M. Mirković, *op. cit.*; CIL, XVI, 46.
- ³⁹ W. Wagner, *Dislokation der römischen Auxiliar Formationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien / und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1978 p. 23.
- ⁴⁰ IDR, III, 1, 110.
- ⁴¹ D. Protase, în *Banatica*, III, 1973, p. 345–348; D. Tudor, *OTS*, 48.
- ⁴² D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 41–60.
- ⁴³ O. Răuț, O. Bozu, în *StComCaransebeș*, 1979, p. 207.
- ⁴⁴ CIL, VI, 2943.
- ⁴⁵ F. Medeleț, R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 133–136.
- ⁴⁶ D. Tudor, *OTS*, passim.
- ⁴⁷ *Idem*.
- ⁴⁸ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadiu*, București, 1993, p. 23–48.
- ⁴⁹ O. Bozu, *Descoperirile de la Ogașul Băieșului – 1985*, comunicare prezentată la Sesiunea Națională de Rapoarte de la Pitești, 1987.
- ⁵⁰ IDR, III, 4, 265, 277, 269, 271, 272, 302 etc.
- ⁵¹ D. Tudor, *OTS*, p. 34.
- ⁵² *Idem*, p. 36.
- ⁵³ D. Benea, *Castrul mic de la Tibiscum (II)*, în *AnB*, III, 1993.
- ⁵⁴ IDR, III, 1, p. 234, p. 225.
- ⁵⁵ O. Bozu, în *Banatica*, IV, 1977, p. 130–133.
- ⁵⁶ IDR, III, 1, 130.
- ⁵⁷ D. Benea, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 131–140.
- ⁵⁸ O. Bozu, *op. cit.*, p. 130–133.
- ⁵⁹ D. Tudor, *OTS*, passim.
- ⁶⁰ N. Gudea, în *Banatica*, III, 1975, p. 333–343.
- ⁶¹ CIL, XVI, 46.
- ⁶² IDR, III, 1, p. 52.
- ⁶³ IDR, III, 1, 63 sqq.
- ⁶⁴ D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 41–67.

ANEXA I

DESCOPERIRI MONETARE DIN EPOCA LUI TRAIAN PE TERITORIUL BANATULUI

1. Arad 2. Băile Herculane 3. Beba Veche 4. Bela Crkva (R. Serbia) 5. Becicherecu Mic 6. Bencecu de Sus (com. Pișchla)	7. Brebu 8. Biled 9. Bolvașnița 10. Berzobis 11. Clcir 12. Denta

13. Duleu
14. Gornea
15. Mehadia
16. Banatska Palanka (R. Serbia)
17. Pătaș
18. Pecica
19. Peclu Nou
20. Pojejena
21. Ramna
22. Rudăria (Eftimie Murgu)

23. Sasca Montană
24. Ad Pannonios (Teregoa)
25. Tibiscum (Jupa)
26. Dierna (Orșova)
27. Timișoara
28. Uivar
29. Valea Mare (Pogănați)
30. Vrșac (R. Serbia)
31. Arcidava (Vărădia)
32. Veliko Središte (R. Serbia)

ANEXA II

ȘTAMPILE ALE LEGIUNII A IIII-A FLAVIA FELIX

1. Aradul Nou
2. Banatska Palanka (R. Serbia)
3. Băile Herculane
4. *Bersobis*
5. Bocșa
6. Denta
7. *Tibiscum* (?)

8. Cuvin (R. Serbia)
9. Pančevo (R. Serbia)
10. Pojejena
11. *Sarmizegetusa* (Ulpi Traiana)
12. Surduc
13. *Drobeta*
14. *Arcidava*
15. Rudăria (Eftimie Murgu)

SUD-WEST DAKIENS IN DER ZEIT DER KAISER TRAJANS

Zusammenfassung

Die Analyse der Inschriften und der archäologischen Befunde sowie die Betrachtung der ausgegrabenen Münzen auf dem ganzen Gebiet des Banats führen uns zu folgenden Schlussfolgerungen:

Das Banat wurde von Trajan bis zur Theiss erobert. Das vorrückende Herr bedingte die militärische Organisation des Gebietes. Die als gewiss bezeugten Einheiten (*auxilia*) sind in den ersten Jahren der Eroberung: *cohortes: I Britannica c.R. eq., I Sagittariorum, I Vindellicorum, II Hispanorum scutata Cyrenaica, III Delmatarum, V Gallorum et Pannoniorum, VIII Raetorum, ala II Pannoniorum*. Wir sind der Meinung dass die *cohortes I Thracum Sagittariorum* und *cohortes II Gallorum et Pannoniorum*, die im Diplom vom Jahre 179 erwähnt wurden, zu den obenangeführten Einheiten dazugefügt werden müssen. Doch sind diese *cohortes* bis jetzt in keinem Lager dokumentarisch bezeugt worden, so dass man berechtigt ist zu vermuten dass sich ihr Standort auf der Linie Lederata — Tibiscum befand.

Es fällt aus dass in den Süd-Westen Daklens hauptsächlich *auxilien* berufen wurden, die zuvor in Pannonia Inferior ihren Standort gehabt hatten, (mit Ausnahme der *cohortes I Vindellicorum* und *cohortes II Hispanorum*). Diese Einheiten bestanden aus berittenen Bogenschützen die in den Kämpfen gegen die Iazygen erfolgreich gewesen waren.

Der Münzenumlauf in der Zeit Trajans ist gleichmässig auf dem Süd-Westlichen Teil Daklens verteilt. Bis jetzt sind uns 35 Befunde bekannt, davon 7 mit über 2 Münzen.

Die militärische Organisation des Territoriums wurde unter Trajan beendet. Nach dem Jahre 106 bezogen die Einheiten ständige Standorte wohin ihnen ihre Familien folgten. Es entstanden Niederlassungen (*vici militari*) in der Nachbarschaft der Lager. Es wäre zu bemerken dass unabhängig von der Volkszugehörigkeit der Truppe die *vici militari* von dem Charakter der Vorhergehende. Garnisonen geprägt wurde.

AȘEZAREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA TEREMIA MARE (JUDEȚUL TIMIȘ)

(Concluzii privind cercetarea arheologică din anul 1991)

I. a) În vara anului 1991 s-a efectuat un sondaj arheologic în localitatea Teremia Mare (judetul Timiș), punctul *Viile Huncii*. La baza acestuia au stat cercetările de teren¹ efectuate de Muzeul Banatului — Timișoara, precum și cercetarea interdisciplinară întreprinsă în anul 1983 la obiectivul *Hunca Mare*² și în împrejurimi.

b) Campania de cercetări din anul 1991, având caracter de sondaj, s-a fixat în zona situată la NV de *Hunca Mare*, în punctul numit *Huncă-Vii*. S-a practicat o secțiune (S 1) cu dimensiunile de $10 \times 1,20$ m, orientată NV—SE, plasată în apropierea drumului de țară ce duce spre șoseaua Teremia Mare — Sănnicolaul Mare.

S-a constatat că nivelul de cultură se afla la o adâncime relativ mică (0,20—0,60 m), sub 0,60 m, detașându-se net din solul galben complexe arheologice. Pe lungimea secțiunii, între M 0—M 2,5, spre latura vestică, s-a delimitat conturul rotund al unei gropi de mari dimensiuni. Între M 5—M 6, la adâncimea de 0,30—0,40 m, s-a degajat un nivel compact de fragmente ceramice, nu prea mare, de 0,50 m lungime pe profilul secțiunii. Tot în dreptul M 5, spre peretele estic, s-a descoperit o groapă de stâlp, cu diametrul de 0,50 m. Atât groapa de stâlp, cât și nivelul de fragmente ceramice delimitează o locuință, al cărei profil este evident în profilul secțiunii, între M 6—M 10.

În funcție de elementele apărute în cadrul S 1, s-au deschis casele C 1, C 2, C 3, C 4 și s-a prelungit S 1 cu 3 m. C 2 și C 3 sunt paralele cu S 1, flancând secțiunea de ambele părți, între M 4—M 13, cu dimensiunile de 9×2 m. C 4 se află la est de C 2 (M 4—M 7) și are dimensiunile de 3×2 m. Toate trei casele (C 2—4) au avut drept scop elucidarea elementelor locuinței. Pentru groapa circulară ce se contura în S 1 a fost efectuată caseta C 1, la vest de S 1, între M 0—M 3. Inițial, dimensiunile acesteia erau de $3 \times 2,5$ m, însă ulterior a fost lărgită, atingând în final dimensiunile de 3×5 m.

Între casele și secțiuni s-au păstrat martori de 0,50 m grosime, care au fost apoi înlăturați.

S-a putut constata că datorită practicării îndelunate a viticulturii în zonă (gropi adânci și dese pentru vița de vie) au fost distruse în mare parte stratul de cultură și elementele arheologice existente; îndeosebi ceramica este fărâmițată și dizlocată în stratul de cultură și la suprafața solului.

c) În urma cercetării au rezultat următoarele elemente arheologice:

1. *Locuință de suprafață*. Deoarece a fost distrusă în cea mai mare parte de lucrările agricole, nu i s-au putut stabili conturul și dimensiunile decât cu aproximație. Orientată est-vest, a fost degajată aproape integral, cu excepția colțului nord-

estic. Dimensiunile aproximative au fost de $8 \times 4,50/5$ m. S-a păstrat intactă o mică zonă din nivelul de călcare din cadrul locuinței, cu fragmente ceramice pe ea ($0,50 \times 1$ m).

Adâncimea (fundul) locuinței se afla la 0,80 m față de nivelul de călcare actual, 0,20 m sub stratul de cultură. Datorită adâncimii mici nu s-au surprins alte elemente (cuptor, vatră etc.), care probabil au fost distruse de lucrările agricole sau viticole.

Sub podeaua locuinței a fost degajat un șanț ce se întinde pe toată lungimea locuinței, adânc până la 1,0—1,10 m față de solul actual (0,30 sub nivelul locuinței) și lat de 0,15—0,20 m. Probabil că șanțul a fost săpat pentru a înlesni scurgerea apei care se aduna în perioadele ploioase ale anului în jurul pereților locuinței și a împiedica infiltrarea apei sub locuință.

Locuința mai cuprinde și o a doua groapă de stâlp, degajată pe latura vestică a casei C 3, în dreptul M 7—7,20, rostul stâlpilor fiind acela de a susține pereții și acoperișul locuinței.

În caseta C 1 au mai fost degajate două gropi de mari dimensiuni:

2. Groapă de formă cilindrică cu diametrul de 3 m. Pereții sunt foarte puțin înclinați, groapa îngustându-se ușor spre fund, pentru a se preîntâmpina o eventuală surpare. Pereții nu au fost arși pentru a li se mări rezistența la intemperii. Pe fundul gropii a fost cruțată o zonă centrală de cca 1,50 m diametru, supraînălțată față de fundul gropii cu 0,25 m. Din umplutura gropii s-au recoltat câteva fragmente ceramice, puține fragmente de oase de animal și, în cantități reduse, resturi de cenușă și lemn carbonizat.

3. Spre vest, despărțită de un perete îngust de 0,20 m de groapa circulară, s-a degajat o groapă dreptunghiulară, cu dimensiunile de $2 \times 1,80$ m (aproape pătrată), care se adâncește în sol până la 2—2,10 m. Prin modul de execuție și prin umplutură, cele două gropi sunt identice.

Lipsa totală a unor elemente de construcție (urme de pereți, chirpici etc.), precum și plasarea acestor gropi în imediata apropiere a locuinței ne-au determinat să le considerăm drept gropi de provizii³. După părerea noastră, cele două gropi de provizii au aparținut aceleiași locuințe. Deși contemporane cu locuința, modul în care au fost plasate (peretele despărțitor dintre ele fiind foarte îngust) indică o succesiune în timp a celor două gropi. Fără a putea preciza care dintre ele este mai veche, presupunem că amenajarea de la fundul gropii circulare indică o folosință mai îndelungată.

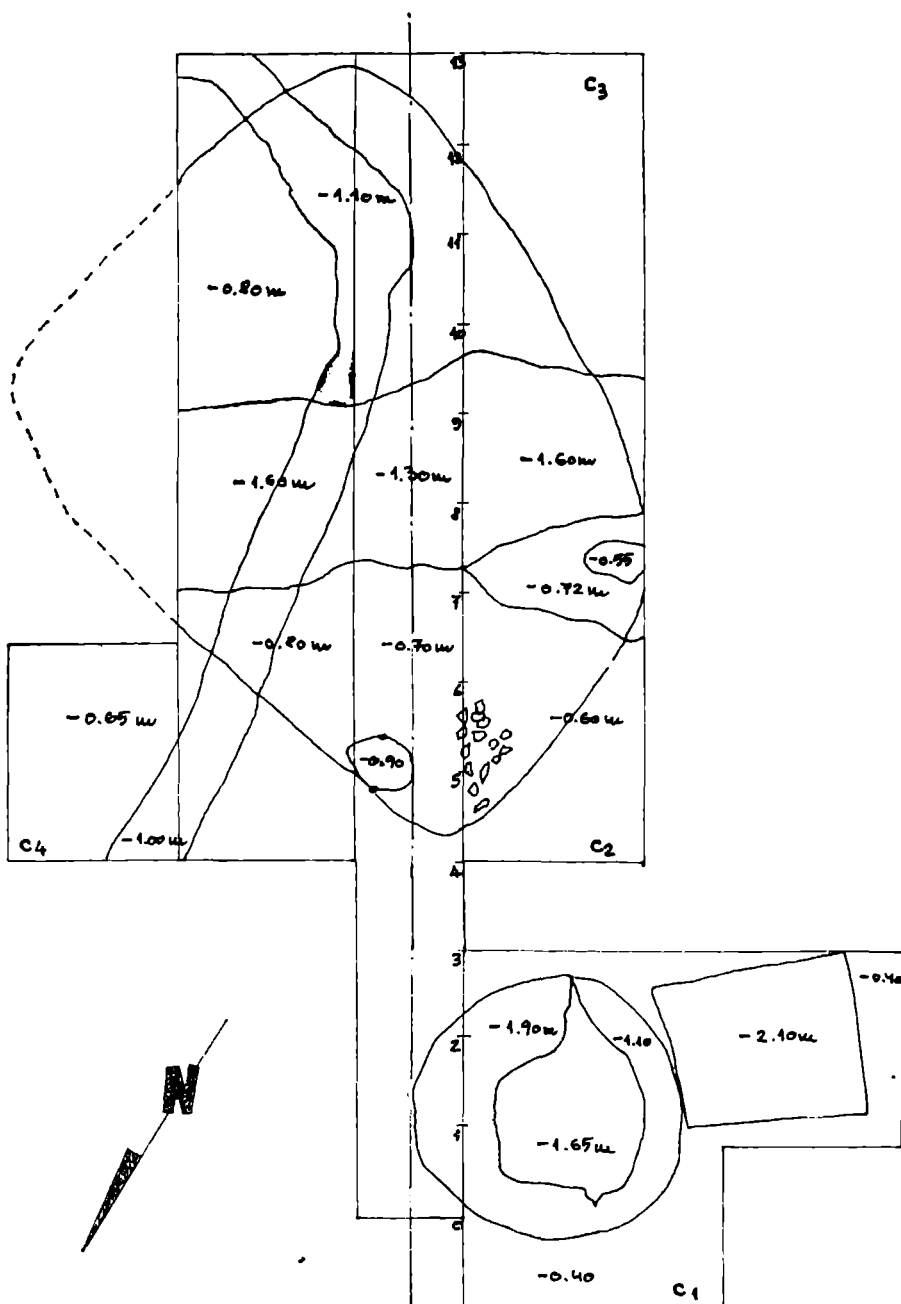
4. Sub locuință, străbătând transversal secțiunea S 1 și casele C 2 și C 3, a fost surprins un al doilea nivel de cultură. Acesta constă dintr-un șanț cu pereții ușor taluzați, ce coboară până la o adâncime de 1,60 m față de solul actual și de 0,80 m sub locuință. Din acest șanț s-au recuperat câteva fragmente ceramice aparținând epocii bronzului.

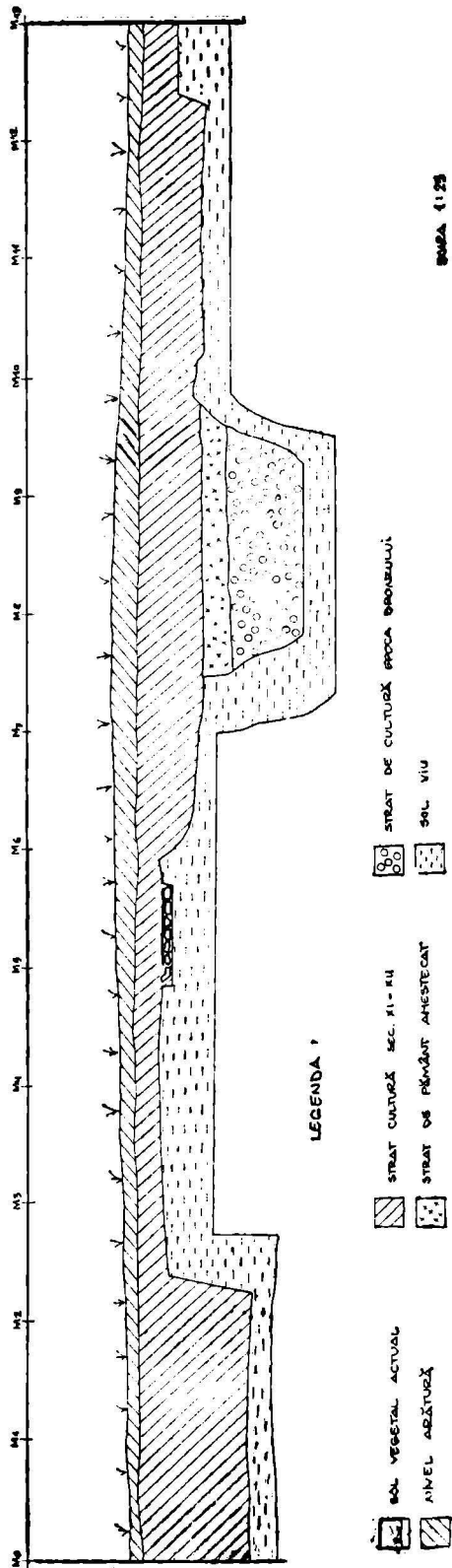
d. Din complexele degajate a fost recuperat material arheologic. Predomină fragmentele ceramice, alături de care s-au mai găsit fragmente de oase de animale și bucățele de chirpici, cenușă. Ceramica este lucrată la roată, din pastă de bună calitate, de culoare roșie de diferite nuanțe. Din punct de vedere tipologic se încadrează în două forme ceramice: oale de tip „borcan” de dimensiuni mijlocii (15—20 cm înălțime) și buze și fragmente de căzănele de lut.

Fără a ne lansa în considerații nepotrivite stadiului incipient al cercetării, pe baza numeroaselor analogii, putem data ceramica în secolele XI—XII (feudalismul timpuriu)⁴.

Ceramica descoperită în al doilea nivel de cultură datează șanțul respectiv, al cărui rost nu poate fi încă precizat în această etapă de cercetare, în epoca bronzului, cantitatea modestă și caracterul netipic al fragmentelor ceramice nepermițând deocamdată formularea altor considerații.

SCALA 1:50

e) În punctul *Huncă-Vii*, la sondajul arheologic din anul 1991 s-a constatat suprapunerea a două nivele de cultură: unul din epoca străveche, probabil așezare (?) de epoca bronzului, peste care se suprapune așezarea feudal-timpurie din secolele XI—XII.

În anul 1991 nu s-au găsit elemente de locuire aparținând secolelor II—IV (epoca romană și post-romană), menționate că ar fi existat aici de către autorii cercetărilor de suprafață executate în acest punct.

Evident, continuarea cercetărilor va contribui atât la depistarea unor elemente noi menite să edifice cele două locuiri suprapuse în acest punct arheologic, cât și la descoperirea eventualelor urme de locuire romană și postromană.

II. Un relativ recent repertoriu al descoperirilor arheologice bănățene din secolele XI—XII a constituit punctul de plecare pentru investigarea evoluției social-economice a comunităților rurale bănățene în perioada menționată⁵. Integrând așezarea de la Teremia Mare, punct *Huncă-Vii*, în repertoriul așezărilor perioadei, revenim asupra principalelor așezări ale perioadei, depistate de cercetarea arheologică românească în spațiul dintre Mureș și Dunăre:

*Bodrogu Vechi (Ar.)*⁶

Așezare din cadrul căreia s-a descoperit o locuință semibordei, rectangulară (4×3,60 m), cu o singură încăpere, având spre mijlocul său o vatră deschisă, circulară. Inventarul locuinței este alcătuit din fragmente ceramice lucrate la roată, aparținând unor vase de tipul „oală - borcan”, decorate cu incizii în val și paralele horizontale și căldări de lut. Tot de aici provin inele de tâmplă din bronz cu extremități în formă de „S”, două cuțite mici din fier, un tipar fragmentar în care se turnau mici verigi, o monedă de la Ladislau cel Sfânt (1077—1095), oase de animale domestice. Cercetările s-au desfășurat în anul 1976.

*Cladova (Ar.)*⁷

Așezare de secol XII—XIV și necropolă de secol XI—XII. Așezarea era formată din locuințe cu aspect rectangular ($4 \times 3,60$ m), cu câte o singură încăpere, având în interior câte o vatră de foc din lespezi de piatră peste care s-a aplicat o fătuială din lut. Din inventarele locuințelor fac parte: o monedă de la Bela II (1131—1141), ceramică provenind de la vase de tip borcan cu decor caracteristic. Așezarea a fost dezafectată prin construirea unui val de apărare ulterior (secolul XIII).

Cercetările de la Cladova s-au desfășurat în anii 1971, 1977, 1980.

*Cruceni (comuna Șagu, Ar.)*⁸

Punct „*Fântâna de lemn*“, așezare de secol X—XII, constând din locuințe-bordei și de suprafață dreptunghiulară, cu o încăpere ($4 \times 2,75$ m), având vetre de foc circulare (câte una de locuință), într-unul din colțuri. Din inventar fac parte: ceramică de tip vase-borcan caracteristice perioadei și fragmente de căldări de lut; oase de animale domestice (taurine și porcine), rășnițe de piatră și gresii fragmentare.

*Gornea (CS)*⁹

Dintre numeroasele descoperiri de pe teritoriul localității menționăm:

*Zomonife*¹⁰. Cercetările efectuate în anii 1973—1975 au scos la iveală o așezare cu două nivele de locuire — primul în secolele VIII—X, al doilea în secolele XI—XII. Ambele nivele sunt compuse din bordeie, semibordeie și locuințe de suprafață, degajându-se în total 11 locuințe, 12 gropi menajere, 6 instalații de foc. Așezarea are caracter rural. Inventarul acesteia este extrem de bogat, constând din ceramică, piese de podoabă și de port, unelte.

*Țărmuri*¹¹. Din așezarea de aici au fost cercetate, între anii 1969—1973, 1976—1977, opt complexe de locuire. Inventarul acestora este reprezentat de ceramică locală de uz comun și bizantină, piese de os. Așezarea poate fi datată în secolele XI—XIII, cu accent pe secolul XII.

*Ilidia (CS)*¹²

Din numeroasele puncte arheologice de pe teritoriul comunei se distinge așezarea din secolele XI—XII de la *Seliște*.

*Jdioara (TM)*¹³

Pe Dealul *Cetății* s-a descoperit un bordei anterior construcției cetății, de formă dreptunghiulară, cu colțuri rotunjite ($3,40 \times 4$ m), constând dintr-o singură încăpere. Inventarul ceramic permite datarea locuinței în secolele XI—XII, ea încetându-și existența în secolul XIII, în momentul construirii cetății Jdioara.

*Moldova Veche (CS)*¹⁴

Punct *Rât* — cercetări în anii 1969—1970, 1975.

Așezarea este formată din locuințe de suprafață și semibordeie (zece complexe de locuire). Inventarul permite datarea așezării în secolele XI—XII.

*Neudorf (comuna Zăbrani, Ar.)*¹⁵

Cercetări de suprafață 1979—1980. La punctele *Nadarac* și *Pârâul Roșia* s-au depistat așezări databile în secolele X—XII.

În punctele *Fântâna Vacilor* și *La magazin* s-au descoperit așezări din secolele XI–XII.

Pojejena (CS)¹⁷

În zona satului s-a constatat o locuire continuă din secolul IX până în secolul XIV.

Socol (CS)¹⁸

În punctul *Kruglița de mijloc* a fost descoperită o așezare din secolele X–XI și până în secolul XIII, cu ceramică specifică.

III. *Concluzii.* Toate așezările specificate, precum și altele nementionate acum¹⁹ reprezintă așezări nefortificate, de caracter rural, care, împreună cu alte descoperiri, dovedesc relativ intensă dezvoltare a Banatului în feudalismul timpuriu, fapt confirmat și de atestarea documentară pe teritoriul Banatului, între anii 1075–1300, a 68 de localități, numărul lor real fiind evident mult mai mare²⁰. Printre acestea se numără și așezarea de la Teremia Mare, punctul *Viile Huncii*, depistată în cadrul cercetărilor arheologice din anul 1991.

Dr. ADRIAN BEJAN

Universitatea din Timișoara

Bul. V. Pârvan nr. 2 1900, Timișoara,
ROMÂNIA

MIRCEA MARE

Muzeul Banatului

1900 – Timișoara P-ța Huniade nr. 1
ROMÂNIA

NOTE

¹ Răileanu, C., Gog, O., *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studii preliminare topoarheologice și numismatice la Teremia Mare*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1983, p. 491–508.

² Murariu, V. V., Bratu, C., Bocu, L., Răileanu, C., Lazarovici, G., Gog, O., Frangopol, P. T., *Magnetic Prospection of the Hunca Mare Tumulus (Timiș District)*, în *First Romanian Conference on the Application of Physics in Archaeology*, Cluj Napoca, vol. I, 1987; Bucharest, 1988, p. 1–23.

³ La seshunea de rapoarte arheologice Buziaș 1992, arheologul Fl. Medeleț (Timișoara) a avansat ipoteza că aceste gropi reprezintă gropi de locuințe (bordele). Pe baza observațiilor de la fața locului și în lipsa unor elemente suplimentare care să justifice această presupunere, noi ne păstrăm convingerea că gropile menționate erau destinate păstrării proviziilor.

⁴ Îndeosebi analogiile căzânelelor (căldărilor) de lut. A se vedea Lukacs Antal, *Observații privind răspândirea căldărilor de lut pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 1984, 35, 4, p. 320–329.

⁵ Bejan, A., *Organizarea politico-instituțională a românilor bănățeni în secolele XI–XII*, în *Studii de istorie a Banatului*, XIV, Timișoara, 1988, p. 69–90; repertoriile de descoperiri la p. 84–87, harta descoperirilor, plasată greșit la p. 92.

⁶ Mărghitău, L., *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p. 23–24.

⁷ Boroneanț, V., în *Ziridava*, X, Arad, 1978, p. 139–158; Boroneanț, V., Zdroba, M., Hurezan, P., în *Materiala*, Brașov, 1981, XV, București, 1983, p. 19–21.

⁸ Mărghitău, L., *op. cit.*, p. 37–38.

⁹ Uzum, I., în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 215–221; *idem*, în *Banatica*, VI, Reșița, 1983, p. 181–195.

¹⁰ Uzum, I., în *Drobeta*, IV, Drobeta-Turnu Severin, 1980, p. 128–132; *idem*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1985, p. 249–250.

¹¹ *Idem*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 215–221.

¹² Uzum, I., Lazarovici, G., în *Banatica*, I, Reșița, 1971, p. 162.

¹³ Bejan, A., în *Studii de istorie a Banatului*, VIII, Timișoara, 1983, p. 34–41.

¹⁴ Uzum, I., în *Banatica*, V, Reșița, 1979, p. 225–253.

¹⁵ Mărghitău, L., *op. cit.*, p. 93.

¹⁶ *Ibidem*, p. 127.

- ¹⁷ Uzum, I., în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, p. 161—163; *idem*, în *Drobeta*, IV, p. 133.
¹⁸ Uzum, I., Lazarovici, G., în *Crisia*, XI, Oradea, 1979, p. 47; Uzum, I., în *Drobeta*, IV, p. 133.
¹⁹ Bejan, A., în *Studii de istorie a Banatului*, XIV, p. 84 (repertoriu).
²⁰ Pascu, St., *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj Napoca, 1979, p. 202.

L'ÉTABLISSEMENT PRÉFÉODAL DE TEREMIA-MARE (DÉPARTEMENT TIMIȘ)

(CONCLUSIONS SUR LA RECHERCHE ARCHÉOLOGIQUE DE L'ANNÉE 1991)

Résumé

Les recherches archéologiques de 1991 à Teremia-Mare, au point „Ville Huncii“ ont découvert un établissement préféodal (les XIe—XIIe siècles). En 1991 on y surprend trois complexes archéologiques: un logement et deux trous à provisions. Ils sont datés d'après l'inventaire céramique. Il y a aussi un niveau de culture de l'époque du bronze peu révélateur (assez peu surpris).

Cet établissement préféodal fait partie d'ensemble de cette époque sur le territoire du Banat.

C'est pourquoi y sont passées en revue les principales découvertes de ce genre en Banat.

ISTORIE MEDIE: MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

Din rândurile poporului român s-au ridicat, de-a lungul istoriei, o pleiadă de comandanți de oști care au luptat împotriva dușmanilor, obținând victorii care au permanentizat civilizația românească în spațiul ei de formare. În efortul militar antiotoman din secolele XIV—XVI, marile victorii au fost obținute sub comanda unor voievozi viteji ca Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul.

Din această galcrie de chipuri de mari comandanți lipsește însă unul, cel al unui oștean viteaz care a luptat împotriva otomanilor și a obținut un șir neîntrerupt de victorii, unele comparabile cu cele mai mari succese ale românilor. Numele lui este Pavel Chinezu. În absența unor biografi din rândul istoricilor care să-i imortalizeze numele, figura lui începe să pălească, iar acțiunile îi sunt acoperite de colbul istoriei.

Prin faptele sale de arme, în special cele de pe frontul antiotoman, Pavel Chinezu a fost un apărător atât al românilor, cât și al ungurilor și al sârbilor, popoare ce trăiau în zona dunăreană și care erau direct amenințate de expansiunea otomană. Întrucât într-un alt studiu ne-am ocupat de începuturile lui Pavel Chinezu, vom urmări acum doar perioada luptelor antiotomane și vom încerca să sugerăm importanța acestora în contextul european al vremii sale.

Pentru Pavel Chinezu, 1478 reprezintă anul deplinei afirmări, dar și pe acela al schimbării modalității sale de acțiune. Este anul numirii sale în funcția de comite de Timiș și, în același timp, de comandant suprem al armatei regale. Ultima funcție o va deține doar un an de zile întrucât necesitățile războiului cu Austria îl determină pe regele Ungariei, Matia Corvin, să împartă armata în două: o parte nordică în luptele cu austriecii și o parte sudică, sub comanda lui Pavel Chinezu, în luptele antiotomane. Comitele de Timiș va conduce această armată sudică a regatului la victorii neîntrerupte până la moartea sa în anul 1494.

Nu se cunosc cu precizie luna și data numirii sale în aceste funcții pe parcursul anului 1478, dar ele pot fi approximate pe baza evoluției evenimentelor interne din regat. În luna martie se desfășoară la Buda lucrările dietei regale, prilej cu care sunt discutate mai multe propuneri privitoare la întărirea capacității defensive antiotomane și cele vizând refacerea economică a regiunilor sudice, de la frontiera cu Imperiul Otoman, regiuni ce fuseseră grav afectate de ultimele decenii de „akin”uri otomane. Sancționarea acestor propuneri de către regele Matia Corvin coincide cu numirea unor comandanți destoinici în aceste posturi. Unul dintre ei a fost Pavel Chinezu.

Primul document cunoscut în care apare investit cu una dintre noile sale funcții datează din 13 mai 1478¹. Este vorba despre o donație făcută unuia dintre familiarii săi în care Pavel Chinezu este deja comandant suprem al armatei

regale. Considerăm că este vorba despre menționarea documentară a funcției mai mari, cea inferioară fiind subînțeleasă; în mod cert, el era atunci titularul ambelor funcții.

Principala preocupare a noului comite o constituiau cunoașterea potențialului real al regiunii și întărirea cetăților de graniță, îndeosebi a celor dunărene Cuvin, Horom etc. De asemenea se ocupă de instruirea forțelor militare bănățene. În vara anului 1478 se desfășoară tratative între Țara Românească și regatul maghiar. O solie munteană ajunge la Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, care-l anunță pe rege. Acesta îi trimite pe Pavel Chinezu și Nicolae Csaky spre a discuta condițiile tratatului de pace². Încheierea acestuia readuce Muntenia în contextul militar antiotoman, dar nu pentru multă vreme întrucât în 1479 Basarab Țepeluș este nevoit să se supună din nou turcilor.

De acum înainte Pavel Chinezu va acționa permanent în zona dunăreană atât în nordul, cât și-n sudul fluviului, repurtând un șir neîntrerupt de victorii.

LUPTA DE LA CÂMPUL PÂINII (1479)

Știrile ajunse în nordul Dunării în vara anului 1479 vorbesc despre concentrarea unor puternice efective otomane pe fluviu. Aceste trupe ale beilor dunăreni se află sub conducerea lui Mihaloglu Ali bei de Vidin, căruia i se alătură fratele său Mihaloglu Iskender bei, Isa bei, Malkocioglu Bali bei și Evrenosbeiglu, ceilalți pași de margine. Lor li se adaugă un corp de oaste muntean sub comanda lui Basarab Țepeluș.

Trecerea Dunării s-a făcut încă în cursul verii, printr-un loc neprecizat de izvoare, cel mai probabil prin jurul Vidinului. În privința drumului urmat de aceste trupe în continuare, izvoarele indică fie valea Oltului³, fie Banatul⁴; fie mijlocul Olteniei — pe Jiu — Gilort — Carpați, cu ieșirea în Transilvania prin culoarul Novaci — Duș⁵. Varianta înaintării pe valea Oltului prezintă cele mai mari avantaje în comparație cu celelalte și considerăm că s-a optat pentru ea; la bogăția locurilor se adaugă și dorința voievodului muntean de a recuceri Făgărașul, vechea feudă a voievozilor Țării Românești.

La 9 septembrie trupele intră pe la Căineni — Turnu Roșu și înaintează în primele patru zile în marginea Sibiului și valea mijlocie a Mureșului. Înaintarea s-a făcut pe aliniamentul Sibiu — Jina — Sebeș-Alba — Vințul de Jos — Orăștie. Stau măturie satele incendiate și robii din convoi. Cel mai mult au avut de suferit satele din zona Orăștiei unde jaful a fost crâncen. În după amiaza zilei de 12 octombrie, Mihaloglu Ali bei ordonă retragerea spre Țara Românească pe drumul de la venire. În dimineața zilei de 13 octombrie, trupele sale ajung pe Câmpul Pâinii, unde sunt întâmpinate de cele transilvane⁶.

Pregătirile de luptă ale voievodului Ștefan Báthory s-au desfășurat cu maximum de eficiență în aceste zile, dar el personal a rămas la Alba Iulia până pe 12 octombrie, în conformitate cu planul său de acțiune. Încă în prima zi i-a trimis un mesaj comitelui de Timiș, cerându-i ajutorul. Locul ales pentru luptă se afla la jumătatea distanței dintre Sebeș și Orăștie, acolo unde Mureșul face un cot adânc, iar câmpia aluvionară se îngustează, flancată fiind de dealurile care coboară până aproape de malurile Mureșului. Locul se numește Câmpul Pâinii și obligă pe orice dușman fie să accepte lupta, fie să se retragă. Ali bei a ales lupta pe terenul hotărât de adversar.

Primele ore ale dimineții sunt folosite de ambele tabere pentru intrarea în dispozitivul de luptă. Transilvănenii au în spate drumul Sebeșului și râul Cugir,

cu aripa dreaptă sprijinită pe Mureș și cea stângă pe dealuri; distanța mică dintre unitățile de relief i-a permis voievodului să închidă complet drumul spre Sebeș. Prima linie a aripii drepte este alcătuită din sași, iar a doua din români. Pe aripa stângă, prima linie este compusă din secuii, iar cea de-a doua din banderile nobilimii transilvane. Centrul este format din cavaleria grea, catafractă, și se află sub conducerea nemijlocită a lui Ștefan Báthory. Mihaloglu Ali bei își așază trupele în dispozitivul „clasic”, al semilunii, cu cele două vârfuri împinse înainte; centrul este format din trupele muntene, iar aripile din unități de cavalerie ușoară. Linia a doua otomană are în componență trupele de elită sub comanda personală a lui Ali bei.

La cerere, sașii încep atacul și împing înapoi aripa stângă otomană, fiind ei înșiși readuși la linia de plecare de contraatac declanșat imediat. Intrarea în luptă a românilor restabilește temporar egalitatea de forțe. Un nou atac otoman generalizează lupta în cotul Mureșului și declanșează ostilitățile pe toată linia frontului. La fel se petrec lucrurile și pe flancul stâng unde secuii sunt stopați și nici unitățile din linia a doua nu reușesc să stabilizeze situația. Trupele otomane, superioare ca număr și bine conduse de către Ali bei, presează continuu asupra flancurilor transilvane și le împing spre centru - spate. Voievodul este nevoit să atace cu cavaleria grea spre a opri retragerea trupelor sale. Sub presiunea catafracțiilor, prima linie otomană este zdrobită în doar câteva minute, inclusiv majoritatea trupei muntene, dar cea de-a doua rezistă. Rănirea voievodului și uciderea calului pe care-l călărea au declanșat panica. La aceasta se mai adăugau și rugămintele celor care cereau retragerea între zidurile cetății Sebeș. Cu toate acestea, lupta a continuat, din ce în ce mai îndârjită, deși trupele creștine începeau să cedeze teren.

În acest moment, cu adevărat critic, apare Pavel Chinezu în fruntea trupelor sale bănățene. La primirea apelului, el și-a concentrat armata la Timișoara și a străbătut într-un timp record distanța până la valea mijlocie a Mureșului, chiar și prin noroaiele create de ploaia torențială de la începutul lunii octombrie. Deși istovite de drum și neîncadrate într-un dispozitiv clasic, trupele bănățene intră imediat în luptă, atacând din dreapta - spate trupele otomane cu intenția de a despresura armata transilvană. După cunoscuta relatare a lui Antonio Bonfini⁷, Pavel Chinezu s-a aruncat în luptă răcuind ca un leu și luptând cu câte o sabie în fiecare mână, croindu-și astfel drum prin oastea otomană.

Intervenția sa rapidă și oportună a schimbat în câteva minute raportul de forțe pe câmpul de luptă în favoarea creștinilor. Ca urmare, otomanii sunt complet încercuiți, avându-i la sud și est pe bănățeni, la nord pe ardeleni și la vest Mureșul. O vreme, lupta a mai păstrat o notă de încrâncenare și echilibru, dar fuga precipitată a lui Mihaloglu Ali bei dă semnalul degringoladei dispozitivului și luptea se transformă într-o urmărire. Dintre comandanții otomani, Isa bei rămâne pe câmpul de luptă, ceilalți scăpând cu fuga. Doar căderea nopții împiedică exploatarea victoriei obținute.

Numărul celor căzuți din ambele tabere se ridică, după aprecierile izvoarelor contemporane, la circa 20 000—25 000 otomani și 10 000 creștini. Învingătorii rămân pe câmpul de luptă și folosesc răgazul pentru îngrijirea răniților, pentru masă și odihnă. Băutura și cântecele încălzesc atmosfera și versuri ad hoc slăvesc faptele luptătorilor, în special ale lui Pavel Chinezu.

Mai târziu, pe locul bătăliei s-a ridicat o capelă, dărâmată și reconstruită în secolul al XIX-lea, iar peste unul dintre mormintele comune s-a înălțat un alt monument. Între cele două războaie mondiale, în gara Șibot s-a ridicat un monument comemorativ.

Conflictele dintre creștini și otomani se desfășoară, în perioada anilor 1480—1481, cu precădere în Țara Românească, Serbia și Bosnia. Prima campanie are ca obiect închinarea voievodului muntean Basarab Țepeluș față de turci și ca subiect trupele moldovene ale lui Ștefan cel Mare care prin iunie 1480 intră în Muntenia spre a o alia cu coaliției creștine. Victoriile moldovene obținute în cursul lunii iulie 1480 instalează un nou domn ce va trebui, în toamnă, să se plece, la rândul său, turcilor.

O scrisoare a reginei Beatrix a Ungariei amintește o participare transcarpatină la aceste lupte⁸, dar lipsa unor puncte de reper sigure nu permite lămurirea campaniei. Cu atât mai puțin poate fi aflat Pavel Chinezu în această campanie.

Există însă certitudini asupra participării comitelui de Timiș și a trupelor sale bănățene la luptele din toamna anului 1480 în Serbia dunăreană. Este o acțiune combinată realizată de două părți ale trupelor regale, dintre care una acționează pe Sava sub comanda lui Matia Corvin, iar cealaltă pe Dunăre sub comanda lui Pavel Chinezu. Regele luptă împotriva lui Daud bei de Vrbosna (Sarajevo), care invadase la începutul toamnei Karintha și Știria și se întorcea acum încărcat de prăzi. Interceptat și înfrânt, el lasă pe câmpul de luptă 3 000 morți și este urmărit și obligat să lupte și la Vrbosna și la Jajce. Ca urmare a victoriilor obținute în Bosnia, regele numește doi dintre curteni în funcțiile de bani de Jajce și de Slavonia.

Concomitent cu acestea se desfășoară și luptele de pe valea Dunării. Pregătirea trupelor bănățene s-a desfășurat încă din vară în zona Banatului, de unde armata a trecut Dunărea cu bărcile printr-un loc situat la 35 000 pași de Smederevo⁹. Deducem de aici că era vorba despre vadul de la Horom, atât de mult folosit de forțele combatante ale timpului — creștine și otomane.

Rezistențele otomane dintre Smederevo și Kruševac sunt zdrobite încă din primele zile și întreaga zonă intră sub jurisdicția temporară a comitelui de Timiș. Lupta decisivă are loc la întoarcere, atunci când forțele reunite ale beilor de margine sub comanda lui Mihaloglu Ali-bei încearcă să oprească trecerea înapoi a Dunării, printr-un atac asupra ambarcațiunilor. Acțiunea se desfășoară, se pare, la același vad de la Horom și vizează blocarea bănățenilor pe malul drept unde puteau fi ușor urmăriți și învinși.

Atacul dezlănțuit prin surprindere duce la încercuirea unei părți a flotei. Rezistența îndârjită a acestora le-a oferit celorlalte ambarcațiuni posibilitatea de a se concentra și de a declanșa un atac masiv și spargerea blocadei. Creștinii pierd două nave și otomanii 15, la care trebuie adăugați și membrii echipajelor ce nu au mai putut fi salvați. Pe alte nave au fost făcuți circa 300 prizonieri. Prada capturată acum se alătură celei de dinaintea. O parte a ei, constând în arme și steaguri, este trimisă regelui care, la rândul-i, o va oferi papei Sixt al IV-lea, spre a-și atrage sprijinul acestuia.

La 3 mai 1481 moare sultanul Mahomed al II-lea și pe tronul otoman urcă fiul său, Baiazid al II-lea. Printre primele măsuri ale noului sultan se numără și numirea lui Mihaloglu Iskender bei ca pașă de Smederevo. Intrarea turcilor otomani în Muntenia pentru numirea unui domn filootoman și o serie de acțiuni ce vizează cucerirea cetăților dunărene ale Moldovei prefigurează planurile ambițioase ale noului sultan.

Ștefan cel Mare intră din nou în Țara Românească și învinge corpul otoman pe 8 iulie 1481 la Râmnicul Sărat, aruncându-l apoi peste Dunăre.

Pavel Chinezu își desfășoară acțiunile pe cele două planuri deja cunoscute: întărirea sistemului militar antiotoman și instituirea unui sistem eficient de pază pe malul stâng al Dunării, respectiv instruirea unui corp expediționar capabil să susțină un efort militar maxim într-un timp relativ scurt pe un teritoriu dușman. După terminarea pregătirilor, comitele așteaptă un moment prielnic, care se ivește o dată cu sosirea iernii și retragerea la iarnă a oștirilor otomane dunărene.

Pe 5 noiembrie 1481, trupele sale coboară spre vadurile dunărene pe cel mai scurt drum: Timișoara—Ciacova—Deta—Vrșac—Cuvin—Horom. Pe 6 noiembrie ele ajung aici și așteaptă flotila dunăreană, comandată de căpitanul Belgradului, Ladislau Rozgony, care urma să le treacă fluviul. Spre a-și asigura un cap de pod pe malul drept, Pavel Chinezu trimite un detașament de 100 de călăreți sub comanda fraților Nicolae și Andrei Socol¹⁰ care sunt interceptați de un detașament otoman ascuns în apropiere.

Inegalitatea forțelor îi determină pe cei doi frați să-și retragă oamenii în câmp deschis unde se întâlnesc într-o tabără după modelul husit. Spre a-i sili să iasă la luptă, dușmanii dau foc ierburilor din jur. În această situație, cei 100 de oameni se angajează în bătălie cu disperarea morții. Fiecare tabără își înjumătățește efectivele: 50 pentru bănățeni și aproximativ 22 pentru otomani; toți supraviețuitorii sunt răniți. Bănățenii rămân însă stăpâni câmpului de luptă și consolidează capul de pod. Nicolae Socol moare în aceeași noapte din cauza rănilor, dar misiunea este îndeplinită și cei 32 000 oameni¹¹ trec liniștiți Dunărea.

Dintre ceilalți comandanți ai trupelor sunt menționați Vuk Branković, despotul sârbilor refugiați în Ungaria și bun prieten cu Pavel Chinezu, Ioan Jakšić și Ladislau Rozgony care resping pe 6 noiembrie atacul naval al pașei de Smederevo și asigură siguranța traversării, scufundând și 24 ambarcațiuni dușmane.

În decursul primelor zile de campanie cad cetățile Pojarevac, Kruševac, o dată cu rezistențele otomane de pe văile Mlavei și Moravei. Un detașament otoman venit de la Golubac în sprijinul celor asediați este interceptat de către Ioan Jakšić și trupele sale. În urma luptei, majoritatea celor 1 000 de turci sunt puși pe fugă, în fruntea lor fiind castelanul de Golubac. Urmărirea celorlalți continuă până sub zidurile cetății Golubac și sfârșește prin uciderea mai multora, inclusiv a comandantului, și cucerirea cetății.

Victoriile obținute de forțele trimise de către Pavel Chinezu în misiuni de cercetare consolidează succesul campaniei. Eforturile celor doi frați Mihaloglu-Ali și Iskender —, ca și ale lui Malkocioglu Bali bei urmăresc întărirea fortificațiilor de la Smederevo și îndeosebi a celor existente pe mica insulă din fața cetății¹², astfel încât cetățile și ținuturile interioare se află la discreția comitetului de Timiș. Poziția strategică a insulei permite controlul oricărei traversări.

La încheierea campaniei, prin 15—16 noiembrie, armata bănățeană se reîntoarce spre Smederevo pentru traversare. Forțele sale terestre blochează cetatea, iar flotila atacă mica fortificație de pe insulă, o cucerește și apoi o distruge. Trecerea fluviului se face în ordine, sub privirile neputincioase ale celor aflați pe zidurile cetății Smederevo.

Cu acest prilej sunt aduși la nordul Dunării și circa 45 000—50 000 familii de sârbi¹³, inclusiv 1 000 de turci, mai probabil însă creștini trecuți forțat la mahomedanism. Este prima mare transmutație de populație sârbă în Banat, care a fost favorizată de această campanie militară. Agravarea exploatarei otomane asupra Serbiei căzute pradă în 1459 determină multe familii să treacă Dunărea. Noii locuitori au fost așezați în zona limitrofă fluviului, atât în Banatul de sud, cât și-n preajma Timișorii și chiar a Mureșului.

Primele luni ale anului 1482 sunt folosite pentru aşezarea noilor coloniști în Banat și forțele militare sunt dispersate în diferitele părți ale Banatului sau lăsate la vatră. În plin efort de refacere a potențialului său, Banatul are de suportat o nouă incursiune otomană, în toamna acestui an 1482.

Trupele de achingii, temutele trupe neregulate de jefuitori, concentrate în vară la Smederevo trec Dunărea pe 6 septembrie, sub comanda beifului de aici și a încă doi¹⁴. Efectivele lor se ridicau la circa 10 000 călăreți antrenați de ani de zile în desfășurarea unor asemenea acțiuni de pradă în teritoriile creștine. Între 6 și 9 septembrie, aceste trupe cuceresc cetățile din perimetrul Ilorom-Cuvin și jefuiesc satele întâlnite în drum.

Pe 8 septembrie, comitele de Timiș pornește în întâmpinarea lor după ce-și adunase trupele la Timișoara. Alături de el se află și acum Vuk Branković și Dimitrie Jakšić. Cele două armate se întâlnesc pe câmpia din fața cetății Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), la 9 septembrie. Dispozitivul de luptă al trupeii bănățene seamănă cu o semilună cu vârfurile înainte, acestea fiind alcătuite din trupe de cavalerie, în timp ce mijlocul are și pedestrime. Aripa dreaptă este comandată de către Pavel Chinezu, iar cea stângă de Vuk Branković. Nici un izvor nu amintește numărul oamenilor pe care i-a avut la dispoziție comitele, dar acesta era în jurul a 10 000, egal cu acela al otomanilor.

Atacul îl încep flancurile creștine care obțin și un substanțial avantaj: prima linie otomană nu poate da înapoi din cauza celei de-a doua linii aflate în mers, astfel că e spulherată în doar câteva minute. Pavel Chinezu împinge înainte și centrul armatei sale în timp ce aripile continuă acțiunea de încercuire. Realizarea încercuirii și evoluția ulterioară a luptei până la deznodământul final îl fac pe cronicarul Bonfini să compare această luptă cu un al doilea, ceva mai mic, e adevărat, Câmp al Pâinii¹⁵.

Devenită inegală, lupta se sfârșește după câteva ore. Numărul morților, la otomani, este apreciat la 3 000, iar la bănățeni, la 500 de oameni. Mai trebuie amintite aici numărul răniților și prizonierilor otomani, ca și recuperarea integrală a prăzilor. În privința soartei comandanților otomani, regele Matia, în scrisoarea sa¹⁶, menționează un neidentificabil bei mort și un anume Bozna Mehmed printre prizonieri; nu se cunoaște nimic despre soarta celui de-al treilea bei otoman participant la luptă.

Acțiunea continuă prin urmărirea trupelor de achingii și în sudul Dunării, dar nu mai poate fi detaliată din lipsă de informații. Probabil că s-a desfășurat pe parcursul încă uneia până la trei zile.

Primele patru campanii antiotomane desfășurate sub conducerea lui Pavel Chinezu, pe parcursul a patru ani consecutivi (1479—1482) se soldează cu succese remarcabile. Asistăm la respingerea unei incursiuni otomane din Transilvania, la două campanii succesive în sudul Dunării și la respingerea unui „akin” în Banat, urmat de o nouă trecere a Dunării.

Pentru prima dată după mai multe decenii, forțele regatului obțin un asemenea șir de victorii care le depășesc prin importanță până și pe cele reputeate sub comanda persoanlă a regelui Matia Corvin. Calitățile militare deosebite ale comitelui de Timiș și forța umană ridicată din rândurile populației românești a Banatului și de maghiari și sârbi, sunt elementele determinante ale acestor victorii.

În acest fel, Pavel Chinezu își merită pe deplin titlul de „primul dintre căpitani noștri din acele (adică sudice) părți”¹⁷ cu care Matia se laudă în fața papei

și a regilor Europei. Putem deci afirma că această perioadă a anilor 1479—1482 reprezintă un reviriment al luptei antiotomane.

Încheierea păcii dintre Ungaria și Imperiul Otoman pentru o perioadă de trei ani, din 1482, și reînnoirea tratatului de pace pe încă o perioadă de 5 ani, din anul 1488, marchează sfârșitul campaniilor antiotomane purtate în timpul domniei lui Matia Corvin. Ultimii săi ani de domnie au fost iroșiți în războiul steril cu Austria.

Timp de opt ani, comitele de Timiș și căpitanul suprem al armatei sudice a regatului ungar rămâne în zonă, dar nu-și poate dovedi calitățile militare și nici nu poate contribui la degrevarea Dunării de presiunea ofensivei otomane. Ștefan cel Mare va rămâne singurul care avea să înfrunte colosul otoman.

CAMPANIILE ANILOR 1490—1492

Situația politică confuză creată în primăvara anului 1490 prin moartea subită a regelui Matia Corvin și existența mai multor candidaturi la tron degenerază în vara-toamna aceluiași an într-un război civil. În septembrie se întronizează ca rege Vladislav Jagello cu sprijinul marilor prelați și magnați, printre care se numără și Pavel Chinezu. Luptele dintre diferitele partide interne și forțele externe continuă până în primăvara anului 1491, slăbind și mai mult rezistența regatului Ungariei în fața ofensivei otomane; cu atât mai mult cu cât aceștia nu mai respectă clauzele tratatului de pace.

Forțele bănățene — la care se adaugă și altele — sub comanda lui Pavel Chinezu luptă de partea noului rege în părțile nordice ale regatului și lasă astfel descoperită granița dunăreană. Turcii profită și transformă zona dintre Dunăre și Adriatica într-un întins teatru de operațiuni.

O trecere a Dunării de către achingii, în septembrie 1490, impune revenirea grabnică a lui Pavel Chinezu aici. Luptele se desfășoară în Srem și zonele învecinate¹⁸, și agresorii sunt învinși. Laconsimul izvoarelor ne privează de detalierea duratei, numărului și desfășurării acestor conflicte. Ele se constituie însă într-un veritabil prolog al marilor confruntări din anii ce vor urma.

În iarnă, Pavel Chinezu luptă în nord-vestul regatului, dar în februarie este silit să se reîntoarcă în sud datorită unor incidente în zona Belgradului și în Croația. Cu 6 000 de călăreți, Pavel Chinezu și Matia Gereb intră în zonă¹⁹. Concomitent, otomanii dezlănțuie un atac puternic în părțile Mačvei și cuceresc câteva fortificații din preajma Belgradului. Atacații sunt învinși de către Pavel Chinezu și, timp de câteva luni, beii otomani nu mai întreprind nimic.

Ținuturile românești, în special Banatul și Bihorul, ajung din nou să fie ținta atacurilor otomane. Trupe de achingii și azapi jefuiesc de la sud la nord Banatul, apoi și Oradea²⁰. Bogățiile găsite aici antrenează noi și noi trupe de pradă otomane peste fluviu. Cu prilejul unuia dintre aceste atacuri este ars și un târg din preajma Timișoarei²¹, ceea ce denotă tăria deosebită a atacurilor din acea toamnă. În cursul verii și toamnei acționează în Banat, ca înlocuitor al comitelui de Timiș, banderul arhiepiscopului de Kâlocs, care însă nu poate respinge atacul.

În noiembrie, Pavel Chinezu se reîntoarce în Banat în vederea pregătirii unei riposte antiotomane. Pătrunderea unor bei în Bosnia și succesele lor inițiale antiotomane. Pătrunderea unor bei în Bosnia și succesele lor inițiale aici sunt anulate de victoriile obținute de către noul ban, Ioan Corvin. Se desfășoară lupte violente și în jurul Belgradului asediat din nou de 4 000 pedestrași și un număr

neprecizat de călăreți²². Garnizoana rezistă cu îndârjire și salvează astfel cetatea. Forțele otomane pătrunse în sud-estul zonei — nu se poate ști cu certitudine locul — sunt așteptate și lovite de către comitele de Timiș care repurtează astfel o nouă victorie împotriva beilor dunăreni. Un mare număr de dușmani cad pe câmpul de luptă, iar alții sunt făcuți prizonieri. Acțiunea s-a desfășurat în condițiile unei ierni aspre, cu gheață pe Dunăre, în perioada cuprinsă între decembrie 1491 și ianuarie 1492.

Pregătiri militare intense se desfășoară la începutul anului 1492 și vizează refacerea cetăților de frontieră și sporirea capacității defensive a întregii zone sudice. Prin strădania comitelui de Timiș este renovată în acest timp și cetatea Timișoara²³. Aproximativ 1 000 de oameni din celebra „legiune neagră” întăresc garnizoana Belgradului și restul forțelor sunt plasate în cetățile Severin, Sabac și Jajce. Concentrarea armatei are loc la Buda, o dată cu venirea primăverii, exact în perioada în care noul legat papal vine să propovăduiască cruciada. Și tot în același timp, la Buda, vine și o solie otomană care discută noul tratat de pace. Iată deci o situație paradoxală, dar care reflectă perfect modul de guvernare al lui Vladislav al II-lea zis „Dobje” („Bine”), unul dintre cei mai slabi regi ai Ungariei.

Pavel Chinezu se reîntoarce în Banat și respinge în cursul lunii mai²⁴ o nouă incursiune otomană ajunsă până în preajma râului Timiș. Măsurile inițiate de el sunt confirmate de solia trimisă la Istanbul pentru încheierea păcii, care s-a întors doar cu informații referitoare la armata otomană și pregătirile ei²⁵. Două sute de corăbii sunt concentrate în Peloponcz, alte escadre în Marea Neagră, iar o parte a flotilei fluviale avansează pe Dunăre și Sava spre Bosnia. Totalul trupelor ridicate de către sultan la arme, în acest an 1492, se ridică la 200 000 oameni. Regele întărește comitatele sudice și cere sprijinul Imperiului romano-german. Semnificativ pentru ponderea diferitelor țări în armata preconizată să înceapă lupta împotriva otomanilor este faptul că Transilvania și Moldova, împreună, dădeau 20 000 oșteni, adică tot atât cât promisese țările germane și Cehia.

Sultanul înaintează cu trupele până la Sofia, dar planul său inițial de a asedia Belgradul se schimbă pe parcurs, la auzul pregătirilor defensive ale creștinilor. Ca urmare, Baiazid al II-lea trimite câțiva bei dunăreni să asedieze Severinul și întărește trupele aflate în Albania. Concomitent sunt semnalate incursiuni de pradă otomane în Austria, prădată de 10 000 achingii, și în Srem și Mačva, atacate de către trupe pornite din cetatea Boric²⁶.

Mihaloglu Ali bei, unul dintre cei mai războinici bei dunăreni, expune în vară sultanului ideea supunerii ținuturilor nord-dunărene prin cucerirea treptată a cetăților de margine. Rămase fără acest sprijin, ținuturile creștine vor fi apoi o pradă ușoară pentru oștirile Semilunii. În varianta reușitei acestui plan, Banatul, Mačva, Sremul, Bosnia etc. ar deveni câțiva ani provincii otomane. Obținând deplinul acord al sultanului, Ali bei, împreună cu cei doi fii ai săi și cu 25 000 achingii, trece din nou Dunărea și jefuiește în jur²⁷. Este întâmpinat din nou de către Pavel Chinezu care, cu trupele bănățene și cu „legiunea neagră” — aceasta pentru ultima oară sub comanda sa — obține o nouă victorie. Numeroși prizonieri sunt trimiși la Timișoara, locul obișnuit de detenție pentru majoritatea prizonierilor făcuți la nordul fluviului. Sistemul de pază instituit de către comitele de Timiș semnalizează și neutralizează imediat micile detașamente trimise pe Dunăre, iar supravieșuitorii făcuți prizonieri sunt trimiși la Timișoara. Izvoarele²⁸ amintesc pedepsele aplicate jefuitorilor, pedepse menite să-i înfricoșeze pe sălbaticii achingii care pustiau totul în cale și nu lăsau în urma lor decât scrum și sânge.

Măsurile aplicate în Banat nu pot fi însă extinse și în celelalte părți sudice din pricina politicii trădătoare a nobilimii care refuză să presteze serviciul mili-

tar în afara granițelor regatului²⁰. Forțele armate sunt alcătuite din banderiile regale și banderiile marii nobilimii; ridicarea la oaste a nobilimii în genere se face doar în situații extreme. Banderiul are în componență 400 ostași dintre care 200 călăreți înzăuați (catafracți) și 200 cavalerie ușoară. Crește din ce în ce mai mult numărul mercenarilor, în condițiile îndepărtării sistematice a poporului de la serviciul militar. În felul acesta este înlăturat însuși autorul atâtor succese militare antiotomane.

MARILE CAMPANII (anii 1493—1494)

În iarna dintre anii 1492 și 1493, comitele de Timiș are de înfruntat două momente critice. Primul dintre ele îl constituie ieșirea de sub control a „legiunii negre” și tulburările iscate de aceasta în țară. Ca urmare, Pavel Chinezu își adună trupele credincioase și, cu inima îndoită, îi înconjură și-i nimicește. Astfel se termină, fără glorie, istoria acestei celebre legiuni formate din cehi și slovaci, urmașii husiților, care au avut un rol important în istoria militară a Ungariei în cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea.

În același interval de timp se produce și atacul de apoplexie în urma căruia Pavel Chinezu își pierde graiul și rămâne cu partea dreaptă a corpului paralizată. Până la moarte el se va înțelege cu cei din jur prin semne și sunete simple, nu va mai putea călări și va fi transportat într-o trăsură ușoară, dar își va conduce în continuare oștenii. În jurul său se află, de mai mulți ani Iosa de Som, unul dintre vicecomiți, care-i va înțelege și traduce pentru ceilalți gesturile și ordinele.

Nemulțumirile transilvănenilor împotriva voievodului Ștefan Báthory impun schimbarea acestuia din funcție cu doar câteva zile înainte de moartea sa. În locul lui vor funcționa Bartolomeu Dragffy și Ladislau Losonczi. În acest răstimp se va produce o nouă incursiune a lui Mihaloglu Ali bei asupra Transilvaniei, care va fi însă înfrântă de forțele locale în trecătoarea Turnu Roșu²⁰.

Și în primăvara anului 1493 se desfășoară pregătiri militare intense, dar luptele încep abia în cursul verii și nu între rege și sultan cum se lăsa să se întrevadă, ci între beii de margine și forțele locale ale ținuturilor dunărene. În iulie, Jakub beii de Bosnia jefuiește ținuturile austriece cu circa 10 000 oameni, și în august, se întoarce prin Croația. Întâmpinat la Krbavsko Polje de către localnicii conduși de către banul Croației, Jakub-bei obține o victorie spectaculoasă. Numărul imens al creștinilor morți îl face pe beii otoman să considere războia achingiilor morți în temnițele Timișoarei; în plus, poruncește să li se taie tuturor nasul, lucrul nemai-întâlnit până acum în practica otomană²¹.

În jurul datei de 21 septembrie, voievozii transilvăneni resping o nouă incursiune pătrunsă în Țara Bârsei²². Pavel Chinezu participă, în această vreme, la luptele interne declanșate, în perimetrul Tisa—Dunăre—Sava, de împotrivirea unei părți a nobilimii față de politica regelui. Cu toate acestea, revolta nu poate fi înfrântă complet.

În cursul lunii ianuarie 1494, Pavel Chinezu este numit și în funcția de jude al curții regale, a treia funcție laică din punct de vedere al importanței în cadrul regatului, după rege și palatin. Dacă palatinul este înlocuitorul de drept al regelui și comandantul armatei, judele curții regale este locțiitorul juridic al regelui. Această numire încununează meritele dobândite de către Pavel Chinezu în ultimii 30 de ani. Datorită conflictelor în curs, noul jude își va prelua funcția ceva mai târziu.

Conflictele cu turcii otomani încep, încă în decembrie 1493, atunci când forțe osmane încep un nou asediu al cetății Belgrad³³. Continuate și în ianuarie 1494, luptele scot în evidență vitejia garnizoanei, dar și eficacitatea măsurilor defensive luate de către comitele de Timiș.

Obişnuitele, de acum, pregătiri militare de iarnă făcute de către Pavel Chinezu nu au în vedere doar o simplă campanie sud-dunăreană, ci o acțiune desfășurată după un plan prestabilit, menit să faciliteze obținerea unui avantaj militar considerabil care să anuleze victoria otomană din Croația. Trupele sale cuprind circa 10 000 călăreți antrenați pentru o acțiune fulgerătoare în teritoriul inamic, asemănătoare campaniilor sale dintre 1480—1482. Ele sunt alcătuite din forțe locale bănățene și hunedorene, dar și dintr-un număr însemnat de mercenari. Locul de concentrare trebuie situat undeva în zona Ilorom—Cuvin, în imediata apropiere a vadurilor dunărene.

Datorită neconcordanței izvoarelor³⁴ care menționează date diferite pentru declanșarea și timpul de desfășurare a luptelor, se impune precizarea acestor elemente. Considerăm luna ianuarie ca momentul de sfârșit al pregătirilor și prima decadă din luna februarie ca perioadă a declanșării campaniei prin trecerea Dunării și începerea luptelor. Ne bazăm pe faptul că trecerea fluviului în ambele sensuri s-a făcut pe gheața groasă existentă la acea dată; or, este cunoscut faptul că lunile geroase sunt tocmai ianuarie și februarie.

O dată cu trecerea Dunării, Pavel Chinezu trimite un corp de aproximativ 3 000 de călăreți să înainteze în părțile interioare ale Serbiei ocupate de către otomani. Surpriza a fost totală pentru beii otomani dunăreni care așteptau un atac pe linia Dunării. Cu restul de 7 000 oameni, comitele rămâne în așteptare și începe operațiunile propriu-zise abia în momentul în care forțele otomane se dispersează în zonă.

Obiectivul principal al primelor zile îl constituie puternica cetate Smederevo, locul de unde au plecat majoritatea covârșitoare a incursiunilor de pradă ce au devastat Banatul. Cetatea cade după un scurt asediu, iar prada cucerită de învingători este imensă. Sunt atacate și cucerite apoi toate fortificațiile zonei dunărene și, ca urmare, dispare întregul sistem defensiv otoman pe fluviu. Răspândirea trupelor comitelui de Timiș pe o suprafață de zeci de km² consolidează succesul acestei campanii.

Un lucru deosebit de semnificativ pentru tăria loviturii primite de către beii dunăreni îl constituie cucerirea celor două fortificații de lângă Smederevo, loc unde celebrul Mihaloglu Ali bei își păstra bogățiile dobândite din jaf și haremurile celor doi fii ai săi. Printre capturi figurează vase de argint și aur, pietre prețioase, arme, stofe etc³⁵. Lor li se adaugă și celebrele vase de cult din argint ale regelui Ladislau cel Sfânt, luate de către otomani la cucerirea Oradei în 1474.

Un nou corp de 2 000 de oameni este trimis să lărgască aria operațională a trupelor. Putem afirma că acum, întreaga administrație otomană din zona respectivă a fost desființată. Teribila spaimă care i-a cuprins pe otomani este o mărturie indirectă a campaniei.

Ultima luptă se desfășoară la revenirea spre Dunăre, întrucât Mihaloglu Ali bei, cu cei 8 000 oșteni strânși în pripă, încearcă să spele umilința îndurată. Traversarea Dunării se face însă în liniște, iar Ali bei rămâne pe malul drept al fluviului din cauza soarelui care topește gheața pe urmele creștinilor. O parte a acestor trofee este trimisă regelui care se grăbește să-și trâmbițeze succesul la toate curțile europene.

Acțiunile militare ofensive ale otomanilor vizează tot mai insistent Belgradul, adevărată poartă de intrare spre centrul Europei. Toate mijloacele întrebunțate de otomani pentru a pune mâna pe Belgrad au eșuat. În vara anului 1494, profitând

și de anarhia internă, și de contradicțiile dintre taberele nobiliare, otomanii reușesc să cumpere o parte a garnizoanei și, în același timp, pregătesc și un atac considerat de ei decisiv. Știri despre această plănuită trădare ajung însă și la Timișoara. Pavel Chinezu se prefacă că nu știe nimic, însă intră în cetatea Belgrad sub un pretext oarecare. Trădătorii sunt arestați, aruncați în închisoare și condamnați la moarte³⁶ căci măsurile „clasice” aplicate trădătorilor, ca amenzile și confiscarea averii, nu mai sperie pe nimeni, astfel că se impuneau măsuri dure.

Luptele interne continuă și în vara anului 1494, fapt cu atât mai grav, cu cât ele se desfășoară exact în regiunile amenințate de către otomani. În calitatea sa de comandant al armatei sudice, Pavel Chinezu participă la lupte obținând un sir de noi victorii. Reface acum prietenia cu Ican Corvin, fiul natural al lui Matia Corvin, prietenie slăbită în urma luptelor pentru tron din 1490—1491. Bătrânul luptător este un sfetnic de nădejde pentru tânărul duce al Croației, confruntat cu probleme interne și aflat într-o situație financiară precară. Ioan Corvin îl vizitează la Timișoara și-l ajută și cu 3 000 oameni împotriva nobilemii turbulente.

Profitând de situația internă instabilă, Imperiul Otoman reușește să cucerească unul dintre micile forturi din jurul Belgradului și să-l transforme într-un punct de lansare a incursiunilor de pradă. Împotriva acestuia se îndreaptă Pavel Chinezu, îl neutralizează și apoi trece în Požega, unde în iulie—august 1494 luptă din nou împotriva nobilemii recalcitrante.

În lunile august—septembrie 1494 izbucnește o nouă revoltă, de data aceasta în Transilvania, care se împotrivesc la plata taxei de 1 florin de aur de poartă pentru susținerea campaniei antiotomane. Sosirea regelui aici și convocarea unei diete nobiliare la Sibiu lămuresc însă lucrurile, și regele obține un ajutor militar considerabil cu care coboară spre Banat pentru a începe o nouă campanie.

În primele zile ale lunii octombrie 1494, Pavel Chinezu iese în întâmpinarea regelui până la Lugoj și-l conduce la Timișoara. În discuțiile purtate acum între rege, comite și cei doi voievozi se stabilește planul de cooperare a trupelor regale în noua campanie sud-dunăreană. Armata, aflată sub comanda comitelui de Timiș și comandant al trupelor sudice, pleacă din Timișoara în ultimele zile ale lunii octombrie și străbate câmpia bănățeană până la Tisa, apoi urmează cursul acesteia până la confluența cu Dunărea și ajunge la Belgrad pe 1 noiembrie.

Profitând și de faptul că forțele otomane dunărene erau angrenate în noi incursiuni în Croația și Carniolia, Pavel Chinezu alege drept obiectiv zonele estice ale Serbiei și cele nord-vestice ale Bulgariei. Spunem probabil intrucât nu sunt cunoscute cu maximum de exactitate regiunile atinse acum.

De la Belgrad, trupele sale trec pe valea Dunării și apoi pe cea a Moravei, în jos, urmând aproximativ itinerarul lui Iancu de Hunedoara din anul 1443. Ordinea de marș a armatei este următoarea: în față cavaleria grea și pe flancuri trupele de cavalerie ușoară care au și misiuni de recunoaștere și hărțuire a inamicului la contactul direct. Sunt cucerite rând pe rând zeci de localități pe o distanță de 100 000 de pași în intervalul 1—15 noiembrie 1494.

Aceasta este cea mai puternică lovitură primită de către ținuturile limitrofe ale Imperiului Otoman în cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea, și ea urmează, în ordinea importanței, celei a lui Iancu de Hunedoara din anii 1443/1444, așa-numita „campania cea lungă”. Distrugerea cetăților și a forțelor militare locale împrășteie spaima în toată Rumelia.

Și până atunci „cneazul Pavli” era cunoscut ca un dușman de temut, dar acum numele lui provoacă groază. Petru More, sol regal aflat în această perioadă la Istanbul, povestește mai târziu că spaima era atât de mare în capitală, încât însăși garda sultanului — acesta se afla într-o expediție în Egipt — trece Bosforul în Asia Mică de spaima trupelor lui Pavel Chinezu³⁷.

Toate campaniile antiotomane întreprinse de Pavel Chinezu au fost încununate de victorii, dar abia acum el reușește să se ridice la înălțimea marelui său predecesor, Iancu de Hunedoara. Prada bogată a dus însă la scăderea moralului trupelor sale, iar venirea iernii l-a obligat să întrerupă ostilitățile și să se întoarcă la Belgrad, pentru a-și reface trupele și a-și pune la adăpost prăzile, urmând să continue mai târziu campania. Stă aici câteva zile, între 15—20 noiembrie 1494, punând la punct ultimele preparative.

Reimprospătată, armata sa pleacă spre zonele vestice ale Balcanilor, spre Croația și Bosnia, unde luptele sunt încă în toi. Urmează cursul mijlociu al Savei cu intenția de a potoli tulburările nobiliare.

După 20 noiembrie 1494, starea sănătății lui Pavel Chinezu se agravează și ca urmare a marilor eforturi depuse în tot acest an. Este nevoit să se oprească la castelul Sf. Clement, pe Sava, din pricina unor puternice accese de febră. La 24 noiembrie 1494 intervine un nou atac de apoplexie care-i pune capăt vieții. Va fi înmormântat pe domeniul său de la Nagy-Vazsony. Nu a lăsat nici un urmaș direct. El a rămas în memoria posterității prin șirul neîntrerupt de victorii antiotomane, oferind imaginea celui care a reușit să oprească ofensiva otomană îndreptată împotriva Banatului și Ungariei în ultimul sfert de secol XV.

IOAN HAȚEGAN

Institutul de Studii Socio-umane
Timișoara, 1900
ROMÂNIA

NOTE

¹ Nagy Imre, *Hazai Oklélévtár*, Budapest, 1879, p. 435—436, „Paulus de Kynys genclum regallum summus capitaneus“.

² *Documenta Romaniae Historica*, Seria B, Țara Românească, vol. I, București, 1966, anul 1478.

³ Optează pentru această variantă Semseddin, *Chronick dell'origine et progressi della Cassa Ottomana*, ed. V. Bratutti, Viena, 1649, p. 214; Ioan H. Ursu, *Bătălia de la Câmpul Pâinii*, extras din „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, vol. XIV, partea I, București, 1913; Ioan Lupas, „*Chronicon Dubnicense*“ despre Ștefan cel Mare, în *Analele Academiei Române*, secț. istorică, seria a II-a, mem. 6, tom. X, București, 1929.

⁴ Albert Amlacher, *Die Türkenschlacht aus dem Brotfelde*, Sibiu, 1878, p. 7.

⁵ Gustav Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395—1526*, în *RRH* 3, 1974, p. 415—445.

⁶ Efectivele celor două tabere variază după autori între 15 000 și 100 000 oameni. Unii exagerează în plus, alții în minus, după cum a câștigat sau a pierdut propria tabără.

⁷ Antonius Bonfinius (Antonio Bonfini), *Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, prima ediția Basel 1568; ediție de lucru atât aceasta, cât și cea de la Leipzig din 1771; p. 638, ed. Basel.

⁸ Publicată de către Andrei Veress, *Fontes Rerum Transilvanicarum*, vol. II, p. 34—35.

⁹ Afirmatia îi aparține regelui Matia Corvin și este cuprinsă în scrisoarea adresată papei Sixt al IV-lea la 14 decembrie 1480. A fost publicată de către Fraknól Vilmos, *Mátyás királyi levelei*, vol. II, Budapesta, 1895, p. 77—79.

¹⁰ Cel doi frați apar sub nume diferite: fie Zokoly cum le spune regele, fie Thököly cum îi amintesc izvoare mai târzii. Este vorba despre cei doi frați Socol, urmași ai acelei familii care a dat un comite de Timiș prin anul 60 al veacului și un episcop de Cenad, acesta din urmă chiar unchiul lor. Andrei Socol va supraviețui luptei și va ocupa diverse funcții, cum este cea de ban de Severin între 1483—1489.

¹¹ Afirmatie a lui Matia Corvin dintr-o scrisoare adresată cardinalului Gabrielle de Verona, la 10 decembrie 1481, publicată de același Fraknól Vilmos, *op. cit.*, II, p. 197.

¹² Văzută ca o posibilitate de a restabili situația militară.

¹³ Afirmările a aceluiși Matia Corvin, dintr-o scrisoare adresată electorilor germani pe 25 septembrie 1482, publicată în Fraknói Viloms, *op. cit.*, II, p. 235.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Antonius Bonfinius, *op. cit.*, p. 643.

¹⁶ Vezi nota 13.

¹⁷ *Ibidem*, p. 236.

¹⁸ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 690.

¹⁹ Ștefan Katona, *Historia critica Regum Hungariae*, tom X, ordine XVII, Buda, 1793, p. 153—155.

²⁰ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 696—697.

²¹ *Ibidem*.

²² Dintr-un raport al castelanului cetății adresat arhiepiscopului Petru de Kalocsa, publicat de St. Katona, *op. cit.*, p. 279.

²³ I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, Leipzig, 1874, vol. V, p. 770.

²⁴ Anton Berzeviczky, *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia*, Budapesta, 1914, p. 179—180; scrisoare din 25 februarie 1491.

²⁵ Ștefan Katona, *op. cit.*, p. 483—484.

²⁶ *Ibidem*, p. 488—489.

²⁷ *Ibidem*, p. 503.

²⁸ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 724.

²⁹ Ștefan Katona, *op. cit.*, p. 339—441.

³⁰ Gustav Gündisch, *Incursiunea turcească din 1493 în ținutul Sibiului*, în *Studii*, nr. 6, 1961, p. 1491—1502.

³¹ Ștefan Katona, *op. cit.*, p. 549—556.

³² Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, București, 1891, p. 341—342.

³³ *Ibidem*, vol. VIII, București, 1894, p. 29.

³⁴ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 729—731; J. C. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, vol. IV, Viena 1813, p. 65; Ștefan Katona, *op. cit.*, p. 612—615.

³⁵ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 729.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Mai sigur era vorba despre garda lăsată pentru paza capitalei Imperiului întrucât garda mergea împreună cu sultanul în campanie; or, acesta se afla atunci în Egipt.

LES LUTTES ANTIOTTOMANES CONDUITS PAR PAVEL CHINEZU

Résumé

L'étude cherche présenter, pour la première fois dans l'historiographie roumaine et européenne, les batailles soutenues contre les turcs ottomans par Pavel Chinezu (Paulus Chinisius, Kínizsi Pál). Ces luttes se sont développées entre les années 1479—1482 et 1490—1494, étant interrompues par une paix signée entre l'Empire Ottoman et le royaume d'Hongrie.

Ce comte de Timiș est, dans le même temps, le commandant de l'armée sudique du royaume. Il a réussi à garder la sûreté de la frontière sudique et d'obtenir des victoires dans toutes ses batailles antiottomanes. Dans le même temps, il a réussi à faire beaucoup des campagnes militaires dans le territoire ennemi, en détruisant les forces ottomanes dans des zones situées tant au Serbie qu'au Bulgarie.

Son rôle a été extrêmement déterminant pour la conservation des états chrétiens au nord du Danube. Il a été aussi un aide complémentaire pour le Seigneur de la Moldavie, Etienne le Grand, dans l'arrêt des ottomans aux bords du Danube.

BOLIA — UN SAT BĂNĂȚEAN DISPĂRUT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Între numeroasele localități bănățene dispărute de-a lungul timpului se află și o așezare a cărei existență este atestată documentar în anul 1335 sub numele de *Boya*. Amintitul sat figurează în registrul de dijme papale între localitățile situate în arhidiaconatul de Timiș, în ținutul „dintre cele două râuri Timiș“, adică în zona cuprinsă între râurile Timiș și Bega Veche de azi¹. Așezarea era amplasată între actualele localități Rudna, Cruceni, Foeni, Ivanda și Giulvăz, hotarul ei întinzându-se la sud până la malul drept al râului Timiș, acolo unde acum sunt pământurile comunei Crai Nou.

Continuitatea existenței sale este dovedită de două documente feudale din secolul al XV-lea. Primul datează din anul 1429, aici satul figurând sub numele de *Kysbool*, iar al doilea din anul 1482, unde apare sub denumirea de *Bool*, denumire ce se va perpetua și în veacurile următoare².

Localitatea s-a menținut și în timpul stăpânirii turcești. În anul 1660 trimișii patriarhului Maxim al Ipecului, vizitând populația ortodoxă din zonă, au poposit și în satul *Bol*, consemnând următoarele în catastiful de dani: „Moș Ghiura Negru s-a scris cu o foaie de obște, a dat 2 groși și a făgăduit un bou. Rămâne să-l dea“. Șase ani mai târziu, în anul 1666, oamenii bisericii, vizitând din nou așezarea *Bol*, au notat: „A venit la noi Rad... Tveia Achim (a dat) iarăși pentru sat în fila de obște, au rămas de dat 9 lei și Ioviță și Miloș și au adus din sat 5 groși pentru blagoslovenie. Ioviță s-a înscris în foaia de obște. Miloș s-a înscris în foaia de obște... 1 groș. Steia a dat un groș pentru blagoslovenie. Ghiurița a scris un bou pentru blagoslovenie. Radosav al Babei a scris un bou. Rămâne să-l dea“³. Acest document dovedește că, sub turci, satul se afla în evidențele ierarhiilor bisericesti ortodoxe și că locuitorii săi — credincioși ortodocși —, departe de a fi trăit în sărăcie, erau gospodari cu oarecare stare, capabili să ofere cu mărminimie călugărilor daruri în bani și natură.

Referindu-se la localitățile existente în secolul al XVIII-lea, istoricul Lendvai Miklós⁴ amintește și el de această așezare, dar sub numele de *Boly* și *Kisbool*, menționând că se afla în hotarul comunei Rudna.

Războaiele austro-turce din deceniile următoare au transformat Banatul în câmp de luptă, provocând mari distrugerii. La sfârșitul stăpânirii otomane, conform conscripției austriece din anul 1717⁵, în *Bol* — nume sub care figurează satul în document — mai existau 9 case. Așezările învecinate, *Pauluk*⁶ și *Kistor*⁷, ultima amintită și în notele întocmite de Luigi Fernando Marsigli între anii 1690—1700⁸ sub numele de *Kirstur*, supraviețuiseră doar cu câte 12 case fiecare. Celelalte sate din jur se aflau într-o situație ceva mai fericită: Giulvăz se menținuse cu 27 de case, fostul oraș Rudna⁹, ca și Gad cu câte 30 de case, iar Ivanda cu 40¹⁰.

În urma păcii de la Passarowitz (1718), provincia Banat devenise în întregime bun al Curții habsburgice. La data aceea însă vechiul sat Bol nu mai exista, puținele case fiind și ele abandonate de locuitorii lor. Hotarul aparținător a fost înregistrat de noile autorități administrative austriece ca *prediu*, adică inclus în categoria terenurilor de pășunat rezervate pentru creșterea intensivă a animalelor destinate exportului¹¹. Despre această situație aflăm din corespondența purtată de Camera Aulică din Viena cu Administrația Provincială a Banatului în anii 1721—1722. Astfel, suntem informați că primul guvernator al provinciei, contele Florimund Mercy, o personalitate deosebit de interprinzătoare, a solicitat Curții Aulice „*satul distrus Keresztur*“¹², ca și cele trei predii aparținătoare acestuia, *Pianlak*, *Wenn* și *Bolje*, adică terenurile fostelor sate dispărute Pauluk, Foen (?) și Bol. Guvernatorul și-a motivat cererea prin dorința sa de a „*dota și popula*“ satul pustiit, înțelegând prin aceasta probabil așezarea Keresztur, care nu fusese încă inclusă în rândul prediilor. La 10 septembrie 1721 Camera Aulică, referindu-se la această cerere, a solicitat Administrației Provinciale a Banatului informații și o descriere a fostului sat Keresztur, precum și a celor trei predii aparținătoare, atrăgându-se însă atenția asupra faptului că acestea, după decesul guvernatorului, vor reveni fiscului cameral¹³. Problema a fost reluată la 8 aprilie 1722, dată la care Camera Aulică a mai solicitat un act de evaluare a respectivelor proprietăți cerute de Florimund Mercy. În acest document fostul sat Bol este denumit „*prediul Wolly*“¹⁴.

Formalitățile, deși s-au prelungit mult, au fost rezolvate în favoarea guvernatorului, fapt explicabil, având în vedere meritele acestuia în cucerirea cetății Timișoara și mai ales în reorganizarea provinciei după introducerea administrației austriece. Prediul Wolly a rămas în folosința acestuia mai mult de un deceniu, adică până la decesul său. La 20 iulie 1734, printr-un rescript imperial se dispune ca „*fostul sat Keresztur împreună cu prediile aparținătoare*“ să fie preluate de administrația provincială, dată fiind „*trecerea în neființă a feldmaresalului conte Florimund Mercy*“¹⁵.

Un an mai târziu, la 14 aprilie 1735, Camera Aulică din Viena a dat dispoziție Administrației Provinciale a Banatului să acorde, cu titlul de „*împrumut*“, baronului Adalbert von Falkenstein, ce ocupa pe atunci scaunul episcopal de Cenad, fostul sat Keresztur, împreună cu cele trei predii aparținătoare, între acestea figurând și *Bolie*, adică terenurile satului dispărut Bol¹⁶.

Nu ne-au parvenit descrieri sau alte acte de evaluare a *prediului Bolie*, dar se pare că guvernatorul a repopulat vechiul sat Bol și, dacă *Wenn* corespunde fostei așezări Foeni, atunci și pe aceasta, renunțând să mai refacă localitatea Keresztur.

Primele informații despre satul Bolia reînființat ne sunt furnizate de conscripția camerală din anul 1743¹⁷, în care figurează sub numele de *Boya* între localitățile aparținătoare districtului Ciacova. În acest document se specifică că Boya era sat românesc. Privitor la originea acestor români nu pot fi emise decât ipoteze. Ideea revenirii vechilor locuitori este puțin plauzibilă, în satul reîntemeiat sârbii — numeroși în vechea așezare din veacul al XVII-lea, dacă avem în vedere documentele din 1660 și 1666 citate anterior — lipsind acum cu desăvârșire. O seamă de argumente, la care ne vom referi în paginile următoare, vin în sprijinul ideii că aceștia ar fi originari din Transilvania, dar nu poate fi exclusă nici posibilitatea venirii lor din Țara Românească, ca urmare a izbucnirii războiului austro-turc din anii 1737—1739.

Documentul din 1743 ne oferă informații nu numai cu privire la naționalitatea locuitorilor satelor din Banat, ci și asupra sumelor vărsate de către aceștia erariului în acel an. Respectivă cifră prezintă importanță în măsura în care ne dau o imagine asupra mărimii și puterii economice a satului Bolia în comparație cu satele învecinate. În acel act se arată că cei din Boya au plătit în anul 1743 fiscu-

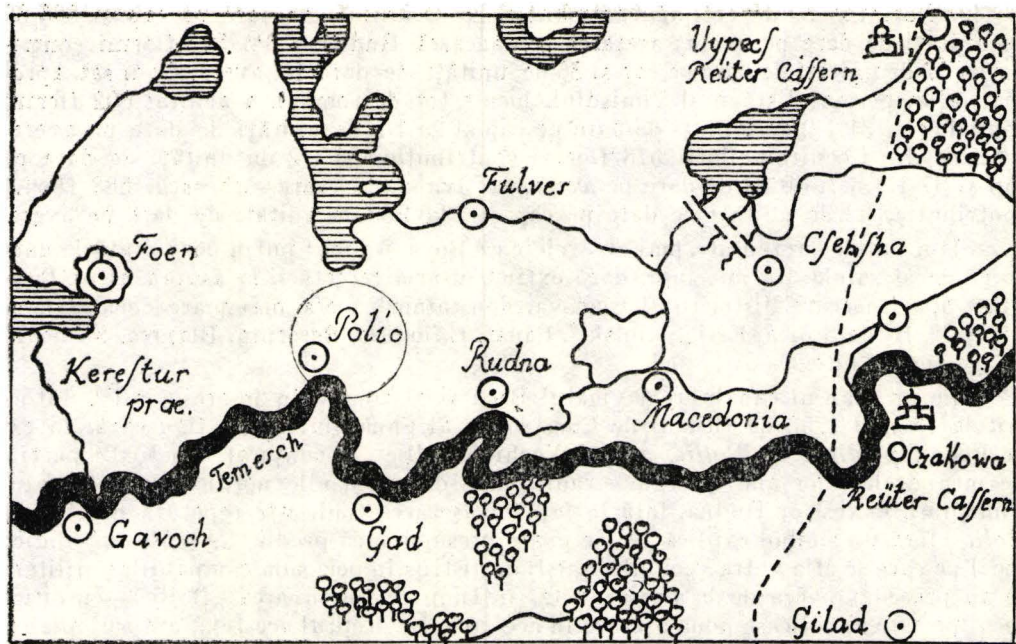

Fig. 1. Bolia pe harta Banatului Timișan, publicată de Francesco Grisellini din anul 1776

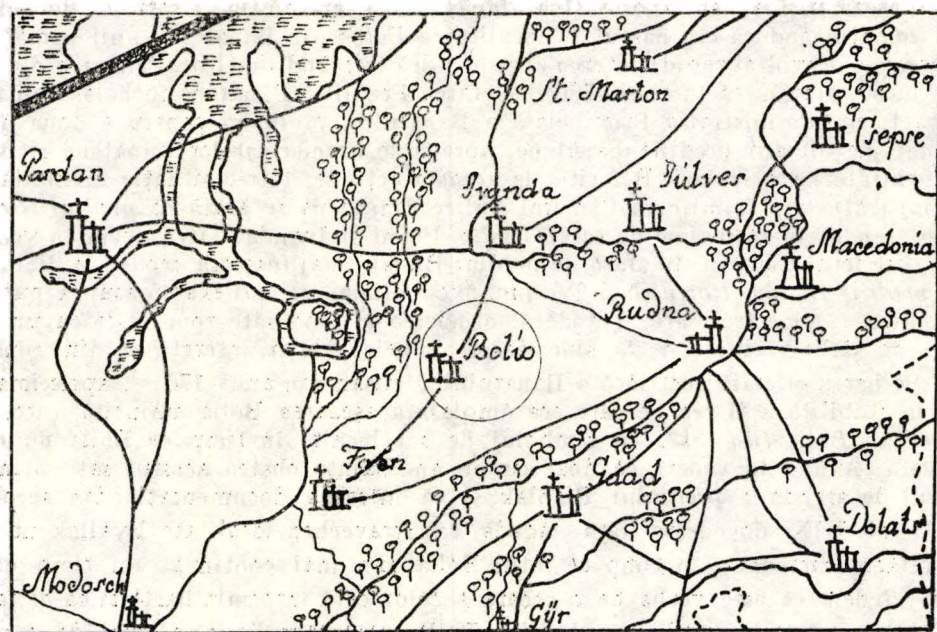

Fig. 2. Bolia pe harta Banatului Timișan din anul 1783

lui 493 florini și 30 de creștări contribuție, 28 de unități de dare pe cap și 286/60 de unități de dare pe avere; așezarea românească Rudna a dat 593 florini contribuție, 37 de unități de dare pe cap și 36 de unități de dare pe avere; Gad, sat apropiat, aflat pe malul stâng al Timișului, locuit tot de români, a achitat 602 florini contribuție, 31 1/2 de unități de dare pe cap și 25 1/2 de unități de dare pe avere; românii din Foeni au plătit 578 florini contribuție, 53 1/2 de unități de dare pe cap și 47 1/4 de unități de dare pe avere, iar Ivanda, așezare sârbească, 588 florini contribuție, 32 de unități de dare pe cap și 33 54/60 de unități de dare pe avere.

Din datele prezentate mai sus reiese că Boya era mai puțin dezvoltată la data aceea decât satele din jur, însă, dacă extindem aria cercetării și asupra altor localități aparținătoare districtului Ciacova, constatăm că era mai mare decât Giera, Ciavoș¹⁸, Birda, Folea, Ersig, Konak¹⁹, Căpăt, Gaiu Mic, Berecuța, Blajova, Sârbova, Sângeorge, Voiteg ș.a. .

Pe un plan al canalului navigabil Bega și al zonei din împrejurimi²⁰, întocmit la 15 mai 1753 de Oficiul de Construcții al Canalului Bega, figurează, la est de Foeni, *prediul Alt Bollie*, adică „Vechiul Bollie“, înconjurat din toate părțile de meandrele unor ape ce legau râul Timiș de mlaștinile nordice, iar pe malul Timișului, la vest de Rudna, față în față cu așezarea Gad, este repetată mențiunea *Bollie*, fără un simbol explicativ. Se poate presupune că *prediul „Alt Bollie“* indica locul pe care se afla vatra vechiului sat Bol, distrus în perioada campaniilor militare ce au precedat pacea de la Passarowitz, în timp ce însemnarea „Bollie“ semnifica locul pe care se ridicase noua așezare în acei ani. În dreptul acesteia, autorul planului, probabil neavând încă date precise, a evitat să treacă simbolul de sat — simbol reprezentat printr-un grup de gospodării — așa cum a procedat în cazul celorlalte așezări înfățișate pe plan.

Dacă acest document pune sub semnul întrebării existența satului Bollie, dispunem de cel puțin două dovezi incontestabile că vechiul Bol se refăcuse deja în jurul anului 1740: amintita descripție din 1743 și faptul că la 1767 unul din preoții așezării, Ioannes Janosov (Ioan Ianăș, *n.n.*), era un fiu al satului, documentele²¹ menționând că era născut în localitatea *Bolya* din Banat. În anii următori, așezarea s-a dezvoltat rapid, puterea ei economică crescând simțitor. Pentru a ilustra acest lucru, arătăm că în anul 1760 Societatea Prediilor Bănățene încheiase un nou contract cu Administrația Provincială a Banatului, preluând pentru a doua oară pe timp de 10 ani prediile bănățene, spre a le arenda satelor bănățene și unor întreprinzători particulari. Referitor la această acțiune, într-o situație înaintată de Administrația din Timișoara Camerei Aulice din Viena se arată că *prediul Bialak* fusese arendat în întregime de satele *Bolla*, *Foeni* și *Ivanda*. Dacă avem în vedere că în districtul Ciacova, în afară de *prediul Bialak*, mai fuseseră scoase la licitație doar *prediile Ballard*, *Rareusch* și *Ternjan*, avem o imagine mai exactă asupra puterii economice a celor trei sate. Totodată, asocierea a două sate românești cu un sat locuit de sârbi vorbește de la sine despre bunele relații interetnice din zonă²².

Pe harta oficială austriacă a Banatului Timișan din anul 1761²³, aproximativ pe aria stabilită a fi cea pe care era amplasată așezarea Bolla amintită anterior, figurează „*Biay Bianlak*“, cu simbolul de sat locuit, în timp ce Bolla nu este amintită. Având în vedere că doar cu un an înainte obștea acestui sat obținuse dreptul de arendă a *prediului Bianlak* și că întreaga documentație din secolele XVIII și XIX dovedește fără tăgadă că străvechea localitate Byallak nu s-a mai refăcut niciodată, în timp ce satul Bolla și-a mai continuat un timp existența, credem că este vorba de o eroare a celui ce a întocmit harta și că de fapt, simbolul se referă la localitatea locuită Bolla, respectiv Biay, alături de care e menționat și *prediul Bianlak*, aflat în imediată vecinătate.

Din acei ani datează și primele informații cu privire la viața spirituală a satului aflat în atenția noastră. Astfel, în protocolul parohiilor ortodoxe din diecezele Timișoara și Lipova, protocol întocmit la 11 iunie 1767 de viitorul mitropolit Vincentius Ioannovich Vidak²⁴, localitatea *Bolya* figurează cu doi preoți: Ioannes Ianosov, amintit deja în rândurile anterioare, și Stan Dunia. Acesta din urmă era originar din satul Nov, fiind, desigur, unul din numeroșii preoți transilvăneni refugiați în Banat din cauza prigoanei dezlănțuite la nord de Mureș împotriva ortodoxismului. Prezența acestuia la Bolya nu era probabil întâmplătoare, ea constituind o dovadă grăitoare a unității spirituale a românilor de aici cu cei de peste Mureș, a luptei duse în surdină pentru păstrarea ființei lor naționale. Administrația austriacă — permanent confruntată cu pericolul otoman — nu se putea lipsi de sprijinul populației autohtone, la apărarea granițelor imperiului, fapt pentru care în acea perioadă, aici în Banat, a fost nevoită să adopte o politică mai tolerantă, acceptând tacit, în mod neoficial, prezența în această provincie de frontieră a acestor preoți ortodocși.

Cele prezentate mai sus nu exclud ipoteza ca unii locuitori ai satului refăcut după 1718 să fi fost și ei de origine transilvăneană. Un argument în favoarea acestei idei este acela că satul Toager, aflat ceva mai spre sud, dar tot în apropiere, s-a întemeiat aproximativ în aceiași ani în care renăscuse și fosta așezare Bol, și anume — așa cum ne spune istoricul Samu Borovszky²⁵ — cu români veniți de pe valea Mureșului. Mai mult, Toager era singurul sat din zonă care, în anul 1767, avea și el un preot venit din Transilvania, pe Gavril Danielevici (Găvrilă Daniel, *n.n.*), din Săliște²⁶.

Date deosebite de prețioase pentru cunoașterea situației demografice, precum și a întinderii fondului funciar al satului ne sunt furnizate de harta Banatului Timișan întocmită de colonelul Elmpt, în perioada 1769—1772²⁷, din ordinul viitorului împărat al Austriei, Iosif al II-lea. Așezarea figurează în secțiunea nr. 77 a hărții, sub numele de *Bollio*. Pe documentul cartografic, în afară de alte numeroase date, se menționează că localitatea este constituită din 101 familii, ceea ce presupune un număr de circa 450—500 de suflete, și că dispunea de un hotar ce avea o întindere de 3 080 iugăre și 193 de stinjeni. Spre comparație, arătăm că Rudna se prezenta la data aceea cu 72 de familii și 4 650 iugăre și 1 282 stânjani teren, Foeni cu 190 de familii și 6 992 iugăre și 1 200 stânjani, Ivanda cu 108 familii și 3 903 iugăre și 693 stânjani, Gad cu 100 familii și 4 523 iugăre și 800 stânjani, Giulvăz cu 116 familii și 3 570 iugăre și 986 stânjani teren. Aceste cifre ne indică faptul că satul Bollio era la data aceea aproape la fel de populat ca celelalte așezări din imediata sa vecinătate, fiind depășit doar de localitatea Foeni. În ce privește situația funciară, constatăm că localitățile din jur beneficiau de mai mult pământ.

Doi ani mai târziu, în 1774, Johann Jakob Ehrler, revizor la Administrația Imperială a Țării Banatului, a elaborat un studiu de sinteză consacrat problemelor Banatului²⁸, iar în capitolul „Situația localităților din Banat” *Bolia* figurează ca sat locuit de români, aparținând din punct de vedere politico-administrativ de districtul Ciacova, cercul Ciacovei. Reședința oficiului administrativ districtual se afla la Ciacova, iar cea a suboficiului administrativ la Lighet²⁹. Din relatarea lui Johann Jakob Ehrler reiese că principalele ocupații ale locuitorilor din cercul Ciacova, care însuma la data aceea 19 sate, erau munca câmpului și creșterea animalelor. Țăranul cultiva cu predilecție grâu, porumb, orz și ovăz. În timp ce porumbul era folosit la îngrășatul porcilor, „vânduți apoi pe bani buni unor cumpărători din afară ori din interior”, grâul, orzul și ovăzul se desfăceau „cu precădere la iarmaroacele de la Timișoara și Ciacova, fie sub formă de grăunțe, fie ca făină”. Mai aflăm că agricultorul din acel cerc „stăpânește de asemenea multe vite cunute de talie mai mare, de pe urma cărora obține un venit considerabil”³⁰. Satul Bolia

nu putea constitui o excepție. Creșterea vitelor reprezenta o preocupare de prim ordin, dacă avem în vedere că izlazul sătesc se dovedise insuficient, recurgându-se — așa cum s-a văzut — la arendarea terenului predial învecinat, teren folosit în exclusivitate pentru creșterea în aer liber a vitelor destinate comercializării. Această explicație în mare măsură dezvoltarea în timp atât de scurt a așezării după refacerea ei.

Pe harta Banatului Timișan, întocmită de savantul italian Francesco Grisellini în anul 1776³¹, așezarea figurează sub numele de *Polio* și este situată aproape de râul Timiș, acolo unde o găsim amplasată și pe planul din 1753, distanțându-se astfel mult de Ivanda, în comparație cu vatra vechiului Bol.

În același an, conform statisticilor parohiilor și preoților din eparhia Timișoara²³, *Boia* era un sat cu 111 case, aparținător protopopiatului Ciacova și avea trei preoți, anume Mihail Lazarevici și Ioan Popovici, ambii hirotonisiți în anul 1769, și mai vârstnicul Stan Bunea, în care identificăm pe preotul Stan Dunia amintit la 1767, hirotonisit în anul 1745. Acest document prezintă Giulvăz cu 118 case și un preot, Ivanda cu 116 case și doi preoți, Rudna cu 73 de case și un preot, Gad cu 92 case și un preot, iar Foeni, deși cu 186 de case, doar cu doi preoți. Comparând ritmul de dezvoltare al acestor sate începând cu anul 1743, dată la care *Boia* era cea mai mică așezare dintre cele ce se aflau în imediata sa vecinătate, constatăm că, exceptând localitatea Foeni, care a cunoscut o deosebită dezvoltare, *Boia* devenise la 1776 mai mare decât Rudna și Gad, sate antrenate într-un proces involutiv, și aproape la fel de mare ca Giulvăz și Ivanda. Dacă la acestea adăugăm și prezența în sat a trei fețe bisericești, avem imaginea unei localități în plină dezvoltare.

În ce privește învățământul, credem că prezența în sat a mai multor preoți, din care unul ridicat chiar din rândul sătenilor, constituie un argument în favoarea ipotezei că aici, ca și în multe alte sate bănățene, a existat o școală de tip confesional înainte de organizarea de către autoritățile austriece a unui învățământ de stat. Atunci când s-au pus temeliile acestuia nu a fost evitată nici așezarea de pe valea Timișului. Aceasta ne-o dovedește un memoriu întocmit la 20 ianuarie 1777 de Teodor Iancovici de Mirievo, directorul școlilor ortodoxe din zona provincială a Banatului, prin care acesta solicita forurilor superioare rechizite școlare pentru dotarea școlilor din satele în care s-a propus înființarea unui învățământ de stat, între acestea figurând și satul *Bolia*. În acest document se arată că, întrucât localitatea era constituită din 107 case, școala de aici trebuia dotată cu 12 ustensile de scris, 12 table de calculat, 6 foarfece de hârtie, 6 bricege, 36 de creioane și un sul de hârtie³³.

Existența satului *Bolia* în anul 1777 este atestată și de o hartă a domeniului Tolvădia³⁴, domeniu ce se întindea la sud de Timiș și îngloba teritoriul a opt localități. Pe acest document cartografic se specifică că respectiva proprietate se învecinează la nord cu satul *Bolia* („*Graenze mit dem Dorf Bolia*“), situat între satul Rudna și prediul Kerestur.

După încorporarea Banatului la Ungaria (1778/1779) și a reorganizării sale teritoriale, satul aflat în atenția noastră a aparținut comitatului Torontal, figurând pe harta provinciei din 1783³⁵ sub numele de *Bolio*.

În perioada următoare, asupra acestei localități, aflate în plină dezvoltare materială și spirituală, s-a așternut brusc o tăcere deplină. Așezarea nu mai figurează pe documentele cartografice și nici între localitățile consemnate în conscripția maghiară din 1787. În secolul al XIX-lea, pe locul unde cândva fusese satul, nu mai exista decât o pustă, „*pusta Bol*“³⁶. În zilele noastre, doar lanurile *Boli* și *Velichi Boli* din hotarul vechi al Rudnei mai amintesc de așezarea *Bolia*.

În legătură cu dispariția satului pot fi emise numai ipoteze, izvoarele documentare cercetate până în prezent păstrând o tăcere deplină asupra acestei chestiuni.

O analiză atentă a evenimentelor care au frământat Banatul în acei ani ne conduce spre ideea că destrămarea așezării ar putea fi pusă în legătură cu decizia Curții habsburgice de a vinde o parte din moșiile sale aflate în Banat, în baza dreptului de proprietate menținut asupra provinciei și după introducerea administrației maghiare. Pe lista satelor vândute prin licitație în anul 1781 figurează aproape toate satele din zona în care era situată Bolia. Între ele se aflau Rudna, Foeni, Giulvăz, Ivanda, Ciavoș, Tolvădia (Livezile), Surian (Șurjan), Modoș (Jaša Tomić), Canac (Konak) ș.a.³⁷, ultimele trei aflate azi pe teritoriul Serbiei. Noi stăpâni domeniiali, exponenți ai nobilimii latifundiare, au introdus pe moșiile cumpărate relații de iobăgie mult mai aspre față de relațiile existente până atunci între Curtea austriacă și supușii săi. Sate întregi nemulțumite, precum Rudna, Foeni, Ivanda, Modoș, Ciavoș ș.a. au solicitat strămutarea în teritoriul Regimentului de Graniță German-Bănățean, rămas sub jurisdicție militară austriacă. Numeroase familii din Foeni, Ivanda, Ciavoș etc. și-au părăsit atunci satele lor de baștină³⁸. Posibil că între cei care au preferat mai degrabă haina de grănicer decât jugul iobăgiei să fi fost și cei din Bolia, dar nu este exclus ca aceștia să fi ocupat — forțați sau de bună voie — locurile rămase libere din satele depopulate din jur. Adevărul urmează să fie stabilit de viitoare cercetări de arhivă.

ELEONORA CALINCOF,

Muzcol Banatului, Timișoara, 1900
Piața Hunlade nr. 1,
ROMÂNIA

NOTE

¹ *Documente privind istoria României*, veac XIV, C, Transilvania, III (1331—1340), Editura Academiei, 1954, doc. 56 (socotelile lui Jacob al lui Berengaru și Raimund de Bonofato, strângătorii dijmelor pe șase ani din regatul Ungariei), p. 246. Textul documentului: „... Grigore din Boya a plătit un gros și jumătate”.

² Milleker, Bódog, *Délmagyarország középkori földraiza*, II, Temesvár, 1913, p. 168.

³ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, doc. 72, p. 130.

⁴ Lendvai Miklós, *Temes Varmegye*, I, Budapest, 1896, p. 138.

⁵ Dr. Jenő Szenkláray, *Száz év Dél-magyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 21—26.

⁶ Așezare dispărută după 1718.

⁷ Așezare dispărută după 1718. Pe vatra acesteia s-a întemeiat în anii 1866—1868, cu muncitori agricoli maghiari, satul *Keresztes*, actualmente comuna *Cruceni*.

⁸ Traian Birăescu, *Conscripția lui Marsigli*, în *Studii și documente bănățene*, I, fasc. 2, Editura Vreera, Timișoara, 1945, p. 127.

⁹ Rudna la 1660 și 1666 era oraș. După I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 142.

¹⁰ Așezarea Foeni, deși atestată documentar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nu este menționată în notele lui L. F. Marsigli din 1690—1700, nici în conscripția austriacă din 1717. Pe harta Banatului Timișan din 1723—1725 figurează doar însemnarea *Fiegne*, neluștată de un simbol explicativ, ceea ce ridică semne de întrebare cu privire la existența localității la data respectivă.

¹¹ Cu privire la predii, vezi Eleonora Calincof, *Date privind prediile bănățene în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, S.N., II, 1993, p. 277—296.

¹² Fostul sat *Kistor*, *Kirstur*, amintit anterior.

¹³ Dr. Barotti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII, századi Történetéhez*, Temesvár, I, 1893—1896, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 31.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AIIC XIII*, 1970, p. 33. Autorul emite însă ipoteza că *Boya* este „probabil Blay Bianlak, sat dispărut în apropiere de Ivar-da”. În legătură cu *Biay Bianlak* a se vedea explicațiile ce urmează.

¹⁸ În document *Czavosch*, azi satul Grănicerii.

¹⁹ În document *Kanak*, azi *Konak*, localitate în Sârbia.

²⁰ Titlul planului: „*Der Zustand des unterhalb Temesvar gelegenen Begagebietes beziehungsweise des Bega-Schiffahrtskanal im Jahre 1753*”. Copia păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie nr. inv. 363.

²¹ Ion B. Mureșlanu, *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat, în Mitropolia Banatului*, nr. 5–8, Timișoara, 1976, p. 540.

²² Direcția Generală a Arhivelor Statului, microfilme Austria, H.K.A., Wien, *Banater Akten*, rote, nr. 187, rola 129, cadrul 1.206.

²³ „*Temesvarer Bannat abgeteilt in seine District und Process Anno 1761*”; copia hărții păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 369.

²⁴ Ion B. Mureșlanu, *op. cit.*, p. 529, 540.

²⁵ Dr. Samu Borovszky, *Torontál Vármegye*, Budapest, 1911, p. 124. Istoricul considera însă că Toager a fost întemeiat abia în anii 1760–1770, teză preluată și de Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1966, p. 198, care fixează data atestării documentare a satului anul 1761. Existența așezării Toager este însă atestată deja la 1743, figurând în conscripția camerală din acel an, alături de *Boya*, între localitățile populate de români din districtul Ciacova. Vezi Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 34.

²⁶ Ion B. Mureșlanu, *op. cit.*, p. 529, 540.

²⁷ Dr. Nicolae M. Popp, *Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea*; extras din *Lucrările Institutului de Geografie a Universității Regele Ferdinand, din Cluj și Timișoara*, VII, București, 1942, p. 42. Titlul hărții: „*Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats, ausgeführt in den Jahren 1769–1772 unter der Direktion des Obersten Elmpt des Generalquartiermeisterslabes*”.

²⁸ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*, traducere, prefață și note de Costin Feneșan, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 134.

²⁹ În document, *Liget*, azi *Pădureni*.

³⁰ Johann Jakob Ehrler, *op. cit.*, p. 57.

³¹ Titlul hărții: „*Tabula Bannalus a Geometris S.S.M.M.I.I. et R.A. confecta quam in minorem formam reduxit adjectis Franciscus Griselinii anno R.S. MDCCCLXXVI, Augustinus Cips sculpsit. Vindobona*”. Copia păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 372.

³² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, doc. 150, p. 370.

³³ Victor Țărcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până în anul 1800*, București, 1978, p. 140.

³⁴ Titlul hărții: „*Herrschaft Dolvadia – bestehet aus denen Dörfern Gaad, Dolvadia, Gyrr, Thodier, Sarczia, Kannak, Czavosch und Schurian*, originalul păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 804.

³⁵ Titlul hărții: „*Käys: Kön: Provinz genannt Temeswarer Bannat welche Anno 1778 dem Königreich Ungarn einverleibt worden, bestehend in zwei Grenz-Regimentern und drey Gespanschaften oder Comitaten gezeichnet durch Ludw. Kiebern v. Mildenberg, Hauptmann bey Wallach: Jllyr: Regiment, Anno 1783*”. Copia păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 371.

³⁶ În *Magyar Atlas*, Viennae, 1802, P. *Ból* figurează pe planșa reprezentând comitatul Torontal, planșă realizată de gravorul Berken deja în anul 1799. Pusta este însemnată și pe „*Karte der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banats*...”, hartă editată de Julius Ritter v. Schröckingen = Neudenberg, f.d., păstrată în original la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 377.

³⁷ Dr. Jenő Szentkláray, *op. cit.*, p. 411, 414.

³⁸ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 34; Felix Milleker, *Geschichte der Gemeinde Cjavoș (Csávos) im Banat – 1247–1919*, Bela Crkva (Weisskirchen), 1919, p. 4; Trințu Măran, *Teritoriul de graniță german bănățean*, Viena, c.ajet II, p. 282, 1992, lucr. dact. pusă la dispoziție de autor; Nicolae Ilieșlu, *Localitățile județului Timiș-Torontal*, lucr. dact., păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 6 882.

BOLIA – EIN BANATER DORF, DAS IM 18. Jh. VERSCHWUNDEN IST

Zusammenfassung

Unter den vielen Dörfern, die im Laufe der Zeit verschwunden sind, befindet sich auch die Ortschaft Bolla, deren Existenz seit 1335 belegt ist. Sie befand sich zwischen den heutigen Ortschaften Rudna, Cruceň, Foenl, Ivanda und Glulváz, nördlich des Temesch-Flusses.

Die Beständigkeit seines Bestehens in den darauffolgenden Jahrhunderten ist schriftlich in einer Reihe von Belegen bestätigt, und für die Türkenzeit gibt es Beweise, dass dort eine orthodoxe Einwohnerschaft vorhanden war.

Die österreichisch-türkischen Kriege haben die Ortschaft zerstört, die aber 1717 noch bestand, so dass die österreichische Verwaltung das gewesene Dorfgrund, nach der Eroberung des Banats durch Eugen von Savoyen, als Prädium registrierte, d.h. als Heidefeld für Exportvieh.

In den Jahren 1721–1734 wurde dieses Prädium dem Gouverneur Florimund Mercy zugesprochen, und später dann dem Bischof von Tschanad, Adalbert von Frankenstein.

Vor 1743 wurde das Dorf, laut Belegen, neu angesiedelt, und zwar mit rein rumänischer Bevölkerung. Das Dorf wurde nicht an der alten Stelle, angesiedelt, sondern ganz nahe dem rechten Temeschufer. In den nächsten Jahren hat sich die neue Siedlung intensiv entwickelt, ihr wirtschaftliches Potential ist stetig angewachsen, was auch dazu führte, dass die Boliaer Prädien aus der Umgebung verpachteten.

Im Jahre 1767 gab es in Bolia zwei Pfarrer, wobei einer aus Siebenbürgen stammte, und im Jahre 1776 gab es sogar drei. Auf der militärischen Landkarte des Temescher Banats erscheint das Dorf in der Zeitspanne 1769–1772 mit 101 Familien und mit über 3080 Joch Boden.

Nach der Einverleibung der Provinz in Ungarn (1779) gehörte das Dorf zum Komitat Torontal und war auf der Banater Karte von 1783 verzeichnet.

In der darauffolgenden Zeitspanne verstummen alle Quellen, die sich über diese blühende Ortschaft äusserten. In der vorliegenden Arbeit wird der Gedanke unterbreitet, dass das Verschwinden des Dorfes mit dem Verkauf mehrerer Ortschaften aus der Umgebung an Grossgrundbesitzer in Verbindung zu setzen sei. Die neuen Gutsherren haben nach 1781 viel härtere Urbarialverhältnisse eingeführt, was einer allgemeinen Unzufriedenheit Grund gab. Die Hypothese der Auswanderung in das Grenzgebiet wird von der Tatsache bestätigt, dass viele Familien aus der Gegend in der Zeit in das Banater Militärgebiet ausgewandert sind.

DATE PRIVIND LOCALITĂȚILE APARTINĂTOARE DOMENIULUI TOLVĂDIA (1777)

Situat în zona de câmpie a Banatului, în colțul de sud-est al cercului Csadat¹, domeniul Tolvădia — proprietate a Curții imperiale austriece — era constituit în anul 1777 din 8 sate: Gad, Tolvădia², Giera, Toager, Ciavoș³, Șurjan⁴, Konak⁵ și Sarcea⁶. Această proprietate era delimitată din trei părți prin ape curgătoare de pământurile satelor învecinate, ca și de prediile din jur. La nord, râul Timiș separa domeniul de satele Rudna și Bolia⁷, precum și de prediul Kerestur⁸, apoi, schimbându-și direcția spre sud, constituia și la vest, pe o bună porțiune, linia de demarcație între acesta și localitatea Modoș⁹ și prediul Oregy¹⁰. Tot la vest, râul Bârzava, ce curgea invers, de la sud spre nord, pentru a se vărsa în Timiș în imediată apropiere, despărțea proprietatea, o bucată de drum, de terenurile prediului Lótz¹¹ și de cele ale satului Boka, astfel încât aproape întregul hotar vestic al domeniului era separat prin ape de pământurile vecine. La sud, canalul Bârzava, construit între anii 1763—1768, constituia granița artificială, trasată ferm, în linie dreaptă, de la est spre vest, de-a lungul întregului hotar al proprietății, separând-o pe aceasta de prediul Goliad, cunoscut și sub numele de Malamedia¹², ca și de prediul Deliblat¹³. Rețeaua hidrografică era completată de pâraie, ce fertilizau terenurile, străbătând domeniul de la est spre vest, pentru a-și revărsa apele reunite în Timiș în dreptul satelor Șurian și Sarcea. Pădurile mari care se întindeau în partea de nord-est a proprietății și în zona sa centrală completau în mod fericit peisajul.

Datorită cadrului natural atât de favorabil vieții și muncii, istoricul vetrelor de locuire din acest perimetru geografic se pierde undeva în negura timpurilor. Atestarea documentară a celor mai multe sate, chiar dacă mai târzie, începe deja cu secolele XIII și XIV și, așa cum reiese din scrierile timpului, ele aparțineau marii nobilimi feudale. Ciavoș, spre exemplu, din anul 1247 era proprietatea familiei de Cenad, fiind menționat sub numele de *Chawas* cu ocazia reambulării hotarelor sale după năvălirea tătarilor¹⁴. În anii următori, această așezare figurează în numeroase documente emise de capitulul de Cenad, toate urmărind reglementarea unor drepturi de proprietate¹⁵. În prima jumătate a secolului al XIV-lea sunt atestate documentar satele Giera, Gad, Tolvădia și Sarcea. Giera este amintită la 1322 sub numele *Geur*, cu ocazia trecerii sale în proprietatea magistrului Gall¹⁶, iar celelalte trei — Gad, Tolvădia și Sarcea — figurează, alături de Ciavoș, menționat deja în documente anterior, în registrul în care Jacob al lui Berengariu și Raimund de Bonifato au consemnat dijele papale strânse în Banat în anii 1333—1335¹⁷. Pe atunci, acestea aparțineau arhidiaconatului de Timiș, decanatului dintre Timiș și Bârzava. Gad este atestat sub numele de *Suanad* = Guanad, Tolvădia este *Tegwid*, iar Sarcea este *Zoruld*, toate fiind menționate deja în anul 1333. Canac este atestat documentar în 1425, pe atunci fiind proprietatea familiei Konaki¹⁸.

Toate localitățile menționate mai sus și-au continuat existența și în timpul stăpânirii turcești. Astfel, în anul 1660, satele Gad, Ciavoș și Tolvădia au fost vizitate de trimișii patriarhului Maxim al Ipecului, care au revenit în cel dintâi și în 1666. Din datele consemnate de către aceștia în catastiful lor de danii reiese că locuitorii satelor respective erau oameni cucernici, profund legați de credința lor ortodoxă și că se bucurau de o stare materială bună¹⁹. În însemnările lui L. F. Marsigli, datând din anii 1690—1700, sunt amintite numai satele Giera (Gir)²⁰ și Gad (Gad), ce aparțineau deja de atunci districtului Ciacova²¹, în schimb, conscripția austriacă din anul 1717²², deci de la sfârșitul dominației otomane, dovedește existența tuturor celor șapte localități atestate documentar până la această dată. Ea însă ne înfățișează și marile distrugerii ce au avut loc în timpul campaniilor militare austro-turce, ce transformaseră pe atunci Banatul în câmp de luptă, întrucât multe din așezările despre care izvoarele istorice ne spun că erau înfloritoare sub turci au decăzut, menținându-se doar un număr mic de case. În ce privește satele la care ne referim în lucrarea de față, lucrurile se prezintă după cum urmează: Ciavoș (Chavosch) — 15 case, Șurian (Schurian) — 32 case, Sarcea (Sarchia) — 12 case, Gad (Gady) — 30 case, Giera (Gyr) — 12 case, Canac (Kanak) — 14 case și Tolvădia (Tuladia) — 30 case. Această situație surprinde mai ales în ce privește localitatea Ciavoș, așezare prosperă sub turci. Aici, în 1660, „țărani au adus din sat 930 aspri pentru blagoslovenie“, au dat galbeni și groși și au promis călugărilor patru boi, depășind cu mult dărnicia și, probabil, posibilitățile altor așezări²³.

După pacea de la Passarowitz (1718), întreaga provincie Banat a fost declarată domeniu al Curții habsburgice, satele au devenit bunuri camerale, iar locuitorii acestora supuși ai Coroanei, situație valabilă și pentru așezările aflate în atenția noastră. Ele au fost integrate din punct de vedere politico-administrativ districtului Ciacova, fapt consemnat pe harta Banatului Timișan, întocmită în timpul guvernării contelui Florimund Mercy, între anii 1723—1725. Pe acest document cartografic, localitățile respective — exceptând Tolvădia, care nu este menționată²⁴ — figurează cu simbolul de „sat locuit“, ceea ce înseamnă că ele au supraviețuit ultimelor campanii militare.

Pentru perioada următoare, informațiile care se referă la existența acestor așezări continuă să fie întâmplătoare, răzlețe și nu oferă o imagine de ansamblu asupra vieții țăranilor de acolo. Un document asupra căruia însă trebuie să ne aplecăm este conscripția camerală a satelor bănățene din anul 1743²⁵, și aceasta din două motive: în primul rând pentru că, până la ora actuală, poate fi considerat actul de atestare documentară a existenței satului Toager²⁶, care figurează aici sub numele de *Togier* și, în al doilea rând, pentru că ne aflăm în fața unui document care prezintă și naționalitatea locuitorilor acestor sate. Prezentăm mai jos datele înscrise în conscripția din 1743²⁷:

Districtul Ciacova	Naționalitatea locuitorilor	Dare pe cap	Dare pe avere	Contribuția prestată în anul 1743	
				florini	crețfari
CZAVOSCH (Ciavoș)	rascleni	19	14 54/60	279	
DOLVADIA (Tolvădia)	valahi	39 1/2	36 24/60	574	—
GAAD (Gad)	valahi	31 1/2	25 1/2	602	
GÏR (Giera)	rascleni	21 1/2	19	396	30
KANACK (Canac)	rascleni	21	21 36/60	373	45
SORZIA (Sarcea)	valahi	15	15 24/60	246	15
SCHURIAN (Șurian)	rascleni	31	28 42/60	578	—
TODIER (Toager)	valahi	41	35 36/60	620	—

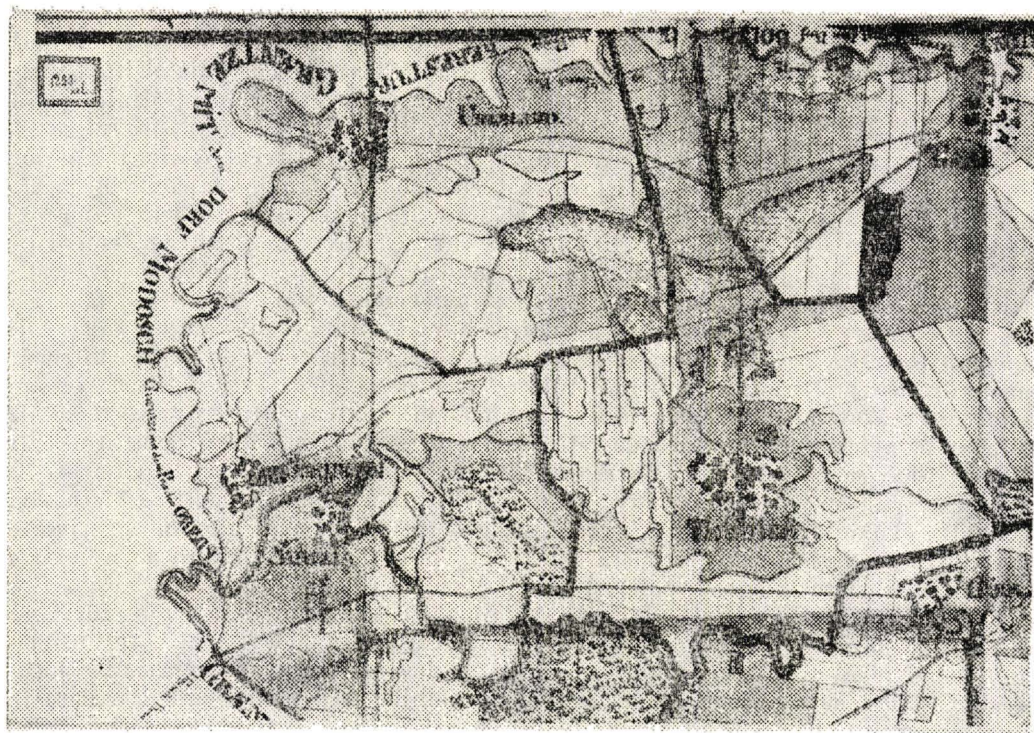

Foto 1. Domeniul Tolvădia, latura de nord-vest, cu satele Clavos (Grănicerii), Șurjan, Sarcea și Toager (1777)

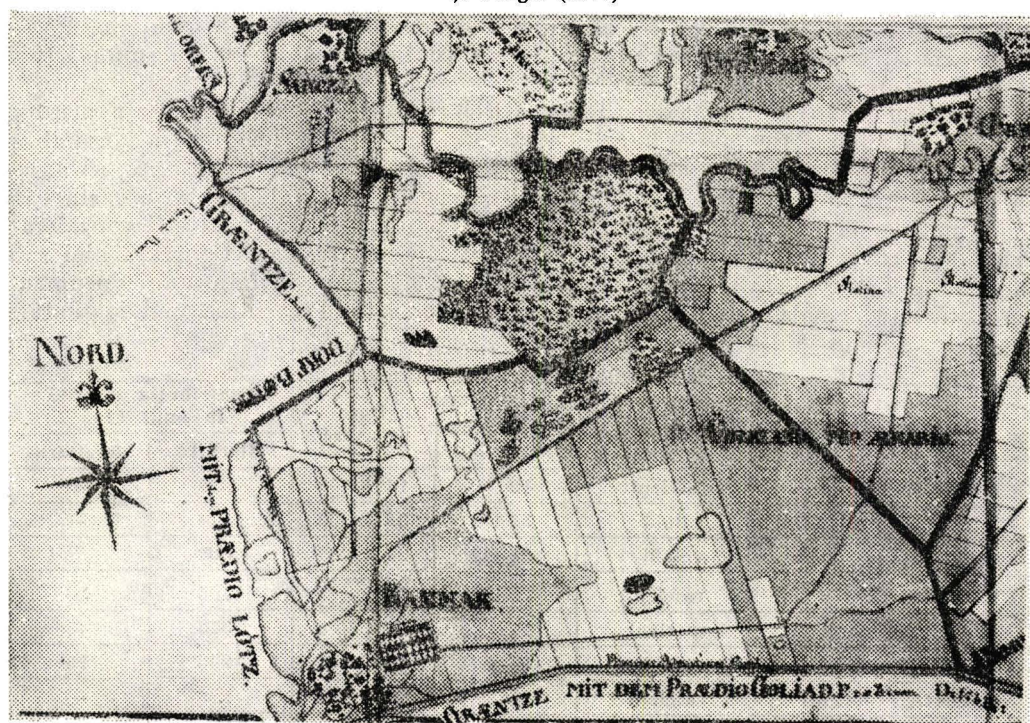

Foto 2. Domeniul Tolvădia, latura de sud-vest, cu satul Konak (1777)

Foto 3. Domeniul Tolvădla, latura de nord-est, cu satele Gad, Toager și Glera (1777)

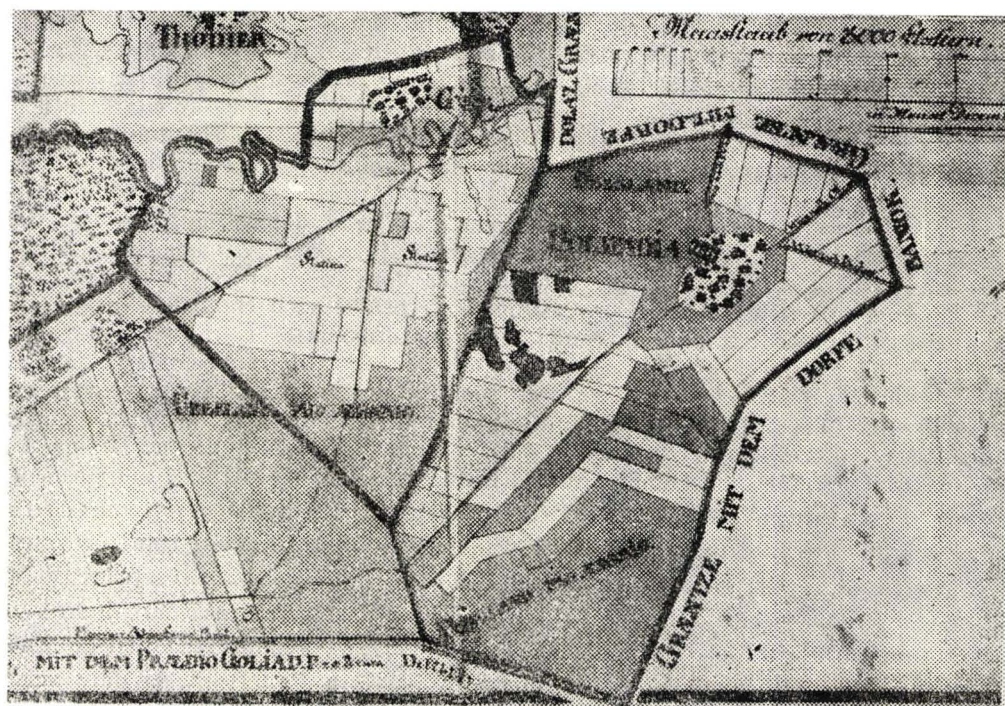

Foto 4. Domeniul Tolvădla, latura de sud-est, cu satele Glera și Tolvădla (Livezile), 1777

Acest document atrage atenția asupra faptului că satul Toager, deși abia întemeiat, ocupa deja un loc fruntaș în zonă, situație care s-a menținut și în anii următori.

În anii 1769—1772, Ciavoș (Cschawosch) avea 34 de familii și 2 709 iugăre teren, Giera (Gyr) — 102 familii și 4 669 iugăre și 80 stâneni, Gad (Iad) era constituit din 100 de familii și hotarul său se întindea pe 4 523 iugăre și 800 stâneni, Sarcea (Scharcia) era sat cu 78 de familii și 3 588 iugăre pământ, Șurian (Schurian) avea 80 de familii și un fond funciar de 2 761 iugăre, iar Tolvădia (Dolvadia) era formată din 145 de familii și 6 359 iugăre teren²⁸.

Înaltul funcționar administrativ Iohann Iakob Ehrler²⁹, referindu-se la cele opt așezări, aflate toate în districtul Ciacova, cercul Ciacovei, exceptând Tolvădia, ce aparținea cercului Jeruga, prezintă o situație etnică ușor diferită față de cea din 1743. În lucrarea sa, sate curat românești sunt *Thodier* și *Sarcsia*, în timp ce *Gaad*, *Gyrr*, *Kanak* și *Dollvadia* sunt înfățișate drept sate mixte româno-sârbești, iar *Csavosch* și *Schurian* ca așezări curat sârbești. Dacă aceste date sunt corecte, înseamnă că după 1743, alături de români, în Tolvădia și Gad s-au așezat sârbi, iar alături de sârbi din Giera și Canac s-au stabilit români. Aceste modificări demografice, dacă au fost de amploare, au presupus și schimbări în planul vieții spirituale ortodoxe, în sensul că existența unui număr sporit de sârbi într-un sat românesc a fost urmată, în general, și de prezența unui preot sârb alături de cel român, și invers. Conform unei statistici a eparhiei Timișoara din 11 iunie 1767³⁰, în comuna Gad, preot era Zaharia Ianculovici, în Sarcea sluja Simion Adamovici, în Șurian era Nicodim Lansovici, în Toager era Gabriel Danielevici, originar din localitatea Săliște, din Transilvania, iar în Giera funcționa Radoslav Luianovici. La Canac aflăm pe Mihail Arsenievici și pe Hristofor Sudarțchi, la Tolvădia erau preoți Teodor Popovici, Daniel Pavunchin și Gheorghe Jurișici³¹. În statistica parohiilor și preoților din eparhia Timișoara din anul 1776³² în Gad, sat cu 92 de case, preot era Vasile Miloșevici, la Șurian, așezare cu 69 de case, servea Nicodim Ivanovici, la Sarcea, ce avea 71 de case, funcționa Iancu Trailovici, la Canac, sat cu 76 de case, popă era Mihai Arsenievici, la Giera, ce avea 83 de case, sluja Radosav Pavlovici, la Toager, constituit din 144 de case și cu biserică nouă în construcție³³, popă era Petru Danielovici, la Ciavoș, cu numai 31 de case, era Hristofor Stoicov, iar la Tolvădia, așezare cu 147 de case, funcționau popii Teodor Popovici și Gheorghe Jurișin³⁴. Desigur că existența terminației obligatorii „-vici” la numele preoților constituie un real impediment în încercarea de a determina naționalitatea acestora. Prezența, la Gad, în 1767, doar a preotului român Zaharia Iancu dovedește că numărul sârbilor stabiliți până la acea dată în comună era nesemnificativ, după cum existența la Giera numai a preotului sârb Radoslav Luianovici presupune că numărul românilor veniți aici era totuși mic. La Canac, prezența, în 1767, alături de preotul sârb, a unui popă român — Mihail Arsenie, ne face să credem că acest sat a fost populat masiv de români, după cum la Tolvădia, existența preoților sârbi indică stabilirea unui număr relativ mare de sârbi în comuna respectivă. Conform tradiției, aceștia ar fi emigrat din Muntenegru. Desigur că asemenea interpretări nu trebuie absolutizate, oricând excepțiile fiind posibile.

În ce privește învățământul, se poate presupune că și aici, ca și în majoritatea celorlalte sate bănățene, au existat școli confesionale, în care rolul de dascăl l-a avut preotul. Organizarea învățământului de stat în baza decretului școlar emis de împărăteasa Maria Tereza în anul 1776 s-a desfășurat însă destul de anevoios. Conform unui raport întocmit la 14 iulie 1777 de Teodor Iancovici de Mirievo, directorul școlilor ortodoxe din zona provincială a Banatului, la data aceea existau școli de stat doar în Șurian, Sarcea și Tolvădia³⁵.

Acestea sunt, în principal, datele istorice cunoscute cu privire la cele opt localități, pe care în anul 1777 le găsim reunite în cadrul domeniului cameral Tolvădia. Crearea acestuia trebuie legată de hotărârea Casei habsburgice de a vinde, treptat, părți din pământurile provinciei Banat, inclusiv satele aflate pe acestea. Ideea a pornit de la Iosif al II-lea, încă din perioada de coregență, prinzând contururi concrete mai ales după vizita întreprinsă de el în anul 1768 în Banat. Aici — așa cum va raporta la reîntoarcere mamei sale, împărăteasa Maria Tereza — a găsit o situație social-economică absolut nemulțumitoare, patronată de o administrație camerală coruptă, abuzivă și ignorantă, păgubitoare atât pentru populația băstinașă, adusă la sapă de lemn, cât și pentru interesele mercantile ale Coroanei. Se știe ce a urmat: destituirea președintelui provinciei și a numeroase oficialități în rândul cărora domneau venalitatea și incompetența, măsurarea pământurilor, conscrierea populației, întocmirea hărții provinciei și a hărților cadastrale sătești, acordarea de pământ la țărani, indiferent de naționalitatea acestora ș.a. Cele văzute l-au făcut însă sceptic în privința obținerii de către erariu a unor venituri pe măsură din Banat, considerând mai rentabilă vânzarea unor pământuri, sub formă de domenii, unor particulari. Acest deziderat al său a fost îndeplinit abia în anul 1781, dar a fost pregătit deja cu ani în urmă prin realizarea documentației necesare³⁶. În acest scop credem că a fost întocmită, în anul 1777, și o hartă a domeniului Tolvădia. Ea se intitulează „*Herrschaft Dolvadia — bestehet aus denen Dörfern Gaad, Dolvadia, Gjrr, Thodier, Sarczia, Kannack, Csavosch und Schurian*”³⁷ și, prin informațiile pe care le aduce, completează în mod fericit puținătatea datelor cunoscute despre cele opt sate aparținătoare acestei proprietăți. Pe de-o parte, ea ne oferă imaginea întregului domeniu, cu vecinătățile sale, cu vetrele satelor și hotarele acestora, apoi diversele tipuri de terenuri, pădurile, apele ce traversau proprietatea și drumurile ce legau așezările între ele; pe de altă parte, prezintă o detaliată situație referitoare la fondul funciar al satelor aflate pe domeniu, la structura terenurilor lor și la modul în care au fost repartizate pământurile.

Vetrele celor opt așezări se înfățișează ochilor noștri sub forma lor încă nesistematizată, aceasta chiar și în cazul comunei Toager, sat întemeiat — așa cum s-a văzut — doar cu câteva decenii în urmă. Amplasate aproximativ pe aceleași locuri ca în zilele noastre, ele se prezintă sub forma unor aglomerări de gospodării în imediata apropiere a apelor curgătoare, având structura tipică așa-numitelor „sate adunate” din zona de câmpie, care conferea întregului intravilan forma unui cerc. Casele, pe lângă care se zăresc loturile de grădini, nu erau amplasate după un plan precis, ci oarecum la întâmplare, acolo unde vechii locuitori hotărâseră să le înalțe. Obșnuitele străzi și intersecții lipsesc cu desăvârșire, fiind înlocuite de numeroase ulicioare ce șerpuiesc printre gospodării.

Ca o noutate absolută, această hartă consemnează existența aici deja la 1777 a unor colonii, construite conform proiectelor comunelor germane întemeiate de austrieci în Banat, în secolul al XVIII-lea. O asemenea colonie este vizibilă în dreapta satului Canac, la distanță mică de canalul Bârzava. Construită după un plan precis, ea se inscrie geometric într-un pătrat, fiind formată din trei străzi orizontale drepte, cu case așezate față în față și o stradă mai scurtă, cu un singur rând de case. Pe verticală, toate aceste ulițe sunt traversate de o singură stradă. Loturile gospodărești — în număr de 60 — sunt toate egale ca dimensiune și formă, în față aflându-se casele, la stânga lor curțile, iar în spate, grădinile.

O colonie mult mai mică decât cea de la Canac este vizibilă pe hartă în dreptul satului Tolvădia. Ea consta de fapt dintr-o singură străduță, care se implanta în partea de nord-vest în intravilanul vechiului sat, pe lângă cimitirul ortodox. Era formată doar din 10 gospodării, egale ca dimensiune, așezate câte cinci pe ambele sale părți, fiecare casă având alături curtea și, în spate, grădina aferentă.

Dacă numărul foarte redus de coloniști așezați la Tolvădia nu ne trezește interesul, în schimb nu aceeași este situația cu colonia de la Canac. Cine erau cei ce se așezaseră aici alături de români și sârbi? Istoricul Samu Borovszky³⁸ ne informează că, la începutul secolului al XIX-lea, în Canac s-au stabilit germani, care însă — arată istoricul — după 1820 au părăsit acest sat, locul lor fiind luat de bulgari romano-catolici veniți de la Vinga, Beșenova Veche³⁹ și Lukácsfalva⁴⁰. Harta domeniului Tolvădia atestă însă că familii germane romano-catolice erau prezente la Canac deja în anul 1777, acestea stabilindu-se aici probabil după 1774, căci nu sunt menționate de J. J. Ehrler în amintita sa lucrare. Acest fapt este dovedit nu numai de colonia schițată pe hartă, ci reiese și din corelarea datelor înscrise pe respectivul document cartografic cu cele prezentate de alte izvoare istorice. Astfel, în timp ce pe hartă satul figurează cu 133 de case, în statistica parohiilor și a preoților ortodocși din 1776⁴¹, despre care s-a vorbit anterior, apare ca având numai 76 de case, ceea ce se explică prin faptul că aici s-au luat în calcul doar cele locuite de familii ortodoxe. Din cele expuse reiese de la sine prezența la Canac a locuitorilor romano-catolici.

Pe hartă, alături de intravilanele satelor Ciavoș, Gad, Tolvădia și Toager, sunt schițate și locurile cimitirelor ortodoxe.

Cele opt așezări, departe de drumurile de poștă sau de țară, apar legate între ele prin drumuri sătești. Accesul spre localitățile din nord era imposibil, întrucât nu exista nici un pod peste Timiș. Aceeași situație exista și la sud, unde circulația era oprită de canalul Bârzava. La est se putea merge spre Dolaț, Ofsenița și Banloc, iar de acolo mai departe până la drumul de poștă Timișoara — Vârșeț; la vest, un drum ducea spre Boka, de unde exista posibilitatea de a călători mai departe în direcția nordică până la Timișoara, spre vest până la Becicherecul Mare, iar spre sud până la Alibunar și Panciova.

Informațiile cele mai prețioase oferite de harta din 1777 sunt însă cele privitoare la situația funciară. Conform datelor furnizate, reiese că suprafața totală a domeniului cameral Tolvădia era de 32 950 12/6 iugăre⁴². Pe sate, situația se prezenta după cum urmează: Canac: 7 108 9/16 iugăre, Tolvădia — 6 046 11/16 iugăre, Toager — 4 733 9/16 iugăre, Giera — 4 273 6/16 iugăre, Gad — 3 806 11/16 iugăre, Sarcea — 2 824 iugăre, Șurian — 2 325 iugăre, Ciavoș — 1 833 iugăre.

Pe hartă se face distincția între *terenuri imposabile* („Steuerbare Gründe“), care totalizau 16 753 9/4 iugăre (Gad — 1 845 3/8 iugăre, Tolvădia — 3 383 iugăre, Giera — 1 537 iugăre, Toager — 3 249 1/2 iugăre, Sarcea — 959 iugăre, Canac — 3 647 7/8 iugăre, Ciavoș — 760 iugăre, Șurian — 1 372 iugăre) și *terenuri neimpozabile* („Freij Gründe“), ce se întindeau pe 2 827 15/16 iugăre (Gad — 601 5/16 iugăre, Tolvădia — 419 7/16 iugăre, Giera — 351 3/8 iugăre, Toager — 621 iugăre, Sarcea — 327 iugăre, Canac — 302 4/8 iugăre, Ciavoș — 86 iugăre, Șurian — 118 iugăre).

Între *terenurile imposabile* figurau, în primul rând, *sesiile țărănești* („Constitutive Ansässigkeiten“), a căror situație pe sate se prezintă după cum urmează:

Localitatea	Sesii întregi	Jumătăți de sesii	Sferturi de sesii	Optimi de sesii
CANAC	59	40	29	—
TOLVĂDIA	46	63	53	5
TOAGER	29	82	23	3
GAD	22	29	19	—
SURIAN	21	28	9	—
GIERA	20	35	17	—
CIAVOȘ	14	10	7	—
SARCEA	6	13	37	3

Puținătatea pământului deținut de majoritatea familiilor din Sarcea poate constitui motivul pentru care locuitorii au părăsit acest sat. Așezarea Ciavoș, deși se compunea doar din 32 de case, s-a menținut, pentru că majoritatea gospodăriilor erau dotate cu sesii întregi.

Gospodăriile înzestrate cu o sesie întreagă beneficiau de 34 iugăre teren (24 iugăre pământ arabil, 6 iugăre fânaș, 3 iugăre pășune, 1 iugăr teren de casă), cele cu jumătăți de sesii de 19 iugăre (12 iugăre teren arabil, 4 iugăre fânaș, 2 iugăre pășune, 1 iugăr teren de casă), țăranii cu sferturi de sesii dețineau 11 iugăre (6 iugăre pământ arabil, 3 iugăre fânaș, 1 iugăr pășune, 1 iugăr teren de casă), iar cei cu optimi de sesii 7 iugăre (1 iugăr lot de case, 1 iugăr pășune, restul de 5 iugăre teren agricol sau fânaș, după cum au permis împrejurările locale și au solicitat gospodăriile țăărănești).

Situația pe sate se prezenta astfel:

— *terenuri arabile* („Ackerfelder“): Gad — 990 iugăre, Tolvădia — 2 205 iugăre, Giera — 1 002 iugăre, Toager — 1 824 iugăre, Sarcea — 549 iugăre, Canac — 2 046 iugăre, Ciavoș — 498 iugăre, Șurian — 894 iugăre; total: 10 008 iugăre.

— *fânașuri* („Wiesen“): Gad — 305 iugăre, Tolvădia — 689 iugăre, Giera — 311 iugăre, Toager — 583 iugăre, Sarcea — 190 iugăre, Canac — 625 iugăre, Ciavoș — 145 iugăre, Șurian — 265 iugăre; total: 3 113 iugăre.

— *pășuni* („Hutweide“): Gad — 143 iugăre, Tolvădia — 318 iugăre; Giera — 147 iugăre, Toager — 277 iugăre, Sarcea — 81 iugăre, Canac — 286 iugăre, Ciavoș — 69 iugăre, Șurian — 128 iugăre; total: 1 449 iugăre.

— *terenuri de casă* („Dorfs oder Hausgrund“): Gad — 80 iugăre, Tolvădia — 171 iugăre, Giera — 77 iugăre, Toager — 141 iugăre, Sarcea — 62 iugăre, Canac — 133 iugăre, Ciavoș — 34 iugăre, Șurian — 63 iugăre; total: 761 iugăre.

Dat fiind că pentru terenul de casă se acorda 1 iugăr teren, putem stabili că numărul de case existent la 1777 în satele aparținătoare domeniului Tolvădia era următorul: Gad — 80, Tolvădia — 171, Giera 77, Toager — 141, Sarcea — 62, Canac — 133, Ciavoș — 34, Șurian — 63.

Aceste patru categorii de terenuri impozabile constituiau pământurile din care era format constitutivul sesiei și pe care țăranii îl posedau pe viață și cu drept ereditar, cu observația că cifrele referitoare la terenurile de casă priveau loturile acordate nu numai gospodăriilor cu sesii, ci și familiilor ce aveau case, dar erau lipsite de pământ („Häusler“).

Între terenurile impozabile mai figurau 208 iugăre de pământ arabil, fânaș și pășune acordate comunei Gad „sub titulo Praecarj“, din care se constituiseră alte cinci sesii întregi și două jumătăți de sesii, care însă nu se confundau cu sesiile amintite anterior; de asemenea, sub același regim s-au mai repartizat terenuri de pășunat, anume 414 iugăre comunei Toager, 77 iugăre, Sarcei și 546 3/4 iugăre așezării Canac, ultima obținând, în aceleași condiții, și 8 iugăre pentru mori.

O altă categorie importantă de pământuri impozabile o alcătuiau așa-numitele „Industrialien“, care erau pământuri extrasesiale, situate extravilan. În satele aparținătoare domeniului Tolvădia, acestea erau plantate cu pomi fructiferi și viță de vie sau erau cultivate cu varză. Nu toate satele figurează pe hartă ca având asemenea terenuri, ci doar Toager cu 10 iugăre, Canac cu 3 1/8 iugăre, Ciavoș cu 14 iugăre și Șurian cu 22 iugăre. O situație oarecum specială avea satul Gad, ai cărui locuitori se specializaseră în plantarea șofranului, pe care îl cultivau pe 91 1/4 iugăre și mai dețineau alte 8 1/8 iugăre de terenuri industriale. Tot cei de aici mai plăteau impozit și pentru 24 iugăre de pădure, obținute din fondurile silvice ale crariului.

În categoria *terenurilor neimpozabile* figurează:

— *pământurile și terenurile de casă acordate preoților ortodocși*. După cum reiese din însemnările de pe hartă, în anul 1777, Tolvădia avea trei preoți, iar Canac doi, în toate celelalte sate slujind câte un singur preot. Fiecare popă beneficia de o sesie întreagă, adică de 34 iugăre de pământ scutite de impozite. În baza acestui fapt, celor 11 preoți le fuseseră repartizate 374 iugăre din fondul funciar al domeniului Tolvădia;

— *terenurile pentru biserici* erau de 1 iugăr. Pe hartă se arată că pe domeniu existau 8 biserici, pentru care se prevăzuseră 8 iugăre;

— *terenuri pentru școli* a câte 4 iugăre, deci se planificaseră pentru acestea 32 iugăre;

— *locurile pentru cimitire* erau inegale ca dimensiune, cele din Gad, Tolvădia, Canac, Ciavoș și Surian fiind de 3 iugăre, cel din Toager de 4 iugăre, cel din Giera de 2 iugăre, iar cel din Sarcea de numai 1 iugăr;

— *„terenurile bonificate, echivalente și tăiate afară din lanuri, din pășuni și din terenurile acordate „sub titulo Praecarij” („Bonifications, Aequivalente und aus-geschnittene Gründe...”)*, terenuri care la Gad însumau 491 5/16 iugăre, la Tolvădia 215 9/ — iugăre, la Giera 69 3/8 iugăre, la Toager 324 15/ — iugăre, la Sarcea 265 iugăre, la Ciavoș 12 iugăre, la Surian 9 iugăre, iar la Canac 61 iugăre. Suprafața mare a acestor terenuri la Gad explică compensația obținută de cei de aici în pământuri productive impozabile;

— *drumurile și terenurile ocupate de bălți*, care se întindeau pe 943 6/8 iugăre, din care 68 iugăre la Gad, 93 7/8 iugăre la Tolvădia, 241 iugăre la Giera, 254 iugăre la Toager, 22 iugăre la Sarcea, 165 7/8 iugăre la Canac, 32 iugăre la Ciavoș și 67 iugăre la Surian.

În afară de pământurile impozabile și neimpozabile, pe hartă figurează, gruate separat, sub denumirea de *„Reservater und Überland Gründe”*, terenurile rezervate erariului și cele rămase disponibile în hotarele satelor după împărțirea cuvenitelor sesii la țărani. Aceste terenuri se întindeau pe 13 369 3/16 iugăre, din care 1 360 iugăre la Gad, 2 244 iugăre la Tolvădia, 2 385 iugăre la Giera, 862 2/ — la Toager, 1 538 iugăre la Sarcea, 3 157 iugăre la Canac, 987 iugăre la Ciavoș și 835 iugăre la Surian. Din această categorie de terenuri făceau parte:

— *pădurile și terenurile destinate împăduririi*, care ocupau 2 551 iugăre. Cele mai mari păduri se aflau în hotarul Sarcei, unde se întindeau pe 753 iugăre. La Toager acopereau 549 iugăre, iar la Gad 523 iugăre. Canac avea 465 iugăre, iar Giera 261 iugăre; Tolvădia, Ciavoș și Surian erau complet lipsite de păduri;

— *terenuri agricole de bună calitate și fânașuri*, care însumau 5 149 9/16 iugăre, din care 209 iugăre la Gad, 969 4/ — iugăre la Tolvădia, 1 072 iugăre la Giera, 46 iugăre la Toager, 785 iugăre la Sarcea, 1 607 5/16 iugăre la Canac și 461 iugăre la Ciavoș, Surian fiind lipsit de asemenea pământuri;

— *terenuri inundabile, dar totuși folosibile*, anume 78 iugăre la Gad;

— *pășuni de rezervă* în întindere totală de 1 181 iugăre, din care 550 iugăre aflate pe teritoriul comunei Gad, 226 iugăre la Tolvădia, 150 iugăre la Giera și 255 iugăre la Surian;

— *terenuri cu salpetru folosibile și pământuri semimlăștinoase*, în întindere totală de 2 827 16/ — iugăre, din care 1 049 iugăre la Tolvădia, 267 2/16 la Toager, 1 085 9/ — Canac și 426 iugăre la Ciavoș;

— *pământuri cu salpetru și semimlăștinoase, complet nefolosibile*, ce ajungeau la 1 582 iugăre, din care 902 la Giera, 100 la Ciavoș și 580 la Surian.

În anul 1781, deci după încorporarea Banatului la Ungaria, o parte din satele aparținătoare domeniului Tolvădia au fost vândute la licitație de erariu, însă nu

toate în bloc unui singur cumpărător, ci separat, la diverși latifundiați particulari. Tolvădia și Giera, împreună cu Bobda, au fost cumpărate de Antal, Lukács și Kristóf Gyerthyánffy. Satul Canac a ajuns proprietatea lui Karácsonyi Mihály, Sarcea a fost achiziționată de Szálics Matyas, Surian de Koczó Imre, iar Ciavoș de familia Endrődy⁴³. În ceea ce privește localitățile Toager și Gad, acestea, după 1871, au rămas în continuare proprietăți camerale.

ELEONORA CALINCOF

Muzeul Banatului, 1900, Timișoara,
Plăța Hunlade 1,

ROMÂNIA

NOTE

¹ În anul 1775, sub președinția baronului Iosif de Brigido, Banatul a fost reorganizat sub aspect politico-administrativ, districtele fiind desființate, iar teritoriul provincial împărțit în patru mari cercuri: Csadat, Timișoara, Lugoj și Vârșeț.

² Azi, localitatea *Livezile*.

³ Azi, localitatea *Grănicerii*.

⁴ În continuare scris *Șurian*, cum figurează în istoriografia românească.

⁵ În continuare scris *Canac*, cum figurează în istoriografia românească.

⁶ În zilele noastre, primele cinci localități se află pe teritoriul Românel, iar Șurjan și Konak pe acela al Sârbiei.

Localitatea *Sarcea*, nume sub care figurează aceasta în istoriografia românească, este o așezare dispărută la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ea se afla pe teritoriul de azi al Sârbiei și era situată la sud-est de localitatea Șurjan. Nu trebuie confundată cu comuna Sutjeska, aflată la nord-est de Sečanj, cunoscută în trecut sub numele *Szarcia* / *Sarča*, dar care a fost întemeiată abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

⁷ Localitatea *Bolia*, atestată documentar din 1335, figurează în evul mediu sub numele de *Kysbool* (1429), *Bool* (1482), *Bol* (1660, 1666, 1717), fiind pustită ulterior. După 1718, hotarul satului este înregistrat ca prediu (*Bolje*, *Wolly*, *Bolie*) și dat în folosință guvernatorului Florimund Mercy (1721–1734), apoi episcopului de Cenad, Adalbert von Falkenstein. În 1743 satul se refăcuse. Continuă să fie menționat în documentele veacului până în deceniul al nouălea, când dispare definitiv. Vezi Eleonora Calincof, *Bolia – un sat bănățean dispărut în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, S.N., 3, 1994, p. 343–351.

⁸ În evul mediu, așezare locuită, atestată documentar din 1332. În scrierile medievale figurează sub denumirile *Keresztes* (1363), *Kereztur* (1433), *Kirstur* (1690–1711), *Kistor* (1717). După această dată, satul dispare, hotarul său devenind prediu, care a fost dat întâi în folosință guvernatorului Florimund Mercy (1721–1734), iar ulterior episcopului de Cenad, Adalbert von Falkenstein. *Kereztur* figurează ca prediu până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, apoi ca pustă în secolul al XIX-lea. Prin colonizarea sa în 1868 cu muncitori agricoli maghiari, s-au pus bazele satului *Cruceni* de azi. Vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1966, p. 177; Traian Brăilescu, *Conscripția lui Marsigli*, în *Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie*, I, fasc. 2, Timișoara, 1945, p. 145; Dr. Jenő Szentkláray, *Száz év Dél-magyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 21; Eleonora Calincof, *Date privind prediile bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *AnB* S.N., 2, 1993, p. 279, 288; Dr. Barotti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, Temesvár, 1893, I, p. 9; Dr. Samu Borovszky, *Torontál vármegye*, Budapest, 1911, p. 125.

⁹ Azi, com. *Jaša Tomić*.

¹⁰ Prediul *Oregy* a fost arendat cu regularitate în secolul al XVIII-lea și s-a menținut ca pustă în secolele XIX și XX, cu denumirile *Oregy*, *Nagyóregy*, *Oredj*, *Vel. Oredj*. După Eleonora Calincof, *Date privind prediile...*, p. 281, 288; *Magyar Atlas*, Viena, 1802; Milica Marković, *Geografsko-istorijski imenik naselja Voivodine*, Novi Sad, 1966, vezi *Oredj*.

¹¹ Prediul *Lőtz* este hotarul așezării dispărute *Löty*, atestată documentar din 1333. În secolul al XVIII-lea terenul este arendat cu regularitate, figurând sub denumirile *Lecz* (1742), *Lecz* (1750), *Letz* (1765), *Lez* (1774). În secolul al XIX-lea se disting pusele *Neu-Letz* / *Új-Letz* și *Alt-Letz* / *Ó-Letz*. Pe terenul celei din urmă s-a întemeiat localitatea *Stari Lec* de azi. După Milleker Bódog,

Delmagyarország Középkori földrajza, Temesvár, 1913, p. 30, 31; Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum — 1774*, traducere, prefață și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1982; Eleonora Calincof, *Date privind prediile...*, p. 281, 288, 289; *Magyar Atlas*; 1802, p. 155, *Übersichts Plan der Hydrographischen Charle von den Werschetzer oder Allibunarer dann Jllanesaer Morästen*, 1831, plan păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 1407; Milica Marković, *op. cit.*, vezi *Stari Lec*.

¹² Prediul *Goliad* a figurat în secolul al XVIII-lea sub denumirea *Golity* (1750), *Golitz* (1760), *Golitj* (1765), *Malamedia* sau *Goliad* (1774), *Malimegya* (1820, 1831). *Malamegya* este menționată ca așezare locuită (1873, 1881). După *Viena*, *Hofkammerarchiv*, *Banater Akte*, rote, nr. 187 (Direcția Arhivelor Statului, București, microfилme Austria, HKA, rola 129, cadrele 1202, 1204, 1207); J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 154; *Magyar Atlas...*; *Übersichts Plan...*; Eleonora Calincof, *Date privind prediile...*, p. 288, 289; Milica Marković, *op. cit.*, vezi *Malamegya*.

¹³ Prediul *Deliblat* nu figurează în documentele de epocă, exceptând o hartă a domeniului Tolvädia din 1777, la care ne vom referi în paginile următoare.

¹⁴ Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 172; Felix Milleker, *Geschichte der Gemeinde Cianoș (Csáros) im Banat — 1247—1919*, Bela Crkva (Weisskirchen), 1919, p. 3.

¹⁵ La 1256 este *villa Chawas*; la 1285 — *poss. Chawas*; în registrul de dijme papale figurează între localitățile aparținătoare arhidiaconatului de Timiș, decanatului „dintre Timiș și Bărzava” („de media Tymisy Burza”), sub numele *Cauas* (1333), *Kaua* (1334) și *Chaoas* (1335). Satul mai este menționat în 1360 și 1442. Vezi Milleker Bódog, *op. cit.* p. 172; Felix Milleker, *op. cit.*, p. 3, 4; *Documente privind istoria României*, veacul XIV, C, Transilvania, III, 1331—1340, București, 1954, p. 222, 240, 244.

¹⁶ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 50; Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 188; Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 261. Giera mai este menționată sub denumirea de *Gewr* (anii 1329, 1343).

¹⁷ *Documente privind istoria României...*, p. 222, 223. În același document, la dijmeele încasate în anul 1334 (întâia și a doua plată), *Gad* figurează sub denumirile *Gunad* și *Guad*, Tolvädia sub acelea de *Talvod* și *Tolnoyd* (= *Toluoyd*), iar Sarcea sub numele de *Soruld*; vezi și p. 233, 235, 240; Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 239. Conform acestuia din urmă, Sarcea la 1333 era *Zorüka*, iar la 1338 *Zarchatelek*.

¹⁸ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 58; Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 30.

¹⁹ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoricul Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, doc. 72, p. 131, 135, 147. Considerăm că stabilirea naționalității populației acestor localități pe baza celor consemnate în amintitul catastif este o întreprindere oarecum riscantă, întrucât textul publicat în limba sârbă prezintă numele locuitorilor în variantă sârbească, în timp ce în traducerea în limba română, acestea apar în forma lor românească. Dat fiind faptul că multe nume sunt comune ambelor etnii, nu putem ști, de exemplu, dacă Marko/ Marcu, Stepan / Ștefan sau Nedelko / Nedelcu au fost sârbi sau români. Apreciem totuși, cu rezervele necesare, că locuitorii celor trei state aparțineau ambelor etnii.

²⁰ În paranteză, denumirea din document a localității. Așa mai departe.

²¹ Traian Birăiescu, *op. cit.*, p. 126.

²² Dr. Jenő Szentkláray, *op. cit.*, p. 21 și urm.

²³ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 131.

²⁴ „Der Temesvarer Bannat, Abgethetlet in Seine District, aufgenommen und abgemessen auf hohen befehl ihrer Hochfürstlichen Durchlaucht des Printzen Eugenii von Savoyen, Ihro Röm: Kays: und Cath. May: General Lieutenanten, unter dem Gouvernment Seiner Excellenz des Herrn Generalen Feld Marshallen Grafen Claudii von Mercy, 1723—1725”: copia hărții păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 368.

Cercetările viitoare urmează să stabilească dacă ne aflăm în fața unei omiteri a localității Tolvädia sau a intruperii continuității acestela. Pe această hartă, canalul Bărzava nefiind încă construit, mlaștinile Ilancei se întindeau mult spre nord, ajungând până acolo unde ar fi trebuit să figureze vatra satului Tolvädia.

²⁵ Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AIIC*, XIII, 1970, p. 28.

²⁶ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 124, consideră că localitatea Toager a fost întemălățată între anii 1760—1770 cu români veniți de pe valea Mureșului. Datarea înflințării satului după 1760 este o consecință a faptului că pe harta oficială austriacă din 1761 se menționează *Togier*, fără ca această însemnare să fie însoțită de simbolul de sat locuit, ceea ce, probabil, a constituit pentru istoric un argument în favoarea existenței pe acel loc a unui prediu cu acest nume. Coriolan Suciu, *op. cit.*, II, p. 198, indică anul 1761 ca dată a atestării documentare a satului *Togier*, citând ca sursă de informație lucrarea istoricului S. Borovszky, fără a menționa că, după acesta, alci se afla un prediu. Conscripția camerală din 1743 clarifică problema, stabilind că inexistența pe harta din 1761 a simbolului folosit pentru indicarea prezenței unui sat se datorează unei omisiuni.

²⁷ Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 25—28.

²⁸ Dr. Nicolae M. Popp, *Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, extras din lucrările Institutului de Geografie a Universității Regele Ferdinand din Cluj și Timișoara, VII, 1942, p. 26, 29, 37, 42. Conac și Toager nu sunt menționate în studiu.

²⁹ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 134.

³⁰ Ion B. Mureșianu, *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 5—8, 1976, p. 540; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 308. Sunt respectate denumirile satelor din document.

³¹ Parohia din Csavos (Ciavosș) era vacantă la acea dată.

³² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, doc. 150, p. 371.

³³ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 48.

³⁴ Denumirea satelor și numele preoților conform I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 371.

³⁵ *Ibidem*, p. 378; P. Radu, D. Orciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977 consideră ca dată a atestării documentare a școlilor din Gad, Giera, Tolvădia și Toager anul 1776, în baza faptului că ele sunt menționate în memoriul privind necesarul de rechizite școlare, întocmit de Teodor Iancovici la 20 ianuarie 1777. Dat fiind însă că în documentul original german se precizează că este vorba doar de „localități în care s-a propus întemeierea de școli”, precum și datorită faptului că existența acestor școli este infirmată de documente bisericești și școlare ulterioare, nu împărtășim ideea funcționării unor școli în respectivele sate la 1776. Vezi p. 269, 270, 277, 301, 321—322.

³⁶ Dr. Jenő Szentkláray, *op. cit.*, p. 206 și urm., 326; Sonya Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jh.*, München, 1967, p. 82.

³⁷ În traducere: „Domeniul Tolvădia constituit din satele Gad, Tolvădia, Giera, Toager, Sarcea, Canac, Ciavosș și Surjan“, lucrare anonimă, realizată probabil de un inginer cameral, sc. 1: 7.200, 90×47,5 cm, mss., hârtie filigranată, colorată, limba germană, originalul păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 804.

³⁸ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 58, 59.

³⁹ Azi, *Dudeștii Vechi*.

⁴⁰ Azi, *Lukino Selo*.

⁴¹ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, doc. 150, p. 371.

⁴² Un iugăr în Banat echivala cu 1600 stânjeni.

⁴³ Dr. Jenő Szentkláray, *op. cit.*, p. 411, 414, 415.

BELEGE BEZÜGLICH DER ORTSCHAFTEN DES GUTES TOLVÄDIA (1777)

Zusammenfassung

Das Gut Tolvădia — im Besitz des Habsburgischen Hauses — befand sich in der Ebene des Banates und bestand im Jahre 1777 aus den Dörfern Tolvădia (Livezile), Gad, Giera, Toager, Ciavosș (Grănicerii), Șurjan, Konak und Sarcea. Die ersten fünf befinden sich heute in Rumänien, Konak und Șurjan in Serbien, und Sarcea ist am Ende des 18. Jhs verschwunden.

In der vorliegenden Arbeit werden, nachdem man den allgemeinen geographischen Rahmen der betreffenden Herrschaft, als auch die benachbarten Orte und Prädien dargestellt hat, die wichtigsten historischen Daten der acht Dörfer, beginnend mit der dokumentarischen Erstbelegung bis zur Begründung des Gutes Tolvădia, angegeben. Die meisten waren sehr alte Ortschaften. Ciavosș wurde schon im Jahre 1247 dokumentarisch belegt, Giera in 1322, Gad, Tolvădia und Sarcea in den Jahren 1333—1335, und Konak in 1425. Weiter wird bewiesen, dass alle diese Ortschaften, an denen sich auch Șurjan anschliesst, in der Zeit der ottomanischen Herrschaft bestanden, und, dass sie auch den österreichisch-türkischen Kriegen, die mit der Eroberung des Banates von Österreich endeten (1718), überlebten. Das Schicksal dieser Ortschaften, die kammerale Güter wurden, wird dann weiter im Laufe des 18. Jhs. verfolgt.

In der vorliegenden Arbeit beweist man, dass das Jahr 1743 das Datum der dokumentarischen Erstbelegung des Dorfes Toager ist und nicht die Jahre 1760—1770, wie, man behauptet. Es wird weiter gezeigt, dass in diesem Jahrhundert diese Orte von orthodoxe Rumänen und Serben bewohnt waren und es werden Daten bezüglich der Anzahl von Häusern und Familien, der Grösse des Dorfbodens, des Bestehens der Pfarreien u.a. angegeben.

Ein wichtiger Teil des Studiums beschäftigt sich mit einer Karte des Gutes Tolvădia („Herrschaft Tolvădia — bestehet aus denen Dörfern Gaad, Tolvădia, Gyrr, Thodler, Sarczia, Kannack, Csavosch und Schurjan“), von der man voraussetzt, dass sie Zwecks Weiterverkauf des Gutes an Privatleuten verfertigt wurde. Dieses kartographische Material bringt uns die alten, unsystematisierten Dörfer, wie auch die kleinen Kolonien von Konak und Tolvădia, vor die Augen. Über diese Kolonien wird vordazugehörigen von einer deutschen römisch-katholischen Bevölkerung bewohnt waren. Ein Grossteil der Arbeit bezieht sich weiterhin auf die Belege bezüglich des Erdbodens der acht Dörfer, auf die Aufteilung der ausgesetzt, dass sie Grundstücke, wobei der Frage von bäuerlichen Ansässigkeiten eine grosse Aufmerksamkeit geschenkt wird.

TRAIAN DODA ȘI RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ (1877—1878)

Se vor împlini, în iulie 1995, 100 de ani de la trecerea în neființă a generalului bănățean Traian Doda. În acest interval de timp au fost publicate mai multe referiri la viața și activitatea sa, atât pe linie militară, cât și în cadrul mișcării naționale românești din Banat¹.

Vom încerca în rândurile ce urmează să surprindem, pe baza mărturiilor documentare păstrate, un episod des amintit de biografii săi referitor la eforturile făcute de cercurile oficiale din București de a obține serviciile sale pentru armata română în anii războiului de independență.

Redeschiderea problemei orientale prin izbucnirea răscoalelor din Bosnia și Hertegovina în anul 1875 și extinderea luptei antiotomane în 1876 prin alăturarea sârbilor, muntenegrenilor și bulgarilor² au dat noi impulsuri acțiunilor poporului român pentru dobândirea neatârării de stat. Ca urmare a precipitării evenimentelor din Peninsula Balcanică, încă în toamna anului 1876, unii fruntași ai vieții politice din România și-au îndreptat atenția spre Traian Doda și David Urs de Margina, doi cunoscuți ofițeri români care se afirmaseră în armata austro-ungară.

La 17/19 noiembrie 1876, Vincențiu Babeș expedia din Pesta o scrisoare lui George Barițiu în care îi făcea cunoscut încercările din București „de a câștiga pre Doda și pre Ursu, pre cela prin Deșliu iar pre acesta prin Iancu”³. În continuare el nota că a comunicat „pe cale indirectă acelor frați ai noștri din București că până nu vor purcede dânsii pre cale dreaptă, capacitându-ne anume pre Dumneata, pre Mocioni și pre mine, cum că ceia ce așintesc ei este cu minte și serios, prin urmare și posibil și necesar, nici când nu le vor succede pașii întreprinși pre la spatele oamenilor de bine”⁴.

În primăvara anului următor, Ion C. Brătianu în calitate de prim ministru al guvernului român l-a trimis pe Eugeniu Carada în capitala Ungariei pentru a lua legătura cu generalul bănățean în vederea atragerii sale în rândurile armatei române. Dar, să-i dăm cuvântul biografului lui Eugeniu Carada pentru prezentarea întâlnirii cu Doda. „După ce s-a înapoiat la București — notează acesta — Brătianu, ajutat de Eugeniu Carada, continuă să se ocupe cu multă râvnă de organizarea tinerei noastre oștiri. Lipsa ofițerilor bine pregătiți constituia una din cele mai grele probleme. Brătianu se gândește atunci la românul bănățean Traian Doda, care era general în armata austriacă și avea o reputație bine stabilită. Dorea să-i încredințeze lui comanda armatei. Eugeniu Carada a fost trimis la Budapesta, pentru a-l determina să vină în țară. Acolo s-a întâlnit Carada cu Vichentie Babeș, pe care l-a rugat stăruitor să-i mijlocească întrevvedere cu Doda. Dar Babeș amâna de pe o zi pe alta să-l cheme pe Doda la Budapesta. Timpul era prețios. Carada nu putea să aștepte prea mult. A plecat la Mehadia, unde doctorul băilor Popovici

I-a adus pe Traian Doda. Trei zile a discutat Carada cu generalul bănăţean. Se încre-
dintează însă că viteazului general îi lipseau unele din calităţile cerute unui gene-
ralism. L-a părăsit şi s-a întors cu grabă la Bucureşti⁵.

Doda a acceptat oferta guvernului român, dar a condiţionat plecarea de apro-
barea împăratului Francisc Iosif.

Între timp, evenimentele s-au derulat cu repeziciune în capitala României,
culminând cu declararea stării de război cu Poarta şi proclamarea independenţei
depline de stat.

Dialogul pe această temă a fost continuat pe cale diplomatică prin interme-
diul lui I. Bălăceanu, reprezentantul României la Viena, căruia, la începutul lunii
iunie, premierul român i-a expediat două telegrame. În prima, datată 1 iunie, Bră-
tianu făcea cunoscut că: „Prinţul va fi foarte fericit dacă împăratul ar autoriza pe
Doda să vină. Îi vom crea o situaţie foarte avantajoasă şi dintre cele mai sigure...”⁶.
În cea de-a doua, expediată la 9 iunie, se cerea rezultatul demersurilor: „Nu mi-ai
răspuns nimic în problema generalului Doda, Aştept răspunsul vostru”⁷.

Din corespondenţa purtată de I. Bălăceanu cu Vincenţiu Babeş reiese că, în
momentul în care a primit prima telegramă, el i-a făcut cunoscut conţinutul ei
fruntaşului român bănăţean. Acesta nu a răspuns imediat. Peste câteva zile, la
9 iunie, primind cel de-al doilea mesaj de la Brătianu, diplomatul român a luat
din nou legătura cu el. Cert este că de această dată a primit o scrisoare în care era
formulat punctul de vedere al acestuia. Nu cunoaştem exact modul în care s-a
exprimat Babeş, dar din răspunsul dat de Bălăceanu în 13 iunie rezultă că au
fost formulate unele rezerve. „Dacă ar fi ceva de adăugat la ceea ce am avut
onoarea a vă arăta este că trebuinţa este mai viu simţită de cât oricând şi că
timpul se grăbeşte — sublinia I. Bălăceanu. Şi mie îmi este multă teamă de com-
plicaţiunile ce ar putea aduce patimile atâtea de cei rău voitori sau de cei cu
vederea scurtă. Pentru România, a cărei politică este şi trebuie să fie de a linişti
orice temere în jurul ei şi de a inspira încrederea puterilor ce dispun de soarta
sa, orice perturbaţiune în Transilvania ar fi o lovitură de moarte. Tot sper însă
în patriotismul inteligent, în prudenţa şi în răbdarea ce caracterizează pe românii
din orice parte de loc. Politica guvernului ungar se va schimba, fiţi sigur, în ceea
ce mă priveşte nu admit ca oamenii de stat derani de acest nume să persevereze
mult timp într-o cale rătăcită. Am văzut chiar ieri pe contele Andrassy”⁸.

Într-adevăr, angajată într-o dificilă confruntare cu Imperiul Otoman, Româ-
nia se străduia pe cale diplomatică să păstreze raporturi de bună vecinătate cu
Austro-Ungaria pentru ca aceasta să nu încline balanţa de partea turcilor. După
proclamarea independenţei, şeful diplomaţiei austro-ungare, contele Iuliu Andrassy,
făcuse cunoscut agentului român în mai multe rânduri că „atâta timp cât nu va fi
un drept nou, vechiul drept subzistă pentru el, dar că în fapt Austria nu se va
pronunţa decât după război şi că a recomandat celorlalte puteri inclusiv Rusiei,
să-şi rezerve opinia lor până atunci”⁹.

Într-un raport expediat la Ministerul de externe român, Bălăceanu nota că
I. Andrassy i-a precizat personal că el „se opune oricărei protestaţiuni, rechemări
de consuli, trimiterii înapoi a agenţilor noştri tot atâtea măsuri propuse de o putere
pe care nu a numit-o; el a sfârşit prin aceste cuvinte semnificative: atitudinea
pe care România o va observa până la pace va fi aceea care va dicta deciziunea
Puterilor, până atunci cred necesar să vă previn că ziarele ungare nu exprimă
nici pe departe ideile mele asupra acestei chestiuni”¹⁰.

Pe de altă parte, guvernul maghiar care avea în frunte pe Tisza Kálmán
a privit cu ostilitate actul întreprins de statul român. Astfel, contele I. Andrassy
s-a văzut nevoit să-l întrebe pe premierul maghiar: „Crezi dumneata că este o poli-

tică cuminte aceea care împiedică o națiune din preajma noastră de a urmări cursul firesc în dezvoltarea istorică a unui popor, crezi că se poate împiedica, și, dacă mai poate rămâne prietenie de pe urma acestei atitudini?”¹¹. Tisza i-a răspuns amintind că România e aliată cu Rusia, deci panslavistă. Atunci Andrassy a replicat: „Dacă românii vor să se facă slavi, norocul nostru, scăpăm de dâșii în calitate de români”¹².

Firește, acțiunea curajoasă a României a fost întâmpinată cu manifestări de simpatie de către românii transilvăneni, bănățeni și bucovineni. Publicația vieneză „Der Osten” informându-și cititorii despre hotărârea Adunării Deputaților din București nota că: „Milioane de români din Transilvania, Banat și Bucovina urmăresc cu simțăminte frățești lupta glorioasă a fraților lor împotriva Porții Otomane”¹³. În urma publicării unor apeluri pentru ajutorarea frontului prin colectarea de bani și materiale sanitare pentru ostașii români suferinzi, în numeroase localități urbane și rurale a început o intensă acțiune de adunare de ofrande. Alarmate de amploarea acestor acțiuni, Ministerul de interne maghiar a ordonat dizolvarea comitetelor sub pretextul că activitatea lor ar contraveni neutralității imperiului. Comitetele de sprijin constituite sau care erau pe punctul de a lua ființă au fost desființate. Periodicele românești au ripostat atât împotriva măsurii întreprinse, cât și a campaniei dezlănțuite de gazetele guvernamentale.

Într-un articol apărut în „Gazeta Transilvaniei” se arăta că „iubirea și legătura de sânge nu se dizolvă decât odată cu viața”¹⁴. Interdicția a rămas fără efect, colectele continuând întrucât foștii conducători ai comitelor de sprijin și-au desfășurat activitatea ca persoane particulare. După această dată, alături de noi apeluri de sprijin, presa românească a publicat periodic lungi liste ale contribuabililor.

Pentru sprijinirea directă a campaniei militare, mai mulți tineri români au luat hotărârea de a trece clandestin granița în vederea înrolării în armata română. La 31 mai 1877, I. Bălăceanu făcea cunoscut lui M. Kogălniceanu că la ultima întrevedere cu I. Andrassy, acesta i-a relatat printre altele că a primit o telegramă din care rezulta că mai mulți locuitori din părțile Făgărașului și Sibiuului, care nu-și satisfăcuseră serviciul militar, trecuseră frontiera, fără pașapoarte, pentru a se înrola în armata română și că, la trecerea lor prin orșaul Ploiești, fuseseră obiectul unor manifestații politice ostile monarhiei. Pentru aplanarea acestui posibil conflict cu guvernul maghiar, Andrassy a propus ca acești tineri să fie trimiși înapoi „la căminele lor, unde nu vor fi de loc neliniștiți, dacă afacerea se rezolvă amical”. Guvernul austro-ungar, Ungaria mai ales — a continuat el — va vedea în retrimiterii lor un act de bună vecinătate și o mărturie de sentimente cordiale”¹⁵. Cu acest prilej, I. Andrassy a făcut precizarea că premierul maghiar expediasse telegrama direct lui Francisc Iosif, iar aceasta i-a returnat-o în vederea soluționării.

A doua zi, I. Bălăceanu a revenit cu o nouă notă pe această temă, arătând că „împăratul se interesează activ de această chestiune și dorește să o vadă rezolvată amical”¹⁶.

Deși Bălăceanu opinase pentru a se da satisfacție autorităților austro-ungare, șeful diplomației române, M. Kogălniceanu, l-a delegat să comunice că guvernul român a făcut tot ce a fost posibil pentru a menaja susceptibilitatea mai mult decât bolnăvicioasă a guvernului de la Budapesta. A amintit apoi că regretă tratamentul la care au fost supuși românii transilvăneni și interdicția de a se aduna colete pentru ambulanțele armatei române. Legat de cei șase tineri care trecuseră granița clandestin, el specifica hotărât că „sub nici un pretext nu vom săvârși actul de nedreptate de a preda autorităților austro-ungare, fără vina unui delict specificat, pe orice tânăr român din Transilvania care va fi venit în ultima vreme în țara noastră pentru vreun interes oarecare”¹⁷. În final a insistat să se amintească

lui I. Andrassy că ceea ce nu făcuse în 1860 când a fost vorba de maghiarii persecutați nu putea face acum, mai ales că era vorba de români.

În acest context, I. Bălăceanu a discutat cu I. Andrassy cererea formulată de Doda pentru a obține aprobarea în vederea plecării la București. Ultimul cuvânt revenea desigur împăratului. Acesta a refuzat să dea curs dorinței exprimate de generalul bănățean invocând neutralitatea Austro-Ungariei și faptul că Doda era, în același timp, deputat opozant în Dieta de la Budapesta și fruntaș politic al românilor bănățeni. După cum am menționat mai sus, generalul Traian Doda era la pensie de cinci ani și deci sub aspect diplomatic, statul dualist nu ar fi fost prea implicat. În ceea ce privește activitatea sa politică era adevărat că din 1872, de când trecuse în rezervă, desfășurase o susținută activitate în cadrul mișcării naționale românești. În acel timp, el devenise foarte popular nu numai printre conaționali, ci și printre celelalte naționalități. Chiar cu prilejul audienței la împărat, Doda condusesse o delegație de români bănățeni pentru a protesta împotriva măsurilor luate de guvernul maghiar cu privire la rearondarea cercurilor electorale menite să împiedice alegerea de deputați români în conformitate cu numărul lor. În aceste condiții, aprobarea plecării sale și numirea într-o înaltă funcție militară de către regele Carol i-ar fi conferit semnificația unui simbol pentru românii din monarhie, complicând și mai mult situația guvernului maghiar, foarte îngrijorat după cum am văzut de evoluția evenimentelor din Transilvania. Având „un caracter hotărât și energic — relatea Bălăceanu — a devenit poate, fără să vrea, conducătorul indicat al oricărei agitații, al oricărei mișcări române împotriva hegemoniei maghiare”¹⁸.

Totuși, prin intermediul lui I. Bălăceanu, Marele Stat Major român, ținând cont de marea lui experiență, l-a consultat în mai multe rânduri. În legătură cu locul trecerii peste Durăre, Doda a afirmat că forțarea mai sus de Vidin ar fi reprezentat o greșeală imensă. În caz de nereușită — deoarece întoarcerea peste fluviu devenea imposibilă — nu ar mai fi rămas decât retragerea în Serbia, ceea ce atrăgea după sine dușmănia fațășă a armatei austro-ungare. El a susținut ca operațiunea să aibă loc în împrejurimile Bechetului pentru că, în caz de insucces, retragerea s-ar fi executat în lungul malului drept, putându-se lua legătura cu cel mai apropiat corp de armată rus. Comandamentul român a ținut cont de sugestia lui Doda. Înfrângerea armatei ruse la Plevna, urmată de apelul marelui duce Nicolae, comandantul forțelor ruse de pe frontul balcanic, a dus la schimbarea întregului plan strategic. Trupele cu tehnica de luptă și proviziile au fost dirijate spre Corabia, pe unde, de altfel, a trecut cea mai mare parte a oștirii¹⁹.

După unele mărturii, generalul Pencovici a stat la Caransebeș mai multe zile, consultându-se cu generalul Doda în legătură cu derularea operațiunilor militare în vederea cuceririi cetății Vidinului²⁰.

Cu același rezultat negativ s-au finalizat și demersurile legate de înrolarea unui alt cunoscut general bănățean Alexandru Guran și a colonelului ardelean David Urs de Margina, posesorul celui mai înalt ordin militar din imperiu „Maria Teresia”, aflat în acel timp, ca și Doda, la pensie.

În final ne vom opri la câteva calități pe care le întrunea Traian Doda, calități avute, desigur, în vedere de oficialitățile române. În anul 1877 el avea 55 de ani, vârstă care îi conferea o bogată experiență de viață. Academia militară și Școala de război din Viena — instituții militare de prestigiu în acel timp — absolvite cu rezultate meritorii i-au îmbogățit cunoștințele de tactică și strategie militară. Temeinica pregătire profesională i-a facilitat parcurgerea rapidă a treptelor ierarhiei ostășești de la gradul de sublocotenent până la cel de general maior. De-a lungul anilor a ocupat funcții importante în statul major al unor

unități dizlocate în diferite zone ale monarhiei. Între anii 1864—1867 i s-a încredințat conducerea pieței din Veneția. În caracterizarea de serviciu făcută în anul 1868 se menționa: „A condus cu atenție și grijă treburile comandamentului pieței și secția statului major general la Veneția. Posedă o judecată militară practică bazată pe studiu și experiență. Face impresia unui ofițer serios cu simțul datoriei, cu ambiție, al unui om cu aptitudini multiple, apt pentru un ofițer de stat major”²¹.

A fost un iscusit topograf militar. În anii 1854—1856, în timpul războiului Crimeii, regimentul său fusese cantonat în Muntenia și Dobrogea împreună cu alte subunități. Cu acest prilej, generalul Coronini, comandantul trupelor austriece aflate în Țara Românească i-a trasat sarcina specială de a efectua lucrări topografice în vederea întocmirii unor hărți pentru zone ale Munteniei și Olteniei. Lecturarea însemnărilor sale zilnice întocmite în scopul decontării cheltuielilor de călătorie dau o imagine clară asupra peregrinărilor de-a lungul și de-a latul țării din Munții Parângului și până la vărsarea Ialomiței. Căpitanul Doda și-a îndeplinit cu multă conștiinciozitate sarcina primită. Dovadă a fost faptul că la 7 mai 1856 generalul Coronini i-a mulțumit „pentru realizări” și a dispus să fie recom-pensat după merit²².

Cu prilejul reîntoarcerii la unitatea sa din Banat, pe ruta Giurgiu-Orșova, el a avut posibilitatea de a observa atent și relieful din dreapta Dunării. În momentul când trupele române au intrat în dispozitivul de apărare în sudul țării, ele dispuneau de unele hărți întocmite de Doda. Potrivit unor surse, prin intermediul său și al generalului Alexandru Guran, Institutul topografic militar vienez a asigurat hărțile necesare armatei române pentru operațiile de la sud de Dunăre, hărți multiplicat la București în sute de exemplare²³.

Pe parcursul întregii vieți Doda a acordat o mare importanță studiului. A reușit să învețe mai multe limbi. În rafturile bibliotecii sale avea cărți nu numai pe profil militar, ci și de cultură generală. Studiul lor i-au lărgit desigur orizontul cultural.

Dar, poate că ceea ce a atârnat cel mai greu în balanță — atunci când regele Carol I a comunicat că ar fi fericit să-l aibă colaborator — a fost marea sa experiență pe câmpul de luptă. În anii 1848—1849, 1859 și 1866 participase direct la desfășurarea multor operații militare. Treptat, generalul băănățean ajunsese, se pare, unul dintre cei mai competenți ofițeri pe linie de stat major din imperiu. Cu prilejul deplasărilor sale în vederea întocmirii hărților solicitate de către generalul Coronini este posibil ca Doda să fi stabilit unele legături cu ofițeri ai armatei române. De asemenea, trebuie reținut faptul că în acei ani, la Marele Stat Major român își desfășura activitatea și căpitanul Moise Groza, originar tot din Banat, care reușise să părăsească armata austro-ungară și cunoștea foarte bine valoarea coraționalului său.

Toate aceste calități ne îndreptătesc să credem că acel „suflet nobil, cu caracter tare ca fierul și curat ca aurul”²⁴, cum l-a caracterizat un contemporan, ar fi onorat armata română dacă împăratul Francisc Iosif, de care era legat prin jurământ, i-ar fi dat consimțământul pentru a trece Carpații.

VASILE DUDAȘ
Muzeul Banatului,
Plața Hunlade 1,
Timișoara 1900
ROMÂNIA

¹ C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. 1, Siblu, 1898, p. 194, A. Ghildu, I. Bălan, *Monografia oraşului Caransebeş*, 1909, p. 269—275, C. Buracu, *Din trecutul Almăjului şi al Rudăriei*, Turnu Severin, 1932, p. 15, A. Marchescu, *Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere*, Caransebeş, 1941, p. 356—387, C. Corneanu, *Generalul Traian Doda (1822—1895)*, în *Banatul*, nr. 10—12, 1943, p. 4, Gr. Popiţi, *Generalul Traian Doda*, *Orizont*, XVIII, nr. 5 (156), 1967, p. 12, Th. Trăpcea, *Din memoriile şi corespondenţa lui Traian Doda*, în *Studii*, XV, nr. 4, 1962, p. 927—929, Al. Magda, *Traian Doda*, în *Orizont*, XXIII, nr. 33 (251), 14 XII 1972, M. Dan, I. Uzum, *Din corespondenţa generalului Traian Doda cu Vincenţiu Babeş*, în *Banatica*, II, Reşiţa, 1973, p. 219—224, P. Bona, *Traian Doda — luptător pentru drepturile naţionale ale românilor bănăţeni*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 495—499, V. Nemiş, *Despre satul lui Eftimie Murgu*, Editura Litera, Bucureşti 1981, p. 59—73, P. Bona, *Contribuţii la cunoaşterea activităţii politice a generalului Traian Doda*, în *Banatica*, VI, Reşiţa, 1981, p. 273—276, L. Groza, *Grănicerii bănăţeni — pagini din cronică Regimentului de grăniceri din Caransebeş*, Editura Militară, Bucureşti, 1983, *Idem*, *Din activitatea militară a generalului Traian Doda*, în *Clio*, 11, nr. 1—2, februarie 1993.

² D. Djordjevic, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804—1914*, Beograd, 1965, p. 125—135.

³ Biblioteca Academiei Române, *Scrisoarea lui Vincenţiu Babeş către George Barişiu din 17/29 noiembrie 1876*, mss 1007, f. 73.

⁴ *Ibidem*. În studiul „Biserica ortodoxă română din Banat şi războiul de independenţă” istoricul I. D. Suciu menţiona că: „În preajma proclamării independenţei, Vicenţiu Babeş e chemat la Bucureşti. E foarte probabil că această chemare a fost în legătură cu intenţia guvernului din Bucureşti de a numi ca generalissim al armatei române pe generalul Traian Doda, care ieşise la pensie din armata austro-ungară încă în 1872. După ce se întoarce din România, Babeş comunică lui Visarion Roman atmosfera care domnea în acele zile la Bucureşti”. I. D. Suciu, *Biserica ortodoxă română din Banat şi războiul de independenţă*, în *Centenarul independenţei de stat a României*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1977, p. 18.

⁵ *Eugeniu Carada 1836—1910*, Bucureşti, 1937, p. 180—181.

Trebuie precizat că în anul 1877, Doda nu mai era ofiţer activ al armatelor austro-ungare. El fusese pensionat încă în 1872. Considerăm că nu s-a pus problema de a i se încredinţa comanda supremă a armatei române pentru că, potrivit Constituţiei din 1866, aceasta revenea domnitorului. Nu suntem de acord cu concluziile din finalul citatului, dar asupra lor vom reveni în finalul lucrării.

⁶ *Din scrierile şi cuvântările lui Ion C. Brătianu (1821—1891)*, vol. III, publicate de C. C. Giurescu, Bucureşti, 1930, p. 79.

⁷ *Idem*, p. 119.

⁸ Cele trei scrisori expediate de I. Bălăceanu lui V. Babeş au fost publicate de către L. Malor în studiul „Contribuţii documentare la ecoul războiului de independenţă în Transilvania”, în *Studia*, series *Historia*, XVIII, fasciculus 1, 1973, Cluj-Napoca, p. 78—89.

⁹ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă* vol. III, Ed. R.P.R., Bucureşti, 1953, p. 78—79, N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Editura Glycon, Bucureşti, 1991, p. 222.

¹⁰ *Documente privind istoria României...*, p. 79.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 220—221.

¹² *Ibidem*.

¹³ V. Dudaş, *Banatul şi cucerirea independenţei României*, în *RevMuz*, nr. 7, 1977, p. 52.

¹⁴ S. Puşcarlu, *Răsunetul războiului de independenţă în Ardeal*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1927, p. 21.

¹⁵ *Documente privind istoria României...*, p. 429.

¹⁶ *Idem*, p. 468.

¹⁷ *Idem*, p. 709.

¹⁸ *Independenţa României*, Documente, vol. I, Buc., 1977, p. 139, 162—163, L. Malor, *Transilvania şi războiul de independenţă (1877—1878)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 28; N. Adăniloae, *Independenţa naţională a României*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1986, p. 302—303, V. Dudaş, *Contribuţii Banatului de Sud la sprijinirea războiului de independenţă (1877—1878)*, în *SicomCaransebeş*, II, 1977, p. 471.

¹⁹ *Independenţa României...*, p. 153, R. Rosetti, *Documente din arhiva G. G. Cantacuzino*, Bucureşti, 1943, p. 968, *Idem*, *Proiecte de operaţiuni militare în anii 1876-1877, în Analele Academiei Române*, Memoriile Secţiunii istorice, seria a III-a, tom XII, Buc., 1946, p. 63—79, Gr. Popiţi, *op. cit.*, p. 13 (Este publicat textul telegrammei — în limba franceză — expediată de I. Bălăceanu lui I. C. Brătianu).

²⁰ „Universul”, din 16 iulie 1895.

²¹ L. Groza, *Din activitatea militară a generalului Traian Doda*, în *Clio*, II, nr. 1—2, Timişoara, Ian.—febr. 1993.

²² Arhivele Statului Timișoara, Colecția D. Cioloca, fond 107, dosar nr. 4, f. 1, V. Nemiș, op. cit., p. 61.

²³ D. Marinescu, *Topografii militare români în acțiune*, în Magazin istoric, nr. 1, 1977, p. 60. Colecția D. Cioloca, păstrată la Arhivele Statului din Timișoara, cuprinde o scrisoare prin care Institutul militar din Viena se adresa lui Doda (aflat la pensie) cu rugămintea de a colabora la lucrările cartografice, mai ales la cele privind scrierea corectă a localităților și a prescurtărilor românești.

²⁴ „Foala diecezană” (Caransebeș), an X, nr. 29, 1895.

TRAIAN DODA UND DER UNABHÄNGIGKEITSKRIEG (1877–1878)

Zusammenfassung

Vorliegende Arbeit wiedergibt, aufgrund der urkundlichen Belege, die Bemühungen der politischen Kreise von Bukarest, an der Spitze mit König Karl I., um den bekannten Banater General Traian Doda – im Jahre 1872 aus der aktiven Tätigkeit in der österreichisch-ungarischen Armee durch Pensionierung ausgetreten – in die rumänische Armee anzustellen. General Traian Doda sollte in den Generalstab der rumänischen Armee aufgenommen werden und dort wichtige Aufträge Bekommen, im Rahmen der Vorbereitungen für die künftige Auseinandersetzung der rumänischen mit der russischen Armee verbündeten Armee, mit dem osmanischen Reich.

In diesem Sinne hatte I. Bălăceanu, der Vertreter Rumäniens in Wien, mehrere Begegnungen mit dem Graf Julius Andrássy dem Chef der österreichisch-ungarischen Diplomatie. Die Entscheidung lag aber in den Händen des Kaisers Franz Josef. Dieser weigerte sich dem Banater General die Genehmigung zu erteilen, indem er die Neutralität Österreich-Ungarns einwandte sowie den Umstand, dass Doda gleichzeitig Abgeordneter der Opposition im Landtag von Budapest war. Dem Wiener Hof konnte die Ernennung des Generals Doda in eine hohe Stelle in der von Karl I. befehligten rumänischen Armee nur missfallen, denn eine solche Ernennung wäre für die Rumänen der österreichisch-ungarischen Monarchie ein Symbol des Kampfes für nationale Rechte geworden und somit wäre die Lage der ungarischen Regierung, die den Verlauf der Dinge in Siebenbürgen und im Banat mit Besorgnis verfolgte, noch schwieriger geworden.

Nichtdestoweniger hatte der Rumänische Generalstab die Möglichkeit den General Doda zu Rat zu ziehen in der Beurteilung einiger Militäroperationen südlich der Donau.

Der Autor schliesste seinen Aufsatz mit der Annahme, dass der Banater General Traian Doda die rumänische Armee im Unabhängigkeitskrieg unmittelbar durch seine Anwesenheit an der Front und sein militärisches Können unterstützt hätte, wenn Kaiser Franz-Josef, dem er durch seinen Eidschwur verpflichtet war, sich seiner Anstellung in die rumänische Armee jenseits der Karpaten nicht widersetzt hätte.

MIȘCAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI ÎNTRE ANII 1895—1905

În cadrul luptei pentru unitate națională, Banatul, vechi ținut românesc, aflat sub stăpânire străină, s-a manifestat în permanență în sensul realizării unității statului român. Fiind încorporat în mod samavolnic în Ungaria, din anul 1860, Banatul, prin reprezentanții săi cei mai de seamă, prin fruntașii săi politici, dar în primul rând prin masele populare s-a pronunțat ferm împotriva acestui act arbitrar în neconcordanță totală cu aspirațiile românilor de aici. În consecință, ceea ce a caracterizat istoria acestui ținut românesc, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost lupta permanentă pentru libertate socială și unitate națională¹.

Lupta aceasta nu a fost aceea a unui ținut izolat, ci a unei provincii românești aflate în strânse și permanente legături cu celelalte provincii și apoi, după 1859, cu România. De altfel, întreaga activitate națională a bănățenilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, s-a integrat în politica națională dusă de către statul român².

Activitatea națională a românilor bănățeni, ca de altfel și a celor ardeleni, a fost influențată mai ales după anul 1885 de aderarea României la Tripla Alianță, în contextul european din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Această alianță nu a împiedicat România să sprijine lupta națională a românilor bănățeni, însă i-a conferit unele caracteristici mai deosebite, statul român neputând interveni în mod direct, din considerente de ordin extern, în toate cazurile în favoarea lor³. Lupta bănățenilor va evolua pe coordonatele mișcării naționale a tuturor românilor pentru realizarea statului național unitar român — deziderat secular al poporului român, îndeplinit în marea zi de 1 decembrie 1918 la Alba Iulia⁴.

În perioada postmemorandistă, între anii 1895—1905, activitatea Partidului Național Român intră într-o gravă criză. Este perioada frământărilor, care, în pofida marii sale durate în timp, va avea, pe lângă aspectele negative, și unul pozitiv, acela al clarificării pozițiilor principiale și tactice ale diferitelor grupări, clarificări care vor duce la întărirea partidului și la reintrarea lui în activitate sub noi auspicii.

Perioada de criză s-a datorat, în principal, diferitelor orientări interne din sânul partidului, ca și amestecului partidelor politice din România, care, uneori, subordonau lupta națională a românilor bănățeni și ardeleni intereselor lor de partid. Orientarea bănățeană, care s-a constituit ca grupare distinctă în rândul partidului, a fost numită „gruparea moderată” de către o parte a istoriografiei românești. În general i se atribuie un rol progresist și pentru faptul că așa-zii „moderați” au luptat pentru drepturi politice cu ardoare și curaj, susținând dreptul românilor la o viață națională atât înainte de dualism, cât și în primii ani după compromisul care a dat naștere Austro-Ungariei. Astfel, ei și-au câștigat aderenți

în rândurile „țărănimii și intelectualității rurale din Banat și părțile vestice. Ei nu au fost nici un moment scizioniști, nu au părăsit partidul nici după înlăturarea lor din Comitetul Executiv, nici în timpul și după mișcarea memorandistă și nici în timpul crizei care va urma. Liderii bănățenilor n-au acceptat propunerea reprezentanților partidelor politice maghiare de a părăsi partidul național și de a forma un partid moderat, guvernamental român. Există, de altfel, precedentul din 1884 al mitropolitului Miron Romănul și apoi cel din 1896, al lui Partenie Cosma. În acest sens, Alexandru Mocioni, care era considerat de departe liderul mișcării naționale bănățene, într-o discuție cu imputernicitul contelui Apponyi, a declarat că ar face partidul moderat, dacă s-ar da drepturi politice românilor. „De altfel, el (Mocioni) era convins că guvernul lui Banffy n-ar sta de vorbă cu românii și nu le-ar acorda drepturi politice, nici chiar dacă aceștia ar renunța la întreg programul de la 1881”⁵.

Însăși denumirea de „moderați” dată bănățenilor ni se pare improprie. Într-adevăr, ei cereau moderație în lupta politică, dar în concepția lor, această moderație echivala cu maturitatea politică, cu gândirea profundă a tuturor acțiunilor întreprinse de Partidul Național. Aceasta mai ales în condițiile în care partidul fusese scos în afara legii, după procesul Memorandumului, prin ordonanțele Ministerului de Interne din anii 1894 și 1895, ca fiind neconstituțional. Acum, bănățenii nu voiau să piardă drepturile câștigate în fața asaltului șovinismului maghiar și să nu compromită mișcarea națională prin acțiuni nepregătite sau nechibzuite. După cum s-a mai arătat, bănățenii nu au acceptat niciodată colaborarea cu guvernele maghiare și au încercat pe toate căile să mențină solidaritatea națională. Ei nu au cochetat nici cu maghiarii și nici n-au permis amestecul partidelor politice din România în problemele Partidului Național al Românilor din Transilvania. Pentru ei, singura cale era cea izvorâtă din sânul poporului, fără nici o ingerință externă, ingerință care ar fi putut să lovească în solidaritatea națională invocând interesele de partid. Bănățenii își urmează linia proprie, de la care nu se abat decât în momentul în care consideră că împrejurările o impun cu acuitate. Ei cred în destinul poporului român și luptă nu numai pentru autonomia Transilvaniei ca ardeleni, ci și pentru autonomia tuturor românilor din monarhia dualistă. Unii dintre conducătorii lor, ca Alexandru Mocioni⁶, spirit dotat cu o excepțională clarviziune politică, intuiesc că problema națională a românilor din Austro-Ungaria nu poate fi rezolvată pe deplin decât de către o conflagrație mondială care ar schimba geografia Europei dând posibilitatea națiunilor să se constituie în state naționale. De altfel, convingerea intimă a lui Alexandru Mocioni era că politica maghiară a șovinismului exacerbat nu va avea alt rezultat decât o mai rapidă disoluție a monarhiei dualiste, apropiind momentul eliberării naționale a românilor din Banat și Transilvania și unirea lor cu România. Scopul final al luptei naționale nu era altul decât unirea cu patria mamă. Credința fruntașilor bănățeni, bazată pe buna cunoaștere a situației și pe o mare clarviziune politică, potrivit căreia numai o conflagrație mondială va rezolva problema națională din Austro-Ungaria este afirmată și în convorbirea din aprilie 1896 dintre Alexandru Mocioni și Vicențiu Babeș, și într-un discurs rostit la Academia Română în anul 1883⁷.

Definitoriu pentru atitudinea bănățenilor față de rolul fraților din România este faptul că frunzații bănățeni nu se opuneau ajutorului celor din România, dar cereau sprijin de înalt interesat, ca de la un frate pentru alt frate, fără ca acesta să fie condiționat de anumite interese de partid. Deci, acceptau ajutorul României ca stat, îl cereau chiar, dar nu înțelegeau să se subordoneze liberalilor sau conservatorilor și să le servească acestora ca masă de manevră în lupta pentru putere. De altfel, bănățenii alcătuiesc singura orientare din cadrul Partidului Național care nu a acceptat subvenții din partea partidelor politice din România. Ei sunt intran-

sigenți în această privință, ca și în relațiile cu maghiarii, și cer românilor din țară să nu condiționeze ajutoarele lor, pentru că problema națională este a tuturor românilor nu numai a celor din Transilvania, dar pe de altă parte ea nu este nici a Partidului Liberal, nici a celui Conservator. „Ajutorul fraților noștri din România îl așteptăm, îl dorim chiar, îl cerem, și ei datori sunt să ni-l dea, că ne sunt frați, că sunt liberi și noi subjugăți, că suntem săraci și slabi, iar ei puternici. Ajutoarele lor ne sunt totdeauna prețioase și scumpe, dar nu cereți fraților și nu cereați ca în schimbul acestor ajutoare, națiunea noastră sfântă să o subordonați intereselor voastre de partid, căci atunci ne revoltăm, respingem ajutoarele voastre și așa săraci și slabi cum suntem, ne apărăm noi cauza sfântă, preferând să cădem cu glorie, cu cauza curată, decât să o pălăm”⁸. Deci, nu acceptau ajutorul condiționat al partidelor politice, dar acceptau și chiar cereau ajutorul dezinteresat al României, acesta fiind punctul de gravitație a tuturor românilor, așa cum se exprima liderul bănățean Alexandru Mocioni⁹.

În concluzie, denumirea orientării bănățene din Partidul Național ca „moderată”¹⁰ trebuie examinată sub toate aspectele. Moderația bănățenilor este, într-adevăr o constantă, darea reprezintă, în același timp, numai un aspect al luptei lor naționale, aspect determinat de condițiile existente în Ungaria acelor timpuri. Lupta națională a bănățenilor este mult mai vastă cantitativ și nuanțată calitativ, pentru a o putea identifica cu un singur aspect al ei, acela al moderației în acțiunile politice. Noi credem că prezentarea orientării bănățene s-ar putea întregi cu calificativul de „intransigență”, datorită incapacității ei de a face compromisuri atât în ce privește politica oficială a Ungariei, cum au încercat și chiar au făcut alte grupări din rândul Partidului Național, cât și diferitele orientări de partid din România, care subordonau lupta națională intereselor lor înguste de partid. Ea este intransigentă în consecvență cu care urmărește numai interesele românilor din Banat și Transilvania. În rândurile acestei grupări nu vor exista personalități capabile să facă compromisuri sau chiar să se alieze cu dușmanul. „Intransigenții” își vor păstra linia politică până când se vor convinge că masele românești din Banat și Transilvania sunt pe deplin maturizate pentru a se angaja într-o nouă luptă politică, cea „activistă”, formă care va duce, în final, la realizarea statului unitar român. Orientarea bănățeană intransigentă va exista atâta timp cât în cadrul Partidului Național vor exista lupte interne, iar poziția sa politică nu va fi bine clarificată. În momentul în care partidul va deveni cu adevărat conducătorul tuturor românilor din Banat și Transilvania, când comitetul său executiv va fi bine consolidat și orientat, când partidul va fi adevăratul exponent al maselor populare, iar poporul va fi solidar cu conducătorii săi, atunci „intransigenții” se vor contopi cu restul partidului și nu va mai exista o orientare bănățeană în rândurile sale.

Revenind la criza Partidului Național Român, după procesul Memorandumului, conducerea s-a scindat în patru grupări mai importante: *gazelistii*, cei din jurul Gazetei Transilvaniei de la Brașov, *tribuniștii noi*, cei care vor fi aduși în redacția „Tribunei” de către președintele partidului Ioan Rațiu, *vechii tribuniști*, cei care au fost înlăturați de la conducerea „Tribunei”, și așa-zii *moderați*, cărora le-am adăugat apelativul „intransigenți” având ca organ de presă cotidianul „Dreptatea”.

Așa-zii „moderați”, care după cum am arătat îi reprezentau pe bănățeni, aveau o orientare progresistă, fiind incapabili să facă compromisuri cu autoritățile maghiare, așa cum procedaseră mitropolii Andrei Șaguna și Miron Românul. Deci, considerăm că liderii bănățeni Alexandru Mocioni și Vicențiu Babeș nu pot fi incluși în aceeași grupare cu adevărații moderați, cei din Transilvania, conduși de către ierarhia bisericească. Nu suntem de acord, în consecință, cu părerea exprimată de către unii istorici potrivit căreia liderii bănățeni și capii ierarhiei biseri-

cești ar fi avut aceeași orientare și ar fi aparținut aceleiași orientări¹¹. Bănățenii discutau cu autoritățile austro-ungare de pe cu totul alte poziții decât adevărații moderați.

În perioada memorandistă și apoi postmemorandistă, bănățenii erau grupați în jurul ziarului „Dreptatea“, ziar înființat la Timișoara la sfârșitul anului 1893, primul număr oficial fiind datat la 1 ianuarie 1894. Ca obiectiv principal, încă de la primele articole, ziarul își propune să militeze pentru solidaritatea națională în fața prigoanei autorităților maghiare și i-a susținut cu tărie pe români în procesul de la Cluj, în timpul mișcării memorandiste¹².

„Dreptatea“ nu era cel dintâi ziar al românilor bănățeni. Vicențiu Babeș mai editase, în anii 1866—1876, „Albina“ la Viena și Budapesta și tot lui îi aparține proiectul editării unui ziar românesc la Budapesta, în 1878. La acest proiect participa cu fonduri materiale și generalul Traian Doda, dar la vremea respectivă, inițiativa se va dovedi irealizabilă¹³.

Apare, începând cu anul 1880, la Timișoara, „Luminatorul“, ziarul avocatului Pavel Rotariu, care se confrunta cu grave probleme materiale¹⁴. Ca urmare a proceselor de presă și a amenziilor primite, acest ziar este nevoit, în anul 1893, să-și sisteze apariția. În același timp, sub conducerea dr. Cornel Diaconovici, vedea lumina tiparului „Romänische Revue“, care avea ca principale obiective informarea publicului intern și extern despre lupta națională a românilor din Ungaria și crearea unui curent de opinie în favoarea acestora¹⁵.

În momentul în care „Luminatorul“ își încetează apariția, fruntașii mișcării naționale bănățene hotărâsc înființarea unui nou organ de presă, „Dreptatea“. În acest scop sunt chemați și invitați dr. Corneliu Diaconovici ca editor, iar din noiembrie 1894, Valeriu Braniște, ca redactor responsabil și ulterior ca director. Încă din primul articol, „Dreptatea“ își exprima adeziunea la Programul Partidului Național și milita pentru solidaritatea națională. „Baza activității noastre va fi programul Partidului Național din 1881, deviza noastră: solidaritatea națională“¹⁶. Acest organ de presă era necesar pentru definirea poziției bănățenilor față de Memorandum și față de celelalte grupări din rândul Partidului Național. „Dreptatea“ va găzdui în paginile sale luări de atitudine ale fruntașilor bănățeni față de deviațiile unora dintre conducătorii partidului și față de toate problemele naționale în perioada de criză a partidului

Criza Partidului Național, conturată încă din timpul procesului Memorandumului, nu a avut ca punct de plecare ieșirea bănățenilor din comitet și renunțarea lui Vicențiu Babeș la președinția partidului, ci atitudinea unora dintre fruntașii ardeleni memorandiști. Aceștia, în frunte cu Eugen Brote, aduși în fața instanțelor judecătorești refuză să se supună rigorilor închisorilor de la Vaț și Seghedin și, la îndemnul liberalilor, trec în România. Mai mult, ca o ingerință extremă (chestiune care se va mai repeta, n.n.), liberalii, conduși de către Dimitrie A. Sturdza, prin Eugen Brota, cer ca întregul comitet memorandist să nu execute pedepsele, ci să treacă în România. Îndemnul de a trece în România nu venea însă din dorința de-a proteja comitetul memorandist condamnat, ci din interese egoiste de partid. Liberalii voiau să fie priviți ca mentorii mișcării naționale din Transilvania, din dorința de a câștiga noi aderenți în lupta lor pentru putere. Procesul Memorandumului se desfășoară chiar în preajma alegerilor din România, la putere aflându-se partidul conservator. Liberalii porniseră asaltul împotriva lui, servindu-se de mișcarea națională din Transilvania ca de o masă de manevră. Trecerea întregului comitet memorandist sau a unor membri ai săi în România nu ar fi însemnat identificarea României cu lupta națională a românilor transilvăneni, ci o adevărată decapitare a luptei naționale a românilor din Austro-Ungaria. Dacă această at-o-

exilare s-ar fi realizat, în condițiile de atunci, ar fi avut drept consecință nu numai decapitarea mișcării naționale și înstrăinarea maselor de partid, ci și eșecul mișcării memorandiste. Succesele sau insuccesele luptei naționale se răsfărgeau direct asupra poporului, care fusese alături de conducătorii săi pe tot parcursul mișcării memorandiste. De altfel, după cum bine se observă în istoriografia actuală, „înstrăinarea de popor ar fi însemnat pentru românii din Transilvania, nu numai pierderea celui mai fidel și de nădejde colaborator, ci și dispariția rațiunii de a fi a întregii mișcări¹⁷.

În condițiile disensiunilor interne și ale intervenției liberalilor din România izbucnește ceea ce avea să se numească „criza Partidului Național Român”¹⁸. Având în vedere poziția unor conducători memorandiști aflați în proces de a nu suporta detenția pentru atitudinea lor națională și ingerințele liberalilor, președintele partidului, Ioan Rațiu împreună cu majoritatea membrilor comitetului executiv hotărăsc înlăturarea acestora din conducerea partidului. Deci, se poate afirma că decizia de a-i îndepărta pe acești membri și pe adepții lor de la conducerea partidului era luată încă din timpul detenției comitetului memorandist la Vaț și Seghedin. Cei întemnițați erau decizi la această înlăturare chiar cu riscul declanșării unei crize. Criză care de altfel s-a și declanșat, având multiple consecințe atât negative, cât și pozitive. Ea nu s-a declanșat însă, cu toată situația existentă, datorită desfășurării procesului Memorandumului. Aceasta, din motive de prezentare în fața oprimatorilor, pentru că, indiferent de disensiunile care se manifestau în interiorul partidului, în afară el trebuia să acționeze unitar. O declanșare a crizei în momentul judecării procesului și al executării sentinței ar fi oferit câștig de cauză autorităților guvernamentale, care ar fi avut pretextul să prezinte mișcarea memorandistă ca nesolidară, inițiată de câțiva indivizi cu veleitate de conducători politici angrenați într-o acțiune străină de interesele maselor. Necesitatea solidarității și a unității pe plan extern a mișcării memorandiste a condus la amânarea declanșării crizei sale interne.

Orientarea proliberală a unor conducători ai Partidului Național și a adepților lor se accentuează după trecerea acestora în România, chiar în condițiile în care liberalii ajunseseră la putere. Aceștia, în frunte cu D.A. Sturdza, vin la conducerea României, în octombrie 1895 și din acest moment nu mai sunt interesați să susțină cauza națională a românilor transilvăneni¹⁹. Mai mult, pentru a intra în grațiile regelui Carol, care adusese țara, împotriva voinței ei, în Tripla Alianță, Sturdza, acum prim-ministru ține faimosul discurs din 13 octombrie 1895, de la Iași. Aici, Sturdza declara că se abține de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei. În același timp, liberalii iau cunoscutele măsuri de desolidarizare de lupta națională, printre care se numără și sistarea subvențiilor acordate școlilor românești din Transilvania. Deși atitudinea liberalilor era cât se poate de grăitoare, Eugen Brote, împreună cu partizanii săi, îmbrățișează cauza liberalilor, un aspect de primă importanță în declanșarea crizei care avea să zguduie partidul timp de zece ani. Pe lângă efectele sale negative, criza va avea și unul pozitiv, înnoitor și purificator²⁰.

După înlăturarea bănățenilor, în 1892, s-a constituit așa-numitul comitet „omogen”, care a hotărât înaintarea neîntârziată a Memorandumului. În timpul procesului memorandist, în ianuarie 1894 a luat ființă așa-numitul comitet „substituit”, căruia îi revenea rolul de a conduce partidul în timpul privării de libertate a liderilor memorandiști. În acest comitet se aflau și Vasile Mangra, unul dintre partizanii frecvenți ai lui Eugen Brote, și Ioan Slavici. De altfel, Brote va continua să exercite o puternică influență asupra partidului până la rezolvarea a ceea ce s-a numit „Criza Tribunei”²¹.

Deși bănățenii nu au făcut parte nici din comitetul omogen, nici din cel substituit, ei protestează împotriva ordonanțelor date de către Ministrul de Interne al Ungariei, Hyeronimy, ordonanțe prin care se dizolva comitetul de partid și partidul, acestea fiind declarate neconstituționale²². În viziunea bănățenilor guvernele Ungariei se înșeală dacă își închipuie că prin această măsură vor pune capăt mișcării naționale sau vor reduce numărul adeptilor Partidului Național. În protestul publicat de către organul de presă bănățean se spune în continuare că viabilitatea partidului nu este condiționată decât de legătura cu masele din rândul cărora a luat naștere, și nu de existența unui comitet sau a altuia. „Un singur comitet poate pieri, poate să se blocheze, poate să se descompună sau dizolva; pentru un timp oarecare să conducă rău cauza, să-i producă dezastre; poate face, în fine, ceea ce-i scris în cartea soartei sale, dar va pieri el, iar nu Partidul nostru Național”²³.

Situația Partidului Național s-a agravat și mai mult o dată cu izbucnirea crizei „Tribunei”. Aceasta s-a declanșat în noiembrie 1895 și a continuat până în februarie 1896. Președintele partidului, Ioan Rațiu, imediat după ieșirea din închisoare a pus problema proprietății „Tribunei” și a Institutului Tipografic aflate în acel moment în mâna lui Eugen Brote²⁴. Acesta este obligat să cedeze proprietatea „Tribunei” unui consorțiu desemnat de către comitet. Deocamdată rămăneau aceiași redactori, menținându-se și orientarea imprimată de către Eugen Brote și Ioan Slavici. În acest moment izbucnește un conflict deschis între Rațiu, președintele P.N.R. și Vasile Lucaciu, secretarul general, conflict care amenință să provoace scindarea comitetului în numele solidarității. Organul de presă al partidului a aprobat deciziile luate de către Rațiu, în calitatea sa de președinte. Totodată s-a evidențiat rolul purificator al crizei „Tribunei”, concretizat în eliminarea aderenților liberalilor din mișcarea națională. „Acest moment este de o capitală însemnătate, fiindcă trădează o întoarcere serioasă și hotărâtă către poziția pe care noi am reprezentat-o: că politica noastră națională trebuie, în sânul ei propriu, să-și aibe punctul de gravitațiune, ceea ce este condiția sine qua non a unei politici sănătoase naționale”²⁵. Pentru a nu diviza comitetul și, implicit, pentru menținerea solidarității, „Dreptatea” aprobă poziția lui Rațiu, totuși, în paginile ziarului se publică cu imparțialitate și scrisoarea din 23 ianuarie 1896, a lui Vasile Lucaciu către Ioan Rațiu. Deși este trimisă expres organului de presă bănățean, contându-se pe neutralitatea sa, scrisoarea apare într-o rubrică separată, intitulată „Loc deschis”. Cu acest prilej se declară că „organul nostru („Dreptatea”, n.n.) nici nu poate, nici nu voiește a se identifica sau ieși din rezervă”²⁶. În această situație bănățenii rămân în expectativă, păstrând o poziție de strictă neutralitate. Era, de altfel, cea mai bine gândită stratagemă politică, pentru a nu complica și mai mult situația și așa destul de dificilă.

Vasile Lucaciu, secretarul general al partidului, era secondat în acțiunea sa, de contestare a lui Ioan Rațiu de către Vasile Mangra, unul dintre fruntașii mișcării naționale din părțile arădene²⁷. Acesta s-a ridicat împotriva deciziei președintelui de a trece „Tribuna” și Institutul Tipografic în proprietatea unui consorțiu. Acuzațiile lui la adresa lui Rațiu au fost publicate în „Revista Orăștiei”, din care cotidianul bănățean dă ample extrase²⁸.

La rândul său, presa șovină maghiară încerca să exploateze în folosul său „Criza Tribunei”. Aceasta atribuia criza „Tribunei” Partidului Național și comitetului executiv care s-ar fi aflat în pragul scindării. În același timp, maghiarii urmăreau să izoleze pe conducătorii mișcării naționale românești de mase. Scontând pe scindarea comitetului executiv, ei avansau ideea că unii conducători români ar manifesta permisibilitate față de soluția creării unui partid independent, care ar

urma să ducă o politică progubernamentală. Acest partid trebuia să accepte ideea de stat unitar național maghiar. Bănățenii au atras atenția asupra acestui pericol și au militat pentru păstrarea unității comitetului central și a partidului²⁹.

În această situație la nivelul comitetului central sfâșiat de contradicții, Rațiu ia măsuri radicale menite să curme criza „Tribunei” și să întărească partidul. Acestea au fost adoptate în cadrul conferinței comitetului memorandist din 5 februarie 1896 și vor avea un rol important în viitoarea configurație a partidului, creând o nouă orientare de către organul de presă care se va întemeia de către cei îndepărtați.

La conferința din februarie 1896, membrii comitetului au hotărât, cu majoritate de voturi, ca proprietarul nominal al „Tribunei” și Institutului Tipografic, Tit Liviu Albini, să renunțe la proprietate în favoarea președintelui partidului; în schimb, Rațiu avea să pună capăt procesului intentat lui Brote. Deci, din punct de vedere material, Eugen Brote nu mai putea influența comitetul, iar Rațiu, președintele partidului, câștiga autoritate asupra principalului organ de presă al comitetului. Tot acum se hotăra înlăturarea lui Albini și a lui George Bogdan-Duică din serviciul Institutului Tipografic. Într-o situație foarte dificilă era pus și Ion Rusu Șirianu, redactor al „Tribunei”, continuarea activității sale gazetărești rămânând la latitudinea președintelui Rațiu. Acestuia i se oferea doar o colaborare externă cu avizul președintelui și în condițiile supravegherii sale directe de către șeful său. Dar și această colaborare supravegheată îi era condiționată de scuzele publice în paginile „Tribunei”, pe care el trebuia să și le ceară de la Rațiu și de la public pentru atitudinea sa anterioară. Această hotărâre a comitetului executiv avea să reprezinte actul de naștere al unei noi orientări politice, cea grupată în jurul „Tribunei” „poporului” din Arad, al cărei redactor șef va fi Ion Rusu-Șirianu și implicit manifestarea în premieră a activismului politic.

La conferința de la Sibiu se mai hotăra ca persoanele care trecuseră în România, respectiv Brote, Albini și Aurel C. Popovici să nu mai fie luate în considerare în calitate de coproprietari ai Institutului Tipografic.

Cele mai grave repeccusiuni va avea hotărârea adoptată în cazul lui Rusu-Șirianu. Organul de presă bănățean se întreba cum va reacționa acesta, dacă va accepta sau nu, situația în care era pus. După toate probabilitățile n-avea să înghită umilința aceasta și din spirit de solidaritate cu cei care fuseseră înlăturați o dată cu el³⁰. Deci, așa-numita criză a „Tribunei” va avea drept consecințe întărirea poziției lui Rațiu în conducerea partidului, înlăturarea din comitet a elementelor proliberale și crearea unei noi orientări politice, așa-numita grupare a „vechilor tribuniști”, conduși de către neobositul luptător național, care a fost Ion Rusu-Șirianu, frecvent promotor al activismului politic³¹.

În condițiile acestei așa-numite crize, bănățenii își vor păstra neutralitatea, încercând doar să aplaneze pozițiile prea radicale în interesul menținerii solidarității naționale. Deci, pentru bănățeni, această criză nu a avut, din punctul de vedere al partidului, aceeași importanță ca pentru ardeleni. Deși nu făceau parte din conducerea partidului, bănățenii se străduiau să-i mențină unitatea și să-l protejeze împotriva oricărei ingerințe tendențioase externe ori din partea șovinismului maghiar sau a partidelor politice din România. Bănățenii au intervenit prin organul lor de presă numai atunci când erau periclitate interesele fundamentale ale mișcării naționale ale românilor din Banat și Transilvania. Atitudinea lor este pe deplin justificată, mai ales în perioada imediat ulterioară crizei „Tribunei”, când Rațiu publica un așa-numit „manifest” în numele comitetului. În acest manifest anunța rezolvarea favorabilă a crizei, afirmând că actualul comitet va persevera pe aceeași cale politică. Deși nedumeriți de această atitudine, bănățenii vor susține afirmațiile făcute în manifest, exprimându-și adeziunea la politica națională a

românilor în fața atacurilor presei șovine maghiare³². De altfel, nici presa maghiară nu era unitară în aprecierea documentului comitetului executiv al partidului. Unele ziare, ca de exemplu „Egyeztetés“ care apărea la Sibiu, privea manifestul ca o declarație și ca rezultat al unei simple lupte pentru putere, care s-ar fi dat în cadrul comitetului executiv. Ziarul prezintă comitetul partidului național român ca fiind profund dezbinat, ceea ce după părerea editorialistului va duce la căderea grupării învingătoare a lui Ion Rațiu și Iuliu Coroianu. Publicarea manifestului semnat de către majoritatea comitetului era considerată un act de autodizolvare. Se cerea însă urmărirea guvernului de aproape, implicit a mișcării naționale românești căci dezbinarea comitetului nu însemna și încetarea activității acestuia. Totodată, ziarul maghiar lansa zvonul tendențios că gruparea Brote-Slavici cu ajutor din București ar fi decis să editeze un ziar românesc la Brașov, menit să paralizeze activitatea „Tribunei“³³.

Alte ziare maghiare, ca de exemplu „Pester Lloyd“, priveau manifestul comitetului P.N.R. ca o declarație de război și începutul unei noi activități menite să submineze desfășurarea serbărilor prevăzute cu ocazia mileniului. Își exprima mirarea că acest comitet nu s-a descompus și că el mai ființează, deși a fost zguduit din temelii. Cotidianul din Timișoara luând cunoștință de aceste aserțiuni ale presei maghiare, atrage atenția asupra necesității solidarității în rândul membrilor comitetului, pentru ca adversarii lor politici să nu poată pretinde că partidul ar fi în curs de descompunere, incapabil să facă o politică independentă și implicit de a-și lua soarta în propriile mâini³⁴. Apare, deci, o altă constantă a orientării politice a bănățenilor, aceea a maturității politice, de care trebuiau să dea dovadă comitetul și Partidul Național. Maturitatea politică împreună cu solidaritatea națională alcătuiesc două mari constante ale politicii promovate de gruparea intransigentă din sânul partidului. Aceste două deziderate, ale solidarității și maturității politice, reprezintă niște permanențe ale mișcării naționale a bănățenilor, permanențe manifestate în toate luările lor de poziție.

Intransigenții iau atitudine și împotriva acelor fruntași ai mișcării naționale românești care denigrează actuala conducere a partidului. Printre aceștia se afla și Ioan Slavici, care, în broșura sa „Tribuna și tribuniștii“³⁵, îi atacă pe Ioan Rațiu, Alexandru Mocioni, Vicențiu Babeș etc.³⁶.

În paginile ziarului „Dreptatea“ se ia o energică atitudine împotriva lui Slavici, care-și permisesese să calomnieze câțiva conducători naționali. Bănățenii adoptă aceeași atitudine intransigentă față de încercarea partidului conservator de a câștiga teren și aderențe în Transilvania. Ziarul din Timișoara comentează discursul lui P. P. Carp, de la Craiova, în care acesta abordase problema națională, crezând că astfel câștigă teren în Transilvania. Cotidianul timișorean afirma că, deși românii din Banat și Transilvania și-ar da viața, dacă ar fi nevoie, pentru frații lor din România, ei nu înțeleg să se subordoneze intereselor de partid și nici nu este de dorit ca partidele din România să încerce acest lucru. Se conturează, deci, încă o constantă a luptei bănățenilor — neacceptarea amestecului partidelor politice din România în lupta națională a românilor din Banat și Transilvania.

Solidaritatea intransigenților se manifestă și cu ocazia proiectatei conferințe a Partidului Național, din 15 mai 1896. Bănățenii înțeleg dorința lui Rațiu de a-și consolida poziția, nu văd, deocamdată, rostul acestei conferințe, drept care cer organizarea unei consfătuiri preliminare care să-i fixeze scopul și obiectivele³⁷. Cu toate că inițial nu fuseseră de acord cu această conferință, intransigenții se alătură comitetului în momentul interzicerii ei de către autoritățile locale din Sibiu și protestează vehement împotriva acestui act arbitrar. Totodată, ei scot în evidență netemeinicia motivelor invocate de către autoritățile maghiare pentru interzicerea conferinței³⁸.

O problemă importantă care trebuie rezolvată de partidul național o constituia poziția pe care o va adopta față de alegerile parlamentare din toamna anului 1896. Acum se pune pentru prima dată problema reluării activismului politic în sensul participării românilor la alegerile pentru dieta Ungariei.

Bănășenii acceptă concluziile conferințelor naționale din 1892 și 1893, care decretau pasivitatea generală și susțin că numai o nouă conferință le-ar putea modifica. Activismul politic, ale cărui manifestări sunt la început timide, crește tot mai mult în intensitate. Astfel, în „Tribuna“, organ oficial al partidului, apare îndemnul adresat bănășenilor de a participa la alegerile dietale, acolo unde e posibil. Totodată, se întărește hotărârea conferinței din 1887 ca bănășenii și locuitorii din părțile vestice să adopte o atitudine pasivă, iar în cercurile electorale din zonele respective, acolo unde interesele partidului ar impune acest lucru și unde condițiile naționale ar fi propice, aceștia să participe la alegere, după o prealabilă înțelegere cu comitetul.

Conducerea partidului părea dispusă să-și reia activitatea fără a implica însă comitetul și partidul în ansamblu. Cotidianul timișorean califică prompt această tentativă, ca „un nou atentat asupra organismului partidului“³⁹. Ziarul bănășean militează în continuare pentru solidaritatea națională, pentru recunoașterea hotărârilor conferințelor naționale anterioare, pentru strângerea rândurilor în jurul comitetului executiv. Totodată ia poziție împotriva acelor care negau competența comitetului pe motiv că acestuia i-ar fi expirat mandatul și cere poporului să aibă încredere în conducătorii săi⁴⁰.

„Dreptatea“ continuă polemica cu „Tribuna“, care consideră că solidaritatea fără acțiune este o „imbecilitate“. În consecință, organul fracțiunii prezidențiale a partidului începe să se implice în activitatea politică. Cotidianul timișorean răspunde că deocamdată nu este dispus să promoveze activitatea propriu-zisă, limitându-se doar la o conduită politică matură, care, în conjunctura de atunci, ar avea sorți de izbândă⁴¹.

Izbânda se putea obține numai prin ceea ce „Dreptatea“ numea moderație. Aceasta înseamnă că, deocamdată, nu era indicat să se treacă la acțiuni radicale, preferându-se o politică națională cuminte, menită să stăvilească tentativa cuceririlor șovine maghiare de a îngrădi și mai mult mișcarea națională românească. În acest sens se dă ca exemplu cuvântarea lui Alexandru Mocioni, ținută la 27 august 1896, la Lugoj, cu ocazia adunării generale a Astrei. Aici Mocioni îi îndemna pe românii din Banat și Transilvania să fie solidari în lupta lor națională și culturală. „Dreptatea“ aprecia cuvântarea ca o acțiune prudentă, solidă și matură, izvorâtă din necesități interne, orice amestec al cercurilor din afară fiind exclus. Organul de presă bănășean consideră că în situația dată, acestea erau acțiunile sale mai indicate, întrucât nu atrăgeau după sine persecuții și nu provocau dezbinarea partidului. „Din astfel de acțiuni sau demonstrațiuni nu rezultă nici un martiriu, nici o „criză“, nici o sciziune, sau dezbinare între frați și între „omogeni“. Din contră, „armonia, solidaritatea, dragostea, frățietatea — asta-i sunt urmările și consecințele“⁴².

Frământările continuau în cadrul Partidului Național. Circulau zvonuri despre o eventuală împăcare între Lucaciu și Mangra, ca și despre încercările de subminare a „Tribunei“ prin întemeierea unui nou ziar românesc în Transilvania⁴³. Toate acestea s-au dovedit simple zvonuri, Vasile Lucaciu recunoscând comitetul ales în 1892, precum și politica dusă de către Partidul Național. „Dreptatea“ se bucură de conduita patriotică a lui Lucaciu⁴⁴, dar, în același timp, în virtutea statutului său de ziar independent, își menține neutralitatea față de orice luare de poziție, pledând pentru unitatea conducerii P.N.R.:

Alegerile din octombrie 1896 reprezentau acum problema la ordinea zilei. Se punea întrebarea care va fi atitudinea Partidului Național față de alegeri. Aceasta cu atât mai mult cu cât cercurile guvernamentale maghiare doreau ca românii să participe la alegeri. Guvernul maghiar al lui Bánffy nu-i socotea pe români membri ai unui partid sau reprezentanți ai unei națiuni, ci simpli candidați și alegători. Aceasta pentru ca să nu participe decât sporadic la alegeri și doar câțiva să candideze cu program guvernamental. Guvernul avea deci nevoie de prezența românilor în parlament, pentru a-i legaliza existența, dar nu ca reprezentanți ai unui partid și națiune, ci în calitate de candidați guvernamentali. În cercurile maghiare se acredita ideea că guvernul Bánffy ar fi dispus ca în 20 de cercuri electorale să permită românilor să-și aleagă deputați, dar cu program guvernamental. Reacția bănățenilor este promptă; ei cer ca nici un român membru al Partidului Național să nu accepte oferta, ci toți să rămână strâns uniți în jurul comitetului care decretase pasivitatea. Pentru aceasta trebuia însă ca toți românii să recunoască comitetul executiv⁴⁵.

În fața acestor alegeri dietale, se pune pentru prima dată în mod acut problema atitudinii românilor; activitatea sau pasivitatea. Bănățenii, consecvenți în politica lor, militează pentru pasivitate.

Pasivitatea bănățenilor nu se traducea în încrucișarea brațelor, așa cum s-a afirmat uneori în istoriografia noastră⁴⁶, ci în negarea stării de fapt existente, a situației neclare a partidului și a mișcării naționale române din Ungaria. După opinia fruntașilor bănățeni, nu se putea trece la activitate atâta timp cât partidul fusese formal desființat prin ordonanțele ministeriale din anii 1894 și 1895. Maghiarii neacceptând un partid național român respingau totodată existența națiunii române, ca un factor politic palpabil în viața Ungariei. Românii puteau deci să fie activi în alegerile parlamentare numai ca persoane particulare, nu ca membri ai unui partid politic, aparținând unei națiuni constituite. Deci, pasivitatea reprezenta, în concepția bănățenilor, o negare a ordinii de drept existente în Ungaria și o boicotare a vieții parlamentare maghiare. De asemenea, acest gen de pasivitate presupunea și educarea maselor în spirit național și menținerea poporului român strâns unit în jurul conducătorilor săi. Tărâmul pe care românii puteau să-și desfășoare o activitate efervescentă era cel cultural și economic⁴⁷. Dar pasivitatea absolută nu era privită ca un lucru în sine, ci ca o formă de proiect național, următoarea etapă fiind cea radicală — revoluția. Intransigenți și radicali în concepții, bănățenii erau dispuși, în ultimă instanță să uzeze de forma cea mai radicală de luptă națională și socială — revoluția. Ei erau pe deplin conștienți că prin pasivitate și moderație nu vor determina nici guvernul, nici pe împărat să le acorde drepturi naționale. Erau convinși, totuși, că în conjunctura existentă, pasivitatea și moderația erau singurele arme menite să ferească poporul român de noi complicații. „Importanța ei (moderației, *n.n.*) consta în aceea, ca să apere și să conserve drepturile și avantajele, multe — puține, deja câștigate și asta întotdeauna cu tact fin. Până când, prin el adoptarea de drepturi sau scoaterea lor din gheara hulilor, armele cele adevărate, au fost și rămân cutezarea și în linia ultimă, revoluția”⁴⁸.

Cotidianul timișorean polemiza cu „Tribuna“, care ar fi dorit intrarea în activitate, deși nu toți reprezentanții ei erau decizi în această privință. „Tribuna“, vorbea de mișcare și activitate, fără să aibă însă un plan bine definit în preajma alegerilor. Totuși, polemiza cu „Dreptatea“, cerând să se ia inițiativa, să se întreprindă ceva⁴⁹. Ca răspuns la întrebarea ziarului sibian, inserată într-unul din articolele sale — „Și noi stăm nepăsători“ — „Dreptatea“ avea să dea expresie unei adevărate profesiuni de credință a fruntașilor mișcării bănățene. „Se înșală toți aceia care cred că noi, pre lângă pasivitatea și solidaritatea noastră, stăm ... nu protestăm;

nu ne afirmăm etc. etc... nici vorbă de aceasta, pe cât timp noi slăm, neclățiți și în solidaritate pe lângă conclusele conferințelor noastre naționale etc. Căci acestea doar nu sunt litere moarte, doară sunt acțiuni politice⁶⁰. Se evită, deci, orice luare de contact cu oprimatorii, negându-se temeliiile statului maghiar și instituțiile fundamentale ale regimului oprimator, ca dieta și guvernele. Negarea activității era unica soluție în condițiile în care națiunea română din Banat și Transilvania și partidul ei politic nu se puteau manifesta ca factori politici, așa cum ar fi fost normal într-un secol care se voia al naționalităților. Bănățenii persistă în susținerea ideii de solidaritate de partid, chiar și în condițiile alegerilor din octombrie 1896. Ei nu sunt de acord cu participarea la ele și declară că nu vor lua parte nici la conferința electorală convocată de către președintele partidului cu patru zile înainte de data alegerilor⁶¹. Printre altele i se reproșează lui Rațiu și timpul scurt afectat organizării campaniei electorale, de numai patru zile, alegerile fiind fixate la 28 octombrie 1896, iar conferința electorală a partidului pe data de 24. Deși nu sunt de acord cu conferința electorală, bănățenii, din spirit de solidaritate, protestează împotriva interzicerii acesteia⁶². Mai mult, „Dreptatea” polemizează cu ziarul șovin maghiar „Pester Lloyd”, care susținea că numai intelectualitatea și fruntașii naționali ar da dovadă de pasivitate, poporul fiind dornic să participe la alegeri. Ziarul șovin maghiar urmărea să creeze o prăpastie între intelectualitate și masele populare pe care le socotea ușor de manevrat în interesul guvernului. În paginile sale se afirma că intelectualitatea ar fi pasivă din comoditate, dar și pentru că, oricum, candidații săi n-ar avea nici o șansă să fie aleși deputați. Cotidianul timișorean face apel la solidaritatea poporului român cu partidul național, militând pentru recunoașterea comitetului și abținerea de la alegeri, pentru ca masele să nu poată fi manevrate de către guvernul maghiar⁶³. În numele aceleiași solidarități, salută împăcarea președintelui partidului, Ioan Rațiu, cu secretarul general al acestuia, Vasile Lucaciu. Bănățenii nu-și făceau mari iluzii în privința consecințelor; împăcarea, totuși, o priveau cu ochi buni, sperând ca în felul acesta să se asigure coeziunea conducerii. În schimb, „Dreptatea” vede în această împăcare mai mult o problemă personală, decât una națională⁶⁴.

În contextul alegerilor, bănățenii manifestă o atitudine intransigentă în relațiile cu partidele politice din România, în speță, cu cel liberal. „Dreptatea” comentează pe larg știrca potrivit căreia, atunci când guvernul Bánffy a interzis conferința Partidului Național Român, de la Sibiu, masele populare din România, mai ales studenții, au protestat cu vehemență. Liderul liberal Sturdza i-a potolit pe studenți și pe politicienii români care cereau explicații, spunându-le „să nu dispere, că guvernul maghiar va da drepturi românilor din Transilvania”⁶⁵. Opinia publică din România protestează împotriva acestei decizii a guvernului maghiar, de vreme ce România era aliată cu Austro-Ungaria, în cadrul Triplei Alianțe, iar împăratul Franz Iosif vizitase țara noastră în cursul aceluiași an.

Bilanțul efectuat de organul de presă bănățean la sfârșitul anului 1896 scoate în evidență situația precară a mișcării naționale românești. Comitetul executiv era dezbinat în interior, dar solidar totuși în fața atacurilor șovinismului maghiar; totodată, șamavolnicia guvernelor maghiare îl pune în imposibilitatea de a-și face datoria. După părerea „Dreptății”, poporul nu mai era atât de entuziast și revoluționar ca pe vremea procesului Memorandumului. Singură presa, în pofida îngrădirilor de tot soiul, milita pentru ridicarea nivelului de conștiință a maselor⁶⁶. Situația prezentată de către ziarul bănățean era foarte aproape de realitate. Anul politic 1896 se încheia fără rezultate remarcabile în evoluția mișcării naționale românești.

În privința pasivității, se considera că ea trebuia menținută în contextul respectiv, căci la fel ar fi procedat orice partid politic matur⁶⁷. La sfârșitul anului, organul de presă bănățean reafirmă principiile după care ar trebui să se conducă

mișcarea națională românească, în speță cea bănățeană. „Noi voim ca politica noastră națională să fie reală (realistă, n.n.), condusă de spiritul genuin al programului nostru național; voim ca politica noastră să-și caute în ea însăși punctul ei de gravitare și veghind cu gelozie asupra independenței sale în toate privințele și față de orice factor străin partidului național, să se organizeze pe propriile sale puteri... pentru un timp oarecare, mai bucuros să renunțe la orice acțiune politică, decât ca prin niște acțiuni neoportune și nechibzuite să provoace eventuale pericole asupra cauzei și intereselor naționale“. Deși susținea aceste principii, „Dreptatea“ adoptase o atitudine realistă în privința aplicabilității lor în practică“. Dar, oare se pot valida în mod practic aceste principii între toate împrejurările și anume, între împrejurările date? Noi răspundem franc, și fără șovăire; ar fi o sinamăgire a crede așa ceva⁵⁸. Se observă deci realismul politicii promovate de către cotidianul bănățean și distincția de factură modernă pe care o face între principii și politica curentă. Organul de presă bănățean publică o corespondență semnată cu inițiale, în care se ia poziție față de anunțarea editării unui nou ziar politic românesc la Arad. Este vorba despre „Tribuna poporului“, condusă de către fostul redactor de la „Tribuna“, Ioan Rusu-Șirianu, care va deveni o adevărată tribună de propagare a noului activism⁵⁹. Autorul corespondenței, cu care este oarecum de acord și „Dreptatea“, spune că nu mai era necesară apariția unui nou organ de presă național, din moment ce existau trei cu aceeași orientare și program politic — „Dreptatea“, „Tribuna“ și „Gazeta Transilvaniei“, și acestea cu puțini abonați. Gazetarii de la „Dreptatea“ se vor convinge în curând că n-au intuit bine momentul căci „Tribuna poporului“ avea cu totul alt program decât celelalte organe de presă ale partidului național. Corespondentul opina că se vor pulveriza forțele, fără a se obține vreun câștig. „Dacă e vorba ca jurnalistică să intervină în cauză, atunci ceea ce nu le-ar fi succes celor trei ziare politice existente, sigur că nu va succeda nici să avem zece“⁶⁰.

O dată cu apariția „Tribunei poporului“ la Arad se conturează o nouă orientare în cadrul partidului național a „vechilor-tribuniști“. „Tribuna poporului“ de la Arad, alături de „Revista Orăștiei“, editată de către dr. Aurel Muntean, vor fi cele mai frecvente promotoare ale activismului politic. Din acest moment, zona Ardealului va avea o cu totul altă orientare politică decât cea bănățeană, sprijinind îndeaproape activitatea parlamentară. În studiul de față nu ne-am propus să urmărim conduita ziarului arădean, ci să reliefăm doar atitudinea acestuia față de orientarea bănățeană și politica națională. Organul de presă arădean va grupa o serie de personalități ale luptei naționale, în frunte cu Ion Rusu-Șirianu, Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu, Octavian Goga, Sever Bocu ș.a. Acesta se va constitui în purtătorul de cuvânt al maselor populare din jurul Aradului în lupta națională. Aici se va forma acea grupare a „tinerilor oțeliți“, care va critica cu vehemență conducerea partidului în prima decadă a secolului XX⁶¹.

Încă de la întemeiere, „Tribuna poporului“ își propunea să susțină în coloanele sale activismul politic. În concepția celor de la „Tribuna“ activismul presupunea crearea unui front larg de luptă împreună cu celelalte naționalități asuprite din Ungaria și chiar cu grupările progresiste ale burgheziei maghiare, în vederea obținerii unor drepturi prin lupta parlamentară. În acest sens se declanșează o înverșunată polemică între organul de presă bănățean și cel arădean. Militant consecvent al activismului, ziarul arădean susținea că inactivitatea are un efect demoralizant. „Dreptatea“ ripostează în sensul că nu trebuie inițiată orice fel de acțiune, ci una maturizată politic și oportună, altfel se va ajunge la nimicirea mișcării naționale⁶². În același timp, ziarul bănățean ia atitudine împotriva articolelor publicate de către Eugen Brote în „Tribuna poporului“ din Arad, articole

intitulate „Puncte de orientare“, în care se susține renunțarea la unele puncte din programul național de la 1881. În replică, „Dreptatea“ scoate în evidență zădărnicia încercărilor făcute de ziarul din Arad, sub influența liberalilor acum la putere de a condiționa evoluția luptei naționale de vizita lui Franz Iosif în România, din anul 1896. Tot de această vizită era legată, în opinia „Dreptății“, intenția guvernului și a parlamentului maghiar de a acorda drepturi politice românilor. În realitate, lucrurile stau cu totul altfel, iar mișcarea națională își pune speranțe zădărnice în această așa-zisă „împăcare“ a românilor cu maghiarii⁶³.

Polemica va continua pe tot parcursul anului 1897, an care marchează consolidarea pozițiilor și a raporturilor de forță între cele două orientări vestice: bănățeană și arădeană. Continuă acțiunea inițiată în anul precedent, de stabilire a principalelor linii directoare ale celor două orientări — din Banat și vestul Transilvaniei — din sânul partidului național. „Dreptatea“ răspunde la trei articole din „Tribuna poporului“, în care se pune problema unei noi organizări a partidului. Cotidianul timișorean condiționează această nouă organizare de sporirea autorității întregului partid, organizatorii săi urmând să primească mandat din partea președintelui pentru a propune o altă organizare care, deocamdată, nu transpare din paginile ziarului din Arad. Pentru aceasta, bănățenii cer, mai întâi, întărirea disciplinei de partid în rândurile organizatorilor de la Arad, dat fiind că tocmai asta le lipsește lor. Bănățenii îi acuză pe arădeni că vor să introducă absolutismul și dictatura în partid, să constituie un comitet cu o putere absolută, fără drept de apel, și îi acuză direct pe arădeni că vor să-și subordoneze partidul. La dorința arădenilor ca partidul să fie organizat pe baze noi, democratice, „Dreptatea“ răspunde că aceasta este un principiu care a stat dintotdeauna la temelie partidului⁶⁴.

Polemica continuă și în privința alianței cu celelalte națiuni asuprite de Ungaria. Bănățenii sunt de acord cu acest principiu, dar punerea lui în aplicare presupune îndeplinirea unui șir de condiții. Astfel, fiecare națiune trebuia să fie organizată, dar și la sârbi, și la slovaci existau disensiuni interne; alianța urma să se stabilească la nivel de națiuni, prin „mandatari legitimi“, nu prin „indivizi singuratici“; necesitatea unui program comun pe care fiecare națiune să și-l însușească și să-l considere drept propriul program. De asemenea, se mai cerea ca națiunea română să fie unită, să se introneze principiul solidarității inexistente la momentul respectiv⁶⁵. Bănățenii reamintesc că nu era prima dată când se punea problema solidarității naționalităților, aceasta fiind abordată încă din anii 1865 și 1873⁶⁶.

Referitor la controversa din sânul partidului pe tema reluării activității politice, ziarul din Timișoara observă că cei care propăvăduiesc activitatea se situează pe poziții divergente, deși în aparență adoptă aceeași atitudine. Una din orientări era condusă de către Rațiu, președintele partidului, alta de către Lucaciu, secretarul său general. „Dreptatea“ le considera exagerate ca acțiuni personale⁶⁷.

„Dreptatea“ împarte frunțașii luptei naționale în așa-numiții ultraiști (extremiști, *n.n.*) și moderați. În prima categorie intră entuziaștii lipsiți de maturitate politică ce „pretind pe față drepturile ce voiesc a le câștiga, dar de fapt, lucră chiar contra“. Ceilalți sunt politicienii maturi și prudenți care și ei pretind drepturi, dar „pășesc pe niște căi mai ascunse, mai bine precumpănite. Ultraismul conduce la scop numai atunci când este în stare ca, într-un moment potrivit sau nimerit, să miște masele a unui întreg popor, ca în momentul următor să-și recâștige drepturile din mâna uzurpatorilor, masele făcându-și singure dreptate“⁶⁸. E adevărat că așa-zisul ultraism este mai apropiat de mase, mai însuflețitor decât alte orientări, dar e lipsit de maturitate politică. Apelul la maturitate politică nu înseamnă însă resemnare și încetarea oricărei lupte. „Prin aceasta, noi nu voim însă a zice că în lupta noastră să fim rezignați și moderați; din contră, să mergem cu hărbă-

ție înainte, să cerem și să pretindem drepturile noastre, să ne organizăm tot mereu, numai că toate acestea să le facem într-un mod cum nu se poate cu prudență și maturitate politică, să nu facem din demonstrațiuni cauze celebre și să nu îndeplinim acte nesocotite, prin care, nu numai că nouă nu ne pot folosi, ci dăm numai guvernului șansa de-a putea lovi din nou în noi⁶⁹. Aceasta este ultima luare de poziție a „Dreptății“, pentru că la data de 12 decembrie 1897, consiliul ei de conducere în frunte cu Alexandru Mocioni hotărâște sistarea apariției cotidianului din cauza reprimării sale politice de către autorități a numeroaselor procese de presă în care erau implicați redactorii ei, precum și grelelor amenzi la care a fost supusă⁷⁰. Ultimul ei număr va fi cel din 11/23 decembrie 1897⁷¹. Astfel dispărea, după o periodicitate de patru ani, unul dintre cele mai corecte și intransigente ziare ale românilor din Banat și Transilvania, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deocamdată, bănățenii rămân fără organ de presă, ceea ce face mai greu de urmărit atitudinea lor politică la acest sfârșit de secol.

În ultimele sale numere, organul bănățean, consecvent în atitudinea sa intransigentă, ia poziție împotriva amestecului partidelor politice în lupta națională a românilor din Transilvania. Această problemă s-a pus mai ales în legătură cu organizarea mitingurilor, în decembrie 1897, de la Sibiu și Arad. Pentru pregătirea acțiunii de la Arad a fost trimis aici Sihleanu, secretar general al Ministerului Învățământului din guvernul liberal, cu misiunea de-a organiza o acțiune de amploare, cu ajutorul celor de la „Tribuna poporului“. Scopul acestei manifestații îl constituia contracararea atacurilor din presa conservatoare și, mai ales, ale deputaților opoziției, în legătură cu atitudinea guvernului liberal față de mișcarea națională. În același timp, manifestații voiau să-l reabiliteze pe Sturdza, șeful liberalilor, care, în calitatea sa de prim-ministru, contrasemnase actul de decorare a procurorului Ieszszki, cu ocazia vizitei regelui României la Budapesta, din toamnă⁷². Participanții la miting protestau împotriva oprimării naționale și a legii de maghiarizare a denumirii satelor. „Tribuna poporului“, subvenționată de liberali⁷³, îi susține pe demonstrații. Aceeași atitudine transpare și din scrisoarea lui Ion Rusu-Șirianu către fruntașul liberal C. Cantacuzino, din 20 noiembrie 1897⁷⁴. Bănățenii remarcaseră aservirea ziarului arădean față de liberali, dar în același timp ei nu acceptau nici amestecul conservatorilor, nici aservirea lor președintelui Rațiu. „Dreptatea“ se ridică împotriva oricăror ingerințe externe, la început ale liberalilor, dar și ale conservatorilor, evidențiind rolul negativ al acestora. Totodată, ca condamnat venirea lui Sihleanu la Arad, dar și a fruntașului conservator Ion Grădișteanu la Cluj, în zilele de 11—12 noiembrie 1897 cu ocazia consfăturii organizate aici de Ioan Rațiu. În prealabil Grădișteanu luase legătură cu acesta⁷⁵.

Ioan Rațiu dorea ca mitingul proiectat să aibă loc, mai întâi, la Sibiu. Aici urma să se desfășoare la 14 decembrie 1897, dar a fost interzis, astfel că s-a bucurat de o participare foarte restrânsă. Deși nici la Arad nu fusese autorizat, mitingul are loc pe data de 23 decembrie a aceluiași an și este mult mai bine organizat, întrunind un număr mai mare de participanți⁷⁶. Dar nici acum nu s-au făcut pași siguri pe calea înlăturării sciziunii, deși a încetat temporar polemica între „Tribuna“ și „Tribuna poporului“, cele două publicații acordându-și sprijin reciproc în organizarea mitingurilor. Nici anul 1897 nu a marcat creșterea unității partidului, dimpotrivă, a dus la adâncirea divizării în patru grupări, cu orientări și concepții diferite.

Nici anul 1898 nu a adus vreo schimbare notabilă în situația mișcării naționale, exceptând accentuarea disensiunilor interne din anii anteriori. În acest an, criza partidului național a atins punctul culminant⁷⁷. Liderii partidelor politice din România continuau să ducă o politică de imixtiune în mișcarea națională transilvăneană. Partidele politice, în speță liberalii, exercitau cea mai puternică

influență asupra vechilor tribuniști de la Arad, care, fiind mai ales intelectuali cu o stare materială modestă, depindeau de liberalii care îi subvenționau. Într-o primă fază noii tribuniști s-au declarat împotriva oricărei imixțiuni a partidelor politice din România, dar ulterior, datorită problemelor financiare cu care se confruntau, s-au văzut nevoiți să apeleze la conservatori începând cu anul 1898⁷⁸. Singurii care nu au acceptat și nici nu vor accepta vreun ajutor financiar, deci nu vor face jocul nici unui partid, sunt bănățenii, care-și dovedesc și de astă dată intransigența, deși aveau relații foarte bune cu oamenii politici, mai ales cu Take Ionescu⁷⁹.

Prelungirea crizei partidului, care amenința să ducă la distrugerea lui, determină partidele politice românești să nu mai recurgă la imixțiuni în viața politică și națională a românilor transilvăneni⁸⁰.

Se renunță la discuțiile despre „pasivitate“, doar „Tribuna poporului“ mai pledează pentru „activitate“, atrăgând atenția asupra faptului că „pasivismul nu este adoptat pentru veșnicie“⁸¹.

În anul 1899, situația mișcării naționale transilvănene părea că se ameliorează. Acum cade guvernul liberal din România și vine la putere cel conservator. Această schimbare s-a produs în mare parte și cu concursul „Tribunei“ din Sibiu, care a desfășurat o susținută campanie antisturdzistă. Deși trecuse de partea conservatorilor, avea să-și motiveze campania antiliberală prin atitudinea duplicitară a lui Sturdza, care a subminat solidaritatea și unitatea partidului național⁸². Așadar, și noii tribuniști apelau la ajutorul unui partid, acela al conservatorilor pe care îi susținuseră în lupta pentru putere. Și de astă dată gruparea bănățeană continua să fie intransigentă, refuzând amestecul oricărui partid politic.

Polemica între diferitele grupări în privința reluării activismului capătă noi accente. „Tribuna poporului“ și „Foaia Orăștiei“ susțineau cu tot mai multă tărie revigorarea activismului politic. Deși nu mai aveau organ de presă, bănățenii își mențin poziția pe care și-o exprimă prin declarațiile orale și scrise ale fruntașilor lor. Ei persistă în pasivism, considerându-l la momentul respectiv singura modalitate de-a rezista atacului incisiv al șovinismului maghiar. Astfel, fruntașul bănățean, Coriolan Brediceanu, într-un interviu acordat ziarului maghiar „Egyetértés“, declară că atâtă vreme cât nu se legaliza partidul și comitetul său, nu intră în discuție reluarea luptei parlamentare⁸³. Bănățenii se mențineau așadar pe vechile poziții, aducând aceleași argumente ca și în anii anteriori, deși nici ei nu mai erau chiar atât de fermi în tactica lor. Același Coriolan Brediceanu, într-o scrisoare din 9 aprilie 1899, adresată lui Alexandru Mocioni se referea la necesitatea avertizării cercurilor guvernamentale despre hotărârea românilor de a acționa pentru a-și reprimi drepturile de întrunire și organizare politică, în cazul în care guvernul n-avea de gând să le recunoască aceste drepturi⁸⁴. În aceeași perioadă are loc, pe lângă schimbarea de guvern din România, și o schimbare de guvern în Ungaria, unde vine la conducerea țării Széll Kálmán. Acesta, la începutul guvernării, promitea o atitudine mai conciliantă față de naționalități, precum și curmarea abuzurilor electorale⁸⁵. În acest context, pentru poporul român din Ungaria se pune problema reactivizării partidului național. La 25 aprilie are loc întrunirea de la Deva convocată de către Francisc Hossu-Longin, unde se hotărăște trimiterea unei scrisori către președintele Rațiunii. În această scrisoare se cerea pe de-o parte convocarea imediată a conferinței generale a alegătorilor români, iar pe de altă parte se propunea respectarea programului de la 1881 — reorganizarea comitetului executiv, acțiuni în cadrul cercurilor electorale și municipiilor, pentru folosirea limbii române în administrația locală, stăvilirea amestecului unor partide politice străine, inclusiv a celor din România, în afacerile interne ale partidului, introducerea disciplinei rigu-

roase de partid, întărirea colaborării cu celelalte naționalități oprite și organizarea unor manifestații comune⁸⁶. Aceasta era o încercare realistă de împăcare a tuturor orientărilor din cadrul Partidului Național, în sensul aderării la un program acceptabil pentru toate grupările. Încercări de împăcare face și președintele partidului, Ioan Rațiu, care convoacă o consfătuire restrânsă la Sibiu, pe data de 14 iunie. La această întrunire erau invitați liderii tuturor grupărilor. Bănățenii au fost reprezentați de Alexandru Mocioni, Coriolan Brediceanu, Emanoil Ungureanu, Ștefan Petrovici și George Popovici-Vârșeț. N-au beneficiat de invitații Vicențiu Babeș, dintre bănățeni, și nici Vasile Mangra și Ion Rusu-Șirianu, dintre arădeni. De asemenea, n-a fost invitat Vasile Lucaciu, secretarul general al partidului⁸⁷. Prin urmare, fuseseră invitați numai fruntașii, cu care Rațiu credea că se poate înțelege și care nu se situaseră pe poziții prea divergente în raport cu cea a președintelui.

Poziția bănățenilor față de această consfătuire este clar exprimată în scrisoarea lui Alexandru Mocioni din 12 iunie; ca răspuns la invitația de participare, Mocioni, consecvent în principiile sale, își manifestă atașamentul față de partidul național, care „deși, de fapt, împiedicat în libera sa mișcare, prin cunoscutele ordinațiuni ministeriale, anticonstituționale, de iure sustra (există, *n. n.*) și astăzi în întreaga sa organizațiune nestirbită”. Totodată, el recomandă menținerea pasivismului pentru a nu încuraja politica represivă a șovinismului maghiar. Alexandru Mocioni rămâne un intransigent în concepțiile sale. „Astăzi, deci, parola luptei noastre naționale are să fie *restitutio in integrum*. Unica armă este rezistența pasivă”⁸⁸. Prin urmare, Mocioni nu se mulțumea numai cu unele concesii minore pe care maghiarii ar fi fost dispuși să le facă, ci dorea o „*restitutio in integrum*”, adică recăstigarea tuturor drepturilor avute și considerarea națiunii române și a partidului ei ca factori politici în stat. În acest sens, pasivitatea trebuia să fie înțeleasă ca negarea absolută a situației de inferioritate a poporului român din Ungaria. Încă o dată, Alexandru Mocioni, cu profunzimea gândirii sale, vedea fondul problemei, și nu manifestările ei exterioare⁸⁹.

Bănățenii au fost reprezentați la consfătuirea de la Sibiu de către Coriolan Brediceanu și George Popovici-Vârșeț. Brediceanu se opunea convocării conferinței naționale a partidului atât în forma propusă la Deva, cât și în cea utilizată la conferințele anterioare. El își motiva atitudinea prin faptul că orice convocare a conferințelor naționale ar fi însemnat o deviere de la calea legalității. Aceasta atâta timp cât nu se anulau ordonanțele de interdicere a P.N.R.-ului. Convocându-se conferința națională se riscău noi acte represive împotriva poporului român. Coriolan Brediceanu era întru totul de acord cu propunerile lui Alexandru Mocioni, iar din propunerile consfătuirii de la Deva a admis numai continuarea consfătuirilor intime, ca mijloc de restrângere a rândurilor partidului⁹⁰. Tezele intransigenților au fost acceptate și de către liderii tribuniști, Teodor Mihali, Elie Dianu și George Pop de Băsești. Ca urmare, majoritatea participanților au adoptat tezele bănățenilor, fiindcă acestea erau cele mai realiste în contextul respectiv. Conducătorii noilor tribuniști au început să se apropie tot mai mult de bănățeni, aderând fără rezerve la tezele acestora⁹¹.

Tactica pe care o va adopta partidul era o problemă la ordinea zilei. Gruparea cea mai combativă se dovedește cea a vechilor tribuniști, care cerea insistent trecerea la fapte. „Tribuna poporului”, în cel de-al treilea an de existență, avea deja experiența necesară pentru a începe activitatea și pentru a-i argumenta necesitatea. Astfel, în numerele din iunie-august 1899 ale ziarului arădean se aduceau trei argumente principale în favoarea activității parlamentare. În primul rând, se spunea că prelungirea inactivității nu face decât să îndepărteze masele și, în consecință, partidul riscă să se rupă de acestea. Al doilea argument era de ordin extern — care de altfel, se va dovedi neîntemeiat — că, o dată cu venirea guvernului

Széll la putere, care a promis măsuri împotriva abuzurilor autorităților, dispărea motivul menținerii unei atitudini pasive de către românii din Banat și părțile vestice. În consecință, afirma organul de presă arădean, puteau participa la alegeri fără a intra în contradicție cu programul național din 1881. La alegeri ar fi putut să participe și cei din Transilvania propriu-zisă, căci guvernul Széll promisese sporirea numărului alegătorilor. Iar în ceea ce privește atmosfera din sânul partidului, majoritatea tinerilor erau entuziaști și dornici de luptă, vechea gardă fiind reprezentată doar de câțiva membri ai P.N.R. Al treilea argument îl constituia atitudinea slovacilor, al căror activism începuse să dea roade⁹².

În „Tribuna poporului“, în numărul din septembrie al aceluiași an, articolele semnate „un ardelean“ pledează în favoarea reluării activității politice. Autorul acestora atrage atenția asupra primejdiei naționale pe care ar putea-o reprezenta ieșirea din pasivism numai a bănățenilor. Aceasta, pentru că nu se știa sigur în ce măsură bănățenii ajunși în parlament vor putea înlătura obstacolele din calea reîntronării activismului în rândul ardelenilor. Aceasta însemna ca ardelenii să rămână pasivi o perioadă nedeterminată. Se contura, deci, pericolul că între bănățenii activiști și ardelenii pasiviști să ia naștere un separatism care putea degenera în rivalități nedorite în politica națională. Singura interesată de întreținerea acestor rivalități era Austro-Ungaria, căci românii divizați în bănățeni și ardeleni, în uniți și neuniți, puteau opune o rezistență mult mai slabă în fața tendințelor de desnaționalizare. Pentru a se evita, deci, separatismul se recomanda ca și ardelenii să-și trimită deputați în parlament după modelul bănățenilor. În cazul în care ardelenii nu intrau în parlament, pentru menținerea solidarității, era necesar ca nici bănățenii să nu-și trimită deputați⁹³.

La discuția tot mai înfierbântată despre noul activism se înscrie și liderul noilor tribuniști, Iuliu Coroianu. Acesta, mai realist și înzestrat cu un dezvoltat spirit de observație, a afirmat că participarea românilor la alegeri ar avea logică în condițiile menținerii situației existente, dacă s-ar anula ordonanțele ministeriale de scoatere a partidului din legalitate, ceea ce ar permite convocarea conferințelor naționale pentru reorganizarea partidului. Ar mai fi nevoie ca parlamentul să promulge o lege prin care să asigure naționalităților dreptul de a se instrui în timpul campaniilor electorale, în calitate de individualități etnice și politice distincte. În felul acesta li s-ar crea popoarelor nemaghiare o atmosferă propice pentru a-și desemna candidații proprii, proporțional cu numărul lor. A participa, în concepția lui Coroianu, într-un parlament, în care naționalitățile nu erau reprezentate proporțional cu numărul lor, ar echivala cu acceptarea jocului politic al partidului guvernamental⁹⁴, deci, liderul noilor tribuniști se situa pe poziții apropiate de acelea ale lui Alexandru Mocioni, negând însuși fundamentul regimului politic din Ungaria.

Septimiu Albini ia și el poziție, în „Tribuna poporului“, în favoarea activismului. El afirmă că pasivismul adoptat de românii bănățeni în 1887 nu era decât temporar și de conjunctură. Prin revenirea lor la activism se crea posibilitatea îmbinării luptei extraparlamentare cu cea parlamentară, iar cauza românească putea fi servită astfel mult mai bine decât prin pasivism. Albini nu dorea introducerea anarhiei prin renunțarea la pasivism. Hotărârea de a trece la activism o putea lua numai partidul, în cadrul unei conferințe naționale, care s-ar fi putut ține și în condiții de ilegalitate și la care trebuiau să fie invitați reprezentanții tuturor orientărilor din partid. Oricare ar fi fost hotărârile conducerii mișcării naționale, cu privire la tactica de luptă, se impunea menținerea solidarității căci divizarea politică a partidului ar fi adus avantaje doar adversarilor poporului român⁹⁵. Așadar, discuțiile în jurul reluării activității devin animate. Bănățenii, ca

și noii tribuniști, optează pentru tactica veche, deși unii dintre ei nu resping discuțiile despre activism. La Arad prindea contur un curent favorabil activismului politic, care va deveni tot mai popular. Pentru ardeni, anul 1900 va reprezenta, de altfel, un pas înainte pe calea reluării activității parlamentare.

Acum are loc așa-numita „înfrățire de la Arad“, la banchetul dat cu ocazia instaurării lui Iosif Goldiș, deputat guvernamental, ca episcop. La festivitate a participat și contele Tisza, care a toastat pentru înfrățirea dintre români și maghiari⁹⁶. Această așa-zisă înfrățire nu a făcut impresie prea bună în lumea românească, mai ales că Iosif Goldiș fusese deputat guvernamental. La chemarea acestuia va veni la Arad, în anul 1901, ca secretar consistorial, Vasile Goldiș, nepotul său⁹⁷. Bănățenii care, în absența unui organ propriu de presă, sunt nevoiți să se rezume la declarațiile liderilor lor politici, apar din nou în prim-plan. Acum, Alexandru Mocioni dă un interviu ziarului „Budapester Tagblatt“, în care susține că problema naționalității se poate rezolva doar pe două căi, fie pe cea pașnică, fie prin război. Deocamdată, el nu se pronunță în problema tacticii politice a partidului, în speță a pasivismului⁹⁸. Se reia, deci, ideea conflagrației mondiale ca mod de rezolvare a problemei naționale. Ca răspuns la acuzațiile de iredentism pe care i le-au adus maghiarii pentru afirmațiile făcute în scrisoarea din 12 iunie 1899, Alexandru Mocioni dă o declarație redacției ziarului amintit mai sus, în care pledează pentru o atitudine moderată și pentru pasivism⁹⁹.

În semn de recunoaștere a mării influențe de care se bucurau intransigenții în partid, noii tribuniști, în frunte cu Rațiu, aderă la concepțiile lor și ca urmare, conferința națională, promisă la consfătuirea de la Sibiu, din 14 iunie 1899 nu se va mai ține. În schimb, se va organiza o consfătuire, la 1 octombrie al aceluiași an, la care vor participa numai noii tribuniști, iar din partea bănățenilor, Coriolan Brediceanu. La consfătuirea de la 1 octombrie s-a hotărât păstrarea vechii organizări a partidului și a tacticii pasiviste¹⁰⁰.

În consecință, la sfârșitul anului 1899 bănățenii dețineau cea mai puternică poziție în partid, deși ei nu doreau cu tot dinadinsul acest lucru. La hotărârile lor aderaseră și noii tribuniști care, în virtutea faptului că se aflau la conducerea partidului — președintele fiind ales tot din rândurile lor — impuseseră punctul de vedere al bănățenilor, socotindu-l hotărâre de partid. Prin urmare, în anul 1899, deși se realizase o certă apropiere între bănățeni și noii tribuniști, totuși, nu s-a ajuns la refacerea unității partidului, alte două facțiuni, gazetistii și vechii tribuniști, având orientări politice și tactici diferite. În acest an, deși se discută mult despre posibilitatea intrării în activitate, tactica va rămâne cea oficială, a partidului național, adică cea promovată de bănățeni — pasivismul.

Anul 1900 va marca, mai ales pentru arădeni, tendința de trecere la activism. La Arad, poporul desfășura o activitate intensă. Astfel, în anul 1887 existau candidații români la Chișinău, Criș și Șiria, iar în 1892 a fost ales de către popor pentru a candida la postul de deputat la Șiria, Petru Truta, însă acesta, solidarizându-se cu partidul, nu se prezintă la alegeri¹⁰¹. Acum se face o nouă încercare de reluare a „activității“. Astfel, la alegerile din acest an, de la Lipova, ca urmare a decesului deputatului guvernamental, își prezintă candidatura Sever Bocu, redactor la „Tribuna poporului“. Cu această ocazie aflăm profesiunea de credință a luptătorului național, care a fost Vasile Goldiș. Iată ce spunea el în scrisoarea trimisă lipovenilor, care îi oferiseră lui candidatura în cercul Lipova. „Eu, afirma Vasile Goldiș, din convingere sunt activist. Activitatea o voim cu scopul ca să putem accentua mai cu tărie punctul nostru de vedere în politica generală a țării ungurești... în sfârșit să facem școala politică a poporului nostru“¹⁰².

În anul 1901, una dintre cele mai importante acțiuni ale partidului național, acțiune la care bănățenii și-au adus o contribuție importantă, a constituit-o consfă-

tuirea de la 13 iulie 1901, de la Timișoara. Aceasta fusese convocată de către George Popovici din Lugoj, din însărcinarea consfătuirii din 6 iunie a aceluiași an, de la Cluj¹⁰³. Scopul acestei manifestări îl constituia realizarea solidarității naționale. Ea avea înscrise trei puncte pe ordinea de zi¹⁰⁴. Mai întâi, concentrarea comitetului național, apoi dezbaterea situației în fața legilor dietale, care se apropiau și în al treilea rând încetarea polemicii dintre ziarele naționale. La Lugoj s-a hotărât restructurarea comitetului care urma să fie format din 25 membri: 13 din Ardeal, 6 din Banat și 6 din părțile vestice. Nu s-a discutat însă punctul doi înscris pe ordinea de zi, respectiv atitudinea față de alegeri. Aceasta era lăsată la latitudinea noului comitet reconstituit. În problema încetării polemicii dintre ziarele naționale se exprima dorința comitetului reconstituit de a instrui un juriu de partid, în vederea aplanării divergențelor dintre ziare¹⁰⁵. Deci, conferința confidențială din iulie 1901 se menținea pe linia politicii tradiționale, a recunoașterii programului de la 1881 și a pasivismului politic. Se remarcă acum rolul de prim rang al băănățenilor, care sunt organizatorii conferinței și totodată conducătorii ei: George Popovici, ca președinte, iar Valeriu Braniște, ca notar ad-hoc. Orientarea băănățeană primise deci o nouă validare a poziției sale, căpătând o importanță de prim ordin în cadrul partidului.

Începând cu anul 1901, băănățenii dispun de un nou organ de presă pentru a-și exprima opiniile. Este vorba de ziarul „Drapelul” editat la Lugoj de către Valeriu Braniște, fost redactor al „Dreptății”. Încă din primele sale numere, în organul de presă băănățean apărea vechea concepție a băănățenilor, cea pasivistă în alegerile parlamentare. Astfel, „Drapelul” polemizează cu ziarul care era editat la Orăștie de către Aurel Muntean, intitulat semnificativ „Activitatea”. „Drapelul” invoca aceleași motive tradiționale: persecuția autorităților maghiare și situația ilegală a partidului național¹⁰⁶. Braniște, în ziarul său, invocă din nou disciplina de partid exprimându-și adeziunea față de concluziile conferințelor naționale anterioare¹⁰⁷. Nu numai Valeriu Braniște susține acest lucru, ci și alți fruntași băănățeni, ca de exemplu Ștefan Petrovici¹⁰⁸. În perspectiva alegerilor dietale din anul 1901, pasivitatea este recomandată și de către alți fruntași ai mișcării naționale băănățene, ca dr. Gheorghe Dobrin¹⁰⁹.

Acum însă situația se schimbase față de perioada anterioară. Câștigase tot mai mult teren ideea unității, care deja fusese pusă în aplicare în congregațiile comitatense. Băănățenii, care erau pasiviști, scot în evidență dubla importanță pe care o are lupta pe plan local. „Deoparte suntem datori să ne facem datoria ca reprezentanți ai intereselor noastre specifice comitatense, să controlăm administrația și să înfierăm abuzurile de putere. Pe de altă parte, suntem datori să afirmăm în viața constituțională a comitatelor existența partidului nostru național și să reclamăm, prin forurile competente ale comitatului, restabilirea stărilor normale constituționale”¹¹⁰. În același timp ziarul băănățean publica apelul președintelui Rațiu de a se menține în pasivitate față de alegerile parlamentare din acel an¹¹¹. La fel se exprimă și fruntașul băănățean Alexandru Mocioni^{111 bis}.

Curentul general câștigă tot mai mulți aderenți, devenind predominant după dispariția președintelui dr. Ioan Rațiu. După moartea principalului stâlp al pasivismului, în decembrie 1902, își încetează apariția, în aprilie 1903, principalul organ de presă al P.N.R. „Tribuna” din Sibiu, mai ales că după alegerile din anul 1903, de la Dobra, Aurel Vlad candidează fără să ceară asentimentul partidului și este ales deputat¹¹². Acum, tot mai multe voci pledau pentru activism, cărora li se adaugă și băănățenii.

Ca urmare a acestui curent general de opinie în favoarea adoptării unei atitudini active, la conferința din ianuarie se declară adeziunea partidului la ideea

activismului politic¹¹⁴. Bănăţenii, în marea lor majoritate, împărtăşesc acest punct de vedere, cu excepţia cercurilor lugojene din jurul ziarului „Drapelul“.

Pentru a cucerii şi ultima citadelă a pasivismului, cea din Lugoj, conducătorii partidului organizează aici o adunare a aderenţilor partidului în ziua de 5 noiembrie 1905, la care vor participa cca 6 000 de oameni. Adunarea condusă de către George Popovici considera valabil şi pentru Banat apelul la activism¹¹⁵. Valeriu Branişte priveşte „cu cea mai mare bunăvoinţă“ angrenarea în activitate, dar nu aderă la ea¹¹⁶. O adunare similară are loc şi la Oraviţa, în ziua de 10 decembrie 1905¹¹⁷. Referitor la adunarea de la Lugoj, Valeriu Branişte îşi aminteşte mai târziu: „N-am luat parte la ea, dar rezoluţiile ei, spre a salva continuitatea vieţii noastre de partid, au fost redactate cu concursul meu, aducându-i-se toate schimbările cerute de mine. În definitiv, am fost de acord cu ceea ce se hotărcea, dar nu am luat parte spre a nu aproba felul anarhic cum s-a pus la cale“¹¹⁸.

Prin urmare, Branişte, deşi era de acord, nu se hotărâse să îmbrăţişeze, împreună cu ziarul său, activitatea parlamentară. El nu participă nici la alegerile din 1906, dar susţine candidatura lui George Popovici la Lugoj¹¹⁹. De-abia în anul 1907 se lasă antrenat în activitatea parlamentară, candidând în alegerile dietale pentru mandatul de la Bocşa. În cuvântul său către alegători, Valeriu Branişte spunea: „am primit cu dragă inimă să fiu candidatul Partidului Naţional Român, în acest cerc, a cărei populaţiune, în partea sa covârşitoare, are acelaşi credeu (crez, n.n.) politic ca şi mine“¹²⁰.

Cu toate acestea, Valeriu Branişte n-ajunge deputat din cauza presiunilor făcute de guvern asupra alegătorilor, pentru a impune un deputat guvernamental¹²¹.

Curentul popular care i-a adus pe bănăţeni în alegerile parlamentare este magistral definit de către Valeriu Branişte: „Am intrat în luptă fără mari pregătiri, bazaţi numai pe legăturile fireşti şi pe sentimentul sănătos de conservare al poporului. O simplă chemare a pus masele în mişcare. Câmpul cel larg al activităţii, aici mi se deschide. Aici trebuie să organizăm... Noi doar nu pentru mandate am intrat în activitate, ci pentru a ridica poporul nostru ca să devină factor politic în ţara din care face parte ca element constitutiv¹²². Deci, bănăţenii au simţit pulsul maselor populare şi, aşa cum afirmau ei, în ultimii ani ai secolului al XX-lea, o mişcare serioasă şi uriaşă, un val pornit din sânul poporului îi va împinge la acţiune, determinându-i să folosească deopotrivă atât mijloacele extraparlamentare, cât şi cele parlamentare, în vederea obţinerii libertăţii naţionale şi a dreptăţii sociale pentru românii din Banat şi Transilvania.

Banatul şi vestul României vor desfăşura o bogată şi diversificată luptă naţională, ceea ce va determina conducerea partidului naţional să mute sediul acestuia, în anul 1908, la Arad¹²³.

În concluzie, orientarea bănăţeană intransigentă din sânul partidului naţional, ca expresie a voinţei maselor populare bănăţene, care s-a conturat la sfârşitul secolului al XIX-lea se va apropia tot mai mult de celelalte grupări din sânul partidului naţional român, contopindu-se în final, cu acesta. La rândul său, P.N.R. va deveni, la începutul secolului XX, adevăratul exponent al maselor din rândul cărora provenea şi pe care le reprezenta. Este firesc ca o mişcare naţională generată de popor să-şi găsească factorul de unitate şi regenerare tot în poporul care i-a dat naştere, în pofida disensiunilor sale interne. Apreciem deci ca progresistă orientarea bănăţeană a politicii naţionale, cu cele 3 constante ale sale — solidaritatea, moderaţia ca ultimă etapă înainte de revoluţie şi maturitatea ei politică. Orientarea bănăţeană intransigentă va conduce masele populare care au generat-o pe culmile reprezentate de atingerea unui ideal secular — unitatea naţională.

RADU PĂIUŞAN

- ¹ I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*. Timișoara, 1980, p. 126—187.
- ² Vezi prof. dr. docent Titu Georgescu, *România în istoria Europei secolului XX*, București, 1989, p. 22—50.
- ³ Pentru aceste probleme vezi Gheorghe Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878—1914*, București, 1979, și Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol I, Timișoara, 1979, și vol. II, Timișoara, 1982.
- ⁴ Vezi Ioan Scurtu, *Alba Iulia 1 decembrie, 1988*.
- ⁵ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Din frământările Partidului Național Român transilvănean, în anul 1897*, în A.A.C., 1972, nr. XV, p. 299.
- ⁶ Pentru rolul lui Alexandru Mocioni în lupta națională a românilor, vezi și Direcția Generală a Arhivelor Statului (în continuare D.G.A.S.), București, fond „familial Mocioni”, Dosar II/9, f. 8—8 v, Valeriu Braniște, *Pagini rezlefe, Alexandru Mocioni*, Lugoj, 1905, p. 152—330 și Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București 1939, p. 259.
- ⁷ George Cipăianu, *Vicențiu Babeș (1821—1907)*, Timișoara, 1980.
- ⁸ Audiant Consules, în *Dreptatea*, IV nr. 252, 17/29 noiembrie 1897.
- ⁹ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, 1980, p. 24. Vezi și Radu Păiușan, *Din lupta națională și socială a românilor bănățeni din anii 1900—1918*, în *Studii de istorie a Banatului*, VIII, Timișoara, 1982, p. 120—130.
- ¹⁰ Liviu Botezan și Nicolae Cordoș, *op. cit.*, p. 267.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 248.
- ¹² I. D. Suciu, *Ideologia ziarului „Dreptatea”*, în *Studii de Istorie a Banatului*, II, Timișoara 1972, p. 204.
- ¹³ Mihail Dan și Ilie Uzum, *Din corespondența generalului Traian Doda cu Vicențiu Babeș*, în *Banatica*, II, 1973, p. 226.
- ¹⁴ Gelu Nemțu, *Din corespondența lui Pavel Rotariu, privind ziarul „Luminătorul” 1880—1894*, în *Banatica*, II, 1973, p. 248.
- ¹⁵ Maria Roșca, Maria Mirel, *Romänische Revue (1885—1894)*. „Revista pentru apărarea intereselor naționale”, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 651.
- ¹⁶ *Dreptatea* nr. 1, 1894, 1 ianuarie—13 februarie, reprodus și în Valeriu Braniște, *de la Blaj la Alba Iulia*, Timișoara, 1980 p. 36—37.
- ¹⁷ Nicolae Cordoș, *Organizarea în procesul memorandist*, în *Banatica*, III, 1975, p. 239.
- ¹⁸ Vezi Liviu Malor, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900—1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 18—19, 1918, *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1978, p. 240—243 și Alexandru Valda-Volevod, *Mangra, Tisza și „Tribuna”*, Sibiu, 1911, p. 94.
- ¹⁹ Pentru atitudinea lui Sturdza față de lupta națională a românilor din Banat și Transilvania, vezi Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1978, p. 155—245, Teodor Pavel, *Mișcarea românilor*, vol. II, 1982, p. 157 și Stelian Mândruț, *Aspecte ale luptei pentru emanciparea națională și socială a popoarelor din Ungaria dualistă la granița secolelor XIX—XX*, în *Acta MN*, XIX, 1982, p. 454—455.
- ²⁰ Lucian Bola, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, în *Studii*, Revista de Istorie, nr. 3, 1971, p. 971.
- ²¹ Ioan Slavici, *Tribuna și tribuniștii*, Orăștie, 1896, p. 133—135 și Ileana Florea, *Corespondență Eugen Brote*, Ioan Slavici, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 847—850.
- ²² Victor Lăzărescu, *Bănățenii și procesul Memorandumului*, în *Studii de Istorie a Banatului*, XI, 1985, p. 88—91.
- ²³ *Tactica guvernului în Dreptatea*, III nr. 7, 10/22 ianuarie 1896.
- ²⁴ Lucian Bola, *Eugen Brote, 1850—1912*, București, 1974.
- ²⁵ *La criză*, în *Dreptatea*, III, nr. 13, 17/29 ianuarie 1896.
- ²⁶ *Ibidem*, nr. XI, 15/27 ianuarie.
- ²⁷ Pentru activitatea lui Vasile Mangra din perioada postmemorandistă vezi și Vasile Popeană, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1887—1918)*, Timișoara, 1978, p. 130.
- ²⁸ *Dreptatea*, III, nr. 18, 29 ianuarie/4 februarie 1896.
- ²⁹ *Să avem grijă*, în *Dreptatea*, III nr. 23, 29 ianuarie/10 februarie 1896.
- ³⁰ *Criza Tribunei aplanată*, în *Dreptatea*, III, nr. 23, 21 ianuarie/1 februarie 1896.
- ³¹ Date despre aceasta, vezi la Nicolae Roșuț, *Contribuția lui Ion Russu-Șirianu la reluarea activismului politic*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 273—281.
- ³² *Manifestul*, în *Dreptatea*, III, nr. 32, 10/12 februarie 1896.

- ³³ *Manifestul și presa străină, III*, în *Dreptatea*, III, nr. 33, 12/24 februarie 1896. Pentru poziția lui Eugen Brode, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895.
- ³⁴ *Dreptatea*, III, nr. 38, 17/29 februarie 1896.
- ³⁵ Ioan Slavici, *op. cit.*, București, 1896.
- ³⁶ *Tribuna și tribuniștii*, în *Dreptatea*, III nr. 40, 20 februarie/3 martie 1896.
- ³⁷ *Conferința delegaților*, în *Dreptatea*, III, nr. 80, 10/22 aprilie 1896
- ³⁸ *Dreptul nostru de întruniri*, *idem*, nr. 98, 3/15 mai 1896.
- ³⁹ *În afară alegerilor*, *idem*, nr. 135, 19/28 iunie.
- ⁴⁰ *Să ne orientăm*, *idem*, nr. 137, 20 iunie/2 iulie 1896.
- ⁴¹ *Dreptatea*, III, nr. 142, 27 iunie/9 iulie 1896.
- ⁴² *All vânt*, *idem*, nr. 184, 21 august/2 septembrie, p. 1, pentru poziția lui Alexandru Mocioni, vezi și Filiala Arhivelor Statului, Timiș (în continuare F.A.S.T.), fond I. D. Sucu, dosar 50.
- ⁴³ *Dreptatea*, III, nr. 162, 23 iulie / 4 august 1896.
- ⁴⁴ *Părintele Lucaci*, *intervievat*, *idem*, 1/18 septembrie.
- ⁴⁵ *Amăgirile sireților*, *idem*, nr. 198, 8/19 septembrie.
- ⁴⁶ Vezi Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, p. 286.
- ⁴⁷ Pentru activitatea culturală bănățeană, vezi și F.A.S.T., fond *Emanoil Ungureanu*, dosar 16, f. 6—8, 10, 13 și dosar 17, f. 1—2. Renașterea, Caransebeș, II, nr. 33, 13 august 1906 și Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 91.
- ⁴⁸ *Repriviri*, în *Dreptatea*, III, 5/17 noiembrie 1896.
- ⁴⁹ *În fața alegerilor*, *idem*, nr. 212, 23 septembrie / 2 octombrie și nr. 213, 26 septembrie / 8 octombrie.
- ⁵⁰ *Solidaritate și acțiune*, în *Dreptatea*, III, nr. 143, 28 iunie / 10 iulie 1896.
- ⁵¹ Vezi Valeriu Branște, *Corespondență*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Căliman, Gheorghe Iancu, Cluj-Napoca, vol. II, doc. 66, 1986, p. 86.
- ⁵² *Oprirea conferinței*, *idem*, nr. 228, 12/24 octombrie.
- ⁵³ *Vicențiile lui Pester Lloyd*, în *Dreptatea*, III, nr. 228, 15/27 octombrie 1896.
- ⁵⁴ *Dreptatea*, III, nr. 231, 18/30 octombrie 1896.
- ⁵⁵ *Efectul alegerilor de aici în România*, *idem*, nr. 234, 22 octombrie / 3 noiembrie.
- ⁵⁶ *La situațiune I și II*, *idem*, nr. 256, 19 noiembrie / 1 decembrie și nr. 257, 20 noiembrie / 2 decembrie.
- ⁵⁷ *Pentru pasivitatea noastră*, *idem*, nr. 271, 9/21 decembrie.
- ⁵⁸ Pentru activitatea *Tribunei poporului* și a redactorului său șef Ion Russu-Șirlianu, vezi Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 158—160.
- ⁵⁹ *Bilanțul nostru*, *idem*, nr. 283, 24 decembrie / 15 ianuarie.
- ⁶⁰ *Dreptatea*, III, nr. 278, 18/30 decembrie 1896.
- ⁶¹ Vezi Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, vol. I, Timișoara, 1939, p. 31—34.
- ⁶² *Acțiune*, în *Dreptatea*, IV, nr. 12, 17/29 ianuarie 1897.
- ⁶³ *Dreptatea*, IV, nr. 26, 3/15 februarie 1897.
- ⁶⁴ *Viitoarea noastră organizare*, II, în *Dreptatea*, IV, nr. 165, 30 iulie/11 august 1897.
- ⁶⁵ *Dreptatea*, IV, nr. 166, 31 iulie/12 august 1897.
- ⁶⁶ *Idem*, nr. 170, 15/27 august.
- ⁶⁷ *Audient consules*, în *Dreptatea*, IV, nr. 250, 14/26 noiembrie 1897.
- ⁶⁸ *De ale politicei noastre*, în *Dreptatea*, IV, nr. 136, 26 iunie/8 iulie 1897.
- ⁶⁹ *Dreptatea*, IV, nr. 137, 27 iunie/iulie 1897.
- ⁷⁰ *Către cetitori*, în *Dreptatea*, IV, nr. 266, 4/16 decembrie 1897.
- ⁷¹ *Dreptatea*, IV, nr. 271, 11/23 decembrie 1897.
- ⁷² Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *op. cit.* p. 304.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 317.
- ⁷⁴ Vezi scrisoarea lui Elie Dălanu către Valeriu Branște, din ianuarie 1897, în Valeriu Branște, *Corespondență*, vol. III, doc. 71, p. 93.
- ⁷⁵ *Românii lui Bánffy*, în *Dreptatea*, IV, nr. 147, 9/21 iulie, 1897.
- ⁷⁶ *Audient consules II*, în *Dreptatea*, IV, nr. 251, 15/27 noiembrie 1897.
- ⁷⁷ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Frământările din Partidul Național Român Transilvănean, în anul 1898*, în *A.I.I.A.C.*, nr. XVI, 1973, p. 248.
- ⁷⁸ *Idem*, p. 254.
- ⁷⁹ D.G.A.S., fond „Familial Mocioni, d. II/4, fila 25 și Nicolae Iorga, *Istoria poporului român*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 652, și Valeriu Branște, *Oameni, fapte, întâmplări...* p. 222.
- ⁸⁰ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Frământările...*, p. 255.
- ⁸¹ *Tribuna poporului* II, nr. 121, 27 iunie/9 iulie 1897.

- ⁶² Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Încercări de revitalizare a activității Partidului Național Român, în anul 1899*, I, în *A.I.I.A.C.*, XXI, 1978, p. 210.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 212.
- ⁶⁴ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 416.
- ⁶⁵ Vezi Liviu Botezan, *Politica școlară a guvernelor Bánffy și Szél, reflectată în arhivele Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe din Arad*, în *Ziridava*, III—IV, 1974, p. 122.
- ⁶⁶ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Încercări...* p. 21.
- ⁶⁷ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 303.
- ⁶⁸ T. V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 56—57.
- ⁶⁹ În acest sens vezi și F.A.S.T., *fond I. D. Suciu*, d. 50, f. 2—3 și *idem fond familial Aurel Cosma*, d. 144, f. 37.
- ⁷⁰ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Încercări...*, p. 219—220.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 221.
- ⁷² Vezi *Tribuna poporului*, III, nr. 133, 11/23 iulie, nr. 136 15/27 iulie, nr. 153, 10/22 august, nr. 154, 11/23 august și nr. 156 15/27 august 1899.
- ⁷³ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Încercări...*, p. 226.
- ⁷⁴ *Tribuna*, XIV, nr. 199, 10/12 septembrie și nr. 202, 14/26 septembrie 1899.
- ⁷⁵ *Tribuna poporului*, I, nr. 181, 21 septembrie/3 octombrie, nr. 182, 22 septembrie/4 octombrie și nr. 183, 23 septembrie/3 octombrie 1897.
- ⁷⁶ T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 55.
- ⁷⁷ Octavian Lupaș, *Din activitatea culturală desfășurată la Arad*, de Vasile Goldiș, în *Ziridava*, III—IV, 1974, p. 138.
- ⁷⁸ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 308—309.
- ⁷⁹ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Încercări, II...*, în *A.I.I.A.C.*, nr. XXII, 1979, p. 232.
- ¹⁰⁰ *Idem*, p. 235.
- ¹⁰¹ Nicolae Roșuț, *Ardealul în lupta pentru desăvârșirea statului național unitar român* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1980.
- ¹⁰² Vasile Goldiș, *Serieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Șora, Timișoara, 1976, p. 80.
- ¹⁰³ Nicolae Cordoș, *Consfătuirea Confidențială a Partidului Național Român din Timișoara (1901)*, în *Banatica*, II, 1983, p. 255.
- ¹⁰⁴ *Idem*, p. 258.
- ¹⁰⁵ *Idem* Anexa, p. 258—260.
- ¹⁰⁶ *Drapelul*, I, nr. 2, 3/16 ianuarie, 1901.
- ¹⁰⁷ *Idem*, nr. 5, 13/26 ianuarie.
- ¹⁰⁸ *Idem*, nr. 6, 7/13 ianuarie.
- ¹⁰⁹ *Idem*, nr. 71, 5/18 septembrie.
- ¹¹⁰ *Drapelul*, I, 1901, nr. 43, 30 mai/12 iunie, p. 1 și Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, Teodor Botiș, *op. cit.* p. 325 și Liviu Malor, *op. cit.* p. 50.
- ¹¹¹ *Drapelul*, nr. 77, 19/28 septembrie 1901.
- ¹¹² b1s Valeriu Braniște, *Corespondența*, vol. III (1902—1920), București, doc. 9, 1989.
- ¹¹³ T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 107.
- ¹¹⁴ Vezi Emănoil Ungureanu, *Istoria activității politice a poporului român, din Ungaria și Ardeal*, Timișoara, 1925, p. 12.
- ¹¹⁵ T. V. Păcățean, *op. cit.* p. 165—172.
- ¹¹⁶ *Drapelul*, V, nr. 123, 25 octombrie/7 noiembrie 1905.
- ¹¹⁷ *Ibidem*.
- ¹¹⁸ *Drapelul*, V, nr. 139, 1/14 decembrie; *Poporul român*, Budapesta, nr. 51, 52/1904, 26 decembrie — 8 ianuarie 1905; Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 417, T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 169 și Liviu Malor, *op. cit.*, p. 69.
- ¹¹⁹ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 421.
- ¹²⁰ *Drapelul*, IV, nr. 38, 6/19 aprilie 1906.
- ¹²¹ *Drapelul*, VII, nr. 6, 16/29 ianuarie.
- ¹²² *Drapelul*, VII, nr. 46, 21 aprilie/4 mai 1907.
- ¹²³ *Ibidem*.
- ¹²⁴ Nicolae Roșuț, *Contribuția Aradului la pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 210.

Résumé

Dans cet étude j'ai cherché et étudié avec des éléments inédits pour l'historiographie du mouvement national du Banat, la position spécifique des Roumains du Banat dans le cadre de la lutte pour l'unité nationale. Cette position spécifique est due au fait que les Roumains de Banat, leurs politiciens ont cherché à placer le centre de difficulté de la lutte nationale dans les territoires trouvés sous l'autorité de la monarchie dualiste. Ils ont été d'accord avec les facteurs politiques de la Roumanie pour tout mouvement national roumain, mais ils se sont véhément opposés au politicisme promu en certains moments par le Parti Libéral et le Parti Conservateur, qui tentent ont cherché à subordonner le mouvement national aux intérêts du parti.

Dans le mouvement national roumain du Banat il y a eu entre 1895–1905 une orientation générée par les conditions existantes dans cette vieille province roumaine. Cette orientation est due à la position différente que le Banat a toujours eue par rapport à la Transylvanie au cours du XIX-e siècle, voire avant cette époque. A la différence de Transylvanie, qui n'a pas été incorporée à l'Hongrie qui en 1867 par le dualisme autrichien-hongrois, le Banat a été pour la première fois annexé à l'Hongrie en 1779, puis redonné à la Transylvanie après la Révolution de 1848 et reincorporé à l'Hongrie en 1860. Le Banat, donc, n'a pas eu une autonomie historique comparable à celle de la Transylvanie et c'est pourquoi les Roumains de Banat n'ont jamais lutté seulement pour l'autonomie de la Transylvanie, mais aussi pour l'autonomie de tous les Roumains de l'empire des Habsbourgs et puis de la monarchie autrichienne-hongroise.

L'orientation du Banat, sans représentation dans la direction de P.N.R. dans l'époque mémorandiste, a gagné du terrain vers la fin du siècle, en arrivant vers 1900, prépondérance dans le parti. Sur le fond des disputes, plus aigües de la direction P.N.R. entre les activistes passifs, après le décès du président du parti, le Dr. Ioan Rațiu, au commencement, les gens de Banat se maintiendront en passivité plus que ceux de l'Ardeal. Depuis 1907, après deux ans d'activisme politique des gens de l'Ardeal, les gens du Banat seront contaminés à leur tour, du grand courant populaire qui se prononçait pour l'entrée des Roumains dans la vie politique et parlementaire. L'étiquette appliquée sur l'orientation du Banat dans quelques ouvrages de notre historiographie contemporaine au plus vieille – comme modérée, pour le simple motif qu'elle a adhéré aux idées du passivisme et qu'elle n'a pas accepté au début l'activisme politique, ne semble pas en accord avec le contenu du mouvement national de cette province roumaine. Au contraire, par le fait que le Banat n'a pas accepté la participation à la vie politique et parlementaire de l'état hongrois, dans l'absence de tout droit national pour les Roumains représente la preuve de l'intransigence dans la lutte pour les droits politiques de la nation roumaine et du parti où dans la lutte pour l'union de tous les Roumains dans un seul état.

VOLUNTARI BĂNĂȚENI ÎN ARMATA ROMÂNĂ ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (II)

În numărul anterior al volumului *Analele Banatului*¹ am publicat un scurt material legat de prezența voluntarilor bănățeni în armata română și în unități ale Puterilor Antantei în anii primului război mondial. În final, am prezentat o listă cuprinzând localitatea de origine, numele și prenumele voluntarilor pe care am reușit să-i identific pe baza unor mărturii documentare. În urma cercetării întreprinse în anul 1993, dar și la îndemnul unor colegi cu preocupări în această direcție, încerc să întregesc lista menționată mai sus cu alte câteva zeci de nume identificate. Desigur că ea rămâne deschisă, știut fiind faptul că voluntariatul a reprezentat un fenomen de masă și în rândurile militarilor români bănățeni mobilizați în unități ale corpurilor de armată austro-ungare, mai ales în ultimii ani ai conflagrației.

APADIA: a) Emilian Cădariu, Nicolae Peica, b) Ion Bârlea, Adam Lupa; c) Ion Hegheduș.

BĂILE HERCULANE: b) Dumitru Golopențea.

BĂNIA: b—c) David Albu, Ion Epure, Lazăr Florea, Ion Gollimba, Păun Habascovici, Chirilă Puia, Ilie Sârbu, Matei Urucl, Novac Urucl, Petru Urucl.

BĂRBOSU: b) Nicolae Șchiopu.

BELOTINȚ: b) Traian Bogol.

BEREGSĂU MARE: b) Ion Cârpacl.

BOCȘA MONTANĂ: b) Alexandru Diaconovici, Aureliu Renoiu.

BOGĂLTIN: b) Ioan Cristescu.

BOGODINȚ: b) Pavel Corcan, Păun Lupu. c) Nicolae Corcan, Pavel Corcan, Aurel Roiban, Stolan Roiban.

BORLOVA: b) Cornel Iacob, Ion Drăgălina.

BOZOVICI: b—c) Pavel Adamescu, Ilie Baba, Petru Baba, Petru Beloescu, Alexandru Brancovici, Vinu Chera, Iancu Conceatu, Ion Haraciu, Ilie Iova, Trifu Jurchescu, Meilă Mircea, Nicolae Monorea, Ion Peescu, Samuilă Reica, Nicolae Ruva, Ion Stăncuța, Ion Șerpe, Ion Verindeanu, Vasile Vasile.

BUCHIN: b) Ioan Munteanu.

CARANSEBEȘ: b) Lorinț Mișoș, Emil Mișcovici, Nicolae Novac, Tițu Pârvu.

CENAD: b) Pavel Soceriu.

CHECEA: b) Gheorghe Etineanț.

CICLOVA ROMÂNĂ: b) Vasile Danciu.

CIREȘU MIC: b) Filip Băban.

COMLOȘU MARE: b) Radu Preda, Silviu Sucu.

COMORĂȘTE: b) Iacob Sechiescu, Damaschin Tarabat.

COȘTEI: b) Avram Imbroane.
CUBIN: b) Viorel T. Morariu.
DELIBLATA: b) Jeravlev Timicei.
FĂDIMAC: b) Petru Târziu.
FĂRĂȘEȘTI: b) Alexandru Hobeau, Martin Vasiescu, Romulus Vasiescu; c) Iosif Brazovan (I), Iosif Brazovan (II), Mihal Vasiescu, Petru Vernic.
FIBIȘ: b) Gheorghe Tudor.
FISCUT: b) Simion Anghel.
GIROC: b) Ion Petcu.
GORNEA: b) Petru Cristea.
GORNEA LIUBCOVA: b) Sava Iorgovan.
GRĂNICERI: b) Pavel Cloloca, Gheorghe Dragu.
GREOVĂȚ: b) Ioan Duma.
IAM: b) Petru Ghigu.
IERSIG: b) Trăilă Groza.
JEBEL: b) Efta Bălan, Iosif Bălan, Efta Boboș, George Căpitanul, Ilie Iacobescu, Pavel Stupariu, Ștefan Târângă; c) Petru Boboș, Iosif Cloran, Iosif Dina, Iuliu Ionescu, Efta Marchete, Iosif Moț, Trandafir Nicodim, Trăilă Ostola.
JENA: d) Efta Albu, Ștefan Stoica, Efta Vițelariu.
JUPALNIC: b) Gheorghe Dragomir.
LĂPUȘNIC: b) Ilie Ciocladea, Dionisie Goșa, Dionisie Dragomir.
LIPOVA: b) Romulus Blidar, Lazăr Bogoi, Ion Curuț, Nicolae Marian, Vasile Pocișer, Gheorghe Rusu, Tanasie Săran.
LUGOJ: b) Nuc Bihart, Pavel Crăciun, Ștefan Ion Gându, Gheorghe Ilie, Gheorghe Moldovan, George Paulescu, Victor Petculescu, Liviu Tempea, Vasile Tibrea, Nicolae Țăranu; c) Cornel Cinghiță.
MARGHITA MARE: b) Gheorghe Jebelean.
MESICI: b) Aurel Iordan.
MOLDOVA NOUĂ: b) Iosif Velovan.
MONIOM: b) George Molin.
OLOȘAG: b) Pavel Cardaș, Constantin Toma.
OMOLIȚA: b) Ioan Ermla.
ORȘOVA: b) Alexandru Sabău.
PETRILOVA: b) Iacob Manciu.
PETROVASELO: b) Petru Marta.
RAFNIC: b) Ioan Văzoc.
REȘIȚA: b) Nicolae Mloc, Nicolae Moise, Iuliu Petrovici, Traian Trăilă.
RĂTIȘOR: b) Maxim Domecea.
RUDĂRIA: b—c) Iuliu Crălu-Șuțu, Iacob Didraga, Ioachim Didraga, Ion Didraga, Mihail Dobrea, Andrei Harmuz, Lazăr Ignat, Dănilă Imbrescu, Gheorghe Imbrescu, Ștefan Imbrescu, Andrei Otliman, Petru Petruți, Vasile Popovici, Ilie Rădulea, Ilie Sitarlu, Ștefan Suta, Ilie Vasile, Dionisie Vlădia, Iacob Vlădia, Gheorghe Vlădolu.
SACOȘU MARE: b) Ioan Gașpar.
SATU NOU: b) Traian Balojan, Ion Răducanu.
SĂVĂRȘIN: b) Iuliu Vancu.
SELEUȘ: b) Octav Boleanțu, Ion Guțu.
SĂNICOLAU MIC: b) Gheorghe Jovin.
SOGENI: b) Ion Căldăraș.
TICVANU MARE: b) Romulus Jema.
TIMIȘOARA: b—c) Adrian Cădariu, Gheorghe Cimponeriu, Gheorghe Marian, Pavel Miclău, Gheorghe Radivoi, Vasile Zbegan.
TIROL: b) Carol Mihal.

TOPOLOVĂȚU MARE: b) Dionisie Mărculescu.

TOPOLOVĂȚU MIC: b) Vasile Marcu.

TORACU MARE: b—c) Todor Cinezan, Ponta Moțoc.

TORACU MIC: b—c) Gheorghe Dămlan, Toma Dămlan, Cicerone Domșa, Ioan Lipovan.

TUFĂRI: b) Nicolae Vulpescu.

UZDIN: b—c) Ilie Onciu, Ioan Senca, Grula Soceanțu.

VIZEJDIA: b) Adam Mărgan.

VĂRȘET: b) Aurel Truțla.

VLAICOVĂȚ: b) David Văzog.

V. Dudaș, *Voluntari bănățeni în armata română în anii primului război mondial*, în AnB (S.N.) Istorie-Arheologie, 11, 1993, p. 308—325.

VASILE DUDAȘ

Muzeul Banatului

Timișoara — 1900

Plața Hunlade nr. 1

ROMÂNIA

BANATER FREIWILLIGE IN DER RUMÄNISCHEN ARMEE IN DEN JAHREN DES ERSTEN WELTKRIEGES

Zusammenfassung

Im vorigen Band des Jahrbuches „Analele Banatului“ hat der Autor einen kurzen Beitrag über die Banater Freiwilligen in der rumänischen Armee, beziehungsweise in den Militäreinheiten der Ententemächte in den Jahren des ersten Weltkrieges, veröffentlicht. Am Ende steht eine Liste, in der Name und Vorname der Freiwilligen, die Ortschaft aus der sie herkömftig waren angegeben wurden, alles aufgrund der erhaltengebliebenen schriftlichen Belege. Infolge der im Jahre 1993 unternommenen Forschungen erweitert der Autor die Liste der Freiwilligen mit etlichen-zig neuentdeckten Namen. Am Ende gibt der Autor an, dass die Liste offen bleibt, da der freiwillige Übertritt in die Armee Rumäniens ein Massenvorgang in den Reihen der rumänischen Banater in österreichisch-ungarischen Militäreinheiten einberufenen Soldaten war, insbesondere gegen das Ende des ersten Weltkrieges.

ATTITUDINI POLITICE ȘI MENTALITĂȚI LA POPULAȚIA DIN TIMIȘ-TORONTAL ÎN PERIOADA 1938—1940

Începând din 10 februarie 1938, în România a fost instaurată o nouă formă de guvernământ. Noul regim politic instalat la această dată și instituționalizat prin Constituția din 27 februarie 1938 asigura controlul total al regimului asupra vieții politice din România. A fost astfel instaurată în țară monarhia autoritară, noul sistem politic reușind să dăinuiască până în septembrie 1940.

Istoriografia românească a acordat atenție regimului carlist. Printre analizele cele mai pertinente ale perioadei 1938—1940 se numără cele ale istoricilor Gheorghe Savu și Ioan Scurtu¹. Lucrările istoriografice românești ce se ocupă de perioada dictaturii regale cuprind și neadevăruri istorice, impuse de către regimul comunist din România. De aceea, este necesară o nouă analiză obiectivă a perioadei de dinaintea celui de-al doilea război mondial.

În studiul de față ne propunem să evidențiem atitudinea politică a populației din Timiș — Torontal față de regimul carlist, precum și mentalitatea locuitorilor din județ în perioada respectivă. Am consultat în acest sens fondul Prefecturii Timiș — Torontal, fondul Chesturii Poliției municipiului Timișoara și cel al Legiunii de Jandarmi Timiș — Torontal, fonduri aflate la Arhiva Statului Timișoara. De un real folos ne-au fost recente memoriile ale lui Radu Rosetti, fin analist al acestei perioade.

După elaborarea noii constituții, populația țării a fost chemată printr-un referendum să se pronunțe asupra ei. Condițiile în care s-a desfășurat referendumul puneau în adevărata sa lumină regimul totalitar recent instaurat. Astfel, votul se concretiza în declarația verbală a alegătorului înaintea biroului de votare². În județul Timiș — Torontal, din 145 310 locuitori înscrși pe listele de vot, s-au prezentat la urne 131 617. Dintre aceștia, 130 966 s-au pronunțat în favoarea noii constituții, iar 651 contra ei³. În plasa Buziaș s-a înregistrat cel mai mare număr de alegători care s-au împotrivit noului act fundamental al țării: 265. În reședința de județ, doar 7 locuitori au votat contra⁴. Referitor la modul de organizare a referendumului, un document elaborat de către Prefectura județului evidențiază că acesta s-a desfășurat în perfectă ordine. Cei care au votat împotriva — se arată în continuare — îi reprezintă pe aceia care au rămas fideli vechilor partide politice. Printre aceștia s-au numărat și 4 preoți, unul fiind legionar (localitatea Șoșdea). Se cerea sancționarea celor ce s-au pronunțat contra noii constituții, această sancționare urmând să servească drept exemplu pentru cetățenii țării⁵. Atmosfera festivă în care s-a aprobat noua constituție de către funcționarii publici din orașul Timișoara este specifică regimurilor totalitare. Astfel, funcționarii de stat au votat *in corpore*, deplasându-se spre secțiile de votare cu fanfare și drapele și strigând „Trăiască regele Carol al II-lea“. Seara, în Timișoara, a fost organizată o rețragere cu torțe⁶.

În perioada imediat următoare, autoritățile au exercitat presiuni în special de natură administrativă asupra celor care au votat împotriva constituției. Astfel se explică faptul că din cei 651 de locuitori care s-au pronunțat împotriva noii constituții 611 au revenit asupra hotărârii inițiale, aprobând legea fundamentală a țării și numai 41 s-au menținut pe poziție. Ei proveneau din 25 de localități ale județului, numărul cel mai mare înregistrându-se în localitatea Șoșdea (5 locuitori)⁷.

Încă de la instituirea sa, noul regim politic a urmărit să lichideze orice opoziție. Astfel, într-o notă a Ministerului de Interne se sublinia că orice manifest ofensator la adresa regelui trebuia să fie distrus imediat, astfel de materiale nefiind admise în arhiva oficială⁸. În același timp, s-a urmărit îndeaproape activitatea liderilor locali ai fostelor partide politice, în cadrul măsurilor adoptate împotriva fostelor formațiuni politice, mergându-se până la ștergerea de pe zidurile clădirilor a oricărui semn electoral ce mai dăinuia⁹. Cu toate acestea, persitau nemulțumirile față de regimul de dictatură regală. Printre cei care și-au exprimat deschis dezacordul s-au numărat liderii național-țărăniști din județ. Astfel, o notă a Chesturii Poliției municipiului Timișoara evidențiază, în cursul anului 1938, că organizația județeană PNTJ a răspândit în oraș manifestul „Români” semnat „Tineretul Național Țărănesc”, manifest care trebuia confiscat imediat¹⁰.

În același an a fost cenzurat un articol al liderului partidului, Iuliu Maniu¹¹. Un raport al Prefecturii redactat în 1939 sublinia că clubul PNTJ din Timișoara continua să funcționeze. În afară de acesta mai erau menționate cluburile PNL, Frontului Românesc și al Partidului Maghiar¹². În același an au fost cenzurate memoriile liderului local național-țărănesc Sever Bocu¹³ și s-a confiscat periodicul „Țărănismul”¹⁴. Într-un document al preturii plasei Sânicolaul-Mare, datând din noiembrie 1939, se evidențiază că o parte a populației din plasă — în special cea de religie greco-catolică — nutrește simpatii național-țărăniști¹⁵. Au fost, de asemenea, strict supravegheați membrii grupării Forțu-Gerotă, bănuți de a fi răspândit în întreaga țară, în cursul anului 1938, fotografii grosolan trucate ale regelui, însoțite de un text ofensator la adresa acestuia¹⁶.

Pentru a înlocui vechile partide politice pe care le-a desființat și pentru a asigura o bază de masă regimului său la 15 decembrie 1938 Carol al II-lea a înființat Frontul Renașterii Naționale, conceput ca un partid unic¹⁷. Referindu-se la reacția locuitorilor din județ față de această inițiativă regală, un raport al Prefecturii, întocmit la sfârșitul anului 1938, sublinia că înființarea Frontului Renașterii Naționale a făcut o bună impresie în rândurile funcționarilor publici, care erau hotărâți să se înscrie în noul partid politic. Populația — se afirma în raport — a apreciat faptul că în noul partid au intrat personalități din toate provinciile și din toate structurile sociale¹⁸. Aceste afirmații trebuie examinate cu un ochi critic. Funcționarul public aflat la chereul regimului carlist nu avea prea multe variante de ales, refuzul său de a se înscrie în noul partid echivalând cu pierderea postului pe care îl deținea. În privința partizanilor regimurilor democratice din județ, același document evidențiază că aceștia s-au situat pe o poziție critică, afirmând că prin F.R.N. se urmărește înființarea unei organizații conduse după principiile național-socialiste din Germania și fasciste din Italia¹⁹. Documentele din perioada 1938—1940 care analizează poziția minoritarilor din județ față de noul partid politic relevau că aceștia s-au înscris în F.R.N. din oportunism, urmărind doar interesele lor de grup, unele dintre acestea fiind foarte periculoase pentru interesele generale ale țării²⁰. Privitor la șvabi se menționa că aceștia considerau F.R.N. o organizație cu o structură naționalistă, sinonimă cu partidul nazist din Germania²¹.

Încă de la apariția sa, regimul carlist a fost nevoit să facă față unor situații interne și externe deosebit de complexe. Pe plan intern el s-a confruntat cu o ofensivă, în special a extremei drepte, la care s-a adăugat, după cum vom vedea, un

curent revizionist susținut de minoritatea națională. Pe plan extern, regimul a trebuit să facă față atacurilor tot mai puternice ale statelor revizioniste. În privința mișcării legionare din județul Timiș — Torontal, pe tot parcursul anului 1938 au fost urmăriți îndeaproape conducătorii legionari din regiune rămași în libertate²². În cursul aceluiași an au fost răspândite în Timișoara o serie de manifeste legionare, broșuri, multe dintre ele cerând eliberarea lui Corneliu Zelea Codreanu sau atacând grosolan demnitatea regimului carlist.

Un raport al poliției sublinia necesitatea unei mai mari supravegheri a cutiilor poștale unde zilnic sunt introduse circulare legionare²³.

Pe vitrinele unui magazin central au fost înscrise cu vopsea neagră semnele electorale ale fostului partid „Totul pentru țară”²⁴.

În a doua parte a anului 1938, autoritățile Ministerului de Interne din județ au primit o serie de informații alarmiste ce prevesteau iminente acțiuni de proporții ale legionarilor. Astfel, la 20 noiembrie 1938 au existat informații despre declanșarea la Timișoara a unor atentate legionare²⁵. În aceeași perioadă s-a lansat zvonul iminentei eliberări a lui Codreanu, un nou guvern condus de Iuliu Maniu urmând să dispună revizuirea procesului liderului legionar²⁶. Au mai existat informații cu privire la iminente tulburări, cu sprijinul ofițerilor în rezervă, simpatizanți ai mișcării, pentru obținerea eliberării liderilor arestați²⁷, precum și despre o posibilă lovitură de stat legionară cu ocazia sărbătorilor de iarnă²⁸. O intensă activitate legionară s-a desfășurat în cursul anului 1938 la Școala Politehnică din Timișoara, studenții acestui institut fiind supuși supravegherii serviciului de informații²⁹.

Printre celelalte măsuri întreprinse împotriva legionarilor în anul 1938 se numără: acordarea pașapoartelor doar cu aprobarea ministrului de interne³⁰, controlul sever la frontieră pentru a nu fi introduse manifeste cu caracter extremist³¹, interzicerea difuzării în presa românească a știrilor referitoare la măsurile extremiste ce au fost luate de către autoritățile din Germania³², interzicerea sărbătoririi zilei de 10 decembrie, ziua studenților³³.

În ciuda măsurilor luate de către autorități, la 26 noiembrie 1938, cu prilejul reprezentației trupei evreiești „Lydy Thal” au fost aruncate două grenade în sala de spectacol³⁴. De asemenea, un elev T. R. (originar din Beiuș) a încercat să incendieze depozitul de lemne de la Timișoara, fără ca tentativa să-i reușească³⁵. În urma acestor acțiuni de forță, autoritățile au hotărât să ia măsuri de pază la sinagogi, precum și la toate întreprinderile importante conduse de evrei (cei însărcinați cu paza erau civili)³⁶.

Uciderea liderului legionar Corneliu Zelea Codreanu nu a fost privită cu regret de către opinia publică din Timiș — Torontal, se specifica într-un document al prefecturii. În continuare se arată că atentatele săvârșite de legionari le-au diminuat popularitatea în rândurile populației, care în general dezaproba astfel de fapte și se declara de acord cu măsurile luate de către guvern. Opinia publică, subliniază documentul, critica fostele partide politice vinovate de a nu fi luat măsuri ferme contra mișcării³⁷. Referitor la situația legionarilor după dispariția Căpitanului, documentul arată că ei sunt complet demoralizați și dezorientați, nimeni nefiind în stare să-l înlocuiască pe Codreanu³⁸. Majoritatea membrilor Gărzii de Fier, conchide documentul prefecturii, sunt decizi să renunțe la orice activitate legionară³⁹. În cursul anului 1939 legionarii din plasa Sănniculaul-Mare⁴⁰ s-au desolidarizat public de formațiunea lor politică. Un document întocmit de către Prefectură sublinia că legionarii nu exercitau nici un fel de influență asupra opiniei publice⁴¹. Toate aceste date nu reflectau însă corect realitatea. Activitatea legionară pe teritoriul județului și în special în Timișoara a continuat și în decursul

anului 1939. Ea s-a manifestat sub forma răspândirii unor manifeste sau a unor știri alarmiste. Astfel, un manifest din prima parte a anului 1939 anunța, pentru primăvara aceluși an, o acțiune de răzbumare a legionarilor uciși⁴². A început, în același timp, o amplă acțiune de reorganizare a mișcării, noile structuri fiind puțin cunoscute de către autorități la aceea dată⁴³.

De asemenea a fost lansat zvonul potrivit căruia Codreanu nu ar fi murit, ci se afla în Italia. Într-un document al Legiunii de Jandarmi Timiș—Torontal se precizează că informația a circulat printre elevii legionari din școlile secundare⁴⁴. În fața acestei situații, autoritățile au efectuat razii în orașul Timișoara, alcătuind tablele cu adresele legionarilor⁴⁵.

O altă măsură luată de către autoritățile centrale a constituit-o interzicerea publicării în presă a declarațiilor de desolidarizare a foștilor legionari. Se puteau da publicității adevăratele acestora la F.R.N., fără a se menționa calitatea lor de foști legionari. De asemenea, se interzicea difuzarea știrilor cu privire la dizolvarea Gărzii de Fier⁴⁶.

Activitatea legionară a continuat și în prima jumătate a anului 1940. Astfel au fost împrăștiate manifeste în sprijinul mișcării⁴⁷, iar legionarii veniți de la concentrare au răspândit știrea că armata era slab pregătită și prost întreținută⁴⁸. Referindu-se la Garda de Fier, o notă de sinteză a Prefecturii județului evidențiază, în aprilie 1940, că legionarii n-au renunțat la ideologia lor, chiar dacă nu se mai făcea o propagandă organizată în acest sens. De asemenea persista zvonul că Zelea Codreanu n-ar fi murit⁴⁹.

În perioada invaziei Germaniei în Franța, o sinteză a Regimentului 9 Jandarmi evidențiază că succesele Reichului dau satisfacție legionarilor. „Se observa că foștii legionari nu ar fi rupt cu trecutul și așteptau momentul prielnic spre a se regrupa”⁵⁰.

În privința extremei stângi, ea a fost mai puțin activă decât cea dreaptă, în perioada pe care o analizăm. Istoriografiei românești din perioada regimului comunist i s-a impus să exagereze rolul politic pe care l-a jucat P.C.R. în anii 1939—1940.

Documentele pe care le-am analizat evidențiază grija autorităților de a supraveghea îndeaproape mișcarea comunistă din județ⁵¹. În acest sens, au fost luate o serie de măsuri preventive: supravegherea caselor conspirative, razii, posturi fixe de gardieni la fabrici, ținerea sub supraveghere a comuniștilor sau simpatizanților acestora cu ocazia zilelor de 1 Mai și 1 August, zi declarată de Komintern ca zi internațională de luptă contra fascismului⁵². De asemenea, au fost identificați evreii care activau în cadrul P.C.R. sau îi ajutau pe comuniști supraveghindu-se penetrarea comuniștilor în bresle, școli, armată⁵³. Activitățile breslelor au fost urmărite în permanență de către organele M.I.⁵⁴.

Ca metode de acțiune folosite de către comuniști în Timișoara reținem: răspândirea afișelor în care era condamnat guvernul, broșuri destinate propagandei în rândurile armatei etc.⁵⁵. În perioada invaziei germane în Polonia, o notă informativă evidențiază că de la nivel central s-a ordonat organizației locale a P.C.R. să acționeze pentru crearea unui curent de opinie ostil neutralității declarate de România și pentru formarea unui curent intervenționist în sprijinul Poloniei⁵⁶. A fost interzisă, de asemenea, broșura „Osztaly Harcz” (Lupta de clasă) editată de către Comitetul Regional Ardeal și Banat al P.C.R., în care se adresa un îndemn la luptă pentru autodeterminarea Ardealului până la despărțirea sa completă de România⁵⁷. O notă informativă redactată de către Marele Stat Major la 31 martie 1940 evidențiază că propaganda comunistă continua cu destulă intensitate, în special în regiunile unde se aflau dizlocate trupele române⁵⁸. În luna august 1940 au fost

arestați 8 comuniști, care au răspândit afișe, dintre aceștia doar unul fiind de origine etnică română⁵⁹.

În perioada pe care o analizăm, autoritățile civile și militare din județul Timiș-Torontal au trebuit să aibă în vedere activitățile pe care le-au desfășurat naționalitățile conlocuitoare, în special șvabii și maghiarii.

Datorită situației internaționale complexe, în toți acești ani, autoritățile centrale cereau să se dea dovadă de mult tact în relațiile cu șvabii. În consecință, se avea în vedere „neaplicarea dispozițiilor stării de asediu privitoare la întrebuințarea limbii române în administrație”, precum și „împiedicarea oricărei măsuri administrative vexatorii” față de populația germană⁶⁰.

Dar încă din 1938 au fost semnalate treceri frauduloase ale frontierei de către tineri germani. Astfel, la 15 noiembrie 1938, din Jimbolia au trecut 6 tineri șvabi ce nu aveau rude în Germania⁶¹. Asemenea treceri au fost semnalate și în cursul anului 1939 (Plasa Centrală, Plasa Ciacova etc.)⁶². Rapoartele diferitelor autorități evidențiază tendințele pro-hitleriste ale tinerilor șvabi⁶³. Aceștia își desfășurau activitatea în diverse organizații culturale sau sportive⁶⁴. Un raport al Chesturii Poliției de siguranță din Timișoara, întocmit în iulie 1939, sublinia că studenții și elevii șvabi, sub pretextul desfășurării unor excursii, cutreierau satele germane propagând ideile național-socialiste⁶⁵. În general, nu au fost semnalate acțiuni directe îndreptate împotriva statului român. Un astfel de caz a fost înregistrat la Biled, unde 4 germani în vârstă de 19 ani au tăiat sârma de la catargul străjeresc, acțiune în urma căreia li s-au intentat procese penale⁶⁶.

O atitudine mult mai moderată au avut-o șvabii maturi. Ei s-au abținut de a adopta o poziție clară pro-nazistă, un raport al Ministerului de Interne evidențind că: „șvabii bătrâni nu privesc cu ochi buni manifestările tineretului”⁶⁷. Ideea unui transfer al populației germane în Germania a fost respinsă de majoritatea șvabilor bănățeni⁶⁸.

Demne de tot interesul sunt scrisorile expediate din Germania de către cei plecați la studii sau la muncă. Aceștia, deși lăudau disciplina și ordinea existentă se plângeau de insuficiența și scumpetea alimentelor, ca și de severul regim alimentar impus tuturor⁶⁹. Astfel, un inginer care plecase în cel de-al treilea Reich scria rudelor sale că ar dori foarte mult să revină în România⁷⁰. Acțiuni pro-hitleriste ale șvabilor au fost înregistrate și în prima parte a anului 1940. Astfel, cu ocazia unei nunți în localitatea Voiteg, s-a propagat ideea superiorității rasei germane⁷¹. La 30 aprilie 1940, colonia germană din județ a sărbătorit ziua muncii. Au participat cca 130 de persoane, „toți supuși Reichului”. Cu acest prilej au fost aduse elogii lui Hitler și-au fost trecute în revistă realizările regimului hitlerist. Întrunirea s-a terminat cu intonarea imnului „Deutschland, Deutschland über alles”⁷².

Cu aceeași ocazie N.A.F-ul a organizat o serbare la care au luat parte cca 1 000 de delegați din Timiș-Torontal, Arad, Caraș și Severin. Au participat dr. Wolfram Bruckner, președintele comunității germane din România, consulul Germaniei, precum și întregul personal al consulatului⁷³.

Campania militară din primăvara anului 1940 a fost privită cu ochi buni de comunitatea germană din județul Timiș-Torontal (Plasa Vinga⁷⁴, Plasa Gătaia⁷⁵ etc.). În același timp, rapoartele evidențiază deținerea de arme de către unele grupuri de șvabi⁷⁶. În fața acestor manifestări ce contraveneau intereselor superioare ale statului român, autoritățile au luat o serie de măsuri: supravegherea celor care propagau ideile național-socialiste, confiscarea armelor de orice fel, a insinelor sau uniformelor naziste⁷⁷. De asemenea, întrunirile erau admise doar în săli închise⁷⁸. Toate aceste măsuri s-au aplicat cu multă grijă, pentru a se preîntâmpina aprofundarea divergențelor dintre statul român și cel german.

Acțiuni ce contraveneau intereselor statului român s-au consemnat și în rândul minorității maghiare din județ. Astfel, o notă întocmită de către autoritățile M.I. cerea supravegherea activității intelectualilor maghiari. Se sublinia îndeosebi urmărirea preoților care sub masca manifestărilor religioase propagau „ideile revizioniste”⁷⁹. Curentul iredentist maghiar s-a menținut și în anul 1939 când s-au înregistrat cazuri de cetățeni maghiari ce refuzau să întrebuințeze limba română în relațiile cu autoritățile de stat⁸⁰. În cercurile maghiare se vehicula ideea refuzării Ungariei Mari⁸¹. Ascultarea de către maghiari a postului de radio Budapesta, precum și propagarea ideilor revizioniste de către acest post de radio au determinat autoritățile române să confişte aparatele de radio ale maghiarilor din zona aflată în imediata apropiere a frontierei⁸². În toți acești ani Ministerul de Interne i-a supravegheat pe maghiari pentru a nu lansa știri alarmiste sau ostile statului român, interzicând, totodată, orice propagandă maghiară iredentistă în paginile diverselor publicații⁸³. De asemenea, Siguranța statului urmărea îndeaproape acțiunile de spionaj desfășurate dinspre Ungaria de către spioni maghiari sau prin intermediul cetățenilor români de origine maghiară. Astfel, un document din 1940 preciza că dezertorii și premilitarii maghiari ce treceau în Ungaria deveneau spioni în majoritatea cazurilor, fiind instruiți și retrimiși în România⁸⁴. Hotărârea potrivit căreia autoritățile românești trebuiau să dea dovadă de mult tact în relațiile cu minoritarii a fost aplicată și în cazul maghiarilor.

În privința sărbilor, documentele evidențiază loialitatea acestora față de statul român⁸⁵. În cazul evreilor, un raport al Prefecturii Timiș-Torontal menționa faptul că aceștia au început să dea dovadă de multă bunăvoință față de statul român, „căznindu-se a vorbi mai mult românește” decât în trecut, când preferau limba maghiară⁸⁶.

Din punct de vedere economic, anul 1938 a fost în general rodnic. Recolta de grâu a fost bună, nu însă și cea de porumb, ceea ce a determinat urcarea prețului (320—330 lei/kg). Comerțul era prosper, iar în industrie fabricile lucrau din plin. În acest sector, industria morăritului stagnea în mare parte. Încep însă să-și facă simțită prezența unele fenomene care se vor accentua în următorii doi ani — o mică urcare a prețurilor, urmată de descreșterea salariilor și pensiilor funcționarilor publici în raport cu nivelul acestora⁸⁷. Și în anul 1939 starea agricolă a județului a fost bună, prețurile legumelor și fructelor fiind mai mici față de anul anterior. În fabrici, activitatea era normală, semnalându-se însă lipsa mâinii de lucru, în special în agricultură, după cum sublinia un raport al Siguranței⁸⁸. În aceeași perioadă s-au manifestat nemulțumiri datorită lipsei petrolului, a sării în diverse zone ale județului, precum și din cauza urcării prețurilor la unele produse, fenomen ce îi afecta în special pe cei săraci și pe funcționari⁸⁹. Din punct de vedere economic, prima parte a anului 1940 se prezintă sub nivelul anului precedent. Cea mai mare parte a județului a suferit de pe urma inundațiilor, care au produs pagube considerabile⁹⁰.

Au crescut prețurile la produsele textile, articolele de primă necesitate, unelte agricole, lemne de foc. Nivelul de trai al celor săraci era foarte scăzut⁹¹. Una dintre explicațiile majorării prețurilor invocate de autorități o constituia specula angrosiștilor, care erau evrei în marea lor majoritate⁹².

Se mai suținea că urcarea prețurilor, în special la unele produse agricole, se datora și exportului către Germania. Interesantă este și explicația dată îndeosebi în unele cercuri de intelectuali, în privința interdicției impuse de guvernanți de a se consuma carne de vită și porc în zilele de miercuri și vineri. Astfel, se afirma că măsura reprezenta consecința măririi exportului de carne spre Germania⁹³.

În privința forței economice a cetățenilor români și minoritari, raportul este favorabil minoritarilor (în special șvabilor), aceștia fiind mai bine organizați

(în general, în cooperative). Pe de-o parte românii priveau cu neîncredere cooperativele⁹⁴, iar pe de altă parte, șvabii nu acceptau pătrunderea românilor în asociațiile lor economice. Astfel, șvabii din zona Ciacova cumpărau numai de la comercianți germani, iar Banca Populară din Ciacova acorda credite doar comercianților și industriașilor minoritari. În aceste condiții se impunea organizarea de cooperative în comunele românești, precum și acordarea de împrumuturi avantajoase, în special coloniștilor români⁹⁵.

Înăsprirea situației internaționale a obligat autoritățile românești să efectueze în această perioadă rechiziții pentru armată, precum și concentrări, ceea ce a provocat o serie de nemulțumiri în județ.

În privința concentrărilor, nemulțumirile au vizat modul cum erau tratați oamenii în unitățile militare⁹⁶, faptul că unii au fost mobilizați, iar alții nu, înregistrându-se și cazuri de luare de mită în schimbul scutirii de serviciul militar⁹⁷. În anul 1940, în plasa Vinga, răspunsul celor chemați la concentrare a fost mai puțin prompt ca în 1939 datorită credinței acestora că, dacă se vor prezenta mai târziu, efectivele vor fi completate și vor fi lăsați la vatră (cazuri înregistrate în 1939)⁹⁸. În privința rechizițiilor, nemulțumirile s-au datorat stării deplorabile a cailor care au fost înapoiați și a tuturor celorlalte materiale rechiziționate⁹⁹. Și în acest caz s-au comis abuzuri, unii locuitori fiind scușiți de rechiziții (în special cei bogați), alții nu. Rechiziționarea cailor a perturbat activitatea agricolă. În privința minorităților, acestea s-au eschivat de la îndeplinirea acestei îndatoriri (în special șvabii și evreii)¹⁰⁰. S-au întâmpinat greutăți și în strângerea împrumutului destinat înzestrării armatei (din pricina lipsei de bani a celor săraci, a încercării de sustragere din partea celor bogați, a șvabilor și a evreilor)¹⁰¹. Românii însă au răspuns — cu excepția defecțiunilor arătate mai sus — la aceste acțiuni, conștienți că astfel își servesc țara. Ei erau hotărâți să-și apere hotarele țării și aprobau în același timp politica de neutralitate dusă în acești ani de către factorii de decizie de la București¹⁰². Totodată, în sânul populației românești se cuibărise teama de război, în special în 1940¹⁰³.

Jocul marilor puteri, slăbiciunile regimului au determinat pierderile teritoriale din vara lui 1940. Un raport al preturii Ciacova referitor la starea de spirit a populației din plasă la câteva zile după pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei sublinia că românii erau profund îndurerăți, în vreme ce minoritarii manifestau indiferență, stare ce la evrei se transforma în bucurie¹⁰⁴. Manifestații deschise au avut loc, după cum se știe, după dictatul de la Viena. Astfel, în noaptea de 2 spre 3 septembrie 1940 a fost dată jos statuia lupoaicei, iar în seara de 3 septembrie un grup de manifestații au rupt firma consulatului italian din Timișoara și au spart geamurile clădirii. Aceeași soartă au avut-o și Consulatul german și cel englezesc, precum și Casa maghiară, Liceul german, Liceul evreiesc, Biroul de comisiori „Fulger”¹⁰⁵, ca formă de protest a unui neam deznădăjduit aflat în acel moment la cheremul unor mari puteri imorale¹⁰⁶.

În perioada pe care am încercat să o analizăm, România a cunoscut un regim politic dictatorial. Este pentru prima dată când se instaurează în România un regim politic dictatorial de tip modern. Unele dintre caracteristicile unui astfel de sistem le-am evidențiat anterior (partid unic, înfrângerea oricărei opoziții, controlul politic, festivism etc.). Sistemul a fost nevoit să facă față unor situații interne și externe deosebit de complexe. Pe plan intern, el a trebuit să contracareze acțiunile extremei drepte în special. În județul Timiș-Torontal, cea mai intensă activitate a Gărzii s-a înregistrat în partea a doua a anului 1938, când au fost întreprinse și acțiuni violente. Legionarii au activat și în anii următori ai dictaturii regale, însă cu o intensitate mai mică. O aderență destul de mare la mișcarea legionară

s-a înregistrat în rândurile studenților de la Politehnică. În toți acești ani, Garda a reprezentat un permanent pericol la adresa regimului.

Mișcarea de extremă stânga n-a avut aceeași audiență, fiind permanent ținută sub controlul autorităților.

În județul Timiș-Torontal autoritățile românești s-au confruntat și cu mișcările minorităților, în special ale șvabilor și maghiarilor. Ideile național-socialiste au fost îmbrățișate în special de către tinerii germani din zonă. Șvabii maturi au fost mai mult moderați și, deși refuzau să plece în Germania în urma unui eventual transfer de populație, își manifestau satisfacția pentru victoriile înregistrate de Germania în 1940. Șvabii erau prea puțin receptivi la îndatoririle față de statul român în acele momente extraordinare. Și în rândurile populației maghiare circulau idei ce puneau în pericol suveranitatea statului român, ceea ce a determinat autoritățile românești să ia uneori măsuri mai radicale. În acești ani nu se înregistrează însă acțiuni de o mai mare amploare, din partea celor două minorități, îndreptate împotriva României. Minoritatea evreiască s-a remarcat și ca prin acțiuni mai puțin loiale față de România. Autoritățile politice românești au avut o atitudine corectă, de protejare a minorităților, chiar dacă le erau amenințate interesele. Singura excepție au reprezentat-o măsurile luate împotriva evreilor la sfârșitul guvernării lui Carol al II-lea.

Au existat în epocă și o serie de nemulțumiri datorate în special abuzurilor autorităților și mentalității unei anumite categorii de locuitori. Chiar dacă nu s-au concretizat într-o stare explozivă din punct de vedere social, aceste nemulțumiri ne apar deplasate într-un moment atât de grav pentru istoria țării.

În ceea ce privește economia, în acești ani apar unele semne de criză. Cu toate acestea, nu se poate vorbi despre o criză economică profundă. Din punct de vedere economic, șvabii dețin o poziție privilegiată datorită organizării lor superioare. Ei își apără această poziție în raport cu localnicii, întrebuițând chiar metode exclusiviste. Autoritățile românești îi acuză pe evrei de utilizarea unor mijloace nepermise în competiția economică. Dorința autorităților de a revigora țara sub aspect economic nu se împlinește în acești doi ani.

Ca orice regim totalitar, și cel instituit de Carol al II-lea s-a prăbușit și datorită împrejurărilor internaționale, dar și datorită propriilor sale greșeli. Societatea românească n-a scăpat de regimul politic totalitar în septembrie 1940; acest sistem a evoluat culminând cu instaurarea regimului politic totalitar de tip comunist. Regimul lui Carol al II-lea a marcat de fapt începutul involuției politice din România secolului XX.

VASILE RĂMNEANȚU

Muzeul Banatului,
Timișoara 1900,
Plața Hunlade 1,
ROMÂNIA

NOTE

¹ Vezi Gh. Savu, *Dictatura regală*, Editura Politică, București, 1970.

Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

² Gh. Savu, *op. cit.*, p. 164.

³ Filiala Arhivelor Statului Timiș, *Fond Prefectura Timiș-Torontal*, d. 3/1938, f. 21.

- 4 *Ibidem*, f. 26.
- 5 *Ibidem*, f. 22.
- 6 *Ibidem*, f. 22.
- 7 *Ibidem*, f. 27.
- 8 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 61/1938, f. 143.
- 9 *Ibidem*, f. 18.
- 10 *Ibidem*, f. 233.
- 11 *Ibidem*, f. 13.
- 12 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 5/1939, f. 4.
- 13 *Ibidem*, f. 111.
- 14 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 83/1938, f. 66.
- 15 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 66/1939, f. 63.
- 16 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 61/1938, f. 102.
- 17 Gh. Savu, *op. cit.*, p. 192–194.
- 18 F.A.S. Timiș, fond *Prefectura Timiș-Torontal* d.2/1938, f. 108; f. 110.
- 19 *Ibidem*, f. 110.
- 20 *Ibidem*, d. 6/1939 f. 63.
- 21 *Ibidem*, d. 2/1938. f. 110.
- 22 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției Timișoara*, d. 61/1938 f. 37.
- 23 *Ibidem*, f. 235.
- 24 *Ibidem*, f. 115.
- 25 *Ibidem*, f. 248.
- 26 *Ibidem*, f. 251.
- 27 *Ibidem*, f. 222.
- 28 *Ibidem*, f. 118.
- 29 *Ibidem*, f. 238.
- 30 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 1/1938, f. 6.
- 31 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara* d. 61/1938, f. 265.
- 32 *Ibidem*, f. 260.
- 33 *Ibidem*, f. 288.
- 34 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 2/1938, f. 109.
- 35 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 61/1938, f. 221.
- 36 *Ibidem*, f. 270.
- 37 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 2/1938, f. 108.
- 38 *Ibidem*, f. 109.
- 39 *Ibidem*, f. 69.
- 40 *Ibidem*, f. 69.
- 41 *Ibidem*, f. 4.
- 42 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 83/1939 f. 148.
- 43 *Ibidem*, d. 85/1939, f. 76.
- 44 *Ibidem*, d. 83/1939, f. 48.
- 45 *Ibidem*, d. 85/1939, f. 195.
- 46 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal* d. 5/1939, f. 104.
- 47 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 106/1940, f. 129.
- 48 *Ibidem*, d. 106/1940, f. 67.
- 49 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal* d. 29/1940, f. 62.
- 50 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 106/1940, f. 173.
- 51 *Ibidem*, d. 61/1938, f. 223.
- 52 *Ibidem*, f. 50.
- 53 *Ibidem*, d. 85/1939, f. 278.
- 54 *Ibidem*, d. 82/1939, f. 172.
- 55 *Ibidem*, d. 85/1939, f. 247.
- 56 *Ibidem*, d. 82/1939, f. 55.
- 57 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 8/1940, f. 119.
- 58 *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 106/1940, f. 252.
- 59 *Ibidem*, d. 117/1940, f. 27.
- 60 *Ibidem*, f. 7.
- 61 *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal* d. 1/1938, f. 9.
- 62 *Ibidem*, d. 6/1939, f. 54.
- 63 *Ibidem*, f. 65.
- 64 *Ibidem*, f. 62.
- 65 *Ibidem*, d. 5/1939, f. 51.
- 66 *Ibidem*, d. 6/1939, f. 98.
- 67 *Ibidem*, f. 65.

- ⁶⁸ *Ibidem*, d. 5/1939, f. 73.
- ⁶⁹ *Ibidem*, f. 51.
- ⁷⁰ *Ibidem*, f. 79.
- ⁷¹ *Ibidem*, d. 29/1940, f. 62.
- ⁷² *Ibidem*, f. 66.
- ⁷³ *Ibidem*.
- ⁷⁴ *Ibidem*, fond *Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 34/1940, f. 10.
- ⁷⁵ *Ibidem*, f. 31.
- ⁷⁶ *Ibidem*, *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 143/1940, f. 118.
- ⁷⁷ *Ibidem*, d. 106/1940, f. 210.
- ⁷⁸ *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 6/1939, f. 11.
- ⁷⁹ *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 61/1938, f. 314.
- ⁸⁰ *Ibidem*, d. 83/1939, f. 81.
- ⁸¹ *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 6/1939, f. 63.
- ⁸² *Ibidem*, d. 5/1939, f. 51.
- ⁸³ *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 117/1940, f. 1; 13.
- ⁸⁴ *Ibidem*, d. 106/1940, f. 105.
- ⁸⁵ *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 6/1939, f. 61.
- ⁸⁶ *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 5/1939, f. 73.
- ⁸⁷ *Ibidem*, d. 2/1938, f. 108.
- ⁸⁸ *Ibidem*, d. 5/1939, f. 51.
- ⁸⁹ *Ibidem*, d. 6/1939, f. 57.
- ⁹⁰ *Ibidem*, d. 29/1940, f. 64.
- ⁹¹ *Ibidem*, f. 61.
- ⁹² *Ibidem*, fond *Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 43/1940, f. 2.
- ⁹³ *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 106/1940, f. 188.
- ⁹⁴ *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 29/1940, f. 197.
- ⁹⁵ *Ibidem*, d. 6/1939, f. 60.
- ⁹⁶ *Ibidem*, f. 54.
- ⁹⁷ *Ibidem*, d. 6/1940, f. 18.
- ⁹⁸ *Ibidem*, fond *Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 7/1940, f. 118.
- ⁹⁹ *Ibidem*, d. 34/1940, f. 35.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 6/1939, f. 62.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, f. 59.
- ¹⁰² *Ibidem*, d. 6/1940, f. 18.
- ¹⁰³ *Ibidem*, d. 5/1939, f. 4.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, d. 6/1939, f. 100.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, fond *Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 34/1940, f. 48.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, fond *Chestura Poliției municipiului Timișoara*, d. 119/1940, f. 75, 83.

POLITICAL ATTITUDES AND MENTALITIES IN THE TIMIȘ-TORONTAL COUNTY BETWEEN 1938 AND 1940

Summary

The changes that took place on the 10th February 1938 on the political Romanian stage had put an end to the constitutional system and inaugurated a royal dictatorship.

The analysis of the political and social life in the Timiș-Torontal district demonstrates this fact. The new authorities imposed constraintive actions, especially administrative constraints against the political opponents, the criticism of the new institutions was forbade, the cult of the personality appeared.

The new political system had to face the extreme right movement. The Iron Guard had been extremely active within the district during 1938, its actions being less intensive during the next two years. The other extreme — the communist movement — was less influential.

The leaders of the district had to face anti-state positions of a part of the Germans from Banat, especially the youth, and of the Hungarians from here. Also, the Jews were not completely loyal to the Romanian state. As to the majority of the population, although there were discontents, it was loyal to the new political system.

The political system imposed by king Carol the 2nd had fall in September 1940, because of the internal mistakes and the international situation. Its fall didn't meant for Romania the end of the dictatorship, which was kept along.

ACTIVITATEA EMIGRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANGLIA, ÎN PERIOADA 1940—1941

Iată o temă interesantă și mai puțin abordată până acum cel puțin din două motive: pe de o parte, insuficiența materialului documentar aflat la dispoziția cercetătorului, pe de altă parte sensibilitatea subiectului, sensibilitate jenantă pentru fostul sistem social-politic. Încercăm abordarea temei prin folosirea unor documente provenite de la o sursă de mare importanță: *Foreign Office*, documente ce pot creiona o imagine a acțiunilor întreprinse de românii aflați în Anglia în perioada septembrie 1940 — octombrie 1941. Ele pun în lumină un aspect esențial pentru acea vreme, și anume atitudinea Marii Britanii față de România, în general, și față de emigrația românească, în special. Această atitudine se înscrie în contextul politic internațional marcat de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Pentru început este necesar să vedem care a fost statutul internațional al României în etapa 1939—1945 pentru a înțelege cadrul în care a acționat comunitatea românească de peste hotare și în mod deosebit cea din Anglia. Astfel:

- a) 1 septembrie 1939 — mai 1940. Neutralitate de fapt și drept;
- b) mai 1940 — august 1940. Nonbeligeranță de drept și de fapt;
- c) septembrie 1940 — iunie 1941. Nonbeligeranță de drept, dar încadrare de fapt în tabăra Axei;
- d) 22 iunie 1941 — 22 august 1944. Beligeranță;
- e) 23 august 1944 — mai 1945. Cobeligeranță de fapt, dar nerecunoscută ulterior de către aliați.

Activitatea politică a românilor aflați în insulele britanice s-a desfășurat în prima parte a perioadei războiului în jurul personalităților care constituiseră Legația română la Londra sau care gravitaseră în preajma acesteia. Un rol hotărâtor, fără îndoială, l-au avut evenimentele din țară, în special cele de la sfârșitul lui august și începutul lui septembrie 1940. Dictatul de la Viena, numirea lui Antonescu în fruntea echipei guvernamentale, pierderea Cadrilaterului în favoarea Bulgariei și în mod deosebit abdicarea lui Carol al II-lea au surprins membrii legației într-o situație cu totul neobișnuită. Fiind numiți în post de regimul carlist, s-au văzut în situația delicată de a nu mai avea un „stăpân“, cu atât mai mult cu cât erau cunoscuți ca proenglezi, antinaziști și fără simpatii pentru noul guvern din țară, la care participau și reprezentanții Mișcării legionare, ce dețineau chiar, prin persoana conducătorului lor Horia Sima, vicepreședinția Consiliului de Miniștri. În schimb, o bună parte din ei se vor dovedi proarliști fervenți, ceea ce le va aduce numeroase acuze din partea celorlalți români din diasporă și va produce scindarea emigrației românești. De asemenea, au ajuns într-o poziție curioasă din a doua jumătate a anului 1941: se găseau într-o țară aliată cu URSS, cu care patria

lor de origine se afla în conflict, fiind considerată dușmană. Prin urmare, aveau un cu totul alt statut în comparație cu emigranții cehi și polonezi, care reușiseră chiar să constituie guverne în exil, recunoscute de guvernul Majestății Sale.

Documentele provenite de la Foreign Office, ce fac referiri la perioada septembrie 1940 — octombrie 1941, scot în evidență existența unei activități politice a emigrației românești ce era girată, așa cum am afirmat anterior, de foștii membri ai Legației române din capitala Albionului, cel puțin în prima parte. De aceea, nu este de mirare că, pentru început, animatorul acestei mișcări va fi Virgil Viorel Tilea, fostul șef al Legației române, unul dintre diplomații destul de controversați în epocă.

V. V. Tilea intrase în atenția opiniei publice europene și mai ales a cancelariilor de pe continent, și nu numai, cu un an în urmă, mai precis la 17 martie 1939, când, în calitate sa de reprezentant al României s-a prezentat la Departamentul britanic al afacerilor străine, vestitul Foreign Office, pentru a anunța în limbaj diplomatic că România, respectiv guvernul Armand Călinescu, primise în cursul negocierilor economice româno-germane un adevărat ultimatum din partea Berlinului, ultimatum ce va fi infirmat ulterior de guvernul român din motive care deocamdată nu fac obiectul studiului de față. Chiar dacă acțiunea lui Tilea nu a putut opri alunecarea României în sfera de influență a Germaniei, ea a avut darul de a produce „o veritabilă bulversare a conciliatorismului Londrei și Parisului față de Berlin”¹. Acest moment s-a constituit, de asemenea, într-un veritabil apogeu al carierei sale diplomatice.

La 29 noiembrie 1940, Tilea, într-o declarație de presă, anunța formarea unei organizații autointitulate „Free Romanian Movement”, Mișcarea Liberă Română (a cărei siglă, F.R.M., o vom folosi în continuare, *n.n.*). După ce arată că evenimentele din 26—27 noiembrie 1940, asasinatelor de la Jilava, Strejnicul și Snagov nu sunt, ca fenomen, o caracteristică a poporului român, V. V. Tilea subliniază atașamentul națiunii române față de Anglia, chemând alături de F.R.M. pe toți românii din granițele Imperiului Britanic și în special pe cei aflați în Anglia², pentru a conlucra în vederea obținerii victoriei finale de către „Puterile Democratice”. Declarația de presă va fi urmată de un mesaj adresat poporului român în care se susține, cu câteva luni înainte de intrarea României în război, că participarea alături de Germania la conflagrație nu va aduce după sine reîntoarcerea la patria mamă a teritoriilor pierdute în vara și toamna anului 1940 și că nimic nu va fi în stare să salveze România decât „prietenia apropiată față de Marea Britanie și S.U.A.”³.

Această organizație românească înființată la Londra avea ca scop mărturisit gruparea tuturor românilor aflați în străinătate, indiferent de crezul politic, în vederea:

a) eliberării națiunii române;

b) recunoașterea drepturilor etnice și naționale ale poporului român și restabilirea frontierelor⁴. Se urmărea atingerea acestor țeluri în cooperare cu Commonwealth-ul britanic, fiind clar încă o dată atașamentul membrilor mișcării pentru țara de adopție.

În ceea ce privește membrii F.R.M., la data înființării, aceștia erau grupați în trei categorii:

1. *Membrii fondatori* — cei care au aderat imediat la actul de constituire, personalități române din străinătate.

2. *Membrii activi* — constituiți din cei care cereau în mod expres înscrierea și ale căror cereri erau aprobate în unanimitate de către Comitetul național al F.R.M.

3. *Membrii aderenți* — constituiți din cetățenii străini ce doreau să dea sprijin F.R.M.⁵. Importanți în întreaga activitate a F.R.M. vor fi însă membrii fondatori, în număr de 18, din rândul cărora făceau parte:

1. *Matila Ghika* — născut în 1881 la Iași. Doctor în drept, absolvent al Academiei Navale Franceze, membru al ordinului Steaua României, ofițer al Legiunii de onoare.

2. *Mihai Constantin Laptev* — născut în 1885 la București, absolvent al Universității București, ministru plenipotențiar, însărcinat cu afaceri în Egipt, consilier al legațiilor române din Constantinopol, Varșovia, însărcinat cu afaceri la Londra în perioada 1935—1937, prieten și colaborator apropiat al lui N. Titulescu, ales vicepreședinte al F.R.M. în 1941.

3. *Gh. Ștefan Dumitrescu* — contraamiral, născut la 28.10.1888 în București, fost profesor la Academia Regală Navală Română, în 1940 atașat militar și naval al Legației române la Londra, ales vicepreședinte al F.R.M.

4. *Marcu Beza* — născut în 1888 în Macedonia, traducător al lui Oscar Wilde.

5. *Alex. Ion Drăghici* — născut la Iași în 1892, absolvent al Colegiului Gheorghe Lazăr din București.

6. *Anne Maria Calimachi* — născută Văcărescu la 2 septembrie 1892 în București.

7. *Viorel Virgil Tilea* — născut la 6 aprilie 1896 la Sibiu, delegat la Conferința de pace de la Paris, lider al tineretului P.N.T. din Transilvania, membru al delegației române la Liga Națiunilor (1929—1933), președinte al Federației Române de Fotbal, 1939—1940, ministru român la Londra.

8. *Dimitrie Dem Dimăncescu* — născut la Titu la 7 iulie 1896.

9. *Gh. Iliescu* — absolvent al Școlii superioare de război din Paris.

10. *Otto Mihai Smilovici* — secretar particular al lui I. G. Duca, conducător al Biroului de presă al P.N.L. la Paris (1929—1933).

11. *Alexandru Mezincescu* — component al colegiilor redacționale ale ziarelor „Zorile” și „Prezentul”, în 1937—1938 secretar al comisiei permanente a Micii Antante.

12. *Cezar Constantin Vărgolici* — 1940—1941 component al Legației române.

13. *Traian Belitoreanu* — absolvent al Înaltei școli comerciale, jucător internațional de fotbal.

14. *Adina Iliescu* — doctor în filozofie.

15. *Ioan Rațiu* — născut la 6 iunie 1917 la Turda, absolvent al școlii G. Barițiu, absolvent al Universității din Cluj, frecventează colegiul St'John din Cambridge.

16. *Barbu Mihai Niculescu* — student la Londra — School of Economics, președinte al Societății studenților români din Anglia.

17. *Viorica Sanda Stătescu* — licențiată în științe.

18. *Radu Tilea* — absolvent al Liceului Sf. Sava, secretar al Societății studenților români din Anglia⁶.

Menționăm că datele referitoare la membrii F.R.M. sunt cele oferite de documentele engleze.

În ceea ce privește fondurile, conform statutului, acestea proveneau fie din subscripțiile membrilor, fie din donații. Ajungând la problema materială, trebuie subliniat faptul că marea majoritate a membrilor fondatori beneficiau de stipendii din partea autorităților engleze, astfel: Tilea 500 lire lunar, Dumitrescu și Ghica 75, Beza 55, Smilovici 50, sume despre care nu se știe în schimbul căror servicii au fost atribuite⁷.

Foarte importantă este desigur atitudinea Angliei față de această organizație care se confundă de cele mai multe ori cu personalitatea lui Tilea. De aici, o serie de sinuozități și probleme. Un lucru este clar. Mișcarea nu a fost recunoscută oficial de guvernul englez. Philip Nichols arăta în aprilie 1941 că fusese întrebat anterior de Tilea dacă poate forma un „comitet”. I s-a răspuns din partea aceluiași înalt personaj politic că acest comitet poate lua ființă, dar el trebuie să aibă doar un caracter pur privat⁸. În aceeași ordine de idei, și în aceeași perioadă, Sir Orme Sargent, în cadrul unei întruniri la Foreign Office, la care a luat parte, printre alții, și profesorul Seaton-Watson, sublinia faptul că „externele britanice” nu vor recunoaște organizația lui Tilea⁹. Firese apare întrebarea: de ce englezii s-au opus constant unei recunoașteri oficiale, atâta timp cât Tilea și adepții săi nu încetau de a clama atașamentul total la „cauza comună”? În primul rând, în perioada noiembrie 1940 — februarie 1941, România și Anglia mențineau relații diplomatice, chiar dacă în țară existau trupe germane în calitate de aliate, trupe ale unei țări cu care Anglia se afla în conflict. Prin urmare, guvernul englez nu putea recunoaște o mișcare românească în exil fără a deteriora relațiile cu România, o mișcare declarată ca fiind dușmanul noului regim instalat la București în septembrie 1940. Pe de altă parte, în viziunea englezilor V. V. Tilea nu reprezenta o personalitate viabilă, chiar dacă prin absurd mișcarea ar fi fost recunoscută. „Trebuie să avem grijă să nu dăm nici un fel de recunoaștere oficială și să evităm publicitatea”¹⁰, se arăta într-o discuție de înalt nivel la Foreign Office, subliniindu-se, totodată, că nici Tilea, nici aderenții săi nu au calibrul necesar conducerii unei mișcări cu caracter național. În același timp, controversata personalitate a lui Tilea nu se bucura nici în țară de sprijinul necesar. Chiar în preajma ruperii relațiilor diplomatice dintre Marea Britanie și România, Sir Reginald Hoare arăta, pe când se afla la București, că „nu poate face nimic pentru a convinge liderii țărăniști și liberali că Tilea este o persoană potrivită pentru a juca un rol conducător...”¹¹. Era cunoscut faptul că, la mijlocul deceniului al patrulea, Tilea „trădase” interesele de partid în favoarea avantajelor oferite de Carol al II-lea, episod care nu va putea fi uitat de către Iuliu Maniu. Poziția procarlistă a lui Tilea, ca de altfel întreaga imagine pe care o reprezenta fostul regim în ochii opiniei publice românești, va constitui o țară imposibil de înlăturat de către Tilea în dorința de a face mișcarea recunoscută și de a-și impune prezența în calitate de conducător al acesteia.

Mergând logic pe firul evenimentelor, și în special al raționamentelor, trebuie să ne întrebăm: dacă Tilea nu constituia o alegere potrivită, din punctul de vedere al britanicilor, atunci cine ar fi putut să-i ia locul? S-au vehiculat două nume importante: I. Maniu și Gr. Gafencu. Despre I. Maniu se afirma la un moment dat, în februarie 1941, după ruperea relațiilor diplomatice româno-engleze, că are un plan de evadare în Anglia¹². Se știe că Maniu nu va mai ajunge niciodată în Londra. Într-o discuție cu un agent britanic, cunoscut sub denumirea codificată D/H 13, Maniu afirma că s-a răzgândit, plecarea sa din țară fiind inoportună, căci românii îl puteau acuza de lașitate și de fugă din fața inamicului¹³. În ceea ce-l privește pe Grigore Gafencu, nici acesta nu va ajunge în postura de a-l înlocui pe Tilea la conducerea mișcării.

În tentativa de a da o alură oficială organizației sale, Tilea a încercat să apeleze la ajutorul guvernelor în exil, guverne ale țărilor ocupate de naziști. Planul era relativ simplu. Prin intermediul acestora se putea ajunge mai ușor la Guvernul Majestății Sale, la recunoașterea de către acesta a F.R.M. Cel puțin așa gândea Tilea. Uita sau nu cunoștea un adevăr fundamental: că aceste guverne se aflau sub „aripa proteguitoare” a Londrei și n-ar fi întreprins nici o acțiune supărătoare pentru cei care le acordau găzduire și sprijin, desigur nedeinteresat. Singurul pas reușit de Tilea în cooperarea cu guvernele din exil se pare că a fost cel

de a se numi ofițeri de legătură doar cu cehii și polonezii, astfel de încercări fiind făcute și cu iugoslavii, grecii, „francezii liberi” și chiar Congresul Mondial Evreiesc prin reprezentantul acestuia la Londra, Albert Cohen¹⁴. Autoritățile engleze hotărau în această privință „să se anunțe guvernele polonez, grec, yugoslav, cehoslovac și «Free French» că Guvernul Majestății Sale nu recunoaște F.R.M. ca organizație reprezentativă pentru românii din Anglia”¹⁵.

În afară de strădaniile pe tărâm politic, de recunoaștere a mișcării, F.R.M. a acționat și pe tărâmul social-cultural. V. V. Tilea, în raportul prezentat la Adunarea generală a F.R.M. din septembrie 1941, arăta că mișcarea constituise un comitet ortodox-anglican în ideea realizării unor relații mai apropiate și, poate, în viitor a unei uniuni între Biserica anglicană și Biserica ortodoxă română. De asemenea, înființase o cantină muncitorească la care au luat masa, până la 12 septembrie 1941, 1 337 persoane. Au fost publicate șapte broșuri și scrise 56 de articole pentru diferite ziare și reviste englezești, 200 de articole fiind trimise pentru publicare în S.U.A. Pe lângă colaborările la cele 14 emisiuni radio au fost susținute 34 de conferințe, printre care se numărau cele de la Manchester și Londra privind problema evreiască în România¹⁶. La 25 iunie 1941 fusese publicată în ziarul „Times” o scrisoare a F.R.M. referitoare la războiul declanșat de România împotriva URSS-ului, scrisoare în care se încerca o explicare a motivelor care au făcut ca România să se alieze cu Germania împotriva URSS-ului¹⁷. Din păcate, explicația dată nu reflecta realitatea, fiind mai degrabă o scuză față de Anglia pentru ceea ce a întreprins România împotriva celui care, vecin fiind și profitând de marea sa forță militară și politică, acaparase cele două provincii românești: Basarabia și Bucovina.

Aminteam anterior că, în cadrul emigrației românești la Londra, grupul lui Tilea se individualiza prin atașamentul față de fostul regim carlist, fapt ce a determinat la un moment dat scindarea mișcării. Astfel, în 1941, din F.R.M. se desprinde un grup de tineri disidenți nemulțumiți, cum spuneam, de atitudinea fațăș procarlistă a celorlalți. Ei vor forma la 1 mai 1941 Comitetul Democratic Român (se va folosi în continuare sigla C.D.R.) în a cărui declarație politică se subliniau principiile și țelurile organizației. Victor Cornea, conferențiar, L. N. Cristea avocat, N. V. Gheorghiu, I. Podea, D. G. Mateescu sunt cei care au inițiat disidența și au elaborat programul mișcării care urmărea:

1. Democrația să fie fundamentul politicii naționale și legea garanția ordinii internaționale.
2. Credința în democrație, ca singura metodă de guvernare compatibilă cu interesul vital al unei națiuni de țărani ca cea română.
3. Ajutorarea organizațiilor democratice din România.
4. Conlucrarea pe plan internațional a națiunilor mici.
5. Justiție socială ca factor al stabilității în țară și al păcii internaționale.

Ca țeluri politice imediate erau specificate în mod expres:

1. Răsturnarea dictaturii militare.
2. Determinarea românilor de pretutindeni de a se înrola alături de forțele aliate.
3. Recâștigarea de către România a independenței și integrității teritoriale.
4. Elaborarea unei politici de conlucrare a României cu celelalte țări din Europa centrală și Balcani¹⁸.

Comparând programele celor două mișcări, constatăm că nu există deosebiri fundamentale; după cum afirmam anterior, momentul în care aceste două mișcări se despart este acela în care se fac referiri la problema monarhică. C.D.R., prin reprezentanții săi, considera „definitivă schimbarea constituțională consumată la 6

septembrie 1940 prin abdicarea regelui Carol al II-lea și succesiunea lui Mihai I, status-quo-ul monarhic fiind o garanție a continuității politice într-o țară care a avut de suferit mult în trecut¹⁹. Apariția acestei mișcări a generat noi complicații pentru englezi, așa cum arată Butler de la Foreign Office într-o scrisoare către Brendan Bracken²⁰, deși C. R. Attlee era atenționat de către același R. A. Buttler, chiar la 1 mai 1941, că vederile lui Cornea corespund foarte mult cu cele britanice²¹.

Într-o discuție din 23 mai 1941, la care au participat cunoscute personalități ale vieții politice engleze, O. Sargent, Leeper Reginald, Ph. Nichols, Le Rougetel, a fost sugerată ideea că cele două grupări ar fi preferabil „să se unească” și că Leeper ar trebui să facă presiuni asupra lui Cornea pentru a abandona mișcarea sa separatistă²².

Apariția „comitetului” lui V. Cornea a stârnit, cum era de așteptat, reacția lui Tilea care trimite oficialităților britanice la 12 iulie un memorandum în care arată că formarea C.D.R. nu aduce o schimbare calitativă, acesta neputând fi comparat, din acest punct de vedere, cu F.R.M. De asemenea, se reproșează englezilor faptul că aprobă, în această fază, doar o organizare culturală a mișcării sale, fără a îngădui realizarea unui fundament politic pentru aceasta²³. Nici V. Cornea nu se lasă mai prejos, arătând și el într-un memorandum asemănător că susținerea grupului Tilea de către englezi ar fi interpretată ca o eventuală întoarcere a „de-testatului regim al lui Carol al II-lea” și că propaganda inamică s-ar folosi de aceasta pentru discreditarea cauzei britanice în ochii opiniei publice românești²⁴.

În august 1941, în corespondența dintre colonelii C. E. Ponsonby și G. J. S. Scovel se releva faptul că facțiunile existente în Anglia printre români, nici individual și nici împreună, nu sunt suficient de reprezentative pentru opinia românească și nu au greutatea necesară pentru a justifica recunoașterea lor de către guvernul englez. Într-un mesaj adresat lui Reginald Hoare la 26 septembrie 1941, de data aceasta la Capetown, de către Howard, după ce se subliniază încă o dată că nu se poate permite constituirea oficială a unei grupări românești, se recunoaște faptul că se fac pregătiri pentru înființarea unei organizații camuflete a românilor, plătită de englezi și sub controlul acestora, având ca scop înlăturarea influenței propagandei oficiale românești în Anglia și S.U.A.²⁵.

Încă de la 18 septembrie 1941, Attlee se arăta interesat de realizarea acestei organizații care ar fi cooptat în mare parte membrii grupului Cornea. În schimb, opina că nici Cornea și nici Tilea nu sunt potriviți pentru rolul de lider al noului organism²⁶. De fapt, la 3 septembrie 1941, la întâlnirea convocată la Foreign Office, sub conducerea lui O. Sargent, se hotărâse deja crearea acestuia sub denumirea convențională de „Romanian Bureau”²⁷.

Iată, în viziunea englezilor, cum trebuiau abordate constituirea și funcționarea proiectului „Romanian Bureau”:

- constituirea se va face prin selectarea membrilor, și nu prin asocierea benevolă a acestora, după criterii care să convină britanicilor;

- ofițerul responsabil cu formarea lui va trebui să ia legătura individual cu fiecare potențial membru în parte, fără a lăsa să se înțeleagă că Guvernul Majestății Sale ar susține vreo mișcare românească;

- biroul ar putea cuprinde câteva din personalitățile românești cunoscute cum ar fi: Laptev, Pavel Pavel, fost deputat în parlamentul României, Marcu Beza, Matila Ghika, contraamiralul Dumitrescu, V. Styrcea, fost al doilea secretar al Legației române, Ioan Rațiu, T. Bianu, fost consilier al legației, N. N. Cristea, lucrător la BBC, V. V. Tilea²⁸.

După cum se poate lesne observa, sunt nume din ambele grupări, dar există în același timp și nume care lipsesc, surprinzător, chiar cel al lui Victor Cornea.

Potrivit explicației date de Murray, ce fusese însărcinat cu crearea „biroului“, V. Cornea s-a arătat mult prea intransigent în toate încercările de reconciliere a celor două mișcări²⁹, pentru a putea fi cooptat de la bun început. În orice caz, acesta nu este un motiv pentru a se renunța definitiv la el. În aceeași situație ca V. Cornea se aflau, din motive diverse, Dimancescu, Iliescu, Mateescu, Semilovici, prof. Nandris, prinșea Calimachi, colonelul G. Mavrodi³⁰.

Se pune fireasca întrebare: de ce apare Tilea și lipsește Cornea? Pentru Cornea, explicația pare, la prima vedere, suficientă, în ceea ce-l privește pe Tilea, Murray susține că nu poate fi exclus, fiind prea important, cel mai cu capul pe umeri și loial față de Marea Britanie. În același timp, Tilea va trebui să înțeleagă că „trecutul său politic nu poate să-l aducă în poziția unui lider suprem“, după cum cel mai bun lucru ar fi pentru el să meargă în S.U.A., unde se bucură de o mare popularitate³¹. Prin aceste manevre, autoritățile engleze se descotoroseau elegant de cei doi tineri și realizau în același timp un organism total subordonat lor, cele două mișcări devenind redundante.

Dacă la începuturile sale, activitatea emigrației românești în Anglia, sau cel puțin a unei mari părți din ea, era efervescentă, chiar dacă părea dezordonată, către sfârșitul anului 1941 ea pare să intre într-un con de umbră, obosită poate de repetatele demersuri făcute pe lângă autoritățile britanice, demersuri neîncununate de succes.

În aceeași ordine de idei, trebuie să recunoaștem că întreaga sa activitate nu a avut o mare influență asupra opiniei publice din România și nici măcar asupra vârfurilor politice din vremea respectivă. De asemenea, menționăm faptul că divizarea grupului de români din Londra a reprezentat una din cauzele pentru care activitatea sa nu a avut eficiența dorită. „Românii din Londra — se afirma într-un document — sunt în cea mai mare parte intriganți, mai mult interesați în treburile lor personale decât în binele României. Își petrec cea mai mare parte din timpul lor denunțându-se unul pe „celălalt și părerea noastră generală este că nici unul nu este mai bun ca celălalt“³².

Evoluția situației internaționale, participarea României la efortul de război al Axei au constituit praguri greu de trecut, handicapuri ce se vor dovedi insurmontabile. Pe măsura trecerii timpului și mai ales după împărțirea sferelor de influență în Europa de Est, în Balcani, orice activitate politică românească recunoscută în Londra, în această capitală europeană, se va dovedi de neconceput.

VIOREL SCRECIU

Filiala Arhivelor Statului jud. Timiș
Str. Al. Mocionl 8, Timișoara
ROMÂNIA

NOTE

¹ Gheorghe Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 11.

² Arhivele Statului București, *Colecția microfilme, Anglia*, rola 444, cadrul 411.

³ *Ibidem*, cadrul 412.

⁴ *Ibidem*, cadrul 405.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, cadrele 266—272.

⁷ *Ibidem*, cadrul 12.

- ⁸ *Ibidem*, rola 443, cadrul 375.
- ⁹ *Ibidem*, cadrul 502.
- ¹⁰ *Ibidem*, cadrul 91.
- ¹¹ *Ibidem*, cadrul 22.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ *Ibidem*, cadrul 480.
- ¹⁴ *Ibidem*, rola 444, cadrele 979 și 983.
- ¹⁵ *Ibidem*, cadrul 980.
- ¹⁶ *Ibidem*, cadrele 823—824.
- ¹⁷ *Ibidem*, cadrul 824.
- ¹⁸ *Ibidem*, rola 443, cadrele 599—602.
- ¹⁹ *Ibidem*, cadrul 600.
- ²⁰ *Ibidem*, rola 444, cadrul 79.
- ²¹ *Ibidem*, rola 443, cadrul 459.
- ²² *Ibidem*, cadrul 668.
- ²³ *Ibidem*, rola 444, cadrele 251—255.
- ²⁴ *Ibidem*, cadrul 330.
- ²⁵ *Ibidem*, cadrul 581.
- ²⁶ *Ibidem*, rola 444 cadrul 612.
- ²⁷ *Ibidem*, cadrul 621.
- ²⁸ *Ibidem*, cadrele 621—622.
- ²⁹ *Ibidem*, cadrul 622.
- ³⁰ *Ibidem*, cadrele 623—624.
- ³¹ *Ibidem*, cadrul 524.
- ³² *Ibidem*, rola 443, cadrul 153.

L'ACTIVITÉ DE L'ÉMIGRATION ROUMAINE EN ANGLETERRE ENTRE 1940—1941

Résumé

L'activité politique des Roumains résidant en Angleterre s'est concentrée autour des personnalités de la Légation roumaine de Londres. Au début, l'animateur de ce mouvement a été V. V. Tilea qui allait fonder, le 29 novembre 1940, une organisation nommée „Free Romanian Movement“ qui groupait une partie des Roumains de Londres et avait comme but la délivrance de la nation roumaine, la reconnaissance des droits nationaux du peuple roumain et le retour des frontières, après les pertes territoriales de 1940 en faveur de l'Union Soviétique (la Bassarabie et la Bucovine), de l'Hongrie (la nord de la Transylvanie) et de la Bulgarie (le Quadrilatère). L'organisation de Tilea ne se sera pas reconnue par le gouvernement anglais, pour des raisons objectives aussi, Tilea étant accusé de sympathie exagérée envers le régime dictatorial de l'ancien roi Charles II. Au mois de mai 1941, un groupe de jeunes va quitter cette organisation pour mettre les bases d'une autre, nommée Comitetul Democratic Român (Romanian Democratic Committee) ayant les mêmes buts que la première, mais s'en détachant par une attitude hostile envers l'ancien régime de Charles II. Mais ce groupe, non plus n'allait pas être reconnu par le gouvernement anglais. En septembre 1941, les autorités britanniques, motivées aussi par l'existence des deux organisations roumaines à Londres, vont fonder le „Roumanian Bureau“, leur propre organisme camouflé, subordonné et financé par elle, afin de contrarier la propagande du régime de Bucarest (régime allié à l'Axe) en Angleterre et aux Etats Unis.

Au fur et à mesure que le temps passait, et surtout après le partage des vainqueurs de la deuxième guerre mondiale visant l'est de l'Europe et les Balcanes et ayant comme antécédent le pacte Ribbentrop-Molotov, toute activité politique roumaine à Londres allait être en vain.

MOMENTE DIN ACTIVITĂȚEA REGIMENTULUI 3 ROȘIORI ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DIN EST, ÎN PERIOADA IUNIE 1941 — IULIE 1942

După o jumătate de secol sunt readuse în actualitate, spre a fi puse la dispoziția viitoarelor generații, unele momente reprezentative din activitățile desfășurate în cel de-al doilea război mondial, în campania din est, de REGIMENTUL 3 ROȘIORI, care a străbătut un drum de luptă extrem de lung și dificil, în variate situații tactice, înfruntând adesea condiții vitrege, cu importante sacrificii materiale și umane.

Lucrarea reprezintă un modest omagiu adus peste decenii numeroșilor eroi care s-au pierdut în negura timpului, aparținând unei generații de sacrificiu, unii poate fără a mai avea morminte și fără cel mai simplu semn de omagiere a sacrificiului lor suprem.

De remarcat faptul că pentru cercetările din domeniul istoriografiei militare, mai ales pentru cele referitoare la perioada unor confruntări, se detașează ca interes studierea sistematică a *Jurnalelor de operații*, cu precădere a celor elaborate la nivelul unităților (regimente sau batalioane independente). Avem în vedere abundența informațiilor, redate cronologic, clar și concis, conținând cu exactitate misiunile încredințate și modul de îndeplinire (cu precizarea în timp și spațiu a sectoarelor atribuite unității și subunităților din compunere). Acest fapt permite formarea unei imagini cât mai veridice asupra câmpului de luptă, reliefând unele particularități de ordin militar referitoare la situațiile trăite de militarii respectivi în confruntările cu forțele adversare, privite din linia de contact, fapt notabil. Reprezintă deci o mărturie de prim ordin, ce îmbogățește informația asupra evoluției situațiilor de luptă din sectoarele considerate, asupra anumitor implicații și activități adiacente (de exemplu logistice), în cazul regimentelor, consemnate chiar în vâltoarea derulării evenimentelor. De asemenea, Jurnalele de operații ale unităților furnizează date utile pentru aprecierea condițiilor specifice din diverse sectoare — cooperarea cu anumite unități sau subunități vecine, eventualele structurări sau restructurări de forțe, pierderile înregistrate zilnic, modificările în ordinea de bătaie prin reîmpătratarea efectivelor, precum și alte aspecte.

De remarcat abundența datelor privind drumul de luptă străbătut de REGIMENTUL 3 ROȘIORI în cel de-al doilea război mondial, în campania din est, fapt care a impus fracționarea lucrării. Astfel, unitatea a participat cu un extrem de mare tribut de sânge la Bătălia pentru Odessa. A continuat cu îndeplinirea misiunilor încredințate pe direcția limanul Bugului, spre Mariopol, Rostov, Taganrog, Natsdievca, portul Anapa, Onafei, Azov, Taman, Cuban și în continuare Crimeea în anul 1944, de unde, la 12 mai 1944, „s-a executat transportul pe mare, ajungând în seara zilei de 12 ora 23,30 cu un vapor la Constanța, iar 2 au fost dirijate prin radio din corp (regiment) spre Sulina”¹, de unde s-a efectuat, pe C(alea) F(erată), deplasarea la Partea Sedentară.

I. ETAPA 24 AUGUST 1939 — 22 IUNIE 1941, ÎN VECINĂTATEA MUNICIPIULUI TIMIȘOARA

Sunt redat momente reprezentative din istoricul unității, care s-a deplasat în august 1939 în Banat, în zona Timișoara. De aici, la scurt timp după intrarea României în război, Regimentul 3 Roșiori a fost dirijat prin Basarabia în zona Odessa, unde a participat la luptele crâncene și cu mare grad de dificultate, în condiții specifice, în sectoarele atribuite, potrivit misiunilor de luptă stabilite, în cadrul operațiilor întreprinse de Armata Română²⁻³.

Regimul 3 Roșiori s-a deplasat pe C(alea) F(erată) în comuna Giroc din județul Timiș-Torontal, la 24 august 1939, efectuând, până la intrarea României în confruntările celui de-al doilea război mondial, diverse activități specifice, precum și numeroase deplasări în zonă: la 27 august 1939 în comuna Mașloc, la 12 septembrie 1939 în Remetea Mare, la 25 septembrie 1939 în Bucovăț, la 30 septembrie 1939 în comuna Guttenbrun, la 29 noiembrie 1939 la Giarmata, la 20 mai 1940 în comuna Biled, la 4 iulie 1940 în comuna Remetea Mare, la 6 iulie 1940 în comuna Găvojdia, la 29 iulie 1940 în comuna Receaș, la 10 august 1940 în comuna Becicherecul Mare, la 28 octombrie 1940 în comuna Vinga și la 8 decembrie 1940 la Buziaș.⁴

II. ETAPA: IUNIE — AUGUST 1941

Prin Decretul nr. 1798 din 21 iunie 1941, art. 1 a fost mobilizată „întreaga armată de uscat, aer și marină”⁵, cu precizarea de la art. 2 că „prima zi de mobilizare începe în noaptea de 21/22 iunie 1941, la orele 24”⁶.

Concomitent au fost publicate Raportul nr. 830 din 21 iunie 1941 al Ministerului Apărării Naționale⁷ și Proclamația către Țară a Domnului General Ion Antonescu⁸.

Regimentul 3 Roșiori aflat în garnizoana Buziaș, din teritoriul fostului județ Timiș-Torontal, a luat operativ măsurile necesare potrivit ordinelor primite de la eşalonul superior.

„La data de 3 iulie 1941, în conformitate cu ordinul M(arelui) C(artier) G(eneral) Nr. 6300/941, transmis cu al Brig(ăzii) 9-a Cav(alerie) Nr. 2839/A din 3 iulie 1941, regimentul mobilizează și stă gata de plecare pentru ziua de 9 iulie 1941”⁹.

În Registrul de operații al unității, pentru ziua de 22 iulie 1941, s-a consemnat (extras):

(...) Regimentul 3 Roșiori a plecat din garnizoana Buziaș cu următoarea ordine de băta(i)e, ofițeri, subofițeri, întocmită la

Comand(ant de) Regiment: Colonel Grig. Negoescu

Comand(ant) Secund: Lt. Colonel = —

Ajutor Comandant: Lt. Colonel Lungu Ioan

Of(iț)er) Adjut. și Inf.: Căpitan Pruteanu C.

Of(iț)er) cu gazele: Sublocot(enent) rez. Radovici I.

Medic: Maior Berlic D-tru.

Veterinar: Căpitan Nistor Nic.

Veterinar: Sublocot(enent) rez. Leagu Alex.

Comand(antul) Esc(adronului) Spec(ialități): Căpitan Bădiliță Mircea

Comand(antul) Plot(onului) Transm(isiuni): Locotenent Petculescu R.

Comand. Plot. Pioneri: Locotenent Sârbu Const.

Comand. Echip. Topograf.: Sublocot(enent) rez. Munteanu Chitac
Comand. Tr. Reg. și Of. Aprov. Sublocot(enent): Stănescu Val.
Of. contabil și of. stare civilă: Sublocot(enent) Renciu Ghe.
Comand Tr. L. și of. Arm.: Căpitan Dumitrescu Alex.

Divizionul I

Comand(ant) Divizion: Maior Chirvăsuță Const.
Of. Adjut. și of. Inf. Sublocot(enent) rez. Boldea Rusalin
Comand(antul) Esc(adronului) 1: căpitan Maxim Ghe.
Comand. Plot(onului) 1: Sublocot(enent) rez. Crudu Leon
Comand. Plot. 2: Sublocot(enent): Mateescu Emil
Comand. Plot. 3: Sublocot(enent) rez.: Bulei Ioan
Comand. Plot. 4: Sublocot(enent) Giuran Emil
Comand. Esc(adronului) 2: Căpitan Rădulescu Zamfir
Comand. Plot. 1: Sublocot(enent) Băloiu Nic.
Comand. Plot. 2: Sublocot. rez. Luchiță Andru
Comand. Plot. 3: Sublocot. rez. Lazăr Valent.
Comand. Plot. 4: Sublocot(enent) rez. Gore Mih.

Divizionul II

Comand(ant de) Divizion: Maior rez. Cârje Ioan
Of. Adjut. și Inf.: Sublocot(enent) rez. Valahu Mugur
Comand(antul) Esc(adronului) III: Căpitan Jitianu Nic.
Comand. Plot. 1: Sublocot. Calangiu Bucur
Comand. Plot. 2: Locotenent Botez Petru
Comand. Plot. 3: Sublocot(enent) rez. Slev Macavei
Comand. Plot. 4: Sublocot(enent) rez. Stratan C.
Comand. Esc(adronului) P(uști) Mitral(iere): Căpitan Ionescu Iulian
Comand. Plot. 1: Locotenent Dimitriu Lucian
Comand. Plot. 2: Sublocot(enent) Ilisievi Dan
Comand. Plot. 3: Sublocot(enent) rez. Freibel Aurel
Comand. Plot. 4: Sublocot(enent) rez. Volintir Nic.
Comand. Esc. 6 Arunc(ătoare): Căpitan Ghica Ștefan
Comand. Plot. 1 Ar(uncătoare): Sublocot(enent) Zlătescu Const.
Comand. Plot. 2 Ar(uncătoare): Sublocot(enent) rez. Zota Ghe.
Comand. Plot. 3 Ar(uncătoare): Sublocot(enent) rez. Corobceanu D.

Ordinea de băta(i)e a subofițerilor activi și de rezervă Comanda Reg(imentului) și Esc(adronul) Specialități

Trompet Șef: Plot. Major Baschiriu C.
Încheietor Plot. transm.: Plot. rez. Tănase Aral
Radio-telegrafist: Platonier Stănescu D-tru.
Teleg. tip. —F:— Sergent Major rezerv. Boțan Vsevolod
Încheiet. Plot. pioneri: Platonier Tătaru Ștefan
Topograf: Sergent Major Popa V.

Tren luptă

Cu Ad-ția (Administrația): Platonier Sârbu C.
Sanitar: Adjut. Popa Traian

Veterinar: Plot. Major Vet. Becleanu I.
Popotar: Plotonier —
Bagaje, arhiva: Plotonier Jincov Anatoli

Tren regimentar

Ajutor contabil: Serg. Major Ad-ție Gora V.
Potcovar: Sub maistru milit. Iorgu Ghe.
Curelar: Sub maistru milit. Nicola Nicolae
Armurier: maistru milit. Popescu Ioan

Escadronul I

Înceiet. plot. 1: Serg. Major Buciuscanu V.
Înceiet. plot. 2: Plotonier Anastasiu Ioan
Înceiet. plot. 3: Sergent Major Nicolau Nicolae
Înceiet. plot. 4: —
Cu Ad-ția Esc.: Plotonier Săvoiu Nic.

Escadronul II

Înceiet. plot. 1: Plot. T. R. rez. Filip Grigore
Înceiet. plot. 2: Sergent Major Zanievici Ilarion
Înceiet. plot. 3: Plotonier Ene Vasile
Înceiet. plot. 4: —
Cu Ad-ția Esc.: Plotonier Pășcănceanu Nic.

Escadronul III

Înceiet. plot. 1: Sergent Major Ștefan Nicolae
Înceiet. plot. 2: Sergent Major Barbu Savu
Înceiet. plot. 3: Sergent Major rez. Cataragă I.
Înceiet. plot. 4: —

Escadronul P(uști) M(italiere)

Înceiet. plot. 1: Plotonier Lungeanu Ioan
Înceiet. plot. 2: Serg. Major Lupușor Ghe.
Înceiet. plot. 3: Plotonier Muscălau Grig.
Înceiet. plot. 4: —
Cu Ad-ția Esc.: Plot. Major Apostoleanu Gh.

Escadronul 6 Aruncătoare

Armurier: maistru: —
Înceiet. plot. 1: Plotonier Mocanu Ioan
Comand. grupei 1: Plotonier rez. —
Comand. grupei 2: Plot. T.R. — 71 — rez. Speoanu Sergiu
Înceiet. plot. 2: Plot. T.R. 71 — rez. Ivancenco Ghe.
Comand. grupei 1: Plotoner Stănculescu Fl.
Comand. grupei 2: Plot. T.R. 71 — rez. Cocișină Alex.
Înceiet. plot. 3: Plot. T.R. 71 — rez. Popescu Petre

Comand. grupei 1: -- —
Comand. grupei 2: — —
Cdt. Tren luptă și cu Ad-ția Esc.: Plot. Major rez. Ciurezu C.
(...).

Grupul Aprovizionare Subzistența N. 46

Comand. grupului: Locotenent rez. Leu Const.
Of. contabil: Ad-tor Locot. Alexiu Petre
Comand. plot. Apr. distrib. și
Exploatare: Sublocot(enent) rez. Apostolescu D.

Ordinea de bătaie a Părții Sedentare — of(i)eri activi și rezervă

Comand(ant al) P(ărții) S(edentare): Colonel Ionescu Traian
Ajut. Comand. și Șef Bir(ou) Mob(ilizare): Maior Minescu Pascu
Of(i)er Adjut. și Ajut. Bir. Mob. Sublocot. Modval Anton
Of(i)er cu Aprovizionarea: Locotenent rez. Costin Leonida
Of(i)er contabil: Locotenent rez. Caciuc Adrian
Medic: Soldat Deer Ioan
Veterinar: Sublocot(enent) rez. Nica Anatolie
Comand. Plot. Dep. și Instr.: Căpitan Nădejde Ioan
Of. cu cazarm.: Guard —
Comand. Esc. Instr., Căpitan Alexandrescu Nic.
Cdt. Plot. Sp. și Gaze: Sublocot(enent) rez. Mihalcea Anton
Comand. plot. săbii: Sublocot(enent) Vesca Nic.
Comand. plot. P. M.: Sublocot(enent) rez. Mihăilescu Simion.

Ordinea de băla(i)e a Părții Sedentare. Subofițeri activi și rezervă

Cu Adm. plot. depozit.: Plot. Major Anghel V.
Subof. cu cazarmarea: Plot. Guard Groza Alex.
La Mobilizare: Plotonier Vidrașcu Traian
Casier: Sergent Major Șerbănescu Nic.
Croitor: Sub Maistru Castravete Crist.
Cișmar civil: Submaistru Garcov V-le.

Escadronul Instrucției

Înceiet. plot. c.(?) radio: Plot. Major Constantinescu D.
Înceiet plot. călare: Plotonier —
Înceietor plot. P. M.: Plot. Major. Chiriac Ioan
Cdt. Tr. Reg. și Adm. Esc.: Plot. Major Firu Nicolae
(...)

Grupul Aprovizionare — Subzistența 46

Comand. Echip. Aprov.: Plot. Major Soare D-tru.
Comand. Echip. Distrib.: Plot. T. R. Adj. Bieluscic R.
Comand. Echip. Exploat. Plot. — Major: Dascălu D-tru¹⁰.
(...)

„În ziua de 22 iulie 1941, regimentul începe imbarcarea cu primul eșalon în stația Buziaș, cu destinația stația de debarcare Zorileni¹¹. În aceeași zi (22 iulie 1941) la ora 5,59, unitatea a plecat din Buziaș spre zona de concentrare, organi-

zată în 7 transporturi. Până la „26 iulie 1941, ora 24 au sosit în gara Zorileni patru transporturi”¹², iar în ziua de 27 și în noaptea de 27/28 iulie 1941 au sosit și restul subunităților (Escadroanele 1, 2 și Armament Greu). În dimineața de 28 iulie 1941 s-a efectuat prima etapă de marș, până în satul Raiul.

Regimentul 3 Roșiori (având denumirea codificată de *ALBA-IULIA*), aflat în compunerea *Brigăzii 9 Cavalerie* (Comandamentul *MUREȘ*), s-a deplasat la 28 iulie 1941 pe direcția: Bogdănești — Fălcu — șoseaua cu cota 120 — Hănășeni Noi — Filipeni — Romanesti — Sărata Nouă.

*La data de 29 iulie 1941, Regimentul 3 Roșiori a trecut Prutul în Basarabia*¹³.

În ziua de 29 iulie 1941, ora 21, regimentul se deplasează pe direcția Sărata Nouă — Bulgărița — Sărățeni — Sărata Galbenă — Mereșeni. În ziua următoare (30 iulie 1941), deplasarea continuă „pe direcția Mereșeni — Hănțești — Dănceni”¹⁴.

Între 1—3 august 1941, „Regimentul 3 Roșiori a fost la dispoziția C(orpului) 4 A(rmată). De la 3 august, trece în rezerva Marelui Cartier General”¹⁵.

Potrivit ordinului primit de la Brigada 9 Cavalerie, la 7 august 1941, orele 13,30, unitatea se deplasează pe direcția: Dănceni — Ialoveni — Chișinău — Budești — Vadul lui Vodă. Unitatea a stat în satul Vadul lui Vodă din 8 august până la 12 august 1941. În această zi (12 august 1941), regimentul se deplasează pe direcția Vadul lui Vodă — Grigoriopol — Sibca — Mihailovici — Catargi. La 14 august 1941, constituit într-un Detașament de avangardă a Brigadei, continuă deplasarea, cu direcția de marș: Catargi — Luchianova — Albanoi — Bogdanovka — Kurtovskie — Simiotovskie (zonă de staționare)¹⁶. Unitatea a primit ca întărire un divizion din Regimentul 6 Artilerie Călăreață și „a intrat în cantonament bivuac de alarmă pe timpul nopții de 14—15 august 1941. Aici s-au luat măsuri pentru protecția imediată a cantonamentului și constituirea de unități de alarmă. De asemenea, s-a luat legătura și informații despre trupele vecine și contactul cu inamicul”¹⁷.

În ziua de 15 august 1941, în Jurnalul de operații al unității s-a consemnat că, în urma semnalării regimentului, „ca înainte suntem slab acoperiți și spre este neexistând nici o trupă în linia I-a, cu aprobarea Brigadei s-a trimis Locot. Dumitriu Lucian cu o grupă de luptă într-o recunoaștere pentru a cerceta zona între satele Simiotovskaia și Simiotovca (...). Ofițerul confirmă că în acea zonă nu este nici o trupă amică”¹⁸.

Ofițerul cu patrula se îndreaptă spre înălțimea cu punctul trigonometric 106, punând stăpânire pe cotă și observând mișcările de trupe de la inamic”. În acest timp, inamicul deschide prin surprindere asupra recunoașterii, foc de mitraliere și aruncătoare Brandt. Ofițerul și trupa au stat culcați la pământ, până când inamicul a încetat tragerea, după care s-au retras având numai un singur soldat rănit pentru evacuare și unul ușor, precum și 4 cai răniți, deoarece inamicul a deschis foc și asupra grupului de cai la mână”¹⁹. În urma recunoașterii, conform ordinului Brigăzii 9 Cavalerie, au fost luate măsurile necesare de a se ocupa înălțimile dintre râurile Sviiarca și Cujalnic, de către Escadronul 3 de sub comanda cpt. Jiti-anu, întărit cu o secție anticar și o grupă de mitraliere, pentru a se interzice infiltrarea inamicului în sectorul precizat și a se asigura siguranța staționării Brigăzii în sector. Au fost trimise patrule pentru a se confirma prezența inamicului. „Această operațiune s-a făcut fără pierderi, deși inamicul a deschis foc viu, atât în dimineața zilei de 16 (cât) și (de) 17 august 1941 (...) deasemenea a tras cu aruncătoarele de câte ori s-a observat cea mai mică mișcare de trupe amice”²⁰.

În dimineața de 16 august 1941, Plotonul Slt. Mateescu din Escadronul 1, trimis în sectorul satului Simotovca pe limanul Hagi-Bei pentru a închide interva-

lul respectiv, deși a fost atacat în timpul zilei de 2—3 plotoane inamice, folosind și aruncătoare Brandt, a reușit să mențină poziția fără pierderi²¹, fiind înlocuit la 17 august 1941 orele 3, de o subunitate din Regimentul 10 Vânători²².

Regimentul 3 Roșiori, conform ordinelor primite de la Brigada 9 Cavalerie, s-a deplasat în noaptea de 16—17 august 1941 în Baranova, unde a staționat în cantonament bivuac, iar în noaptea de 17—18 august 1941 a urmat itinerarul Baranova — Vendalinka — Severinovka, după terminarea acestei etape staționând „în cantonament bivuac de alarmă, gata a ocupa o poziție pe aliniamentul Brig(ăzii) 9 Cavalerie: încrucișarea de drumuri 3 km nord-est Marinovka și H. Topaleva, în scop de a opri înaintarea inamicului”²³.

La 18 august 1941, unitatea a studiat, ocupat și organizat poziția stabilită prin ordinul primit, iar în zilele de 19, 20 și 21 august 1941 a continuat activitatea de organizare a poziției²⁴.

Brigada 9 Cavalerie, prin ordinul de operație nr. 22 din 21 august 1941, orele 22,30, a dispus Regimentului 3 Roșiori de a se deplasa începând cu ora 23 „pe direcția Severinovka — Pavlinka — Simonovka — M. Lomzachi — Blagovosnaia — Volkova”²⁵. După ce a parcurs etapa, unitatea a staționat în cantonament de alarmă la Volkova (de la sosire, ora 5 din 22 august 1941). În aceeași zi, la ora 7, Lt. Luculescu cu o subunitate din Regimentul 3 Roșiori a executat o recunoaștere în direcția Voljova — Siepanovka — Spiridonovka — Ml. Adjolicek. La 22 august 1941, ora 16, Brigada 9 Cavalerie dispune prin radiogramă deplasarea divizionului 1 / comandant Major Chirvăsuță Constantin „la originea Văii Cernaia, 2 km S.V. Blagodosnaia”²⁶. Restul regimentului, potrivit ordinului primit la ora 18, se deplasează la Siepanovka, unde staționează în bivuac de alarmă²⁷.

În ziua de 23 august 1941, orele 20, Regimentul 3 Roșiori s-a deplasat între limanul Mal Adjalaschi și Valea Nemețcaia, pentru a schimba de pe poziție Gruparea Colonel Munteanu (Regimentele 1 și 2 Roșiori și un batalion din Regimentul 10 Vânători). Unitatea a intrat în poziție la 24 august, orele 1 și a asigurat, potrivit specificului, dispunerea forțelor, formarea unei mici rezerve (numai plotonul de Pioneri, întrucât divizionul I din Regimentul 3 Roșiori care a fost pus la dispoziție la 22 august 1941 Diviziei 13 Infanterie nu a revenit din misiunea atribuită). Conform ordinului dat de Brigada 9 Cavalerie au fost trimise trei grupe pentru recunoașterea pozițiilor deținute de inamic (pe Valea Nemețcaia, spre cota 59 și către satul Budinofka).²⁸ „La orele 12, din ziua de 24 august (1941) Escadroanele din linia I ocupă linia atinsă de patrule, adică 800 m liziera sud satul Budinofka, 600 m sud cota 59 — pădurea de la Nemețcaia. Plotoanele în înaintare au primit focuri de aruncătoare în special pe Valea Nemețcaia, care a fost și flancată de la pădurea aflată nord cota 58 din sectorul R(egimentului) 13 Călărași, de mitraliere. La fel a suferit pierderi Esc(adronul) Puști-Mitraliere din rezervă, care urma creasta dealului în linia II-(a) fiind bombardat de artilerie și în special de Branduri. Atacul a fost oprit din cauza defecțiunii întâmpinate în sectorul de la vest, obligând regimentul să-și replieze chiar cele 2 plotoane de la aripa dreaptă. Acest atac s-a soldat cu următoarele pierderi: 2 caporali răniți, 4 soldați răniți și 3 soldați dispăruți. În seara zilei de 24 august 1941, unitățile au rămas pe poziție în contact cu inamicul. În cursul nopții, poziția ocupată de regiment a fost bombardată de artileria inamică din ambele părți. S-a tras și cu artileria grea de pe coastă sau vase”²⁹.

La 25 august 1941, orele 4,30, s-a remediat dispozitivul și s-a înlocuit Escadronul 2 „ce a fost mai obosit și nemâncat, prin Esc(adronul) Puști-Mitraliere, iar Esc(adronul) 2 s-a constituit rezervă”³⁰.

În ziua de 26 august 1941, dimineața (orele 8,30), potrivit ordinelor date de regiment, artileria la dispoziție: (Divizionul I din Regimentul 1 Artilerie Călărească

și 1 baterie din Divizionul 2/R. 1 Art. Călăreț) a executat trageri asupra unor colhozuri de pe Valea Nemețcaia, ceea ce a provocat incendierea mai multor clădiri, precum și retragerea trupelor inamice³¹.

Potrivit ordinului de operații Nr. 26 al Brigăzii 9 Cavalerie, la 26 august 1941, Regimentul 3 Roșiori a executat un atac, pe direcția 1 1/2 km vest Budinofka — 1 km vest Grigorieska „în strânsă legătură cu stânga R(egimentului) 13 C(ălăreși) (...) Regimentul 3 Roșiori ajunge la mare, fără nici un incident important, captуреază 6 prizonieri. Are un singur soldat rănit. Satul Cebanka care era în sectorul de atac al regimentului, deși era puternic întărit cu cazemate betonate, pe lângă lucrări de campanie făcute în pământ, având mai multe rânduri de sârmă ghimpată, presărate prin ele cu mine, totuși Rușii au fugit din el, lăsând și 3 tunuri fără închizătoare”³². În aceeași zi (26 august 1941), la orele 17,30, s-a primit ordinul telefonic al Brigăzii 9 Cavalerie, prin care s-a dispus Regimentului 3 Roșiori să lase numai un escadron pentru supravegherea mării, iar unitatea cu celelalte două escadroane „să se deplaseze în regiunea cotei 58 (Schizli) pentru supravegherea Limanului și trecerea de la Dufinka Veche”³³. Regimentul primește la 27 august 1941, orele 2,40, ordin de la Brigada 9 Cavalerie „de a se deplasa prin satul Bujalac la vest de limanul Bol. Adjalsetti pentru noi operații”³⁴.

Conform ordinului de operații nr. 28 din 27 august 1941, Regimentul 3 Roșiori, întărit (3 plotoane mitraliere + Escadron Aruncătoare + Ploton O.C. hipo și spijinit de 3 baterii din Regimentul 1 Artilerie Călăreț) a primit misiunea de a „ataca pe direcția Alexandrovka, creasta 500 m vest limanul Bol Adjalski pentru a cuceri inițial satul Alexandrovka și înălțimile imediat sud de sat, pe care-l va manevra pe la vest, în legătură cu stânga Div(iziei) 15 Inf(anterie). Ulterior și la ordin va relua atacul pentru a ajunge pe înălțimile 1 1/2 km nord mare, de unde va fi în măsură să flancheze cu foc spre vest, rezistențele ce eventual ar găsi”³⁵. Ca urmare, la 27 august 1941, orele 12,30, unitatea a executat de la Bujalac spre Alexandrovka, marș de apropiere. „Pe timpul înaintării în 4 rânduri, escadrile inamice de aviație și-au făcut apariția în sectorul de înaintare al regimentului, făcând să înceteze înaintarea întregului dispozitiv în acest timp, fapt care a făcut să nu fim descoperiți și deci regimentul să nu aibă nici o pierdere până la colhozul (cazarma) aflată imediat nord de Alexandrovka”³⁶.

În timp ce subunitățile erau dirijate spre direcțiile stabilite, pe la orele 17,20 s-a primit ordinul de atac imediat asupra inamicului, ordin menționat din nou după 10 minute și prin intermediul Comandantului plutonului de tanchete care se afla la dispoziția regimentului.

Fără precizări referitoare la poziția și forțele inamicului, care a oprit înaintarea unui batalion pe Valea Crutaia, fără a se fi asigurat legătura cu acesta, deși în Divizionul 1 Artilerie Călăreț, dat ca întărire, era o singură baterie instalată pe poziție, celelalte două fiind în curs de instalare, s-a trecut imediat la executarea ordinului de atac, având în vedere că până la căderea serii nu mai rămăsese decât 1—1 1/2 oră³⁷.

„Pentru atac s-a dispus regimentul cu toate cele 3 Escadroane de săbii în linia I, întărite fiecare cu câte o grupă de mitraliere, operând în linia II-a și eşalonat spre dreapta numai Escadronul de puști-mitraliere. Cererea făcută artileriei Grupării Colonel Poenaru, printr-un sublocotenent observator, de neutralizarea primelor fâșii de pădure ce traversa Valea Crutaia spre înălțimile sud de această vale, a rămas fără rezultat. Neutralizarea s-a făcut într-o oarecare măsură de plutonul de tanchete ce a devansat linia de trăgători. Inamicul a primit atacul cu un violent foc de arme automate și baraje cu mortiere de toate calibrele. Cum nici un batalion nu înainta la aripa noastră dreaptă și Escadronul I avea pierderi mari, din cauza focurilor ce îl flanca de pe creasta dealului de la sud de Valea Crutaia, a fost

nevoie a se interveni cu rezerva (Escadronul de Puști-Mitraliere, Locotenent Dumitriu L.) din care s-a oprit numai un ploton de rezervă și plotonul de pioneri. Din batalionul care trebuia să acționeze, probabil la dreapta dispozitivului Regimentului 3 Roșiori, nu s-a(u) văzut decât circa 40 de oameni cu un subofițer, care a(u) înaintat în lungul Văii Crutaia prin spatele liniei (noastre) I-a și care au fost opriți de către C-dul (Comandantul) Reg(imentului) 3 Roșiori, deoarece avea o direcție greșită și trăgeau focuri în spatele Escadroanelor ce înaintau. Oamenii aparțineau Reg(imentului) 10 Vânători, erau fără nici un ofițer și fără nici o misiune precisă, decât a înainta pe vale³⁸.

În luptele care au avut loc în această zi au fost răniți: maiorul Chirvăsuță Constantin, comandantul Divizionului I, căpitanul Rădulescu Zamfir, comandantul Escadronului II, locotenentul Dumitru I., comandantul Escadronului Puști-Mitraliere, Slt. Mateescu E., Slt. Bulei I., doi subofițeri: Plot. Lungeanu I., și Plot. Tătaru Ștefan și 122 ostași. S-au înregistrat 52 morți sau dispăruți. Au fost capturați circa 90 de prizonieri care au fost înaintați Brigadei³⁹.

„Deoarece se întunecase și se cucerise primul obiectiv (liziera de nord a pădurii), s-a ordonat de către Cdt(comandantul de) Reg(iment) oprirea atacului și fixarea la teren pe obiectivul atins, stânga fiind în legătură cu batalionul de Vânători care a rămas la liziera de sud a satului Alexandrovka, însă cu dreapta prea înaintată și nelegat de nici o trupă amică, s-a ordonat în cursul nopții retragerea circa cu 500 metri a resturilor Escadronului P(uști)-Mitraliere⁴⁰.

În ziua de 28 august 1941 a fost continuat atacul început în ziua anterioară. Regimentul 3 Roșiori a primit misiunea de luptă din partea Grupării tactice Colonel Poenaru (Ordinul nr. 55 din 28 august 1941). În urma pierderilor suferite la 27 august 1941 (mai ales la Escadronul Puști-Mitraliere și Escadronul II), Regimentul 3 Roșiori s-a reorganizat pe trei escadroane.

Un atac inamic început la orele 7 a fost oprit la orele 8,30 de Regimentul 3 Roșiori, împreună cu artileria aflată la dispoziția sa.

„În linia I, Escadronul II (căpitan Jitianu N.), întărit a atacat în direcția înălțimii de la sud de Alexandrovka, iar Escadronul I (căpitan Maxim Gheorghe) a continuat atacul de pe panta de sud de Valea Crutaia (la capătul de sud al celei de-a doua fășii de pădure) cu direcția tot spre înălțimea de sud de Alexandrovka, cu pădurea spre Creastă/atacuri convergente⁴¹.

Atacul a fost „susținut destul de bine de Regimentul 1 Artilerie Călăreată, și Escadronul reușește să pună stăpânire pe înălțimile sud Alexandrovka, însă este oprit de focurile sporite de pe păduricea de pe creastă⁴². Escadronul a fost „în strânsă legătură cu Batalionul II din Regimentul 10 Vânători, care ajunge pe înălțime, înaintând pe pantele dinspre Liman (NE) și unde inamicul a ôpus o slabă rezistență. Cererea Escadronului (III) ca Batalionul să manevreze inamicul pe păduricea perpendiculară ce îi oprișe înaintarea nu este satisfăcută⁴³.

Atacul executat concomitent de Escadronul I (cpt. Maxim Gheorghe) s-a desfășurat „mai greu din cauza focului inamic din fața flancului drept. Căpitanul Maxim Ghe(orghe) și doi comandanți de plotoane, Sublocotenent Giuran Emil și Elevul Plutonier Ionescu Ceșu cad morți, iar sublt. Crudu Leon (este) rănit. Se intervine cu Escadronul de rezervă, comandat de Locotenentul Luculescu, pentru continuarea atacului. Mai cad răniți: Sublocot(enentul) Core Mihai, Sublt. Lazăr Valentin și Sublt. Fribel Aurel. Maiorul de rezervă Cârje Ioan, al doilea Comandant de Divizion este răsturnat și îngropat de un obuz și rănit ușor⁴⁴.

Datorită apărării active asigurate în sector de forțele inamice, în evoluția situațiilor de luptă au apărut unele dificultăți. Astfel, la un moment dat „trupele amice ce înaintau pe culmea dealului de la sud de V(alea) Crutaia, la dreapta esca-

droanelor, acestea au început o retragere grăbită spre vest și un contraatac inamic s-a semnalat după un scurt timp în flancul nostru drept, dinspre colhozul de la vest originea văii Jidovskaia, forțând aceste escadroane decomate să se retragă pe liziera porumbilor de pe botul de deal imediat nord valea Crutaia, sub protecția plotonului de pioneri, singura rezervă de care mai dispunea regimentul. Locotenentul de rezervă Sârbu Constantin, comandantul acestui ploton este și el rănit împreună cu 6 ostași. Singur Escadronul III, căpitan Jitianu N., cu pierderi mai puține, se menține, repliind numai dreapta pe înălțimea cucerită în legătură cu stânga batalionului de Vânători⁴⁵.

În situația creată, la primirea ordinului de reluare a atacului, comandantul Regimentului 3 Roșiori a raportat că „aceasta este o imposibilitate, deoarece inamicul este în forță superioară, iar regimentul în afară de Esc(adronul) căpitan Jitianu și Grupul de comandă, (este redus) la zero ca forță combatantă, deoarece pe lângă că mai are un singur ofițer la cele 2 escadroane complet decimate, oamenii sunt complet demoralizați și obosiți de 5 zile de atacuri, 2 nopți complete nedormite, marșuri istovitoare, aducându-ne dintr-un sector în altul, nemâncați și chiar nebăuți de apă peste 30 (de) ore⁴⁶. A fost solicitat „insistent un repaus de cel puțin 24 de ore⁴⁷ eşaloanelor superioare, precizându-se de către comandantul de regiment că „astfel voi sacrifica și restul fără nici un rezultat. Cu toate acestea s-a primit ordin ca la ora 16 să atace din nou⁴⁸.

La 28 august 1941, orele 15,40, o înaintare a inamicului a fost zădărnicită de tragerile de oprire ale artileriei. La orele 17, Brigada 9 Cavalerie, preluând comanda sectorului, a declanșat un atac cu forțe sporite. Pentru participare la acțiune „din rămășițele regimentului și plotonul de pioneri s-a format din nou Escadronul Locotenent Luculescu, care împreună cu Esc(adronul) căpitan Jitianu să concure la atac. La orele 17, ambele Escadroane (au fost) instalate pe baza de plecare la atac, iar la orele 17,30 ambele Escadroane au reluat înaintarea asupra înălțimei sud — Alexandrovka. La aripa dreaptă a regimentului s-a angajat Divizionul din Reg(imentul) 13 Călărași. În acest atac cad răniți ambii comandanți de Escadroane: căpitan Jitianu N(icolae) și Locot(enentul) Luculescu M., precum și Sublt. Elisievici Dan. De asemenea este rănit ușor căpitanul Bădiliță M., comandantul Esc(adronului) transmisiuni, ce primise ordin că coordoneze atacul acestor 2 Escadroane⁴⁹.

Datorită nopții, atacul a fost oprit, obiectivul fiind atins doar la stânga Brigăzii (Regimentul 3 Roșiori). „Pe timpul nopții a mai fost omorât de un obuz Sublt. Călugiu Bucur din Escadronul căpitan Jitianu M., precum și Sergentul Major Barbu S(avu). Acest escadron, rămas sub comanda locotenentului Botez Petruc, capturează circa 60 (de) prizonieri⁵⁰.

De remarcat faptul că Regimentul 3 Roșiori a suferit importante pierderi în luptele din ziua de 28 august 1941:

— morți: 1 căpitan, 2 subalterni, 2 subofițeri, 60 trupă.

— răniți: 1 ofițer superior, 1 căpitan, 1 locotenent, 7 sublocotenenți și 100 trupă (soldați — răniți și dispăruți)⁵¹.

În ziua de 29 august 1941, orele 4,30, Regimentul 3 Roșiori, în cooperare cu Regimentul 13 Călărași, a continuat atacul și a cucerit înălțimile de la sud — Alexandrovka și Valea Cernaia. „Pe la orele 11, un contraatac inamic face ca Reg(imentul) 13 C(ălărași) și dreapta Esc(adronului) 2 din Reg(imentul) 3 R(oșiori) să se replieze 300—400 m. La orele 16 se reia atacul de Reg(imentul) 3 Roșiori și se recucereste creasta dealului pierdut⁵². Pe această poziție, unitatea este depășită de Batalionul de infanterie, care continuă acțiunea urmărind inamicul până la mare.

Regimentul 3 Roșiori a avut următoarele pierderi, în această acțiune: „Slt. rez. Bulei (Ioan) / în ziua de 27 VIII 1941 rănit grav și a murit la spital /; Slt. Stratan — rănit, Slt. Munteanu a fost îngropat de un obuz. Subofițeri: morți: Stepan

Nic(o)ae) și răniți: Lupșor Gh., Nicolau N., Elev Plot. Ivanenk Gh., Sergeant Major Colargă Ioan Sergeant Major T.R. Botan Sevalod. Trupă: 25 morți și dispăruți și 53 răniți⁶³.

La 30 august 1941, Regimentul 3 Roșiori, rămas în rezervă, se reorganizează și, potrivit ordinului primit de la Brigada 9 Cavalerie, a ocupat inițial o poziție stabilită într-un sector ușor vulnerabil, pentru a se interzice o eventuală infiltrare a inamicului. Ulterior (la orele 10) a primit un nou ordin, potrivit căruia s-a dispus ocuparea unui sector pe mare (situat între limanul Bol Adjalik și Marianovka — exclusiv). La orele 17, un alt ordin dispus „a se lăsa numai un Esc(adron) de Cavalerie întărit pe mare, în sectorul specificat, iar restul Reg(imentului) 3 Roșiori și cu toate unitățile Brig(ăzii) 9 Cavalerie au fost trecute în rezerva C(orpului) 5 A(rmată) pe Valea Cernaia, la nord de șoseaua Bujalâk — Odes(s)a (...). Regimentul își îndeplinește misiunea fără nici o pierdere de oameni și material⁶⁴.

În ziua de 31 august 1941 (orele 6,20), un contraatac inamic a obligat Batalionul II (Regimentul 10 Vânători) și Batalionul III (Regimentul 35 Infanterie) să se retragă circa 3 km, pe versantul imediat est Valea Jidovskaia. Escadronul cpt. Pruteanu C. a făcut siguranța dreptei Batalionului II (R. 10 Vânători). Situația din câmpul tactic a impus ca „rezerva Brig(ăzii) 9 Cavalerie, comandată de Lt. Colonel Lungu I. și formată din restul Reg(imentului) 3 Roșiori și celelalte formațiuni ale Brigăzii⁵⁵ să fie readusă și trecută „sub ordinele Grupării Colonel Poenaru, la 1 km N(ord) — Alexandrovka⁵⁶.

Potrivit ordinului primit „Esc(adronul) cpt. Pruteanu C. pornește la atac făcând legătura între Batal(ionul) II/R.10 Vânători și Batalionul Maiorului Tanu din Reg(imentul) 35 Inf(anterie) care atacă frontal. S-a ajuns pe obiectivul zilei, ordonat (300 m. S.V. — păduricea imediat vest colhozul) la orele 20 în ziua de 31 august 1941⁵⁷. După îndeplinirea acestei acțiuni, Escadronul căpitan Pruteanu revine în sectorul și la misiunea avute anterior, potrivit ordinului din 30 august „de a supraveghea malul mării între limanul Bol. Adjalik și trupele de infanterie, până la cel mult satul Volci — inclusiv și interzicerea șoselei sud limanul Bol Adjalik care duce spre Odes(s)a⁵⁸.

În ziua de 31 august 1941, în atacul executat de Escadronul cpt. Pruteanu au fost înregistrate următoarele pierderi: Slt. de rez. Volintir Nicolae — mort, Slt. de rez. Valahu Mugur — rănit, Subofițer Muscalu Grigore — rănit. Trupă: 2 morți și 15 răniți⁵⁹.

Unii dintre eroii Regimentului 3 Roșiori, care au căzut pe câmpul de onoare în confruntările aprige din ultimele zile ale lunii august 1941, și-au găsit odihna de veci în CIMITIRUL MILITARILOR ROMÂNI de la marginea localității Bujalâk, din apropiere de Odessa, din Ucraina⁶⁰.

III. ETAPA: SEPTEMBRIE 1941 — IULIE 1942

În ziua de 1 septembrie 1941, în situația operativ-tactică, Regimentul 3 Roșiori „conform ordinului Brig(ăzii) 9 Cav(alerie) se deplasează la Adjalicek, unde trece în rezerva sectorului Alexandrovka și Cebanca (care execută paza litoralului mării)⁶¹.

Din 2 septembrie până la 7 septembrie 1941, Regimentul 3 Roșiori „rămâne în aceeași situație, adică Esc(adronul) cpt. Pruteanu la dispoziția Diviziei 15 Infanterie, în dispozitiv de supraveghere a litoralului mării, între limanul Bol Adjalicki și satul Volci inclusiv. Restul regimentului (se) compune (din): 1 Escadron

sub comanda cpt. Oprescu, care intră în compunerea rezervei Brig(ăzii) 9 Cav(alerie) de sub comanda Lt. Colonel Lungu I., *Caii la mână* și trenurile rămân la Spiridonovka. Regimentul în această situație își face reorganizarea unităților, cerând pentru completare, oameni, armament și celelalte materiale⁶².

În ziua de 8 septembrie 1941, la orele 19, potrivit ordinului de operații nr. 46 al Brigăzii 9 Cavalerie, a avut loc deplasarea Regimentului 3 Roșiori „la Ignitovka, pe itinerarul: Blagodatnaia — H. Lonizachi — Simanovka — Pavlinka — Severinovka — Ignatovka⁶³, unde a staționat în cantonament bivuac. În seara zilei următoare (9 septembrie 1941, la orele 19¹⁵) „conform ordinului de operații n(r) 54 al Brig(ăzii) 9 Cavalerie, Regimentul 3 Roșiori se deplasează la Egorovka, pe itinerarul: Ignatovka — Bielka — Bogdanovka — Eremiska — Egorovka⁶⁴, unde a staționat de asemeni în cantonament bivuac.

La 10 septembrie 1941, Regimentul 3 Roșiori, întărit, „primește misiunea de a fi în măsură să ocupe la ordin o poziție pe pantele de nord ale văii Vigoda, între C.F. și Paliova⁶⁵. Ca urmare s-a făcut recunoașterea poziției, precum și a „drumurilor de acces în ipoteza unui contraatac în zona Vigoda, când Gruparea Colonel Negoescu mai este întărită cu un Esc(adron) mecanizat. La fel se face recunoașterea poziției în ipoteza unei eventuale operații a inamicului pe pantele nord ale Văii Vigoda⁶⁶. În ziua următoare (11 septembrie 1941, la orele 6) s-a efectuat „recunoașterea de amănunt a poziției până la cdt. (comandant) de grupă inclusiv, pentru ambele ipoteze⁶⁷.

În ziua de 12 septembrie 1941, unitatea s-a aflat în aceeași situație. Au fost continuate recunoașterile amănunțite ale pozițiilor în ipotezele considerate posibile. În aceeași zi, la orele 23,30, potrivit ordinului de operații ale Brigăzii 9 Cavalerie, nr. 58, Regimentul 3 Roșiori s-a deplasat „la Kol-Manheim pe itinerarul: Egorova — gara Carpova — Nicolaeva — Vasilievka — Kol. Manheim, unde staționează în cantonament bivuac⁶⁸. Unitatea a rămas în cantonament bivuac în Kol-Manheim din 13 septembrie 1941, orele 5 dimineața și până la 22 septembrie 1941. În ziua de 22 septembrie 1941, Regimentul 3 Roșiori a primit ordinul de a se deplasa „de la Kol. Manheim la Vigoda, pe itinerarul: Manheim — Vasilievka — Vigoda, unde staționează în cantonament bivuac⁶⁹. La 27 septembrie 1941, Regimentul 3 Roșiori s-a deplasat de la Vigoda la Karpova, unde a staționat în cantonament bivuac. În ziua de 28 septembrie 1941, conform ordinului de operații nr 68, unitatea s-a deplasat de la Karpova la Freidorf⁷⁰.

La 2 octombrie 1941, orele 20, conform ordinului primit de la Brigada 9 Cavalerie, Regimentul 3 Roșiori a început deplasarea pe direcția: „New — Berlin — Ivanovka. Macarovka, Adamovka, Armaseva, Beridonovka, Petrova, Marienovka, Ciadarovka, Căprița Mică, Căprița Mare⁷¹.

În ziua de 3 octombrie 1941, Regimentul 3 Roșiori s-a deplasat „începând de la orele 20 în direcția Căprița Mare — Leontievka — Valectolovo — Condroscoe — Novosilschi⁷². În urma deplasării efectuate în 4 octombrie 1941 „Regimentul staționează cu comanda, Escadronul Specialității, Esc(adroanele) 1, 2, 4, Esc(adronul) Aruncătoare și Plot(onul) Hipo a.c., la Positieți (și) cu Esc(adronul) 3 la Căprița Mare⁷³.

La 5 octombrie 1941, conform ordinelor primite, Regimentul 3 Roșiori s-a deplasat „de la Positieți la Balta și cantonează cu comanda și Esc(adronul) 2 la Balta în cazarma n.v. cu Escadroanele 1, 4 la Posieteti, Esc(adronul) Aruncătoare și Plot(onul) Hipo a.c. la colhozul s.e. Balta și Esc(adronul) 3 la Cociorova⁷⁴.

În ziua de 6 octombrie 1941, unitatea „staționează cu comanda, Esc(adronul) Specialității, Esc(adronul) 2 în cazarma n.v. Balta, Esc(adronul) Aruncătoare și Plot(onul) Hipo a.c., la colhozul s.e. Balta, Esc(adroanele) 3 și 4 P.M. la Positieți⁷⁵.

În zilele următoare, potrivit ordinelor primite succesiv, s-au efectuat deplasări, dispuneri de subunități, astfel încât la 8 octombrie 1941, Regimentul 3 Roșiori era cantonat în următoarele locuri:

„Comanda, Esc(adronul) Specialități, Esc(adroanele) 3 și 4 la cazarma n.v. Balta, Esc(adronul) Aruncătoare, Plot(onul) hipo a.c. la colhozul s.e. Balta, Esc(adronul) 2 (la) Râbnița (iar) Esc(adronul) 1 (la) Birenla”⁷⁶.

De la 9 octombrie până la 5 octombrie 1941, conform ordinelor primite de la Brigada 9 Cavalerie, nr. 819 c din 5 oct. a.c., și nr. 807/c — din 6 oct. a.c., Regimentul 3 Roșiori, care a rămas în același cantonament ca și în 8 octombrie 1941, a efectuat reorganizarea unităților (corect: subunităților), instrucția militarilor, recunoașteri în zona jud. Balta și Râbnița și a luat în primire depozitele, fabricile, paza instituțiilor, unitatea „îndeplinind misiuni de paza teritoriului în jud. Balta, Râbnița și Crivoe Pzievo, până la limita sud C(alca) F(erată) Balta — Oliviopol”⁷⁷.

În ziua de 26 octombrie 1941 s-a primit ordinul nr. 911/c, dat de Brigada 9 Cavalerie, prin care s-a dispus Regimentului 3 Roșiori să se deplaseze „de la Balta la Iampol, Ozivozka. Distanța o va parcurge în 4 etape începând din ziua de 25 (octombrie) a.c., orele 8 dimineața”⁷⁸. După ce a executat etapa a III-a de marș, unitatea a cantonat la 27 octombrie 1941, seara, în Dumitrisevka, cu Escadronul 2 în colhozul de la s.e. de Iampol. În ziua următoare, regimentul a executat marșul de la Dumitrisevka la Olsanka. De remarcat că etapele au fost executate „pe ploaie și teren desfundat, trenurile (subunități având atribuții de aprovizionare, utilizând căruțe pentru transport) rămânând în urmă datorită noroaielor. La 29 octombrie 1941, regimentul a făcut recunoașterea Iampolului și Zigovkăi în vederea cantonării”⁷⁹. La 30 octombrie 1941, Escadronul 2 din Regimentul 3 Roșiori a fost dirijat de la Iampol la Moghilev, pentru a înlocui Escadronul din Regimentul 13 Călărași „iar restul regimentului cantonează în regiunea, Zigovka — Pioarevka. Se face recunoașterea localităților Cernevitz, Serbi, Moghilev și Ozarinti, deoarece Zigovka nu oferă capacitatea de cantonare, neputând rămâne pe timpul iernii, decât un Escadron, idem Iampolul”⁸⁰.

La 1 noiembrie 1941, Brigada 9 Cavalerie aprobă repartizarea în teritoriu a subunităților din Regimentul 3 Roșiori: „Comanda regimentului cu Esc(adronul) specialități, Esc(adronul) 2 și Esc(adronul) Aruncătoare să se stabilească în Moghilev, Esc(adronul) 1 și comanda Divizionului I la Iampol, Esc(adronul) 3 și comanda Div(izionului) II la Cernevitz, Esc(adronul) 4 la Serbi, cu misiunea de paza teritoriului”⁸¹.

În ziua de 2 noiembrie 1941, Escadronul 2 din Regimentul 3 Roșiori a înlocuit, la Moghilev, Escadronul din Regimentul 13 Călărași. „Esc(adroanele) Specialități și Aruncătoare se dirijează de la Zigovka la Moghilev, prin Iaruga, distanța parcurgând-o în două etape, etapa I până la Iaruga. Divizionul II execută marșul Zigovka — Cernevitz într-o singură etapă, cu Escadronul 4 la Serbi”⁸².

La 4 noiembrie 1941 s-a consemnat că: „Regimentul este complet intrat în cantonamentul de iarnă și se începe pregătirea cantonamentului și să ia în primire paza instituțiilor, depozitelor din jud. Iampol și Moghilev”⁸³.

În ziua de 12 noiembrie 1941, Escadronul 4 P(uști) M(itraliere) s-a deplasat de la Serbi la Moiovca pentru a i se asigura o mai bună cantonare.

Regimentul 3 Roșiori a primit din partea Brigăzii 9 Cavalerie planul de acțiune prin care s-au atribuit unității două subsectoare:

(. . .) „I. Subsectorul Moghilev, sub comanda comandantului de regiment, având în subordine, în afară de unitățile din Moghilev, și Esc(adronul) din (Regimentul) 13 C(ălărași) de la Smerinka.

II. Subsectorul Iampol, sub comanda edt. Divizionului II, dispunând, în afară de unitățile divizionului, și de Esc(adronul) 1 de la Iaruga, precum și o baterie din Regimentul 6 Art(ilerie) Călăreață de la Pisarevca.

În acest timp, regimentul primește 2 500 prizonieri de la Comandamentul Etapelor de Est și se înființează următoarele sublagăre: 1) Karpovca, 2) Scozinti, 3) Sargorod, 4) Ozarinti, 5) Vendicem, 6) Oleidaev, 7) Copai — Gorod, 8) Mokovka⁸⁴.

La 11 ianuarie 1942, Regimentul 3 Roșiori a primit ordin din partea Brigăzii 9 Cavalerie de a lua „în primire și fosta zonă a Diviziei (a) II (—a) Infanterie / limitat(ă) la sud până la inclusiv C.F. Râbnitza — Slobotka — Balta — Bolovadrievka — Golta /, cu misiunea de pază și siguranță, făcându-se următoarele modificări în cantonarea (sub)unităților acestui regiment. Esc(adronul) 4 P.M. urmează să se deplaseze la Râbnitza pentru a asigura paza și ordinea județelor Râbnitza. Comanda Divizionului II se mută la Balta⁸⁵.

În ziua de 13 ianuarie 1942, conform ordinului Brigăzii 9 Cavalerie, Escadronul 4 P.M. s-a deplasat pe itinerarul: Moiovka — Zikovka — Iampol — Râbnitza „pe un ger până la (minus) 40 (de) grade în condițiuni bune, având numai un cal mort și două cazuri de degerături ușoare la trupă. Un ploton de la Esc(adronul) 1 se deplasează la Kodima cu misiunea de pază C.F.”⁸⁶.

La 9 februarie 1942, potrivit ordinului Brigăzii 9 Cavalerie a avut loc o modificare în planul de acțiune pentru paza teritoriului.

În ziua de 6 mai 1942, Regimentul 3 Roșiori a primit ordinul nr. 30.296 din 5 V 1942 din partea Brigăzii 9 Cavalerie, de a începe deplasarea „pentru a ajunge inițial Tulciu, pe itinerarul Moghilev — Cernovitz — Tamaspol — Tulciu. Cantonează la sfârșitul etapei la Cernovitz”⁸⁷.

La 7 mai 1942, unitatea a executat etapa a II-a a deplasării (Cernovitz — Tamaspol) și a cantonat în zilele de 7 și 8 mai în Tamaspol și Komargorod. La 8 mai 1942 a fost executată „etapa (a) III-a de marș, Tamaspol — Komargorod — Wapniarka — Tulciu; cantonează la Tulciu. Esc(adronul) 2 la Tibaonfca (iar) Esc(adronul) 3 la Sitkoso”⁸⁸.

În ziua de 9 mai 1942 „în conf(ormitate) cu ord(inul) special nr. 9/30316/al Diviziei 9 Cavalerie din 7 mai 1942, R(egimentul) 3 R(oșiori) continuă deplasarea pentru a ajunge în zona Obodovka — Virhovka — Ozibulevka — Balanovka”⁸⁹.

La 11 mai 1942 „întreg regimentul se află în zona Obodovka — Vărtiovka — Tatarovka — Balanovka, pregătind cantonamentele”⁹⁰. În ziua de 14 mai 1942. „Ziua Eroilor se serbează cu mare fast făcându-se parastase de 9 luni pentru Eroii regimentului, cu care ocazie se sfințește și o troiță în curtea fabricii de zahăr din Obodovka”⁹¹. La 18 mai 1942 „se începe instrucția trupei în mod intensiv”⁹².

În ziua de 19 mai 1942, Divizia a 9-a Cavalerie a transmis Regimentului 3 Roșiori „planul de acțiune pentru misiunea de intervenție și siguranță a teritoriului”⁹³. Ca urmare, unitatea a început recunoașterile necesare și a întocmit planul de acțiune, atât al regimentului, cât și al Escadroanelor din subordine. Aceste planuri au fost înaintate Diviziei 9 Cavalerie, la 25 mai 1942.

În ziua de 11 iunie 1942, Regimentul 3 Roșiori a fost inspectat de mareșalul Ion Antonescu. Regimentul „este găsit foarte bine, atât la instrucție cât și administrativ”⁹⁴.

La 8 iulie 1942, Legiunea de Jandarmi Balta a comunicat că în pădurea sud-Obodovka „s-ar afla parașutiști, cerând concursul armatei pentru prinderea lor”⁹⁵.

În zorii zilei de 9 iulie 1942 „a început curățirea pădurii s.v. Bolinofka, Esc(adronul) 4, pădurea sud Vărhofka, Tibulofka, Esc(adroanele) 1, 2 și 3 și un detașament din Escadronul specialității.

Către ora 12,30, Esc(adronul) „a” care avea misiunea să curețe pădurea de la est spre vest, a luat primul contact cu parașutiștii, când s-a produs primul

incident soldat cu pierderea cap. Putică Vasile, etg. 1940, care, pentru a-și apăra cdt(comandantul) de ploton, cu riscul vieții sale a ucis cu o grenadă pe parașutistul, în funcție de comisar politic, căzând în același timp străpuns în inimă de un glonte inamic. S-a(u) capturat hărți, arme automate, salopete de parașutiști și pile electrice pentru aparat radio. Către ora 18, Esc(adronul) 1 descoperă și prinde pe un parașutist ce se ascunsese în desișul unor frunze. Descoperind ascunzișul parașutiștilor, pe timpul nopții cele trei Escadroane au înconjurat pădurea pentru a nu permite (i)eșirea lor⁹⁶. La 10 iulie 1942 a continuat acțiunea de curățire a pădurilor. „Eșalonul de curățire a provocat (i)eșirea din pădure a unui parașutist, care a fost prins de o grupă de mitraliere comandată de Sublt. rez. Negrea Gh., împreună cu tot armamentul său”⁹⁷. În ziua de 11 iulie 1942 a fost continuată acțiunea de curățire a pădurii sud-Balanovka — sud-Tihilevka „către ora 13 se reia contactul cu parașutiștii inamici, Esc(adronul) 3 împușcând mortal trei parașutiști și capturându-li-se tot armamentul. Regimentul are trei răniți, dintre care unul a murit pe timpul evacuării”⁹⁸.

Între 12—15 iulie 1942 s-a continuat acțiunea de curățire a pădurilor de parașutiști, „avându-se informațiuni de la parașutiștii capturați că au aterizat zece parașutiști și din care mai rămăseseră patru nedescoperiți. În seara zilei, acțiunea de curățire s-a terminat întrucât în zona păduroasă nu s-a mai găsit nimic, iar jandarmii din com. Popiluki au capturat încă doi parașutiști din grupul semnalat.

În ziua de 15 l(una) c(urentă) a asistat la acțiunea de curățire D-l General Constantinescu, comand(antul) Armatei a 4-a. La inspecție a fost găsit regimentul pregătit atât din punct de vedere al instrucției cât și al întreținerii materialelor, rămânând pe deplin satisfăcut”⁹⁹.

Între 16—18 iulie 1942, Regimentul 3 Roșiori a continuat programul de instrucție.

În ziua de 11 iulie 1942, unitatea, concomitent cu pregătirea de instrucție a efectuat „și pregătirea în vederea deplasării”¹⁰⁰.

La 26 iulie 1942 „Regimentul 3 Roșiori a plecat din garnizoana Obodofka”¹⁰¹, urmând „a se deplasa cu calea ferată de la Trostinet la Trithati, în zece eșaloane”¹⁰². Deplasarea s-a executat „în condițiuni foarte bune”¹⁰³.

Pentru zilele de 28—31 iulie 1942, unitatea a consemnat în Jurnalul de operații: (...) regimentul debarcă la Trihoti și Grigorești și bivuachează în ferma de pe limanul Bubului, în apropiere de Varvarovka.

În după-amiaza zilei de 30 (iulie 1942) se începe reîmbarcarea (sub)unităților regimentului în stația Nicolaev, terminându-se cu ultimul eșalon în ziua de 2 august 1942. Deplasarea se face pe itinerarul: „Nikolaev—Krivoirog—Dniepropetrovsk—Stalino—Volnovachi—Mariopol”¹⁰⁴.

Începe o nouă etapă a itinerarului de luptă pe care l-a străbătut Regimentul 3 Roșiori în campania de est, care se impune investigat și dat publicității.

Pentru istoriografia militară românească, concomitent cu efectuarea unor studii la nivel operativ-strategic, respectiv operativ tactic, se impune, în paralel, acordarea unei atenții sporite efectuării unor cercetări limitate la câmpul tactic (cu precădere prezentări sistematice la nivel de regiment), diferențiate în funcție de specificul diverselor arme (mai ales *CAVALERIA*, care a fost mult solicitată în variate situații de luptă).

VALERIU A. GIURAN

Institutul de Chimie
Timișoara, 1900
ROMÂNIA

- ¹ Ministerul Apărării Naționale, *Marele Stat Major* (în continuare: M.Ap.N., M.St.M.), fond 1143, dos. nr. 5, f. 164.
- ² Șuța Ion, general locotenent în rezervă, *România la cumpăna istoriei, august '44*, Editura Științifică, București, 1991, p. 130.
- ³ Sănătescu Constantin (General), *JURNAL* (cu o prefață de Simona-Ghițescu Sănătescu), Editura Humanitas, București, 1993, p. 26.
- ⁴ M.Ap.N., M.St.M., fond 1143, dos. nr. 4, f. 2—3.
- ⁵ *DECRET* Nr. 1798, București, 21 iunie 1941, publicat în *MONITORIUL OFICIAL* (în continuare: M.O.), Anul CIX, nr. 145, Duminică 22 iunie 1941, p. 3594.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ *Raportul nr. 830 din 21 iunie 1941 al Ministrului Apărării Naționale* (publicat în M.O., P.—I—, Anul CIX, Nr. 145 din 22 iunie 1941, p. 3594).
- ⁸ *Proclamația către Țară a Domnului General Ion Antonescu* (publicată în M.O., P.—I—, Anul CIX, nr. 145, din 22 iunie 1941, p. 3584).
- ⁹ M.Ap.N., M.St.M., fond 1143, dos. nr. 4, f. 3.
- ¹⁰ *Ibidem*, dos. nr. 5, f. 1—7.
- ¹¹ *Ibidem*, f. 7.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ *Ibidem*, f. 7—8.
- ¹⁴ *Ibidem*, f. 9.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*, f. 9—11.
- ¹⁷ *Ibidem*, f. 10—11.
- ¹⁸ *Ibidem*, f. 11.
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ *Ibidem*, f. 11—12.
- ²¹ *Ibidem*, f. 12.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ *Ibidem*, f. 13.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ *Ibidem*, f. 14.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*, f. 14—16.
- ²⁹ *Ibidem*, f. 15—16.
- ³⁰ *Ibidem*, f. 16.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ *Ibidem*, f. 16—17.
- ³⁴ *Ibidem*, f. 17.
- ³⁵ *Ibidem*, f. 17—20.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Ibidem*, f. 20—22.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*, f. 21—23.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ *Ibidem*, f. 23.
- ⁵² *Ibidem*, f. 24.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ *Ibidem*.
- ⁵⁵ *Ibidem*, f. 25.

- ⁵⁶ *Ibidem.*
- ⁵⁷ *Ibidem*, f. 25—26.
- ⁵⁸ *Ibidem.*
- ⁵⁹ *Ibidem.*
- ⁶⁰ Giuran V., *Memorii, La cimitirul Eroilor Armatei Române de la marginea satului Bujalâk de lângă Odessa, din Ucraina, într-o zi din august 1942* (mss. în arhiva familiei).
- ⁶¹ A.M.Ap.N., M.St.M., fond 1143, dos. nr. 5, f. 26.
- ⁶² *Ibidem.*
- ⁶³ *Ibidem*, f. 27.
- ⁶⁴ *Ibidem.*
- ⁶⁵ *Ibidem.*
- ⁶⁶ *Ibidem.*
- ⁶⁷ *Ibidem.*
- ⁶⁸ *Ibidem*, f. 28.
- ⁶⁹ *Ibidem.*
- ⁷⁰ *Ibidem.*
- ⁷¹ *Ibidem*, f. 29.
- ⁷² *Ibidem.*
- ⁷³ *Ibidem.*
- ⁷⁴ *Ibidem.*
- ⁷⁵ *Ibidem*, f. 30.
- ⁷⁶ *Ibidem.*
- ⁷⁷ *Ibidem.*
- ⁷⁸ *Ibidem.*
- ⁷⁹ *Ibidem*, f. 31.
- ⁸⁰ *Ibidem.*
- ⁸¹ *Ibidem.*
- ⁸² *Ibidem.*
- ⁸³ *Ibidem.*
- ⁸⁴ *Ibidem*, f. 32.
- ⁸⁵ *Ibidem.*
- ⁸⁶ *Ibidem.*
- ⁸⁷ *Ibidem*, f. 33.
- ⁸⁸ *Ibidem.*
- ⁸⁹ *Ibidem.*
- ⁹⁰ *Ibidem.*
- ⁹¹ *Ibidem*, f. 34.
- ⁹² *Ibidem.*
- ⁹³ *Ibidem.*
- ⁹⁴ *Ibidem.*
- ⁹⁵ *Ibidem.*
- ⁹⁶ *Ibidem*, f. 34—35.
- ⁹⁷ *Ibidem*, f. 35.
- ⁹⁸ *Ibidem.*
- ⁹⁹ *Ibidem.*
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 36.
- ¹⁰¹ *Ibidem.*
- ¹⁰² *Ibidem.*
- ¹⁰³ *Ibidem.*
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 41.

DES MOMENTS DE L'ACTIVITÉ DU 3e RÉGIMENT ROȘIORI PENDANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE, LA CAMPAGNE DE L'EST, DU JUIN 1941 AU JUILLET 1942

Résumé

On y fait une présentation synthétique et chronologique du trajet parcouru par le 3e Régiment Roșiori pendant la deuxième guerre mondiale entre le juin 1941 et le juillet 1942 en relevant les principales activités spécifiques.

Dans l'introduction de l'ouvrage on souligne l'importance de l'étude systématique des *Journaux des opérations / Régistres historiques* (surtout ceux qui sont élaborés au niveau des unités, des

régiments où des bataillons indépendants) en tenant compte de l'abondance des informations contenues, très utiles pour une image la plus véridique possible du champ de bataille vu du milieu des confrontations.

L'ouvrage a été structuré par trois étapes. La première fait référence aux activités que le 3e Régiment Roșiori a déployées entre le 24 août 1939 et le 22 juin 1941 dans les localités situées au voisinage de Timișoara (présentation synthétique, qui mentionne la date et les localités où l'unité s'est déplacée).

La deuxième étape (juin-août 1941) présente les missions successives de ce brave régiment qui est parti de Buziaș le 22 juillet 1941, à cinq heures cinquante-neuf minutes vers la zone de concentration établie. Il y a des détails sur les déplacements effectués, les conditions de campement, les secteurs où ont eu lieu des confrontations, les pertes subies, la disposition des sous-unités, quelques réorganisations des unités, la coopération avec des sous-unités des autres régiments etc.

La troisième partie surprend les activités du septembre 1941 au juillet 1942.

ACTIVITĂȚEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE TIMIȘ-TORONTAL A P.C.R. ÎN PERIOADA 1944 — 1946

În timpul regimului comunist, istoriografiei românești nu i s-a permis să analizeze obiectiv perioada 1944—1946, ce marchează începutul ascensiunii P.C.R. în viața politică românească.

Din decembrie 1989, istoricii români au șansa de a reda perioada evidențiată mai sus în spiritul adevărului istoric.

În studiul de față ne propunem să analizăm activitatea organizației județene Timiș-Torontal a P.C.R. din anii 1944—1946. În acest scop am consultat arhiva organizației din perioada respectivă, arhivă aflată la Filiala Arhivelor Statului din Timișoara.

Împărțirea sferelor de influență între marile puteri a permis ascensiunea comunismului în România și, implicit, sovietizarea țării. În acest sens, Moscova a elaborat planuri minuțios pregătite¹.

La fel ca în întreaga țară, și în județul Timiș-Torontal influența comuniștilor a fost nesemnificativă la 23 August 1944. Astfel, organizația cuprindea doar 38 de membri². Până la sfârșitul anului 1944, numărul comuniștilor a înregistrat o creștere nesemnificativă. În februarie 1945 existau 440 de membri, 353 în Timișoara și 87 în județ³.

O creștere mai evidentă a fost înregistrată în cursul anului 1945, la sfârșitul căruia în județ existau 12 065 de comuniști.

În continuare ne vom referi la evoluția numerică a organizației în anul 1946. Vom studia această evoluție și din punctul de vedere al etniei membrilor de partid. În aprilie 1946, în localitatea Deta din plasa cu același nume existau 109 membri din care 62 maghiari și 28 români, în Denta 60 de membri din care 50 sârbi, în Dejan 90 de membri din care 54 maghiari și 35 sârbi, în Rovinița-Mare 35 de membri din care 33 maghiari, în Opațița 11 membri, toți români, în Soca 164 membri, toți sârbi, în Folia 11 membri (români) în Moravița 69 de membri (români)⁴. În plasa Sănnicolaul Mare, în octombrie 1946 existau în localitatea Teremia Mică 6 comuniști, în Nerău 24, în Cenad 308, în Sănnicolaul Mare 424, iar în Saravale 62 de comuniști⁵. În plasa Vinga, în aceeași perioadă se înregistrează 5 membri la Barateaz, 53 în Carani, nici un membru în Colonia Mică și în Calacea, 118 membri în Gelu, dintre care nici un român, 2 membri în Jadani, 199 membri în Mailat (toți maghiari), 31 de membri în Mănăștiur, din care un român, 2 membri la Murani și 202 membri în Vinga, dintre care 134 maghiari, 35 sârbi și 29 români⁶.

La sfârșitul anului 1946, în județ au fost înregistrați 19 710 membri de partid⁷.

Raportat la populația județului, numărul membrilor P.C.R. este destul de mic. Din punct de vedere etnic, organizația era alcătuită în mare parte din sârbi și maghiari. În privința comuniștilor sârbi, documentele evidențiază tendința lor de separatism („comuniști, dar comuniști sârbi”)⁸. În întreaga perioadă pe care o

analizăm, conducerea organizației județene a fost preocupată de atragerea elementului românesc, în special a țărănimii⁹.

În privința moralității membrilor de partid, documentele cercetate evidențiază că aceasta lăsa de dorit. În acest sens, un document întocmit de către Regionala de partid evidenția că în interiorul partidului exista un „mahalagism nesănătos”¹⁰. Conflicte în interiorul partidului au fost semnalate și la nivelul organizației Săcălaz¹¹ sau al plasei Buziaș¹². În același timp, comuniștii care ocupau funcții de răspundere comiteau numeroase abuzuri (afaceri, ilegalități în aplicarea reformei agrare, scandaluri, beții): în Dudeștii Noi¹³, Ictar¹⁴, Stamora-Moravița¹⁵, Giulvăz¹⁶ etc. Rapoartele întocmite în majoritatea plaselor județului evidențiază frecvența destul de slabă la ședințe a membrilor de partid, invocându-se drept scuză — pentru perioada primăvară-toamnă — necesitatea participării acestora la muncile agricole, la care se adăuga și insuficienta pregătire din punct de vedere ideologic¹⁷.

Având această structură, P.C.R. s-a angajat încă din 1944 în lupta pentru cucerirea puterii politice. Așa cum se știe, după 23 August 1944, în fruntea partidului s-a aflat grupul moscovit, situație resimțită și la nivelul organizației comuniste din Timiș-Torontal. Astfel, în analiza evenimentelor politico-militare ce au avut loc începând cu ziua de 23 August 1944 în România, se evidenția că rolul principal l-au deținut Armata Roșie și P.C.R., că românii reprezintă un popor învins, care nu merită privilegiile ce i s-au acordat în cadrul Convenției de Armistițiu¹⁸.

În lupta pentru preluarea puterii politice, P.C.R. s-a aliat cu celelalte formațiuni politice de stânga. Această alianță a fost însă departe de a fi ideală, așa cum reiese din datele istoriografiei românești de până acum. Defecțiuni în colaborarea stângii românești sunt numeroase. Ele evidențiază, de fapt, tendința de subordonare de către P.C.R. a aliaților săi politici. Astfel, un raport întocmit de către conducerea județeană a Uniunii Patrioților evidenția faptul că liderii acesteia erau înlocuiți direct de către comuniști, iar membrii de rând ai formațiunii amintite mai sus erau arestați fără înștiințarea liderilor respectivi¹⁹. Relații tensionate au existat și între comuniști și social-democrați. Liderul organizației județene Timiș-Torontal, Leontin Sălăjan, i-a etichetat pe social-democrați drept „trădători”.

Un alt lider local cerea ca social-democrații numiți în posturile de răspundere să fie supravegheați de către comuniști²⁰. Relațiile dintre cele două formațiuni politice au fost rupte la sfârșitul anului 1944 din cauza refuzului social-democraților de a participa la răsturnarea prin forță a prefectului județului, acestea fiind reluate doar la intervenția liderilor celor două partide de la București²¹. În cursul anului 1945, P.C.R. a continuat acțiunea de subminare a P.S.D. Astfel, în ajunul congresului extraordinar al P.S.D. din martie 1946, congres ce urma să hotărască strategia partidului pentru alegerile din noiembrie 1946, un document al Regionalei P.C.R. BANAT evidenția că la reuniunea respectivă trebuie să „meargă oameni care vor să conlucreze și să mențină unitatea clasei muncitoare și atunci vom reuși să aducem P.S.D.-ul la alegeri alături de noi”²². După cum se știe, planul comuniștilor a reușit, social-democrația românească scindându-se în urma congresului, pentru ca ulterior să dispară complet de pe scena politică românească.

O preocupare majoră au constituit-o și sindicatele. În această perioadă, P.C.R. nu a reușit să dețină controlul definitiv asupra acestei organizații. Astfel, la 17 noiembrie 1944, conducerea județeană P.C.R. evidenția că sindicatele „nu sunt politicește mature, au un caracter vechi social-democratic”. Se mai arăta că la nivelul întregii țări, din 600 000 de sindicaliști, doar 30 000 erau membri de partid²³. O situație asemănătoare este întâlnită și în zona pe care o cercetăm. Astfel, la Buziaș, în septembrie 1946, la Fabrica de acid carbonic, din 96 de sindicaliști, doar doi sunt comuniști, iar la U.D.R. Sinersig, din 128 sindicaliști, 58 erau co-

muniști²⁴. În localitatea Deta, în noiembrie 1946, din 456 salariați organizați în sindicate, 9 erau membri de partid²⁵. O dată cu instaurarea guvernului Groza, sindicalistii au fost folosiți de către comuniști în lupta politică, fiind amenințați cu șomajul în cazul în care ar fi refuzat să iasă în stradă²⁶.

Tactica adoptată de către P.C.R. în competiția pentru putere cu partidele din opoziție a fost dură, cel mai periculos adversar fiind socotit P.N.Ț. Liderul acestuia era etichetat de către un document al Regionalei Banat din anul 1945 drept „dușmanul cel mai principal”²⁷. Toți cei care nu împărtășeau ideile comuniste erau etichetați drept „reacționari, fasciști”²⁸.

În același timp a fost pregătită o amplă epurare administrativă în vederea îndepărtării autorităților ce nu împărtășeau vederi de stânga²⁹. Astfel, în localitatea Moșnița se cerea epurarea învățătorului care refuzase să participe la înființarea organizației Tineretului Progresist³⁰, iar în localitatea Sâmpetru, populația sârbă cerea înlocuirea șefului de post de jandarmi, pe motiv că era antidemocrat³¹. Cereri pentru înlocuirea altor autorități de stat s-au formulat și în localitățile Besenova Veche³², Urseni³³, Clopodia³⁴, Ghilad³⁵, Teremia Mare³⁶, Periam³⁷ etc. Astfel de cereri au și fost soluționate, în perioada amintită mai sus având loc numeroase epurări³⁸. Organizația de partid din Liebling a cerut adoptarea unei măsuri radicale împotriva celor care se opuneau stângii — expulzarea tuturor reacționarilor din comună³⁹. O atenție deosebită a fost acordată tineretului, în special celui studios și corpului de ofițeri. O serie de rapoarte întocmite în acești ani evidențiază clar că tineretul studios era net anticomunist⁴⁰. În 1946, o echipă comunistă de șoc a arestat la Timișoara doi studenți medicinisti ce au strigat „Trăiască Iuliu Maniu”; „Jos P.C.R.”⁴¹.

În privința armatei române, încă din 1944, un document al Regionalei P.C.R. o eticheta ca fiind net antisovietică⁴². Atitudinea antisovietică a corpului de ofițeri români nu a cunoscut modificări în anii următori. Astfel, un document al Comitetului județean P.C.R. Timiș-Torontal evidențiază în 1946 atitudinea neprietenoasă a ofițerilor români față de cei sovietici cu prilejul diferitelor ceremonii oficiale⁴³. În același an, majoritatea ofițerilor își exprimau convingerea că U.R.S.S. are tendințe imperialiste⁴⁴. Influența P.C.R. s-a dovedit nesemnificativă și în rândurile corpului ofițeresc din Timiș-Torontal. Astfel, la 30 martie 1946 se specifica faptul că doar, 20—25% din ofițeri erau hotărâți să sprijine guvernul Groza⁴⁵. La aceeași dată, la Timișoara erau înregistrați 27 ofițeri membri de partid, 26 subofițeri și 15 soldați⁴⁶.

Starea de spirit a elevilor liceului militar „Mihai Viteazul” din Timișoara era considerată profund reacționară⁴⁷. În fața acestei situații, s-au adoptat măsuri extreme, care au fost intensificate în preajma alegerilor. Astfel s-au întocmit tabele cu ofițeri reacționari⁴⁸, s-au înființat comisii de propagandă care au fost însă rău primite⁴⁹. A început un amplu proces de epurare a ofițerilor⁵⁰, operându-se chiar și arestări în rândurile acestora⁵¹. Chiar și după aceste epurări, P.C.R. și-a menținut neîncrederea în ofițerii cu funcții de comandă. Astfel, un document evidențiază că era necesară verificarea continuă a comandanților de unități, precum și a ofițerilor tineri⁵². vederea alegerilor, membrii comisiilor electorale din centrele unde votau militarii în erau în proporție de 90% comuniști⁵³.

Situația nu era mai bună nici în Ministerul de Interne, după cum reiese dintr-un raport care evidențiază că „atmosfera din chestura Poliției Municipiului Timișoara lasă foarte mult de dorit, cea mai mare parte din personal este contra actualului regim”⁵⁴. Aceași situație se întâlnea și în cazul jandarmilor din mediul rural⁵⁵, în rândurile cărora s-au efectuat epurări⁵⁶ și chiar arestări. Astfel, la 16 octombrie 1946, la Spitalul Militar din Timișoara au fost arestați doi subofițeri de jandarmi datorită apartenenței lor la P.N.Ț⁵⁷. A fost pus sub supraveghere însuși comandantul Legiunii

de jandarmi Timiș-Torontal, fiind acuzat de anticomunism și de atitudine dușmănoasă față de U.R.S.S.⁵⁸.

Tensiunea politică s-a intensificat în preajma alegerilor. În vederea anihilării opoziției au fost înființate echipe de șoc cu misiunea de a rupe afișele electorale și de a împiedica adunările electorale ale acesteia. În Timișoara, în aprilie 1946 existau 11 echipe de șoc⁵⁹, asemenea formați întâlnindu-se și în alte zone ale județului⁶⁰. Pe tot parcursul campaniei electorale, acestea și-au îndeplinit obiectivele. Astfel au fost rupte afișele anticomuniste (plasele Vinga⁶¹, Giroc⁶², plasa Recaş⁶³ etc.), iar adunările electorale ale opoziției au fost împiedicate⁶⁴. (Timișoara etc.).

În schimb, dacă reprezentanții opoziției rupeau însemnele electorale ale stângii, ei erau deferiți justiției. Astfel, în comuna Gătaia, un locuitor a fost arestat și acționat în justiție deoarece fusese surprins distrugând afișe electorale cu însemnele B.P.D.⁶⁵ Cazuri similare s-au înregistrat și în alte zone ale județului.

O altă măsură luată împotriva opoziției a constat în excluderea de pe listele electorale a multora dintre membrii acesteia. Ei au fost etichetați drept „fasciști“, „legionari“, „reacționari“, fiind astfel privați de dreptul la vot⁶⁶.

În pofida acestor măsuri dure, ilegale, P. C. R. n-a reușit să-și adjudece majoritatea voturilor în ziua de 19 noiembrie 1946. Acte de violență au avut loc și în acea zi. Astfel, rapoartele întocmite de către organizația P.C.R. din plasa Deta subliniază că în ziua alegerilor s-a recurs la orice mijloc pentru a se împiedica reacțiunea de a se prezenta la vot (a fost arestat și un student manist⁶⁷.) În aceeași plasă, telefoanele s-au aflat sub controlul comuniștilor⁶⁸, aspect întâlnit și în alte plase din județ⁶⁹.

Falsificarea rezultatelor alegerilor de către P.C.R. rezultă clar dintr-o serie de documente. Astfel, se evidențiază că în localitatea Chișoda „sub diferite pretexte am reușit să anulăm 130 de voturi, sigure date reacțiunii“⁷⁰. În localitatea Becicherecul Mic se menționa că stânga obținuse un procentaj de 90% datorită vigilenței delegaților B.P.D.⁷¹. Rapoartele privitoare la desfășurarea alegerilor din localitățile Utvin, Sânmihaiul-Român⁷², Beracsăul-Mare, Săcălaz, Moșnița-Nouă⁷³, precum și din multe localități din plasa Deta⁷⁴ subliniau că, deși opoziția se dovedise puternică, alegerile au fost câștigate de stânga. În localitatea Parța s-a recunoscut eșecul comuniștilor în alegeri. Vinovați au fost socotiți notarul, jandarmii și intelectualii satului, etichetați drept reacționari⁷⁵.

Falsificarea alegerilor este pusă în evidență și de un document elaborat în plasa Sânnicolaul-Mare, unde se subliniază că, fără instrucțiunile trimise de la centru, alegerile riscuau să fie pierdute. A fost considerat un aspect negativ transmiterea unor instrucțiuni foarte importante celorlalte formațiuni din B.P.D.⁷⁶.

Prin câștigarea alegerilor parlamentare din 1946, P.C.R. a făcut un pas important în direcția cuceririi puterii politice depline. Dar locuitorii din Timiș-Torontal au continuat să fie rezervați față de ideile comuniste. Astfel, rapoartele întocmite de către organizațiile comuniste din localitățile Ictar, Iosifalău, Paniova, Licareț⁷⁷, Sânmihaiul-German⁷⁸, Voiteg⁷⁹ evidențiază că și după alegeri, opoziția era puternică, comuniștii fiind rău priviți. Un raport întocmit în 7 decembrie 1946 de către organizația P.C.R. din Stamora-Moravița arată că în sectorul respectiv reacțiunea era mai puternică decât P.C.R., din această cauză nefiind indicate alegeri locale. În continuare se preciza că „notabilitățile locale să fie numite din oficiu“⁸⁰.

Pe plan economic, organizația județeană P.C.R. Timiș-Torontal urmărea -- în perioada pe care o analizăm -- trecerea de la producția de război la cea de pace -- refacerea întreprinderilor și a căilor de comunicații distruse de război⁸¹, introducerea muncii în acord și a primei de producție, creșterea numărului economatelor

în întreprinderi, construirea unei linii de tramvai pe o distanță de 5 km în Timișoara, electrificarea comunelor marginase ale orașului Timișoara, punerea în funcțiune a două hidrocentrale în județul Timiș-Torontal⁸². În agricultură se avea în vedere înfăptuirea grabnică a reformei agrare⁸³. Dar adevăratele obiective pe care le-au urmărit comuniștii în domeniul economic au fost ocolite cu grijă. Astfel, a fost combătută cu înverșunare ideea de colhoz în mediul rural, idee ce a înspăimântat lumea satului bănățean (de exemplu, plasa Recaş⁸⁴, Satchinez⁸⁵, plasa Chizătău⁸⁶ etc.). Se avea în vedere, de asemenea, ca pământurile bisericilor să nu fie expropriate, deoarece „populația românească păstrează încă puternice rămășițe religioase”⁸⁷. În același timp se urmărea ca, prin încheierea reformei agrare, P.C.R. să câștige un important monopol politic în preajma alegerilor.

Pe plan industrial, P.C.R. era conștient că încă nu beneficia de cadre de conducere capabile din punct de vedere profesional. De aceea se urmărea atragerea în continuare a industriașilor, combătându-se în acest sens ideea „naționalizării”⁸⁸.

În concluzie, viața politică românească a fost deosebit de agitată în perioada 1944—1946. Susținut de o putere străină, care își permitea să intervină oricând în treburile interne românești, P.C.R., nesemnificativ din punct de vedere numeric, s-a antrenat în lupta pentru cucerirea puterii politice întrebuițând metode brutale, incompatibile cu o societate democratică. Astfel de metode s-au folosit și în județul Timiș-Torontal, zonă cu specific agrar, unde populația rurală era înzestrată cu un deosebit simț al proprietății. Ideile marxiste nu au pătruns în rândul populației române și șvabe din regiune, fiind incompatibile cu tradițiile poporului român. Acestea au avut o audiență mai mare la populația de origine etnică maghiară și în special sârbă din județ. Toate aceste concluzii confirmă încă o dată că poporul român a respins comunismul, regim ce i-a fost impus cu forța din afară.

VASILE RĂMNEANȚU

Muzeul Banatului Timișoara,
1900, Piața Hunlade 1,
ROMÂNIA

NOTE

¹ Gheorghe Buzatu, *România în arhivele Americii*, Editura Mldova, 1992, p. XII—XVI.

² F.A.S. Timiș, *Fond Comitetul regional Banat*, d. 1/1944, f. 52.

³ *Ibidem*, d. 1/1945, f. 87.

⁴ *Ibidem*, *Fond Comitetul județean P.C.R. Timiș-Torontal*, d. 83/1946, f. 2.

⁵ *Ibidem*, d. 92/1946.

⁶ *Ibidem*, d. 93/1946, f. 71.

⁷ *Ibidem*, *Fond Comitetul regional P.C.R. Banat*, d. 26/1945, f. 10.

⁸ *Ibidem*, d. 1/1945, f. 93.

⁹ *Ibidem*, f. 14.

¹⁰ *Ibidem*, f. 191.

¹¹ *Ibidem*, *fond Comitetul județean P.C.R. Timiș-Torontal*, d. 79/1946, f. 26.

¹² *Ibidem*, d. 78/1946, f. 12.

¹³ *Ibidem*, d. 79/1946, f. 28.

¹⁴ *Ibidem*, d. 81/1946, f. 46.

¹⁵ *Ibidem*, d. 82/1946, f. 234.

¹⁶ *Ibidem*, d. 87/1946, f. 96.

¹⁷ *Ibidem*, d. 80/1946, f. 1.

¹⁸ *Ibidem*, *fond Comitetul regional PCR Banat*, d. 1/1945, f. 103.

¹⁹ *Ibidem*, f. 79.

- 20 *Ibidem*, d. 1/1944, f. 60.
- 21 *Ibidem*, f. 52.
- 22 *Ibidem*, d. 1/1945, f. 191.
- 23 *Ibidem*, d. 1/1944, f. 49.
- 24 *Ibidem*, fond Comitetul județean P.C.R. Timiș-Torontal, d. 78/1946, f. 41.
- 25 *Ibidem*, d. 83/1946, f. 2.
- 26 *Ibidem*, d. 72/1945, f. 107.
- 27 *Ibidem*, fond Regionala P.C.R. Banat, d. 1/1945, f. 191.
- 28 *Ibidem*, fond Comitetul județean P.C.R. Timiș-Torontal, d. 80/1946, f. 1.
- 29 *Ibidem*, fond Regionala P.C.R. Banat, d. 1/1944, f. 5.
- 30 *Ibidem* fond Comitetul județean P.C.R. Timiș-Torontal, d. 36/1946, f. 7.
- 31 *Ibidem*, d. 36/1946, f. 25.
- 32 *Ibidem*, d. 76/1945, f. 70.
- 33 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 21.
- 34 *Ibidem*, d. 85/1946, f. 45.
- 35 *Ibidem*, d. 80/1946, f. 29.
- 36 *Ibidem*, d. 76/1945, f. 23.
- 37 *Ibidem*, d. 75/1945, f. 4.
- 38 *Ibidem*, f. 6.
- 39 *Ibidem*, d. 80/1946, f. 1.
- 40 *Ibidem*, d. 76/1946, f. 71.
- 41 *Ibidem*, d. 36/1946, f. 13.
- 42 *Ibidem*, fond Regionala P.C.R. Banat, d. 1/1944, f. 5.
- 43 *Ibidem*, d. 33/1946, f. 54.
- 44 *Ibidem*, f. 2.
- 45 *Ibidem*.
- 46 *Ibidem*, f. 8.
- 47 *Ibidem*, f. 10.
- 48 *Ibidem*, f. 35.
- 49 *Ibidem*, f. 10.
- 50 *Ibidem*, f. 26.
- 51 *Ibidem*, f. 18.
- 52 *Ibidem*, f. 26.
- 53 *Ibidem*, f. 18.
- 54 *Ibidem*, d. 36/1946, f. 16.
- 55 *Ibidem*, d. 33/1946, f. 38.
- 56 *Ibidem*.
- 57 *Ibidem*, f. 49.
- 58 *Ibidem*.
- 59 *Ibidem*, d. 19/1946, f. 29.
- 60 *Ibidem*, d. 82/46, f. 235.
- 61 *Ibidem*, d. 93/1946, f. 22.
- 62 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 45.
- 63 *Ibidem*, d. 88/1946, f. 49.
- 64 *Ibidem*, d. 19/46, f. 30.
- 65 *Ibidem*, d. 85/146, f. 48.
- 66 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 14.
- 67 *Ibidem*, d. 82/1946, f. 81.
- 68 *Ibidem*, f. 234.
- 69 *Ibidem*.
- 70 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 64.
- 71 *Ibidem*.
- 72 *Ibidem*, f. 47.
- 73 *Ibidem*, f. 45.
- 74 *Ibidem*, d. 82/1946, f. 223.
- 75 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 107.
- 76 *Ibidem*, d. 92/1946, f. 32.
- 77 *Ibidem*, d. 81/1946, f. 46.
- 78 *Ibidem*, d. 79/1946, f. 47.
- 79 *Ibidem*, d. 82/1946 f. 242.
- 80 *Ibidem*, f. 252.
- 81 *Ibidem*, fond Regionala P.C.R. Banat, d. 1/1945, f. 2.

⁸³ *Ibidem*, f. 44.

⁸³ *Ibidem*, f. 103.

⁸⁴ *Ibidem*, fond *Comitet judeţean P.C.R. Timiş-Torontal*, d. 88/1946, f. 47.

⁸⁵ *Ibidem*, d. 77, 1945, f. 7.

⁸⁶ *Ibidem*, d. 81/1946, f. 30.

⁸⁷ *Ibidem*, fond *Regionala P.C.R. Banat*, d. 1/1945, f. 103.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 103.

THE ACTIVITY OF ROMANIAN COMMUNIST PARTY ORGANISATION FROM TIMIŞ-TORONTAL COUNTY BETWEEN 1944-1946

Summary

The divisions of the „influence spheres“ between the great powers placed Romania under the Soviet influence. These arrangements imposed, after August 23th 1944, on the Romanian political stage, a minor party: the Romanian Communist Party. With just a few members — most of them belonged to minorities — the party had the support of the Red Army, that had occupied Romania. Through a hard strategy, the Communist Party monopolised the political power; used a violent language against political opponents, arrested them, forbade the meetings of the opponent parties, eliminated the administrative staff and the anticommunist officers, falsified the election. In this way, a political system that hadn't the Romanian people support, set up.

**ISTORIA CULTURII.
ISTORIOGRAFIE, MUZEOLOGIE,
CATALOAGE, VARIA**

EVOLUȚIA MINIATURII EUROPENE REFLECTATĂ ÎN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA

În aparență un gen minor, miniatura este de fapt un domeniu aparte care necesită, pe lângă talent, o formație specială și o mână sigură, căci orice greșeală de desen sau de tehnică este imediat vizibilă și poate compromite întreaga lucrare. Prin miniatură se înțelege un portret manipulabil, care poate fi ținut în palmă; denumirea nu se referă atât la dimensiune, ci provine de la „minium“, roșu de plumb folosit în micile portrete pictate pe manuscrise, încadrate sau bordate cu roșu¹. Necesitatea apariției miniaturii este explicată în mod diferit de diverși autori care s-au ocupat de studierea evoluției sale în timp. Astfel, după G. Debillemont-Chardon², apariția tiparului, la mijlocul secolului al XV-lea, ar fi obligat mulți ilustratori de manuscrise să renunțe la vechea lor meserie care nu mai avea căutare și să se profileze pe execuția acestor portrete-miniaturi. După opinia lui Henri Bouchot³ portretele-miniaturi ar fi apărut ca un dar pe care cavalerii, însoțindu-și regii în lungi călătorii, îl făceau doamnelor alese de ei și care, la rândul lor, primeau cadou portretele acestora. C. Williamson consideră că acest gen ar fi putut deriva din micile portrete reprezentând regi, alăturate documentelor cu care erau trimiși ambasadorii. Se cunosc portretele lui Francisc I sau al lui Henric al VIII-lea.

În orice caz toți autorii sunt de acord că primele portrete de sine stătătoare au apărut în secolul al XVI-lea și erau executate fie în ulei, fie în acuarelă sau în creion. Printre întemeietorii de seamă ai acestui gen îi amintim pe Jean Fouquet, François Clouet în Franța, Hans Holbein în Anglia, acesta din urmă format ca miniaturist de către flamandul Geraert Lucas Horembout. Holbein a lucrat miniatură, cu mici întreruperi (din 1526 și până în anul morții, în 1543), la curtea regelui Henric al VIII-lea al Angliei.

Miniatura era executată în culori de apă — guașă, acuarelă, pe un suport variabil. La început s-a pictat pe piele de vițel, pergament sau carton. Holbein prefera spatele cărților de joc, ca mai târziu să cașereze o piele fină de vițel pe o carte de joc. Adesea, portretele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea erau pictate în ulei pe plăcuțe de cupru, argint sau ardezie, foarte rar de aur⁴. Un mare progres l-a constituit folosirea fildeşului ca suport, către sfârșitul secolului al XVII-lea, folosire generalizată în secolul al XVIII-lea și introdusă în Franța odată cu trecerea pictoriței italiene Rosalba Carriera, în 1720, prin Paris. S-a pictat și înainte, în mod sporadic, pe fildeș; prima miniatură germană având acest suport a fost executată în 1577 reprezentând-o pe ducesa Dorothea Ursula von Württemberg. Avantajul fildeşului față de pergament și de hârtie este că dă o transparență gingașă, naturală carnației, oferă tenului o prospețime și o strălucire care exprimă viața, spre deosebire de hârtie care este văroasă și de pergament care dă o tentă gălbuie.

Fildeșul folosit pentru miniatură se prezintă sub forma unei plăci foarte subțiri, transparente, de culoare gălbuie. Are formă variabilă — rotundă, ovală, rec-

tangulară, dimensiuni mici și este adesea dublat de carton. Desenul, executat în prealabil pe hârtie, este copiat direct cu pensula pe placă, cu un brun roșu. Nu se recomandă folosirea creionului deoarece se poate amesteca cu culorile dând carnației o colorație gri, ternă. Desenul se întărește apoi confruntându-l cu modelul care pozează și se aștern masele de umbră cu brun roșu și ultramarin, diluate cu apă în care s-a dizolvat gumă arabică. Se lucrează pe ud, iar din pricina suportului — fildeșul — se admit reveniri după uscarea, deci se poate lucra prin câteva suprapuneri. Culorile folosite sunt destul de puține: negru, brun închis, brun Van Dyck, sienna naturală, sienna arsă, ocră, galben indian, ultramarin, cobalt, albastru de Prusia, verde Veronese, vermillon de China, carmin, lac garanță, brun roșu, alb de argint. De obicei pigmentul se sfărâmă pe o placă de sticlă și se amestecă cu apă și cu puțină gumă arabică. Existau culori gata preparate la Paris încă din epoca lui Ludovic al XV-lea, și totuși, în aceeași vreme, artiștii își preparau singuri culorile de ulei⁶. Acest fapt demonstrează largă răspândire a genului în epocă. La mijlocul secolului al XVIII-lea miniaturistii francezi descoperiseră deja 17—18 tonuri diferite pentru nuanșarea culorilor carnației, iar Jacques Augustin chiar 25 de tonuri.

Prima fază în execuția unei miniaturi era desenul colorat, copiat după cel inițial și întărit după observarea atentă a modelului, urmat de eboșă — așternera maselor mari de culoare, inclusiv umbrele, începând cu fața, mai întâi ochii, și continuând cu părul, îmbrăcămintea și apoi fundalul. În cele din urmă miniaturistul intervenea asupra eboșei plasând luminile peste tot unde considera necesar, urmând aceeași succesiune în desfășurarea lucrului⁶.

Artiștii au experimentat diferite tehnici imbinând materiale diverse. Astfel, Armand Vincent de Monpetit folosea pictura în ulei pe pânză sau pe mătase pe care apoi o lipea cu un clei transparent pe o sticlă șlefuită. Această metodă de lucru se aseamănă întrucâtva cu pictura pe dosul sticlei (Hinterglasmalerei)⁷. Pic-torul August Grahl a experimentat toată viața pictura în ulei pe fildeș.

În Anglia secolului al XVII-lea apare o nouă tehnică de a picta miniaturi, numită „plumbage”: portretul e desenat cu mină de plumb și pregătit apoi ca o gravură în „manieră neagră”. În aceeași perioadă apar în Germania miniaturi în care părul și hainele erau executate cu penița (Johann Michael Pücher, la Augsburg).

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea a apărut și miniatura pe email, executată în atelierele din Limoges de Leonard Limousin. Tehnica acestui tip de miniatură este mai dificilă: pe suportul din metal se ard pigmenți, transformându-se într-o masă vitroasă, conform desenului artistului. Culorile sunt mai puține (la început șase-șapte) și se schimbă la ardere. Jean Toutin a perfecționat, pe la 1632, această tehnică de o asemenea manieră încât poate fi considerat inventatorul ei. Cu timpul se descoperă tot mai multe tonuri și începe să se lucreze ca în culorile de acua-relă. Un artist excepțional care a lucrat în această tehnică este Jean Petitot, care a conferit picturii pe email un loc de seamă, datorat cromaticii strălucitoare și trăinicieii.

O tehnică mai puțin obositoare și mai ieftină a constituit-o pictura cu lacuri (Lackmalerei) care imita calitățile emailului. Se picta obișnuit, în culori de apă și apoi se vernisa, ceea ce conferea picturii multă strălucire. Tehnica a fost folosită la începutul secolului al XVIII-lea la Augsburg; adusă apoi la Paris a fost desăvârșită de Robert Martin, inventatorul cunoscutului „vernis Martin”, mult folosit și la mobilier. Portrete-miniaturi s-au executat și în tehnica picturii pe porțelan, utilizată frecvent ca decorație în manufacturile de porțelan.

Genul portretelor-miniaturi cunoaște o evoluție în timp, oglindind fidel gustul epocii și nu se dezvoltă independent de marile curente stilistice care au străbătut

istoria picturii în general, ci într-o firească interdependență. În portretele-miniaturi din secolul al XVI-lea pictorul năzuiește către autenticitate și adevăr, ceea ce se reflectă în severitatea, aproape asprimea chipurilor, chiar dacă sunt frumoase. În secolul următor, al XVII-lea, artistul își acordă modelul cu un anume concept de frumusețe al zilei, sacrificând fidelitatea unui ideal. În această perioadă apar acele portrete feminine în care modelele, coafate după moda zilei, sunt costumate ca nimfe, zeițe sau ca vestite frumuseți ale antichității. În secolul al XVIII-lea această măgulire devine ceva de la sine înțeles, asemănările șergându-se: pretutindeni apar aceleași buze purpurii, aceleași zâmbete, aceiași obraji roz. Iată ce remarcă Pierre Francastel⁸ despre portretele-miniaturi ale acestei epoci: „Trebuie să recunoaștem, de altfel, că miniaturile, în ciuda fineței de execuție și a lucrăturilor pline de farmec, nu constituie un adevărat „gen“. Modelele sunt identificabile cu câteva tipuri la modă; cadrul, în general, este inexistent, fundalul fiind constituit dintr-un fel de nurași vaporosi. Miniaturistul se supune gustului românesc al epocii: el pictează figuri „sensibile“, pe placul cititorilor lui Laclos sau ai lui „Werther“. Această societate, peste care a trecut revoluția, se exprimă încă, la începutul secolului al XIX-lea, prin intermediul desenelor lui Prud'hon, dar reprezentarea trăsăturilor individuale dispare curând, înlocuită fiind de subiecte cu caracter general“. Apoi definește trăsăturile portretelor secolului al XIX-lea: „Împreună cu o anume formulă de prezentare, miniaturistii secolului al XVIII-lea lăsaseră moștenire secolului al XIX-lea, aflat abia la începuturile sale, un anumit conținut sentimental al figurii umane, curând abandonat, după 1820, în favoarea altor calități (...) Între timp, un nou tip de portret, corespunzând în Franța epocii imperiale, se definește cu deosebire în opera lui David, în atelierul căruia se va forma întreaga Europă. Se va naște astfel un tip de portret internațional (...)“.

Începând cu Renașterea, chipul a devenit un substitut al omului întreg. Tot din aceeași epocă culturală provine tipul de portret din profil care amintea de monedele și medalioanele cu efigiile împăraților antichității. După cum observa Albert Elsen: „În portretele din profil modelul este surprins într-o atitudine de permanentă izolare și detașare“⁹. Acest tip de portret s-a folosit și în mininiatură și a dat o variantă interesantă, portretul gen camee pictat din profil în camaieu, adesea pe fundal închis pentru a mări contrastul. Astfel de portrete s-au executat mai ales în Franța de către miniaturisti ca Clinchetet (1654—1734), Gault de Saint Germain (1754—1842), Lagrenée (1774—1832), Bourgeois Charles Guillaume (1759—1823).

Un alt tip de portret este cel din trei sferturi, considerat de Francastel ca provenind din contaminarea picturii de gen cu portretul. După Albert Elsen această formă de portret „îl așază pe privitor la o distanță mai mare decât ar fi făcut-o un portret bust“¹⁰. Portretul din trei sferturi este, în general, mai protocolar, permițând o observație mai detașată a personajului; cel mai frecvent prezintă de fapt o „poză“ a acestuia, aflat într-o atitudine înțepenită și oficială. În sfârșit, bustul reprezintă tipul de portret în care pictorul este cel mai adesea preocupat de asemănare; în cazul portretelor bine realizate, artistul descifrează și psihologia modelului său.

Constituită pe fondul unei importante donații din secolul trecut, actuala colecție de portrete-miniaturi a muzeului timișorean păstrează amprenta personalității celui care a întemeiat-o, reflectându-i gustul și orizontul cultural, caracteristice pentru epoca în care a trăit. Colecția a luat ființă în 1859, când Ormos¹¹ cumpăra la Veneția două miniaturi atribuite celebrei Rosalba Carriera, reprezentând o maternitate și un putto. De altfel, acestea sunt singurele miniaturi italiene pe care le-a achiziționat, căci aria geografico-culturală cea mai des frecventată de colecționar era acea „Mitteleuropa“ guvernată încă, la mijlocul secolului al XIX-lea,

de strălucirea Vienei, unde se dezvoltă nestingherită o artă de curte înclinată spre fast și galanterie. Această artă iradia până în Boemia și Germania, atrăgând la curtea vieneză nenumărați artiști din fărâmișatele lor stătulețe, ajungând apoi până în Ungaria, Serbia și Banat. Ea devenise, din rațiuni politice pentru această întinsă zonă, o artă oficială, dar se difuza, de asemenea, prin circulația unui număr însemnat de artiști austrieci. Se instaurase astfel un model cultural apreciat, căruia îi erau tributari o mare parte dintre artiștii și amatorii de artă autohtoni. În felul acesta se explică preferința lui Ormos pentru școala austriacă de miniaturişti, în special cei care au lucrat și la Viena. Acest fapt explică și lipsa din colecție a miniaturilor englezești, mult apreciate în Europa occidentală. În deseale călătorii la Viena și Budapesta, Ormos achiziționa, în afară de pictură și grafică, portrete-miniaturi. Deoarece nu întotdeauna piesele alese erau de primă importanță, e de presupus că el achiziționa conform gustului său fără să urmărească o anume garanție pe care o puteau oferi numele artiștilor. Așa se explică cum, alături de operele unor miniaturişti cunoscuți, se află și o serie de portrete aparținând unor artiști cărora nu li se păstrase numele nici în epoca respectivă. Din catalogul colecției sale, tipărit în 1888⁴², rezultă că nu era preocupat de identificarea lor, mulțumindu-se cu o sumară descriere și câteva mențiuni referitoare la data și locul cumpărării. La artiștii care puteau fi identificați sau erau semnați, aduna mai multe date extrase din lexicoanele de artă. Unele miniaturi par a fi achiziționate pentru valoarea lor documentară, imbinată cu cea artistică. Este cazul unor portrete-miniaturi reprezentând personalități culturale cum ar fi scriitorul german Johann Gottfried Herder, compozitorul Giacomo Meyerbeer, pictorul austriac Anton Pettenkoffer, actorul german Emanuel Schikaneder, compozitorul Knecht. Alteori, miniaturile redau figurile unor personalități locale ce îi erau într-un fel cunoscute (Vermes Ignacz, Ianakovitz Iosif etc.), pe verso păstrându-se scrise de mână lui câteva date biografice și funcția pe care cel portretizat o deținea la vremea respectivă. Ormos a achiziționat miniaturi timp de 24 de ani, ultima fiind cumpărată la Viena în 1883 și semnată de J. Ch. Schoeller. În urma importante donatii făcute între 1888—1895 miniaturile, alături de pictură, grafică și artă decorativă au intrat în fondul muzeului timișorean. Treptat, colecția muzeului s-a îmbogățit cu alte achiziții, mai ales unele miniaturi interesante semnate de artiști bănățeni.

În afară de miniatura atribuită Rosalbei Carriera (cat. 1) care prin știința desenului și prin așternerea culorilor în tușe scurte, suprapuse, face dovada unei mâini de maestru, există în colecția muzeului timișorean miniaturi aparținând și altor școli celebre. Lipsesc miniaturile engleze, printre cele mai bune ale genului, în schimb, sunt câteva franceze: miniatura gen cameo, cu profil de bărbat (cat. 3) tratat ca o medalie, pictat monocrom pe fond albastru închis, aproape negru, portretul de bărbat (cat. 4) atribuit unui pictor numit Manquet, o încercare izbutită de portret psihologic, pictat cu ușurință și mână sigură. Contururile sunt sugerate, volumul se desprinde prin modelarea figurii cu accente de lumină și umbre discrete.

Școala germană s-a dezvoltat în strânsă legătură cu cea austriacă, mare parte din artiștii miniaturişti germani stabilindu-se la Viena, unde era o curte puternică și strălucitoare. Din producțiile izbutite ale acestei școli reținem „Portret de bărbat” (cat. 7) de Christoph Haller von Hallerstein, mai mult eboșat, dar sugerând viața modelului, „Portretul compozitorului Meyerbeer” (cat. 9) de Emanuel Steiner, care încearcă să respecte asemănarea și „Portret de femeie” (cat. 8) de J. M. Schramm, remarcabil prin minuțiozitatea și perfecțiunea execuției. Figura este scrupulos analizată și gingaș colorată, iar umbrele verzi sunt de o extremă finețe, modelând atent obrazul. Artistul se avântă într-un studiu de draperie pe care îl execută ireproșabil.

Școala austriacă de miniatură a fost dominată succesiv de trei mari personalități: H. F. Füger, M. M. Daffinger și F. Waldmüller. Din opera de miniaturist a lui Daffinger se păstrează în colecție „Portretul actriței Julia Löwe“ (cat. 23), lucrare remarcabilă, care nu flatează în nici un fel, ci surprinde realitatea. Artistul este preocupat să sondeze adâncimile psihologice ale acestei femei care, fără să fie atrăgătoare, s-a impus prin talent. Alte două portrete de femei, semnate de J. Fischer și H. Mayer (cat. 26), surprind ceva din viața lăuntrică a modelelor, reflectată în lumina care joacă în priviri, zâmbetul vag sau expresia de abandonare în visare. În ambele, ca și în „Portret de fată“ de J. Ch. Schoeller (cat. 28), artiștii stăpânesc cu măiestrie mijloacele de expresie prin intermediul guașei. Culorile sunt vapoase, calde, carnația gingaș sugerată emană, parcă, lumină. „Portret de femeie“ (cat. 29) de A. Suchy pare să fie executat cu cea mai mare virtuozitate; artistul se oprește scrupulos asupra fiecărui detaliu, sugerând volumul printr-un modelu al figurii și al corpului. El stăpânește ireproșabil distribuirea luminilor și a umbrelor și pictarea materialelor. Portretele de bărbați aflate în colecție sugerează în special energia reținută prin desenul ferm, cu linii frânte („Tânăr în haină albastră“, cat. 25 de J. Krafft, „Bătrân cu fes“, Anonim, cat. 13). Aceste portrete sunt mai puțin măgulitoare, deci mai realiste. „Portretul de tânăr“ (cat. 15), autor necunoscut, este tratat ca o gravură, în alb și negru, cu o remarcabilă știință a dozării.

Școala maghiară cuprinde doar câteva miniaturi reușite ale portretisticii, celelalte fiind niște execuții obișnuite. Printre acestea, „Portretul de femeie în rochie neagră“ (cat. 41) se remarcă în mod deosebit. Autorul necunoscut pictează carnația foarte albă a modelului ca pe o marmură, cu o tainică strălucire interioară. Noblețea trăsăturilor este redată cu acuitate. „Profil de bărbat“ (cat. 33) este mai mult efigia unei personalități, învățătorul maghiar Marton, fără să urmărească o aprofundare psihologică, caracteristică celorlalte portrete de bărbat (cat. 35) în care privirea interogativă și întreaga atitudine frământată îl scot pe privitor din rutina obișnuită. Să menționăm și câteva portrete-miniaturi, mai stângaci realizate, ale portretiștilor bănățeni Anselm Wagner, Sava Petrovici și Anton Fialla, a căror execuție nu atinge finețea celor mai bune miniaturi. Totuși, la timișoreanul A. Wagner se observă o evoluție în timp, vizibilă de la „Portretul de bărbat“ (cat. 44), pictat în 1792, la portretul feminin (cat. 45), pictat în 1798; artistul stăpânește mai bine tehnica, este mai sigur, ultima miniatură câștigând în finețe.

Alături de aceste piese care fac obiectul catalogului am adăugat la sfârșit câteva dintr-o categorie aparte. Este vorba despre așa-numitele „miniaturi mari“ (mărimea de aproximativ 20 cm), executate de obicei în acuarelă, pe carton. Sunt portrete pictate după legile miniaturii — finețe și claritate în execuție. Dintre acestea remarcăm în mod deosebit câteva aparținând școlii austriece, printre care „Femeie cu carte de rugăciuni“ (cat. 48), un remarcabil portret de bătrână, cu accente naturaliste, portretul de tânără șezând în fotoliu (cat. 50) care surprinde prospețimea vârstei, portretul de tânăr (cat. 51), semnat de August Canzi sau portretul de femeie (cat. 52), pictat de Emanuel Peter, strălucit elev al lui Daffinger. La acestea se adaugă și câteva portrete aparținând școlii bănățene, semnate de Anton Fialla, activ la mijlocul secolului al XIX-lea, când a pictat protipendada în portrete cu aer oficial.

Aducând timp de câteva secole reale servicii societății, miniatura și-a pierdut brusc importanța în a doua jumătate a secolului trecut, o dată cu apariția fotografiei. Chiar dacă au sacrificat uneori adevărul, înlocuindu-l cu o măgulire la adresa celui portretizat, miniaturile au constituit adesea remarcabile realizări tehnice, adevărate demonstrații de virtuozitate.

ȘCOALA ITALIANĂ

CARRIERA, Rosalba Giovanna — atribuit
Veneția 1675 — Veneția 1757

1. *Maternitate*

Guașă pe fileș — D: 83 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 1859, Veneția

Muzeul Banatului Inv. PMT 681

O tânără mamă, înfășurată într-o draperie albă care îi lasă pieptul și umerii gol, ține în brațe un băiețel ce se întinde spre gâtul ei. Portretul mamei — blondă, cu ochi albaștri — este gingaș executat, la fel ca cel al copilului. Artistul a pictat întâi conturul, revenind apoi cu lumini pentru a sugera volumul. Fundalul este gri întunecat, cu puține vibrații cromatice. După felul în care e pictată carnația personajelor, sugerând volumul prin modeleu cromatic, pare să fie vorba despre pictură italiană de secolul al XVIII-lea, eventual atribuită Rosalbei Carriera.

Bibl. Ormos Zs., „Visszaemlékezések”, III, 1888, p. 120. nr. 163

2. *Putto*

Guașă pe fileș — D: 77 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs., cumpărat 1859, Veneția

Muzeul Banatului Inv. PMT 669

Prin trăsăturile stilistice și execuția tehnică, miniatura se aseamănă cu „Maternitate”, permițând să fie atribuită aceleiași mâini, considerată deci pictură italiană de secolul al XVIII-lea, eventual atribuită Rosalbei Carriera.

Figura unui mic copil înaripat, bust, este pictată semiprofil dreapta; obraji bucălați, ochi negri, păr blond. Aripile mici se văd în spate; conturul, într-o culoare caldă, delimitează corpul de fundalul brun-violet, cu accente gri, obținute prin tușe paralele.

Bibl. Ormos Zs., „Visszaemlékezések”, III, 1888, p. 133 nr. 199

ȘCOALA FRANCEZĂ

ANONIM, sfârșitul secolului al XVIII-lea

3. *Profil de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 38 mm, DLA: 30 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1878, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 406

Portret gen camee. Reprezintă un profil de bărbat pe un fond albastru închis, pictat în cameu. Nasul acvilin, puternic, buza de jos ușor răsfrântă, bărbie ovală; privirea este ațintită înainte, meditativ, părul răvășit.

Bibl. Ormos Zs., „Visszaemlékezések”, III, 1888, p. 134 nr. 205

MANQUET, F. (?), secolul al XIX-lea

4. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 80 mm, DLA: 63 mm

Nesemnăt, nedatat / verso o inscripție (scris de mână): F. Manquet 1816

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 437

Portret de bărbat, bust, cu părul alb, ochi negri, nas puternic și obrazul modelat de lumină și umbră. Poartă o redingotă neagră, guler înalt și jabou alb, iar pe piept are o decorație. Poate fi considerat un portret bine executat, artistul urmărind să surprindă trăsăturile feței din tușe scurte, alăturate, zonele foarte luminoase având imediat și accente întunecate. Fundalul bleu deschis și ocrul e realizat cu aceleași tușe scurte.

NATHON, S., secolul al XIX-lea

5. *Portret de ofițer*

Guașă pe fildeș — D: 55 mm

Semnat dreapta lângă umăr S. Nathon, datat 1811

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 514

Un tânăr ofițer din campaniile lui Napoleon I, bust, în costum de gală cu fireturi, șiruri de mărgelă, guler tare, înalt până la bărbie. Portretul e ușor schițat; accente de lumină pe nas. Miniaturistul se oprește mai mult asupra costumului. Fundalul e vibrat, pictat în tușe scurte, punctiforme.

ȘCOALA GERMANĂ

ANONIM, secolul al XVIII-lea

6. *Portretul scriitorului Johann Gottfried Herder*

Guașă pe fildeș — DL: 67 mm, DLA: 53 mm

Nesemnat, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 31 august 1866, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 404

Portretul scriitorului german Herder, bust, semiprofil stânga, cu părul lung strâns într-o coadă pe spate, ochi albaștri și sprâncene arcuite. Fața este delicat modelată — roz cu umbră verzui care accentuează relieful obrazului. Poartă redingotă albastră și jabou alb. Fundalul aproape uniform, cu nuanțe gri-verzui.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 135 nr. 209

HALLER VON HALLERSTEIN, Christoph
Hilpoltstein 1771, Nürnberg 1839

Desenator, pictor-miniaturist și grafician, studiază pictura la Stuttgart cu V.P. Heideloff. Călătorește în Elveția, lucrează câțiva ani la Dresda, apoi la Berlin, unde se ocupă de miniatură pe lângă prințul moștenitor. Execută frumoase miniaturi realizate cu vârful de argint sau în culori de apă, pe hârtie sau pergament, discret colorate sau guașe pe fildeș. Călătorește la Paris (1812), stabilindu-se apoi definitiv la Nürnberg, unde devine conservatorul galeriei de pictură.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XV, p. 520)

7. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 46 mm, DLA: 34 mm

Semnat dreapta cu alb Haller, datat 1835

Col. Ormos Zs. cumpărat 22 ianuarie 1883, Viena

Muzeul Banatului Inv. 409

Portret de bărbat, bust, semiprofil stânga, cu fața ovală, trăsături puternice, nas acvilin, gură și bărbie ferme, cute între sprâncene. Ochii albaștri au o privire clară, pătrunzătoare. Culorile carnației sunt discret armonizate. Este un portret psihologic bine realizat. Fundalul gri-verzui este uniform.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 133 nr. 198

Sulzbach 1772— München 1835

Pictor și gravor în metal, lucrează în aur. Devine miniaturist în 1793 la München. În 1801 călătorește la Viena, unde frecventează timp de doi ani Academia. Se stabilește apoi la München, unde execută nenumărate portrete.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXX, p. 277).

8. *Portret de femeie*

Guașă pe fildeș — D: 56 mm

Semnat dreapta pe margine cu alb „Schramm pinx“, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 497

Portret de femeie, bust, semiprofil stânga, păr castaniu căzând pe umeri, ochi negri marcați de sprâncene arcuite, nas lung și o gură mică cu colțurile ridicate. Ovalul feței este frumos desenat și delicat colorat într-o cromatică caldă, cu ușoare umbre verzu. Rochia albastră are un decolteu adânc și este bogat drapată. Este un portret executat cu multă îndemânare, știință și finețe. Fundalul este gri-verzu, destul de uniform.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 142 nr. 233

STEINER, Emanuel

Winterthur 1778 — (?) 1831

Pictor și gravor, învață artă cu desene după natură și copii după mari maeștri, formându-se întâi cu J. R. Schellenberg, apoi între 1796—1798 cu Anton Graff la Dresda. Între 1803—1804 călătorește în Italia, apoi la Paris. Pictează peisaje; folosește acuarela și uleiul.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXXI, p. 554 și FR. MÜLLER, „KÜNSTLER LEXIKON 1864, vol. 3, p. 594).

9. *Portretul compozitorului Giacomo Meyerbeer*

Guașă pe fildeș — DL: 64 mm, DLA: 52 mm

Nesemnat, nedatat

Col. Ormos Zs., cumpărat 31 august 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 417

Portretul bust îl reprezintă pe compozitorul german G. Meyerbeer în plină tinerețe. Față ovală cu trăsături delicate, ochi albaștri, nas puternic, buze subțiri. Culorile calde ale carnației sunt puse în evidență de umbrele albastru într-un modelu delicat al feței. Poartă o redingotă neagră, cămașă albă și o pelerină cu guler de blană. Fundalul reprezintă vag niște nori gri-bleu.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 143 nr. 234

ȘCOALA AUSTRIACĂ

ANONIM, secolul al XVIII-lea

10. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 50, DLA: 42 mm

Nesemnat, nedatat

Col. Ormos Zs., cumpărat septembrie 1878, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 436

Portret de bărbat, bust, semiprofil stânga, cu perucă albă, figura îmbătrânită, brăzdată de riduri, nas puternic, bărbie voluntară; o cută între sprâncene sporește intensitatea privirii ochilor albaștri. Fața e modelată cu ușoare umbre brune, carnație gălbui, în tonuri pastelate.

Poartă o redingotă cărămizie, vestă și cămașă albă. Fundalul e uniform, în nuanțe de gri. Artistul pictează în tușe punctiforme care dau impresia de volum. Pe verso, inițialele S.G.E. pictate pe mătase.

Bibl. Osmos Zs., Op. cit., p. 139 nr. 223

ANONIM, sfârșitul secolului al XVIII-lea

11. *Peisaj cu figuri*

Guașă pe fildeș — D: 61 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 496

Peisaj cu un deal, copaci și două personaje — o tânără, cu un coș de zarzavaturi pe creștetul capului, ține în mână hățurile unui cal alb ce vine în urma ei. Poartă rochie lungă, șorț și o bluză decoltată. În fața ei merge un băiat cu un coș cu fructe și o boccea într-un băț pe care-l poartă pe umăr. Desenul este destul de stângaci, copacii sunt abia schițați.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 137 nr. 216

ANONIM, secolul al XIX-lea

12. *Gardist vienez*

Guașă pe carton — DL: 100 mm, DLA: 78 mm

Nesemnăt, datat 1848

Col. Ormos Zs. cumpărat 20 septembrie 1876, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 488

Portretul unui gardist vienez în uniformă anilor 1848, bust, față rotundă, mustață răsucită deasupra buzel și favoriți. Portret convențional; culorile sunt întunecate — fundalul brun, hainele albastru închis. Poartă inscripția „Național Garde 1848” în dreapta, cu alb.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 136 nr. 211

ANONIM, secolul al XIX-lea

13. *Bătrân cu fes*

Guașă pe fildeș — L: 95 mm, LA: 67 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 114

Portret de bătrân, bust, profil dreapta, cu un fes negru, părul alb, haină neagră, jabou alb. Figura e aproape caricaturală — un nas mare, bărbia împinsă înainte voluntar, ochi mici plasați sub niște sprâncene oblice. Obrazul e mărginit de o barbă albă, fața este alb-galbenă. Fundalul este pictat uniform cu sienna prin alăturarea unor tușe scurte.

ANONIM, secolul al XIX-lea

14. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — L: 45 mm, LA: 37 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 682

Portret de bărbat, bust, semiprofil stânga, ochi albaștri, buze subțiri și păr castaniu răvășit. Trăsăturile și expresia feței sunt atent modelate, carnația este alb-roză, cu umbre ușor verzui. Poartă o haină neagră cu guler înalt și cămașă albă. Fundalul este gri neutru.

15. *Portret de tânăr*

Guașă pe hârtie — L: 135 mm, LA: 114 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 2 noiembrie 1877, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 482

Portret de tânăr, bust, cu mâinile încrucișate pe piept, veston negru, cămașă și vestă albe. Figura este expresivă, semiprofil dreapta, cu o privire atent-cercetătoare, buze subțiri, strânse, favorii lungi și păr răvășit spre tâmpile. Întreaga miniatură este lucrată în alb și negru, doar fața are o ușoară nuanță caldă, cu umbre gri. Fundalul sugerează niște nori abia schițați prin tușe delicate, alăturate, menajând albul hârtiei. Haina neagră are accente de griuri luminoase, așternute alături de negru profund. Este o lucrare bine executată, cu știința dozării tonurilor intermediare.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 137 nr. 218

16. *Portretul pictorului Anton Pettenkoffer*

Guașă pe fildeș — DL: 74 mm, DLA: 61 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 414

Portretul pictorului austriac, bust, semiprofil dreapta. Poartă o haină neagră, cămașă cu jabou alb; fața colorată într-un roz pal lasă să se ghicească trăsăturile, modelate discret prin umbre ușoare gri. Ochii negri privesc într-un punct fix, iar părul este răvășit pe frunte. Fundalul gri este valorat. Artistul folosește tușe fine, scurte, alăturate.

17. *Portretul lui Emanuel Schikaneder*

Guașă pe fildeș — DL: 55 mm, DLA: 46 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 31 august 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 420

Portretul lui E. Schikaneder, actor german, regizor al „Flautului fermecat“, bust, semiprofil stânga. Fața are trăsături marcante — ochi mari, nas puternic, buze subțiri, zâmbet malicios, frunte îngustă. Poartă o redingotă albastră, vestă roșie și jabou alb. Fața e modelată cu umbre albastre. Fundalul gri-bleu este uniform, pictat în tușe punctiforme.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 136 nr. 210

18. *Portretul compozitorului Justinus Henrik Knecht*

Guașă pe fildeș — DL: 55 mm, DLA: 45 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 401

Portretul compozitorului și organistului Knecht, bust, semiprofil, în costum de epocă, cu perucă albă și redingotă verde. Fața mare este discret modelată cu umbre albastre aplicate în colțurile buzelor, în jurul ochilor și al frunții. Fundalul gri întunecat e tratat uniform, dar cu o penșula mai largă, la fel ca și îmbrăcămintea.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 134 nr. 204

19. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — L: 105 mm, LA: 80 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 1533

Portret de bărbat, trei sferturi, semiprofil stânga, șezând într-un fotoliu violet, păr castaniu, favoriți lungi, ochi mari, nas drept și buze fine. Fața e modelată cu umbre albastrii, carnația caldă, spre ocră. Poartă o haină neagră cu o decorație, cămașă albă. Un portret bine executat; surprinde viața modelului. Măinile care se odihnesc pe brațele fotoliului sunt superficial pictate. Fundalul este vibrat, brun-verzui în jurul capului.

20. *Portret de femeie*

Guașă pe fildeș — L: 105 mm, LA: 80 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 1533

Este pendantul portretului de bărbat de mai sus și reprezintă o femeie tânără, trei sferturi, semiprofil dreapta, șezând într-un fotoliu. Portretul este atent executat urmărind să redă viața lăuntrică a modelului. Ovalul feței este ușor umbrît spre bărbie, ochi mari, căprui, sprâncenele arcuite, nas puternic și gură delicată. Părul castaniu e coafat în bucle, strânse la spate într-un coc. Poartă o rochie roșie, decoltată care permite să se vadă carnația albă a umerilor și a gâtului. Mâna este superficial tratată. Fundalul este valorat de la gri până la alb.

21. *Femeie blondă*

Guașă pe fildeș — DL: 58 mm, DLA: 48 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat septembrie 1878, Viena

Portretul unei tinere femei, bust, în rochie albă, decoltată, bijuterii și un șal roșu peste brațe. Figura are trăsături delicate, obraji roz și păr blond strâns în creștetul capului într-o diademă. Fundalul este gri, pictat din tușe mici, punctiforme. Anumite detalii nu sunt pictate prea atent.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 138 nr. 222

22. *Portret de bărbat*

Acuarelă pe carton — DL: 125 mm, DLA: 90 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat septembrie 1878, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 432

Portret de bărbat vârstnic, bust, semiprofil dreapta, cu păr alb, fața cărnoasă, buze subiri și ochi albaștri. Poartă o redingotă albastră și cămașă albă. Figura e pictată din tușe scurte, carnația roză, cu umbre gri. Fundalul este înnoirat trecând prin nuanțe de gri, doar undeva se mai păstrează o mică pată de albastru.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 130 nr. 221

Celebru pictor miniaturist care s-a format încă din copilărie într-o fabrică de porțelan. În 1802 studiază desenul la Academie cu pictorul de scene istorice și portretistul Huber Maurer. Până în 1812 se ocupă cu manufactura de porțelan. Începe să picteze miniaturi aproximativ din 1809, executând portretele membrilor casei imperiale a Austriei, ale unor curteni, apoi ale unor ofițeri din armata lui Napoleon. Are o manieră elegantă, grațioasă de a trata figurile. Admirator al miniaturistului englez Thomas Lawrence de care a fost într-o oarecare măsură influențat. În 1830 se află în plină glorie, primește multe comenzi.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. VIII, p. 260—264)

23. Portretul actriței Julia Löwe

Guașă pe fildeș — DL: 130 mm, DLA: 110 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 20 septembrie 1876, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 489

Portretul Juliei Löwe, actriță la curtea din Viena, bust, semiprofil dreapta. Este tânără, dar puțin atrăgătoare. Figura e tratată în culori calde — roz pal, ochi căprui, nas cărnos, buze subțiri. Poartă părul răvășit pe frunte și are o atitudine lipsită de cochetărie. E îmbrăcată într-o rochie albă, cu o panglică bleu sub piept și o eșarfă violet pe un umăr. Este un izbutit portret psihologic, atent executat. În fundal se schițează un peisaj dominat de un cer înnoirat, pictat în tușe scurte, în treceri de la gri, bleu și alb.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 137 nr. 217

FISCHER, Joseph

Viena 1769 — Viena 1822

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XII, p. 30)

24. Portret de femeie

Guașă pe fildeș — DL: 117 mm, DLA: 90 mm

Semnăt dreapta cu negru Fischer, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 6 iunie 1877, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 412

Portret de femeie, bust, semiprofil stânga, coafată cu bucle strânse într-un coc, nas prelung, față luminată de un zâmbet. Poartă o rochie verde decoltată, mărgelile și cercei. Fața colorată în roz are accente de lumină galbene și umbre albastre. Fundalul este destul de uniform — gri spre brun.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 132 nr. 196

KRAFFT, Joseph

Hanau 1787 — Neustift 1828

Pictor în ulei și miniaturist, debutează, ca și tatăl său, ca pictor în email; apoi se exersează în pictura în ulei. În 1801 se află la Viena unde începe să lucreze portretele, mai ales miniaturile. Se stabilește la Viena.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXI, p. 394)

25. Tânăr în haină albastră

Guașă pe fildeș — L: 84 mm, LA: 75 mm

Semnăt dreapta mijloc cu gri Joseph Krafft, datat 1819

Col. Ormos Zs. cumpărat 2 noiembrie 1877, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 415

Portret de tânăr, bust, cu fața osoasă, maxilare puternice, sprâncene groase și privire pătrunzătoare. Trăsăturile sunt modelate în linii generale; peste carnația alb-roz sunt așternute umbre albăstrui. Părul, castaniu, e răvășit. Poartă o redingotă albastră și o cămașă albă cu guler înalt. Fundalul înnoiruit are treceri de la gri spre bleu luminos.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 140 nr. 228

MAYER, Heinrich

Viena 1803 — Viena 1836

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXIV, p. 477)

26. *Portret de femeie*

Guașă pe hârtie — DL: 120 mm DLA: 95 mm

Semnat dreapta H. Meyer, datat 1826

Col. Ormos Zs. cumpărat 25 februarie 1884, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 705

Portretul bust reprezintă o femeie destul de tânără, cu trăsăturile nu prea fine, dar plăcute. Fața ovală e luminată de un zâmbet al cărui reflex se remarcă și în ochii albaștri. Tonurile sunt delicat susținute, carnația e alb-roz, părul, castaniu, coafat în bucle strânse într-o panglică. Poartă o rochie albă, simplă, fără podoabe. Fundalul este un gri neutru.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 141 nr. 230

SCHOELLER, Johann Christian

Rappoltswiler 1782 — Viena 1851

Pictor miniaturist și desenator, a studiat la Academia din München în clasa pictorului Klotz. Călătorește în Elveția și în Franța. Din 1815 se stabilește la Viena, de unde călătorește în Italia și la Paris. La Viena activează și ca desenator, colaborând cu diverse desene și caricaturi la o revistă teatrală.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXX, p. 216—217)

27. *Portret de fată*

Acuarelă și guașă pe hârtie — DL: 147 mm, DLA: 125 mm

Semnat dreapta lângă umăr Schoeller, datat 1829

Col. Ormos Zs. cumpărat 23 martie 1883, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 703

Portret de fată, bust, părul blond căzând pe umeri, prins cu agrafe și ac de păr. Trăsăturile sunt fine, redată cu minuție, la fel și zâmbetul de pe buze și din privire. Rochia e tratată în suprafețe mari, cu pete de lumină albă care dau impresia volumului. Fundalul este mai agitat, cu nori gri care fac loc unor deschideri albastre.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 141 nr. 231

SCHÖDLBERGER, Johann Nepomuk

Viena 1779 — Viena 1853

Pictor de peisaje, scene de gen și gravor, are îndemănare și virtuozitate. Între anii 1817—1818 a călătorit în Italia. Din 1835 este membru al Academiei din Viena.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXX, p. 215)

28. *Portret de femeie*

Guașă pe fildeș — DL: 74 mm, DLA: 62 mm

Semnat dreapta cu sienna Schödl., nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 18 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 402

Portret de femeie, bust, cu rochie albă, vaporosă, încinsă în talie cu o panglică albastră. Figura femeii este delicată — obraz oval, ochi albaștri, carnația roză; trăsăturile nu sunt foarte clare. Artistul pictează în tușe scurte care nu se suprapun perfect, lăsând impresia de fluid. Coafura cu cărare pe mijloc și bucle. Pare mai mult o eboșă decât un portret definitiv. Fundalul e agitat — nori colorați de la albastru la gri violaceu.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 142 nr. 232

SUCHY, Adalbert

Klattau 1783 — Viena 1849

Portretist care a lucrat miniatură, ulei și pastel, elev al Academiei din Viena începând cu 1802. Pictează miniaturi realiste amintind de Waldmüller.

(THIEME BECKER KÜNSTLER LEXIKON, 1978, vol. XXXII, p. 272—273)

29. *Portret de femeie*

Guașă pe fildeș — L: 110 mm, LA: 90 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 24 noiembrie 1881, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 664

Portret de femeie, trei sferturi, în picioare, într-o poză la modă — o mână pe piept și alta în poală, ținând niște trandafiri. Este unul dintre cele mai izbutite portrete, încercând să redea expresia feței ovale, cu nas prelung, gură mică și priviri limpezi. Părul negru este elegant coafat și decorat cu o floare. Poartă o rochie neagră, decoltată. Pictura, de bună calitate, redă minuțios fiecare detaliu al feței, al bijuteriilor sau al îmbrăcăminții. Artistul modelează volumul prin delicate accente de alb și prin umbre ușoare, colorate. Fundalul e tratat atent — o învolburare de nori gri tiviți cu alb care se deschide spre orizont, lăsând să se zărească un peisaj cu dealuri. În stânga personajului se află un boschet de trandafiri.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 143 nr. 235

ZEISCHE, JOS, secolul al XIX-lea

30. *Femeie șezând în fotoliu*

Ulei pe porțelan — L: 98 mm, LA: 78 mm

Semnăt dreapta Jos Zeische, datat 1850

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 403

Portretul trei sferturi al unei femei tinere șezând într-un fotoliu roșu. Față ovală, roză, ochi albaștri și păr castaniu căzând în bucle spre umerii goi. Rochia albă cu multe falduri, pe care cade lumina, are prins la piept un trandafir roz. Brațele goale sunt stângaci pictate. Fondul este gri uniform.

W. S., sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea

31. *Portretul Mariei. Antoaneta*

Guașă pe fildeș — DL: 85 mm, DLA: 67 mm

Semnăt dreapta cu negru W. S., nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 2787

Portret idealizat al reginei, cu o față gingașă, ovală, ochi albaștri, nas delicat și gură mică. Carnația este roză, cu unele umbre verzui. Părul, coafat savant, poartă un adaos de panglici, perle și pene albe. E îmbrăcată într-o rochie bogat decorată, tratată însă mai liber, cu tușe mari, repezi. Fundalul e gri uniform.

ANONIM, sfârșitul secolului al XVIII-lea

32. *Portret de femeie*

Guașă pe hârtie — L: 110 mm, LA: 88 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 831

Portret de femeie, bust, semiprofil stânga, față ovală, roză, gură mică, nas delicat, ochi albaștri. Coafura complicată, foarte înaltă, este ornată cu panglici roșii, verzi, galbene și buchete de flori. Poartă o rochie neagră cu volan și fundă verde pe piept. Fundalul brun este tratat uniform.

ANONIM, secolul al XVIII-lea

33. *Profil de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 50 mm, DLA: 40 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 419

Profil de bărbat reprezentându-l pe învățătorul maghiar Marton, bust, întors spre dreapta, cu părul pudrat și prins într-o coadă la spate. Poartă o redingotă albastră, cămașă și lăvăleră albe. Trăsăturile feței sunt fine, cromatica este caldă și pastelată. Fundalul gri e tratat uniform.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 134 nr. 203

ANONIM, secolul al XIX-lea

34. *Profil de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 44 mm, DLA: 35 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 17 iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 410

Profil de bărbat, bust, întors spre stânga, cu perucă și coadă la spate. Trăsăturile feței sunt delicat schițate, aproape monocrom. Poartă o redingotă verde, vestă roșie, cămașă albă. Fundalul gri este pictat în tușe scurte, alăturate.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 134 nr. 202

ANONIM, secolul al XIX-lea

35. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 60 mm, DLA: 48 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 31 august 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 430

Portret de bărbat, bust, semiprofil dreapta, cu fața palidă, nas puternic, ochi albaștri, sprâncene blonde și buze subțiri. Figura este mai mult eboșată, umbrele albaștrii fiind prea discret așternute. Poartă o redingotă brună și o cămașă cu guler înalt. Fundalul este puternic vibrat, tușe scurte și repezi, neuniformizat cromatic.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 135 nr. 207

ANONIM, secolul al XIX-lea

36. *Portretul lui Nagy Janos*

Guașă pe fildeș — DL: 70 mm, DLA: 57 mm

Foto 1. CARRIERA ROSALBA (atribuit).
Școala italiană. *Maternitate* (cat. 1).

Foto 2. ANONIM, sfârșitul secolului al
XVIII-lea. Școala franceză. *Profil de bărbat* (cat. 3).

Foto 3. HALLER VON HALLERSTEIN
CRISTOPH. Școala germană. *Portret de bărbat* (cat. 7).

Foto 4. DAFFINGER MORITZ MICHAEL.
Școala austriacă. *Portretul actriței Julia Löwe* (cat. 23).

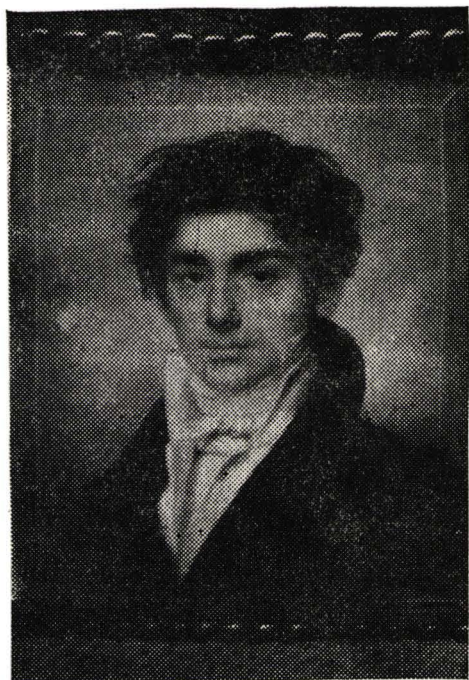

Foto 5. KRAFFT JOSEPH. Școala austriacă. *Tânăr în haină albastră* (cat. 25).

Foto 6. SUCHY ADALBERT. Școala austriacă. *Portret de femeie* (cat. 29).

Foto 7. ANONIM, secolul al XIX-lea. Școala austriacă. *Portretul lui Kossuth Lajos* (cat. 38).

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 4 iulie 1876

Muzeul Banatului Inv. PMT 438

Portetul ofițerului Nagy Janos, pictat între anii 1816—1822, în uniformă militară din epoca lui Napoleon I. Este pictat trei sferturi, în picioare, cu o mână pe spadă, cu cealaltă ținând casceta sub braț. Figura este expresivă — ochii cu colțurile ușor coborâte, sprâncene groase, nas puternic, gură și bărbie ferme. Părul este răvășit pe frunte; poartă favoriți lungi. Carnația feței este redată într-o nuanță caldă, pastelată. Fundalul este gri întunecat, uniform.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 135 nr. 206

ANONIM, secolul al XIX-lea

37. *Portret de ofițer*

Guașă pe fildeș — DL: 66 mm, DLA: 55 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs., cumpărat 2 noiembrie 1877, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 405

Portretul unui tânăr ofițer, bust, în costum militar negru, cu fireturi și manta cu guler de blană. Figura tânărului exprimă prospețime — obrazul rotund, ochii mari albaștri, gură roșie, părul blond și o mustață peste buză. Trăsăturile sunt pictate atent, cu o pensulație fină. Fundalul este uniform pictat în gri deschis.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, 136 nr. 214

ANONIM, secolul al XIX-lea

38. *Portretul lui Kossuth Lajos*

Guașă pe fildeș — DL: 40 mm, DLA: 36 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs., cumpărat 2 noiembrie 1877, Viena

Muzeul Banatului Inv. PMT 408

Portretul revoluționarului maghiar Kossuth, bust, executat în anul 1848, în plină tinerețe — mustață răsucită, barbă și ochi mari, visători. Portretul este minuțios executat, în tușe fine, lise și umbre albaștrii. Fundalul este uniform, brun, din tușe scurte. A avut ca pandant portretul lui András Gyula.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 137—138 nr. 219

ANONIM, secolul al XIX-lea

39. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 57 mm, DLA 52 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat iunie 1876, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 494

Portret de bărbat în halnă neagră cu guler înalt. Fața e mare, cărnoasă, ochi castanii care privesc concentrat. Trăsăturile sunt modelate prin câteva umbre gri așternute pe obraz. Fundalul este gri uniform.

Bibl. Ormos Zs., *Op. cit.*, p. 133 nr. 200

ANONIM, secolul al XIX-lea

40. *Portret de femeie*

Guașă pe fildeș — DL: 90 mm. LA: 75 mm

Nesemnăt, nedatat

Col. Ormos Zs. cumpărat 31 august 1883, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 416

Portret de femele, bust, semiprofil stânga, cu trăsături gingașe, fața ovală, ochi mari, castanii, nas drept și buze palide. Figura este foarte bine executată în camășu — figura palidă primește lumina ca și marmura. Coafura bogată cu bucle și coc prins cu o diademă aurie; poartă podoabe și o rochie neagră parțial acoperită de o blană întunecată. Umerii și gâtul sunt în ton cu fața palidă. Fundalul e vibrat, păstrând pe alocuri albul fildeşului, alteori e acoperit cu tușe scurte gri, iar în jurul figurii folosește albastru care, prin contrast, dă o nuanță caldă albului carnației.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 135 nr. 208

LICHTENSTEIN, Alexander, Pressburg (?), secolul al XIX-lea

41. *Nobil maghiar*

Guașă pe fildeș — L: 83 mm, LA: 70 mm

Semnat dreapta cu albastru Al. Lichtenstein, datat 1846

Col. Ormos Zs. cumpărat 31 august 1878, Budapesta

Muzeul Banatului Inv. PMT 413

Portretul unui nobil maghiar, semiprofil dreapta, din protipendada orașului Pressburg, în baie de gală — manta cu fireturi aurii. Este pictat trei sferturi, în picioare, cu o mână sprijinită de o masă și cu cealaltă pe sabie. Figura este pictată fără modelarea volumului feței, redând numai trăsăturile — nas puternic, ochi albaștri, mustață și barbă. Personajul se află într-o încăpăre cu o fereastră gotică prin care se întrezărește un peisaj cu un castel sub un cer albastru.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 140—141 nr. 229

ȘCOALA BĂNĂȚEANĂ

ANONIM, secolul al XVIII-lea, aprox. 1740—1750

42. *Portret de bărbat*

Acuarelă pe hârtie — L: 138 mm, LA: 98 mm

Nesemnat, nedatat

Col. Ormos Zs.

Muzeul Banatului Inv. PMT 407

Portretul trei sferturi, profil dreapta, îl reprezintă pe un demnitar din Oravița, Janakovitz Iosif, pe vremea când era jurist (între anii 1740—1750). Poartă un costum maghiar de epocă — perucă cu coadă pe spate, haină albastră cu fireturi, tivită cu blană, pantaloni roșii și cămașă albă. Figura are un nas proeminent, ochi castanii, frunte îngustă. Fundalul este uniform brun-închis.

Bibl. Ormos Zs., Op. cit., p. 136 nr. 212

WAGNER, Anselm

Timișoara 1766 — Timișoara 1806

43. *Portret de bărbat*

Guașă pe hârtie cașerată pe lemn — DL: 110 mm, DLA: 95 mm

Semnat dreapta cu gri Wagner, datat 1793

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 435

Profil de bărbat, bust semiprofil dreapta, cu perucă și coadă pe spate, haină verde cu fireturi aurii și cu blană gri pe margine. Profilul exprimă caracterul personajului, severitatea — nas mare, bărbie împinsă înainte. Fundalul este gri-brun închis.

44. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — D: 67 mm

Semnat dreapta cu negru Wagner, datat 1792

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT. 426

Portret de bărbat, bust, semiprofil stânga, cu păr castaniu și favoriți lungi. Trăsăturile feței sunt ușor asprite. Poartă haină neagră cu guler înalt alb. Fundalul este gri opac, uniform. Întreaga miniatură este stângaci executată, ceea ce demonstrează, împreună cu anul în care a fost pictată (1792), că artistul abia începuse să se exerseze în acest gen. Evoluția se poate observa la portretul de femeie (nr. 45), executat șase ani mai târziu.

PETROVICI, Sava

Timișoara 1794 — Timișoara 1857

45. *Portret de ofițer*

Acuarelă și guașă pe hârtie — DL: 120 mm, DLA: 100 mm

Semnat dreapta mijloc cu ocră Petrovici S., datat 1835

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT. 428

Portret de ofițer, trei sferturi, semiprofil dreapta, așezat pe un scaun, cu o mână pe sabie și alta sprijinită pe picior. Are o față ovală, mustață neagră, păr castaniu ondulat. Poartă o tunică neagră cu nasturi aurii și pantaloni gri. Cernașia este gri ternă, fundalul albastru colorat.

ANONIM, secolul al XIX-lea

46. *Portret de bărbat*

Guașă pe fildeș — DL: 70 mm, DLA: 55 mm

Nesemnat, nedatat

Col. Muzeul Banatului Inv. PMT 702

Portret de bărbat, bust, semiprofil stânga, față ovală, nas lung, ochi albaştri, păr castaniu, răvășit pe frunte. Cromatică obrazului realizată din culoarea naturală a fildeșului peste care a adăugat câteva tonuri calde pe obraz și ușoare umbre albastre. Părul este numai schițat în masa lui. Fundalul este pictat în verde oliv și brun. Detaliile nu sunt clare.

ILEANA TELEAGĂ-PINTILIE

Muzeul Banatului

P-la Huniade nr. 1

1900 Timișoara

ROMÂNIA

NOTE

¹ George C. Williamson, *Portraits en miniature*, Paris, 1910, p. 1.

² G. Debillemont-Chardon *La miniature sur ivoire. Essai historique et traité pratique*, p. 5.

³ Apud Max von Boehn *Miniaturen und Silhouetten. Ein Kapitel aus Kulturgeschichte und Kunst*, München, 1919, p. 11.

⁴ Max von Boehn, *op. cit.*, p. 11 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ G. Debillemont-Chardon, *op. cit.*, p. 77 și urm.

⁷ Max von Boehn, *op. cit.*, p. 13—14. Pentru celelalte tehnici enumerate vezi și urm.

⁸ Galienne și Pierre Francastel, *Portretul*, București, 1973, p. 159, și urm.

⁹ Elsen Albert *Temele artei*, București, II, 1983, p. 174.

¹⁰ *Ibidem*, p. 168.

¹¹ Ormos Zsigmond (1813—1894), personalitate marcantă a Timișoarei, este unul din fondatorii muzeului prin importanța donație efectuată între 1888—1895 conținând pictură, grafică, artă decorativă, piese de interes arheologic.

¹² Ormos Zsigmond *Visszaemlékezések*, III, Timișoara, 1888.

L'ÉVOLUTION DU PORTRAIT EUROPÉEN EN MINIATURE SELON LA COLLECTION DU MUSÉE DE BANAT À TIMIȘOARA

Résumé

Genre mineur en apparence, la miniature représente, en fait, un domaine à part qui exige, à côté du talent, une formation spéciale et une main sûre, car toute faute de dessin ou de technique est immédiatement visible et peut compromettre l'ouvrage tout entier. La miniature est un portrait qu'on peut manipuler et tenir en sa paume, et son nom ne se réfère pas tant aux dimensions, mais provient de „Minium“, rouge de plomb employé dans les petits portraits peints sur les manuscrits. La nécessité de l'apparition de la miniature est expliquée différemment par les divers auteurs ayant étudié son évolution historique. Quoi qu'il en soit, les auteurs sont d'accord sur ce point que les premiers portraits autonomes sont apparus au XVIème siècle, ayant, été exécutés soit à l'huile, soit à l'aquarelle ou au crayon. Parmi les fondateurs illustres de ce genre il faut rappeler Jean Fouquet, François Clouet en France et Hans Holbein en Angleterre.

Aussi la miniature est-elle exécutée en couleurs d'eau — gouache, aquarelle, sur support variable. Au début on a peint sur de la peau de vache, du parchemin ou du carton. Holbein préférait le verso des cartes de jeu. Au XVIème et au XVIIème siècles les portraits étaient souvent peints à l'huile sur des petites plaques de cuivre, d'argent ou d'ardoise, et plus rarement sur des petites plaques d'or. Un grand progrès fut marqué par l'emploi de l'ivoire en tant que support, vers la fin du XVIIème siècle, emploi généralisé au XVIIIème siècle et introduit en France en 1720, lors du passage à Paris du peintre italien Rosalba Carriera. L'avantage de l'ivoire sur le parchemin et le papier consiste en cela qu'il donne à la carnation une transparence délicate, naturelle, et offre au teint une fraîcheur et un éclat qui évoquent la vie.

La collection des miniatures du Musée du Banat provient presque intégralement, à peu d'exceptions près, de la collection d'Ormos Zsigmond (1813–1894), l'un des fondateurs du Musée de Timișoara, personnalité culturelle de marque qui, par l'importante donation effectuée entre 1888–1895, a jeté les bases de la pinacothèque, de la collection de graphique et d'art décoratif. Des miniatures, relativement peu nombreuses, ont été acquises à plusieurs reprises, à Venise, Vienne et Budapest à partir de 1859 lorsqu'il achète „Maternité“, attribuée à Rosalba Carriera et „Putto“ (même facture stylistique et exécution technique) jusqu'en 1883 lorsqu'il achète „Portrait de jeune fille“ de J. Ch. Schoeller. En consultant les pièces de la collection, on observe la préférence d'Ormos pour les miniatures allemandes-autrichiennes en premier lieu, et en second lieu pour les miniatures hongroises, ce qui s'explique par le fait qu'il connaissait mieux cette zone, grâce à ses voyages. Ormos achetait probablement ce qu'il aimait particulièrement, sans s'intéresser à la garantie qui pouvait offrir le nom de l'artiste. Cela explique pourquoi, à côté des miniatures appartenant à des artistes bien connus, il y a une série de portraits de personnes inconnues et dont les auteurs sont restés anonymes. Du catalogue de sa collection („Visszaemlékezés“, III, 1880) il résulte qu'il n'était pas intéressé à les identifier, en ce contenant d'une description sommaire et de quelques mentions concernant la date et le lieu d'acquisition. Dans le cas des artistes qu'on avait pu identifier ou dont on possédait la signature, il ramassait plusieurs renseignements extraits des lexicons d'art. Certains portraits-miniature ont été achetés en raison de leur valeur documentaire et artistique.

Après avoir rendu, durant plusieurs siècles, de réels services à la société, la miniature a perdu brusquement de son importance dans la seconde moitié du XIXème siècle, au moment de l'apparition de la photographie. Même si elles ont parfois sacrifié la vérité afin de flatter celui qu'elles représentaient, les miniatures ont constitué dans maints cas des performances techniques remarquables, de véritables démonstrations de virtuosité.

CATALOGUL COLECȚIEI VECHI DE ICOANE ROMÂNEȘTI PE LEMN A MUZEULUI BANATULUI (1928 — 1940)

Începând cu anul 1928, I. Miloia iniția acțiunea salutară de inventariere a bunurilor mobile aflate în patrimoniul bisericilor din Banat, publicând anual, în revista *Analele Banatului*¹, lista pieselor de artă veche românească intrate în muzeu. Până în anii 1940 au intrat în patrimoniul muzeal 150 de piese alcătuind nucleul a ceea ce I. Miloia dorea să creeze — secțiunea de artă bisericească. Acest nucleu de colecție, ce venea în completarea pinacotecii de artă universală și a primelor achiziții de pictură modernă românească, prezenta un conținut eterogen, fiind alcătuit din icoane pe lemn românești — secolele XVIII—XIX, pictură pe pânză cu tematică religioasă, realizată de pictori bănățeni din secolul al XIX-lea, alături de icoane pe lemn rusești și lipovenești din secolele XVIII—XIX.

Grupul redus numeric de icoane pe lemn românești de care ne vom ocupa în cele ce urmează cuprinde, alături de material cu caracter documentar, și piese deosebit de importante, definitorii pentru urmărirea evoluției fenomenului artistic în Banatul secolului al XVIII-lea.

Astfel, în anul 1929² intrau în muzeu, alături de câteva icoane pe lemn sau lucrări cu tematică religioasă, și patru icoane împărătești, provenite din biserica de la Butin, aparținând zugravului Nedelcu Popovici, datate 1749, cu o excepțională valoare patrimonială.

Pictor de biserici și iconar, cu o activitate deosebit de bogată în perioada 1730—1779, autor al picturii murale la un număr de douăzeci de biserici din Banat, Nedelcu Popovici a fost unul dintre zugravii de formație artistică legat de pictura din Țara Românească prin ucenicia făcută probabil alături de zugravul Andrei, realizatorul în 1730 a frescelor mănăstirii Săraca³.

Cele patru icoane împărătești ale colecției (CAT. 7—10), cu o caligrafie prețioasă a desenului, cromatică tradițională axată pe binomul roșu-albastru, motive vegetale cu rol decorativ pe fond de foiță de aur, apropiate ca modalitate de expresie plastică și punere în pagină, de icoanele împărătești realizate de zugrav pentru bisericile din Banloc (1741)⁴ și Ofseșița (1743)⁵, se înscriu printre cele mai reprezentative realizări de factură postbrâncovenească din arta Banatului.

Între alte piese intrate în muzeu, de asemenea în anul 1929, menționăm icoana cu tema „Arhanghelul Mihail” (CAT. 33), într-o redactare grafică prețioasă, de tradiție postbizantină, nespecifică Banatului, pe care-o presupunem ca făcând parte din vechiul inventar al bisericii de lemn de la Herendești, ridicată în 1730⁶.

Din biserica de la Ferendia provin câteva icoane importante ale colecției. Este vorba de icoanele ilustrând temele „Învierea Domnului”, „Apostolul Andrei”, „Apostolul Pavel” (CAT. 1—3), executate de același zugrav, în maniera necontaminată de elemente ale picturii occidentale, încadrându-se stilistic între icoanele data-

bile în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Având în vedere faptul că biserica (de piatră) a satului a fost ridicată în anul 1744⁷, înlocuind-o poate pe cea veche din lemn, considerăm că piesele în discuție se încadrează cronologic în perioada amintită, fiind realizate de un zugrav provenit sau format în Țara Românească.

Din aceeași biserică provin și icoanele cu temele „Isus binecuvântând” și „Maria cu pruncul”, atribuite de I. Frunzetti lui George Diaconovici⁸, personalitate binecunoscută în Banatul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea (CAT. 19—20). Executate probabil după „modelele” tatălui, zugravul Vasile Diacon, cu care prezintă asemănări frapante (vezi CAT. 17—18), cele două icoane au fost pictate — după părerea noastră — de George Diaconovici în anul 1775, dată la care realizează pictura, semnată și datată, a iconostasului bisericii de la Ferendia (Verendia)⁹.

Din biserica-monument de la Povergina, repictată în anul 1782 de zugravul George Diaconovici, amintit mai sus, provine o icoană cu tema Sf. Nicolae (CAT. 6), legată stilistic de pictura Țării Românești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cu totul deosebită este icoana provenită din biserica de la Surducu Mare, (Caraș) cu tema „Sf. Ilie” (CAT. 12), prin redactarea grafică elegantă și cromatica axată pe dominante de roșu cu alăturări de verde, creând contraste puternice de complementare. Într-o redactare foarte asemănătoare din punct de vedere stilistic și cromatic, tema apare la o icoană datată 1748 din colecția Vicariatului Ortodox Sârb Timișoara¹⁰, fiind cunoscută documentar și la praporele pictat în 1762 de zugravii George Diaconovici și Radu Lazarevici pentru cojocarii din Caransebeș¹¹.

Două icoane pandant, prezentându-i pe „Isus binecuvântând” și pe „Maria cu pruncul” (CAT. 13, 14), realizate de un zugrav anonim, posibil din jurul lui Șerban Popovici, cu ale cărui lucrări de după 1760 prezintă unele asemănări stilistice¹², pot fi situate printre cele mai reprezentative piese specifice Banatului, create în viziune tradițională, foarte puțin influențată de arta occidentală¹³.

Unic în colecție, icoana de la biserica din Sintești cu tema „Maria cu pruncul Miluitoare” (CAT. 4), este prin redarea geometrică a figurilor, străină de arta Banatului. Inscripțiile fragmentare care o însoțesc indică numele a doi cunoscuți zugravi din Transilvania — Iacov din Rășinari și Toader, format în ambianța celui dintâi. Anul 1743 înscris pe icoană nu se leagă de nici unul din monumentele pictate de zugravul Iacov, în schimb marchează anul în care Toader picta biserica de la Șoimuș (Alba). Din punct de vedere stilistic, icoana prezintă similitudini frapante cu cea de la Hotrarpa, atribuită lui Toader, dar și cu realizări târzii, în variante rusticizate ale temei, aparținând aceluiași zugrav¹⁴.

Semnătura fragmentară „Ia... zugrav” ne obligă s-o atribuim totuși lui Iacov din Rășinari, aceasta fiind una din lucrările lui timpurii, preluată ca model de zugravul Toader.

Din biserica satului Clopodia, pictată în 1762 de Vasile Diacon, împreună cu George și Stancu Raicu, s-au păstrat două dintre icoanele împărătești — „Maria cu pruncul” și „Isus binecuvântând”, atribuite Diaconului Vasile (CAT. 17—18), care, alături de o icoană reprezentându-l pe Sf. Nicolae din colecția Vicariatului Ortodox Sârb Timișoara¹⁵, reprezintă unicele mărturii ale activității zugravului în Banat, excluzând aici zona Vârșeuului, unde acesta a activat desigur mult mai intens în perioada 1736 — începutul deceniului șase al secolului al XVIII-lea.

Amintim, printre numele de referință pentru dezvoltarea picturii din Banat, și pe cel a lui Ștefan Tenețchi, originar din Arad, prezent în colecția veche a muzeului doar prin două lucrări — icoanele împărătești cu temele „Maria cu pruncul” și „Isus binecuvântând”, din iconostasul bisericii de la Bodrog (Arad) (CAT. 21, 22).

Creat de un zugrav anonim format în ambianța artistică a Țării Românești, grupul celor șapte icoane din iconostasul bisericii de la Coșava (CAT. 23) cu gra-

fie elegantă, cromatică cu dominantă de brunuri și accente discrete de foiță de aur poate fi datat după aceste detalii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Acest grup unitar stilistic relevă asemănări frapante cu câteva icoane prăznice provenite din biserica din Scăiuș, databile în aceeași perioadă, aflate în colecția Protopopiatului Ortodox Reșița.

Este remarcabilă grija cu care I. Miloia a selectat și piese deosebit de interesante, produse ale unor zugravi țărani sau preoți, activi către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor pe întreg cuprinsul Banatului. Amintim în această ordine de idei icoanele provenite din biserica de la Jebel, databile la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea pe care le atribuim zugravului preot Popa Simion (Simion Prot), a cărui semnătură apare pe una dintre icoanele amintite mai sus, cu tema „Sf. Nicolae” (CAT. 50—53). Menționăm, de asemenea, dverele realizate în anul 1801, de un zugrav țaran anonim, cu tema „Bunavestire”, reprezentative pentru arta țărănească din Banat (CAT. 54, 55).

Din analiza acestui grup restrâns de icoane se desprind câteva concluzii. Din motive încă insuficient clarificate, explicate parțial prin ocupația turcească în Banat, perioada premergătoare începutului de secol XVIII indică o etapă de stagnare a activității artistice în Banat sau cel puțin de încetinire a acesteia, deoarece câteva icoane provenite în special din biserici aflate în partea de sud a provinciei par să aparțină, prin arhaismul redactării, secolului al XVII-lea¹⁶.

Urmărind materialul iconografic prezentat mai sus, ca și pe cel aflat în colecțiile cultelor județelor Timiș și Caraș-Severin¹⁷, referitor la piese datate sau databile în primele decenii ale secolului XVIII-lea, se observă influența sau prezența aici a zugravilor din Țara Românească, fenomen sesizabil aproximativ în aceeași perioadă de timp și în Transilvania.

Aceștia au contribuit probabil la formarea zugravilor localnici, a căror pictură păstrată în limitele simbolismului tradițional a preluat câte ceva din prețiozitatea și decorativismul artei brâncovenești. În cea de-a doua jumătate a secolului însă, arta Banatului pare să-și fi găsit forme proprii de expresie plastică, alcătuind o sinteză cu note specifice între tradiție, elemente ale artei brâncovenești și ale barocului austriac în forme desigur provinciale. Simplificarea programului iconografic tradițional sau, în alte situații, o nouă punere în pagină a temelor clasice, apariția timidă a perspectivei sau a unui peisaj ce se dorește real, preluarea unor teme iconografice de factură occidentală sunt câteva din elementele specifice sfârșitului de secol al XVIII-lea, prezente cu nuanțe diferite în toate provinciile românești. Dincolo de acestea, ambianța calmă, conferită de personajele religioase umanizate, ce respiră un aer de bonomie; cromatică în tonalități lipsite de stridențe, prezența elementelor cu caracter decorativ de factură barocă sunt aspectele cele mai vizibile ce conferă specificitate picturii din această zonă a țării, care se constituie astfel într-un grup stilistic aparte în pictura românească.

Evoluția artei religioase în decursul secolului al XVIII-lea reprezintă un capitol al fenomenului mai amplu de transformări pe plan structural și la nivelul mentalităților, desfășurat în egală măsură în toate provinciile românești. Orice informație, adesea modestă, relativ rarele semnături și inscripții din biserici sau de pe icoane reprezintă verigi importante în conturarea sau completarea imaginii despre activitatea unui zugrav, circulația meșterilor și, implicit, vehicularea informației artistice între provincii, preferințele artistice ale epocii, în ultimă instanță eferescența culturală sesizabilă și-n cadrele acestui fragment al vieții spirituale românești, prefigurând deschiderea către arta modernă a secolului următor.

1. ANONIM, Țara Românească, 1 1/2 sec. XVIII,

Învierea Domnului

tempera pe lemn,

55,5 × 40 cm,

nesemnat, nedatat,

Col. veche, biserică Ferendia,

Inv. 969.

Compoziție simetrică avându-l în centru pe Isus în mandorlă ținându-l de mână pe Adam și Eva. În stânga și-n dreapta, personaje prevăzute de erminii. Fundalul muntos, cu stânci tratate geometric, se profilează pe cerul presărat cu stele. Gama cromatică restrânsă la roșu, albastru, alb, la contururi și la decorația florală a veșmintelor, redactarea grafică a ansamblului compozițional permit plasarea cronologică a icoanei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Bibl. *Ikone XVIII veka* (catalog de expoziție) Timișoara-Novî Sad, 1971 (Se va prescurta în continuare *Ikone...*).

A participat la expozițiile: „*Artă feudală din Transilvania*“, București, 1968, *Icoane de secol XVIII*, Novî Sad, 1971, *Icoane din colecția Muzeului Banatului*, 1979, Timișoara, *Teme iconografice: ilustrări ale ciclului marial și cristologic în pictura de icoane sec. XVIII—XIX*, Timișoara, 1991.

2. ANONIM, Țara Românească, 1 1/2 sec. XVIII,

Apostolul Andrei,

tempera pe lemn,

47,5 × 39 cm

nesemnat, nedatat,

Biserică Ferendia, col. veche Muz. Banatului,

INV. 987.

Apostolul prezentat semiprofil dreapta, cu un rotulus în mâna stângă. Veșmântul cu roșu și albastru, bordura mantiei, cu motive vegetale stilizate, albe. Fondul icoanei, verde cu stelute albe.

A participat la expoziția: *Icoane din colecția Muzeului Banatului, Timișoara, 1979*.

3. ANONIM, Țara Românească, 1 1/2 sec. XVIII,

Apostolul Pavel,

tempera pe lemn,

47,5 × 39 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserică Ferendia, col. veche Muz. Banatului,

INV. 990.

Pandant cu icoana cu tema apostolului Andrei (cat. 2), prezentat semiprofil stânga, apostolul Pavel ține în mâna stângă o carte închisă. Capul supradimensionat în raport cu trupul, față triunghiulară, fruntea lată, ochii mari, veșmântul cu bordură albă cu motive stilizate vegetale și puncte. Fond verde cu stelute albe. Ambele icoane prezintă elemente stilistice comune cu cele ale icoanei cu tema Învierea Domnului (cat. 1), provenită de la aceeași biserică. Apreciem că a fost realizată de aceeași mână de zugrav, în manieră puternic influențată de tradiția postbizantină.

A participat la expoziția: *Icoane din colecția Muzeului Banatului, Timișoara, 1979*.

4. ANONIM. (Iacov din Rășinari), Transilvania, sec. XVII, 1743,

Fecioara cu pruncul (Miluitoare),

tempera pe lemn, foliă de aur,

45 × 37 cm,

semnat centru stânga: Ia... Zugrav,
datat dr. centru: 1743,
Inscripție, în stânga: P.G. Toader cu ...,
Col. veche, biserica Sintești,
INV. 985.

Cu figura tratată grafic înveșmântată în roșu și verde, cu foliă de aur la coroană, Maria indică spre pruncul Isus care binecuvântează. Mantia acestuia, mai lucrată decât maforionul Mariei, sugerează prin modelul tonal volumul corpului. Atât tunica Mariei, cât și cea a pruncului sunt presărate cu flori mici, albe. Icoana este foarte asemănătoare ca tip de reprezentare cu câteva aparținând zugravului transilvănean Toader. Semnătura, din nefericire fragmentară, ne obligă să presupunem însă ca autor al icoanei pe Iacov din Râșinari, aceasta reprezentând poate prototipul pentru icoanele realizate de Toader.

A participat la expozițiile: *Arta feudală din Transilvania*, București, 1968, *Icoane de secolul XVIII*, Novi Sad, 1971, *Icoane din colecția Muz. Banatului*, Timișoara, 1979, *Teme iconografice*, Timișoara, 1991.

Bibl. *Ikone*, I. C. Panait, 1987, foto pag. 74, pl. 29.

5. ANONIM, Banat, sec. XVIII,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn, foliă de argint,
87,5 × 67 cm,
nesemnat, nedatat,
Col. veche Muz. Banatului,
INV. 962.

Sfântul Nicolae, așezat pe un tron bogat ornamentat cu motive florale, pe fond de foliă de argint. Înveșmântat ca arhieru, cu dalmatică albă, presărată cu flori albastre, omofor cu cruci, saccos albastru cu flori, binecuvântează cu dreapta, iar în stânga ține Evanghelia deschisă cu text în limba română. Figura sobră, cu trăsături geometrize, conturate în cu negru. Fondul în două registre în tonalități nevalorate — sus, albastru, cu nori albi, jos — verde deschis. Bine realizată, icoana poate fi atribuită unui zugrav format sau influențat de pictura postbrâncovenească.

A participat la expoziția: *Icoane din Colecția Muz. Banatului*, Timișoara, 1979.

6. ANONIM, Țara Românească, 1/2 sec. XVIII,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn, foliă de aur,
47,5 × 37 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Povergina, col. veche Muz. Banatului,
INV. 972 (682).

Pe fond foliă de aur se detașează figura sfântului Nicolae, așezat pe un tron bogat ornamentat cu motive vegetale. În veșmânt de arhieru, sfântul poartă stihar verde cu flori albe, felon roșu și epitrahil cu trei cruci. Figura redată grafic, desen fin, cu negru, hașuri fine, albe. Decorația bogată, ca și prețiozitatea desenului situează icoana în sfera de influență a picturii postbrâncovenești.

A participat la expozițiile: *Icoane de secolul XVIII*, Novi Sad, 1971, *Icoane din col. Muz. Banatului*, Timișoara, 1979.

7. NEDELCU ZUGRAV POPOVICI, Banat, sec. XVIII, 1740,

Fecioara cu pruncul,
tempera și foliă de aur pe lemn,
63 × 47 cm,

semnat dr. jos — Nedelko Zugrav Popovici,

datat st. jos — 1749,

Inscripție (limba română cu car. chirilice): *această icoană au plătit Ianăș Tulbure,*

Biserica Călnic (1749), Bis. Butin (1810), col. veche Muz. Banatului 1929,

INV. 977.

Fecioara, înveșmântată în roșu și albastru, așezată pe un tron bogat ornamentat cu motive florale cu foliă de aur, cu pruncul Isus în brațe. În spatele tronului, arhanghelii Mihail și Gavril. Sobrietatea compoziției, cromatică în tonuri pure, îndulcite doar de foliă de aur, stilistica figurilor sunt caracteristice manierelor de lucru a zugravului în deceniul cinci al secolului al XVIII-lea.

A participat la expozițiile: *Pictura bândăfeană, arta feudală bândăfeană, Timișoara, 1969, Teme iconografice, Timișoara, 1973, Artă feudală din Transilvania, București, 1968—69, Icoane de secolul XVIII, Novi Sad, 1971, Icoane din colecția Muz. Banatului, Timișoara, 1979, Teme iconografice..., Timișoara, 1991.*

Bibl. I. Miloia, *Patru icoane executate de zugravul Nedelcu, An. B, II, 1929, pp. 6—9; I. Frunzetti, Pictorii bândăfeni din secolul al XIX-lea, 1957, p. 9, fig. 2 (Se va prescurta în continuare I. Frunzetti, 1957, Ikone...*

8. NEDELCO ZUGRAV POPOVICI, Banat, sec. XVIII, 1749,

Isus pe tron,

tempera și foliă de aur pe lemn,

62 × 47 cm,

semnat dr. jos cu negru: Nedelcu Popovici zugrav,

datat st. jos.: 1749,

Inscripție: st. jos, l. română, car. chirilice: *această icoană a plătit Mari/ana Toadei,*

Bis. Călnic (1749), bis. Butin (1810), Col. veche Muz. Banatului, 1929,

INV. 970.

Pendant cu icoana reprezentând-o pe Maria cu pruncul, (cat. 7); cea de-a doua piesă a conostasului de la Călnic îl prezintă pe Isus pe un tron bogat ornamentat cu motive vegetale stilizate, cu fond de foliă de aur, înveșmântat ca arhiereu, avându-l în spate pe Maria și Ioan.

Ca și la icoana pendant, stilistica figurilor, cromatică în tonuri pure, cu roșu, albastru, foliă de aur, grafismul compoziției caracterizează stilul acestor perioade.

A participat la expozițiile: vezi supra, cat. 7.

Bibl.: Vezi supra, cat. 7.

9. NEDELCO ZUGRAV POPOVICI, Banat, sec. XVIII, 1749,

Sfântul Nicolae

tempera pe lemn,

54,5 × 40,5 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserica din Călnic (1749), Biserica din Butin (1810), col. veche MB., 1929,

INV. 978.

Pe fond albastru, sfântul în veșmânt de arhiereu, cu felon decorat cu flori albe, binecuvântează cu dreapta, iar în stânga ține Evanghelia închisă. Este flancat de Isus și Maria prezentați 3/4 așezați pe vâlătuci de nori. Stilistic, realizarea este similară cu a celorlalte două icoane provenite de la biserica din Călnic, semnate Nedelcu Popovici și datate 1749.

A participat la expozițiile: vezi supra, cat. 7.

Bibl. Vezi supra. catalog 7.

10. NEDELCO ZUGRAV POPOVICI, Banat, sec. XVIII, 1749 (prin analogie),

Sfântul Ioan Botezătorul,

tempera pe lemn,

62 × 47 cm,

nesemnăt, nedatat.

Biserica din Călnic (1749), BIs. din Butin (1810), Col. veche MB., 1929,
INV. 979.

Cea de-a patra icoană din ansamblul icoanelor împărătești destinate iconostasului bisericii din Călnic. Pe fondul albastru, sfântul înveșmântat în ocră și verde cu aripi roșu englez, prezentat frontal își ține în mâna dreaptă capul tăiat, subdimensionat, așezat pe un platou. Aceeași manieră de realizare, bazată pe dominante liniare, cu cromatica bazată pe complementare, în tonuri ușoare valorate.

A participat la expozițiile: vezi supra, cat. 7.

Bibl. Vezi supra, cat. 7.

11. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1758,

Sfinții Ilie și Ioan,

tempera pe lemn,

nesemnăt, datat dr. jos, 1758,

BIs. din Jebel, col. veche MB.

INV. 975.

Cei doi sfinți în picioare ținând în mâna stângă rotulusuri desfășurate; în dreapta, Ilie ține un cuțit, iar Ioan crucea. Icoana prezintă un tip mai rar ca asociație iconografică; stilistic, în special în modul de reprezentare a figurii sfântului Ioan, icoana relevă similitudini cu lucrările lui Nedelcu Popovici. Este posibil ca autorul să fie Nedelcu sau un alt zugrav din apropierea acestuia (Șerban Popovici), mai ales că cei doi, care alcătuiau o echipă, au pictat biserica din Jebel în anul 1752.

A participat la expozițiile: *Icoane de secol XVIII*, 1971, Novi Sad, 1971, *Teme iconografice*, Timișoara, 1973.

Bibl. *Ikone...*

12. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1/2,

Sfântul Ilie,

tempera pe lemn,

31 × 23,5 cm,

nesemnăt, nedatat,

Biserica din Surducu Mare, col. veche MB,

INV. 1001.

Deosebită ca realizare artistică, icoana îl prezintă pe Sfântul Ilie într-un car la care sunt înhamate patru cai roșii, dispuși simetric doi câte doi, profilându-se pe fond întunecat. Jos apare Elisai, cu brațele ridicate. În registrul inferior apar schițate elemente de vegetație. Icoana este foarte asemănătoare din punct de vedere compozițional și stilistic cu cea reprezentându-l pe Sfântul Ilie, aflat în colecția Vicariatului Ortodox Sârb din Timișoara (Inv. 755), provenită de la m-reă Sf. Gheorghe.

A participat la expozițiile: *Artă feudală din Transilvania*, București, 1968—69, *Artă feudală bănățeană*, Timișoara, 1969, *Icoane de secol XVIII*, Novi Sad, 1971, *Teme iconografice*, Timișoara, 1973, *Icoane din colecția Muzeului Banatului*, Timișoara, 1979.

Bibl. *Valori...*, cat. 33, fig. 33.

13. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1/2,

Pantocrator,

tempera pe lemn,

55 × 44 cm,

nesemnăt, nedatat,

Biserica Lăpușnic, col. veche, MB,

INV. 983.

Isus prezentat bust, frontal binecuvântează cu dreapta, ține în mâna stângă Evanghelia închisă. Cromatică cu roșu, verde, fond albastru verzul. Desen îngrijit, figura triunghiulară, ochii apropiați, sprâncene frumos arcuite, nasul fin. Valorații tonale ale tunicii, valorații cu alb ale mantiei pentru sugerarea volumelor. Aerul ușor mongoloid al figurii, conferit de forma ochilor, foarte apropiați de baza nasului și cu forma migdalată, apropie stilul icoanei de acela al zugravului Șerban Popovici (activ în Banat prin 1740–1780, colaborator al zugravului Nedelcu Popovici), în icoane realizate în deceniul VII al secolului al XVIII-lea.

A participat la expozițiile: *Icoane din colecția Muzeului Banatului Timișoara*, 1979; *Teme iconografice: ilustrări ale ciclului marial și cristologic în pictura de icoane* (sec. XVIII–XIX), Timișoara, 1991.

14. ANONIM, Banat, sec. XVIII,

Fecioara cu pruncul (Plătiera),
tempera pe lemn, foiță de aur,
54 × 43 cm,
nesemnat, nedatat,
Biserica Lăpușnic, col. Veche M.B.,
INV. 988.

Pendant cu icoana Pantocrator (Inv. 983), realizată cu aceeași acuratețe și precizie a liniei. Fecioara înveșmântată în albastru și roșu-brun cu valorații de galben îl prezintă pe Isus înveșmântat în albastru și oranj, cu mâna dreaptă ușor supradimensionată. Figura are același aer mongoloid conferit de linia ochilor ca și cea a lui Isus din icoana pendant, carnația este roză, umbrele feței, brune. Fondul este împărțit în două registre: cel superior ultramarin, încălzit de aerul aureolei cel inferior ocră.

A participat la expozițiile: vezi supra, cat. 13.

15. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1/2,

Arhanghelul Mihail,
tempera pe lemn, foiță de aur,
31 × 26 cm,
nesemnat, nedatat,
Biserica Berecuța, col. veche MB.
INV. 1014.

Arhanghelul prezentat bust, fața, cu globul în stânga și sabia în mâna dreaptă, pe fond verde, plat, presărat cu stelute albe. Poartă tunică galbenă cu ornamente florale cu alb, mantie roșie presărată cu flori aurii. Aripile sunt galbene, conturate cu brun. Figura oval rotunjit, cu aer adolescentin, ochii mari, cu pleoape roz, carnația alb-roz. Contururile fine sunt realizate cu negru. Rama inclusă, cu motive florale stilizate. Stilistic icoana este asemănătoare cu piese databile în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

16. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1 1/2,

Îndălțarea Domnului,
tempera pe lemn,
58 × 35 cm,
nesemnat, nedatat,
Col. veche MB.
INV. 1077.

Pe fundalul de stânci redat geometric și al unui cer presărat cu stele, doi îngeri în genunchi susțin un medallion rotund cu Isus bust, binecuvântând. În registrul inferior, Fecioara, înconjurată de personaje dispuse simetric. Cromatică sobră, în tonuri pure de roșu, albastru, alburi. Realizare de factură tradițională; geometrismul realizării, ca și stilistica lucrării o plasează în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

A participat la expoziția: *Teme iconografice: ilustrări ale ciclului marial și cristologic în pictura de icoane (sec. XVIII–XIX)*, Timișoara, 1991.

17. IERODIACONUL VASILE ALEXE, Banat, sec. XVIII, 1762,

Fecioara cu pruncul (icoana de iconostas),

ulei pe lemn,

107×75 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserica Clopodia, col. veche MB,

INV. 1060.

Fecioara bust, cu figura surâzătoare, oval ascuțit, cu carnația roză, înveșmântată în albastru și roșu, îl ține pe Isus pe brațul stâng, prezentându-l cu dreapta. Fond plat, albastru ceruleum.

18. IERODIACONUL VASILE ALEXE, Banat, sec. XVIII, 1762,

Isus binecuvântând (icoană de iconostas),

ulei pe lemn,

107×75 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserica Clopodia, col. veche a MB,

INV. 1059.

Isus bust, față, păr lung, înveșmântat cu tunică roșie și mantie albastră, ține în mâna stângă globul și binecuvântează cu dreapta. Figura surâzătoare, carnația și vestimentația cu modeleu cromatic. Fond plat, albastru ceruleum.

A participat la expozițiile: *Icoane din colecția Muzeului Banatului Timișoara, 1979; Valori ale artei sărbilor în România, Beograd-Novı Sad, 1991; Barocul în Banat, Timișoara, 1992.*

Bibl.: cat. 17–18 I. Miloia, *Din activitatea muzeului băndșean: Dare de seamă pe anul 1928*, An.B., I, 1928, nr. 1, p. 129, I. Frunzetti, 1957, p. 14; *idem*, 1991, p. 90; *Valori*, p. 34, cat. 35, 36; D. Părvulescu, *Rolul familiei de zugravi Diaconovici în pictura de icoane a secolului al XVIII-lea*, An.B. (S.N.), Etnografie, I, Timișoara, 1981, p. 300 (În continuare se va prescurta D. Părvulescu, An.B., I (Etn), 1981.

19. GEORGE DIACONOVICI, Banat, sec. XVIII, 1775,

Isus binecuvântând,

ulei pe lemn,

57×41 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserica Ferendia, col. veche MB,

INV. 973.

Isus prezentat bust, frontal, binecuvântând, înveșmântat în roșu și albastru, cu modeleu cromatic al volumelor. Figura frumos desenată, trăsături distinse cu valorăți cromatice ale carnației. Icoana reproduce aproape identic pe cea cu aceeași reprezentare atribuită lui Vasile Diaconul.

20. GEORGE DIACONOVICI, Banat, sec. XVIII, 1775 (?),

Fecioara cu pruncul,

ulei pe lemn,

56×40 cm,

nesemnat, nedatat,

Biserica Ferendia, col. veche a MB,

INV. 981(621).

Fecioara prezentându-l pe Isus care binecuvântează și ține în mână evanghelia. Figurile sunt expresive, zâmbitoare, cu carnația roză, valorată cromatic.

Veșmintele sunt redată cu roșu, albastru, verde, alb și ocră, volumele fiind sugerate prin valorații tonale. Ca și icoana pândant (Isus binecuvântând, inv. 973), aceasta reproduce icoana cu aceeași reprezentare, atribuită lui Vasile Diaconul (Inv. 1060).

A participat la expozițiile: Icoane din colecția Muz. Banatului, Timișoara, 1979; Teme iconografice: Ilustrări ale ciclului marial și cristologic în pictura de icoane (sec. XVIII—XIX), Timișoara, 1991.

Bibl. nr. cat. 19, 20, I. Frunzetti, 1957, p. 15; idem, 1991, p. 90, D. Pârvulescu, AnB, I (Etn), 1981, p. 301.

Notă: Atribuirea celor două icoane lui George Diaconovici îi aparține lui I. Frunzetti (vezi bibliografia de mai sus); figura lui Isus este foarte asemănătoare cu cea a icoanei provenite de la biserica din Srediștea Mare, unde George Diaconovici semnează în 1764 ușile împărătești și o icoană. Vezi Olivera Milanovici, *Painting, and applied arts in Vojvodina*, în *Materials for the study of the cultural monuments in Vojvodina*, I, Novi Sad, 1957, pag. 65, fig. 22.

21. ȘTEFAN TENEȘCHI, Arad, sec. XVIII, 1760,

Fecioara cu pruncul (icoană împărătească),

ulei pe lemn,

70×54 cm,

nesemnăt, datat pe verso, 1760,

Biserica Bodrog, col. veche MB,

INV. 1065.

Pe fond brun decorat cu motive vegetale albe, Fecioara în roșu, ține pe brațul stâng pruncul, înveșmântat în ocră și alb. Figurile redată realist cu carnația modelată cromatic cu trăsăturile elegante, caracteristice stilului acestui pictor, în a cărui manieră de lucru se regăsesc elemente ale picturii italiene.

22. ȘTEFAN TENEȘCHI, Arad, sec. XVIII, 1760,

Pantocrator (icoană împărătească),

ulei pe lemn,

72×53,5 cm,

nesemnăt, nedatat (prin analogie, 1760),

Biserica Bodrog, col. veche Muz. Banatului,

INV. 1067

Pandant cu icoana reprezentând-o pe Maria cu pruncul; Isus se profilează pe același fond brun, decorat cu motive floral albe, indicând textul Evangheliilor. Înveșmântat cu roșu și albastru. Figura este bine lucrată în stilul său caracteristic, cu modelul cromatic al volumului și o deosebită eleganță a trăsăturilor.

A participat la expozițiile: *Artă feudală din Transilvania* București, 1968, *Icoane de secolul al XVIII-lea*, Novi Sad, 1971, *Icoane din col. Muz. Banatului*, Timișoara, 1979, *Valori ale artei sârbilor în România*, Beograd, 1991.

Bibl. nr. cat. 21, 22; I. Frunzetti, 1957, pp. 16—19, fig. 5, 6, *Ikone*, *Valori*, p. 38, cat. 49—50.

23. ANONIM, Țara Românească, sec. XVIII,

Fragment de iconostas,

tempera pe lemn, foliă de aur,

11×11 cm,

nesemnăt, nedatat,

Biserica Coșava, col. veche a MB, 1932,

INV. 1037—1040; 1043—1045.

Cele șapte icoane de mici dimensiuni ilustrează momente ale ciclului marial și cristologic: Prezentarea Mariei la templu, Bunăvestire, Nașterea Domnului, Duminica Florilor, Învierea Dom-

nulul, Pogorârca Sf. Duh, Sfânta Treime. Realizate cu o deosebită delicatețe deosebită a liniei și cu simțul proporțiilor, în spiritul tradiției postbizantine, aceste adevărate miniatuuri prezintă personaje cu gestică elegantă, lipsită de rigiditate. Drapajul cutelor are cădere lejeră, veșmintele sobre cromatic primesc accente discrete ale foliei de aur. Eleganța și realismul figurilor cu carnație brună, ritmul lejer al mișcării acestora, finețea conturilor cu alb încadrează icoanele între plesele de factură postbrâncovenească, produse ale unui zugrav format în ambianța artistică a Țării Românești.

A participat la expoziția: *Teme iconografice...*, Timișoara 1991.

24. ANONIM, Țara Românească, sec. XVIII,

Icoană cu două fețe: Adormirea Maicii Domnului, Schimbarea la față,
tempera pe lemn,
27 × 20,5 cm,
nesemnat, nedatat,
Col. veche Muzeul Banatului, achiziție, 1941,
INV. 1042.

Tradiționalismul figurilor și al elementelor de arhitectură din fundal, caracterul decorativ al ansamblului, conferit de cromatică în tonuri pure și folia de aur includ icoana în sfera picturii caracteristice Țării Românești.

A participat la expoziția: *Teme iconografice...*, Timișoara, 1991.

25. ANONIM, Țara Românească (?), sec. XVIII,

Fecioara cu pruncul și arhanghelul Mihail,
tempera pe lemn,
72,5 × 57,5 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. m-rii Cebza, col. veche Muz. Banatului,
INV. 1048 (639 b).

Arhanghelul Mihail în picioare, înaripat, cu sabia în mâna dreaptă, în stânga Fecioara, prezentându-și pruncul cu mâna dreaptă. Interesantă ca punere în pagină a subiectului, îngrijit ucrată, pare să provină din ambianța picturii Țării Românești.

26. ANONIM, Atelier românesc, sec. XVIII,

Icoană cu două fețe: Năframa Veronicăi, Sfânta Treime,
tempera pe lemn,
39 × 32 cm,
nesemnat, nedatat,
Biserica Berecuța, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 1006 (691).

Figura lui Isus realizată cu o deosebită eleganță, factură bizantină, din păcate foarte prost conservată, nu este specifică picturii din Banat. Reversul, cu același grad accentuat de deteriorare, păstrează doar figurile personajelor, care par executate de altă mână, deși chenarele sculptate cu profil în zig-zag indică zugrăvirea simultană a ambelor fețe.

27. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1 1/2,

Deesis,
tempera pe lemn,
65 × 30 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche Muz. Banatului,
INV. 1074.

Icoana împărțită în trei registre. Registrul central, ocupând 3/4 din suprafața icoanei, îl prezintă pe Isus binecuvântând, în veșmânt de arhieru, flancat de Maria și Ioan, bust, subdimensionați. Cernața închisă, ochii mari, încercănați, drapajul felonului destul de rigid. În registrele de sus, respectiv de jos, subdimensionate, câte patru personaje bust. Deosebită ca realizare, icoana prezintă asemănări stilistice cu piese databile în prima jumătate a secolului al XVIII-lea

28. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1 1/2,

Fecioara cu pruncul,
tempera pe lemn,
65 × 30 cm,
inscripție parțial indescifrabilă,
col. veche MB,
INV. 1082.

Pandant cu icoana, Deesis (Inv. 1074), împărțită, de asemenea, pe trei registre, în cel central figurând Fecioara cu pruncul. Realizată similar în ce privește figurile personajelor, în acest caz pot fi observate mai bine redarea volumelor prin linii curbe, ca și disproporțiile anatomice, în sensul trupurilor supradimensionate în raport cu capetele. În registrele superioare, respectiv inferioare, reapar, subdimensionate, busturile a câte patru sfinți. În colecția noastră, cele două icoane reprezintă unicate. Inscripția în limba română cu caractere chirilice, este indescifrabilă.

29. ANONIM, Banat, sec. XVIII,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn,
62 × 37 cm,
nesemnat, nedatat,
Biserica m-ril Cebza, col. veche Muz. Banatului,
INV. 986(639).

Sfântul Nicolae în picioare, binecuvântând cu Evanghelia închisă în mâna stângă. Înveșmântat ca arhieru, cu polistavrion verde deschis cu cruci roșii. Desen minuțios al figurii, contururi fine cu negru, accente cu alb. În dreapta și stânga, Maria și Isus bust, subdimensionați.

30. ANONIM, Banat, sec. XVIII,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn,
35 × 28,5 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Brănești, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 1029.

Sfântul prezentat bust, frontal, înveșmântat ca arhieru, pe dominantă cromatică de roșu. Decorația veșmântului cu flori și motive stilizate cu alb. Fondul verde închis, presărat cu stele și norișori albi. Figura frumos desenată, părul și barba cu alb, fruntea lată cu bose. Contururile cu negru.

31. ANONIM, școala românească, sec. XVIII,

Sfântul Dumitru,
tempera pe lemn / foliă de aur,
36 × 27 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche Muz. Banatului, 1935, achiziție,
INV. 1031(866).

Pe fond albastru, nevalorat, sfântul în picioare, cu sulița în mâna stângă și globul în dreapta. Desenul fin cu contururi cu negru, trupul lung, cu forme sugerate grafic. Tunicile cu roșu și albastru, mantia verde, în cădere lejeră, paspoalată la gât, cu un guler decorat cu foiță de aur. Aureola cu foiță de aur.

Figura imberbă, fină, carnația închisă. Prețiozitatea desenului și decorativismul de ansamblu al icoanei permit încadrarea ei între realizările de bună calitate ale picturii de tradiție brâncovenească.

32. ANONIM, școala românească, sec. XVIII,

Sfânt militar (arhanghelul Gavril),

tempera pe lemn,

15×11 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche, Muz. Banatului,

INV. 1047.

Arhanghelul în veșmânt militar, în picioare. Desen îngrijit, trupul lung cu proporții corecte. Decorativismul accentuat de tunică și mantia cu foiță de aur. Gradul destul de accentuat de detriorare diminuează valoarea icoanei.

33. ANONIM, Școala românească, sec. XVIII, 1 1/2,

Arhanghelul Mihail,

tempera pe lemn,

42,5×30,5 cm,

nesemnat, nedatat,

Bis. Herendești, col. veche Muz. Banatului, 1929,

INV. 995 (578).

Arhanghelul prezentat bust, față, cu sabia în dreapta și globul în mâna stângă. Figura ovală, părul buclat, trăsăturile bine desenate; înveșmântat cu tunică scurtă cu detaliile zalelor minuțios redată; mantia cu cădere rigidă este adunată într-un nod la nivelul taliei. Ca proporții, capul și mâna sunt subdimensionate față de corp. Foarte bine executată, icoana se înscrie în rândul pleselor de bună factură postbizantină. A fost adusă din teren în urma perieghazelor din anul 1929.

Bibl.: AnB, II, 1929, 3, p. 72.

34. ANONIM, Școala românească, sec. XVIII,

Sfântul Ioan Botezătorul,

tempera pe lemn,

34,5×25 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche Muz. Banatului,

INV. 1079.

Sfântul binecuvântând, cu crucea și un rotulus desfășurat în mâna stângă. Realizare de bună calitate, de factură tradițională, databilă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

35. ANONIM, Transilvania de Nord, sec. XVIII,

Sfântul Gheorghe,

tempera pe lemn / foiță de argint,

52×35 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche Muz. Banatului,

INV. 1078.

Înveșmântat în roșu, bustul sfântului se detașează pe fondul de foiță de argint. Figura, asemănătoare cu a altor icoane din această zonă, este ovală cu ochii mongoloizi, apropiați de rădă-

cina nasului. Gradul destul de accentuat de deteriorare nu permite reconstituirea detaliilor de vestimentație. Ancadramentul, de asemenea specific zonei de nord a Transilvaniei, face corp comun cu icoana, redând motivul frângerii răsucite.

Bibl. generală: Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, Buc. 1971.

36. ANONIM, atelier popular, Transilvania (?), sec. XVIII,

Praznic cu patru scene,

tempera pe lemn,

35,5 × 30,

nesemnlat, nedatat,

Bis. Brănești, colecția veche Muz. Banatului, 1932,

INV. 1028.

Icoana prăznicar, cu patru registre având ca reprezentări Fecioara cu pruncul, Sfântul Nicolae, în stânga jos, Sfântul Mihail, în dreapta un personaj greu de identificat din cauza stării proaste de conservare. Rama face corp comun cu icoana, pictată cu motive stilizate vegetale. Linia de demarcație între registre este decorată cu un motiv popular în val. Figurile sunt primitive, conturate ferm cu negru, cu ochi mari încercânați, apropiați de rădăcina nasului, cu sprâncene bine conturate.

Gradul accentuat de deteriorare face imposibilă reconstituirea detaliilor vestimentare și a cromaticii.

37. ANONIM, Banat, sec. XVIII 2/2 — sec. XIX,

Învierea Domnului,

ulei pe lemn,

28 × 20 cm,

nesemnlat, nedatat,

Bis. Coșava, col. veche a Muz. Banatului, 1932,

INV. 1041 (662).

Icoană reprezentând scena ridicării din mormânt a lui Isus, din păcate foarte deteriorată, arsă în partea centrală, cu cromatica greu de identificat; se păstrează parțial fețele personajelor și urme ale veșmintelor. Gestica este largă, trupul lui Isus și al celor doi soldați sunt surprinse în mișcare.

38. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Fecioara cu pruncul,

tempera pe lemn,

34,5 × 30 cm,

nesemnlat, nedatat,

Bis. Surducu Mare (Caraș), col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1011.

Icoană specifică Banatului, prin modalitatea de redare a figurilor — expresia zâmbitoare, calmă, nota realistă conferită de carnația valorată cu rozuri, cromatica în tonuri calde. Volumele realizate prin valorații tonale, mâinile cu linie elegantă; stilistic, icoana se apropie de cea atribuită lui Vasile Diaconul (cat. 17), deși, dintre ucenicii cunoscuți ai acestuia — George Diaconovici, Stancu Rălcu și Radu Lazarevici — nici unul nu a lucrat la biserica din Surducu Mare; pictura acestuia a fost realizată de zugravul Vlasici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

39. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1751 (?),

Deesis,

ulei pe lemn,

46 × 35 cm,

nesemnlat, datat pe verso — 1751,

Bis. Surducu Mare, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 1030.

Destul de prost conservată, cu urme de arsură care au deteriorat fondul, icoana a conservat fețele personajelor, destinse, cu expresii calme, caracteristice picturii din această zonă.

40. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Isus binecuvântând,
ulei pe lemn,
62 × 45 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1072.

Isus bust, binecuvântând cu Evanghelia în stânga. Capul repectat, posibile intervenții și la mâini. Pe porțiunile cojite se observă pictura originală. Gulerul de la tunica lui Isus, destul de rar întâlnit ca element vestimentar, este realizat cu o delicatețe ce contrastează cu primitivismul desenului. Acest accesoriu este foarte asemănător cu cel pictat, pe felonul Sf. Nicolae (Cat. 30).

41. ANONIM, Banat, sec. XVIII 2/2,

Fecioara cu pruncul,
tempera pe lemn,
45 × 35 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Pădureni, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 971 (682).

Icoană de factură populară, realizată destul de stângaci, cu cromatica nevalorată, în tonuri de roșu, albastru și alb.

42. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Isus binecuvântând,
tempera pe lemn,
44,5 × 34,5 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Pădureni, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 1033.

Pandant cu icoana prezentând-o pe Maria cu pruncul (Inv. 971), realizată cu aceleași stângăcii în desen, cu cromatica axată pe culori primare, roșu, albastru, galben, cu ușor modeleu cromatic al tunicii; și acesta aparține unui zugrav țăran localnic.

43. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Arhanghelul Mihail,
tempera pe lemn,
55 × 41 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1073.

Icoană de factură populară. Sfântul reprezentat 3/4, cu tunică albastră și mantie roșie și cu un modeleu cromatic al cutelor sugerând volumul corpului. La aureolă, aripi și la manșetele tunicii se mai observă urme de foliă de aur. Contururile sunt redată cu brun. Fondul albastru închis este presărat cu stelute albe. Chenarul pictat cu roșu și foliă de argint.

44. ANONIM, Banat (?), sec. XVIII, 2/2,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn,
55 × 41 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1071

Sfântul Nicolae reprezentat 3/4, binecuvântând și cu Evanghelia în mâna stângă. Desen stângaci, de factură populară; stilistica figurii este identică cu cea a icoanei precedente; se repetă modalitatea de redare a volumului veșmintelor prin valorații tonale ale culorii de bază. Fondul este, de asemenea, albastru închis, cu două stelute albe, grafica cu alb similară, chenarul, de asemenea, cu roșu și foliă de argint.

45. ANONIM, atelier românesc, sec. XVIII,

Sfântul Gheorghe ucigând balaurul,
ulei pe lemn,
31 × 24,5 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Crivina, col. veche a Muz. Banatului, 1936,
INV. 1002.

Icoană cu valoare documentară, cu un grad destul de accentuat de deteriorare, fără elemente deosebite în ce privește punerea în pagină a temei care este cea clasică.

46. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Prăznicar,
tempera pe lemn,
28 × 21 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1019.

Icoană împărțită în două registre: sus, reprezentați bust, Sfinții Nicolae și Haralambie, binecuvântează, înveșmântați ca arhierii. În registrul inferior, cei 40 de mucenici. Realizare de factură populară, desen naiv, deficiențe, anatomice.

47. ANONIM, Banat, sec. XVIII–XIX,

Prăznicar,
tempera pe lemn,
51 × 38 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Jupânești, col. veche a Muz. Banatului, 1932,
INV. 984 (685).

Icoană formată din patru registre a câte trei scene, cuprinzând teme inspirate din praznicele Marelui Domnului și al lui Iisus. Desenul destul de stângaci, contururi ferme cu negru. Căderea în falduri lejere a tunecilor, încercări de redare în perspectivă a pavimentelor, caracterul narativ al scenelor permit încadrarea icoanei către sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor.

48. ANONIM, Banat, sec. XVIII–XIX,

Prăznicar,
tempera pe lemn,
29,5 × 24 cm,

nesemnat, nedatat,
Bis. Temerești, col. veche, a Muz. Banatului, 1932,
INV. 1005.

Scena centrală, ilizibilă, înconjurată de 12 scene cu desen stângaci, liniar. Fond cafeniu și verde. Pete de roșu. Interpretare naïvă, factură populară. Chenarul pare revopsit.

49. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Fecioara cu pruncul,
tempera pe lemn,
38 × 31 cm,
nesemnat, nedatat,
Bis. Pădureni, col. veche a Muz. Banatului,
INV. 991 (677).

Fecioara ținând pruncul pe brațul stâng. Fond albastru închis, desen stângaci, factură populară.

50. POPA SIMION, Banat, sec. XVIII, 2/2,

Sfântul Nicolae,
tempera pe lemn,
29 × 25 cm,
semnat în dreapta centru cu alb: Simion Preot; nedatat,
Bis. Jebel, col. veche a Muz. Banatului,
INV. 994 (613).

Sfântul bust — față, binecuvântează și ține Evanghelia în mâna stângă, mâna dreaptă supradimensionată. Desen destul de stângaci. Cromatica cu roșu, alb, galben. Contururi ferme cu negru. Fond albastru ultramarin cu stele albe. Carnația cu ocră. Asemănătoare stilistic și cromatic cu alte trei icoane provenind din aceeași biserică (Inv. 957, 958, 1069).

51. ANONIM (Simion Prot?) Banat, sec. XVIII, 2/2,

Maria îndrumătoare,
ulei pe lemn,
81 × 37,5 cm,
nesemnat, nedatat,
col. veche, bis. Jebel, 1933,
INV. 957 (741).

Fecioara Maria, înveșmântată în albastru, roșu și accente de galben, se detașează pe fondul albastru ultramarin, schițând gestul de îndrumare. Realizare de factură populară, desen destul de schematic, ușoare valorații tonale.

52. ANONIM (Simion Prot?), Banat, sec. XVIII, 2/2,

Isus binecuvântând,
ulei pe lemn,
81 × 37,5 cm,
nesemnat, nedatat, inscripție în l. română cu caractere chirilice: Această icoană au plătit Trăilă căpitan.
INV. 958.

Pandant cu icoana cu nr. inv. 975 reprezentând-o pe Fecioara îndrumătoare, realizată în aceeași factură; Isus așezat pe tron binecuvântând, înveșmântat în roșu și albastru, se detașează pe fondul albastru ultramarin; apar încercări de modeleu cromatic al volumelor corpului.

53. ANONIM (Simion Prot?), Banat, sec. XVIII, 2/2,

Apostolul Toma,
ulei pe lemn,
80 × 39 cm,
nesemnnt, nedatat,
Bis. Jebel, col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1069.

Apostolul Toma în picioare, cu cartea în mâini; înveșmântat în roșu, cu mantle pe umărul stâng. Fond albastru verde. Capul supradimensionat în raport cu trupul, cu trăsături stângace. Stilistic se înrudește cu icoanele cu numerele de inv. 957 (cat. 51), 958 (cat. 52), respectiv inv. 994 cat. 50, ceea ce ne permite să le atribuim zugravului Popa Simion care a lucrat la Lugoj și Zolt. O icoană din colecția Mitropoliei Banatului, provenită din aceeași biserică (inv. 46/2 cat. 79), cu tema Isus în fața lui Irod, completează prin asemănările stilistice frapante grupul icoanelor din colecția Muzeului Banatului.

Bibl.: I. Mureșlanu, *Colecția de artă religioasă a Arhiepiscopiei Banatului*, pag. 78; pentru icoana din colecția Mitropoliei Banatului, *idem*, cat. 79, pag. 38.

54. ANONIM, Banat, sec. XIX, 1801,

Arhanghelul Gavriil (dvera),
ulei pe lemn,
81 × 37,5 cm,
nesemnnt, inscripțiile și datare: Aceste dvere au plătit Mitru Sârb cu soția sa Mari(nca): ca să le fie pomană în vezi bună vestire: 1801.
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1087.

Arhanghelul Gavriil redat în scena Bunavestirii, pe fundal decorativ. Contururi apăsate, desen stângaci, cu prospețime datorită cromaticii, dar și nalvității desenului. Rama prinsă în cule de lemn. Cromatică cu culori primare, roșu, albastru, alb.

A participat la expoziția: *Teme iconografice*, Timișoara, 1991.

55. ANONIM, Banat, sec. XIX, 1801

Fecioara Maria
ulei pe lemn
81 × 37 cm
nesemnnt, datat cu negru în dreapta: 1801,
col. veche a Muz. Banatului
INV. 1088.

Fecioara, 3/4 în picioare, îmbrăcată în roșu. În fundal, arhitectura citadină. Contururi apă-sate, desen stângaci, de factură populară.

A participat la expoziția: *vezi supra*, cat. 54.

56. ANONIM, atelier popular, sec. XIX,

Fecioara cu sfinți,
ulei pe lemn,
35 × 29 cm,
nesemnnt, nedatat,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 1023.

În centru, Fecioara așezată pe tron, cu pruncuț ținut pe mâna stângă, înconjurată de arhan-gheli și sfinți în genunchi. Desenul nalv, disproporții în anatomia personajelor. Stilistic, icoana nu este specifică Banatului.

57. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Maria îndrumătoare,

ulei pe lemn,

44×22 cm,

nesemnat, nedatat,

Bis. Butin, col. veche a Muz. Banatului

INV. 1024

Pe fond albastru-prusla, Fecloara în albastru, schițând gestul de îndrumare; starea precară de conservare a picturii nu permite observarea detaliilor.

58. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Sfântul Ioan,

ulei pe lemn,

44×22 cm,

nesemnat, nedatat,

Bis. Butin, col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1025.

Sfântul Ioan în hlamidă roșie și cămașă oliv. Fond întunecat. Realizare destul de stângace, deficiențe anatomice. Pandant cu Maria îndrumătoare, inv. 1024, cat. 57.

59. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Incoronarea Fecloarei,

ulei pe lemn,

79×53,5 cm,

nesemnat, nedatat

col. veche a Muz. Banatului, achiziție, 1933,

INV. 1062.

Temă specifică Transilvaniei și Banatului începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de inspirație occidentală. Realizare destul de stângace, cromatică în tonuri calde, încercări de modelu cromatic al volumelor.

60. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Bunavestire,

ulei pe lemn,

32×23,5 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1075

Scena Bunavestirii, într-o interpretare realistă, cu apariția elementelor de recuzită de interior, a încercării de perspectivă, redată eronat; ansamblul icoanei denotă influențe puternice ale picturii orientale.

A participat la expoziția: *Teme iconografice*. Timișoara, 1991.

61. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Pogorârea Sfântului Duh,

ulei pe lemn,

32×24 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1097.

Tema tradițională a pogorării Sf. Dub, redată într-o manieră puternic influențată de iconografia occidentală; pavimentul reprezentat în perspectivă, volutele tronului pe care stă Fecioara (element necaracteristic iconografiei ortodoxe), redarea în mișcare a trupurilor, cu modelul cromatic al veșmintelor, susțin enunțul de mai sus; icoana este pandant cu cea reprezentând Buna-vestire (inv. 1075).

A participat la expoziții: vezi *supra*, cat. 60.

62. ANONIM, Banat, sec. XVIII, 1799,

Sfântul Nicolae,

ulei pe lemn,

81 × 51 cm,

nesemnat, datat, pe evanghelic, 1799,

Bis. Sintești, col. veche a Muz. Banatului, 1932,

INV. 1068.

Sfântul Nicolae în picioare, binecuvântând și cu evanghelia deschisă în mâna stângă. Capul expresiv cu carnația valorată tonal, supradimensionată față de corp. Fondul plat; în partea inferioară este sugerată o pardoseală redată în perspectivă. De menționat că la biserica din Sintești de unde provine icoana, a lucrat Ioan Zugravul din Lugoj un chivot în 1786 și pictura murală a bisericii în 1798.

Bibl.: I. B. Mureslanu, *op. cit.* p. 79.

63. ANONIM, Banat, sec. XVIII/2—XIX,

Sfântul Nicolae,

ulei pe lemn,

35 × 59 cm,

nesemnat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1034.

Panou central al unui triptic, cu imaginea Sf. Nicolae în veșminte de ierarh; în lîntel — năframa Veronicăi. Icoana realizată în manieră occidentală.

64. ANONIM (Andrei?), sec. XVIII 2/2, 1771,

Sfinții Gheorghe, Paraschiva și Dumitru,

tempera pe lemn,

40 × 31 cm,

semnat (?), datat (?), pe verso cte: Andre, marie 8, 1771,

Bis. Jebel, col. veche a Muz. Banatului,

INV. 993 (618).

Cele trei personaje prezentate frontal, în picioare; desenul destul de rudimentar, cromatica deteriorată.

65. ANONIM (Andrei?), sec. XVIII 2/2, 1771 ?,

Sfinții Grigore, Vasile și Ioan

ulei pe lemn,

39,5 × 32,5,

nesemnat, nedatat,

Bis. Jebel, col. veche a Muz. Banatului,

INV. 992 (619).

Icoana realizată de aceeași mână ca și cea precedentă (inv. 993), prezintă pe cei trei în veșminte de ierarhi, cu mitre pe cap și bedernițe. Ca și-n cazul precedent, cromatica este destul de deteriorată.

Foto 1. ANONIM, *Învierea Domnului*.
CAT. Nr. 1

Foto 2. ANONIM, *Apostolul Andrei*.
CAT. Nr. 2

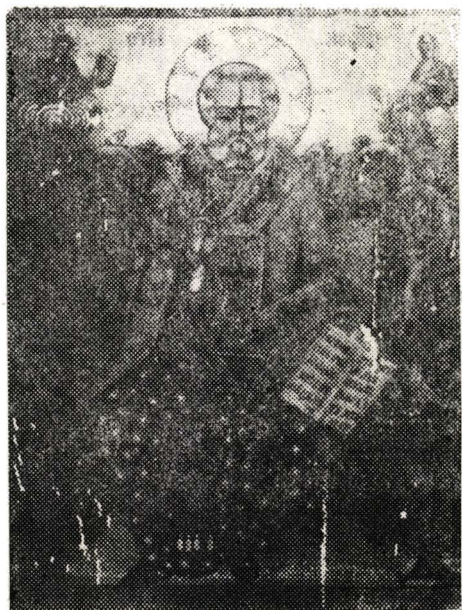

Foto 3. ANONIM, *Sfântul Nicolae*.
CAT. Nr. 6

Foto 4. NEDELICU POPOVICI, *Fecioara cu pruncul*. CAT. Nr. 7

Foto 5. IACOV DIN RĂȘINARI(?), *Fecioara cu pruncul. „Miluitoare”*, CAT. Nr. 4.

Foto 6. ANONIM, *Fecioara cu pruncul. „Plăditera”*, CAT. Nr. 14.

Foto 7. ANONIM, *Sfintul Ilie*, CAT. Nr. 12.

Foto 8. ȘTEFAN TENEȚCHI, *Iisus învățător*, CAT. Nr. 22.

Foto 9. GEORGE DIACONOICI, *Fecioara cu pruncul*, CAT. Nr. 20.

Foto 10. ANONIM, *Prezentarea Mariei la Templu*, CAT. Nr. 23.

Foto 11. ANONIM, *Fecioara cu pruncul*, CAT. Nr. 41.

Foto 12. ANONIM, *Bunavestire*, CAT. Nr. 60.

66. ANONIM (Andrei?), Banat, sec. XVIII 2/2, 1771 ?

Șase apostoli,

ulei pe lemn,

40×31,5 cm,

nesemnlat, nedatat,

Bls. Jebel, col. veche a Muz. Banatului, 1931,

INV. 1032.

În prim-plan, apostolii Petru și Marcu. În plan secund, capetele Sf. Matei, Filip, Simion. Celui de-al șaselea, Andrei, i s-a trecut doar numele, deasupra aureolei. Pandant cu cele două icoane prezentate mai sus, provenite de la Jebel; este destul de deteriorată, dar pare executată de aceeași mână; figurile apostolilor sunt tratate individualizat, fiecare personaj este surprins în altă poziție, trupurile au imprimată o notă de dinamism, mai accentuată decât în icoanele precedente.

67. ANONIM, Banat, sec. XVIII 2/2,

Sfinții Grigore, Vasile și Ioan,

ulei pe lemn,

29,5×24 cm,

nesemnlat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1016.

Cele trei personaje prezentate frontal, în veșminte arhieresti, pe fond verde-alabstru; trupurile indesate, figurile destul de greoaie, zâmbitoare, cu tendințe spre individualizare, specifice Banatului în această perioadă.

68. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Sfânt militar,

ulei pe lemn,

29,5×25 cm,

nesemnlat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului,

INV. 1017.

Sfântul în picioare — față, în veșmânt militar, cu crucea în stânga și sulia în dreapta. Realizarea de ansamblu a icoanei este influențată de arta occidentală.

69. ANONIM, Banat, sec. XIX,

Sfântul Ioan Evanghelistul,

ulei pe lemn,

79,5×27 cm,

nesemnlat, nedatat,

col. veche a Muz. Banatului, achiziție 1932,

INV. 1070 (634).

Sfântul în picioare — față, înveșmântat în tunică verde și mantie roșie, în cădere lejeră. Fața ovală, cu trăsături delicate, mâinile redată cu finețe. Prin modul de reprezentare a personajului, icoana se apropie de temele religioase lucrate în maniera picturii de șevalet, puternic influențată de iconografia occidentală.

70. ANONIM, Banat, atelier sârbesc, sec. XVIII, 1792,

Fecioara cu pruncul,

ulei pe lemn, folie de aur,

86×53,5 cm,

nesemnlat, datat, 1792,

Inscripție fragmentară în lb. sârbă,
col. veche a Muz. Banatului,
INV. 965.

Varianță a gravurii cu tema Fecloara cu pruncul de la Bezdin (1774), icoana este somptuoasă prin cromatica caldă cu brunuri și foliță de aur, pe fond albastru ceroleum, ca și prin coronele cu decorație barocă.

DORINA PÂRVULESCU

Muzeul Banatului
P-ța Huniade Nr. 1,
1900 Timișoara,
ROMÂNIA

NOTE

- ¹ Începând din 1928, vezi *AnB*, I, 1928, nr. 1.
- ² *AnB*, III, fasc. II, 1929, p. 72.
- ³ *Valori ale artei sârbilor în România*, Beograd-Novî Sad, 1991, Catalog de expoziție, p. 28. În continuare se va prescurta, *Valori...*
- ⁴ Colecția Mitropoliei Banatului, Inv. 4592, 4593.
- ⁵ Colecția Vicariatului Ortodox Sârb, Timișoara: *Valori...* p. 28, cat. 12—15.
- ⁶ I. D. Sucu, R. Constantinescu, *Documente privilegiate la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 228.
- ⁷ *Ibidem*, p. 234.
- ⁸ I. Frunzetti, *Artă românească în secolul al XIX-lea*, Buc. 1991. În continuare se va prescurta I. Frunzetti, 1991.
- ⁹ R. Vărtaci, A. Buzilă, *Barocul în Banat*, Catalog de expoziție, Timișoara, 1992, pp. 57—59, cat. 125—140. Pentru identitatea numelui celor două localități vezi Borovszky S, *Temes Varmegye*, Budapesta, 1914, p. 42.
- ¹⁰ *Valori...*, p. 34, cat. 33.
- ¹¹ A. Diacon, *Un prapor vechi interesant*, *Foaia diecezană*, Caransebeș, 1897, an. XVI, nr. 47, p. 56.
- ¹² *Valori...*, p. 28, cat. 10—11.
- ¹³ Marlus Porumb, *Zugrăvi și centre românești de pictură din Transilvania, sec. XVIII, în AIIAC*, XIX, 1976, fig. 28.
- ¹⁴ I. C. Panait, *Rolul zugravilor de la sud de Carpați în dezvoltarea picturii românești din Transilvania*, în *SCIA*, seria Arte Plastice, tom. 31, 1984, p. 82, fig. 17; *idem*, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia, mărturie de continuitate și creație românească Alba Iulia*, 1987, p. 74, pl. 29. În continuare se va prescurta I. C. Panait, 1987.
- ¹⁵ Colecția Vicariatului Ortodox Sârb, Timișoara *Valori...*, 34, cat. 34.
- ¹⁶ Colecția Protopopiatului Ortodox Reșița.

LE CATALOGUE DE L'ANCIENNE COLLECTION DES ICONES ROUMAINES SUR BOIS DU MUSÉE DU BANAT

Résumé

La petite collection d'icônes sur bois a été constituée par I. Milola, ancien directeur du Musée du Banat, au troisième décennie de notre siècle.

Bien que la plupart des pièces appartiennent au XVIIIème, du XIXème siècle, elles vont d'illustrer une époque très intéressante pour la vie spirituelle de la province. L'histoire des icônes et de la peinture murale de Banat est liée, jusqu'au milieu du XVIIIème siècle, de celle de Țara Românească et Oltenia. Peu après cette période, elle prend des traits caractéristiques, et forme une groupe à part de la peinture roumaine. Cette évolution est bien visible aux pièces de notre collection qui illustre aussi la grande diversité des expressions artistiques et aussi des peintres, parmi lesquelles on trouve non seulement des peintures formés dans des ateliers de peinture, mais aussi des zografs paysans ou prêtres, qui consacrent leur modeste production artistique aux gens simples des villages roumains.

PREOCUPĂRI DE PROTEJARE A BISERICILOR DE LEMN DIN BANAT ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Între diferitele categorii de monumente, asupra cărora s-au concentrat interesul și preocupările de protejare, bisericile de lemn au ocupat un loc prioritar știut fiind că ele sunt cele mai expuse pieririi. Pentru salvarea lor s-a urmărit, pe de-o parte cercetarea și inventarierea spre a le putea pune sub protecția legii monumentelor, iar pe de altă parte, protejarea nemijlocită prin intervenții de conservare-restaurare.

În Banat, aceste preocupări se bucură de continuitate prin activitatea dintre 1921—1940 a Secțiunii pentru Banat a Comisiunii Monumentelor Istorice. Aceasta atinge apogeul de realizări în deceniul al patrulea când, o dată cu mutarea sediului comisiei de la Lugoj la Timișoara, în 1929, în componența ei figurează Ioan Boroș, Ioachim Miloia, Victor Vlad și Adam Cucu, iar secția stabilește o strânsă colaborare cu alte două instituții angrenate în protejarea mărturiilor culturale: Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara și Muzeul Bănățean¹.

Programul curent al C.M.I. — Secțiunea pentru Banat urmărește inventarierea monumentelor, cu descriere, relevare și fotografiere și lucrări de conservare la cele a căror stare face necesară intervenția urgentă.

Prioritatea cercetării bisericilor de lemn se reflectă și în numeroasele solicitări de date privind vechimea și valoarea istorică venite din partea C.M.I. București pentru bisericile bănățene².

Între primele biserici de lemn cercetate de C.M.I. în Banat figurează cele de la Butin, Duboz, Partoș, Surducu Mare și Bucovăț, descrise, relevate și fotografiate între 1929—1930, în deplasările lui Ioachim Miloia și ale arhitectului Victor Vlad³.

La Butin și Partoș, investigația paramentului urmărește și descoperirea unor posibile urme de pictură, prin sondaje și decapări, care dau rezultate la biserica de lemn din Butin, unde este dezvelită decorația originară a lemnului cu stelute, pești, chenare, sporind astfel interesul etnografic al construcției. În aceeași ani sunt descrise și fotografiate bisericile de lemn din Măguri, Criciova (biserică de lemn catolică, preluată de populația slovacă de la vechea comunitate ortodoxă)⁴, sau biserica de lemn sârbească din Ofsenița, la care se consemnează în mod special calitatea sculpturii ușilor împărătești și mobilierul complet, păstrat din secolul al XVIII-lea⁵.

În următorii doi ani, campania de investigare și cercetare a bisericilor de lemn bănățene continuă, între cele fotografiate și relevate numărându-se cele din Iersig, Cebza, Teș, Crivina de Sus, Hodoș. În 1933 este subliniată importanța bisericii de lemn din Căpăt pentru județul Timiș-Torontal care, în afara celei din Hodoș, este singura pictată⁶. În a doua jumătate a deceniului al patrulea figurează în

Fig. 1. Biserica de lemn din Căpăt

preocupările de cercetare ale secției bănățene a C.M.I. bisericile de lemn din Povergina, Margina, Poieni, Tomești, Curtea, Pietroasa și Coșava⁷.

Numai în 1932 se realizează relevarea și inventarierea unui număr de 49 de biserici, monumente istorice⁸, între care un loc de seamă revine bisericilor de lemn, secția bănățeană a C.M.I. având în vedere publicarea monumentelor studiate „într-o lucrare cuprinzătoare”⁹. De altfel, o parte a bisericilor de lemn cercetate au fost popularizate în paginile *Analelor Banatului* sau ale revistei *Luceafărul*, în perioada 1929—1938 Ioachim Miloia publicând date asupra bisericilor din Berini, Butin, Duboz, Partoș, Iersig, Cebza, Povergina, Margina.

Un prim rezultat al acestor cercetări și al cunoașterii bisericilor de lemn a fost preluarea unui număr însemnat dintre ele sub protecția Legii monumentelor. Astfel, s-a realizat un prim pas în direcția salvării lor, amenințările venind nu numai de la condițiile de mediu, ci mai cu seamă de la societate. Este perioada în care (după 1927 mai accentuat), chiar și în parohiile cele mai sărace se dorește construirea unei biserici de zid.

În 1934 C.M.I. atrage atenția asupra calității de monument, consfințită prin lege, pentru toate bisericile mai vechi de 1834¹⁰, iar parohiile sunt solicitate să comunice situația bisericii în cazul inițierii de lucrări sau dărâmări. Aceasta face ca numeroase parohii să comunice dorința demolării vechilor biserici de lemn și să solicite acordul comisiei sau să anunțe doar starea de „precolaps” a bisericilor de lemn. Așa este cazul vechii biserici din Jitin, pe amplasamentul căreia se dorește, în 1939, construirea unei noi biserici¹¹. La Teș credincioșii intenționează folosirea materialului de construcție din biserica veche la terminarea casei parohiale aflate în lucru¹². La Butin, Consiliul eparhiei Caransebeșului solicită, în 1936, demolarea bisericii declarate monument¹³, pentru care C.M.I. — Secțiunea pentru Banat a luat în 1930 măsuri provizorii de protejare.

Fig. 2. Biserica de lemn din Crivina de Sus

Declararea prin Decret Regal a unor biserici de lemn din Banat ca monumente istorice a frânat într-o oarecare măsură tendința înlocuirii vechilor lăcașuri, fără însă a o eradica. Faptul că pentru Butin se solicită, la numai 7 ani de la declararea bisericii ca monument, dărâmarea ei, relevă nu numai aspectul dramatic al posibilităților financiare ale C.M.I. pentru a sprijini protejarea monumentelor, ci și propagarea subterană a unei mentalități, în cel mai bun caz de indiferență față de valorile culturale tradiționale.

Includerea bisericilor de lemn bănățene sub protecția Legii monumentelor a început în 1926 prin înscrierea bisericilor din Căpăt și Duboz¹⁴, majoritatea fiind declarate monumente în deceniul al patrulea. Între acestea pot fi amintite bisericile de lemn din Ofsenița, Surducu Mare, Butin, Bucovăț, Crivina de Sus, Povergina, Partoș¹⁵.

Față de protecția bisericilor vechi, poziția parohiilor este variată, în unele cazuri alăturându-se solicitărilor insistente ale C.M.I. — Secțiunea pentru Banat, care face demersuri repetate spre a obține fonduri pentru reparații, către prefecături, episcopii, C.M.I. București și Ministerul Cultelor și Artelor. Pentru bisericile din Duboz, Teș și Poieni intervin cu solicitări de reparații preoții, primarii locali sau învățătorii; la Cebza parohia face proptiri, cerând C.M.I. luarea unor măsuri urgente¹⁶, iar la Crivina de Sus parohia își asumă repararea bisericii sub controlul secției bănățene a comisiei¹⁷.

Sub aspectul dirijării și realizării lucrărilor de conservare a bisericilor de lemn, Secțiunii pentru Banat a C.M.I. i-a revenit un rol de seamă și deloc ușor, dată fiind confruntarea cu o permanentă lipsă de fonduri. Practic, grație acestei preocupări s-a putut salva majoritatea bisericilor de lemn bănățene, ce se păstrează și astăzi.

Între primele intervenții patronate de C.M.I. în Banat asupra bisericilor de lemn se numără cele de la Butin și Duboz, lucrări urgente de protejare provizorie până la realizarea restaurării lor. La Duboz se execută acoperirea provizorie cu

Fig. 3. Biserica fostei mănăstiri Cebza

hârtie gudronată, reparații de mortar la exterior și două sprijiniri în pronaos, pentru a împiedica aplecarea spre nord a bisericii¹⁸. Lucrarea se face în 1930 de către George Biștea din Duboz¹⁹. În 1934, o nouă intervenție a Secției pentru Banat a C.M.I. vizează proptirea peretelui sudic al bisericii din Duboz, în așteptarea fondurilor de restaurare²⁰.

La biserica de lemn din Butin are loc, tot în anul 1930, o intervenție urgentă de protejare provizorie. Se înlocuiesc 6 căpriori putreziți, se acoperă biserica provizoriu cu hârtie gudronată, se înlocuiesc „tălpile din stejar și grinzile de sus cu brad“, se refac soclul din ciment și „4 grinzi sprijinitoare la interior“. Lucrările, finanțate de C.M.I., sunt executate de Burg Iohann²¹ și urmărite de arhitectul Victor Vlad și de Ioachim Miloia. Încă din 1930, arh. Victor Vlad face o serie de schițe și devize pentru reparații la bisericile de lemn din Surducu Mare, Butin, Bucovăț, Partoș²².

La biserica din Surducu Mare, secția bănățeană a C.M.I. intervine pe lângă prefectura din Oravița, care finanțează cu 4 000 lei lucrările la acoperiș, în anul 1933²³. Un an mai târziu, comisia aprobă lucrările de refacere a zidurilor din paiantă ale bisericii din Teș, autorizând numai folosirea aceluiași tip de cărămidă, retencuirea și consolidarea cu bază solidă din lemn, lucrări pentru care comisia alocă suma de 3 000 lei²⁴.

Între 1934 – 1935 au loc intervenții radicale la biserica fostei mănăstiri Cebza, din nou amenințată cu prăbușirea. Lucrările vizează acoperirea din nou și consolidarea, fiind

Fig. 4. Biserica din Cebza în 1989

conduse de meșterul Heghes Gheorghe²⁵. Ioachim Miloia se deplasează pentru control și instrucțiuni în toamna lui 1934 și în primăvara anului următor. Acum are loc consolidarea zidurilor prin introducerea unor contraforți din cărămidă, inexistenți anterior în fațadele laterale, prezenți și astăzi la biserica din Cebza.

Intervenția C.M.I. — Secțiunea pentru Banat a salvat și biserica de lemn din Căpăt, aflată într-o stare critică din cauza furtunii din 12 septembrie 1931²³ ce a surpat turnul peste acoperiș. Lucrările se execută în 1935 de către meșterul Nicolae Moise și constau din înlocuirea scheletului de lemn, realizarea din nou a acoperișului și turnului, ridicarea bolții, tencuire și zugrăvire²⁷. La 13 noiembrie secția bănățeană a C.M.I. înregistrează terminarea lucrărilor finanțate de prefectura județului²⁸.

Începând cu anul 1934, în preocupările C.M.I. — Secțiunea pentru Banat se intensifică strângerea de fonduri pentru repararea bisericilor de lemn, îndeosebi a acoperișurilor. Soluționarea problemei se dovedește dificilă la biserica din Poieni, care solicită ajutor de la C.M.I., de la prefectura județului Severin și chiar Direcțiunii generale de distilare a lemnurilor din Margina²⁹.

În 1936 o situație similară se ivește la biserica din Crivina de Sus, unde Secțiunea pentru Banat a C.M.I. acceptă, în 1938, tencuirea interiorului, interzicând-o la exterior pentru a se păstra caracterul celui mai vechi monument bănățean din categoria bisericilor de lemn³⁰.

Pentru acoperirea bisericii din Jupânești, solicitările de fonduri încep din 1938³¹, aceeași problemă fiind semnalată pentru biserica din Povergina în 1939, când încep și căutările pentru o sursă locală de șindrilă. În ciuda dorinței locale de înlocuire a învelitorilor din șindrilă cu tablă, comisia insistă la Poieni și Povergina asupra folosirii șindrilei, pentru a se respecta aspectul original al monumentelor, interscându-se în mod special de sursele de șindrilă și de calitatea acesteia³².

Până în 1948 C.M.I. continuă și pentru Banat păstrarea bisericilor de lemn printre preocupările prioritare. În 1943 se acordă ajutor pentru bisericile din Zolt și Curtea³³, iar în 1946 se deschid șantiere de reparații la acoperișurile bisericilor

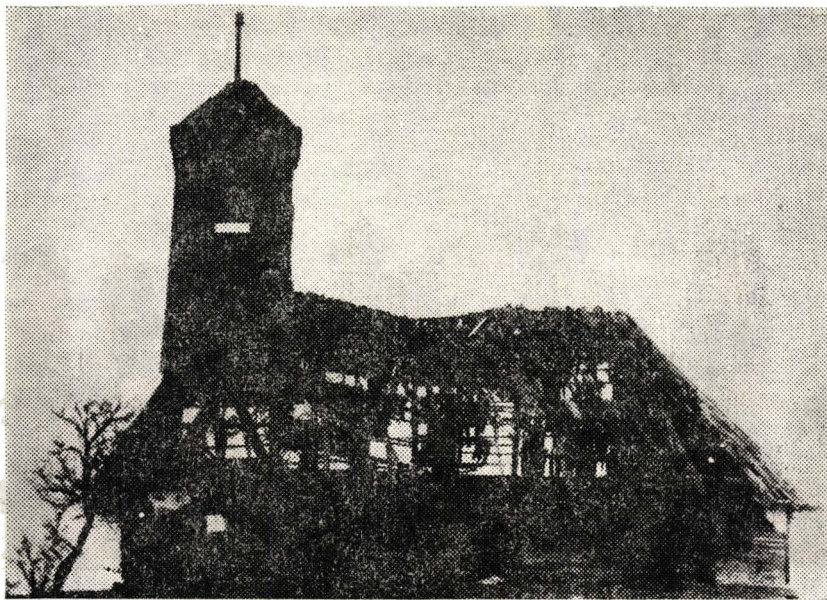

Fig. 5. Fosta biserică de lemn din Bucovăț

din Bătești și Surducu Mare³⁴. Pentru biserica din Berini, în 1944, se are în vedere intervenția la prefectura județului pentru finanțarea reparației acoperișului³⁵.

În ciuda interesului, efortului și intervențiilor realizate de C.M.I. pentru protejarea bisericilor de lemn, în 1942 asupra bisericilor bănățene planează din nou amenințarea demolării la Crivina de Sus, Breazova, Poieni, Nemeșești, Curtea și Zolt³⁶. Pentru Căpăt, în 1943, Catul Bogdan semnalează același pericol în cazul neintervenției³⁷.

De altfel, statutul de monument, demersurile și lucrările inițiate de C.M.I. în Banat, mai cu seamă în deceniul al patrulea, nu au putut salva toate bisericile din lemn. Între cele pierdute se numără bisericile din Jitin, Baldovini, Duboz, Butin, Teș, Ofsenița. Chiar dacă pentru Butin, sub semnătura lui Nicolae Iorga, C.M.I. transmite: „În principiu bisericile vechi nu se pot dărâma, ci se fac sforțări pentru buna lor conservare”³⁸, parohia anunță în 23 noiembrie 1937, dramatic și lapidar, că biserica veche „cu totul ruinată, putredă, în 20 nov. a.c. s-a prăbușit la pământ, grămadă, acoperindu-se cu turnul sfărâmat, putred și el”³⁹.

Dincolo de pierderile survenite în pofida efortului de protejare a bisericilor de lemn din Banat, în cei 27 de ani în care C.M.I. s-a preocupat de aceste monumente s-au înregistrat și incontestabile victorii. Existența bisericilor de lemn din Căpăt, Cebza, Crivina de Sus, Poieni, Zolt, Curtea, Bătești, Povergina, Jupânești, Margina, care stau încă mărturie a meșteșugului arhitecturii populare bănățene, e greu de imaginat fără această activitate tenace, realizată de Comisiunea Monumentelor Istorice în perioada interbelică.

arh. LILIANA ROȘIU,

Comisia Monumentelor, Ansamblurilor
și Siturilor Istorice Banat — Crișana,
Timișoara 1900, Str. Rodnei 8,
ROMÂNIA

- ¹ Ioan Opreș, *Protejarea mărituriilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988, p. 47.
- ² Adresele C.M.I. nr. 1177/31.X.1931; nr. 1045/5.X.1932, Arhiva Muzeului Etnografic (se va prescurta AMB), Fond Comisiunea Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Banat (se va prescurta CMI.Bt), inv. 3/929; Adresa C.M.I. nr. 2397/16.II.1942, AMB, Fond Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara (se va prescurta SIA), 1923, 1—5/942.
- ³ Rapoarte de deplasare: I. Miloia și V. Vlad la Butin și Partoș în 8.I.1930; I. Miloia la Duboz în 2.II.1930; I. Miloia la Surducu Mare în 6.V.1930; V. Vlad la Bucovăț în 23.XII.1930, AMB, SIA, inv. 2/930.
- ⁴ Raport de deplasare I. Miloia și N. Mureșan la Lugoj-Tibiscum din 2.III.1930, *loc. cit.*
- ⁵ Raport de deplasare I. Miloia la Partoș în 10.III.1930, *loc. cit.*
- ⁶ Raport de deplasare I. Miloia în 12.IX.1933, AMB, CMI.Bt, Dosar X.
- ⁷ Adresă C.M.I. Banat către C.M.I., nr. 1/26.II.1942, AMB, SIA, 1923, 1—5/942.
- ⁸ Adresă C.M.I. Banat către C.M.I., nr. 66/18.XI.1932, AMB, CMI.Bt, inv. 4/929; Ioan Opreș, *Comisia Monumentelor Istorice — Secția pentru Banat și ocrotirea patrimoniului cultural-național, AnB Etnografie*, I, 1981, p. 284.
- ⁹ Adresă C.M.I. Banat către C.M.I., nr. 40/26.V.1934, AMB, CMI.Bt, inv. 4/929.
- ¹⁰ Adresă C.M.I., nr. 84/12.III.1931, AMB, CMI.Bt, inv. 3/929.
- ¹¹ Adresă a oficiului parohial Jitin, nr. 102/18.XI.1939, AMB, CMI.Bt, Dosar X.
- ¹² Adresă a oficiului parohial Teș, nr. 1/1933, *loc. cit.*
- ¹³ Adresă a Consiliului Eparhiei Caransebeș, nr. 4319.B/27.VII.1936, *loc. cit.*
- ¹⁴ I. Opreș, *Protejarea...*, *op. cit.*, p. 68. Cele două biserici sunt declarate monumente prin Decret Regal nr. 1153/1926. Semnalăm drept ciudată adresa C.M.I. Banat către C.M.I., nr. 30/22.XII.1930, însoțită de raport și fotografie, prin care se solicită declararea ca monument a bisericii din Duboz, AMB, CMI.Bt, inv. 4/929; I. Opreș, *Comisia...*, *loc. cit.*, p. 284.
- ¹⁵ Adrese C.M.I. Banat către C.M.I., nr. 28/22.XII.1930; 29/22.XII.1930; 31/22.XII.1930; 38/27.I.1931; 32/22.XII.1930, AMB, *loc. cit.*; I. Opreș, *Comisia...*, *loc. cit.*
- ¹⁶ Adresă a oficiului parohial Cebza către C.M.I. Banat, nr. 69/1932, AMB, CMI.Bt, inv. 3/929.
- ¹⁷ Adresă a oficiului parohial Crivina de Sus, nr. 6/1.III.1937, AMB, CMI.Bt, Dosar X.
- ¹⁸ Raport de deplasare I. Miloia, în 2.II.1930, AMB, SIA, inv. 2/930.
- ¹⁹ Chitanță din 30.I.1930, pentru suma de 2 540 lei lui Gh. Biștea, pentru lucrări de tâmplărie și dulgherie; factură din 6.I.1930 pentru suma de 2 580 lei către firma „Adolf Kohn și Fiul”, pentru 16 legături hârtie grudonată, 5 kg cule patent, 6 kg bitum, *loc. cit.*
- ²⁰ Adresă C.M.I. Banat către primarul din Duboz, nr. 46/23.XI.1934, pentru preluarea materialului lemnos necesar proptirii bisericii, de la ocolul silvic din Chevereșu Mare, AMB, CMI.Bt, inv. 4/929; Raport de lucrări al C.M.I. Banat către prefectura jud. Timiș-Torontal, nr. 44/20.XII.1937, privind lucrările la bisericile din Cebza, Căpăt, Duboz, executate cu ajutor din partea prefecturii, AMB, SIA, 1923, 32—44/937.
- ²¹ Chitanță din 3.II.1930 pentru suma de 8 600 lei lui Burg Johann, AMB, SIA, inv. 2/930.
- ²² Foaie de cheltuieli nr. 16, cuprinzând 7 chitanțe de plăți făcute de C.M.I. Banat în 1930. Conține și chitanța din 24.XII.1930, pentru 2 400 lei, parafată de Biroul de Construcție „Arhitectura”, pentru schițe și deșeuri întocmite de arh. V. Vlad la Mănăstirea Săraca, Butin, Partoș, Surduc, Bucovăț, Ineu, AMB, *loc. cit.*
- ²³ Adrese C.M.I. Banat către prefectul județului Caraș, nr. 60/19.V.1932; nr. 1/20.I.1933, AMB, CMI.Bt, inv. 4/929.
- ²⁴ Adresă C.M.I. Banat, nr. 44/7.XI.1934, *loc. cit.*
- ²⁵ Raport de lucrări nr. 44/20.XII.1937, cf. *supra*, n. 20. Cuprinde facturi pentru șindrila de la firma „Reich” din Timișoara, pentru 800 buc. cărămizi de la Sag și 100 kg var din Ciacova și chitanță din 12.III.1935, pentru 1 450 lei lui Heghes Gheorghe, pentru lucrări.
- ²⁶ Scrisoare a preotului Valeriu Blajovan din Căpăt către C.M.I. Banat, din 29.XII.1931; Adresă a Consiliului Eparhiei Caransebeș către C.M.I., nr. 4096/B/1931, AMB, CMI.Bt, inv. 3/929.
- ²⁷ Raport de lucrări nr. 44/20.XII.1937, cf. *supra*, n. 20 și n. 25; Anexe chitanță din 23.XI.1934 lui Moise Nicoară și factură pentru șindrila, firmei „Reich”.
- ²⁸ Adresă a parohului din Căpăt, Nicolae Bojin, către C.M.I. Banat, nr. 107/1935, AMB, CMI.Bt, inv. 3/929.
- ²⁹ Adresă a oficiului parohial Polenii către C.M.I. Banat, nr. 24/21.VI.1934, AMB, *loc. cit.*
- ³⁰ Adresă C.M.I. Banat, nr. 20/20.IX.1938, AMB, SIA, 1923, 1—28/938; I. Opreș, *Comisia...*, *loc. cit.*, p. 286.
- ³¹ Adresă C.M.I. Banat, nr. 28/15.XII.1938, AMB, *loc. cit.*; I. Opreș, *ibidem*.

- ³² Adresă C.M.I. Banat către oficiul parohial Povergina, nr. 11/30.VI.1939; nr. 14/20.X.1939, AMB, SIA, 1923, 1--5/942; I. Oprîș, *ibidem*.
- ³³ I. Oprîș, *Protejarea...*, *op. cit.*, p. 184.
- ³⁴ *Idem*, p. 187.
- ³⁵ I. Oprîș, *Comisia...*, *loc. cit.*, p. 288.
- ³⁶ I. Oprîș, *Protejarea...*, *op. cit.*, p. 85.
- ³⁷ *Idem*, p. 180.
- ³⁸ Adresa C.M.I. nr. 588/5.VII.1937, AMB, CMI.Bt, Dosar X.
- ³⁹ Adresa oficiului parohial Butln, nr. 97/23.XI.1937, AMB, *loc. cit.*

LA PROTECTION DES ÉGLISES EN BOIS DU BANAT ENTRE LES DEUX GUERRES

Résumée

Les églises en bois du Banat représentent une des préoccupations prioritaires dans l'activité de la Section pour le Banat de la Commission des Monuments Historiques.

L'activité dans ce domaine comprend la recherche et l'évidence des églises et des travaux de conservation, là où leur existence fut mise en péril.

La recherche a offert des informations pour un grand nombre d'églises en bois, en rendant possible la déclaration en monuments historiques et en conséquence, leur protection par la force de la loi.

Un autre aspect de cette protection fut l'assurance des ressources financières et la coordination des travaux de conservation des structures, des toits et pour le maintien des caractéristiques architecturales d'origine.

En dépit de quelques pertes, la survivance des églises en bois de Căpăt, Cebza, Crivina de Sus, Polen, Zolt, Curtea, Bătești, Povergina, Margina, est aussi le mérite de l'activité soutenue de la Commission des Monuments Historiques.

Analizând, chiar și superficial cercetările și opiniile exprimate în scris de istorici și arheologi asupra epocii postromane s-a admis, în genere, că fenomenele istorice respective din aria teritoriilor carpatice nord-balcanice se desfășoară în *prefeudalism*, loc comun, arhicunoscut în periodizarea istoriei vechi a României, cuprinzând secolele IV—IX. Arheologia respectivă a fost și este considerată arheologie prefeudală sau a epocii prefeudale, iar descoperirile ca prefeudale. Există și excepții, dintre care amintim volumul lui C. Daicoviciu, *Dacia*, în care economia lucrării reflectă și gândirea autorului: *Dacia preromană*; II. *Dacia romană* și III. *Dacia postromană*¹. Se contura astfel o opinie prin care termenul de *prefeudalism* era înlocuit cu cel de *postroman*.

În studiile de filologie și lingvistică, delimitarea este foarte precisă. C. Tagliavini în lucrarea sa recent apărută în limba română, după opinia noastră fundamentală, scrie: „*Filologia romanică* are ca obiect studiul, în primul rând istoric și comparativ, al limbilor și literaturilor romanice (sau neolatine), făcând și discuția ce ne interesează pentru vorbitorii care «trăind în România și vorbind *romanica*, nu cunoscuseră discontinuitatea în folosirea latinei, pe măsură ce *limba romanică* se depărta de *latină*» ea devenea *limbă romanică*”; graiul de toate zilele era *limba populară*”².

Aproape în unanimitate filologii, dar mai ales lingviștii români au adus argumente hotărâtoare în sensul delimitării tranșante a ceea ce acoperă, pentru istoria și cultura noastră, termenul de *romanic*.

Pentru Al. Rosetti „Limba română vorbită de «romani», adică de locuitori ai Imperiului roman — acesta în sensul numelui nostru etnic — s-a bucurat de prestigiul Imperiului roman și de strălucirea legată de civilizația romană, opusă civilizației popoarelor migratoare”³. E. Petrovici definea mereu „*romanica* ce stă la baza limbii române”⁴, iar slavistul I. Pătruț scria că „trecerea de la faza romanică la cea română și formarea limbii române, ca o unitate lingvistică distinctă de celelalte limbi romanice, s-a înfăptuit prin secolul al VII-lea. Deci, de o influență slavă anterioară secolului al IX-lea, după părerea mea (I.P.), nu se poate vorbi, întrucât limba română nu există ca atare înainte de această dată”⁵.

Două dintre cele mai recente lucrări de lingvistică românească, și ultimele pe care le vom aminti în ilustrarea părerii lingviștilor români privind problemele secolelor V—VII e.n., sunt ale lui G. Ivănescu care admite o strânsă comuniune între populația dacă liberă și daco-romanii din fosta provincie, dintre care și cei dintâi se romanizaseră sau erau pe cale de a se romaniza, și conchide: „Așadar trebuie să admitem că, până în secolele al V-lea — al VII-lea, atât Muntenia, cât și teritoriul dintre Munții Căliman și Munții Rodnei, apoi Carpații Răsăriteni, precum și Mara-

mureșul și Crișana s-au integrat în teritoriul de limbă latină din Peninsula Balcanică și Dacia, adică în teritoriul de formație a poporului român⁶, și a lui I. Coteanu care cuprinde evoluția limbii române și următoarele două perioade, pentru secolele II—XII;

1. „Perioada (traco-) daco-romanică (din secolul al II-lea, chiar mai înainte), și până în secolele VI—VII), pe care o putem împărți în două: a) până în secolele III—IV și b) până în secole VI—VII.

2. Perioada dintre secolul al VI-lea și al VII-lea și al XI-lea sau cel mult al XII-lea, când se stabilesc noi condiții de dezvoltare pentru ramura numită ulterior daco-romană⁷.

Cultura acestei populații deja *romanice* (nu romane) a cunoscut și ea, cum rezultă din cercetările arheologice de până acum, trei perioade destul de bine precizate:

I. Secolele III—IV e.n., răstimpul de după abandonarea oficială (militară și administrativă) a Daciei, dar în același timp și de revenire a Imperiului romano-bizantin la nordul Dunării, în vremea lui Constantin cel Mare și de răspândire a creștinismului.

II. Secolele V—VI e.n., două secole în care continuă legăturile cu Imperiul romano-bizantin, cu intensitatea lor maximă în vremea lui Justinian, politice, militare, dar și economice și religioase, de stabilire în același timp a „păcii hunice” și de înlocuire a unei stăpâniri nominale germanice cu alta (vandali, ostrogoți, gepizi).

III. Secolele VII—IX e.n., trei secole de individualizare a civilizației și culturii autohtone în condițiile unei mai îndelungi perioade de liniște creată de echilibrul de forțe dintre Imperiul carolingian spre vest și „caganatele” avare spre est, de raporturi cu slavo-avarii și bulgarii, până la revenirea Imperiului bizantin în Dobrogea și pe linia Dunării și pătrunderea maghiarilor în câmpia dintre Dunăre și Tisa, în vestul Dunării mijlocii.

Arheologii cercetători ai acestei perioade au numit civilizația respectivă în diferite feluri: „cultura (arheologică n.n.) autohtonilor” (1967)⁸ sau „cultura materială a românilor” (1977)⁹ de Eug. Zaharia; cultura creată de „populația romanică, preponderent daco-romană”, în sens de „Romanitatea târzie și străromânii” (1976) pentru secolele III—XI, de Oct. Toropu¹⁰; „Cultura materială veche românească” (1978) de M. Comșa¹¹; cultura „populației băștinașe din regiunea est-carpatică a României în secolele V—XI e.n.” (1978) și a „romanității carpato-dunărene”, a „populației romanice” sau a „populației vechi românești” (1981) de D. Gh. Teodor¹² și, în sfârșit, creația „elementului autohton romanizat” (1980), de I. Mitrea¹³.

Toate aceste concluzii la care ajung cercetătorii români impun o afirmație ce decurge din chiar sensul firesc al faptului — termenul de arheologie prefeudală nu mai are sens și nici acoperire științifică. Credem că va trebui înlocuit cu termenul de *arheologie romanică*, respectiv arheologie veche românească, paralel cu arheologia vestigiilor populațiilor migratoare, astfel:

I. Arheologie romanică (pentru secolele IV—VII e.n.) și

II. Arheologia cu privire la epoca veche românească (pentru secolele VII—IX/XI e.n.).

Este o înțelegere teoretică impusă de cursul real al cercetărilor și de realitatea faptelor arheologice și în consens conjectural cu cercetările de filologie și lingvistică.

Se ridică, însă, o întrebare: nu cumva se suprapune cu conceptul de stil roman — în arhitectură? Răspunsul este categoric *nu*; el nu a fost dat de noi, ci de istoricul de artă V. Vătășianu: „Prin urmare, stilul romanic nu e o expresie

specifică a popoarelor care vorbesc limbile romanice, așa cum crezuseră istoricii de artă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care i-au și dat numele. Cercetările ulterioare au demonstrat că particularitățile etnice constituie doar simple variante în cadrul evoluției generale. Astfel, denumirea încetățenită de stil (romanic) nu mai are azi decât valoarea unui termen convențional¹⁴. Un termen convențional nu poate submina terminologia unor cercetări ce acoperă realități arheologice concrete. El nu se opune termenului de arheologie romanică, nu-l poate acoperi și nu-l poate nici substitui. El nu se confundă cu termenul de arheologie clasică *greacă* sau *romană*, deși o continuă, ca obiect de cercetare, pe aceasta din urmă.

Pentru ceea ce arheologul și istoricul C. Daicoviciu consideră că înseamnă *Romania* și *Romanus*, și în primul rând continuarea romanizării și după 271–275 („la romanisation des daco-romains continué et s'est achevée même après l'abandon”)¹⁵, iar istoricul C. C. Giurescu, populație romanică în raport cu elementele migratorii, nu se poate utiliza decât termenul de arheologia romanică și a civilizației vechi românești¹⁶. Creatorii civilizației și culturii respective fiind dacoromanii și românii în mileniul I al e.n. . Este mileniul în care civilizația și cultura autohtone — romanică și veche românească — din Dacia, Daco-Romania carpato-dunăreană, România a fost caracterizată de marele lingvist S. Pușcariu în cuvinte ce pot fi considerate o efie a acelor vremuri și anume: „Împrejurarea că noi, românii, am trăit în curs de atâtea secole fără o viață organizată de stat, menținându-ne totuși limba noastră romană și structura noastră etnică printre atâtea neamuri străine revărsate peste noi este cel mai mare fapt din istoria noastră”¹⁷. Acest fapt istoric credem că își merită și o terminologie adecvată în arheologia noastră, arheologie romanică, respectiv arheologia epocii vechi românești, în loc de termenul de arheologie prefeudală.

SEVER DUMITRAȘCU
Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2, Oradea
ROMÂNIA

NOTE

- ¹ C. DAICOVICIU, *Dacia*, Cluj, 1969, p. 445–557.
- ² C. Tagliavini, *Originiile limbilor neolatine*, Buc., 1977, p. 389.
- ³ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Buc., 1968, p. 217.
- ⁴ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponomie*, Buc., 1970, p. 59.
- ⁵ I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 113.
- ⁶ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Buc., 1980, p. 67.
- ⁷ I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române*, Buc., 1981, p. 58.
- ⁸ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu, Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, Buc., 1967, p. 151.
- ⁹ Idem, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII*, Buc., 1977, p. 117.
- ¹⁰ Oct. Toropu, *Romanitatea târzie și străromanii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele VII–IX)*, Craiova, 1979, p. 201.
- ¹¹ M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, Buc., 1978, p. 151.
- ¹² Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI*, Iași, 1978, p. 143; Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI*, Iași, 1981, p. 77–87.
- ¹³ I. Mîțrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI–IX e.n.*, în *Carpați XII*, 1980, p. 129.
- ¹⁴ V. Vătășlanu, *Stilul romanic*, Buc., 1961, p. 5.
- ¹⁵ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 499.
- ¹⁶ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.
- ¹⁷ S. Pușcariu, *Limba română*, Buc., 1976, p. 365.

RADU R. ROSETTI. PAGINI DE JURNAL. Editura Adevărul, București, 1993, 249 p.

Dictatura regală a lui Carol al II-lea a marcat instaurarea în România a regimurilor politice de tip totalitar.

Istoriografia românească contemporană a acordat de-a lungul anilor o atenție deosebită regimului politic al lui Carol al II-lea. Printre cele mai pertinente studii consacrate acestui capitol din istoria României se numără cartea istoricului Gh. Savu: *Dictatura regală*.

Desigur, regimul comunist nu a permis istoricilor să analizeze obiectiv toate evenimentele din această perioadă, impunând în special exagerarea rolului pe care P.C.R. l-ar fi jucat pe scena politică românească în anii 1938—1940. Prăbușirea regimului comunist impune istoricilor să reanalizeze obiectiv regimul carlist. În ajutorul acestei analize vin și memoriile lui Radu R. Rosetti.

Provenind dintr-o celebră familie, general al armatei române și membru al Academiei Române, Radu R. Rosetti este un bun și fin cunoscător al vieții politice românești interbelice. Democrat convins, el se împotrivește oricărei tendințe de totalitarism în viața politică românească.

Jurnalul ne evidențiază aspectele politice cele mai importante, privite prin prisma unui opozant al regimului instaurat în februarie 1938, precum și atmosfera existentă în rândurile elitei intelectualității și a societății românești din acei ani.

Pagini de jurnal cuprinde cinci părți, în următoarea ordine cronologică: 1) 1938; 2) 1939; 3) 1940; 4) 1942; 5) 1943.

În primul capitol autorul critică demagogia guvernului Goga, cât și pe cea a primului guvern carlist. Sunt evidențiate metodele de tip dictatorial utilizate de noul regim politic pe plan intern. În același timp, este surprinsă situația, din ce în ce mai critică, cu care se confruntă România pe plan internațional.

Capitolul doi analizează principalele evenimente interne și externe ale anului 1939; mobilizările cu aspectele lor negative, starea de spirit a populației Bucureștiului la asasinarea lui Armand Călinescu, precum și a autorilor acesteia, situația internațională gravă. Capitolul mai evidențiază pesimismul cu care este privit la București un eventual ajutor din partea Angliei, precum și un studiu pertinent referitor la problema evreiească din România.

Capitolul trei se evidențiază prin analizele privind starea de spirit a ofițerilor români, precum și a membrilor Academiei. Rețin atenția și discuțiile cu diverși oameni politici vizând înzestrarea cu armament a armatei române.

Ultimele două capitole cuprind anii zbuciumați ai războiului, autorul lor făcând parte din primul cabinet alcătuit de Ion Antonescu după rebeliunea legionară. Sunt analizate: pogromul de la Iași, un eveniment mult comentat, de cele mai multe ori greșit, din istoria României; situația militară de pe front (sunt surprinse

în acest sens analizele făcute de către Ion Antonescu și șeful Marelui Stat Major, Șteflea); acțiunile opoziției pentru scoaterea României din război; starea de spirit a populației. Este evidențiat, de asemenea, începutul conflictului dintre mareșal și rege. În același timp, în ultimul capitol, Ion Antonescu își expune planurile privitoare la succesiune în cazul dispariției sale.

Toate cele cinci capitole cuprind aspecte din activitatea Academiei Române din acei ani, raporturile dintre diferite personalități culturale și științifice din epocă.

VASILE RĂMNEANȚU

JURNALUL GENERALULUI SĂNĂTESCU, Editura Humanitas, București, 1993, p. 285.

Noua lucrare memorialistică aduce noi și importante contribuții la realizarea unei analize obiective a celei mai complexe perioade din istoria contemporană a României.

Autorul memoriilor, membru al elitei corpului ofițeresc din perioada interbelică, a devenit începând din 1943, prin natura împrejurărilor, unul dintre factorii decizionali importanți ai României în ultimul an de război și în primii ani de pace. Acest fapt sporește însemnătatea jurnalului din punct de vedere istoric.

Jurnalul generalului Constantin Sănătescu este împărțit în trei capitole.

Primul capitol cuprinde perioada 1937—1941, când autorul său deținea funcții importante în conducerea armatei; al doilea capitol analizează prima parte a războiului (1941—1943), iar în al treilea este evidențiată activitatea politică a generalului Sănătescu.

În primul capitol autorul scoate în relief eforturile făcute pentru înzestrarea armatei române. Sunt evidențiate și demersurile diplomației românești în scopul salvării păcii europene, demersuri pe care autorul memoriilor le consideră greșite. În același capitol generalul Sănătescu relatează despre tratativele sovieto-române de la sfârșitul anului 1940, evidențiind și starea de spirit din perioada respectivă de la Moscova. Capitolul se încheie cu relatarea evenimentelor din ianuarie 1941.

Capitolul 2 analizează prima parte a campaniei din est a armatei române. Sunt scoase în relief greșelile tactice săvârșite de către germani, dar și de către români pe front. Generalul Sănătescu a surprins, de asemenea, relațiile dintre armata română și cea germană, precum și starea de spirit a populației rusești din zona frontului. Este zugrăvită într-un mod realist catastrofa militară de la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943. Având viziunea omului care a trăit un adevărat calvar pe front, Sănătescu critică într-un mod deosebit de dur greșelile politice ale regimului Antonescu. De asemenea, sunt reliefate starea de spirit din țară, degradarea nivelului de trai.

Capitolul 3 cuprinde anii când generalul Sănătescu a intrat în viața politică românească. Astfel, sunt prezentate relațiile dintre regele Mihai și mareșalul Ion Antonescu, desfășurarea pregătirilor în vederea ieșirii din război a României, poziția față de acest act a principalilor oameni politici și militari ai României. Capitolul cuprinde informații deosebit de importante din punct de vedere istoric pentru perioada de după 23 August 1944. Astfel, este surprins momentul intrării trupelor

sovietice în țară, comportamentul abuziv al acestora, ocuparea țării de către armata sovietică. Este evidențiat amestecul brutal al sovieticilor în treburile interne românești, amestec care a culminat cu aducerea la putere a comuniștilor. Se consemnează și procesul de decapitare de către sovietici a armatei române.

Capitolul mai cuprinde informații privind eforturile armatei române în vederea înfrângerii Germaniei naziste, precum și relațiile deloc amicale dintre armata română și cea sovietică pe frontul antihitlerist.

Astfel, jurnalul generalului Sănătescu zugrăvește într-un mod realist una dintre cele mai tragice pagini din istoria României.

VASILE RĂMNEANȚU

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANII 1990—1993

VASILE DUDAȘ

În perioada 1990—1993 colectivul Secției de istorie din cadrul Muzeului Banatului a fost alcătuit din următorii muzeografi:

1. Valeria Arjoca (1 I 1990—31 XII 1993)
2. Tatiana Bădescu (1 I 1990—31 XII 1993)
3. Dr. Doina Benea (1 I 1990—31 XII 1993)
4. Elena Boruga (1 I 1990—1 IX 1990)
5. Elecnora Calincof (1 I 1990—31 XII 1993)
6. Monica Chicideanu Sandor (1 I 1990—18 II 1991)
7. Otavian Degariu (1 I 1990—20 V 1990, 17 X 1992—31 XII 1993)
8. Florin Drașovean (1 VI 1993—31 XII 1993)
9. Vasile Dudaș (1 I 1990—31 XII 1993)
10. Rodica Giurgiu (1 I 1990—31 XII 1993)
11. Ioan Hațegan (26 IX 1990—18 II 1991)
12. Elena Ignatoaic (1 I 1990—31 XII 1993)
13. Mircea Mare (1 I 1990—31 XII 1993)
14. Florin Medelet (1 I 1990—1 XI 1990)
15. Alexandru Rădulescu (1 I 1990—31 XII 1993)
16. Vasile Rămneanțu (18 II 1991—31 XII 1993)
17. Nicoleta Elisabeta Toma (1 IX 1993—31 XII 1993)
18. Mihai Zlman (1 I 1990—1 II 1993)

STUDII ȘI COMUNICĂRI PUBLICATE DE MEMBRI AI COLECTIVULUI SECȚIEI DE ISTORIE (1990—1993)

VASILE DUDAȘ

- DOINA BENEA, *Contribuții la istoria relațiilor politice dintre Imperiul Roman și geto-daci. Expediția lui Aelius Catus*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 147—158.
— *Les Lampes de Tibiscum*, în *Dacia*, XXXIV, 1990, p. 139—168.
— *Einige Bemerkungen über die palmyrenischen Grabdenkmäler von Dakien*, în *AnB*, II, 1993.
— *Vicusul militar de la Tibiscum*, în *Analele Universității din Timișoara, Seria Filosofie și științe socio-umane*, III, 1991, p. 37—47.
- D. BENEA, O. BOZU, *Das Banat in der römischen Kaiserzeit*, în *Symposia Tracologica*, IX, 1992, p. 44—57.
— *Der Kastellvicus von Tibiscum*, în *Politique edilitaire dans les provinces de l'empire Romain. Colloque Roumano-Suisse*, Deva, 21—26 octobre 1991, Cluj-Napoca, 1993, p. 173—179.
— *Banatul în timpul lui Traian*, în *Studii de istorie a Banatului*, XVI—XVII, 1991—1992.

ELEONORA CALINGOF, *Date privind prediile bănăfene în secolul al XVIII-lea. În AnB (SN); Istorie-Arheologie*, vol. II, București, 1993, p. 277–298.

— *Bolia — un sat bănăfenean românesc dispărut în secolul al XVIII-lea* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

— *Date privind localitățile aparținătoare domeniului cameral Tolvadia (1777)* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

FLORIN DRAȘOVEAN, *Considerații preliminare asupra materialelor neololitice din așezarea de la Mintia (com. Vetel. jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 41, 1, 1990, p. 7–17 (în colaborare cu S. A. Luca).

— *Așezarea vinčiană de la Hodoni, Timișoara*, 1991.

— *Sanctuarul neolitic de la Parța, Timișoara*, 1991 (în colaborare cu Gh. Lazarovici și L. Tulbure).

— *Așezarea neolitică de la Timișoara-Freidorf IV*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 41–46.

— *Cultura Vinča, fazele C și D în Banat*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 59–66.

— *Așezarea neolitică de la Chișoda Veche*, în *Cultura Vinča...*, p. 71–72.

— *Așezarea neolitică de la Honoric*, în *Cultura Vinča*, p. 81–82.

— *Connections between Vinča C and Tisa, Herpaly, Petrești and Bucovăț cultures in northern Banat*, în *Banatica* 11, 1991, p. 209–212.

— *Așezarea neolitică de la Satchinez*, în *AnB*, II, 1993 p. 25–38.

— *The Petrești Culture in Banat*, în *AnB*, III, 1993.

— *Complexul neolitic de la Parța*, în *AnB*, III, 1993, (în colaborare cu Gh. Lazarovici și Z. Maxim).

— *Două mărturii documentare privind activitatea desfășurată de către voluntarul bănăfenean Cassian R. Munteanu*, în *Patriotism și cultură*, Editura Heliikon, Timișoara, 1992, p. 27–30.

— *Voluntari bănăfeni în armata română în anii primului război mondial*, în *AnB (SN) Arheologie-Istorie*, vol. II, București, 1993, p. 308–326.

— *Un manuscris necunoscut, cu valoare documentară istorică privitor la primul război mondial*. Comunicarea a fost prezentată în cadrul Sesiunii științifice *Vechi tipărituri și manuscrise*, organizată la Timișoara în zilele de 2–4 septembrie 1993. Un scurt rezumat a fost publicat în volumul *Vechi tipărituri și manuscrise*, XIV, Timișoara, 1993, p. 32–33.

— *Generalul Traian Doda și Războiul de Independență*. Comunicarea a fost prezentată la Simpozionul *Banatul — spațiu istoric de interferență și convergență*, organizat la Timișoara în zilele de 7–8 mai 1993. Un rezumat al lucrării a fost susținut și în cadrul cercului de istorie al Asociației istoricilor bănățeni în ziua de 7 mai 1993 (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

— *Voluntari bănăfeni în armata română în anii primului război mondial (II)* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

MIRCEA MARE, în colaborare cu A. Bejan, *Sud-vestul României (Banatul în secolele III–IV–VII — repere actuale ale cercetării)*, în *AnB (SN)*, II, București, 1993, p. 222–229.

— în colaborare cu A. Bejan, *Așezarea feudal-timpurie de la Teremia Mare (județul Timiș). Concluzii asupra cercetărilor arheologice din anul 1991* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

ALEXANDRU RĂDULESCU, în colaborare cu dr. Radu Popa, lt. col. Dan Căpățână, Dumitru Tomoni, *Cetatea Făgetului (județul Timiș) — cercetări arheologice din campania 1987–1988*, în *Revista Muzeului Militar Național*, nr. 1, București, 1991, p. 23–38.

VASILE RĂMNEANȚU, *Activitatea organizației județene Timiș-Torontal a P.C.R. în perioada 1944–1946* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

— *Atitudini politice și mentalități ale locuitorilor din județul Timiș-Torontal* (lucrarea este inclusă în prezentul volum).

ACTIVITĂȚEA EXPOZIȚIONALĂ DESFĂȘURATĂ DE CĂTRE COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN PERIOADA 1990 — 1993

TATIANA BĂDESCU, VASILE DUDAȘ

1990:

1. *Descoperiri arheologice în Banat — campania 1989*. Coordonator: colectivul de arheologi din cadrul secției. Vernisajul a avut loc în data de 21 februarie.
2. Expoziție documentar-bibliofilă: *50 de ani de la moartea tragică a marelui savant român Nicolae Iorga*. Coordonatori: prof. univ. dr. I. Iliescu, V. Dudaș, Tatiana Bădescu. Vernisajul a avut loc în luna decembrie.
3. *Mărturii documentare privind unirea Banatului cu România*. Coordonator: V. Dudaș. Vernisajul a avut loc în ziua de 30 noiembrie.
4. Expoziție foto-documentară: *Timișoara — primul oraș liber din România*. Vernisajul a avut loc în ziua de 15 decembrie 1990. Coordonator: Tatiana Bădescu.

1991:

1. *Descoperiri arheologice în Banat — campania 1990*. Coordonator: Fl. Drașovean. Au mai colaborat colegii de la muzeele din Arad și Reșița. Expoziția a fost deschisă în cursul lunii februarie.
2. Expoziție foto-documentară: *Ion Antonescu*. Coordonatori: T. Bădescu, E. Boruga și dr. D. Benea. Expoziția a fost realizată în colaborare cu filiala din Timișoara a Ligii Mareșal Antonescu și a fost deschisă în cursul lunii iunie.
3. *Cultura Vină în România*. Coordonator: F. Drașovean. La realizarea expoziției au colaborat colegii de la muzeele din Reșița și Craiova. Vernisajul a avut loc în ziua de 12 mai.
4. *120 de ani de la înființarea Societății Filarmonice din Timișoara*. Coordonator: R. Glurgiu. Expoziția a fost realizată în colaborare cu Filarmonica din Timișoara. Vernisajul a avut loc în ziua de 21 octombrie 1991.
5. *Bucovina — străvechi pământ românesc*. Coordonatori: prof. I. Iliescu și V. Dudaș. Expoziția a fost realizată în colaborare cu filiala din Timișoara a Societății „Pro-Basarabia și Bucovina”. Vernisajul a avut loc în ziua de 27 noiembrie.
6. *Reprezentanții Banatului la Marea Adunare Națională la Alba Iulia*. Coordonator: V. Dudaș. Vernisaj: 1 Decembrie 1991.
7. Expoziție foto-documentară: *Timișoara, 16—22 decembrie 1989*. Coordonator: R. Glurgiu. Expoziția a fost realizată cu colaborarea organizațiilor de revoluționari din Timișoara. Vernisajul a avut loc la 16 decembrie.
8. Expoziție permanentă: *Timișoara în zilele Revoluției din decembrie 1989*. Coordonator: T. Bădescu. Expoziția a fost deschisă în Bastionul cetății Timișoara.

1992:

1. *Istoria așa cum a fost*. Coordonatori: V. Râmneanu și V. Screciu. Expoziția a fost realizată în colaborare cu filiala Timiș a Arhivelor Statului și vernisată în ziua de 2 aprilie.

2. *Banatul — spațiu istoric de interferență și convergență*. Inițiator: I. Hațegan. Expoziția a fost realizată prin colaborarea tuturor secțiilor muzeului și sprijinul cultelor religioase din Timișoara.
3. Expoziție foto-documentară: *Contribuții bănățene la Marea Unire*. Coordonatori: V. Dudaș și V. Screciu. Realizată în colaborare cu filiala Timiș a Arhivelor Statului. Expoziția a fost deschisă în cursul lunii decembrie.
4. Expoziție foto-documentară și de carte veche: *Banatul și Marea Unire*. Coordonatori: H. Baica și V. Dudaș. Expoziția a fost realizată în colaborare cu Biblioteca județului Timiș. Vernisaj: 1 Decembrie.

1993:

1. *Mișcarea corală din Banat în sprijinul ideii de unitate națională*. Coordonator: R. Giurgiu. Vernisajul a avut loc la 24 Ianuarie.
2. *Descoperiri arheologice bănățene*. Coordonator: Fl. Drașovean. Vernisajul a avut loc în ziua de 5 martie. Cu acest prilej a fost sărbătorit prof. Marius Moga (la cea de-a 80-a aniversare)—fost director al muzeului.
3. *Filarie Barbu*. Coordonator: R. Giurgiu. Vernisajul a avut loc la 22 aprilie. Expoziția a fost organizată cu prilejul aniversării a 90 de ani de la nașterea compozitorului bănățean Filaret Barbu.
4. *Viața politică în Banat — 1938—1947*. Coordonatori: V. Screciu și V. Râmneanțu. Realizată în colaborare cu filiala Timiș a Arhivelor Statului; expoziția a fost deschisă în cursul lunii mai—iunie.
5. *In memoriam — Bărăgan*. Coordonator V. Râmneanțu. Expoziția a fost realizată în colaborare cu Asociația foștilor deportați în Bărăgan. Vernisajul a avut loc în ziua de 19 iunie.
6. *Banatul se prezintă*. Coordonator T. Bădescu. Expoziția a fost deschisă la Bonn în cursul lunii Iulie.
7. *Banatul și Unirea în 1918*. Coordonator V. Dudaș. Expoziția a fost realizată cu colaborarea muzeelor din Arad, Lugoj, Reșița, Caransebeș și a filialelor Arhivelor Statului din Timișoara, Arad și Caransebeș.

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN PERIOADA 1990 — 1993 *

MIRCEA MARE

1990

1. SATCHINEZ (comună, jud. Timiș) — așezare neolitică și așezare hallstattiană, mai—iunie, F. Drașovean, M. Mare.
2. PECIU NOU (comună, jud. Timiș) — necropolă, epoca bronzului, iunie—iulie, F. Medeleț.
3. PARȚA (sat, com. Șag, jud. Timiș) — așezare neolitică, iulie—august, Gh. Lazarovici, F. Drașovean, Z. Kalmar.
4. REMETEA MARE (comună, jud. Timiș) — așezare hallstattiană și feudală, iulie—august, F. Medeleț.
5. LUGOJ (mun., jud. Timiș) — așezare prefeudală, iulie—august, M. Mare.
6. TIBISCUM (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) — castru roman, august, D. Benea, E. Nemeth, A. Ardeț.
7. HODONI (sat, com. Satchinez, jud. Timiș) — așezare neolitică, necropolă feudală timpurie, august—septembrie, F. Drașovean.

1991

1. ROMĂNEȘTI (peșteră, sat, com. Tomești, jud. Timiș) — locuire eneolitică, bronz, hallstatt, mai, F. Drașovean, P. Rogozea, F. Gogăltan.
2. PARȚA (sat, com. Șag, jud. Timiș) — așezare neolitică, iulie, Gh. Lazarovici, F. Drașovean, Z. Kalmar.
3. REMETEA MARE (comună, jud. Timiș) — așezare hallstattiană și feudală, iulie—august, F. Medeleț.
4. GĂTAIA (comună, jud. Timiș, pct. „Valea Begului”) — așezare prefeudală, feudală timpurie și dezvoltată, iulie—august, A. Rădulescu.
5. TEREMIA MARE (comună, jud. Timiș) — așezare, feudalism timpuriu, iulie—august, A. Bejan, M. Mare.
6. TIBISCUM (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) — castru roman, iulie—august, D. Benea, E. Nemeth, A. Ardeț.
7. HODONI (sat, com. Satchinez, jud. Timiș) — așezare neolitică și necropolă feudală timpurie, august—septembrie, F. Drașovean.
8. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. cimitirul ortodox) — așezare neolitică, așezare epoca bronzului, necropolă prefeudală, octombrie, F. Drașovean, F. Gogăltan, M. Mare.

1992

1. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. cimitirul ortodox) — așezare neolitică, așezare epoca bronzului, necropolă prefeudală, aprilie, F. Drașovean, F. Gogăltan.

* Enumerarea s-a făcut în următoarea ordine: localitatea, comuna, județul, punctul de săpătură, tipul sitului, epoca istorică, perioada de cercetare, șeful de șantier și colectivul.

2. FREIDORF (mun. Timișoara) — așezare sec. III—IV, iunie-iulie, D. Benea, M. Mare.
3. SĂNANDREI (comună, jud. Timiș) — așezare neolitică, așezare prefeudală, iulie, F. Drașovean, A. Bejan.
4. PARȚA (sat, com. Șag, jud. Timiș) — Tell 1, așezare neolitică, iulie—august, Gh. Lazarovici, Z. Kalmar; Tell 2, așezare neolitică, iulie—august, F. Drașovean.
5. TIBISCUM (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) — castru roman, august, D. Benea, E. Nemeth, A. Ardeț.
6. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. „Sălaș”) — așezare neolitică, august, F. Drașovean, H. Greenfield.
7. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. cimitirul ortodox) — așezare neolitică, așezare epoca bronzului, necropolă prefeudală octombrie, F. Gogălțan, F. Drașovean.

1993

1. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. cimitirul ortodox) — așezare neolitică, așezare epoca bronzului, necropolă prefeudală, aprilie—mai, F. Drașovean, F. Gogălțan.
2. FREIDORF (mun. Timișoara) — așezare sec. III—IV, iulie—, D. Benea, M. Mare, M. Negru.
3. SĂNANDREI (comună, jud. Timiș) — așezare neolitică, așezare prefeudală, iulie, F. Drașovean, A. Bejan.
4. PARȚA (sat, com. Șag, jud. Timiș) — Tell 1, așezare neolitică, iulie, Gh. Lazarovici, Z. Kalmar; Tell 2, așezare neolitică, iulie, F. Drașovean.
5. GĂTAIA (comună, jud. Timiș, pct. „Valea Begului”) — așezare prefeudală, feudal-timpurie și dezvoltată, iulie—august, A. Rădulescu.
6. TIBISCUM (sat, Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) — castru roman, august, D. Benea, E. Nemeth, A. Ardeț.
7. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. „Sălaș”) — așezare neolitică, august—septembrie, F. Drașovean, H. Greenfield.

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANII 1990 — 1993

VASILE RĂMNEANȚU

În perioada 1990—1993, patrimoniul secției de istorie a cunoscut o creștere substanțială din punct de vedere numeric, dar și calitativ.

Secția de istorie a Muzeului Banatului a obținut noile documente istorice pe două căi: prin achiziții și prin donații. Considerăm firească prezentarea noilor achiziții, având și numărul lor de inventar:

- 1) inv. 22009 — Album, primul război mondial, lb. franceză, Ed. 1925, 2 volume;
- 2) inv. 22010 — Manuscris Hubstblumen (Flori de toamnă), datat 11 sept. 1859, Viena;
- 3) inv. 220 11 — Notă de recepție — uzina electrică Timișoara, din 1—4 februarie 1938, 2 buc.;
- 4) inv. 220 12 — Act — tramvalele comunale Timișoara din 10 februarie 1938;
- 5) inv. 220 13 — Document Societatea anonimă română, 22 aprilie 1933;
- 6) inv. 220 14 — Document Secțiunea învățământ din 27 februarie 1951;
- 7) inv. 220 15 — Act Primăria municipiului Timișoara 4 februarie 1938;
- 8) inv. 220 16 — Act Primăria Timișoara, din 28 ianuarie 1938;
- 9) inv. 220 17 — Program turneul Teatrului Național din Timișoara, Stagionea 1941—1942;
- 10) inv. 220 18 — Antetul poetului Zoltan Franya;
- 11) inv. 220 19 — Programul Congresului al IV-lea al absolvenților Școlii Politehnicii din Timișoara, din 1937;
- 12) inv. 220 20 — Document al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia;
- 13) inv. 220 21 — Document elaborat de către Sindicatul presei române din Ardeal și Banat 1931, 2 buc.;
- 14) inv. 220 22 — Ordonanța Primăriei Oravița, iunie 1938;
- 15) inv. 220 23 — Document elaborat de către Întreprinderea comunală Timișoara, 1932;
- 16) inv. 220 24 — Monografie Ștefan Micu, 1943;
- 17) inv. 220 25 — Anuarul Școlii superioare P.T.T. Timișoara din 1923—1924;
- 18) inv. 220 26 — Calendarul românului, 1922;
- 19) inv. 220 27 — Plan de învățământ, Budapesta, 1877;
- 20) inv. 220 28 — Act elaborat de către Liceul Constantin Diaconovici Loga, anul de învățământ 1924—1925;
- 21) inv. 220 29 — Calendarul românului, 1938;
- 22) inv. 220 30 — Revista Biserica și Școala, Arad, 1933;
- 23) inv. 220 31 — Pagini literare Arad, 1916;
- 24) inv. 220 32 — Revista Scorpionul, Lugoj, 1919;
- 25) inv. 220 33 — Revista Vaslova, Oravița, 1936;
- 26) inv. 202 34 — Revista Fruncea, Timișoara, 1935;
- 27) inv. 220 35 — Revista Primăria Banatului, Lugoj, 1914;
- 28) inv. 220 36 — Revista Contrapunct, Timișoara, 1941;
- 29) inv. 220 37 — Revista Știință și progres, Timișoara, 1944;

- 30) inv. 220 38 — Revista Țara visurilor noastre, Timișoara, 1942;
- 31) inv. 220 39 — Revista Banater ... Timișoara, 1928;
- 32) inv. 220 40 — Revista Banater Monatshefte, Timișoara, 1939;
- 33) inv. 220 41 — Revista Gemina, Muzeul Banatului, 1923;
- 34) inv. 220 42 — Revista Gemina, Muzeul Banatului, 1923;
- 35) inv. 220 43 — Revista Vipera, Lugoj, 1926;
- 36) inv. 220 44 — Revista Vrearea, Timișoara, 1934;
- 37) inv. 220 45 — Revista Luceafărul, Arad, 1937;
- 38) inv. 220 46 — Revista Banatul, Timișoara, 1928;
- 39) inv. 220 47 — Revista Banatul Literar, Cralova, 1938;
- 40) inv. 220 48 — Revista Banatului, Timișoara 1944;
- 41) inv. 220 49 — Revista Războiul popoarelor, București;
- 42) inv. 220 50 — Revista Semenclului, Lugoj, 1928;
- 43) inv. 220 51 — Revista Atola, Timișoara, 1945;
- 44) inv. 22052 — Buletinul Asociației Profesorilor Secundari Timișoara 1938—1939;
- 45) inv. 22053 — Breviar Statistic al Timișoarei, 1891—1893, lb. maghiară;
- 46) inv. 22054 — Agenda la istoria Ungariei de sus, sec. XVIII;
- 47) inv. 22055 — Bugetul de cheltuieli al Timișoarei, anul 1896;
- 48) inv. 22056 — Analele Banatului, Timișoara, 1930;
- 49) inv. 22057 — Revista cercului juridic bănățean, Timișoara, 1943;
- 50) inv. 22058 — Revista Matematică, Timișoara, 1925;
- 51) inv. 22059 — Revista Catehismul Sănătății, Oravița, 1941;
- 52) inv. 22060 — Revista Electromecanicii, Timișoara, 1938;
- 53) inv. 22061 — Revista Institutului Social Banat—Crișana, 1933;
- 54) inv. 22062 — Revista Cele trei Crișuri, 1929;
- 55) inv. 22063 — Revista Înfrățirea Românească, Cluj, 1928;
- 56) inv. 22064 — Legitimția scriitorului Silin Andrei;
- 57) inv. 22065 — Document original, Bocșa, 1836;
- 58) inv. 22066 — Necrolog, L. Montani, 1977;
- 59) inv. 22067 — Cărți de vizită aparținând unor foste personalități politice, 10 buc.;
- 60) inv. 22068 — Cărțile de vizită ale unor oameni de știință, 4 buc.;
- 61) inv. 22069 — Cărțile de vizită ale unor scriitori din Banat. Fotografii, 7 buc.;
- 62) inv. 22070 — Fotografii ale unor personalități politice, 8 buc.;
- 63) inv. 22071 — Cărțile de vizită ale unor generali, 19 buc.;
- 64) inv. 22072 — Cărțile de vizită ale unor artiști, 9 buc.;
- 65) inv. 22073 — Cărțile de vizită ale unor universitari timișoreni, 28 buc.;
- 66) inv. 22074 — Cărțile de vizită ale unor medici, 10 buc.;
- 67) inv. 22075 — Cărțile de vizită ale unor prelați, 5 buc.;
- 68) inv. 22076 — Cărțile de vizită ale unor deputați;
- 69) inv. 22077 — Foto militare din primul război mondial, 11 buc.;
- 70) inv. 22078 — Ilustrate cu personalități politice, 13 buc.;
- 71) inv. 22079 — Ilustrate privind activitatea străjeriei, 2 buc.;
- 72) inv. 22080 — Ilustrate privind aspecte etnografice din Banat, 5 buc.;
- 73) inv. 22081 — Ilustrate privind diverse zone din Banat, 38 buc.;
- 74) inv. 22082 — Vederi cuprinzând imagini din diverse zone ale orașului Timișoara, 45 buc.;
- 75) inv. 22083 — Ilustrate din Timișoara interbelică, 25 buc.;
- 76) inv. 22084 — Vederi ale orașului Timișoara, din perioada 1893—1903, 4 buc.;
- 77) inv. 22085 — Fotografia regelui Carol al II-lea;
- 78) inv. 22086 — Fotografia ziaristului V. Iancu de la publicația Patria;
- 79) inv. 22087 — Fotografia principelui Nicolae și a doamnei Marghiloman;
- 80) inv. 22088 — Fotografia înfățișând P-ța Unirii din Timișoara la 3 august 1919;

- 81) inv. 22089 — Fotografia familiei pictorului Dublea, Lugoj;
- 82) inv. 22090 — Fotografie înfățișând un grup de militari bănățeni, Lipova;
- 83) inv. 22091 — Ziar, afiș și manifest, Sibiu, 17 mai 1915, lb. germană;
- 84) inv. 22092 — Ziar, afiș și manifest, 19 mai 1915, lb. germană;
- 85) inv. 22093 — Șpaltul publicației Dacia;
- 86) inv. 22094 — Ziarul Glasul muncitorului român, Reșița, 2 oct. 1938;
- 87) inv. 22095 — Ziarul Curentul, 18 martie 1939;
- 88) inv. 22096 — Ziarul Renașterea română, 12 februarie 1929;
- 89) inv. 22097 — Ziarul Acțiunea, 25 ianuarie 1941;
- 90) inv. 22098 — Ziarul Poporul, 6 ianuarie 1941;
- 91) inv. 22099 — Ziarul Vremea Războiului, 1 februarie 1942;
- 92) inv. 22100 — Ziarul Patria, 20 ianuarie 1937;
- 93) inv. 22101 — Ziarul Națiunea dominantă, 24 februarie 1929;
- 94) inv. 22102 — Ziarul Universul, 24 mai 1936;
- 95) inv. 22103 — Ziarul Jurnalul de dimineață, 10 oct. 1946;
- 96) inv. 22104 — Ziarul Cuvântul, 10 iulie 1930.;
- 97) inv. 22105 — Ziarul Curajul, 2 oct. 1934;
- 98) inv. 22106 — Ziarul Țara noastră, 15 decembrie 1933;
- 99) inv. 22107 — Ziarul Apărarea Națională, 15 decembrie 1933;
- 100) inv. 22108 — Ziarul Porunca vremii, 11 martie 1934;
- 101) inv. 22109 — Ziarul Reporter, 6 septembrie 1938;
- 102) inv. 22110 — Ziarul Hotare, 20 mai 1941;
- 103) inv. 22111 — Ziarul Informația, 22 iunie 1941;
- 104) inv. 22112 — Ziarul Lupta, 15/28 decembrie 1909;
- 105) inv. 22113 — Ziarul Poporului Român, 15/28 februarie 1909;
- 106) inv. 22114 — Ziarul Frontul românesc, 11 aprilie 1935;
- 107) inv. 22115 — Ziarul Epoca, 22 iunie 1913;
- 108) inv. 22116 — Ziarul Junimea, 18 aprilie 1926;
- 109) inv. 22117 — Ziarul Românul, 8 noiembrie 1935;
- 110) inv. 22118 — Ziarul Vestul, 4 noiembrie 1944;
- 111) inv. 22119 — Ziarul Curentul nou, 9—15 martie 1942;
- 112) inv. 22120 — Foala Politehnicii Timișoara, 27 oct. 1955;
- 113) inv. 22121 — Ziarul Progresul, 18/31 iunie 1915;
- 114) inv. 22122 — Ziarul Temesvar Hirlap, 23 noiembrie 1920;
- 115) inv. 22123 — Ziarul Temesvarer Zeitung, 4 februarie 1911;
- 116) inv. 22124 — „Neue Temesvarer Zeitung“, 30 martie 1907;
- 117) inv. 22125 — Ziarul „Felső Torontal“, 13 oct. 1912;
- 118) inv. 22126 — Revista preoților 15/18 ianuarie 1919;
- 119) inv. 22127 — Ziarul Graiul românesc, 14 ianuarie 1926;
- 120) inv. 22128 — Ziarul Dacia, 26 august 1944;
- 121) inv. 22129 — Ziarul Tribuna nouă, 14 februarie 1925;
- 122) inv. 22130 — Foala Oraviței, 2/15 iulie 1915;
- 123) inv. 22131 — Ziarul Țărăniimea, 6 decembrie 1925;
- 124) inv. 22132 — Ziarul Renașterea, 29 iunie 1934;
- 125) inv. 22133 — Ziarul Românul, 3 decembrie 1944;
- 126) inv. 22134 — Foala Diacesană, 24 aprilie 1888;
- 127) inv. 22135 — Ziarul Solia graniței, 24 mai 1914;
- 128) inv. 22136 — Ziarul Unitatea românilor, noiembrie 1944;
- 129) inv. 22137 — Ziarul Nădejdea, 3 martie 1935;
- 130) inv. 22138 — Ziarul Nădejdea, 25 mai 1921;
- 131) inv. 22139 — Ziarul Tribuna, 14/27 noiembrie 1906;
- 132) inv. 22140 — Ziarul Drapelul, 10 decembrie 1944;

- 133) inv. 22141 — Revista Sfarmă platră, 4 iunie 1936;
- 134) inv. 22142 — Aflș: Cuvânt către săteni;
- 135) inv. 22143 — C. C. Glurescu, Istoria românilor;
- 136) inv. 22144 — Tabel nominal cu membrii cercului tinerimii adulte „Sf. Gheorghe“;
- 137) inv. 22145—22151 — Documente emise de către organele administrative din diverse localități din Banat unor persoane particulare (epoca modernă);
- 138) inv. 22152 — Tablouri istorice și schițe despre Banatul timișan din timpuri străvechi până în 1780, lb. germană;
- 139) inv. 22153 — Andrei Șaguna, Istoria Bisericii ortodoxe, Sibiu 1860;
- 140) inv. 22154 — Elemente de istorie naturală, Cralova, 1876;
- 141) inv. 22155—22163 — Scrisori adresate de către George Coșbuc membrilor familiei sale;
- 142) inv. 22164 — Scrisoarea lui A. Museterescu, cu note pe verso de George Coșbuc;
- 143) inv. 22165 — Vedere din cartierul Fabric, Timișoara, perioada interbelică;
- 144) inv. 22166 — Vedere din cartierul Iosefini, Portul Beghelului, perioada interbelică;
- 145) inv. 22167 — Vedere din Timișoara interbelică;
- 146) inv. 22168 — Vedere din gara domniței Elena, perioada interbelică;
- 147) inv. 22169 — Baston sculptat, reprezentând o suită de domnitori români;
- 148) inv. 22170 — Scântela poporului, 24 decembrie 1989;
- 149) inv. 22171 — Tineretul liber, 26 decembrie 1989;
- 150) inv. 22172 — Lumea, 27 decembrie 1989;
- 151) inv. 22173 — Magazin istoric, decembrie 1989, ediție nouă;
- 152) inv. 22174 — Femela română, decembrie 1989, ediție nouă;
- 153) inv. 22175 — Programul RTV liberă 26 decembrie 1989;
- 154) inv. 22176 — Glasul copiilor în libertate, decembrie 1989;
- 155) inv. 22177 — Realitatea, decembrie 1989;
- 156) inv. 22178 — Satul românesc, decembrie 1989;
- 157) inv. 22179 — Săptămâna liberă, decembrie 1989;
- 158) inv. 22180 — România muncitoare, decembrie 1989;
- 159) inv. 22181 — Azi, nr. 1, 1990;
- 160) inv. 22182 — Programul RTV liberă, 1990;
- 161) inv. 22183 — Caleidoscop, nr. 1, 1990;
- 162) inv. 22184 — Ararat;
- 163) inv. 22185 — Epoca, nr. 1, 1990;
- 164) inv. 22186 — Europa, nr. 1, 1990;
- 165) inv. 22187 — Nostradamus, nr. 1, 1990;
- 166) inv. 22188 — Flacăra Basarabei, nr. 1, 1990;
- 167) inv. 22189 — Scorpion, nr. 1, 1990;
- 168) inv. 22190 — Exclusiv publicitate, nr. 1, 1990;
- 169) inv. 22191 — Anunț, nr. 1, 1990;
- 170) inv. 22192 — Figaro, nr. 1, 1990;
- 171) inv. 22193 — Jurnalul republican, nr. 1, 1990;
- 172) inv. 22194 — Moftul român, nr. 1, 1990;
- 173) inv. 22195 — Opinia publică, nr. 1, 1990;
- 174) inv. 22196 — Glasul, nr. 1, 1990;
- 175) inv. 22197 — Tricolorul, nr. 1, 1990;
- 176) inv. 22198 — Scaful, 1990;
- 177) inv. 22199 — Strada, nr. 1, 1990;
- 178) inv. 22200 — Semnal, nr. 1, 1990;
- 179) inv. 22201 — Longitudinea, nr. 1, 1990;
- 180) inv. 22202 — Cum votăm, nr. 1, 1990;
- 181) inv. 22203 — Procesul, nr. 1, 1990;
- 182) inv. 22204 — Gazeta de București, nr. 1, 1990;

- 183) inv. 22205 — Piața Universității, nr. 1, 1990;
- 184) inv. 22206 — ABC, nr. 1, 1990;
- 185) inv. 22207 — Politica, nr. 1, 1990;
- 186) inv. 22208 — Satirul, nr. 1, 1990;
- 187) inv. 22209 — La dolce vita, nr. 1, 1990;
- 188) inv. 22210 — Evenimentul, Illiput, nr. 1, 1990;
- 189) inv. 22211 — Libera inițiativă nr. 1, 1990;
- 190) inv. 22212 — OK nr. 1, 1990;
- 191) inv. 22213 — Magazin, nr. 1, 1990;
- 192) inv. 22214 — Demnitatea, nr. 1, 1990;
- 193) inv. 22215 — Actual nr. 1, 1990;
- 194) inv. 22216 — Veghea, 1990;
- 195) inv. 22217 — Secunda, nr. 1, 1990;
- 196) inv. 22218 — Indiscret, nr. 1990;
- 197) inv. 22219 — Fapta, nr. 1, 1990;
- 198) inv. 22220 — Suplimentul de scandal al Revistei Luceafărul, 1990;
- 199) inv. 22221 — Adevărul, 20.08.1991;
- 200) inv. 22222 — Adevărul, ediție specială, Legea fondului funciar;
- 201) inv. 22223 — Cântecul de lebedă al Zig-zagului;
- 202) inv. 22224 — Călușul românesc;
- 203) inv. 22225 — Program sportiv. Coppa Del Mondo in Romania;
- 204) inv. 22226 — București, 13—15 iunie 1990. Expres;
- 205) inv. 22227 — Libertate, dreptate, supliment Astra;
- 206) inv. 22228 — Alfa magazin, nr. 2. 1990;
- 207) inv. 22229 — Plus, nr. 2, 1990;
- 208) inv. 22230 — Piața Universității, nr. 2, 1990;
- 209) inv. 22231 — Robinson, nr. 2, 1990;
- 210) inv. 22232 — Millon, nr. 2, 1990;
- 211) inv. 22233 — Mangafaua, nr. 2, 1990;
- 212) inv. 22234 — Film, nr. special, 1990.
- 213) inv. 22235 — Magazin de mică publicitate;
- 214) inv. 32226 — România Mare, nr. 1—2;
- 215) inv. 22237 — România liberă, 4.01—31.12.1990;
- 216) inv. 22238) — Decret Lege privind constituirea, organizarea și funcționarea F.S.N. și a Consiliilor teritoriale F.S.N.;
- 217) inv. 22239 — Platforma F.S.N. (Foale volantă);
- 218) inv. 22240 — Apel către țară al PSDMR (Foale volantă);
- 219) inv. 22241 — Apel al forțelor democratice independente ale capitalei.

În ultima perioadă de timp au intrat în posesia secției de istorie noi fonduri, ce urmează a fi inventariate. Astfel, a fost achiziționată o parte a fondului Institutului Banat-Crișana cuprinzând anchete sociologice și studii privitoare la Banatul interbelic, documente pentru pregătirea conferinței de pace de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial etc., colecții de ziare interbelice alcătuite din principalele cotidiene centrale și locale, cea mai mare parte a fondului familiei. Brediceanu reliefând aspecte ale vieții politice și culturale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima parte a secolului XX, precum și principalele ziare centrale din anii 1991—1992. A fost achiziționat și un valoros jurnal de război care scoate în evidență starea de spirit a românilor din Imperiul austro-ungar în timpul primului război mondial și un interesant material cartografic din perioada modernă.

Prin efectuarea unor donații, colecția de istorie a Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu materiale referitoare la aspecte ale mișcării sindicale din Banat în

perioada interbelică, precum și documente semnificative ce evidențiază viața politică din această zonă a țării în primii ani postbelici.

Mulțumim pe această cale d-nei Maria Mărgineanu, domnilor Liviu Mărgăntan, Traian Novac și prof. Ion Iliescu, prin intermediul cărora aceste documente istorice, de o importanță deosebită, au ajuns în colecția Muzeului Banatului.

Concluzionând, în această perioadă, colecția istorică a Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu documente valoroase ce vor fi utilizate atât pentru cercetare de către specialiști, cât și în expoziții pentru marele public. La acestea se vor adăuga materialele arheologice descoperite pe parcurs, materiale ce vor fi, de asemenea, în curând inventariate de către specialiști.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE — Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud-est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT — Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- ACMIT — Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp — Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
- ActaArchHung — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
- ActaArchKopenhaga — Acta Archaeologica, København.
- ActaHartghitensia — Acta Harghittensia, Miercurea Cluc.
- ActaMN — Acta Musei Napocensis, Cluj.
- ActMuz — (Dln) Activitatea muzeelor, Cluj.
- ActaMP — Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR — Dr. Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez*, I—III, Temesvár, 1893—1896.
- AEA — Archivo Español de Arqueología, Madrid.
- AFB — Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG — Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Viena.
- AIIC — Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
- AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
- AJA — American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AlbaRegia — Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- Alb.Cat — Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta — Aluta, Sfântu Gheorghe.
- AnB (S.N.) — Analele Banatului, Timișoara.
- ANRW — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
- AntHung — Antiquitas Hungarica, Budapesta.
- Antiquity — Antiquity, Cambridge, Newbury.
- APA — Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- Apulum — Apulum, Alba Iulia.
- AR — Archeologické Rozhledy, Praga.
- ArcAustr — Archaeologia Austriaca, Viena.
- ArchÉrt — Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
- ArchHung — Archaeologia Hungarica, Budapesta.
- ArchJug — Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
- ArchRozhl — vezi, AR.
- ArhMold — Arheologia Moldovei, Iași—București.
- ArhOlt (S. N.) — Arhivele Olteniei, Craiova.
- ArhSofia — Arheologija, Sofia.
- ArhVestnik — Arheološki Vestnik, Ljubljana.
- AS — Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Atti X SINBE — Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa, Verona.
- AVSL — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
- Banatica — Banatica, Reșița.
- BAR — *British Archaeological Reports*, Oxford.

- BCH — Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
 BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
 BerRGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. — Berlin.
 BIAL — Bulletin of the Institute of Archaeology, Londra.
 BKL — Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.
 BMI — Buletinul Monumentelor Istorice, București.
 BRTEÓ — Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület Evkönyve, Oradea, 1888.
 BSA — Annual of the British School of Archaeology at Athens, London.
 CAH — *Cambridge Ancient History*, Cambridge.
 CahRhodaniens — Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
 Carpica — Carpica, Bacău.
 CercArh — Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul de Istorie al României, București.
 Cercetări Istorice — Cercetări Istorice, Iași.
 Cetăți dacice — M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berclu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
 CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
 CIT — Thraco-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
 Clio — Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
 CMO — Centenar muzeal orădean, Oradea.
 CNA — Cronica Numismatică și Arheologică, București.
 ComArchHung — Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
 Comori — Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier. Catalog, București, 1978.
 Crisia — Crisia, Oradea.
 Cumidava — Cumidava, Brașov.
 Dacia (N. S.) — Dacia, București.
 DissPann — *Dissertationes Pannonicae*, Budapest.
 DolgCluj — Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Éjem — es Régisztárából. Kolosvár (Cluj).
 Drobeta — Drobeta-Turnu Severin.
 EDR — Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma.
 ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
 EtBalk — Études Balkaniques, Sofija.
 FBKN — Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapest-Velem.
 Festschrift Pittioni — Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, 1976.
 FilIst — File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
 FVL — Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
 GCBI — Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
 Germania — Germania, Frankfurt a. M.
 GodišnikSevBalg — Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
 GNAMP — Godišnik na Narodnija arheologičeski muzej v Plovdiv.
 HOME — A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
 HTRTE — A Hunyadmegyei történelmi és régészeti Evkönyve, Budapest — Deva.
 IAI — Izvestija na Arheologičeski Institut Sofia.
 IDR — *Inscriptiile Daciei Romane*, București.
 Iliria — Iliria. Studiem dhe materiale arkeologjike, Tiranë.
 Iliri și Daci — Iliri și Daci. Catalog, Cluj — București, 1972.
 InMemCD — *In Memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974.
 InvArch — Inventaria Archaeologica. Corpus des ensembles archéologiques, România, București.
 IstMitt — Istanbul Mitteilungen, Istanbul.
 Istraživanja — Istraživanja, Novi Sad.
 IstRom — *Istoria României*, I, București, 1960.
 Istros — Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
 JFA — Journal of Field Archaeology, Boston.
 JPMÉ — Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
 JRGZM — Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
 JRS — The Journal of Roman Studies, London.
 KFKNB — Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Belgrad.
 Klio — Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
 KözlCluj — Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Éremés Régisztárától, Kolosvár (Cluj).
 Latomus — Latomus, Bruxelles.
 Macedoniae AA — Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.

MAGW — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien.
 MarbStud — *Marburger Studien*, Marburg, 1938.
 Marmatla, Marmatla, Baia Mare.
 Materiale (MCA) — Materiale și Cercetări Arheologice, București.
 Materialy — Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica.
 MemAnt — Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
 MFMÉ — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
 MIA — Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moskva.
 MIMBuc — Materiale de istorie și muzeografie, București.
 MittAI — Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapest.
 MuzNat — Muzeul Național (de istorie), București.
 NC — The Numismatic Chronicle, London.
 NK — Numizmatikai Közöny, Budapest.
 NLisy — Numismatische Lisy, Praga.
 NNU — Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig, Hildesheim.
 OmCD — *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.
 PBF — Prachistorisches Bronzefunde, Berlin.
 PBG — A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexic, 1963.
 PMMB — Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
 Pontica — Pontica, Constanța.
 Posebna izdanija — Posebna izdanija, Sarajevo.
 PPS — Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge, London.
 Prachistorica — Prachistorica. Internationales Symposium, Praga.
 Prehistorische Archeologie in Südosteuropa — Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
 PMZHD — Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara, Deva.
 Potalssa — Potalssa. Studii și comunicări, Turda.
 PreistAlp — Preistoria Alpina, Trento.
 Pulpudeva — Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Soflija.
 PZ — Prachistorische Zeitschrift, Berlin — Leipzig.
 RadVM (RVM) — Rad Vojvodanskij Muzeja, Novi Sad.
 RégFüz — Régészeti Füzetek, Budapest.
 Repertorium — Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma. I. Őskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Prachistorica*, Cluj, 1942.
 RevIst (RI) — Revista de istorie, București.
 RevMuz — Revista Muzeelor, București.
 RGF — Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
 RISBC — Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
 RMM — Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
 Römer in Rumänien — Römer in Rumänien. Ausstellungs Catalog, Köln, 1969.
 RRH — Revue Roumaine d'Histoire, București.
 Sargeția — Sargeția. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva.
 SCIA — Studii și cercetări de istoria artei, București.
 SCIV(A) — Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
 SCMI — Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
 SCN — Studii și Cercetări de Numismatică, București.
 SlArch — Slovenská Archeológia, Bratislava.
 SMIM — Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
 SMMIM — Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București
 SRIR — Studii și referate privind istoria României, București, 1954.
 Starinar — Starinar, Belgrad.
 StComCaransebeș — Studii și comunicări de istorie și etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
 StCom — Studii și comunicări. Muzeul județean, Pitești.
 StComSatuMare — Studii și comunicări, Satu Mare.
 StComSibiu — Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie, Sibiu.
 StDac — Studii Dacice, Cluj, 1981.
 StudClas — Studii Clasice, București.
 Studentski Prouclvanija — Studentski Prouclvanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Soflija.
 Studia — Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj.
 Studia Balcanica — Studia Balcanica, Soflija.
 Studia Prachistorica — Studia Prachistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
 Studii — Studii, Revistă de istorie, București.
 Studii și Materiale — Studii și Materiale, Târgu Mureș.
 StZ — Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra, Bratislava.

Swiatowit — Swiatowit. *Annuaire de l'archéologie préhistorique polonaise*, Warszawa.
 SympThrac — Symposia Thracologica.
 Thracia — Thracia, Sofija.
 Thraco-Dacica (TD) — Thraco-Dacica, București.
 Tibiscum — Tibiscum. *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, Caransebeș.
 Tibiscus — Tibiscus, Timișoara.
 Trepte — *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
 TRÉT — Történelmi és régészeti értesítő, Temesvár (Timișoara).
 UPA — Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie, Bonn.
 WPZ — Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Wien.
 ŽAnt — Živa Antika, Skopje.
 ZborNM — Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd.
 ZborŠtip — Zbornik na štípsklot Narodn Muzej, Štip.
 ZfA — Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
 ZfE — Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
 Zlridava — Zlridava. *Studii și cercetări*, Arad.
 ZMS — Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

VASILE DUDAȘ, Banatul și Unirea din 1918 (*Le Banat et l'Union de 1918* 13

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

EUGEN COMȘA, Așezarea Starčevo-Criș de la Dulceanca (<i>L'agglomeration Starčevo-Criș de Dulceanca</i>	13
GHEORGHE GĂȚĂ, Caracterizarea tehnologică a ceramicii Starčevo-Criș de la Dulceanca ..	41
HASKEL J. GREENFIELD, FLORIN DRAȘOVEAN, Preliminary Report on the 1992 excavations at Foeni-Sălaș: an early neolithic Starčevo-Criș settlement in the Romanian Banat	45
IAN KUIJT, Foeni, Romania 1992. Preliminary Report: Analysis of Chipped stone tools	86
DAN CIOBOTARU, O statueta descoperită la Sănandrei, capodoperă a artelor neolitice (<i>A statuette uncovered at Sănandrei, masterpiece of neolithic art</i>)	94
K. GERMANN und F. E. RESCH, Die Rolle der Schleuder als Waffe in der neusteinzeitlichen Siedlung von Parța I (Kreis Temesch, Banat, Rumänien)	97
GHEORGHE LAZAROVICI, FLORIN DRAȘOVEAN, ZOIA MAXIM, Complexul neolitic de la Parța (III) (<i>Der neolithische Komplex von Parța (III)</i>)	106
MARIUS MUNTEAN, HORIA VERMEȘAN, Determinarea antropologică a unui schelet din perioada neolitică, provenit de la Parța — tellul II	135
FLORIN DRAȘOVEAN, The Petrești Culture in Banat	139
CRISTIAN SCHUSTER, Aria de răspândire a culturii Tel (<i>Verbreitungs der Tel kultur</i>)	171
PETRU ROGOZEA, Cronologia grupului cultural Balta Sărată (<i>The Chronology of the Balta Sărată Cultural Group</i>)	179
GEORGETA EL SUSI, Rapport préliminaire sur le matériel faunique de l'établissement Valtina de Foeni (département Timiș)	184
FLORIN MEDELEȚ, În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad	192
Addenda (Unele precizări cu privire la observațiile asupra tezaurilor de argint din Latène-ul târziu)	213
AUREL RUSTOIU, Două simpula de tip Pescate din Dacia preromană (<i>Zwei simpula von Pescate-Typ im vorrömischen Dakien</i>)	231
FLORIN MEDELEȚ, Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului, Epoca Latène Secolul IV înd.Ch. — 106	239
DOINA BENEȘ, Banatul în timpul lui Traian (<i>Süd-West Dakien in der Zeit der Kaiser Trajans</i>)	309
ADRIAN BEJAN, MIRCEA MARE, Așezarea feudală timpurie de la Teremia Mare (Județul Timiș) (<i>L'établissement préféodal de Teremia Mare (Département Timiș)</i>)	322

ISTORIE MEDIE: MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

IOAN HAȚEGAN, Luptele antiotomane conduse de Pavel Chinezu (<i>Les luttes antiottomanes conduits par Pavel Chinezu</i>)	330
ELEONORA CALINCOF, Bolia — un sat bănațean dispărut în secolul al XVIII-lea (<i>Bolia — ein banater Dorf, das im 18. Jh. verschwunden ist</i>)	343
ELEONORA CALINCOF, Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777) (<i>Belege bezüglich der Ortschaften des Gutes Tolvădia (1777)</i>)	352
VASILE DUDAȘ, Trălan Doda și Războiul de independență (1877—1878) <i>Traian Doda und der Unabhängigkeitskrieg (1877—1878)</i>	364
RADU PĂIUȘAN, Mișcarea națională a românilor bănațeni între anii 1895—1905 (<i>Le mouvement national des Roumains de Banat entre 1895—1905</i>)	371
VASILE DUDAȘ, Voluntarii bănațeni în armata română în anul primului război mondial (II) (<i>Banater Freiwillige in der rumänischen Armee in den Jahren des ersten Weltkriegs</i>)	395
VASILE RĂMNEANȚU, Atitudini politice și mentalități la populația din Timiș-Torontal în perioada 1938—1940 (<i>Political attitudes and mentalities in the Timis-Torontal county between 1938 and 1940</i>)	338
VIOREL SCRECIU, Activitatea emigrației românești în Anglia în perioada 1940—1941 (<i>L'activité de l'émigration roumaine en Angleterre entre 1940—1941</i>)	408
VALERIU GIURAN, Momente din activitatea Regimentului 3 Roșiori în cel de-al doilea război mondial, campania din est, în perioada iunie 1941—iulie 1942 (<i>Des moments de l'activité du 3e régiment Roșiori pendant la seconde guerre mondiale, la campagne de l'Est, du Juin 1941 au Juillet 1942</i>)	416
VASILE RĂMNEANȚU, Activitatea organizației județene Timiș-Torontal a PCR în perioada 1944—1946 (<i>The activity of Romanian Communist Party organisation from Timiș-Torontal county between 1944—1946</i>)	434

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE, MUZEOLOGIE, CATALOAGE, VARIA

ILEANA TELEAGĂ-PINTILIE, Evoluția miniaturii europene reflectată în colecția Muzeului Banatului din Timișoara (<i>L'évolution du portrait européen en miniature selon la collection du Musée de Banat à Timișoara</i>)	443
DORINA PÂRVULESCU, Catalogul colecției vechi de icoane românești pe lemn a Muzeului Banatului (1928—1940) (<i>La catalogue de l'ancienne collection des icônes roumaines sur bois du Musée de Banat</i>)	464
LILIANA ROȘIU, Preocupări de protejare a bisericilor de lemn din Banat în perioada interbelică (<i>La protection des églises en bois du Banat entre les deux guerres</i>)	489
SEVER DUMITRAȘCU, Poate exista o arheologie romanică?	497

RECENZII

RĂDU R. ROSETTI, <i>Pagini de jurnal</i> , Editura Adevărul, București, 1993 (<i>Vasile Rămneanțu</i>)	501
<i>Jurnalul generalului Sănătescu</i> , Editura Humanitas, București, 1993 (<i>Vasile Rămneanțu</i>)	502

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

VASILE DUDAȘ, Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 1990—1993	507
VASILE DUDAȘ, Studii și comunicări publicate de membri ai secției de istorie (1990—1993)	507
TATIANA BĂDESCU, VASILE DUDAȘ, Activitatea expozițională desfășurată de către colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în perioada 1990—1993	509

MIRCEA MARE, Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în perioada 1990—1993	511
VASILE RĂMNEANȚU. Creșterea patrimoniului secției de Istorie a Muzeului Banatului în perioada 1990—1993	513
Prescurtări bibliografice / <i>Abreviations bibliographiques</i>	519

Redactor: EUGENIA VIȘINOIU

**Coli de tipar: 33
Bun de tipar 23 VIII 1994**

**Tiparul executat la POLSIB S.A. Sibiu,
sub comanda nr. 4 A 57.**

ISBN 973-95902-7-6

<https://biblioteca-digitala.ro>